

ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀ

ಸಂಪುಟ ೨

ಸಜ್ಜಿದಾನಂದ ಅದ್ವೈತ ಆಶ್ರಮ, ಬೆಂಗಳೂರು

ಶ್ರೀ ವರದರಾಜ ವಿರಚಿತ
ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದಿ

(ತುಳುನೀ-ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಸಹಿತ)

PH: 88888106, 807361150
ವೆಬ್‌ಸೈಟ್: www.advaitashrama.org
ಪುಸ್ತಕ: ಕೌಮುದಿ, ಬೆಂಗಳೂರು

ಸಂಪುಟ-2

(ಉತ್ತರಾರ್ಧದ 15ನೇ ಪ್ರಕರಣ 'ದಿವಾದಯಃ'ದಿಂದ
60ನೇ ಪ್ರಕರಣ 'ಸ್ತೀ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ' ವರೆಗೆ)

ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕರು

ಶ್ರೀ ಶ್ರೀ ಶ್ರೀ ಅದ್ವಯಾನಂದೇಂದ್ರ ಸರಸ್ವತೀ ಸ್ವಾಮಿಗಳವರು

ಕನ್ನಡಾನುವಾದ

ಡಾ|| ಆರ್. ಸತ್ಯನಾರಾಯಣಾಚಾರ್ಯ ಬೋಗಿಪಿ

M.A. Sanskrit, M.A. Philosophy, D.Litt. (Vidya Vachaspati)

ಡಾ|| ಶ್ರೀವತ್ಸಾಚಾರ್ಯ ಎ. ಕೋದಂಡಿ,

Vyakarana Vidwan, M.A., B.Ed., Ph.D.

ಸಂಪಾದಕರು

ಡಾ|| ಶ್ರೀಮತಿ ಸುಜಾತ, ಎಂ.ಎನ್.

M.A. Sanskrit, Ph.D., PG Diploma in Jainology

ಡಾ|| ಶ್ರೀಮತಿ ಸುಧಾ ಎಚ್.ಎಸ್.

M.Com, M.A. Sanskrit Ph.D.

ಪ್ರಕಾಶಕರು

ಸಚ್ಚಿದಾನಂದ ಅದ್ವೈತಾಶ್ರಮ ಟ್ರಸ್ಟ್ (ರಿ.)

ನಂ. 155, 6ನೇ ಅಡ್ಡರಸ್ತೆ, 19ನೇ ಮುಖ್ಯ ರಸ್ತೆ,
ರಾಜಾಜಿನಗರ 1ನೇ 'ಎಸ್' ಬ್ಲಾಕ್, ಬೆಂಗಳೂರು-10.

ಇ-ಮೇಲ್: advaitashrama@gmail.com

SRI VARADARAJA'S LAGHU SIDDANTHA

KOUMUDI: *(with Tulasi Kannada Translation).*

Editor-in-Chief: Sri Sri Sri Adwayanandendra

Saraswathi Swami. Kannada Translation by:

Dr. R. Satyanarayanana Acharya Tonapi &

Dr. Srivatsacharya V. Kodandi. *Edited by:*

Dr. Smt. Sujatha M.N. and Smt. Sudha H.S.

Published by: Sacchidananda Advaita

Ashrama Trust (R), No. 155, 6th Cross, 1st 'N'

Block, Rajaji Nagar, Bangalore-560 010.

Ph.: 9036073505. **Volume-2** pp: viii+792=800

1/8 Demy 80 gsm NS Maplitho. Case Binding

First Impression: 2018

Copies: 1000 Nos.

© Publisher

Price: ₹ 800/-

Printed by:

Achyuta Sankethi,

Omkar Hi-Prints

31, 4th Cross, Nethaji Road,

T.R. Nagar, Bangalore-560028.

(M) 9448086811/9480184985

ಮೊದಲ ಮಾತು

ಪ್ರಿಯ ವಾಚಕ ವೃಂದವೇ, ತಮಗೆಲ್ಲರಿಗೂ ನಾರಾಯಣ ಸ್ಮರಣೆಗಳು, ಬಹುದಿನಗಳಿಂದ ನಾನು ಕನವರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ನನ್ನ ಆಶೆಯು ಇಂದು ನನಸಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಸಂಪೂರ್ಣ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದಿಯು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದವಾಗಬೇಕು, ಅದು ತುಂಬ ಸರಳವಾಗಿರಲೂ, ಸುಲಲಿತವಾಗಿರಲೂ ಸರ್ವರಿಗೂ ಸುಗಮವಾಗಿಯೂ ಇರಬೇಕೆಂದು ನನ್ನ ಹೆಬ್ಬಯಕೆಯಾಗಿತ್ತು. ಅದಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾದ, ತಕ್ಕ ಯೋಗ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸರನ್ನು ಅನ್ವೇಷಣೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದೆನು. ಈಗ ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕೈದು ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಒಂದು ವೇದಾಂತ ಸಪ್ತಾಹಕ್ಕಾಗಿ

ನಾನು ಧಾರವಾಡಕ್ಕೆ ಹೋಗಿದ್ದೆ. ಅಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಮತ್ತೊಬ್ಬನವರೇ ಆದ ಸಾತ್ವಿಕ ದಂಪತಿಗಳಾದ ಶ್ರೀಮತಿ ಸುಜಾತಾ ಎಂ. ಎನ್. ಮುಕುಂದ ಎಲ್.ಕೆ ಅವರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ತಂಗಿದ್ದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಅವರ ಮನೆಗೆ ಅದೇ ಊರಿನವರಾದ ವಿದ್ವಾನ್ ಶ್ರೀ ಸತ್ಯನಾರಾಯಣಾಚಾರ್ ಅವರ ಪರಿಚಯವಾಯಿತು. ಅವರು ಅತ್ಯಂತ ಸಾತ್ವಿಕರು ಸರಳರು, ವಿದ್ಯಾನಿಧಿಗಳು. ಅವರ ಹತ್ತಿರ ಈ ವ್ಯಾಕರಣದ ಅನುವಾದದ ವಿಷಯವಾಗಿ ಆರಿಕೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡೆನು. ಅಂದು ಅವರು ಬಹಳ ಸಂತೋಷದಿಂದ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡರು. ನನಗೂ ತುಂಬಾ ಸಂತೋಷವಾಯಿತು.

ಆದರೆ 'ಶ್ರೇಯಾಂಸಿ ಬಹು ವಿಘ್ನಾನಿ' ಎಂಬ ಪ್ರಾಚೀನೋಕ್ತಿಯಿಂದ ಈ ಅನುವಾದದ ಕೆಲಸವು ಕೂರ್ಮಗತಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ನಾನು ಈ ಅನುವಾದದ ಕೆಲಸ ಎಲ್ಲಿಗೆ ಬಂತು ಎಂದು ದೂರವಾಣಿ ಮಾಡಿದಾಗಲೆಲ್ಲ ಅವರಿಗೆ ತುಂಬಾ ಸಂಕೋಚವೂ ಮುಜುಗರವೂ ಆಗುತ್ತಿತ್ತು. ನಿಜವಾಗಲೂ ಆಚಾರ್‌ರವರು ತುಂಬಾ ನಿಯತನವರು. ಬಿಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಅವರು ನನ್ನ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಅನ್ಯಥಾ ಭಾವಿಸಬಾರದೆಂದು ಅವರಲ್ಲಿ ಕೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ. ಈ ಇಳಿವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ಅವರು ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಅನುವಾದ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ನಮ್ಮ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಂತೆ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದಿಯ ಅನುವಾದವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದಿಯ ಅನುವಾದವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಅವರಿಗೆ ನಮ್ಮ ಸಂಸ್ಥೆಯ ವತಿಯಿಂದ ತುಂಬಾ ಆಭಾರಿಯಾಗಿರುತ್ತೇನೆ. ಅವರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಎಷ್ಟು ಕೊಂಡಾಡಿದರೂ ಕಡಿಮೆಯೇ. ಸದ್ಯಕ್ಕೆ ವಾಚಕರು ಈ ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದಿಯಿಂದಲೇ ತೃಪ್ತರಾಗಬೇಕೆಂದು ವಿನಂತಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ.

ಹಿಂದೆ ವಿದ್ವಾನ್ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿಭಟ್ಟರವರು 1956ರಲ್ಲಿ ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದಿಯನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿದ್ದರು. ಅವರು ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದಿಯನ್ನೂ ಸಹ ಅನುವಾದ ಮಾಡಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಕಾರಕಾಂತದವರೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಮಾಡಿದ್ದರು. ಆಮೇಲೆ ಅದೂ ನಿಂತೇ ಹೋಯಿತು. ಪೂರ್ಣವಾಗಲೇ ಇಲ್ಲ. ಇಂದು ಆ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ಉಪಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತಿಲ್ಲ. ಅದೂ ಸಹ ವಿದ್ವತ್ಪೂರ್ಣವಾದ ಅನುವಾದವೇ ಆಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಶ್ರೀಮಾನ್ ಸತ್ಯನಾರಾಯಣ ಆಚಾರ್‌ರವರ ವಿವರಣೆಯು ಇನ್ನೂ ವಿಸ್ತಾರವಾದುದ್ದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆ, ದೃಷ್ಟಾಂತಗಳನ್ನು ಜಾಸ್ತಿಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ವಿವರಣೆಯೂ ಸಹ ತುಂಬಾ ಚೆನ್ನಾಗಿದೆ. ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಇದರ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ಕನ್ನಡನಾಡಿನವರು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ವಿನಂತಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ.

ಈ ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದಿಯು ಹಿಂದಿ, ತಮಿಳು, ತೆಲುಗು, ಇಂಗ್ಲೀಷ್ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಜನರು ಅನುವಾದಮಾಡಿದ್ದರೂ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ತೀರ ವಿರಳವಾಗಿದೆ. ಈಗಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವವರೂ ಸಹ ತುಂಬಾ ಕಮ್ಮಿಯಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ 'ಮೀಮಾಂಸಾ ಪಾಣಿನೀಯಂ ಚ ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರೋಪಕಾರಕಮ್' ಎಂಬ ಉಕ್ತಿಯನ್ನು ಮನಗಂಡರೆ ವೇದಾಂಗಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ವ್ಯಾಕರಣವೆಂಬುದು ಮೂರ್ಧನ್ಯಗ್ರಂಥವೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಕರಗತ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವವನಿಗೆ ನಮ್ಮ ಪ್ರಾಚೀನ ಸಮಸ್ತ ಸಂಸ್ಕೃತವಾಙ್ಮಯದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಸುಲಭವಾದ ಪ್ರವೇಶವು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ವೇದಗಳು, ಸ್ತುತಿಗಳು, ಪುರಾಣಗಳು, ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಗಳು, ರಾಮಾಯಣ ಮಹಾಭಾರತಾದಿ ಗ್ರಂಥಗಳು, ಕಾವ್ಯನಾಟಕಾದಿಸಮಸ್ತ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಮಾನವರು ಇದನ್ನು ಕಲಿಯಬೇಕು ಆದರೆ ವ್ಯಾಕರಣ ಅಧ್ಯಯನವು ಕ್ಲಿಷ್ಟಕರವಾದದ್ದು ಅದನ್ನು ಗುರುಗಳ ಸಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿಯೇ ಕಲಿಯಬೇಕು. ಆದರೆ ಅಭ್ಯಾಸಗಳು ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಯಾರನ್ನಾದರೂ ಗುರುಗಳನ್ನು ಹುಡುಕಿಕೊಂಡು 6 ತಿಂಗಳು ಅಥವಾ 1 ವರ್ಷಕಾಲ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಕೈವಶವಾಗುವುದರಲ್ಲಿ ಆಶ್ಚರ್ಯವೇನಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದಿಯನ್ನೇ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಲಿತರೆ ವ್ಯಾಕರಣದ ಬಹುಭಾಗವು ಜಿತವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾವು ಸದ್ಯಕ್ಕೆ ಇದನ್ನೇ ಮಾಡಿಸುತ್ತಿದ್ದೇವೆ.

ಕೆಲವರು ಕಾಣಾದಂ ಪಾಣಿನೀಯಂ ಚ ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರೋಪಕಾರಕಮ್ ಎಂದು ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಕಾಣಾದಶಾಸ್ತ್ರವು ಉಪಕಾರಕವೆಂಬುದು ಹಸಿಸುಳ್ಳು, ಅದು ಬುದ್ಧಿಗೆ ಮಾರಕವೇ ಹೊರತು ಪೂರಕವಲ್ಲವೆಂಬುದು ಬೇರೆ ವಿಷಯ. ಮೊದಲ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದ 11 ಪ್ರಕರಣಗಳು ಹಾಗೂ ಉತ್ತರಾರ್ಧದ 3 ಪ್ರಕರಣಗಳು; ದ್ವಿತೀಯ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಾರ್ಧದ ಪ್ರಕರಣ 15ನೇ ಪ್ರಕರಣದಿಂದ ರಿಂದ 60ರ ವರೆಗೆ ಪ್ರಕರಣಗಳಿವೆ.

ಸದ್ಯಕ್ಕೆ ಈ ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದಿಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 60 ಪ್ರಕರಣಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಂದುಮುಂದಿನ ಪ್ರಕರಣಗಳಿಗೆ ಹಿಂದುಹಿಂದಿನ ಪ್ರಕರಣದ ಸಾಪೇಕ್ಷೆಯಿರುವುದರಿಂದ

ವಿಷಯ ಸೂಚಿ

15. ದಿವಾದಿ ಗಣ	777
16. ಸ್ವಾದಿ ಗಣ	822
17. ತುದಾದಿ ಗಣ	840
18. ರುಧಾದಿ ಗಣ	909
19. ತನಾದಿ ಗಣ	948
20. ಕ್ವಾದಯ ಗಣ	969
21. ಚುರಾದಿ ಗಣ	1008
22. ಣ್ಯಂತ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ:	1018
23. ಸನ್ನಂತ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ:	1025
24. ಯಜನ್ತ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ:	1029
25. ಯಜ್ ಲುಗನ್ತ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ:	1034
26. ನಾಮಧಾತು ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ:	1040
27. ಕಣ್ವಾದಯ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ:	1048
28. ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ:	1050
29. ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ:	1059
30. ಭಾವಕರ್ಮ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ:	1062
31. ಕರ್ಮಕರ್ತೃಪ್ರಕ್ರಿಯಾ:	1076
32. ಲಕಾರಾರ್ಥ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ:	1078
33. ಕೃದಂತ	1083
34. ಪೂರ್ವಕೃದಂತ	1093
35. ಉಣಾದಿ	1142
36. ಉತ್ತರಕೃದಂತ	1145
37. ವಿಭಕ್ತಾರ್ಥ	1174
38. ಕೇವಲ ಸಮಾಸ	1188
39. ಅವ್ಯಯೀಭಾವ	1193
40. ತತ್ಪುರುಷ	1201

41. ಬಹುವ್ರೀಹಿ	1241
42. ದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸ	1259
43. ಸಮಾಸಾಂತ	1267
44. ತದ್ವಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ	1272
45. ಅಪತ್ಯಾಧಿಕಾರಃ	1279
46. ರಕ್ತಾದ್ಯರ್ಥಃ	1306
47. ಚಾತುರಾರ್ಥಿಕಾಃ	1322
48. ಶೈಷಿಕಾಃ	1329
49. ವಿಕಾರಾರ್ಥಕಾಃ	1360
50. ಠಗಧಿಕಾರಃ	1365
51. ಯದಧಿಕಾರಃ	1373
52. ಭಯತೋರಧಿಕಾರಃ	1378
53. ಠಜಾಧಿಕಾರಃ	1382
54. ತ್ವತಲೋರಧಿಕಾರಃ	1387
55. ಭವನಾದ್ಯರ್ಥಕಾಃ	1396
56. ಮತ್ಪರ್ಥೀಯಾ	1408
57. ಪಾಗ್ಧೀಯಾ	1420
58. ಪಾಗ್ಧೀಯಾ	1432
59. ಸ್ವಾರ್ಥಿಕಾ	1445
60. ಸ್ತ್ರೀಪ್ರತ್ಯಯಾ	1454

ಅನುಬಂಧಗಳು

* ಪರಿಶಿಷ್ಟಮ್	1491
* ಲಿಂಗಪರಿಚಯಃ	1493
* ಗಣಪಾಠ	1500
* ವಾರ್ತಿಕ ಸೂಚಿ	1504
* ಸೂತ್ರಗಳ ಅಕಾರಾದಿ	1508
* ಧಾತುಗಳ ಸೂಚಿ	1559

ಪ್ರಕರಣ-15 ಅಥ ದಿವಾದಯಃ (4ನೇ ಗಣ)

ಸೂತ್ರಸಂಖ್ಯೆ 630 ರಿಂದ 645 ವರೆಗೆ

ದಿವಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ 140 ಧಾತುಗಳು ಇವೆ. ವರದರಾಜರು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ 27 ಧಾತುಗಳನ್ನು ರೂಪಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಆರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಧಾತುಗಳು (12)-1.ದಿವು(ಕ್ರೀಡಿಸುವದು/ಜೂಜಾಡುವದು/ಜಯಿಸಲಿಚ್ಛಿಸುವದು/ಹೊಳೆಯುವದು ಮತ್ತು ವ್ಯವಹರಿಸುವದು), 2. ಪಿವು(ಹೊಲಿಯುವದು) 3.ನೃತೀ(ನೃತ್ಯಮಾಡುವದು) 4. ತ್ರಸೀ(ಹೆದರುವದು) 5. ಶೋ (ತೆಳ್ಳಗೆ ಮಾಡುವದು/ಶಸ್ತ್ರವನ್ನು ಮಸೆಯುವದು) 6. ಭೋ (ಕಟ್ಟಿಗೆ ಕಡಿಯುವದು) 7. ಷೋ(ನಾಶಮಾಡುವದು) 8. ದೋ((ಕಟ್ಟಿಗೆ) ಕಡಿಯುವದು) 9. ವೇಧನಾ-(ಹೊಡೆಯುವದು) 10. ಪುಷ(ಪುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸುವದು) 11. ಶುಷ (ಒಣಗಿಸುವದು) 12. ಣಶ(ನಾಶವಾಗುವದು)

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ ಧಾತುಗಳು (13)- 13. ಷೂಜ (ಪ್ರಾಣಿಪ್ರಸವ/ಹಡೆಯುವದು) 14. ದೂಜ(ದುಃಖಿತನಾಗುವದು/ಪರಿತಪಿಸುವದು) 15. ದೀಜ್(ಕ್ಷೀಣವಾಗುವದು) 16. ಡೀಜ(ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಹಾರುವದು) 17. ಪೀಜ(ಕುಡಿಯುವದು) 18. ಮಾಜ(ಅಳಿಯುವದು) 19. ಜನೀ (ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವದು) 20. ದೀಪೀ (ಹೊಳೆಯುವದು) 21. ಪದ(ಗತ್ಯರ್ಥ) 22. ವಿದ(ಇರುವದು) 23. ಬುಧ(ತಿಳಿಯುವದು) 24.ಯುಧ(ಯುದ್ಧಮಾಡುವದು) 25. ಸೃಜ(ತ್ಯಾಗಮಾಡುವದು)

ಉಭಯಪದಿ ಧಾತುಗಳು(2)- 26. ಮೃಷ(ಸಹಿಸುವದು) 27. ಣಃ(ಕಟ್ಟುವದು)

1. ದಿವು ಕ್ರೀಡಾ-ವಿಜೀಗೀಷಾ-ವ್ಯವಹಾರ-ದ್ಯುತಿ-ಸ್ತುತಿ-ಮೋದ-ಮದ-ಸ್ವಪ್ನ-ಕಾಂತಿ-ಗತಿಷು: ಕ್ರೀಡಿಸುವದು, ಗೆಲ್ಲಲು ಇಚ್ಛಿಸುವದು, ಕ್ರಯ-ವಿಕ್ರಯ ವ್ಯವಹಾರ, ಹೊಳೆಯುವದು, ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವದು, ಪ್ರಸನ್ನವಾಗುವದು, ಉನ್ನತನಾಗುವದು, ಮಲಗುವದು, ಇಚ್ಛಿಸುವದು, ಗಮನ ಮಾಡುವದು.

(ಶೈನ್ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 630. ದಿವಾದಿಭ್ಯಃ ಶೈನ್ (3.1.69)

ವೃತ್ತಿ - ಶಪೋಪವಾದಃ (612) ಹಲಿ ಚ ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ | ದೀವೃತಿ ದೀವೃನ್ದಿ ದೇವ ದೇವಿತಾ ದೇವಿಷ್ಯತಿ ದೀವೃತು ಅದೀವೃತ್ ದೀವ್ಯೇತ್ ದೀವ್ಯಾತ್ ಅದೇವೀತ್ ಅದೇವಿಷ್ಯತ್ ಏವಂ

2. ಪಿವು ತನ್ತುಸನ್ತಾನೇ

3. ನೃತೀ ಗಾತ್ರವಿಕ್ಷೇಪೇ ನೃತ್ಯತಿ ನನರ್ತ ನರ್ತಿತಾ

ಅ.ವ್ಯ. -“ಕರ್ತರಿಶಪ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಕರ್ತರಿ’ ಮತ್ತು “ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ’ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ದಿವಾದಿಗಣಗಳ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ 'ಶಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಶ್ಯನ್'(ಯ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಶಿತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. ಆದರೆ ಅಪಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಇದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ ಬಿಡ್ವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಇವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಪರಸ್ಥೈಪದಿ ಧಾತುಗಳು:

1. ದಿವು- ಇದರಲ್ಲಿ 'ಉ' ಕಾರ ಇತ್. ಅದು ಲೋಪವಾಗಿ ದಿವ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಿಟ್: ಉದಾ- ದೀವ್ಯತಿ - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ದಿವ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಿಟ್ 'ಲ್' ಕಾರ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ತಿಪ್(ತಿ) ಬಂದು ದಿವ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಮೇಲೆ ಶಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶ್ಯನ್'(ಯ್)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ದಿವ್+ಯ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ದಿವ್ ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಉಪಧಾ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ "ಹಲಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ದೀವ್+ಯ್+ತಿ=ದೀವ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ದೀವ್ಯತಿ, ದೀವ್ಯತಃ, ದೀವ್ಯನ್ತಿ ದೀವ್ಯಸಿ, ದೀವ್ಯಥಃ, ದೀವ್ಯಥಿ ದೀವ್ಯಾಮಿ, ದೀವ್ಯಾಮಃ, ದೀವ್ಯಾಮಃ|

ಲಿಟ್: ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ, ಧಾತುವು ಸೇಟ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಆರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಪಿತ್' ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದು ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅಪಿತ್ ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ ಕಿತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿಡ್ವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ನಿಷೇಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ದಿದೇವ - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ದಿವ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಿಡಾದೇಶವಾದ ತಿಪ್(ತಿ) ಬಂದು ದಿವ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ದಿವ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಾಗ ದಿವ್ ದಿವ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಹಲಾದೀಶೇಷಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ದಿದಿವ್+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಅನಭ್ಯಸ್ತ ದಿವ್ ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ದಿದೇವ್+ಅ=ದಿದೇವ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ದಿದಿವತುಃ, ದಿದಿವುಃ - ದ್ವಿವಚನ, ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಅಪಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣವು ಬಾರದೇ ದಿದಿವತುಃ ದಿದಿವುಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ರೂಪಗಳು: ದಿದೇವ, ದಿದಿವತುಃ, ದಿದಿವುಃ| ದಿದೇವಿಥ, ದಿದಿವಥುಃ, ದಿದಿವಿ ದಿದೇವ, ದಿದಿವಿವ, ದಿದಿವಿಮ|

ಲಿಟ್:ಉದಾ- ದೇವಿತಾ - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ದಿವ್ ಧಾತುವಿನ

ನಂತರ ಲುಟ್ ಇದ್ದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು ದಿವ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ಯತಾಸೀ ಲ್ಘುಲುಟೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ತಾಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ದಿವ್+ತಾಸ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇಟ್(ಇ)' ಆಗಮ ಬಂದು ದಿವ್+ಇ+ತಾಸ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ದಿವ್ ಧಾತುವಿನ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬಂದು ದೇವ್+ಇ+ತಾಸ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಡಾರೌರಸಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತಿ' ಗೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಡಾ(ಆ)' ಬಂದು ದೇವ್+ಇ+ತಾಸ್+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತಾಸ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಟಿ(ಆಸ್)'ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ದೇವ್+ಇ+ತ್+ಆ=ದೇವಿತಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ದೇವಿತಾ, ದೇವಿತಾರೌ, ದೇವಿತಾರಃ| ದೇವಿತಾಸಿ, ದೇವಿತಾಸ್ಕಃ, ದೇವಿತಾಸ್ತು| ದೇವಿತಾಸ್ಮಿ, ದೇವಿತಾಸ್ವಃ, ದೇವಿತಾಸ್ಯಃ|

ಲ್ಘುಟ್:ರೂಪಗಳು: ದೇವಿಷ್ಯತಿ, ದೇವಿಷ್ಯತಃ, ದೇವಿಷ್ಯಂತಿ, ದೇವಿಷ್ಯಂತಿ, ದೇವಿಷ್ಯಂತಿ, ದೇವಿಷ್ಯಂತಿ| ದೇವಿಷ್ಯಾಮಿ, ದೇವಿಷ್ಯಾವಃ, ದೇವಿಷ್ಯಾಮಃ|

ಲೋಟ್: ಇದು ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಶ್ಯನ್(ಯ್)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು "ಹಲಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ದೀವ್ಯತು/ದೀವ್ಯತಾತ್, ದೀವ್ಯತಾಮ್, ದೀವ್ಯಂತು| ದೀವ್ಯ/ದೀವ್ಯತಾತ್, ದೀವ್ಯತಮ್, ದೀವ್ಯತಾ ದೀವ್ಯಾಃ, ದೀವ್ಯಾವ, ದೀವ್ಯಾಮ|

ಲಜ್: ಇದರಲ್ಲಿ ಅಡಾಗಮ, ಶ್ಯನ್(ಯ್) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು ದೀರ್ಘಗಳು ಬಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅದೀವ್ಯತ್, ಅದೀವ್ಯತಾಮ್, ಅದೀವ್ಯನ್| ಅದೀವ್ಯಃ, ಅದೀವ್ಯತಮ್, ಅದೀವ್ಯತಾ| ಅದೀವ್ಯಮ್, ಅದೀವ್ಯಾವ, ಅದೀವ್ಯಾಮ|

ವಿಧಿಲಿಜ್: ಇಲ್ಲಿ ಇದು ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಶ್ಯನ್(ಯ್)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಯಾಸುಟ್(ಯಾಸ್)' ಆಗಮವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಆನಂತರ "ಲಿಜಃಸಲೋಪೋಽನನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ 'ಸ' ಲೋಪವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಅತೋಯೇಯಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ "ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ದೀವ್ಯೇತ್, ದೀವ್ಯೇತಾಮ್, ದೀವ್ಯೇಯುಃ| ದೀವ್ಯೇಃ, ದೀವ್ಯೇತಮ್, ದೀವ್ಯೇತಾ| ದೀವ್ಯೇಯಮ್, ದೀವ್ಯೇವ, ದೀವ್ಯೇಮ|

ಆಶೀರ್ಲಿಜ್: ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಯಾಸುಟ್(ಯಾಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವು "ಕಿದಾಶಿಷೀ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಕಿದ್ಧದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದೋಣದರಿಂದ ಲಘೂಪಧ ಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ "ಹಲಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಬಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ದೀವ್ಯಾತ್, ದೀವ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ದೀವ್ಯಾಸುಃ| ದೀವ್ಯಾಃ, ದೀವ್ಯಾಸ್ತಮ್, ದೀವ್ಯಾಸ್ತು ದೀವ್ಯಾಸಮ್, ದೀವ್ಯಾಸ್ತು, ದೀವ್ಯಾಸ್ತು|

ಉಚ್ಛ್ವಾ: ರೂಪಗಳು: ಅದೇವೀತ್, ಅದೇವಿಷ್ಣಾಮ್, ಅದೇವಿಷ್ಣುಃ| ಅದೇವೀಃ, ಅದೇವಿಷ್ಣಮ್, ಅದೇವಿಷ್ಣು ಅದೇವಿಷ್ಣಮ್, ಅದೇವಿಷ್ಣು, ಅದೇವಿಷ್ಣು|

ಲೃಜ್ಞ: ರೂಪಗಳು: ಅದೇವಿಷ್ಯತ್, ಅದೇವಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅದೇವಿಷ್ಯನ್| ಅದೇವಿಷ್ಯಃ, ಅದೇವಿಷ್ಯತಮ್, ಅದೇವಿಷ್ಯತ| ಅದೇವಿಷ್ಯಮ್, ಅದೇವಿಷ್ಯಾವ, ಅದೇವಿಷ್ಯಾಮು|

2. ಪಿವು ತನ್ತುಸನ್ತಾನೇ (ದಾರಗಳನ್ನು ನೇಯುವದು) - ಇದರಲ್ಲಿ "ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಸಾ' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ ಮತ್ತು 'ಉ' ಕಾರವು 'ಇತ್' ಆಗಿ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಸೀವ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ.

ಈ ಧಾತುವು ಎಲ್ಲ ಕಡೆಗೂ ದಿವ್ ಧಾತುವಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ನಡೆದು ಎಲ್ಲ ರೂಪಗಳೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸೀವ್ಯತಿ, ಸೀವ್ಯತಃ, ಸೀವ್ಯಂತಿ| ಸೀವ್ಯಸಿ, ಸೀವ್ಯಥಃ, ಸೀವ್ಯಥ| ಸೀವ್ಯಾಮಿ, ಸೀವ್ಯಾವಃ, ಸೀವ್ಯಾಮುಃ|

ಲಿಟ್: ಈ 'ಲಿ' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ತಿವ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಿಗೆ ಣಲಾದಿ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ, ನಂತರ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಹಲಾದಿಶೇಷ ಆಗಿ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅನಭ್ಯಸ್ತ 'ಸಾ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಷತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಪಿತ್' ಆಗಿದ್ದರೆ ಉಪಧಾ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅಪಿತ್' ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿದ್ದರೆ ಗುಣನಿಷೇಧವಿರುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಸಿಷೀವ, ಸಿಷೀವತುಃ, ಸಿಷೀವುಃ| ಸಿಷೀವಿಧ, ಸಿಷೀವಥುಃ, ಸಿಷೀವ| ಸಿಷೀವ, ಸಿಷೀವಿವ, ಸಿಷೀವಮು|

ಉಚ್ಛ್ವಾ: ರೂಪಗಳು: ಸೇವಿತಾ, ಸೇವಿತಾರೌ, ಸೇವಿತಾರಃ| ಸೇವಿತಾಸಿ, ಸೇವಿತಾಸ್ಥಃ, ಸೇವಿತಾಸ್ತು| ಸೇತಾಸ್ಮಿ, ಸೇವಿತಾಸ್ತುಃ, ಸೇವಿತಾಸ್ತುಃ|

ಲೃಜ್ಞ: ರೂಪಗಳು: ಸೇವಿಷ್ಯತಿ, ಸೇವಿಷ್ಯತಃ, ಸೇವಿಷ್ಯಂತಿ| ಸೇವಿಷ್ಯಸಿ, ಸೇವಿಷ್ಯಥಃ, ಸೇವಿಷ್ಯಥ| ಸೇವಿಷ್ಯಾಮಿ, ಸೇವಿಷ್ಯಾವಃ, ಸೇವಿಷ್ಯಾಮುಃ|

ಲೋಟಿ: ರೂಪಗಳು: ಸೀವ್ಯತು/ಸೀವ್ಯತಾತ್, ಸೀವ್ಯತಾಮ್, ಸೀವ್ಯಂತು| ಸೀವ್ಯ/ ಸೀವ್ಯತಾತ್, ಸೀವ್ಯತಮ್, ಸೀವ್ಯತ| ಸೀವ್ಯಾನಿ, ಸೀವ್ಯಾವ, ಸೀವ್ಯಾಮು|

ಲಜ್ಞ: ರೂಪಗಳು: ಅಸೀವ್ಯತ್, ಅಸೀವ್ಯತಾಮ್, ಅಸೀವ್ಯನ್| ಅಸೀವ್ಯಃ, ಅಸೀವ್ಯತಮ್, ಅಸೀವ್ಯತ| ಅಸೀವ್ಯಮ್, ಅಸೀವ್ಯಾವ, ಅಸೀವ್ಯಾಮು|

ವಿಧಿಲಿಜ್ಞ: ರೂಪಗಳು ಸೀವ್ಯೇತ್, ಸೀವ್ಯೇತಾಮ್, ಸೀವ್ಯೇಯುಃ| ಸೀವ್ಯೇಃ, ಸೀವ್ಯೇತಮ್, ಸೀವ್ಯೇತ| ಸೀವ್ಯೇಯಮ್, ಸೀವ್ಯೇವ, ಸೀವ್ಯೇಮು|

ಆಶೀರ್ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಸೀವ್ಯಾತ್, ಸೀವ್ಯಾಸಾಮ್, ಸೀವ್ಯಾಸುಃ| ಸೀವ್ಯಾಃ, ಸೀವ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಸೀವ್ಯಾಸ್ತ| ಸೀವ್ಯಾಸಮ್, ಸೀವ್ಯಾಸ್ತ, ಸೀವ್ಯಾಸ್ತ|

ಲುಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸೇವೀತ್, ಅಸೇವಿಷ್ಯಾಮ್, ಅಸೇವಿಷುಃ| ಅಸೇವೀಃ, ಅಸೇವಿಷಮ್, ಅಸೇವಿಷ್ಯ ಅಸೇವಿಷಮ್, ಅಸೇವಿಷ್ಯ, ಅಸೇವಿಷ್ಯ|

ಲ್ಯಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸೇವಿಷ್ಯತ್, ಅಸೇವಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಸೇವಿಷ್ಯನ್| ಅಸೇವಿಷ್ಯಃ, ಅಸೇವಿಷ್ಯತಮ್, ಅಸೇವಿಷ್ಯತ| ಅಸೇವಿಷ್ಯಮ್, ಅಸೇವಿಷ್ಯಾವ, ಅಸೇವಿಷ್ಯಾಮ|

3. ನೃತೀ-ಗಾತ್ರವಿಕ್ಷೇಪೆ (ಕುಣಿಯುವದು) - ಇದರಲ್ಲಿ 'ಈ' ಕಾರ ಇತ್, 'ನೃತ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ(ಅರ್) ಬಂದು ನರ್ತ್ ಎಂದಾಗಿ, ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಶ್ಯನ್(ಯ)' ಬಂದಾಗ ನೃತ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಾರದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕಲಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ನರ್ತ್ ಎಂದೂ, ಸಾರ್ವಧಾತುಕ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ನಂತರ 'ತಿಜ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ- ನೃತ್ಯತಿ - 'ನೃತ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಸೇರಿಸಿದಾಗ ನೃತ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶ್ಯನ್(ಯ)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ನೃತ್+ಯ+ತಿ=ನೃತ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ರೂಪಗಳು: ನೃತ್ಯತಿ, ನೃತ್ಯತಃ, ನೃತ್ಯನ್ತಿ, ನೃತ್ಯಸಿ, ನೃತ್ಯಥಃ, ನೃತ್ಯಥ| ನೃತ್ಯಾಮಿ, ನೃತ್ಯಾಮಃ, ನೃತ್ಯಾಮಃ|

ಲಿಟ್: ಉದಾ- ನನರ್ತ್- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ನೃತ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಣಲ್(ಅ)' ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ ನೃತ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ನೃತ್ ನೃತ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹಲಾದಿಶೇಷದಿಂದ ನೃ ನೃತ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಉರತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಸ್ಥ 'ನ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ(ಅರ್) ಬಂದು ನರ್+ನೃತ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಹಲಾದಿ ಶೇಷದಿಂದ ನನೃತ್+ಅ ಎಂದಾದಮೇಲೆ "ಪುಗನ್ತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಭ್ಯಸ್ಥ 'ನ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ(ಅರ್) ಬಂದು ನನರ್+ಅ=ನನರ್ತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ನನರ್ತ್, ನನೃತತುಃ, ನನೃತುಃ| ನನರ್ಥಿಥ, ನನೃತಥುಃ, ನನೃತ| ನನರ್ತ್, ನನೃತಿವ, ನನೃತಿಮ|

ಸೂಚನೆ: ಏಕವಚನದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಲ್ಲ 'ಪಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದಿದೆ. ಆದರೆ ಉಳಿದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿದ್ದಾಗ, "ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ ಕಿತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿದ್ದದ್ದಾವ ಬಂದು "ಕಿತಿಚಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ನಿಷೇಧವಾಗಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು.

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ನರ್ತತಾ, ನರ್ತತಾರೌ, ನರ್ತತಾರಃ| ನರ್ತತಾಸಿ, ನರ್ತತಾಸ್ತಃ,

ನರ್ತಿತಾಸ್ಯ, ನರ್ತಿತಾಸ್ಮಿ, ನರ್ತಿತಾಸ್ವಃ, ನರ್ತಿತಸ್ಯಃ|

(ಇಡಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 631. ಸೇನಿಣಿ ಕೃತ-ಚ್ಯುತ-ಚ್ಯುದ-ತ್ಯದ-ನೃತಃ (7.2.57)

ವೃತ್ತಿ - ಏಭ್ಯಃ ಪರಸ್ಯ ಸಿಚ್-ಭಿನ್ನಸ್ಯ ಸಾದೇಃ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯ ಇಟ್ ವಾ|
ನರ್ತಿಷ್ಯತಿ, ನರ್ತ್ಸ್ಯತಿ ನೃತ್ಯತು| ಅನೃತ್ಯತಾ ನೃತ್ಯೇತ್, ನೃತ್ಯಾತಾ ಅನರ್ತೀತಾ| ಅನರ್ತಿಷ್ಯತಾ|
ಅನರ್ತ್ಸ್ಯತಾ|

4. ತ್ರಸೀ ಉದ್ದೇಗೇ(485)| ವಾ ಭ್ರಾಶ ಇತಿ ಶ್ಯನ್ ವಾ| ತ್ರಸ್ಯತಿ ತ್ರಸತಿ ತತ್ರಾಸ|
ಪ.ಛೇ.- ಸೇ, ಅಸಿಚಿ, ಕೃತ-ಚ್ಯುತ-ಚ್ಯುದ-ತ್ಯದ-ನೃತಃ|

ಅ.ವ್ಯ. - "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ಲಾದೇಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇಟ್' ಎಂಬ ಪದವೂ,
ಮತ್ತು "ಉದಿತೋ ವಾ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ವಾ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಕೃತ್, ಚ್ಯುತ್, ಭೃದ್, ತ್ಯದ್, ಮತ್ತು ನೃತ್ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ
'ಸಿಚ್' ಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ 'ಸಾ' ಕಾರಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಇಟ್(ಇ)'
ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲೃಟ್: ಉದಾ-ನರ್ತಿಷ್ಯತಿ/ನರ್ತ್ಸ್ಯತಿ - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ನೃತ್'
ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲೃಟ್ 'ಲ್' ಕಾರ ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ ತಿಪ್(ತಿ) ಬಂದು ನೃತ್+ತಿ
ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ಯತಾಸೀಲ್ಮಾಲುಟೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಸ್ಯ'
ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನೃತ್+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು
ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಇಡಾಗಮ ಬಂದು ನೃತ್+ಇ+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ
"ಪುಗನ್ತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ನ್ಯ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಯ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ(ಅರ್)
ಬಂದು ನರ್ತ್+ಇಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ
'ಇ' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸಾ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು ನರ್ತ್+ಇಷ್ಯ+ತಿ=ನರ್ತಿಷ್ಯತಿ
ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಷತ್ವವು ಬಾರದೇ ಗುಣ
ಬಂದು ನರ್ತ್+ಸ್ಯ+ತಿ=ನರ್ತ್ಸ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: (ಇಡಾಗಮ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ)ನರ್ತಿಷ್ಯತಿ, ನರ್ತಿಷ್ಯತಃ, ನರ್ತಿಷ್ಯಂತಿ|
ನರ್ತಿಷ್ಯಸಿ, ನರ್ತಿಷ್ಯಥಃ, ನರ್ತಿಷ್ಯಥ|ನರ್ತಿಷ್ಯಾಮಿ, ನರ್ತಿಷ್ಯಾವಃ, ನರ್ತಿಷ್ಯಾಮಃ|

(ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ): ರೂಪಗಳು:ನರ್ತ್ಸ್ಯತಿ, ನರ್ತ್ಸ್ಯತಃ, ನರ್ತ್ಸ್ಯಂತಿ|
ನರ್ತ್ಸ್ಯಸಿ, ನರ್ತ್ಸ್ಯಥಃ, ನರ್ತ್ಸ್ಯಥ| ನರ್ತ್ಸ್ಯಾಮಿ, ನರ್ತ್ಸ್ಯಾವಃ, ನರ್ತ್ಸ್ಯಾಮಃ|

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ನೃತ್ಯತು/ನೃತ್ಯತಾತ್, ನೃತ್ಯತಾಮ್, ನೃತ್ಯಂತು/ನೃತ್ಯನೃತ್ಯತಾತ್,
ನೃತ್ಯತಮ್, ನೃತ್ಯತಃ ನೃತ್ಯಾನಿ, ನೃತ್ಯಾವ, ನೃತ್ಯಾಮ|

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅನೃತ್ಯತ್, ಅನೃತ್ಯತಾಮ್, ಅನೃತ್ಯನ್| ಅನೃತ್ಯಃ, ಅನೃತ್ಯತಮ್,
ಅನೃತ್ಯತಃ| ಅನೃತ್ಯಮ್, ಅನೃತ್ಯಾವ, ಅನೃತ್ಯಾಮ|

ವಿಧಿಲಿಪಿ: ರೂಪಗಳು: ನೃತ್ಯೇತ್, ನೃತ್ಯೇತಾಮ್, ನೃತ್ಯೇಯುಃ ನೃತ್ಯೇಃ, ನೃತ್ಯೇತಮ್, ನೃತ್ಯೇತಾ ನೃತ್ಯೇಯಮ್, ನೃತ್ಯೇವ, ನೃತ್ಯೇಮ|

ಆಶೀರ್ಲಿಪಿ: ರೂಪಗಳು: ನೃತ್ಯಾತ್, ನೃತ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ನೃತ್ಯಾಸುಃ ನೃತ್ಯಾಃ, ನೃತ್ಯಾಸ್ತಮ್, ನೃತ್ಯಾಸ್ತು ನೃತ್ಯಾಸಮ್, ನೃತ್ಯಾಸ್ತು ನೃತ್ಯಾಸ್ತು|

ಉಚ್ಚಾರಣೆ: ರೂಪಗಳು: ಅನರ್ತೀತ್, ಅನರ್ತೀಷ್ಠಾಮ್, ಅನರ್ತೀಷ್ಠುಃ ಅನರ್ತೀಃ, ಅನರ್ತೀಷ್ಠಮ್, ಅನರ್ತೀಷ್ಠು ಅನರ್ತೀಷ್ಠಮ್, ಅನರ್ತೀಷ್ಠು ಅನರ್ತೀಷ್ಠು|

ಲೃಪಿ: ಇಟ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅನರ್ತೀಷ್ಯತ್, ಅನರ್ತೀಷ್ಯತಾಮ್, ಅನರ್ತೀಷ್ಯನ್| ಅನರ್ತೀಷ್ಯಃ, ಅನರ್ತೀಷ್ಯಮ್, ಅನರ್ತೀಷ್ಯತಾ ಅನರ್ತೀಷ್ಯತಮ್, ಅನರ್ತೀಷ್ಯತಾ ಅನರ್ತೀಷ್ಯಮ್, ಅನರ್ತೀಷ್ಯಮ್, ಅನರ್ತೀಷ್ಯಮ್|

ಇಟ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ: ಅನರ್ತ್ಯತ್, ಅನರ್ತ್ಯತಾಮ್, ಅನರ್ತ್ಯನ್| ಅನರ್ತ್ಯಃ, ಅನರ್ತ್ಯತಮ್, ಅನರ್ತ್ಯತಾ ಅನರ್ತ್ಯಮ್, ಅನರ್ತ್ಯವ, ಅನರ್ತ್ಯಮ|

4. ತ್ರಸೀ ಉದ್ದೇಗೇ (ಹೆದರುವುದು)-ಇದರಲ್ಲಿ ತ್ರಸ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಸೇಟ್ ಮತ್ತು ಪರಸ್ಪರಿಪದಿ ಆಗಿದೆ.

ಲಿಪಿ: ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಶ್ಯನ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪ ಮತ್ತು ಶಪ್ ಬಂದಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪ ಹೀಗೆ ಎರಡು ರೂಪಗಳಿವೆ.

ಉದಾ- ತ್ರಸ್ಯತಿ/ತ್ರಸತಿ - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ್ರಸ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಡಾದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು ತ್ರಸ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನಪರದಲ್ಲಿ ಬರಬೇಕಾದ ಶಪ್ ನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಶ್ಯನ್ (ಯ)' ಬಂದಾಗ ಅದನ್ನೂ ಬಾಧಿಸಿ "ವಾ ಭ್ರಶ-ಭ್ರಾಶ-ಭ್ರಮು-ಕ್ರಮು-ಕ್ರಮು-ತ್ರಸಿ-ತುಟಿ-ಲಶಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಶ್ಯನ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ತ್ರಸ್+ಯ+ತಿ=ತ್ರಸ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಶ್ಯನ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದು ತ್ರಸ್+ಅ+ತಿ=ತ್ರಸತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಶ್ಯನ್ ಬಂದಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ: ತ್ರಸ್ಯತಿ, ತ್ರಸ್ಯತಃ, ತ್ರಸ್ಯಂತಿ ತ್ರಸ್ಯಸಿ, ತ್ರಸ್ಯಥಃ, ತ್ರಸ್ಯಥಾ ತ್ರಸ್ಯಾಮಿ, ತ್ರಸ್ಯಾವಃ, ತ್ರಸ್ಯಾಮಃ|

ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಶಪ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ: ತ್ರಸತಿ, ತ್ರಸತಃ, ತ್ರಸಂತಿ ತ್ರಸಸಿ, ತ್ರಸಥಃ, ತ್ರಸಥಾ ತ್ರಸಾಮಿ, ತ್ರಸಾವಃ, ತ್ರಸಾಮಃ|

ಲಿಪಿ:ಉದಾ- ತತ್ರಾಸ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ್ರಸ್+ಲಿಟ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ, ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ತ್ರಸ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ತ್ರಸ್ ತ್ರಸ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹಲಾದಿಶೇಷವಾದಮೇಲೆ ಅಭ್ಯಸ್ತ ರೂಪದಲ್ಲಿಯ 'ತ್' ಮತ್ತು 'ರ್'ಗಳು ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ ತತ್ರಾಸ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧೆಯಾದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ತತ್ರಾಸ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಏತ್ಯವನ್ನು ಮತ್ತು ಅಭ್ಯಾಸಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 632. ವಾ-ಞ್-ಛಮು-ತ್ರಸಾಮ್ (6.4.124)

ವೃತ್ತಿ - ಷಾಂ ಕಿತಿ ಲಿಟಿ ಸೇಟಿ ಥಲಿ ಚ ಎತ್ವಾಭ್ಯಾಸಲೋಪೌ ವಾ| ತ್ರೇಸತುಃ, ತತ್ರಸತುಃ| ತ್ರೇಸಿಧ-ತತ್ರಸಿಧ| ತ್ರಸಿತಾ|

5. ಶೋ ತನೂಕರಣೇ|

ಅ.ವ್ಯ. - “ಅತ ಏಕಹಲ್ಮಧ್ಯೇನಾದೇಶಾದೇರ್ಲಿಟಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಅತಃ’ ಮತ್ತು ‘ಲಿಟಿ’ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಮತ್ತು “ಘಸೋರೇದ್ವಾವಭ್ಯಾಸಲೋಪಶ್ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಎತ್’ ಮತ್ತು ‘ಅಭ್ಯಾಸ ಲೋಪಃ’ ಮತ್ತು ‘ಚ’ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾಗೂ “ಗಮ-ಹನ-ಜನ-ಖನ-ಘಸಾಂ ಲೋಪಃ ಕ್ವಿತ್ಯನಜಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಕಿತಿ’ ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು “ಥಲಿಚ ಸೇಟಿ” ಎಂಬ ಇಡೀ ಸೂತ್ರವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಕಿತ್, ಲಿಟ್, ಅಥವಾ ಸೇಟ್ ಮತ್ತು ಥಲ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಜ್ಯಾ, ಭ್ರಮ್, ತ್ರಸ್ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಎತ್ವವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟು, ಅಭ್ಯಾಸ ಲೋಪವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ತ್ರೇಸತುಃ/ತತ್ರಸತುಃ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತ್ರಸ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ‘ತಸ್’ ಗೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ‘ಅತುಸ್(ಅತುಃ)’ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ತ್ರಸ್+ಅತುಃ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ತ್ರಸ್+ತ್ರಸ್+ಅತುಃ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಲಾದಿಶೇಷದಿಂದ ಅಭ್ಯಸ್ತ ರೂಪದಲ್ಲಿಯ ‘ರ್’ ಮತ್ತು ‘ಸ್’ಗಳು ಲೋಪವಾಗಿ ತ+ತ್ರಸ್ +ಅತುಃ=ತತ್ರಸತುಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಅನಭ್ಯಸ್ತ ತ್ರಸ್ ನಲ್ಲಿರುವ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಎತ್ವ ಬಂದು ಮತ್ತು ಅಭ್ಯಸ್ತರೂಪವಾದ ‘ತ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ತ್ರೇಸ್+ಅತುಃ=ತ್ರೇಸತುಃ ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ತ್ರೇಸತುಃ ಮತ್ತು ತತ್ರಸತುಃ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗಿವೆ.

ರೂಪಗಳು:ಎತ್ವ-ವಿಧಾನವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಅಭ್ಯಾಸ ಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಪಕ್ಷದ ರೂಪಗಳು: ತತ್ರಾಸ, ತ್ರೇಸತುಃ, ತ್ರೇಸುಃ| ತ್ರೇಸಿಧ, ತ್ರೇಸಧುಃ, ತ್ರೇಸ| ತತ್ರಾಸ/ ತತ್ರಸ, ತ್ರೇಸಿವ, ತ್ರೇಸಿಮ|

ಎತ್ವ ವಿಧಾನ ಮತ್ತು ಅಭ್ಯಾಸ ಲೋಪಗಳಿಲ್ಲದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ತತ್ರಾಸ, ತತ್ರಸತುಃ, ತತ್ರಸುಃ| ತತ್ರಸಿಧ, ತತ್ರಸಧು, ತತ್ರಸ| ತತ್ರಾಸ/ ತತ್ರಸ, ತತ್ರಸಿವ, ತತ್ರಸಿಮ|

ಲುಟ್:ರೂಪಗಳು: ತ್ರಸಿತಾ, ತ್ರಸಿತಾರೌ, ತ್ರಸಿತಾರಃ| ತ್ರಸಿತಾಸಿ, ತ್ರಸಿತಾಸ್ಥಃ, ತ್ರಸಿತಾಸ್ಥ| ತ್ರಸಿತಾಸ್ಮಿ, ತ್ರಸಿತಾಸ್ವಃ, ತ್ರಸಿತಾಸ್ವಃ|

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ತ್ರಸಿಷ್ಯತಿ, ತ್ರಸಿಷ್ಯತಃ, ತ್ರಸಿಷ್ಯನ್ತಿ ತ್ರಸಿಷ್ಯಸಿ, ತ್ರಸಿಷ್ಯಧಃ, ತ್ರಸಿಷ್ಯಥ| ತ್ರಸಿಷ್ಯಾಮಿ, ತ್ರಸಿಷ್ಯಾಮಃ, ತ್ರಸಿಷ್ಯಾಮಃ|

ಲೋಟ್: ಶ್ಯನ್ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ತ್ರಸ್ಯತು/ತ್ರಸ್ಯತಾತ್, ತ್ರಸ್ಯತಾಮ್, ತ್ರಸ್ಯನ್ನು
ತ್ರಸ್ಯ/ತ್ರಸ್ಯತಾತ್, ತ್ರಸ್ಯತಮ್ ತ್ರಸ್ಯತ ತ್ರಸ್ಯಾನಿ, ತ್ರಸ್ಯಾವ, ತ್ರಸ್ಯಾಮು

ವೈಕಲ್ಪಿಕ 'ಶಪ್' ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ತ್ರಸತು/ತ್ರಸತಾತ್, ತ್ರಸತಾಮ್, ತ್ರಸನ್ನು
ತ್ರಸ/ತ್ರಸತಾತ್, ತ್ರಸತಮ್, ತ್ರಸತ ತ್ರಸಾನಿ, ತ್ರಸಾವ, ತ್ರಸಾಮು

ಲಜ್:ಶ್ಯನ್ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅತ್ರಸ್ಯತ್, ಅತ್ರಸ್ಯತಾಮ್, ಅತ್ರಸ್ಯನ್| ಅತ್ರಸ್ಯಃ,
ಅತ್ರಸ್ಯತಮ್, ಅತ್ರಸ್ಯತ| ಅತ್ರಸ್ಯಮ್, ಅತ್ರಸ್ಯಾವ, ಅತ್ರಸ್ಯಾಮು

ವೈಕಲ್ಪಿಕ 'ಶಪ್' ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅತ್ರಸತ್, ಅತ್ರಸತಾಮ್, ಅತ್ರಸನ್|
ಅತ್ರಸಃ, ಅತ್ರಸತಮ್, ಅತ್ರಸತ| ಅತ್ರಸಮ್, ಅತ್ರಸಾವ, ಅತ್ರಸಾಮು

ವಿಧಿಲಿಜ್:ಶ್ಯನ್ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ತ್ರಸ್ಯೇತ್, ತ್ರಸ್ಯೇತಾಮ್, ತ್ರಸ್ಯೇಯುಃ|
ತ್ರಸ್ಯೇಃ, ತ್ರಸ್ಯೇತಮ್, ತ್ರಸ್ಯೇತ| ತ್ರಸ್ಯೇಯಮ್, ತ್ರಸ್ಯೇವ, ತ್ರಸ್ಯೇಮು

ವೈಕಲ್ಪಿಕ 'ಶಪ್' ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ತ್ರಸೇತ್, ತ್ರಸೇತಾಮ್, ತ್ರಸೇಯುಃ|
ತ್ರಸೇಃ, ತ್ರಸೇತಮ್, ತ್ರಸೇತ| ತ್ರಸೇಯಮ್, ತ್ರಸೇವ, ತ್ರಸೇಮು

ಅಶೀರ್ಲಿಜ್:ರೂಪಗಳು: ತ್ರಸ್ಯಾತ್, ತ್ರಸ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ತ್ರಸ್ಯಾಸುಃ| ತ್ರಸ್ಯಾಃ,
ತ್ರಸ್ಯಾಸ್ತಮ್, ತ್ರಸ್ಯಾಸ್ತು| ತ್ರಸ್ಯಾಮ್, ತ್ರಸ್ಯಾಸ್ತು, ತ್ರಸ್ಯಾಸ್ತು

ಲುಜ್: ಸೂಚನೆ: "ವದ-ವ್ರಜ-ಹಲನ್ತಸ್ಯಾಚಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ
ವೃದ್ಧಿಯು "ನೇಟಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧವಾದಮೇಲೆ "ಅತೋಹಲಾದೇರ್ಲಘೋಃ"
ಎಂಬುದರಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ವೃದ್ಧಿ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅತ್ರಾಸೀತ್, ಅತ್ರಾಸಿಷ್ಟಾಮ್, ಅತ್ರಾಸಿಷುಃ|
ಅತ್ರಾಸೀಃ, ಅತ್ರಾಸಿಷ್ಟಮ್, ಅತ್ರಾಸಿಷ್ಟು| ಅತ್ರಾಸಿಷಮ್, ಅತ್ರಾಸಿಷ್ಟು, ಅತ್ರಾಸಿಷ್ಟು

ವೃದ್ಧಿ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅತ್ರಸೀತ್, ಅತ್ರಸಿಷ್ಟಾಮ್, ಅತ್ರಸಿಷುಃ|
ಅತ್ರಸೀಃ, ಅತ್ರಸಿಷ್ಟಮ್, ಅತ್ರಸಿಷ್ಟು| ಅತ್ರಸಿಷಮ್, ಅತ್ರಸಿಷ್ಟು, ಅತ್ರಸಿಷ್ಟು

ಲ್ಯಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅತ್ರಸಿಷ್ಯತ್, ಅತ್ರಸಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅತ್ರಸಿಷ್ಯನ್| ಅತ್ರಸಿಷ್ಯಃ,
ಅತ್ರಸಿಷ್ಯತಮ್, ಅತ್ರಸಿಷ್ಯತ| ಅತ್ರಸಿಷ್ಯಮ್, ಅತ್ರಸಿಷ್ಯಾವ, ಅತ್ರಸಿಷ್ಯಾಮು

5. ಶೋ ತನೂಕರಣೇ - (ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು)- ಇದರಲ್ಲಿ
ಧಾತುವಿನ ಅನ್ತ್ಯ 'ಓ' ಕಾರವು ಅನುನಾಸಿಕ ಅಚ್ ಅಲ್ಲದ್ದರಿಂದ
"ಉಪದೇಶೇಜನುನಾಸಿಕ ಇತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಲೋಪವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.
ಆದರೆ ಅದನ್ನು ಲೋಪಗೊಳಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿ ಮುಂದಿನಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ
'ಓ' ಕಾರ ಲೋಪವಾದರೆ 'ಶ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

(ಶ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಧಾತೃನ್ ಓ-ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 633. ಕುತಃ ಶ್ಯನಿ (7.3.81)

ವೃತ್ತಿ-ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾತ್ ಶ್ಯನಿ ಶ್ಯತಿ ಶ್ಯತಃ ಶ್ಯನ್ತಿ ಶಶೌ ಶಶತುಃ ಶಾತಾ ಶಾಸ್ಯತಿ

ಅ.ವ್ಯ- “ಘೋರ್ಲೋಪೋಲೇಟ ವಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಲೋಪಃ’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ‘ಶ್ಯನ್’ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಅನ್ತ್ಯ ‘ಓ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ- ಶ್ಯತಿ - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಶೋ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಡಾದೇಶವಾದ ‘ತಿಪ್(ತಿ)’ ಬಂದು ಶೋ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ‘ಶ್ಯನ್(ಯ)’ ಬಂದು ಶೋ+ಯ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಶೋ’ ನಲ್ಲಿರುವ ‘ಓ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಶ್ +ಯ+ತಿ=ಶ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಶ್ಯತಿ, ಶ್ಯತಃ, ಶ್ಯನ್ತಿ ಶ್ಯಸಿ, ಶಥಃ, ಶಥಃ, ಶ್ಯಾಮಿ, ಶ್ಯಾವಃ, ಶ್ಯಾಮಃ।

ಲಿಟ್: ಉದಾ- ಶಶೌ - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಶೋ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಡಾದೇಶವಾದ ‘ತಿಪ್(ತಿ)’ ಬಂದು ಶೋ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಈ ‘ತಿಪ್’ ಗೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ‘ಣಲ್(ಅ)’ ಬಂದು ಶೋ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ‘ಶ್ಯನ್’ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವು ಉಪದೇಶಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ‘ಓ’ ಕಾರಾನವಾಗಿ ಅಂದರೆ ಏಜನ್ತ ವಾಗಿರುತ್ತದೆ. “ಆದೇಚ ಉಪದೇಶೇಽಶಿತಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಜ್(ಓ) ಗೆ ಆತ್ಮ ಬಂದು ಶಾ+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. “ಆತಜಿಣಲಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಿ-ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಶಾ+ಜಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ‘ಶಾ’ಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಶಾ+ಶಾ+ಜಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಹ್ರಸ್ವಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸರೂಪವಾದ ‘ಶಾ’ ಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ಶಶಾ+ಜಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ವೃದ್ಧಿಸಂಧಿಯಿಂದ ಶಶೌ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಶಶೌ, ಶಶತುಃ, ಶಶುಃ। ಶಶಿಥ/ಶಶಾಥ, ಶಶಥುಃ, ಶಶಃ, ಶಶೌ, ಶಶಿವ, ಶಶಿಮ।

ಸೂಚನೆ: ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಬಂದಮೇಲೆ “ಆತೋಲೋಪ ಇಚಿಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಆ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಮೇಲಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶಾತಾ, ಶಾತಾರೌ, ಶಾತಾರಃ। ಶಾತಾಸಿ, ಶಾತಾಸ್ಥಃ, ಶಾತಾಸ್ಥಃ। ಶಾತಾಸ್ಮಿ, ಶಾತಾಸ್ಥಃ, ಶಾತಾಸ್ಥಃ।

ಸೂಚನೆ: “ಆದೇಚ ಉಪದೇಶೇಽಶಿತಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ ‘ಲ್’ ಕಾರದಲ್ಲೂ, ಆತ್ಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶಾಸ್ಯತಿ, ಶಾಸ್ಯತಃ, ಶಾಸ್ಯನ್ತಿಶಾಸ್ಯಸಿ, ಶಾಸ್ಯಥಃ, ಶಾಸ್ಯಥಃ। ಶಾಸ್ಯಾಮಿ, ಶಾಸ್ಯಾವಃ, ಶಾಸ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶ್ಯತು/ಶ್ಯತಾತ್, ಶ್ಯತಮ್, ಶ್ಯನ್ತು ಶ್ಯತೃತಾತ್, ಶ್ಯತಮ್,

ಶ್ಯತಾ ಶ್ಯಾನಿ, ಶ್ಯಾವ, ಶ್ಯಾಮ|

ಲಜ್ಃ ರೂಪಗಳು: ಅಶ್ಯತ್, ಅಶ್ಯತಾಮ್, ಅಶ್ಯನ್, ಅಶ್ಯಃ, ಅಶ್ಯತಮ್, ಅಶ್ಯತ|
ಅಶ್ಯಮ್, ಅಶ್ಯಾವ, ಅಶ್ಯಾಮ|

ವಿಧಿಲಿಜ್ಃ ರೂಪಗಳು: ಶ್ಯೇತ್, ಶ್ಯೇತಾಮ್, ಶ್ಯೇಯುಃ| ಶ್ಯೇಃ, ಶ್ಯೇತಮ್, ಶ್ಯೇತ|
ಶ್ಯೇಯಮ್, ಶ್ಯೇವ, ಶ್ಯೇಮ|

ಆಶೀರ್ಲಿಜ್ಃ ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ, ಧಾತುವು ಶಿತ್ ಆಗಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ
"ಆದೇಚ ಉಪದೇಶೇಶಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ವವು ಬಂದು ಕೆಳಗಿನಂತೆ ರೂಪಗಳು
ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಶಾಯಾತ್, ಶಾಯಾಸ್ತಾಮ್, ಶಾಯಾಸುಃ| ಶಾಯಾಃ, ಶಾಯಾಸ್ತಮ್,
ಶಾಯಾಸ್ತ| ಶಾಯಾಸಮ್, ಶಾಯಾಸ್ವ, ಶಾಯಾಸ್ವ|

(ಪರಸ್ಪೊಪದದಲ್ಲ ಸಿಚ್ ಗೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಲುಕ್ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 634. ವಿಭಾಷಾ ಫ್ರಾ-ಧೇಟ್-ಶಾ-ಚ್ಚಾಸಃ (2.4.78)

ವೃತ್ತಿ - ವಿಭ್ಯಃ ಸಿಚಃ ಲುಕ್ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಪರಸ್ಪೊಪದೇ ಪರೇ| ಅಶಾತ್|
ಅಶಾತಾಮ್| ಅಶುಃ| ಇಟ್ ಸಕೌ ಅಶಾಸೀತ್| ಅಶಾಸಿಷ್ವಾಮ್|

6. ಛೋ ಛೇದನೇ| ಛೃತಿ|

7. ಷೋನ್ವ ಕರ್ಮಣಿ| ಸ್ಯತಿ ಸಸೌ|

8. ದೋವಖಿಣ್ಣನೇ| ದ್ಯತಿ ದದೌ| ದೇಯಾತ್| ಅದಾತ್|

9. ವೃಧ| ತಾಡನೇ|

ಪ.ಛೇ.- ವಿಭಾಷಾ, ಫ್ರಾ-ಧೇಟ್-ಶಾ-ಚ್ಚಾಸಃ|

ಅ.ವ್ಯ. - "ಸಿಚಃ ಪರಸ್ಪೊಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಿಚಃ' ಮತ್ತು
'ಪರಸ್ಪೊಪದೇಷು' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಮತ್ತು "ನ್ಯ ಕ್ಷತ್ರಿಯಾರ್ಷ ಇತೋ ಯೂನಿ
ಲುಗಣೀಇಗೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲುಕ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಪರಸ್ಪೊಪದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಫ್ರಾ, ಧೇಟ್, ಶೋ-ಛೋ ಮತ್ತು
ಷೋ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ 'ಸಿಚ್' ಗೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಲುಕ್(ಲೋಪ) ಬರುತ್ತದೆ.

ಲುಜ್ಃ ಉದಾ- ಅಶಾತ್- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಶೋ' ಧಾತುವಿನ
ನಂತರ ಲುಜ್ಃ 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಬಂದು,
ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಜ್ಞಿ' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಸಿಚ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, 'ಶೋ' ನಲ್ಲಿರುವ
ಏಚ್ ವರ್ಣವಾದ 'ಓ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ಮ ಬಂದು ಅ+ಶಾ+ಸ್ +ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ.
ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಿಚ್' ಗೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಲುಕ್(ಲೋಪ) ಬಂದು
ಅಶಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಸಿಚ್' ಲುಕ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಶಾತ್, ಅಶಾತಾಮ್, ಅಶುಃ| ಅಶಾಃ, ಅಶಾತಮ್, ಅಶಾತ| ಅಶಾಮ್, ಅಶಾವ, ಅಶಾಮ|

ಸೂಚನೆ: 'ಸಿಚ್'ಗೆ ಲುಕ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ-"ಅಸ್ತಿಸಿಚೋಽಪ್ಯಕ್ತೇ" ಮತ್ತು "ಯಮ-ರಮ- ನಮಾತಾಮ್ ಸಕ್ತ" ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ 'ಸಿಚ್' ಗೆ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಈಡಾಗಮ(ಈ), ಮತ್ತು ಧಾತುವಿಗೆ ಅನ್ತಾವಯವವಾಗಿ 'ಸಕ್(ಸ್)' ಆಗಮವು ಬಂದು, "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇಟ್(ಇ)' ಆಗಮವೂ ಬಂದು ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಶಾಸೀತ್, ಅಶಾಸಿಷ್ಠಾಮ್, ಅಶಾಸಿಷುಃ| ಅಶಾಸೀಃ, ಅಶಾಸಿಷ್ಠಮ್, ಅಶಾಸಿಷ್ಠ| ಅಶಾಸಿಷಮ್, ಅಶಾಸಿಷ್ಠ, ಅಶಾಸಿಷ್ಠ|

ಲ್ಯಜ್ಃ: ರೂಪಗಳು: ಅಶಾಸ್ಯತ್, ಅಶಾಸ್ಯತಾಮ್, ಅಶಾಸ್ಯನ್| ಅಶಾಸ್ಯಃ, ಅಶಾಸ್ಯಮ್, ಅಶಾಸ್ಯತ| ಅಶಾಸ್ಯಮ್, ಅಶಾಸ್ಯಾವ, ಅಶಾಸ್ಯಾಮ|

6. ಛೋ ಛೇದನೇ (ಕಡಿಯುವುದು ಅಥವಾ ಛೇದಿಸುವುದು).

ಲಟ್: ಉದಾ- ಛೃತಿ - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಛೋ' ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಛೋ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶ್ಯನ್(ಯ್)' ಬಂದು, ಇದು 'ಶಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ 'ಓ' ಕಾರಕ್ಕೆ ರೋಪ ಬಂದು 'ಛ್' ಎಂದಾಗಿ ಛ್+ಯ್+ತಿ=ಛೃತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಛೋ' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು: ಛೃತಿ, ಛೃತಃ, ಛ್ವಿ, ಛ್ವಿ, ಛ್ವಃ, ಛ್ವಃ| ಛ್ವಾಮಿ, ಛ್ವಾಃ, ಛ್ವಾಮಃ|

ಲಿಟ್: ಉದಾ- ಛೃತ್ಯೈ - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಛೋ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಬಂದು ಛೋ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆದೇಶ ಉಪದೇಶೇಽಶಿತಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಓ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆ' ಕಾರ ಬಂದು, ಛಾ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಛಾಛಾ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹ್ರಸ್ವಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ಛ ಛಾ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಛೇಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸ 'ಛ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತುಕ್(ತ್)' ಆಗಮ ಬಂದು ಛ್ತ್ಛಾ +ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ತೋ ಶ್ವನಾಶ್ಚಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚುತ್ವ(ಚ್) ಬಂದು ಛ್ಚ್ಛಾಛಾ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸರ್ವಣದೀರ್ಘದಿಂದ ಛಚ್ಚಾ ಎಂದಾಗಿ, "ಆತ ಔ ಣಲಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ತ್, 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಔ' ಬಂದು, ಛಚ್ಚೌ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಛಚ್ಚೌ, ಛಚ್ಚತುಃ, ಛಚ್ಚುಃ| ಛಚ್ಚಿಥ್/ಛಚ್ಚಾಥ, ಛಚ್ಚಿಥುಃ, ಛಚ್ಚಿ ಛಚ್ಚೌ, ಛಚ್ಚಿವ, ಛಚ್ಚಿಮ||

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಛಾತಾ, ಛಾತಾರೌ, ಛಾತಾರಃ| ಛಾತಾಸಿ, ಛಾತಾಸ್ತಃ, ಛಾತಾಸ್ಥ| ಛಾತಾಸ್ಥಿ, ಛಾತಾಸ್ತಃ, ಛಾತಾಸ್ತಃ|

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಛಾಸ್ಯತಿ, ಛಾಸ್ಯತಃ, ಛಾಸ್ಯಂತಿ, ಛಾಸ್ಯಸಿ, ಛಾಸ್ಯಥಃ, ಛಾಸ್ಯಥಾ
ಛಾಸ್ಯಾಮಿ, ಛಾಸ್ಯಾವಃ, ಛಾಸ್ಯಾಮಃ|

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಛ್ಯತು/ಛ್ಯತಾತ್, ಛ್ಯತಾಮ್, ಛ್ಯಂತು ಛ್ಯ/ಛ್ಯತಾತ್, ಛ್ಯತಮ್,
ಛ್ಯತ ಛ್ಯಾನಿ, ಛ್ಯಾವ, ಛ್ಯಾಮ|

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಛ್ಯತ್, ಅಛ್ಯತಾಮ್, ಅಛ್ಯನ್| ಅಛ್ಯಃ, ಅಛ್ಯತಮ್, ಅಛ್ಯತ
ಅಛ್ಯಮ್, ಅಛ್ಯಾವ, ಅಛ್ಯಾಮ|

ಎಧಿಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಛೈತ್, ಛೈತಾಮ್, ಛೈಯುಃ| ಛೈಃ, ಛೈತಮ್,
ಛೈತ ಛೈಯಮ್, ಛೈವ, ಛೈಮ|

ಅಶೀರ್ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಛಾಯಾತ್, ಛಾಯಾಸ್ತಾಮ್, ಛಾಯಾಸುಃ| ಛಾಯಾಃ,
ಛಾಯಾಸ್ತಮ್, ಛಾಯಾಸ್ತು ಛಾಯಾಸಮ್, ಛಾಯಾಸ್ವ, ಛಾಯಾಸ್ವ|

ಲುಜ್: 'ಸಿಚ್' ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಚ್ಚಾತ್, ಅಚ್ಚಾತಾಮ್,
ಅಚ್ಚಃ| ಅಚ್ಚಾಃ, ಅಚ್ಚಾತಮ್, ಅಚ್ಚಾತ ಅಚ್ಚಾಮ್, ಅಚ್ಚಾವ, ಅಚ್ಚಾಮ|

'ಸಿಚ್' ಗೆ ಲುಕ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಚ್ಚಾಸೀತ್, ಅಚ್ಚಾಸೀಷ್ಟಾಮ್.
ಅಚ್ಚಾಸೀಷುಃ| ಅಚ್ಚಾಸೀಃ, ಅಚ್ಚಾಸೀಷ್ಟಮ್, ಅಚ್ಚಾಸೀಷ್ಟ ಅಚ್ಚಾಸೀಷಮ್, ಅಚ್ಚಾಸೀಷ್ಟ
ಅಚ್ಚಾಸೀಷ್ವ|

ಲೃಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಚ್ಚಾಸ್ಯತ್, ಅಚ್ಚಾಸ್ಯತಾಮ್, ಅಚ್ಚಾಸ್ಯನ್| ಅಚ್ಚಾಸ್ಯಃ,
ಅಚ್ಚಾಸ್ಯತಮ್, ಅಚ್ಚಾಸ್ಯತ ಅಚ್ಚಾಸ್ಯಮ್, ಅಚ್ಚಾಸ್ಯಾವ, ಅಚ್ಚಾಸ್ಯಾಮ|

7. ಷೋಽನ್ತ ಕರ್ಮಣಿ (ನಾಶ ಮಾಡುವುದು)-“ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ”
ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಸ್' ಕಾರ ಬಂದು 'ಸೋ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಯತಿ, ಸ್ಯತಃ, ಸ್ಯಂತಿ, ಸ್ಯಸಿ, ಸ್ಯಥಃ, ಸ್ಯಥಾ ಸ್ಯಾಮಿ, ಸ್ಯಾವಃ,
ಸ್ಯಾಮಃ|

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸಸೌ, ಸಸತುಃ, ಸಸುಃ| ಸಸಿಥ/ಸಸಾಥ, ಸಸಥುಃ, ಸಸ|
ಸಸೌ, ಸಸಿವ, ಸಸಿಮ|

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸಾತಾ, ಸಾತಾರೌ, ಸಾತಾರಃ| ಸಾತಾಸಿ, ಸಾತಾಸ್ಥಃ, ಸಾತಾಸ್ಥ|
ಸಾತಾಸ್ಮಿ, ಸಾತಾಸ್ವಃ, ಸಾತಾಸ್ವಃ|

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸಾಸ್ಯತಿ, ಸಾಸ್ಯತಃ, ಸಾಸ್ಯಂತಿ, ಸಾಸ್ಯಸಿ, ಸಾಸ್ಯಥಃ, ಸಾಸ್ಯಥಾ
ಸಾಸ್ಯಾಮಿ, ಸಾಸ್ಯಾವಃ, ಸಾಸ್ಯಾಮಃ|

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಯತು/ಸ್ಯತಾತ್, ಸ್ಯತಾಮ್, ಸ್ಯಂತು ಸ್ಯ/ಸ್ಯತಾತ್, ಸ್ಯತಮ್,
ಸ್ಯತ ಸ್ಯಾನಿ, ಸ್ಯಾವ, ಸ್ಯಾಮ|

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ಯತ್, ಅಸ್ಯತಾಮ್, ಅಸ್ಯನ್| ಅಸ್ಯಃ, ಅಸ್ಯತಮ್, ಅಸ್ಯತ
ಅಸ್ಯಮ್, ಅಸ್ಯಾವ, ಅಸ್ಯಾಮ|

ವಿಧಿಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಯೇತ್, ಸ್ಯೇತಾಮ್, ಸ್ಯೇಯುಃ| ಸ್ಯೇಃ, ಸ್ಯೇತಮ್, ಸ್ಯೇತ| ಸ್ಯೇಯಮ್, ಸ್ಯೇವ, ಸ್ಯೇಮು|

ಆಶೀರ್ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಸಾಯಾತ್, ಸಾಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸಾಯಾಸುಃ| ಸಾಯಾಃ, ಸಾಯಾಸ್ತಮ್, ಸಾಯಾಸ್ತು| ಸಾಯಾಸಮ್, ಸಾಯಾಸ್ವ, ಸಾಯಾಸ್ವ|

ಲುಜ್: 'ಸಿಚ್' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಸಾತ್, ಅಸಾತಾಮ್, ಅಸುಃ| ಅಸಾಃ, ಅಸಾತಮ್, ಅಸಾತ| ಅಸಾಮ್, ಅಸಾವ, ಅಸಾಮು|

'ಸಿಚ್'ಗೆ ಲೋಪ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಸಾಸೀತ್, ಅಸಾಸಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಸಾಸಿಷುಃ| ಅಸಾಸೀಃ, ಅಸಾಸಿಷ್ಟಮ್, ಅಸಾಸಿಷ್ಟು| ಅಸಾಸಿಷಮ್, ಅಸಾಸಿಷ್ಟ, ಅಸಾಸಿಷ್ಟು|

ಲ್ಯಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸಾಸ್ಯತ್, ಅಸಾಸ್ಯತಾಮ್, ಅಸಾಸ್ಯನ್| ಅಸಾಸ್ಯಃ, ಅಸಾಸ್ಯತಮ್, ಅಸಾಸ್ಯತ| ಅಸಾಸ್ಯಮ್, ಅಸಾಸ್ಯಾವ, ಅಸಾಸ್ಯಾಮು|

8. ದೋಷವಿಣ್ಣನೇ (ತುಂಡರಿಸುವದು) - ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಇದು ಸಾರ್ವಧಾತುಕ 'ಓ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು 'ದ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ದ್ಯತಿ, ದ್ಯತಃ, ದ್ಯಂತಿ| ದ್ಯಸಿ, ದ್ಯಥಃ, ದ್ಯಥ| ದ್ಯಾಮಿ, ದ್ಯಾವಃ, ದ್ಯಾಮುಃ|

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ದದೌ, ದದತುಃ, ದದುಃ| ದದಿಥ/ದದಾಥ, ದದಥುಃ, ದಥ| ದದೌ, ದದಿವ, ದದಿಮು|

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ದಾತಾ, ದಾತಾರೌ, ದಾತಾರಃ| ದಾತಾಸಿ, ದಾತಾಸ್ಯಃ, ದಾತಾಸ್ತು| ದಾತಾಸ್ಮಿ, ದಾತಾಸ್ವಃ, ದಾತಾಸ್ಮುಃ|

ಲ್ಯಟ್: ರೂಪಗಳು: ದಾಸ್ಯತಿ, ದಾಸ್ಯತಃ| ದಾಸ್ಯಂತಿ| ದಾಸ್ಯಸಿ, ದಾಸ್ಯಥಃ, ದಾಸ್ಯಥ| ದಾಸ್ಯಾಮಿ, ದಾಸ್ಯಾವಃ, ದಾಸ್ಯಾಮುಃ|

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ದ್ಯತು/ದ್ಯತಾತ್, ದ್ಯತಾಮ್, ದ್ಯಂತು| ದ್ಯ/ದ್ಯತಾತ್, ದ್ಯತಮ್, ದ್ಯತ| ದ್ಯಾನಿ, ದ್ಯಾವ, ದ್ಯಾಮು|

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅದ್ಯತ್, ಅದ್ಯತಾಮ್, ಅದ್ಯನ್| ಅದ್ಯಃ, ಅದ್ಯತಮ್, ಅದ್ಯತ| ಅದ್ಯಮ್, ಅದ್ಯಾವ, ಅದ್ಯಾಮು|

ವಿಧಿಲಿಜ್: ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ "ದಾಧಾಘದಾಪ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಘ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ "ಎರ್ಲಿಜಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಏತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ದೈತ್, ದೈತಾಮ್, ದೈಯುಃ| ದೈಃ, ದೈತಮ್, ದೈತ| ದೈಯಮ್, ದೈವ, ದೈಮು|

ಆಶೀರ್ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ದೇಯಾತ್, ದೇಯಾಸ್ತಾಮ್, ದೇಯಾಸುಃ| ದೇಯಾಃ, ದೇಯಾಸ್ತಮ್, ದೇಯಾಸ್ತು| ದೇಯಾಸಮ್, ದೇಯಾಸ್ವ, ದೇಯಾಸ್ವ|

ಲುಜ್: ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ "ಗಾತಿ-ಸ್ಥಾ-ಘ-ಪಾ-ಭೂಭ್ಯಃ ಸಿಚಃ ಪರಸ್ವೈಪದೇಷು"

ವ್+ಇ+ಅ+ಧ್+ಯತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಇ' ಕಾರ 'ಅ' ಕಾರಗಳಿಗೆ "ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಜ್ಞ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಯಣ್' ಸಂಧಿ ಬಾರದೇ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು 'ಇ' ಕಾರವೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆಗ ವಿಧ್+ಯತಿ=ವಿಧ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: ಈ ಮೇಲಿನ ವಿಧ್ಯತಿ ಎಂಬ ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾದಮೇಲೆ ಪುನಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರಲು ಅವಕಾಶವಿದೆ ಆದರೆ "ನ ಸಂಪ್ರಸಾರಣೇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ತೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ರೂಪಗಳು: ವಿಧ್ಯತಿ, ವಿಧ್ಯತಃ, ವಿಧ್ಯಂತಿ, ವಿಧ್ಯಸಿ, ವಿಧ್ಯಥಃ, ವಿಧ್ಯಥಾ, ವಿಧ್ಯಾಮಿ, ವಿಧ್ಯಾಮಃ, ವಿಧ್ಯಾಮಃ|

ಲಿಟ್:ಉದಾ- ವಿವ್ಯಾಧ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ವ್ಯಧ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಡಾದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು ವ್ಯಧ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತಿಪ್' ಗೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಬಂದು ವ್ಯಧ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ವ್ಯಧ್ ವ್ಯಧ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಲಿಟ್ಫ್ಯಾಸಸ್ಯೋಭಯೇಷಾಮ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದು ವಿ+ಅಧ್+ವ್ಯಧ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಇ' ಕಾರ 'ಅ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ವಿಧ್+ವ್ಯಧ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಲಾದಿಶೇಷದಿಂದ ವಿವ್ಯಧ್+ಅ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ವಿವ್ಯಾಧ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇತರ ವಚನಗಳ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು 'ಕಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮೊದಲು ಸಂಪ್ರಸಾರಣವಾದಮೇಲೆ ವಿಧ್‌ಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಾದಮೇಲೆ ವಿವಿಧ್+ಅತುಸ್=ವಿವಿಧತುಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬಹುವಚನರೂಪವಾದ ವಿವಿಧುಃ ಎಂಬುದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ವಿವ್ಯಧಿಧ- ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಬರುವ 'ಥಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್/ಜಿತ್ ಆಗಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆ "ಲಿಟ್ಫ್ಯಾಸಸ್ಯೋಭಯೇಷಾಮ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ.

'ಭರದ್ವಾಜನಿಯಮದಿಂದ' 'ಥಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬಂದು ವಿವ್ಯಧಿಧ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ 'ಇಟ್' ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿವ್ಯಧ್+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಝಷಸ್ತತೋರ್ಧೋಽಧಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಥ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಧ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಪೂರ್ವ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ಚ ಬಂದು ವಿವ್ಯಧ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ವಿವಿಧಥು, ವಿವಿಧ - ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ವಿವಿಧಥು, ವಿವಿಧ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ರೂಪಗಳು: ವಿವ್ಯಾಧ, ವಿವಿಧತುಃ, ವಿವಿಧುಃ| ವಿವ್ಯಧಿಧ/ವಿವ್ಯಧ್/ವಿವ್ಯಾಧ್, ವಿವಿಧಥುಃ, ವಿವಿಧಾ, ವಿವ್ಯಾಧ/ವಿವ್ಯಧ, ವಿವಿಧಿವ, ವಿವಿಧಿಮ|

ಲಿಟ್: ಉದಾ- ವ್ಯಧಾ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ವ್ಯಧ್' ಧಾತುವಿನ

ನಂತರ ಲಡಾದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು ವ್ಯಧ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ಯತಾಸೀಲ್ಯಲುಟೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ತಾಸ್ ಬಂದು ವ್ಯಧ್+ತಾಸ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಗೆ "ಲುಟಃ ಪ್ರಥಮಸ್ಯ ಡಾರೌರಸಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಡಾ(ಅ)' ಬಂದು ವ್ಯಧ್+ತಾಸ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ತಾಸ್'ನ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಧ್' ಕಾರವು ಬಂದು ಧಾತುವಿನ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ(ದ್) ಬಂದು ವ್ಯಧ್+ಧಾಸ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ತಾಸಸ್ತೋರ್ಲೋಪಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ವ್ಯಧ್+ಧಾ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ ಬಂದು ವ್ಯಧ್+ಧಾ=ವ್ಯದ್ಧಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ವ್ಯದ್ಧಾ, ವ್ಯದ್ಧಾರೌ, ವ್ಯದ್ಧಾರಃ, ವ್ಯದ್ಧಾಸಿ, ವ್ಯದ್ಧಾಸ್ಯಃ, ವ್ಯದ್ಧಾಸ್ಥಿ, ವ್ಯದ್ಧಾಸ್ತೃ, ವ್ಯದ್ಧಾಸ್ತಃ, ವ್ಯದ್ಧಾಸ್ತಃ

ಲ್ಯುಟ್: ಉದಾ- ವ್ಯತ್ಯತಿ - - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ವ್ಯಧ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಡಾದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು ವ್ಯಧ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ಯತಾಸೀಲ್ಯಲುಟೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಸ್ಯ' ಬಂದು ವ್ಯಧ್+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಖರಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಚರ್ತ್ವ(ತ್) ಬಂದು ವ್ಯತ್+ಸ್ಯತಿ=ವ್ಯತ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ವ್ಯತ್ಯತಿ, ವ್ಯತ್ಯತಃ, ವ್ಯತ್ಯನ್ತಿ, ವ್ಯತ್ಯಸಿ, ವ್ಯತ್ಯಥಃ, ವ್ಯತ್ಯಥಃ, ವ್ಯತ್ಯಾಮಿ, ವ್ಯತ್ಯಾಮಃ, ವ್ಯತ್ಯಾಮಃ

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ವಿಧ್ಯತು/ವಿಧ್ಯತಾತ್, ವಿಧ್ಯತಾಮ್, ವಿಧ್ಯನ್ತು, ವಿಧ್ಯ/ವಿಧ್ಯತಾತ್, ವಿಧ್ಯತಮ್, ವಿಧ್ಯತಃ, ವಿಧ್ಯಾನಿ, ವಿಧ್ಯಾವ, ವಿಧ್ಯಾಮಿ

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅವಿಧ್ಯತ್, ಅವಿಧ್ಯತಾಮ್, ಅವಿಧ್ಯನ್, ಅವಿಧ್ಯಃ, ಅವಿಧ್ಯತಮ್, ಅವಿಧ್ಯತಃ, ಅವಿಧ್ಯಮ್, ಅವಿಧ್ಯಾವ, ಅವಿಧ್ಯಾಮಿ

ವಿಧಿಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ವಿಧ್ಯೇತು, ವಿಧ್ಯೇತಾಮ್, ವಿಧ್ಯೇಯುಃ, ವಿಧ್ಯೇಃ, ವಿಧ್ಯೇತಮ್, ವಿಧ್ಯೇತಃ, ವಿಧ್ಯೇಯಮ್, ವಿಧ್ಯೇವ, ವಿಧ್ಯೇಮಿ

ಆಶೀರ್ಲಿಜ್: ಸೂಚನೆ: ಆಶೀರ್ಲಿಜ್‌ನಲ್ಲಿ "ಕಿದಾಶಿಷೀ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಯಾಸುಟ್ (ಯಾಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿಡ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದೋಣದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ 'ಯ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ(ಇ) ಬಂದು ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ವಿಧ್ಯಾತ್, ವಿಧ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ವಿಧ್ಯಾಸುಃ, ವಿಧ್ಯಾಃ, ವಿಧ್ಯಾಸ್ತಮ್, ವಿಧ್ಯಾಸ್ತಃ, ವಿಧ್ಯಾಸಮ್, ವಿಧ್ಯಾಸ್ತಃ, ವಿಧ್ಯಾಸ್ತಃ

ಲುಜ್:

ಸೂಚನೆ: "ವದ-ವ್ರಜ-ಹಲನ್ತಸ್ಯಾಚಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ 'ಯ' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ(ಅ) ಬರುತ್ತದೆ. 'ತ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಧ್' ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗ, 'ಸಿಚ್' ಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಅವಯವವಾದ

'ತ' ಕಾರ 'ಧ' ಕಾರಗಳಿಗೆ 'ಧ' ಕಾರವು ಬಂದು ಧಾತ್ವವಯವವಾದ 'ಧ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಜತ್ವ(ದ್) ಕಾರ ಬಂದು ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅವ್ಯಾಸ್ತೀತ್, ಅವ್ಯಾದ್ಧಾಮ್, ಅವ್ಯಾಸುಃ| ಅವ್ಯಾಸ್ತೀಃ, ಅವ್ಯಾದ್ಧಮ್, ಅವ್ಯಾದ್ಧ| ಅವ್ಯಾತ್ಸಮ್, ಅವ್ಯಾತ್ಸ, ಅವ್ಯಾತ್ಸ |

ಲೃಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅವ್ಯತ್ಸ್ಯತ್, ಅವ್ಯತ್ಸ್ಯತಾಮ್, ಅವ್ಯತ್ಸ್ಯನ್| ಅವ್ಯತ್ಸ್ಯಃ, ಅವ್ಯತ್ಸ್ಯತಮ್, ಅವ್ಯತ್ಸ್ಯತ| ಅವ್ಯತ್ಸ್ಯಮ್, ಅವ್ಯತ್ಸ್ಯವ, ಅವ್ಯತ್ಸ್ಯಮ|

10. ಪುಷ ಪುಷ್ಪ (ಪಾಲಿಸುವದು/ವೃದ್ಧಿಹೊಂದುವದು) - ಇದರಲ್ಲಿ ಪುಷ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪುಷ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ತಿಪ್(ತಿ) ಬಂದು ಪುಷ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ತ್ಯನ್(ಯ್) ಬಂದು ಪುಷ್+ಯ+ತಿ=ಪುಷ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಪುಷ್ಯತಿ, ಪುಷ್ಯತಃ, ಪುಷ್ಯನ್ತಿ, ಪುಷ್ಯಸಿ, ಪುಷ್ಯಥಃ, ಪುಷ್ಯಥ| ಪುಷ್ಯಾಮಿ, ಪುಷ್ಯಾವಃ, ಪುಷ್ಯಾಮಃ|

ಲಿಟ್: ಸೂಚನೆ- ಈ ಧಾತು 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿದೆ. ಇದು ಅಜನ್ತವಾಗಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪುಪೋಷ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪುಷ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಿಡಾದೇಶವಾದ ತಿಪ್(ತಿ) ಬಂದು ಪುಷ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಪುಷ್ ಪುಷ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಲಾದಿಶೇಷದಿಂದ ಪು ಪುಷ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ತಿಪ್ ಗೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಣಲ್(ಅ) ಬಂದು ಪು ಪುಷ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದು ಪಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನಭ್ಯಸ್ತ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಬಂದು ಪುಪೋಷ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪುಪುಷತುಃ, ಪುಪುಷುಃ ಎಂಬ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ಪುಪೋಷಿಥ- ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪುಷ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಥಲ್(ಥ್) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳಾದಮೇಲೆ ಪುಪೋಷ್+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಥ್'ಗೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇಡಾಗಮ ಬಂದು ಪುಪೋಷಿ+ಥ=ಪುಪೋಷಿಥ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಪುಪೋಷ, ಪುಪುಷತುಃ, ಪುಪುಷುಃ| ಪುಪೋಷಿಥ, ಪುಪುಷಥುಃ, ಪುಪುಷ| ಪುಪೋಷ, ಪುಪುಷಿವ, ಪುಪುಷಿಮ|

ಲುಟ್:

ಉದಾ- ಪೋಷ್ಪ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪುಷ್+ತಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದು ಪಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ, 'ತ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ಪುತ್ವ

ಸಂಧಿಯಿಂದ ಟುತ್ತ(ಟ್) ಬಂದು ಪೋಷ್ಪಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ರೂಪಗಳು: ಪೋಷ್ಪಾ, ಪೋಷ್ಪಾರೌ, ಪೋಷ್ಪಾರಃ| ಪೋಷ್ಪಾಸಿ, ಪೋಷ್ಪಾಸ್ತಃ, ಪೋಷ್ಪಾಸ್ತು| ಪೋಷ್ಪಾಸ್ಮಿ, ಪೋಷ್ಪಾಸ್ವಃ, ಪೋಷ್ಪಾಸ್ವಃ|

ಲ್ಯಟ್:

ಉದಾ- ಪೋಕ್ಷ್ಯತಿ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪುಷ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲ್ಯಟ್ ಆದೇಶವಾದ ತಿಪ್ ಬಂದಮೇಲೆ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಸ್ಯ' ಬಂದು ಪುಷ್+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಪ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲಘೂಪದಗುಣ ಬಂದು ಪೋಷ್+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತ್ವಾವಯವ 'ಸಾ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಷಡೋಃ ಕಃ ಸಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಕ್' ಕಾರವು ಬಂದು 'ಸ್ಯ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಸಾ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್' ಕಾರವು ಬಂದು ಪೋಕ್ಷ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಪೋಕ್ಷ್ಯತಿ, ಪೋಕ್ಷ್ಯತಃ, ಪೋಕ್ಷ್ಯಂತಿ, ಪೋಕ್ಷ್ಯಂತಿ, ಪೋಕ್ಷ್ಯಥಃ, ಪೋಕ್ಷ್ಯಥಾ, ಪೋಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ಪೋಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ಪೋಕ್ಷ್ಯಾಮಃ|

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪುಷ್ಯತು/ಪುಷ್ಯತಾತ್, ಪುಷ್ಯತಾಮ್, ಪುಷ್ಯಂತು| ಪುಷ್ಯ/ ಪುಷ್ಯತಾತ್, ಪುಷ್ಯತಮ್, ಪುಷ್ಯತಾ ಪುಷ್ಯಾಣಿ, ಪುಷ್ಯಾವ, ಪುಷ್ಯಾಮ|

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಪುಷ್ಯತ್, ಅಪುಷ್ಯತಾಮ್, ಅಪುಷ್ಯನ್|ಅಪುಷ್ಯಃ, ಅಪುಷ್ಯತಮ್, ಅಪುಷ್ಯತಾ ಅಪುಷ್ಯಮ್, ಅಪುಷ್ಯಾವ, ಅಪುಷ್ಯಾಮ|

ವಿಧಿಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಪುಷ್ಯೇತ್, ಪುಷ್ಯೇತಾಮ್, ಪುಷ್ಯೇಯುಃ| ಪುಷ್ಯೇಃ, ಪುಷ್ಯೇತಮ್, ಪುಷ್ಯೇತಾ ಪುಷ್ಯೇಯಮ್, ಪುಷ್ಯೇವ, ಪುಷ್ಯೇಮ|

ಆಶೀರ್ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಪುಷ್ಯಾತ್, ಪುಷ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಪುಷ್ಯಾಸುಃ| ಪುಷ್ಯಾಃ, ಪುಷ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಪುಷ್ಯಾಸ್ತು ಪುಷ್ಯಾಸಮ್, ಪುಷ್ಯಾಸ್ವ, ಪುಷ್ಯಾಸ್ವಃ|

ಲುಜ್:

ಸೂಚನೆ: "ಪುಷಾದಿ ದ್ಯುತಾದ್‌ಯ್ದುದಿತಃ ಪರಸ್ತ್ರೇಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜ್ಲಿ' ಗೆ 'ಅಜ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಅಪುಷತ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಪುಷತ್, ಅಪುಷತಾಮ್, ಅಪುಷನ್| ಅಪುಷಃ, ಅಪುಷತಮ್, ಅಪುಷತಾ ಅಪುಷಮ್, ಅಪುಷಾವ, ಅಪುಷಾಮ|

ಲ್ಯಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಪೋಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಪೋಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಪೋಕ್ಷ್ಯನ್| ಅಪೋಕ್ಷ್ಯಃ, ಅಪೋಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅಪೋಕ್ಷ್ಯತಾ ಅಪೋಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅಪೋಕ್ಷ್ಯಾವ, ಅಪೋಕ್ಷ್ಯಾಮ|

11. ಶುಷ ಶೋಷಣೇ (ಒಣಗಿಸುವದು) - ಇದರಲ್ಲಿ 'ಶುಷ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:ರೂಪಗಳು: ಶುಷ್ಯತಿ, ಶುಷ್ಯತಃ, ಶುಷ್ಯಂತಿ, ಶುಷ್ಯಸಿ, ಶುಷ್ಯಥಃ, ಶುಷ್ಯಥಾ| ಶುಷ್ಯಾಮಿ, ಶುಷ್ಯಾವಃ, ಶುಷ್ಯಾಮಃ|

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶುಶೋಷ, ಶುಶುಷತುಃ, ಶುಶುಷಃ| ಶುಶೋಷಿಥ, ಶುಶುಷಥುಃ.

ಶುಶುಷು ಶುಶೋಷ, ಶುಶುಷಿವ, ಶುಶುಷಿಮ|

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು ಶೋಷ್ವಾ, ಶೋಷ್ವಾರೌ, ಶೋಷ್ವಾರಃ| ಶೋಷ್ವಾಸಿ, ಶೋಷ್ವಾಸ್ತಃ, ಶೋಷ್ವಾಸ್ತು| ಶೋಷ್ವಾಸ್ತಿ, ಶೋಷ್ವಾಸ್ತಃ, ಶೋಷ್ವಾಸ್ತಃ|

ಲೈಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶೋಕ್ಷ್ಯತಿ, ಶೋಕ್ಷ್ಯತಃ, ಶೋಕ್ಷ್ಯಂತಿ| ಶೋಕ್ಷ್ಯಸಿ, ಶೋಕ್ಷ್ಯಥಃ, ಶೋಕ್ಷ್ಯಥ| ಶೋಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ಶೋಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ಶೋಕ್ಷ್ಯಾಮಃ|

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶುಷ್ಯತು/ಶುಷ್ಯತಾತ್, ಶುಷ್ಯತಾಮ್, ಶುಷ್ಯಂತು| ಶುಷ್ಯ/ಶುಷ್ಯತಾತ್, ಶುಷ್ಯತಮ್, ಶುಷ್ಯತ| ಶುಷ್ಯಾಣಿ, ಶುಷ್ಯಾವ, ಶುಷ್ಯಾಮ|

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶುಷ್ಯತ್, ಅಶುಷ್ಯತಾಮ್, ಅಶುಷ್ಯನ್| ಅಶುಷ್ಯಃ, ಅಶುಷ್ಯತಮ್, ಅಶುಷ್ಯತ| ಅಶುಷ್ಯಮ್, ಅಶುಷ್ಯಾವ, ಅಶುಷ್ಯಾಮ|

ವಿಧಿಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಶುಷ್ಯೇತ್, ಶುಷ್ಯೇತಾಮ್, ಶುಷ್ಯೇಯುಃ| ಶುಷ್ಯೇಃ, ಶುಷ್ಯೇತಮ್, ಶುಷ್ಯೇತ| ಶುಷ್ಯೇಯಮ್, ಶುಷ್ಯೇವ, ಶುಷ್ಯೇಮ|

ಅಶಿರ್ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಶುಷ್ಯಾತ್, ಶುಷ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಶುಷ್ಯಾಸುಃ| ಶುಷ್ಯಾಃ, ಶುಷ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಶುಷ್ಯಾಸ್ತು| ಶುಷ್ಯಾಸಮ್, ಶುಷ್ಯಾಸ್ತ, ಶುಷ್ಯಾಸ್ತು|

ಲುಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶುಷತ್, ಅಶುಷತಾಮ್, ಅಶುಷನ್| ಅಶುಷಃ, ಅಶುಷತಮ್, ಅಶುಷತ| ಅಶುಷಮ್, ಅಶುಷಾವ, ಅಶುಷಾಮ|

ಲೈಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶೋಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಶೋಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಶೋಕ್ಷ್ಯಂತಿ| ಅಶೋಕ್ಷ್ಯಃ, ಅಶೋಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅಶೋಕ್ಷ್ಯತ| ಅಶೋಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅಶೋಕ್ಷ್ಯಾವ, ಅಶೋಕ್ಷ್ಯಾಮ|

12. ಣಶ ಅದರ್ಶನೇ (ಕಾಣದಿರುವುದು/ಲೋಪವಾಗುವುದು/ನಾಶವಾಗುವುದು)-
“ಣೋ ನಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಣ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ನ್’ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ನಶ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅನ್ತದ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ ಬಂದು ‘ನಶ್’ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಪರಸ್ಪೃಪದಿ ‘ಸೇಟ್’ ಧಾತುವಾಗಿದೆ.

ಲಟ್:

ಉದಾ- ನಶ್ಯತಿ -ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ‘ನಶ್’ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಡಾದೇಶವಾದ ‘ತಿಪ್(ತಿ)’ ಬಂದು ನಶ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ‘ಶ್ಯನ್(ಯ್)’ ಏಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಶ್+ಯ+ತಿ=ನಶ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ನಶ್ಯತಿ, ನಶ್ಯತಃ, ನಶ್ಯಂತಿ| ನಶ್ಯಸಿ, ನಶ್ಯಥಃ, ನಶ್ಯಥ| ನಶ್ಯಾಮಿ, ನಶ್ಯಾವಃ, ನಶ್ಯಾಮಃ|

ಉದಾ- ನನಾಶ, ನೇಶತುಃ-ಇವುಗಳ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು “ಮಸ್ತಿ-ನಶೋರ್ಘ್ಲಿ” (ಸೂ.637) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಡಿಯಲ್ಲಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

(ಇಡಾಗಮವನ್ನು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 636. ರಧಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ (7.2.45)

ವೃತ್ತಿ - ರಧ್-ನಶ್-ತ್ಯಪ್-ದೃಪ್-ದ್ರುಹ್-ಮುಹ್-ಷ್ಣಹ್-ಷ್ಣಿಹ್ ಎಭ್ಯಃ ವಲಾದಿ
ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯ ವೇಟ್ ಸ್ಯಾತ್ ನೇಶಿಧಃ

ಪ.ಛೇ.- ರಧಾದಿಭ್ಯಃ, ಚ

ಅ.ವ್ಯ.- “ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.
ಮತ್ತು “ಸ್ವರತಿ-ಸೂತಿ-ಸೂಯತಿ-ಧೂಇಲಾದಿತೋವಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ವಾ’
ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ರಧ್-ನಶ್-ತ್ಯಪ್-ದೃಪ್-ದ್ರುಹ್-ಮುಹ್-ಷ್ಣಹ್-ಷ್ಣಿಹ್ ಈ 8
ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಇರುವ ವಲಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕಕ್ಕೆ ‘ಇಟ್’ ಆಗಮವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ
ಬರುತ್ತದೆ.

(ನುಮಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 637. ಮಸ್ತಿ-ನಶೋರ್ಘಾ (7.1.60)

ವೃತ್ತಿ - ನುಮ್ ಸ್ಯಾತ್ ನನಂಷ್ಟ ನೇಶಿವ, ನೇಶ್ವ, ನೇಶಿಮ, ನೇಶ್ಮ ನಶಿತಾ,
ನಂಷ್ಟಾ ನಶಿಷ್ಯತಿ, ನಂಕ್ಷ್ಯತಿ ನಶ್ಯತು, ಅನಶ್ಯತ್ ನಶ್ಯೇತ್ ನಶ್ಯಾತ್ ಅನಶತ್

13. ಷೂಜ್ ಪ್ರಾಣಿ-ಪ್ರಸವೇ ಸೂಯತೇ ಸುಷುವೇ ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮಾತ್
ಇಟ್ ಸುಸುವಿಷೇ ಸುಷುವಿವಹೇ ಸುಷುವಿಮಹೇ ಸವಿತಾ ಸೋತಾ

14. ದುಜ್ ಪರಿತಾಪೇ

15. ದೀಜ್ ಕ್ಷಯೇ ದೀಯತೇ

ಪ.ಛೇ.- ಮಸ್ತಿ, ನಶೋಃ, ಝಲಿ

ಅ.ವ್ಯ.- “ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ನು’ ಎಂಬ ಪದವು
ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಅಂಗಸ್ಯ” ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರ, (‘ಪ್ರತ್ಯಯಃ’ ಎಂಬ
ಪದವು ಇಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ‘ಝಲಿ’ ಎಂದರೆ
ಝಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು).

ಅರ್ಥ- ಝಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಮಸ್ತ್ ಮತ್ತು ನಶ್ ಧಾತುಗಳಿಗೆ
ನುಮಾಗಮ(ನ್)ವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಿಟ್:

ಉದಾ- ನನಾಶ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ‘ನಶ್’ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ
ಲಿಡಾದೇಶವಾದ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ‘ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ‘ತಿಪ್(ತಿ)’ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ
ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ‘ಣಲ್(ಅ)’ ಬಂದು ನಶ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ.

ನಂತರ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ನಶ್+ನಶ್+ಅ ಎಂದಿದಾಗ, ಹಲಾದಿಶೇಷವಾಗಿ ನನಶ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘದಿಂದ ನನಾಶ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ನೇಶತುಃ, ನೇಶುಃ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ-ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ 'ತಸ್'(ಅತುಸ್)' ಮತ್ತು 'ಝಿ(ಉಸ್)' (ಆದೇಶಗಳು) ಬಂದಾಗ, ಅಭ್ಯಾಸ ಲೋಪವಾಗಿ ಅನಭ್ಯಸ್ಸ 'ನ್' ಕಾರದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಬಂದು ನೇಶತುಃ, ಮತ್ತು ನೇಶುಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ಉದಾ- ನೇಶಿಥ, ನನಂಷ್ಟ- ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಥಲ್'(ಥ) ಆದೇಶ ಬಂದು ನಶ್+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಹಲಾದಿಶೇಷವಾಗಿ ನನಶ್+ಥ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ರಥಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಇಡಾಗಮವು ಬಂದು ನನಶ್+ಇ+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಥಲಿ ಚ ಸೇಟಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಲೋಪ ಮತ್ತು ಏತ್ವಗಳು ಬಂದು ನೇಶ್+ಇಥ್=ನೇಶಿಥ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: ಇಡಾಗಮ ಬಂದಮೇಲೆ 'ಝಲಾದಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ 'ನುಮ್' ಆಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸಲೋಪ ಮತ್ತು ಏತ್ವಗಳು ಬರುವದೇ ಇಲ್ಲ.

ಉದಾ- ನನಂಷ್ಟ (ವೈಕಲ್ಪಿಕ): ನನಶ್+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್'(ನ್) ಆಗಮವು "ಮಿದಚೋಽನ್ತ್ಯಾತ್ ಪರಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರದ ನಂತರ ಬಂದು ನನನ್ಶ್+ಥ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ನಶ್ಚಾಪದಾನ್ತ್ಯಸ್ಯ ಝಲಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಗಮ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಮತ್ತು 'ಶ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ವ್ರಶ್ಚ-ಭ್ರಸ್ತ-ಸ್ಯಜ-ಮ್ಯಜ-ಯಜ-ರಾಜ-ಭ್ರಾಜಸ್ಪತಾಮ್ ಷಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ಷ್' ಕಾರ 'ಥ್' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಷ್ಪುತ್ವಸಂಧಿಯಾಗಿ ನನಂಷ್ಟ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ನೇಶಿಥ ಮತ್ತು ನನಂಷ್ಟ ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ನನಾಶ, ನೇಶತುಃ, ನೇಶುಃ, ನೇಶಿಥ/ನನಂಷ್ಟ, ನೇಶಥುಃ, ನೇಶಿ ನನಾಶ/ನನಶ, ನೇಶಿವ/ನೇಶ್ಚ, ನೇಶಿಮ/ನೇಶ್ಮಿ

ಉಟ್: ಸೂಚನೆ: ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮ ಬಂದ ಪಕ್ಷ ಮತ್ತು ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷ ಇರುವುದರಿಂದ ಎರಡರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಇಡಾಗಮ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ನಶಿತಾ, ನಶಿತಾರೌ, ನಶಿತಾರಃ, ನಶಿತಾಸಿ, ನಶಿತಾಸ್ತಃ, ನಶಿತಾಸ್ತು, ನಸಿತಾಸ್ಮಿ, ನಶಿತಾಸ್ತಃ, ನಶಿತಾಸ್ತಃ

ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ನಂಷ್ಟಾ, ನಂಷ್ಟಾರೌ, ನಂಷ್ಟಾರಃ

ನಂಷ್ಠಾಸಿ, ನಂಷ್ಠಾಸ್ತಃ, ನಂಷ್ಠಾಸ್ತು, ನಂಷ್ಠಾಸ್ತಿ, ನಂಷ್ಠಾಸ್ತಃ, ನಂಷ್ಠಾಸ್ತಃ

ಲ್ಯುಟ್: ಉದಾ- ನಶಿಷ್ಯತಿ, ನಚ್ಚ್ಯುತಿ: ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ "ರಧಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಶಿಷ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ(ನ್)ವು ಬರುತ್ತದೆ. "ಮಿದಚೋನ್ಮಾತ್ಯತರಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನಶ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರದ ನಂತರ ಬಂದು ನನ್‌ಶ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ "ಸ್ಯತಾಸೀಲ್ಮಾಲುಟೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸ್ಯ' ಬಂದು ನನ್‌ಶ್+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಸಂಧಿಯಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದು ನಂಶ್+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಶ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ವ್ರಶ್ಚ-ಭ್ರಸ್ತ-ಸ್ಯಜ-ಮೃಜ-ಯಜ-ರಾಜ-ಭ್ರಾಜಸ್ಯಶಾಮ್ ಷಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ನಂಷ್+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಷ್' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರವು ಇದ್ದಾಗ, 'ಷಡೋಃ ಕಃ ಸಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಕ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ನಂಕ್+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈಗ 'ಕ್' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು, 'ಕ್' 'ಷ್' ಗಳು ಸೇರಿ 'ಕ್ಷ' ಎಂದಾಗಿ ನಂಕ್ಷ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಕ್ಷ'ದಲ್ಲಿರುವ 'ಕ್' ಕಾರವು ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ "ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಾಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಕ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕ 'ಜ್' ಕಾರವು ಪರಸವರ್ಣವಾಗಿ ಬಂದು ನಚ್ಚ್ಯುತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಡಾಗಮ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ನಶಿಷ್ಯತಿ, ನಶಿಷ್ಯತಃ, ನಶಿಷ್ಯಂತಿ, ನಶಿಷ್ಯಸಿ, ನಶಿಷ್ಯಥಃ, ನಶಿಷ್ಯಥಾ, ನಶಿಷ್ಯಾಮಿ, ನಶಿಷ್ಯಾವಃ, ನಶಿಷ್ಯಾಮಃ

ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ನಚ್ಚ್ಯುತಿ, ನಚ್ಚ್ಯುತಃ, ನಚ್ಚ್ಯುಂತಿ, ನಚ್ಚ್ಯುಸಿ, ನಚ್ಚ್ಯುಥಃ, ನಚ್ಚ್ಯುಥಾ, ನಚ್ಚ್ಯುಾಮಿ, ನಚ್ಚ್ಯುಾವಃ, ನಚ್ಚ್ಯುಾಮಃ

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ನಶ್ಯತು/ನಶ್ಯತಾತ್, ನಶ್ಯತಾಮ್, ನಶ್ಯಂತು, ನಶ್ಯ/ನಸ್ಯತಾತ್, ನಶ್ಯತಮ್, ನಶ್ಯತಾ, ನಶ್ಯಾನ್, ನಶ್ಯಾವ, ನಶ್ಯಾಮ

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅನಶ್ಯತ್, ಅನಶ್ಯತಾಮ್, ಅನಶ್ಯನ್, ಅನಶ್ಯಃ, ಅನಶ್ಯತಮ್, ಅನಶ್ಯತಾ, ಅನಶ್ಯಮ್, ಅನಶ್ಯಾವ, ಅನಶ್ಯಾಮ

ವಿಧಿಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ನಶ್ಯೇತ್, ನಶ್ಯೇತಾಮ್, ನಶ್ಯೇಯುಃ, ನಶ್ಯೇಃ, ನಶ್ಯೇತಮ್, ನಶ್ಯೇತಾ, ನಶ್ಯೇಯಮ್, ನಶ್ಯೇವ, ನಶ್ಯೇಮ

ಆಶೀರ್ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ನಶ್ಯಾತ್, ನಶ್ಯಾತಾಮ್, ನಶ್ಯಾನ್, ನಶ್ಯಾಃ, ನಶ್ಯಾಸಮ್, ನಶ್ಯಾಸ್ತು, ನಶ್ಯಾಸಮ್, ನಶ್ಯಾಸ್ತ, ನಶ್ಯಾಸ್ತು

ಸೂಚನೆ: ಇಲ್ಲಿ ಝಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ 'ನುಮ್' ಆಗಮವು ಬರಲಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅನಶತ್, ಅನಶತಾಮ್, ಅನಶನ್, ಅನಶಃ, ಅನಶತಮ್,

ಅನಶತ, ಅನಶಮ್, ಅನಶಾವ, ಅನಶಾಮ|

ಸೂಚನೆ: ಇಲ್ಲಿ “ಪುಷಾದಿ ದ್ಯುತಾದ್‌ಯ್ದುದಿತಃ ಪರಸ್ಯೈಪದೇಷು” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಜ್ಞ’ ಗೆ ‘ಅಜ್’ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಮೇಲಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ಲೃಜ್:

ಇಡಾಗಮ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅನಶಿಷ್ಯತ್, ಅನಶಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅನಶಿಷ್ಯನ್| ಅನಶಿಷ್ಯಃ, ಅನಶಿಷ್ಯತಮ್, ಅನಶಿಷ್ಯತ| ಅನಶಿಷ್ಯಮ್, ಅನಶಿಷ್ಯಾವ, ಅನಶಿಷ್ಯಾಮ|

ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅನಜ್ಞಿತ್, ಅನಜ್ಞಿತಾಮ್, ಅನಜ್ಞಿನ್| ಅನಜ್ಞಿಃ, ಅನಜ್ಞಿತಮ್, ಅನಜ್ಞಿತ| ಅನಜ್ಞಿಮ್, ಅನಜ್ಞಾವ, ಅನಜ್ಞಾಮ|

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪರಸ್ಯೈಪದಿ ಧಾತುಗಳು ಮುಗಿದವು.

ಆತ್ಮನೇಪದಿ ಧಾತುಗಳು

13. ಪೂಜ್ ಪ್ರಾಣಿಪ್ರಸವೇ- (ಪ್ರಾಣಿಯನ್ನು ಪ್ರಸವಿಸುವದು) - ಇದು ‘ಜಿತ್’ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗಿದೆ. “ಸ್ವರತಿ-ಸೂತಿ-ಸೂಯತಿ-ಧೂಇದಿತೋ ವಾ” ಎಂಬುದರಿಂದ ವಲಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಈ ಧಾವುವು ‘ವೇಟ್’ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ‘ಷೂ’ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. “ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಷ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಸ’ ಕಾರವು ಬಂದು ‘ಸೂ’ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:

ರೂಪಗಳು: ಸೂಯತೇ, ಸೂಯೇತೇ, ಸೂಯಂತೇ| ಸೂಯಸೇ, ಸೂಯೇಥೇ, ಸೂಯದ್ಧೇ| ಸೂಯೇ, ಸೂಯಾವಹೇ, ಸೂಯಾಮಹೇ|

ಲಿಟ್:

ಸೂಚನೆ: ಈ ‘ಲ್’ ಕಾರದಲ್ಲಿ ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇಡಾಗಮವು ಬಂದು ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ‘ಸುಷುಷಿಷೇ’ ಎಂದೂ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ-ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಸುಷುವಿವಹೇ, ಸುಷುವಿಮಹೇ| ಎಂದು ಕ್ರಮವಾಗಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಸುಷುವೇ, ಸುಷುವಾತೆ, ಸುಷುವಿರೇ| ಸುಷುವಿಷೇ, ಸುಷುವಾಥೇ, ಸುಷುವಿಡ್ಧೇ/ಸುಷುವಿದ್ಧೇ| ಸುಷುವೇ, ಸುಷುವಿವಹೇ, ಸುಷುವಿಮಹೇ|

ಲುಟ್: ಇಡಾಗಮ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಸವಿತಾ, ಸವಿತಾರೌ, ಸವಿತಾರಃ| ಸವಿತಾಸೇ, ಸವಿತಾಸಾಥೇ, ಸವಿತಾದ್ಧೇ| ಸವಿತಾಹೇ, ಸವಿತಾಸ್ವಹೇ, ಸವಿತಾಸ್ವಹೇ|

ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಸೋತಾ, ಸೋತಾರೌ, ಸೋತಾರಃ| ಸೋತಾಸೇ, ಸೋತಾಸಾಥೇ, ಸೋತಾದ್ಧೇ| ಸೋತಾಹೇ, ಸೋತಾಸ್ವಹೇ, ಸೋತಾಸ್ವಹೇ|

ಲೃಜ್: ಇಡಾಗಮ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ

ರೂಪಗಳು: ಸವಿಷ್ಯತೇ, ಸವಿಷ್ಯೇತೇ, ಸವಿಷ್ಯಂತೇ ಸವಿಷ್ಯಸೇ, ಸವಿಷ್ಯೇಥೇ, ಸವಿಷ್ಯದ್ವೇ|
ಸವಿಷ್ಯೇ, ಸವಿಷ್ಯಾವಹೇ, ಸವಿಷ್ಯಾಮಹೇ|

ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಸೋಷ್ಯತೇ, ಸೋಷ್ಯೇತೇ, ಸೋಷ್ಯಂತೇ|
ಸೋಷ್ಯಸೇ, ಸೋಷ್ಯೇಥೇ, ಸೋಷ್ಯದ್ವೇ| ಸೋಷ್ಯೇ, ಸೋಷ್ಯಾವಹೇ, ಸೋಷ್ಯಾಮಹೇ|
ಲೋಟ್:

ರೂಪಗಳು: ಸೂಯತಾಮ್, ಸೂಯೇತಾಮ್, ಸೂಯಂತಾಮ್| ಸೂಯಸ್ವ,
ಸೂಯೇಥಾಮ್, ಸೂಯದ್ವಮ್| ಸೂಯೈ, ಸೂಯಾವಹೈ, ಸೂವಾಮಹೈ|

ಲಜ್:

ರೂಪಗಳು: ಅಸೂಯತ, ಅಸೂಯೇತಾಮ್, ಅಸೂಯಂತ| ಅಸೂಯಥಾಃ,
ಅಸೂಯೇಥಾಮ್, ಅಸೂಯದ್ವಮ್| ಅಸೂಯೇ, ಅಸೂಯಾವಹಿ, ಅಸೂಯಾಮಹಿ|

ವಿಧಿಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಸೂಯೇತ, ಸೂಯೇಯಾತಾಮ್, ಸೂಯೇರನ್|
ಸೂಯೇಥಾಃ, ಸೂಯೇಯಾಥಾಮ್, ಸೂಯೇದ್ವಮ್| ಅಸೂಯೇ, ಅಸೂಯಾವಹಿ,
ಅಸೂಯಾಮಹಿ|

ಆಶೀರ್ಲಜ್: ಇಡಾಗಮ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ

ರೂಪಗಳು: ಸವಿಶೀಷ್ಯ, ಸವಿಶೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸವಿಶೀರನ್| ಸವಿಶೀಷ್ಯಾಃ,
ಸವಿಶೀಯಾಥಾಮ್, ಸವಿಶೀದ್ವಮ್/ಸವಿಶೀದ್ವಮ್|ಸವಿಶೀಯ, ಸವಿಶೀವಹಿ,
ಸವಿಶೀಮಹಿ|

ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ

ರೂಪಗಳು: ಸೋಷೀಷ್ಯ, ಸೋಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸೋಷೀರನ್| ಸೋಷೀಷ್ಯಾಃ,
ಸೋಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸೋಷೀದ್ವಮ್/ಸೋಷೀದ್ವಮ್| ಸೋಷೀಯ, ಸೋಷೀವಹಿ,
ಸೋಷೀಮಹಿ|

ಲುಜ್: ಇಡಾಗಮ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಸವಿಷ್ಯ, ಅಸವಿಷಾತಾಮ್,
ಅಸವೀಷತ| ಅಸವಿಷ್ಯಾಃ, ಅಸವಿಷಾಥಾಮ್, ಅಸವಿಡ್ವಮ್/ಅಸವಿದ್ವಮ್| ಅಸವಿಷಿ,
ಅಸವಿಷ್ವಹಿ, ಅಸವಿಷ್ಮಹಿ|

ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಸೋಷ್ಯ, ಅಸೋಷಾತಾಮ್,
ಅಸೋಷತ| ಅಸೋಷ್ಯಾಃ, ಅಸೋಷಾಥಾಮ್, ಅಸೋಡ್ವಮ್| ಅಸೋಷಿ, ಅಸೋಷ್ವಹಿ,
ಅಸೋಷ್ಮಹಿ|

ಲ್ಯಜ್:ಇಡಾಗಮ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಸವಿಷ್ಯತ, ಅಸವಿಷ್ಯೇತಾಮ್,
ಅಸವಿಷ್ಯಂತ| ಅಸವಿಷ್ಯಥಾಃ, ಅಸವಿಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಸವಿಷ್ಯದ್ವಮ್| ಅಸವಿಷ್ಯೇ,
ಅಸವಿಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಸವಿಷ್ಯಾಮಹಿ|

ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಸೋಷ್ಯತ, ಅಸೋಷ್ಯೇತಾಮ್,

ಅಸೋಷ್ಯನ್ತು ಅಸೋಷ್ಯಥಾಃ, ಅಸೋಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಸೋಷ್ಯದ್ವಮ್, ಅಸೋಷ್ಯೇ, ಅಸೋಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಸೋಷ್ಯಾಮಹಿ

14. ದೂಜ್ ಪರಿತಾಪೇ- (ದುಃಖಿಸುವದು) ಇದು 'ಜಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ದೀರ್ಘ 'ಊ'ಕಾರಾನ್ತ. ಹಾಗಾಗಿ 'ಸೇಟ್' ಆಗಿದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ದೂಯತೇ, ದೂಯೇತೇ, ದೂಯಂತೇ, ದೂಯಸೇ, ದೂಯೇಥೇ, ದೂಯಧ್ವೇ, ದೂಯೇ, ದೂಯಾವಹೇ, ದೂಯಾಮಹೇ

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ದುದುವೇ, ದುದುವಾತೇ, ದುದುವಿರೇ, ದುದುವಿಷೇ, ದುದುವಾಥೇ, ದುದುವಿಧ್ವೇ/ದುದುವಿಧ್ವೇ, ದುದುವೇ, ದುದುವಿವಹೇ, ದುದುವಿಮಹೇ

ಉಟ್: ರೂಪಗಳು: ದವಿತಾ, ದವಿತಾರೌ, ದವಿತಾರಃ, ದವಿತಾಸೇ, ದವಿತಾಸಾಥೇ, ದವಿತಾದ್ವೇ, ದವಿತಾಹೇ, ದವಿತಾಸ್ವಹೇ, ದವಿತಾಸ್ಮಹೇ

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ದವಿಷ್ಯತೇ, ದವಿಷ್ಯೇತೇ, ದವಿಷ್ಯಂತೇ, ದವಿಷ್ಯಸೇ, ದವಿಷ್ಯೇಥೇ, ದವಿಷ್ಯದ್ವೇ, ದವಿಷ್ಯೇ, ದವಿಷ್ಯಾವಹೇ, ದವಿಷ್ಯಾಮಹೇ

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ದೂಯತಾಮ್, ದೂಯೇತಾಮ್, ದೂಯಂತಾಮ್, ದೂಯಸ್ತ, ದೂಯೇಥಾಮ್, ದೂಯದ್ವಮ್, ದೂಯೈ, ದೂಯಾವಹೈ, ದೂಯಾಮಹೈ

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅದೂಯತ, ಅದೂಯೇತಾಮ್, ಅದೂಯಂತು, ಅದೂಯಥಾಃ, ಅದೂಯೇಥಾಮ್, ಅದೂಯದ್ವಮ್, ಅದೂಯೇ, ಅದೂಯಾವಹಿ, ಅದೂಯಾಮಹಿ

ವಿಧಿಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ದೂಯೇತ, ದೂಯೇಯಾತಾಮ್, ದೂಯೇರನ್, ದೂಯೇಥಾಃ, ದೂಯೇಯಾಥಾಃ, ದೂಯೇದ್ವಮ್, ದೂಯೇಯ, ದೂಯೇವಹಿ, ದೂಯೇಮಹಿ

ಆಶೀರ್ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ದವಿಷೀಷ್ಟ, ದವಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ದವಿಷೀರನ್, ದವಿಷೀಷ್ಠಾಃ, ದವಿಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ದವಿಷೀರ್ಥಮ್/ದವಿಷೀರ್ಥಮ್, ದವಿಷೀಯ, ದವಿಷೀವಹಿ, ದವಿಷೀಮಹಿ

ಉಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅದವಿಷ್ಟ, ಅದವಿಷಾತಾಮ್, ಅದವಿಷತ, ಅದವಿಷ್ಠಾಃ, ಅದವಿಷಾಥಾಮ್, ಅದವಿಧ್ವಮ್/ಅದವಿಧ್ವಮ್, ಅದವಿಷಿ, ಅದವಿಷ್ಠಹಿ, ಅದವಿಷ್ಠಹಿ

ಲೃಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅದವಿಷ್ಯತ, ಅದವಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅದವಿಷ್ಯಂತು, ಅದವಿಷ್ಯಥಾಃ, ಅದವಿಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅದವಿಷ್ಯದ್ವಮ್, ಅದವಿಷ್ಯೇ, ಅದವಿಷ್ಯಾವಹಿ, ಅದವಿಷ್ಯಾಮಹಿ

15. ದೀಜ್ ಕ್ಷಯೇ (ನಷ್ಟವಾಗುವದು) - ಇದು 'ಜಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗಿದೆ. ಇದು ಅನಿಟ್ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನಿಟ್ ಆಗಿದೆ. ಆದರೆ ಲಿಟ್ 'ಲ' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇಡಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 'ದೀ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ದೀಯತೇ, ದೀಯೇತೇ, ದೀಯಂತೇ| ದೀಯಸೇ, ದೀಯೇಥೇ, ದೀಯದ್ವೇ| ದೀಯೇ, ದೀಯಾವಹೇ, ದೀಯಾಮಹೇ|

(ಯುಟ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 638. ದೀಜೋ ಯುಡಚಿ ಕ್ವಿತಿ (6.4.63)

ವೃತ್ತಿ - ದೀಜಃ ಪರಸ್ಯ ಅಜಾದೇಃ ಕ್ವಿತಿಃ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯ ಯುಟ್|

ವಾ|| ಪುಗ್ಗುಟೌ ಉವಜ್ಯಣೋಃ ಸಿದ್ಧೌ ವಕ್ತವ್ಯೌ | ದಿದೀಯೇ|

ಪ.ಛೇ.- ದೀಜಃ, ಯುಟ್, ಅಚಿ, ಕ್ವಿತಿ|

ಅ.ವ್ಯ.- “ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ” ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ- ದೀಜ್(ದೀ) ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಅಜಾದಿಯಾದ ಕಿತ್ ಮತ್ತು ಜಿತ್ ಗಳಾದ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ‘ಯುಟ್(ಯ್)’ ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಾ|| ಪುಗ್ಗುಟೌ ಉವಜ್ಯಣೋಃ ಸಿದ್ಧೌ ವಕ್ತವ್ಯೌ|

‘ಉವಜ್ (ಉವ್)’ ಮತ್ತು ‘ಯಣ್’ ಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರಬೇಕಾದಾಗ ‘ಪುಕ್ (ವ್)’ ಮತ್ತು ‘ಯುಟ್ (ಯ್)’ ಆಗಮಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು.

ಲಿಟ್: ಉದಾ- ದಿದೀಯೇ - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ‘ದೀ’ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಿಡಾದೇಶವಾದ ‘ತಿಪ್(ತಿ)’ ಬಂದು ದೀ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು, ದೀದೀ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಹ್ರಸ್ವಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಸ್ತ ರೂಪಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ದಿದೀ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ತಿ’ ಗೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ‘ಏ’ ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಯುಟ್’ (ಯ್)’ ಆಗಮ ಬಂದು ದಿದೀ+ಯ್+ಏ=ದಿದೀಯೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ‘ಯುಟ್ (ಯ್)’ ಆಗಮವು “ಅಸಿದ್ಧವದತ್ತಾಭಾತ್” ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ “ಏರನೇಕಾಚೋಽಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕವು ‘ಯುಟ್’ ಆಗಮವು ಅಸಿದ್ಧವಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶವು ಬರುವಲ್ಲಿ, ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ ‘ಲಿಟ್’ ನಲ್ಲಿ ವಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇಡಾಗಮವು ಬರುವದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಅಜಾದಿಗಳೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲೂ ‘ಯುಟ್’ ಆಗಮವು ಬಂದೇಬರುವದು.

ರೂಪಗಳು: ದಿದೀಯೇ, ದಿದೀಯಾತೇ, ದಿದೀಯಿರೆ| ದಿದೀಯಿಷೇ, ದಿದೀಯಾಥೇ, ದಿದೀಯಿಧ್ವೇ, ದಿದೀಯಿಧ್ವೇ|ದಿದೀಯೇ, ದಿದಿಯಾವಹೇ, ದಿದೀಯಾಮಹೇ|

(ಆತ್ಮ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 639. ಮೀನಾತಿ-ಮಿನೋತಿ-ದೀಜಾಂ ಲ್ಯುಕಿ ಚ (6.1.50)

ವೃತ್ತಿ - ಏಷಾಂ ಆತ್ಮಂ ಸ್ಯಾತ್ ಲ್ಯುಪಿ ಚಾತ್ ಅಶಿತಿ ಏಚ್ ನಿಮಿತ್ತೇ| ದಾತಾ|

ದಾಸ್ಯತಿ (ವಾ|| ಸ್ಥಾಘೋರಿತ್ವೇ ದೀಜಃ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ) ಅದಾಸ್ತು

16. ಡೀಜ್ ವಿಹಾಯಸಾ ಗತೌ ಡೀಯತೇ ಡಿಡ್ಯೇ ಡಯತಾ

17. ಪೀಜ್ ಪಾನೇ ಪೀಯತೇ ಪೇತಾ ಅಪೇಷ್ಠ

18. ಮಾಜ್ ಮಾನೇ ಮಾಯತೇ ಮಮೇ

19. ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ

ಅ.ವ್ಯ- “ಆದೇಚ ಉಪದೇಶೇಶಿತಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ‘ಲ್ಯಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾದಾಗ, ‘ಏಜ್’ಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ‘ಶಿತ್’ ಭಿನ್ನವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾದಾಗ (ಕ್ರೃದಿ ಗಣದ ಮೀ, ಇತ್, ಧಾತು, ಸ್ವಾದಿಗಣದ ‘ಮಿ’ ಧಾತು ಮತ್ತು ದಿವಾದಿಗಣದ ‘ದೀಜ್’(ದೀ) ಈ ಮೂರು ಧಾತುಗಳ ‘ಇ’ ಕಾರ ‘ಈ’ ಕಾರಗಳಿಗೆ ‘ಆತ್ವ(ಆ)’ ವು ಬರುವದು.

ವಿವರಣೆ: ‘ಲುಟ್’ ಮತ್ತು ‘ಲ್ಯಟ್’ ‘ಲ್’ ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ‘ತಾಸ್’ ಮತ್ತು ‘ಸ್ಯ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ‘ಶಿತ್’ ಭಿನ್ನವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಗುಣ-ವೃದ್ಧಿಗಳಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಏಜ್- ನಿಮಿತ್ತಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇವು ಪರವಾದಾಗ ‘ದೀ’ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅನ್ತ್ಯ ‘ಈ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಆ(ಆತ್ವ)’ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಲುಟ್:

ರೂಪಗಳು: ದಾತಾ, ದಾತಾರೌ, ದಾತಾರಃ| ದಾತಾಸೇ, ದಾತಾಸಾಥೇ, ದಾತಾಧ್ವೇ| ದಾತಾಹೇ, ದಾತಾಸ್ವಹೇ, ದಾತಾಸ್ಯಹೇ|

ಲ್ಯಟ್: ರೂಪಗಳು: ದಾಸ್ಯತೇ, ದಾಸ್ಯೇತೇ, ದಾಸ್ಯಂತೇ| ದಾಸ್ಯಸೇ, ದಾಸ್ಯೇಥೇ, ದಾಸ್ಯಧ್ವೇ| ದಾಸ್ಯೇ, ದಾಸ್ಯಾವಹೇ, ದಾಸ್ಯಾಮಹೇ|

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ದೀಯತಾಮ್, ದೀಯೇತಾಮ್, ದೀಯಂತಾಮ್| ದೀಯಸ್ವ, ದೀಯೇಥಾಮ್, ದೀಯಧ್ವಮ್| ದೀಯೈ, ದೀಯಾವಹೈ, ದೀಯಾಮಹೈ|

ಲಜ್:

ರೂಪಗಳು: ಅದೀಯತ, ಅದೀಯೇತಾಮ್, ಅದೀಯಂತು| ಅದೀಯಥಾಃ, ಅದೀಯೇಥಾಮ್, ಅದೀಯಧ್ವಮ್| ಅದೀಯೇ, ಅದೀಯಾವಹಿ, ಅದೀಯಾಮಹಿ|

ವಿಧಿಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ದೀಯೇತ, ದೀಯೇಯಾತಾಮ್, ದೀಯೇರನ್| ದೀಯೇಥಾಃ, ದೀಯೇಯಾಥಾಮ್, ದೀಯೇಧ್ವಮ್| ದೀಯೇಯ, ದೀಯೇವಹಿ, ದೀಯೇಮಹಿ|

ಆಶೀರ್ಲಿಜ್:

ರೂಪಗಳು: ದಾಸೀಷ್ಟ, ದಾಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ದಾಸೀರನ್| ದಾಸೀಷ್ಟಾಃ, ದಾಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ದಾಸೀಧ್ವಮ್| ದಾಸೀಯ, ದಾಸೀವಹಿ, ದಾಸೀಮಹಿ|

ವಾ|| ಸ್ಥಾಘೋರಿತ್ವೇ ದೀಜಃ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ

‘ಘು’ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ “ಸ್ಥಾಘೋರಿ ಚ್ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ ಇತ್ತ್ವ(ಇ)ವು ‘ದೀಜ್’ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಲುಜ್: ಉದಾ-ಅದಾಸ್ತ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ‘ದೀ(ದಾ)’ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲುಜ್ ಆದೇಶವಾದ ‘ತ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ದಾ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಬಂದು ಅದಾ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ‘ಸಿಚ್ (ಸ್)’ ಬಂದು ಅದಾ+ಸ್+ತ=ಅದಾಸ್ತ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅದಾಸ್ತ, ಅದಾಸಾತಾಮ್, ಅದಾಸತ, ಅದಾಸ್ಥಾಃ, ಅದಾಸಾಥಾಮ್, ಅದಾಧ್ವಮ್| ಅದಾಸಿ, ಅದಾಸ್ವಹಿ, ಅದಾಸ್ಕಹಿ|

ಲ್ಯಜ್: ರೂಪಗಳು ಅದಾಸ್ಯತ, ಅದಾಸ್ಯೇತಾಮ್, ಅದಾಸ್ಯಂತ, ಅದಾಸ್ಯಥಾಃ, ಅದಾಸ್ಯೇಥಾಮ್, ಅದಾಸ್ಯಧ್ವಮ್| ಅದಾಸ್ಯೇ, ಅದಾಸ್ಯಾವಹಿ, ಅದಾಸ್ಯಾಮಹಿ|

16. ಡೀಜ್ ವಿಹಾಯಸಾ ಗತೌ(ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಹಾರುತ್ತಾ ಹೋಗುವುದು)- ಇದು ‘ಜೈತ್’ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಇದು ‘ಊದ್ಯಾದಂತೈಃ’ ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕ ಸಂಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ‘ಸೇಟ್’ ಆಗಿದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು ಡೀಯತೇ, ಡೀಯೇತೇ, ಡೀಯಂತೇ, ಡೀಯಸೇ, ಡೀಯೇಥೇ ಡೀಯದ್ವೇ, ಡೀಯೇ, ಡೀಯಾವಹೇ, ಡೀಯಾಮಹೇ|

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಡಿಡ್ಯೇ, ಡಿಡ್ಯಾತೇ, ದಿಡ್ಯಿರೇ, ಡಿಡ್ಯೇ, ಡಿಡ್ಯಾಥೇ, ಡಿಡ್ಯದ್ವೇ/ಡಿಡ್ಯದ್ವೇ, ಡಿಡ್ಯೇ, ಡಿಡ್ಯವಹೇ, ಡಿಡ್ಯಮಹೇ|

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಡಯಿತಾ, ಡಯಿತಾರೌ, ಡಯಿತಾರಃ ಡಯಿತಾಸೇ, ಡಯಿತಾಸಾಥೇ, ಡಯಿತಾದ್ವೇ, ಡಯಿತಾಹೇ, ಡಯಿತಾಸ್ವಹೇ, ಡಯಿತಾಸ್ಕಹೇ|

ಲ್ಯಟ್: ರೂಪಗಳು: ಡಯಿಷ್ಯತೇ, ಡಯಿಷ್ಯೇತೇ, ಡಯಿಷ್ಯಂತೇ, ಡಯಿಷ್ಯಸೇ, ಡಯಿಷ್ಯೇಥೇ, ಡಯಿಷ್ಯದ್ವೇ, ಡಯಿಷ್ಯೇ, ಡಯಿಷ್ಯಾವಹೇ, ಡಯಿಷ್ಯಾಮಹೇ|

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಡೀಯತಾಮ್, ಡೀಯೇತಾಮ್, ಡೀಯಂತಾಮ್|ಡೀಯಸ್ತ, ಡೀಯೇಥಾಮ್, ಡೀಯದ್ವಮ್| ಡೀಯೈ, ಡೀಯಾವಹೈ, ಡೀಯಾಮಹೈ|

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಡೀಯತ, ಅಡೀಯೇತಾಮ್, ಅಡೀಯಂತ, ಅಡೀಯಥಾಃ, ಅಡೀಯೇಥಾಮ್, ಅಡೀಯಧ್ವಮ್| ಅಡೀಯೇ, ಅಡೀಯಾವಹಿ, ಅಡೀಯಾಮಹಿ|

ವಿಧಿಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು; ಡೀಯೇತ, ಡೀಯೇಯಾತಾಮ್, ಡೀಯೇರನ್| ಡೀಯೇಥಾಃ, ಡೀಯೇಯಾಥಾಮ್, ಡೀಯೇಧ್ವಮ್| ಡೀಯೇಯ, ಡೀಯೇವಹಿ, ಡೀಯೇಮಹಿ|

ಆಶೀರ್ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಡಯಿಷೀಷ್ಯ, ಡಯಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಡಯಿಷೀರನ್| ಡಯಿಷೀಷ್ಯಾಃ, ಡಯಿಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಡಯಿಷೀಡ್ವಮ್/ಧ್ವಮ್|ಡಯಿಷೀಯ,

ಡಯಿಷೀವಹಿ, ಡಯಿಷೀಮಹಿ

ಲುಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಡಯೀಷ್ಠ, ಅಡಯಿಷಾತಾಮ್, ಅಡಯಿಷತ, ಅಡಯಿಷಾಃ, ಅಡಯಿಷಾಧಾಮ್, ಅಡಯಿಡ್ಠಮ್/ಧ್ವಮ್, ಅಡಯಿಷಿ, ಅಡಯಿಷ್ಠಹಿ, ಅಡಯಿಷ್ಠಹಿ

ಲ್ಪಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಡಯಿಷ್ಯತ, ಅಡಯಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಡಯಿಷ್ಯಂತ, ಅಡಯಿಷ್ಯಥಾಃ, ಅಡಯಿಷ್ಯೇಧಾಮ್, ಅಡಯಿಷ್ಯಧ್ವಮ್, ಅಡಯಿಷ್ಯೇ, ಅಡಯಿಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಡಯಿಷ್ಯಾಮಹಿ

17. ಪೀಜ್ ಪಾನೇ (ಕುಡಿಯುವದು) - ಇದು 'ಜಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಇದು 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪೀಯತೇ, ಪೀಯೇತೇ, ಪೀಯಂತೇ, ಪೀಯಸೇ, ಪೀಯೇಥೇ, ಪೀಯಧ್ವೇ, ಪೀಯೇ, ಪೀಯಾವಹೇ, ಪೀಯಾಮಹೇ

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪಿಪ್ಯೇ, ಪಿಪ್ಯಾತೇ, ಪಿಪ್ಯಿರೇ, ಪಿಪ್ಯಿಷೇ, ಪಿಪ್ಯಾಥೇ, ಪಿಪ್ಯಿಡ್ವೇ/ಧ್ವೇ, ಪಿಪ್ಯೇ, ಪಿಪ್ಯಿವಹೇ, ಪಿಪ್ಯಿಮಹೇ

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪೇತಾ, ಪೇತಾರೌ, ಪೇತಾರಃ, ಪೇತಾಸೇ, ಪೇತಾಸಾಥೇ, ಪೇತಾಧ್ವೇ, ಪೇತಾಹೇ, ಪೇತಾಸ್ವಹೇ, ಪೇತಾಸ್ವಹೇ

ಲ್ಪಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪೇಷ್ಯತೇ, ಪೇಷ್ಯೇತೇ, ಪೇಷ್ಯಂತೇ, ಪೇಷ್ಯಸೇ, ಪೇಷ್ಯೇಥೇ, ಪೇಷ್ಯಧ್ವೇ, ಪೇಷ್ಯೇ, ಪೇಷ್ಯಾವಹೇ, ಪೇಷ್ಯಾಮಹೇ

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪೀಯತಾಮ್, ಪೀಯೇತಾಮ್, ಪೀಯಂತಾಮ್, ಪೀಯಸ್ಥ, ಪೀಯೇಧಾಮ್, ಪೀಯಧ್ವಮ್, ಪೀಯೈ, ಪೀಯಾವಹೈ, ಪೀಯಾಮಹೈ

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಪೀಯತ, ಅಪೀಯೇತಾಮ್, ಅಪೀಯಂತ, ಅಪೀಯಥಾಃ, ಅಪೀಯೇಧಾಮ್, ಅಪೀಯಧ್ವಮ್, ಅಪೀಯೇ, ಅಪೀಯಾವಹಿ, ಅಪೀಯಾಮಹಿ

ವಿಧಿಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಪೀಯೇತ, ಪೀಯೇಯಾತಾಮ್, ಪೀಯೇರನ್, ಪೀಯೇಥಾಃ, ಪೀಯೇಯಾಧಾಮ್, ಪೀಯೇಧ್ವಮ್, ಪೀಯೇಯ, ಪೀಯೇವಹಿ, ಪೀಯೇಮಹಿ

ಅಶೀರ್ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಪೇಷೀಷ್ಠ, ಪೇಷೀಯಾಸಾಮ್, ಪೇಷೀರನ್, ಪೇಷೀಷಾಃ, ಪೇಷೀಯಾಸಾಮ್, ಪೇಷೀಧ್ವಮ್, ಪೇಷೀಯ, ಪೇಷೀವಹಿ, ಪೇಷೀಮಹಿ

ಲುಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಪೇಷ್ಠ, ಅಪೇಷಾತಾಮ್, ಅಪೇಷತ, ಅಪೇಷಾಃ, ಅಪೇಷಾಧಾಮ್, ಅಪೇಡ್ಠಮ್, ಅಪೇಷಿ, ಅಪೇಷ್ಠಹಿ, ಅಪೇಷ್ಠಹಿ

ಲ್ಪಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಪೇಷ್ಯತ, ಅಪೇಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಪೇಷ್ಯಂತ, ಅಪೇಷ್ಯಥಾಃ, ಅಪೇಷ್ಯೇಧಾಮ್, ಅಪೇಷ್ಯಧ್ವಮ್, ಅಪೇಷ್ಯೇ, ಅಪೇಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಪೇಷ್ಯಾಮಹಿ

18. ಮಾಜ್ ಮಾನೇ (ಅಳತೆ ಮಾಡುವದು) ಇದು 'ಜಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಇದು 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 'ಮಾ' ಮಾತ್ರ

ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು 4ನೇ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಧಾತುವಾಗಿದೆ (ಮಾಜ್ ಮಾನೇ ಶಬ್ದೇ ಚ ಎಂಬ ಧಾತುವು 3ನೇ ಗಣದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ).

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಮಾಯತೇ, ಮಾಯೇತೇ, ಮಾಯಂತೇ| ಮಾಯಸೇ, ಮಾಯೇಥೇ, ಮಾಯಧ್ವೇ| ಮಾಯೇ, ಮಾಯಾವಹೇ, ಮಾಯಾಮಹೇ|

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಮಮೇ, ಮಮಾತೇ, ಮಮಿರೇ| ಮಮಿಷೇ, ಮಮಾಥೇ, ಮಮಿಧ್ವೇ| ಮಮೇ, ಮಮಿವಹೇ, ಮಮಿಮಹೇ|

ಉಟ್: ರೂಪಗಳು: ಮಾತಾ, ಮಾತಾರೌ, ಮಾತಾರಃ| ಮಾತಾಸೇ, ಮಾತಾಸಾಥೇ, ಮಾತಾಧ್ವೇ| ಮಾತಾಹೇ, ಮಾತಾಸ್ವಹೇ, ಮಾತಾಸ್ಮಹೇ|

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಮಾಸ್ಯತೇ, ಮಾಸ್ಯೇತೇ, ಮಾಸ್ಯಂತೇ| ಮಾಸ್ಯಸೇ, ಮಾಸ್ಯೇಥೇ, ಮಾಸ್ಯಧ್ವೇ| ಮಾಸ್ಯೇ, ಮಾಸ್ಯಾವಹೇ, ಮಾಸ್ಯಾಮಹೇ|

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಮಾಯತಾಮ್, ಮಾಯೇತಾಮ್, ಮಾಯನ್ತಾಮ್| ಮಾಯಸ್ವ, ಮಾಯೇಥಾಮ್, ಮಾಯಧ್ವಮ್| ಮಾಯೈ, ಮಾಯಾವಹೈ, ಮಾಯಾಮಹೈ|

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಮಾಯತ, ಅಮಾಯೇತಾಮ್, ಅಮಾಯನ್ತ| ಅಮಾಯಥಾಃ, ಅಮಾಯೇಥಾಮ್, ಅಮಾಯಧ್ವಮ್| ಅಮಾಯೇ, ಅಮಾಯಾವಹಿ, ಅಮಾಯಾಮಹಿ|

ವಿಧಿಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಮಾಯೇತ, ಮಾಯೇಯಾತಾಮ್, ಮಾಯೇರನ್| ಮಾಯೇಥಾಃ, ಮಾಯೇಯಾಥಾಮ್. ಮಾಯೇಧ್ವಮ್| ಮಾಯೇಯ, ಮಾಯೇವಹಿ, ಮಾಯೇಮಹಿ|

ಅಶೀರ್ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಮಾಸೀಷ್ಟ, ಮಾಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಮಾಸೀರನ್| ಮಾಸೀಷ್ಟಾಃ, ಮಾಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಮಾಸೀಧ್ವಮ್| ಮಾಸೀಯ, ಮಾಸೀವಹಿ, ಮಾಸೀಮಹಿ|

ಲುಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಮಾಸ್ತ, ಅಮಾಸಾತಾಮ್, ಅಮಾಸತ| ಅಮಾಸ್ಥಾಃ, ಅಮಾಸಾಥಾಮ್, ಅಮಾಧ್ವಮ್| ಅಮಾಸಿ, ಅಮಾಸ್ವಹಿ, ಅಮಾಸ್ಮಹಿ|

ಲ್ಛಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಮಾಸ್ಯತ, ಅಮಾಸ್ಯೇತಾಮ್, ಅಮಾಸ್ಯನ್ತ| ಅಮಾಸ್ಯಥಾಃ, ಅಮಾಸ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಮಾಸ್ಯಧ್ವಮ್| ಅಮಾಸ್ಯೇ, ಅಮಾಸ್ಯಾವಹಿ, ಅಮಾಸ್ಯಾಮಹಿ|

19. ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ (ಜನಿಸುವುದು, ಹುಟ್ಟುವುದು)-ಇದರಲ್ಲಿ ಜನ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದು ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗಿ ಇದೆ. ಇದು 'ಸೇಟ್' ಧಾತುವಾಗಿಯೂ ಇದೆ.

(ಹಾ-ಅದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 640. ಜ್ಞಾ-ಜನೋರ್ಹಾ (7.2.79)

ವೃತ್ತಿ - ಅನಯೋಃ ಜಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ ಶಿತಿ ಜಾಯತೇ ಜಜ್ಞೇ ಜನಿತಾ ಜನಿಷ್ಯತೇ

ಪ.ಛೇ.- ಜ್ಞಾ-ಜನೋಃ, ಜಾ|

ಅ.ವ್ಯ. - "ಷ್ಯವು- ಕ್ಷಮು-ಚಮಾಮ್ ಶಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಿತಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಶಿತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಜ್ಞಾ' ಮತ್ತು 'ಜನ್' ಧಾತುಗಳಿಗೆ 'ಜಾ' ಅದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಿಟ್: ಉದಾ- ಜಾಯತೇ- ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಜನ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಡಾದೇಶವಾದ 'ತೇ' ಬಂದು ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶ್ಯನ್'(ಯ)' ಏಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಾಗ ಜನ್+ಯ+ತೇ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜಾ' ಎಂಬುದು ಅನೇಕಾಲ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಅನೇಕಾಲ್ ಶಿತ್ ಸರ್ವಸ್ಯ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಜನ್' ಗೆ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಜಾ+ಯ+ತೇ=ಜಾಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಜಾಯತೇ, ಜಾಯೇತೇ, ಜಾಯಂತೇ ಜಾಯಸೇ, ಜಾಯೇಥೇ, ಜಾಯದ್ವೇ, ಜಾಯೇ, ಜಾಯಾವಹೇ, ಜಾಯಾಮಹೇ|

ಲಿಟ್: ಉದಾ- ಜಜ್ಞೇ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಜನ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಡಾದೇಶವಾದ 'ಏ' ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಾಗ ಜನ್ ಜನ್+ ಏ ಎಂದಾಗಿ ಹಲಾದಿಶೇಷದಿಂದ ಜಜನ್+ಏ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಗಮ-ಹನ-ಜನ-ಖನ-ಘಸಾಮ್ ಲೋಪಃ ಕ್ವಿತ್ಯನಜಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾ (ಅ)ಲೋಪವಾಗಿ ಜಜ್+ನ್+ಏ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಜ್' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಶ್ವತ್ವ(ಇತ್) ಬಂದು ಜಜ್+ಇತ್+ಏ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಜ್ ಮತ್ತು ಇತ್ ಗಳು ಸೇರಿ 'ಜ್ಜ್' ಆಗಿ ಜಜ್ಜ್+ಏ=ಜಜ್ಜೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಜಜ್ಜೇ, ಜಜ್ಜಾತೇ, ಜಜ್ಜಿರೇ ಜಜ್ಜಿಷೇ, ಜಜ್ಜಾಥೇ, ಜಜ್ಜಿದ್ವೇ, ಜಜ್ಜೇ, ಜಜ್ಜಿವಹೇ, ಜಜ್ಜಿಮಹೇ|

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು ಜನಿತಾ, ಜನಿತಾರೌ, ಜನಿತಾರಃ ಜನಿತಾಸೇ, ಜನಿತಾಸಾಥೇ, ಜನಿತಾದ್ವೇ, ಜನಿತಾಹೇ, ಜನಿತಾಸ್ವಹೇ, ಜನಿತಾಸ್ವಹೇ|

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಜನಿಷ್ಯತೇ, ಜನಿಷ್ಯೇತೇ, ಜನಿಷ್ಯಂತೇ ಜನಿಷ್ಯಸೇ, ಜನಿಷ್ಯೇಥೇ, ಜನಿಷ್ಯದ್ವೇ, ಜನಿಷ್ಯೇ, ಜನಿಷ್ಯಾವಹೇ, ಜನಿಷ್ಯಾಮಹೇ|

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಜಾಯತಾಮ್, ಜಾಯೇತಾಮ್ ಜಾಯಂತಾಮ್| ಜಾಯಸ್ಯ,

ಜಾಯೇಥಾಮ್, ಜಾಯಧ್ವಮ್ ಜಾಯೈ, ಜಾಯಾವಹೈ, ಜಾಯಾಮಹೈ|

ಲಜ್ಃ; ರೂಪಗಳು: ಅಜಾಯತ, ಅಜಾಯೇತಾಮ್, ಅಜಾಯಂತ, ಅಜಾಯಥಾಃ, ಅಜಾಯೇಥಾಮ್, ಅಜಾಯಧ್ವಮ್| ಅಜಾಯೇ, ಅಜಾಯಾವಹಿ, ಅಜಾಯಾಮಹಿ|

ವಿಧಿಲಿಜ್ಃ: ರೂಪಗಳು: ಜಾಯೇತ, ಜಾಯೇಯಾತಮ್, ಜಾಯೇರನ್| ಜಾಯೇಥಾಃ, ಜಾಯೇಯಾಥಾಮ್, ಜಾಯೇಧ್ವಮ್| ಜಾಯೇಯ, ಜಾಯೇವಹಿ, ಜಾಯೇಮಹಿ|

ಅಶೀರ್ಲಿಜ್ಃ: ರೂಪಗಳು: ಜನಿಷೀಷ್ಟ, ಜನಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಜನಿಷೀರನ್| ಜನಿಷೀಷ್ಟಾಃ, ಜನಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಜನಿಷೀಧ್ವಮ್| ಜನಿಷೀಯ, ಜನಿಷೀವಹಿ, ಜನಿಷೀಮಹಿ|

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಜ್ಞಿ ಗೆ ಚಿಣ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 641. ದೀಪ-ಜನ-ಬುಧ್-ಪೂರಿ-ತಾಯ

ಪ್ರಾಯಶ್ಚೋದ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ | (3.1.61)

ವೃತ್ತಿ - ಎಭ್ಯಃ ಜ್ಞೇಃ ಚಿಣ್ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಏಕವಚನೇ ತಶಬ್ದೇ ಪರೇ|

ಪ.ಭೇ.- ದೀಪ-ಜನ-ಬುಧ್-ಪೂರಿ-ತಾಯಿ-ಪ್ರಾಯಶ್ಚೋದ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್|

ಅ.ವ್ಯ.-“ಜ್ಞೇಃ ಸಿಚ್” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಜ್ಞೇಃ’ ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು “ಚಿಣ್ ತೇ ಪದ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಚಿಣ್’ ಮತ್ತು ‘ತೇ’ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಏಕವಚನವಾದ ‘ತ’ ಶಬ್ದ(ಪ್ರತ್ಯಯ) ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ದೀಪ್-ಜನ್-ಬುಧ್- ಪೂರ್- ತಾಯ್-ಮತ್ತು ಪ್ರಾಯ್ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಬರುವ ‘ಜ್ಞಿ’ ಗೆ ‘ಚಿಣ್(ಇ)’ ಆದೇಶವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಜ್ಞಿ’ ಗೆ ‘ಚಿಣ್(ಇ)’ ಬಂದಮೇಲೆ ಅಜನ್+ಇ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ -

(ಚಿಣ್ ಗಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ‘ತ’ ಗೆ ಲುಕ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 642. ಚಿಣೋ ಲುಕ್ (6.4.104)

ವೃತ್ತಿ - ಚಿಣಃ ಪರಸ್ಯ ತ ಶಬ್ದಸ್ಯ ಲುಕ್ ಸ್ಯಾತ್|

ಪ.ಭೇ.- ಚಿಣಃ, ಲುಕ್|

ಅ.ವ್ಯ.- “ಅಂಗಸ್ಯ” ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ- ‘ಚಿಣ್(ಇ)’ ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ‘ತ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲುಕ್(ಲೋಪ) ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಜನ್+ಇ+ತ ಎಂಬಲ್ಲಿ ‘ತ’ ಕಾರ ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ ಅಜನಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ ‘ಚಿಣ್’ ಇದು ಣಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ “ಅತ

ಉಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ-

(ಉಪಧಗೆ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 643. ಜನಿ-ವಧ್ಯೋಶ್ಚ (7.3.35)

ವೃತ್ತಿ-ಅನಯೋಃ ಉಪಧಾಯಾ ವೃದ್ಧಿಃ ನ ಸ್ಯಾತ್ ಚಣಿ ಇತಿ ಕೃತಿ ಚಿ ಅಜನಿ, ಅಜನಿಷ್ಠ

20. ದೀಪೀ ದೀಪ್ತೌ ದೀಪ್ಯತೇ ದೀದೀಪೇ| ಅದೀಪಿ, ಅದೀಪಿಷ್ಠ

21. ಪದ ಗತೌ ಪದ್ಯತೇಪೇದೇಪತ್ಯಾ ಪಸ್ತೀಷ್ಠ

ಪ.ಛೇ.- ಜನಿ-ವಧ್ಯೋಃ, ಚಿ

ಅ.ವ್ಯ.- "ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪಧಾಯಾಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಮೃಜೇರ್ವೃದ್ಧಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವೃದ್ಧಿಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ "ಕೊದಾತ್ಪೂಪದೇಶಸ್ಯ ಮಾಂತಸ್ಯಾನಾಚಮೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಆತೋಯುಕ್ ಚಣ್ ಕೃತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚಿಣ್ಯತೋಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಹಾಗೂ "ಅಚೋಇತಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇತಿ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಚಿಣ್' ಅಥವಾ 'ಇತಿ' 'ಣಿತ್' ಆದ ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ, 'ಜನ್' ಮತ್ತು 'ವಧ್' ಧಾತುಗಳ ಉಪಧಗೆ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಲುಜ್ಃ: ಉದಾ- ಅಜನಿ/ಅಜನಿಷ್ಠ - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಜನ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲುಜ್ ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಾಮ ಬಂದಾಗ ಅಜನ್+ ಲುಜ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಲುಜ್‌ಗೆ 'ತ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅಜನ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಚಿ' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ "ದೀಪ-ಜನ-ಬುಧ್-ಪೂರಿ-ತಾಯಿ-ಪ್ಯಾಯಿಭ್ಯೋಽನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಚಿಣ್'(ಇ)' ಆದೇಶವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬಂದು ಅಜನ್+ಇ+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಚಿಣೋ ಲುಕ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಜನ್+ಇ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಚಿಣ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರವನ್ನು 'ಣಿತ್' ಆಗಿ ಭಾವಿಸಿ "ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ನಿಷೇಧವಾಗಿ ಅಜನಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. 'ಚಿಣ್' ಬಾರದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬಂದಾಗ ಅಜನ್+ಇ+ಸ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ "ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇ' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು 'ಷ್' 'ಟ್' ಗಳು ಸೇರಿ ಷ್ಪುತ್ವ ಬಂದು ಅಜನ್+ಇಷ್ಠ=ಅಜನಿಷ್ಠ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಚಿಣ್' ಬರುವದೇ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಒಂದು ರೂಪವು ಮಾತ್ರ ಇರುತ್ತದೆ. ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ರೂಪಗಳು: ಅಜನಿ/ಅಜನಿಷ್ಠ, ಅಜನಿಷಾತಾಮ್, ಅಜನಿಷತ| ಅಜನಿಷ್ಠಾಃ,

ಅಜನಿಷಾಧಾಮ್, ಅಜನಿಷ್ಠಮ್, ಅಜನಿಷಿ, ಅಜನಿಷ್ಠಹಿ, ಅಜನಿಷ್ಠಹಿ

ಲೃಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಜನಿಷ್ಯತ, ಅಜನಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಜನಿಷ್ಯಂತು, ಅಜನಿಷ್ಯಥಾಃ, ಅಜನಿಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಜನಿಷ್ಯಧ್ವಮ್, ಅಜನಿಷ್ಯೇ, ಅಜನಿಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಜನಿಷ್ಯಾಮಹಿ

20. ದೀಪೀ ದೀಪ್ತಾ (ಹೊಳೆಯುವುದು) -ಇದರಲ್ಲಿ 'ದೀಪ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ದೀಪ್ಯತೇ, ದೀಪ್ಯೇತೇ, ದೀಪ್ಯಂತೇ, ದೀಪ್ಯಸೇ, ದೀಪ್ಯಥೇ, ದೀಪ್ಯಧ್ವೇ, ದೀಪ್ಯಾವಹೇ, ದೀಪ್ಯಾಮಹೇ

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ದೀದೀಪೇ, ದೀದೀಪಾತೇ, ದಿದೀಪಿರೇ, ದಿದೀಪಿಷೇ, ದಿದೀಪಿಪಾಥೇ, ದಿದೀಪಿಪಿಧ್ವೇ, ದಿದೀಪೇ, ದಿದೀಪಿವಹೇ, ದಿದೀಪಿಮಹೇ

ಉಟ್: ರೂಪಗಳು: ದೀಪಿತಾ, ದೀಪಿತಾರೌ, ದೀಪಿತಾರಃ, ದೀಪಿತಾಸೇ, ದೀಪಿತಾಸಾಥೇ, ದೀಪಿತಾಧ್ವೇ, ದೀಪಿತಾಹೇ, ದೀಪಿತಾಸ್ವಹೇ, ದೀಪಿತಾಸ್ವಹೇ

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ದೀಪಿಷ್ಯತೇ, ದೀಪಿಷ್ಯೇತೇ, ದೀಪಿಷ್ಯಂತೇ, ದೀಪಿಷ್ಯಸೇ, ದೀಪಿಷ್ಯಥೇ, ದೀಪಿಷ್ಯಧ್ವೇ, ದೀಪಿಷ್ಯೇ, ದೀಪಿಷ್ಯಾವಹೇ, ದೀಪಿಷ್ಯಾಮಹೇ

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ದೀಪ್ಯತಾಮ್, ದೀಪ್ಯೇತಾಮ್, ದೀಪ್ಯಂತಾಮ್, ದೀಪ್ಯಸ್ವ, ದೀಪ್ಯೇಥಾಮ್, ದೀಪ್ಯಧ್ವಮ್, ದೀಪ್ಯೇ, ದೀಪ್ಯಾವಹ್ಯೇ, ದೀಪ್ಯಾಮಹ್ಯೇ

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅದೀಪ್ಯತ, ಅದೀಪ್ಯೇತಾಮ್, ಅದೀಪ್ಯಂತು, ಅದೀಪ್ಯಥಾಃ, ಅದೀಪ್ಯೇಥಾಮ್, ಅದೀಪ್ಯಧ್ವಮ್, ಅದೀಪ್ಯೇ, ಅದೀಪ್ಯಾವಹಿ, ಅದೀಪ್ಯಾಮಹಿ

ವಿಧಿಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ದೀಪ್ಯೇತ, ದೀಪ್ಯೇಯಾತಾಮ್, ದೀಪ್ಯೇರನ್, ದೀಪ್ಯೇಥಾಃ, ದೀಪ್ಯೇಯಾಥಾಮ್, ದೀಪ್ಯೇಧ್ವಮ್, ದೀಪ್ಯೇಯ, ದೀಪ್ಯೇವಹಿ, ದೀಪ್ಯೇಮಹಿ

ಆಶೀರ್ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ದೀಪಿಷೀಷ್ಯ, ದೀಪಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ದೀಪಿಷೀರನ್, ದೀಪಿಷೀಷಾಃ, ದೀಪಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ದೀಪಿಷೀಧ್ವಮ್, ದೀಪಿಷೀಯ, ದೀಪಿಷೀವಹಿ, ದೀಪಿಷೀಮಹಿ

ಉಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅದೀಪಿ/ಅದೀಪಿಷ್ಯ, ಅದೀಪಿಷಾತಾಮ್, ಅದೀಪಿಷತ, ಅದೀಪಿಷಾಃ, ಅದೀಪಿಷಾಥಾಮ್, ಅದೀಪಿಷಧ್ವಮ್, ಅದೀಪಿಷಿ, ಅದೀಪಿಷ್ಠಹಿ, ಅದೀಪಿಷ್ಠಹಿ

ಲೃಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅದೀಪಿಷ್ಯತ, ಅದೀಪಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅದೀಪಿಷ್ಯಂತು, ಅದೀಪಿಷ್ಯಥಾಃ, ಅದೀಪಿಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅದೀಪಿಷ್ಯಧ್ವಮ್, ಅದೀಪಿಷ್ಯೇ, ಅದೀಪಿಷ್ಯಾವಹಿ, ಅದೀಪಿಷ್ಯಾಮಹಿ

21. ಪದ ಗತೌ (ಹೋಗುವುದು) -ಇದರಲ್ಲಿ 'ಪದ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನುದಾತ್ತೇತ್ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದವಾಗಿಯೂ, ಅನುದಾತ್ತ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನಿಟ್ ಆಗಿಯೂ ಇದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪದ್ಯತೇ, ಪದ್ಯೇತೇ, ಪದ್ಯಂತೇ, ಪದ್ಯಸೇ, ಪದ್ಯಥೇ, ಪದ್ಯಧ್ವೇ

ಪದ್ಯೇ, ಪದ್ಯಾವಹೇ, ಪದ್ಯಾಮಹೇ

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪೇದೇ, ಪೇದಾತೇ, ಪೇದಿರೇ| ಪೇದಿಷೇ, ಪೇದಾಥೇ, ಪೇದಿದ್ದೇ|
ಪೇದೇ, ಪೇದಿವಹೇ, ಪೇದಿಮಹೇ|

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪತ್ತಾ, ಪತ್ತಾರೌ, ಪತ್ತಾರಃ| ಪತ್ತಾಸೇ, ಪತ್ತಾಸಾಥೇ, ಪತ್ತಾದ್ವೇ|
ಪತ್ತಾಹೇ, ಪತ್ತಾಸ್ತಹೇ, ಪತ್ತಾಸ್ಕಹೇ|

ಲ್ಯುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪತ್ಸ್ಯತೇ, ಪತ್ಸ್ಯತೇ, ಪತ್ಸ್ಯಂತೇ| ಪತ್ಸ್ಯಸೇ, ಪತ್ಸ್ಯಥೇ,
ಪತ್ಸ್ಯದ್ವೇ| ಪತ್ಸ್ಯೇ, ಪತ್ಸ್ಯಾವಹೇ, ಪತ್ಸ್ಯಾಮಹೇ|

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಪದ್ಯತ, ಅಪದ್ಯೇತಾಮ್, ಅಪದ್ಯಂತ| ಅಪದ್ಯಥಾಃ,
ಅಪದ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಪದ್ಯದ್ವಮ್| ಅಪದ್ಯೇ, ಅಪದ್ಯಾವಹಿ, ಅಪದ್ಯಾಮಹಿ|

ವಿಧಿಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಪದ್ಯೇತ, ಪದ್ಯೇಯಾತಾಮ್, ಪದ್ಯೇರನ್| ಪದ್ಯೇಥಾಃ,
ಪದ್ಯೇಯಾಥಾಮ್, ಪದ್ಯೇದ್ವಮ್| ಪದ್ಯೇಯ, ಪದ್ಯೇವಹಿ, ಪದ್ಯೇಮಹಿ|

ಆಶೀರ್ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಪತ್ಸೀಷ್ಟ, ಪತ್ಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಪತ್ಸೀರನ್| ಪತ್ಸೀಷ್ಠಾಃ,
ಪತ್ಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಪತ್ಸೀದ್ವಮ್| ಪತ್ಸೀಯ, ಪತ್ಸೀವಹಿ, ಪತ್ಸೀಮಹಿ|

ಸೂಚನೆ: ಮುಂದಿನ 'ಲ' ಕಾರಗಳನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ
ತಿಳಿಸಲಾಗುವುದು.

(|| ೧ | ಲಿಟ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 644. ಲಿಟ್ ತೇ ಪದಃ (3.1.60)

ವೃತ್ತಿ - ಪದೇ: ಜ್ಲೇ: ಚಿಣ್ ಸ್ಯಾತ್ ತ ಶಬ್ದೇ ಪರೇ| ಅಪಾದಿ| ಅಪತ್ಸಾತಾಮ್,
ಅಪತ್ಸನತ|

22. ಎದ ಸತ್ತಾಯಾಮ್| ಎದ್ಯತೇ| ವೇತ್ತಾ| ಅವಿತ್ತ|

23. ಬುಧ ಅವಗಮನೇ| ಬುಧ್ಯತೇ| ಬೋದ್ಧಾ| ಬೋತ್ಸ್ಯತೇ| ಬುತ್ಸೀಷ್ಟ| ಅಬೋಧಿ,
ಅಬುದ್ಧ| ಅಬುತ್ಸಾತಾಮ್|

24. ಯುಧ ಸಮ್ರಹಾರೇ| ಯುಧ್ಯತೇ| ಯುಯುಧೇ| ಯೋದ್ಧಾ| ಅಯುಧ್ಧ|

25. ಸ್ಯಜ ವಿಸರ್ಗೇ| ಸ್ಯಜ್ಯತೇ| ಸಸ್ಯಜೇ| ಸಸ್ಯಜಿಷೇ|

ಅ.ವ್ಯ-“ಜ್ಲೇ: ಸಿಚ್” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಜ್ಲೇ:’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ‘ಪದ್’ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಇರುವ ‘ಜ್ಲಿ’ಗೆ ‘ಚಿಣ್’ ಆದೇಶವು ನಿತ್ಯವಾಗಿ
ಬರುತ್ತದೆ- ‘ತ’ ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ಉಜ್: ಉದಾ- ಅಪಾದೀ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ‘ಪದ್’ ಧಾತುವಿನ
ನಂತರ ‘ಉಜ್’ ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಬಂದು ‘ಉಜ್’ಗೆ ‘ತ’ ಆದೇಶ
ಬಂದಾಗ, ಅ+ಪದ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ‘ಜ್ಲಿ’ ಬಂದು

ಅ+ಪದ್+ಚ್ಚಿ+ತಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಚ್ಚಿ' ಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಚಿಣ್'(ಇ) ಬಂದು ಅ+ಪದ್+ಇ+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪದ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು "ಚಿಣೋ ಲುಕ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಪಾದಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: ತಾಮ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ 'ಚಿಣ್' ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ರೂಪಗಳು: ಅಪಾದಿ, ಅಪತ್ನಾತಾಮ್, ಅಪತ್ನತ, ಅಪತ್ನಾಃ, ಅಪತ್ನಾಧಾಮ್, ಅಪದ್ವಮ್, ಅಪತ್ನಿ, ಅಪತ್ನಹಿ, ಅಪತ್ನಮಹಿ

ಲುಚ್: ರೂಪಗಳು: ಅಪತ್ನೈತ, ಅಪತ್ನೈತಾಮ್, ಅಪತ್ನೈನ್ತ, ಅಪತ್ನೈಃ, ಅಪತ್ನೈಧಾಮ್, ಅಪತ್ನೈದ್ವಮ್, ಅಪತ್ನೈ, ಅಪತ್ನೈಮಹಿ, ಅಪತ್ನೈಮಹಿ

22. ವಿದ ಸತ್ತಾಯಾಮ್- (ಇರುವುದು) ಇದರಲ್ಲಿ 'ವಿದ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ, ಇದು ಅನುದಾತ್ತೇತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗಿದೆ. ಇದು ಅನುದಾತ್ತದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನಿಟ್ ಆಗಿ ಇದೆ. ಆದರೆ 'ಲಿಟ್'ನಲ್ಲಿ ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲೂ ಇಡಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಅಕರ್ಮಕವಾಗಿಯೂ ಇದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ವಿದ್ಯತೇ, ವಿದ್ಯೇತೇ, ವಿದ್ಯಂತೇ, ವಿದ್ಯಸೇ, ವಿದ್ಯೇಥೇ, ವಿದ್ಯಂತೇ, ವಿದ್ಯೇ, ವಿದ್ಯಾವಹೇ, ವಿದ್ಯಾಮಹೇ

ಲಿಟ್: ಸೂಚನೆ: 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲೂ ಇಡಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ವಿವಿದೇ, ವಿವಿದಾತೇ, ವಿವಿದಿರೇ, ವಿವಿದಿಷೇ, ವಿವಿದಾಥೇ, ವಿವಿದಿಧೇ, ವಿವಿದೇ, ವಿವಿದಿವಹೇ, ವಿವಿದಿಮಹೇ

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ವೇತ್ಸಾ, ವೇತ್ಸಾರೌ, ವೇತ್ಸಾರಃ, ವೇತ್ಸಾಸೇ, ವೇತ್ಸಾಸಾಥೇ, ವೇತ್ಸಾಧೇ, ವೇತ್ಸಾಹೇ, ವೇತ್ಸಾಸ್ವಹೇ, ವೇತ್ಸಾಸ್ವಹೇ

ಲುಚ್: ರೂಪಗಳು: ವೇತ್ಸೈತೇ, ವೇತ್ಸೈತೇ, ವೇತ್ಸೈನ್ತೇ, ವೇತ್ಸೈಸೇ, ವೇತ್ಸೈಥೇ, ವೇತ್ಸೈಧೇ, ವೇತ್ಸೈ, ವೇತ್ಸೈಮಹೇ, ವೇತ್ಸೈಮಹೇ

ಲೋಚ್: ರೂಪಗಳು: ವಿದ್ಯತಾಮ್, ವಿದ್ಯೇತಾಮ್, ವಿದ್ಯಂತಾಮ್, ವಿದ್ಯಸ್ವ, ವಿದ್ಯೇಧಾಮ್, ವಿದ್ಯದ್ವಮ್, ವಿದ್ಯೈ, ವಿದ್ಯಾವಹೈ, ವಿದ್ಯಾಮಹಿ

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅವಿದ್ಯತ, ಅವಿದ್ಯೇತಾಮ್, ಅವಿದ್ಯಂತ, ಅವಿದ್ಯಃ, ಅವಿದ್ಯೇಧಾಮ್, ಅವಿದ್ಯದ್ವಮ್, ಅವಿದ್ಯೈ, ಅವಿದ್ಯಾವಹಿ, ಅವಿದ್ಯಾಮಹಿ

ವಿಧಿಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ವಿದ್ಯೇತ, ವಿದ್ಯೇಯಾತಾಮ್, ವಿದ್ಯೇರನ್, ವಿದ್ಯೇಃ, ವಿದ್ಯೇಯಾಧಾಮ್, ವಿದ್ಯೇದ್ವಮ್, ವಿದ್ಯೇಯ, ವಿದ್ಯೇವಹಿ, ವಿದ್ಯೇಮಹಿ

ಆಶೀರ್ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ವಿಸ್ತೀಷ್ಯ, ವಿಸ್ತೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ವಿಸ್ತೀರನ್, ವಿಸ್ತೀಷ್ಯಾಃ, ವಿಸ್ತೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ವಿಸ್ತೀದ್ವಮ್, ವಿಸ್ತೀಯ, ವಿಸ್ತೀವಹಿ, ವಿಸ್ತೀಮಹಿ

ಪದ್ಯೇ, ಪದ್ಯಾವಹೇ, ಪದ್ಯಾಮಹೇ

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪೇದೇ, ಪೇದಾತೇ, ಪೇದಿರೇ| ಪೇದಿಷೇ, ಪೇದಾಥೇ, ಪೇದಿದ್ದೇ|
ಪೇದೇ, ಪೇದಿವಹೇ, ಪೇದಿಮಹೇ|

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪತ್ತಾ, ಪತ್ತಾರೌ, ಪತ್ತಾರಃ| ಪತ್ತಾಸೇ, ಪತ್ತಾಸಾಥೇ, ಪತ್ತಾದ್ವೇ|
ಪತ್ತಾಹೇ, ಪತ್ತಾಸ್ತಹೇ, ಪತ್ತಾಸ್ಕಹೇ|

ಲ್ಯುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪತ್ಸ್ಯತೇ, ಪತ್ಸ್ಯತೇ, ಪತ್ಸ್ಯಂತೇ| ಪತ್ಸ್ಯಸೇ, ಪತ್ಸ್ಯಥೇ,
ಪತ್ಸ್ಯದ್ವೇ| ಪತ್ಸ್ಯೇ, ಪತ್ಸ್ಯಾವಹೇ, ಪತ್ಸ್ಯಾಮಹೇ|

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಪದ್ಯತ, ಅಪದ್ಯೇತಾಮ್, ಅಪದ್ಯಂತ| ಅಪದ್ಯಥಾಃ,
ಅಪದ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಪದ್ಯದ್ವಮ್| ಅಪದ್ಯೇ, ಅಪದ್ಯಾವಹಿ, ಅಪದ್ಯಾಮಹಿ|

ವಿಧಿಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಪದ್ಯೇತ, ಪದ್ಯೇಯಾತಾಮ್, ಪದ್ಯೇರನ್| ಪದ್ಯೇಥಾಃ,
ಪದ್ಯೇಯಾಥಾಮ್, ಪದ್ಯೇದ್ವಮ್| ಪದ್ಯೇಯ, ಪದ್ಯೇವಹಿ, ಪದ್ಯೇಮಹಿ|

ಅಶೀರ್ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಪತ್ಸೀಷ್ಟ, ಪತ್ಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಪತ್ಸೀರನ್| ಪತ್ಸೀಷ್ಠಾಃ,
ಪತ್ಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಪತ್ಸೀದ್ವಮ್| ಪತ್ಸೀಯ, ಪತ್ಸೀವಹಿ, ಪತ್ಸೀಮಹಿ|

ಸೂಚನೆ: ಮುಂದಿನ 'ಲ್' ಕಾರಗಳನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ
ತಿಳಿಸಲಾಗುವುದು.

(|| ೧ | ಲಿಟ್ ಅದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 644. ಲಿಟ್ ತೇ ಪದಃ (3.1.60)

ವೃತ್ತಿ - ಪದೇ: ಚ್ಚೀ: ಚಿಣ್ ಸ್ಯಾತ್ ತ ಶಬ್ದೇ ಪರೇ| ಅಪಾದಿ| ಅಪತ್ಸಾತಾಮ್,
ಅಪತ್ಸನತ|

22. ವಿದ ಸತ್ತಾಯಾಮ್| ವಿದ್ಯತೇ| ವೇತ್ತಾ| ಅವಿತ್ತ|

23. ಬುಧ ಅವಗಮನೇ| ಬುಧ್ಯತೇ| ಬೋದ್ಧಾ| ಬೋತ್ಸ್ಯತೇ| ಬುತ್ಸೀಷ್ಟ| ಅಬೋಧಿ,
ಅಬುದ್ಧ| ಅಬುತ್ತಾತಾಮ್|

24. ಯುಧ ಸಮ್ರಹಾರೇ| ಯುಧ್ಯತೇ| ಯುಯುಧೇ| ಯೋದ್ಧಾ| ಅಯುದ್ಧ|

25. ಸ್ಯಜ ವಿಸರ್ಗೇ| ಸ್ಯಜ್ಯತೇ| ಸಸ್ಯಜೇ| ಸಸ್ಯಜಿಷೇ|

ಅ.ವ್ಯ.-“ಚ್ಚೀ: ಸಿಚ್” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಚ್ಚೀ:’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ‘ಪದ್’ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಇರುವ ‘ಚ್ಚಿ’ಗೆ ‘ಚಿಣ್’ ಆದೇಶವು ನಿತ್ಯವಾಗಿ
ಬರುತ್ತದೆ- ‘ತ’ ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ಲುಜ್: ಉದಾ- ಅಪಾದೀ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ‘ಪದ್’ ಧಾತುವಿನ
ನಂತರ ‘ಲುಜ್’ ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಬಂದು ‘ಲುಜ್’ಗೆ ‘ತ’ ಆದೇಶ
ಬಂದಾಗ, ಅ+ಪದ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ‘ಚ್ಚಿ’ ಬಂದು

ಅ+ಪದ್+ಜ್ಜಿ+ತಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಜ್ಜಿ' ಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಚಿಣ್'(ಇ) ಬಂದು ಅ+ಪದ್+ಇ+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪದ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು "ಚಿಣೋ ಲುಕ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಪಾದಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: ತಾಮ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ 'ಚಿಣ್' ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ರೂಪಗಳು: ಅಪಾದಿ, ಅಪತ್ನಾತಾಮ್, ಅಪತ್ನತ, ಅಪತ್ನಾಃ, ಅಪತ್ನಾಧಾಮ್, ಅಪದ್ಧವ್ಮ್, ಅಪತ್ನಿ, ಅಪತ್ನಹಿ, ಅಪತ್ನಹಿ.

ಲೃಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಪತ್ನೈತ, ಅಪತ್ನೈತಾಮ್, ಅಪತ್ನೈನ್ತ, ಅಪತ್ನೈಠಾಃ, ಅಪತ್ನೈಠಾಮ್, ಅಪತ್ನೈದ್ವಮ್, ಅಪತ್ನೈಃ, ಅಪತ್ನೈವಹಿ, ಅಪತ್ನೈಮಹಿ.

22. ವಿದ ಸತ್ತಾಯಾಮ್- (ಇರುವುದು) ಇದರಲ್ಲಿ 'ವಿದ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ, ಇದು ಅನುದಾತ್ತೇತ್ಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗಿದೆ. ಇದು ಅನುದಾತ್ತದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನಿಟ್ ಆಗಿ ಇದೆ. ಆದರೆ 'ಲಿಟ್'ನಲ್ಲಿ ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲೂ ಇಡಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಅಕರ್ಮಕವಾಗಿಯೂ ಇದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ವಿದ್ಯತೇ, ವಿದ್ಯತೇ, ವಿದ್ಯಂತೇ, ವಿದ್ಯಸೇ, ವಿದ್ಯೇಥೇ, ವಿದ್ಯದ್ವೇ, ವಿದ್ಯೇ, ವಿದ್ಯಾವಹೇ, ವಿದ್ಯಾಮಹೇ.

ಲಿಟ್: ಸೂಚನೆ: 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲೂ ಇಡಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ವಿವಿದೇ, ವಿವಿದಾತೇ, ವಿವಿದಿರೆ, ವಿವಿದಿಷೇ, ವಿವಿದಾಥೇ, ವಿವಿದಿದ್ವೇ, ವಿವಿದೇ, ವಿವಿದಿವಹೇ, ವಿವಿದಿಮಹೇ.

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ವೇತ್ನಾ, ವೇತ್ನಾರೌ, ವೇತ್ನಾರಃವೇತ್ನಸೇ, ವೇತ್ನಾಸಾಥೇ, ವೇತ್ನಾದ್ವೇ, ವೇತ್ನಾಹ, ವೇತ್ನಾಸ್ತಹೇ, ವೇತ್ನಾಸ್ತಹೇ.

ಲೃಜ್: ರೂಪಗಳು: ವೇತ್ನೈತೇ, ವೇತ್ನೈತೇ, ವೇತ್ನೈನ್ತೇ, ವೇತ್ನೈಸೇ, ವೇತ್ನೈಠೇ, ವೇತ್ನೈದ್ವೇ, ವೇತ್ನೈಃ, ವೇತ್ನೈವಹೇ, ವೇತ್ನೈಮಹೇ.

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ವಿದ್ಯತಾಮ್, ವಿದ್ಯೇತಾಮ್, ವಿದ್ಯಂತಾಮ್, ವಿದ್ಯಸ್ವ, ವಿದ್ಯೇಠಾಮ್, ವಿದ್ಯದ್ವಮ್, ವಿದ್ಯೈ, ವಿದ್ಯಾವಹೈ, ವಿದ್ಯಾಮಹಿ.

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅವಿದ್ಯತ, ಅವಿದ್ಯೇತಾಮ್, ಅವಿದ್ಯನ್ತ, ಅವಿದ್ಯಠಾಃ, ಅವಿದ್ಯೇಠಾಮ್, ಅವಿದ್ಯದ್ವಮ್, ಅವಿದ್ಯೇ, ಅವಿದ್ಯಾವಹಿ, ಅವಿದ್ಯಾಮಹಿ.

ವಿಧಿಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ವಿದ್ಯೇತ, ವಿದ್ಯೇಯಾತಾಮ್, ವಿದ್ಯೇರನ್, ವಿದ್ಯೇಠಾಃ, ವಿದ್ಯೇಯಾಠಾಮ್, ವಿದ್ಯೇದ್ವಮ್, ವಿದ್ಯೇಯ, ವಿದ್ಯೇವಹಿ, ವಿದ್ಯೇಮಹಿ.

ಆಶೀರ್ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ವಿಸ್ತೀಷ್, ವಿಸ್ತೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ವಿಸ್ತೀರನ್, ವಿಸ್ತೀಷ್ಠಾಃ, ವಿಸ್ತೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ವಿಸ್ತೀದ್ವಮ್, ವಿಸ್ತೀಯ, ವಿಸ್ತೀವಹಿ, ವಿಸ್ತೀಮಹಿ.

ಲುಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅವಿತ್ಯ, ಅವಿತ್ಸಾತಾಮ್, ಅವಿತ್ಸತ, ಅವಿತ್ಸಾಃ, ಅವಿತ್ಸಾಧಾಮ್
ಅವಿದ್ಧಮ್, ಅವಿತ್ಸಿ, ಅವಿತ್ಸಹಿ, ಅವಿತ್ಸಹಿ

ಲೈಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅವಿತ್ಸ್ಯತ, ಅವಿತ್ಸ್ಯತಾಮ್, ಅವಿತ್ಸ್ಯನ್ತ, ಅವಿತ್ಸ್ಯಾಃ,
ಅವಿತ್ಸ್ಯಾಧಾಮ್, ಅವಿತ್ಸ್ಯಧ್ವಮ್, ಅವಿತ್ಸ್ಯೇ, ಅವಿತ್ಸ್ಯಾವಹಿ, ಅವಿತ್ಸ್ಯಾಮಹಿ

23. ಬುಧ ಅವಗಮನೇ -(ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು) ಇದರಲ್ಲಿ 'ಬುಧ್' ಮಾತ್ರ
ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನಿಟ್ ಮತ್ತು ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗಿದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಬುಧ್ಯತೇ, ಬುಧ್ಯೇತೇ, ಬುಧ್ಯಂತೇ, ಬುಧ್ಯಸೇ, ಬುಧ್ಯೇಥೇ,
ಬುಧ್ಯಧ್ವೇ, ಬುಧ್ಯೇ, ಬುಧ್ಯಾವಹೇ, ಬುಧ್ಯಾಮಹೇ

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಬುಬುಧೇ, ಬುಬುಧಾತೇ, ಬುಬುಧಿರೇ, ಬುಬುಧಿಷೇ,
ಬುಬುಧಾಥೇ, ಬುಬುಧಿಧ್ವೇ, ಬುಬುಧೇ, ಬುಬುಧಿವಹೇ, ಬುಬುಧಿಮಹೇ

ಲುಟ್: ಉದಾ- ಬೋದ್ಧಾ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಬುಧ್' ಧಾತುವಿನ
ಮೇಲೆ ಲುಡಾದೇಶವಾದ 'ತ' ಬಂದು ಬುಧ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ
'ತಾಸ್' ಬಂದು ಬುಧ್+ತಾಸ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತ'ಗೆ ಅಭಿವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ
ಡಾ(ಆ) ಬಂದು ಬುಧ್+ತಾಸ್ +ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ತಾಸ್ ನಲ್ಲಿರುವ 'ಆಸ್' ಗೆ 'ಟ'
ಲೋಪ ಬಂದು ಬುಧ್+ತ್+ಆ=ಬುಧ್+ತಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಗೆ
ಲಘೂಪಧ'ಗುಣ ಬಂದು ಬೋಧ್+ತಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ
“ಝಷಸ್ತಘೋರ್ಧೋಽಧಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಧ' ಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದು ಬೋಧ್+ಧಾ
ಎಂದಾದಮೇಲೆ ಧಾತುವಿನ 'ಧ' ಕಾರಕ್ಕೆ “ಝಲಾಮ್ ಜಶ್ ಝಸಿ” ಎಂಬುದರಿಂದ
ಜಶ್ತ್ವ(ದ್) ಬಂದು ಬೋಧ್+ಧಾ=ಬೋದ್ಧಾ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಬೋದ್ಧಾ, ಬೋದ್ಧಾರೌ, ಬೋದ್ಧಾರಃ, ಬೋದ್ಧಾಸೇ, ಬೋದ್ಧಾಸಾಥೇ,
ಬೋದ್ಧಾಧ್ವೇ, ಬೋದ್ಧಾಹೇ, ಬೋದ್ಧಾಸ್ವಹೇ, ಬೋದ್ಧಾಸ್ವಹೇ

ಲೈಟ್: 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಸ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯ ಯದ 'ಸ್' ಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ “ಏಕಾಚೋ
ಬಶೋ ಭಷ್ ಝಷನ್ತಸ್ಯ ಸ್ಥೋಃ ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಬ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಭಶ್(ಭ್)'
ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಭೋತ್ಸ್ಯತೇ, ಭೋತ್ಸ್ಯೇತೇ, ಭೋತ್ಸ್ಯಂತೇ, ಭೋತ್ಸ್ಯಸೇ, ಭೋತ್ಸ್ಯೇಥೇ,
ಭೋತ್ಸ್ಯಧ್ವೇ, ಭೋತ್ಸ್ಯೇ, ಭೋತ್ಸ್ಯಾವಹೇ, ಭೋತ್ಸ್ಯಾಮಹೇ

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಬುಧ್ಯತಾಮ್, ಬುಧ್ಯೇತಾಮ್, ಬುಧ್ಯನ್ತಾಮ್, ಬುಧ್ಯಸ್ವ,
ಬುಧ್ಯೇಥಾಮ್, ಬುಧ್ಯಧ್ವಮ್, ಬುಧ್ಯೈ, ಬುಧ್ಯಾವಹೈ, ಬುಧ್ಯಾಮಹೈ

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಬುಧ್ಯತ, ಅಬುಧ್ಯೇತಾಮ್, ಅಬುಧ್ಯನ್ತ, ಅಬುಧ್ಯಾಃ,
ಅಬುಧ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಬುಧ್ಯಧ್ವಮ್, ಅಬುಧ್ಯೇ, ಅಬುಧ್ಯಾವಹಿ, ಅಬುಧ್ಯಾಮಹಿ

ವಿಧಿಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಬುಧ್ಯೇತ, ಬುಧ್ಯೇಯಾತಾಮ್, ಬುಧ್ಯೇರನ್, ಬುಧ್ಯೇಥಾಃ,
ಬುಧ್ಯೇಯಾಥಾಮ್, ಬುಧ್ಯೇಧ್ವಮ್, ಬುಧ್ಯೇಯ, ಬುಧ್ಯೇವಹಿ, ಬುಧ್ಯೇಮಹಿ

ಆಶೀರ್ಲಿಜ್ಃ ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಸೀಯುಟ್(ಸ್)' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಲ್ಯಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ನಡೆಯುತ್ತದೆ

ರೂಪಗಳು: ಭುತ್ವೀಷ್, ಭುತ್ವೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಭುತ್ವೀರನ್|ಭುತ್ವೀಷ್ಠಾಃ, ಭುತ್ವೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಭುತ್ವೀಧ್ವಮ್| ಭುತ್ವೀಯ, ಭುತ್ವೀವಹಿ, ಭುತ್ವೀಮಹಿ|

ಲುಜ್ಃ ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಸಿಜ್' ನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಲ್ಯಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಬೋಧಿ/ಅಬುದ್ಧ| ಅಭುತ್ಸಾತಾಮ್, ಅಭುತ್ಸತ| ಅಬುದ್ಧಾಃ, ಅಭುತ್ಸಾಧಾಮ್, ಅಭುದ್ಧವ್ವಮ್| ಅಭುತ್ಸಿ, ಅಭುತ್ಸ್ವಹಿ, ಅಭುತ್ಸ್ಮಹಿ|

ಲ್ಯಜ್ಃ ರೂಪಗಳು: ಅಭೋತ್ಸ್ಯತ, ಅಭೋತ್ಸ್ಯೇತಾಮ್, ಅಭೋತ್ಸ್ಯಂತ| ಅಭೋತ್ಸ್ಯಥಾಃ, ಅಭೋತ್ಸ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಭೋತ್ಸ್ಯದ್ವಮ್| ಅಭೋತ್ಸ್ಯೇ, ಅಭೋತ್ಸ್ಯವಹಿ, ಅಭೋತ್ಸ್ಯಮಹಿ|

24. ಯುಧ ಸಮ್ಪ್ರಹಾರೇ- (ಯುದ್ಧಮಾಡುವದು) ಇದರಲ್ಲಿ 'ಯುಧ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನಿಟ್ ಮತ್ತು ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗಿದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಯುಧ್ಯತೇ, ಯುಧ್ಯೇತೇ, ಯುಧ್ಯಂತೇ| ಯುಧ್ಯಸೇ, ಯುಧ್ಯೇಥೇ, ಯುಧ್ಯದ್ವೇ| ಯುಧ್ಯೇ, ಯುಧ್ಯಾವಹೇ, ಯುಧ್ಯಮಹೇ|

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಯುಯುಧೇ, ಯುಯುಧಾತೇ, ಯುಯುಧಿರೇ| ಯುಯುಧಿಷೇ, ಯುಯುಧಾಥೇ, ಯುಯುಧಿಧ್ವೇ| ಯುಯುಧೇ, ಯುಯುಧಿವಹೇ, ಯುಯುಧಿಮಹೇ|

ಲುಟ್: ಉದಾ-ಯೋದ್ಧಾ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಯುಧ್' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಲುಡಾದೇಶವಾದ 'ತ' ಬಂದು ಯುಧ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ತಾಸ್' ಬಂದು ಯುಧ್+ತಾಸ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತ'ಗೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಡಾ (ಆ) ಬಂದು ಯುಧ್+ತಾಸ್+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ತಾಸ್‌ನಲ್ಲಿರುವ 'ಆಸ್'ಗೆ 'ಟಿ' ಲೋಪ ಬಂದು ಯುಧ್+ತ್+ಆ=ಯುಧ್+ತಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಗೆ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬಂದು ಯೋಧ್+ತಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಝಷಸ್ತಫೋರ್ಥೋಽಽಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಧ್' ಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದು ಯೋಧ್+ಧಾ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಧಾತುವಿನ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಝಲಾಮ್ ಜಶ್ ಝಸಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಶ್ಸ್ವ(ದ್) ಬಂದು ಯೋಧ್+ಧಾ=ಯೋದ್ಧಾ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಯೋದ್ಧಾ, ಯೋದ್ಧಾರೌ, ಯೋದ್ಧಾರಃ| ಯೋದ್ಧಾಸೇ, ಯೋದ್ಧಾಸಾಥೇ, ಯೋದ್ಧಾದ್ವೇ| ಯೋದ್ಧಾಹೇ, ಯೋದ್ಧಾಸ್ವಹೇ, ಯೋದ್ಧಾಸ್ವಹೇ|

ಲ್ಯಟ್: ರೂಪಗಳು: ಯೋತ್ಸ್ಯತೇ, ಯೋತ್ಸ್ಯೇತೇ, ಯೋತ್ಸ್ಯಂತೇ| ಯೋತ್ಸ್ಯಸೇ, ಯೋತ್ಸ್ಯೇಥೇ, ಯೋತ್ಸ್ಯದ್ವೇ| ಯೋತ್ಸ್ಯೇ, ಯೋತ್ಸ್ಯಾವಹೇ, ಯೋತ್ಸ್ಯಮಹೇ|

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಯುಧ್ಯತಾಮ್, ಯುಧ್ಯೇತಾಮ್, ಯುಧ್ಯಂತಾಮ್| ಯುಧ್ಯಸ್ತ,

ಯುಧ್ಯೇಥಾಮ್, ಯುಧ್ಯಧ್ವಮ್! ಯುಧ್ಯೈ, ಯುಧ್ಯಾವಹೈ, ಯುದ್ಯಾಮಹೈ!

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಯುಧ್ಯತ, ಅಯುಧ್ಯೇತಾಮ್, ಅಯುಧ್ಯನ್ತ, ಅಯುಧ್ಯಥಾಃ, ಅಯುಧ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಯುಧ್ಯಧ್ವಮ್! ಅಯುಧ್ಯೇ, ಅಯುಧ್ಯಾವಹಿ, ಅಯುಧ್ಯಾಮಹಿ!

ವಿಧಿಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಯುಧ್ಯೇತ, ಯುಧ್ಯೇಯಾತಾಮ್, ಯುಧ್ಯೇರನ್! ಯುಧ್ಯೇಥಾಃ, ಯುಧ್ಯೇಯಾಥಾಮ್, ಯುಧ್ಯೇಧ್ವಮ್! ಯುಧ್ಯೇಯ, ಯುಧ್ಯೇವಹಿ, ಯುಧ್ಯೇಮಹಿ!

ಅಶೀರ್ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಯುಸ್ತೀಷ್ಠ, ಯುಸ್ತೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಯುಸ್ತೀರನ್! ಯುಸ್ತೀಷ್ಠಾಃ, ಯುಸ್ತೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಯುಸ್ತೀಧ್ವಮ್! ಯುಸ್ತೀಯ, ಯುಸ್ತೀವಹಿ, ಯುಸ್ತೀಮಹಿ!

ಲುಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಯುದ್ಧ, ಅಯುತ್ಸಾತಾಮ್, ಅಯುತ್ಸತ, ಅಯುದ್ಧಾಃ, ಅಯುತ್ಸಾಥಾಮ್, ಅಯುದ್ಧಮ್! ಅಯುತ್ಸೀ, ಅಯುತ್ಸೀವಹಿ, ಅಯುತ್ಸ್ಮಹಿ!

ಲ್ಯಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಯೋತ್ಸ್ಯತ, ಅಯೋತ್ಸ್ಯೇತಾಮ್, ಅಯೋತ್ಸ್ಯನ್ತ, ಅಯೋತ್ಸ್ಯಥಾಃ, ಅಯೋತ್ಸ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಯೋತ್ಸ್ಯಧ್ವಮ್! ಅಯೋತ್ಸ್ಯೇ, ಅಯೋತ್ಸ್ಯಾವಹಿ, ಅಯೋತ್ಸ್ಯಾಮಹಿ!

25. ಸೃಜ ವಿಸರ್ಗೇ (ಬಿಡುವುದು) - ಇದರಲ್ಲಿ 'ಸೃಜ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ದಿವಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗಿದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸೃಜ್ಯತೇ, ಸೃಜ್ಯೇತೇ, ಸೃಜ್ಯಂತೇ! ಸೃಜ್ಯಸೇ, ಸೃಜ್ಯೇಥೇ, ಸೃಜ್ಯದ್ವೇ! ಸೃಜ್ಯೇ, ಸೃಜ್ಯಾವಹೇ, ಸೃಜ್ಯಾಮಹೇ!

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸಸೃಜೇ, ಸಸೃಜಾತೇ, ಸಸೃಜರೇ! ಸಸೃಜಷೇ, ಸಸೃಜಾಥೇ, ಸಸೃಜದ್ವೇ! ಸಸೃಜೇ, ಸಸೃಜಾವಹೇ, ಸಸೃಜಾಮಹೇ!

ಸೂಚನೆ: ಮುಂದಿನ 'ಲ್' ಕಾರಗಳ ರೂಪಗಳನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಕೊಡಲಾಗುವುದು.

(ಅಮ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 645. ಸೃಜಿ-ಧೃಶೋರ್ಘ್ಯಾಲ್ಯಮಕಿತಿ (6.1.58)

ವೃತ್ತಿ - ಅನಯೋಃ ಅಮ್ ಆಗಮಃ ಸ್ಯಾತ್ ಝಲಾದೌ ಅಕಿತಿ ಸ್ತಷ್ಟಾ ಸ್ತತ್ಸ್ಯತೇ! ಸೃಕ್ಶೀಷ್ಠ ಅಸೃಷ್ಠ | ಅಸೃಕ್ಷತಾಮ್!

26. ಮೃಷ್ ತಿತಿಕ್ಶಾಯಾಮ್! ಮೃಷ್ಯತಿ, ಮೃಷ್ಯತೇ! ಮಮರ್ಷಿ! ಮಮರ್ಷಿಥ! ಮಮೃಷಿಷೇ! ಮರ್ಷಿತಾಸಿ, ಮರ್ಷಿತಾಸೇ! ಮರ್ಷಿಷ್ಯತಿ, ಮರ್ಷಿಷ್ಯತೇ!

27. ಣಹ ಬಂಧನೇ! ನಹ್ಯತಿ, ನಹ್ಯತೇ! ನನಾಹನೇಹಿಥ, ನನದ್ಧ! ನೇಹೇ! ನದ್ಧ! ನತ್ಸ್ಯತಿ! ಅನಾಸ್ತೀತ್, ಅನದ್ಧ!

ಇತಿ ದಿವಾದಿಗಣ (15) ಪ್ರಕರಣಮ್

ಪ.ಛೇ.- ಸೃಜಿ-ದೃಶೋಃ, ಝಲಿ, ಅಮ್, ಅಕಿತಿ

ಅರ್ಥ- ಕಿತ್-ಭಿನ್ನವಾದ ಝಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಸೃಜಿ' ಮತ್ತು 'ದೃಶ' ಧಾತುಗಳಿಗೆ 'ಅಮ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉಟ್ಃಉದಾ- ಸ್ರಷ್ಟಾ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸೃಜಿ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಉಡಾದೇಶವಾದ 'ತ'ಬಂದು ಸೃಜಿ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ತಾಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸೃಜಿ+ತಾಸ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಸೃಜಿ' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಮಿತ್' ಆದ 'ಅಮ್(ಅ)' ಆಗಮ ಬಂದು ಸೃ+ಅ+ಜಿ+ತಾಸ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಋ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರ್' ಬಂದು ಸ್ರಜಿ+ತಾಸ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತಾಸ್'ನಲ್ಲಿರುವ 'ಟಿ(ಆಸ್)' ಲೋಪವಾಗಿ ಸ್ರಜಿ+ತ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ತ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಡಾ(ಆ) ಬಂದು ಸ್ರಜಿ+ತ್+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ವ್ರಶ್ಚ-ಭ್ರಸ್ತ-ಸೃಜಿ-ಷಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಜಿ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ' ಕಾರವು ಬಂದು "ಪುನಾಷ್ಟುಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತ' ಗೆ ಪುತ್ವ(ಟ್) ಬಂದು ಸ್ರಷ್ಟಾ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಸ್ರಷ್ಟಾ, ಸ್ರಷ್ಟಾರೌ, ಸೃಷ್ಟಾರಃ| ಸ್ರಷ್ಟಾಸೇ, ಸ್ರಷ್ಟಾಸಾರ್ಥೇ, ಸ್ರಷ್ಟಾರ್ಥೇ| ಸ್ರಷ್ಟಾಹೇ, ಸ್ರಷ್ಟಾಸ್ತಹೇ, ಸ್ರಷ್ಟಾಸ್ಮಹೇ|

ಲೃಟ್ಃ ಉದಾ- ಸ್ತಕ್ಷ್ಯತೇ- ಇಲ್ಲಿಯೂ 'ಸೃ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಕಿಢ್ಢಿನ್ನವಾದ ಝಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲಘೂಪದಗುಣವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಅಮ್' ಆಗಮವು ಬಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ 'ಯಣ್' ಸಂಧಿಯಿಂದ 'ಸ್ರಜಿ' ಎಂದಾಗಿದೆ

ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸೃಜಿ+ಸೃ+ತೇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ವ್ರಶ್ಚ-ಭ್ರಸ್ತ-ಸೃಜಿ-ಷಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಜಿ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ' ಕಾರ ಬಂದು "ಷಡೋಃ ಕಃ ಸಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಷ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಕ್' ಕಾರವು ಬಂದು "ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಸಿ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ' ಕರವು ಬಂದು 'ಕ್' ಷ'ಗಳು ಸೇರಿ 'ಕ್ಷ' ಆಗಿ ಸ್ತಕ್ಷ್ಯತೇ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ರೂಪಗಳು: ಸ್ತಕ್ಷ್ಯತೇ, ಸ್ತಕ್ಷ್ಯತೇ, ಸ್ತಕ್ಷ್ಯಂತೇ, ಸ್ತಕ್ಷ್ಯಸೇ, ಸ್ತಕ್ಷ್ಯಥೇ, ಸ್ತಕ್ಷ್ಯೇ, ಸ್ತಕ್ಷ್ಯವಹೇ, ಸ್ತಕ್ಷ್ಯಮಹೇ|

ಲೋಟ್ಃ ರೂಪಗಳು: ಸೃಜ್ಯತಾಮ್, ಸೃಜ್ಯೇತಾಮ್, ಸೃಜ್ಯಂತಾಮ್| ಸೃಜ್ಯಸ್ವ, ಸೃಜ್ಯೇಥಾಮ್, ಸೃಜ್ಯಧ್ವಮ್| ಸೃಜ್ಯೈ, ಸೃಜ್ಯಾವಹೈ, ಸೃಜ್ಯಾಮಹೈ|

ಲಜ್ಃ ರೂಪಗಳು: ಅಸೃಜ್ಯತ, ಅಸೃಜ್ಯೇತಾಮ್, ಅಸೃಜ್ಯಂತ| ಅಸೃಜ್ಯಥಾಃ, ಅಸೃಜ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಸೃಜ್ಯಧ್ವಮ್| ಅಸೃಜ್ಯೇ, ಅಸೃಜ್ಯಾವಹಿ, ಅಸೃಜ್ಯಾಮಹಿ|

ವಿಧಿಲಿಜ್ಃ ರೂಪಗಳು: ಸೃಜ್ಯೇತ, ಸೃಜ್ಯೇಯಾತಾಮ್, ಸೃಜ್ಯೇರನ್| ಸ್ತುಜ್ಯೇಥಾಃ, ಸೃಜ್ಯೇಯಾಥಾಮ್, ಸ್ತುಜ್ಯೇಧ್ವಮ್| ಸೃಜ್ಯೇಯ, ಸೃಜ್ಯೇವಹಿ, ಸೃಜ್ಯೇಮಹಿ|

ಆಶೀರ್ಲಜ್ಃ:

ಸೂಚನೆ: ಈ 'ಲ್' ಕಾರವು "ಲಿಜ್ಃಸಿಚಾವಾತ್ಮನೇಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಝಲಾದಿಯಾದ 'ಲಿಜ್ಃ' ಇದು ಕಿಢ್ಢದ್ವಾವದಿಂದ 'ಕಿತ್' ಆಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ

ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಕಿತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಅಮ್' ಆಗುವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಸೃಜ್' ಎಂದು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. 'ಕಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಲಘುಪಥಗುಣವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ- ಸ್ವಕೀಷ್ವ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸೃಜ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಸೀಯುಟ್ (ಸೀಯ್) ಆಗಮ ಬಂದು ಸೀಯ್‌ನಲ್ಲಿರುವ 'ಯ್' ಕಾರವು "ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಸೀ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಸೃಜ್+ಸೀ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಸುಟ್'(ಸ್) ಆಗಮ ಬಂದು ಸೃಜ್+ಸೀ+ಸ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ವ್ರಶ್ಚ-ಭ್ರಸ್ವ-ಸೃಜ್-ಷಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್' ಕಾರ, "ಷಡೋಃ ಕಃ ಸಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದೇ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಕ್' ಕಾರವು ಬಂದು "ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅವಯವವಾದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್' ಕಾರವು ಬಂದು 'ಕ್' ಷ್'ಗಳು ಸೇರಿ 'ಕ್ಷ' ಆಗಿ ಸ್ವಕೀಷ್ವ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಸ್ವಕೀಷ್ವ, ಸ್ವಕೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಸ್ವಕೀರನ್, ಸ್ವಕೀಷ್ಠಾಃ, ಸ್ವಕೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಸ್ವಕೀಧ್ವಮ್, ಸ್ವಕೀಯ, ಸ್ವಕೀವಹಿ, ಸ್ವಕೀಮಹಿ

ಉಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸೃಷ್ವ, ಅಸೃಕ್ವತಾಮ್, ಅಸೃಕ್ತತ, ಅಸೃಷ್ಠಾಃ, ಅಸೃಕ್ವಾಧಾಮ್, ಅಸೃಧ್ವಮ್, ಅಸೃಕ್ತಿ, ಅಸೃಕ್ತಹಿ, ಅಸೃಕ್ತಮಹಿ

ಲ್ಘುಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸೃಕ್ತೈತ, ಅಸೃಕ್ತೈತಾಮ್, ಅಸೃಕ್ತೈನ್ತ, ಅಸೃಕ್ತೈಧಾಃ, ಅಸೃಕ್ತೈಧಾಮ್, ಅಸೃಕ್ತೈಧ್ವಮ್, ಅಸೃಕ್ತೈಃ, ಅಸೃಕ್ವಾಹಿ, ಅಸೃಕ್ವಾಮಹಿ

ಇಲ್ಲಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದಿ ಧಾತುವಗಲ ರೂಪಗಲು ಮುಗಿದವು.

ಉಭಯಪದಿ ಧಾತುಗಲ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಆರಂಭ

26. ಮೃಷ್ ತಿತಿಕ್ವಾಯಾಮ್ -(ಸಹಿಸುವುದು) - ಇದು ಸ್ವರಿತೇತಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಇತಿತಃ ಕರತ್ರಭಿಪ್ರಾಯೇ ಕ್ರಿಯಾ ಫಲೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದು ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅನುದಾತ್ತ ಧಾತುಗಲ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಇದು 'ಸೇಟ್' ಆಗಿದೆ.

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ವೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಮೃಷ್ಯತಿ, ಮೃಷ್ಯತಃ, ಮೃಷ್ಯನ್ತಿ, ಮೃಷ್ಯಸಿ, ಮೃಷ್ಯಥಃ, ಮೃಷ್ಯಥಿ, ಮೃಷ್ಯಾಮಿ, ಮೃಷ್ಯಾವಃ, ಮೃಷ್ಯಾಮಃ

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಮೃಷ್ಯತೇ, ಮೃಷ್ಯೇತೇ, ಮೃಷ್ಯಂತೇ, ಮೃಷ್ಯಸೇ, ಮೃಷ್ಯೇಥೇ, ಮೃಷ್ಯಧೇ, ಮೃಷ್ಯೇ, ಮೃಷ್ಯಾವಹೇ, ಮೃಷ್ಯಾಮಹೇ

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ವೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಮಮರ್ಷ, ಮಮೃಷತುಃ, ಮಮೃಷುಃ, ಮಮರ್ಷಿಥ, ಮಮೃಷಥುಃ, ಮಮೃಷಿ, ಮಮರ್ಷಮಮೃಷಿವ, ಮಮೃಷಿಮ

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಮಮೃಷೇ, ಮಮೃಷಾತೇ, ಮಮೃಷಿರೇ, ಮಮೃಷಿಷೇ, ಮಮೃಷಾಥೇ, ಮಮೃಷಿಧೈ ಮಮೃಷೇ, ಮಮೃಷಿವಹೇ, ಮಮೃಷಿವಹೇ

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಪ್ರಪದದ ರೂಪಗಳು: ಮರ್ಷಿತಾ, ಮರ್ಷಿತಾರೌ, ಮರ್ಷಿತಾರಃ|
ಮರ್ಷಿತಾಸಿ, ಮರ್ಷಿತಾಸ್ತಃ, ಮರ್ಷಿತಾಸ್ತು, ಮರ್ಷಿತಾಸ್ಮಿ, ಮರ್ಷಿತಾಸ್ವಃ, ಮರ್ಷಿತಾಸ್ವಃ|

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಮರ್ಷಿತಾ, ಮರ್ಷಿತಾರೌ, ಮರ್ಷಿತಾರಃ| ಮರ್ಷಿತಾಸೇ,
ಮರ್ಷಿತಾಸಾಥೇ, ಮರ್ಷಿತಾಧ್ವೇ, ಮರ್ಷಿತಾಹೇ, ಮರ್ಷಿತಾಸ್ವಹೇ, ಮರ್ಷಿತಾಸ್ವಹೇ|

ಲ್ಯಟ್: ಪರಸ್ಪ್ರಪದದ ರೂಪಗಳು: ಮರ್ಷಿಷ್ಯತಿ, ಮರ್ಷಿಷ್ಯತಃ, ಮರ್ಷಿಷ್ಯಂತಿ|
ಮರ್ಷಿಷ್ಯಸಿ, ಮರ್ಷಿಷ್ಯಥಃ, ಮರ್ಷಿಷ್ಯಥ| ಮರ್ಷಿಷ್ಯಾಮಿ, ಮರ್ಷಿಷ್ಯಾವಃ,
ಮರ್ಷಿಷ್ಯಾಮಃ|

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಮರ್ಷಿಷ್ಯತೇ, ಮರ್ಷಿಷ್ಯೇತೇ, ಮರ್ಷಿಷ್ಯಂತೇ|
ಮರ್ಷಿಷ್ಯಸೇ, ಮರ್ಷಿಷ್ಯೇಥೇ, ಮರ್ಷಿಷ್ಯಧ್ವೇ, ಮರ್ಷಿಷ್ಯೇ, ಮರ್ಷಿಷ್ಯಾವಹೇ,
ಮರ್ಷಿಷ್ಯಾಮಹೇ|

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಪ್ರಪದದ ರೂಪಗಳು: ಮೃಷ್ಯತು/ಮೃಷ್ಯತಾತ್, ಮೃಷ್ಯತಾಮ್,
ಮೃಷ್ಯಂತು, ಮೃಷ್ಯ/ಮೃಷ್ಯತಾತ್, ಮೃಷ್ಯತಮ್, ಮೃಷ್ಯತ| ಮೃಷ್ಯಾಣಿ, ಮೃಷ್ಯಾವ,
ಮೃಷ್ಯಾಮ|

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಮೃಷ್ಯತಾಮ್, ಮೃಷ್ಯೇತಾಮ್, ಮೃಷ್ಯನಾಮ್| ಮೃಷ್ಯಸ್ತ,
ಮೃಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಮೃಷ್ಯಧ್ವಮ್| ಮೃಷ್ಯೈ, ಮೃಷ್ಯಾವಹೈ, ಮೃಷ್ಯಾಮಹೈ|

ಲಜ್: ಪರಸ್ಪ್ರಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಮೃಷ್ಯತ್, ಅಮೃಷ್ಯತಾಮ್, ಅಮೃಷ್ಯನ್|
ಅಮೃಷ್ಯಃ, ಅಮೃಷ್ಯತಮ್, ಅಮೃಷ್ಯತ| ಅಮೃಷ್ಯಮ್, ಅಮೃಷ್ಯಾವ, ಅಮೃಷ್ಯಾಮ|

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಮೃಷ್ಯತ, ಅಮೃಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಮೃಷ್ಯನ್| ಅಮೃಷ್ಯಥಾಃ,
ಅಮೃಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಮೃಷ್ಯಧ್ವಮ್| ಅಮೃಷ್ಯೇ, ಅಮೃಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಮೃಷ್ಯಾಮಹಿ|

ವಿಧಿಲಿಜ್: ಪರಸ್ಪ್ರಪದದ ರೂಪಗಳು: ಮೃಷ್ಯೇತ್, ಮೃಷ್ಯೇತಾಮ್, ಮೃಷ್ಯೇಯಃ|
ಮೃಷ್ಯೇಃ, ಮೃಷ್ಯೇತಮ್, ಮೃಷ್ಯೇತ| ಮೃಷ್ಯೇಯಮ್, ಮೃಷ್ಯೇವ, ಮೃಷ್ಯೇಮ|

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಮೃಷ್ಯೇತ, ಮೃಷ್ಯೇಯಾತಾಮ್, ಮೃಷ್ಯೇರನ್|
ಮೃಷ್ಯೇಥಾಃ, ಮೃಷ್ಯೇಯಾಥಾಮ್, ಮೃಷ್ಯೇಧ್ವಮ್| ಮೃಷ್ಯೇಯ, ಮೃಷ್ಯೇವಹಿ,
ಮೃಷ್ಯೇಮಹಿ|

ಆಶೀರ್ಲಿಜ್: ಪರಸ್ಪ್ರಪದದ ರೂಪಗಳು: ಮೃಷ್ಯಾತ್, ಮೃಷ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಮೃಷ್ಯಾಸುಃ|
ಮೃಷ್ಯಾಃ, ಮೃಷ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಮೃಷ್ಯಾಸ್ತ| ಮೃಷ್ಯಾಸಮ್, ಮೃಷ್ಯಾಸ್ವ, ಮೃಷ್ಯಾಸ್ವ|

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಮೃಷೀಷ್ಠ, ಮೃಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಮೃಷೀರನ್|
ಮೃಷೀಷ್ಠಾಃ, ಮೃಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಮೃಷೀಧ್ವಮ್| ಮೃಷೀಯ, ಮೃಷೀವಹಿ,
ಮೃಷೀಮಹಿ|

ಲುಜ್: ಪರಸ್ಪ್ರಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಮರ್ಷೀತ್, ಅಮರ್ಷೀಷ್ಠಾಮ್, ಅಮರ್ಷೀಪುಃ|
ಅಮರ್ಷೀಃ, ಅಮರ್ಷೀಷ್ಠಮ್, ಅಮರ್ಷೀಷ್ಠ| ಅಮರ್ಷೀಷಮ್, ಅಮರ್ಷೀಷ್ಠ, ಅಮರ್ಷೀಷ್ಠ|

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಮರ್ಷಿಷ್ಯ, ಅಮರ್ಷಿಷಾತಾಮ್, ಅಮರ್ಷಿಷತಃ, ಅಮರ್ಷಿಷ್ಯಾಃ, ಅಮರ್ಷಿಷಾಧಾಮ್, ಅಮರ್ಷಿಷ್ವಮ್, ಅಮರ್ಷಿಷಿ, ಅಮರ್ಷಿಷ್ವಹಿ, ಅಮರ್ಷಿಷ್ಯಹಿ

ಲೃಟ್: ಪರಸ್ವೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಮರ್ಷಿಷ್ಯತ್, ಅಮರ್ಷಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಮರ್ಷಿಷ್ಯನ್, ಅಮರ್ಷಿಷ್ಯಃ, ಅಮರ್ಷಿಷ್ಯತಮ್, ಅಮರ್ಷಿಷ್ಯತಃ, ಅಮರ್ಷಿಷ್ಯಮ್, ಅಮರ್ಷಿಷ್ಯಾವ, ಅಮರ್ಷಿಷ್ಯಾಮು

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಮರ್ಷಿಷ್ಯತ, ಅಮರ್ಷಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಮರ್ಷಿಷ್ಯಂತಃ, ಅಮರ್ಷಿಷ್ಯಂತಃ, ಅಮರ್ಷಿಷ್ಯೇತಮ್, ಅಮರ್ಷಿಷ್ಯೇತಃ, ಅಮರ್ಷಿಷ್ಯೇಮ್, ಅಮರ್ಷಿಷ್ಯೇವಹಿ, ಅಮರ್ಷಿಷ್ಯೇಮಹಿ

27. ಣಹ ಬಂಧನೇ-(ಬಂಧಿಸುವದು)-“ಣೋ ನಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಣ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ನ್’ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ನಹ ಎಂದಾಗಿ ಅನ್ತ್ಯ ‘ಅ’ ಕಾರವು ಸ್ವರಿತೇತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಲೋಪವಾಗಿ ‘ನಹ’ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಸಕರ್ಮಕ, ಅನಿಟ್, ಮತ್ತು ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿದೆ.

ಲಟ್: ಪರಸ್ವೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ನಹ್ಯತಿ, ನಹ್ಯತಃ, ನಹ್ಯಂತಿ, ನಹ್ಯಸಿ, ನಹ್ಯಥಃ, ನಹ್ಯಥಃ, ನಹ್ಯಾಮಿ, ನಹ್ಯಾವಃ, ನಹ್ಯಾಮಃ

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ನಹ್ಯತೇ, ನಹ್ಯೇತೇ, ನಹ್ಯಂತೇ, ನಹ್ಯಸೇ, ನಹ್ಯೇಥೇ, ನಹ್ಯದ್ವೇ, ನಹ್ಯೇ, ನಹ್ಯಾವಹೇ, ನಹ್ಯಾಮಹೇ

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ವೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ನನಾಹ, ನೇಹತುಃ, ನೇಹುಃ, ನೇಹಿಥ/ನನದ್, ನೇಹಥುಃ, ನೇಹ, ನನಾಹ/ನನಹ, ನೇಹಿವ, ನೇಹಿಮ

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ನೇಹೇ, ನೇಹಾತೇ, ನೇಹಿರೇ, ನೇಹಿಷೇ, ನೇಹಾಥೇ, ನೇಹಿಡ್ವೇ/ನೇಹಿಡ್ವೇ, ನೇಹೇ, ನೇಹಿವಹೇ, ನೇಹಿಮಹೇ

ಉಟ್: ಪರಸ್ವೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ನದ್ಧಾ, ನದ್ಧಾರೌ, ನದ್ಧಾರಃ, ನದ್ಧಾಸಿ, ನದ್ಧಾಸ್ಥಃ, ನದ್ಧಾಸ್ಥಃ, ನದ್ಧಾಸ್ಥಿ, ನದ್ಧಾಸ್ಥಃ, ನದ್ಧಾಸ್ಥಃ

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ನದ್ಧಾ, ನದ್ಧಾರೌ, ನದ್ಧಾರಃ, ನದ್ಧಾಸೇ, ನದ್ಧಾಸಾಥೇ, ನದ್ಧಾದ್ವೇ, ನದ್ಧಾಹೇ, ನದ್ಧಾಸ್ಥಹೇ, ನದ್ಧಾಸ್ಥಹೇ

ಲೃಟ್: ಪರಸ್ವೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ನತ್ಸ್ಯತಿ, ನತ್ಸ್ಯತಃ, ನತ್ಸ್ಯಂತಿ, ನತ್ಸ್ಯಸಿ, ನತ್ಸ್ಯಥಃ, ನತ್ಸ್ಯಥಃ, ನತ್ಸ್ಯಾಮಿ, ನತ್ಸ್ಯಾವಃ, ನತ್ಸ್ಯಾಮಃ

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ನತ್ಸ್ಯತೇ, ನತ್ಸ್ಯೇತೇ, ನತ್ಸ್ಯಂತೇ, ನತ್ಸ್ಯಸೇ, ನತ್ಸ್ಯೇಥೇ, ನತ್ಸ್ಯದ್ವೇ, ನತ್ಸ್ಯೇ, ನತ್ಸ್ಯಾವಹೇ, ನತ್ಸ್ಯಾಮಹೇ

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ವೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ನಹ್ಯತು/ನಹ್ಯತಾತ್, ನಹ್ಯತಾಮ್, ನಹ್ಯಂತು, ನಹ್ಯ/ನಹ್ಯತಾತ್, ನಹ್ಯತಮ್, ನಹ್ಯತಃ, ನಹ್ಯಾವ, ನಹ್ಯಾಮು

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ನಹ್ಯತಾಮ್, ನಹ್ಯೇತಾಮ್, ನಹ್ಯನ್ತಾಮ್, ನಹ್ಯಸ್ವ, ನಹ್ಯೇಥಾಮ್, ನಹ್ಯಧ್ವಮ್, ನಹ್ಯೈ, ನಹ್ಯಾವಹ್ಯ, ನಹ್ಯಾಮಹ್ಯ|

ಲಜ್: ಪರಸ್ಪ್ರೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅನಹ್ಯತ್, ಅನಹ್ಯತಾಮ್, ಅನಹ್ಯನ್, ಅನಹ್ಯಃ, ಅನಹ್ಯತಮ್, ಅನಹ್ಯತ, ಅನಹ್ಯಮ್, ಅನಹ್ಯವ, ಅನಹ್ಯಮ|

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅನಹ್ಯತ, ಅನಹ್ಯೇತಾಮ್, ಅನಹ್ಯನ್ತ, ಅನಹ್ಯಥಾಃ, ಅನಹ್ಯೇಥಾಮ್, ಅನಹ್ಯಧ್ವಮ್, ಅನಹ್ಯೇ, ಅನಹ್ಯಾವಹಿ, ಅನಹ್ಯಾಮಹಿ|

ವಿಧಿಲಿಜ್: ಪರಸ್ಪ್ರೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ನಹ್ಯೇತ್, ನಹ್ಯೇತಾಮ್, ನಹ್ಯೇಯುಃ| ನಹ್ಯೇಃ, ನಹ್ಯೇತಮ್, ನಹ್ಯೇತ, ನಹ್ಯೇಯಮ್, ನಹ್ಯೇವ, ನಹ್ಯೇಮ|

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ನಹ್ಯೇತ, ನಹ್ಯೇಯಾತಾಮ್, ನಹ್ಯೇರನ್, ನಹ್ಯೇಥಾಃ, ನಹ್ಯೇಯಾಥಾಮ್, ನಹ್ಯೇಧ್ವಮ್, ನಹ್ಯೇಯ, ನಹ್ಯೇವಹಿ, ನಹ್ಯೇಮಹಿ|

ಆಶೀರ್ಲಿಜ್:ಪರಸ್ಪ್ರೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ನಹ್ಯಾತ್, ನಹ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ನಹ್ಯಾಸುಃ| ನಹ್ಯಾಃ, ನಹ್ಯಾಸ್ತಮ್, ನಹ್ಯಾಸ್ತ, ನಹ್ಯಾಸಮ್, ನಹ್ಯಾಸ್ವ, ನಹ್ಯಾಸ್|

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ನಸ್ತೀಷ್ಟ, ನಸ್ತೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ನಸ್ತೀರನ್, ನಸ್ತೀಷ್ಠಾಃ, ನಸ್ತೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ನಸ್ತೀಧ್ವಮ್, ನಸ್ತೀಯ, ನಸ್ತೀವಹಿ, ನಸ್ತೀಮಹಿ|

ಲುಜ್:ಪರಸ್ಪ್ರೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅನಾಸ್ತೀತ್, ಅನಾದ್ಧಾಮ್, ಅನಾತ್ಸುಃ| ಅನಾಸ್ತೀಃ, ಅನಾದ್ಧಮ್, ಅನಾದ್ಧ, ಅನಾತ್ಸಮ್, ಅನಾತ್ಸ, ಅನಾತ್ಸ|

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅನದ್ಧ, ಅನತ್ಸಾತಾಮ್, ಅನತ್ಸತ, ಅನದ್ಧಾಃ, ಅನತ್ಸಾಥಾಮ್, ಅನದ್ಧಮ್, ಅನತ್ಸಿ, ಅನತ್ಸಹಿ, ಅನತ್ಸಹಿ|

ಲ್ಯಜ್:ಪರಸ್ಪ್ರೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅನತ್ಸತ್, ಅನತ್ಸತಾಮ್, ಅನತ್ಸನ್, ಅನತ್ಸಃ, ಅನತ್ಸತಮ್, ಅನತ್ಸತ, ಅನತ್ಸಮ್, ಅನತ್ಸವ, ಅನತ್ಸಮ|

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅನತ್ಸತ, ಅನತ್ಸೇತಾಮ್, ಅನತ್ಸನ್ತ, ಅನತ್ಸಥಾಃ, ಅನತ್ಸೇಥಾಮ್, ಅನತ್ಸಧ್ವಮ್, ಅನತ್ಸೇ, ಅನತ್ಸಾವಹಿ, ಅನತ್ಸಾಮಹಿ|

ದಿವಾದಿಗಣ(15) ಪ್ರಕರಣ ಮುಗಿದುದು.

ಪ್ರಕರಣ 16: ಅಥ ಸ್ತಾದಿಗಣ (5ನೇ ಗಣ)

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 646 ರಿಂದ 652 ವರೆಗೆ)

ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ 35 ಧಾತುಗಳು ಇವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕೆಳಗಿನ 4 ಧಾತುಗಳ ರೂಪಗಳನ್ನು ವರದರಾಜರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

1. ಪುಷ್ (ಪು) (ಸಾನ್ನ ಮಾಡುವುದು), ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವುದು...
2. ಚಿಷ್ (ಚಿ) (ಸಂಗ್ರಹಮಾಡುವುದು)
3. ಸ್ಪುಷ್ (ಸ್ಪು) (ಮುಚ್ಚುವುದು)
4. ಧೂಷ್ (ಧೂ) (ನಡುಗುವುದು) ಇವೆಲ್ಲವೂ ಉಭಯ ಪದಿಗಳಾಗಿವೆ.

1. ಭ್ವಾದಿ, ಅದಾದಿ ಮತ್ತು ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ ಗಣಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಪ್(ಅ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಭ್ವಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ, ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಬಂದು ಅದರಲ್ಲಿ 'ಅ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಹಾಗೂ ಶಪ್ ಲೋಪವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

2. ಎರಡನೇ ಗಣವಾದ ಅದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಶಪ್‌ಗೆ ಲುಕ್ (ಲೋಪ) ಬರುತ್ತದೆ.

3. ಮೂರನೆಯದಾದ ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಶಪ್ ಬಂದರೂ ಅದು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಾದಿಗಣದಲ್ಲಾದರೂ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಶಪ್‌ಗೆ ಮಾತ್ರ ಲೋಪ ಬಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ಎರಡನೇ ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಗಣಗಳ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ನಾಲ್ಕನೇ ಗಣದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಒಂಭತ್ತನೇ ಗಣದವರೆಗೂ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಶಪ್ ಬಂದರೂ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

4. ದಿವಾದಿ ಗಣಗಳ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಶ್ಯನ್ (ಯ) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

5. ಸ್ವಾದಿ ಗಣಗಳ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಶ್ವು (ನು) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

6. ತುದಾದಿ ಗಣಗಳ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಶ (ಅ) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ: ಭ್ವಾದಿ ಗಣ(1) ದಲ್ಲಿ ಶಪ್(ಅ) ಮತ್ತು ತುದಾದಿ(6) ಗಣದಲ್ಲಿಯೂ ಶ(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದರೂ ಅದರಿಂದ ಆಗುವ ಪರಿಣಾಮಗಳು ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಮೊದಲನೇ ಗಣದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಶಪ್(ಅ) ಬಂದಾಗ ಧಾತುವಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿ (ಗುಣ)-ವೃದ್ಧಿಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಉದಾ- ಭೂ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಭೋ+ಅ+ತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ತುದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಶ (ಅ) ಇದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಗುಣ-ವೃದ್ಧಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾ-ತುಡ್+ಅ+ತಿ=ತುಡತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ ಹೊರತು ತೋಡತಿ ಎಂದಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

7. ರುಧಾದಿ ಗಣಗಳ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಶ್ವಮ್ (ನ) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.
 8. ತನಾದಿ ಗಣಗಳ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಉಃ (ಉ) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.
 9. ಕ್ವಾದಿ ಗಣಗಳ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಶ್ವಾ (ನಾ) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.
- ಹೀಗಾಗಿ ನಾಲ್ಕನೇ ಗಣದ ಧಾತುಗಳಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಒಂಭತ್ತನೇ ಗಣದ ಧಾತುಗಳ ವರೆಗೆ ಶಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಹತ್ತನೇ ಗಣ

10. ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಚುರಾಧಿಭ್ಯೋ 'ಣಿಚ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿಚ್ (ಇ) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಇದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪ್ (ಅ) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಇ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಗುಣ' ಬಂದು 'ಎ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಎ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಯಾಂತಾದೇಶ ಸಂಧಿಯಿಂದ 'ಎ' ಗೆ 'ಅಯ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಯ್+ಅ ಸೇರಿ ಅಯ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಹತ್ತನೇ ಗಣದ ಧಾತುಗಳ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ 'ಲ'ಕಾರಗಳಿದ್ದಾಗ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಉಪಯೋಗವಿರುತ್ತದೆ. ಆರ್ಧಧಾತುಕ 'ಲ'ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಆರ್ಧಧಾತುಕ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಕೆಲವರಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು.

5ನೇ ಗಣದಲ್ಲಿ ಆರಿಸಿಕೊಂಡ 4 ಧಾತುಗಳು-

1. ಪುಷ್ (ಪು) (ಸಾನ್ನ ಮಾಡುವುದು), ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ.
2. ಚಿಷ್ (ಚಿ) (ಸಂಗ್ರಹಮಾಡುವುದು)
3. ಸ್ಪೃಷ್ (ಸ್ಪೃ) (ಮುಚ್ಚುವುದು)
4. ಧೂಷ್ (ಧೂ) (ನಡುಗುವುದು) ಇವೆಲ್ಲವೂ ಉಭಯ ಪದಿಗಳಾಗಿವೆ.

1. ಪುಷ್ ಅಭಿಷವೇ- ಸ್ನಾನ ಮಾಡುವುದು ಮತ್ತು ಹಿಂಡುವುದು ಮೊದಲಾದವು. ಇದರಲ್ಲಿ 'ಇತ್' ಕಾರ 'ಇತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಲೋಪವಾಗಿ 'ಪು' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

(ಶ್ವ (ನು) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 646. ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಃ (3.1.73)

ವೃತ್ತಿ - ಶಪೋಽಪವಾದಃ| ಸುನೋತಿ| ಸುನುತಃ (501) ಹು-ಶ್ವವೋರಿತಿ ಯಣ್| ಸುನ್ವನ್ತಿ| ಸುನ್ವಃ, ಸುನುವಃ| ಸುನುತೇ| ಸುನ್ವತೇ| ಸುನ್ವತೇ| ಸುನ್ವಹೇ, ಸುನುವಹೇ| ಸುಷಾವ| ಸುಷುವೇ| ಸೋತಾ| ಸುನು| ಸುನವಾನಿ, ಸುನವೈ| ಸುನುಯಾತ್| ಸೂಯಾತ್|

ಅ.ವ್ಯ:- "ಕರ್ತರಿ ಶಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ತರಿ' ಎಂಬ ಪದವು, ಹಾಗೆಯೇ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾಗ, ಸ್ವಾದಿಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಶಪ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಶ್ಚು(ನು)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 'ನು' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಶಿತ್-ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ಇದಕ್ಕೂ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:

ಉದಾ:- ಸುನೋತಿ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಷು' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ 'ಲಟ್' 'ಲ'ಕಾರದ ಆದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್ (ತಿ)' ಬಂದು ಷು+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಸು+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರೋಣದ್ದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್ (ಅ)' ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ಚು (ನು) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸು+ನು+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಶ್ಚು(ನು)' ಎಂಬುದು 'ಶಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅಪಿತ್' ಆಗುತ್ತದೆ. "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ 'ಜಿಡ್ವದ್ಭಾವ' ಬಂದು ಗುಣ ನಿಷೇಧವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಗುಣ ಬರಲೇಬೇಕಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ನು' ಏಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಬಂದು ಸು+ನೋ+ತಿ=ಸುನೋತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಸುನುತಃ- 'ಷು' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ 'ತಸ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ನಡೆದು ಸು+ನು+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ತಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅಪಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ 'ಜಿಡ್ವದ್ಭಾವ' ಬಂದು 'ಶ್ಚು(ನು)' ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಗುಣ' ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ. 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಸುನುತಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: ಸುನ್ವಸ್ತಿ- 'ಷು(ಸು)' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಲಾದೇಶವಾದ ಝಿ ಬಂದು ಸು+ಝಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಝ' ಗೆ 'ಅನ್ತ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶ್ಚು(ನು)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಸು+ನು+ಅನ್ತ್+ಇ ಎಂದು ಇರುತ್ತದೆ. "ಅಚಿಶ್ಚುಧಾತುಭುವಾಂ ಯೋರಿಯಜುವಜಾ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉವಜ್' (ಉವ್) ಆದೇಶವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಹುಶ್ಚುಪೋಃ ಸಾರ್ವ ಧಾತುಕೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶ್ಚು (ನು)' ವಿನಲ್ಲಿರುವ 'ಉ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ವ್' ಕಾರವು (ಯಣ್ ಆದೇಶ) ಬಂದು ಸುನ್ವ್+ಅನ್ತಿ=ಸುನ್ವಸ್ತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ: ಸುನೋಷಿ- ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಏಕ ವಚನದಲ್ಲಿ- ಸು+ನು+ಸಿ (ಸಿಪ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ನಡೆದು ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವವು ಬಂದು ಸುನೋಷಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: ಸುನುಥಃ-ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಸು+ನು+ಥಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ,

ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಸುನುಥಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಸುನುಥ: ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ : ಸುನುಥ- ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಬಹು ವಚನದಲ್ಲಿ-ಸು+ನು+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ದ್ವಿವಚನದಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ನಡೆದು ಸುನುಥ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: ಸುನೋಮಿ - ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸು+ನು+ಮಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಗುಣ ಬಂದು ಸುನೋಮಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: ಸುನ್ವಃ/ಸುನುವಃ, ಸುನ್ಮಃ/ಸುನುಮಃ-ಉತ್ತಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಸು+ನು+ವಸ್, ಮತ್ತು ಸು+ನು+ಮಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸುನುಥಃ ಮತ್ತು ಸುನುಥ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಸುನುವಃ ಮತ್ತು ಸುನುಮಃ ಎಂಬ ಈ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

'ವಸ್' ಮತ್ತು 'ಮಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾಗ "ಲೋಪಶ್ಚಾಸ್ತಾನ್ಯತರಸ್ತಾನ್ ಮೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಲೋಪ ಬಂದು ಸುನ್ವಃ ಮತ್ತು ಸುನ್ಮಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

ಲಟ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ) ರೂಪಗಳು: ಸುನೋತಿ, ಸುನುತಃ, ಸುನ್ವಂತಿ, ಸುನೋಷಿ, ಸುನುಥಃ, ಸುನುಥಿ, ಸುನೋಮಿ, ಸುನುವಃ/ಸುನ್ವಃ, ಸುನುಮಃ/ಸುನ್ಮಃ

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪಿತ್ವವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ ಆದುದರಿಂದ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಎಲ್ಲವೂ 'ಜಿತ್' ಆಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ "ಕ್ಷಿತಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗುಣ' ನಿಷೇಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಸ್ಮೈಪದದಂತೆಯೇ ರೂಪಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಮಾಡಬೇಕು ಆದರೆ ಅಚ್ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವಾಗ "ಹುಶ್ನುವೋಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಣ್' ಆದೇಶ, ಮತ್ತು "ಟಿತ ಆತ್ಮಮನೇಪದಾಂ ಟೀರೇ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ವವನ್ನು ಮಾಡುವುದನ್ನು ಕೂಡ ಮರೆಂಬಾರದು.

ಆತ್ಮನೇ ಪದ - ರೂಪಗಳು:- ಸುನುತೇ, ಸುನ್ವಾತೇ, ಸುನ್ವತೇ, ಸುನುಷೇ, ಸುನ್ವಾಥ, ಸುನುಧ್ವೇಸುನ್ವೇ, ನುನ್ವಹೇ/ಸುನುವಹೇ, ಸುನ್ಮಹೇ/ಸುನುಮಹೇ

ಲಿಟ್:- 'ಲಿಟ್' 'ಲ' ಕಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳಾದ ಮೇಲೆ 'ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಎರಡನೇಯ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷತ್ವ' ವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಲಿಟ್' 'ಲ' ಕಾರವು ಆರ್ಧಧಾತುಕ 'ಲ'ಕಾರವಾಗಿದೆ. ಆಗ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾಗ 'ಹುಶ್ನುವೋಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಣ್' ಸಂಧಿ ಬಾರದೇ "ಅಚಿಶ್ನುಧಾತುಭುವಾಂ ಯೋರಿಯಜುವಜೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉವರ್ಷ (ಉವ್) ಆದೇಶವೇ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು:-ಸುಷಾವ, ಸುಷುವತು:, ಸುಷುವುಃ, ಸುಷವಿಥ/ಸುಷೋಥ, ಸುಷುವಥುಃ, ಸುಷುವ, ಸುಷಾವ/ಸುಷವ, ಸುಷುವಿವ, ಸುಷುವಿಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದ ರೂಪಗಳು: ಸುಷುವೇ, ಸುಷುವಾತೇ, ಸುಷುವಿರೇ। ಸುಷುವಿಷೇ, ಸುಷುವಾರ್ಥೇ, ಸುಷುವಿಧ್ಯೇ/ಸುಷುವಿದ್ಯೇ, ಸುಷುವೇ, ಸುಷುವಿವಹೇ, ಸುಷುವಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ಈ ಲಕಾರದಲ್ಲಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಗುಣವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈ ಪದ: ರೂಪಗಳು: ಸೋತಾ, ಸೋತಾರೌ, ಸೋತಾರಃ। ಸೋತಾಸಿ, ಸೋತಾಸ್ತಃ, ಸೋತಾಸ್ಥ, ಸೋತಾಸ್ಮಿ, ಸೋತಾಸ್ವಃ, ಸೋತಾಸ್ವಹಿ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದ ರೂಪಗಳು: ಸೋತಾ, ಸೋತಾರೌ, ಸೋತಾರಃ। ಸೋತಾಸೇ, ಸೋತಾಸಾರ್ಥೇ, ಸೋತಾರ್ಧೇ। ಸೋತಾಹೇ, ಸೋತಾಸ್ವಹೇ, ಸೋತಾಸ್ವಹೇ।

ಲೃಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದ ರೂಪಗಳು: ಸೋಷ್ಯತಿ, ಸೋಷ್ಯತಃ, ಸೋಷ್ಯಂತಿ, ಸೋಷ್ಯಸಿ, ಸೋಷ್ಯಥಃ, ಸೋಷ್ಯಥಾ। ಸೋಷ್ಯಾಮಿ, ಸೋಷ್ಯಾವಃ, ಸೋಷ್ಯಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಸೋಷ್ಯತೇ, ಸೋಷ್ಯತೇ, ಸೋಷ್ಯಂತೇ। ಸೋಷ್ಯಸೇ, ಸೋಷ್ಯಾರ್ಥೇ, ಸೋಷ್ಯಾರ್ಥೇ। ಸೋಷ್ಯೇ, ಸೋಷ್ಯಾವಹೇ, ಸೋಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಸುನೋತು/ಸುನುತಾತ್, ಸುನುತಾಮ್, ಸುನ್ವಂತು। ಸುನು/ಸುನುತಾತ್, ಸುನುತಮ್, ಸುನುತು। ಸುನವಾನಿ, ಸುನವಾವ, ಸುನವಾಮು

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಸುನುತಾಮ್, ಸುನ್ವತಾಮ್, ಸುನ್ವತಾಮ್। ಸುನುಷ್ವ, ಸುನ್ವಾಥಾಮ್, ಸುನುಧ್ವಮ್। ಸುನವೈ, ಸುನವಾವಹೈ, ಸುನವಾಮಹೈ।

ಲಜ್ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಸುನೋತ್, ಅಸುನುತಾಮ್, ಅಸುನ್ವನ್। ಅಸುನೋಃ, ಅಸುನುತಮ್, ಅಸುನುತು। ಅಸುನವಂ, ಅಸುನುವ/ಅಸುನ್ವ, ಅಸುನುಮ/ಅಸುನ್ವ

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಸುನುತ, ಅಸುನ್ವಾತಾಂ, ಅಸುನ್ವತುಅಸುನುಥಾಃ, ಅಸುನ್ವಾಥಾಮ್, ಅಸುನುಧ್ವಮ್। ಅಸುನ್ವಿ, ಅಸುನುವಹಿ/ಅಸುನ್ವಹಿ, ಅಸುನುಮಹಿ/ಅಸುನ್ವಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಜ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಸುನುಯಾತ್, ಸುನುಯಾತಾಮ್, ಸುನುಯುಃ। ಸುನುಯಾಃ, ಸುನುಯಾತಮ್, ಸುನುಯಾತು। ಸುನುಯಾಮ್, ಸುನುಯಾವ, ಸುನುಯಾಮು।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಸುನ್ವೀತ, ಸುನ್ವೀಯಾತಾಮ್, ಸುನ್ವೀರನ್। ಸುನ್ವೀಥಾಃ, ಸುನ್ವೀಯಾಥಾಮ್, ಸುನ್ವೀಧ್ವಮ್। ಸುನ್ವೀಯ ಸುನ್ವೀವಹಿ, ಸುನ್ವೀಮಹಿ।

ಆಶಿರ್ಲಿಜ್: “ಅಕೃತ್-ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಸೂಯಾತ್, ಸೂಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸೂಯಾಸುಃ। ಸೂಯಾಃ, ಸೂಯಾಸ್ಥಮ್, ಸೂಯಾಸ್ಥು। ಸೂಯಾಸಮ್, ಸೂಯಾಸ್ವ, ಸೂಯಾಸ್ವು।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಸೀಯುಟ್ ಮತ್ತು ಸುಟ್ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಈ ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಸೋಷೀಷ್, ಸೋಷೀಯಾಸಾಮ್, ಸೋಷೀರನ್, ಸೋಷೀಷಾಃ, ಸೋಷೀಯಾಸಾಮ್, ಸೋಷೀಡ್ವಮ್ | ಸೋಷೀಯ, ಸೋಷೀವಹಿ, ಸೋಷೀಮಹಿ

(ಇಟ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಲುಜ್: ಸೂತ್ರ- 647. ಸ್ತು-ಸು-ಧೂಞ್ಞಃ ಪರಸ್ತೈಪದೇಷು (7.2.72)

ವೃತ್ತಿ - ಏಭ್ಯಃ ಸಿಚಃ ಇಟ್ ಸ್ಯಾತ್ ಪರಸ್ತೈಪದೇಷು ಅಸಾವೀತ್ ಅಸೋಷ್ಞ
2. ಚಿಇತ್ ಚಯನೇ ಚಿನೋತಿ ಚಿನುತೇ

ಅ.ವ್ಯ. "ಅಇಚ್ಛೇಸಿಚಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಚಿ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಪರಿಣಾಮಗೊಳಿಸಿ ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. "ಇಡತ್ಯರ್ತಿ ವ್ಯಯತೀನಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಟ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಪರಸ್ತೈ ಪದದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾಗ ಸ್ತು, ಸು ಮತ್ತು ಧೂಞ್ ಈ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಸಿಚ್ ಗೆ ಇಟ್ ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

'ಸು' ಧಾತುವು ಅನಿಟ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗಮವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಚ್ ಗೆ ಇಟ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಆಗಮವು 'ಟಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಿಚ್ ಗೆ ಆದ್ಯವಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಅಸಾವೀತ್- ಪ್ರಥಮ-ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸು' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಅಟ್(ಅ)' ಆಗಮ ಬಂದು, ನಂತರ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಬಂದು, ನಂತರ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಜಿ' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಸಿಚ್(ಸ್) ಬಂದ ಮೇಲೆ ಅ+ಸು+ಸ್+ತಿ ಎಂದು ಇರುತ್ತದೆ. "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅ+ಸು+ಸ್+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅಸ್ತಿ ಸಿಚೋಽಪ್ಯಕ್ತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈಟ್' ಆಗಮವು ಬಂದು ಅ+ಸು+ಸ್(ಸಿಚ್)+ಈ+ತ್ ಎಂದು ಆಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಿಚ್'ಗೆ 'ಇಟ್(ಇ)' ಆಗಮವು ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬಂದು ಅ+ಸು+ಇಸ್+ಈತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಸಿಚಿ ವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ತೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸು' ಗೆ ವೃದ್ಧಿ (ಔ) ಬಂದು, ನಂತರ ಅದಕ್ಕೆ 'ಆವ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅಸಾವ್ +ಇಸ್+ಈತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ "ಇಟ ಈಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರ 'ಈ' ಕಾರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ನಂತರ 'ಇ' ಕಾರ 'ಈ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಸರ್ವಾಧಿರ್ಭವಾಗಿ ಅಸಾವೀತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲುಜ್:

ಪರಸ್ತೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಸಾವೀತ್, ಅಸಾವಿಷಾಮ್, ಅಸಾವಿಷುಃ ಅಸಾವೀಃ, ಅಸಾವಿಷಮ್, ಅಸಾವಿಷ್ಞ ಅಸಾವಿಷಮ್, ಅಸಾವಿಷ್ಞ, ಅಸಾವಿಷ್ಞ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಸೋಷ್ಞ, ಅಸೋಷಾತಾಮ್, ಅಸೋಷತ|

ಅಸೋಷ್ಯಾಃ, ಅಸೋಷಾಧಾಮ್, ಅಸೋಡ್ಧಮ್, ಅಸೋಷಿ, ಅಸೋಷ್ಠಿ, ಅಸೋಷ್ಠಿಹಿ

ಲೃಜ್ ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಸೋಷ್ಯತ್, ಅಸೋಷ್ಯತಾಮ್, ಅಸೋಷ್ಯನ್, ಅಸೋಷ್ಯಃ, ಅಸೋಷ್ಯತಮ್, ಅಸೋಷ್ಯತಃ, ಅಸೋಷ್ಯಮ್, ಅಸೋಷ್ಯಾವ, ಅಸೋಷ್ಯಾಮಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಸೋಷ್ಯತ, ಅಸೋಷ್ಯತಾಮ್, ಅಸೋಷ್ಯನ್, ಅಸೋಷ್ಯಠಾಃ, ಅಸೋಷ್ಯಠಾಮ್, ಅಸೋಷ್ಯದ್ಧಮ್, ಅಸೋಷ್ಯೇ, ಅಸೋಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಸೋಷ್ಯಾಮಹಿ

(2) ಚಿಇ ಚಯನೆ (ಸಂಗ್ರಹ ಮಾಡುವುದು)-ಇಲ್ಲಿಯೂ ಇೞ್ ಕಾರವು ಇತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ಇದು ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿದೆ.

ವಿಶೇಷಗಳು:- ತಾಸಿ ಮತ್ತು ಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಅನಿಟ್ ಆಗಿವೆ. ಆದರೆ ಥಲ್ ನಲ್ಲಿ ವೇಟ್ ಆಗಿದೆ. ಅನ್ಯ 'ಲ'ಕಾರವಾದ 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ 'ಸೇಟ್' ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ರೂಪವು 'ಸು' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳಂತೆ ಇರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಈ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಲುಜ್ 'ಲ'ಕಾರದಲ್ಲಿ ಇಟ್ ಆಗುವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಲಟ್:

ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಚಿನೋತಿ, ಚಿನುತಃ, ಚಿನ್ವನ್, ಚಿನೋಷಿ, ಚಿನುಥಃ, ಚಿನುಥಿ, ಚಿನೋಮಿ, ಚಿನುವಃ/ಚಿನ್ವಃ, ಚಿನುವಃ/ಚಿನ್ವಃ

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಚಿನುತೇ, ಚಿನ್ವತೇ, ಚಿನ್ವತೇ, ಚಿನುಷೇ, ಚಿನ್ವಥೇ, ಚಿನುಧೇ, ಚಿನ್ವೇ, ಚಿನುವಹೇ/ಚಿನ್ವಹೇ, ಚಿನುಮಹೇ/ಚಿನ್ವಹೇ

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಕುತ್ಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಅಟ್: ಸೂತ್ರ- 648. ವಿಭಾಷಾ ಜೇಃ (7.3.58)

ವೃತ್ತಿ- ಅಭ್ಯಾಸಾತ್ ಪರಸ್ಯ ಕುತ್ಸಂ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಸನಿ ಲಿಟಿ ಚಿ ಚಿಕಾಯ, ಚಿಕಾಯಿ ಚಿಕ್ಕೇ, ಚಿಚ್ಛೇ, ಅಚ್ಛೇ, ಅಚೇಷ್ಠ

3. ಸ್ಪೃಷ್ - ಆಚ್ಚಾದನೇ ಸ್ಪೃಷೋತಿ, ಸ್ಪೃಷುತೇ

ಅ.ವ್ಯ:- "ಚಜೋಃ ಕುಫೀಣತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕು ಎಂಬ ಪದವು "ಅಭ್ಯಾಸಾಚ್ಛ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಾತ್ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಸಂಲ್ಲಿಖೋಜೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಲ್ಲಿಖೋ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಚಿಇ ಧಾತುವಿಗೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಕುತ್ಸವು ಬರುತ್ತದೆ- ಸನ್ ಅಥವಾ ಲಿಟ್ ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾಗ.

ಲಿಟ್: ಈ 'ಲ'ಕಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಚ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ಸವು ಆಗಿ ವೃದ್ಧಿ

ಬಂದು ಯಣ್ ಆದೇಶ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಕುತ್ವ ಮಾಡಿದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬರುವ ರೂಪಗಳು: ಚಿಕಾಯ, ಚಿಕ್ಕುತುಃ, ಚಿಕ್ಕುಃ |ಚಿಕಯಿಥ/ಚಿಕೇಥ, ಚಿಕ್ಕುಃ, ಚಿಕ್ಕು ಚಿಕಾಯ/ಚಿಕಯ, ಚಿಕ್ಕಿವ, ಚಿಕ್ಕಿಮ|

ಕುತ್ವ ಬಾರದಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬರುವ ರೂಪಗಳು:-ಚಿಚಾಯ, ಚಿಚ್ಯುತುಃ, ಚಿಚ್ಯುಃ |ಚಿಚಯಿಥ/ಚಿಚೇಥ, ಚಿಚ್ಯುಃ, ಚಿಚ್ಯು ಚಿಚಾಯ/ಚಿಚಯ, ಚಿಚ್ಯಿವ, ಚಿಚ್ಯಿಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು:-ಯಣ್ ಸಂಧಿಯಾದ ಮೇಲೆ ಕುತ್ವ ಬರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ- ರೂಪಗಳು: ಚಿಕ್ಕೇ, ಚಿಕ್ಕಾತೇ, ಚಿಕ್ಕಿರೇ |ಚಿಕ್ಕಿಷೇ, ಚಿಕ್ಕಾಥೇ, ಚಿಕ್ಕಿಡ್ಡೇ/ಚಿಕ್ಕಿಡ್ಡೇ| ಚಿಕ್ಕೇ, ಚಿಕ್ಕಿವಹೇ, ಚಿಕ್ಕಿಮಹೇ|

ಕುತ್ವ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಚಿಚ್ಯೇ, ಚಿಚ್ಯಾತೇ, ಚಿಚ್ಯಿರೇ |ಚಿಚ್ಯಿಷೇ, ಚಿಚ್ಯಾಥೇ, ಚಿಚ್ಯಿಡ್ಡೇ/ಚಿಚ್ಯಿಡ್ಡೇ|, ಚಿಚ್ಯೇ, ಚಿಚ್ಯಿವಹೇ, ಚಿಚ್ಯಿಮಹೇ|

ಲುಟ್: ಆರ್ಧ ಧಾತುಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಗುಣವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಚೇತಾ, ಚೇತಾರೌ, ಚೇತಾರಃ |ಚೇತಾಸಿ, ಚೇತಾಸ್ಥಃ, ಚೇತಾಸ್ಥಃ| ಚೇತಾಸ್ಮಿ, ಚೇತಾಸ್ವಃ, ಚೇತಾಸ್ವಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಚೇತಾ, ಚೇತಾರೌ, ಚೇತಾರಃ |ಚೇತಾಸೇ, ಚೇತಾಸಾಥೇ, ಚೇತಾಡ್ವೇ| ಚೇತಾಹೇ, ಚೇತಾಸ್ವಹೇ, ಚೇತಾಸ್ವಹೇ|

ಲೃಟ್ : ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಚೇಷ್ಯತಿ, ಚೇಷ್ಯತಃ, ಚೇಷ್ಯನ್ತಿ |ಚೇಷ್ಯಸಿ, ಚೇಷ್ಯಥಃ, ಚೇಷ್ಯಥಃ| ಚೇಷ್ಯಾಮಿ, ಚೇಷ್ಯಾವಃ, ಚೇಷ್ಯಾಮಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಚೇಷ್ಯತೇ, ಚೇಷ್ಯೇತೇ, ಚೇಷ್ಯಂತೇ |ಚೇಷ್ಯಸೇ, ಚೇಷ್ಯೇಥೇ, ಚೇಷ್ಯಡ್ವೇ| ಚೇಷ್ಯೇ, ಚೇಷ್ಯಾವಹೇ, ಚೇಷ್ಯಾವಹೇ|

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಚಿನೋತು/ಚಿನುತಾತ್, ಚಿನುತಾಮ್, ಚಿನ್ವನ್ತು |ಚಿನು/ಚಿನುತಾತ್, ಚಿನುತಮ್, ಚಿನುತ |ಚಿನವಾನಿ, ಚಿನವಾವ, ಚಿನವಾಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಚಿನುತಾಮ್, ಚಿನ್ವಾವತಾಮ್, ಚಿನ್ವತಾಮ್ |ಚಿನುಷ್ಚ, ಚಿನ್ವಾಧಾಮ್, ಚಿನುಧ್ವಮ್| ಚಿನವೈ, ಚಿನವಾವಹೈ, ಚಿನವಾಮಹೈ|

ಲಜ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಚಿನೋತ್, ಅಚಿನುತಾಮ್, ಅಚಿನ್ವನ್ |ಅಚಿನೋಃ, ಅಚಿನುತಮ್, ಅಚಿನುತ |ಅಚಿನವಮ್, ಅಚಿನುವ/ಅಚಿನ್ವ, ಅಚಿನಮ/ಅಚಿನ್ವ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಚಿನುತ, ಅಚಿನ್ವತಾಮ್, ಅಚಿನ್ವತ |ಅಚಿನುಥಾಃ, ಅಚಿನ್ವಾಧಾಮ್,ಅಚಿನುಧ್ವಮ್| ಅಚಿನ್ವಿ, ಅಚಿನ್ವಹಿ/ಅಚಿನುವಹಿ,ಅಚಿನ್ವಹಿ/ಅಚಿನುವಹಿ|

ವಿಧಿಲಿಜ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಚಿನುಯಾತ್, ಚಿನುಯಾತಾಮ್, ಚಿನುಯುಃ |ಚಿನುಯಾಃ, ಚಿನುಯಾತಮ್, ಚಿನುಯಾತ |ಚಿನುಯಾಮ್, ಚಿನುಯಾವ, ಚಿನುಯಾಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಚಿನ್ವೀತ, ಚಿನ್ವೀಯಾತಾಮ್, ಚಿನ್ವೀರನ್ |ಚಿನ್ವೀಥಾಃ,

ಚಿನ್ವೀಯಾಥಾಮ್, ಚಿನ್ವೀಧ್ವಮ್, ಚಿನ್ವೀಯ, ಚಿನ್ವೀವಹಿ, ಚಿನ್ವೀಮಹಿ

ಆಶೀರ್ಲಿಂಗ್: "ಅಕೃತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋ ದೀರ್ಘಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಈ ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು:- ಚೇಯಾತ್, ಚೇಯಾಸ್ತಾಮ್, ಚೇಯಾಸುಃ|
ಚೇಯಾಃ, ಚೇಯಾಸ್ತಮ್, ಚೇಯಾಸ್ತು ಚೇಯಾಸಮ್, ಚೇಯಾಸ್ತು, ಚೇಯಾಸ್ತು|

ಆತ್ಮನೇ ಪದ: ಸಿಯುಟ್ ಮತ್ತು ಸ್ ಕಾರಗಳು ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಈ ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಚೇಷೀಷ್ವ, ಚೇಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಚೇಷೀರನ್, ಚೇಷೀಷ್ವಾಃ, ಚೇಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಚೇಷೀಡ್ವಮ್, ಚೇಷೀಯ, ಚೇಷೀವಹಿ, ಚೇಷೀಮಹಿ|

ಲುಜ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಚೈಷೀತ್, ಅಚೈಷ್ವಾಮ್, ಅಚೈಷುಃ|
ಅಚೈಷೀಃ, ಅಚೈಷ್ವಮ್, ಅಚೈಷ್ವು ಅಚೈಷಮ್, ಅಚೈಷ್ವ ಅಚೈಷು|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಚೇಷ್ವ, ಅಚೇಷ್ವಾತಾಮ್, ಅಚೇಷ್ವತ| ಅಚೇಷ್ವಾಃ, ಅಚೇಷ್ವಾಥಾಮ್, ಅಚೇಡ್ವಮ್| ಅಚೇಷಿ, ಅಚೇಷ್ವಹಿ, ಅಚೇಷ್ವಹಿ|

ಲ್ಯಜ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಚೇಷ್ಯತ್, ಅಚೇಷ್ಯತಾಮ್, ಅಚೇಷ್ಯನ್|
ಅಚೇಷ್ಯಃ, ಅಚೇಷ್ಯತಮ್, ಅಚೇಷ್ಯತ| ಅಚೇಷ್ಯಮ್, ಅಚೇಷ್ಯಾವ, ಅಚೇಷ್ಯಾಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಚೇಷ್ಯತ, ಅಚೇಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಚೇಷ್ಯಂತು| ಅಚೇಷ್ಯಥಾಃ, ಅಚೇಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಚೇಷ್ಯದ್ವಮ್| ಅಚೇಷ್ಯೇ, ಅಚೇಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಚೇಷ್ಯಾಮಹಿ|

(3) ಸ್ತೌಇ-ಆಚ್ಛಾದನೆ (ಮುಚ್ಚುವುದು)

ಈ ಪ್ರಕೃತ ಧಾತುವು ಇತ್ ಆಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿ ಯಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಮತ್ತು 'ಊದ್ಧಾದನ್ತೈಃ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕ ಸಂಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಇದು ಅನಿಟ್ ಆಗಿ ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿದೆ. ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ ಇಟ್ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇದು 'ಋದನ್ತ'ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಥಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಭಾರದ್ವಾಜ ನಿಯಮದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರಲ್ಲಿ 'ಸ್ತೌ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಸ್ತೌಕ್ಷೋತಿ, ಸ್ತೌಣುತಃ, ಸ್ತೌಣ್ವಿ| ಸ್ತೌಕ್ಷೋಷಿ, ಸ್ತೌಣುಥಃ, ಸ್ತೌಣುಥಿ| ಸ್ತೌಕ್ಷೋಮಿ, ಸ್ತೌಣುವಃ/ಸ್ತೌಣ್ವಿ, ಸ್ತೌಣುಮಃ/ಸ್ತೌಣ್ವಿ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಸ್ತೌಣುತೇ, ಸ್ತೌಣ್ವಾತೇ, ಸ್ತೌಣ್ವತೇ| ಸ್ತೌಣುಷೇ, ಸ್ತೌಣ್ವಾಥೇ, ಸ್ತೌಣುಧೇ| ಸ್ತೌಣ್ವೇ, ಸ್ತೌಣುವಹೇ/ಸ್ತೌಣ್ವಹೇ, ಸ್ತೌಣುಮಹೇ/ಸ್ತೌಣ್ವಹೇ|

(ಅಭ್ಯಾಸದ ಶ್ಲೋ ಪೂರ್ವ ಖಯ್ ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಉಚಿತ, ಉಚಿತ ಹಲ್

ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 649. ಶಪೂರ್ವಾಃ ಖಯಃ (7.4.61)

ವೃತ್ತಿ-ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಶಪೂರ್ವಾಃ ಖಯಃ ಶಿಷ್ಯನೇ ಅನ್ಯೇ ಹಲಃ ಲುಪ್ಯಂತೇ ತಸ್ಮಾದ್|

ತಸ್ತರತುಃ| ತಸ್ತರುಃ| ತಸ್ತರೇ| (498)| ಗುಣೋತ್ತೀತಿ ಗುಣಃ| ಸ್ವರ್ಯಾತ್|

ಅ.ವ್ಯ:- “ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶೇಷ ಶಬ್ದವನ್ನು ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಶೇಷಾಃ ಎಂದು ವಿಪರಿಣಾಮಗೊಳಿಸಿ ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. “ಅತ್ರ ಲೋಪೋಭ್ಯಾಸ್ಯಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಯಾವ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ‘ಶರ್’ ವರ್ಣವಿರುತ್ತದೋ ಆ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿಖಿಯ ವರ್ಣವು ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ಹಲ್ ವರ್ಣಗಳು ಲೋಪವಾಗುತ್ತವೆ. (ಈ ಸೂತ್ರವು “ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿದೆ).

ಲಿಟ್:- ಉದಾ: - ತಸ್ತಾರ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ‘ಸ್ತ’ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ‘ಲಿಟ್’ ಆದೇಶವಾದ ‘ತಿಪ್ (ತಿ)’ ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಣಲ್ (ಅ) ಬಂದು, ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸ್ತ+ ಸ್ತ+ ಅ ಎಂದು ಇರುತ್ತದೆ. “ಉರತ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ‘ಯು’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಅರ್’ ಆದೇಶ ಬಂದು ಸ್ತರ್+ಸ್ತ+ಅ ಎಂದು ಇರುತ್ತದೆ. “ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ‘ಸ್’ ಕಾರವು ಉಳಿದು ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ‘ತ್, ರ್’ಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇರುವ ‘ಸ್’ ಕಾರವು ಶರ್ ವರ್ಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಖಿಯ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಾನ್ತರ್ಗತ ‘ತ್’ ಕಾರವು ಇರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ತ್’ ಕಾರ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ಹಲ್ ವರ್ಣಗಳು ಸ್ ಮತ್ಪು ರ್ ವರ್ಣಗಳು ಲೋಪವಾಗುತ್ತವೆ. ಆಗ ತ+ಸ್ತ+ ಅ ಎಂದು ಇರುತ್ತದೆ. “ಋತಶ್ಚ ಸಂಯೋಗಾದೇರ್ಗುಣಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಋ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ(ಅರ್) ಬಂದು “ಆತ ಉಪಧಾಯಾಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, ತಸ್ತಾರ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ತಸ್ತರತುಃ-ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ‘ಸ್ತ’ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಿಡಾದೇಶವಾದ ‘ತಸ್’ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಅತುಸ್ ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವಾದಮೇಲೆ ಸ್ತ+ಸ್ತ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ತ+ಸ್ತ+ಅತುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಅನಭ್ಯಸ್ತ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ‘ಋ’ ಕಾರಕ್ಕೆ “ಋತಶ್ಚ ಸಂಯೋಗಾದೇರ್ಗುಣಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ(ಅರ್) ಬಂದು, ತ+ತರ್+ಅತುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ‘ಸ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ತಸ್ತರತುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ತಸ್ತರುಃ - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸ್ತ+ಉಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ತಸ್ತರುಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. (ಗುಣವು ಎಲ್ಲಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಣಿತ್‌ನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆಕಡೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲೂ ಇದೇ ರೀತಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಇರುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ತಸ್ತಾರ, ತಸ್ತರತುಃ, ತಸ್ತರುಃ| ತಸ್ತರ್ಥ, ತಸ್ತರಥುಃ, ತಸ್ತರ| ತಸ್ತಾರ/ತಸ್ತರ, ತಸ್ತರಿವ, ತಸ್ತರಿಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ತಸ್ತರೇ, ತಸ್ತರಾತೇ, ತಸ್ತರಿರೇ| ತಸ್ತರಿಷೇ, ತಸ್ತರಾರ್ಥೇ, ತಸ್ತರಿರ್ಥೇ/ತಸ್ತರಿರ್ಥೇ| ತಸ್ತರೇ, ತಸ್ತರಿವಹೇ, ತಸ್ತರಿಮಹೇ|

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಸ್ತರ್ತಾ, ಸ್ತರ್ತಾರೌ, ಸ್ತರ್ತಾರಃ| ಸ್ತರ್ತಾಸಿ, ಸ್ತರ್ತಾಸ್ತಃ, ಸ್ತರ್ತಾಸ್ತು, ಸ್ತರ್ತಾಸ್ಮಿ, ಸ್ತರ್ತಾಸ್ವಃ, ಸ್ತರ್ತಾಸ್ತುಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಸ್ತರ್ತಾ, ಸ್ತರ್ತಾರೌ, ಸ್ತರ್ತಾರಃ| ಸ್ತರ್ತಾಸೇ, ಸ್ತರ್ತಾಸಾರ್ಥೇ, ಸ್ತರ್ತಾರ್ಥೇ| ಸ್ತರ್ತಾಹೇ, ಸ್ತರ್ತಾಸ್ವಹೇ ಸ್ತರ್ತಾಸ್ತುಹೇ|

ವಿಶೇಷ: ಈ 'ಲ' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಗುಣವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲೃಟ್: "ಋದ್ಧನೋ ಸ್ಯೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಟ್ ಆಗಮವು ಬಂದು ಈ ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಪರಸ್ಪ್ರಪದದ ರೂಪಗಳು: ಸ್ತರಿಷ್ಯತಿ, ಸ್ತರಿಷ್ಯತಃ, ಸ್ತರಿಷ್ಯಂತಿ| ಸ್ತರಿಷ್ಯಸಿ, ಸರಿಷ್ಯಥಃ, ಸ್ತರಿಷ್ಯಥ| ಸ್ತರಿಷ್ಯಾಮಿ, ಸ್ತರಿಷ್ಯಾವಃ, ಸ್ತರಿಷ್ಯಾಮಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಸ್ತರಿಷ್ಯತೇ, ಸ್ತರಿಷ್ಯೇತೇ, ಸ್ತರಿಷ್ಯಂತೇ| ಸ್ತರಿಷ್ಯಸೇ, ಸರಿಷ್ಯೇಥೇ, ಸ್ತರಿಷ್ಯಥೇ| ಸ್ತರಿಷ್ಯೇ, ಸ್ತರಿಷ್ಯಾವಹೇ, ಸ್ತರಿಷ್ಯಾಮಹೇ|

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದದ ರೂಪಗಳು:-ಸ್ತೃಣೋತು/ಸ್ತೃಣುತಾತ್, ಸ್ತೃಣುತಾಮ್, ಸ್ತೃಣ್ತುಃ| ಸ್ತೃಣು/ಸ್ತೃಣುತಾತ್, ಸ್ತೃಣುತಮ್, ಸ್ತೃಣುತ| ಸ್ತೃಣವಾನಿ, ಸ್ತೃಣವಾಮ, ಸ್ತೃಣಮಾಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಸ್ತೃಣುತಾಮ್, ಸ್ತೃಣ್ವಾತಾಮ್, ಸ್ತೃಣ್ವತಾಮ್| ಸ್ತೃಣುಷ್ವ, ಸ್ತೃಣ್ವಾಥಾಮ್, ಸ್ತೃಣುಧ್ವಮ್| ಸ್ತೃಣವೈ, ಸ್ತೃಣವಾವಹೈ, ಸ್ತೃಣವಾಮಹೈ|

ಲಿಜ್:-ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ತೃಣೋತ್, ಅಸ್ತೃಣುತಾಮ್, ಅಸ್ತೃಣ್ತುಃ| ಅಸ್ತೃಣೋಃ, ಅಸ್ತೃಣುತಮ್, ಅಸ್ತೃಣುತ| ಅಸ್ತೃಣವಮ್, ಅಸ್ತೃಣವ/ಅಸ್ತೃಣ್ವ, ಅಸ್ತೃಣುಮ/ಅಸ್ತೃಣ್ವ|

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ತೃಣುತ, ಅಸ್ತೃಣ್ವಾತಾಮ್, ಅಸ್ತೃಣ್ವತ| ಅಸ್ತೃಣುಥಾಃ, ಅಸ್ತೃಣ್ವಾಥಾಮ್| ಅಸ್ತೃಣುಧ್ವಮ್| ಅಸ್ತೃಣ್ವೈ, ಅಸ್ತೃಣುವಹಿ/ಅಸ್ತೃಣ್ವಹಿ, ಅಸ್ತೃಣುಮಹಿ/ಅಸ್ತೃಣ್ವಹಿ|

ವಿ.ಲಿಜ್ ಪರಸ್ಪ್ರಪದದ ರೂಪಗಳು: ಸ್ತೃಣುಯಾತ್, ಸ್ತೃಣುಯಾತಾಮ್, ಸ್ತೃಣುಯಃ| ಸ್ತೃಣುಯಾಃ, ಸ್ತೃಣುಯಾತಮ್, ಸ್ತೃಣುಯಾತ| ಸ್ತೃಣುಯಾಮ್, ಸ್ತೃಣುಯಾಮ, ಸ್ತೃಣುಯಾಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಸ್ತೃಣ್ವೇತ, ಸ್ತೃಣ್ವೇಯಾತಾಮ್, ಸ್ತೃಣ್ವೇರನ್| ಸ್ತೃಣ್ವೇಥಾಃ, ಸ್ತೃಣ್ವೇಯಾಥಾಮ್, ಸ್ತೃಣ್ವೇಧ್ವಮ್| ಸ್ತೃಣ್ವೇಯ, ಸ್ತೃಣ್ವೇವಹಿ, ಸ್ತೃಣ್ವೇಮಹಿ|

ಆಶಿರ್ಲಿಂಗ್: ಈ ಲಕಾರದ ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದದಲ್ಲಿ “ಗುಣೋರ್ತಿ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಬಂದು ಸ್ತರ್ಯಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಸ್ತರ್ಯಾತ್, ಸ್ತರ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸ್ತರ್ಯಾಸುಃ| ಸ್ತರ್ಯಾಃ, ಸ್ತರ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಸ್ತರ್ಯಾಸ್ತು| ಸ್ತರ್ಯಾಸಮ್, ಸ್ತರ್ಯಾಸ್ವ, ಸ್ತರ್ಯಾಸ್ತು| ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ವಿಶೇಷ: ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಇಟ್ ಆಗಮಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 650. ಋತಶ್ಚ ಸಂಯೋಗಾದೇಃ(7.2.43)

ವೃತ್ತಿ:- ಋದನ್ಯಾತ್ ಸಂಯೋಗಾದೇಃ ಪರಯೋಃ ‘ಲಿಜ್’ ಸಿಚೋಃ ಇಟ್ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ತಜಿ| ಸ್ತರಿಷೀಷ್ಟ, ತೃಷೀಷ್ಟು ಅಸ್ತರಿಷ್ಟ, ಅಸ್ತೃತೃ ಧೂಇಂ ಕಂಪನೇ (4)| ಧುನೋತಿ, ಧೂನುತೇ, ದುಧಾವ, ಸ್ವರ್ತೀತಿ ವೇಟ್ ದುಧವಿಧ, ದುದೋಧ|

ಪ.ಭೇ:- ಋತಃ, ಚ, ಸಂಯೋಗಾದೇಃ|

ಅ.ವ್ಯ:- “ಲಿಂಗ್ ಸಿಚಾವಾತ್ಮಮನೇಪದೇಷು” ಎಂಬ ಪೂರ್ಣ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಇಟ್ ಸನಿ ವಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಟ್ ಮತ್ತು ಸನಿ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ: - ಸಂಯೋಗವನ್ನು ಆದಿಯಲ್ಲಿವುಳ್ಳ ಋದಂತ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಲಿಜ್ ಮತ್ತು ‘ಸಿಚ್’ ಗಳಿಗೆ ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ‘ಇಟ್’ ಆಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆತ್ಮನೇಪದ:

ವಿಶೇಷ:- ಆಶಿರ್ಲಿಜ್ ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ಸೀಯಟ್ ಮೊದಲಾದವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಸ್ತ+ಸೀ+ಸ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನಿಟ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಟ್ ಆಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ “ಋತಶ್ಚ ಸಂಯೋಗಾದೇಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಇಟ್ ಆಗಮವು ಬಂದು ಸ್ತ+ಇ+ಸೀ+ಸ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ‘ಸ್ತ’ಗೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಗುಣ ಬಂದು ‘ಇ’ ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ‘ಸ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ತ್ವ ಬಂದು ಮತ್ತು ‘ಈ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಸ್ ಕಾರಕ್ಕೂ ಷತ್ತ್ವ ಬಂದು ಆ ‘ಷ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ‘ತ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಷ್ಪುತ್ವ’ ಬಂದು ಸ್ತರಿಷೀಷ್ಟ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ “ಉಶ್ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಲಿಜ್’ ಗೆ ಚಿತ್ವ ಬರುವುದರಿಂದ “ಕೃತಿಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬಂದಿದೆ. ಅದರಿಂದ ಸ್ತೃಷೀಷ್ಟ ಎಂದು ಎರಡನೇ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆಶಿರ್ಲಿಜ್: ಆತ್ಮನೇ ಪದ- ಇಟ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಸ್ತರಿಷೀಷ್ಟ, ಸ್ತರಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸ್ತರಿಷೀರನ್| ಸ್ತರಿಷೀಷ್ಠಾಃ, ಸ್ತರಿಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಸ್ತರಿಷೀಡ್ಧಮ್|

ಸ್ತರೀಯ, ಸ್ತರೀವಹಿ, ಸ್ತರೀಮಹಿ

ಇಟ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಸ್ತರೀಷ್ಠ, ಸ್ತರೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸ್ತರೀರನ್| ಸ್ತರೀಷ್ಠಾಃ, ಸ್ತರೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸ್ತರೀಡ್ವಮ್| ಸ್ತರೀಯ, ಸ್ತರೀವಹಿ, ಸ್ತರೀಮಹಿ

ಉಜ್: ಪರಸ್ವೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ತಾರ್ಪಿತ್, ಅಸ್ತಾರ್ಪಮ್, ಅಸ್ತಾರ್ಪಃ| ಅಸ್ತಾರ್ಪಿಃ, ಅಸ್ತಾರ್ಪಮ್, ಅಸ್ತಾರ್ಪ| ಅಸ್ತಾರ್ಪಮ್, ಅಸ್ತಾರ್ಪ, ಅಸ್ತಾರ್ಪ| ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: (ಇಟ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷ): ಅಸ್ತರಿಷ್ಠ, ಅಸ್ತರಿಷ್ಠಾತಾಮ್, ಅಸ್ತರಿಷ್ಠತ| ಅಸ್ತರಿಷ್ಠಾಃ, ಅಸ್ತರಿಷ್ಠಾಥಾಮ್, ಅಸ್ತರಿಡ್ವಮ್/ ಅಸ್ತರಿಡ್ವಮ್, ಅಸ್ತರೀಷಿ, ಅಸ್ತರಿಷ್ಠಹಿ, ಅಸ್ತರಿಷ್ಠಹಿ

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ಇಟ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ- ಅಸ್ತು+ಸ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಉಶ್ಠ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದು ಕಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣವೃದ್ಧಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. "ಹ್ರಸ್ವಾದಜಾಗ್ತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಝಲ್ ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾಗ, ಎರಡನೇ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ಅಸ್ತುತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು (ಇಟ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷ): ಅಸ್ತುತ, ಅಸ್ತುಷ್ಠಾತಾಮ್, ಅಸ್ತುಷ್ಠತ| ಅಸ್ತುಠಾಃ, ಅಸ್ತುಷ್ಠಾಥಾಮ್, ಅಸ್ತುಡ್ವಮ್| ಅಸ್ತುಷಿ, ಅಸ್ತುಷ್ಠಹಿ, ಅಸ್ತುಷ್ಠಹಿ

ಉಜ್: ಪರಸ್ವೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ತರಿಷ್ಠತ್, ಅಸ್ತರಿಷ್ಠಾತಾಮ್, ಅಸ್ತರಿಷ್ಠನ್| ಅಸ್ತರಿಷ್ಠಾಃ, ಅಸ್ತರಿಷ್ಠತಮ್, ಅಸ್ತರಿಷ್ಠತ| ಅಸ್ತರಿಷ್ಠಮ್, ಅಸ್ತರಿಷ್ಠಾವ, ಅಸ್ತರಿಷ್ಠಾಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ತರಿಷ್ಠತ, ಅಸ್ತರಿಷ್ಠೇತಾಮ್, ಅಸ್ತರಿಷ್ಠನ್| ಅಸ್ತರಿಷ್ಠಾಃ, ಅಸ್ತರಿಷ್ಠೇಥಾಮ್, ಅಸ್ತರಿಷ್ಠದ್ವಮ್| ಅಸ್ತರಿಷ್ಠೇ, ಅಸ್ತರಿಷ್ಠಾವಹಿ, ಅಸ್ತರಿಷ್ಠಾಮಹಿ

(4) ಧೂಇ ಕಂಪನೆ (ನಡುಗುವುದು)-ಇದರಲ್ಲಿ 'ಇತ್' ಕಾರವು ಇತ್/ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಧೂ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವು ಉಭಯಪದಿಯೂ ಮತ್ತು "ಸ್ವರತಿ-ಸೂತಿ-ಸೂಯತಿ ಧೂಇ- ಊದಿತೋವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೇಟ್ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ಲಿಟ್:-ಪರಸ್ವೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಧೂನೋತಿ, ಧೂನುತಃ, ಧೂನ್ವನ್| ಧೂನೋಷಿ, ಧೂನುಥಃ, ಧೂನುಥ| ಧೂನೋಮಿ, ಧೂನುವಃ/ ಧೂನ್ವಃ, ಧೂನುಮಃ/ಧೂನ್ವಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಧೂನುತೇ, ಧೂನ್ವಾತೇ, ಧೂನ್ವತೇ| ಧೂನುಷೇ, ಧೂನ್ವಾಥೇ, ಧೂನುಥೇ| ಧೂನ್ವೇ, ಧೂನುವಹೇ/ಧೂನ್ವಹೇ, ಧೂನುಮಹೇ/ಧೂನ್ವಹೇ|

ಲಿಟ್:-ಪರಸ್ವೈಪದದ 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಧೂ' ಧಾತುವಿಗೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಣಲ್' (ಅ) ಬಂದಾಗ, ಧೂ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು, ಧೂಧೂ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ದ್' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. "ಹ್ರಸ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಊ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ದು

ಧೂ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. “ಅಚೋಽಸ್ಥಿತಿ” ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ‘ಊ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ನಂತರ ಅವಾದೇಶ ಬಂದು ದುಧಾವ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿ ವಚನದಲ್ಲಿ ದುಧೂ+ಅತುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಅಚಿ ಶ್ಚುಧಾತುಭುವಾಮ್ ಯ್ವೀರಿಯಜುವಜೌ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಉವಜೌ’ ಆದೇಶ ಬಂದು ದುಧುವಃ ಎಂದು, ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ದುಧೂವು: ಎಂದೂ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ದುಧೂ+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮತ್ತು “ಸ್ವರತಿ-ಸೂತಿ-ಸೂಯತಿ ಧೂಇ- ಊದಿತೋವಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಥ’ಗೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಇಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಡಾಗಮ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಗುಣ- ಅವಾದೇಶಗಳು ಬಂದು ದುಧವಿಥ, ಎಂದೂ ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಗುಣ ಮಾತ್ರ ಬಂದು ದುಧೋಥ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ, ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ದುಧುವಃ ಮತ್ತು ದುಧುವ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ದುಧೂ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಉಲುತಮೋವಾ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿ-ಗುಣಗಳು ಬಂದು ಧುಧಾವ/ದುಧವ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ದುಧಾವ, ದುಧುವತು:, ದುಧುವು:, ದುಧವಿಥ/ದುಧೋಥ, ದುಧುವಃ, ದುಧುವ ದುಧಾವ/ದುಧವ

ಉದಾ- ದುಧುವಿವ, ದುಧುವಿಮ| ಉತ್ತಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ದುಧೂ+ವ ಮತ್ತು ದುಧೂ+ಮ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಸ್ವರತಿ-ಸೂತಿ-ಸೂಯತಿ ಧೂಇ- ಊದಿತೋವಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ‘ಇಟ್’ ಆಗಮ ಬಂದಾಗ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

(ಉಗನ್ತಕ್ಕೆ ಇಟ್ ಆಗಮವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 651. ಶ್ರುಕಃ ಕೃತಿ (7.2.11)

ವೃತ್ತಿ - ಶ್ರೀಇಃ ಏಕಾಚಃ ಉಗನ್ತಾಚ್ಚ ಗಿತ್ತಿತೋಃ ಇಣ್ ನ| ಪರಮಪಿ ಸ್ವರತ್ಯಾದಿ ವಿಕಲ್ಪಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ಪುರಸ್ತಾತ್ ಪ್ರತಿಷೇಧಕಾಣ್ಣಾರಂಭಸಾಮರ್ಥ್ಯತ್ ಅನೇನ ನಿಷೇಧೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಕ್ರಾದಿನಿಯಮಾತ್ ನಿತ್ಯಂ ಇಟ್| ದುಧುವಿವ| ದುಧುವೇ| ಅಧಾವೀತ್| ಅಧವಿಷ್ಟ ಅಧೋಷ್ಟಅಧವಿಷ್ಯತ್| ಅಧೋಷ್ಯತ್| ಅಧವಿಷ್ಯತ್| ಅಧೋಷ್ಯತ್|

|| (16) ಇತಿ ಸ್ವಾದಯಃ ||

ಅ. ವೃ - “ಏಕಾಚ ಉಪದೇಶೇನುದಾತ್ತಾತ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಕಾಚಃ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು “ನೇಡ್ ವಶಿ ಕೃತಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ನ’ ಮತ್ತು ‘ಇಟ್’ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ‘ಉಕಃ’ ಎಂಬ

ಪದವು 'ಉಕ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಶ್ರೀಷ್ಠ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಅಥವಾ ಏಕಾಚ್ ಆದ ಉಗಂತ್ಯ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಗಿತ್ ಮತ್ತು ಕಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಇಟ್ ಆಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಇಲ್ಲಿ "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಇಟ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸಾಧಾರಣ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ. "ಶ್ರುಕಃ ಕಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಇದಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧಕವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು "ಸ್ವರತಿ-ಸೂತಿ-ಸೂಯತಿ ಧೂಷ್-ಉದಿತೋವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಇಟ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಧೂಷ್ ಧಾತುವಿನ ಲಿಟ್ 'ಲ' ಕಾರದ ವಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದಾಗ ಮೊದಲು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇಟ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಭಾದಿಸಿ ಏಕಲ್ಪದಿಂದ ಇಟ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ನಿಷೇಧವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ರಿತಿಯಾಗಿ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಚರಿತಾರ್ಥವಾಗಿವೆ. ಇಂತಹ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ "ವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಪರಂ ಕಾರ್ಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರಕಾರ್ಯವಾದ ಇಟ್ ಆಗಮದ ಏಕಲ್ಪವಾಗಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಹಾಗೆ ಆಗದೇ ಬೇರೆಯೇ ಆಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಏಕಲ್ಪಬಾರದೇ ನಿಷೇಧವೇ ಬಂದಿದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ರೌದಿ ನಿಯಮದ ಪ್ರಾಬಲ್ಯದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇಟ್ ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಿಟ್:

ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ದುಧಾವ, ದುಧುವತುಃ, ದುಧುವುಃ, ದುಧುವಿಥ/ ದುಧೋಥ, ದುಧುವಥುಃ, ದುಧುವ, ದುಧಾವ/ದುಧವ, ದುಧುವಿವ, ದುಧುವಿಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ದುಧುವೇ, ದುಧುವಾತೇ, ದುಧುವಿರೇ, ದುಧುವಿಷೇ, ದುಧುವಾಥೇ, ದುಧುವಿಡ್ವೇ/ದುಧುವಿದ್ವೇ, ದುಧುವೇ, ದುಧುವಿವಹೇ, ದುಧುವಿಮಹೇ|

ಉಟ್:

ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ಇಟ್ ಆಗಮ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಧವಿತಾ, ಧವಿತಾರೌ, ಧವಿತಾರಃ| ಧವಿತಾಸಿ, ಧವಿತಾಸ್ಯಃ, ಧವಿತಾಸ್ತು| ಧವಿತಾಸ್ಮಿ, ಧವಿತಾಸ್ವಃ, ಧವಿತಾಸ್ಯಃ|

ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ಇಟ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ-ರೂಪಗಳು: ಧೋತಾ, ಧೋತಾರೌ, ಧೋತಾರಃ| ಧೋತಾಸಿ, ಧೋತಾಸ್ಯಃ, ಧೋತಾಸ್ತು| ಧೋತಾಸ್ಮಿ, ಧೋತಾಸ್ವಃ, ಧೋತಾಸ್ಯಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಇಟ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಧವಿತಾ, ಧವಿತಾರೌ, ಧವಿತಾರಃ| ಧವಿತಾಸೇ, ಧವಿತಾಸಾಥೇ, ಧವಿತಾಡ್ವೇ| ಧವಿತಾಹೇ, ಧವಿತಾಸ್ವಹೇ ಧವಿತಾಸ್ಯಹೇ|

ಇಟ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದ ರೂಪಗಳು: ಧೋತಾ, ಧೋತಾರೌ, ಧೋತಾರಃ| ಧೋತಾಸೇ, ಧೋತಾಸಾಥೇ, ಧೋತಾಡ್ವೇ| ಧೋತಾಹೇ, ಧೋತಾಸ್ವಹೇ, ಧೋತಾಸ್ಯಹೇ|

ಲೋಟ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಧೂನೂತು/ಧೂನುತಾತ್, ಧೂನುತಾಮ್, ಧೂನ್ವಸ್ತು| ಧೂನು/ಧೂನುತಾತ್, ಧೂನುತಮ್, ಧೂನುತ ಧೂನವಾನಿ, ಧೂನವಾಮ, ಧೂನವಾಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಧೂನುತಾಮ್, ಧೂನ್‌ವಾತಾಮ್, ಧೂನ್ವತಾಮ್, ಧೂನುಷ್ಠ, ಧೂನ್ವಾಥಾಮ್, ಧೂನುಧ್ವಮ್, ಧೂನವೈ, ಧೂನವಾವಹೈ, ಧೂನವಾಮಹೈ.

ಲೃಟ್ ಲಕಾರ: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ಇಟ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು:- ಧವಿಷ್ಯತಿ, ಧವಿಷ್ಯತಃ, ಧವಿಷ್ಯಂತಿ, ಧವಿಷ್ಯಸಿ, ಧವಿಷ್ಯಥಃ, ಧವಿಷ್ಯಥಾ ಧವಿಷ್ಯಾಮಿ, ಧವಿಷ್ಯಾವಃ, ಧವಿಷ್ಯಾಮಃ.

ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ಇಟ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು:- ಧೋಷ್ಯತಿ, ಧೋಷ್ಯತಃ, ಧೋಷ್ಯಂತಿ, ಧೋಷ್ಯಸಿ, ಧೋಷ್ಯಥಃ, ಧೋಷ್ಯಥಾ ಧೋಷ್ಯಾಮಿ, ಧೋಷ್ಯಾವಃ, ಧೋಷ್ಯಾಮಃ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು:-

ಇಟ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಧವಿಷ್ಯತೇ, ಧವಿಷ್ಯೇತೇ, ಧವಿಷ್ಯಂತೇ, ಧವಿಷ್ಯಸೇ, ಧವಿಷ್ಯಥೇ, ಧವಿಷ್ಯಧ್ವೇ, ಧವಿಷ್ಯೇ, ಧವಿಷ್ಯಾವಹೇ, ಧವಿಷ್ಯಾಮಹೇ.

ಇಟ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷ ರೂಪಗಳು: ಧೋಷ್ಯತೇ, ಧೋಷ್ಯೇತೇ, ಧೋಷ್ಯಂತೇ, ಧೋಷ್ಯಸೇ, ಧೋಷ್ಯೇಥೇ, ಧೋಷ್ಯಧ್ವೇ, ಧೋಷ್ಯೇ, ಧೋಷ್ಯಾವಹೇ, ಧೋಷ್ಯಾಮಹೇ.

ಲಜ್:

ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಧೂನೋತ್, ಅಧೂನುತಾಮ್, ಅಧೂನ್ವನ್, ಅಧೂನೋಃ, ಅಧೂನುತಮ್, ಅಧೂನುತಾ ಅಧೂನವಮ್, ಅಧೂನುವ/ಅಧೂನ್ವ, ಅಧೂನುಮ/ಅಧೂನ್.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಧೂನುತ, ಅಧೂನ್ವಾತಾಮ್, ಅಧೂನ್ವತಾ ಅಧೂನುಥಾಃ, ಅಧೂನ್ವಾಥಾಮ್, ಅಧೂನುಧ್ವಮ್, ಅಧೂನ್ವಿ, ಅಧೂನುವಹಿ/ಅಧೂನ್ವಹಿ, ಅಧೂನುಮಹಿ/ಅಧೂನ್ಮಹಿ.

ಏ. ಲಿಜ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಧೂನುಯಾತ್, ಧೂನುಯಾತಾಮ್, ಧೂನುಯುಃ, ಧೂನುಯಾಃ, ಧೂನುಯಾತಮ್, ಧೂನುಯಾತಾ ಧೂನುಯಾಮ್, ಧೂನುಯಾವ, ಧೂನುಯಾಮ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಧೂನ್ವೀತ, ಧೂನ್ವೀಯಾತಾಮ್, ಧೂನ್ವೀರನ್, ಧೂನ್ವೀಥಾಃ, ಧೂನ್ವೀಯಾಥಾಮ್, ಧೂನ್ವೀಧ್ವಮ್, ಧೂನ್ವೀಯ, ಧೂನ್ವೀವಹಿ, ಧೂನ್ವೀಮಹಿ.

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಧೂನೋತು/ಧೂನುತಾತ್, ಧೂನುತಾಮ್, ಧೂನ್ವನ್ತು, ಧೂನು/ಧೂನುತಾತ್, ಧೂನುತಮ್, ಧೂನುತಾ ಧೂನವಾನಿ, ಧೂನವಾವ, ಧೂನವಾಮ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಧೂನುತಾಮ್, ಧೂನ್ವಾತಾಮ್, ಧೂನ್ವತಾಮ್, ಧೂನುಷ್ಠ, ಧೂನ್ವಾಥಾಮ್, ಧೂನುಧ್ವಮ್, ಧೂನವೈ, ಧೂನವಾವಹೈ, ಧೂನವಾಮಹೈ.

ಲಜ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಧೂನೋತ್, ಅಧೂನುತಾಮ್, ಅಧೂನ್ವನ್.

ಅಧೂನೋಃ, ಅಧೂನುತಮ್, ಅಧೂನುತ| ಅಧೂನವಮ್, ಅಧೂನುವ/ಅಧೂನ್ಯ,
ಅಧೂನುಮ/ ಅಧೂನ್ಯ|

ಆತ್ಮನೇಪದ ರೂಪಗಳು: ಅಧೂನುತ, ಅಧೂನ್ಯತಾಮ್, ಅಧೂನ್ಯತ| ಅಧೂನುಥಾಃ,
ಅಧೂನ್ಯಾಥಾಮ್, ಅಧೂನುಧ್ವಮ್| ಅಧೂನ್ಯ, ಅಧೂನುವಹಿ/ಅಧೂನ್ಯಹಿ,
ಅಧೂನುಮಹಿ, ಅಧೂನ್ಯಹಿ|

ವಿಧಿಲಿಜ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಧೂನುಯಾತ್, ಧೂನುಯಾತಾಮ್,
ಧೂನುಯುಃ| ಧೂನುಯಾಃ, ಧೂನುಯಾತಮ್, ಧೂನುಯಾತ| ಧೂನುಯಾಮ್,
ಧೂನುಯಾವ, ಧೂನುಯಾಮ|

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಧೂನ್ವೀತ, ಧೂನ್ವೀಯಾತಾಮ್, ಧೂನ್ವೀರನ್|
ಧೂನ್ವೀಥಾಃ, ಧೂನ್ವೀಯಾಥಾಮ್, ಧೂನ್ವೀಧ್ವಮ್| ಧೂನ್ವೀಯ, ಧೂನ್ವೀವಹಿ,
ಧೂನ್ವೀಮಹಿ|

ಆಶೀರ್ಲಿಂಗ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಧೂಯಾತ್, ಧೂಯಾಸ್ತಾಮ್,
ಧೂಯಾಸುಃ| ಧೂಯಾಃ, ಧೂಯಾಸ್ತಮ್, ಧೂಯಾಸ್ತ| ಧೂಯಾಸಮ್, ಧೂಯಾಸ್ವ
ಧೂಯಾಸ್ಸು |

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ಇಟ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಧಾವಿಷೀಷ್ಟ,
ಧಾವಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಧಾವಿಷೀರನ್| ಧಾವಿಷೀಷ್ಠಾಃ, ಧಾವಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್,
ಧಾವಿಷೀಡ್ವಮ್/ಧಾವಿಷೀಧ್ವಮ್| ಧಾವಿಷೀಯ, ಧಾವಿಷೀವಹಿ, ಧಾವಿಷೀಮಹಿ|

ಇಟ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಧೋಷೀಷ್ಟ, ಧೋಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್,
ಧೋಷೀರನ್| ಧೋಷೀಷ್ಠಾಃ, ಧೋಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಧೋಷೀಡ್ವಮ್/ಧೋಷೀಧ್ವಮ್|
ಧೋಷೀಯ, ಧೋಷೀವಹಿ, ಧೋಷೀಮಹಿ|

ಉಚ್:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ “ಸ್ವರತಿ-ಸೂತಿ-ಸೂಯತಿ ಧೂಇ-ಉದಿತೋವಾ”
ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸಿಚ್’ಗೆ ‘ಇಚ್’ ವಿಕಲ್ಪವಿರುವುದಿಲ್ಲ. “ಸ್ತು-ಸು-ಧೂಇ”ಭ್ಯಃ
ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇಚ್ ಬಂದು ಅಧಾವೀತ್ ಎಂದು
ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈ ಪದ ಇಚ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಧಾವೀತ್, ಅಧಾವಿಷ್ಠಾಮ್,
ಅಧಾವಿಷುಃ| ಅಧಾವೀಃ, ಅಧಾವಿಷ್ವಮ್, ಅಧಾವಿಷ್ವ| ಅಧಾವಿಷಮ್, ಅಧಾವಿಷ್ವ,
ಅಧಾವಿಷ್ಠ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ‘ಸಿಚ್’ಗೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಇಚ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಡಾಗಮ ಬಂದರೆ
ಗುಣಾವಾದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಈ ಆದೇಶಗಳು ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಇಚ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಧವಿಷ್ಟ, ಅಧವಿಷಾತಾಮ್, ಅಧವಿಷತ|
ಅಧವಿಷ್ಠಾಃ, ಅಧವಿಷಾಥಾಮ್, ಅಧವಿಡ್ವಮ್/ಅಧವಿಧ್ವಮ್| ಅಧವಿಷಿ, ಅಧವಿಷ್ಠಹಿ,
ಅಧವಿಷ್ಠಹಿ|

ಇಟ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಧೋಷ್ವ, ಅಧೋಷಾತಾಮ್, ಅಧೋಷತ
ಅಧೋಷ್ಯಾಃ, ಅಧೋಷಾಧಾಮ್, ಅಧೋಷಧ್ಯಮ್/ಅಧೋಷದ್ವಮ್| ಅಧೋಷಿ,
ಅಧೋಷ್ವಹಿ, ಅಧೋಷ್ವಹಿ|

ಲೃಜ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದ ಇಟ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಧವಿಷ್ಯತ್,
ಅಧವಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಧವಿಷ್ಯನ್| ಅಧವಿಷ್ಯಃ, ಅಧವಿಷ್ಯತಮ್, ಅಧವಿಷ್ಯತ| ಅಧವಿಷ್ಯಮ್,
ಅಧವಿಷ್ಯಾವ, ಅಧವಿಷ್ಯಾಮ|

ಇಟ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಧೋಷ್ಯತ್, ಅಧೋಷ್ಯತಾಮ್, ಅಧೋಷ್ಯನ್|
ಅಧೋಷ್ಯಃ, ಅಧೋಷ್ಯತಮ್, ಅಧೋಷ್ಯತ| ಅಧೋಷ್ಯಮ್, ಅಧೋಷ್ಯಾವ,
ಅಧೋಷ್ಯಾಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಇಟ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಧವಿಷ್ಯತ, ಅಧವಿಷ್ಯೇತಾಮ್,
ಅಧವಿಷ್ಯಂತ| ಅಧವಿಷ್ಯಥಾಃ, ಅಧವಿಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಧವಿಷ್ಯದ್ವಮ್| ಅಧವಿಷ್ಯೇ,
ಅಧವಿಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಧವಿಷ್ಯಾಮಹಿ|

ಇಟ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಧೋಷ್ಯತ, ಅಧೋಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಧೋಷ್ಯಂತ|
ಅಧೋಷ್ಯಥಾಃ, ಅಧೋಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಧೋಷ್ಯದ್ವಮ್| ಅಧೋಷ್ಯೇ, ಅಧೋಷ್ಯಾವಹಿ,
ಅಧೋಷ್ಯಾಮಹಿ|

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸ್ವಾದಿ (16) ಪ್ರಕರಣ ಮುಗಿಯಿತು

ಪ್ರಕರಣ 17: ಅಥ ತುದಾದಯಃ (6ನೇ ಗಣ)

ತುದಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ 156 ಧಾತುಗಳು ಇವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವರದರಾಜರು 45 ಧಾತುಗಳನ್ನು ರೂಪಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಆರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವರು.

1. ಉಭಯಪದಿ ಧಾತುಗಳು(10)- 1. ತುದ (ಕಷ್ಟಪಡಿಸುವದು), 2. ಉದ(ಪ್ರೇರೇಪಿಸುವದು), 3. ಭ್ರಷ್ಟ (ಅಡಿಗೆ ಮಾಡುವದು), 4. ಕೃಷ(ಉಳುವದು), 5. ಮಿಲ(ಸೇರುವದು), 6. ಮುಚ್ಛಲ್ಯ(ತೃಪ್ತಿಸುವದು), 7. ಲುಪ್ಛಲ್ಯ (ಲೋಪಗೊಳಿಸುವದು), 8. ವಿದ್ಛಲ್ಯ(ಹೊಂದುವದು), 9. ಪಿಚ(ಸಿಂಪಡಿಸುವದು), 10. ಲಿಪ (ವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದುವದು),

2. ಪರಸೃಷ್ಟಿಪದಿ ಧಾತುಗಳು-(31)- 11. ಕೃತೀ(ಕಡಿಯುವದು), 12. ಖಿದ (ಖೇದಗೊಳಿಸುವದು), 13. ಪಿತ (ವಿಭಾಗಮಾಡುವದು), 14. ಓವೃಶ್ಚ (ಭೇದಿಸುವದು), 15. ವೃಚ (ಮೋಸಗೊಳಿಸುವದು), 16. ಉಭಿ (ಒಂದೊಂದು ಕಾಳಾಗಿ ಆರಿಸುವದು), 17. ಋಚ್ಛ(ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಬಲ ನಷ್ಟವಾಗುವದು ಅಥವಾ ಕಠಿಣ ಅಥವಾ ದೃಢವಾಗುವದು), 18. ಉಜ್ಞ (ತೃಪ್ತಿಸುವದು), 19. ಲುಭ (ಮೋಹಗೊಳಿಸುವದು), 20. ತೃಪ(ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸುವದು), 21. ತೃವ್ಛ(ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸುವದು), 22. ಮೃಢ(ಸುಖಪಡಿಸುವದು), 23. ಪೃಢ (ಸುಖಪಡಿಸುವದು) 24. ಶುನ (ಗತ್ಯರ್ಥ (ಹೋಗುವದು), 25. ಇಷು(ಇಚ್ಛಿಸುವದು), 26. ಕುಟ(ಮೋಸಗೊಳಿಸುವದು), 27. ಪುಟ(ಆಲಿಚ್ಛಿಸುವದು), 28. ಸ್ಫುಟ(ಅರಳುವದು), 29. ಸ್ಫುರ, 30. ಸ್ಫುಲ (ಸ್ಫುರಿಸುವದು) 31. ನು(ಸ್ತುತಿಸುವದು), 32. ಟುಮಸ್ತೋ (ಶುದ್ಧವಾಗುವದು), 33. ರುಜೋ (ಭಂಗಗೊಳಿಸುವದು), 34. ಭುಜೋ (ಮೋಸಗೊಳಿಸುವದು), 35. ವಿಶ (ಪ್ರವೇಶಿಸುವದು), 36. ಮೃಶ(ಸ್ಪರ್ಶಿಸುವದು), 37. ಷದ್ಛಲ್ಯ (ಬಟ್ಟಿಶೀಳುವದು), 8. ಶದ್ಛಲ್ಯ (ಹಾಳಾಗುವದು), 39. ಕೃ(ಎಸೆಯುವದು), 40. ಗ್ಛಾ (ನುಂಗುವದು), 41. ಪ್ರಚ್ಛ (ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವ ಇಚ್ಛೆ),

3.ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ ಧಾತುಗಳು-42. ಮೃಜ್ಞ (ಸಾಯುವದು), 43. ಪೃಜ್ಞ್ಞ (ವ್ಯಾಯಾಮ ಮಾಡುವದು), 44. ಜುಷೀ (ಪ್ರೀತಿ ಮತ್ತು ಸೇವಿಸುವದು), 45. ಓವಿಜಿ (ಭಯಪಡುವದು ಮತ್ತು ಕಂಪಿಸುವದು), ಧಾತು 1 ತುದ ವೃಥಾನೇ

(ಶ-ವಿಕರಣವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 652. ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ (3.1.77)

ವೃತ್ತಿ - ಶಪೋಪವಾದಃ | ತುದತಿ, ತುದತೇ ತುತೋದ ತುತೋದಿಥ ತುತುದೇ ತೋತ್ತಾ ಅತೌತ್ತೀತ್, ಅತುತ್ತ್ 2. ನುದ್ ಪ್ರೇರಣೇ ನುದತಿ, ನುದತೇ ನುನೋದ ನೋತ್ತಾ

3. ಭ್ರಷ್ಟ ವಾಕೇ ಗ್ರಹಿಜ್ಯೇತಿ (634) ಸಮ್ಪ್ರಸಾರಣಮ್ ಸಸ್ಯ ಶ್ರುತ್ವೇನ ಶಃ, ಶಸ್ಯ ಜಶ್ವೇನ ಜಃ ಭೃಜ್ಞತಿ, ಭೃಜ್ಞತೇ

ಅ.ವ್ಯ.-“ಕರ್ತರಿ ಶಪ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಕರ್ತರಿ’ ಎಂಬ ಪದವೂ, “ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ’ ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ-ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಆಗುವ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ‘ತುದಾದಿ’ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ‘ಶಪ್ (ಅ)’ ಪತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ‘ಶ (ಅ)’ ಎಂಬ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಶ’ ದಲ್ಲಿ ‘ಅ’ ಕಾರಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ‘ಶಿತ್’ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೂ ‘ಸಾರ್ವಧಾತುಕ’ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಶಪ್’ ‘ಪಿತ್’ ಆಗಿದೆ, ಆದರೆ ‘ಶ’ ‘ಪಿತ್’ ಆಗಿ ಇಲ್ಲ.

ಉದಾ 1. ತುದ ವ್ಯಥನೇ (ದುಃಖವನ್ನು ಕೊಡುವದು, ನೋಯಿಸುವದು,): ‘ತುದ್’ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವರಿತ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಇತ್’ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ “ಸ್ವರಿತ ಜಿತಃ ಕರ್ತೃಭಿಪ್ರಾಯೇ ಕ್ರಿಯಾಫಲೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದು ಉಭಯಪದಿ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. “ಏಕಾಚ ಉಪದೇಶೇನುದಾತ್ತಾತ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಇಟ್’ ನಿಷೇಧವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ಅನಿಟ್’ ಆಗಿಯೂ ಇದೆ. ಆದರೆ ‘ಲಿಟ್’ ನಲ್ಲಿ ಇದು ‘ಸೇಟ್’ ಆಗುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ: ಭೃದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ‘ಲ್’ ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ (ಲಟ್, ಲಜ್, ಲಿಜ್, ಲೋಟ್ ಗಳಲ್ಲಿ) ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ‘ಶಪ್(ಅ)’ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಗುಣ-ವೃದ್ಧಿಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ಭೂ+ಅ+ತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ‘ಊ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಭೋ+ಅ+ತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ ವಾನ್ತ(ಅವ್)ದೇಶ ಸಂಧಿಯಿಂದ ಭವ್+ಅ+ತಿ=ಭವತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ‘ತುದಾದಿ’ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ‘ಲ್’ ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ, ‘ಶಪ್’ ನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ‘ಶ(ಅ)’ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ-ವೃದ್ಧಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ- ತುದ್+ಅ+ತಿ=ತುದತಿ (ಪ. ಪ), ತುದ್+ಅ+ತೇ=ತುದತೇ (ಆ. ಪ) ಇಲ್ಲಿ ಗುಣ ವೃದ್ಧಿಗಳು ಬರಲಿಲ್ಲ.

ಲಟ್: ಉದಾ- ತುದತಿ: ‘ತುದ್’ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಲಾದೇಶವಾದ ‘ತಿಪ್’ ಬಂದು ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಾಗ, ‘ಶಪ್’ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಶ್(ಅ)’ ಬಂದು ತುದ್+ಅ+ತಿ=ತುದತಿ ಎಂದು ರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ‘ಶ(ಅ)’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ‘ಅಪಿತ್’ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ “ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಜಿಡ್ವದ್ವಾವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ತುದ್’ ನಲ್ಲಿರುವ ‘ಉ’ ಕಾರಕ್ಕೆ “ಪುಗನ್ತ ಲಘೂಪದಸ್ಯ ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಲಘೂಪದಗುಣಕ್ಕೆ “ಕ್ಷಿತಿ ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧವು ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಲಟ್: ಪರಸ್ವೈಪದದಲ್ಲಿ-ತುದತಿ, ತುದತಃ, ತುದನ್ತಿ, ತುದಸಿ, ತುದಥಃ, ತುದಥಾ ತುದಾಮಿ, ತುದಾವಃ, ತುದಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ತುದತೇ, ತುದೇತೇ, ತುದನ್ತೇ, ತುದಸೇ, ತುದೇಥೇ, ತುದಧ್ವೇತುದೇ, ತುದಾವಹೇ, ತುದಾಮಹೇ।

ಲಿಟ್: 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ ಲಾದೇಶಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್' ಬಂದು, ಮತ್ತೆ ಅದಕ್ಕೆ 'ಣಲ್(ಅ)' ಆದೇಶ, ಧಾತು ದ್ವಿತ್ವ, ಹಲಾದಿಶೇಷ, ಲಘೂಪಧಗುಣಗಳು ಬಂದು ಕೆಳಗಿನಂತೆ 'ಲಿಟ್' ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಪರಸ್ವೈಪದದಲ್ಲಿ- ತುತೋದ, ತುತುದತುಃ, ತುತುದುಃ। ತುತೋದಿಥ, ತುತುದಥುಃ, ತುತುದಾ ತುತೋದ, ತುತುದಿವ, ತುತುದಿಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ತುತುದೇ, ತುತುದಾತೇ, ತುತುದಿರೆ, ತುತುದಿಷೇ, ತುತುದಾಥೇ, ತುತುದಿಧ್ವೇ, ತುತುದೇ, ತುತುದಿವಹೇ, ತುತುದಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತುದ್+ತಾಸಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತಾಸಿ' ಯಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ತ್' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ತುದ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಖರಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚರ್ತ್ವ(ತ್) ಬರುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ವೈಪದದಲ್ಲಿ - ತೋತ್ವಾ, ತೋತ್ತಾರೌ, ತೋತ್ತಾರಃ। ತೋತ್ವಾಸಿ, ತೋತ್ವಾಸ್ಥಃ, ತೋತ್ವಾಸ್ಥಿ, ತೋತ್ವಾಸ್ಥಃ, ತೋತ್ವಾಸ್ಥಃ, ತೋತ್ವಾಸ್ಥಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ತೋತ್ವಾ, ತೋತ್ತಾರೌ, ತೋತ್ತಾರಃ। ತೋತ್ವಾಸೇ, ತೋತ್ವಾಸಾಥೇ, ತೋತ್ವಾಧ್ವೇ, ತೋತ್ವಾಹೇ, ತೋತ್ವಾಸ್ವಹೇ, ತೋತ್ವಾಸ್ವಹೇ।

ಲೃಟ್: ಪರಸ್ವೈಪದದಲ್ಲಿ - ತೋತ್ಸ್ಯತಿ, ತೋತ್ಸ್ಯತಃ, ತೋತ್ಸ್ಯನ್ತಿ, ತೋತ್ಸ್ಯಸಿ, ತೋತ್ಸ್ಯಥಃ, ತೋತ್ಸ್ಯಥಾ, ತೋತ್ಸ್ಯಾಮಿ, ತೋತ್ಸ್ಯಾವಃ, ತೋತ್ಸ್ಯಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ತೋತ್ಸ್ಯತೇ, ತೋತ್ಸ್ಯತೇ, ತೋತ್ಸ್ಯನ್ತೇ, ತೋತ್ಸ್ಯಸೇ, ತೋತ್ಸ್ಯಥೇ, ತೋತ್ಸ್ಯಧ್ವೇ, ತೋತ್ಸ್ಯೇ, ತೋತ್ಸ್ಯಾವಹೇ, ತೋತ್ಸ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ವೈಪದದಲ್ಲಿ - ತುದತು/ತುದತಾತ್, ತುದತಾಮ್, ತುದನ್ತು ತುದ/ತುದತಾತ್, ತುದತಮ್, ತುದತ। ತುದಾನಿ, ತುದಾವ, ತುದಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ -ತುದತಾಮ್, ತುದೇತಾಮ್, ತುದನ್ತಾಮ್/ತುದನ್ತ್, ತುದೇಥಾಮ್, ತುದಧ್ವಾಮ್। ತುದೈ, ತುದಾವಹೈ, ತುದಾಮಹೈ।

ಲಜ್: ಪರಸ್ವೈಪದದಲ್ಲಿ-ಅತುದತ್, ಅತುದತಾಮ್, ಅತುದನ್। ಅತುದಃ, ಅತುದತಮ್, ಅತುದತ। ಅತುದಮ್, ಅತುದಾವ, ಅತುದಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಅತುದತ, ಅತುದೇತಾಮ್, ಅತುದನ್ತು, ಅತುದಥಾಃ, ಅತುದೇಥಾಮ್, ಅತುದಧ್ವಾಮ್। ಅತುದೇ, ಅತುದಾವಹಿ, ಅತುದಾಮಹಿ।

ಎ. ಲಿಜ್: ಪರಸ್ವೈಪದದಲ್ಲಿ - ತುದೇತ್, ತುದೇತಾಮ್, ತುದೇಯುಃ। ತುದೇಃ, ತುದೇತಮ್, ತುದೇತ। ತುದೇಯಮ್, ತುದೇವ, ತುದೇಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ -ತುದೇತ, ತುದೇಯಾತಾಮ್, ತುದೇರನ್ ತುದೇಫಾಃ, ತುದೇಯಾಫಾಮ್, ತುದೇಧ್ವಮ್ ತುದೇಯ, ತುದೇವಹಿ, ತುದೇಮಹಿ।

ಆ. ಲಿಜ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ - ತುದ್ಯಾತ್, ತುದ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ತುದ್ಯಾಸುಃ ತುದ್ಯಾಃ, ತುದ್ಯಾಸ್ತಮ್, ತುದ್ಯಾಸ್ತು ತುದ್ಯಾಸಮ್, ತುದ್ಯಾಸ್ವ, ತುದ್ಯಾಸ್ತು।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ -ತುಸ್ತೀಷ್ವ, ತುಸ್ತೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ತುಸ್ತೀರನ್ ತುಸ್ತೀಷ್ಠಾಃ, ತುಸ್ತೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ತುಸ್ತೀಧ್ವಮ್ ತುಸ್ತೀಯ, ತುಸ್ತೀವಹಿ, ತುಸ್ತೀಮಹಿ।

ಲುಜ್: ಉದಾ- ಅತೌತ್ಸೀತ್: ತುದ್ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಲುಜ್' 'ಲ್' ಕಾರವು ಬಂದು, ನಂತರ ಅಡಾಗಮ ಬಂದಮೇಲೆ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ ಬಂದು 'ಜ್ಲಿ'ಗೆ 'ಸಿಚ್' (ಇ)'ಆದೇಶ ಬಂದು ಸಿಚ್‌ನಲ್ಲಿಯ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಅತುದ್+ಸತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅಸ್ತಿ ಸಿಚೋಽಪ್ಯಕ್ತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈಟ್(ಈ)' ಆಗಮ ಬಂದು, ಅತುದ್+ಸ್+ಈ+ತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ವದ-ವ್ರಜ ಹಲನ್ಯಾಚಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತುದ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಯು ಬಂದು ಅತೌದ್+ಸ್+ಈತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವ ಮಾಡಿದಾಗ, ಅತೌತ್+ಸ್+ ಈತ್=ಅತೌತ್ಸೀತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅತೌತ್ತಾಮ್: ತುದ್ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಲುಜ್' 'ಲ್'ಕಾರದಲ್ಲಿ, 'ಅಟ್(ಅ)' ಆಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತಸ್' ಗೆ 'ತಾಮ್' ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಜ್ಲಿ' ಗೆ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅತುದ್+ಸ್+ತಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. . "ವದ-ವ್ರಜ ಹಲನ್ಯಾಚಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತುದ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಯು ಬಂದು ಅತೌದ್+ಸ್+ತಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಝಲೋಝಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತೌದ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಖರಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದು ಅತೌತ್+ತಾಮ್=ಅತೌತ್ತಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಾಮ್, ತಮ್, ತ, ಫಾಸ್ ಮತ್ತು ಧ್ವಮ್ ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಝಲೋಝಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುವದೇ ಇಲ್ಲ. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು ಕೆಳಗಿನಂತೆ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ - ಅತೌತ್ಸೀತ್, ಅತೌತ್ತಾಮ್, ಅತೌತ್ಸುಃ ಅತೌತ್ಸೀಃ, ಅತೌತ್ತಮ್, ಅತೌತ್ಸು ಅತೌತ್ಸಮ್, ಅತೌತ್ಸವ್, ಅತೌತ್ಸು।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ -ಅತುತ್, ಅತುತ್ತಾಮ್, ಅತುತ್ಸತು ಅತುತ್ತ್ಯಾಃ, ಅತುತ್ತ್ಯಾಫಾಮ್, ಅತುತ್ತ್ವಮ್ ಅತುತ್ಸಿ, ಅತುತ್ಸ್ವಹಿ, ಅತುತ್ಸ್ವಹಿ।

ಲೃಜ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ - ಅತೋತ್ಸ್ಯತ್, ಅತೋತ್ಸ್ಯತಾಮ್, ಅತೋತ್ಸ್ಯನ್ ಅತೋತ್ಸ್ಯಃ, ಅತೋತ್ಸ್ಯತಮ್, ಅತೋತ್ಸ್ಯತು ಅತೋತ್ಸ್ಯಮ್, ಅತೋತ್ಸ್ಯವ, ಅತೋತ್ಸ್ಯಮು।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಅತೋತ್ಸ್ಯತ, ಅತೋತ್ಸ್ಯತಾಮ್, ಅತೋತ್ಸ್ಯಂತಃ
ಅತೋತ್ಸ್ಯಥಾಃ, ಅತೋತ್ಸ್ಯಥಾಮ್, ಅತೋತ್ಸ್ಯದ್ವಮ್। ಅತೋತ್ಸ್ಯೇ,
ಅತೋತ್ಸ್ಯಾವಹಿ, ಅತೋತ್ಸ್ಯಾಮಹಿ।

ಧಾತು 2. ಣದ ಪ್ರೇರಣೇ-(ಪ್ರೇರಣೆ ಮಾಡುವದು, ದೂರಕ್ಕೆ ಎಸೆಯುವದು,
ದೂರ ಮಾಡುವದು)-ಇದರಲ್ಲಿ "ಣೋ ನಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ್' ಕಾರ
ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ನುದ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಅ' ಕಾರ 'ಇತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ
'ನುದ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವು ಉಭಯಪದಿ ಆಗಿದೆ.

ಲಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ - ನುದತಿ, ನುದತಃ, ನುದಂತಿ, ನುದಸಿ, ನುದಥಃ,
ನುದಥ। ನುದಾಮಿ, ನುದಾವಃ, ನುದಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ನುದತೇ, ನುದೇತೇ, ನುದಂತೇ, ನುದಸೇ, ನುದೇಥೇ, ನುದಧ್ವೇ
ನುದೇ, ನುದಾವಹೇ, ನುದಾಮಹೇ।

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ನುನೋದ, ನುನುದತುಃ, ನುನುದುಃ। ನುನೋದಿಥ,
ನುನುದಥುಃ, ನುನುದಿ, ನುನೋದ, ನುನುದಿವ, ನುನುದಿಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ -ನುನುದೇ, ನುನುದಾತೇ, ನುನುದಿರೇ। ನುನುದಿಷೇ, ನುನುದಾಥೇ,
ನುನುದಿಧ್ವೇ। ನುನುದೇ, ನುನುದಿವಹೇ, ನುನುದಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ನೋತ್ತಾ, ನೋತ್ತಾರೌ, ನೋತ್ತಾರಃ। ನೋತ್ತಾಸಿ,
ನೋತ್ತಾಸ್ಥಃ, ನೋತ್ತಾಸ್ಥ। ನೋತ್ತಾಸ್ಥಿ, ನೋತ್ತಾಸ್ಥಃ, ನೋತ್ತಾಸ್ಥಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ -ನೋತ್ತಾ, ನೋತ್ತಾರೌ, ನೋತ್ತಾರಃ। ನೋತ್ತಾಸೇ,
ನೋತ್ತಾಸಾಥೇ, ನೋತ್ತಾಧ್ವೇ। ನೋತ್ತಾಹ, ನೋತ್ತಾಸ್ವಹೇ, ನೋತ್ತಾಸ್ವಹೇ।

ಲೃಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ನೋತ್ಸ್ಯತಿ, ನೋತ್ಸ್ಯತಃ, ನೋತ್ಸ್ಯಂತಿ, ನೋತ್ಸ್ಯಸಿ,
ನೋತ್ಸ್ಯಥಃ, ನೋತ್ಸ್ಯಥ। ನೋತ್ಸ್ಯಾಮಿ, ನೋತ್ಸ್ಯಾವಃ, ನೋತ್ಸ್ಯಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ -ನೋತ್ಸ್ಯತೇ, ನೋತ್ಸ್ಯತೇ, ನೋತ್ಸ್ಯಂತೇ, ನೋತ್ಸ್ಯಸೇ,
ನೋತ್ಸ್ಯಥೇ, ನೋತ್ಸ್ಯಧ್ವೇ। ನೋತ್ಸ್ಯೇ, ನೋತ್ಸ್ಯಾವಹೇ, ನೋತ್ಸ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ನುದತು/ನುದತಾತ್, ನುದತಾಮ್, ನುದಂತು, ನುದ/
ನುದತಾತ್, ನುದತಮ್, ನುದತ। ನುದಾನಿ, ನುದಾವ, ನುದಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ನುದತಾಮ್, ನುದೇತಾಮ್, ನುದನ್ತಾಮ್। ನುದಸ್ವ,
ನುದೇಥಾಮ್, ನುದಧ್ವಮ್। ನುದೈ, ನುದಾವಹೈ, ನುದಾಮಹೈ।

ಲಜ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ಅನುದತ್, ಅನುದತಾಮ್, ಅನುದನ್। ಅನುದಃ,
ಅನುದತಮ್, ಅನುದತ। ಅನುದಮ್, ಅನುದಾವ, ಅನುದಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ -ಅನುದತ, ಅನುದೇತಾಮ್, ಅನುದನ್ತು, ಅನುದಥಾಃ,
ಅನುದೇಥಾಮ್, ಅನುದಧ್ವಮ್। ಅನುದೇ, ಅನುದಾವಹಿ, ಅನುದಾಮಹಿ।

ಎ. ಲಿಜ್: ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ- ನುದೇತ್, ನುದೇತಾಮ್, ನುದೇಯುಃ| ನುದೇಃ, ನುದೇತಮ್, ನುದೇತ| ನುದೇಯಮ್, ನುದೇವ, ನುದೇಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ನುದೇತ, ನುದೇಯಾತಾಮ್, ನುದೇರನ್| ನುದೇಥಾಃ, ನುದೇಯಾಥಾಮ್, ನುದೇಧ್ವಮ್| ನುದೇಯ, ನುದೇವಹಿ, ನುದೇಮಹಿ|

ಆ. ಲಿಜ್: ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ- ನುದ್ಯಾತ್, ನುದ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ನುದ್ಯಾಸುಃ| ನುದ್ಯಾಃ, ನುದ್ಯಾಸ್ತಮ್, ನುದ್ಯಾಸ್ತ| ನುದ್ಯಾಸಮ್, ನುದ್ಯಾಸ್ತ, ನುದ್ಯಾಸ್ತ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ನುತ್ಸೀಷ್ಟ, ನುತ್ಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ನುತ್ಸೀರನ್| ನುತ್ಸೀಷ್ಟಾಃ, ನುತ್ಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ನುತ್ಸೀಧ್ವಮ್| ನುತ್ಸೀಯ, ನುತ್ಸೀವಹಿ, ನುತ್ಸೀಮಹಿ|

ಉಜ್: ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ- ಅನೌತ್ಸೀತ್, ಅನೌತ್ಸೀತಾಮ್, ಅನೌತ್ಸುಃ| ಅನೌತ್ಸೀಃ, ಅನೌತ್ಸಮ್, ಅನೌತ್ಸ| ಅನೌತ್ಸಮ್, ಅನೌತ್ಸ, ಅನೌತ್ಸ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಅನುತ್ಸ, ಅನುತ್ಸಾತಾಮ್, ಅನುತ್ಸತ| ಅನುತ್ಸಾಃ, ಅನುತ್ಸಾಥಾಮ್, ಅನುತ್ಸಧ್ವಮ್| ಅನುತ್ಸಿ, ಅನುತ್ಸಹಿ, ಅನುತ್ಸಹಿ|

ಲೃಜ್: ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ- ಅನೋತ್ಸ್ಯತ್, ಅನೋತ್ಸ್ಯತಾಮ್, ಅನೋತ್ಸ್ಯನ್| ಅನೋತ್ಸ್ಯಾಃ, ಅನೋತ್ಸ್ಯತಮ್, ಅನೋತ್ಸ್ಯತ| ಅನೋತ್ಸ್ಯಮ್, ಅನೋತ್ಸ್ಯವ, ಅನೋತ್ಸ್ಯಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಅನೋತ್ಸ್ಯತ, ಅನೋತ್ಸ್ಯತಾಮ್, ಅನೋತ್ಸ್ಯನ್| ಅನೋತ್ಸ್ಯಾಃ, ಅನೋತ್ಸ್ಯತಾಮ್, ಅನೋತ್ಸ್ಯಧ್ವಮ್| ಅನೋತ್ಸ್ಯೇ, ಅನೋತ್ಸ್ಯವಹಿ, ಅನೋತ್ಸ್ಯಮಹಿ|

3. ಭ್ರಸ್ತ ಪಾಕೇ (ಬೇಯಿಸುವದು): ಇದು ಸ್ವರಿತೇತ್ರಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನುದಾತ್ತದಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿದೆ. ಆದರೆ 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ, ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದರೊಂದಿಗೆ ಭಾರದ್ವಾಜ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಥಲ್'ನಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ- ಭ್ರಸ್ತ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಭ್ರಸ್ತ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ, ನಂತರ 'ಲಟ್' ಬಂದ ಮೇಲೆ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಶ' ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದಮೇಲೆ, ಭ್ರಸ್ತ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶ' ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರವು 'ಜಿತ್' ಆಗಿ ಭಾವಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. "ಗ್ರಹಿ-ಜ್ಯಾ-ವಯಿ-ವ್ಯಧಿ-ವೃಷ್ಟಿ-ವಿಚಿತಿ-ವೃಶ್ವತಿ-ಪೃಚ್ಛತಿ-ಭೃಚ್ಛತೀನಾಮ್ ಜಿತಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭ್ರಸ್ತನಲ್ಲಿರುವ ರೇಫಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ 'ಯ' ಕಾರ ಬಂದು ಭ್+ಯ+ಅಸ್ತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಯ+ಅ ಎಂಬಲ್ಲಿ "ಸಮ್ಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವು ವಿಕಾರೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ಯ' ಕಾರವೇ ಆಗಿ 'ಭ್ರಸ್ತ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸ್' ಕಾರ 'ಜ್' ಕಾರಗಳ ಸಂಬಂಧದಿಂದ "ಸ್ತೋಃ ಶ್ಚನಾಶ್ಚಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ಚತ್ವ ಬಂದು 'ಶ್' ಕಾರವಾಗಿ "ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝಶಿ" ಎಂಬ

ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜಶ್ವ' ಬಂದು 'ಜ್' ಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಭೃಜ್+ಅ=ಭೃಜ್ವತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಯಪದಿ-ಭೃಜ್ವತಿ, ಭೃಜ್ವತಃ, ಭೃಜ್ವನ್ತಿ, ಭೃಜ್ವಸಿ, ಭೃಜ್ವಥಃ, ಭೃಜ್ವಥಾ ಭೃಜ್ವಾಮಿ, ಭೃಜ್ವಾವಃ, ಭೃಜ್ವಾಮಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಭೃಜ್ವತೇ, ಭೃಜ್ವೇತೇ, ಭೃಜ್ವಂತೇಭೃಜ್ವಸೇ, ಭೃಜ್ವೇಥೆ, ಭೃಜ್ವದ್ವೇ ಭೃಜ್ವೇ, ಭೃಜ್ವಾವಹೇ, ಭೃಜ್ವಾಮಹೇ|

(ರಮ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 653. ಛ್ರಸ್ತೋ ರೋಪಧಾಯೋ ರಮನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ (6.4.47)

ವೃತ್ತಿ - ಛ್ರಸ್ತೇ ರೇಫಸ್ಯ ಉಪಧಾಯಾಶ್ಚ ಸ್ಯಾನೇ ರಮ್ ಆಗಮೋ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ| ಮಿತ್ವಾತ್ ಅನ್ಯಾದಚಃ ಪರಃ| ಸ್ಯಾನ ಷಷ್ಠೀನಿರ್ದೇಶಾತ್ ರೋಪಧಾಯೋ ನಿವೃತ್ತಿಃ| ಬಭರ್ಷ| ಬಭರ್ಷತುಃ| ಬಭರ್ಷಥ| ಬಭರ್ಷಃ| ಬಭಜ್ವ| ಬಭಜ್ವತುಃ| ಬಭಜ್ವಥ| (309) ಸ್ಕೋರಿತಿ ಸಲೋಪಃ(307) ಭ್ರಶ್ಚ ಇತಿ ಷಃ| ಬಭ್ರಷ್ಟ| ಬಭರ್ಷೇ, ಬಭ್ರಷ್ಟೇ| ಭರ್ಷಾ, ಭರ್ಷಾ ಭರ್ಷ್ಮತಿ| ಭರ್ಷ್ಮತಿ|

ವಾ|| ಕ್ಷಿತಿ ರಮಾಗಮಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ಸಮ್ಪ್ರಸಾರಣಂ ಪೂರ್ವವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇನ

ಭೃಜ್ವ್ಯತ್| ಭೃಜ್ವ್ಯಸ್ತಾಮ್| ಭೃಜ್ವ್ಯಸುಃ| ಭರ್ಷ್ವ, ಭರ್ಷ್ವಾ| ಅಭಾರ್ಷ್ವತ್| ಅಭಾರ್ಷ್ವತ್| ಅಭರ್ಷ್ವ, ಅಭರ್ಷ್ವ 4. ಕೃಷ್ ವಿಲೇಖನೇ| ಕೃಷತಿ, ಕೃಷತೇ| ಚಕರ್ಷ| ಚಕರ್ಷೇ|

ಪ.ಭೇ.- ಭ್ರಸ್ತಃ, ರೋಪಧಾಯೋಃ, ರಮ್, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್|

ಅ.ವೃ. - "ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ- ಆರ್ಧಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಭ್ರಸ್' ಧಾತುವಿನ ರೇಫ ಮತ್ತು ಉಪಧೇಗೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ರಮ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ರಮ್' ನಲ್ಲಿ 'ರ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಿಟ್: ಉದಾ- ಬಭರ್ಷ: 'ಭ್ರಸ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಿಟ್' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ 'ಣಲ್' (ಅ) ಆದೇಶ ಬಂದು ಭ್ರಸ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರಮ್' ಆಗಮ ಮತ್ತು 'ರೇಫ' ಹಾಗೂ ಉಪಧೆಯಾಗಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರದ ನಿವೃತ್ತಿಯಾದಾಗ, ಭರ್ಷ್+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವ ಮತ್ತು ಹಲಾದಿಶೇಷದಿಂದ ಭಭರ್ಷ್+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಭ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಶ್ವ ಬಂದು ಬಭರ್ಷ್+ಅ=ಬಭರ್ಷ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ತರಹ ಬಭರ್ಷತುಃ, ಬಭರ್ಷುಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಫಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಭಾರದ್ವಾಜ ನಿಯಮದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಇಡಾಗಮವು ಬಂದು ಬಭರ್ಷಥ ಎಂಬ ರೂಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಡಾ(ಇಟ್)ಗಮಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ

ಬಭರ್ಷ್+ಥ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಝಲ್ ಪರದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ “ವ್ರಸ್-ಭ್ರಸ್-ಸ್ವಜ-ಮೃಜ-ಯಜ-ರಾಜ-ಭ್ರಾಜಚ್ಚಶಾಮ್ ಷಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಜ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಷ್’ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ ಜಶ್ವ ಮತ್ತು ‘ಥ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ವಶ್ವ ಬಂದು ಬಭರ್ಷ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರಮ್ ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಭ್ರಸ್ ಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು, ಹಲಾದಿಶೇಷವಾದಮೇಲೆ ಬಭ್ರಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ‘ಸ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಶ್ವಶ್ವ ಮತ್ತು ಜಶ್ವ ಗಳಾದಮೇಲೆ ‘ಜ್’ ಕಾರವೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಬಭ್ರಜ್+ಅ=ಬಭ್ರಜ ಎಂದು ರೂಪವು ಆಗುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಥೈಪದದಲ್ಲಿ-‘ರಮ್’ ಆಗಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ-ಬಭರ್ಷ, ಬಭರ್ಷತುಃ, ಬಭರ್ಷಃ| ಬಭರ್ಷಥ/ಬಭರ್ಷ, ಬಭರ್ಷಥುಃ, ಬಭರ್ಷಃ| ಬಭರ್ಷ, ಬಭರ್ಷವ, ಬಭರ್ಷಮ|

‘ರಮ್’ ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ-ಬಭ್ರಜ, ಬಭ್ರಜತುಃ, ಬಭ್ರಜಃ| ಬಭ್ರಜಥ/ಬಭ್ರಜ, ಬಭ್ರಜಥುಃ, ಬಭ್ರಜಃ| ಬಭ್ರಜ, ಬಭ್ರಜವ, ಬಭ್ರಜಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-‘ರಮ್’ ಆಗಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ-ಬಭರ್ಷೇ, ಬಭರ್ಷಾತೇ, ಬಭರ್ಷರೇ| ಬಭರ್ಷೇ, ಬಭರ್ಷಾಥೇ, ಬಭ್ರಜಥೇ| ಬಭರ್ಷೇ, ಬಭರ್ಷವಹೇ, ಬಭರ್ಷಮಹೇ|

‘ರಮ್’ ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ-ಬಭ್ರಜೇ, ಬಭ್ರಜಾತೇ, ಬಭ್ರಜರೇ| ಬಭ್ರಜೇ, ಬಭ್ರಜಾಥೇ, ಬಭ್ರಜಥೇ| ಬಭ್ರಜೇ, ಬಭ್ರಜವಹೇ, ಬಭ್ರಜಮಹೇ|

ಉಟ್: ಪರಸ್ಥೈಪದದಲ್ಲಿ-‘ರಮ್’ ಆಗಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ-ಭರ್ಷಾ, ಭರ್ಷಾರೌ, ಭರ್ಷಾರಃ| ಭರ್ಷಾಸಿ, ಭರ್ಷಾಸ್ತುಃ, ಭರ್ಷಾಸ್ತುಃ| ಭರ್ಷಾಸಿ, ಭರ್ಷಾಸ್ತುಃ, ಭರ್ಷಾಸ್ತುಃ|

‘ರಮ್’ ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ-ಭ್ರಾಜ, ಭ್ರಾಜಾರೌ, ಭ್ರಾಜಾರಃ| ಭ್ರಾಜಾಸಿ, ಭ್ರಾಜಾಸ್ತುಃ, ಭ್ರಾಜಾಸ್ತುಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-‘ರಮ್’ ಆಗಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ- ಭರ್ಷಾ, ಭರ್ಷಾರೌ, ಭರ್ಷಾರಃ| ಭರ್ಷಾಸೇ, ಭರ್ಷಾಸಾಥೇ, ಭರ್ಷಾಥೇ| ಭರ್ಷಾಹೇ, ಭರ್ಷಾಸ್ತುಹೇ, ಭರ್ಷಾಸ್ತುಹೇ|

‘ರಮ್’ ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ- ಭ್ರಾಜ, ಭ್ರಾಜಾರೌ, ಭ್ರಾಜಾರಃ| ಭ್ರಾಜಾಸೇ, ಭ್ರಾಜಾಸಾಥೇ, ಭ್ರಾಜಾಥೇ| ಭ್ರಾಜಾಹೇ, ಭ್ರಾಜಾಸ್ತುಹೇ, ಭ್ರಾಜಾಸ್ತುಹೇ|

ಲುಟ್: ಈ ‘ಲ್’ ಕಾರದಲ್ಲಿ ‘ಸ್’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ, ‘ರಮ್’ ಆಗಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಭರ್ಷ್+ಸ್ಯತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ಜ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಷ್’ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ “ಷಡೋಃ ಕಃ ಸಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಕ್’ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಕ್’ ಕಾರದ ಜೊತೆಗೆ ‘ಸ್’ ಕಾರವು ಸೇರಿದಾಗ ‘ಸ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಷ್’ ಕಾರವು ಬಂದು ‘ಕ್ಷ’ ಎಂದಾಗಿ ಭಕ್ಷ್ಯತಿ ಎಂದು ಪರಸ್ಥೈಪದದಲ್ಲೂ, ಭಕ್ಷ್ಯತೇ ಎಂದು ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲೂ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

‘ರಮ್’ ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಭಕ್ಷ್ಯತಿ ಎಂದು ಪರಸ್ಥೈಪದದಲ್ಲೂ, ಭಕ್ಷ್ಯತೇ ಎಂದು ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲೂ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ-‘ರಮ’ ಆಗಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ- ಭಕ್ಷ್ಯತಿ, ಭಕ್ಷ್ಯತಃ, ಭಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ
ಭಕ್ಷ್ಯಸಿ, ಭಕ್ಷ್ಯಥಃ, ಭಕ್ಷ್ಯಥಾ ಭಕ್ಷ್ಯಮಿ, ಭಕ್ಷ್ಯಮಃ, ಭಕ್ಷ್ಯಮಃ।

‘ರಮ’ ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ- ಭಕ್ಷ್ಯತಿ, ಭಕ್ಷ್ಯತಃ, ಭಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ ಭಕ್ಷ್ಯಸಿ,
ಭಕ್ಷ್ಯಥಃ, ಭಕ್ಷ್ಯಥಾ ಭಕ್ಷ್ಯಮಿ, ಭಕ್ಷ್ಯಮಃ, ಭಕ್ಷ್ಯಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ‘ರಮ’ ಆಗಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ- ಭಕ್ಷ್ಯತೇ, ಭಕ್ಷ್ಯತೇ,
ಭಕ್ಷ್ಯಂತೇ ಭಕ್ಷ್ಯಸೇ, ಭಕ್ಷ್ಯಥೇ, ಭಕ್ಷ್ಯಧೇ ಭಕ್ಷ್ಯೇ, ಭಕ್ಷ್ಯವಹೇ,
ಭಕ್ಷ್ಯಮಹೇ।

‘ರಮ’ ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ- ಭಕ್ಷ್ಯತೇ, ಭಕ್ಷ್ಯತೇ ಭಕ್ಷ್ಯಂತೇ ಭಕ್ಷ್ಯಸೇ,
ಭಕ್ಷ್ಯಥೇ, ಭಕ್ಷ್ಯಧೇ । ಭಕ್ಷ್ಯೇ, ಭಕ್ಷ್ಯವಹೇ, ಭಕ್ಷ್ಯಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ- ಭೃಜತು/ಭೃಜತಾತ್, ಭೃಜತಾಮ್, ಭೃಜನ್ತು ಭೃಜ್/
ಭೃಜತಾತ್, ಭೃಜತಮ್, ಭೃಜತ ಭೃಜಾನಿ, ಭೃಜಾವ, ಭೃಜಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಭೃಜತಾಮ್ ಭೃಜೇತಾಮ್, ಭೃಜಂತಾಮ್ ಭೃಜಸ್ವ, ಭೃಜೇಥಾಮ್,
ಭೃಜಧ್ವಮ್ ಭೃಜೈ, ಭೃಜಾವಹೈ, ಭೃಜಾಮಹೈ।

ಲಜ್: ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ-ಅಭೃಜತ್, ಅಭೃಜತಾಮ್, ಅಭೃಜನ್ ಅಭೃಜಃ,
ಅಭೃಜತಮ್, ಅಭೃಜತ ಅಭೃಜಮ್, ಅಭೃಜಾವ, ಅಭೃಜಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ -ಅಭೃಜತ, ಅಭೃಜೇತಾಮ್, ಅಭೃಜನ್ತು ಅಭೃಜಥಾಃ,
ಅಭೃಜೇಥಾಮ್, ಅಭೃಜಧ್ವಮ್ ಅಭೃಜೇ, ಅಭೃಜಾವಹಿ, ಅಭೃಜಾಮಹಿ।

ಏ. ಲಿಜ್: ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ - ಭೃಜೇತ್, ಭೃಜೇತಾಮ್, ಭೃಜೇಯುಃ ಭೃಜೇಃ,
ಭೃಜೇತಮ್, ಭೃಜೇತ ಭೃಜೇಯಮ್, ಭೃಜೇವ, ಭೃಜೇಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಭೃಜೇತ, ಭೃಜೇಯಾತಾಮ್, ಭೃಜೇರನ್ ಭೃಜೇಥಾಃ,
ಭೃಜೇಯಾಥಾಮ್, ಭೃಜೇಧ್ವಮ್ ಭೃಜೇಯ, ಭೃಜೇವಹಿ, ಭೃಜೇಮಹಿ।

ಆ. ಲಿಜ್: ಪರಸ್ಪೃ ಪದದಲ್ಲಿ ಭೃನ್ ನಂತರ ಆಶೀರ್ಲಿಜ್ ನಲ್ಲಿ ‘ತಿಪ್’ ಆದೇಶ
ಬಂದು, ಅರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಮೇಲೆ ‘ಯಾಸುಟ್’ ಆಗಮ ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ
ಕಿತ್ವ ಬಂದಾಗ, ಭೃನ್+ಯಾಸ್+ತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವಾರ್ತಿಕದ ನಿಯಮದಿಂದ
‘ರಮ’ ಆಗಮವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಸಮಪ್ರಸಾರಣ ‘ಯು’ ಕಾರಾದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ
ಭೃನ್+ಯಾತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಸ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಶ್ವತ್ವ ಮತ್ತು ಜಶ್ವ ಬಂದಮೇಲೆ,
ಭೃಜ್ಯಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ-ಭೃಜ್ಯಾತ್, ಭೃಜ್ಯಾತಮ್, ಭೃಜ್ಯಾಸುಃ ಭೃಜ್ಯಾಃ,
ಭೃಜ್ಯಾಸಮ್, ಭೃಜ್ಯಾಸ್ ಭೃಜ್ಯಾಸಮ್, ಭೃಜ್ಯಾಸ್ ಭೃಜ್ಯಾಸ್।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ‘ಕಿತ್’ ಅಥವಾ ‘ಜಿತ್’ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು
ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ‘ರಮ’ ಆಗಮವು ಬಂದು, ಭರ್ಜ್+ಸೀಸ್+ತ

ಎಂದಿರುತ್ತದೆ, 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ಷಡೋಃ ಕಃ ಸಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಕ್' ಕಾರದ ಜೊತೆಗೆ 'ಸ' ಕಾರವು ಸೇರಿದಾಗ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ' ಕಾರವು ಬಂದು 'ಕ್ಷ' ಎಂದಾಗಿ ಭರ್ಕ್ಷೀಸ್+ತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ 'ಈ' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ತ ಬಂದು 'ಷ್' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ಪತ್ತ (ಟ್) ಬಂದು 'ಭರ್ಕ್ಷೀಷ್ಪ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-(ರಮ್ ಆಗಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ)- ಭರ್ಕ್ಷೀಷ್ಪ, ಭರ್ಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಭರ್ಕ್ಷೀರನ್, ಭರ್ಕ್ಷೀಷ್ಠಾಃ, ಭರ್ಕ್ಷೀಯಾಸ್ಥಾಃ, ಭರ್ಕ್ಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಭರ್ಕ್ಷೀಧ್ವಮ್, ಭರ್ಕ್ಷೀಯ, ಭರ್ಕ್ಷೀವಹಿ, ಭರ್ಕ್ಷೀಮಹಿ

ರಮ್ ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ಭರ್ಕ್ಷೀಷ್ಪ, ಭರ್ಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಭರ್ಕ್ಷೀರನ್, ಭರ್ಕ್ಷೀಷ್ಠಾಃ, ಭರ್ಕ್ಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಭರ್ಕ್ಷೀಧ್ವಮ್, ಭರ್ಕ್ಷೀಯ, ಭರ್ಕ್ಷೀವಹಿ, ಭರ್ಕ್ಷೀಮಹಿ

ಲುಜ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ-(ರಮ್ ಆಗಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ)- ಅಭಾರ್ಕ್ಷೀತ್, ಅಭಾರ್ಕ್ಷಾಮ್, ಅಭಾರ್ಕ್ಷುಃ, ಅಭಾರ್ಕ್ಷೀಃ, ಅಭಾರ್ಕ್ಷಮ್, ಅಭಾರ್ಕ್ಷ, ಅಭಾರ್ಕ್ಷಮ್, ಅಭಾರ್ಕ್ಷ್ಮ, ಅಭಾರ್ಕ್ಷ್ಮ

ರಮ್ ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ಅಭಾರ್ಕ್ಷೀತ್, ಅಭಾರ್ಕ್ಷಾಮ್, ಅಭಾರ್ಕ್ಷುಃ, ಅಭಾರ್ಕ್ಷೀಃ, ಅಭಾರ್ಕ್ಷಮ್, ಅಭಾರ್ಕ್ಷ, ಅಭಾರ್ಕ್ಷಮ್, ಅಭಾರ್ಕ್ಷ್ಮ, ಅಭಾರ್ಕ್ಷ್ಮ

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ -(ರಮ್ ಆಗಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ)- ಅಭರ್ಜ್+ಸ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಝಲೋ ಝಲಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷತ್ತ' ಮತ್ತು 'ಷ' ಕಾರಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ಪತ್ತ ಬಂದು ಅಭರ್ಷ್ಪ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆತಾಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಝಲ್' ಪರದಲ್ಲಿರದೇ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಷತ್ತ, ಕತ್ತ, ಷತ್ತ ಮತ್ತು ಕತ್ತಗಳು ಬಂದು, ಅಭಾರ್ಕ್ಷಾತಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

'ರಮ್' ಆಗಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ- ಅಭರ್ಷ್ಪ, ಅಭರ್ಕ್ಷಾತಾಮ್, ಅಭರ್ಕ್ಷತ, ಅಭರ್ಷಾಃ, ಅಭರ್ಕ್ಷಾಧಾಮ್, ಅಭರ್ಷ್ಮಮ್, ಅಭರ್ಕ್ಷಿ, ಅಭರ್ಕ್ಷ್ಮಹಿ, ಅಭರ್ಕ್ಷ್ಮಹಿ

'ರಮ್' ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ- ಅಭರ್ಷ್ಪ, ಅಭರ್ಕ್ಷಾತಾಮ್, ಅಭರ್ಕ್ಷತ, ಅಭರ್ಷಾಃ, ಅಭರ್ಕ್ಷಾಧಾಮ್, ಅಭರ್ಷ್ಮಮ್, ಅಭರ್ಕ್ಷಿ, ಅಭರ್ಕ್ಷ್ಮಹಿ, ಅಭರ್ಕ್ಷ್ಮಹಿ

ಲುಜ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- (ರಮ್ ಆಗಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ)- ಅಭರ್ಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಭರ್ಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಭರ್ಕ್ಷ್ಯನ್, ಅಭರ್ಕ್ಷ್ಯಃ, ಅಭರ್ಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅಭರ್ಕ್ಷ್ಯತ, ಅಭರ್ಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅಭರ್ಕ್ಷ್ಯಮ, ಅಭರ್ಕ್ಷ್ಯಮಿ

'ರಮ್' ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ- ಅಭರ್ಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಭರ್ಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಭರ್ಕ್ಷ್ಯನ್, ಅಭರ್ಕ್ಷ್ಯಃ, ಅಭರ್ಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅಭರ್ಕ್ಷ್ಯತ, ಅಭರ್ಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅಭರ್ಕ್ಷ್ಯಮಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ -(ರಮ್ ಆಗಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ)- ಅಭರ್ಕ್ಷ್ಯತ, ಅಭರ್ಕ್ಷ್ಯತಾಮ್,

ಅಭಕ್ಷ್ಯನ್ತ, ಅಭಕ್ಷ್ಯಧಾಃ, ಅಭಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಭಕ್ಷ್ಯಧ್ವಮ್|ಅಭಕ್ಷ್ಯೇ, ಅಭಕ್ಷ್ಯವಹಿ, ಅಭಕ್ಷ್ಯಮಹಿ

'ರಮ್' ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ- ಅಭಕ್ಷ್ಯತ, ಅಭಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಭಕ್ಷ್ಯನ್ತ, ಅಭಕ್ಷ್ಯಧಾಃ, ಅಭಕ್ಷ್ಯಧಾಮ್, ಅಭಕ್ಷ್ಯಧ್ವಮ್|ಅಭಕ್ಷ್ಯೇ, ಅಭಕ್ಷ್ಯವಹಿ, ಅಭಕ್ಷ್ಯಮಹಿ

ಧಾತು 4. ಕೃಷ- ವಿಲೇಖನೇ(ಉಳುವದು, ಎಳೆಯುವದು)- ಇದರಲ್ಲಿ 'ಕೃಷ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಸ್ವರಿತೇತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನುದಾತ್ತದಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿದೆ. ಆದರೆ 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ, ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗುತ್ತದೆ. (ಭಾದ್ರಿಯಲ್ಲಿರುವ 'ಕೃಷ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ಷತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ಇಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಶಪ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಗುಣ (ಅರ್) ಬಂದು ಕರ್ಷತಿ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಕರ್ಷತಿ ಎಂದರೆ ಎಳೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ). ತುದಾದಿಯಲ್ಲಿ 'ಶ(ಅ)' ವಿಕರಣ ಬಂದು ಗುಣವೃದ್ಧಿಗಳು ಬಾರದೇ 'ಕೃಷತಿ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ವಪದದಲ್ಲಿ- ಕೃಷತಿ, ಕೃಷತಃ, ಕೃಷನ್ತಿ, ಕೃಷಸಿ, ಕೃಷಧಃ, ಕೃಷಥ| ಕೃಷಾಮಿ, ಕೃಷಾವಃ, ಕೃಷಾಮಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಕೃಷತೇ, ಕೃಷೇತೇ, ಕೃಷನ್ತೇ| ಕೃಷಸೇ, ಕೃಷೇಥೆ, ಕೃಷಧ್ವೇ| ಕೃಷೇ, ಕೃಷಾವಹೇ, ಕೃಷಾಮಹೇ|

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ವಪದದಲ್ಲಿ- ಚಕರ್ಷ, ಚಕೃಷತುಃ, ಚಕೃಷುಃ| ಚಕರ್ಷಿಧ, ಚಕೃಷಧುಃ, ಚಕೃಷ| ಚಕರ್ಷ, ಚಕೃಷಿವ, ಚಕೃಷಿಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ -ಚಕೃಷೇ, ಚಕೃಷಾತೇ, ಚಕೃಷಿರೇ| ಚಕೃಷಿಷೇ, ಚಕೃಷಾಥೇ, ಚಕೃಷಿಧ್ವೇ| ಚಕೃಷೇ, ಚಕೃಷಿವಹೇ, ಚಕೃಷಿಮಹೇ|

(ವೈಕಲ್ಪಿಕ 'ಅಮ್' ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 654. ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚರ್ದಪಧಸ್ಯಾನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ (3.1.59)

ವೃತ್ತಿ - ಉಪದೇಶೇ ಅನುದಾತ್ತಃ ಯಃ ಋದುಪಧಃ ತಸ್ಯ ಅಮ್ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಝಲಾದೌ ಅಕಿತಿ ಕ್ರಷ್ಟಾ, ಕರ್ಷಾಽ ಕೃಕ್ಷೀಷ್ಟ

ವಾ|| ಸ್ವಶ-ಮೃಶ-ಕೃಷ-ತೃಪ-ದೃಪಾಂ ಜ್ಞೇಃ ಸಿಚ್ ವಾ ವಾಚ್ಯಃ

ಅಕ್ರಾಕ್ಷೀತ್, ಅಕಾಕ್ಷೀತ್| ಅಕ್ರಕ್ಷತ್| ಅಕ್ರಷ್ಟ| ಅಕ್ರಕ್ಷತಾಮ್| ಅಕ್ರಕ್ಷತ| ಕ್ಸಪಕ್ಷೇ- ಅಕ್ರಕ್ಷತ| ಅಕ್ರಕ್ಷತಾಮ್| ಅಕ್ರಕ್ಷನ್ತ| 5. ಮಿಲ ಸಜ್ಜಮೇ| ಮಿಲತಿ, ಮಿಲತೇ| ಮಿಮೇಲಿ| ಮೇಲಿತಾ| ಅಮೇಲಿತ್| 6. ಮುಚ್ಚ್ಛಾ ಮೋಚನೇ|

ಪ.ಛೇ.- ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ, ಚ, ಋದುಪಧಸ್ಯ, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್|

ಅ.ವ್ಯ.- "ಆದೇಚ ಉಪದೇಶೇತಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪದೇಶೇ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು "ಸ್ಯಜಿದ್ರುಶೋರ್ಫಲ್ಯಮಕಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಝಲಿ' 'ಅಮ್'

‘ಅಕಿತಿ’ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- ಉಪದೇಶಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅನುದಾತ್ತ ಋದುಪಧ ಧಾತುವಿದೆಯೋ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ‘ಅಮ್’ ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ- ಕಿತ್ ಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಝಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ. ಇದರಲ್ಲಿ ‘ಮ್’ ಕಾರವು ಇತ್ ಆಗಿದೆ. ಮಿತ್ ಆಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ‘ಅ’ ಕಾರವು “ಮಿದಬೋಽನ್ಯಾತ್ ಪರಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯವಾದ ‘ಅಚ್’ ನ ನಂತರ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ಉಟ್: ಉದಾ- ಕ್ರಷ್ಟಾ - ಕೃಷ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ‘ಉಟ್’ ‘ಲ್’ ಕಾರದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್+ತಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಉಪದೇಶಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತ ಮತ್ತು ‘ಋ’ ಕಾರ ಉಪಧೆಯಾಗಿಯುಳ್ಳ ಧಾತುವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ‘ಅಕಿತ್’ ಆದ ಝಲಾದಿಯಾದ ‘ತಾ’ ದ ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಅಮ್’ ಆಗಮವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಮಿತ್ ಆಗಿ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ ಅಂತ್ಯವಾದ ಅಚ್ ನ ನಂತರ ಅಂದರೆ ‘ಕೃ’ ವಿನ ‘ಋ’ ಕಾರದ ನಂತರ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೃ+ಅ+ಷ್+ತಾ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ‘ಋ’ ಕಾರ ‘ಅ’ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಯಣ್ ಸಂಧಿಯಾಗಿ ಕ್+ರ್+ಅ=ಕ್ರ, ಕ್ರಷ್+ ತಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ‘ಷ್’ ಕಾರದ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ‘ತ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಪುಷ್ತ ಬಂದು ಕ್ರಷ್ಟಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಥೈಪದದಲ್ಲಿ-(ಅಮ್ ಆಗಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ) -ಕ್ರಷ್ಟಾ, ಕ್ರಷ್ಟಾರೌ, ಕ್ರಷ್ಟಾರಃ| ಕ್ರಷ್ಟಾಸಿ, ಕ್ರಷ್ಟಾಸ್ಥಃ, ಕ್ರಷ್ಟಾಸ್ಥಿ, ಕ್ರಷ್ಟಾಸ್ಥಃ, ಕ್ರಷ್ಟಾಸ್ಥಃ|

ಅಮ್ ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ-ಕೃಷ್ ನಲ್ಲಿರುವ ‘ಋ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಉಪಧಾ ಗುಣ ಬಂದು ಕರ್ಷ್ ಎಂದಾಗಿ ಕರ್ಷ್+ತಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪುಷ್ತ ಬಂದು ಕರ್ಷ್ಫಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ರೂಪಗಳು ; ಕರ್ಷ್ಫಾ, ಕರ್ಷ್ಫಾರೌ, ಕರ್ಷ್ಫಾರಃ| ಕರ್ಷ್ಫಾಸಿ, ಕರ್ಷ್ಫಾಸ್ಥಃ, ಕರ್ಷ್ಫಾಸ್ಥಿ, ಕರ್ಷ್ಫಾಸ್ಥಃ, ಕರ್ಷ್ಫಾಸ್ಥಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ - (ಅಮ್ ಆಗಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ)- ಕ್ರಷ್ಟಾ, ಕ್ರಷ್ಟಾರೌ, ಕ್ರಷ್ಟಾರಃ| ಕ್ರಷ್ಟಾಸೇ, ಕ್ರಷ್ಟಾಸಾಥೇ, ಕ್ರಷ್ಟಾಧೈಃ| ಕ್ರಷ್ಟಾಹೇ, ಕ್ರಷ್ಟಾಸ್ವಹೇ, ಕ್ರಷ್ಟಾಸ್ವಹೇ|

ಅಮ್ ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ- ಕರ್ಷ್ಫಾ, ಕರ್ಷ್ಫಾರೌ, ಕರ್ಷ್ಫಾರಃ| ಕರ್ಷ್ಫಾಸೇ, ಕರ್ಷ್ಫಾಸಾಥೇ, ಕರ್ಷ್ಫಾಧೈಃ| ಕರ್ಷ್ಫಾಹೇ, ಕರ್ಷ್ಫಾಸ್ವಹೇ, ಕರ್ಷ್ಫಾಸ್ವಹೇ|

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಥೈಪದದಲ್ಲಿ (ಅಮ್ ಆಗಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ)- ಕ್ಷ್ಯತಿ, ಕ್ಷ್ಯತಃ, ಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ| ಕ್ಷ್ಯಸಿ, ಕ್ಷ್ಯಥಃ, ಕ್ಷ್ಯಥಾ| ಕ್ಷ್ಯಮಿ, ಕ್ಷ್ಯವಃ, ಕ್ಷ್ಯಮಃ|

ಅಮ್ ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ಕ್ಷ್ಯತಿ, ಕ್ಷ್ಯತಃ, ಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ| ಕ್ಷ್ಯಸಿ, ಕ್ಷ್ಯಥಃ, ಕ್ಷ್ಯಥಾ| ಕ್ಷ್ಯಮಿ, ಕ್ಷ್ಯವಃ, ಕ್ಷ್ಯಮಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ -(ಅಮ್ ಆಗಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ)- ಕ್ಷ್ಯತೇ, ಕ್ಷ್ಯತೇ, ಕ್ಷ್ಯನ್ತೇ| ಕ್ಷ್ಯಸೇ, ಕ್ಷ್ಯಥೇ, ಕ್ಷ್ಯಧೈಃ| ಕ್ಷ್ಯೇ, ಕ್ಷ್ಯವಹೇ, ಕ್ಷ್ಯಮಹೇ|

ಅಮ್ ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ- ಕ್ಷ್ಯತೇ, ಕ್ಷ್ಯತೇ, ಕ್ಷ್ಯನ್ತೇ| ಕ್ಷ್ಯಸೇ,

ಕರ್ಕ್ಷ್ಯಧೇ, ಕರ್ಕ್ಷ್ಯಧೇ! ಕರ್ಕ್ಷ್ಯ, ಕರ್ಕ್ಷ್ಯಾವಹೇ, ಕರ್ಕ್ಷ್ಯಮಹೇ

ಲೋಟ: ಪರಸ್ಪ್ರಪದದಲ್ಲಿ - ಕೃಷತು/ಕೃಷತಾತ್, ಕೃಷತಾಮ್, ಕೃಷನ್ತು ಕೃಷ/
ಕೃಷತಾತ್, ಕೃಷತಮ್, ಕೃಷತಾ ಕೃಷಾಣಿ, ಕೃಷಾವ, ಕೃಷಾಮು।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ - ಕೃಷತಾಮ್, ಕೃಷೇತಾಮ್, ಕೃಷನ್ತಾಮ್, ಕೃಷಸ್ತು ಕೃಷೇಧಾಮ್,
ಕೃಷಧಮ್, ಕೃಷ್ಯ, ಕೃಷಾವಹ್ಯ, ಕೃಷಾಮಹ್ಯ।

ಲಜ್:ಪರಸ್ಪ್ರಪದದಲ್ಲಿ- ಅಕೃಷತ್, ಅಕೃಷತಾಮ್, ಅಕೃಷನ್, ಅಕೃಷಃ, ಅಕೃಷತಮ್,
ಅಕೃಷತಾ ಅಕೃಷಮ್, ಅಕೃಷಾವ, ಅಕೃಷಾಮು।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಅಕೃಷತ, ಅಕೃಷೇತಾಮ್, ಅಕೃಷನ್ತು ಅಕೃಷಧಾಃ, ಅಕೃಷೇಧಾಮ್,
ಅಕೃಷಧಮ್, ಅಕೃಷೇ, ಅಕೃಷಾವಾಹಿ, ಅಕೃಷಾಮಹಿ।

ಎ. ಲಿಜ್:ಪರಸ್ಪ್ರಪದದಲ್ಲಿ-ಕೃಷೇತ್, ಕೃಷೇತಾಮ್, ಕೃಷೇಯುಃ, ಕೃಷೇಃ,
ಕೃಷೇತಮ್, ಕೃಷೇತಾ ಕೃಷೇಯಮ್, ಕೃಷೇವ, ಕೃಷೇಮು।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಕೃಷೇತ, ಕೃಷೇಯಾತಾಮ್, ಕೃಷೇರನ್, ಕೃಷೇಧಾಃ,
ಕೃಷೇಯಾಧಾಮ್, ಕೃಷೇಧಮ್, ಕೃಷೇಯ, ಕೃಷೇವಹಿ, ಕೃಷೇಮಹಿ।

ಆ. ಲಿಜ್: ಪರಸ್ಪ್ರಪದದಲ್ಲಿ- ಕೃಷ್ಯಾತ್, ಕೃಷ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕೃಷ್ಯಾಸುಃ, ಕೃಷ್ಯಾಃ,
ಕೃಷ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಕೃಷ್ಯಾಸ್ತಾ ಕೃಷ್ಯಾಸಮ್, ಕೃಷ್ಯಾಸ್ತು, ಕೃಷ್ಯಾಸ್ತು।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಕೃಕ್ಷೀಷ್, ಕೃಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕೃಕ್ಷೀರನ್, ಕೃಕ್ಷೀಷಾಃ,
ಕೃಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕೃಕ್ಷೀಧಮ್, ಕೃಕ್ಷೀಯ, ಕೃಕ್ಷೀವಹಿ, ಕೃಕ್ಷೀಮಹಿ।

ಲುಜ್:

ಪರಸ್ಪ್ರಪದದಲ್ಲಿ -(ಅಮ್ ಭಾವದಲ್ಲಿ ಸಿಚ್ ಬಂದಾಗ)- ಅಕ್ರಾಕ್ಷೀತ್, ಅಕ್ರಾಕ್ಷಾವಮ್,
ಅಕ್ರಾಕ್ಷುಃ, ಅಕ್ರಾಕ್ಷೀಃ, ಅಕ್ರಾಕ್ಷಮ್, ಅಕ್ರಾಕ್ಷು ಅಕ್ರಾಕ್ಷಮ್, ಅಕ್ರಾಕ್ಷಃ, ಅಕ್ರಾಕ್ಷಃ।

ಅಮ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ಅಕ್ರಾಕ್ಷೀತ್, ಅಕ್ರಾಕ್ಷಾಮ್, ಅಕ್ರಾಕ್ಷುಃ, ಅಕ್ರಾಕ್ಷೀಃ,
ಅಕ್ರಾಕ್ಷಮ್, ಅಕ್ರಾಕ್ಷಃ, ಅಕ್ರಾಕ್ಷಮ್, ಅಕ್ರಾಕ್ಷಃ, ಅಕ್ರಾಕ್ಷಃ।

'ಕ್' ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ಅಕ್ರಕ್ಷತ್, ಅಕ್ರಕ್ಷತಾಮ್, ಅಕ್ರಕ್ಷನ್, ಅಕ್ರಕ್ಷಃ, ಅಕ್ರಕ್ಷತಮ್,
ಅಕ್ರಕ್ಷತಾ ಅಕ್ರಕ್ಷಮ್, ಅಕ್ರಕ್ಷಾವ, ಅಕ್ರಕ್ಷಾಮು।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-"ಸಿಚಿ ವೃದ್ಧಿ ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು
ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು "ಲಿಜ್ ಸಿಚಿ ಆತ್ಮನೇ ಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿಡ್ವದ್ಭವ
ಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಮ್ ಆಗಮವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸಿಚ್ ಬಂದಾಗ - ಅಕ್ರಕ್ಷ, ಅಕ್ರಕ್ಷತಾಮ್, ಅಕ್ರಕ್ಷತಾ ಅಕ್ರಕ್ಷಾಃ, ಅಕ್ರಕ್ಷಾಧಾಮ್,
ಅಕ್ರಕ್ಷಧಮ್, ಅಕ್ರಕ್ಷಿ, ಅಕ್ರಕ್ಷಹಿ, ಅಕ್ರಕ್ಷಹಿ।

'ಕ್' ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ-ಅಕ್ರಕ್ಷತ, ಅಕ್ರಕ್ಷತಾಮ್, ಅಕ್ರಕ್ಷನ್ತು ಅಕ್ರಕ್ಷಧಾಃ, ಅಕ್ರಕ್ಷಾಧಾಮ್,
ಅಕ್ರಕ್ಷಧಮ್, ಅಕ್ರಕ್ಷಿ, ಅಕ್ರಕ್ಷಾವಹಿ, ಅಕ್ರಕ್ಷಾಮಹಿ।

ಲೞ್: ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ - (ಅಮ್ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ) - ಅಕ್ಕಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಕ್ಕಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಕ್ಕಕ್ಷ್ಯನ್, ಅಕ್ಕಕ್ಷ್ಯಿ, ಅಕ್ಕಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅಕ್ಕಕ್ಷ್ಯತ, ಅಕ್ಕಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅಕ್ಕಕ್ಷ್ಯವ, ಅಕ್ಕಕ್ಷ್ಯಮ|

ಅಮ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ಅಕ್ಕಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಕ್ಕಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಕ್ಕಕ್ಷ್ಯನ್, ಅಕ್ಕಕ್ಷ್ಯಿ, ಅಕ್ಕಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅಕ್ಕಕ್ಷ್ಯತ, ಅಕ್ಕಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅಕ್ಕಕ್ಷ್ಯವ, ಅಕ್ಕಕ್ಷ್ಯಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ - (ಅಮ್ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ)- ಅಕ್ಕಕ್ಷ್ಯತ, ಅಕ್ಕಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಕ್ಕಕ್ಷ್ಯನ್, ಅಕ್ಕಕ್ಷ್ಯಿ, ಅಕ್ಕಕ್ಷ್ಯಧಾಃ, ಅಕ್ಕಕ್ಷ್ಯಧಾಮ್, ಅಕ್ಕಕ್ಷ್ಯಧಮ್, ಅಕ್ಕಕ್ಷ್ಯಿ, ಅಕ್ಕಕ್ಷ್ಯವಹಿ, ಅಕ್ಕಕ್ಷ್ಯಮಹಿ|

ಅಮ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ಅಕ್ಕಕ್ಷ್ಯತ, ಅಕ್ಕಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಕ್ಕಕ್ಷ್ಯನ್, ಅಕ್ಕಕ್ಷ್ಯಿ, ಅಕ್ಕಕ್ಷ್ಯಧಾಃ, ಅಕ್ಕಕ್ಷ್ಯಧಾಮ್, ಅಕ್ಕಕ್ಷ್ಯಧಮ್, ಅಕ್ಕಕ್ಷ್ಯಿ, ಅಕ್ಕಕ್ಷ್ಯವಹಿ, ಅಕ್ಕಕ್ಷ್ಯಮಹಿ|

ಧಾತು 5. ಮಿಲ ಸಂಗಮೇ (ಭೇಟಿಯಾಗುವದು, ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುವದು)- ಸ್ವರಿತ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿ ಮತ್ತು ಸೇಟ್ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ- ಮಿಲತಿ, ಮಿಲತಃ, ಮಿಲನ್ತಿ ಮಿಲಸಿ, ಮಿಲಥಃ, ಮಿಲಥ| ಮಿಲಾಮಿ, ಮಿಲಾವಃ, ಮಿಲಾಮಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಮಿಲತೇ, ಮಿಲೇತೇ, ಮಿಲನ್ತೇ ಮಿಲಸೇ, ಮಿಲಥೇ, ಮಿಲಥೇ| ಮಿಲೇ, ಮಿಲಾವಹೇ, ಮಿಲಾಮಹೇ|

ಲಟ್:ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ- ಮಿಮೇಲ, ಮಿಮಿಲತಃ, ಮಿಮಿಲಃ| ಮಿಮೇಲಿಥ, ಮಿಮಿಲಥಃ, ಮಿಮಿಲ| ಮಿಮೇಲ, ಮಿಮಿಲಿವ, ಮಿಮಿಲಿಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ -ಮಿಮಿಲೇ, ಮಿಮಿಲಾತೇ, ಮಿಮಿಲಿರೇ, ಮಿಮಿಲಿಷೇ, ಮಿಮಿಲಾಥೇ, ಮಿಮಿಲಿಥೇ/ಮಿಮಿಲಿಥೇ| ಮಿಮಿಲೇ, ಮಿಮಿಲಿವಹೇ, ಮಿಮಿಲಿಮಹೇ|

ಲಟ್: ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ - ಮೇಲಿತಾ, ಮೇಲಿತಾರೌ, ಮೇಲಿತಾರಃ| ಮೇಲಿತಾಸಿ, ಮೇಲಿತಾಸ್ತಃ, ಮೇಲಿತಾಸ್ಥ| ಮೇಲಿತಾಸ್ಮಿ, ಮೇಲಿತಾಸ್ತಃ, ಮೇಲಿತಾಸ್ತಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ - ಮೇಲಿತಾ, ಮೇಲಿತಾರೌ, ಮೇಲಿತಾರಃ| ಮೇಲಿತಾಸೇ, ಮೇಲಿತಾಸಾಥೇ, ಮೇಲಿತಾಡ್ಥೇ/ಮೇಲಿತಾಡ್ಥೇ| ಮೇಲಿತಾಹೇ, ಮೇಲಿತಾಸ್ತಹೇ, ಮೇಲಿತಾಸ್ತಹೇ|

ಲಟ್: ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ- ಮೇಲಿಷ್ಯತಿ, ಮೇಲಿಷ್ಯತಃ, ಮೇಲಿಷ್ಯನ್ತಿ ಮೇಲಿಷ್ಯಸಿ, ಮೇಲಿಷ್ಯಥಃ, ಮೇಲಿಷ್ಯಥ| ಮೇಲಿಷ್ಯಾಮಿ, ಮೇಲಿಷ್ಯಾವಃ, ಮೇಲಿಷ್ಯಾಮಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಮೇಲಿಷ್ಯತೇ, ಮೇಲಿಷ್ಯತೇ, ಮೇಲಿಷ್ಯನ್ತೇ| ಮೇಲಿಷ್ಯಸೇ, ಮೇಲಿಷ್ಯಥೇ, ಮೇಲಿಷ್ಯಥೇ| ಮೇಲಿಷ್ಯೇ, ಮೇಲಿಷ್ಯಾವಹೇ, ಮೇಲಿಷ್ಯಾಮಹೇ|

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ- ಮಿಲತು/ಮಿಲತಾತ್, ಮಿಲತಾಮ್, ಮಿಲನ್ತು ಮಿಲ/ಮಿಲತಾತ್, ಮಿಲತಮ್, ಮಿಲತ| ಮಿಲಾನಿ, ಮಿಲಾವ, ಮಿಲಾಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ -ಮಿಲತಾಮ್, ಮಿಲೇತಾಮ್, ಮಿಲನ್ತಾಮ್| ಮಿಲಸ್ವ,

ಮಿಲೇಫಾಮ್, ಮಿಲಧಮ್, ಮಿಲೈ, ಮಿಲಾವಹೈ, ಮಿಲಾಮಹೈ।

ಲಜ್: ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ - ಅಮಿಲತ್, ಅಮಿಲತಾಮ್, ಅಮಿಲನ್, ಅಮಿಲಃ, ಅಮಿಲತಮ್, ಅಮಿಲತ, ಅಮಿಲಮ್, ಅಮಿಲಾವ, ಅಮಿಲಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ -ಅಮಿಲತ, ಅಮಿಲೇತಾಮ್, ಅಮಿಲನ್,ಅಮಿಲಃ, ಅಮಿಲೇಫಾಮ್, ಅಮಿಲಧಮ್, ಅಮಿಲೇ, ಅಮಿಲಾವಹಿ, ಅಮಿಲಾಮಹಿ।

ವಿ. ಲಿಜ್: ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ - ಮಿಲೇತ್, ಮಿಲೇತಾಮ್, ಮಿಲೇಯುಃ, ಮಿಲೇಃ, ಮಿಲೇತಮ್, ಮಿಲೇತ, ಮಿಲೇಯಮ್, ಮಿಲೇವ, ಮಿಲೇಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಮಿಲೇತ, ಮಿಲೇಯಾತಾಮ್, ಮಿಲೇರನ್, ಮಿಲೇಃ, ಮಿಲೇಯಾಫಾಮ್, ಮಿಲೇಧಮ್, ಮಿಲೇಯ, ಮಿಲೇವಹಿ, ಮಿಲೇಮಹಿ।

ಆ. ಲಿಜ್: ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ - ಮಿಲ್ಯಾತ್, ಮಿಲ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಮಿಲ್ಯಾಸುಃ, ಮಿಲ್ಯಾಃ, ಮಿಲ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಮಿಲ್ಯಾಸ್ತ, ಮಿಲ್ಯಾಸಮ್, ಮಿಲ್ಯಾಸ್ತ, ಮಿಲ್ಯಾಸ್ತ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಮೇಲಿಷೀಷ್ಟ, ಮೇಲಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಮೇಲಿಷೀರನ್, ಮೇಲಿಷೀಷ್ಠಾಃ, ಮೇಲಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಮೇಲಿಷೀರ್ದಮ್/ಮೇಲಿಷೀರ್ದಮ್, ಮೇಲಿಷೀಯ, ಮೇಲಿಷೀವಹಿ, ಮೇಲಿಷೀಮಹಿ।

ಲುಜ್: ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ- ಅಮೇಲೀತ್, ಅಮೇಲಿಷ್ಠಾಮ್, ಅಮೇಲಿಷುಃ, ಅಮೇಲೀಃ, ಅಮೇಲಿಷಮ್, ಅಮೇಲಿಷ್ಠ, ಅಮೇಲಿಷಮ್, ಅಮೇಲಿಷ್ಠ, ಅಮೇಲಿಷ್ಠ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ -ಅಮೇಲಿಷ್ಠ, ಅಮೇಲಿಷಾತಾಮ್, ಅಮೇಲಿಷತ, ಅಮೇಲಿಷ್ಠಾಃ, ಅಮೇಲಿಷಾಫಾಮ್, ಅಮೇಲಿರ್ದಮ್/ಅಮೇಲಿರ್ದಮ್, ಅಮೇಲಿಷಿ,ಅಮೇಲಿಷ್ಠಹಿ, ಅಮೇಲಿಷ್ಠಹಿ।

ಲ್ಯಜ್: ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ- ಅಮೇಲಿಷ್ಯತ್, ಅಮೇಲಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಮೇಲಿಷ್ಯನ್, ಅಮೇಲಿಷ್ಯಾಃ, ಅಮೇಲಿಷ್ಯತಮ್, ಅಮೇಲಿಷ್ಯತ, ಅಮೇಲಿಷ್ಯಮ್, ಅಮೇಲಿಷ್ಯಾವ, ಅಮೇಲಿಷ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಅಮೇಲಿಷ್ಯತ, ಅಮೇಲಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಮೇಲಿಷ್ಯನ್, ಅಮೇಲಿಷ್ಯಃ, ಅಮೇಲಿಷ್ಯೇಫಾಮ್, ಅಮೇಲಿಷ್ಯರ್ದಮ್, ಅಮೇಲಿಷ್ಯೇ, ಅಮೇಲಿಷ್ಯವಹಿ, ಅಮೇಲಿಷ್ಯಾಮಹಿ।

6. ಮುಚ್ಚು- ಮೋಚನೇ(ಬಿಟ್ಟುಬಿಡುವದು)- ಸ್ವರಿತ 'ಲೈ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಮುಚ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸ್ವರಿತೇತ್ತಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿದ್ದರೂ, 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ 'ಇಟ್' ಬರುತ್ತದೆ. 'ಲ್ಯದಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ಪುಷಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ, 'ಚ್ಚಿ'ಗೆ 'ಅಜ್' ಬರುತ್ತದೆ.

(ನುಮ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 655. ಶೇ ಮುಜಾದೀನಾಮ್ (7.1.59)

ವೃತ್ತಿ - ಮುಚ್-ಲಿಪ್-ವಿದ್-ಲುಪ್-ಸಿಚ್-ಕೃತ್-ಖಿದ್-ಪಿಶಾಂ ನುಮ್ ಸ್ಯಾತ್
ಶೇ ಪರೇ ಮುಞ್ಜತಿ, ಮುಞ್ಜತೇ ಮೋಕ್ತಾ ಮುಚ್ಯಾತ್ ಮುಕ್ಷೀಷ್ಟ ಅಮುಞ್ಜತ್,
ಅಮುಕ್ಶ ಅಮುಕ್ಶತಾಮ್

7. ಲುಪ್ಲ ಛೇದನೇ ಲುಮ್ಪತಿ, ಲುಮ್ಪತೇ ಲೋಪ್ತಾ ಅಲುಪತ್, ಅಲುಪ್ತ

8. ವಿದ್ವೃ ಲಾಭೇ ವಿಸ್ತತಿ, ವಿಸ್ತತೇ ವಿವೇದ, ವಿವಿದೇ ವ್ಯಾಪ್ತಭೂತಿಮತೇ
ಸೇಟ್ ವೇದಿತಾ ಭಾಷ್ಯಮತ್ಯೇನಿಟ್ ಪರಿವೇತ್ತಾ

9. ಷಿಚ್ ಕ್ಷರಣೇ ಸಿಞ್ಜತಿ ಸಿಞ್ಜತೇ

ಅ.ವ್ಯ. - “ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ನುಮ್’ ಎಂಬ
ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ‘ಶಪ್(ಅ)’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಮುಚ್-ಲಿಪ್-ವಿದ್-ಲುಪ್-
ಸಿಚ್-ಕೃತ್-ಖಿದ್ ಮತ್ತು ಪಿಶ್ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ‘ನುಮ್(ನ್)’ ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಮುಞ್ಜತಿ - ‘ಮುಚ್’ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ‘ಲಟ್’ ‘ಲ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ತಿಪ್’
ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ ‘ಶ (ಅ)’ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಮೇಲೆ, ಮುಚ್+ಅ+ತಿ
ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ನುಮ್(ನ್)’, ಆಗಮ ಬಂದಮೇಲೆ,
“ಮಿದಚೋಽನ್ತ್ಯಾತ್ ಪರಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಮು’ ವಿನಲ್ಲಿರುವ ‘ಉ’ ಕಾರದ
ನಂತರ ‘ನ್’ ಕಾರವು ಬಂದು ಮುನ್+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. “ನಶ್ಚಾಪದಾನ್ತಸ್ಯ
ಝಲಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ನ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಬರುತ್ತದೆ ಮತ್ತು “ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ
ಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದು ‘ನ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ
‘ಇತ್’ಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಮುಞ್ಚ್+ಅ+ತಿ=ಮುಞ್ಜತಿ ಎಂಬ ರೂಪವು
ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಪರಸ್ವೈಪದದಲ್ಲಿ- ಮುಞ್ಜತಿ, ಮುಞ್ಜತಃ, ಮುಞ್ಜನ್ತಿ ಮುಞ್ಜಸಿ, ಮುಞ್ಜಥಃ,
ಮುಞ್ಜಥಃ ಮುಞ್ಜಾಮಿ, ಮುಞ್ಜಾವಃ, ಮುಞ್ಜಾಮಃ

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಮುಞ್ಜತೇ, ಮುಞ್ಜತೇ, ಮುಞ್ಜನೇ ಮುಞ್ಜಸೇ, ಮುಞ್ಜಥೇ,
ಮುಞ್ಜದ್ವೇ ಮುಞ್ಜೇ, ಮುಞ್ಜಾವಹೇ, ಮುಞ್ಜಾಮಹೇ

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ವೈಪದದಲ್ಲಿ- ‘ಶ(ಅ)’ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದೇ ಇರುವುದರಿಂದ
(ಆರ್ಧಧಾತುಕ)ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ‘ನುಮ್(ನ್)’ ಆಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ರೂಪಗಳು: ಮುಮೋಚ, ಮುಮುಚತುಃ, ಮುಮುಚುಃ ಮುಮೋಚಿಥ,
ಮುಮುಚಿಥುಃ, ಮುಮುಚಃ ಮುಮೋಚ, ಮುಮುಚಿವ, ಮುಮುಚಿಮಃ

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ -ಮುಮುಚೇ, ಮುಮುಚಾತೇ, ಮುಮುಚಿರೇ ಮುಮುಚಿಷೇ,

ಮುಮುಚಾರ್ಥೇ, ಮುಮುಚಿದ್ವೇ, ಮುಮುಚೇ, ಮುಮುಚವಹೇ, ಮುಮುಚಮಹೇ

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ಲಘೂಪಧ ಗುಣ, ಮತ್ತು 'ಚ' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ಚೋಃ ಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವ(ಕ್) ಬರುತ್ತದೆ. ರೂಪಗಳು : ಮೋಕ್ತಾ, ಮೋಕ್ತಾರೌ, ಮೋಕ್ತಾರಃ, ಮೋಕ್ತಾಸಿ, ಮೋಕ್ತಾಸ್ತು, ಮೋಕ್ತಾಸ್ಮಿ, ಮೋಕ್ತಾಸ್ವಃ, ಮೋಕ್ತಾಸ್ತುಃ

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ -ಮೋಕ್ತಾ, ಮೋಕ್ತಾರೌ, ಮೋಕ್ತಾರಃ, ಮೋಕ್ತಾಸೇ, ಮೋಕ್ತಾಸಾರ್ಥೇ, ಮೋಕ್ತಾದ್ವೇ, ಮೋಕ್ತಾಹೇ, ಮೋಕ್ತಾಸ್ವಹೇ, ಮೋಕ್ತಾಸ್ತಹೇ

ಲೃಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ಉದಾ- ಮೋಕ್ಷ್ಯತಿ - 'ಮುಚ್' ಚಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲೃಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತಿ' ಆದೇಶ ಬಂದು ನಂತರ 'ಸ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಮುಚ್+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಪುಗನ್ತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಬಂದು ಮೋಚ್+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಚೋಃ ಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ(ಕ್) ಬರುತ್ತದೆ. 'ಕ್' ಕಾರದ ನಂತರ 'ಸ್ಯ'ದಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ "ಅದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವ ಬಂದು ಮೋಕ್+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಕ್' ಮತ್ತು 'ಷ್' ವರ್ಣಗಳು ಸೇರಿ 'ಕ್ಷ' ಆಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಮೋಕ್ಷ್ಯತಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು - ಮೋಕ್ಷ್ಯತಿ, ಮೋಕ್ಷ್ಯತಃ, ಮೋಕ್ಷ್ಯಂತಿ, ಮೋಕ್ಷ್ಯಸಿ, ಮೋಕ್ಷ್ಯಥಃ, ಮೋಕ್ಷ್ಯಥಿ, ಮೋಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ಮೋಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ಮೋಕ್ಷ್ಯಾಮುಃ

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ - ಮೋಕ್ಷ್ಯತೇ, ಮೋಕ್ಷ್ಯತೇ, ಮೋಕ್ಷ್ಯಂತೇ, ಮೋಕ್ಷ್ಯಸೇ, ಮೋಕ್ಷ್ಯಥೇ, ಮೋಕ್ಷ್ಯದ್ವೇ, ಮೋಕ್ಷ್ಯೇ, ಮೋಕ್ಷ್ಯಾವಹೇ, ಮೋಕ್ಷ್ಯಾಮಹೇ

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ಮುಇತು/ಮುಇತಾತ್, ಮುಇನ್ತಾಮ್, ಮುಇನ್ತು ಮುಇ/ಮುಇತಾತ್, ಮುಇತಮ್, ಮುಇತತ ಮುಇನ್ತಾನಿ, ಮುಇನ್ತಾವ, ಮುಇನ್ತಾಮಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ - ಮುಇತಾಮ್, ಮುಇನ್ತಾತಾಮ್, ಮುಇನ್ತಾಮ್, ಮುಇನ್ತಸ್ವ, ಮುಇನ್ತಾಧಾಮ್, ಮುಇನ್ತದ್ವಾಮ್, ಮುಇನ್ತೈ, ಮುಇನ್ತಾವಹೈ, ಮುಇನ್ತಾಮಹೈ

ಲಜ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ಅಮುಇತತ್, ಅಮುಇತಾತಾಮ್, ಅಮುಇನ್, ಅಮುಇನ್ತಃ, ಅಮುಇನ್ತಮ್, ಅಮುಇನ್ತತ ಅಮುಇನ್ತಮ್, ಅಮುಇನ್ತಾವ, ಅಮುಇನ್ತಾಮಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ -ಅಮುಇನ್ತತ, ಅಮುಇನ್ತಾತಾಮ್, ಅಮುಇನ್ತು ಅಮುಇನ್ತಾಃ, ಅಮುಇನ್ತಾಧಾಮ್, ಅಮುಇನ್ತದ್ವಾಮ್, ಅಮುಇನ್ತೈ, ಅಮುಇನ್ತಾವಹಿ, ಅಮುಇನ್ತಾಮಹಿ

ವಿ. ಲಿಜ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ಮುಇನ್ತೀತ್, ಮುಇನ್ತೀತಾಮ್, ಮುಇನ್ತೀಯುಃ, ಮುಇನ್ತೀಃ, ಮುಇನ್ತೀತಮ್, ಮುಇನ್ತೀತ ಮುಇನ್ತೀಯಮ್, ಮುಇನ್ತೀವ, ಮುಇನ್ತೀಮಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಮುಇನ್ತೀತ, ಮುಇನ್ತೀಯಾತಾಮ್, ಮುಇನ್ತೀರನ್, ಮುಇನ್ತೀಥಾಃ, ಮುಇನ್ತೀಯಾಧಾಮ್, ಮುಇನ್ತೀದ್ವಾಮ್, ಮುಇನ್ತೀಯ, ಮುಇನ್ತೀವಹಿ, ಮುಇನ್ತೀಮಹಿ

ಆ. ಲಿಜ್: ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ- ಮುಚ್ಯಾತ್, ಮುಚ್ಯಾಸ್ತಾಮ್. ಮುಚ್ಯಾಸುಃ, ಮುಚ್ಯಾಃ, ಮುಚ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಮುಚ್ಯಾಸ್ತು, ಮುಚ್ಯಾಸಮ್, ಮುಚ್ಯಾಸ್ವ, ಮುಚ್ಯಾಸ್ವ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಕುತ್ವ ಮತ್ತು 'ಸಿಯುಟ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು 'ಕ್' ಮತ್ತು 'ಷ್' ಗಳು ಸೇರಿದಾಗ 'ಕ್ಷ' ಆಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು-ಮುಕ್ಷೀಷ್ವ, ಮುಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಮುಕ್ಷೀರನ್| ಮುಕ್ಷೀಷ್ಯಾಃ, ಮುಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಮ್, ಮುಕ್ಷೀಧ್ವಮ್| ಮುಕ್ಷೀಯ, ಮುಕ್ಷೀವಹಿ, ಮುಕ್ಷೀಮಹಿ|

ಲುಜ್:ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ - ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ತಿಪ್', 'ಅಟ್' ಆಗಮ ಮತ್ತು 'ಚ್ಚಿ' ಗೆ "ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾದ್ಯ ಲೃದಿತಃ ಪರಸ್ಪೃಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಜ್' ಬಂದು ಅಮುಚ್+ಅ+ತ್=ಅಮುಚತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು-ಅಮುಚತ್, ಅಮುಚತಾಮ್, ಅಮುಚನ್| ಅಮುಚಃ, ಅಮುಚತಮ್, ಅಮುಚತ| ಅಮುಚಮ್, ಅಮುಚಾವ, ಅಮುಚಾಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಇಲ್ಲಿ 'ಅಜ್' ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಆದರೆ ಸಿಚ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ "ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾದ್ಯಲೃದಿತಃ ಪರಸ್ಪೃಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಪರಸ್ಪೃ ಪದದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ 'ಅಜ್' ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಮುಚ್+ಸ್+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಝಲೋ ಝಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು 'ಚ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ ಬಂದು ಅಮುಕ್ತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲಿ ಝಲ್ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿ ಕುತ್ವ ಬಂದು 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು 'ಕ್ಷ' ಎಂದಾಗಿ ಅಮುಕ್ಷಾತಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಮುಕ್ತ, ಅಮುಕ್ಷಾತಾಮ್, ಅಮುಕ್ಷತ| ಅಮುಕ್ಷಾಃ, ಅಮುಕ್ಷಾಧಾಮ್, ಅಮುಗ್ಧಮ್| ಅಮುಕ್ಷಿ, ಅಮುಕ್ಷ್ವಹಿ, ಅಮುಕ್ಷ್ವಹಿ|

ಲೃಜ್: ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ-ಅಮೋಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಮೋಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಮೋಕ್ಷ್ಯನ್| ಅಮೋಕ್ಷ್ಯಃ, ಅಮೋಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅಮೋಕ್ಷ್ಯತ| ಅಮೋಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅಮೋಕ್ಷ್ಯವ, ಅಮೋಕ್ಷ್ಯಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಅಮೋಕ್ಷ್ಯತ, ಅಮೋಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಮೋಕ್ಷ್ಯನ್| ಅಮೋಕ್ಷ್ಯಃ, ಅಮೋಕ್ಷ್ಯಧಾಮ್, ಅಮೋಕ್ಷ್ಯಧ್ವಮ್| ಅಮೋಕ್ಷ್ಯೇ, ಅಮೋಕ್ಷ್ಯವಹಿ, ಅಮೋಕ್ಷ್ಯಮಹಿ|

ಧಾತು 7. ಲುಪ್-ಛೇದನೇ (ಕತ್ತರಿಸುವದು)-ಸ್ವರಿತ 'ಲ್ಯ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಲುಪ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅನಿಟ್ ಆಗಿದ್ದರೂ, ಲಿಟ್‌ನಲ್ಲಿ ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ ಇಟ್ ಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್(ನ್)' ಆಗಮ ಬಂದು 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಮತ್ತು ಪರಸರ್ವಣ ಬಂದು 'ಲುಮ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಙ್: ಪರಸ್ವೈಪದದಲ್ಲಿ- ಲುಂಪತಿ, ಲುಂಪತಃ, ಲುಂಪನ್ತು ಲುಂಪಸಿ, ಲುಂಪಥಃ, ಲುಂಪಥಾಲುಂಪಾಮಿ, ಲುಂಪಾವಃ, ಲುಂಪಾಮಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಲುಂಪತೇ, ಲುಂಪೇತೇ, ಲುಂಪನ್ತೇ ಲುಂಪಸೇ, ಲುಂಪೇಥೇ, ಲುಂಪ್ತೇ ಲುಂಪೇ, ಲುಂಪಾವಹೇ, ಲುಂಪಾಮಹೇ|

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ವೈಪದದಲ್ಲಿ - ಲುಲೋಪ, ಲುಲುಪತುಃ, ಲುಲುಪುಃ| ಲುಲೋಪಿಥ, ಲುಲುಪಥುಃ, ಲುಲುಪ| ಲುಲೋಪ, ಲುಲುಪಿವ, ಲುಲುಪಿಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ -ಲುಲುಪೇ, ಲುಲುಪಾತೇ, ಲುಲುಪಿರೆ| ಲುಲುಪಿಷೇ, ಲುಲುಪಾಥೇ, ಲುಲುಪಿಧೇ| ಲುಲುಪೇ, ಲುಲುಪಿವಹೇ, ಲುಲುಪಿಮಹೇ|

ಲುಙ್: ಪರಸ್ವೈಪದದಲ್ಲಿ- ಲೋಪ್ತಾ, ಲೋಪತಾರೌ, ಲೋಪ್ತಾರಃ| ಲೋಪ್ತಾಸಿ, ಲೋಪ್ತಾಸ್ತುಃ, ಲೋಪ್ತಾಸ್ಥಿ, ಲೋಪ್ತಾಸ್ತಃ, ಲೋಪ್ತಾಸ್ತುಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ -ಲೋಪ್ತಾ, ಲೋಪ್ತಾರೌ, ಲೋಪ್ತಾರಃ| ಲೋಪ್ತಾಸೇ, ಲೋಪ್ತಾಸಾಥೇ, ಲೋಪ್ತಾಧೇ| ಲೋಪ್ತಾಹೇ, ಲೋಪ್ತಾಸ್ತಹೇ, ಲೋಪ್ತಾಸ್ತಹೇ|

ಲೃಟ್:ಪರಸ್ವೈಪದದಲ್ಲಿ-ಲೋಪ್ಸ್ಯತಿ, ಲೋಪ್ಸ್ಯತಃ, ಲೋಪ್ಸ್ಯಂತು ಲೋಪ್ಸ್ಯಸಿ, ಲೋಪ್ಸ್ಯಥಃ, ಲೋಪ್ಸ್ಯಥ| ಲೋಪ್ಸ್ಯಾಮಿ, ಲೋಪ್ಸ್ಯಾವಃ, ಲೋಪ್ಸ್ಯಾಮಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಲೋಪ್ಸ್ಯತೇ, ಲೋಪ್ಸ್ಯತೇ, ಲೋಪ್ಸ್ಯಂತೇ ಲೋಪ್ಸ್ಯಸೇ, ಲೋಪ್ಸ್ಯಥೇ, ಲೋಪ್ಸ್ಯಥೇ| ಲೋಪ್ಸ್ಯೇ, ಲೋಪ್ಸ್ಯವಹೇ, ಲೋಪ್ಸ್ಯಾಮಹೇ|

ಲೋಙ್: ಪರಸ್ವೈಪದದಲ್ಲಿ - ಲುಂಪತು/ಲುಂಪತಾತ್, ಲುಂಪತಾಮ್, ಲುಂಪನ್ತು ಲುಂಪ/ಲುಂಪತಾತ್, ಲುಂಪತಮ್, ಲುಂಪತ| ಲುಂಪಾನಿ, ಲುಂಪಾವ, ಲುಂಪಾಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ -ಲುಂಪತಾಮ್ ಲುಂಪೇತಾಮ್, ಲುಂಪನ್ತಾಮ್| ಲುಂಪಸ್ವ, ಲುಂಪೇಥಾಮ್, ಲುಂಪಧಮ್| ಲುಂಪೈ, ಲುಂಪಾವಹೈ, ಲುಂಪಾಮಹೈ|

ಲಙ್: ಪರಸ್ವೈಪದದಲ್ಲಿ- ಅಲುಂಪತ್, ಅಲುಂಪತಾಮ್, ಅಲುಂಪನ್| ಅಲುಂಪಃ, ಅಲುಂಪತಮ್, ಅಲುಂಪತ| ಅಲುಂಪಮ್, ಅಲುಂಪಾವ, ಅಲುಂಪಾಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಅಲುಂಪತ, ಅಲುಂಪೇತಾಮ್, ಅಲುಂಪನ್ತು| ಅಲುಂಪಥಾಃ, ಅಲುಂಪೇಥಾಮ್, ಅಲುಂಪಧಮ್| ಅಲುಂಪೇ, ಅಲುಂಪಾವಹಿ, ಅಲುಂಪಾಮಹಿ|

ಏ. ಲಿಙ್: ಪರಸ್ವೈಪದದಲ್ಲಿ- ಲುಂಪೇತ್, ಲುಂಪೇತಾಮ್, ಲುಂಪೇಯುಃ| ಲುಂಪೇಃ, ಲುಂಪೇತಮ್, ಲುಂಪೇತ| ಲುಂಪೇಯಮ್, ಲುಂಪೇವ, ಲುಂಪೇಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ - ಲುಂಪೇತ, ಲುಂಪೇಯಾತಾಮ್, ಲುಂಪೇರನ್| ಲುಂಪೇಥಾಃ, ಲುಂಪೇಯಾಥಾಮ್, ಲುಂಪೇಧಮ್| ಲುಂಪೇಯ, ಲುಂಪೇವಹಿ, ಲುಂಪೇಮಹಿ|

ಆ. ಲಿಙ್: ಪರಸ್ವೈಪದದಲ್ಲಿ- ಲುಂಪ್ಯಾತ್, ಲುಂಪ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಲುಂಪ್ಯಾಸುಃ| ಲುಂಪ್ಯಾಃ, ಲುಂಪ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಲುಂಪ್ಯಾಸ್ತು| ಲುಂಪ್ಯಾಸಮ್, ಲುಂಪ್ಯಾಸ್ತು, ಲುಂಪ್ಯಾಸ್ತು|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ - ಲುಂಪೀಷ್ಠ, ಲುಂಪೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಲುಂಪೀರನ್| ಲುಂಪೀಷ್ಠಾಃ,

ಲುಂಪೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಲುಂಪೀಧ್ವಮ್| ಲುಂಪೀಯ, ಲುಂಪೀವಹಿ, ಲುಂಪೀಮಹಿ|

ಲುಜ್: ಪರಸ್ಥಪದದಲ್ಲಿ - ಅಲುಂಪತ್, ಅಲುಂಪತಾಮ್, ಅಲುಂಪನ್|
ಅಲುಂಪಃ, ಅಲುಂಪತಮ್, ಅಲುಂಪತ| ಅಲುಂಪಮ್, ಅಲುಂಪಾವ, ಅಲುಂಪಾಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಅಲುಪ್ತ, ಅಲುಪ್ತಾತಾಮ್, ಅಲುಪ್ತತ| ಅಲುಪ್ತಾಃ,
ಅಲುಪ್ತಾಧಾಮ್, ಅಲುಬ್ಧಮ್| ಅಲುಪ್ತಿ, ಅಲುಪ್ಷಹಿ, ಅಲುಪ್ಷಹಿ|

ಲ್ಯಜ್: ಪರಸ್ಥಪದದಲ್ಲಿ - ಅಲೋಪ್ಸತ್, ಅಲೋಪ್ಸತಾಮ್, ಅಲೋಪ್ಸನ್|
ಅಲೋಪ್ಸಃ, ಅಲೋಪ್ಸತಮ್, ಅಲೋಪ್ಸತ| ಅಲೋಪ್ಸಮ್, ಅಲೋಪ್ಸಾವ,
ಅಲೋಪ್ಸಾಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಅಲೋಪ್ಸತ, ಅಲೋಪ್ಸತಾಮ್, ಅಲೋಪ್ಸನ್ತ|
ಅಲೋಪ್ಸಾಃ, ಅಲೋಪ್ಸಾಧಾಮ್ ಅಲೋಪ್ಸಧ್ವಮ್| ಅಲೋಪ್ಸೇ,
ಅಲೋಪ್ಸಾವಹಿ, ಅಲೋಪ್ಸಾಮಹಿ|

8. ವಿದಿಲ್ಯ- ಲಾಭೇ (ಪಡೆಯುವದು) ಇದರಲ್ಲಿ 'ವಿದ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.
ಇದು ಉಭಯಪದಿ. ಇದು ಅನಿಟ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಭೂತಿ ಆಚಾರ್ಯರ
ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಸೇಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: ವಿನ್ದತಿ-'ವಿದ್' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ 'ಲಟ್' 'ಲ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ
ಬಂದಮೇಲೆ 'ಶ(ಅ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್'
(ನ್)'ಆಗಮ ಬಂದಾಗ ವಿನ್ದ+ಅ+ತಿ=ವಿನ್ದತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:ಪರಸ್ಥಪದದಲ್ಲಿ-ವಿನ್ದತಿ, ವಿನ್ದತಃ, ವಿನ್ದನ್ತಿ, ವಿನ್ದಸಿ, ವಿನ್ದಥಃ, ವಿನ್ದಥ|
ವಿನ್ದಾಮಿ, ವಿನ್ದಾವಃ, ವಿನ್ದಾಮಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ವಿನ್ದತೇ, ವಿನ್ದೇತೇ, ವಿನ್ದನ್ತೇ, ವಿನ್ದಸೇ, ವಿನ್ದೇಥೇ, ವಿನ್ದಧ್ವೇ,
ವಿನ್ದೇ, ವಿನ್ದಾವಹೇ, ವಿನ್ದಾಮಹೇ|

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಥಪದದಲ್ಲಿ - ವಿವೇದ, ವಿವಿದತುಃ, ವಿವಿದುಃ| ವಿವೇದಿಥ, ವಿವಿದಥುಃ,
ವಿವಿದ| ವಿವೇದ, ವಿವಿದಿವ, ವಿವಿದಿಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ವಿವಿದೇ, ವಿವಿದಾತೇ, ವಿವಿದಿರೇ| ವಿವಿದಿಷೇ, ವಿವಿದಾಥೇ,
ವಿವಿದಿಧ್ವೇ| ವಿವಿದೇ, ವಿವಿದಾವಹೇ, ವಿವಿದಾಮಹೇ|

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಥಪದದಲ್ಲಿ - ಭಾಷ್ಯಕಾರ(ಅನಿಟ್) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ವೇತ್ತಾ, ವೇತ್ತಾರೌ,
ವೇತ್ತಾರಃ| ವೇತ್ತಾಸಿ, ವೇತ್ತಾಸ್ಥಃ, ವೇತ್ತಾಸ್ಥ| ವೇತ್ತಾಸ್ಮಿ, ವೇತ್ತಾಸ್ವಃ, ವೇತ್ತಾಸ್ವಃ|

ವ್ಯಾಪ್ತಭೂತಿ ಆಚಾರ್ಯರ (ಸೇಟ್) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ವೇದಿತಾ, ವೇದಿತಾರೌ,
ವೇದಿತಾರಃ| ವೇದಿತಾಸಿ, ವೇದಿತಾಸ್ಥಃ, ವೇದಿತಾಸ್ಥ| ವೇದಿತಾಸ್ಮಿ, ವೇದಿತಾಸ್ವಃ,
ವೇದಿತಾಸ್ವಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಭಾಷ್ಯಕಾರ(ಅನಿಟ್) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ವೇತ್ತಾ, ವೇತ್ತಾರೌ, ವೇತ್ತಾರಃ|

ವೇತ್ಸಾಸೇ, ವೇತ್ಸಾಸಾರ್ಥೇ, ವೇತ್ಸಾದ್ವೇ, ವೇತ್ಸಾಹೇ, ವೇತ್ಸಾಸ್ವಹೇ, ವೇತ್ಸಾಸಹೇ

ವ್ಯಾಘ್ರಭೂತಿ ಆಚಾರ್ಯರ (ಸೇಟ್) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ವೇದಿತಾ, ವೇದಿತಾರೌ, ವೇದಿತಾರಃ| ವೇದಿತಾಸೇ, ವೇದಿತಾಸಾರ್ಥೇ, ವೇದಿತಾದ್ವೇ ವೇದಿತಾಹೇ, ವೇದಿತಾಸ್ವಹೇ, ವೇದಿತಾಸಹೇ|

ಲೃಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ-ಭಾಷ್ಯಕಾರ (ಅನಿಟ್) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ವೇತ್ಸ್ಯತಿ, ವೇತ್ಸ್ಯತಃ, ವೇತ್ಸ್ಯನ್ತಿ, ವೇತ್ಸ್ಯಸಿ, ವೇತ್ಸ್ಯಥಃ, ವೇತ್ಸ್ಯಥ| ವೇತ್ಸ್ಯಾಮಿ, ವೇತ್ಸ್ಯಾವಃ, ವೇತ್ಸ್ಯಾಮಃ|

ವ್ಯಾಘ್ರಭೂತಿ ಆಚಾರ್ಯರ (ಸೇಟ್) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ- ವೇದಿಷ್ಯತಿ, ವೇದಿಷ್ಯತಃ, ವೇದಿಷ್ಯನ್ತಿ, ವೇದಿಷ್ಯಸಿ, ವೇದಿಷ್ಯಥಃ, ವೇದಿಷ್ಯಥ| ವೇದಿಷ್ಯಾಮಿ, ವೇದಿಷ್ಯಾವಃ, ವೇದಿಷ್ಯಾಮಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ -ಭಾಷ್ಯಕಾರ(ಅನಿಟ್) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ವೇತ್ಸ್ಯತೇ, ವೇತ್ಸ್ಯತೇ, ವೇತ್ಸ್ಯಂತೇ| ವೇತ್ಸ್ಯಸೇ, ವೇತ್ಸ್ಯಸೇ, ವೇತ್ಸ್ಯಥೇ, ವೇತ್ಸ್ಯದ್ವೇ| ವೇತ್ಸ್ಯೇ, ವೇತ್ಸ್ಯಾವಹೇ, ವೇತ್ಸ್ಯಾಮಹೇ|

ವ್ಯಾಘ್ರಭೂತಿ ಆಚಾರ್ಯರ (ಸೇಟ್) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ- ವೇದಿಷ್ಯತೇ, ವೇದಿಷ್ಯೇತೇ, ವೇದಿಷ್ಯಂತೇ| ವೇದಿಷ್ಯಸೇ, ವೇದಿಷ್ಯೇಥೇ, ವೇದಿಷ್ಯದ್ವೇ| ವೇದಿಷ್ಯೇ, ವೇದಿಷ್ಯಾವಹೇ, ವೇದಿಷ್ಯಾಮಹೇ|

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ವಿನೃತು/ವಿನೃತಾತ್, ವಿನೃತಾಮ್, ವಿನೃತು| ವಿನೃ/ವಿನೃತಾತ್, ವಿನೃತಮ್, ವಿನೃತ| ವಿನೃದಿನಿ, ವಿನೃದಿವ, ವಿನೃದಮು|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ - ವಿನೃತಾಮ್, ವಿನೃತೇತಾಮ್, ವಿನೃತಾಮ್| ವಿನೃಸ್ವ, ವಿನೃತೇತಾಮ್, ವಿನೃದ್ವಮ್| ವಿನೃ, ವಿನೃದವಹ್ಯ, ವಿನೃದಮಹ್ಯ|

ಲಜ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ಅವಿನೃತ್, ಅವಿನೃತಾಮ್, ಅವಿನೃದನ್| ಅವಿನೃತಃ, ಅವಿನೃತಮ್, ಅವಿನೃತ| ಅವಿನೃಮ್, ಅವಿನೃದವ, ಅವಿನೃದಮು|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಅವಿನೃತ, ಅವಿನೃತೇತಾಮ್, ಅವಿನೃದನ್| ಅವಿನೃತಃ, ಅವಿನೃತೇತಾಮ್, ಅವಿನೃದ್ವಮ್|ಅವಿನೃತೇ, ಅವಿನೃದವಹಿ, ಅವಿನೃದಮಹಿ|

ವಿ. ಲಿಜ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ - ವಿನೃತೇ, ವಿನೃತೇತಾಮ್, ವಿನೃತೇಯುಃ| ವಿನೃತೇ, ವಿನೃತಮ್, ವಿನೃತ| ವಿನೃತೇಯಮ್, ವಿನೃತವ, ವಿನೃತಮು|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ವಿನೃತ, ವಿನೃತೇಯಾತಾಮ್, ವಿನೃತೇರನ್| ವಿನೃತೇತಃ, ವಿನೃತೇಯಾಥಾಮ್, ವಿನೃತೇದ್ವಮ್| ವಿನೃತೇಯ, ವಿನೃತವಹಿ, ವಿನೃತಮಹಿ|

ಆ. ಲಿಜ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ - ವಿದ್ಯಾತ್, ವಿದ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ವಿದ್ಯಾಸುಃ| ವಿದ್ಯಾಃ, ವಿದ್ಯಾಸ್ತಮ್, ವಿದ್ಯಾಸ್ತ| ವಿದ್ಯಾಸಮ್, ವಿದ್ಯಾಸ್ವ, ವಿದ್ಯಾಸ್ಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ವಿತ್ತೀಷ್ಟ, ವಿತ್ತೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ವಿತ್ತೀರನ್| ವಿತ್ತೀಷ್ಟಃ, ವಿತ್ತೀಯಾಥಾಮ್, ವಿತ್ತೀದ್ವಮ್| ವಿತ್ತೀಯ, ವಿತ್ತೀವಹಿ, ವಿತ್ತೀಮಹಿ|

ಲುಜ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ಅವಿದತ್, ಅವಿದತಾಮ್, ಅವಿದನ್| ಅವಿದಃ, ಅವಿದತಮ್, ಅವಿದತ| ಅವಿದಮ್, ಅವಿದಾವ, ಅವಿದಾಮು|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ - ಅವಿತ್ತ, ಅವಿತ್ತಾತಾಮ್, ಅವಿತ್ತತ, ಅವಿತ್ತ್ಯಾ, ಅವಿತ್ತಾಧಾಮ್, ಅವಿಧ್ವಮ್/ಅವಿಧ್ವಮ್, ಅವಿಸ್ತಿ, ಅವಿತ್ಸ್ವಹಿ, ಅವಿತ್ಸ್ವಹಿ

ಲೃಜ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ಅವೇತ್ಸ್ಯತ, ಅವೇತ್ಸ್ಯೇತಾಮ್, ಅವೇತ್ಸ್ಯನ್, ಅವೇತ್ಸ್ಯಃ, ಅವೇತ್ಸ್ಯತಮ್, ಅವೇತ್ಸ್ಯತ, ಅವೇತ್ಸ್ಯಮ್, ಅವೇತ್ಸ್ಯಾವ, ಅವೇತ್ಸ್ಯಾಮ

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ - ಅವೇತ್ಸ್ಯತ, ಅವೇತ್ಸ್ಯೇತಾಮ್, ಅವೇತ್ಸ್ಯನ್, ಅವೇತ್ಸ್ಯಧಾಃ, ಅವೇತ್ಸ್ಯೇತಾಮ್, ಅವೇತ್ಸ್ಯಧ್ವಮ್, ಅವೇತ್ಸ್ಯೇ, ಅವೇತ್ಸ್ಯಾವಹಿ, ಅವೇತ್ಸ್ಯಾವಹಿ

ಉದಾ-ಪರಿವೇತ್ತಾ ಪರಿ-ಪೂರ್ವಕ 'ವಿದ್' ಧಾತುವಿನಂತರ 'ತೃಚ್(ತ್ಯ)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, 'ಅನಿಟ್' ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ (ಅಣ್ಣಿನ ಮದುವೆಯಾಗದೇ ಇರುವಾಗ ಮದುವೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವ ತಮ್ಮ) 'ಪರಿವೇತ್ತಾ' ಎಂದು ಅರ್ಥ.

9. ಷಿಚ - ಕ್ಷರಣೇ (ಸಿಂಪಡಿಸುವದು)-“ಧಾತಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್ಠ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಸ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ಸಿಚ' ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಕೊನೆಯ 'ಅ' ಕಾರವು ಸ್ವರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದು 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ಸಿಚ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿದೆ. ಅನುದಾತ್ರವಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದರಿಂದ 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಇತ್' ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಮುಚಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶ(ಅ)' ಕಾರದ ಪದದಲ್ಲಿ 'ನುಮ್(ನ್)' ಆಗುವವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ಸಿಷ್ಟಾತಿ, ಸಿಷ್ಟತಃ, ಸಿಷ್ಟನ್, ಸಿಷ್ಟಸಿ, ಸಿಷ್ಟಧಃ, ಸಿಷ್ಟಧಾ ಸಿಷ್ಟಾಮಿ, ಸಿಷ್ಟಾವಃ. ಸಿಷ್ಟಾಮಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಸಿಷ್ಟಾತೇ, ಸಿಷ್ಟಾತೇ, ಸಿಷ್ಟನ್ತೇ, ಸಿಷ್ಟಸೇ, ಸಿಷ್ಟಾಥೇ, ಸಿಷ್ಟಾಧೇ ಸಿಷ್ಟೇ, ಸಿಷ್ಟಾವಹೇ, ಸಿಷ್ಟಾಮಹೇ|

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ಸಿಷೇಚ, ಸಿಷಿಚತುಃ, ಸಿಷಿಚುಃ| ಸಿಷೇಚಿಧಃ, ಸಿಷಿಚಿಧುಃ, ಸಿಷಿಚಿ ಸಿಷೇಚ, ಸಿಷಿಚಿವ, ಸಿಷಿಚಿಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಸಿಷಿಚೇ, ಸಿಷಿಚಾತೇ, ಸಿಷಿಚರೇ| ಸಿಷಿಚಿಷೇ, ಸಿಷಿಚಾಥೇ, ಸಿಷಿಚಿಧೇ| ಸಿಷಿಚೇ, ಸಿಷಿಚಿವಹೇ, ಸಿಷಿಚಿಮಹೇ|

ಉಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ಸೇಕ್ತಾ, ಸೇಕ್ತಾರೌ, ಸೇಕ್ತಾರಃ| ಸೇಕ್ತಾಸಿ, ಸೇಕ್ತಾಸ್ಥಃ, ಸೇಕ್ತಾಸ್ಥ| ಸೇಕ್ತಾಸ್ಮಿ, ಸೇಕ್ತಾಸ್ವಃ, ಸೇಕ್ತಾಸ್ವಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ -ಸೇಕ್ತಾ, ಸೇಕ್ತಾರೌ, ಸೇಕ್ತಾರಃ| ಸೇಕ್ತಾಸೇ, ಸೇಕ್ತಾಸಾಥೇ, ಸೇಕ್ತಾಧೇ| ಸೇಕ್ತಾಹೇ, ಸೇಕ್ತಾಸ್ವಹೇ, ಸೇಕ್ತಾಸ್ವಹೇ|

ಲೃಜ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ - ಸೇಕ್ಷ್ಯತಿ, ಸೇಕ್ಷ್ಯತಃ, ಸೇಕ್ಷ್ಯನ್, ಸೇಕ್ಷ್ಯಸಿ, ಸೇಕ್ಷ್ಯಧಃ, ಸೇಕ್ಷ್ಯಧಾ| ಸೇಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ಸೇಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ಸೇಕ್ಷ್ಯಾಮಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ -ಸೇಕ್ಷ್ಯತೇ, ಸೇಕ್ಷ್ಯತೇ, ಸೇಕ್ಷ್ಯನ್ತೇ| ಸೇಕ್ಷ್ಯಸೇ, ಸೇಕ್ಷ್ಯಾಥೇ, ಸೇಕ್ಷ್ಯಾಧೇ| ಸೇಕ್ಷ್ಯೇ, ಸೇಕ್ಷ್ಯಾವಹೇ, ಸೇಕ್ಷ್ಯಾಮಹೇ|

ಲೋಟ: ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ-ಸಿಂಚ್ಚತು/ ಸಿಂಚ್ಚತಾತ್, ಸಿಂಚ್ಚತಾಮ್, ಸಿಂಚ್ಚನ್ತು ಸಿಂಚ್ಚ/ ಸಿಂಚ್ಚತಾತ್, ಸಿಂಚ್ಚತಮ್, ಸಿಂಚ್ಚತ ಸಿಂಚ್ಚಾನ್, ಸಿಂಚ್ಚಾವ, ಸಿಂಚ್ಚಾಮ |

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಸಿಂಚ್ಚತಾಮ್, ಸಿಂಚ್ಚೇತಾಮ್, ಸಿಂಚ್ಚನ್ತಾಮ್ ಸಿಂಚ್ಚಸ್ವ, ಸಿಂಚ್ಚೇಥಾಮ್, ಸಿಂಚ್ಚದ್ವಮ್| ಸಿಂಚ್ಚೈ, ಸಿಂಚ್ಚಾವಹೈ, ಸಿಂಚ್ಚಾಮಹೈ|

ಲಜ್: ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ- ಅಸಿಂಚ್ಚತ್, ಅಸಿಂಚ್ಚತಾಮ್, ಅಸಿಂಚ್ಚನ್| ಅಸಿಂಚ್ಚಃ, ಅಸಿಂಚ್ಚತಮ್, ಅಸಿಂಚ್ಚತ ಅಸಿಂಚ್ಚಮ್, ಅಸಿಂಚ್ಚಾವ, ಅಸಿಂಚ್ಚಾಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ -ಅಸಿಂಚ್ಚತ, ಅಸಿಂಚ್ಚೇತಾಮ್, ಅಸಿಂಚ್ಚನ್ತು ಅಸಿಂಚ್ಚಥಾಃ, ಅಸಿಂಚ್ಚೇಥಾಮ್, ಅಸಿಂಚ್ಚದ್ವಮ್| ಅಸಿಂಚ್ಚೈ, ಅಸಿಂಚ್ಚಾವಹಿ, ಅಸಿಂಚ್ಚಾಮಹಿ|

ಎ. ಲಿಜ್: ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ - ಸಿಂಚ್ಚೇತ್, ಸಿಂಚ್ಚೇತಾಮ್, ಸಿಂಚ್ಚೇಯುಃ| ಸಿಂಚ್ಚೇಃ, ಸಿಂಚ್ಚೇತಮ್, ಸಿಂಚ್ಚೇತ ಸಿಂಚ್ಚೇಯಮ್, ಸಿಂಚ್ಚೇವ, ಸಿಂಚ್ಚೇಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಸಿಂಚ್ಚೇತ, ಸಿಂಚ್ಚೇಯಾತಾಮ್, ಸಿಂಚ್ಚೇರನ್| ಸಿಂಚ್ಚೇಥಾಃ, ಸಿಂಚ್ಚೇಯಾಥಾಮ್, ಸಿಂಚ್ಚೇದ್ವಮ್| ಸಿಂಚ್ಚೇಯ, ಸಿಂಚ್ಚೇವಹಿ, ಸಿಂಚ್ಚೇಮಹಿ|

ಆ. ಲಿಜ್: ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ- ಸಿಚ್ಯಾತ್, ಸಿಚ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸಿಚ್ಯಾಸುಃ| ಸಿಚ್ಯಾಃ, ಸಿಚ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಸಿಚ್ಯಾಸ್ತು| ಸಿಚ್ಯಾಸಮ್, ಸಿಚ್ಯಾಸ್ವ, ಸಿಚ್ಯಾಸ್|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ - ಸಿಕ್ಷೀಷ್ಟ, ಸಿಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸಿಕ್ಷೀರನ್| ಸಿಕ್ಷೀಷ್ಠಾಃ, ಸಿಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸಿಕ್ಷೀದ್ವಮ್| ಸಿಕ್ಷೀಯ, ಸಿಕ್ಷೀವಹಿ, ಸಿಕ್ಷೀಮಹಿ|

(ಅಜ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 656. ಲಘು-ಸಿಚ್ಚ ಕ್ಷಚ್ಚ (3.1.53)

ವೃತ್ತಿ - ಎಭ್ಯಃ ಚ್ಚೇಃ ಅಜ್ ಸ್ಯಾತ್ | ಅಸಿಚತ್|

ಪ.ಛೇ.- ಲಿಪಿ-ಸಿಚಿ, ಹ್ಚಃ, ಚಿ|

ಅ.ವ್ಯ. - “ಚ್ಚೇಃ ಸಿಚ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಚ್ಚೇಃ’ ಎಂಬ ಪದವೂ, “ಅಸ್ಯತಿ-ವಕ್ತಿ-ಖ್ಯಾತಿಭ್ಯೋಽಜ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಅಜ್’ ಎಂಬ ಪದವೂ “ಣಿ-ಶ್ರಿ-ದ್ವು-ಸುಭ್ಯಃ ಕರ್ತರಿ ಚಜ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಕರ್ತರಿ’ ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ - ‘ಲಿಪ್, ಸಿಚ್ ಮತ್ತು ಹ್ಚೇ ಈ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ‘ಚ್ಚಿ’ ಗೆ ‘ಅಜ್’ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ: ಈ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ‘ಚ್ಚಿ’ ಗೆ ‘ಅಜ್’ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತಿದ್ದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಔತ್ಸರ್ಗಿಕ ‘ಸಿಚ್’ ಆದೇಶವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದಿತ್ತು. ಇದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಅಜ್’ ಆದೇಶವು ಬಂದಿದೆ. ಈ ಆದೇಶವು ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅಸಿಚತ್ - 'ಸಿಚ್' ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಲುಜ್' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ, ನಂತರ 'ಅಟ್' ಆಗಮ, ನಂತರ 'ಜ್' ಇದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಜ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅಸಿಚತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲುಜ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ-ಅಸಿಚತ್, ಅಸಿಚತಾಮ್, ಅಸಿಚನ್| ಅಸಿಚಃ, ಅಸಿಚತಮ್, ಅಸಿಚತ| ಅಸಿಚಮ್, ಅಸಿಚಾವ, ಅಸಿಚಾಮ|

(ವೈಕಲ್ಪಕ ಅಜ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 657. ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಟನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ (3.1.54)

ವೃತ್ತಿ - ಲಿಪಿ-ಸಿಚಿ-ಹ್ಚಃ ಪರಸ್ಯ ಜ್ಞೇಃ ಅಜ್ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ತಜಿ| ಅಸಿಚತ| ಅಸಿಕ್ತ|

10. ಲಿಪ ಉಪದೇಹೇ| ಉಪದೇಹೇ - ವೃದ್ಧಿಃ| ಲಿಮ್ಪತಿ, ಲಿಮ್ಪತೇ| ಲೇಪ್ತಾ| ಅಲಿಪತ್|, ಅಲಿಪತ, ಅಲಿಪ್ತ| ಇತಿ ಉಭಯಪದಿನಃ|

11. ಕೃತಿ ಭೇದನೇ| ಕೃನ್ತತಿ ಚಕರ್ತ| ಕರ್ತಿತಾ| ಕರ್ತಿಷ್ಯತಿ| ಕರ್ತ್ಯತಿ| ಅಕರ್ತೀತ್|

12. ಖಿದ ಪರಿಘಾತೇ| ಖಿನ್ದತಿ ಚಿಖೇದ| ಖೇತ್ತಾ|

13. ಪಿಶ ಅವಯವೇಪಿಂಶತಿ| ಪೇಶಿತಾ|

14. ಓವಶ್ಚ ಭೇದನೇ| ವೃಶ್ಚತಿ ವವಶ್ಚ| ವವಶ್ಚಿಧ, ವವಶ್ಚ| ವಶ್ಚಿತಾ, ವಶ್ಚಾ| ವಶ್ಚಿಷ್ಯತಿ| ವಶ್ಯತಿ| ವಶ್ಯಾತ್| ಅವಶ್ಚೀತ್, ಅವಾಕ್ಷೀತ್|

15. ವ್ಯಚ ವ್ಯಾಜೇಕರಣೇ| ವಿಚತಿ ವಿವ್ಯಾಚಿ| ವಿವಿಚತುಃ| ವ್ಯಚಿತಾ| ವ್ಯಚಿಷ್ಯತಿ| ವಿಚ್ಯಾತ್| ಅವ್ಯಾಚೀತ್, ಅವ್ಯಾಚೀತ್| ವ್ಯಚೇಃ ಕುಟಾದಿತ್ವಮನಸಿ ಇತಿ ತು ನೇಹ ಪ್ರವರ್ತತೇ, ಅನಸೀತಿ ಪರ್ಯುದಾಸೇನ ಕೃನ್ವಾತ್ಪವಿಷಯತ್ವಾತ್| ಉಭಿ|

16. ಉಇಚ್ಛೀ|ಉಇಚ್ಛತಿ| ಉಇಚ್ಛಃ ಕಣಶ ಆದಾನಂ ಕಣಿಶಾದ್ಯರ್ಜನಮ್ ಶೀಲಮ್ ಇತಿ ಯಾದವಃ|

17. ಋಚ್ಛ ಗತೀನ್ದ್ರಿಯಪ್ರಲಯಮೂರ್ತಿಭಾವೇಷು | ಋಚ್ಛತಿ|(614) ಋಚ್ಛತ್ಯಾತಾಮಿತಿ ಗುಣಃ| ದ್ವಿಹಲ್ ಗ್ರಹಣಸ್ಯ ಅನೇಕಹಲ್ ಉಪಲಕ್ಷಣತ್ವಾತ್ ನುಟ್| ಆನರ್ಚ್ಛ| ಆನರ್ಚ್ಛತುಃ| ಋಚ್ಛಿತಾ|

18. ಉಇಚ್ಛು ಉತ್ಸರ್ಗೇ| ಉಜ್ಜ್ವತಿ|

19. ಲುಭ ವಿಮೋಹನೇ| ಲುಭತಿ|

ಪ.ಭೇ- ಆತ್ಮನೇಪದೇಷು, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್|

ಅ.ವ್ಯ - 'ಜ್ಞೇಃ ಸಿಚ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜ್ಞೇಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, 'ಅಸ್ಯತಿ-ವಕ್ತಿ-ಖ್ಯಾತಿಭ್ಯೋಽಜ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಜ್' ಎಂಬ ಪದವೂ 'ಣಿ-ಶ್ರಿ-ದ್ರು-ಸುಭ್ಯಃ ಕರ್ತರಿ ಚಜ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ತರಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ, 'ಲಿಪಿ-ಸಿಚಿ-ಹ್ಚಶ್ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಿಪಿ, ಸಿಚಿ, ಹ್ಚಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಲಿಪ್, ಸಿಚ್, ಮತ್ತು ಹ್ವೇ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಚಿ' ಗೆ ಏಕಲ್ಪದಿಂದ 'ಅಜ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ- ಆತ್ಮನೇಪದದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ಗಮನಕ್ಕೆ: ಆತ್ಮನೇ ಪದದ 'ಲುಜ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ, 'ಚಿ'ಗೆ "ಆತ್ಮನೇಪದೇ-ಷ್ವನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಜ್' ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಅಸಿಚತ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅಜ್' ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ "ಝಲೋಝಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, "ಚೋಃ ಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ ಬಂದು 'ಅಸಿಕ್ತ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲಿ 'ಝಲ್' ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವದಿಲ್ಲವೋ ಅಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬರುವದಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ಕುತ್ವವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ (ಅಜ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷ)- ಅಸಿಚತ, ಅಸಿಚೇತಾಮ್, ಅಸಿಚನ್ತ ಅಸಿಚಥಾಃ, ಅಸಿಚೇಥಾಮ್, ಅಸಿಚಧ್ವಮ್| ಅಸಿಚೇ, ಅಸಿಚಾವಹಿ, ಅಸಿಚಾಮಹಿ|

ಅಜ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷ - ಅಸಿಕ್ತ, ಅಸಿಕ್ತಾತಾಮ್, ಅಸಿಕ್ತತ ಅಸಿಕ್ತಾಃ, ಅಸಿಕ್ತಾಥಾಮ್, ಅಸಿಕ್ತ್ವಮ್| ಅಸಿಕ್ತಿ, ಅಸಿಕ್ತ್ವಹಿ, ಅಸಿಕ್ತ್ವಹಿ|

ಲೃಜ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ಅಸೇಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಸೇಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಸೇಕ್ಷ್ಯನ್ತ| ಅಸೇಕ್ಷ್ಯಃ, ಅಸೇಕ್ಷ್ಯಧಾಮ್, ಅಸೇಕ್ಷ್ಯತ| ಅಸೇಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅಸೇಕ್ಷ್ಯವ, ಅಸೇಕ್ಷ್ಯಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ -ಅಸೇಕ್ಷ್ಯತ, ಅಸೇಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಸೇಕ್ಷ್ಯನ್ತ| ಅಸೇಕ್ಷ್ಯಥಾಃ, ಅಸೇಕ್ಷ್ಯಧಾಮ್, ಅಸೇಕ್ಷ್ಯಧ್ವಮ್| ಅಸೇಕ್ಷ್ಯೇ, ಅಸೇಕ್ಷ್ಯವಹಿ, ಅಸೇಕ್ಷ್ಯಮಹಿ|

10. ಲಿಪ ಉಪದೇಹೇ (ಲೇಪನಾದಿಗಳಿಂದ ದಪ್ಪವಾಗುವುದು/ವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದುವುದು) -ಇದರಲ್ಲಿ 'ಲಿಪ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸ್ವರಿತೇತ್ಯಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ, ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಅನಿಟ್' ಆದರೂ, ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಮುಚಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ನುಮ್' ಆಗುವವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಿಪ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ಲಿಂಪತಿ, ಲಿಂಪತಃ, ಲಿಂಪನ್ತ| ಲಿಂಪಸಿ, ಲಿಂಪಥಃ, ಲಿಂಪಥ| ಲಿಂಪಾಮಿ, ಲಿಂಪಾವಃ, ಲಿಂಪಾಮಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ - ಲಿಂಪತೇ, ಲಿಂಪೇತೇ, ಲಿಂಪನ್ತೇ| ಲಿಂಪಸೇ, ಲಿಂಪೇಥೇ, ಲಿಂಪಧೇ| ಲಿಂಪೇ, ಲಿಂಪಾವಹೇ, ಲಿಂಪಾಮಹೇ|

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ಲಿಲೇಪ, ಲಿಲಿಪತುಃ, ಲಿಲಿಲಿಪುಃ| ಲಿಲೇಪಿಥ, ಲಿಲಿಪಥುಃ, ಲಿಲಿಪ| ಲಿಲೇಪ, ಲಿಲಿಪಿವ, ಲಿಲಿಪಿಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ - ಲಿಲಿಪೇ, ಲಿಲಿಪಾತೇ, ಲಿಲಿಪಿರೇ| ಲಿಲಿಪಿಷೇ, ಲಿಲಿಪಾಥೇ, ಲಿಲಿಪಿಧೇ| ಲಿಲಿಪೇ, ಲಿಲಿಪಿವಹೇ, ಲಿಲಿಪಿಮಹೇ|

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ಲೇಪ್ತಾ, ಲೇಪ್ತಾರೌ, ಲೇಪ್ತಾರಃ| ಲೇಪ್ತಾಸಿ, ಲೇಪ್ತಾಸ್ಥಃ, ಲೇಪ್ತಾಸ್ಥ| ಲೇಪ್ತಾಸ್ಥಿ, ಲೇಪ್ತಾಸ್ಥಃ, ಲೇಪ್ತಾಸ್ಥಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ - ಲೇಪ್ತಾ, ಲೇಪ್ತಾರೌ, ಲೇಪ್ತಾರಃ| ಲೇಪ್ತಾಸೇ, ಲೇಪ್ತಾಸಾಥೇ,
ಲೇಪ್ತಾರ್ಥೇ, ಲೇಪ್ತಾಸ್ವಹೇ, ಲೇಪ್ತಾಸ್ವಹೇ|

ಲೃಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ಲೇಪ್ಸ್ಯತಿ, ಲೇಪ್ಸ್ಯತಃ, ಲೇಪ್ಸ್ಯಂತಿ, ಲೇಪ್ಸ್ಯಂತಿ, ಲೇಪ್ಸ್ಯಂತಃ,
ಲೇಪ್ಸ್ಯಂತಃ ಲೇಪ್ಸ್ಯಾಮಿ, ಲೇಪ್ಸ್ಯಾಮಃ, ಲೇಪ್ಸ್ಯಾಮಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ - ಲೇಪ್ಸ್ಯತೇ, ಲೇಪ್ಸ್ಯತೇ, ಲೇಪ್ಸ್ಯಂತೇ, ಲೇಪ್ಸ್ಯಂತೇ, ಲೇಪ್ಸ್ಯಂತೇ,
ಲೇಪ್ಸ್ಯಂತೇ ಲೇಪ್ಸ್ಯೇ, ಲೇಪ್ಸ್ಯೇವಹೇ, ಲೇಪ್ಸ್ಯಾಮಹೇ|

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ - ಲಿಂಪತು/ಲಿಂಪತಾತ್, ಲಿಂಪತಾಮ್, ಲಿಂಪಂತು|
ಲಿಂಪ/ಲಿಂಪತಾತ್ ಲಿಂಪತಮ್, ಲಿಂಪತ| ಲಿಂಪಾನಿ, ಲಿಂಪಾವ, ಲಿಂಪಾಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ -ಲಿಂಪತಾಮ್, ಲಿಂಪೇತಾಮ್, ಲಿಂಪಂತಾಮ್| ಲಿಂಪಸ್ತು,
ಲಿಂಪೇಥಾಮ್, ಲಿಂಪದ್ವಮ್| ಲಿಂಪೈ, ಲಿಂಪಾವಹೈ, ಲಿಂಪಾಮಹೈ|

ಲಜ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ - ಅಲಿಂಪತ್, ಅಲಿಂಪತಾಮ್, ಅಲಿಂಪನ್| ಅಲಿಂಪಃ,
ಅಲಿಂಪತಮ್, ಅಲಿಂಪತ| ಅಲಿಂಪಮ್, ಅಲಿಂಪಾವ, ಅಲಿಂಪಾಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ - ಅಲಿಂಪತ, ಅಲಿಂಪೇತಾಮ್, ಅಲಿಂಪಂತ| ಅಲಿಂಪಥಾಃ,
ಅಲಿಂಪೇಥಾಮ್, ಅಲಿಂಪದ್ವಮ್| ಅಲಿಂಪೇ, ಅಲಿಂಪಾವಹಿ, ಅಲಿಂಪಾಮಹಿ|

ಎ. ಲಿಜ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ - ಲಿಂಪೇತ್, ಲಿಂಪೇತಾಮ್, ಲಿಂಪೇಯುಃ|
ಲಿಂಪೇಃ, ಲಿಂಪೇತಮ್, ಲಿಂಪೇತ| ಲಿಂಪೇಯಮ್, ಲಿಂಪೇವ, ಲಿಂಪೇಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ - ಲಿಂಪೇತ, ಲಿಂಪೇಯಾತಾಮ್, ಲಿಂಪೇರನ್| ಲಿಂಪೇಥಾಃ,
ಲಿಂಪೇಯಾಥಾಮ್, ಲಿಂಪೇದ್ವಮ್| ಲಿಂಪೇಯ, ಲಿಂಪೇವಹಿ, ಲಿಂಪೇಮಹಿ|

ಆ. ಲಿಜ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ - ಲಿಪ್ಯಾತ್, ಲಿಪ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಲಿಪ್ಯಾಸುಃ| ಲಿಪ್ಯಾಃ,
ಲಿಪ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಲಿಪ್ಯಾಸ್ತು ಲಿಪ್ಯಾಸಮ್, ಲಿಪ್ಯಾಸ್ತ, ಲಿಪ್ಯಾಸ್ಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ - ಲಿಪ್ಸೀಷ್ವ, ಲಿಪ್ಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಲಿಪ್ಸೀರನ್| ಲಿಪ್ಸೀಷ್ಠಾಃ,
ಲಿಪ್ಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಲಿಪ್ಸೀದ್ವಮ್| ಲಿಪ್ಸೀಯ, ಲಿಪ್ಸೀವಹಿ, ಲಿಪ್ಸೀಮಹಿ|

ಲುಜ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ- ಅಲಿಪತ್, ಅಲಿಪತಾಮ್, ಅಲಿಪನ್| ಅಲಿಪಃ,
ಅಲಿಪತಮ್, ಅಲಿಪತ| ಅಲಿಪಮ್, ಅಲಿಪಾವ, ಅಲಿಪಾಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ : (ಅಜ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷ)- ಅಲಿಪತ, ಅಲಿಪೇತಾಮ್, ಅಲಿಪನ್ತು|
ಅಲಿಪಥಾಃ, ಅಲಿಪೇಥಾಮ್, ಅಲಿಪದ್ವಮ್| ಅಲಿಪೇ, ಅಲಿಪಾವಹಿ, ಅಲಿಪಾಮಹಿ|

ಅಜ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ- ಅಲಿಪ್ತ, ಅಲಿಪಾತಾಮ್, ಅಲಿಪತ| ಅಲಿಪ್ಥಾಃ,
ಅಲಿಪಾಥಾಮ್, ಅಲಿಬ್ಧಮ್| ಅಲಿಪ್ತಿ, ಅಲಿಪ್ತಹಿ, ಅಲಿಪ್ತಹಿ|

ಲೃಜ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ-ಅಲೇಪ್ಸ್ಯತ್, ಅಲೇಪ್ಸ್ಯತಾಮ್, ಅಲೇಪ್ಸ್ಯನ್| ಅಲೇಪ್ಸ್ಯಃ,
ಅಲೇಪ್ಸ್ಯತಮ್, ಅಲೇಪ್ಸ್ಯತ| ಅಲೇಪ್ಸ್ಯಮ್, ಅಲೇಪ್ಸ್ಯಾಮ, ಅಲೇಪ್ಸ್ಯಾಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ -ಅಲೇಪ್ಸ್ಯತ, ಅಲೇಪ್ಸ್ಯೇತಾಮ್, ಅಲೇಪ್ಸ್ಯಂತು| ಅಲೇಪ್ಸ್ಯಥಾಃ,

ಅಲೇಪ್ಪೋಧಾಮ್, ಅಲೇಪ್ಪೋಧಮ್, ಅಲೇಪ್ಪೋ, ಅಲೇಪ್ಪೋವಹಿ, ಅಲೇಪ್ಪೋಮಹಿ
ಇಲ್ಲಿಗೆ ಉಭಯಪದಿ ಧಾತುಗಳ ರೂಪಗಳು ಮುಗಿದವು.

ಕೇವಲ ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಧಾತುಗಳು

ಧಾತು 11. ಕೃತೀ ಛೇದನೆ(ಕತ್ತರಿಸುವುದು) - ಇದರಲ್ಲಿ 'ಕೃತ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಈತ್' ಇತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಕೃದನ್ತದಲ್ಲಿ "ಸ್ವೀದಿತೋ ನಿಷ್ಪಾಯಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ಗೆ ನಿಷೇಧ ಮೊದಲಾದವು ಬರುತ್ತವೆ. ಮುಚಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇದರಿಂದಲೂ ನುಮ್(ನ್) ಆಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನುದಾತ್ತದಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಇದು 'ಸೇಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ 'ಸಿಚ್' ಭಿನ್ನವಾದ 'ಸ್' ಕಾರಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕ 'ಸ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ "ಸೋಽಸಿಚ್-ಕೃತ-ಚ್ಯುತ-ಚ್ಯುತ-ತ್ವದ-ನ್ಯತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಧಾತುಗಳ ರೂಪಗಳು

ಲಿಟ್: ಕೃಂತತಿ, ಕೃಂತತಃ, ಕೃಂತನ್ತಿ, ಕೃಂತಸಿ, ಕೃಂತಥಃ, ಕೃಂತಥಿ, ಕೃಂತಾಮಿ, ಕೃಂತಾವಃ, ಕೃಂತಾಮಃ|

ಲಿಟ್: ಚಕರ್ತ, ಚಕೃತತುಃ, ಚಕೃತುಃ| ಚಕರ್ತಿಥ, ಚಕೃತಥುಃ, ಚಕೃತ, ಚಕರ್ತ, ಚಕೃತಿವ, ಚಕೃತಿಮ|

ಲುಟ್: ಕರ್ತಿತಾ, ಕರ್ತಿತಾರೌ, ಕರ್ತಿತಾರಃ| ಕರ್ತಿತಾಸಿ, ಕರ್ತಿತಾಸ್ಥಃ, ಕರ್ತಿತಾಸ್ಥ| ಕರ್ತಿತಾಸ್ಮಿ, ಕರ್ತಿತಾಸ್ಥಃ, ಕರ್ತಿತಾಸ್ಥಃ|

ಲ್ಯುಟ್: ಕರ್ತಿಷ್ಯತಿ, ಕರ್ತಿಷ್ಯತಃ, ಕರ್ತಿಷ್ಯನ್ತಿ, ಕರ್ತಿಷ್ಯಸಿ, ಕರ್ತಿಷ್ಯಥಃ, ಕರ್ತಿಷ್ಯಥಿ, ಕರ್ತಿಷ್ಯಾಮಿ, ಕರ್ತಿಷ್ಯಾವಃ, ಕರ್ತಿಷ್ಯಾಮಃ|

ವಿಕಲ್ಪ ಪಕ್ಷ- "ಸೋಽಸಿಚ್-ಕೃತ-ಚ್ಯುತ-ಚ್ಯುತ-ತ್ವದ-ನ್ಯತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬಂದು, ಕರ್ತ್ಯತಿ, ಕರ್ತ್ಯತಃ, ಕರ್ತ್ಯನ್ತಿ, ಕರ್ತ್ಯಸಿ, ಕರ್ತ್ಯಥಃ, ಕರ್ತ್ಯಥಿ, ಕರ್ತ್ಯಾಮಿ, ಕರ್ತ್ಯಾವಃ, ಕರ್ತ್ಯಾಮಃ| ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೋಟ್: ಕೃಂತು/ಕೃಂತಾತ್, ಕೃಂತಾಮ್, ಕೃಂತನ್ತಿ, ಕೃಂತ/ಕೃಂತಾತ್, ಕೃಂತಮ್, ಕೃಂತತಿ, ಕೃಂತಾನಿ, ಕೃಂತಾವ, ಕೃಂತಾಮ|

ಲಜ್: ಅಕೃಂತತ್, ಅಕೃಂತಾಮ್, ಅಕೃಂತನ್| ಅಕೃಂತಃ, ಅಕೃಂತಮ್, ಅಕೃಂತತಿ, ಅಕೃಂತಮ್, ಅಕೃಂತಾವ, ಅಕೃಂತಾಮ|

ಎ. ಲಿಜ್: ಕೃಂತೇತ್, ಕೃಂತೇತಾಮ್, ಕೃಂತೇಯುಃ| ಕೃಂತೇಃ, ಕೃಂತೇತಮ್, ಕೃಂತೇತಿ, ಕೃಂತೇಯಮ್, ಕೃಂತೇವ, ಕೃಂತೇಮ|

ಆ. ಲಿಜ್: ಕೃತ್ಯಾತ್, ಕೃತ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕೃತ್ಯಾಸುಃ| ಕೃತ್ಯಾಃ, ಕೃತ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಕೃತ್ಯಾಸ್ಥ| ಕೃತ್ಯಾಸಮ್, ಕೃತ್ಯಾಸ್ಥ, ಕೃತ್ಯಾಸ್ಥ|

ಉಜ್ಞ್: ಅಕರ್ತೀತ್, ಅಕರ್ತಿಷ್ಠಾಮ್, ಅಕರ್ತಿಷುಃ, ಅಕರ್ತೀಃ, ಅಕರ್ತಿಷ್ವಮ್, ಅಕರ್ತಿಷ್ವ, ಅಕರ್ತಿಷಮ್, ಅಕರ್ತಿಷ್ವ, ಅಕರ್ತಿಷ್ವ!

ಲೃಜ್ಞ್: ಅಕರ್ತಿಷ್ಯತ್, ಅಕರ್ತಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಕರ್ತಿಷ್ಯನ್, ಅಕರ್ತಿಷ್ಯಃ, ಅಕರ್ತಿಷ್ಯತಮ್, ಅಕರ್ತಿಷ್ಯತ, ಅಕರ್ತಿಷ್ಯಮ್, ಅಕರ್ತಿಷ್ಯಾವ, ಅಕರ್ತಿಷ್ಯಾಮು

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಪಕ್ಷ: ಅಕರ್ತ್ಯತ್, ಅಕರ್ತ್ಯತಾಮ್, ಅಕರ್ತ್ಯನ್, ಅಕರ್ತ್ಯಃ, ಅಕರ್ತ್ಯತಮ್, ಅಕರ್ತ್ಯತ, ಅಕರ್ತ್ಯಮ್, ಅಕರ್ತ್ಯಾವ, ಅಕರ್ತ್ಯಾಮು

ಧಾತು 12. ಖಿದ -ಪರಿಘಾತೇ(ಹೊಡೆಯುವದು, ಕಷ್ಟಪಡಿಸುವದು)- ಇದರಲ್ಲಿ 'ಖಿದ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಮುಚಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೂ ನುಮ್(ನ್) ಆಗುವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅನುದಾತ್ತದಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. "ಶೇ ಮುಚಾದೀನಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಬಂದಿವೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಖಿನ್ದತಿ, ಖಿನ್ದತಃ, ಖಿನ್ದನ್ತಿ, ಖಿನ್ದಸಿ, ಖಿನ್ದಥಃ, ಖಿನ್ದಥ, ಖಿನ್ದಾಮಿ, ಖಿನ್ದಾವಃ, ಖಿನ್ದಾಮಃ

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಚಿಖೇದ, ಚಿಖಿದತುಃ, ಚಿಖಿದುಃ, ಚಿಖೇದಿಥ, ಚಿಖಿದಥುಃ, ಚಿಖಿದ, ಚಿಖೇದ, ಚಿಖಿದಿವ, ಚಿಖಿದಿಮು

ಉಟ್: ರೂಪಗಳು: ಖೇತ್ತಾ, ಖೇತ್ತಾರೌ, ಖೇತ್ತಾರಃ, ಖೇತ್ತಾಸಿ, ಖೇತ್ತಾಸ್ಥಃ, ಖೇತ್ತಾಸ್ಥ, ಖೇತ್ತಾಸ್ಥಿ, ಖೇತ್ತಾಸ್ಥಃ, ಖೇತ್ತಾಸ್ಥಃ

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಖೇತ್ಸ್ಯತಿ, ಖೇತ್ಸ್ಯತಃ, ಖೇತ್ಸ್ಯನ್ತಿ, ಖೇತ್ಸ್ಯಸಿ, ಖೇತ್ಸ್ಯಥಃ, ಖೇತ್ಸ್ಯಥ, ಖೇತ್ಸ್ಯಾಮಿ, ಖೇತ್ಸ್ಯಾವಃ, ಖೇತ್ಸ್ಯಾಮಃ

ರೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಖಿನ್ದತು/ ಖಿನ್ದತಾತ್, ಖಿನ್ದತಾಮ್, ಖಿನ್ದನ್ತು, ಖಿನ್ದ/ ಖಿನ್ದತಾತ್, ಖಿನ್ದತಮ್, ಖಿನ್ದತ, ಖಿನ್ದಾನಿ, ಖಿನ್ದಾವ, ಖಿನ್ದಾಮು

ಲಜ್ಞ್: ರೂಪಗಳು: ಅಖಿನ್ದತ್, ಅಖಿನ್ದತಾಮ್, ಅಖಿನ್ದನ್, ಅಖಿನ್ದಃ, ಅಖಿನ್ದತಮ್, ಅಖಿನ್ದತ, ಅಖಿನ್ದಮ್, ಅಖಿನ್ದಾವ, ಅಖಿನ್ದಾಮು

ಎ. ಲಿಜ್ಞ್: ರೂಪಗಳು: ಖಿನ್ದೇತ್, ಖಿನ್ದೇತಾಮ್, ಖಿನ್ದೇಯುಃ, ಖಿನ್ದೇಃ, ಖಿನ್ದೇತಮ್, ಖಿನ್ದೇತ, ಖಿನ್ದೇಯಮ್, ಖಿನ್ದೇವ, ಖಿನ್ದೇಮು

ಆ. ಲಿಜ್ಞ್: ರೂಪಗಳು: ಖಿದ್ಯಾತ್, ಖಿದ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಖಿದ್ಯಾಸುಃ, ಖಿದ್ಯಾಃ, ಖಿದ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಖಿದ್ಯಾಸ್ತ, ಖಿದ್ಯಾಸಮ್, ಖಿದ್ಯಾಸ್ವ, ಖಿದ್ಯಾಸ್ತು

ಉಜ್ಞ್: ರೂಪಗಳು: ಅಖ್ಯೆತ್ತೀತ್, ಅಖ್ಯೆತ್ತಾಮ್, ಅಖ್ಯೆತ್ತುಃ, ಅಖ್ಯೆತ್ತೀಃ, ಅಖ್ಯೆತ್ತಮ್, ಅಖ್ಯೆತ್ತ, ಅಖ್ಯೆತ್ತಮ್, ಅಖ್ಯೆತ್ಸವ, ಅಖ್ಯೆತ್ಸ !

ಲೃಜ್ಞ್: ರೂಪಗಳು: ಅಖೇತ್ಸ್ಯತ್, ಅಖೇತ್ಸ್ಯತಾಮ್, ಅಖೇತ್ಸ್ಯನ್, ಅಖೇತ್ಸ್ಯಃ, ಅಖೇತ್ಸ್ಯತಮ್, ಅಖೇತ್ಸ್ಯತ, ಅಖೇತ್ಸ್ಯಮ್, ಅಖೇತ್ಸ್ಯಾವ, ಅಖೇತ್ಸ್ಯಾಮು

ಧಾತು 13. ಪಿಶ-ಅವಯವೇ(ವಿಭಾಗಿಸುವದು, ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವದು ಎಂಬ

ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿವೆ)- ಇದರಲ್ಲಿ 'ಪಿಶ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಮುಖಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೂ ನುಮ್(ನ್) ಆಗಮವು ಬಂದು 'ಪಿಂಶ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅನುದಾತ್ತದಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ಸೇಟ್' ಆಗಿದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು:ಪಿಂಶತಿ, ಪಿಂಶತಃ, ಪಿಂಶನ್ತಿ ಪಿಂಶಸಿ, ಪಿಂಶಥಃ, ಪಿಂಶಥಾ ಪಿಂಶಾಮಿ, ಪಿಂಶಾವಃ, ಪಿಂಶಾಮಃ|

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು:ಪಿಪೇಶ, ಪಿಪಿಶತುಃ ಪಿಪಿಶುಃ| ಪಿಪೇಶಿಥ, ಪಿಪಿಶಥುಃ, ಪಿಪಿಶಿ ಪಿಪೇಶ, ಪಿಪಿಶಿವ, ಪಿಪಿಶಿಮ|

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು:ಪೇಶಿತಾ, ಪೇಶಿತಾರೌ, ಪೇಶಿತಾರಃ| ಪೇಶಿತಾಸಿ, ಪೇಶಿತಾಸ್ಥಃ, ಪೇಶಿತಾಸ್ತು| ಪೇಶಿತಾಸ್ಮಿ, ಪೇಶಿತಾಸ್ವಃ, ಪೇಶಿತಾಸ್ವಃ|

ಲ್ಯಟ್: ರೂಪಗಳು:ಪೇಶಿಷ್ಯತಿ, ಪೇಶಿಷ್ಯತಃ, ಪೇಶಿಷ್ಯನ್ತಿ ಪೇಶಿಷ್ಯಸಿ, ಪೇಶಿಷ್ಯಥಃ, ಪೇಶಿಷ್ಯಥಾ| ಪೇಶಿಷ್ಯಾಮಿ, ಪೇಶಿಷ್ಯಾವಃ, ಪೇಶಿಷ್ಯಾಮಃ|

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು:ಪಿಂಶತು/ಪಿಂಶತಾತ್, ಪಿಂಶತಾಮ್, ಪಿಂಶನ್ತು| ಪಿಂಶ/ ಪಿಂಶತಾತ್, ಪಿಂಶತಮ್, ಪಿಂಶತ| ಪಿಂಶಾನಿ, ಪಿಂಶಾವ, ಪಿಂಶಾಮ|

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು:ಅಪಿಂಶತ್, ಅಪಿಂಶತಾಮ್, ಅಪಿಂಶನ್| ಅಪಿಂಶತಃ, ಅಪಿಂಶತಮ್, ಅಪಿಂಶತ| ಅಪಿಂಶಮ್, ಅಪಿಂಶಾವ, ಅಪಿಂಶಾಮ|

ವಿ.ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು:ಪಿಂಶೇತ್, ಪಿಂಶೇತಾಮ್, ಪಿಂಶೇಯುಃ| ಪಿಂಶೇಃ, ಪಿಂಶೇತಮ್, ಪಿಂಶೇತ| ಪಿಂಶೇಯಮ್, ಪಿಂಶೇವ, ಪಿಂಶೇಮ|

ಆ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು:ಪಿಶ್ಯಾತ್, ಪಿಶ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಪಿಶ್ಯಾಸುಃ| ಪಿಶ್ಯಾಃ, ಪಿಶ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಪಿಶ್ಯಾಸ್ತು| ಪಿಶ್ಯಾಸಮ್, ಪಿಶ್ಯಾಸ್ವ, ಪಿಶ್ಯಾಸ್ತು|

ಲುಜ್:ರೂಪಗಳು:ಅಪೇಶೀತ್, ಅಪೇಶಿಷ್ಠಾಮ್, ಅಪೇಶಿಷ್ಠಃ| ಅಪೇಶೀಃ, ಅಪೇಶಿಷ್ಠಮ್, ಅಪೇಶಿಷ್ಠ| ಅಪೇಶಿಷ್ಠಮ್, ಅಪೇಶಿಷ್ಠ, ಅಪೇಶಿಷ್ಠಮ್, ಅಪೇಶಿಷ್ಠ, ಅಪೇಶಿಷ್ಠ|

ಲ್ಯಜ್: ರೂಪಗಳು:ಅಪೇಶಿಷ್ಯತ್, ಅಪೇಶಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಪೇಶಿಷ್ಯನ್| ಅಪೇಶಿಷ್ಯಃ, ಅಪೇಶಿಷ್ಯತಮ್, ಅಪೇಶಿಷ್ಯತ| ಅಪೇಶಿಷ್ಯಮ್, ಅಪೇಶಿಷ್ಯಾವ, ಅಪೇಶಿಷ್ಯಾಮ|

ವಿಶೇಷ: ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಮುಖಾದಿಗಣಪದದ ಧಾತುಗಳಾಗಿದ್ದರಿಂದ ನುಮಾಗಮವು ಬಂದಿತ್ತು. ಇನ್ನುಮುಂದೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಧಾತು 14. ಓವ್ರಶ್ಚೂ-ಛೇದನೆ(ಕತ್ತರಿಸುವದು) ಇದರಲ್ಲಿ 'ವ್ರಶ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು (ಊತ್)ಊ ಇತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಸ್ವರತಿ-ಸೂತಿ-ಸೂಯತಿ-ಧೂಇತ್-ಊದಿತೋ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರ್ಧಧಾತುಕಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾ- ವೃಶ್ಚತಿ- 'ವ್ರಶ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಟ್', ಅದಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ, ನಂತರ 'ಶ (ಅ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಮೇಲೆ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ

ಜಿದ್ದವಾವ ಬರುವುದರಿಂದ “ಗ್ರಹಿ-ಜ್ಯಾ-ವಯಿ-ವ್ಯಧಿ-ವಪ್ಪಿ-ವಿಚಿತಿ-ವೃಶ್ಚತಿ-ವೃಚ್ಚತಿ-
ಭೃಷ್ಠತೀನಾಮ್ ಜಿತಿಚಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ವ್ರ’ ದಲ್ಲಿರುವ ರೇಫಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ
ಬಂದು ‘ಯು’ ಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಈಗ ವ್ಯಸ್+ಅ+ತಿ=ವೃಶ್ಚತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-2. ವವ್ರಶ್ಚ- ಎಂಬಲ್ಲಿ ‘ಲಿಟ್’ ‘ಲ್’ ಕಾರದಲ್ಲಿ ‘ತಿಪ್’ ಆದೇಶ ಬಂದು
ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ‘ಣಲ್(ಅ)’ ಆದೇಶ ಬಂದು ‘ವ್ರಶ್ಚ’ ಗೆ
ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು “ಲಿಟ್ಟಭ್ಯಾಸಸ್ಯೋಭಯೇಷಾಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ
ಬಂದು ‘ವೃಶ್ಚ’ ಎಂದಾಗಿ, “ಹಲಾದಿಶೇಷ” ವಾದಮೇಲೆ “ಉರತ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ
‘ಅರ್’ ಬಂದು ಮತ್ತೆ “ಹಲಾದಿ ಶೇಷದಿಂದ” ವವ್ರಶ್ಚ+ಅ=ವವ್ರಶ್ಚ ಎಂದು
ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಥಲ್, ವಸ್, ಮತ್ತು ಮಸ್ ಗಳಿಗೆ ‘ಇಟ್’ ಆಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ
ಬರುತ್ತದೆ. ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ವೃಶ್ಚತಿ, ವೃಶ್ಚತಃ, ವೃಶ್ಚನ್ತು ವೃಶ್ಚಸಿ, ವೃಶ್ಚಥಃ, ವೃಶ್ಚಥಾ
ವೃಶ್ಚಾಮಿ, ವೃಶ್ಚಾವಃ, ವೃಶ್ಚಾಮಃ

ಲಿಟ್: ವವ್ರಶ್ಚ, ವವ್ರಶ್ಚತುಃ, ವವ್ರಶ್ಚುಃ ವವ್ರಶ್ಚಿಥ/ವವ್ರಷ್ಠ, ವವ್ರಶ್ಚಥುಃ, ವವ್ರಶ್ಚ
ವವ್ರಶ್ಚ, ವವ್ರಶ್ಚಿವ, ವವ್ರಶ್ಚಿಮಃ

ಉಟ್:

ಇಟ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ವೃಶ್ಚಿತಾ, ವೃಶ್ಚಿತಾರೌ, ವೃಶ್ಚಿತಾರಃವೃಶ್ಚಿತಾಸಿ,
ವೃಶ್ಚಿತಾಸ್ತಃ, ವೃಶ್ಚಿತಾಸ್ತು, ವೃಶ್ಚಿತಾಸ್ಮಿ, ವೃಶ್ಚಿತಾಸ್ವಃ, ವೃಶ್ಚಿತಾಸ್ವಃ, ಇಟ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ
ರೂಪಗಳು: - ವ್ರಷ್ಠಾ, ವ್ರಷ್ಠಾರೌ, ವ್ರಷ್ಠಾರಃ, ವ್ರಷ್ಠಾಸಿ, ವ್ರಷ್ಠಾಸ್ತಃ, ವ್ರಷ್ಠಾಸ್ತು, ವ್ರಷ್ಠಾಸ್ಮಿ,
ವ್ರಷ್ಠಾಸ್ವಃ, ವ್ರಷ್ಠಾಸ್ವಃ

ಲೃಟ್: ಇಟ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ವ್ರಶ್ಚಿಷ್ಯತಿ, ವ್ರಶ್ಚಿಷ್ಯತಃ, ವ್ರಶ್ಚಿಷ್ಯನ್ತು
ವ್ರಶ್ಚಿಷ್ಯಸಿ, ವ್ರಶ್ಚಿಷ್ಯಥಃ, ವ್ರಶ್ಚಿಷ್ಯಥಾ ವ್ರಶ್ಚಿಷ್ಯಾಮಿ, ವ್ರಶ್ಚಿಷ್ಯಾವಃ, ವ್ರಶ್ಚಿಷ್ಯಾಮಃ

ಇಟ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: - ವ್ರಕ್ಷ್ಯತಿ, ವ್ರಕ್ಷ್ಯತಃ, ವ್ರಕ್ಷ್ಯನ್ತು, ವ್ರಕ್ಷ್ಯಸಿ,
ವ್ರಕ್ಷ್ಯಥಃ, ವ್ರಕ್ಷ್ಯಥಾ ವ್ರಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ವ್ರಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ವ್ರಕ್ಷ್ಯಾಮಃ

ಲೋಟ್:

ರೂಪಗಳು: ವೃಶ್ಚತು/ವೃಶ್ಚತಾತ್, ವೃಶ್ಚತಾಮ್, ವೃಶ್ಚನ್ತು ವೃಶ್ಚ/ವೃಶ್ಚತಾತ್, ವೃಶ್ಚತಮ್,
ವೃಶ್ಚತ ವ್ರಶ್ಚಾನಿ, ವೃಶ್ಚಾವ, ವೃಶ್ಚಾಮಃ

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅವೃಶ್ಚತ್, ಅವೃಶ್ಚತಾಮ್, ಅವೃಶ್ಚನ್, ಅವೃಶ್ಚಃ, ಅವೃಶ್ಚತಮ್,
ಅವೃಶ್ಚತ ಅವೃಶ್ಚಮ್, ಅವೃಶ್ಚಾವ, ಅವೃಶ್ಚಾಮಃ

ಎ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ವೃಶ್ಚೇತ್, ವೃಶ್ಚೇತಾಮ್, ವೃಶ್ಚೇಯುಃ, ವೃಶ್ಚೇಃ, ವೃಶ್ಚೇತಮ್,
ವೃಶ್ಚೇತ ವೃಶ್ಚೇಯಮ್, ವೃಶ್ಚೇವ, ವೃಶ್ಚೇಮಃ

ಆ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ವೃಶ್ಚ್ಯಾತ್, ವೃಶ್ಚ್ಯಾತಾಮ್, ವೃಶ್ಚ್ಯಾಸುಃ, ವೃಶ್ಚ್ಯಾಸಿ,
ವೃಶ್ಚ್ಯಾಸ್ತಮ್, ವೃಶ್ಚ್ಯಾಸ್ತು ವೃಶ್ಚ್ಯಾಸಮ್, ವೃಶ್ಚ್ಯಾಸ್ವ, ವೃಶ್ಚ್ಯಾಸುಃ

ಲುಚ್: ಇಟ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ “ನೇಟಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ವೃದ್ಧಿಗೆ ನಿಷೇಧ ಬಂದು ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅವಶ್ವೀತ್, ಅವಶ್ವಿಷಾಮ್, ಅವಶ್ವಿಷುಃ, ಅವಶ್ವೀಃ, ಅವಶ್ವಿಷಮ್, ಅವಶ್ವಿಷ್ವ ಅವಶ್ವಿಷಮ್, ಅವಶ್ವಿಷ್ವ, ಅವಶ್ವಿಷ್ವ

ಇಟ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅವಾಕ್ಷೀತ್, ಅವಾಷ್ವಾಮ್, ಅವಾಕ್ಷುಃ, ಅವಾಕ್ಷೀಃ, ಅವಾಷ್ವಮ್, ಅವಾಷ್ವ ಅವಾಕ್ಷಮ್, ಅವಾಕ್ಷ್ವ, ಅವಾಕ್ಷ್ವ, ಅವಾಕ್ಷ್ವ

ಲ್ಯಜ್: ಇಟ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ- ರೂಪಗಳು: ಅವಶ್ವಿಷ್ಯತ್, ಅವಶ್ವಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅವಶ್ವಿಷ್ಯನ್, ಅವಶ್ವಿಷ್ಯಃ, ಅವಶ್ವಿಷ್ಯತಮ್, ಅವಶ್ವಿಷ್ಯತ, ಅವಶ್ವಿಷ್ಯಮ್, ಅವಶ್ವಿಷ್ಯಾವ, ಅವಶ್ವಿಷ್ಯಾಮ

ಇಟ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ರೂಪಗಳು: ಅವಕ್ಷ್ಯತ್, ಅವಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅವಕ್ಷ್ಯನ್, ಅವಕ್ಷ್ಯಃ, ಅವಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅವಕ್ಷ್ಯತ, ಅವಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅವಕ್ಷ್ಯಾವ, ಅವಕ್ಷ್ಯಾಮ

ಧಾತು 15. ವ್ಯಚ-ವ್ಯಾಜೀಕರಣೇ(ಮೋಸಮಾಡುವದು)- ಇದರಲ್ಲಿ ‘ವ್ಯಚ್’ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಮತ್ತು ‘ಸೇಟ್’ ಆಗಿದೆ. ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ‘ಕಿತ್’ ಮತ್ತು ‘ಜಿತ್’ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಶ(ಅ)’ ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ (ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ) “ಗ್ರಹಿ-ಜ್ಯಾ-ವಯಿ-ವೃಧಿ-ವಪ್ತಿ-ವಿಚತಿ-ವೃಶ್ವತಿ-ಪೃಚ್ಛತಿ-ಭೃಜ್ಞತೀನಾಮ್ ಜಿತಿ ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ‘ಲಿಟ್’ ನಲ್ಲಿ “ಲಿಟ್ಟಭ್ಯಾಸಸ್ಯೋಭಯೇಷಾಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಆಗುತ್ತದೆ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣದಲ್ಲಿ ‘ವ್ಯಚ್’ ನಲ್ಲಿರುವ ‘ಯ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಇ’ ಕಾರವು ಬಂದು ‘ವಿಚ್’ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ವಿಚತಿ, ವಿಚತಃ, ವಿಚನ್ತಿ, ವಿಚಸಿ, ವಿಚಥಃ, ವಿಚಥ, ವಿಚಾಮಿ, ವಿಚಾವಃ, ವಿಚಾಮಃ

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ವಿವ್ಯಾಚ, ವಿವಿಚತುಃ, ವಿವಿಚುಃ, ವಿವ್ಯಚಿಥ, ವಿವಿಚಿಥುಃ, ವಿವಿಚಿ, ವಿವ್ಯಾಚ/ವಿವ್ಯಚ, ವಿವಿಚಿವ, ವಿವಿಚಿಮಿ

ಲುಚ್: ರೂಪಗಳು: ವ್ಯಚಿತಾ, ವ್ಯಚಿತಾರೌ, ವ್ಯಚಿತಾರಃ, ವ್ಯಚಿತಾಸಿ, ವ್ಯಚಿತಾಸ್ತಃ, ವ್ಯಚಿತಾಸ್ಥ, ವ್ಯಚಿತಾಸ್ಮಿ, ವ್ಯಚಿತಾಸ್ವಃ, ವ್ಯಚಿತಾಸ್ಮಃ

ಲ್ಯಜ್: ರೂಪಗಳು: ವ್ಯಚಿಷ್ಯತಿ, ವ್ಯಚಿಷ್ಯತಃ, ವ್ಯಚಿಷ್ಯನ್ತಿ, ವ್ಯಚಿಷ್ಯಸಿ, ವ್ಯಚಿಷ್ಯಥಃ, ವ್ಯಚಿಷ್ಯಥ, ವ್ಯಚಿಷ್ಯಾಮಿ, ವ್ಯಚಿಷ್ಯಾವಃ, ವ್ಯಚಿಷ್ಯಾಮಃ

ಲೋಚ್: ರೂಪಗಳು: ವಿಚತು/ವಿಚತಾತ್, ವಿಚತಾಮ್, ವಿಚನ್ತು, ವಿಚ/ವಿಚತಾತ್, ವಿಚತಮ್, ವಿಚತ, ವಿಚಾನಿ ವಿಚಾವ, ವಿಚಾಮಿ

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅವಿಚತ್, ಅವಿಚತಾಮ್, ಅವಿಚನ್, ಅವಿಚಃ, ಅವಿಚತಮ್, ಅವಿಚತ, ಅವಿಚಮ್, ಅವಿಚಾವ, ಅವಿಚಾಮಿ

ಎ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ವಿಚೇತ್, ವಿಚೇತಾಮ್, ವಿಚೇಯುಃ| ವಿಚೇಃ, ವಿಚೇತಮ್, ವಿಚೇತೀ ವಿಚೇಯಮ್, ವಿಚೇವ, ವಿಚೇಮ|

ಆ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ವಿಚ್ಯಾತ್, ವಿಚ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ವಿಚ್ಯಾಸುಃ| ವಿಚ್ಯಾಃ, ವಿಚ್ಯಾಸ್ತಮ್, ವಿಚ್ಯಾಸ್ತು ವಿಚ್ಯಾಸಮ್, ವಿಚ್ಯಾಸ್ವ, ವಿಚ್ಯಾಸ್ವ|

ಉಜ್:

ಉಜ್‌ನಲ್ಲಿ “ಅತೋ ಹಲಾದೇರ್ಲಘೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಅವ್ಯಾಚೀತ್/ಅವ್ಯಚೀತ್ ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ. ವೃದ್ಧಿ ಬಂದ ರೂಪಗಳು: ಅವ್ಯಾಚೀತ್, ಅವ್ಯಾಚಿಷ್ಠಾಮ್, ಅವ್ಯಾಚಿಷುಃ| ಅವ್ಯಾಚೀಃ, ಅವ್ಯಾಚಿಷ್ಠಮ್, ಅವ್ಯಾಚಿಷ್ಠ ಅವ್ಯಾಚಿಷಮ್, ಅವ್ಯಾಚಿಷ್ವ, ಅವ್ಯಾಚಿಷ್ವ”

ವೃದ್ಧಿ ಬಾರದ ರೂಪಗಳು: ಅವ್ಯಚೀತ್, ಅವ್ಯಚಿಷ್ಠಾಮ್, ಅವ್ಯಚಿಷುಃ| ಅವ್ಯಚೀಃ, ಅವ್ಯಚಿಷ್ಠಮ್, ಅವ್ಯಚಿಷ್ಠ ಅವ್ಯಚಿಷಮ್, ಅವ್ಯಚಿಷ್ವ, ಅವ್ಯಚಿಷ್ವ”

ಲೃಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅವ್ಯಚಿಷ್ಯತ್, ಅವ್ಯಚಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅವ್ಯಚಿಷ್ಯನ್| ಅವ್ಯಚಿಷ್ಯಃ, ಅವ್ಯಚಿಷ್ಯತಮ್, ಅವ್ಯಚಿಷ್ಯತ ಅವ್ಯಚಿಷ್ಯಮ್, ಅವ್ಯಚಿಷ್ಯಾವ, ಅವ್ಯಚಿಷ್ಯಾಮ|

ಧಾತು 16. ಉಞ್- ಉಞ್ಘೀ (ಧಾನ್ಯದ ಒಂದೊಂದೇ ಕಾಳನ್ನು ಆರಿಸುವದು) - ಇದರಲ್ಲಿ ‘ಉಞ್’ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ‘ಇದಿತ್’ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ “ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ನುಮ್’(ನ್) ಆಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರ ‘ನ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ, ಮತ್ತು ಪರಸರ್ವಣಗಳು ಬಂದು, ‘ಞ್’ ಕಾರವು ಬಂದು ‘ಉಞ್ಘೀ’ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ‘ಸೇಟ್’ ಧಾತುವಾಗಿದೆ. (ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುನಿಗಳು ರೈತರು ಫಸಲನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋದಮೇಲೆ, ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದ ಕಾಳುಗಳನ್ನು ಆರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಜೀವನ ಸಾಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದಕ್ಕೆ ‘ಶಿಲೋಞ್ಘಿ’ ವೃತ್ತಿ ಎಂದು ಹೆಸರು).

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಉಞ್ಘತಿ, ಉಞ್ಘತಃ, ಉಞ್ಘನ್ತಿ ಉಞ್ಘಸಿ, ಉಞ್ಘಥಃ, ಉಞ್ಘಥಿ ಉಞ್ಘಾಮಿ, ಉಞ್ಘಾವಃ, ಉಞ್ಘಾಮಃ|

ಲಿಟ್: ಇದು ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಲಿಟ್ ಆಗಿದೆ. ರೂಪಗಳು ಕೆಳಗಿನಂತೆ ಆಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಉಞ್ಘಾಞ್ಘಕಾರ, ಉಞ್ಘಾಞ್ಘಕ್ತುಃ, ಉಞ್ಘಾಞ್ಘಕ್ತುಃ| ಉಞ್ಘಾಞ್ಘಕ್ರ್ಥ, ಉಞ್ಘಾಞ್ಘಕ್ರ್ಥಃ, ಉಞ್ಘಾಞ್ಘಕ್ರು ಉಞ್ಘಾಞ್ಘಕಾರ/ಉಞ್ಘಾಞ್ಘಕರ, ಉಞ್ಘಾಞ್ಘಕ್ರವ, ಉಞ್ಘಾಞ್ಘಕ್ರಮ|

ಉಟ್: ರೂಪಗಳು: ಉಞ್ಘಿತಾ, ಉಞ್ಘಿತಾರೌ, ಉಞ್ಘಿತಾರಃ| ಉಞ್ಘಿತಾಸಿ, ಉಞ್ಘಿತಾಸ್ತಃ, ಉಞ್ಘಿತಾಸ್ಥ| ಉಞ್ಘಿತಾಸ್ಮಿ, ಉಞ್ಘಿತಾಸ್ವಃ, ಉಞ್ಘಿತಾಸ್ವಃ|

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಉಞ್ಘಿಷ್ಯತಿ, ಉಞ್ಘಿಷ್ಯತಃ, ಉಞ್ಘಿಷ್ಯನ್ತಿ ಉಞ್ಘಿಷ್ಯಸಿ, ಉಞ್ಘಿಷ್ಯಥಃ, ಉಞ್ಘಿಷ್ಯಥ| ಉಞ್ಘಿಷ್ಯಾಮಿ, ಉಞ್ಘಿಷ್ಯಾವಃ, ಉಞ್ಘಿಷ್ಯಾಮಃ|

ಲೋಟ್:

ರೂಪಗಳು: ಉಚ್ಚತು/ಉಚ್ಚತಾತ್, ಉಚ್ಚತಾಮ್, ಉಚ್ಚನ್ನು, ಉಚ್ಚ/
ಉಚ್ಚತಾತ್, ಉಚ್ಚತಮ್, ಉಚ್ಚತ ಉಚ್ಚಾನಿ, ಉಚ್ಚಾವ, ಉಚ್ಚಾಮ|

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಔಚ್ಚತ್, ಔಚ್ಚತಾಮ್, ಔಚ್ಚನ್, ಔಚ್ಚಃ, ಔಚ್ಚತಮ್,
ಔಚ್ಚತ ಔಚ್ಚಮ್, ಔಚ್ಚಾವ, ಔಚ್ಚಾಮ|

ಎ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಉಚ್ಚೇತ್, ಉಚ್ಚೇತಾಮ್, ಉಚ್ಚೇಯುಃ, ಉಚ್ಚೇಃ,
ಉಚ್ಚೇತಮ್, ಉಚ್ಚೇತ ಉಚ್ಚೇಯಮ್, ಉಚ್ಚೇವ, ಉಚ್ಚೇಮ|

ಆ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಉಚ್ಚಾತ್, ಉಚ್ಚಾಸ್ತಾಮ್, ಉ ಉಚ್ಚಾಸ್ತಃ|
ಉಚ್ಚಾಸ್ತಃ, ಉಚ್ಚಾಸ್ತಮ್, ಉಚ್ಚಾಸ್ತಃ, ಉಚ್ಚಾಸ್ತಮ್, ಉಚ್ಚಾಸ್ತಃ,
ಉಚ್ಚಾಸ್ತಃ|

ಉಜ್: ರೂಪಗಳು: ಔಚ್ಚೇತ್, ಔಚ್ಚೇಷಾಮ್, ಔಚ್ಚೇಷುಃ, ಔಚ್ಚೇಃ, ಔಚ್ಚೇಷಮ್,
ಔಚ್ಚೇಷ ಔಚ್ಚೇಷಮ್, ಔಚ್ಚೇಷ, ಔಚ್ಚೇಷ|

ಲೃಜ್: ರೂಪಗಳು: ಔಚ್ಚೈಷತ್, ಔಚ್ಚೈಷತಾಮ್, ಔಚ್ಚೈಷನ್, ಔಚ್ಚೈಷಃ,
ಔಚ್ಚೈಷಮ್, ಔಚ್ಚೈಷತ ಔಚ್ಚೈಷಮ್, ಔಚ್ಚೈಷಾವ, ಔಚ್ಚೈಷಾಮ|

ಧಾತು 17. ಋಚ್- ಗತಿ-ಇಂದ್ರಿಯಪ್ರಳಯ- ಮೂರ್ತಿಭಾವೇಷು (ಗತಿ,
ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಬಲ ನಷ್ಟವಾಗುವದು, ಕಠಿಣವಾಗುವದು) - ಇದರಲ್ಲಿ 'ಋಚ್'
ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಪರಸ್ಪೃಪದಿ ಮತ್ತು 'ಸೇಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದರ
ಮೂಲರೂಪವು 'ಋಃ' ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಛೇ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತುಗಾ(ತ್)ಗಮ
ಬಂದು, 'ಛ' ಕಾರದ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಶ್ವತ್ವ ಬಂದು, 'ಋಚ್' ಎಂದು
ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:

ರೂಪಗಳು: ಋಚ್ಛತಿ, ಋಚ್ಛತಃ, ಋಚ್ಛನ್ತಿ, ಋಚ್ಛಸಿ, ಋಚ್ಛಥಃ, ಋಚ್ಛಥಿ, ಋಚ್ಛಾಮಿ,
ಋಚ್ಛಾವಃ, ಋಚ್ಛಾಮಃ|

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಆನರ್ಚ್ಛ, ಆನರ್ಚ್ಛತಃ, ಆನರ್ಚ್ಛಃ, ಆನರ್ಚ್ಛತ, ಆನರ್ಚ್ಛಥಃ,
ಆನರ್ಚ್ಛಃ, ಆನರ್ಚ್ಛ, ಆನರ್ಚ್ಛವ, ಆನರ್ಚ್ಛಮ|

ಉಟ್: ರೂಪಗಳು: ಋಚ್ಛತಾ, ಋಚ್ಛತಾರೌ, ಋಚ್ಛತಾರಃ| ಋಚ್ಛತಾಸಿ,
ಋಚ್ಛತಾಸ್ತಃ, ಋಚ್ಛತಾಸ್ತಃ, ಋಚ್ಛತಾಸ್ತಃ, ಋಚ್ಛತಾಸ್ತಃ, ಋಚ್ಛತಾಸ್ತಃ|

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಋಚ್ಛೈಷತಿ, ಋಚ್ಛೈಷತಃ, ಋಚ್ಛೈಷನ್ತಿ, ಋಚ್ಛೈಷಸಿ, ಋಚ್ಛೈಷಥಃ,
ಋಚ್ಛೈಷಥಿ, ಋಚ್ಛೈಷಾಮಿ, ಋಚ್ಛೈಷಾವಃ, ಋಚ್ಛೈಷಾಮಃ|

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಋಚ್ಛತು/ಋಚ್ಛತಾತ್, ಋಚ್ಛತಾಮ್, ಋಚ್ಛನ್ನು, ಋಚ್ಛ/
ಋಚ್ಛತಾತ್, ಋಚ್ಛತಮ್, ಋಚ್ಛತಃ, ಋಚ್ಛಾನಿ, ಋಚ್ಛಾವ, ಋಚ್ಛಾಮ|

ಲಜ್ಃ ರೂಪಗಳು: ಆರ್ಚ್‌ತ್, ಆರ್ಚ್‌ತಾಮ್, ಆರ್ಚ್‌ನ್, ಆರ್ಚ್‌ಃ, ಆರ್ಚ್‌ತಮ್, ಆರ್ಚ್‌ತ ಆರ್ಚ್‌ಮ್, ಅರ್ಚ್ಯಾವ, ಅರ್ಚ್ಯಾಮ್

ಎ. ಲಿಜ್:ರೂಪಗಳು: ಋಚ್ಛೇತ್, ಋಚ್ಛೇತಾಮ್, ಋಚ್ಛೇಯುಃ| ಋಚ್ಛೇಃ, ಋಚ್ಛೇತಮ್, ಋಚ್ಛೇತ| ಋಚ್ಛೇಯಮ್, ಋಚ್ಛೇವ, ಋಚ್ಛೇಮ|

ಆ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಋಚ್ಛಾತ್, ಋಚ್ಛಾಸ್ತಮ್, ಋಚ್ಛಾಸುಃ| ಋಚ್ಛಾಃ,
ಋಚ್ಛಾಸ್ತಮ್, ಋಚ್ಛಾಸ್ತುಋಚ್ಛಾಸಮ್, ಋಚ್ಛಾಸ್ತ, ಋಚ್ಛಾಸ್ತು|

ಲಜ್ಜೆ: ರೂಪಗಳು: ಆರ್ಚಿತ್, ಆರ್ಚಿಷ್ಠಮ್, ಆರ್ಚಿಷುಃ, ಆರ್ಚೀಃ, ಆರ್ಚಿಷಮ್, ಆರ್ಚಿಷ್ಠ ಆರ್ಚಿಷಮ್, ಆರ್ಚಿಷ್ಠ ಆರ್ಚಿಷ್ಠ

ಲೞ್: ರೂಪಗಲು: ಅರ್ಚಿಷ್ಠತ್, ಅರ್ಚಿಷ್ಠತಾಮ್, ಅರ್ಚಿಷ್ಠನ್, ಅರ್ಚಿಷ್ಠಃ, ಅರ್ಚಿಷ್ಠತಮ್, ಅರ್ಚಿಷ್ಠತ ಅರ್ಚಿಷ್ಠಮ್, ಅರ್ಚಿಷ್ಠಾವ, ಅರ್ಚಿಷ್ಠಾಮ|

ಧಾತು 18.ಉಜ್ಜು -ಉತ್ತರ್ಗೇ (ತ್ಯಜಿಸುವದು):

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಉಜ್ಜತಿ, ಉಜ್ಜತಃ, ಉಜ್ಜನಿ, ಉಜ್ಜಸಿ, ಉಜ್ಜಧಃ, ಉಜ್ಜಧ್ನಿ, ಉಜ್ಜಾಮಿ, ಉಜ್ಜಾವಃ, ಉಜ್ಜಾಮಃ|

ಅನು ಪ್ರಯೋಗ ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಉಜ್ವಾಲ್ವಕಾರ, ಉಜ್ವಾಲ್ವಕತುಃ, ಉಜ್ವಾಲ್ವಕುಃ, ಉಜ್ವಾಲ್ವಕರ್ಥ, ಉಜ್ವಾಲ್ವಕಧುಃ, ಉಜ್ವಾಲ್ವಕಉಜ್ವಾಲ್ವಕಾರ, ಉಜ್ವಾಲ್ವಕವ, ಉಜ್ವಾಲ್ವಕಮ|

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಉಜ್ಜಿತಾ, ಉಜ್ಜಿತಾರೌ, ಉಜ್ಜಿತಾರಃ| ಉಜ್ಜಿತಾಸಿ, ಉಜ್ಜಿತಾಸ್ಥಃ,
ಉಜ್ಜಿತಾಸ್ಥ|ಉಜ್ಜಿತಾಸ್ಥಿ, ಉಜ್ಜಿತಾಸ್ಥಃ, ಉಜ್ಜಿತಾಸ್ಥಃ|

ಲೃತ್: ರೂಪಗಳು: ಉಜ್ಜಿಷ್ಠತೆ, ಉಜ್ಜಿಷ್ಠತಃ, ಉಜ್ಜಿಷ್ಠನಿ, ಉಜ್ಜಿಷ್ಠಸಿ, ಉಜ್ಜಿಷ್ಠಧಃ, ಉಜ್ಜಿಷ್ಠಃ, ಉಜ್ಜಿಷ್ಠಾಮಿ, ಉಜ್ಜಿಷ್ಠಾವಃ, ಉಜ್ಜಿಷ್ಠಾಮಃ

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಉಜ್ಜತು/ಉಜ್ಜತಾತ್, ಉಜ್ಜತಾಮ್, ಉಜ್ಜನ್ತು, ಉಜ್ಜ/ಉಜ್ಜತಾತ್, ಉಜ್ಜತಮ್, ಉಜ್ಜತಃ ಉಜ್ಜಾನಿ ಉಜ್ಜಾವ, ಉಜ್ಜಾಮ್।

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಔಜ್ವತ್, ಔಜ್ವತಾಮ್, ಔಜ್ವನ್, ಔಜ್ವಃ, ಔಜ್ವತಮ್, ಔಜ್ವತ
ಔಜ್ವಮ್, ಔಜ್ವಾವ, ಔಜ್ವಾಮ।

ವಿ. ಲಿಪಿ: ರೂಪಗಳು: ಉಚ್ಚೈತ್, ಉಚ್ಚೈತಾಮ್, ಉಚ್ಚೈಯುಃ, ಉಚ್ಚೈಃ, ಉಚ್ಚೈತಮ್, ಉಚ್ಚೈತ ಉಚ್ಚೈಯಮ್, ಉಚ್ಚೈವ, ಉಚ್ಚೈಮ|

ಆ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಉಜ್ಜ್ವಲತ್, ಉಜ್ಜ್ವಲಸಾಮ್, ಉಜ್ಜ್ವಲಸುಃ, ಉಜ್ಜ್ವಲಸಿ, ಉಜ್ಜ್ವಲಸಮ್, ಉಜ್ಜ್ವಲಸ್ತು, ಉಜ್ಜ್ವಲಸಮ್, ಉಜ್ಜ್ವಲಸ್ತು, ಉಜ್ಜ್ವಲಸ್ತು.

ಲುಜ್: ರೂಪಗಳು: ಔಷ್ಣಿತ್, ಔಷ್ಣಿಮ್, ಔಷ್ಣಿಃ, ಔಷ್ಣೀ, ಔಷ್ಣಿಷ್ಮ, ಔಷ್ಣಿಷ್ಯ, ಔಷ್ಣಿಷ್ಮಾ, ಔಷ್ಣಿಷ್ಮಾನ್, ಔಷ್ಣಿಷ್ಮಾನ್.

ಲೞ್: ರೂಪಗಲು: ಔಜ್ಜಿಷ್ಠತ್, ಔಜ್ಜಿಷ್ಠತಾಢ್, ಔಜ್ಜಿಷ್ಠನ್| ಔಜ್ಜಿಷ್ಠ್ಯ, ಔಜ್ಜಿಷ್ಠ್ಯತಢ್,

ದಿಜ್ಜಿಷ್ಠತ ದಿಜ್ಜಿಷ್ಠಮ್, ದಿಜ್ಜಿಷ್ಠಾವ, ದಿಜ್ಜಿಷ್ಠಾಮ|

ಧಾತು 19. ಲುಭ - ವಿಮೋಹನೇ (ಆಸೆಯಿಂದ ಮೋಹಗೊಳ್ಳುವದು)-ಇದರಲ್ಲಿ 'ಲುಭ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಲುಭತಿ, ಲುಭತಃ, ಲುಭನ್ತಿ ಲುಭಸಿ, ಲುಭಥಃ, ಲುಭಥ| ಲುಭಾಮಿ, ಲುಭಾವಃ, ಲುಭಾಮಃ|

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಲುಲೋಭ, ಲುಲುಭತುಃ, ಲುಲುಭುಃ| ಲುಲೋಭಿಥ, ಲುಲುಭಥುಃ, ಲುಲುಭ| ಲುಲೋಭ, ಲುಲುಭಿವ, ಲುಲುಭಮ|

(ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 658. ತೀಷ-ಸಹ-ಲುಭ-ರುಷ-ರಿಷಃ (7.2.48)

ವೃತ್ತಿ - ಇಚ್ಛತ್ಯಾದೇಃ ಪರಸ್ಯ ತಾದೇಃ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯ ಇಡ್ ವಾ ಸ್ಯಾತ್| ಲೋಭಿತಾ, ಲೋಬ್ಧಾಲೋಭಿಷ್ಯತಿ ಲುಭತು| ಅಲುಭತ್| ಲುಭೇತ್| ಲುಭ್ಯಾತ್| ಅಲೋಭೀತ್| ಅಲೋಭಿಷ್ಯತ್|

20,21. ತೃಪ್ತ ತೃಮ್ಪ ತೃಪ್ತೌ ತೃಪತಿ ತತರ್ಪ| ತರ್ಪಿತಾ| ಅತರ್ಪೀತ್| ತೃಮ್ಪತಿ| ವಾ| ಶೇ ತೃಮ್ಪಾದೀನಾಂ ನುಮ್ ವಾಚ್ಯಃ|

ಆದಿಶಬ್ದಃ ಪ್ರಕಾರೇ, ತೇನ ಯೇಽತ್ರ ನಕಾರಾನುಷಕ್ತ್ಯಾ ತೇ ತೃಮ್ಪಾದಯಃ| ತತ್ಯಮ್ಪ| ತೃಘ್ಯಾತ್| 22,23.ಮೃಡ ಪೃಡ ಸುಖಿನೇ| ಮೃಡತಿಪೃಡತಿ|

24. ಶುನ ಗತೌ ಶುನತಿ|

25. ಇಷು ಇಚ್ಛಾಯಾಮ್| ಇಚ್ಛತಿ ಏಷಿತಾ| ಏಷ್ವಾ| ಏಷಿಷ್ಯತಿ| ಇಷ್ಯಾತ್| ಐಷೀತ್|

26. ಕುಟ ಕೌಟಿಲ್ಯೇ| (587) ಗಾಙ್ಕುಟಾದಿತಿ ಜಿತ್ವಮ್| ಚುಕುಟಿಥ ಚುಕೋಟ, ಚುಕುಟ| ಕುಟಿತಾ|

27. ಪುಟ ಸಂಶ್ಲೇಷಣೇ| ಪುಟತಿ ಪುಟಿತಾ|

28. ಸ್ಫುಟ ವಿಕಸನೇ| ಸ್ಫುಟತಿ ಸ್ಫುಟಿತಾ|

29. 30. ಸ್ಫುರ, ಸ್ಫುಲ ಸಂಚಲನೇ| ಸ್ಫುರತಿ ಸ್ಫುಲತಿ|

ಪ.ಭೇ.- ತಿ, ಇಷ-ಸಹ-ಲುಭ-ರುಷ-ರಿಷಃ|

ಅ.ವ್ಯ.- "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯ' ಮತ್ತು 'ಇಟ್'ಎಂಬ ಪದಗಳು ಮತ್ತು "ಸ್ವರತಿ-ಸೂತಿ-ಸೂಯತಿ-ಧೂಙ್-ಊದಿತೋ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಾ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಇಷ್, ಸಹ್, ಲುಭ್, ಋಷ್, ಮತ್ತು ರಿಷ್ ಈ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ 'ತ್' ಕಾರಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ನಿತ್ಯವಾಗಿ

ಬರುವ ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ಈ ಸೂತ್ರವು ಬಾಧಕವಾಗಿದೆ.

ಉಟ್: ರೂಪಗಳು: ಲೋಭಿತಾ, ಲೋಭಿತಾರೌ, ಲೋಭಿತಾರಃ| ಲೋಭಿತಾಸಿ, ಲೋಭಿತಾಸ್ತಃ, ಲೋಭಿತಾಸ್ಥಿ, ಲೋಭಿತಾಸ್ವಃ, ಲೋಭಿತಾಸ್ತಃ|

ಇಡಾಗಮವಿಲ್ಲದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪ: ಲೋಬ್ಧಾ, ಲೋಬ್ಧಾರೌ, ಲೋಬ್ಧಾರಃ| ಲೋಬ್ಧಾಸಿ, ಲೋಬ್ಧಾಸ್ತಃ, ಲೋಬ್ಧಾಸ್ಥಿ, ಲೋಬ್ಧಾಸ್ವಃ, ಲೋಬ್ಧಾಸ್ತಃ|

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಲೋಭಿಷ್ಯತಿ, ಲೋಭಿಷ್ಯತಃ, ಲೋಭಿಷ್ಯಂತಿ, ಲೋಭಿಷ್ಯಂತಿ, ಲೋಭಿಷ್ಯಂತಃ, ಲೋಭಿಷ್ಯಂತಃ| ಲೋಭಿಷ್ಯಂತಃ, ಲೋಭಿಷ್ಯಂತಃ| ಲೋಭಿಷ್ಯಂತಃ, ಲೋಭಿಷ್ಯಂತಃ, ಲೋಭಿಷ್ಯಂತಃ|

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಲುಭತು/ಲುಭತಾತ್, ಲುಭತಾಮ್, ಲುಭನ್ತು, ಲುಭ/ ಲುಭತಾತ್, ಲುಭತಮ್, ಲುಭತಃ, ಲುಭಾನಿ, ಲುಭಾವ, ಲುಭಾಮ|

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಲುಭತ್, ಅಲುಭತಾಮ್, ಅಲುಭನ್| ಅಲುಭಃ, ಅಲುಭತಮ್, ಅಲುಭತಃ, ಅಲುಭಮ್, ಅಲುಭಾವ, ಅಲುಭಾಮ|

ಏ. ಲಿಜ್: ಲುಭೇತ್, ಲುಭೇತಾಮ್, ಲುಭೇಯುಃ| ಲುಭೇಃ, ಲುಭೇತಮ್, ಲುಭೇತಃ, ಲುಭೇಯಮ್, ಲುಭೇವ, ಲುಭೇಮ|

ಆ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಲುಭ್ಯಾತ್, ಲುಭ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಲುಭ್ಯಾಸುಃ| ಲುಭ್ಯಾಃ, ಲುಭ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಲುಭ್ಯಾಸ್ತಃ, ಲುಭ್ಯಾಸಮ್, ಲುಭ್ಯಾಸ್ವಃ, ಲುಭ್ಯಾಸ್ತಃ|

ಉಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಲೋಭೇತ್, ಅಲೋಭಿಷ್ವಾಮ್, ಅಲೋಭಿಷುಃ| ಅಲೋಭಿಃ, ಅಲೋಭಿಷ್ವಮ್, ಅಲೋಭಿಷ್ವಃ, ಅಲೋಭಿಷ್ವಮ್, ಅಲೋಭಿಷ್ವಃ, ಅಲೋಭಿಷ್ವಃ|

ಲೃಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಲೋಭಿಷ್ಯತ್, ಅಲೋಭಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಲೋಭಿಷ್ಯನ್| ಅಲೋಭಿಷ್ಯಃ, ಅಲೋಭಿಷ್ಯತಮ್, ಅಲೋಭಿಷ್ಯತಃ, ಅಲೋಭಿಷ್ಯಮ್, ಅಲೋಭಿಷ್ಯವ, ಅಲೋಭಿಷ್ಯಮ|

ಧಾತು 20. ತೃಪ್ -ತೃಪ್ತೌ (ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸುವದು/ರಾಜೀ ಆಗುವದು) - ಇದರಲ್ಲಿ 'ತೃಪ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ತೃಪತಿ, ತೃಪತಃ, ತೃಪಂತಿ, ತೃಪಸಿ, ತೃಪಥಃ, ತೃಪಥಃ, ತೃಪಾಮಿ, ತೃಪಾವಃ, ತೃಪಾಮಃ|

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ತತರ್ಪ, ತತೃಪತುಃ, ತತೃಪುಃ| ತತರ್ಪಿಥ, ತತೃಪಥುಃ, ತತೃಪಃ, ತತರ್ಪ, ತತೃಪಿವ, ತತೃಪಿಮ|

ಉಟ್: ರೂಪಗಳು: ತರ್ಪಿತಾ, ತರ್ಪಿತಾರೌ, ತರ್ಪಿತಾರಃ| ತರ್ಪಿತಾಸಿ, ತರ್ಪಿತಾಸ್ತಃ, ತರ್ಪಿತಾಸ್ಥಿ, ತರ್ಪಿತಾಸ್ವಃ, ತರ್ಪಿತಾಸ್ತಃ|

ಲೃಟ್:ರೂಪಗಳು: ತರ್ಪಿಷ್ಯತಿ, ತರ್ಪಿಷ್ಯತಃ, ತರ್ಪಿಷ್ಯಂತಿ, ತರ್ಪಿಷ್ಯಂತಿ, ತರ್ಪಿಷ್ಯಂತಃ, ತರ್ಪಿಷ್ಯಂತಃ| ತರ್ಪಿಷ್ಯಂತಃ, ತರ್ಪಿಷ್ಯಂತಃ| ತರ್ಪಿಷ್ಯಂತಃ, ತರ್ಪಿಷ್ಯಂತಃ, ತರ್ಪಿಷ್ಯಂತಃ|

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ತೃಪತು, ತೃಪತಾತ್, ತೃಪತಾಮ್, ತೃಪನ್ನು ತೃಪ/ತೃಪತಾತ್, ತೃಪತಮ್, ತೃಪತ ತೃಪಾಣಿ, ತೃಪಾವ, ತೃಪಾಮು।

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅತೃಪತ್, ಅತೃಪತಾಮ್, ಅತೃಪನ್। ಅತೃಪಃ, ಅತೃಪತಮ್, ಅತೃಪತ ತೃಪಂ, ಅತೃಪಾವ, ಅತೃಪಾಮು।

ಎ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ತೃಪೇತ್, ತೃಪೇತಾಮ್, ತೃಪೇಯುಃ। ತೃಪೇಃ, ತೃಪೇತಮ್, ತೃಪೇತ ತೃಪೇಯಮ್, ತೃಪೇವ, ತೃಪೇಮು।

ಆ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ತೃಪ್ಯಾತ್, ತೃಪ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ತೃಪ್ಯಾಸುಃ। ತೃಪ್ಯಾಃ, ತೃಪ್ಯಾಸ್ತಮ್, ತೃಪ್ಯಾಸ್ತ ತೃಪ್ಯಾಸಮ್, ತೃಪ್ಯಾಸ್ತ ತೃಪ್ಯಾಸುಃ।

ಲುಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅತರ್ಪಿತ್, ಅತರ್ಪಿಷ್ಠಾಮ್, ಅತರ್ಪಿಷುಃ। ಅತರ್ಪಿಃ, ಅತರ್ಪಿಷಮ್, ಅತರ್ಪಿಷ್ಠ ಅತರ್ಪಿಷಮ್, ಅತರ್ಪಿಷ್ಠ ಅತರ್ಪಿಷ್ಠುಃ।

ಲ್ಯಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅತರ್ಪಿಷ್ಯತ್, ಅತರ್ಪಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅತರ್ಪಿಷ್ಯನ್। ಅತರ್ಪಿಷ್ಯಃ, ಅತರ್ಪಿಷ್ಯತಮ್, ಅತರ್ಪಿಷ್ಯತ ಅತರ್ಪಿಷ್ಯಮ್, ಅತರ್ಪಿಷ್ಯಾವ, ಅತರ್ಪಿಷ್ಯಾಮು।

ಧಾತು 21. ತೃಮ್ - ತೃಪೌ (ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸುವದು) - ಇದರಲ್ಲಿ ತೃಮ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ತೃಮ್ಪತಿ, ತೃಮ್ಪತಃ, ತೃಮ್ಪಂತಿ ತೃಮ್ಪಸಿ, ತೃಮ್ಪಥಃ, ತೃಮ್ಪಥಾ ತೃಮ್ಪಾಮಿ, ತೃಮ್ಪಾವಃ, ತೃಮ್ಪಾಮುಃ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ತತೃಮ್ಪ, ತತೃಮ್ಪತುಃ, ತತೃಮ್ಪುಃ। ತತೃಮ್ಪಿಥ, ತತೃಮ್ಪಿಥುಃ, ತತೃಮ್ಪ ತತೃಮ್ಪ, ತತೃಮ್ಪಿವ, ತತೃಮ್ಪಿಮುಃ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ತೃಮ್ಪಿತಾ, ತೃಮ್ಪಿತಾರೌ, ತೃಮ್ಪಿತಾರಃ। ತೃಮ್ಪಿತಾಸಿ, ತೃಮ್ಪಿತಾಸ್ಥಃ, ತೃಮ್ಪಿತಾಸ್ತು ತೃಮ್ಪಿತಾಸ್ಮಿ, ತೃಮ್ಪಿತಾಸ್ಥಃ, ತೃಮ್ಪಿತಾಸ್ಥಃ।

ಲ್ಯಟ್: ರೂಪಗಳು: ತೃಮ್ಪಿಷ್ಯತಿ, ತೃಮ್ಪಿಷ್ಯತಃ, ತೃಮ್ಪಿಷ್ಯಂತಿ ತೃಮ್ಪಿಷ್ಯಸಿ, ತೃಮ್ಪಿಷ್ಯಥಃ, ತೃಮ್ಪಿಷ್ಯಥಾ ತೃಮ್ಪಿಷ್ಯಾಮಿ, ತೃಮ್ಪಿಷ್ಯಾವಃ, ತೃಮ್ಪಿಷ್ಯಾಮುಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ತೃಮ್ಪತು, ತೃಮ್ಪತಾತ್, ತೃಮ್ಪತಾಮ್, ತೃಮ್ಪನ್ನು ತೃಮ್ಪ/ತೃಮ್ಪತಾತ್, ತೃಮ್ಪತಮ್, ತೃಮ್ಪತ ತೃಮ್ಪಾಣಿ, ತೃಮ್ಪಾವ, ತೃಮ್ಪಾಮುಃ।

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅತೃಮ್ಪತ್, ಅತೃಮ್ಪತಾಮ್, ಅತೃಮ್ಪನ್। ಅತೃಮ್ಪಃ, ಅತೃಮ್ಪತಮ್, ಅತೃಮ್ಪತ ಅತೃಮ್ಪಮ್, ಅತೃಮ್ಪಾವ, ಅತೃಮ್ಪಾಮುಃ।

ಎ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ತೃಮ್ಪೇತ್, ತೃಮ್ಪೇತಾಮ್, ತೃಮ್ಪೇಯುಃ। ತೃಮ್ಪೇಃ, ತೃಮ್ಪೇತಮ್, ತೃಮ್ಪೇತ ತೃಮ್ಪೇಯಮ್, ತೃಮ್ಪೇವ, ತೃಮ್ಪೇಮುಃ।

ಆ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ತೃಮ್ಪ್ಯಾತ್, ತೃಮ್ಪ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ತೃಮ್ಪ್ಯಾಸುಃ। ತೃಮ್ಪ್ಯಾಃ, ತೃಮ್ಪ್ಯಾಸ್ತಮ್, ತೃಮ್ಪ್ಯಾಸ್ತ ತೃಮ್ಪ್ಯಾಸಮ್, ತೃಮ್ಪ್ಯಾಸ್ತ ತೃಮ್ಪ್ಯಾಸುಃ।

ಲುಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅತೃಮ್ಪಿತ್, ಅತೃಮ್ಪಿಷ್ಠಾಮ್, ಅತೃಮ್ಪಿಷುಃ। ಅತೃಮ್ಪಿಃ, ಅತೃಮ್ಪಿಷಮ್, ಅತೃಮ್ಪಿಷ್ಠ ಅತೃಮ್ಪಿಷಮ್, ಅತೃಮ್ಪಿಷ್ಠ ಅತೃಮ್ಪಿಷ್ಠುಃ।

ಅತ್ಯಮ್ಲಿಷಮ್, ಅತ್ಯಮ್ಲಿಷು ಅತ್ಯಮ್ಲಿಷಮ್, ಅತ್ಯಮ್ಲಿಷ್ಠ, ಅತ್ಯಮ್ಲಿಷ್ಠ

ಲೞ್: ರೂಪಗಳು: ಅತ್ಯಮ್ಲಿಷತ್, ಅತ್ಯಮ್ಲಿಷತಾಮ್, ಅತ್ಯಮ್ಲಿಷ್ಠನ್, ಅತ್ಯಮ್ಲಿಷ್ಠಃ, ಅತ್ಯಮ್ಲಿಷ್ಠತಮ್, ಅತ್ಯಮ್ಲಿಷ್ಠತ ಅತ್ಯಮ್ಲಿಷ್ಠಮ್, ಅತ್ಯಮ್ಲಿಷ್ಠಾವ, ಅತ್ಯಮ್ಲಿಷ್ಠಾಮಿ

ಧಾತು 22. ಮೃಡ -ಸುಖನೇ(ಸುಖಪಡಿಸುವದು)- ಇದರಲ್ಲಿ 'ಮೃಡ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಸೇಟ್' ಧಾತುವಾಗಿದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಮೃಡತಿ, ಮೃಡತಃ, ಮೃಡನ್ತಿ ಮೃಡಸಿ, ಮೃಡಥಃ, ಮೃಡಛ| ಮೃಡಾಮಿ, ಮೃಡಾವಃ, ಮೃಡಾಮಃ|

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಮಮರ್ಡ, ಮಮೃಡಥುಃ, ಮಮೃಡುಃ| ಮಮರ್ಡಿಛ, ಮಮೃಡಥುಃ, ಮಮೃಡ| ಮಮರ್ಡ, ಮಮೃಡಿವ,ಮಮೃಡಿಮ|

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಮರ್ಡಿತಾ, ಮರ್ಡಿತಾರೌ, ಮರ್ಡಿತಾರಃ| ಮರ್ಡಿತಾಸಿ, ಮರ್ಡಿತಾಸ್ತಃ, ಮರ್ಡಿತಾಸ್ತ| ಮರ್ಡಿತಾಸ್ತಿ, ಮರ್ಡಿತಾಸ್ತಃ, ಮರ್ಡಿತಾಸ್ತಃ|

ಲೞ್: ರೂಪಗಳು: ಮರ್ಡಿಷ್ಯತಿ, ಮರ್ಡಿಷ್ಯತಃ, ಮರ್ಡಿಷ್ಯನ್ತಿ ಮರ್ಡಿಷ್ಯಸಿ, ಮರ್ಡಿಷ್ಯಥಃ, ಮರ್ಡಿಷ್ಯಥ| ಮರ್ಡಿಷ್ಯಾಮಿ, ಮರ್ಡಿಷ್ಯಾವಃ, ಮರ್ಡಿಷ್ಯಾಮಃ|

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಮೃಡತು/ಮೃಡತಾತ್, ಮೃಡತಾಮ್, ಮೃಡನ್ತು ಮೃಡ/ ಮೃಡತಾತ್, ಮೃಡತಮ್, ಮೃಡತ| ಮೃಡಾನಿ, ಮೃಡಾವ, ಮೃಡಾಮ|

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಮೃಡತ್, ಅಮೃಡತಾಮ್, ಅಮೃಡನ್, ಅಮೃಡಃ, ಅಮೃಡತಮ್, ಅಮೃಡತ| ಅಮೃಡಮ್, ಅಮೃಡಾವ, ಅಮೃಡಾಮ|

ವಿ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಮೃಡೇತ್, ಮೃಡೇತಾಮ್, ಮೃಡೇಯುಃ| ಮೃಡೇಃ, ಮೃಡೇತಮ್, ಮೃಡೇತ| ಮೃಡೇಯಮ್, ಮೃಡೇವ, ಮೃಡೇಮ|

ಆ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಮೃಡ್ಯಾತ್, ಮೃಡ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಮೃಡ್ಯಾಸುಃ| ಮೃಡ್ಯಾಃ, ಮೃಡ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಮೃಡ್ಯಾಸ್ತ| ಮೃಡ್ಯಾಸಮ್, ಮೃಡ್ಯಾಸ್ಥ, ಮೃಡ್ಯಾಸ್ಥ|

ಲುಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಮರ್ಡೀತ್, ಅಮರ್ಡಿಷ್ಠಾಮ್, ಅಮರ್ಡಿಷುಃ| ಅಮರ್ಡೀಃ, ಅಮರ್ಡಿಷ್ಠಮ್, ಅಮರ್ಡಿಷ್ಠ| ಅಮರ್ಡಿಷಮ್, ಅಮರ್ಡಿಷ್ಠ, ಅಮರ್ಡಿಷ್ಠ|

ಲೞ್: ರೂಪಗಳು: ಅಮರ್ಡಿಷ್ಯತ್, ಅಮರ್ಡಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಮರ್ಡಿಷ್ಯನ್| ಅಮರ್ಡಿಷ್ಯಃ, ಅಮರ್ಡಿಷ್ಯತಮ್, ಅಮರ್ಡಿಷ್ಯತ| ಅಮರ್ಡಿಷ್ಯಮ್, ಅಮರ್ಡಿಷ್ಯಾವ, ಅಮರ್ಡಿಷ್ಯಾಮಿ

ಧಾತು 23. ಪೃಡ - ಸುಖನೇ (ಸುಖಪಡಿಸುವದು)- ಇದರಲ್ಲಿ 'ಪೃಡ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಸೇಟ್ ಧಾತುವಾಗಿದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪೃಡತಿ, ಪೃಡತಃ, ಪೃಡನ್ತಿ ಪೃಡಸಿ, ಪೃಡಥಃ, ಪೃಡಛ| ಪೃಡಾಮಿ, ಪೃಡಾವಃ, ಪೃಡಾಮಃ|

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪಪರ್ಡ, ಪಪೃಡಥುಃ, ಪಪೃಡುಃ| ಪಪರ್ಡಿಛ, ಪಪೃಡಥುಃ,

ಪಪ್ಪಡ, ಪಪರ್ಡ, ಪಪ್ಪಡಿವ, ಪಪ್ಪಡಿಮು

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪರ್ಡಿತ್, ಪರ್ಡಿತ್ತಾರೌ, ಪರ್ಡಿತ್ತಾರಃ| ಪರ್ಡಿತ್ತಾಸಿ, ಪರ್ಡಿತ್ತಾಸ್ತಃ, ಪರ್ಡಿತ್ತಾಸ್ತು, ಪರ್ಡಿತ್ತಾಸ್ಮಿ, ಪರ್ಡಿತ್ತಾಸ್ವಃ, ಪರ್ಡಿತ್ತಾಸ್ವಃ|

ಲ್ಯುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪರ್ಡಿಷ್ಯತಿ, ಪರ್ಡಿಷ್ಯತಃ, ಪರ್ಡಿಷ್ಯಂತಿ, ಪರ್ಡಿಷ್ಯಂತಿ, ಪರ್ಡಿಷ್ಯಂತಃ, ಪರ್ಡಿಷ್ಯಂತಃ, ಪರ್ಡಿಷ್ಯಂತಃ, ಪರ್ಡಿಷ್ಯಂತಃ, ಪರ್ಡಿಷ್ಯಂತಃ|

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪೃಡತು/ಪೃಡತಾತ್, ಪೃಡತಾಮ್, ಪೃಡಂತು, ಪೃಡ/ಪೃಡತಾತ್, ಪೃಡತಮ್, ಪೃಡತಃ, ಪೃಡಂತಿ, ಪೃಡಾವ, ಪೃಡಾಮು|

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಪೃಡತ್, ಅಪೃಡತಾಮ್, ಅಪೃಡನ್, ಅಪೃಡಃ, ಅಪೃಡತಮ್, ಅಪೃಡತಃ, ಅಪೃಡಮ್, ಅಪೃಡಾವ, ಅಪೃಡಾಮು|

ಎ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಪೃಡೇತ್, ಪೃಡೇತಾಮ್, ಪೃಡೇಯುಃ, ಪೃಡೇಃ, ಪೃಡೇತಮ್, ಪೃಡೇತಃ, ಪೃಡೇಯಮ್, ಪೃಡೇವ, ಪೃಡೇಮು|

ಆ. ಲಿಜ್: ಪೃಡ್ಯಾತ್, ಪೃಡ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಪೃಡ್ಯಾಸುಃ, ಪೃಡ್ಯಾಃ, ಪೃಡ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಪೃಡ್ಯಾಸ್ತಃ, ಪೃಡ್ಯಾಸ್ತಃ, ಪೃಡ್ಯಾಸ್ತಃ, ಪೃಡ್ಯಾಸ್ತಃ|

ಲುಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಪರ್ಡಿಷ್ಯತ್, ಅಪರ್ಡಿಷ್ಯಾಮ್, ಅಪರ್ಡಿಷ್ಯುಃ, ಅಪರ್ಡಿಷ್ಯಃ, ಅಪರ್ಡಿಷ್ಯಮ್, ಅಪರ್ಡಿಷ್ಯಃ, ಅಪರ್ಡಿಷ್ಯಃ, ಅಪರ್ಡಿಷ್ಯಃ, ಅಪರ್ಡಿಷ್ಯಃ|

ಲೃಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಪರ್ಡಿಷ್ಯತ್, ಅಪರ್ಡಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಪರ್ಡಿಷ್ಯನ್, ಅಪರ್ಡಿಷ್ಯಃ, ಅಪರ್ಡಿಷ್ಯತಮ್, ಅಪರ್ಡಿಷ್ಯತಃ, ಅಪರ್ಡಿಷ್ಯಮ್, ಅಪರ್ಡಿಷ್ಯವ, ಅಪರ್ಡಿಷ್ಯಾಮು|

ಧಾತು 24. ಶುನ-ಗತೌ(ನಡೆಯುವದು)- ಇದರಲ್ಲಿ 'ಶುನ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ ಇದು 'ಸೇಟ್' ಧಾತುವಾಗಿದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶುನತಿ, ಶುನತಃ, ಶುನಂತಿ, ಶುನಸಿ, ಶುನಥಃ, ಶುನಥಃ, ಶುನಾಮಿ, ಶುನಾವಃ, ಶುನಾಮುಃ|

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶುಶೋನ, ಶುಶುನತುಃ, ಶುಶುನುಃ, ಶುಶೋನಿಥ, ಶುಶುನಥಃ, ಶುಶುನಃ, ಶುಶೋನ, ಶುಶುನಿವ, ಶುಶುನಿಮು|

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶೋನಿತಾ, ಶೋನಿತಾರೌ, ಶೋನಿತಾರಃ| ಶೋನಿತಾಸಿ, ಶೋನಿತಾಸ್ತಃ, ಶೋನಿತಾಸ್ತು, ಶೋನಿತಾಸ್ಮಿ, ಶೋನಿತಾಸ್ವಃ, ಶೋನಿತಾಸ್ವಃ|

ಲ್ಯುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶೋನಿಷ್ಯತಿ, ಶೋನಿಷ್ಯತಃ, ಶೋನಿಷ್ಯಂತಿ, ಶೋನಿಷ್ಯಂತಿ, ಶೋನಿಷ್ಯಂತಃ, ಶೋನಿಷ್ಯಂತಃ, ಶೋನಿಷ್ಯಂತಃ, ಶೋನಿಷ್ಯಂತಃ, ಶೋನಿಷ್ಯಂತಃ|

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶುನತು/ಶುನತಾತ್, ಶುನತಾಮ್, ಶುನಂತು, ಶುನ/ಶುನತಾತ್, ಶುನತಮ್, ಶುನತಃ, ಶುನಂತಿ, ಶುನಾವ, ಶುನಾಮು|

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶುನತ್, ಅಶುನತಾಮ್, ಅಶುನನ್, ಅಶುನಃ, ಅಶುನತಮ್,

ಅಶುನತ, ಅಶುನಮ್, ಅಶುನಾವ, ಅಶುನಾಮು

ಎ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಶುನೇತ್, ಶುನೇತಾಮ್, ಶುನೇಯುಃ ಶುನೇಃ, ಶುನೇತಮ್ ಶುನೇತ ಶುನೇಯಮ್, ಶುನೇವ, ಶುನೇಮು

ಆ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಶುನ್ಯಾತ್, ಶುನ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಶುನ್ಯಾಸುಃ ಶುನ್ಯಾಃ, ಶುನ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಶುನ್ಯಾಸ್ತು ಶುನ್ಯಾಸಮ್, ಶುನ್ಯಾಸ್ವ, ಶುನ್ಯಾಸ್ವು

ಉಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶೋನೀತ್, ಅಶೋನಿಷ್ಠಾಮ್, ಅಶೋನಿಷ್ಠುಃ ಅಶೋನೀಃ, ಅಶೋನಿಷ್ಠಮ್, ಅಶೋನಿಷ್ಠು ಅಶೋನಿಷಮ್, ಅಶೋನಿಷ್ಠು ಅಶೋನಿಷ್ಠು

ಲೃಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶೋನಿಷ್ಯತ್, ಅಶೋನಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಶೋನಿಷ್ಯನ್| ಅಶೋನಿಷ್ಯಃ, ಅಶೋನಿಷ್ಯತಮ್ ,ಅಶೋನಿಷ್ಯತು ಅಶೋನಿಷ್ಯಮ್, ಅಶೋನಿಷ್ಯಾವ, ಅಶೋನಿಷ್ಯಾಮು|

ಧಾತು 25. ಇಷು-ಇಚ್ಛಾಯಾಮ್(ಇಚ್ಛಿಸುವದು)-ಇದರಲ್ಲಿ 'ಇಷ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಸೇಟ್' ಧಾತುವಾಗಿದೆ. "ಇಷು-ಗಮಿ-ಯಮಾಮ್ ಛಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಭ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ಭ್' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಭೇ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತುಕ್(ತ್)" ಆಗಮ ಬರುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಆ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚುತ್ವ(ಚ್)" ಬಂದು, ಇ+ಚ್ಛ್=ಇಚ್ಛ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಇಚ್ಛತಿ, ಇಚ್ಛತಃ, ಇಚ್ಛಂತಿ ಇಚ್ಛಸಿ, ಇಚ್ಛಥಃ, ಇಚ್ಛಥಾ ಇಚ್ಛಾಮಿ, ಇಚ್ಛಾವಃ, ಇಚ್ಛಾಮಃ|

ಲಿಟ್: ಲಿಟ್ ನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಣವಾದ 'ಅಚ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯಾಸವರ್ಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಯುಜ್' ಆದೇಶ ಬಂದು 'ಇಯೇಷ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.ರೂಪಗಳು: ಇಯೇಷ, ಈಷತುಃ, ಈಷುಃ| ಇಯೇಷಿಥ, ಈಷಥುಃ, ಈಷಾ ಇಯೇಷ, ಈಷಿವ, ಈಷಿಮು|

ಉಟ್: ರೂಪಗಳು: ಇಡಾಗಮ ಬಂದ ಪಕ್ಷ - ಯೇಷಿತಾ, ಯೇಷಿತಾರೌ, ಯೇಷಿತಾರಃ| ಯೇಷಿತಾಸಿ, ಯೇಷಿತಾಸ್ಥಃ, ಯೇಷಿತಾಸ್ತು ಯೇಷಿತಾಸ್ಮಿ, ಯೇಷಿತಾಸ್ವಃ, ಯೇಷಿತಾಸ್ವಃ|

ರೂಪಗಳು: (ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷ)- ಏಷ್ಠಾ, ಏಷ್ಠಾರೌ, ಏಷ್ಠಾರಃ| ಏಷ್ಠಾಸಿ, ಏಷ್ಠಾಸ್ಥಃ, ಏಷ್ಠಾಸ್ತು ಏಷ್ಠಾಸ್ಮಿ, ಏಷ್ಠಾಸ್ವಃ, ಏಷ್ಠಾಸ್ವಃ|

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಯೇಷಿಷ್ಯತಿ, ಯೇಷಿಷ್ಯತಃ, ಯೇಷಿಷ್ಯಂತಿ ಯೇಷಿಷ್ಯಸಿ, ಯೇಷಿಷ್ಯಥಃ, ಯೇಷಿಷ್ಯಥಾ ಯೇಷಿಷ್ಯಾಮಿ, ಯೇಷಿಷ್ಯಾವಃ, ಯೇಷಿಷ್ಯಾಮಃ|

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಇಚ್ಛತು/ಇಚ್ಛತಾತ್, ಇಚ್ಛತಾಮ್, ಇಚ್ಛಂತು ಇಚ್ಛ/ಇಚ್ಛತಾತ್, ಇಚ್ಛತಮ್, ಇಚ್ಛತು ಇಚ್ಛಾನಿ, ಇಚ್ಛಾವ, ಇಚ್ಛಾಮು|

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಐಚ್ಛತ್, ಐಚ್ಛತಾಮ್, ಐಚ್ಛನ್| ಐಚ್ಛಃ, ಐಚ್ಛತಮ್, ಐಚ್ಛತು

ಐಚ್ಛಮ್, ಐಚ್ಛಾವ, ಐಚ್ಛಾಮ|

ಎ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಇಚ್ಛೇತ್, ಇಚ್ಛೇತಾಮ್, ಇಚ್ಛೇಯುಃ| ಇಚ್ಛೇಃ, ಇಚ್ಛೇತಮ್, ಇಚ್ಛೇತ| ಇಚ್ಛೇಯಮ್, ಇಚ್ಛೇವ, ಇಚ್ಛೇಮ|

ಆ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಇಷ್ಯಾತ್, ಇಷ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಇಷ್ಯಾಸುಃ| ಇಷ್ಯಾಃ, ಇಷ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಇಷ್ಯಾಸ್ತ| ಇಷ್ಯಾಸಮ್, ಇಷ್ಯಾಸ್ತ| ಇಷ್ಯಾಸ್ತ|

ಉಜ್: ಐಷೀತ್, ಐಷೀಷ್ತಾಮ್, ಐಷೀಷುಃ| ಐಷೀಃ, ಐಷೀಷಮ್, ಐಷೀಷವಿಷೀಷಮ್, ಐಷೀಷ್ಠ, ಐಷೀಷ್ಠ|

ಲೃಜ್: ರೂಪಗಳು: ಐಷಿಷ್ಯತ್, ಐಷಿಷ್ಯತಾಮ್, ಐಷಿಷ್ಯನ್| ಐಷಿಷ್ಯಃ, ಐಷಿಷ್ಯತಮ್, ಐಷಿಷ್ಯತ| ಐಷಿಷ್ಯಮ್, ಐಷಿಷ್ಯಾವ, ಐಷಿಷ್ಯಾಮ|

ಧಾತು 26. ಕುಟ- ಕೌಟಿಲ್ಯೇ(ಮೋಸಮಾಡುವದು) ಇದರಲ್ಲಿ 'ಕುಟ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಸೇಟ್' ಧಾತುವಾಗಿದೆ. "ಗಾಜ್ ಕುಟಾದಿಭ್ಯೋಽಞ್ಞಿನ್ತಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಿತ್' ಭಿನ್ನವಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ, ಜಿದ್ದದ್ಭಾವ ಆಗುವದರಿಂದ ಗುಣ ನಿಷೇಧವಾಗಿದೆ. 'ಶ(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೂ ಇದೇರೀತಿಯಾಗಿ ಗುಣ ನಿಷೇಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಕುಟಾದಿಗಳ ಫಲವು 'ಶ' ಕಾರವಿಲ್ಲದೇ ಇದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಕುಟತಿ, ಕುಟತಃ, ಕುಟನ್ತಿ ಕುಟಸಿ, ಕುಟಧಃ, ಕುಟಛ| ಕುಟಾಮಿ, ಲುಟಾವಃ, ಕುಟಾಮಃ|

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಚುಕೋಟ, ಚುಕುಟತುಃ, ಚುಕುಟುಃ| ಚುಕುಟಿಧ, ಚುಕುಟಿಧಃ, ಚುಕುಟಿ| ಚುಕೋಟ/ಚುಕುಟ, ಚುಕುಟಿವ, ಚುಕುಟಿಮ|

ಉಟ್: ರೂಪಗಳು: ಕುಟಿತಾ, ಕುಟಿತಾರೌ, ಕುಟಿತಾರಃ| ಕುಟಿತಾಸಿ, ಕುಟಿತಾಸ್ಥಃ, ಕುಟಿತಾಸ್ಥ| ಕುಟಿತಾಸ್ಥಿ, ಕುಟಿತಾಸ್ಥಃ, ಕುಟಿತಾಸ್ಥಃ|

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಕುಟಿಷ್ಯತಿ, ಕುಟಿಷ್ಯತಃ, ಕುಟಿಷ್ಯನ್ತಿ ಕುಟಿಷ್ಯಸಿ, ಕುಟಿಷ್ಯಧಃ, ಕುಟಿಷ್ಯಛ| ಕುಟಿಷ್ಯಾಮಿ, ಕುಟಿಷ್ಯಾವಃ, ಕುಟಿಷ್ಯಾಮಃ|

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಕುಟಿತು/ಕುಟಿತಾತ್, ಕುಟಿತಾಮ್, ಕುಟಿನ್ತಿ ಕುಟ/ಕುಟಿತಾತ್, ಕುಟಿತಮ್, ಕುಟಿತ| ಕುಟಾನಿ, ಕುಟಾವ, ಕುಟಾಮ|

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಕುಟಿತ್, ಅಕುಟಿತಾಮ್, ಅಕುಟಿನ್| ಅಕುಟಿಃ, ಅಕುಟಿತಮ್, ಅಕುಟಿತ| ಅಕುಟಿಮ್, ಅಕುಟಾವ, ಅಕುಟಾಮ|

ಎ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಕುಟೀತ್, ಕುಟೀತಾಮ್, ಕುಟೀಯುಃ| ಕುಟೀಃ, ಕುಟೀತಮ್, ಕುಟೀತ| ಕುಟೀಯಮ್, ಕುಟೀವ, ಕುಟೀಮ|

ಆ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಕುಟ್ಯಾತ್, ಕುಟ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕುಟ್ಯಾಸುಃ| ಕುಟ್ಯಾಃ, ಕುಟ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಕುಟ್ಯಾಸ್ತ| ಕುಟ್ಯಾಸಮ್, ಕುಟ್ಯಾಸ್ತ| ಕುಟ್ಯಾಸ್ತ|

ಲುಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಕುಟೀತ್, ಅಕುಟಿಷ್ಠಾಮ್, ಅಕುಟಿಷುಃ| ಅಕುಟೀಃ, ಅಕುಟಿಷ್ವಮ್, ಅಕುಟಿಷ್ಪ ಅಕುಟಿಷಮ್, ಅಕುಟಿಷ್ಠ, ಅಕುಟಿಷ್ಠಾ

ಲೃಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಕುಟಿಷ್ಯತ್, ಅಕುಟಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಕುಟಿಷ್ಯನ್| ಅಕುಟಿಷ್ಯಃ, ಅಕುಟಿಷ್ಯತಮ್, ಅಕುಟಿಷ್ಯತಾ ಅಕುಟಿಷ್ಯಮ್, ಅಕುಟಿಷ್ಯಾವ, ಅಕುಟಿಷ್ಯಾಮ|

ಧಾತು 27. ಪುಟ-ಸಂಶ್ಲೇಷಣೇ(ಆಲಿಂಗಿಸುವದು)- ಇದರಲ್ಲಿ 'ಪುಟ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು, ಪರಸ್ಪೃಪದಿ. 'ಸೇಟ್' ಧಾತುವಾಗಿದೆ. ಇದು ಕುಟಾದಿ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು. ಇಲ್ಲಿ 'ಜಿಡ್ವದ್ಭಾವ' ಬರುವುದರಿಂದ ಗುಣಾದಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪುಟತಿ, ಪುಟತಃ, ಪುಟನ್ತಿ ಪುಟಸಿ, ಪುಟಥಃ, ಪುಟಥಾ| ಪುಟಾಮಿ, ಪುಟಾವಃ, ಪುಟಾಮಃ|

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪುಪೋಟಿ, ಪುಪುಟತುಃ, ಪುಪುಟುಃ| ಪುಪುಟಿಥ, ಪುಪುಟಿಥುಃ, ಪುಪುಟಿ ಪುಪೋಟಿ/ಪುಪುಟಿ, ಪುಪುಟಿವ, ಪುಪುಟಿಮ|

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪುಟಿತಾ, ಪುಟಿತಾರೌ, ಪುಟಿತಾರಃ| ಪುಟಿತಾಸಿ, ಪುಟಿತಾಸ್ಥಃ, ಪುಟಿತಾಸ್ಥಿ| ಪುಟಿತಾಸ್ತು, ಪುಟಿತಾಸ್ತುಃ, ಪುಟಿತಾಸ್ತುಃ, ಪುಟಿತಾಸ್ತುಃ|

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪುಟಿಷ್ಯತಿ, ಪುಟಿಷ್ಯತಃ, ಪುಟಿಷ್ಯನ್ತಿ| ಪುಟಿಷ್ಯಸಿ, ಪುಟಿಷ್ಯಥಃ, ಪುಟಿಷ್ಯಥಾ| ಪುಟಿಷ್ಯಾಮಿ, ಪುಟಿಷ್ಯಾವಃ, ಪುಟಿಷ್ಯಾಮಃ|

ರೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪುಟಿತು/ಪುಟಿತಾತ್, ಪುಟಿತಾಮ್, ಪುಟಿನ್ತು| ಪುಟಿ/ಪುಟಿತಾತ್, ಪುಟಿತಮ್, ಪುಟಿತಾ ಪುಟಾನಿ, ಪುಟಾವ, ಪುಟಾಮ|

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಪುಟತ್, ಅಪುಟಿತಾಮ್, ಅಪುಟಿನ್| ಅಪುಟಿಃ, ಅಪುಟಿತಮ್, ಅಪುಟಿತಾ| ಅಪುಟಿಮ್, ಅಪುಟಾವ, ಅಪುಟಾಮ|

ಎ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಪುಟೀತ್, ಪುಟೀತಾಮ್, ಪುಟೀಯುಃ| ಪುಟೀಃ, ಪುಟೀತಮ್, ಪುಟೀತಾ| ಪುಟೀಯಮ್, ಪುಟೀವ, ಪುಟೀಮ|

ಆ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಪುಟ್ಯಾತ್, ಪುಟ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಪುಟ್ಯಾಸುಃ| ಪುಟ್ಯಾಃ, ಪುಟ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಪುಟ್ಯಾಸ್ತು| ಪುಟ್ಯಾಸಮ್, ಪುಟ್ಯಾಸ್ಥ, ಪುಟ್ಯಾಸ್ಥಿ|

ಲುಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಪುಟೀತ್, ಅಪುಟಿಷ್ಠಾಮ್, ಅಪುಟಿಷುಃ| ಅಪುಟೀಃ, ಅಪುಟಿಷ್ವಮ್, ಅಪುಟಿಷ್ಪ| ಅಪುಟಿಷಮ್, ಅಪುಟಿಷ್ಠ, ಅಪುಟಿಷ್ಠಾ

ಲೃಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಪುಟಿಷ್ಯತ್, ಅಪುಟಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಪುಟಿಷ್ಯನ್| ಅಪುಟಿಷ್ಯಃ, ಅಪುಟಿಷ್ಯತಮ್, ಅಪುಟಿಷ್ಯತಾ| ಅಪುಟಿಷ್ಯಮ್, ಅಪುಟಿಷ್ಯಾವ, ಅಪುಟಿಷ್ಯಾಮ|

ಧಾತು 28. ಸ್ಫುಟ-ವಿಕಸನೇ(ಅರಳುವದು)-ಇದರಲ್ಲಿ 'ಸ್ಫುಟ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಫುಟತಿ, ಸ್ಫುಟತಃ, ಸ್ಫುಟನ್ತಿ| ಸ್ಫುಟಸಿ, ಸ್ಫುಟಥಃ, ಸ್ಫುಟಥಾ| ಸ್ಫುಟಾಮಿ, ಸ್ಫುಟಾವಃ, ಸ್ಫುಟಾಮಃ|

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪುಸ್ಫೋಟಿ, ಪುಸ್ಫುಟತುಃ, ಪುಸ್ಫುಟುಃ| ಪುಸ್ಫುಟಿಥ, ಪುಸ್ಫುಟಿಥುಃ,

ಪುಸ್ಪಟಃ ಪುಸ್ಪೋಟ/ಪುಸ್ಪಟ, ಪುಸ್ಪಟಿವ, ಪುಸ್ಪಟಮಃ

ಉಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಪಟಿತಾ, ಸ್ಪಟಿತಾರೌ, ಸ್ಪಟಿತಾರಃ| ಸ್ಪಟಿತಾಸಿ, ಸ್ಪಟಿತಾಸ್ತಃ, ಸ್ಪಟಿತಾಸ್ಥಃ| ಸ್ಪಟಿತಾಸ್ಮಿ, ಸ್ಪಟಿತಾಸ್ವಃ, ಸ್ಪಟಿತಾಸ್ಯಃ|

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಪಟಿಷ್ಯತಿ, ಸ್ಪಟಿಷ್ಯತಃ, ಸ್ಪಟಿಷ್ಯನ್ತಿ| ಸ್ಪಟಿಷ್ಯಸಿ, ಸ್ಪಟಿಷ್ಯಥಃ, ಸ್ಪಟಿಷ್ಯಥಃ| ಸ್ಪಟಿಷ್ಯಾಮಿ, ಸ್ಪಟಿಷ್ಯಾವಃ, ಸ್ಪಟಿಷ್ಯಾಮಃ|

ರೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಪಟಿತು/ಸ್ಪಟಿತಾತ್, ಸ್ಪಟಿತಾಮ್, ಸ್ಪಟಿನ್ತು| ಸ್ಪಟಿ/ಸ್ಪಟಿತಾತ್, ಸ್ಪಟಿತಮ್, ಸ್ಪಟಿತಃ| ಸ್ಪಟಾನಿ, ಸ್ಪಟಾವ, ಸ್ಪಟಾಮಃ|

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ಪಟಿತ್, ಅಸ್ಪಟಿತಾಮ್, ಅಸ್ಪಟಿನ್| ಅಸ್ಪಟಿಃ, ಅಸ್ಪಟಿತಮ್, ಅಸ್ಪಟಿತಃ| ಅಸ್ಪಟಮ್, ಅಸ್ಪಟಾವ, ಅಸ್ಪಟಾಮಃ|

ವಿ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಪಟೀತ್, ಸ್ಪಟೀತಾಮ್, ಸ್ಪಟೀಯುಃ| ಸ್ಪಟೀಃ, ಸ್ಪಟೀತಮ್, ಸ್ಪಟೀತಃ| ಸ್ಪಟೀಯಮ್, ಸ್ಪಟೀವ, ಸ್ಪಟೀಮಃ|

ಆ. ಲಿಜ್: ಸ್ಪಟ್ಯಾತ್, ಸ್ಪಟ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸ್ಪಟ್ಯಾಸುಃ| ಸ್ಪಟ್ಯಾಃ, ಸ್ಪಟ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಸ್ಪಟ್ಯಾಸ್ಥಃ| ಸ್ಪಟ್ಯಾಸ್ಮಿ, ಸ್ಪಟ್ಯಾಸ್ವಃ, ಸ್ಪಟ್ಯಾಸ್ಯಃ|

ಉಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ಪಟೀತ್, ಅಸ್ಪಟಿಷ್ಯಾಮ್, ಅಸ್ಪಟಿಷುಃ| ಅಸ್ಪಟೀಃ, ಅಸ್ಪಟಿಷ್ಯಮ್, ಅಸ್ಪಟಿಷ್ಯಃ| ಅಸ್ಪಟಿಷ್ಯಮ್, ಅಸ್ಪಟಿಷ್ಯಃ| ಅಸ್ಪಟಿಷ್ಯಮ್, ಅಸ್ಪಟಿಷ್ಯಃ|

ಲೃಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ಪಟಿಷ್ಯತ್, ಅಸ್ಪಟಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಸ್ಪಟಿಷ್ಯನ್| ಅಸ್ಪಟಿಷ್ಯಃ, ಅಸ್ಪಟಿಷ್ಯತಮ್, ಅಸ್ಪಟಿಷ್ಯತಃ| ಅಸ್ಪಟಿಷ್ಯಮ್, ಅಸ್ಪಟಿಷ್ಯಾವ, ಅಸ್ಪಟಿಷ್ಯಾಮಃ|

ಧಾತು 29. ಸ್ಫುರ- ಸಂಚಲನೇ (ಸಂಚಲನ, ಸ್ವಂದಿಸುವದು, ಕಣ್ಣು ಪಿಳಕಿಸುವದು, ಭಾಸವಾಗುವದು, ಕಂಪಿಸುವದು) ಇದರಲ್ಲಿ 'ಸ್ಫುರ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಫುರತಿ, ಸ್ಫುರತಃ, ಸ್ಫುರನ್ತಿ| ಸ್ಫುರಸಿ, ಸ್ಫುರಥಃ, ಸ್ಫುರಥಃ| ಸ್ಫುರಾಮಿ, ಸ್ಫುರಾವಃ, ಸ್ಫುರಾಮಃ|

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪುಸ್ಫೋರ, ಪುಸ್ಫುರತುಃ, ಪುಸ್ಫುರುಃ| ಪುಸ್ಫುರಿಥ, ಪುಸ್ಫುರಥುಃ, ಪುಸ್ಫುರಃ| ಪುಸ್ಫೋರ/ಪುಸ್ಫುರ, ಪುಸ್ಫುರಿವ, ಪುಸ್ಫುರಿಮಃ|

ಉಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಫುರಿತಾ, ಸ್ಫುರಿತಾರೌ, ಸ್ಫುರಿತಾರಃ| ಸ್ಫುರಿತಾಸಿ, ಸ್ಫುರಿತಾಸ್ತಃ, ಸ್ಫುರಿತಾಸ್ಥಃ| ಸ್ಫುರಿತಾಸ್ಮಿ, ಸ್ಫುರಿತಾಸ್ವಃ, ಸ್ಫುರಿತಾಸ್ಯಃ|

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಫುರಿಷ್ಯತಿ, ಸ್ಫುರಿಷ್ಯತಃ, ಸ್ಫುರಿಷ್ಯನ್ತಿ| ಸ್ಫುರಿಷ್ಯಸಿ, ಸ್ಫುರಿಷ್ಯಥಃ, ಸ್ಫುರಿಷ್ಯಥಃ| ಸ್ಫುರಿಷ್ಯಾಮಿ, ಸ್ಫುರಿಷ್ಯಾವಃ, ಸ್ಫುರಿಷ್ಯಾಮಃ|

ರೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಫುರಿತು/ಸ್ಫುರಿತಾತ್, ಸ್ಫುರಿತಾಮ್, ಸ್ಫುರಿನ್ತು| ಸ್ಫುರಿ/ಸ್ಫುರಿತಾತ್, ಸ್ಫುರಿತಮ್, ಸ್ಫುರಿತಃ| ಸ್ಫುರಾನಿ, ಸ್ಫುರಾವ, ಸ್ಫುರಾಮಃ|

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ಫುರಿತ್, ಅಸ್ಫುರಿತಾಮ್, ಅಸ್ಫುರಿನ್| ಅಸ್ಫುರಿಃ, ಅಸ್ಫುರಿತಮ್, ಅಸ್ಫುರಿತಃ| ಅಸ್ಫುರಿಮ್, ಅಸ್ಫುರಾವ, ಅಸ್ಫುರಾಮಃ|

ಎ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಫುರೇತ್, ಸ್ಫುರೇತಾಮ್, ಸ್ಫುರೇಯುಃ| ಸ್ಫುರೇಃ, ಸ್ಫುರೇತಮ್, ಸ್ಫುರೇತ| ಸ್ಫುರೇಯಮ್, ಸ್ಫುರೇವ, ಸ್ಫುರೇಮು|

ಆ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಫುರ್ಯಾತ್, ಸ್ಫುರ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸ್ಫುರ್ಯಾಸುಃ| ಸ್ಫುರ್ಯಾಃ, ಸ್ಫುರ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಸ್ಫುರ್ಯಾಸ್ತು| ಸ್ಫುರ್ಯಾಸಮ್, ಸ್ಫುರ್ಯಾಸ್ತ, ಸ್ಫುರ್ಯಾಸ್ಮ|

ಉಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ಫುರೀತ್, ಅಸ್ಫುರಿಷ್ವಾಮ್, ಅಸ್ಫುರಿಷುಃ| ಅಸ್ಫುರೀಃ, ಅಸ್ಫುರಿಷ್ವಮ್, ಅಸ್ಫುರಿಷ್ವು| ಅಸ್ಫುರಿಷಮ್, ಅಸ್ಫುರಿಷ್ವ, ಅಸ್ಫುರಿಷ್ಮ|

ಲೃಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ಫುರಿಷ್ಯತ್, ಅಸ್ಫುರಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಸ್ಫುರಿಷ್ಯನ್| ಅಸ್ಫುರಿಷ್ಯಃ, ಅಸ್ಫುರಿಷ್ಯತಮ್, ಅಸ್ಫುರಿಷ್ಯತ| ಅಸ್ಫುರಿಷ್ಯಮ್, ಅಸ್ಫುರಿಷ್ಯಾವ, ಅಸ್ಫುರಿಷ್ಯಾಮು|

ಧಾತು 30. ಸ್ಫಲ - ಸಂಚಲನೇ (ಸಂಚಲನ, ಸ್ಪಂದಿಸುವದು, ಕಣ್ಣು ಪಿಳಕಿಸುವದು, ಭಾಸವಾಗುವದು, ಕಂಪಿಸುವದು) ಇದರಲ್ಲಿ 'ಸ್ಫಲ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಫಲತಿ, ಸ್ಫಲತಃ, ಸ್ಫಲಂತಿ| ಸ್ಫಲಸಿ, ಸ್ಫಲಥಃ, ಸ್ಫಲಥ| ಸ್ಫಲಾಮಿ, ಸ್ಫಲಾವಃ, ಸ್ಫಲಾಮಃ|

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪುಸ್ಫೋಲ, ಪುಸ್ಫಲತುಃ, ಪುಸ್ಫಲುಃ| ಪುಸ್ಫಲಿಥ, ಪುಸ್ಫಲಥುಃ, ಪುಸ್ಫಲ| ಪುಸ್ಫೋಲ/ಪುಸ್ಫಲ, ಪುಸ್ಫಲಿವ, ಪುಸ್ಫಲಿಮು|

ಉಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಫಲಿತಾ, ಸ್ಫಲಿತಾರೌ, ಸ್ಫಲಿತಾರಃ| ಸ್ಫಲಿತಾಸಿ, ಸ್ಫಲಿತಾಸ್ಯಃ, ಸ್ಫಲಿತಾಸ್ಮ| ಸ್ಫಲಿತಾಸ್ಮಿ, ಸ್ಫಲಿತಾಸ್ಯಃ, ಸ್ಫಲಿತಾಸ್ಮಃ|

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಫಲಿಷ್ಯತಿ, ಸ್ಫಲಿಷ್ಯತಃ, ಸ್ಫಲಿಷ್ಯಂತಿ| ಸ್ಫಲಿಷ್ಯಸಿ, ಸ್ಫಲಿಷ್ಯಥಃ, ಸ್ಫಲಿಷ್ಯಥ| ಸ್ಫಲಿಷ್ಯಾಮಿ, ಸ್ಫಲಿಷ್ಯಾವಃ, ಸ್ಫಲಿಷ್ಯಾಮಃ|

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಫಲಿತು/ಸ್ಫಲಿತಾತ್, ಸ್ಫಲಿತಾಮ್, ಸ್ಫಲಿಂತು| ಸ್ಫಲ/ಸ್ಫಲಿತಾತ್, ಸ್ಫಲಿತಮ್, ಸ್ಫಲಿತ| ಸ್ಫಲಾನಿ, ಸ್ಫಲಾವ, ಸ್ಫಲಾಮು|

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ಫಲಿತ್, ಅಸ್ಫಲಿತಾಮ್, ಅಸ್ಫಲಿನ್| ಅಸ್ಫಲಃ, ಅಸ್ಫಲಿತಮ್, ಅಸ್ಫಲಿತ| ಅಸ್ಫಲಮ್, ಅಸ್ಫಲಾವ, ಅಸ್ಫಲಾಮು|

ಎ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಫಲೇತ್, ಸ್ಫಲೇತಾಮ್, ಸ್ಫಲೇಯುಃ| ಸ್ಫಲೇಃ, ಸ್ಫಲೇತಮ್, ಸ್ಫಲೇತ| ಸ್ಫಲೇಯಮ್, ಸ್ಫಲೇವ, ಸ್ಫಲೇಮು|

ಆ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಫಲ್ಯಾತ್, ಸ್ಫಲ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸ್ಫಲ್ಯಾಸುಃ| ಸ್ಫಲ್ಯಾಃ, ಸ್ಫಲ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಸ್ಫಲ್ಯಾಸ್ತು| ಸ್ಫಲ್ಯಾಸಮ್, ಸ್ಫಲ್ಯಾಸ್ತ, ಸ್ಫಲ್ಯಾಸ್ಮ|

ಉಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ಫಲೀತ್, ಅಸ್ಫಲಿಷ್ವಾಮ್, ಅಸ್ಫಲಿಷುಃ| ಅಸ್ಫಲೀಃ, ಅಸ್ಫಲಿಷ್ವಮ್, ಅಸ್ಫಲಿಷ್ವು| ಅಸ್ಫಲಿಷಮ್, ಅಸ್ಫಲಿಷ್ವ, ಅಸ್ಫಲಿಷ್ಮ|

ಲೃಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ಫಲಿಷ್ಯತ್, ಅಸ್ಫಲಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಸ್ಫಲಿಷ್ಯನ್| ಅಸ್ಫಲಿಷ್ಯಃ, ಅಸ್ಫಲಿಷ್ಯತಮ್, ಅಸ್ಫಲಿಷ್ಯತ| ಅಸ್ಫಲಿಷ್ಯಮ್, ಅಸ್ಫಲಿಷ್ಯಾವ, ಅಸ್ಫಲಿಷ್ಯಾಮು|

(ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಷಟ್ಪದನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 659. ಸ್ಫುರತಿ-ಸ್ಫುಲತ್ಯೋರ್ನಿರ್ನಿವಿಭ್ಯಃ (8.3.76)

ವೃತ್ತಿ - ಷಟ್ಪಂ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ನಿಘ್ನುರತಿ, ನಿಘ್ನುಲತಿ

31. ಣೂ ಸ್ತವನೇ ಪರಿಣೂತಗುಣೋದಯಃ ನುವತಿ ನುನಾವ ನುವಿತಾ

32. ಟುಮಸ್ತೋ ಶುದ್ಧೌ ಮಜ್ಜತಿ ಮಮಜ್ಜ ಮಮಜ್ಜಿಥ (636) ಮಸ್ತಿನಶೋರಿತಿ ನುಮ್

ವಾ ಮಸ್ತೇರನ್ತ್ಯಾತ್ ಪೂರ್ವೋ ನುಮ್ ವಾಚ್ಯಃ

ಸಂಯೋಗಾದಿಲೋಪಃ ಮಮಜ್ಜ, ಮಜ್ಜಾ ಮಜ್ಜ್ಯುತಿ ಅಮಾಜ್ಜೇತ್ ಅಮಾಜ್ಜಾಮ್ ಅಮಾಜ್ಜುಃ

33. ರುಜೋ ಭಜ್ನೇ ರುಜತಿ ರೋಕ್ತಾರೋಕ್ಷ್ಯತಿ ಅರೌಕ್ಷೀತ್

34. ಭುಜೋ ಕೌಟಲ್ಯೇ ರುಜಿವತ್

35. ವಿಶ ಪ್ರವೇಶನೇ ವಿಶತಿ

36. ಮೃಶ ಆಮರ್ಶನೇ ಆಮರ್ಶನಂ=ಸ್ವರ್ಶಃ (653) ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚರ್ದುಪಧಸ್ಯಾನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ಅಮ್ರಾಕ್ಷೀತ್, ಅಮಾಕ್ಷೀತ್ ಅಮ್ಯಕ್ಷತ್

37. ಷಡ್ವ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾನೇಷು ಸೀದತೀತ್ಯಾದೀ

38. ಶದ್ವ ಶಾತನೇ

ಪ.ಭೇ.- ಸ್ಫುರತಿ-ಸ್ಫುಲತ್ಯೋಃ, ನಿರ್ನಿವಿಭ್ಯಃ

ಅ.ವೃ. - “ಸಹೇಃ ಷಾಢಃ ಸಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸಃ’ ಎಂಬ ಪದವೂ, “ಅಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನ್ಯಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಮೂರ್ಧನ್ಯಃ’ ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು “ಸಿವಾದೀನಾಮ್ ವಾಡ್ ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ವಾ’ ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ನಿರ್, ನಿ ಮತ್ತು ವಿ ಉಪಸರ್ಗಗಳನಂತರ ‘ಸ್ಫುರ’ ಮತ್ತು ‘ಸ್ಫುಲ್’ ಧಾತುಗಳ ‘ಸ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ‘ಷ್’ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ - ನಿಃಘ್ನುರತಿ, ನಿಃಘ್ನುಲತಿ ಇಲ್ಲಿ ‘ನಿರ್’ ಉಪಸರ್ಗದ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ ಬಂದಮೇಲೆ “ಶರ್ ಪರೇ ಖರಿ ವಾ ವಿಸರ್ಗ ಲೋಪೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ” ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ವಿಸರ್ಗ ಲೋಪವು ಮತ್ತು ಷಟ್ಪದವು ಬಂದು ನಿಘ್ನುರತಿ, ಎಂದೂ, ಹಾಗೂ ಅದರ ಅಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ “ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸಃ’ ಕಾರ, ಮತ್ತು ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ “ಪುನಾ ಪುಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪುತ್ತ ಬಂದು ‘ನಿಷ್ಷಃ ಸ್ಫುರತಿ’ ಎಂದು ಮೂರು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಷಟ್ವ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಿಃಘ್ನುರತಿ ಎಂಬ ರೂಪವೂ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧಾತು 31. ಣೂ ಸ್ತವನೇ(ಸ್ತುತಿಸುವದು)-“ಣೋ ನಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ‘ಣ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ನ್’ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ‘ನೂ’ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ‘ಪರಿಣೂತ ಗುಣೋದಯಃ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಧಾತುವು ಊದನ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದು ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಧಾತುವಾಗಿಯೂ, ‘ಸೇಟ್’ ಆಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಕುಟಾದಿಗಣ ಪಠಿತವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇದು ಣಿತ್ ಆಗಿಯೂ ಣಿಡ್ ಭಿನ್ನವಾಗಿದ್ದಾಗ “ಗಾಮ್ ಕುಟಾದಿಭ್ಯೋ ಅಇತ್ ಣಿನ್ವಿತ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಜಿಡ್ವದ್ಭಾವವು’ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, “ಅಚಿ ಶ್ನುಧಾತುಭುವಾಮ್ ಯೋರಿಯಜುವಜೌ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಉವಜ್’ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ನುವತಿ ನೂ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ‘ಲಟ್’ ‘ಲ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ತಿಪ್’ ಆದೇಶ ಬಂದು ‘ಶ(ಅ)’ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಮೇಲೆ ‘ಶಿ’ ಆಗುವುದರಿಂದ ‘ಜಿಡ್ವದ್ಭಾವ’ ಬಂದು ಗುಣ ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. “ಅಚಿ ಶ್ನುಧಾತುಭುವಾಮ್ ಯೋರಿಯಜುವಜೌ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಉವಜ್’ ಆದೇಶ ಬಂದು ನ್+ಉವ್+ಅ+ತಿ=ನುವತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ನುವತಿ, ನುವತಃ, ನುವನ್ತಿ ನುವಸಿ, ನುವಥಃ, ನುವಥಿ ನುವಾಮಿ, ನುವಾವಃ, ನುಮಾಮಃ|

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ನುನಾವ, ನುನುವತುಃ, ನುನುವುಃ| ನುನುವಿಥ, ನುನುವಥುಃ, ನುನುವಿ ನುನಾವ/ ನುನವ, ನುನುವಿವ, ನುನುವಿಮಿ|

ಉಟ್: ರೂಪಗಳು: ನುವಿತಾ, ನುವಿತಾರೌ, ನುವಿತಾರಃ| ನುವಿತಾಸಿ, ನುವಿತಾಸ್ಥಃ, ನುವಿತಾಸ್ಥು| ನುವಿತಾಸ್ಮಿ, ನುವಿತಾಸ್ವಃ, ನುವಿತಾಸ್ವಃ|

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ನುವಿಷ್ಯತಿ, ನುವಿಷ್ಯತಃ, ನುವಿಷ್ಯನ್ತಿ ನುವಿಷ್ಯಸಿ, ನುವಿಷ್ಯಥಃ, ನುವಿಷ್ಯಥಿ| ನುವಿಷ್ಯಾಮಿ, ನುವಿಷ್ಯಾವಃ, ನುವಿಷ್ಯಾಮಃ|

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ನುವತು/ನುವತಾತ್, ನುವತಾಮ್, ನುವನ್ತು| ನುವ/ ನುವತಾತ್, ನುವತಮ್, ನುವತ| ನುವಾನಿ, ನುವಾವ, ನುವಾಮ|

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅನುವತ್, ಅನುವತಾಮ್, ಅನುವನ್| ಅನುವಃ, ಅನುವತಮ್, ಅನುವತ| ಅನುವಮ್, ಅನುವಾವ, ಅನುವಾಮ|

ವಿ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ನುವೇತ್, ನುವೇತಾಮ್, ನುವೇಯುಃ| ನುವೇಃ, ನುವೇತಮ್, ನುವೇತ| ನುವೇಯಮ್, ನುವೇವ, ನುವೇಮ|

ಆ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ನೂಯಾತ್, ನೂಯಾಸ್ತಾಮ್, ನೂಯಾಸುಃ| ನೂಯಾಃ, ನೂಯಾಸ್ತಮ್, ನೂಯಾಸ್ತು| ನೂಯಾಸಮ್, ನೂಯಾಸ್ವ, ನೂಯಾಸ್ವ|

ಉಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅನುವೀತ್, ಅನುವಿಷ್ತಾಮ್, ಅನುವಿಷುಃ| ಅನುವೀಃ, ಅನುವಿಷಮ್, ಅನುವಿಷ್ಪ| ಅನುವಿಷಮ್, ಅನುವಿಷ್ಪ| ಅನುವಿಷ್ಪ| ಅನುವಿಷ್ಪ|

ಲೃಜ್ಃ ರೂಪಗಳು: ಅನುವಿಷ್ಯತ್, ಅನುವಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅನುವಿಷ್ಯನ್| ಅನುವಿಷ್ಯಃ, ಅನುವಿಷ್ಯತಮ್, ಅನುವಿಷ್ಯತ| ಅನುವಿಷ್ಯಮ್, ಅನುವಿಷ್ಯಾವ, ಅನುವಿಷ್ಯಾಮ|

ಧಾತು 32. ಟುಮಸ್ತೋ ಶುದ್ಧಿ (ಸ್ನಾನದಿಂದ ಶುದ್ಧವಾಗುವದು) - "ಆದಿರ್ಜಿ ಟುಡಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟ್' ವರ್ಗದ 'ಟು' ಗೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನ್ತ್ಯ 'ಓ' ಕಾರಕ್ಕೂ ಸಹ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಮಸ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಟು' ಗೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಬರೋಣದ್ದರಿಂದ, ಕೃದನ್ತದಲ್ಲಿ "ಟ್ವತೋಽಥುಚ್" ಎಂಬುದರ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. 'ಓ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ "ಓದಿತಶ್ಚ" ಎಂಬುದರ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಉದಾತ್ತೇತ್ಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪರಸ್ವೈಪದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. 'ಜ್' ಕಾರಾನ್ತ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಇಟ್' ಮತ್ತು 'ಥಲ್' ನಲ್ಲಿ ಭಾರದ್ವಾಜ ನಿಯಮದಂತೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ- ಮಜ್ಜತಿ - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಮಸ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಲಟ್' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶ(ಅ)' ಬಂದಮೇಲೆ ಮಸ್+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸ್ತೋಃ ಶ್ಚುನಾಶ್ಚಃ" ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶ್' ಕಾರವು ಬಂದು 'ಮಶ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಶ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝಶಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಶ್ಚ ಬಂದು 'ಜ್' ಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಮಜ್ಜ+ಅತಿ=ಮಜ್ಜತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನ ಹಾಗೂ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ 'ಮಜ್ಜತಃ' 'ಮಜ್ಜನ್ತಿ' ಮಜ್ಜಸಿ, ಮಜ್ಜಥಃ ಮಜ್ಜಥ, ಮಜ್ಜಾಮಿ ಮಜ್ಜಾವಃ ಮಜ್ಜಾಮಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಟ್:ರೂಪಗಳು: ಮಜ್ಜತಿ, ಮಜ್ಜತಃ, ಮಜ್ಜನ್ತಿ ಮಜ್ಜಸಿ, ಮಜ್ಜಥಃ ಮಜ್ಜಥ| ಮಜ್ಜಾಮಿ ಮಜ್ಜಾವಃ ಮಜ್ಜಾಮಃ|

ಲಿಟ್:-ಲಿಟ್ 'ಲ್' ಕಾರದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಮಮಜ್ಜ, ಮಮಜ್ಜಥಃ, ಮಮಜ್ಜಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ

ಉದಾ- ಲಿಟ್ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ

ವಾ|| ಮಸ್ತೇರನ್ಯಾತ್ ಪೂರ್ವೋ ನುಮ್ ವಾಚ್ಯಃ| - 'ಮಸ್', ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಅನ್ತ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವದಕ್ಕೆ 'ನುಮ್(ನ್)' ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಇದರಲ್ಲಿ 'ನ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. "ಮಸ್ತಿನಶೋರ್ಫಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದ ನುಮ್(ನ್)ಗೆ ಇದು ಮಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಮಿದಚೋಽನ್ಯಾತ್ ಪರಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ ಅನ್ತ್ಯ ಅಚ್ ವರ್ಣವು ('ಮ್' ಕಾರದ ನಂತರ ಇರುವ 'ಅ' ಕಾರದ ನಂತರ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು). ಆದರೆ ಈ ವಾರ್ತಿಕದ ಪ್ರಕಾರ ಅನ್ತ್ಯ ವರ್ಣಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನ್ತ್ಯ ವರ್ಣವಾದ

‘ಜ್’ ಕಾರಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಮಮಜ್ಞ/ಮಮಜ್ಞಫ-ಲಿಟ್ ‘ಲ್’ ಕಾರದ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮಮಸ್+ಫ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಭಾರದ್ವಾಜ ನಿಯಮದಿಂದ ‘ಇಟ್ (ಇ)’ ಆಗಮ ಬರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ‘ಝಲ್’ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ‘ನುಮ್’ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಮಮಜ್ಞಫ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಇಟ್’ ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ‘ಝಲ್’ ಪರದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ “ಮಸ್ತಿನಶೋರ್ಝಲಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನ್ಯವರ್ಣವಾದ ‘ಜ್’ ಕಾರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ನುಮಾಗಮ(ನ್)ವು ಬಂದು ಮಮಸ್+ನ್+ಫ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. “ಸ್ಥೋಃಸಂಯೋಗದ್ಯೋರನ್ವೇಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸನ್+ಜ್ ಎಂಬ ಈ ಸಂಯೋಗಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇರುವ ‘ಸ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ‘ಜ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ “ಚೋಃ ಕುಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವ ಬಂದು ‘ಗ್’ ಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಮಮನ್+ಫ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಗ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ “ಖಿರಿಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಚಿತ್ವ’ ಬಂದು ‘ಕ್’ ಕಾರವಾಗಿ ಮಮನ್+ಫ ಎಂದಾಗಿ ‘ನ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಮತ್ತು ಪರಸವರ್ಣವಾಗಿ ‘ಜ್’ ಕಾರವಾಗಿ ಮಮಜ್ಞ+ಫ=ಮಮಜ್ಞಫ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹೀಗಾಗಿ ಮಮಜ್ಞ/ಮಮಜ್ಞಫ, ಮಮಜ್ಞಫಃ, ಮಮಜ್ಞ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಉತ್ತಮ ಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಮಮಜ್ಞ, ಮಮಜ್ಞವ, ಮಮಜ್ಞಮ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉಟ್: ಉದಾ- ಮಜ್ಞಾ, ಮಜ್ಞಾರೌ, ಮಜ್ಞಾರಃ-ಪ್ರಥಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಮಸ್+ತಿ, ಮಸ್+ತಾಸ್+ತಿ, ಮಸ್+ತಾಸ್+ಡಾ, ಮಸ್+ತಾ ಎಂದಾಗಿ ಅನ್ಯ ವರ್ಣಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ‘ನುಮ್(ನ್)’ ಆಗಮ ಬಂದು ಸಂಯೋಗಾದಿ ‘ಸ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ‘ನುಮ್’ ನಲ್ಲಿರುವ ‘ನ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ, ಮತ್ತು ಪರಸವರ್ಣ ಮಾಡಿದಾಗ, ಮಜ್ಞಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ, ದ್ವಿವಚನ, ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಮಜ್ಞಾರೌ, ಮಜ್ಞಾರಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಮತ್ತು ಉತ್ತಮಪುರುಷಗಳಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಮಜ್ಞಾಸಿ, ಮಜ್ಞಾಸ್ಥಃ, ಮಜ್ಞಾಸ್ಥ, ಮಜ್ಞಾಸ್ಥಿ, ಮಜ್ಞಾಸ್ಥಃ, ಮಜ್ಞಾಸ್ಥಃ

ಲೃಟ್: ಉದಾ- ಮಜ್ಞ್ಯತಿ, ಮಜ್ಞ್ಯತಃ, ಮಜ್ಞ್ಯಂತಿ, ಮಜ್ಞ್ಯಸಿ, ಮಜ್ಞ್ಯಥಃ, ಮಜ್ಞ್ಯಥ, ಮಜ್ಞ್ಯಮಿ, ಮಜ್ಞ್ಯಮಃ, ಮಜ್ಞ್ಯಮಃ|

ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ- ಮಸ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ಸ್ಯ’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಮಸ್+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅನ್ಯವರ್ಣಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ‘ನು(ನ್)’ ಆಗಮವು ಬಂದು ಸಂಯೋಗಾದಿ ‘ಸ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಮೇಲೆ, ‘ನುಮ್’ ನಲ್ಲಿರುವ ‘ನ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಮತ್ತು ಪರಸವರ್ಣ ಮಾಡಿದಾಗ, ಮಜ್ಞ್+ಸ್ಯತಿ

ಎಂದಾಗಿ 'ಕ' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷತ್ವ' ಬಂದು, ಕ ಮತ್ತು 'ಷ'ಗಳು ಸೇರಿ ಕ್ಷ, ಎಂದಾಗಿ ಮಜ್ಞ+ಷ್ಯ+ತಿ=ಮಜ್ಞ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಉಳಿದ ರೂಪಗಳೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೋಟ್-ಮಜ್ಜತು ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಜ್-ಅಮಜ್ಜತ್, ಅಮಜ್ಜತಾಮ್, ಅಮಜ್ಜನ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ವಿಧಿಲಿಜ್-ಮಜ್ಜೇತ್, ಮಜ್ಜೇತಾಮ್, ಮಜ್ಜೇಯುಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆ.ಲಿಜ್-ಮಜ್ಜ್ಯತ್, ಮಾಜ್ಜ್ಯಸ್ತಾಮ್, ಮಜ್ಜ್ಯಸುಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲುಜ್- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮಸ್+ತಿಪ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಧಾತುವಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಡಾಗಮ(ಅ) ಬಂದಮೇಲೆ 'ಚ್ಚಿ' ಗೆ 'ಸಿಚ್', ನಂತರ 'ಈಟ್(ಈ)' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ ಅದಕ್ಕೆ 'ನುಮ್' ಬಂದು "ವದ-ವಜ-ಹಲನ್ತ ಸ್ಯಾಚಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಲನ್ತ ಲಕ್ಷಣ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಅಮ್ಸ್‌ಜ್+ಸ್+ಈ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸಂಯೋಗಾದಿ 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪ ಬಂದಮೇಲೆ "ಚೋಃಕುಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಜ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ 'ಗ' ಆಗಿ, ಅದಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವದಿಂದ 'ಕ್' ಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು 'ಕ್'ಷ'ಗಳು ಸೇರಿ 'ಕ್ಷ' ಎಂದಾಗಿ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಮತ್ತು ಪರಸರ್ವಣ(ಜ್) ವಾದಮೇಲೆ ಅಮಾಜ್ಞೇತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಆಗುತ್ತದೆ.

'ತಾಮ್' ಇದ್ದಾಗ "ಝಲೋಝಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗಿ ಅಮಾಜ್ಞಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ, ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದ ರೂಪಗಳೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

'ಲುಜ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಎಲ್ಲ ರೂಪಗಳು- ಅಮಾಜ್ಞೇತ್, ಅಮಾಜ್ಞಾಮ್, ಅಮಾಜ್ಞುಃ, ಅಮಾಜ್ಞೇಃ, ಅಮಾಜ್ಞಮ್, ಅಮಾಜ್ಞು, ಅಮಾಜ್ಞಮ್, ಅಮಾಜ್ಞುಮ್, ಅಮಾಜ್ಞುಮ್, ಅಮಾಜ್ಞುಮ್, ಅಮಾಜ್ಞುಮ್.

ಲ್ಯಜ್- ರೂಪಗಳು: ಪ್ರಥಮಪುರುಷ- ಅಮಜ್ಞ್ಯತ್, ಅಮಜ್ಞ್ಯತಾಮ್, ಅಮಜ್ಞ್ಯನ್, ಅಮಜ್ಞ್ಯಸಿ, ಅಮಜ್ಞ್ಯತಮ್, ಅಮಜ್ಞ್ಯತಿ, ಅಮಜ್ಞ್ಯಮ್, ಅಮಜ್ಞ್ಯವ, ಅಮಜ್ಞ್ಯಮು.

ಧಾತು 33. ರುಜೋಭಂಗೇ- (ಮುರಿಯುವದು) - ಇದು ಅನಿಟ್ ಆಗಿರುತ್ತದೆ, ಮತ್ತು ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದಿಯೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ರೂಪಗಳು-ಲಟ್-ರೂಪಗಳು- ರುಜತಿ, ರುಜತಃ, ರುಜನ್ತಿರುಜಸಿ, ರುಜಥಃ, ರುಜತ ರುಜಾಮಿ, ರುಜಾವಃ, ರುಜಾಮಃ.

ಲಿಟ್- ರೂಪಗಳು-ರುರೋಜ, ರುರುಜತುಃ, ರುರುಜುಃ, ರುರುಜಿಥ, ರುರುಜಥುಃ, ರುರುಜು ರುರುಜ, ರುರುಜಿವ, ರುರುಜಿಮು.

ಲುಟ್-ರೂಪಗಳು-ರೋಕ್ತಾ, ರೋಕ್ತಾರೌ, ರೋಕ್ತಾರಃ,ರೋಕ್ತಾಸಿ, ರೋಕ್ತಾಸ್ಥಃ, ರೋಕ್ತಾಸ್ಥು, ರೋಕ್ತಾಸ್ಥಿ, ರೋಕ್ತಾಸ್ಥಃ, ರೋಕ್ತಾಸ್ಥಃ.

ಲೃಟ್-ರೂಪಗಳು-ರೋಕ್ಷ್ಯತಿ, ರೋಕ್ಷ್ಯತಃ, ರೋಕ್ಷ್ಯನ್ರಿರೋಕ್ಷ್ಯಸಿ, ರೋಕ್ಷ್ಯಥಃ, ರೋಕ್ಷ್ಯಥಾ- ರೋಕ್ಷ್ಯಮಿ, ರೋಕ್ಷ್ಯವಃ, ರೋಕ್ಷ್ಯಮಃ|

ಲೋಟ್- ರೂಪಗಳು-ರುಜತು/ರುಜತಾತ್, ರುಜತಾಮ್, ರುಜನ್ತು ರುಜ/ರುಜತಾತ್,ರುಜತಮ್,ರುಜತ| ರುಜಾನಿ, ರುಜಾವ, ರುಜಾಮ|

ಲಜ್- ರೂಪಗಳು-ಅರುಜತ್, ಅರುಜತಾಮ್, ಅರುಜನ್| ಅರುಜಃ, ಅರುಜತಮ್, ಅರುಜತ| ಅರುಜಮ್, ಅರುಜಾವ, ಅರುಜಾಮ|

ವಿಧಿಲಿಜ್- ರೂಪಗಳು-ರುಜೇತ್, ರುಜೇತಾಮ್, ರುಜೇಯುಃ| ರುಜೇಃ, ರುಜೇತಮ್, ರುಜೇತ| ರುಜೇಯಮ್, ರುಜೇವ, ರುಜೇಮ|

ಅಶೀರ್ಲಿಜ್-ರೂಪಗಳು- ರುಜ್ಯತ್, ರುಜ್ಯಸ್ತಾಮ್, ರುಜ್ಯಸುಃ| ರುಜ್ಯಃ, ರುಜ್ಯಸ್ತಮ್, ರುಜ್ಯಸ್ತು| ರುಜ್ಯಸಮ್, ರುಜ್ಯಸ್ವ, ರುಜ್ಯಸ್ಮ|

ಲುಜ್-ರೂಪಗಳು-ಅರೌಕ್ಷೀತ್, ಅರೌಕ್ತಾಮ್, ಅರೌಕ್ಷುಃ| ಅರೌಕ್ಷೀಃ, ಅರೌಕ್ತಮ್, ಅರೌಕ್ತು| ಅರೌಕ್ಷಮ್, ಅರೌಕ್ಷ್ವ, ಅರೌಕ್ಷ್ಮ|

ಲೃಜ್-ರೂಪಗಳು- ಅರೋಕ್ಷ್ಯತ್, ಅರೋಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅರೋಕ್ಷ್ಯನ್|ಅರೋಕ್ಷ್ಯಸಿ, ಅರೋಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅರೋಕ್ಷ್ಯತ| ಅರೋಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅರೋಕ್ಷ್ಯವ, ಅರೋಕ್ಷ್ಯಮ|

ಧಾತು 34. ಭುಜೋಕೌಟಿಲ್ಯೇ (ವಕ್ರವಾಗುವದು)- 'ರುಜ್' ಧಾತುವಿನಂತೆಯೇ ರೂಪಗಳಿರುತ್ತವೆ.-ಭುಜೋ ಎಂಬ ಧಾತುವು 'ಓ' ಕಾರವನ್ನು 'ಇತ್' ಆಗಿ ಉಳ್ಳದ್ದರಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗಿಯೂ, 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು-ಲಟ್-ರೂಪಗಳು- ಭುಜತಿ, ಭುಜತಃ, ಭುಜನ್ರಿಭುಜಸಿ, ಭುಜಥಃ, ಭುಜಥ| ಭುಜಾಮಿ, ಭುಜಾವಃ, ಭುಜಾಮಃ|

ಲಿಟ್- ರೂಪಗಳು-ಬುಭೋಜ, ಬುಭುಜತುಃ, ಬುಭುಜುಃ| ಬುಭುಜೆಥ, ಬುಭುಜಥುಃ, ಬುಭುಜ| ಬುಭುಜ, ಬುಭುಜಿವ, ಬುಭುಜಿಮ|

ಲುಟ್-ರೂಪಗಳು-ಭೋಕ್ತಾ, ಭೋಕ್ತಾರೌ, ಭೋಕ್ತಾರಃ| ಭೋಕ್ತಾಸಿ, ಭೋಕ್ತಾಸ್ಥಃ, ಭೋಕ್ತಸ್ತು| ಭೋಕ್ತಾಸ್ಮಿ, ಭೋಕ್ತಾಸ್ವಃ, ಭೋಕ್ತಾಸ್ಮಃ|

ಲೃಟ್- ರೂಪಗಳು- ಭೋಕ್ಷ್ಯತಿ, ಭೋಕ್ಷ್ಯತಃ, ಭೋಕ್ಷ್ಯನ್ರಿ ಭೋಕ್ಷಸಿ, ಭೋಕ್ಷ್ಯಥಃ, ಭೋಕ್ಷ್ಯಥಾ| ಭೋಕ್ಷ್ಯಮಿ, ಭೋಕ್ಷ್ಯವಃ, ಭೋಕ್ಷ್ಯಮಃ|

ಲೋಟ್-ರೂಪಗಳು-ಭುಜತು/ಭುಜತಾತ್,ಭುಜತಾಮ್, ಭುಜನ್ತುಭುಜ/ಭುಜತಾತ್, ಭುಜತಮ್, ಭುಜತ| ಭುಜಾನಿ, ಭುಜಾವ, ಭುಜಾಮ|

ಲಜ್- ರೂಪಗಳು-ಅಭುಜತ್, ಅಭುಜತಾಮ್, ಅಭುಜನ್| ಅಭುಜಃ, ಅಭುಜತಮ್, ಅಭುಜತ| ಅಭುಜಮ್, ಅಭುಜಾವ, ಅಭುಜಾಮ|

ವಿಧಿಲಿಜ್- ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ- ಭುಜೇತ್, ಭುಜೇತಾಮ್, ಭುಜೇಯುಃ| ಭುಜೇಃ, ಭುಜೇತಮ್, ಭುಜೇತ| ಭುಜೇಯಮ್, ಭುಜೇವ, ಭುಜೇಮ|

ಅಶೀರ್ಲಿಙ್ಗ-ರೂಪಗಳು- ಭುಜ್ಯಾತ್, ಭುಜ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಭುಜ್ಯಾಸುಃ, ಭುಜ್ಯಾಃ, ಭುಜ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಭುಜ್ಯಾಸ್ತು, ಭುಜ್ಯಾಸಮ್, ಭುಜ್ಯಾಸ್ವ, ಭುಜ್ಯಾಸ್ತು!

ಉಜ್-ರೂಪಗಳು-ಅಭೌಕ್ಷೀತ್, ಅಭೌಕ್ತಾಮ್, ಅಭೌಕ್ಷುಃ, ಅಭೌಕ್ಷೀಃ, ಅಭೌಕ್ತಮ್, ಅಭೌಕ್ತು, ಅಭೌಕ್ಷಮ್, ಅಭೌಕ್ಷ್ವ, ಅಭೌಕ್ಷು!

ಲೃಜ್ :-ರೂಪಗಳು-ಅಭೋಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಭೋಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಭೋಕ್ಷ್ಯನ್! ಅಭೋಕ್ಷ್ಯಃ, ಅಭೋಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅಭೋಕ್ಷ್ಯತು, ಅಭೋಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅಭೋಕ್ಷ್ಯಾವ, ಅಭೋಕ್ಷ್ಯಮು!

ಧಾತು 35. ವಿಶ ಪ್ರವೇಶನ(ಪ್ರವೇಶಿಸುವದು)- ಇದು ಪರಸ್ಥೈಪದಿ ಮತ್ತು ಅನಿಟ್ ಆಗಿದೆ. ರೂಪಗಳು-ಲಟ್-ರೂಪಗಳು-ವಿಶತಿ, ವಿಶತಃ, ವಿಶನ್ತು, ವಿಶಸಿ, ವಿಶಥಃ, ವಿಶಥಾ, ವಿಶಾಮಿ, ವಿಶಾವಃ, ವಿಶಾಮಃ!

ಲಿಟ್- ರೂಪಗಳು- ವಿವೇಶ, ವಿವಿಶಿತುಃ, ವಿವಿಶುಃ, ವಿವಿಶಿಥ, ವಿವಿಶಥುಃ, ವಿವಿಶಾ, ವಿವಿಶ, ವಿವಿಶಿವ, ವಿವಿಶಮು!

ಉಟ್-'ಲುಟ್' ಲ್ ಕಾರದಲ್ಲಿ "ವ್ರಶ್ಚ-ಭೃಶ್ಚ-ಸೃಜ-ಮೃಜ-ಯಜ-ರಾಜಭ್ರಾಜ-ಚ್ಚಶಾಮ್ ಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರ 'ತ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷುತ್ವ ಬಂದು, 'ಟ್' ಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ ಆಗ ವೇಷ್ಠಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು-ವೇಷ್ಠಾ, ವೇಷ್ಠಾರೌ, ವೇಷ್ಠಾರಃ, ವೇಷ್ಠಾಸಿ, ವೇಷ್ಠಾಸ್ಥಃ, ವೇಷ್ಠಾಸ್ಥು, ವೇಷ್ಠಾಸ್ಥಿ, ವೇಷ್ಠಾಸ್ಥಃ, ವೇಷ್ಠಾಸ್ಥಃ!

ಲೃಟ್- ಲೃಟ್ ನಲ್ಲಿ 'ಶ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್' ಕಾರ ಆದೇಶ ವೇಕ್+ಶ್ಯತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಈ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ 'ಶ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ' ಕಾರ ಬಂದು ವೇಕ್+ಷ್ಯತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಕ್' 'ಷ' ಗಳು ಸೇರಿ 'ಕ್ಷ' ಆದಮೇಲೆ ವೇಕ್ಷ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು-ವೇಕ್ಷ್ಯತಿ, ವೇಕ್ಷ್ಯತಃ, ವೇಕ್ಷ್ಯನ್ತು, ವೇಕ್ಷ್ಯಸಿ, ವೇಕ್ಷ್ಯಥಃ, ವೇಕ್ಷ್ಯಥಾ, ವೇಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ವೇಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ವೇಕ್ಷ್ಯಾಮಃ!

ಲೋಟ್- ರೂಪಗಳು- ವಿಶತು/ವಿಶತಾತ್, ವಿಶತಾಮ್, ವಿಶನ್ತು, ವಿಶ/ವಿಶತಾತ್, ವಿಶತಮ್, ವಿಶತಾ, ವಿಶಾನಿ, ವಿಶಾವ, ವಿಶಾಮು!

ಲಜ್- ರೂಪಗಳು- ಅವಿಶತ್, ಅವಿಶತಾಮ್, ಅವಿಶನ್! ಅವಿಶಃ, ಅವಿಶತಮ್, ಅವಿಶತಾ, ಅವಿಶಮ್, ಅವಿಶಾವ, ಅವಿಶಾಮು!

ವಿಧಿಲಿಙ್ಗ- ರೂಪಗಳು- ವಿಶೇತ್, ವಿಶೇತಾಮ್, ವಿಶೇಯುಃ, ವಿಶೇಃ, ವಿಶೇತಮ್, ವಿಶೇತಾ, ವಿಶೇಯಮ್, ವಿಶೇವ, ವಿಶೇಮು!

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ಗ-ರೂಪಗಳು- ವಿಶ್ಯಾತ್, ವಿಶ್ಯಾಸ್ತಮ್, ವಿಶ್ಯಾಸುಃ, ವಿಶ್ಯಾಃ,

ವಿಶ್ವಾಸ್ತಮ್, ವಿಶ್ವಾಸ್ತು ವಿಶ್ವಾಸಮ್, ವಿಶ್ವಾಸ್ತ, ವಿಶ್ವಾಸ್ತು

ಲುಜ್-“ಶಲ ಇಗುಪಧಾದನಿಟಃ ಕ್ಸ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಕ್ಷ’ ಆದೇಶ ಬಂದು ಅವಿಕ್ಷತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು- ಅವಿಕ್ಷತ್, ಅವಿಕ್ಷತಾಮ್, ಅವಿಕ್ಷನ್, ಅವಿಕ್ಷಃ, ಅವಿಕ್ಷ ತಮ್, ಅವಿಕ್ಷತಾ ಅವಿಕ್ಷಮ್, ಅವಿಕ್ಷಾವ, ಅವಿಕ್ಷಾಮು

ಲ್ಯಜ್-ರೂಪಗಳು- ಅವೇಕ್ಷ್ಯತ್, ಅವೇಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅವೇಕ್ಷ್ಯನ್, ಅವೇಕ್ಷ್ಯಃ, ಅವೇಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅವೇಕ್ಷ್ಯತಾ ಅವೇಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅವೇಕ್ಷ್ಯಾವ, ಅವೇಕ್ಷ್ಯಾಮು

ಧಾತು 36. ಮೃಶ (ಮೃಶ್) ಆಮರ್ಶನೇ(ಮುಟ್ಟುವದು, ಸ್ಪರ್ಶಿಸುವದು) ಇದು ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಮತ್ತು ಅನಿಟ್ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಲಟ್-ರೂಪಗಳು: ಮೃಶತಿ, ಮೃಶತಃ, ಮೃಶನ್, ಮೃಶಸಿ, ಮೃಶಥಃ, ಮೃಶಥಾ ಮೃಶಾಮಿ, ಮೃಶಾವಃ, ಮೃಶಾಮಃ

ಲಿಟ್- ರೂಪಗಳು: ಮಮರ್ಶ, ಮಮೃಶತುಃ, ಮಮೃಶುಃ, ಮಮರ್ಶಿಧ, ಮಮೃಶಥಃ, ಮಮೃಶಾ ಮಮರ್ಶ, ಮಮೃಶಿವ, ಮಮೃಶಿಮು

ಲುಟ್-‘ಮೃಶ್+ತಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ “ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚರೂಪಪದಸ್ಯ ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ‘ಅಮ್’ ಆಗಮ ಬಂದು ಮೃ+ಅಶ್+ತಾ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಮೃ+ಅಶ್‌ನಲ್ಲಿ ಯಣ್ ಸಂಧಿಯಿಂದ ಮೃಶ್+ತಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. “ವೃಶ್ಚ-ಭೃಶ್ಚ-ಸೃಜ-ಮೃಜ-ಯಜ-ರಾಜಭಾಜ-ಚ್ಚೃಶಾಮ್ ಷಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಶ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಷ’ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರ ‘ತ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ಪುತ್ವ ಬಂದು, ‘ಟ್’ ಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ ಆಗ ಮೃಷ್ಣಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಮೃಷ್ಣಾ, ಮೃಷ್ಣಾರೌ, ಮೃಷ್ಣಾರಃ ಎಂಬ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪವು ಸಿಗುತ್ತದೆ. ‘ಅಮ್’ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಗುಣ ಬಂದು ಮರ್ಷ್ಯಾ, ಮರ್ಷ್ಯಾರೌ, ಮರ್ಷ್ಯಾರಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಮ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ- ಮೃಷ್ಣಾ, ಮೃಷ್ಣಾರೌ, ಮೃಷ್ಣಾರಃ, ಮೃಷ್ಣಾಸಿ, ಮೃಷ್ಣಾಸ್ಥಃ, ಮೃಷ್ಣಾಸ್ಥ, ಮೃಷ್ಣಾಸ್ಥಿ, ಮೃಷ್ಣಾಸ್ಥಃ, ಮೃಷ್ಣಾಸ್ಥಃ

ರೂಪಗಳು: ಅಮ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ-ಮರ್ಷ್ಯಾ, ಮರ್ಷ್ಯಾರೌ, ಮರ್ಷ್ಯಾರಃ, ಮರ್ಷ್ಯಾಸಿ, ಮರ್ಷ್ಯಾಸ್ಥಃ, ಮರ್ಷ್ಯಾಸ್ಥ, ಮರ್ಷ್ಯಾಸ್ಥಿ, ಮರ್ಷ್ಯಾಸ್ಥಃ, ಮರ್ಷ್ಯಾಸ್ಥಃ

ಲ್ಯಟ್- ಲ್ಯಟ್ ನಲ್ಲಿ ‘ಅಮ್’ ಆಗಮವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬಂದು , ನಂತರ ‘ಯಣ್’ ಸಂದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಯು’ ಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಅಮ್’ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಗುಣ (ಅರ್) ಬಂದು, ‘ಶ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ(ಷ್) ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಷ’ ಕಾರಕ್ಕೆ “ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಕ್’ ಕಾರ ಬಂದಮೇಲೆ, ‘ಕ್’ ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ‘ಸಾ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಷತ್ವ’ ಬಂದು ‘ಕ್’ ಕಾರ ಮತ್ತು ‘ಷ’ ಕಾರಗಳು ಸೇರಿ ‘ಕ್ಷ’ ಎಂದಾಗಿ ಎರಡು ತರಹದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಮ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷ- ಮ್ಕ್ಷ್ಯತಿ, ಮ್ಕ್ಷ್ಯತಃ, ಮ್ಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ, ಮ್ಕ್ಷ್ಯಂತಿ, ಮ್ಕ್ಷ್ಯಥಃ, ಮ್ಕ್ಷ್ಯಥಿ, ಮ್ಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ಮ್ಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ಮ್ಕ್ಷ್ಯಾಮಃ।

ರೂಪಗಳು:ಅಮ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷ- ಮ್ಕ್ಷ್ಯತಿ, ಮ್ಕ್ಷ್ಯತಃ, ಮ್ಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ, ಮ್ಕ್ಷ್ಯಂತಿ, ಮ್ಕ್ಷ್ಯಥಃ, ಮ್ಕ್ಷ್ಯಥಿ, ಮ್ಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ಮ್ಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ಮ್ಕ್ಷ್ಯಾಮಃ।

ರೋಟ್- ರೂಪಗಳು: ಮೃಶತು/ಮೃಶತಾತ್, ಮೃಶತಾಮ್, ಮೃಶನ್ತು, ಮೃಶ/ಮೃಶತಾತ್, ಮೃಶತಮ್, ಮೃಶತಾ ಮೃಶಾನಿ, ಮೃಶಾವ, ಮೃಶಾಮ।

ಲಜ್-ರೂಪಗಳು:ಅಮೃಶತ್, ಅಮೃಶತಾಮ್, ಅಮೃಶನ್, ಅಮೃಶಃ, ಅಮೃಶತಮ್, ಅಮೃಶತಾ, ಅಮೃಶಮ್, ಅಮೃಶಾವ, ಅಮೃಶಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಜ್-ರೂಪಗಳು: ಮೃಶೇತ್, ಮೃಶೇತಾಮ್, ಮೃಶೇಯುಃ। ಮೃಶೇಃ, ಮೃಶೇತಮ್, ಮೃಶೇತಾ ಮೃಶೇಯಮ್, ಮೃಶೇವ, ಮೃಶೇಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಜ್-ರೂಪಗಳು: ಮೃಶ್ಯಾತ್, ಮೃಶ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಮೃಶ್ಯಾಸುಃ। ಮೃಶ್ಯಾಃ, ಮೃಶ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಮೃಶ್ಯಾಸ್ತಾ, ಮೃಶ್ಯಾಸಮ್, ಮೃಶ್ಯಾಸ್ತ, ಮೃಶ್ಯಾಸ್ತು।

ಲುಜ್-‘ಲುಜ್’ ನಲ್ಲಿ ಅಮೃಶ್+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ಜ್’ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ‘ಕ್ಸ್’ ಬಂದು, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ “ಸ್ಪೃಶಲ್ಪ್ರಶ-ಕೃಶ-ತ್ವಪ-ದ್ರುಷಾಮ್ ಜ್ಞೇಃ ಸಿಜ್ಞಾ ವಾಚ್ಯಃ” ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಸಿಜ್ ಬಂದಾಗ ‘ಈಟ್’ ಆಗಮ ಬಂದು ಅಮೃಶ್+ಸ್+ಈತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ “ಅನುದಾತ್ಯಸ್ಯ ಚರ್ದುಪದಸ್ಯ ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಅಮ್’ ಆಗಮ ಬಂದಮೇಲೆ ಅಮೃ+ಅಶ್+ಸ್+ಈತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅಮೃ+ಅಶ ಸೇರಿದಾಗ, ಯಣ್ ಸಂಧಿ ಬಂದು ಅಮ್+ರ್+ಅಶ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅಮೃಶ್+ಸ್+ಈತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. “ವದ-ವೃಜ-ಹಲನ್ತ್ಯಸಾಚಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಲನ್ತ್ಯ ಲಕ್ಷಣ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಅಮ್ರಾಶ್+ಸ್+ಈತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ‘ಶ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಮತ್ತು ‘ಸ್’ ಕಾರವು ಪರದಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ “ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಕ್’ ಕಾರ ಬಂದಮೇಲೆ, ‘ಕ್’ ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ‘ಸ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು ‘ಕ್’ ಕಾರ ಮತ್ತು ‘ಷ್’ ಕಾರಗಳು ಸೇರಿ ‘ಕ್ಷ’ ಎಂದಾಗಿ ಅಮ್ರಾಕ್ಷೀತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಅಮ್’ ಆಗಮವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಮ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಅಮ್ರಾಕ್ಷೀತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಸಿಜ್’ ಕೂಡ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ‘ಸಿಜ್’ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ “ಶಲ ಇಗುಪಧಾದನಿಟಃ ಕ್ಕಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಜ್’ ಗೆ ‘ಕ್’ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದು ‘ಕಿತ್’ ಆಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಮಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ ಲಘೂಪಧಗುಣವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ‘ಸಿಜ್’ ನ ಅಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲೂ ‘ಈಟ್’ ಆಗಮವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಮೃಶ್+ಸತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಕತ್ವ-ಷತ್ವಗಳು ಸೇರಿ ‘ಕ್ಷ’ ಆಗಿ ಅಮ್ರಕ್ಷತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಮ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ-ಅಮ್ರಾಕ್ಷೀತ್, ಅಮ್ರಾಷ್ಟಾಮ್, ಅಮ್ರಾಕ್ಷುಃ।

ಅಮ್ರಾಕ್ಷೀಃ, ಅಮ್ರಾಷ್ಟಮ್, ಅಮ್ರಾಷ್ಟ್ರ ಅಮ್ರಾಕ್ಷಮ್, ಅಮ್ರಾಕ್ಷ್ಯ ಅಮ್ರಾಕ್ಷ್ಮ ! ಅಮ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷಷದಲ್ಲಿ-ಅಮ್ರಾಕ್ಷೀತ್, ಅಮ್ರಾಷ್ಟಾಮ್, ಅಮ್ರಾಕ್ಷ್ಮಃ! ಅಮ್ರಾಕ್ಷೀಃ, ಅಮ್ರಾಷ್ಟಮ್, ಅಮ್ರಾಷ್ಟ್ರ ಅಮ್ರಾಕ್ಷಮ್, ಅಮ್ರಾಕ್ಷ್ಯ, ಅಮ್ರಾಕ್ಷ್ಮಃ

ರೂಪಗಳು: ಕ್ಷ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ-ಅಮ್ರಾಕ್ಷತ್, ಅಮ್ರಾಕ್ಷತಾಮ್, ಅಮ್ರಾಕ್ಷನ್! ಅಮ್ರಾಕ್ಷಃ, ಅಮ್ರಾಕ್ಷತಮ್, ಅಮ್ರಾಕ್ಷತ! ಅಮ್ರಾಕ್ಷಮ್, ಅಮ್ರಾಕ್ಷಾವ, ಅಮ್ರಾಕ್ಷಾಮು

ಲೃಜ್-ರೂಪಗಳು: ಅಮ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ- ಅಮ್ರಾಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಮ್ರಾಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಮ್ರಾಕ್ಷ್ಯನ್! ಅಮ್ರಾಕ್ಷ್ಯಃ, ಅಮ್ರಾಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅಮ್ರಾಕ್ಷ್ಯತ! ಅಮ್ರಾಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅಮ್ರಾಕ್ಷ್ಯಾವ, ಅಮ್ರಾಕ್ಷ್ಯಾಮು

ರೂಪಗಳು: ಅಮ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ-ಅಮ್ರಾಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಮ್ರಾಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಮ್ರಾಕ್ಷ್ಯನ್! ಅಮ್ರಾಕ್ಷ್ಯಃ, ಅಮ್ರಾಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅಮ್ರಾಕ್ಷ್ಯತ! ಅಮ್ರಾಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅಮ್ರಾಕ್ಷ್ಯಾವ, ಅಮ್ರಾಕ್ಷ್ಯಾಮು

37. ಉದಾ- ಷದ್‌ಲ್ಯ -ವಿಶರಣ ಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು(ಚದರುವದು ಮತ್ತು ಗಮನ ಮತ್ತು ದುಃಖಿತನಾಗುವದು)-“ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಷ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಸ್’ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಇದರಲ್ಲಿ ‘ಸದ್’ ಎಂಬುದು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಉದಾತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪರಸಮೈಪದಿ, ಅನುದಾತ್ತದಲ್ಲಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರೆ, ‘ಅನಿಟ್’ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದು ‘ಲ್ಯದಿತ್’ ಆಗಿರೋಣ್ಣದರಿಂದ ‘ಲೃಜ್’ ನಲ್ಲಿ ‘ಚ್ಚಿ’ ಗೆ ‘ಅಜ್’ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಅನಿಟ್’ ಆಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ‘ಲಿಟ್’ ನಲ್ಲಿ ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ‘ಇಟ್’ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಥಲ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದಾಗ, ಭಾರದ್ವಾಜ ನಿಯಮದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ‘ಇಟ್’ ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್-ಸೂಚನೆ: ತುಂದಾದಿಗಣದಲ್ಲಿರುವ ವಿಶರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ‘ಶಃ (ಅ)’ ಇದರಲ್ಲಿ ‘ಶ್’ ಕಾರವು ‘ಇತ್’ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ‘ಅ’ ಕಾರವನ್ನು ‘ಶಿತ್’ ಎಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕು.

ಹೀಗೆ ‘ಇತ್’ ಆದ ‘ಶ್’ ಕಾರ(ಅ) ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾಗ, “ಪಾ-ಗ್ರಾ-ಧ್ಯಾ-ಸ್ಥಾ-ಮ್ನಾ.....ಶೀಯ-ಸೀದಾಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸದ್’ಗೆ ‘ಸೀದ್’ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಲಟ್’ ‘ಲ್’ ಕಾರದಲ್ಲಿ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಸೀದತಿ, ಸೀದತಃ, ಸೀದನ್ತು ಸೀದಸಿ, ಸೀದಥಃ, ಸೀದಥ! ಸೀದಾಮಿ, ಸೀದಾವಃ, ಸೀದಾಮಃ

ಲಿಟ್-‘ಅನಿಟ್’ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ‘ಲಿಟ್’ ನಲ್ಲಿ ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ‘ಇಟ್’ ಇರುತ್ತದೆ. ‘ಥಲ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದಾಗ, ಭಾರದ್ವಾಜ ನಿಯಮದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ‘ಇಟ್’ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಇತ್’ ಆದ ‘ಶ್’ ಕಾರ(ಅ) ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾಗ, “ಪಾ-ಗ್ರಾ-ಧ್ಯಾ-ಸ್ಥಾ-ಮ್ನಾ..... ಶೀಯ-ಸೀದಾಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸದ್’ಗೆ ‘ಸೀದ್’ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

‘ಶ್’ ಕಾರವು ‘ಇತ್’ ಆಗಿ ಇಲ್ಲದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ‘ಸದ್’ ಗೆ ‘ಸೀದ್’ ಆದೇಶ

ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ 'ಸದ್'ಗೇನೇ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಸಸದ್+ಅ ಎಂದಾಗಿ, ಉಪಧಾ ವೃದ್ಧಿಯಿಂದ ಸಸಾದ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತುಸ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿದ್ದಾಗ, "ಅತ ಏಕಹಲ್ ಮಧ್ಯೇ ಅನಾಃದೇಶಾದೇರ್ಲಿಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಅಭ್ಯಾಸದ ಲೋಪವಾಗಿ ಸೇದತುಃ, ಸೇದುಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. 'ಥಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದಾಗ, 'ಇಟ್' ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, "ಥಲಿ ಚ ಸೇಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ ಹಾಗೆಯೇ ಅಭ್ಯಾಸ ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ ಸೇದಿತಃ, ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಇಟ್' ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದು ಸಸತ್ವ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು : ಸಸಾದ, ಸೇದತುಃ, ಸೇದುಃ| ಸೇದಿಥ/ಸಸತ್ವ, ಸೇದಥುಃ, ಸೇದ| ಸಸಾದ/ಸಸದ, ಸೇದಿವ, ಸೇದಿಮ|

ಉಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸತ್ತಾ, ಸತ್ತಾರೌ, ಸತ್ತಾರಃ| ಸತ್ತಾಸಿ, ಸತ್ತಾಸ್ಥಃ, ಸತ್ತಾಸ್ಥ| ಸತ್ತಾಸ್ಥಿ, ಸತ್ತಾಸ್ಥಃ, ಸತ್ತಾಸ್ಥಃ|

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸತ್ಸ್ಯತಿ, ಸತ್ಸ್ಯತಃ, ಸತ್ಸ್ಯನ್ತಿ, ಸತ್ಸ್ಯಸಿ, ಸತ್ಸ್ಯಥಃ, ಸತ್ಸ್ಯಥ| ಸತ್ಸ್ಯಮಿ, ಸತ್ಸ್ಯಮಃ, ಸತ್ಸ್ಯಮಃ|

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸೀದತು/ಸೀದತಾತ್, ಸೀದತಾಮ್, ಸೀದನ್ತು| ಸೀದ/ ಸೀದತಾತ್, ಸೀದತಮ್, ಸೀದತ| ಸೀದಾನಿ, ಸೀದಾವ, ಸೀದಾಮ|

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸೀದತ್, ಅಸೀದತಾಮ್, ಅಸೀದನ್| ಅಸೀದಃ, ಅಸೀದತಮ್, ಅಸೀದತ| ಅಸೀದಮ್, ಅಸೀದಾವ, ಅಸೀದಾಮ|

ವಿಧಿಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಸೀದೇತ್, ಸೀದೇತಾಮ್, ಸೀದೇಯುಃ| ಸೀದೇಃ, ಸೀದೇತಮ್, ಸೀದೇತ| ಸೀದೇಯಮ್, ಸೀದೇವ, ಸೀದೇಮ|

ಆಶೀರ್ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಸದ್ಯಾತ್, ಸದ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸದ್ಯಾಸುಃ| ಸದ್ಯಾಃ, ಸದ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಸದ್ಯಾಸ್ತ| ಸದ್ಯಾಸಮ್, ಸದ್ಯಾಸ್ತ, ಸದ್ಯಾಸ್ತ|

ಉಜ್: ಇದು 'ಲೃದಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾದ್ಯಲ್ಪದಿತಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್ಲಿ'ಗೆ 'ಅಜ್' ಬಂದು ಕೆಳಗಿನಂತೆ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ರೂಪಗಳು: ಅಸದತ್, ಅಸದತಾಮ್, ಅಸದನ್| ಅಸದಃ, ಅಸದತಮ್, ಅಸದತ| ಅಸದಮ್, ಅಸದಾವ, ಅಸದಾಮ|

ಲೃಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸತ್ಸ್ಯತ್, ಅಸತ್ಸ್ಯತಾಮ್, ಅಸತ್ಸ್ಯನ್| ಅಸತ್ಸ್ಯಃ, ಅಸತ್ಸ್ಯತಮ್, ಅಸತ್ಸ್ಯತ| ಅಸತ್ಸ್ಯಮ್, ಅಸತ್ಸ್ಯವ, ಅಸತ್ಸ್ಯಮ|

ಧಾತು-38. ಶದ್‌ಲ್ಯ ಶಾತನೇ (ಹಾಳಾಗುವದು/ನಾಶವಾಗುವದು)- ಇದರಲ್ಲಿ 'ಶದ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. "ಪಾ-ಫ್ರಾ-ಧ್ಯಾ-ಸ್ಥಾ-ಮ್ಯಾ... ಶೀಯ ಸೀದಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಿತ್'ನ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಶದ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಶೀಯ' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಮತ್ತು ಅನಿಟ್ ಆಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ.

'ಲಿಟ್'ನಲ್ಲಿ ಕ್ರಾದಿನಿಯಮದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಬರುತ್ತದೆ. 'ಥಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದಾಗ, ಭಾರದ್ವಾಜನಿಯಮದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಬರುತ್ತದೆ. ಯಾವ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಶ' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೋ, ಅಲ್ಲಿ ಶದೇಶ್ವಿತಃ (1.3.60) ಎಂಬ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವು ಆತ್ಮನೇ ಪದವನ್ನು ವಿಧಾನಮಾಡುತ್ತದೆ.

(ತಜ್ಞ ಮತ್ತು ಆನ ಇವುಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 660. ಶದೇಶ್ವಿತಃ (1.3.60)

ವೃತ್ತಿ - ಶಿಬ್ಧಾವಿಣೋಸ್ತಾತ್ವಜಾನ್ ಸ್ತಃ| ಶೀಯತೇ| ಶೀಯತಾಮ್| ಅಶೀಯತ| ಶೀಯೇತ| ಶಶಾದಿ| ಶತ್ವಾ| ಶತ್ಸ್ಯತಿ| ಅಶದತ್| ಅಶತ್ಸ್ಯತ್|

ಪ.ಛೇ- ಶದೇಃ, ಶಿತಃ|

ಅ.ವೃ - "ಅನುದಾತ್ತಜಿತಃ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಒಂದುವೇಳೆ ಶಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಿದ್ದರೆ, ಅದು 'ಶದ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಆಗುತ್ತದೆ. ಆತ್ಮನೇಪದವೆಂದರೆ 'ತಜ್ಞ' ಮತ್ತು 'ಆನ' ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ತುದಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಶವ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಶ' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಿತ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರಬೇಕಾಗಿದೆಯೋ ಅದು ಲಟ್, ಲಜ್, ಲಿಜ್, ಲೋಟ್ ಈ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದವನ್ನು ವಿಧಾನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಉಳಿದ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದವೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಶೀಯತೇ-(ನಾಶವಾಗುವದು)- 'ಶದ' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರವಿದ್ದಾಗ, 'ಶ' ಪ್ರತ್ಯಯದ ವಿವಕ್ಷೆ ಇದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದವಾದ 'ತಜ್ಞ' ವಿಧಾನದಿಂದ 'ತ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಶದ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಶ (ಅ)' ಆದ ನಂತರ "ಪಾ-ಘ್ರಾ-ಧ್ಯಾ-ಸ್ಥಾ-ಮ್ನಾ..... ಶೀಯ ಸೀದಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶೀಯ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಶೀಯ+ಅ+ತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪರರೂಪ ಮತ್ತು 'ಏತ್ವ' ಬಂದಮೇಲೆ ಶೀಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆತ್ಮನೇಪದಿ ರೂಪಗಳು:

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶೀಯತೇ, ಶೀಯೇತೇ, ಶೀಯಂತೇ| ಶೀಯಸೇ, ಶೀಯೇಥೇ, ಶೀಯದ್ವೇ| ಶೀಯೇ, ಶೀಯಾವಹೇ, ಶೀಯಾಮಹೇ|

ಲಿಟ್:- 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ ಕ್ರಾದಿನಿಯಮದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಬರುತ್ತದೆ. 'ಥಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದಾಗ, ಭಾರದ್ವಾಜನಿಯಮದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಬರುತ್ತದೆ. ಯಾವ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಶ' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೋ ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಆತ್ಮನೇ

ಪದವನ್ನು ವಿಧಾನಮಾಡುತ್ತದೆ. ರೂಪಗಳು: ಶಶಾದ, ಶೇದತುಃ, ಶೇದುಃ| ಶೇದಿತ/ಶಶತ್, ಶೇದಧುಃ, ಶೇದ| ಶಶಾದ/ಶಶದ, ಶೇದಿವ, ಶೇದಿಮ|

ಉಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶತ್ವಾ, ಶತ್ತಾರೌ, ಶತ್ತಾರಃ| ಶತ್ವಾಸೇ, ಶತ್ವಾಸಾರ್ಥೇ, ಶತ್ವಾಕ್ಷೇ| ಶತ್ವಾಹೇ, ಶತ್ವಾಸ್ವಹೇ, ಶತ್ವಾಸ್ವಹೇ|

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶತ್ಸ್ಯತಿ, ಶತ್ಸ್ಯತಃ, ಶತ್ಸ್ಯನ್ತಿ, ಶತ್ಸ್ಯಸಿ, ಶತ್ಸ್ಯಥಃ, ಶತ್ಸ್ಯಥ| ಶತ್ಸ್ಯಮಿ, ಶತ್ಸ್ಯಾಮಃ, ಶತ್ಸ್ಯಾಮಃ|

ರೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶೀಯತಾಮ್, ಶೀಯೇತಾಮ್, ಶೀಯನ್ತಾಮ್| ಶೀಯಸ್ವ, ಶೀಯೇಥಾಮ್, ಶೀಯಧ್ವಮ್| ಶೀಯೈ, ಶೀಯಾವಹೈ, ಶೀಯಾಮಹೈ|

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶೀಯತ, ಅಶೀಯೇತಾಮ್, ಅಶೀಯನ್ತ| ಅಶೀಯಥಾಃ, ಅಶೀಯೇಥಾಮ್, ಅಶೀಯಧ್ವಮ್| ಅಶೀಯೇ, ಅಶೀಯಾವಹಿ, ಅಶೀಯಾಮಹಿ|

ವಿಧಿಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಶೀಯೇತ, ಶೀಯೇಯಾತಾಮ್, ಶೀಯೇರನ್| ಶೀಯೇಥಾಃ, ಶೀಯೇಯಾಥಾಮ್, ಶೀಯೇಧ್ವಮ್| ಶೀಯೇಯ, ಶೀಯೇವಹಿ, ಶೀಯೇಮಹಿ|

ಅಶೀರ್ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಶದ್ಯಾತ್, ಶದ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಶದ್ಯಾಸುಃ| ಶದ್ಯಾಃ, ಶದ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಶದ್ಯಾಸ್ತು| ಶದ್ಯಾಸಮ್, ಶದ್ಯಾಸ್ವ, ಶದ್ಯಾಸ್ತು|

ಉಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶದತ್, ಅಶದತಾಮ್, ಅಶದನ್| ಅಶದಃ, ಅಶದತಮ್, ಅಶದತ| ಅಶದಮ್, ಅಶದಾವ, ಅಶದಾಮ|

ಲೃಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶತ್ಸ್ಯತ್, ಅಶತ್ಸ್ಯತಾಮ್, ಅಶತ್ಸ್ಯನ್| ಅಶತ್ಸ್ಯಃ, ಅಶತ್ಸ್ಯಮ್, ಅಶತ್ಸ್ಯತ| ಅಶತ್ಸ್ಯಮ್, ಅಶತ್ಸ್ಯವ, ಅಶತ್ಸ್ಯಮ|

ಧಾತು 39. ಕ್ಕೌ ವಿಕ್ಷೇಪೇ (ಎಸೆಯುವದು) - ಇದು ದೀರ್ಘ 'ಯ' ಕಾರಾಂತವಾಗಿರುವದರಿಂದ ಪರಸ್ಪ್ರಪದಿಯಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಸೇಟ್ ಆಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ.

(ಇತ್(ಇ) ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 661. ಋತ ಇದ್ಯತೋಃ (7.1.100)

ವೃತ್ತಿ - ಋದಂತಸ್ಯ ಧಾತೋಃ ಅಜ್ಞಸ್ಯ ಇತ್ಯಾತ್| ಕಿರತಿ| ಚಕಾರ| ಚಕರತುಃ| ಚಕರುಃ|

ಕರೀತಾ| ಕರಿತಾ| ಕೀರ್ಯಾತ್|

ಪ.ಭೇ.- ಋತಃ, ಇತ್, ಧಾತೋಃ|

ಅ.ವ್ಯ. - "ಅಜ್ಞಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ - ಋದಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಅಜ್ಞಕ್ಕೆ 'ಇತ್(ಇ)' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಅನ್ಯವರ್ಣವಾದ 'ಯೋ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವಾಗ, "ಉರಣ್ ರಪರಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇರ್' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ,

ಉದಾ-ಕಿರತಿ - 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಟ್' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತಿಪ್' ಬಂದಮೇಲೆ 'ಶ(ಅ) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿದಮೇಲೆ ಕೃ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯೋ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರ್' ಪರವಾದ 'ಇ' ಕಾರ(ಇರ್) ವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಕ್+ಇರ್+ಅ+ತಿ ಎಂದಾಗಿ ಕಿರತಿ ಎಂಬರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಲಟ್: ಪರಸ್ಪ್ರಪದಿ ರೂಪಗಳು: ಕಿರತಿ, ಕಿರತಃ, ಕಿರನ್ತಿ, ಕಿರಸಿ, ಕಿರಥಃ, ಕಿರಥಃ ಕಿರಾಮಿ, ಕಿರಾವಃ, ಕಿರಾಮಃ|

ಲಿಟ್: ಉದಾ- ಚಕಾರ-ಕ್ಯ+ಕ್ಯ+ಲಿಟ್>ಕಕ್ಯ+ಅ (ಣಲ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಕುಹೋಶ್ಚಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮೊದಲನೇ 'ಕ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚುತ್ವ(ಚ್) ಬಂದು, ಚಕ್ಯ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಋಚ್ಛತ್ಯಾತಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯೋ'ಗೆ ಗುಣ (ಅರ್) ಬಂದು, ಚಕರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಚಕಾರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಚಕಾರ , ಚಕರತುಃ, ಚಕರುಃ| ಚಕರಿಥ, ಚಕರಥುಃ, ಚಕರ| ಚಕಾರ/ಚಕರ, ಚಕರಿವ, ಚಕರಿಮು|

ಉಟ್: ಉದಾ- ಕರೀತಾ/ಕರಿತಾ-ಕ್ಯ+ಇ+ತಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಯೋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ (ಅರ್) ಬಂದು ಕರ್+ಇ+ತಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ವ್ಯತೋವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್'(ಇ) ಆಗಮವು ವೈಕಲ್ಪಿಕ ದೀರ್ಘ (ಈ) ಹೊಂದಿ ಕರೀತಾ/ಕರಿತಾ ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ರೂಪಗಳು: ಕರೀತಾ, ಕರೀತಾರೌ, ಕರೀತಾರಃ| ಕರೀತಾಸಿ, ಕರೀತಾಸ್ಥಃ, ಕರೀತಾಸ್ಥಃ| ಕರೀತಾಸ್ಥಃ, ಕರೀತಾಸ್ಥಃ|

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪ: ಕರಿತಾ, ಕರಿತಾರೌ, ಕರಿತಾರಃ| ಕರಿತಾಸಿ, ಕರಿತಾಸ್ಥಃ, ಕರಿತಾಸ್ಥಃ| ಕರಿತಾಸ್ಥಃ, ಕರಿತಾಸ್ಥಃ, ಕರಿತಾಸ್ಥಃ|

ಲುಟ್: ಇದರಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ದೀರ್ಘ / ಹ್ರಸ್ವ ರೂಪಗಳು ಇರುತ್ತವೆ.ರೂಪಗಳು: ಕರೀಷ್ಯತಿ, ಕರೀಷ್ಯತಃ, ಕರೀಷ್ಯನ್ತಿ, ಕರೀಷ್ಯಸಿ, ಕರೀಷ್ಯಥಃ, ಕರೀಷ್ಯಥಃ| ಕರೀಷ್ಯಾಮಿ, ಕರೀಷ್ಯಾವಃ, ಕರೀಷ್ಯಾಮಃ|

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು: ಕರಿಷ್ಯತಿ, ಕರಿಷ್ಯತಃ, ಕರಿಷ್ಯನ್ತಿ, ಕರಿಷ್ಯಸಿ, ಕರಿಷ್ಯಥಃ, ಕರಿಷ್ಯಥಃ| ಕರಿಷ್ಯಾಮಿ, ಕರಿಷ್ಯಾವಃ, ಕರಿಷ್ಯಾಮಃ|

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು:ಕಿರತು/ಕಿರತಾತ್, ಕಿರತಾಮ್, ಕಿರನ್ತು, ಕಿರ/ಕಿರತಾತ್, ಕಿರತಮ್, ಕಿರತಃ| ಕಿರಾನಿ, ಕಿರಾವ, ಕಿರಾಮ|

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಕಿರತ್, ಅಕಿರತಾಮ್, ಅಕಿರನ್| ಅಕಿರಃ, ಅಕಿರತಮ್, ಅಕಿರತಃ| ಅಕಿರಮ್, ಅಕಿರಾವ, ಅಕಿರಾಮ|

ವಿಧಿಲಿಪಿ: ರೂಪಗಳು: ಕಿರೇತ್, ಕಿರೇತಾಮ್, ಕಿರೇಯುಃ| ಕಿರೇಃ, ಕಿರೇತಮ್, ಕಿರೇತ| ಕಿರೇಯಮ್, ಕಿರೇವ, ಕಿರೇಮ|

ಆಶೀರ್ಲಿಪಿ: ಕೃ+ಯಾತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಋತ ಇದ್ಧಾತೋಃ (7.1.100)” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ರ’ ಪರವಾದ ಇತ್ವ (ಇರ) ಬಂದು “ಹಲಿಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಇ’ ಕಾರ ದೀರ್ಘವಾಗಿ, ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ರೂಪಗಳು: ಕೀರ್ಯಾತ್, ಕೀರ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕೀರ್ಯಾಸುಃ| ಕೀರ್ಯಾಃ, ಕೀರ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಕೀರ್ಯಾಸ್ತು| ಕೀರ್ಯಾಸಮ್, ಕೀರ್ಯಾಸ್ವ, ಕೀರ್ಯಾಸ್ವ|

ಉಜ್: ಇಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಡಾ(ಅಗಮ) ಬರುತ್ತದೆ. ಅಕ್ಯ+ಇಸ್+ಈತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ಸ್’ ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಸರ್ವಣದೀರ್ಘವಾಗಿ ಈತ್ ಎಂದಾದಮೇಲೆ “ಪರಸ್ವೈಪದೇಷು” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಅಕಾರ್+ಈತ್= ಅಕಾರೀತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಕಾರೀತ್, ಅಕಾರಿಷ್ವಾಮ್, ಅಕಾರಿಷುಃ| ಅಕಾರೀಃ, ಅಕಾರಿಷ್ವಮ್, ಅಕಾರಿಷ್ವ ಅಕಾರಿಷಮ್, ಅಕಾರಿಷ್ವ, ಅಕಾರಿಷ್ವ|

ಲೃಜ್: “ವ್ಯತೋವಾ” ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಕರೀಷ್ಯತ್, ಅಕರೀಷ್ಯತಾಮ್, ಅಕರೀಷ್ಯನ್| ಅಕರೀಷ್ಯಃ, ಅಕರೀಷ್ಯತಮ್, ಅಕರೀಷ್ಯತ| ಅಕರೀಷ್ಯಮ್, ಅಕರೀಷ್ಯಾವ, ಅಕರೀಷ್ಯಾಮ|

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು: ಅಕರೀಷ್ಯತ್, ಅಕರೀಷ್ಯತಾಮ್, ಅಕರೀಷ್ಯನ್| ಅಕರೀಷ್ಯಃ, ಅಕರೀಷ್ಯತಮ್, ಅಕರೀಷ್ಯತ| ಅಕರೀಷ್ಯಮ್, ಅಕರೀಷ್ಯಾವ, ಅಕರೀಷ್ಯಾಮ| ।

(ಸುಟ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 662. ಕಿರತೌ ಲವನೇ (6.1.140)

ವೃತ್ತಿ - ಉಪಾತ್ ಕಿರತೇಃ ಸುಟ್ ಛೇದನೇ| ಉಪಸ್ಕಿರತಿ

ವಾ| ಅಟ್-ಅಭ್ಯಾಸ ವ್ಯವಾಯೇಪಿ ಸುಟ್ ಕಾತ್ಪೂರ್ವ ಇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್| ಉಪಾಸ್ಕಿರತೌ| ಉಪಚಸ್ಕಾರ|

ಅ.ವ್ಯ. - “ಉಪಾತ್-ಪ್ರತಿಯತ್-ವೈಕೃತ-ವಾಕ್ಯಾಧ್ಯಾಹಾರೇಷು” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಉಪಾತ್’ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಹಾಗೆಯೇ “ಸುಟ್ಕಾತ್ಪೂರ್ವಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ - ‘ಉಪ’ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದ ನಂತರ ಇರುವ ‘ಕೃ’ ಧಾತುವಿಗೆ ‘ಸುಟ್(ಸ್)’ ಆಗಮವು ಛೇದನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ‘ಟಿತ್’ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- 39 (ಅ)- ಉಪಸ್ಕಿರತಿ (ಛೇದಿಸುತ್ತಾನೆ)- ಉಪ+ಸ್ಕಿರತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸುಟ್(ಸ್)’ ಧಾತುವಿಗೆ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬಂದು ‘ಲಟ್’

'ಲ' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಉಪಸ್ಥಿರತಿ, ಉಪಸ್ಥಿರತಃ, ಉಪಸ್ಥಿರನ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಉಳಿದ 'ಲ' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳನ್ನು ಊಹಿಸಬಹುದು.

ವಾ| ಅಟ್-ಅಭ್ಯಾಸ ವ್ಯವಾಯೇಪಿ ಸುಟ್ ಕಾತ್ಸೂರ್ವ ಇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್|-ಈ ವಾರ್ತಿಕವು ತಿಳಿಸುವದೇನೆಂದರೆ, 'ಅಟ್'ಅಥವಾ 'ಅಭ್ಯಾಸ' ಗಳ ವ್ಯವಧಾನವಿದ್ದರೂ ಸಹ 'ಕ'ಕಾರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಸುಡಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು.

ವಿಶೇಷ- 'ಲಜ್' 'ಲ' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಅಡಾಗಮ ಬಂದಮೇಲೆ ಉಪ+ಅಕಿರತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಉಪ ಮತ್ತು ಧಾತುವಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಅಟ್(ಅ)' ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿದೆ. ಉಪಾತ್ ಎಂಬುದು ಪಂಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ "ತಸ್ಮಾದಿತ್ಯುತ್ಪರಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ 'ಉಪ'ಗಿಂತ ಅವ್ಯವಹಿತವಾದ 'ಕ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಸುಟ್' ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಅಟ್' ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ಈ ವಾರ್ತಿಕವನ್ನು ಬರೆದಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ 'ಲಜ್' 'ಲ' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಉಪ+ಅಕಿರತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಅ' ಕಾರದ ವ್ಯವಧಾನವಿದ್ದಾಗ, ಮತ್ತು ಉಪ+ಚಕಾರ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸದ ವ್ಯವಧಾನವಿದ್ದಾಗಲೂ 'ಸುಟ್' ಬಂದು ಉಪಾಸ್ಥಿರತ್, ಮತ್ತು ಉಪಚಸ್ಥಾರ ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ. ಇದೇ ಈ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದ ಲಾಭ.

(ಸುಟ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 663. ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಪ್ರತೇಶ್ಚ (6.1.141)

ವೃತ್ತಿ - ಉಪಾತ್ ಪ್ರತೇಶ್ಚ ಕಿರತೇಃ ಸುಟ್ ಸ್ಯಾತ್ ಹಿಂಸಾಯಾಮ್| ಉಪಸ್ಥಿರತಿಪ್ರತಿಸ್ಥಿರತಿ| 40. ಗ್ನಾ ನಿಗರಣೇ|

ಪ.ಛೇ.- ಹಿಂಸಾಯಾಂ, ಪ್ರತೇಃ, ಚ|

ಅ.ವ್ಯ.- "ಉಪಾತ್-ಪ್ರತಿಯತ್-ವೈಕೃತ-ವಾಕ್ಯಾಧ್ಯಾಹಾರೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪಾತ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಹಾಗೆಯೇ "ಸುಟ್ಕಾತ್ಸೂರ್ವಃ" ಎಂಬಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಉಪ ಅಥವಾ ಪ್ರತಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಗಳನಂತರ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿಗೆ ಸುಡಾಗಮವೂ ಹಿಂಸಾರ್ಥವಿದ್ದಾಗ, ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಉಪಸ್ಥಿರತಿ, ಪ್ರತಿಸ್ಥಿರತಿ -(ಹಿಂಸೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ)-ಉಪ+ಸ್ಥಿರತಿ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿ+ಸ್ಥಿರತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹಿಂಸಾರ್ಥವಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಟ್'

ಆಗಮ ಬಂದು, ಉಪಸ್ಥಿರತಿ, ಪ್ರತಿಸ್ಥಿರತಿ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಹಿಂದಿನ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಉಪಚಸ್ಥಾರ, ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಚಸ್ಥಾರ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತು 40. ಗ್ರಾ ನಿಗರಣೇ(ನುಂಗುವದು)- ಈ ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು 'ಕ್ಲೃ' ಧಾತುವಿನಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ವ್ಯತ್ಯಾಸವು ಇಷ್ಟೇ ಎಂದರೆ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲ್' ಕಾರಾದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಲ' ಕಾರ ವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 664. ಅಣಿ ವಿಭಾಷಾ (8.2.21)

ವೃತ್ತಿ:- ಗರೀತಾ, - ಗಿರತೇ: ರೇಫಸ್ಯ ಲಃ ವಾ ಅಜಾದೌ ಪ್ರತ್ಯಯೇ | ಗಿರತಿ, ಗಿಲತಿ | ಜಗಾರ | ಜಗಾಲ | ಜಗರಿಥ, ಜಗಲಿಥ | ಗರೀತಾ, ಗರಿತಾ | ಗಲೀತಾ, ಗಲಿತಾ |

ಅ.ವ್ಯ. - "ಗ್ರೋ ಯಜೀ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಗ್ರಃ" ಎಂಬಪದವೂ, "ರೋ ಲಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಲಃ" ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತು 41. ಪ್ರಚ್ಯ ಜ್ಞೇವ್ಸಾಯಾಮ್ - ಪ್ರಚ್ಯ ಧಾತುವಿಗೆ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವ ಇಚ್ಛೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇದು ಉದಾತ್ತೇತ್ಯಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಸ್ವಪದಿಯಾಗಿದೆ. ಚವರ್ಗದ ಪ್ರಥಮ ವರ್ಣವಾದ 'ಚ್' ಕಾರದನಂತರ 'ಥ್' ಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ "ಭೇಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತುಗಾಗಮ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಚುತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವು ನಿತ್ಯ ಅನಿಚ್ ಆಗಿದೆ.

ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಲಿಟ್' ನ ವಲಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇಚ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಭಾರದ್ವಾಜನಿಯಮದಿಂದ ಥಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದಾಗ, ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಇಚ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಿತ್ ಆದ ಅಂದರೆ 'ಶ(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಅ' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾಗ, 'ಪ್ರ' ದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವಾಗಿ 'ಯ' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪೃಚ್ಯತಿ (ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ)- ಪ್ರಚ್ಯ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಲಿಟ್' ಆದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್' ಬಂದು ನಂತರ 'ಶ (ಅ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ, ಪ್ರಚ್ಯ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಶ(ಅ)' ದ ಅಕಾರವು ಅಪಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿಡ್ವದ್ಭಾವವು ಬರುತ್ತದೆ. "ಗ್ರಹಿ-ಜ್ಯಾ... ಭೃಚ್ಯತೀನಾಂ ಜಿತಿಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದು 'ಯ' ಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪ್+ಯ+ಅ +ಚ್ಯ+ಅತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಸಮ್ಪ್ರಸಾರಣಾಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು 'ಯ' ಕಾರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪೃಚ್ಯ+ಅತಿ=ಪೃಚ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪೃಚ್ಯತಿ, ಪೃಚ್ಯತಃ, ಪೃಚ್ಯನ್ತಿ, ಪೃಚ್ಯಸಿ, ಪೃಚ್ಯಥಃ, ಪೃಚ್ಯಥಾ | ಪೃಚ್ಯಾಮಿ, ಪೃಚ್ಯಾವಃ, ಪೃಚ್ಯಾಮಃ |

ಲಿಟ್: ಪ್ರಚ್ಯ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಲಿಡಾದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಣಲ್(ಅ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ತದನಂತರ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ ಪ್ರಚ್ಯ ಪ್ರಚ್ಯ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲಾದಿಶೇಷ"ದಿಂದ ಪಪ್ರಚ್ಯ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಪಪಚ್ಚ, ಪಪಚ್ಚತುಃ, ಪಪಚ್ಚುಃ, ಪಪಚ್ಚಿಥ/ಪಪಚ್ಚ, ಪಪಚ್ಚಠುಃ, ಪಪಚ್ಚ, ಪಪಚ್ಚ, ಪಪಚ್ಚಿವ, ಪಪಚ್ಚಿಮ|

ಲುಟ್: ಪ್ರಚ್ಚ+ತಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಭ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ವ್ರಸ್ತ-ಭ್ರಸ್ತ.... ಭಶಾಂ ಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಈಗ 'ಭ' ಕಾರವು ಉಳಿಯದೇ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಷ' ಕಾರಕ್ಕೆ ನೈಮಿತ್ತಿಕವಾದ 'ಚ' ಕಾರವೂ ಹೋಗಿಬಿಡುತ್ತದೆ (ನಿಮಿತ್ತಾಭಾವೇ ನೈಮಿತ್ತಿಕಸ್ಯಾಪಿ ಅಪಾಯಃ) 'ಷ' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ತಾ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಟುತ್ವ ಬಂದು ಪ್ರಷ್ಠಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಪ್ರಷ್ಠಾ, ಪ್ರಷ್ಠಾರೌ, ಪ್ರಷ್ಠಾರಃ| ಪ್ರಷ್ಠಾಸಿ, ಪ್ರಷ್ಠಾಸ್ಥಃ, ಪ್ರಷ್ಠಾಸ್ಥ| ಪ್ರಷ್ಠಾಸ್ಥಿ, ಪ್ರಷ್ಠಾಸ್ಥಃ, ಪ್ರಷ್ಠಾಸ್ಥಃ|

ಲ್ಯುಟ್: ಪ್ರಚ್ಚ+ಸ್ಯತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಭ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ 'ಭ' ಕಾರವು ಹೋಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಂದರೆ 'ಷ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ, 'ಚ' ಕಾರವೂ ನಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಆಗ ಪ್ರಷ್ಚ+ಸ್ಯತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಷಡೋಃ ಕಃ ಸಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಕ' ಕಾರವು ಬಂದು 'ಕ' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಸ' ಕಾರವು ಇರುವುದರಿಂದ "ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವ ಬಂದು 'ಕ್' 'ಷ'ಗಳ ಸಂಯೋಗದಿಂದ 'ಕ್ಷ' ಎಂದಾಗಿ ಪ್ರಕ್ಷ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಪ್ರಕ್ಷ್ಯತಿ, ಪ್ರಕ್ಷ್ಯತಃ, ಪ್ರಕ್ಷ್ಯಂತಿ, ಪ್ರಕ್ಷ್ಯಸಿ, ಪ್ರಕ್ಷ್ಯಥಃ, ಪ್ರಕ್ಷ್ಯಥಃ, ಪ್ರಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ಪ್ರಕ್ಷ್ಯಾಮಃ, ಪ್ರಕ್ಷ್ಯಾಮಃ|

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪೃಚ್ಚತು/ಪೃಚ್ಚತಾತ್, ಪೃಚ್ಚತಾಮ್, ಪೃಚ್ಚಂತು| ಪೃಚ್ಚ/ಪೃಚ್ಚತಾತ್, ಪೃಚ್ಚತಮ್, ಪೃಚ್ಚತ ಪೃಚ್ಚಾನಿ, ಪೃಚ್ಚಾವ, ಪೃಚ್ಚಾಮ|

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಪೃಚ್ಚತ್, ಅಪೃಚ್ಚತಾಮ್, ಅಪೃಚ್ಚನ್| ಅಪೃಚ್ಚಃ, ಅಪೃಚ್ಚತಮ್, ಅಪೃಚ್ಚತ| ಅಪೃಚ್ಚಮ್, ಅಪೃಚ್ಚಾವ, ಅಪೃಚ್ಚಾಮ|

ವಿಧಿಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಪೃಚ್ಛೇತ್, ಪೃಚ್ಛೇತಾಮ್, ಪೃಚ್ಛೇಯುಃ| ಪೃಚ್ಛೇಃ, ಪೃಚ್ಛೇತಮ್, ಪೃಚ್ಛೇತ| ಪೃಚ್ಛೇಯಮ್, ಪೃಚ್ಛೇವ, ಪೃಚ್ಛೇಮ|

ಆಶೀರ್ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಪೃಚ್ಛಾತ್, ಪೃಚ್ಛಾಸ್ತಾಮ್, ಪೃಚ್ಛಾಸ್ತುಃ| ಪೃಚ್ಛಾಸಿ, ಪೃಚ್ಛಾಸ್ತಮ್, ಪೃಚ್ಛಾಸ್ತು| ಪೃಚ್ಛಾಸಮ್, ಪೃಚ್ಛಾಸ್ಥ, ಪೃಚ್ಛಾಸ್ಥಃ|

ಲುಜ್: ಉದಾ- ಅಪ್ರಾಕ್ಷೀತ್- 'ಲುಜ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಚ್ಚ+ಸ್+ಈತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ವ್ರದ-ವ್ರಜ-ಹಲನ್ಯಾಸ್ಯಾಚಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಅಪ್ರಾಚ್ಚ+ಸ್+ಈತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ವ್ರಸ್ತ-ಭ್ರಸ್ತ.... ಭಶಾಂ ಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭ' ಗೆ 'ಷ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು "ಷಡೋಃ ಕಃ ಸಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಕ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರ 'ಸ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ' ಬಂದ ಮೇಲೆ ಕ್, ಷ, ಗಳ ಯೋಗದಿಂದ ಅಪ್ರಾಕ್ಷ+ಈತ್ ಎಂದಾಗಿ ಅಪ್ರಾಕ್ಷೀತ್

ಧಾತು 40. ಗ್ಞಾ ನಿಗರಣೇ(ನುಂಗುವದು)- ಈ ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು 'ಕ್ಯ' ಧಾತುವಿನಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ವ್ಯತ್ಯಾಸವು ಇಷ್ಟೇ ಎಂದರೆ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲ್' ಕಾರಾದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಲ' ಕಾರ ವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 664. ಅಣಿ ವಿಭಾಷಾ (8.2.21)

ವೃತ್ತಿ:- ಗರೀತಾ, - ಗಿರತೇಃ ರೇಫಸ್ಯ ಲಃ ವಾ ಅಜಾದೌ ಪ್ರತ್ಯಯೇ | ಗಿರತಿ, ಗಿಲತಿ | ಜಗಾರ | ಜಗಾಲ | ಜಗರಿಥ, ಜಗಲಿಥ | ಗರೀತಾ, ಗರಿತಾ | ಗಲೀತಾ, ಗಲಿತಾ |

ಅ.ವ್ಯ. - "ಗ್ನೋ ಯಜೀ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಗ್ನಃ" ಎಂಬಪದವೂ, "ರೋ ಲಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಲಃ" ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತು 41. ಪ್ರಚ್ಯ ಜ್ಞೇಪ್ಸಾಯಾಮ್ - ಪ್ರಚ್ಯ ಧಾತುವಿಗೆ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವ ಇಚ್ಛೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇದು ಉದಾತ್ತೇತ್ಯಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಸ್ವೈಪದಿಯಾಗಿದೆ. ಚವರ್ಗದ ಪ್ರಥಮ ವರ್ಣವಾದ 'ಚ' ಕಾರದನಂತರ 'ಥ' ಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ "ಭೇಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತುಗಾಗಮ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಚುತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವು ನಿತ್ಯ ಅನಿಟ್ ಆಗಿದೆ.

ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಲಿಟ್' ನ ವಲಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇಟ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಭಾರದ್ವಾಜನಿಯಮದಿಂದ ಥಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದಾಗ, ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಇಟ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಿತ್ ಆದ ಅಂದರೆ 'ಶ(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಲ' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾಗ, 'ಪ್ರ' ದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವಾಗಿ 'ಯ' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪೃಚ್ಛತಿ (ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ)- ಪ್ರಚ್ಯ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಲಿಟ್' ಆದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್' ಬಂದು ನಂತರ 'ಶ (ಅ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ, ಪ್ರಚ್ಯ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಶ(ಅ)' ದ ಅಕಾರವು ಅಪಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿದ್ವದ್ಭಾವವು ಬರುತ್ತದೆ. "ಗ್ರಹ-ಜ್ಯಾ... ಭೃಚ್ಯತೀನಾಂ ಜಿತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದು 'ಯ' ಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪ್+ಯ+ಅ +ಚ್ಯ+ಅತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಸಮ್ಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು 'ಯ' ಕಾರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪೃಚ್ಯ+ಅತಿ=ಪೃಚ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪೃಚ್ಯತಿ, ಪೃಚ್ಯತಃ, ಪೃಚ್ಯನ್ತಿ, ಪೃಚ್ಯಸಿ, ಪೃಚ್ಯಥಃ, ಪೃಚ್ಯಥ | ಪೃಚ್ಯಾಮಿ, ಪೃಚ್ಯಾಃ, ಪೃಚ್ಯಾಮಃ |

ಲಿಟ್: ಪ್ರಚ್ಯ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಲಿಡಾದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಣಲ್(ಅ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ತದನಂತರ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ ಪ್ರಚ್ಯ ಪ್ರಚ್ಯ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲಾದಿಶೇಷ"ದಿಂದ ಪಪ್ರಚ್ಯ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಪಪಚ್ಚ, ಪಪಚ್ಚತುಃ, ಪಪಚ್ಚುಃ, ಪಪಚ್ಚಿಥ/ಪಪಚ್ಚ, ಪಪಚ್ಚಥುಃ, ಪಪಚ್ಚ, ಪಪಚ್ಚ, ಪಪಚ್ಚಿವ, ಪಪಚ್ಚಿಮ|

ಲುಟ್: ಪ್ರಚ್ಛ+ತಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಭ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ವ್ರಸ್ತ-ಭ್ರಸ್ತ.... ಭಶಾಂ ಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಈಗ 'ಭ್' ಕಾರವು ಉಳಿಯದೇ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ನೈಮಿತ್ತಿಕವಾದ 'ಚ್' ಕಾರವೂ ಹೋಗಿಬಿಡುತ್ತದೆ (ನಿಮಿತ್ತಾಭಾವೇ ನೈಮಿತ್ತಿಕಸ್ಯಾಪಿ ಅಪಾಯಃ) 'ಷ್' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ತಾ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಟುತ್ವ ಬಂದು ಪ್ರಷ್ಣಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಪ್ರಷ್ಣಾ, ಪ್ರಷ್ಣಾರೌ, ಪ್ರಷ್ಣಾರಃ| ಪ್ರಷ್ಣಾಸಿ, ಪ್ರಷ್ಣಾಸ್ಥಃ, ಪ್ರಷ್ಣಾಸ್ಥ, ಪ್ರಷ್ಣಾಸ್ಮಿ, ಪ್ರಷ್ಣಾಸ್ವಃ, ಪ್ರಷ್ಣಾಸ್ವಃ|

ಲ್ಯುಟ್: ಪ್ರಚ್ಛ+ಸ್ಯತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಭ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ 'ಭ್' ಕಾರವು ಹೋಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಂದರೆ 'ಷ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ, 'ಚ್' ಕಾರವೂ ನಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಆಗ ಪ್ರಷ್ಠ+ಸ್ಯತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಷಡೋಃ ಕಃ ಸಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಕ್' ಕಾರವು ಬಂದು 'ಕ್' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರವು ಇರುವುದರಿಂದ "ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವ ಬಂದು 'ಕ್' 'ಷ್'ಗಳ ಸಂಯೋಗದಿಂದ 'ಕ್ಷ್' ಎಂದಾಗಿ ಪ್ರಕ್ಷ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಪ್ರಕ್ಷ್ಯತಿ, ಪ್ರಕ್ಷ್ಯತಃ, ಪ್ರಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ, ಪ್ರಕ್ಷ್ಯಸಿ, ಪ್ರಕ್ಷ್ಯಥಃ, ಪ್ರಕ್ಷ್ಯಥ, ಪ್ರಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ಪ್ರಕ್ಷ್ಯಾಮಃ, ಪ್ರಕ್ಷ್ಯಾಮಃ|

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪೃಚ್ಛತು/ಪೃಚ್ಛತಾತ್, ಪೃಚ್ಛತಾಮ್, ಪೃಚ್ಛನ್ತು, ಪೃಚ್ಛ/ಪೃಚ್ಛತಾತ್, ಪೃಚ್ಛತಮ್, ಪೃಚ್ಛತ ಪೃಚ್ಛಾನಿ, ಪೃಚ್ಛಾವ, ಪೃಚ್ಛಾಮು|

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಪೃಚ್ಛತ್, ಅಪೃಚ್ಛತಾಮ್, ಅಪೃಚ್ಛನ್, ಅಪೃಚ್ಛಃ, ಅಪೃಚ್ಛತಮ್, ಅಪೃಚ್ಛತ, ಅಪೃಚ್ಛಮ್, ಅಪೃಚ್ಛಾವ, ಅಪೃಚ್ಛಾಮು|

ವಿಧಿಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಪೃಚ್ಛೇತ್, ಪೃಚ್ಛೇತಾಮ್, ಪೃಚ್ಛೇಯುಃ, ಪೃಚ್ಛೇಃ, ಪೃಚ್ಛೇತಮ್, ಪೃಚ್ಛೇತ, ಪೃಚ್ಛೇಯಮ್, ಪೃಚ್ಛೇವ, ಪೃಚ್ಛೇಮು|

ಆಶೀರ್ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಪೃಚ್ಛ್ಯಾತ್, ಪೃಚ್ಛ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಪೃಚ್ಛ್ಯಾಸುಃ, ಪೃಚ್ಛ್ಯಾಃ, ಪೃಚ್ಛ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಪೃಚ್ಛ್ಯಾಸ್ತು, ಪೃಚ್ಛ್ಯಾಸಮ್, ಪೃಚ್ಛ್ಯಾಸ್ವ, ಪೃಚ್ಛ್ಯಾಸ್ವಃ|

ಲುಜ್: ಉದಾ- ಅಪ್ರಾಕ್ಷೀತ್- 'ಲುಜ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಅವ್ರಚ್ಛ+ಸ್+ಈತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ವ್ರದ-ವ್ರಜ-ಹಲನ್ಯಾಸ್ಯಾಚಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಅವ್ರಾಚ್ಛ+ಸ್+ಈತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ವ್ರಸ್ತ-ಭ್ರಸ್ತ.... ಭಶಾಂ ಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭ್' ಗೆ 'ಷ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು "ಷಡೋಃ ಕಃ ಸಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಕ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್' ಬಂದ ಮೇಲೆ ಕ್, ಷ್, ಗಳ ಯೋಗದಿಂದ ಅಪ್ರಾಕ್ಷ್+ಈತ್ ಎಂದಾಗಿ ಅಪ್ರಾಕ್ಷೀತ್

ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. 'ತಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇದ್ದಾಗ, "ಝಲೋ ಝಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಿಜ್' ನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಷತ್ವ, ಟುತ್ವಗಳಿಂದ ಅಪ್ರಾಷ್ಟಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಪ್ರಾಕ್ಷೀತ್, ಅಪ್ರಾಷ್ಟಾಮ್, ಅಪ್ರಾಕ್ಷುಃ, ಅಪ್ರಾಕ್ಷೀಃ, ಅಪ್ರಾಷ್ಟಮ್, ಅಪ್ರಾಷ್ಟು ಅಪ್ರಾಕ್ಷಮ್, ಅಪ್ರಾಕ್ಷ್ಯ, ಅಪ್ರಾಕ್ಷ್ಮ !

ಲೃಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಪ್ರಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಪ್ರಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಪ್ರಕ್ಷ್ಯನ್, ಅಪ್ರಕ್ಷ್ಯಃ, ಅಪ್ರಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅಪ್ರಕ್ಷ್ಯತ, ಅಪ್ರಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅಪ್ರಕ್ಷ್ಯವ, ಅಪ್ರಕ್ಷ್ಯಮಿ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಧಾತುಗಳು ಮುಗಿದವು.

ಆತ್ಮನೇಪದಿ ಧಾತುಗಳು

ಧಾತು 42. ಮೃಜ್ ಪೂಣತ್ಯಾಗೇ(ಮರಣಹೊಂದುವದು)- ಇದರಲ್ಲಿ 'ಮೃ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. "ಅನುದಾತ್ತ - ಜಿತಃ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅನುದಾತ್ತೇತ್ಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. 'ಶ(ಅ)' ವಿಕರಣ 'ಲುಜ್' ಮತ್ತು 'ಲಿಜ್' 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲೇ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ ಆಗುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ.

'ಲಟ್, ಲೋಟ್, ಲಜ್, ವಿಧಿಲಿಜ್ ಮತ್ತು ಆಶೀರ್ಲಿಜ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಲುಜನ್‌ನಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ.

(ತಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 665. ಮೀಯತೇರ್ಲುಣಿ-ಅಣೋಶ್ಚ (1.3.61)

ವೃತ್ತಿ - ಲುಜ್-ಲಿಜೋಃ ಶಿತಶ್ಚ ಪ್ರಕೃತಿ ಭೂತಾತ್ ಮೃಜಃ ತಜ್ ನಾನ್ಯತ್ರ ರಿಜ್ ಇಯಜ್ ಮ್ರಿಯತೇ ಮಮಾರಿ ಮರ್ತಾ ಮರಿಷ್ಯತಿ ಮೃಷೀಷ್ಠ ಅಮೃತ

43. ಪೃಜ್ ವ್ಯಾಯಾಮೇ ಪ್ರಾಯೇಣ ಅಯಂ ವ್ಯಾಜ್‌ಪೂರ್ವಃ ವ್ಯಾಪ್ರಿಯತೇ ವ್ಯಾಪಪ್ರೇ ವ್ಯಾಪಪ್ರಾತೇ ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯತೇ ವ್ಯಾಪೃತ ವ್ಯಾಪೃಷಾತಾಮ್

44. ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ ಜುಷತೇ ಜುಜುಷೇ

45. ಓವೀಜೇ ಭಯಚಲನಯೋಃ ಪ್ರಾಯೇಣ ಅಯಂ ಉತ್ಪೂರ್ವಃ ಉದ್ವಿಜತೇ ಪ.ಭೇ.- ಮ್ರಿಯತೇಃ, ಲುಜ್-ಲಿಜೋಃ, ಚ

ಅ.ವೃ. - "ಶದೇಃ ಶಿತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಿತಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ "ಅನುದಾತ್ತ ಜಿತಃ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತ್ಮನೇಪದಮ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ - ಮೃಜ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲುಜ್, ಲಿಜ್ ಮತ್ತು ಶಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವುಳ್ಳ 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅನ್ಯ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ

ಸೂತ್ರವು ನಿಯಮಾರ್ಥವಾಗಿದೆ. 'ಮೃಜ್' ಧಾತುವು 'ಜಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದ, ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಜ್ ಅಂದರೆ ಆತ್ಮನೇ ಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಸಿದ್ಧೇ ಸತಿ ಆರಭ್ಯಮಾಣೋ ವಿಧಿಃ ನಿಯಮಾಯ ಭವತಿ' ಎಂಬ ನಿಯಮಾನುಸಾರ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಇದ್ದರೆ ಕೇವಲ 'ಲುಜ್', ಲಿಜ್ ಮತ್ತು ಶಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವುಳ್ಳ 'ಲ್' ಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಬೇರೆ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಥಪದಿಯಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ.

42. ಉದಾ- ಮೃಜ್ ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗೇ (ಮರಣಹೊಂದುವದು) - 'ಮೃ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂಲ ಆತ್ಮನೇಪದ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತ' ಬಂದಮೇಲೆ 'ಶ(ಅ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಮೃ+ಅ+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ರಿಜ್-ಕ್ಷಯ-ಗ್ನಿಜ್ಞು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರಿಜ್(ರಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಮ್ರಿ+ಅ+ತ ಎಂದು ಇರುತ್ತದೆ "ಅಚಿ ಶ್ಚ ಧಾತುಬ್ರವಾಮ್ ಲೋಪೀರಿಯಜುವಜಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇಯಜ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಮ್ರಿಯ್+ಅ+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಚಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೀರೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವ ಬಂದು ಮ್ರಿಯತೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಮ್ರಿಯತೇ, ಮ್ರಿಯೇತೇ, ಮ್ರಿಯನ್ತೇ, ಮ್ರಿಯಸೇ, ಮ್ರಿಯೇಥೇ, ಮ್ರಿಯಧ್ವೇ, ಮ್ರಿಯೇ, ಮ್ರಿಯಾವಹೇ, ಮ್ರಿಯಾಮಹೇ

ಲಿಟ್: ಇಲ್ಲಿ, ಹಿಂದಿನ ನಿಯಮದಂತೆ ಪರಸ್ಥಪದಿಯಾಗಿಯೇ ಉಳಿದಿದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಮಮಾರ, ಮಮ್ರತುಃ, ಮಮ್ರುಃ, ಮಮರ್ಥ, ಮಮ್ರಥುಃ, ಮಮ್ರ ಮಮಾರ/ಮಮರ, ಮಮ್ರಿವ, ಮಮ್ರಿಮ್

ಲುಟ್-

ರೂಪಗಳು: ಮರ್ತಾ, ಮರ್ತಾರೌ, ಮರ್ತಾರಃ, ಮರ್ತಾಸಿ, ಮರ್ತಾಸ್ಥಃ, ಮರ್ಥಾಸ್ಥ, ಮರ್ತಾಸ್ಮಿ, ಮರ್ತಾಸ್ವಃ, ಮರ್ತಾಸ್ಥಃ

ಲ್ಯಟ್: ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ "ಯದ್ಧನೋಃ ಸ್ಯೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬಂದು ಮರಿಷ್ಯತಿ ಎಂದು ಆಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಮರಿಷ್ಯತಿ, ಮರಿಷ್ಯತಃ, ಮರಿಷ್ಯಂತಿ, ಮರಿಷ್ಯಸಿ, ಮರಿಷ್ಯಥಃ, ಮರಿಷ್ಯಥಾ, ಮರಿಷ್ಯಾಮಿ, ಮರಿಷ್ಯಾಪಃ, ಮರಿಷ್ಯಾಮಃ

ಲೋಟ್:

ರೂಪಗಳು: ಮ್ರಿಯತಾಮ್, ಮ್ರಿಯೇತಾಮ್, ಮ್ರಿಯನ್ತಾಮ್, ಮ್ರಿಯಸ್ಥ, ಮ್ರಿಯೇಥಾಮ್, ಮ್ರಿಯಧ್ವಮ್, ಮ್ರಿಯೈ, ಮ್ರಿಯಾವಹೈ, ಮ್ರಿಯಾಮಹೈ

ಲಜ್:

ರೂಪಗಳು: ಅಮ್ರಿಯತ, ಅಮ್ರಿಯೇತಾಮ್, ಅಮ್ರಿಯನ್ತ, ಅಮ್ರಿಯಥಾಃ,

ಅಮ್ರಿಯೇಥಾಮ್, ಅಮ್ರಿಯಧ್ವಮ್| ಅಮ್ರಿಯೇ, ಅಮ್ರಿಯಾವಹಿ, ಅಮ್ರಿಯಾಮಹಿ|

ವಿಧಿಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಮ್ರಿಯೇತ, ಮ್ರಿಯೇಯಾತಾಮ್, ಮ್ರಿಯೇರನ್| ಮ್ರಿಯೇಥಾಃ, ಮ್ರಿಯೇಯಾಥಾಮ್, ಮ್ರಿಯೇಧ್ವಮ್| ಮ್ರಿಯೇಯ, ಮ್ರಿಯೇವಹಿ, ಮ್ರಿಯೇಮಹಿ|

ಆಶೀರ್ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಮ್ರೀಷೀಷ್ವ, ಮ್ರೀಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಮ್ರೀಷೀರನ್| ಮ್ರೀಷೀಷ್ಠಾಃ, ಮ್ರೀಷೀಯಾಥಾಮ್, ಮ್ರೀಷೀಧ್ವಮ್| ಮ್ರೀಷೀಯ, ಮ್ರೀಷೀವಹಿ, ಮ್ರೀಷೀಮಹಿ|

ಉಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಮ್ರ್ಯಷತ, ಅಮ್ರ್ಯಷಾತಾಮ್, ಅಮ್ರ್ಯಷತ| ಅಮ್ರ್ಯಷಥಾಃ, ಅಮ್ರ್ಯಷಾಥಾಮ್, ಅಮ್ರ್ಯಷಧ್ವಮ್| ಅಮ್ರ್ಯಷೀ, ಅಮ್ರ್ಯಷಹಿ, ಅಮ್ರ್ಯಷಹಿ|

ಲೃಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಮರಿಷ್ಯತ್, ಅಮರಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಮರಿಷ್ಯನ್| ಅಮರಿಷ್ಯಃ, ಅಮರಿಷ್ಯತಮ್, ಅಮರಿಷ್ಯತ| ಅಮರಿಷ್ಯಮ್, ಅಮರಿಷ್ಯಾವ, ಅಮರಿಷ್ಯಾಮ|

ಧಾತು-43. ಪೃಜ್ ವ್ಯಾಯಾಮೇ (ವ್ಯಾಯಾಮ ಮಾಡುವುದು) ಇದರಲ್ಲಿ 'ಪೃ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವು ವಿ, ಮತ್ತು ಆಜ್ ಉಪಸರ್ಗಗಳನ್ನು ಮುಂದುಮಾಡಿಕೊಂಡೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಜಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಅನುದಾತ್ತ ಜಿತಃ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. "ಊದ್ಘೂದನ್ಯೈಃ" ಎಂಬ ಧಾತು ಸಂಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಬರುವದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅಜನ್ತ ವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಏಕಾಚ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಧಾತು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಅನಿಟ್ ಆಗಿದೆ. ಆದರೆ, ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ ಲಿಟ್ ನಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇಟ್ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ, 'ವ್ಯಾಪೃ' ನಂತರ 'ಲಟ್' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ತ' (ಮೂಲ ಆತ್ಮನೇಪದ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯ) ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ನಂತರ 'ಸ್'ಗೆ ಶ(ಅ) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ, ವ್ಯಾಪೃ+ಅ+ತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ರಿಜ್-ಕ್ಷಯ-ಗ್ನಿಜ್ಞು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರಿಜ್(ರಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ವ್ಯಾಪೃ+ಅ+ತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಅಚಿ ಶ್ಚ ಧಾತುಬ್ರುವಾಮ್ ಯೋರಿಯಜುವಜಶಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇಯಜ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ವ್ಯಾಪೃಯ್+ಅ+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೀರೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವ ಬಂದು 'ವ್ಯಾಪೃಯತೇ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ವ್ಯಾಪೃಯತೇ, ವ್ಯಾಪೃಯೇತೇ, ವ್ಯಾಪೃಯನ್ತೇ| ವ್ಯಾಪೃಯಸೇ, ವ್ಯಾಪೃಯೇಥೇ, ವ್ಯಾಪೃಯಧ್ವೇ| ವ್ಯಾಪೃಯೇ, ವ್ಯಾಪೃಯಾವಹೇ, ವ್ಯಾಪೃಯಾಮಹೇ|

ಲಿಟ್: ವ್ಯಾಪೃ+ಲಿಟ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತ' ಎಂಬ ಲಿಡಾದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ ಮತ್ತೆ ಅದಕ್ಕೆ 'ಏಶ' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಧಾತು ದ್ವಿತ್ವವಾದ ಮೇಲೆ ಉರತ್ವ(ಅ) ಮತ್ತು ಹಲಾದಿಶೇಷ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ವ್ಯಾಪೃಪೃ+ಏ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಯಣ್' ಸಂಧಿಯಾದಮೇಲೆ ವ್ಯಾಪೃಪ್ರೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ

ರೂಪಗಳು: ವ್ಯಾಪಪ್ರೇ, ವ್ಯಾಪಪ್ರಾತೇ, ವ್ಯಾಪಪ್ರಿರೇ| ವ್ಯಾಪಪೃಷೇ, ವ್ಯಾಪಪ್ರಾಥೇ, ವ್ಯಾಪಪೃಷ್ಠೇ/ವ್ಯಾಪಪೃಥ್ವೇ| ವ್ಯಾಪಪ್ರೇ, ವ್ಯಾಪಪೃವಹೇ, ವ್ಯಾಪಪೃಮಹೇ|

ಲುಟ್:ರೂಪಗಳು: ವ್ಯಾಪರ್ತಾ, ವ್ಯಾಪರ್ತಾರೌ, ವ್ಯಾಪರ್ತಾರಃ| ವ್ಯಾಪರ್ತಾಸೇ, ವ್ಯಾಪರ್ತಾಸಾಥೇ, ವ್ಯಾಪರ್ತಾಥ್ವೇ| ವ್ಯಾಪರ್ತಾಹೇ, ವ್ಯಾಪರ್ತಾಸ್ವಹೇ, ವ್ಯಾಪರ್ತಾಸ್ಮಹೇ|

ಲ್ಯಟ್-ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ "ಋದ್ಧನೋಃ ಸ್ಯೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬಂದು ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯತೇ, ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯೇತೆ, ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯಂತೇ| ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯಸೇ, ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯೇಥೇ, ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯಥ್ವೇ| ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯೇ, ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯಾವಹೇ, ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯಾಮಹೇ|

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ವ್ಯಾಪ್ರಿಯತಾಮ್, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯೇತಾಮ್, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯನ್ತಾಮ್| ವ್ಯಾಪ್ರಿಯಸ್ವ, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯೇಥಾಮ್, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯಧ್ವಮ್| ವ್ಯಾಪ್ರಿಯೈ, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯಾವಹೈ, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯಾಮಹೈ|

ಲಜ್: ಈ 'ಲ್' ಅಕಾರದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿ ಅಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೋ, ಆಗ ವ್ಯಾ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ 'ಅ' ಮತ್ತು 'ಅ' ಗಳಿಗೆ ಸರ್ವಣದೀರ್ಘವಾಗಿ 'ಆ' ಎಂದೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ 'ಲಜ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ರಿಯತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ವ್ಯಾಪ್ರಿಯತ, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯೇತಾಮ್, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯನ್ತ| ವ್ಯಾಪ್ರಿಯಥಾಃ, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯೇಥಾಮ್, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯಧ್ವಮ್| ವ್ಯಾಪ್ರಿಯೇ, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯಾವಹಿ, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯಾಮಹಿ|

ವಿಧಿಲಿಜ್-ರೂಪಗಳು: ವ್ಯಾಪ್ರಿಯೇತ, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯೇಯಾತಾಮ್, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯೇರನ್| ವ್ಯಾಪ್ರಿಯೇಥಾಃ, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯೇಯಾಥಾಮ್, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯೇಧ್ವಮ್| ವ್ಯಾಪ್ರಿಯೇಯ, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯೇವಹಿ, ವ್ಯಾಪ್ರಿಯೇಮಹಿ|

ಆಶೀರ್ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ವ್ಯಾಪೃಷೀಷ್ಟ, ವ್ಯಾಪೃಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ವ್ಯಾಪೃಷೀರನ್| ವ್ಯಾಪೃಷೀಷ್ಠಾಃ, ವ್ಯಾಪೃಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ವ್ಯಾಪೃಷೀಡ್ಧಮ್| ವ್ಯಾಪೃಷೀಂಸ್, ವ್ಯಾಪೃಷೀ ವಹಿ, ವ್ಯಾಪೃಷೀಮಹಿ|

ಲುಜ್: ರೂಪಗಳು: ವ್ಯಾಪೃಷತ, ವ್ಯಾಪೃಷಾತಾಮ್, ವ್ಯಾಪೃಷತ| ವ್ಯಾಪೃಷಥಾಃ, ವ್ಯಾಪೃಷಾಥಾಮ್, ವ್ಯಾಪೃಷ್ಠಮ್| ವ್ಯಾಪೃಷಿ, ವ್ಯಾಪೃಷ್ವಹಿ, ವ್ಯಾಪೃಷ್ವಹಿ|

ಲ್ಯಜ್: ರೂಪಗಳು: ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯತ, ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯನ್ತ| ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯಥಾಃ, ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯೇಥಾಮ್, ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯಧ್ವಮ್| ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯೇ, ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯಾವಹಿ, ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯಾಮಹಿ|

ಧಾತು 44. ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ (ಪ್ರೀತಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಸನ್ನರಾಗುವುದು ಹಾಗೂ ಸೇವಿಸುವುದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ.)-ಇದರಲ್ಲಿ 'ಜುಷ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇತ್ ಆಗಿರುವ 'ಈ' ಕಾರವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅನುಬಂಧ ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ ಇದು ಹಲವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಇದನ್ನು 'ಅನುದಾತ್ತೇತ್' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. "ಅನುದಾತ್ತ ಜಿತಃ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ

ಇದು ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವು ಹಲವು ಅನುದಾತ್ತದಲ್ಲಿ ಪೂಸದಿರುವದರಿಂದ ಇದು ಉದಾತ್ತವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಇದು ಸೇಟ್ ಆಗಿದೆ.

ಲಟ್-ರೂಪಗಳು: ಜುಷತೇ, ಜುಷೇತೆ, ಜುಷಂತೇ, ಜುಷಸೇ, ಜುಷೇಥೆ, ಜುಷದ್ವೇ, ಜುಷೇ, ಜುಷಾವಹೇ, ಜುಷಾಮಹೇ.

ಲಿಟ್: 'ಜುಷ' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಲಿಡಾದೇಶ ಬಂದು, ಜುಷ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಂತರ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಜುಷ್+(ಶ)ಅ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಲಿಟಸ್ತುರಿಯೋ ರೇಶಿರೇಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏಶ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಧಾತು ದ್ವಿತ್ವ ಮತ್ತು ಹಲಾದಿಶೇಷವಾದಮೇಲೆ ಜುಜುಷೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಿಟ್:ರೂಪಗಳು: ಜುಜುಷೇ, ಜುಜುಷಾತೇ, ಜುಜುಷಿರೇ, ಜುಜುಷಿಷೇ, ಜುಜುಷಾಥೇ, ಜುಜುಷಿದ್ವೇ, ಜುಜುಷೇ, ಜುಜುಷಾವಹೇ, ಜುಜುಷಾಮಹೇ.

ಲುಟ್:ರೂಪಗಳು: ಜೋಷಿತಾ, ಜೋಷಿತಾರೌ, ಜೋಷಿತಾರಃ, ಜೋಷಿತಾಸೇ, ಜೋಷಿತಾಸಾಥೇ, ಜೋಷಿತಾದ್ವೇ, ಜೋಷಿತಾಹೇ, ಜೋಷಿತಾಸ್ವಹೇ, ಜೋಷಿತಾಸ್ವಹೇ.

ಲ್ಯುಟ್:ರೂಪಗಳು: ಜುಷಿಷ್ಯತೇ, ಜುಷಿಷ್ಯೇತೇ, ಜುಷಿಷ್ಯಂತೇ, ಜುಷಿಷ್ಯಸೇ, ಜುಷಿಷ್ಯೇಥೇ, ಜುಷಿಷ್ಯದ್ವೇ, ಜುಷಿಷ್ಯೇ, ಜುಷಿಷ್ಯಾವಹೇ, ಜುಷಿಷ್ಯಾಮಹೇ.

ರೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಜುಷತಾಮ್, ಜುಷೇತಾಮ್, ಜುಷಂತಾಮ್, ಜುಷಸ್ವ, ಜುಷೇಥಾಮ್, ಜುಷದ್ವಾಮ್, ಜುಷ್ಯೆ, ಜುಷಾವಹ್ಯೆ, ಜುಷಾಮಹ್ಯೆ.

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಜುಷತ, ಅಜುಷೇತಾಮ್, ಅಜುಷಂತ, ಅಜುಷಥಾಃ, ಅಜುಷೇಥಾಮ್, ಅಜುಷದ್ವಾಮ್, ಅಜುಷೇ, ಅಜುಷಾವಹಿ, ಅಜುಷಾಮಹಿ.

ವಿಧಿಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಜುಷೇತ, ಜುಷೇಯಾತಾಮ್, ಜುಷೇರನ್, ಜುಷೇಥಾಃ, ಜುಷೇಯಾಥಾಮ್, ಜುಷೇದ್ವಾಮ್, ಜುಷೇಯ, ಜುಷೇವಹಿ, ಜುಷೇಮಹಿ.

ಆಶೀರ್ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಜುಷಿಷೀಷ್ಯ, ಜುಷಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಜುಷಿಷೀರನ್, ಜುಷಿಷೀಷ್ಯಾಃ, ಜುಷಿಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಜುಷಿಷೀದ್ವಾಮ್, ಜುಷಿಷೀಯ, ಜುಷಿಷೀವಹಿ, ಜುಷಿಷೀಮಹಿ.

ಲುಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಜೋಷಿಷ್ಯ, ಅಜೋಷಿಷಾತಾಮ್, ಅಜೋಷಿಷತಃ, ಅಜೋಷಿಷ್ಯಾಃ, ಅಜೋಷಿಷಾಥಾಮ್, ಅಜೋಷಿಷದ್ವಾಮ್, ಅಜೋಷಿಷಿ, ಅಜೋಷಿಷ್ಯಹಿ, ಅಜೋಷಿಷ್ಯಹಿ.

ಲ್ಯುಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಜೋಷಿಷ್ಯತ, ಅಜೋಷಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಜೋಷಿಷ್ಯಂತ, ಅಜೋಷಿಷ್ಯಥಾಃ, ಅಜೋಷಿಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಜೋಷಿಷ್ಯದ್ವಾಮ್, ಅಜೋಷಿಷ್ಯೇ, ಅಜೋಷಿಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಜೋಷಿಷ್ಯಾಮಹಿ.

ಧಾತು- 45. ಓವಿಜೇ ಭಯಚಲನಯೋಃ-(ಹೆದರುವುದು ಮತ್ತು ಹೆದರುವಿಕೆಯಿಂದ ನಡುವುದು)-ಈ ಧಾತುವು ಪ್ರಾಯಶಃ 'ಉತ್' ಎಂಬ

ಉಪಸರ್ಗವನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಓವಿಜೇ ಯಲ್ಲಿ 'ಓ' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಈ' ಕಾರಗಳು 'ಇತ್' ಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ವಿಜ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಉತ್ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಉದ್ವಿಜ್ ಎಂಬ ಧಾತುವಾಗುತ್ತದೆ. ಓವಿಜೇ ಯಲ್ಲಿ 'ಈ' ಕಾರ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಮೇಲೆ ಅನುದಾತ್ತೇತ್ಯಾಗಿ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅನುದಾತ್ತದಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಸೇಟ್ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಉದ್ವಿಜತೇ, ಉದ್ವಿಜೇತೇ, ಉದ್ವಿಜಂತೇ, ಉದ್ವಿಜಸೇ, ಉದ್ವಿಜೇಥೇ, ಉದ್ವಿಜಧ್ವೇ, ಉದ್ವಿಜೇ, ಉದ್ವಿಜಾವಹೇ, ಉದ್ವಿಜಾಮಹೇ

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಉದ್ವಿವಿಜೇ, ಉದ್ವಿವಿಜಾತೇ, ಉದ್ವಿವಿಜರೇ, ಉದ್ವಿವಿಜಷೇ, ಉದ್ವಿವಿಜಾಥೇ, ಉದ್ವಿವಿಜಧ್ವೇ, ಉದ್ವಿವಿಜೇ, ಉದ್ವಿವಿಜಾವಹೇ, ಉದ್ವಿವಿಜಾಮಹೇ

(ಜಿಹ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಅತಿದೇಶ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 666 ವಿಜ ಇಟ್ (1.2.2)

ವೃತ್ತಿ - ವಿಜೇ: ಪರ ಇಡಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ: ಜಿಹ್ವತ್ ಉದ್ವಿಜತಾ

॥ ಇತಿ ತುದಾದಿ (6) ಗಣಃ॥ ॥ಇತಿ ತುದಾದಿ (17) ಪ್ರಕರಣಮ್॥

ಪ.ಛೇ- ವಿಜಃ, ಇಟ್

ಅ.ವೃ. - "ಗಾಜ್-ಕುಟಾದಿಭ್ಯೋಽಇತ್-ಣಿನ್-ಜಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜಿತ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ - ವಿಜ್ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಇಟ್' ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಜಿಹ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ಉಟ್: ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಉದ್ವಿಜ್+ಇತಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಪುಗನ್ತಲಘೂಪದಸ್ಯ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಇಟ್' ಸಮೇತವಾದ 'ತಾ'ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಜಿಹ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದದ್ದರಿಂದ "ಕ್ವಿತಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬಂದು, ಉದ್ವಿಜತಾ ಎಂದೇ ಉಳಿದಿದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಉದ್ವಿಜತಾ, ಉದ್ವಿಜತಾರೌ, ಉದ್ವಿಜತಾರಃ, ಉದ್ವಿಜತಾಸೇ, ಉದ್ವಿಜತಾಸಾಥೇ, ಉದ್ವಿಜತಾಧ್ವೇ, ಉದ್ವಿಜತಾಹೇ, ಉದ್ವಿಜತಾಸ್ಥಹೇ, ಉದ್ವಿಜತಾಸ್ಥಹೇ

ಲ್ಯುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಉದ್ವಿಜಿಷ್ಯತೇ, ಉದ್ವಿಜಿಷ್ಯೇತೇ, ಉದ್ವಿಜಿಷ್ಯಂತೇ, ಉದ್ವಿಜಿಷ್ಯಸೇ, ಉದ್ವಿಜಿಷ್ಯಾಥೇ, ಉದ್ವಿಜಿಷ್ಯಧ್ವೇ, ಉದ್ವಿಜಿಷ್ಯೇ, ಉದ್ವಿಜಿಷ್ಯಾವಹೇ, ಉದ್ವಿಜಿಷ್ಯಾಮಹೇ

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಉದ್ವಿಜತಾಮ್, ಉದ್ವಿಜೇತಾಮ್, ಉದ್ವಿಜಂತಾಮ್, ಉದ್ವಿಜಸ್ವ, ಉದ್ವಿಜೇಥಾಮ್, ಉದ್ವಿಜಧ್ವಮ್, ಉದ್ವಿಜೈ, ಉದ್ವಿಜಾವಹೈ, ಉದ್ವಿಜಾಮಹೈ

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಉದವಿಜತ, ಉದವಿಜೇತಾಮ್, ಉದವಿಜಂತ, ಉದವಿಜಾಃ, ಉದವಿಜೇಥಾಮ್, ಉದವಿಜಧ್ವಮ್, ಉದವಿಜೇ, ಉದವಿಜಾವಹಿ, ಉದವಿಜಾಮಹಿ

ವಿಧಿಲಿಪ್ತಃ ರೂಪಗಳು: ಉದ್ವಿಜೇತ, ಉದ್ವಿಜೇಯಾತಾಮ್, ಉದ್ವಿಜೇರನ್ |
ಉದ್ವಿಜೇಥಾಃ, ಉದ್ವಿಜೇಯಾಥಾಮ್, ಉದ್ವಿಜೇಧಮ್ | ಉದ್ವಿಜೇಯ, ಉದ್ವಿಜೇವಹಿ,
ಉದ್ವಿಜೇಮಹಿ |

ಆಶೀರ್ಲಿಪ್ತಃ ರೂಪಗಳು: ಉದ್ವಿಜೇಷೀಷ್ಠ, ಉದ್ವಿಜೇಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್,
ಉದ್ವಿಜೇಷೀರನ್ | ಉದ್ವಿಜೇಷೀಷ್ಠಾಃ, ಉದ್ವಿಜೇಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಉದ್ವಿಜೇಷೀಧಮ್ |
ಉದ್ವಿಜೇಷೀಯ, ಉದ್ವಿಜೇಷೀವಹಿ, ಉದ್ವಿಜೇಷೀಮಹಿ |

ಉಜ್ಞಃ ರೂಪಗಳು: ಉದವಿಜಿಷ್ಠ, ಉದವಿಜಿಷಾತಾಮ್, ಉದವಿಜಿಷತ |
ಉದವಿಜಿಷ್ಠಾಃ, ಉದವಿಜಿಷಾಥಾಮ್, ಉದವಿಜಿಷ್ಠಮ್ | ಉದವಿಜಿಷಿ, ಉದವಿಜಿಷ್ಠಹಿ,
ಉದವಿಜಿಷ್ಠಹಿ |

ಲೃಜ್ಞಃ ರೂಪಗಳು: ಉದವಿಜಿಷ್ಯತ, ಉದವಿಜಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಉದವಿಜಿಷ್ಯನ್ತ |
ಉದವಿಜಿಷ್ಯಥಾಃ, ಉದವಿಜಿಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಉದವಿಜಿಷ್ಯಧಮ್ | ಉದವಿಜಿಷ್ಯೇ,
ಉದವಿಜಿಷ್ಯವಹಿ, ಉದವಿಜಿಷ್ಯಮಹಿ |

ಇಲ್ಲಿಗೆ ತುದಾದಿ ಪ್ರಕರಣ (17)ವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಪ್ರಕರಣ-18: ಅಥ ರುಧಾದಯಃ (7ನೇ ಗಣ)

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 667 ರಿಂದ 673 ವರೆಗೆ)

ರುಧಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ 25 ಧಾತುಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವರದರಾಜರು 22 ಧಾತುಗಳನ್ನು ರೂಪಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಆರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

1. ಉಭಯಪದಿ ಧಾತುಗಳು (9):

1. ರುಧಿರ್(ತಡೆಯುವುದು), 2. ಭಿದಿರ್ (ಮುರಿಯುವುದು/ಒಡೆಯುವುದು), 3. ಛಿದಿರ್(ಛೇದಿಸುವುದು), 4. ಯುಜಿರ್(ಜೋಡಿಸುವುದು), 5. ರಿಚಿರ್(ಖಾಲಿ ಮಾಡುವುದು), 6.ವಿಚಿರ್(ಬೇರೆಯಾಗುವುದು),7. ಕ್ಷುದಿರ್(ಹಿಟ್ಟುಮಾಡುವುದು), 8. ಉಚ್ಛಿದಿರ್(ಹೊಳೆಯುವುದು, ಆಟವಾಡುವುದು), 9. ಉತ್ಯದಿರ್ (ಹಿಂಸಿಸುವುದು, ಅನಾದರಮಾಡುವುದು).

2. ಪರಸ್ಪೃವದಿ ಧಾತುಗಳು (11):

1. ಕೃತಿ (ಸುತ್ತಿಕೊಳ್ಳುವುದು), 2. ತೃಹ (ಹಿಂಸಿಸುವುದು), 3. ಹಿಸಿ (ಹಿಂಸಿಸುವುದು), 4. ಉಂದೀ (ಮುದ್ದೆ ಅಥವಾ ಉಂಡೆ ಮಾಡುವುದು), 5. ಅಳ್ಳಾ (ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವುದು, ಲೇಪಿಸುವುದು, ಅಲಂಕೃತರಾಗುವುದು, ಹೋಗುವುದು), 6. ತಳ್ಳಾ (ಸಂಕೋಚಗೊಳಿಸುವುದು), 7. ಓವಿಜಿ (ಹೆದರುವುದು, ನಡುಗುವುದು), 8. ಶಿಷ್ಲ್ಯ (ವಿಶೇಷಗೊಳಿಸುವುದು), 9. ಪಿಷ್ಲ್ಯ (ಹಿಟ್ಟು ಮಾಡುವುದು), 10. ಭಳ್ಳೋ (ಮುರಿಯುವುದು, ಕಡಿಯುವುದು), 11. ಭುಜ್ (ರಚಿಸುವುದು).

3. ಆತ್ಮನೇಪದಿ ಧಾತುಗಳು (5):

1. ಇನ್ನೀ(ಹೊಳೆಯುವುದು), 2. ವಿದ್(ವಿಚಾರ ಮಾಡುವುದು),

ಉಭಯಪದಿ ಧಾತುಗಳು

1. ಉದಾ- ರುಧಿರ್ ಅವರಣೇ।

(ಶ್ಯಮ್(ನ)- ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 667. ರುಧಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಯಮ್ (3.1.78)

ವೃತ್ತಿ- ಶಪೋಷವಾದಃ| ರುಣದ್ಧಿ (576) ಶ್ಶೋರಲೋಪಃ| ರುನ್ಢಃ| ರುನ್ಢ್ಢಿ| ರುಣಶ್ಚಿ| ರುನ್ಢಃ| ರುನ್ಢ| ರುಣದ್ಧಿ| ರುನ್ಢ್ಢಃ| ರುನ್ಢ್ಢಃ| ರುನ್ಢೇ| ರುನ್ಢಾತೇ| ರುನ್ಢತೇ| ರುನ್ಢೇ| ರುನ್ಢಾಥೇ| ರುನ್ಢೇ| ರುನ್ಢೇ| ರುನ್ಢಹೇ| ರುನ್ಢಹೇ| ರುರೋಧ, ರುರುಧೇ| ರೋದ್ಧಾಸಿ, ರೋದ್ಧಾಸೇ| ರೋತ್ಸ್ಯತಿ, ರೋತ್ಸ್ಯತೇ| ರುಣದ್ಧು, ರುನ್ಢಾತ್| ರುನ್ಢಾಮ್| ರುನ್ಢನ್ತು| ರುನ್ಢಿ| ರುಣಧಾನಿ| ರುಣಧಾವ| ರುಣಧಾಮ| ರುನ್ಢಾಮ್, ರುನ್ಢಾತಾಮ್, ರುನ್ಢತಾಮ್| ರುನ್ಢ್ಢು| ರುಣಧೈ| ರುಣಧಾವಹೈ| ರುಣಧಾಮಹೈ| ಅರುಣತ್, ಅರುಣದ್| ಅರುನ್ಢಾಮ್| ಅರುನ್ಢನ್| ಅರುಣಃ| ಅರುಣತ್, ಅರುಣದ್| ಅರುನ್ಢಿ| ಅರುನ್ಢತಾಮ್|

ಅರುನ್ಧತ ಅರುನ್ಧಾಃ ರುನ್ಧಾತ್ ರುನ್ಧೀತ ರುಧ್ಯಾತ್ ರುತ್ನೀಷ್ಟು ಅರುಧತ್ ಅರೌತ್ನೀತ್ ಅರುಧ್ಃ ಅರುತ್ನಾತಾಮ್ ಅರುತ್ನತ್ ಅರೋತ್ಸ್ಯತ್ ಅರೋತ್ಸ್ಯತ 2. ಭಿದಿರ್ ವಿಹಾರಣೀ 3. ಭಿದಿರ್ ದ್ವೈಧೀಕರಣೀ 4. ಯುಜಿರ್ ಯೋಗೇ 5. ರಿಚಿರ್ ವಿರೇಚನೇ ರಿಣಕ್ತಿ ರಿಜ್ಞೇ ರಿರೇಚಿ ರೇಕ್ವಾ ರೇಕ್ವ್ಯತಿ ಅರಿಣಕ್ ಅರಿಚತ್ ಅರೈಕ್ವೀತ್ ಅರಿಕ್ತು 6. ವಿಚಿರ್ ಪೃಥಗ್ಭಾವೇ ವಿನಕ್ತಿ ವಿಜ್ಞೇ 7. ಕ್ಷುದಿರ್ ಸಮ್ಪ್ರೀಷಣೀ ಕ್ಷುಣತ್ರಿ ಕ್ಷುನ್ತೇ ಕ್ಷೋತ್ರಾ ಅಕ್ಷುದತ್ ಅಕ್ಷೌತ್ನೀತ್ ಅಕ್ಷುತ್ 8. ಉಚ್ಛ್ರಿದಿರ್ ದೀಪ್ತಿದೇವನಯೋಃ ಭೃಣತ್ರಿ ಭೃನ್ತೇ ಚಚ್ಛದ್ಫ(630) ಸೋಸಿಚೇತಿ ವೇಚ್ ಚಚ್ಛದಿಷ್ಟೇ ಚಚ್ಛತ್ನೇ ಭರ್ದಿತಾ ಭರ್ದಿಷ್ಯತಿ ಭರ್ತ್ಸ್ಯತಿ ಅಚ್ಛುದತ್ ಅಚ್ಛದೀತ್ ಅಚ್ಛದಿಷ್ಟು 9. ಉತ್ಯದೀರ್ ಹಿಂಸಾಸನಾದರಯೋಃ ತ್ಯಣತ್ರಿ ತ್ಯನ್ತೇ 10. ಕೃತೀ ವೇಷ್ಠನೇ ಕೃಣತ್ರಿ 11. ತ್ಯಹ ಹಿಂಸಾಯಾಮ್ 12. ಹಿಸಿ ಹಿಂಸಾಯಾಮ್

ಅ.ವೃ- “ಕರ್ತರಿ ಶಪ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಕರ್ತರಿ’ ಎಂಬ ಪದವು, “ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ’ ಎಂಬ ಪದವೂ, ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವಾಗ ರುಧಾದಿ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ‘ಶಪ್(ಅ)’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ‘ಶ್ಮಮ್(ನ)’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶ :- ‘ಶ್ಮಮ್’ ಪ್ರತ್ಯಯದ ವಿಶೇಷ :- ಉಳಿದ ಗಣಗಳಲ್ಲಿ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ರುಧಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಧಾತುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ- ರುಣದ್ಧಿ- ‘ರುಧಿರ್’ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ‘ಇತ್’ ಗಳು ಹೋಗಿ ‘ರುಧ್’ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ- ‘ರುಧ್’ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ‘ಲಟ್’ ‘ಲ್’ ಕಾರ ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ ‘ತಿಪ್’ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ‘ಸಾರ್ವಧಾತುಕ’ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಂತಾಯಿತು. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಶಪ್(ಅ)’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ‘ಶ್ಮಮ್(ನ)’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

‘ರುಧ್’ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ ‘ಅಚ್’ ಆದ ‘ಉ’ ಕಾರದ ನಂತರ ‘ನ’ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ರು+ನ+ಧ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ರೇಫದ ನಂತರ ‘ನ’ ಕಾರ ಇರುವುದರಿಂದ, ಅದಕ್ಕೆ “ಅಟ್ಟುಪ್ಪಾಜ್ ನುಮ್ ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಣತ್ವ (ಣ)’ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ರು+ಣ+ಧ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. “ಜಷಸ್ತಥೋಧೋಽಧಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ರುಧ್’ ನಲ್ಲಿರುವ ‘ಧ್’ ಕಾರವು ‘ಝ’ ವರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ‘ತ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಧ್’ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ರುಣಧ್+ಧಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. “ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝಶೀ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಥಮ ‘ಧ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ದ್’ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ರುಣದ್+ಧಿ=ರುಣದ್ಧಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ ರುನ್ಯಃ/ರುನ್‌ದ್‌ಧಃ- ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ 'ರುಧ್' ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ 'ಅಚ್' ಆದ 'ಉ' ಕಾರದ ನಂತರ 'ನ' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ರು+ನ+ಧ್+ತಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಜಿಡ್ವದ್ಭಾವ'ವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ "ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ನ'ಕಾರದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ರುನ್‌ದ್‌ಧ್+ತಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ ಆಗ, "ಜಷಸ್ತಥೋರ್ಧೋಽಧಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಸ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ದ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಾಗ, ಪ್ರಥಮ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಝರೋಝರಿ ಸವರ್ಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಲೋಪವು ಬಂದು ರುನ್‌+ಧಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ನ್' ಗೆ "ಅಟ್ಟುಪ್ಪಾಜ್ ನುಮ್ ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. "ನಶ್ಚಾಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಝಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರವೂ, ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡೂ ಸೂತ್ರಗಳು ತ್ರಿಪಾದಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ 'ಣತ್ವ' ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಪರತ್ರಿಪಾದಿ ಆಗುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ತ್ರಿಪಾದಿಯು ಅನುಸ್ವಾರವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಕುರಿತು 'ನತ್ವ' ವನ್ನು ವಿಧಿಸುವದು ಅಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. "ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದು ಮತ್ತೆ 'ನ್' ಕಾರವೇ ಬಂದು ರುನ್ಯಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು, ರುನ್ಯಃ ಎಂಬ ಮೊದಲನೆಯ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಮೊದಲನೇ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಜಶ್ವ(ದ್)' ಬಂದು ರುನ್‌ದ್‌ಧಃ ಎಂಬ ಎರಡನೇ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ರುನ್ಯಃ - ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ 'ರುಧ್' ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ 'ಅಚ್' ಆದ 'ಉ' ಕಾರದ ನಂತರ 'ಶ್ವಮ್(ನ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ರುಧ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಇರುವ 'ಝಿ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಅನ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ರುನ್‌ಧ್+ಅನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನ್' ಗೆ ಜಿಡ್ವದ್ಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. "ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ನ'ಕಾರದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ರುನ್‌ಧ್+ಅನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ನ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ನಶ್ಚಾಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಝಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರವೂ, ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡೂ ಸೂತ್ರಗಳು ತ್ರಿಪಾದಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ 'ಣತ್ವ' ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಪರತ್ರಿಪಾದಿ(ತ್ರಿಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪರಸೂತ್ರ)ಯಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ತ್ರಿಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರ ಅನುಸ್ವಾರವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಕುರಿತು 'ನತ್ವ'ವನ್ನು ವಿಧಿಸುವದು ಅಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. "ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದು ಮತ್ತೆ 'ನ್'

ಕಾರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ರುನ್ಧನ್ರಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ರುಣಿ: ರುಧ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸಿಪ್(ಸಿ) ಇದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶ್ಮಮ್(ನ)' ಬಂದು ರುನಧ್+ಸಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಪಿತ್' ಆಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಿ' ಗೆ ಜಿಡ್ವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ "ಶ್ಮಸೋರಲ್ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ನ'ಕಾರದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ರುನಧ್+ಸಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ನ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಣತ್ವ' ಮತ್ತು 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ(ದ್) ಮಾಡಿದಾಗ ರುಣದ್+ಸಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಸ್' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಖರಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚರ್ತ್ವ(ತ್) ಕಾರ ಬಂದು ರುಣತ್+ಸಿ=ರುಣಿಸ್ಸಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ರುನ್ಯ:ರುನ್ದ್ಧ: : ರುಧ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ 'ಥಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದಾಗ, 'ರು' ವಿನಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರದ ನಂತರ 'ಶ್ಮಮ್(ನ)' ಬಂದು ರುನಧ್+ಥಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನ್ರಿ' ಗೆ ಜಿಡ್ವದ್ಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. "ಶ್ಮಸೋರಲ್ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ನ'ಕಾರದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ರುನಧ್+ಥಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಜಷಸ್ಥೋರ್ಧೋಽಧಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಥಸ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಥ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಧ್' ಕಾರವು ಬಂದು ಪ್ರಥಮ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಝರೋಝರಿ ಸವರ್ಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಲೋಪವು ಬಂದು ರುನ್+ಥಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ನ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ನಶ್ಚಾಪದಾನ್ಯಸ್ಯ ಝಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದು, "ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದು ಮತ್ತೆ 'ನ್' ಕಾರವೇ ಬಂದು ರುನ್ಧಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ರುನ್ಯ: ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಜಶ್ತ್ವ(ದ್)' ಬಂದು, ರುನ್ದ್ಧ: ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ರುನ್ಯರುನ್ದ್ಧ - ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರುನ್ಧ ಮತ್ತು ರುನ್ದ್ಧ ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ರುಣಿ- 'ರುಧ್' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಮಿಪ್(ಮಿ)' ಬಂದಮೇಲೆ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶ್ಮಮ್(ನ)' ಬಂದು ರುನಧ್+ಮಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಪಿತ್' ಆಗಿ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮಿ' ಗೆ ಜಿಡ್ವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ "ಶ್ಮಸೋರಲ್ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ನ'ಕಾರದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ರುನಧ್+ಮಿ ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ನಂತರ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಣತ್ವ' ಮತ್ತು 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ(ದ್) ಬಂದು ರುಣದ್+ಮಿ=ರುಣದ್ಮಿ ಎಂದು

ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ರುನ್ಧ್ವಃ - 'ರುಧ್' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ 'ವಸ್'(ವಃ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಮೇಲೆ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶ್ವಮ್(ನ)' ಬಂದು ರುನ್ಧ್+ವಸ್ ಎಂದುರುತ್ತದೆ. ಆಗ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಸ್' ಗೆ ಜಿಡ್ವದ್ಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ "ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ನ' ಕಾರದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ರುನ್ಧ್+ವಸ್ ಎಂದುರುತ್ತದೆ. 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ನಶ್ವಾಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಝಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ "ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದು ಮತ್ತೆ 'ನ್' ಕಾರವೇ ಬಂದು ರುನ್ಧ್+ವಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ರುನ್ಧ್ವಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರುನ್ಧ್ವಃ- ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರುನ್ಧ್ವಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು- ರುಣದ್ವಿ, ರುನ್ಧಃ/ರುನ್ದ್ಧಃ, ರುನ್ಧನ್ರಿ, ರುಣತ್ರಿ, ರುನ್ಧಃ, ರುದ್ಧಃ/ರುನ್ದ್ಧಃ, ರುನ್ಧ/ರುನ್ದ್ಧ, ರುಣದ್ವಿ, ರುನ್ಧ್ವಃ, ರುನ್ಧ್ವಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ 'ಪಿತ್' ಆಗಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಿಡ್ವದ್ಭಾವ ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ "ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ನ' ಕಾರದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲೂ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು-ರುನ್ಧೇ, ರುನ್ಧಾತೇ, ರುನ್ಧತೇ। ರುನ್ತ್ಸೇ, ರುನ್ಧಾಥೇ, ರುನ್ಧ್ವೇ। ರುನ್ಧೇ, ರುನ್ಧ್ವಹೇ, ರುನ್ಧ್ವಹೇ।

ಲಿಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ 'ಲಿಟ್' ಗೆ 'ತಿಪ್' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಣಲ್(ಅ)' ಬಂದು ನಂತರ ಧಾತು ದ್ವಿತ್ವವಾದಮೇಲೆ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ರುರೋಧ, ರುರುಧತುಃ, ರುರುಧುಃ। ರುರೋಧಿಥ, ರುರುಧಥುಃ, ರುರುಧ। ರುರೋಧ, ರುರುಧಿವ, ರುರುಧಿಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ರುರುಧೇ, ರುರುಧಾತೇ, ರುರುಧಿರೇ। ರುರುಧಿಷೇ, ರುರುಧಾಥೇ, ರುರುಧಿಧ್ವೇ। ರುರುಧೇ, ರುರುಧಿವಹೇ, ರುರುಧಿಮಹೇ।

ಉಟ್: ರುಧ್+ತಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಜಷಸ್ಸಥೋಧೋಽದಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಧ್' ಕಾರವು ಬಂದು, ಮೊದಲನೇ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಜಶ್ತ್ವ'ದಿಂದ 'ದ್' ಕಾರ ಬಂದು ಲಘೂಪಧ'ಗುಣದಿಂದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ರೋಧ್+ಧಾ=ರೋದ್ಧಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ಎಲ್ಲ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ರೋದ್ಧಾ, ರೋದ್ಧಾರೌ, ರೋದ್ಧಾರಃ| ರೋದ್ಧಾಸಿ, ರೋದ್ಧಾಸ್ತಃ, ರೋದ್ಧಾಸ್ಥ, ರೋದ್ಧಾಸ್ತಿ, ರೋದ್ಧಾಸ್ತಃ, ರೋದ್ಧಾಸ್ತಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ರೋದ್ಧಾ, ರೋದ್ಧಾರೌ, ರೋದ್ಧಾರಃ| ರೋದ್ಧಾಸೇ, ರೋದ್ಧಾಸಾಥೇ, ರೋದ್ಧಾಧ್ವೇ, ರೋದ್ಧಾಹೇ, ರೋದ್ಧಾಸ್ವಹೇ, ರೋದ್ಧಾಸ್ವಹೇ|

ಲೃಟ್: ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ರೋತ್ಸ್ಯತಿ, ರೋತ್ಸ್ಯತಃ, ರೋತ್ಸ್ಯಂತಿ| ರೋತ್ಸ್ಯಸಿ, ರೋತ್ಸ್ಯಥಃ, ರೋತ್ಸ್ಯಥ| ರೋತ್ಸ್ಯಾಮಿ, ರೋತ್ಸ್ಯಾವಃ, ರೋತ್ಸ್ಯಾಮಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ರೋತ್ಸ್ಯತೇ, ರೋತ್ಸ್ಯೇತೇ, ರೋತ್ಸ್ಯಂತೇ| ರೋತ್ಸ್ಯಸೇ, ರೋತ್ಸ್ಯೇಥ, ರೋತ್ಸ್ಯಧ್ವೇ| ರೋತ್ಸ್ಯೇ, ರೋತ್ಸ್ಯಾವಹೇ, ರೋತ್ಸ್ಯಾಮಹೇ|

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕ ವಚನದಲ್ಲಿ ರುಣದ್ಧಿ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ 'ಧ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಎರುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉತ್ತ್', "ಜಷಸ್ತಥೋಧೋಽಧಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧ್' ಕಾರ, ನಂತರ ಪ್ರಥಮ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಜಶ್ತ್'ಗಳಾದ ಮೇಲೆ ರುಣದ್ಧಿ/ರುನ್ದಾತ್/ರುನ್ದಾಧಾತ್, ರುನ್ದಾಮ್/ರುನ್ದಾಧಾಮ್, ರುನ್ದಂತು ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸಿಪ್(ಸಿ)' ಇದ್ದಾಗ, "ಸೇರ್ಹ್ಯಪಿಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹಿ' ಆದೇಶ ಬಂದು 'ಹಿ' ಗೆ "ಹುರುಲ್ಲೋ ಹೇರ್ಧಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧಿ' ಆದೇಶ ಬಂದು ರುನ್ದಿ/ರುನ್ದಾಧಿ, ಎಂದೂ 'ತಾತಜ್(ತಾತ್)' ಆದೇಶ ಬಂದ ಏಕಲ್ಪ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರುನ್ದಾತ್/ರುನ್ದಾಧಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ ರುನ್ದಮ್/ರುನ್ದಾಧಮ್, ರುನ್ದ/ರುನ್ದಾಧ| "ಆಹುತಮಸ್ಯ ಪಿಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಟ್(ಆ)' ಆಗಮ, ಅದು 'ಪಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಜಿಧ್ದದ್ಯಾವವು' ಬಾರದೇ 'ನ' ಕಾರದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ರುಣಧಾನಿ, ರುಣಧಾವ, ರುಣಧಾಮ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಪರಸ್ಪ್ರಪದ - ಪ್ರ, ಪು ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ - ರುಣದ್ಧಿ/ರುನ್ದಾತ್/ರುನ್ದಾಧಾತ್, ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ -ರುನ್ದಾಮ್/ರುನ್ದಾಧಾಮ್,

ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ- ರುನ್ದಂತು|

ಮ. ಪು ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ- ರುನ್ದಿ/ರುನ್ದಾಧಿ, ಎಂದೂ,

ತಾತಜ್ ಆದೇಶ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರುನ್ದಾತ್/ರುನ್ದಾಧಾತ್

ದ್ವಿ ವಚನದಲ್ಲಿ - ರುನ್ದಮ್/ರುನ್ದಾಧಮ್,

ಬ. ವಚನದಲ್ಲಿ -ರುನ್ದ/ರುನ್ದಾಧ|

ಉ. ಪುರುಷದಲ್ಲಿ - ರುಣಧಾನಿ, ರುಣಧಾವ, ರುಣಧಾಮ

ಆತ್ಮನೇ ಪದ

ಪ್ರ, ಪು - ರುನ್ದಾಮ್/ರುನ್ದಾಧಾಮ್| ರುನ್ದಾತಾಮ್/ರುನ್ದಾತಾಮ್

ಮ. ಪು - ರುಣತ್ವ, ರುನ್ಯಾಧಾಮ್, ರುನ್ಯಧ್ವಮ್/ರುನ್‌ಧ್‌ಧ್ವಮ್।

ಉ. ಪು - ರುಣಧೈ, ರುಣಧಾವಹೈ, ರುಣಧಾಮಹೈ।

ಲಜ್ಃ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ-ಅರುಣ್‌ಧ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಹಲ್ಯಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃತ್ತಂ ಹಲ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪೃಕ್ತವಾದ ‘ತ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಪದಾಂತದಲ್ಲಿರುವ ‘ಧ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ “ಝಲಾಮ್ ಜಶೋಽನ್ತೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಜಶ್ವ(ದ್)’ ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ “ವಾಽವಸಾನೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಚತ್ವ(ತ್)’ ಬಂದು, ‘ನ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ(ಣ್) ಬಂದು, ಅರುಣತ್, ಅರುಣದ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ‘ಸಿಪ್(ಸ್)’ ಬಂದಾಗ, “ದಶ್ವ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಅರುಣಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು-

ಪ್ರ. ಪು -ಅರುಣತ್/ಅರುಣದ್, ಅರುನ್ಯಾಮ್/ಅರುನ್‌ದ್‌ಧಾಮ್, ಅರುನ್ಯನ್।

ಮ. ಪು.- ಅರುಣಃ/ಅರುಣತ್/ಅರುಣದ್, ಅರುನ್ಯಮ್/ಅರುನ್‌ದ್‌ಧಮ್, ಅರುನ್ಯ/ಅರುನ್‌ದ್‌ಧ।

ಉ. ಪು. - ಅರುಣಧಮ್, ಅರುನ್ಯಹಿ, ಅರುನ್ಯಹಿ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು-

ಪ್ರ.ಪು- ಅರುನ್ಧ/ಅರುನ್‌ದ್‌ಧ, ಅರುನ್ಯಾತಾಮ್, ಅರುನ್ಯತ।

ಮ.ಪು.-ಅರುನ್ಯಾಃ/ಅರುನ್‌ದ್‌ಧಾಃ,ಅರುನ್ಯಾಧಾಮ್, ಅರುನ್ಯಮ್/ಅರುನ್‌ದ್‌ಧಮ್।

ಉ.ಪು. ಅರುನ್ಯಿ, ಅರುನ್ಯಹಿ, ಅರುನ್ಯಹಿ।

ವಿ.ಲಿಜ್ಃ:-ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ -ರುನ್ಯಾತ್, ರುನ್ಯಾತಾಮ್,ರುನ್ಯಾಃ। ರುನ್ಯಾಃ, ರುನ್ಯಾತಮ್, ರುನ್ಯಾತ। ರುನ್ಯಾಮ್, ರುನ್ಯಾಮ, ರುನ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ರುನ್ಯೀತ, ರುನ್ಯೀಯಾತಾಮ್, ರುನ್ಯೀರನ್। ರುನ್ಯೀಘಾಃ, ರುನ್ಯೀಯಾಧಾಮ್, ರುನ್ಯೀಧ್ವಮ್। ರುನ್ಯೀಯ, ರುನ್ಯೀವಹಿ, ರುನ್ಯೀಮಹಿ।

ಆ.ಲಿಜ್ಃ:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ- ರುಧ್ಯಾತ್, ರುಧ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ರುಧ್ಯಾಸುಃ। ರುಧ್ಯಾಃ, ರುಧ್ಯಾಸ್ತಮ್, ರುಧ್ಯಾಸ್ತು ರುಧ್ಯಾಸಮ್, ರುಧ್ಯಾಸ್ವ, ರುಧ್ಯಾಸ್ವ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ - ರುತ್ಸೀಷ್ಟ, ರುತ್ಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ರುತ್ಸೀರನ್। ರುತ್ಸೀಷ್ಠಾಃ, ರುತ್ಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ರುತ್ಸೀಧ್ವಮ್। ರುತ್ಸೀಯ, ರುತ್ಸೀವಹಿ, ರುತ್ಸೀಮಹಿ।

ಉಜ್ಃ:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ- “ಇರಿತೋವಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಜಿ’ ಗೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ‘ಅಜ್’ ಆದೇಶ ಬಂದು ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.‘ಅಜ್’ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ -ಅರುಧತ್, ಅರುಧತಾಮ್,ಅರುಧನ್। ಅರುಧಃ, ಅರುಧತಮ್, ಅರುಧತ। ಅರುಧಮ್,

ಅರುಧಾವ, ಅರುಧಾಮ|

'ಅಜ್' ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - 'ಜ್' ಗೆ 'ಸಿಜ್' ಬಂದು "ವದವ್ರಹಲನ್ವಸ್ಯಾಚಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು 'ಧಾ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವ(ತ್) ಬಂದು, ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅರೌತ್ಸೀತ್, ಅರೌದ್ಧಾಮ್, ಅರೌತ್ಸುಃ| ಅರೌತ್ಸೀಃ, ಅರೌದ್ಧಮ್, ಅರೌದ್ಧ| ಅರೌತ್ಸಮ್, ಅರೌತ್ಸ್ಮ, ಅರೌತ್ಸ್ಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: - ಅರುದ್ಧ, ಅರುತ್ಸಾತಾಮ್, ಅರುತ್ಸತ| ಅರುದ್ಧಾಃ, ಅರುತ್ಸಾಧಾಮ್, ಅರುದ್ಧಮ್/ಅರುದ್ಧಮ್| ಅರುತ್ತಿ, ಅರುತ್ಸ್ಮಹಿ, ಅರುತ್ಸ್ಮಹಿ|

ಲೃಜ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ - ಅರೋತ್ಸ್ಮತ್, ಅರೋತ್ಸ್ಮತಾಮ್, ಅರೋತ್ಸ್ಮನ್| ಅರೋತ್ಸ್ಮಃ, ಅರೋತ್ಸ್ಮಮ್, ಅರೋತ್ಸ್ಮತ| ಅರೋತ್ಸ್ಮಮ್, ಅರೋತ್ಸ್ಮವ, ಅರೋತ್ಸ್ಮಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಅರೋತ್ಸ್ಮತ, ಅರೋತ್ಸ್ಮತಾಮ್, ಅರೋತ್ಸ್ಮನ್| ಅರೋತ್ಸ್ಮಧಾಃ, ಅರೋತ್ಸ್ಮಧಾಮ್, ಅರೋತ್ಸ್ಮಧಮ್| ಅರೋತ್ಸ್ಮೇ, ಅರೋತ್ಸ್ಮವಹಿ, ಅರೋತ್ಸ್ಮಮಹಿ|

ಧಾತು 2. ಭಿದಿರ್ ವಿದಾರಣೆ - (ಮುರಿಯುವುದು,ಹರಿಯುವುದು,ಸೀಳುವುದು) ಇದರಲ್ಲಿ 'ಭಿದ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ: ಈ ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳೂ 'ರುಧಾ' ಧಾತುವಿನಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. "ಝರೋ ಝರಿ ಸರ್ವಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ 'ಝರ್' ನ ಲೋಪವು ಆಗುತ್ತದೋ ಅಂತಹ ಲೋಪ ಪಕ್ಷದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಲೋಪಾಭಾವ ಪಕ್ಷದ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಾವಾಗಿಯೇ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ಲಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು - ಭಿನತ್ತಿ, ಭಿನ್ತಃ, ಭಿನ್ತನ್| ಭಿನತ್ತಿ, ಭಿನ್ತಃ, ಭಿನ್ತ| ಭಿನದ್ಮಿ, ಭಿನ್ದ್ಮಿ, ಭಿನ್ದ್ಮಿ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು- ಭಿನ್ತೇ, ಭಿನ್ತಾತೇ, ಭಿನ್ತತೇ| ಭಿನ್ತೇ, ಭಿನ್ತಾಥೇ, ಭಿನ್ತೇ| ಭಿನ್ತೇ, ಭಿನ್ದಹೇ, ಭಿನ್ದಹೇ|

ಲಿಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು - ಬಿಭೇದ, ಬಿಭೇದತುಃ, ಬಿಭಿದುಃ| ಬಿಭೇದಿತ, ಬಿಭಿದತುಃ, ಬಿಭಿದ| ಬಿಭೇದ, ಬಿಭಿದಿವ, ಬಿಭಿದಿಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು - ಬಿಭಿದೇ, ಬಿಭಿದಾತೇ, ಬಿಭಿದರೇ| ಬಿಭಿದಿಷೇ, ಬಿಭಿದಾತೇ, ಬಿಭಿದಿಷ್ಟೇ| ಬಿಭಿದೇ, ಬಿಭಿದಿವಹೇ, ಬಿಭಿದಿಮಹೇ|

ಉಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು- ಭೇತ್ಸಾ, ಭೇತ್ಸಾರೌ, ಭೇತ್ಸಾರಃ| ಭೇತ್ಸಾಸಿ, ಭೇತ್ಸಾಸ್ತಃ, ಭೇತ್ಸಾಸ್ಥಿ| ಭೇತ್ಸಾಸ್ಥಿ, ಭೇತ್ಸಾಸ್ತಃ, ಭೇತ್ಸಾಸ್ತಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು - ಭೇತ್ಸಾ, ಭೇತ್ಸಾರೌ, ಭೇತ್ಸಾರಃ| ಭೇತ್ಸಾಸೇ,

ಭೇತ್ಸಾಸಾರ್ಥೇ, ಭೇತ್ಸಾದ್ವೇ, ಭೇತ್ಸಾಹೇ, ಭೇತ್ಸಾಸ್ವಹೇ, ಭೇತ್ಸಾಸಹೇ

ಲೃಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು - ಭೇತ್ಸ್ಯತಿ, ಭೇತ್ಸ್ಯತಃ, ಭೇತ್ಸ್ಯನ್ತಿ ಭೇತ್ಸ್ಯಸಿ, ಭೇತ್ಸ್ಯಥಃ, ಭೇತ್ಸ್ಯಥಾ ಭೇತ್ಸ್ಯಾಮಿ, ಭೇತ್ಸ್ಯಾಮಃ, ಭೇತ್ಸ್ಯಾಮಃ

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು - ಭೇತ್ಸ್ಯತೇ, ಭೇತ್ಸ್ಯತೇ, ಭೇತ್ಸ್ಯಂತೇ ಭೇತ್ಸ್ಯಸೇ, ಭೇತ್ಸ್ಯಾರ್ಥೇ, ಭೇತ್ಸ್ಯಾದ್ವೇ ಭೇತ್ಸ್ಯೇ, ಭೇತ್ಸ್ಯಾವಹೇ, ಭೇತ್ಸ್ಯಾಮಹೇ

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು- ಭಿನ್ತು/ಭಿನ್ತಾತ್, ಭಿನ್ತಾಮ್, ಭಿನ್ತನ್ತು! "ಹೂರುಲ್ಯಾಭ್ಯೇಕಾರ್ಥಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭಿನ್ತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ 'ತಾತಜ್' ಬಂದಾಗ ಭಿನ್ತಾತ್, ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಭಿನ್ತಾಮ್, ಭಿನ್ತು ಭಿನ್ತಾನಿ, ಭೇದಾವ, ಭಿನ್ತಾಮು

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು - ಭಿನ್ತಾಮ್, ಭಿನ್ತಾತಾಮ್, ಭಿನ್ತಾತಾಮ್, ಭಿನ್ತಾಮ್, ಭಿನ್ತಾಧಾಮ್, ಭಿನ್ತಾಮ್, ಭಿನ್ತಾಮ್, ಭಿನ್ತಾಮ್, ಭಿನ್ತಾಮ್, ಭಿನ್ತಾಮ್, ಭಿನ್ತಾಮ್

ಲಜ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು - ಅಭಿನತ್/ಅಭಿನದ್, ಅಭಿನ್ತಾಮ್, ಅಭಿನ್ತಾಮ್, ಅಭಿನಃ/ಅಭಿನತ್/ಅಭಿನದ್, ಅಭಿನ್ತಾಮ್, ಅಭಿನ್ತು ಅಭಿನದಮ್, ಅಭಿನ್ತು ಅಭಿನ್ತು !

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು- ಅಭಿನ್ತು, ಅಭಿನ್ತಾತಾಮ್, ಅಭಿನ್ತತು ಅಭಿನ್ತುಃ, ಅಭಿನ್ತಾಧಾಮ್, ಅಭಿನ್ತಾಮ್, ಅಭಿನ್ತು, ಅಭಿನ್ತುಹಿ, ಅಭಿನ್ತುಹಿ

ಎ.ಲಿಜ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು - ಭಿನ್ತಾತ್, ಭಿನ್ತಾತಾಮ್, ಭಿನ್ತಾತ್, ಭಿನ್ತಾತ್, ಭಿನ್ತಾತ್, ಭಿನ್ತಾತ್, ಭಿನ್ತಾತ್, ಭಿನ್ತಾತ್, ಭಿನ್ತಾತ್, ಭಿನ್ತಾತ್, ಭಿನ್ತಾತ್

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು - ಭಿನ್ತೀತ, ಭಿನ್ತೀಯಾತಾಮ್, ಭಿನ್ತೀರನ್ ಭಿನ್ತೀಥಾಃ, ಭಿನ್ತೀಯಾಧಾಮ್, ಭಿನ್ತೀಧಮ್, ಭಿನ್ತೀಯ, ಭಿನ್ತೀವಹಿ, ಭಿನ್ತೀಮಹಿ

ಆ.ಲಿಜ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು - ಭಿನ್ತಾತ್, ಭಿನ್ತಾಸ್ತಾಮ್, ಭಿನ್ತಾಸ್ತುಃ ಭಿನ್ತಾಃ, ಭಿನ್ತಾಸ್ತಮ್, ಭಿನ್ತಾಸ್ತು ಭಿನ್ತಾಸ್ತಮ್, ಭಿನ್ತಾಸ್ತು ಭಿನ್ತಾಸ್ತು

ಆತ್ಮನೇ ಪದದರೂಪಗಳು - ಭಿನ್ತೀಷ್ಠ, ಭಿನ್ತೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಭಿನ್ತೀರನ್ ಭಿನ್ತೀಷ್ಠಾಃ, ಭಿನ್ತೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಭಿನ್ತೀಧಮ್, ಭಿನ್ತೀಯ, ಭಿನ್ತೀವಹಿ, ಭಿನ್ತೀಮಹಿ

ಲುಜ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು (ಅಜ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ) - ಅಭಿದತ್, ಅಭಿದತಾಮ್, ಅಭಿದನ್ ಅಭಿದಃ, ಅಭಿದತಮ್, ಅಭಿದತು ಅಭಿದಮ್, ಅಭಿದಾವ, ಅಭಿದಾಮು

ಸಿಜ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ-ಅಭಿತ್ಸೀತ್, ಅಭಿತ್ಸಾಮ್, ಅಭಿತ್ಸುಃ ಅಭಿತ್ಸೀಃ, ಅಭಿತ್ಸಮ್, ಅಭಿತ್ಸು ಅಭಿತ್ಸಮ್, ಅಭಿತ್ಸು ಅಭಿತ್ಸು !

ಆತ್ಮನೇ ಪದದರೂಪಗಳು-ಅಭಿತ್ಸು, ಅಭಿತ್ಸಾತಾಮ್, ಅಭಿತ್ಸತು ಅಭಿತ್ಸಾಃ, ಅಭಿತ್ಸಾಧಾಮ್, ಅಭಿತ್ಸಮ್, ಅಭಿತ್ಸು, ಅಭಿತ್ಸುಹಿ, ಅಭಿತ್ಸುಹಿ

ಲೃಜ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು - ಅಭೇತ್ಸ್ಯತ್, ಅಭೇತ್ಸ್ಯತಾಮ್, ಅಭೇತ್ಸ್ಯನ್

ಅಭೇತ್ಸ್ಯಃ, ಅಭೇತ್ಸ್ಯತಮ್, ಅಭೇತ್ಸ್ಯತ, ಅಭೇತ್ಸ್ಯಮ್, ಅಭೇತ್ಸ್ಯವ, ಅಭೇತ್ಸ್ಯಮಃ

ಆತ್ಮನೇ ಪದದರೂಪಗಳು-ಅಭೇತ್ಸ್ಯತ, ಅಭೇತ್ಸ್ಯತಾಮ್, ಅಭೇತ್ಸ್ಯನ್ತಃ, ಅಭೇತ್ಸ್ಯಥಾಃ, ಅಭೇತ್ಸ್ಯಥಾಮ್, ಅಭೇತ್ಸ್ಯದ್ವಮ್, ಅಭೇತ್ಸ್ಯೇ, ಅಭೇತ್ಸ್ಯಮಹಿ, ಅಭೇತ್ಸ್ಯಮಹಿಃ

ಧಾತು 3. ಭಿದಿರ್ ದ್ವೈಧೀಕರಣೇ(ಎರಡಾಗಿ ಸೀಳುವದು)- ಇದರಲ್ಲಿ 'ಭಿದ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದೂ ಕೂಡ 'ಭಿದ್' ಧಾತುವಿನಂತೆಯೇ ರೂಪ ತಾಳುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು- ಭಿನತ್ರಿ, ಭಿನ್ತಃ, ಭಿನ್ತನ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದರೂಪಗಳು - ಭಿನೇ, ಭಿನ್ದಾತೆ, ಭಿನ್ತೆ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಿಟ್:-ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ "ಭೇಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತುಕ್(ತ್)' ಆಗಮು ಅವ್ಯಾಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸ್ತೋಃ ಶ್ವನಾ ಶ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚುತ್ವ(ಚ್)' ಬಂದು ಕೆಳಗಿನಂತೆ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು- ಚಿಚ್ಛೇದ, ಚಿಚ್ಛಿದತುಃ, ಚಿಚ್ಛಿದುಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದರೂಪಗಳು - ಚಿಚ್ಛಿದೇ, ಚಿಚ್ಛಿದಾತೇ, ಚಿಚ್ಛಿದಿರೇ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲುಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು- ಭೇತ್ತಾ, ಭೇತ್ತಾರೌ, ಭೇತ್ತಾರಃ, ಭೇತ್ತಾಸಿ, ಭೇತ್ತಾಸ್ತಃ, ಭೇತ್ತಾಸ್ಥ, ಭೇತ್ತಾಸ್ಮಿ, ಭೇತ್ತಾಸ್ವಃ, ಭೇತ್ತಾಸ್ವಃ

ಆತ್ಮನೇ ಪದದರೂಪಗಳು - ಭೇತ್ತಾ, ಭೇತ್ತಾರೌ, ಭೇತ್ತಾರಃ, ಭೇತ್ತಾಸೇ, ಭೇತ್ತಾಸಾಥೇ, ಭೇತ್ತಾಧೇ, ಭೇತ್ತಾಹೇ, ಭೇತ್ತಾಸ್ವಹೇ, ಭೇತ್ತಾಸ್ವಹೇ

ಲೃಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು- ಭೇತ್ಸ್ಯತಿ, ಭೇತ್ಸ್ಯತಃ, ಭೇತ್ಸ್ಯನ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದರೂಪಗಳು - ಭೇತ್ಸ್ಯತೇ, ಭೇತ್ಸ್ಯೇತೇ, ಭೇತ್ಸ್ಯನ್ತೇ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು- ಭಿನತ್ರು/ಭಿನ್ತಾತ್, ಭಿನ್ತಾಮ್, ಭಿನ್ತನ್ತು ಭಿನ್ತಿ/ಭಿನ್ತಾತ್, ಭಿನ್ತಮ್, ಭಿನ್ತು ಭಿನದಾನಿ, ಭಿನದಾವ, ಭಿನದಾಮಃ

ಆತ್ಮನೇ ಪದದರೂಪಗಳು - ಭಿನ್ತಾಮ್, ಭಿನ್ತಾತಾಮ್, ಭಿನ್ತತಾಮ್, ಭಿನ್ತಾಃ ಭಿನ್ತಾಥಾಮ್, ಭಿನ್ತಮ್, ಭಿನ್ದ್ಯ, ಭಿನದಾವಹ್ಯ, ಭಿನದಾಮಹ್ಯ

ಲಜ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು- ಅಚ್ಛಿನತ್/ಅಚ್ಛಿನದ್, ಅಚ್ಛಿನ್ತಾಮ್, ಅಚ್ಛಿನ್ತನ್ ಅಚ್ಛಿನಃ/ಅಚ್ಛಿನತ್/ಅಚ್ಛಿನದ್, ಅಚ್ಛಿನ್ತಮ್, ಅಚ್ಛಿನ್ತು ಅಚ್ಛಿನದಮ್, ಅಚ್ಛಿನ್ದ, ಅಚ್ಛಿನ್ದಃ

ಆತ್ಮನೇ ಪದದರೂಪಗಳು-ಅಚ್ಛಿನ್ದ, ಅಚ್ಛಿನ್ದಾತಾಮ್,ಅಚ್ಛಿನ್ದತ, ಅಚ್ಛಿನ್ದಾಃ,

ಲಿಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು -ಯುಯೋಜ, ಯುಯುಜತುಃ, ಯುಯುಜುಃ
 ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು -ಯುಯುಜೇ, ಯುಯುಜಾತೇ, ಯುಯುಜಿರೇ।
 ಲುಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು -ಯೋಕ್ತಾ, ಯೋಕ್ತಾರೌ, ಯೋಕ್ತಾರಃ।
 ಯೋಕ್ತಾಸಿ, ಯೋಕ್ತಾಸ್ತಃ, ಯೋಕ್ತಾಸ್ತು, ಯೋಕ್ತಾಸ್ಮಿ, ಯೋಕ್ತಾಸ್ವಃ, ಯೋಕ್ತಾಸ್ತುಃ।
 ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು- ಯೋಕ್ತಾ, ಯೋಕ್ತಾರೌ, ತೋಕ್ತಾರಃ। ಯೋಕ್ತಾಸೇ,
 ಯೋಕ್ತಾಸಾರ್ಥೇ, ಯೋಕ್ತಾದ್ವೇ। ಯೋಕ್ತಾಹೇ, ಯೋಕ್ತಾಸ್ವಹೇ, ಯೋಕ್ತಾಸ್ತಹೇ।

ಲ್ಯುಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು - ಯೋಕ್ಷ್ಯತಿ, ಯೋಕ್ಷ್ಯತಃ, ಯೋಕ್ಷ್ಯಂತಿ
 ಯೋಕ್ಷ್ಯಸಿ, ಯೋಕ್ಷ್ಯಥಃ, ಯೋಕ್ಷ್ಯಥಾ, ಯೋಕ್ಷ್ಯಮಿ, ಯೋಕ್ಷ್ಯಮಃ, ಯೋಕ್ಷ್ಯಮಃ।
 ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು - ಯೋಕ್ಷ್ಯತೇ, ಯೋಕ್ಷ್ಯತೇ, ಯೋಕ್ಷ್ಯಂತೇ।
 ಯೋಕ್ಷ್ಯಸೇ, ಯೋಕ್ಷ್ಯಥೇ, ಯೋಕ್ಷ್ಯದ್ವೇ। ಯೋಕ್ಷ್ಯೇ, ಯೋಕ್ಷ್ಯವಹೇ,
 ಯೋಕ್ಷ್ಯಮಹೇ।

ಲೋಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು - ಯುನಕ್ತು/ಯುಜ್ಞಾತ್, ಯುಜ್ಞಾಮ್,
 ಯುಜ್ಞಂತು। “ಹೂರುಲ್ಯೋ ಹೇರ್ಥಿಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯುನ್/ಯುಜ್ಞಾತ್,
 ಯುಜ್ಞಾಮ್, ಯುಜ್ಞ ಯುನದಾನಿ, ಯುನದಾವ, ಯುನದಾಮು।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು - ಯುಜ್ಞಾಮ್, ಯುಜ್ಞಾತಾಮ್, ಯುಜ್ಞತಾಮ್।
 ಯುಜ್ಞಕ್ಷ್ವ, ಯುಜ್ಞಾಥಾಮ್, ಯುಜ್ಞಮ್। ಯುನಧೈ, ಯುನಧಾವಹೈ,
 ಯುನಧಾಮಹೈ।

ಲಜ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು - ಅಯುನಕ್/ಅಯುನಗ್, ಅಯುಜ್ಞಾಮ್,
 ಅಯುಜ್ಞನ್। ಅಯುನಕ್/ಅಯುನಗ್, ಅಯುಜ್ಞಮ್, ಅಯುಜ್ಞ ಅಯುಜ್ಞಾಮ್,
 ಅಯುಜ್ಞಾ ಅಯುಜ್ಞಾ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು - ಅಯುಜ್ಞ, ಅಯುಜ್ಞಾತಾಮ್, ಅಯುಜ್ಞತ
 ಅಯುಜ್ಞಾಃ, ಅಯುಜ್ಞಾಥಾಮ್, ಅಯುಜ್ಞಮ್। ಅಯುಜ್ಞೇ, ಅಯುಜ್ಞಹಿ,
 ಅಯುಜ್ಞಹಿ।

ವಿ.ಲಿಜ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು -ಯುಜ್ಞಾತ್, ಯುಜ್ಞಾತಾಮ್,
 ಯುಜ್ಞಾತಿ, ಯುಜ್ಞಾತಿಃ, ಯುಜ್ಞಾತಮ್, ಯುಜ್ಞಾತಿ ಯುಜ್ಞಾತ್, ಯುಜ್ಞಾತ್,
 ಯುಜ್ಞಾತ್, ಯುಜ್ಞಾತ್ಮು।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು - ಯುಜ್ಞೇತ, ಯುಜ್ಞೇಯಾತಾಮ್, ಯುಜ್ಞೇರನ್।
 ಯುಜ್ಞೇಥಾಃ, ಯುಜ್ಞೇಯಾಥಾಮ್, ಯುಜ್ಞೇಧಮ್। ಯುಜ್ಞೇಯ, ಯುಜ್ಞೇವಹಿ,
 ಯುಜ್ಞೇಮಹಿ।

ಅ.ಲಿಜ್:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು - ಯುಜ್ಞಾತ್, ಯುಜ್ಞಾತ್ಮಾಮ್,
 ಯುಜ್ಞಾತ್ಮುಃ, ಯುಜ್ಞಾತ್ಮಿ, ಯುಜ್ಞಾತ್ಮಮ್, ಯುಜ್ಞಾತ್ಮು ಯುಜ್ಞಾತ್ಮಮ್,

ಯುಇಕ್ವಾಸ್ತ್ಯ, ಯುಇಕ್ವಾಸ್ತ್ಯ|

ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದದ ರೂಪಗಳು - ಯುಕ್ವೀಷ್ಟ, ಯುಕ್ವೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಯುಕ್ವೀರನ್|
ಯುಕ್ವೀಷ್ಠಾಃ, ಯುಕ್ವೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಯುಕ್ವೀದ್ವಮ್| ಯುಕ್ವೀಯ, ಯುಕ್ವೀವಹಿ,
ಯುಕ್ವೀಮಹಿ|

ಉಜ್ಃ ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದದ ರೂಪಗಳು - ಅಯೌಕ್ವೀತ್, ಅಯೌಕ್ವಾಮ್, ಅಯೌಕ್ವಃ|
ಅಯೌಕ್ವೀಃ, ಅಯೌಕ್ವಮ್, ಅಯೌಕ್ವ| ಅಯೌಕ್ವಮ್. ಅಯೌಕ್ವ, ಅಯೌಕ್ವ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು -ಅಯುಕ್ತ್, ಅಯುಕ್ವಾತಾಮ್, ಅಯುಕ್ವತ| ಅಯುಕ್ವಾಃ,
ಅಯುಕ್ವಾಧಾಮ್, ಅಯುಗ್ಧಮ್| ಅಯುಕ್ವಿ, ಅಯುಕ್ವಹಿ, ಅಯುಕ್ವಹಿ|

ಲೃಜ್ಃ:- ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದದ ರೂಪಗಳು - ಅಯೋಕ್ವೀತ್, ಅಯೋಕ್ವೀತಾಮ್,
ಅಯೋಕ್ವೀನ್| ಅಯೋಕ್ವೀಃ, ಅಯೋಕ್ವೀತಮ್, ಅಯೋಕ್ವೀತ| ಅಯೋಕ್ವೀಮ್,
ಅಯೋಕ್ವೀವ, ಅಯೋಕ್ವೀಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಯೋಕ್ವೀತ, ಅಯೋಕ್ವೀತಾಮ್, ಅಯೋಕ್ವೀನ್|
ಅಯೋಕ್ವೀಧಾಃ, ಅಯೋಕ್ವೀಧಾಮ್, ಅಯೋಕ್ವೀದ್ವಮ್| ಅಯೋಕ್ವೀಃ,
ಅಯೋಕ್ವೀವಹಿ, ಅಯೋಕ್ವೀಮಹಿ|

ಧಾತು 5. ರಿಚಿರ್ ವಿರೇಚನೇ(ವಿರೇಚನ/ಖಾಲಿ ಮಾಡುವದು) ಇದರಲ್ಲಿ
'ರಿಚ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಸ್ವರೀತೇತ್ ಆಗಿರುವದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿದೆ.
ಇದು 'ಚ್' ಕಾರಾನ್ತ ಅನುದಾತ್ರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅನಿಚ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ
'ರಿಚ್' ನಲ್ಲಿ 'ಕ್ರಾ'ದಿ' ನಿಯಮದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಇಚ್' ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯೂ
'ಯುಜ್' ಧಾತುವಿನಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. 'ರಿಚ್' ನಲ್ಲಿ ರೇಫವಿರುವುದರಿಂದ 'ಶ್ಮಮ್(ನ್)'
ಗೆ ಣತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:-ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದದ ರೂಪಗಳು-ರಿಣಕ್ತಿ, ರಿಜ್ಃ, ರಿಇನ್ತಿ, ರಿಣಕ್ತಿ, ರಿಜ್ಃಕ್ಃ,
ರಿಜ್ಃಕ್ಃ| ರಿಣಕ್ತಿ, ರಿಇನ್ತಿ, ರಿಇನ್ತಿ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು-ರಿಜ್ಃಕ್ತೇ, ರಿಇನ್ತಾತೆ, ರಿಇನ್ತೇ| ಇತ್ಯಾದಿ
ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಿಟ್:-ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದದ ರೂಪಗಳು - ರಿರೇಚ, ರಿರಿಚತುಃ, ರಿರಿಚುಃ| ರಿರೇಚಿಥ,
ರಿರಿಚಥುಃ, ರಿರಿಚಿ| ರಿರೇಚ, ರಿರಿಚಿವ, ರಿರಿಚಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು-ರಿರಿಚೇ, ರಿರಿಚಾತೆ, ರಿರಿಚಿರೇ| ರಿರಿಚಿಷೇ, ರಿರಿಚಾಥೇ,
ರಿರಿಚಿಧೇ| ರಿರಿಚೇ, ರಿರಿಚಿವಹೇ, ರಿರಿಚಿಮಹೇ|

ಉಟ್:-ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದದ ರೂಪಗಳು - ರೇಕ್ತಾ, ರೇಕ್ತಾರೌ, ರೇಕ್ತಾರಃ| ರೇಕ್ತಾಸಿ,
ರೇಕ್ತಾಸ್ಥಃ, ರೇಕ್ತಾಸ್ಥ| ರೇಕ್ತಾಸ್ಥಿ, ರೇಕ್ತಾಸ್ಥಃ, ರೇಕ್ತಾಸ್ಥಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು-ರೇಕ್ತಾ, ರೇಕ್ತಾರೌ, ರೇಕ್ತಾರಃ| ರೇಕ್ತಾಸೇ, ರೇಕ್ತಾಸಾಥೇ,

ರೇಕ್ತಾದ್ವೇ, ರೇಕ್ತಾಹೇ, ರೇಕ್ತಾಸ್ವಹೇ, ರೇಕ್ತಾಸ್ವಹೇ।

ಲೃಟ್‌ಪರಸ್ವೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು-ರೇಕ್ಷ್ಯತಿ, ರೇಕ್ಷ್ಯತಃ, ರೇಕ್ಷ್ಯನ್ತಿರೇಕ್ಷ್ಯಸಿ,
ರೇಕ್ಷ್ಯಥಃ, ರೇಕ್ಷ್ಯಥಾ ರೇಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ರೇಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ರೇಕ್ಷ್ಯಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು - ರೇಕ್ಷ್ಯತೇ, ರೇಕ್ಷ್ಯತೇ, ರೇಕ್ಷ್ಯಂತೇ ರೇಕ್ಷ್ಯಸೇ,
ರೇಕ್ಷ್ಯಥೇ, ರೇಕ್ಷ್ಯದ್ವೇ ರೇಕ್ಷ್ಯೇ, ರೇಕ್ಷ್ಯಾವಹೇ, ರೇಕ್ಷ್ಯಾಮಹೇ।

ರೋಟಃಪರಸ್ವೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು - ರಿಣಕ್ರು/ರಿಜ್ಯಾತ್, ರಿಜ್ಯಾಮ್, ರಿಜ್ಯಾನ್ತು
ರಿಜ್ಯೇ/ರಿಜ್ಯಾತ್, ರಿಜ್ಯಾಮ್, ರಿಜ್ಯು ರಿಣಚಾನಿ, ರಿಣಚಾವ, ರಿಣಚಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು-ರಿಜ್ಯಾಮ್, ರಿಜ್ಯಾತಾಮ್, ರಿಜ್ಯಾತಾಮ್, ರಿಜ್ಯಕ್ಷಮ್,
ರಿಜ್ಯಾಥಾಮ್, ರಿಜ್ಯಧ್ವಮ್, ರಿಣಚೈ, ರಿಣಚಾವಹೈ, ರಿಣಚಾಮಹೈ।

ಲಜ್:- ಪರಸ್ವೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು-ಅರಿಣಕ್/ಅರಿಣಗ್, ಅರಿಜ್ಯಾಮ್,
ಅರಿಜ್ಯಾನ್, ಅರಿಣಕ್/ಅರಿಣಗ್, ಅರಿಜ್ಯಕ್ತಮ್, ಅರಿಜ್ಯಕ್ತು ಅರಿಣಚಮ್, ಅರಿಜ್ಯಾವ್,
ಅರಿಜ್ಯು।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು - ಅರಿಜ್ಯು, ಅರಿಜ್ಯಾತಾಮ್, ಅರಿಜ್ಯಾತು ಅರಿಜ್ಯಾಃ,
ಅರಿಜ್ಯಾಥಾಮ್, ಅರಿಜ್ಯಧ್ವಮ್, ಅರಿಜ್ಯೈ, ಅರಿಜ್ಯಾಹಿ, ಅರಿಜ್ಯಾಹಿ।

ವಿ.ಲಿಜ್:- ಪರಸ್ವೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು-ರಿಜ್ಯಾತ್, ರಿಜ್ಯಾತಾಮ್, ರಿಜ್ಯಾಃ,
ರಿಜ್ಯಾಃ, ರಿಜ್ಯಾತಮ್, ರಿಜ್ಯಾತು ರಿಜ್ಯಾಮ್, ರಿಜ್ಯಾವ, ರಿಜ್ಯಾಮಿ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು-ರಿಜ್ಯೇತ, ರಿಜ್ಯೇಯಾತಾಮ್, ರಿಜ್ಯೇರನ್ ರಿಜ್ಯೇಥಾಃ,
ರಿಜ್ಯೇಯಾಥಾಮ್, ರಿಜ್ಯೇಧ್ವಮ್, ರಿಜ್ಯೇಯ, ರಿಜ್ಯೇವಹಿ, ರಿಜ್ಯೇಮಹಿ।

ಅ.ಲಿಜ್:-ಪರಸ್ವೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು - ರಿಜ್ಯಾತ್, ರಿಜ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ರಿಜ್ಯಾಃ,
ರಿಜ್ಯಾಃ, ರಿಜ್ಯಾಸ್ತಮ್, ರಿಜ್ಯಾಸ್ತು ರಿಜ್ಯಾಸಮ್, ರಿಜ್ಯಾಸ್ತು, ರಿಜ್ಯಾಸ್ತು।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು - ರಿಕ್ಷೀಷ್ಟ, ರಿಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ರಿಕ್ಷೀರನ್ ರಿಕ್ಷೀಷ್ಠಾಃ,
ರಿಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ರಿಕ್ಷೀಧ್ವಮ್, ರಿಕ್ಷೀಯ, ರಿಕ್ಷೀವಹಿ, ರಿಕ್ಷೀಮಹಿ।

ಲುಜ್:- ಪರಸ್ವೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು - ಅರಿಚತ್, ಅರಿಚತಾಮ್, ಅರಿಚನ್,
ಅರಿಚಃ, ಅರಿಚತಮ್, ಅರಿಚತು ಅರಿಚಮ್, ಅರಿಚಾವ, ಅರಿಚಾಮ।

ಪ. ಪ. ವಿಕಲ್ಪದ ರೂಪಗಳು-ಅರೈಕ್ಷೀತ್, ಅರೈಕ್ಷಾಮ್, ಅರೈಕ್ಷುಃ, ಅರೈಕ್ಷೀಃ,
ಅರೈಕ್ಷಮ್, ಅರೈಕ್ಷು ಅರೈಕ್ಷಮ್, ಅರೈಕ್ಷು ಅರೈಕ್ಷು।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು-ಅರಿಕ್ತ, ಅರಿಕ್ತಾತಾಮ್, ಅರಿಕ್ತತು ಅರಿಕ್ತಾಃ,
ಅರಿಕ್ತಾಥಾಮ್, ಅರಿಗ್ಧಮ್, ಅರಿಕ್ತಿ, ಅರಿಕ್ತಹಿ, ಅರಿಕ್ತಹಿ।

ಲೃಜ್:-ಪರಸ್ವೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು - ಅರೇಕ್ಷ್ಯತ್, ಅರೇಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅರೇಕ್ಷ್ಯನ್,
ಅರೇಕ್ಷ್ಯಃ, ಅರೇಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅರೇಕ್ಷ್ಯತು, ಅರೇಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅರೇಕ್ಷ್ಯವ, ಅರೇಕ್ಷ್ಯಮಿ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು-ಅರೇಕ್ಷ್ಯತ, ಅರೇಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅರೇಕ್ಷ್ಯನ್ತು

ಅರೇಕ್ಷ್ಯಧಾಃ, ಅರೇಕ್ಷ್ಯೇಧಾಮ್, ಅರೇಕ್ಷ್ಯಧ್ವಮ್| ಅರೇಕ್ಷ್ಯೇ, ಅರೇಕ್ಷ್ಯಾವಹಿ, ಅರೇಕ್ಷ್ಯಮಹಿ|

ಧಾತು 6. ವಿಚಿರ್-ಪೃಥಗ್ಭಾವೇ (ಬೇರ್ಪಡಿಸುವದು)- ಇದರಲ್ಲಿ 'ವಿಚಿ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಸ್ವರಿತೇತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಉಭಯಪದಿ' ಆಗಿದೆ. 'ಚಿ' ಕಾರಾನ್ತ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅನಿಚ್' ಆಗಿದೆ. ಆದರೂ ಕೂಡ 'ಲಿಚ್' ನಲ್ಲಿ 'ಕ್ರಾ'ದಿ' ನಿಯಮದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಇಚ್' ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಕೂಡ 'ರಿಚ್' ಧಾತುವಿನಂತೆ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಾಳುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ರೇಫ(ರ್) ಇಲ್ಲದ್ದರಿಂದ 'ಶ್ವಮ್(ನ) ನಲ್ಲಿ ರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಲಚ್:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ- ವಿನಕ್ತಿ, ವಿಜ್ಞಕ್ತಃ, ವಿಜ್ಞಂತಿ, ವಿನಕ್ತಿ, ವಿಜ್ಞಕ್ತಃ, ವಿಜ್ಞಕ್ತಃ| ವಿನಕ್ತಿ, ವಿಜ್ಞಕ್ತಃ, ವಿಜ್ಞಕ್ತಃ, ವಿಜ್ಞಕ್ತಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ವಿಜ್ಞಕ್ತೇ, ವಿಜ್ಞಾತೇ, ವಿಜ್ಞತೇ| ವಿಜ್ಞಕ್ತೇ, ವಿಜ್ಞಾತೇ, ವಿಜ್ಞತೇ| ವಿಜ್ಞಕ್ತೇ, ವಿಜ್ಞಾತೇ, ವಿಜ್ಞತೇ|

ಲಿಚ್:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ- ವಿವೇಚಿ, ವಿವಿಚಿತುಃ, ವಿವಿಚುಃ| ವಿವೇಚಿಥ, ವಿವಿಚಿಥುಃ, ವಿವಿಚಿ ವಿವೇಚಿ, ವಿವಿಚಿವ, ವಿವಿಚಿಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ವಿವಿಚೇ, ವಿವಿಚಾತೇ, ವಿವಿಚಿರೇ| ವಿವಿಚಿಷೇ, ವಿವಿಚಾಥೇ, ವಿವಿಚಿಧೇ, ವಿವಿಚೇ, ವಿವಿಚಿವಹೇ, ವಿವಿಚಿಮಹೇ|

ಲುಚ್:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ- ವೇಕ್ತಾ, ವೇಕ್ತಾರೌ, ವೇಕ್ತಾರಃ| ವೇಕ್ತಾಸಿ, ವೇಕ್ತಾಸ್ತಃ, ವೇಕ್ತಾಸ್ಥಿ| ವೇಕ್ತಾಸಿ, ವೇಕ್ತಾಸ್ತಃ, ವೇಕ್ತಾಸ್ಥಿ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ವೇಕ್ತಾ, ವೇಕ್ತಾರೌ, ವೇಕ್ತಾರಃ| ವೇಕ್ತಾಸೇ, ವೇಕ್ತಾಸಾಥೇ, ವೇಕ್ತಾಧೇ| ವೇಕ್ತಾಹೇ, ವೇಕ್ತಾಸ್ತಹೇ, ವೇಕ್ತಾಸ್ತಹೇ|

ಲೃಚ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ - ವೇಕ್ಷ್ಯತಿ ವೇಕ್ಷ್ಯತಃ, ವೇಕ್ಷ್ಯಂತಿ ವೇಕ್ಷ್ಯಸಿ, ವೇಕ್ಷ್ಯಥಃ, ವೇಕ್ಷ್ಯಥ| ವೇಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ವೇಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ವೇಕ್ಷ್ಯಾಮಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ವೇಕ್ಷ್ಯತೇ, ವೇಕ್ಷ್ಯತೇ, ವೇಕ್ಷ್ಯಂತೇ| ವೇಕ್ಷ್ಯಸೇ,

ವೇಕ್ಷ್ಯಥೇ, ವೇಕ್ಷ್ಯಧೇ| ವೇಕ್ಷ್ಯೇ, ವೇಕ್ಷ್ಯಾವಹೇ, ವೇಕ್ಷ್ಯಾಮಹೇ|

ಲೋಚ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ- ವಿನಕ್ತು/ವಿಜ್ಞಕ್ತಾತ್, ವಿಜ್ಞಕ್ತಾಮ್, ವಿಜ್ಞಂತು| ವಿಜ್ಞಗ್ನಿ/ವಿಜ್ಞಕ್ತಾತ್, ವಿಜ್ಞಕ್ತಾಮ್, ವಿಜ್ಞಕ್ತು| ವಿನಚಾನಿ, ವಿನಚಾವ, ವಿನಚಾಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ವಿಜ್ಞಕ್ತಾಮ್, ವಿಜ್ಞಾತಾಮ್, ವಿಜ್ಞತಾಮ್| ವಿಜ್ಞಕ್ತಾತ್, ವಿಜ್ಞಾತಾತ್, ವಿಜ್ಞತಾತ್| ವಿನಚಿ, ವಿನಚಾವಹೈ, ವಿನಚಾಮಹೈ|

ಲಜ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ- ಅವಿನಕ್/ಅವಿನಗ್, ಅವಿಜ್ಞಕ್ತಾಮ್, ಅವಿಜ್ಞಂತು| ಅವಿನಕ್/ಅವಿನಗ್, ಅವಿಜ್ಞತಾಮ್, ಅವಿಜ್ಞಕ್ತು| ಅವಿನಚಾಮ್, ಅವಿಜ್ಞಾತ್ ಅವಿಜ್ಞು|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಅವಿಜ್ಞಕ್ತ, ಅವಿಜ್ಞಾತಾಮ್, ಅವಿಜ್ಞತು| ಅವಿಜ್ಞಕ್ತಾಃ,

ಅವಿಚ್ಛಾಧಾಮ್, ಅವಿಜ್ಞ್ಘಮ್, ಅವಿಜ್ಞೆ, ಅವಿಜ್ಞಾಹಿ, ಅವಿಜ್ಞಾಹಿಂ

ವಿ.ಲಿಜ್ಃ:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ - ವಿಚ್ಛಾತ್, ವಿಚ್ಛಾತಾಮ್, ವಿಚ್ಛಾತಿ, ವಿಚ್ಛಾತಿಃ, ವಿಚ್ಛಾತಿಮ್, ವಿಚ್ಛಾತಿತಮ್, ವಿಚ್ಛಾತಿತಾ, ವಿಚ್ಛಾತಿತಮ್, ವಿಚ್ಛಾತಿವ, ವಿಚ್ಛಾತಿಮು

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ವಿಕ್ಷೀಷ್, ವಿಕ್ಷೀಯಾತಾಮ್, ವಿಕ್ಷೀರನ್, ವಿಕ್ಷೀಥಾಃ, ವಿಕ್ಷೀಯಾಧಾಮ್, ವಿಕ್ಷೀಧಮ್, ವಿಕ್ಷೀಯ, ವಿಕ್ಷೀವಹಿ, ವಿಕ್ಷೀಮಹಿ

ಆ.ಲಿಜ್ಃ:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ- ವಿಚ್ಛಾತ್, ವಿಚ್ಛಾತಾಮ್, ವಿಚ್ಛಾತುಃ | ವಿಚ್ಛಾತಿ, ವಿಚ್ಛಾತಮ್, ವಿಚ್ಛಾತುಃ, ವಿಚ್ಛಾತಮ್, ವಿಚ್ಛಾತುಃ, ವಿಚ್ಛಾತುಃ

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ವಿಕ್ಷೀಷ್, ವಿಕ್ಷೀಯಾತಾಮ್, ವಿಕ್ಷೀರನ್, ವಿಕ್ಷೀಷಾಃ, ವಿಕ್ಷೀಯಾಸಾಮ್, ವಿಕ್ಷೀಧಮ್, ವಿಕ್ಷೀಯ, ವಿಕ್ಷೀವಹಿ, ವಿಕ್ಷೀಮಹಿ

ಉಜ್ಃ:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ -ಅವಿಚತ್, ಅವಿಚತಾಮ್, ಅವಿಚನ್, ಅವಿಚಃ, ಅವಿಚತಮ್, ಅವಿಚತಾ ಅವಿಚಮ್, ಅವಿಚಾವ, ಅವಿಚಾಮ

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು - ಅವೈಕ್ಷೀತ್, ಅವೈಕ್ಷಾಮ್, ಅವೈಕ್ಷುಃ, ಅವೈಕ್ಷೀಃ, ಅವೈಕ್ಷಮ್, ಅವೈಕ್ಷಾ ಅವೈಕ್ಷಮ್, ಅವೈಕ್ಷಾ ಅವೈಕ್ಷಾ |

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಅವಿಕ್ತ, ಅವಿಕ್ತಾತಾಮ್, ಅವಿಕ್ತತಾ ಅವಿಕ್ತಾಃ, ಅವಿಕ್ತಾಧಾಮ್, ಅವಿಕ್ತಧಮ್, ಅವಿಕ್ತ, ಅವಿಕ್ತಹಿ, ಅವಿಕ್ತಹಿಂ

ಲೃಜ್ಃ:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ - ಅವೇಕ್ಷಾತ್, ಅವೇಕ್ಷಾತಾಮ್, ಅವೇಕ್ಷಾನ್, ಅವೇಕ್ಷಾಃ, ಅವೇಕ್ಷಾತಮ್, ಅವೇಕ್ಷಾತಾ ಅವೇಕ್ಷಾಮ್, ಅವೇಕ್ಷಾತಮ್, ಅವೇಕ್ಷಾತಮ್, ಅವೇಕ್ಷಾತಮ್, ಅವೇಕ್ಷಾತಮ್

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಅವೇಕ್ಷಾತ, ಅವೇಕ್ಷೀತಾಮ್, ಅವೇಕ್ಷಾನ್, ಅವೇಕ್ಷಾಃ, ಅವೇಕ್ಷೀಧಾಮ್, ಅವೇಕ್ಷೀಧಮ್, ಅವೇಕ್ಷೀಃ, ಅವೇಕ್ಷಾತಮಹಿ, ಅವೇಕ್ಷಾತಮಹಿ

ಧಾತು 7. ಕ್ಷುಧಿರ್ ಸಂಪೇಷಣೇ (ಪುಡಿಮಾಡುವದು) ಇದರಲ್ಲಿ 'ಕ್ಷುಧಾ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಸ್ವರಿತೇತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಉಭಯಪದಿ' ಆಗಿದೆ. ಅನುದಾತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿದೆ. ಆದರೂ ಕೂಡ 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ 'ಕ್ಯಾ'ದಿ ನಿಯಮದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಕೂಡ 'ಭಿ'ದಾ ಧಾತುವಿನಂತೆ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಾಳುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿ 'ಷ್' ಕಾರ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ 'ಶ್ಮ' (ನ) ನಲ್ಲಿ ರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ - ಕ್ಷುಣತ್ರಿ, ಕ್ಷುನ್ತಃ, ಕ್ಷುನ್ತುಕ್ಷುಣತ್ರಿ, ಕ್ಷುನ್ತಃ, ಕ್ಷುನ್ತು ಕ್ಷುಣದ್ವಿ, ಕ್ಷುನ್ತಃ, ಕ್ಷುನ್ತಃ

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಕ್ಷುನ್ತೇ, ಕ್ಷುನ್ತಾತೇ, ಕ್ಷುನ್ತತೇ ಕ್ಷುನ್ತೇ, ಕ್ಷುನ್ತಾಥೇ, ಕ್ಷುನ್ತೇಕ್ಷುನ್ತೇ, ಕ್ಷುನ್ತಹೇ, ಕ್ಷುನ್ತಹೇ

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ - ಚುಕ್ಷೋದ, ಚುಕ್ಷುದತುಃ, ಚುಕ್ಷುದುಃ, ಚುಕ್ಷೋದಿಥ, ಚುಕ್ಷುದಧುಃ, ಚುಕ್ಷುದ, ಚುಕ್ಷೋದ, ಚುಕ್ಷುದಿವ, ಚುಕ್ಷುದಿಮ

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಚುಕ್ಕುದೇ, ಚುಕ್ಕುದಾತೇ, ಚುಕ್ಕುದಿರೆ, ಚುಕ್ಕುದಿಷೇ, ಚುಕ್ಕುದಾಥೇ, ಚುಕ್ಕುದಿದ್ದೇ, ಚುಕ್ಕುದೇ, ಚುಕ್ಕುದಿವಹೇ, ಚುಕ್ಕುದಿಮಹೇ

ಉಟ್:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ- ಕ್ಷೋತ್ತಾ, ಕ್ಷೋತ್ತಾರೌ, ಕ್ಷೋತ್ತಾರಃ| ಕ್ಷೋತ್ತಾಸಿ, ಕ್ಷೋತ್ತಾಸ್ಥಃ, ಕ್ಷೋತ್ತಾಸ್ಥ, ಕ್ಷೋತ್ತಾಸ್ಮಿ, ಕ್ಷೋತ್ತಾಸ್ವಃ, ಕ್ಷೋತ್ತಾಸ್ಯಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಕ್ಷೋತ್ತಾ, ಕ್ಷೋತ್ತಾರೌ, ಕ್ಷೋತ್ತಾರಃ| ಕ್ಷೋತ್ತಾಸೇ, ಕ್ಷೋತ್ತಾಸಾಥೇ, ಕ್ಷೋತ್ತಾದ್ದೇ, ಕ್ಷೋತ್ತಾಹೇ, ಕ್ಷೋತ್ತಾಸ್ವಹೇ, ಕ್ಷೋತ್ತಾಸ್ಯಹೇ|

ಲೃಟ್:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ -ಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯತಿ, ಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯತಃ, ಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯಂತಿ, ಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯಂತಿ, ಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯಥಃ, ಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯಥ, ಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯಾಮಿ, ಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯಾವಃ, ಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯಾಮಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯತೇ, ಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯತೇ, ಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯಂತೇ| ಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯಸೇ, ಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯಥೇ, ಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯದ್ವೇ, ಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯೇ, ಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯಾವಹೇ, ಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯಾಮಹೇ|

ಲೋಟ್:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ - ಕ್ಷುಣತ್ವ/ಕ್ಷುಣಾತ್, ಕ್ಷುಣಾಮ್, ಕ್ಷುಣಂತು| ಕ್ಷುಣ್/ಕ್ಷುಣಾತ್, ಕ್ಷುಣಮ್, ಕ್ಷುಣ್| ಕ್ಷುಣದಾನಿ, ಕ್ಷುಣದಾವ, ಕ್ಷುಣದಾಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಕ್ಷುಣಾಮ್, ಕ್ಷುಣಾತಾಮ್, ಕ್ಷುಣತಾಮ್| ಕ್ಷುಣ್ಷ, ಕ್ಷುಣಾಧಾಮ್, ಕ್ಷುಣಾದ್ಧಮ್| ಕ್ಷುಣದೈ, ಕ್ಷುಣದಾವಹೈ, ಕ್ಷುಣದಾಮಹೈ|

ಲಜ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ -ಅಕ್ಷುಣತ್, ಅಕ್ಷುಣಾಮ್, ಅಕ್ಷುಣನ್| ಅಕ್ಷುಣಃ, ಅಕ್ಷುಣತ್(ದ್), ಅಕ್ಷುಣಮ್| ಅಕ್ಷುಣ್| ಅಕ್ಷುಣದಮ್, ಅಕ್ಷುಣ್ಷ, ಅಕ್ಷುಣ್ಷಿ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಅಕ್ಷುಣ್, ಅಕ್ಷುಣಾತಾಮ್, ಅಕ್ಷುಣತ| ಅಕ್ಷುಣಾಃ, ಅಕ್ಷುಣಾಧಾಮ್, ಅಕ್ಷುಣಾದ್ಧಮ್| ಅಕ್ಷುಣಿ, ಅಕ್ಷುಣ್ಷಿ, ಅಕ್ಷುಣ್ಷಿ|

ಎ. ಲಿಜ್:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ - ಕ್ಷುಣ್ಣಾತ್, ಕ್ಷುಣ್ಣಾತಾಮ್, ಕ್ಷುಣ್ಣಾಃ| ಕ್ಷುಣ್ಣಾಃ, ಕ್ಷುಣ್ಣಾತಮ್, ಕ್ಷುಣ್ಣಾತಕ್ಷುಣ್ಣಾತಮ್, ಕ್ಷುಣ್ಣಾತ್ವ, ಕ್ಷುಣ್ಣಾತ್ಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಕ್ಷುಣ್ಣೀತ, ಕ್ಷುಣ್ಣೀಯಾತಾಮ್, ಕ್ಷುಣ್ಣೀರನ್| ಕ್ಷುಣ್ಣೀಥಾಃ, ಕ್ಷುಣ್ಣೀಯಾಧಾಮ್, ಕ್ಷುಣ್ಣೀಧಮ್| ಕ್ಷುಣ್ಣೀಯ, ಕ್ಷುಣ್ಣೀವಹಿ, ಕ್ಷುಣ್ಣೀಮಹಿ|

ಆ. ಲಿಜ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ - ಕ್ಷುದ್ಯಾತ್, ಕ್ಷುದ್ಯಾತಾಮ್, ಕ್ಷುದ್ಯಾಃ| ಕ್ಷುದ್ಯಾಃ, ಕ್ಷುದ್ಯಾಸಮ್, ಕ್ಷುದ್ಯಾಸ್| ಕ್ಷುದ್ಯಾಸಮ್, ಕ್ಷುದ್ಯಾಸ್ವ, ಕ್ಷುದ್ಯಾಸ್ಯ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಕ್ಷುದ್ವೀಷ್ಟ, ಕ್ಷುದ್ವೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕ್ಷುದ್ವೀರನ್| ಕ್ಷುದ್ವೀಷಾಃ, ಕ್ಷುದ್ವೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಕ್ಷುದ್ವೀಧಮ್| ಕ್ಷುದ್ವೀಯ, ಕ್ಷುದ್ವೀವಹಿ, ಕ್ಷುದ್ವೀಮಹಿ|

ಉಜ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ-ಅಕ್ಷುದತ್, ಅಕ್ಷುದತಾಮ್, ಅಕ್ಷುದನ್| ಅಕ್ಷುದಃ, ಅಕ್ಷುದತಮ್, ಅಕ್ಷುದತ| ಅಕ್ಷುದಮ್, ಅಕ್ಷುದಾವ, ಅಕ್ಷುದಾಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಅಕ್ಷುತ್, ಅಕ್ಷುತಾತಾಮ್, ಅಕ್ಷುತತ| ಅಕ್ಷುತಾಃ, ಅಕ್ಷುತಾಧಾಮ್, ಅಕ್ಷುತಧಮ್| ಅಕ್ಷುತಿ, ಅಕ್ಷುತ್ವಹಿ, ಅಕ್ಷುತ್ವಹಿ|

ಲೃಟ್:-ಪರಸ್ಥ ಪದದಲ್ಲಿ -ಅಕ್ಷೋತ್ಸ್ರತ್, ಅಕ್ಷೋತ್ಸ್ರತಾಮ್, ಅಕ್ಷೋತ್ಸ್ರನ್।
ಅಕ್ಷೋತ್ಸ್ರಃ, ಅಕ್ಷೋತ್ಸ್ರತಮ್, ಅಕ್ಷೋತ್ಸ್ರತಃ, ಅಕ್ಷೋತ್ಸ್ರಮ್, ಅಕ್ಷೋತ್ಸ್ರವಃ,
ಅಕ್ಷೋತ್ಸ್ರಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಅಕ್ಷೋತ್ಸ್ರತ, ಅಕ್ಷೋತ್ಸ್ರತಾಮ್, ಅಕ್ಷೋತ್ಸ್ರನ್, ಅಕ್ಷೋತ್ಸ್ರಃ,
ಅಕ್ಷೋತ್ಸ್ರತಾಮ್, ಅಕ್ಷೋತ್ಸ್ರದ್ವಮ್। ಅಕ್ಷೋತ್ಸ್ರೇ, ಅಕ್ಷೋತ್ಸ್ರವಹಿ,
ಅಕ್ಷೋತ್ಸ್ರಮಹಿ।

ಧಾತು 8. ಉಚ್ಚಾದಿರ್-ದೀಪ್ತಿ-ದೇವನಯೋಃ-(ಹೊಳೆಯುವದು/ ಆಡುವದು)
- ಇದರಲ್ಲಿ 'ಚ್ಚಾದ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಉದಿತ್' ನ ಫಲವೇನೆಂದರೆ
"ಉದಿತೋ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ವಾ' ಶಬ್ದ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ
ಇಡಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಸ್ವರಿತೇತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿಯೂ,
ಮತ್ತು ಸೇಟ್ ಆಗಿಯೂ ಇದೆ. ಆದರೆ 'ಸಿಚ್' ಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ 'ಸ್' ಕಾರಾದಿ
ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ಸೋಽಸಿಚಿ ಕೃತಚ್ಯುತಚ್ಯುತಚ್ಯುತದ್ವನೃತಃ" ಎಂಬ
ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಆಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಯು' ಕಾರವಿರೋಧದಿಂದ
ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಣತ್' ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:-ಪರಸ್ಥ ಪದದಲ್ಲಿ-ಭೃಣತಿ, ಭೃನ್ತಃ, ಭೃನ್ತುಃ, ಭೃಣತಿ, ಭೃನ್ತಃ, ಭೃನ್ತುಃ, ಭೃಣದ್ವಿ,
ಭೃನ್ತಃ, ಭೃನ್ತಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಭೃನ್ತೇ, ಭೃನ್ತಾತೇ, ಭೃನ್ತತೇ, ಭೃನ್ತೇ, ಭೃನ್ತಾಥೇ, ಭೃನ್ತದ್ವೇ,
ಭೃನ್ತೇ, ಭೃನ್ತಹೇ, ಭೃನ್ತಹೇ।

ಲಿಟ್:- ಪರಸ್ಥ ಪದದಲ್ಲಿ - ಚಚ್ಚದರ್, ಚಚ್ಚದತುಃ, ಚಚ್ಚದುಃ, ಚಚ್ಚದಿರ್ಥ,
ಚಚ್ಚದಥುಃ, ಚಚ್ಚದ, ಚಚ್ಚದರ್, ಚಚ್ಚದಿವ, ಚಚ್ಚದಿಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಚಚ್ಚದೇ, ಚಚ್ಚದಾತೇ, ಚಚ್ಚದಿರೇ, ಚಚ್ಚದಿಷೇ/ಚಚ್ಚದೇ,
ಚಚ್ಚದಾಥೇ, ಚಚ್ಚದಿಧೇ, ಚಚ್ಚದೇ, ಚಚ್ಚದಿವಹೇ, ಚಚ್ಚದಿಮಹೇ।

ಲುಟ್:- ಪರಸ್ಥ ಪದದಲ್ಲಿ -ಭರ್ದಿತಾ, ಭರ್ದಿತಾರೌ, ಭರ್ದಿತಾರಃ। ಭರ್ದಿತಾಸಿ,
ಭರ್ದಿತಾಸ್ತಃ, ಭರ್ದಿತಾಸ್ತು, ಭರ್ದಿತಾಸ್ಮಿ, ಭರ್ದಿತಾಸ್ವಃ, ಭರ್ದಿತಾಸ್ವಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಭರ್ದಿತಾ, ಭರ್ದಿತಾರೌ, ಭರ್ದಿತಾರಃ। ಭರ್ದಿತಾಸೇ,
ಭರ್ದಿತಾಸಾಥೇ, ಭರ್ದಿತಾಧೇ, ಭರ್ದಿತಾಹೇ, ಭರ್ದಿತಾಸ್ವಹೇ, ಭರ್ದಿತಾಸ್ವಹೇ।

ಲೃಟ್:- ಪರಸ್ಥ ಪದದಲ್ಲಿ - ಭರ್ದಿಷ್ಯತಿ, ಭರ್ದಿಷ್ಯತಃ, ಭರ್ದಿಷ್ಯನ್, ಭರ್ದಿಷ್ಯಸಿ,
ಭರ್ದಿಷ್ಯಥಃ, ಭರ್ದಿಷ್ಯಥ, ಭರ್ದಿಷ್ಯಾಮಿ, ಭರ್ದಿಷ್ಯಾಮಃ, ಭರ್ದಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಮೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪ - ಭರ್ತ್ಸತಿ, ಭರ್ತ್ಸತಃ, ಭರ್ತ್ಸನ್, ಭರ್ತ್ಸಸಿ, ಭರ್ತ್ಸಥಃ,
ಭರ್ತ್ಸಥ, ಭರ್ತ್ಸಾಮಿ, ಭರ್ತ್ಸಾಮಃ, ಭರ್ತ್ಸಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಭರ್ದಿಷ್ಯತೇ, ಭರ್ದಿಷ್ಯತೇ, ಭರ್ದಿಷ್ಯನ್ತೇ, ಭರ್ದಿಷ್ಯಸೇ,
ಭರ್ದಿಷ್ಯಥೇ, ಭರ್ದಿಷ್ಯದ್ವೇ, ಭರ್ದಿಷ್ಯೇ, ಭರ್ದಿಷ್ಯಾಮಹೇ, ಭರ್ದಿಷ್ಯಾಮಹೇ।

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪ - ಭರ್ತ್ಸತೇ, ಭರ್ತ್ಸೇತೇ, ಭರ್ತ್ಸಂತೇ ಭರ್ತ್ಸಸೇ, ಭರ್ತ್ಸೇಥೇ, ಭರ್ತ್ಸೇಥೈ ಭರ್ತ್ಸೇ, ಭರ್ತ್ಸಾವಹೇ, ಭರ್ತ್ಸಾಮಹೇ।

ಲೋಕ:- ಪರಸ್ಪೃ ಪದದಲ್ಲಿ -ಭೃಣತು/ಭೃನ್ತಾತ್, ಭೃನ್ತಾಮ್, ಭೃನ್ತತು ಭೃನ್ತೀ/ ಭೃನ್ತಾತ್, ಭೃನ್ತಮ್, ಭೃನ್ತು ಭೃಣದಾನಿ, ಭೃಣದಾವ, ಭೃಣದಾಮು।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಭೃನ್ತಾಮ್, ಭೃನ್ತಾತಾಮ್, ಭೃನ್ತತಾಮ್। ಭೃನ್ತಸ್ಯ ಭೃನ್ತಾಥಾಮ್,ಭೃನ್ತಧ್ವಮ್। ಭೃಣದೈ, ಭೃಣದಾವಹೈ, ಭೃಣದಾಮಹೈ।

ಲಜ್:- ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ - ಅಚ್ಛೃಣತ್/ಅಚ್ಛೃಣದ್, ಅಚ್ಛೃನ್ತಾಮ್, ಅಚ್ಛೃನ್ತನ್। ಅಚ್ಛೃಣಃ/ ಅಚ್ಛೃಣತ್/ಅಚ್ಛೃಣದ್, ಅಚ್ಛೃನ್ತಮ್, ಅಚ್ಛೃನ್ತು ಅಚ್ಛೃಣದಮ್, ಅಚ್ಛೃನ್ತಸ್ಯ ಅಚ್ಛೃದ್।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ-ಅಚ್ಛೃನ್ತ, ಅಚ್ಛೃನ್ತಾತಾಮ್, ಅಚ್ಛೃನ್ತತು ಅಚ್ಛೃನ್ತಾಃ, ಅಚ್ಛೃನ್ತಾಥಾಮ್, ಅಚ್ಛೃನ್ತಧ್ವಮ್। ಅಚ್ಛೃನ್ತಿ, ಅಚ್ಛೃನ್ತಹಿ, ಅಚ್ಛೃನ್ತಹಿ।

ಎ. ಲಿಜ್:- ಪರಸ್ಪೃ ಪದದಲ್ಲಿ- ಭೃನ್ತಾತ್, ಭೃನ್ತಾತಾಮ್, ಭೃನ್ತತುಃ। ಭೃನ್ತಾಃ, ಭೃನ್ತಾತಮ್, ಭೃನ್ತತು ಭೃನ್ತಾಮ್, ಭೃನ್ತಾವ, ಭೃನ್ತಾಮು।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಭೃನ್ತೀತ, ಭೃನ್ತೀಯಾತಾಮ್, ಭೃನ್ತೀರನ್। ಭೃನ್ತೀಥಾಃ, ಭೃನ್ತೀಯಾಥಾಮ್, ಭೃನ್ತೀಧ್ವಮ್। ಭೃನ್ತೀಯ, ಭೃನ್ತೀವಹಿ, ಭೃನ್ತೀಮಹಿ।

ಆ. ಲಿಜ್:- ಪರಸ್ಪೃ ಪದದಲ್ಲಿ - ಭೃದ್ಯಾತ್/ಭೃದ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಭೃದ್ಯಾಃ। ಭೃದ್ಯಾಃ, ಭೃದ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಭೃದ್ಯಾಸ್ತು ಭೃದ್ಯಾಸಮ್, ಭೃದ್ಯಾಸ್ತು ಭೃದ್ಯಾಸ್ತು।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಭೃತ್ತೀಷ್ಟ, ಭೃತ್ತೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಭೃತ್ತೀರನ್। ಭೃತ್ತೀಷ್ಠಾಃ, ಭೃತ್ತೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಭೃತ್ತೀಧ್ವಮ್। ಭೃತ್ತೀಯ, ಭೃತ್ತೀವಹಿ, ಭೃತ್ತೀಮಹಿ।

ವೈಕಲ್ಪಿಕರೂಪ - ಭೃದಿಷೀಷ್ಟ, ಭೃದಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಭೃದಿಷೀರನ್। ಭೃದಿಷೀಷ್ಠಾಃ, ಭೃದಿಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಭೃದಿಷೀಧ್ವಮ್। ಭೃದಿಷೀಯ, ಭೃದಿಷೀವಹಿ, ಭೃದಿಷೀಮಹಿ।

ಲುಜ್:- ಪರಸ್ಪೃ ಪದದಲ್ಲಿ - ಅಚ್ಛೃದತ್, ಅಚ್ಛೃದತಾಮ್, ಅಚ್ಛೃದನ್। ಅಚ್ಛೃದಃ, ಅಚ್ಛೃದತಮ್, ಅಚ್ಛೃದತು ಅಚ್ಛೃದಮ್, ಅಚ್ಛೃದಾವ, ಅಚ್ಛೃದಾಮು।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಅಚ್ಛೃದಿಷ್ಟ, ಅಚ್ಛೃದಿಷಾತಾಮ್, ಅಚ್ಛೃದಿಷತು ಅಚ್ಛೃದಿಷ್ಠಾಃ, ಅಚ್ಛೃದಿಷಾಥಾಮ್, ಅಚ್ಛೃದಿಷಧ್ವಮ್। ಅಚ್ಛೃದಿಷಿ, ಅಚ್ಛೃದಿಷಹಿ, ಅಚ್ಛೃದಿಷಹಿ।

ಲೃಜ್:- ಪರಸ್ಪೃ ಪದದಲ್ಲಿ - ಅಚ್ಛೃದಿಷ್ಯತ್, ಅಚ್ಛೃದಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಚ್ಛೃದಿಷ್ಯನ್। ಅಚ್ಛೃದಿಷ್ಯಃ, ಅಚ್ಛೃದಿಷ್ಯತಮ್, ಅಚ್ಛೃದಿಷ್ಯತು ಅಚ್ಛೃದಿಷ್ಯಮ್, ಅಚ್ಛೃದಿಷ್ಯಾವ, ಅಚ್ಛೃದಿಷ್ಯಾಮು।

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು: ಅಚ್ಛೃತ್ಸ್ಯತ್, ಅಚ್ಛೃತ್ಸ್ಯತಾಮ್, ಅಚ್ಛೃತ್ಸ್ಯನ್। ಅಚ್ಛೃತ್ಸ್ಯಃ, ಅಚ್ಛೃತ್ಸ್ಯತಮ್, ಅಚ್ಛೃತ್ಸ್ಯತು ಅಚ್ಛೃತ್ಸ್ಯಮ್, ಅಚ್ಛೃತ್ಸ್ಯಾವ, ಅಚ್ಛೃತ್ಸ್ಯಾಮು।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಅಚ್ಛೃದಿಷ್ಯತ, ಅಚ್ಛೃದಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಚ್ಛೃದಿಷ್ಯನ್ತು।

ಅಚ್ಛದ್ವಿಷ್ಯಥಾಃ, ಅಚ್ಛದ್ವಿಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಚ್ಛದ್ವಿಷ್ಯದ್ವಮ್ | ಅಚ್ಛದ್ವಿಷ್ಯೇ, ಅಚ್ಛದ್ವಿಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಚ್ಛದ್ವಿಷ್ಯಾಮಹಿ |

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು: ಅಚ್ಛತ್ಸರ್ಗತ, ಅಚ್ಛತ್ಸರ್ಗತಾಮ್, ಅಚ್ಛತ್ಸರ್ಗನ್ತ | ಅಚ್ಛತ್ಸರ್ಗಥಾಃ, ಅಚ್ಛತ್ಸರ್ಗತಾಮ್, ಅಚ್ಛತ್ಸರ್ಗದ್ವಮ್ | ಅಚ್ಛತ್ಸರ್ಗ, ಅಚ್ಛತ್ಸರ್ಗವಹಿ, ಅಚ್ಛತ್ಸರ್ಗಮಹಿ |

ಧಾತು 9. ಉತ್ಯದಿರ್-ಹಿಂಸಾಽನಾದರಯೋಃ-(ಹಿಂಸಿಸುವುದು/ಅನಾದರ ಮಾಡುವುದು)-ಇದರಲ್ಲಿ 'ತ್ಯದ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಉದಿತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಉದಿತೋ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ವಾ' ಶಬ್ದ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಸ್ವರತೇತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಸೇಟ್ ಆಗಿಯೂ ಇದೆ. ಆದರೆ 'ಸಿಚ್' ಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ 'ಸ್' ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ಸೋಽಸಿಚಿ ಕೃತಚ್ಯುತಚ್ಯುತಚ್ಯದತ್ಯದನ್ಯತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಆಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಯ' ಕಾರವಿರೋಧದಿಂದ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಣತ್ವ' ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ- ತೃಣತಿ, ತೃನ್ತಃ, ತೃನ್ವಂತಿ ತೃಣತಿ, ತೃನ್ತಃ, ತೃನ್ತು ತೃಣದ್ವಿ, ತೃನ್ವಹೇ, ತೃನ್ವಹೇ |

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ - ತೃನ್ತೇ, ತೃನ್ತಾತೇ, ತೃನ್ತತೇ | ತೃನ್ತೇ, ತೃನ್ತಾಥೇ, ತೃನ್ತದ್ವೇ | ತೃನ್ತೇ, ತೃನ್ತಹೇ, ತೃನ್ತಹೇ |

ಲಿಟ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ- ತತ್ಯದ, ತತ್ಯದತುಃ, ತತ್ಯದುಃ | ತತ್ಯದಿಥ, ತತ್ಯದಥುಃ, ತತ್ಯದಿ ತತ್ಯದ, ತತ್ಯದಿವ, ತತ್ಯದಿಮ |

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ತತ್ಯದೇ, ತತ್ಯದಾತೇ, ತತ್ಯದಿರೇ | ತತ್ಯದಿಷೇ/ತತ್ಯತೇ, ತತ್ಯದಾಥೇ, ತತ್ಯದಿಧೇ | ತತ್ಯದೇ, ತತ್ಯದಿವಹೇ, ತತ್ಯದಿಮಹೇ |

ಲುಟ್:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ- ತರ್ದಿತಾ, ತರ್ದಿತಾರೌ, ತರ್ದಿತಾರಃ | ತರ್ದಿತಾಸಿ, ತರ್ದಿತಾಸ್ತಃ, ತರ್ದಿತಾಸ್ತು | ತರ್ದಿತಾಸ್ಮಿ, ತರ್ದಿತಾಸ್ವಃ, ತರ್ದಿತಾಸ್ವಃ |

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ತರ್ದಿತಾ, ತರ್ದಿತಾರೌ, ತರ್ದಿತಾರಃ | ತರ್ದಿತಾಸೇ, ತರ್ದಿತಾಸಾಥೇ, ತರ್ದಿತಾದ್ವೇ | ತರ್ದಿತಾಹೇ, ತರ್ದಿತಾಸ್ವಹೇ, ತರ್ದಿತಾಸ್ವಹೇ |

ಲೃಟ್:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ- ತರ್ದಿಷ್ಯತಿ, ತರ್ದಿಷ್ಯತಃ, ತರ್ದಿಷ್ಯಂತಿ | ತರ್ದಿಷ್ಯಸಿ, ತರ್ದಿಷ್ಯಥಃ, ತರ್ದಿಷ್ಯಥಾ | ತರ್ದಿಷ್ಯಾಮಿ, ತರ್ದಿಷ್ಯಾವಃ, ತರ್ದಿಷ್ಯಾಮಃ |

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು : ತತ್ಸರ್ಗತಿ, ತತ್ಸರ್ಗತಃ, ತತ್ಸರ್ಗನ್ತು | ತತ್ಸರ್ಗಸಿ, ತತ್ಸರ್ಗಥಃ, ತತ್ಸರ್ಗಥಾ | ತತ್ಸರ್ಗಮಿ, ತತ್ಸರ್ಗವಃ, ತತ್ಸರ್ಗಮಃ |

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ತರ್ದಿಷ್ಯತೇ, ತರ್ದಿಷ್ಯೇತೇ, ತರ್ದಿಷ್ಯಂತೇ | ತರ್ದಿಷ್ಯಸೇ, ತರ್ದಿಷ್ಯೇಥೇ, ತರ್ದಿಷ್ಯದ್ವೇ | ತರ್ದಿಷ್ಯೇ, ತರ್ದಿಷ್ಯಾವಹೇ, ತರ್ದಿಷ್ಯಾಮಹೇ |

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು: ತತ್ಸ್ಯತೇ, ತತ್ಸ್ಯೇತೇ, ತತ್ಸ್ಯಂತೇ, ತತ್ಸ್ಯಸೇ, ತತ್ಸ್ಯಧೇ,
ತತ್ಸ್ಯಧ್ವೇ, ತತ್ಸ್ಯೇ, ತತ್ಸ್ಯಾವಹೇ, ತತ್ಸ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್:- ಪರಸ್ಪರ ಪದದಲ್ಲಿ- ತೃಣತು/ತೃಣಾತ್, ತೃಣಾಮ್, ತೃಣಂನು ತೃಣಿ/ತೃಣಾತ್, ತೃಣಮ್, ತೃಣತೃಣದಾನಿ, ತೃಣದಾವ, ತೃಣದಾಮ್।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ - ತೃನ್ವಾಮ್, ತೃನ್ವಾತಾಮ್, ತೃನ್ವಾತಾಮ್, ತೃನ್ವಾ, ತೃನ್ವಾಧಾಮ್, ತೃನ್ವದ್ವಾಮ್, ತೃಣದ್ಯ, ತೃಣದಾವಹ್ಯ, ತೃಣದಾವಹ್ಯ.

ಲಜ್:-ಪರಸ್ಪೆ ಪದದಲ್ಲಿ-ಅತ್ಯಣತ್/ಅತ್ಯಣದ್, ಅತ್ಯನ್ತಾಮ್, ಅತ್ಯನ್ತನಾ ಅತ್ಯಣಃ/
ಅತ್ಯಣತ್/ಅತ್ಯಣದ್, ಅತ್ಯನ್ತಾಮ್, ಅತ್ಯನ್ತನಾ ಅತ್ಯಣದಮ್, ಅತ್ಯನ್ತಃ, ಅತ್ಯನ್ತಃ॥

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಅತ್ಯನ್ತ, ಅತ್ಯನ್ದಾತಮ್, ಅತ್ಯನ್ದತ, ಅತ್ಯನ್ದಾಫಿ, ಅತ್ಯನ್ದಾಧಾಮ್, ಅತ್ಯನ್ದಮ್, ಅತ್ಯನ್ದಿ, ಅತ್ಯನ್ದ್ಯಹಿ, ಅತ್ಯನ್ದ್ಯಹಿ

ಎ. ಲಿಜ್:ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದದಲ್ಲಿ- ತೃನ್ದಾತ್, ತೃನ್ದಾತಾಮ್, ತೃನ್ದಾಃ, ತೃನ್ದಾಃ, ತೃನ್ದಾತಮ್, ತೃನ್ದಾತಾ ತೃನ್ದಾಮ್, ತೃನ್ದಾವ, ತೃನ್ದಾಮು

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ - ತೃನ್ದೀತ, ತೃನ್ದೀಯಾತಾಮ್, ತೃನ್ದೀರನ್ ತೃನ್ದೀಛಾಃ, ತೃನ್ದೀಯಾಥಾಮ್, ತೃನ್ದೀಧಮ್ತೃನ್ದೀಯ, ತೃನ್ದೀವಹಿ, ತೃನ್ದೀಮಹಿ।

ಆ.ಲಿಜ್:- ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದದಲ್ಲಿ- ತೃದ್ಯಾತ್, ತೃದ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ತೃದ್ಯಾಸುಃ ತೃದ್ಯಾಃ, ತೃದ್ಯಾಸ್ತಮ್, ತೃದ್ಯಾಸ್ತು, ತೃದ್ಯಾಸಮ್, ತೃದ್ಯಾಸ್ತು, ತೃದ್ಯಾಸ್ತುಃ

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ತರ್ದಿಷೀಷ್ಟ, ತರ್ದಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ತರ್ದಿಷೀರನ್।
ತರ್ದಿಷೀಷ್ಠಾಃ, ತರ್ದಿಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ತರ್ದಿಷೀಧ್ವಮ್। ತರ್ದಿಷೀಯ, ತರ್ದಿಷೀವಹಿ,
ತರ್ದಿಷೀಮಹಿ।

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು-ತೃತ್ತೀಷ್ಠ, ತೃತ್ತೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ತೃತ್ತೀರನ್ ತೃತ್ತೀಷ್ಠಾಃ, ತೃತ್ತೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ತೃತ್ತೀಧಮ್ ತೃತ್ತೀಯ, ತೃತ್ತೀವಹಿ, ತೃತ್ತೀಮಹಿ

ಉಜ್ಜ್ವಲ:-ಪರಸ್ಪರ ಪದದಲ್ಲಿ- ಅತ್ಯದತ್, ಅತ್ಯದತಾಮ್, ಅತ್ಯದನ್, ಅತ್ಯದಃ, ಅತ್ಯದತಮ್, ಅತ್ಯದತ, ಅತ್ಯದಮ್, ಅತ್ಯದಾವ, ಅತ್ಯದಾಮ।

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು - ಅತರ್ದೀತ್, ಅತರ್ದಿಷ್ಠಾಮ್, ಅತರ್ದಿಷ್ಠಃ, ಅತರ್ದೀಃ, ಅತರ್ದಿಷಮ್, ಅತರ್ದಿಷ್ಠ, ಅತರ್ದಿಷಮ್, ಅತರ್ದಿಷ್ಠ, ಅತರ್ದಿಷ್ಠ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಅತರ್ದಿಷ್ಟ, ಅತರ್ದಿಷ್ಟಾತಾಮ್, ಅತರ್ದಿಷ್ಟತ, ಅತರ್ದಿಷ್ಟಾಃ.
ಅತರ್ದಿಷ್ಟಾಧಾಮ್, ಅತರ್ದಿಷ್ಟಮ್, ಅತರ್ದಿಷ್ಟಿ, ಅತರ್ದಿಷ್ಟ್ಯಮ್, ಅತರ್ದಿಷ್ಟ್ಯುಃ.

ಲೞ್:-ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದದಲ್ಲಿ- ಅತರ್ದಿಷ್ಯತ್, ಅತರ್ದಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅತರ್ದಿಷ್ಯನ್| ಅತರ್ದಿಷ್ಯಃ, ಅತರ್ದಿಷ್ಯತಮ್, ಅತರ್ದಿಷ್ಯತ| ಅತರ್ದಿಷ್ಯಮ್, ಅತರ್ದಿಷ್ಯಾವ, ಅತರ್ದಿಷ್ಯಾಮ|

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು - ಅತರ್ಸ್ತುತ್, ಅತರ್ಸ್ತುತಾಮ್, ಅತರ್ಸ್ತುನ್, ಅತರ್ಸ್ತುಃ.

ಅತಸ್ತರ್ಕಮ್, ಅತಸ್ತರ್ಕತಃ ಅತಸ್ತರ್ಕಮ್, ಅತತ್ಸಾರ್ಕವ, ಅತತ್ಸಾರ್ಕಮಃ

ಅತ್ಯನೇ ಪದದಲ್ಲಿ - ಅತರ್ಧಿಷ್ಯತ, ಅತರ್ಧಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅತರ್ಧಿಷ್ಯಂತು
ಅತರ್ಧಿಷ್ಯಥಾಃ, ಅತರ್ಧಿಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅತರ್ಧಿಷ್ಯದ್ಧಮ್, ಅತರ್ಧಿಷ್ಯೇ, ಅತರ್ಧಿಷ್ಯಾವಹಿ,
ಅತರ್ಧಿಷ್ಯಾಮಹಿ

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು-ಅತಸ್ತರ್ಕತ, ಅತತ್ಸರ್ಕೇತಾಮ್, ಅತತ್ಸರ್ಕಂತು ಅತತ್ಸರ್ಕಥಾಃ,
ಅತತ್ಸರ್ಕೇಥಾಮ್, ಅತತ್ಸರ್ಕದ್ಧಮ್, ಅತತ್ಸರ್ಕೇ, ಅತತ್ಸಾರ್ಕವಹಿ, ಅತತ್ಸಾರ್ಕಮಹಿ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಉಭಯಪದಿ ಧಾತುಗಳು ಮುಗಿದವು.

2. ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಧಾತುಗಳು(11):

ಧಾತು 1. ಕೃತಿ -ವೇಷ್ಠನೇ (ಸುತ್ತಿಕೊಳ್ಳುವದು) -ಇದರಲ್ಲಿ 'ಕೃತ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಉದಾತ್ತೇತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು 'ಸೇಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಕಾರಣ ಇದು ಅನುದಾತ್ತವಲ್ಲ. 'ಸಿಚ್' ಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ 'ಸಾ' ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ಸೋಽಸಿಚಿ ಕೃತಚ್ಯುತಚ್ಯುತಚ್ಯದತ್ಯದನ್ಯತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಇಚ್' ಆಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಕೃ' ನಲ್ಲಿ 'ಯು' ಕಾರವಿರೋಧದಿಂದ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಣತ್ವ' ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:- ರೂಪಗಳು: ಕೃಣತಿ, ಕೃಂತಃ, ಕೃಂತಂತಿ, ಕೃಣಿಸಿ, ಕೃಂತಃ, ಕೃಂತು, ಕೃಣಿಮಿ, ಕೃಂತಮಿ, ಕೃಂತಮಿ

ಲಿಟ್:- ರೂಪಗಳು: ಚಕರ್ತ, ಚಕೃತುಃ, ಚಕೃತುಃ, ಚಕರ್ಧಿಧ, ಚಕೃತಧುಃ, ಚಕೃತ, ಚಕರ್ತ, ಚಕೃತಿವ, ಚಕೃತಿಮಿ

ಲುಟ್:- ರೂಪಗಳು: ಕರ್ತಿತಾ, ಕರ್ತಿತಾರೌ, ಕರ್ತಿತಾರಃ, ಕರ್ತಿತಾಸಿ, ಕರ್ತಿತಾಸ್ಥಃ, ಕರ್ತಿತಾಸ್ತು, ಕರ್ತಿತಾಸ್ಮಿ, ಕರ್ತಿತಾಸ್ವಃ, ಕರ್ತಿತಾಸ್ಮಃ

ಲೃಟ್:- ರೂಪಗಳು: ಕರ್ತಿಷ್ಯತಿ, ಕರ್ತಿಷ್ಯತಃ, ಕರ್ತಿಷ್ಯಂತಿ, ಕರ್ತಿಷ್ಯಸಿ, ಕರ್ತಿಷ್ಯಥಃ, ಕರ್ತಿಷ್ಯಥಾ, ಕರ್ತಿಷ್ಯಾಮಿ, ಕರ್ತಿಷ್ಯಾವಃ, ಕರ್ತಿಷ್ಯಾಮಃ

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು - ಕತ್ಸರ್ಕತಿ, ಕತ್ಸರ್ಕತಃ, ಕತ್ಸರ್ಕಂತಿ, ಕತ್ಸರ್ಕಸಿ, ಕತ್ಸರ್ಕಥಃ, ಕತ್ಸರ್ಕಥಾ, ಕತ್ಸರ್ಕಾಮಿ, ಕತ್ಸರ್ಕಾವಃ, ಕತ್ಸರ್ಕಾಮಃ

ಲೋಟ್:- ರೂಪಗಳು: ಕೃಣತು/ಕೃಂತಾತ್, ಕೃಂತಾಮ್, ಕೃಂತಂತು, ಕೃಣಿ/ಕೃಂತಾತ್, ಕೃಂತಾಮ್, ಕೃಂತು, ಕೃಣತಾನಿ, ಕೃಣತಾವ, ಕೃಣತಾಮಿ

ಲಜ್:- ರೂಪಗಳು: ಅಕೃಣತ್/ಅಕೃಣದ್, ಅಕೃಂತಾಮ್, ಅಕೃಂತನ್, ಅಕೃಣಃ/ಅಕೃಣತ್/ಅಕೃಣದ್, ಅಕೃಂತಮ್, ಅಕೃಂತು, ಅಕೃಣತಮ್, ಅಕೃಂತಮ್, ಅಕೃಂತಮಿ

ವಿ. ಲಿಜ್:- ರೂಪಗಳು: ಕೃಂತಾತ್, ಕೃಂತಾತಾಮ್, ಕೃಂತುಃ, ಕೃಂತಾಃ, ಕೃಂತಾತಮ್, ಕೃಂತಾತು, ಕೃಂತಾಮ್, ಕೃಂತಾವ, ಕೃಂತಾಮಿ

ಅ.ಲಿಜ್:- ರೂಪಗಳು: ಕೃತ್ಯಾತ್, ಕೃತ್ಯಾಮ್, ಕೃತ್ಯಾಸುಃ, ಕೃತ್ಯಾಃ, ಕೃತ್ಯಾಸ್ತಮ್,

ಕೃತ್ಯಾಸ್ತು ಕೃತ್ಯಾಸಮ್, ಕೃತ್ಯಾಸ್ತು, ಕೃತ್ಯಾಸ್ತು

ಲುಜ್ಃ ರೂಪಗಳು: ಅಕರ್ತೀತ್, ಅಕರ್ತೀಷ್ವಾಮ್, ಅಕರ್ತೀಷುಃ, ಅಕರ್ತೀಃ, ಅಕರ್ತೀಷ್ವಮ್, ಅಕರ್ತೀಷ್ವ ಅಕರ್ತೀಷಮ್, ಅಕರ್ತೀಷ್ವ, ಅಕರ್ತೀಷ್ವ

ಲ್ಯಜ್ಃ:- ರೂಪಗಳು: ಅಕರ್ತೀಷ್ಯತ್, ಅಕರ್ತೀಷ್ಯತಾಮ್, ಅಕರ್ತೀಷ್ಯನ್, ಅಕರ್ತೀಷ್ಯಃ, ಅಕರ್ತೀಷ್ಯತಮ್, ಅಕರ್ತೀಷ್ಯತ ಅಕರ್ತೀಷ್ಯಮ್, ಅಕರ್ತೀಷ್ಯಾವ, ಅಕರ್ತೀಷ್ಯಾಮು

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು - ಅಕರ್ತೀತ್, ಅಕರ್ತೀತಾಮ್, ಅಕರ್ತೀನ್, ಅಕರ್ತೀಃ, ಅಕರ್ತೀಷ್ವಮ್, ಅಕರ್ತೀಷ್ವತ ಅಕರ್ತೀಷ್ವಮ್, ಅಕರ್ತೀಷ್ವಾವ, ಅಕರ್ತೀಷ್ವಾಮು

ಧಾತು 2. ತೃಹ -ಹಿಂಸಾಯಾಮ್ - (ಹಿಂಸಿಸುವದು), ಇದರಲ್ಲಿ 'ತೃಹ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಧಾತು 3. ಹಿಸಿ (ಹಿಂಸಿಸುವದು), ಇದರಲ್ಲಿ 'ಹಿಸ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಇದಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್(ನ್) ಆಗಮವು 'ಹ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಇ' ಕಾರದ ನಂತರ ಬಂದು (ಹಿನ್ಸ್) 'ಹಿಂಸ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಇಮ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 668. ತೃಣಹ ಇಮ್ (7.3.92)

ವೃತ್ತಿ- ತೃಹಃ ಶ್ವಮಿ ಕೃತೇ ಇಮಾಗಮೋ ಹಲಾದೌ ಪಿತಿ ತೃಣೇಢಿ ತೃಣ್ಢಿಃ ತತಹಃ ತರ್ಹಿತಾ ಅತ್ಯಣೋತ್

ಪ. ಛೇ - ತೃಣಹಃ, ಇಮ್

ಅ.ವೃ- "ಶ್ವಭೃಸ್ತಸ್ಯಾಚಿ ಪಿತಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪಿತಿ' ಮತ್ತು 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಎಂಬ ಪದಗಳು, ಮತ್ತು "ಉತೋ ವೃದ್ಧಿರ್ಲುಕಿ ಹಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹಲಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಹಲಾದಿ ಪಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶ್ವಮ್(ನ್)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ತೃಹ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಇಮ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯ ತೃಣಹಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಶ್ವಮ್(ನ್)' ನಿಂದ ಕೂಡಿದ ರೂಪವು ಪಠಿತ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಶ್ವಮ್(ನ್)' ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಮ್ ಇದು 'ಮಿತ್' ಆಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಇ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. "ಮಿದಚೋನ್ಮಾತ್ ಪರಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯ ಸ್ವರದ ನಂತರ ಈ- 'ಇಮ್' (ಇ) ಆಗಮವು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ಲಟ್ಃ ಉದಾ- ತೃಣೇಢಿ (ಹಿಂಸಿಸುವದು)-'ತೃಹ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಟ್' ಲ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ನಂತರ 'ಶ್ವಮ್(ನ್)' ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು

ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತೃನಹ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಮ್' ಆಗಮವು 'ನ್' ಕಾರದ ನಂತರ ಇರುವ 'ಅ' ಕಾರದ ನಂತರ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ತೃನ+ಇಹ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ತೃನ' ಮತ್ತು 'ಇಹ್' ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ಗುಣ ಬಂದು ತೃನೇಹ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಂತರ 'ಋ' ಕಾರದ ನಂತರ ಇರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಋವರ್ಣಾತ್ ನಸ್ಯ ಣತ್ವಂ ವಾಚ್ಯಮ್" ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಣತ್ವ'ವು ಬಂದು ತೃನೇಹ್+ತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

"ಹೋಢಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಢತ್ವ' ಬಂದು "ಝಷಸ್ಥೋಧೋಽಧಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಧತ್ವ' ಬಂದು 'ಢ್' ಕಾರದ ಸಂಬಂಧದಿಂದ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪುಷ್ಪ ಬಂದು 'ಢ್' ಕಾರವಾದಮೇಲೆ ತೃನೇಢ್+ಧಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಥೋಢೇಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವ 'ಢ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ತೃನೇ+ಧಿ=ತೃನೇಧಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ತೃಣಃ ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ 'ತಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದಾಗ "ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರೋತ್ತರೋತ್ತರವರ್ತಿ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ತೃನ್ಹ್+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಢತ್ವ ಧತ್ವ ಮತ್ತು ಪುಷ್ಪ ಗಳಾಗಿ ನಂತರ 'ಢ್' ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ, 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದು, ಪರಸರ್ವಣ ಮಾಡಿದಾಗ ತೃಣಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ - ತೃಂಹಂತಿ-ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ತೃಹ್ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಝಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾಗ, 'ಶ್ವಮ್(ನ್)' ಏಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ತ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಋ' ಕಾರದ ನಂತರ ಬಂದು ತೃನಹ್+ಝಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ, ಆಗ 'ಝಿ' ಗೆ 'ಅನ್ತ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ತೃನಹ್+ಅನ್ತ್+ಇ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈಗ 'ಝಿ' ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಏಕರಣಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ನ್' ಕಾರದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಲೋಪ ಬಂದು, ಆ 'ನ್' ಗೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದು 'ತೃಂಹಂತಿ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ತೃನೇಕ್ಷಿ - 'ತೃಹ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದ 'ಸಿಪ್(ಸಿ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ತೃಹ್+ಸಿಪ್(ಸಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಶ್ವಮ್(ನ್)' ಏಕರಣಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ ತೃನಹ್+ಸಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಮ್(ಇ)' ಆಗಮವು 'ನ್' ಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿ 'ಅ' ಕಾರದನಂತರ ಬಂದು ತೃನ+ಇಹ್+ಸಿ ಎಂದಾಗಿ 'ಅ' ಕಾರ 'ಇ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುಣ ಬಂದು ತೃನೇಹ್+ಸಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಋ' ಕಾರದ ನಂತರ ಇರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬಂದು ತೃನೇಹ್+ಸಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಹೋ ಢಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಢತ್ವ ಬಂದು, ತೃನೇಢ್+ಸಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಢ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಕತ್ವ', 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವಗಳು ಬಂದು 'ಕ್' ಮತ್ತು 'ಷ್' ಗಳು ಸೇರಿ 'ಕ್ಷ' ಎಂದಾಗಿ ತೃನೇಕ್ಷಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ - ತೃಣ್ಣಃ, ತೃಣ್ಣ-ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ತೃಣ್ಣಃ, ತೃಣ್ಣ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ - ತೃಣೇಹ್ಮಿ, ತೃಂಹ್ವಃ, ತೃಂಹ್ವಃ-ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಮೂರು ವಚನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ತೃಣೇಹ್ಮಿ, ತೃಂಹ್ವಃ, ತೃಂಹ್ವಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಿಟ್:- ರೂಪಗಳು: ತತರ್ಹ, ತತ್ಯಹತುಃ, ತತ್ಯಹುಃ। ತತರ್ಹಿತ, ತತ್ಯಹಥುಃ, ತತ್ಯಹ ತತರ್ಹ, ತತ್ಯಹಿವ, ತತ್ಯಹಿಮ।

ಲುಟ್:- ರೂಪಗಳು: ತರ್ಹಿತಾ, ತರ್ಹಿತಾರೌ, ತರ್ಹಿತಾರಃ। ತರ್ಹಿತಾಸಿ, ತರ್ಹಿತಾಸ್ಥಃ, ತರ್ಹಿತಾಸ್ತು, ತರ್ಹಿತಾಸ್ಮಿ, ತರ್ಹಿತಾಸ್ವಃ, ತರ್ಹಿತಾಸ್ವಃ।

ಲೃಟ್:- ರೂಪಗಳು: ತರ್ಹಿಷ್ಯತಿ, ತರ್ಹಿಷ್ಯತಃ, ತರ್ಹಿಷ್ಯಂತಿ, ತರ್ಹಿಷ್ಯಸಿ, ತರ್ಹಿಷ್ಯಥಃ, ತರ್ಹಿಷ್ಯಥಃ, ತರ್ಹಿಷ್ಯಾಮಿ, ತರ್ಹಿಷ್ಯಾವಃ, ತರ್ಹಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್:- ರೂಪಗಳು: ತೃಣೇಡು/ತೃಣ್ಣಾತ್, ತೃಣ್ಣಾಮ್, ತೃಂಹನ್ತು, ತೃಣ್ಣಿ/ತೃಣ್ಣಾತ್, ತೃಣ್ಣಮ್, ತೃಣ್ಣ, ತೃಣಹಾನಿ, ತೃಣಹಾವ, ತೃಣಹಾಮ।

ಲಜ್:- ಉದಾ-ಅತ್ಯಣೇಟ್/ಅತ್ಯಣೇಡ್ ತೃನಹ್+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಡಾಗಮ(ಅ) ಬಂದು ಅತ್ಯನಹ್+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಹಲ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪ್ರಕೃಂ ಹಲ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ತ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಲೋಪ’ ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಇಮ್’ ಆಗಮ, ನಂತರ ‘ಹ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಧತ್ವ, ನಂತರ ಜಶ್ತ್ವ, ನಂತರ ‘ಣತ್ವ’ ಗಳಾದಮೇಲೆ “ವಾಽವಸಾನೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ‘ಚತ್ವರ್’ ಬಂದು ಅತ್ಯಣೇಟ್/ಅತ್ಯಣೇಡ್ ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅತ್ಯಣೇಟ್/ಅತ್ಯಣೇಡ್, ಅತ್ಯಣ್ಣಾಮ್, ಅತ್ಯಂಹನ್। ಅತ್ಯಣೇಟ್/ಅತ್ಯಣೇಡ್, ಅತ್ಯಣ್ಣಮ್, ಅತ್ಯಂಥಃ, ಅತ್ಯಣಹಮ್, ಅತ್ಯಂಹ್ವ, ಅತ್ಯಂಹ್ಲಃ।

ವಿ.ಲಿಜ್:- ರೂಪಗಳು: ತೃಂಹ್ಯಾತ್, ತೃಂಹ್ಯಾತಾಮ್, ತೃಂಹ್ಯಃ। ತೃಂಹ್ಯಃ, ತೃಂಹ್ಯಾತಮ್ ತೃಂಹ್ಯಾತಃ, ತೃಂಹ್ಯಾಮ್, ತೃಂಹ್ಯಾವ, ತೃಂಹ್ಯಾಮಃ।

ಆ.ಲಿಜ್:- ರೂಪಗಳು: ತೃಹ್ಯಾತ್, ತೃಹ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ತೃಹ್ಯಾಸುಃ। ತೃಹ್ಯಃ, ತೃಹ್ಯಾಸ್ತಮ್, ತೃಹ್ಯಾಸ್ತಃ, ತೃಹ್ಯಾಸ್ತಮ್, ತೃಹ್ಯಾಸ್ತಃ, ತೃಹ್ಯಾಸ್ತಃ।

ಲುಜ್:- ರೂಪಗಳು: ಅತರ್ಹೀತ್, ಅತರ್ಹೀಷ್ವಾಮ್, ಅತರ್ಹೀಷುಃ। ಅತರ್ಹೀಃ, ಅತರ್ಹೀಷಮ್, ಅತರ್ಹೀಷು, ಅತರ್ಹೀಷಮ್, ಅತರ್ಹೀಷು, ಅತರ್ಹೀಷುಃ।

ಲೃಜ್:- ರೂಪಗಳು: ಅತರ್ಹಿಷ್ಯತ್, ಅತರ್ಹಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅತರ್ಹಿಷ್ಯನ್। ಅತರ್ಹಿಷ್ಯಃ, ಅತರ್ಹಿಷ್ಯತಮ್, ಅತರ್ಹಿಷ್ಯತಃ, ಅತರ್ಹಿಷ್ಯಮ್, ಅತರ್ಹಿಷ್ಯಾವ, ಅತರ್ಹಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಧಾತು 12. ಹಿಸಿ - ಹಿಸಾಯಾಮ್ (ಹಿಸಿಸುವದು) - ‘ಹಿಸಿ’ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ,

'ಇ' ಕಾರ ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ "ಇದಿತೋ ನುಂ ಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್(ನ್)' ಆಗಮ ಬಂದು 'ಹಿನ್‌ಸ್' ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಮುಂದಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಕೇಳಗಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೊಡಲಾಗುತ್ತದೆ.

(ನ್ ಕಾರ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 669. ಶ್ವಾನ್ನಲೋಪಃ (6.4.23)

ವೃತ್ತಿ- ಶ್ವಮಃ ಪರಸ್ಯ ನಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾತ್| ಹಿನ್‌ಸ್ತಿ ಜಿಹಿಂಸ| ಹಿಂಸಿತಾ|

ಪ.ಛೇ- ಶ್ವಾತ್, ನ, ಲೋಪಃ|

ಅರ್ಥ- 'ಶ್ವಮ್(ನ್)' ಗೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಹಿನ್‌ಸ್ತಿ-ಹಿನ್' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಲಟ್ 'ಲ್' ಕಾರದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ನುಮ್(ನ್)' ಆಗಮ ಬಂದು, ನಂತರ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ, ಹಿನ್‌ಸ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಶ್ವಮ್(ನ್)' ಏಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ, ಇದು 'ಮಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ 'ಅಚ್' ನ ನಂತರ ಅಂದರೆ 'ಹ' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಇ' ಕಾರದ ನಂತರ ಬಂದು ಹಿನ್‌ನ್‌ಸ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಏಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯದ ನಂತರ ಇರುವ 'ನ್' ಕಾರದ ನಂತರ ಇರುವ 'ನುಮ್(ನ್)' ಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಹಿನ್‌ಸ್ತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:- ರೂಪಗಳು: ಹಿನ್‌ಸ್ತಿ, ಹಿಂಸ್ತಃ, ಹಿಂಸನ್ತಿ ಹಿನ್‌ಸ್ತಿ, ಹಿಂಸ್ಥಃ, ಹಿಂಸ್ಥ| ಹಿನ್‌ಸ್ತಿ, ಹಿಂಸ್ಥಃ|

ಲಿಟ್:-ರೂಪಗಳು: ಜಿಹಿಂಸ, ಜಿಹಿಂಸತುಃ, ಜಿಹಿಂಸುಃ| ಜಿಹಿಂಸಿಥ, ಜಿಹಿಂಸಥುಃ, ಜಿಹಿಂಸ| ಜಿಹಿಂಸ, ಜಿಹಿಂಸಿವ, ಜಿಹಿಂಸಿಮ|

ಲುಟ್:- ರೂಪಗಳು: ಹಿಂಸಿತಾ, ಹಿಂಸಿತಾರೌ, ಹಿಂಸಿತಾರಃ| ಹಿಂಸಿತಾಸಿ, ಹಿಂಸಿತಾಸ್ತಃ, ಹಿಂಸಿತಾಸ್ಥ| ಹಿಂಸಿತಾಸ್ತಿ, ಹಿಂಸಿತಾಸ್ವಃ, ಹಿಂಸಿತಾಸ್ಥಃ|

ಲ್ಯುಟ್:- ರೂಪಗಳು: ಹಿಂಸಿಷ್ಯತಿ, ಹಿಂಸಿಷ್ಯತಃ, ಹಿಂಸಿಷ್ಯನ್ತಿ| ಹಿಂಸಿಷ್ಯಸಿ, ಹಿಂಸಿಷ್ಯಥಃ, ಹಿಂಸಿಷ್ಯಥ| ಹಿಂಸಿಷ್ಯಾಮಿ, ಹಿಂಸಿಷ್ಯಾವಃ, ಹಿಂಸಿಷ್ಯಾಮಃ|

ಲೋಟ್:- ರೂಪಗಳು: ಹಿನ್‌ಸ್ತು/ಹಿಂಸ್ತಾತ್, ಹಿಂಸ್ತಾಮ್, ಹಿಂಸನ್ತು| ಹಿಂಸಿ/ಹಿಂಸ್ತಾತ್, ಹಿಂಸ್ತಾಮ್, ಹಿಂಸ್ತು| ಹಿನ್‌ಸಾನಿ, ಹಿನ್‌ಸಾವ, ಹಿನ್‌ಸಾಮ|

ಲಜ್:- ಇದರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಡಿಯಲ್ಲಿ ಕೊಡಲಾಗುವದು.

(ಪದಾನ್ತ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ದ್' ಕಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 670. ತಿಪ್ಯನಸ್ತಃ (8.2.73)

ವೃತ್ತಿ- ಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಸಸ್ಯ ದಃ ಸ್ಯಾತ್ ತಿಪಿ ನ ತು ಅಸ್ತೇಃ| (105) ಸಸಜುಷೋರುಃ ಇತ್ಯಸ್ಯ ಅಪವಾದಃ| ಅಹಿನ್‌ತ್, ಅಹಿನ್‌ದ್| ಅಹಿಂಸ್ತಾಮ್| ಅಹಿಂಸನ್|

ಪ.ಭೇ- ತಿಪಿ, ಅನಸ್ತೇಃ|

ಅ.ವೃ- “ಪದಸ್ಯ” ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರ, “ಸಸಜುಷೋರುಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸಃ’ ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು “ವಸುಸ್ತಂಸುಧ್ವಮ್ನದ್ವಹಾಂ ದಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ದಃ’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ‘ತಿಪ್(ತಿ)’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪದಾಂತ ‘ಸ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ದಾ’ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಆದರೆ ‘ಅಸ’ ಧಾತುವಿನ ‘ಸ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ದಾ’ ಕಾರವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. “ಸಸಜುಷೋ ರುಃ” ಎಂಬಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ಲಜ್ಃ- ಉದಾ- ಅಹಿನತ್/ಅಹಿನದ್- ಲಜ್ ‘ಲ್’ ಕಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಸ್+ ಪ್(ತಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಡಾಗಮ ಬಂದು, ನಂತರ ನುಮಾ(ನ್)ಗಮ ಬಂದು, ‘ಶ್ಮಮ್(ನ)’ ಏಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಮೇಲೆ ‘ನುಮ್’ ನಲ್ಲಿರುವ ‘ನ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ನಂತರ ‘ತಿ’ ನಲ್ಲಿರುವ ‘ಇ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಹಿ+ನ+ಸ್+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ‘ತ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ “ಹಲ್ವಾಭ್ಯೋದಿಫಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಹಿ+ನ+ಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ‘ಸ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ದಾ’ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಾಗ, ಅಹಿನದ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. “ವಾಽವಸಾನೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ದಾ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಚರ್ತ್ವ (ತ್) ಬಂದು ಅಹಿನತ್, ಅಹಿನದ್ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ಅಹಿಂಸ್ತಾಮ್/ಅಹಿಂಸನ್- ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ “ಶ್ಸೋರಲ್ಲೋಪಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ಮಮ್(ನ) ಏಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯದ ‘ನ್’ ಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಅಹಿಂಸ್ತಾಮ್, ಅಹಿಂಸನ್ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕ ‘ರುತ್’ವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 671. ಸಿಹಿ ಧಾತೋ ರುವಾಃ (8.2.74)

ವೃತ್ತಿ- ಪದಾಂತಸ್ಯ ಧಾತೋಃ ಸಸ್ಯ ರುಃ ಸ್ಯಾದ್ ವಾ| ಪಕ್ಷೇ(67) ದಃ| “ಝಲಾಂ ಜಶೋನೇ” ಇತಿ ಜಶ್ತ್ವಮ್| ಅಹಿನಃ, ಅಹಿನತ್, ಅಹಿನದ್|

ಧಾತು 13. ಉನ್ದೀ-ಕ್ಷೇದನೇ(ಉಂಡೆ ಮಾಡುವದು) - ಇದರಲ್ಲಿ ‘ಉನ್ದಾ’ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತು ಉದಾತ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದು ಉದಾತ್ತೇತ್ಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ‘ಸೇಟ್’ ಮತ್ತು ಪರಸ್ವೈಪದವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ‘ಲಿಟ್’ ನಲ್ಲಿ ಇಜಾದಿಯಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಗುರುಮಾನ್ ಆಗಿಯೂ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ, “ಇಜಾದೇಶ್ಚ ಗುರುಮತೋಽನೃಚ್ಛಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮ್ ಬಂದು ಕೈ, ಭೂ, ಅಸ್ ಗಳಿಗೆ ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಮೊದಲಾದವು ಆಗುತ್ತವೆ.

ಲಟ್:- ರೂಪಗಳು -ಉನತ್ತಿ, ಉನ್ತಃ, ಉನ್ದನ್ನಿ ಉನತ್ತಿ, ಉನ್ತಃ, ಉನ್ದಃ, ಉನದ್ಧಿ, ಉನ್ದಃ, ಉನ್ದಃ.

ಲಿಟ್:- ರೂಪಗಳು -ಉನ್ದಾಞ್ಚಕಾರ, ಉನ್ದಾಞ್ಚಕ್ತುಃ, ಉನ್ದಾಞ್ಚಕ್ರುಃ, ಉನ್ದಾಞ್ಚರ್ಥ, ಉನ್ದಾಞ್ಚಕ್ರುಃ, ಉನ್ದಾಞ್ಚಕ್ರು ಉನ್ದಾಞ್ಚಕಾರ/ಉನ್ದಾಞ್ಚಕರ, ಉನ್ದಾಞ್ಚಕ್ರವ, ಉನ್ದಾಞ್ಚಕ್ರಮ.

ಲುಟ್:- ರೂಪಗಳು -ಉನ್ದಿತಾ, ಉನ್ದಿತಾರೌ, ಉನ್ದಿತಾರಃ, ಉನ್ದಿತಾಸಿ, ಉನ್ದಿತಾಸ್ತಃ, ಉನ್ದಿತಾಸ್ತು, ಉನ್ದಿತಾಸ್ಮಿ, ಉನ್ದಿತಾಸ್ವಃ, ಉನ್ದಿತಾಸ್ಮಃ.

ಲ್ಯುಟ್:-ರೂಪಗಳು -ಉನ್ದಿಷ್ಯತಿ, ಉನ್ದಿಷ್ಯತಃ, ಉನ್ದಿಷ್ಯನ್ತಿ, ಉನ್ದಿಷ್ಯಸಿ, ಉನ್ದಿಷ್ಯಥಃ, ಉನ್ದಿಷ್ಯಥ, ಉನ್ದಿಷ್ಯಾಮಿ, ಉನ್ದಿಷ್ಯಾವಃ, ಉನ್ದಿಷ್ಯಾಮಃ.

ಲೋಟ್:-ರೂಪಗಳು -ಉನತ್ತು/ಉನ್ತತಾತ್, ಉನ್ತತಾಮ್, ಉನ್ದನ್ತು, ಉನ್ದಿ/ಉನ್ತತಾತ್, ಉನ್ತತಮ್, ಉನ್ತತತಃ, ಉನದಾನಿ, ಉನದಾವ, ಉನದಾಮಿ.

ಲಜ್:- ರೂಪಗಳು -ಔನತ್/ಔನದ್, ಔನತ್ತಾಮ, ಔನ್ದನ್, ಔನಃ/ಔನತ್/ಔನದ್, ಔನತ್ತಮ್, ಔನತ್ತತಃ, ಔನದಮ್, ಔನ್ದಃ, ಔನ್ದಃ.

ವಿ.ಲಿಜ್:- ರೂಪಗಳು -ಉನ್ದ್ಯಾತ್, ಉನ್ದ್ಯಾತಾಮ್, ಉನ್ದ್ಯಾಃ, ಉನ್ದ್ಯಾಃ, ಉನ್ದ್ಯಾತಮ್, ಉನ್ದ್ಯಾತಃ, ಉನ್ದ್ಯಾತಮ್, ಉನ್ದ್ಯಾವ, ಉನ್ದ್ಯಾಮ.

ಆ.ಲಿಜ್:- ರೂಪಗಳು -ಉದ್ಯಾತ್, ಉದ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಉದ್ಯಾಸುಃ, ಉದ್ಯಾಃ, ಉದ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಉದ್ಯಾಸ್ತು, ಉದ್ಯಾಸಮ್, ಉದ್ಯಾಸ್ವ, ಉದ್ಯಾಸ್ತು.

ಲುಜ್:- ರೂಪಗಳು -ಔನ್ದೀತ್, ಔನ್ದಿಷ್ಠಾಮ್, ಔನ್ದಿಷ್ಠಃ, ಔನ್ದೀಃ, ಔನ್ದಿಷ್ಠಮ್, ಔನ್ದಿಷ್ಠು, ಔನ್ದಿಷ್ಠಮ್, ಔನ್ದಿಷ್ಠು, ಔನ್ದಿಷ್ಠು.

ಲ್ಯುಜ್:- ರೂಪಗಳು -ಔನ್ದಿಷ್ಯತ್, ಔನ್ದಿಷ್ಯತಾಮ್, ಔನ್ದಿಷ್ಯನ್, ಔನ್ದಿಷ್ಯಃ, ಔನ್ದಿಷ್ಯತಮ್, ಔನ್ದಿಷ್ಯತಃ, ಔನ್ದಿಷ್ಯಮ್, ಔನ್ದಿಷ್ಯಾವ, ಔನ್ದಿಷ್ಯಾಮ.

ಧಾತು 14. ಅಞ್- ವ್ಯಕ್ತಿ-ಮುಕ್ತೇ-ಕಾನ್ತಗತಿಷು(ವಿವೇಚನೆ ಮಾಡುವದು, ನುಣುಪು ಮಾಡುವದು, ಹೊಳೆಯುವುದು ಮತ್ತು ಗತ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ)-ಇದರಲ್ಲಿ 'ಅಞ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಊದಿತ್' ಆಗಿದೆ. ಊದೀತ್ತೇತ್ಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಮತ್ತು ಊದಿತ್ ಆಗಿದ್ದು, "ಸ್ವರತಿಸೂತಿಸೂಯತಿಸೂಯಾಊದಿತೋವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವೇಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. 'ಜ್' ಕಾರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಚುತ್ವ' ಬಂದು, 'ಇ' ಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಲೋಪ ಪ್ರಸಂಗದಲ್ಲಿ, 'ಇ'ಕಾರವನ್ನು 'ನ್' ಕಾರವೆಂದೇ ಭಾವಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ "ಶ್ನಾನ್ನಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:-

ಉದಾ-ಅನಕ್ತಿ: ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ವಮ್(ನ) ಏಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಅನನ್ಜ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಶ್ನಾನ್ನಲೋಪಃ" ಎಂಬ

ಸೂತ್ರದಿಂದ ಎರಡನೆಯ 'ನ್' ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿ ಅನಜ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಚೋಃ ಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಗ್' ಕಾರ ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವದಿಂದ 'ಕ್' ಬಂದು ಅನಕ್+ತಿ=ಅನಕ್ತಿ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಅಜ್ಞುಃ - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಶ್ವಮ್(ನ) ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ನ್' ಲೋಪ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಆದಮೇಲೆ ಅನಜ್+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅನಜ್+ತಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಂತರ 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ, ಚರ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗ ಅನಕ್+ತಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅನುಸ್ವಾರ-ಪರಸರ್ವಣಗಳು ಬಂದು ಅಜ್ಞುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅಞ್ನಿ- ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಕುತ್ವ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನಜ್+ಝಿ(ಅನ್+ಇ)=ಅನ್ವಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷದಲ್ಲಿ- ಅನಕ್ತಿ, ಅಜಕ್ತಃ, ಅಜಕ್ತಃ

ಉತ್ತಮ ಪುರುಷದಲ್ಲಿ - ಅನಜ್ಞಿ, ಅಜ್ಞಾಃ, ಅಜ್ಞಾಃ

ಲಿಟ್: ಉದಾ -ಅನಞ್ - ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ತಿಪ್' ಅದಕ್ಕೆ 'ಣಲ್(ಅ)'ಆದೇಶ ಮತ್ತು ದ್ವಿತ್ವಗಳಾದಮೇಲೆ, "ಅತ ಆದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಮತ್ತು "ತಸ್ಮಾನ್ನಡ್ ದ್ವಿಹಲಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಟ್' ಆಗಮ ಬಂದು, ಅನಞ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು : ಅನಞ್, ಅನಞ್ತುಃ ಅನಞ್ತುಃ, ಅನಞ್, ಅನಞ್ತುಃ/ಅನಞ್ತುಃ, ಅನಞ್ತುಃ, ಅನಞ್, ಅನಞ್ತುಃ/ಅನಞ್ತುಃ, ಅನಞ್ತುಃ, ಅನಞ್ತುಃ/ಅನಞ್ತುಃ

ಉಟ್:- ರೂಪಗಳು -ಅಞ್ತುಃ, ಅಞ್ತುಃ, ಅಞ್ತುಃ, ಅಞ್ತುಃ, ಅಞ್ತುಃ, ಅಞ್ತುಃ, ಅಞ್ತುಃ, ಅಞ್ತುಃ, ಅಞ್ತುಃ, ಅಞ್ತುಃ, ಅಞ್ತುಃ, ಅಞ್ತುಃ

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು- ಅಜ್ಞಾ, ಅಜ್ಞಾಃ, ಅಜ್ಞಾಃ, ಅಜ್ಞಾಃ, ಅಜ್ಞಾಃ, ಅಜ್ಞಾಃ, ಅಜ್ಞಾಃ, ಅಜ್ಞಾಃ, ಅಜ್ಞಾಃ, ಅಜ್ಞಾಃ, ಅಜ್ಞಾಃ, ಅಜ್ಞಾಃ

ಲೃಟ್:- ಅಞ್ತುಃ, ಅಞ್ತುಃ, ಅಞ್ತುಃ, ಅಞ್ತುಃ, ಅಞ್ತುಃ, ಅಞ್ತುಃ, ಅಞ್ತುಃ, ಅಞ್ತುಃ, ಅಞ್ತುಃ, ಅಞ್ತುಃ, ಅಞ್ತುಃ, ಅಞ್ತುಃ

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು- ಅಜ್ಞಾ, ಅಜ್ಞಾಃ, ಅಜ್ಞಾಃ, ಅಜ್ಞಾಃ, ಅಜ್ಞಾಃ, ಅಜ್ಞಾಃ, ಅಜ್ಞಾಃ, ಅಜ್ಞಾಃ, ಅಜ್ಞಾಃ, ಅಜ್ಞಾಃ, ಅಜ್ಞಾಃ, ಅಜ್ಞಾಃ

ಲೋಟ್:- ರೂಪಗಳು -ಅನಕ್ತುಃ/ಅಜ್ಞಾಃ, ಅಜ್ಞಾಃ, ಅಜ್ಞಾಃ, ಅಜ್ಞಾಃ, ಅಜ್ಞಾಃ, ಅಜ್ಞಾಃ, ಅಜ್ಞಾಃ, ಅಜ್ಞಾಃ, ಅಜ್ಞಾಃ, ಅಜ್ಞಾಃ, ಅಜ್ಞಾಃ, ಅಜ್ಞಾಃ

ಲಜ್:- ರೂಪಗಳು -ಅನಕ್/ಅನಕ್, ಅಜ್ಞಾಃ, ಅಜ್ಞಾಃ, ಅನಕ್/ಅನಕ್, ಅಜ್ಞಾಃ, ಅಜ್ಞಾಃ, ಅಜ್ಞಾಃ, ಅಜ್ಞಾಃ, ಅಜ್ಞಾಃ, ಅಜ್ಞಾಃ, ಅಜ್ಞಾಃ, ಅಜ್ಞಾಃ

ಎ.ಲಿಜ್:- ರೂಪಗಳು -ಅಇತ್ಯಾತ್, ಅಇತ್ಯಾತಾಮ್, ಅಇತ್ಯಾಃ, ಅಇತ್ಯಾಃಃ, ಅಇತ್ಯಾತಮ್, ಅಇತ್ಯಾತಾಃ, ಅಇತ್ಯಾತಾಮ್, ಅಇತ್ಯಾತಾವ, ಅಇತ್ಯಾತಾಮಃ

ಆ.ಲಿಜ್:- ರೂಪಗಳು -ಅಜ್ಯಾತ್, ಅಜ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಅಜ್ಯಾಸುಃ, ಅಜ್ಯಾಃ, ಅಜ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಅಜ್ಯಾಸ್ತು, ಅಜ್ಯಾಸಮ್, ಅಜ್ಯಾಸ್ವ, ಅಜ್ಯಾಸ್ವಃ

ಉಜ್:-ರೂಪಗಳು-ಆಇಜ್ಜೇತ್, ಆಇಜ್ಜೇಷ್ಠಾಮ್, ಆಇಜ್ಜೇಷ್ಠಾಃ, ಆಇಜ್ಜೇಃ, ಆಇಜ್ಜೇಷ್ಠಮ್, ಆಇಜ್ಜೇಷ್ಠ, ಆಇಜ್ಜೇಷಮ್, ಆಇಜ್ಜೇಷ್ಠ, ಆಇಜ್ಜೇಷ್ಠಃ

ಲುಜ್:-ರೂಪಗಳು -ಆಇಜ್ಜೇತ್, ಆಇಜ್ಜೇಷ್ಠಾಮ್, ಆಇಜ್ಜೇಷ್ಠಾಃ, ಆಇಜ್ಜೇಷ್ಠಾಃಃ, ಆಇಜ್ಜೇಷ್ಠತಮ್, ಆಇಜ್ಜೇಷ್ಠತಾಃ, ಆಇಜ್ಜೇಷ್ಠಮ್, ಆಇಜ್ಜೇಷ್ಠಾವ, ಆಇಜ್ಜೇಷ್ಠಾಮಃ

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು: ಆಜ್ಜಕ್ತ್ಯತ್, ಆಜ್ಜಕ್ತ್ಯತಾಮ್, ಆಜ್ಜಕ್ತ್ಯಾಃ, ಆಜ್ಜಕ್ತ್ಯಾಃಃ, ಆಜ್ಜಕ್ತ್ಯತಮ್, ಆಜ್ಜಕ್ತ್ಯತಾಃ, ಆಜ್ಜಕ್ತ್ಯಮ್, ಆಜ್ಜಕ್ತ್ಯಾವ, ಆಜ್ಜಕ್ತ್ಯಾಮಃ

(ಇಡಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 672. ಅಇಜ್ಜೇಃ ಸಿಚಿ (7.2.71)

ವೃತ್ತಿ- ಅಇಜ್ಜೇಃ ಸಿಚೋ ನಿತ್ಯಮಿಟ್ ಸ್ಯಾತ್ ಆಇಜ್ಜೇತ್

15. ತಇಜ್ಜಾ ಸಂಕೋಚನೇ ತನಕ್ತಿ ತಜ್ಜಾ ತಜ್ಜಿತಾ

16. ಓವಿಜೇ ಭಯಚಲನಯೋಃ|ವಿನಕ್ತಿ (665) ವಿಜ ಇಡಿತಿ ಜಿತ್ವಮ್| ವಿವಿಜಥಾ ವಿಜಿತಾ ಅವಿನಕ್| ಅವಿಜೇತ್|

17. ಶಿಷ್ಯ ವಿಶೇಷಣೇ ಶಿನಷ್ಟಿ ಶಿಷ್ಯಃ ಶಿಷ್ಯಂತಿ ಶಿನಕ್ತಿ ಶಿಶೇಷಃ ಶಿಶೇಷಿಥಾ ಶೇಷಾ ಶೇಕ್ಷ್ಯತಿಹೇರ್ಧಃ| ಶಿಣ್ಣಿ ಶಿನಷಾಣಿ ಅಶಿನಟ್| ಶಿಂಷ್ಯಾತ್| ಶಿಷ್ಯಾತ್| ಅಶಿಷತ್| ವಿವಂ

18. ಪಿಷ್ಯ ಸಂಚೂರ್ಣನೇ|

19. ಭಇಜ್ಜೇ ಆಮದರ್ಢನೇ (668) ಶ್ವಾನ್ನಲೋಪಃ| ಭನಕ್ತಿ ಬಭಜ್ಜೇಥಾ

ಬಭಜ್ಜುಭಜ್ಜಕ್ತಾ ಭಜ್ಜಿ ಅಭಾಜ್ಜಕ್ತೇ|

20. ಭುಜ ಪಾಲನಾಭ್ಯವಹಾರಯೋಃ| ಭುನಕ್ತಿ ಭೋಕ್ತಾ ಭೋಕ್ತ್ಯತಿ ಅಭುನಕ್|

ಅರ್ಥ- 'ಅಇಜ್ಜ' ಧಾತುವಿನ 'ಸಿಚ್(ಇ)' ಗೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಆಗಮ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧಾತು 15. ತಇಜ್ಜಾ - ಸಂಕೋಚನೇ -(ಸಂಕೋಚಗೊಳಿಸುವದು): ಇದರಲ್ಲಿ 'ತಇಜ್ಜ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ 'ಅಇಜ್ಜಾ' ಧಾತುವಿನಂತೆ 'ನಕಾರೋಪಧೇ', ಪರಸ್ಪೃಪದಿ, ಹಾಗೂ ಉದಿತ್ ಆಗುವುದರಿಂದ 'ವೇಟ್' ಆಗಿದೆ. ಇದರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯೂ 'ಅಇಜ್ಜಾ' ಧಾತುವಿನಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ "ಖರಿಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚರ್ತ್ವವು ಬಾರದಿದ್ದಾಗ. 'ಉಜ್' ನಲ್ಲಿ "ಅಇಜ್ಜೇಃ ಸಿಚಿ" ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:- ರೂಪಗಳು -ತನಕ್ತಿ, ತಜ್ಜಕ್ತಿ, ತಇನ್ತಿ ತನಕ್ಷಿ, ತಜ್ಜಕ್ಷಿ, ತಜ್ಜಕ್ಷಿ ತನಚ್ಚಿ, ತಇನ್ಚಿ, ತಇನ್ಚಿ.

ಲಿಟ್:-ರೂಪಗಳು - 'ತಿವ್' ಗೆ 'ಣಲ್' ಆದೇಶ, ಮತ್ತು ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಮೇಲೆ, ತತಇನ್, ತತಇನ್ಚಿ, ತತಇನ್ಚಿ; ತತಇನ್ಚಿ/ತತಜ್ಜಕ್ತಿ, ತತಇನ್ಚಿ, ತತಇನ್, ತತಇನ್, ತತಇನ್, ತತಇನ್.

ಲುಟ್:- ರೂಪಗಳು -ತಇನ್ತಾ, ತಇನ್ತಾರಾ, ತಇನ್ತಾರಾ; ತಇನ್ತಾಸಿ, ತಇನ್ತಾಸಿ, ತಇನ್ತಾಸಿ, ತಇನ್ತಾಸಿ, ತಇನ್ತಾಸಿ, ತಇನ್ತಾಸಿ.

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು - ತಜ್ಜತಾ, ತಜ್ಜಕ್ತಾರಾ, ತಜ್ಜತಾರಾ; ತಜ್ಜಕ್ತಾಸಿ, ತಜ್ಜಕ್ತಾಸಿ, ತಜ್ಜಕ್ತಾಸಿ, ತಜ್ಜಕ್ತಾಸಿ, ತಜ್ಜಕ್ತಾಸಿ, ತಜ್ಜಕ್ತಾಸಿ.

ಲೃಟ್:-ರೂಪಗಳು -ತಇನ್ಚಿಷ್ಯತಿ, ತಇನ್ಚಿಷ್ಯತಃ, ತಇನ್ಚಿಷ್ಯನ್ತಿ ತಇನ್ಚಿಷ್ಯಸಿ, ತಇನ್ಚಿಷ್ಯಃ, ತಇನ್ಚಿಷ್ಯಃ ತಇನ್ಚಿಷ್ಯಮಿ, ತಇನ್ಚಿಷ್ಯವಃ, ತಇನ್ಚಿಷ್ಯಮಃ.

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು: ತಜ್ಜಿಷ್ಯತಿ, ತಜ್ಜಿಷ್ಯತಃ, ತಜ್ಜಿನ್ತಿ ತಜ್ಜಿಷ್ಯಸಿ, ತಜ್ಜಿಷ್ಯಃ, ತಜ್ಜಿಷ್ಯಃ ತಜ್ಜಿಷ್ಯಮಿ, ತಜ್ಜಿಷ್ಯವಃ, ತಜ್ಜಿಷ್ಯಮಃ.

ರೋಟ್:- ರೂಪಗಳು -ತನಕ್ತು/ ತಜ್ಜಕ್ತಾತ್, ತಜ್ಜಕ್ತಾಮ್, ತಇನ್ತು ತಜ್ಜದಿ/ ತಜ್ಜಕ್ತಾತ್, ತಜ್ಜಕ್ತಾಮ್, ತಜ್ಜಕ್ತು ತನಜಾನಿ, ತನಜಾವ, ತನಜಾಮ.

ಲಜ್:-ರೂಪಗಳು-ಅತನಕ್/ಅತನಗ್, ಅತಜ್ಜಕ್ತಾಮ್, ಅತಇನ್, ಅತನಕ್/ ಅತನಗ್, ಅತಜ್ಜಕ್ತಾಮ್, ಅತಜ್ಜಕ್ತು, ಅತನಚಮ್, ಅತನಇನ್, ಅತಇನ್.

ವಿ.ಲಿಜ್:- ರೂಪಗಳು-ತಇನ್ಚಿತ್, ತಇನ್ಚಿತಾಮ್, ತಇನ್ಚಿಃ ತಇನ್ಚಿಃ, ತಇನ್ಚಿಮ್, ತಇನ್ಚಿತಾ ತಇನ್ಚಿಮ್, ತಇನ್ಚಿವ, ತಇನ್ಚಿಮ.

ಆ. ಲಿಜ್:- ರೂಪಗಳು-ತಚ್ಚಾತ್, ತಚ್ಚಾಮ್, ತಚ್ಚಾಃ ತಚ್ಚಾಃ, ತಚ್ಚಾಮ್, ತಚ್ಚಾಃ ತಚ್ಚಾಮ್, ತಚ್ಚಾಃ, ತಚ್ಚಾಃ.

ಲುಜ್:-ರೂಪಗಳು-ಅತಇನ್ಚಿತ್, ಅತಇನ್ಚಿಷ್ಯಮ್, ಅತಇನ್ಚಿಷ್ಯಃ; ಅತಇನ್ಚಿಃ, ಅತಇನ್ಚಿಷ್ಯಮ್, ಅತಇನ್ಚಿಷ್ಯ ಅತಇನ್ಚಿಷ್ಯಮ್, ಅತಇನ್ಚಿಷ್ಯ, ಅತಇನ್ಚಿಷ್ಯ.

ಲೃಜ್:-ರೂಪಗಳು -ಅತಇನ್ಚಿಷ್ಯತ್, ಅತಇನ್ಚಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅತಇನ್ಚಿಷ್ಯನ್, ಅತಇನ್ಚಿಷ್ಯಃ, ಅತಇನ್ಚಿಷ್ಯತಮ್, ಅತಇನ್ಚಿಷ್ಯತಾ ಅತಇನ್ಚಿಷ್ಯಮ್, ಅತಇನ್ಚಿಷ್ಯವ, ಅತಇನ್ಚಿಷ್ಯಮ.

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು: ಅತಜ್ಜಕ್ತುತ್, ಅತಜ್ಜಕ್ತುತಾಮ್, ಅತಜ್ಜಕ್ತುನ್, ಅತಜ್ಜಕ್ತುಃ, ಅತಜ್ಜಕ್ತುತಮ್, ಅತಜ್ಜಕ್ತುತಾ ಅತಜ್ಜಕ್ತುಮ್, ಅತಜ್ಜಕ್ತುವ, ಅತಜ್ಜಕ್ತುಮ.

ಧಾತು 16. ಓವಿಜೀ ಭಯಚಲನಯೋಃ (ಹೆದರುವುದು ಮತ್ತು ಚಲಿಸುವುದು) ಇದರಲ್ಲಿ 'ವಿಜ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಉದಾತ್ತೇತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಇದು 'ಸೇಟ್' ಆಗಿಯೂ ಇದೆ. "ವಿಜ ಇಟ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ 'ಜಿವ್ದದ್ಭಾವವು' ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:- ರೂಪಗಳು: ವಿನಕ್ತಿ, ವಿಜ್ಞಃ, ವಿಜ್ಞಾನ್ತಿ, ವಿನಕ್ತಿ, ವಿಜ್ಞಕ್ತಃ, ವಿಜ್ಞಕ್ತಃ, ವಿನಜ್ಞಿ, ವಿಜ್ಞಾನ್ತಿ, ವಿಜ್ಞಾನ್ತಿಃ।

ಲಿಟ್:- ರೂಪಗಳು: ವಿವೇಜ, ವಿವಿಜತುಃ, ವಿವಿಜುಃ, ವಿವಿಜಥ, ವಿವಿಜಥುಃ, ವಿವಿಜ, ವಿವೇಜ, ವಿವಿಜವ, ವಿವಿಜಮ।

ಲುಟ್:-ರೂಪಗಳು: ವಿಜಿತಾ, ವಿಜಿತಾರೌ, ವಿಜಿತಾರಃ, ವಿಜಿತಾಸಿ, ವಿಜಿತಾಸ್ತಃ, ವಿಜಿತಾಸ್ತು, ವಿಜಿತಾಸ್ಮಿ, ವಿಜಿತಾಸ್ವಃ, ವಿಜಿತಾಸ್ವಃ।

ಲ್ಯುಟ್:- ರೂಪಗಳು: ವಿಜಿಷ್ಯತಿ, ವಿಜಿಷ್ಯತಃ, ವಿಜಿಷ್ಯಂತಿ, ವಿಜಿಷ್ಯಂತಿ, ವಿಜಿಷ್ಯಂತಃ, ವಿಜಿಷ್ಯಂತಃ, ವಿಜಿಷ್ಯಂತಃ, ವಿಜಿಷ್ಯಂತಃ, ವಿಜಿಷ್ಯಂತಃ, ವಿಜಿಷ್ಯಂತಃ।

ಲೋಟ್:- ರೂಪಗಳು: ವಿನಕ್ತು/ವಿಜ್ಞಾತ್, ವಿಜ್ಞಾಮ್, ವಿಜ್ಞಾನ್ತಿ, ವಿಜ್ಞಗ್ನಿ/ವಿಜ್ಞಕ್ತಾತ್, ವಿಜ್ಞತಮ್, ವಿಜ್ಞಕ್ತಃ, ವಿನಜಾನಿ, ವಿನಜಾವ, ವಿನಜಾಮ।

ಲಜ್:- ರೂಪಗಳು: ಅವಿನಕ್/ಅವಿನಗ್, ಅವಿಜ್ಞಕ್ತಾಮ್, ಅವಿಜ್ಞಾನ್, ಅವಿನಕ್/ಅವಿನಗ್, ಅವಿಜ್ಞಕ್ತಮ್, ಅವಿಜ್ಞಕ್ತಃ, ಅವಿನಜಮ್, ಅವಿಜ್ಞಾನ್, ಅವಿಜ್ಞಾನ್ತಿ।

ವಿ.ಲಿಜ್:- ರೂಪಗಳು: ವಿಜ್ಞಾತ್, ವಿಜ್ಞಾತಾಮ್, ವಿಜ್ಞಾನ್ತಿ, ವಿಜ್ಞಾನ್ತಿಃ, ವಿಜ್ಞಾನ್ತಿಮ್, ವಿಜ್ಞಾನ್ತಿಃ, ವಿಜ್ಞಾನ್ತಿಮ್, ವಿಜ್ಞಾನ್ತಿವ, ವಿಜ್ಞಾನ್ತಿಮ್।

ಆ.ಲಿಜ್:- ರೂಪಗಳು: ವಿಜ್ಯಾತ್, ವಿಜ್ಯಾತಾಮ್, ವಿಜ್ಯಾನ್ತಿ, ವಿಜ್ಯಾನ್ತಿಃ, ವಿಜ್ಯಾನ್ತಿಮ್, ವಿಜ್ಯಾನ್ತಿಃ, ವಿಜ್ಯಾನ್ತಿಮ್, ವಿಜ್ಯಾನ್ತಿವ, ವಿಜ್ಯಾನ್ತಿಮ್, ವಿಜ್ಯಾನ್ತಿಮ್।

ಲುಜ್:- ರೂಪಗಳು: ಅವಿಜೀತ್, ಅವಿಜಿಷ್ಠಾಮ್, ಅವಿಜಿಷ್ಠಃ, ಅವಿಜೀಃ, ಅವಿಜಿಷ್ಠಮ್, ಅವಿಜಿಷ್ಠಃ, ಅವಿಜಿಷ್ಠಮ್, ಅವಿಜಿಷ್ಠಮ್, ಅವಿಜಿಷ್ಠಮ್, ಅವಿಜಿಷ್ಠಮ್।

ಲ್ಯುಜ್:- ರೂಪಗಳು: ಅವಿಜಿಷ್ಯತ್, ಅವಿಜಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅವಿಜಿಷ್ಯಂತಃ, ಅವಿಜಿಷ್ಯಂತಃ, ಅವಿಜಿಷ್ಯಂತಃ, ಅವಿಜಿಷ್ಯಂತಃ, ಅವಿಜಿಷ್ಯಂತಃ, ಅವಿಜಿಷ್ಯಂತಃ, ಅವಿಜಿಷ್ಯಂತಃ, ಅವಿಜಿಷ್ಯಂತಃ।

ಧಾತು 17. ಶಿಷ್ಟ ವಿಶೇಷಣೀ (ವಿಶೇಷಿಸುವದು)-ಇದರಲ್ಲಿ 'ಶಿಷ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅನುದಾತ್ತದಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ ಕ್ರ್ಯಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗುತ್ತದೆ. 'ಲ್ಯಾದಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾದ್ಯಲ್ಯಾದಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ 'ಷ್' ಕಾರ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ ಇದರ ಯೋಗವಿರುವಾಗ, ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ತ್' ಕಾರ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಪ್ಲುತ್ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಸ್ಯ' ಮೊದಲಾದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಷಡೋಃ ಕಃ ಸಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್' ಕಾರ ಬಂದು ಅದರ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು ಕ್+ಷ್ ಸೇರಿ 'ಕ್ಷ' ಆಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:- ರೂಪಗಳು: ಶಿನಪ್ತಿ, ಶಿಂಷ್ಠಃ, ಶಿಂಷ್ಠಂತಿ, ಶಿನಕ್ತಿ, ಶಿಂಷ್ಠಃ, ಶಿಂಷ್ಠಃ, ಶಿಂಷ್ಠಃ, ಶಿಂಷ್ಠಃ, ಶಿಂಷ್ಠಃ, ಶಿಂಷ್ಠಃ।

ಲಿಟ್:-ರೂಪಗಳು: ಶಿಶೇಷ, ಶಿಶಿಷತುಃ, ಶಿಶಿಷುಃ| ಶಿಶೇಷಿಧ, ಶಿಶಿಷತುಃ, ಶಿಶಿಷ|
ಶಿಶೇಷ, ಶಿಶಿಷಿವ, ಶಿಶಿಷಿಮ|

ಲುಟ್:-ರೂಪಗಳು: ಶೇಷ್ಠಾ, ಶೇಷ್ಠಾರೌ, ಶೇಷ್ಠಾರಃ| ಶೇಷ್ಠಾಸಿ, ಶೇಷ್ಠಾಸ್ತಃ, ಶೇಷ್ಠಾನ್ತ|
ಶೇಷ್ಠಾಸ್ಮಿ, ಶೇಷ್ಠಾಸ್ವಃ, ಶೇಷ್ಠಾಸ್ವಃ|

ಲ್ಯುಟ್:-ರೂಪಗಳು: ಶೇಕ್ಷ್ಯತಿ, ಶೇಕ್ಷ್ಯತಃ, ಶೇಕ್ಷ್ಯಂತಿ, ಶೇಕ್ಷ್ಯಂತಿ, ಶೇಕ್ಷ್ಯಧಃ, ಶೇಕ್ಷ್ಯಧಾ|
ಶೇಕ್ಷ್ಯಮಿ, ಶೇಕ್ಷ್ಯವಃ, ಶೇಕ್ಷ್ಯಮಃ|

ಲೋಟ್:-ರೂಪಗಳು: ಶಿನಷ್ಟು/ಶಿಂಷ್ಠಾತ್, ಶಿಂಷ್ಠಾಮ್, ಶಿಂಷ್ಠನ್ತು ಶಿಂಥಿ/ಶಿಂಥ್‌ಥಿ/
ಶಿಂಷ್ಠಾತ್, ಶಿಂಷ್ಠಮ್, ಶಿಂಷ್ಠ ಶಿನಷಾಣಿ, ಶಿನಷಾವ, ಶಿನಷಾಮ|

ಲಜ್:-ರೂಪಗಳು: ಅಶಿನಟ್/ಅಶಿನಡ್, ಅಶಿಂಷ್ಠಾಮ್, ಅಶಿಂಷನ್| ಅಶಿನಟ್/
ಅಶಿನಡ್, ಅಶಿಂಷ್ಠಮ್, ಅಶಿಂಷ್ಠ, ಅಶಿನಷಮ್, ಅಶಿಂಷ್ಠ, ಅಶಿಂಷ್ಠ|

ಎ. ಲಿಜ್:-ರೂಪಗಳು: ಶಿಂಷ್ಯಾತ್, ಶಿಂಷ್ಯಾತಾಮ್, ಶಿಂಷ್ಯಃ| ಶಿಂಷ್ಯಾಃ,
ಶಿಂಷ್ಯಾತಮ್, ಶಿಂಷ್ಯಾತ| ಶಿಂಷ್ಯಾಮ್, ಶಿಂಷ್ಯಾವ, ಶಿಂಷ್ಯಾಮ|

ಆ. ಲಿಜ್:- ರೂಪಗಳು: ಶಿಷ್ಯಾತ್, ಶಿಷ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಶಿಷ್ಯಾಸುಃ| ಶಿಷ್ಯಾಃ,
ಶಿಷ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಶಿಷ್ಯಾಸ್ತು ಶಿಷ್ಯಾಸಮ್, ಶಿಷ್ಯಾಸ್ತು ಶಿಷ್ಯಾಸ್ತು|

ಲುಜ್:- ರೂಪಗಳು: ಅಶಿಷತ್, ಅಶಿಷತಾಮ್, ಅಶಿಷನ್| ಅಶಿಷಃ,
ಅಶಿಷತಮ್, ಅಶಿಷತ| ಅಶಿಷಮ್, ಅಶಿಷಾವ, ಅಶಿಷಾಮ|

ಲ್ಯುಜ್:-ರೂಪಗಳು: ಅಶೇಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಶೇಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಶೇಕ್ಷ್ಯನ್| ಅಶೇಕ್ಷ್ಯಃ,
ಅಶೇಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅಶೇಕ್ಷ್ಯತ| ಅಶೇಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅಶೇಕ್ಷ್ಯವ, ಅಶೇಕ್ಷ್ಯಮ|

ಧಾತು 18. ಪಿಷ್ಠ - ಸಂಚೋರ್ಣನೇ (ಪುಡಿಮಾಡುವದು) - ಇದರಲ್ಲಿ 'ಪಿಷ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಪರಸ್ಮೈಪದಿ. ಆದರೆ ಅನುದಾತ್ತದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವದರಿಂದ 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ ಕ್ಯಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. 'ಲ್ಯದಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾದ್ಯಲ್ಯದಿತಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ 'ಷ್' ಕಾರ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ ಇದರ ಯೋಗವಿರುವಾಗ, ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ತ್' ಕಾರ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಷ್ಠತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಸ್ಯ' ಮೊದಲಾದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಷ್ಠೋಃ ಕಃ ಸಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್' ಕಾರ ಬಂದು ಅದರ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು ಕ್+ಷ್ ಸೇರಿ 'ಕ್ಷ' ಆಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:- ರೂಪಗಳು: ಪಿನಷ್ಠಿ, ಪಿಂಷ್ಠಃ, ಪಿಂಷ್ಠನ್ತಿ ಪಿನಕ್ಷಿ, ಪಿಂಷ್ಯಃ, ಪಿಂಷ್ಯು, ಪಿನಷ್ಠಿ, ಪಿಂಷ್ಠಃ, ಪಿಂಷ್ಠಃ|

ಲಿಟ್:- ರೂಪಗಳು: ಪಿಪೇಷ, ಪಿಪಿಷತುಃ, ಪಿಪಿಷುಃ| ಪಿಪೇಷಿಧ, ಪಿಪಿಷಧುಃ, ಪಿಪಿಷ| ಪಿಪೇಷ, ಪಿಪಿಷಿವ, ಪಿಪಿಷಿಮ|

ಲಟ್:- ರೂಪಗಳು: ವಿನಕ್ತಿ, ವಿಜ್ಞಃ, ವಿಜ್ಞಾನ್ತಿ ವಿನಕ್ತಿ, ವಿಜ್ಞಾಕ್ತಃ, ವಿಜ್ಞಾಕ್ತೃ ವಿನಜ್ಞಿ, ವಿಜ್ಞಾಪ್ತಿ, ವಿಜ್ಞಾಪ್ತೃ।

ಲಿಟ್:- ರೂಪಗಳು: ವಿವೇಜ, ವಿವಿಜತುಃ, ವಿವಿಜುಃ। ವಿವಿಜಿಥ, ವಿವಿಜಥುಃ, ವಿವಿಜಿ ವಿವೇಜ, ವಿವಿಜವ, ವಿವಿಜಮ।

ಲುಟ್:-ರೂಪಗಳು: ವಿಜಿತಾ, ವಿಜಿತಾರೌ, ವಿಜಿತಾರಃ। ವಿಜಿತಾಸಿ, ವಿಜಿತಾಸ್ಥಃ, ವಿಜಿತಾಸ್ಥ, ವಿಜಿತಾಸ್ಮಿ, ವಿಜಿತಾಸ್ವಃ, ವಿಜಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲ್ಯುಟ್:- ರೂಪಗಳು: ವಿಜಿಷ್ಯತಿ, ವಿಜಿಷ್ಯತಃ, ವಿಜಿಷ್ಯಂತಿ ವಿಜಿಷ್ಯಸಿ, ವಿಜಿಷ್ಯಥಃ, ವಿಜಿಷ್ಯಥಾ ವಿಜಿಷ್ಯಾಮಿ, ವಿಜಿಷ್ಯಾವಃ, ವಿಜಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್:- ರೂಪಗಳು: ವಿನಕ್ತು/ವಿಜ್ಞಾತ್, ವಿಜ್ಞಾತ್ಮ, ವಿಜ್ಞಾನ್ತು ವಿಜ್ಞಾನ್/ವಿಜ್ಞಾತ್, ವಿಜ್ಞಾತ್ಮ, ವಿಜ್ಞಾಕ್ತು ವಿನಜಾನಿ, ವಿನಜಾವ, ವಿನಜಾಮ।

ಲಜ್:- ರೂಪಗಳು: ಅವಿನಕ್/ ಅವಿನಗ್, ಅವಿಜ್ಞಾತ್ಮ, ಅವಿಜ್ಞಾನ್ ಅವಿನಕ್/ ಅವಿನಗ್, ಅವಿಜ್ಞಾತ್ಮ, ಅವಿಜ್ಞಾಕ್ತು ಅವಿನಜಮ್, ಅವಿಜ್ಞಾ ಅವಿಜ್ಞಾ।

ವಿ.ಲಿಜ್:- ರೂಪಗಳು: ವಿಜ್ಞಾತ್ಮ, ವಿಜ್ಞಾತ್ಮಾಮ್, ವಿಜ್ಞಾತ್ಮಃ। ವಿಜ್ಞಾತ್ಮಿ, ವಿಜ್ಞಾತ್ಮಮ್, ವಿಜ್ಞಾತ್ಮತಾ ವಿಜ್ಞಾತ್ಮಮ್, ವಿಜ್ಞಾತ್ಮವ, ವಿಜ್ಞಾತ್ಮಮಃ।

ಆ.ಲಿಜ್:- ರೂಪಗಳು: ವಿಜ್ಯಾತ್, ವಿಜ್ಯಾತ್ಮಾಮ್, ವಿಜ್ಯಾತ್ಮಃ। ವಿಜ್ಯಾಃ, ವಿಜ್ಯಾಸ್ತಮ್, ವಿಜ್ಯಾಸ್ತು ವಿಜ್ಯಾಸಮ್, ವಿಜ್ಯಾಸ್ವ ವಿಜ್ಯಾಸ್ವ।

ಲುಜ್:- ರೂಪಗಳು: ಅವಿಜೀತ್, ಅವಿಜಿಷ್ಠಾಮ್, ಅವಿಜಿಷುಃ। ಅವಿಜೀಃ, ಅವಿಜಿಷಮ್, ಅವಿಜಿಷ್ಪ ಅವಿಜಿಷಮ್, ಅವಿಜಿಷ್ಪ ಅವಿಜಿಷ್ಪ।

ಲ್ಯುಜ್:- ರೂಪಗಳು: ಅವಿಜಿಷ್ಯತ್, ಅವಿಜಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅವಿಜಿಷ್ಯನ್ ಅವಿಜಿಷ್ಯಃ, ಅವಿಜಿಷ್ಯತಮ್, ಅವಿಜಿಷ್ಯತಾ ಅವಿಜಿಷ್ಯಮ್, ಅವಿಜಿಷ್ಯಾವ, ಅವಿಜಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಧಾತು 17. ಶಿಷ್ಟ ವಿಶೇಷಣೇ (ವಿಶೇಷಿಸುವದು)-ಇದರಲ್ಲಿ 'ಶಿಷ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅನುದಾತ್ತದಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ ಕ್ರ್ಯಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗುತ್ತದೆ. 'ಲ್ಯದಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾದ್ಯಲ್ಯದಿತಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ 'ಷ್' ಕಾರ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ ಇದರ ಯೋಗವಿರುವಾಗ, ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ತ್' ಕಾರ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಪ್ಲುತ್ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಸ್ಯ' ಮೊದಲಾದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷಡೋಃ ಕಃ ಸಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್' ಕಾರ ಬಂದು ಅದರ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು ಕ್+ಷ್ ಸೇರಿ 'ಕ್ಷ' ಆಗುತ್ತದೆ.

ಲಿಟ್:- ರೂಪಗಳು: ಶಿನಷ್ಠಿ, ಶಿಂಷ್ಠಃ, ಶಿಂಷಂತಿ ಶಿನಕ್ತಿ, ಶಿಂಷ್ಯಃ, ಶಿಂಷ್ಯು ಶಿನಷ್ಠಿ, ಶಿಂಷ್ಯಃ, ಶಿಂಷ್ಯಃ।

ಲಿಟ್:-ರೂಪಗಳು: ಶೀಶೇಷ, ಶಿಶಿಷತುಃ, ಶಿಶಿಷುಃ| ಶಿಶೇಷಿಥ, ಶಿಶಿಷತುಃ, ಶಿಶಿಷ|
ಶಿಶೇಷ, ಶಿಶಿಷವ, ಶಿಶಿಷಮ|

ಲುಟ್:-ರೂಪಗಳು: ಶೇಷ್ಠಾ, ಶೇಷ್ಠಾರೌ, ಶೇಷ್ಠರಃ| ಶೇಷ್ಠಸಿ, ಶೇಷ್ಠಸ್ತಃ, ಶೇಷ್ಠಸ್ಥ|
ಶೇಷ್ಠಸ್ಮಿ, ಶೇಷ್ಠಸ್ವಃ, ಶೇಷ್ಠಸ್ಮಃ|

ಲ್ಯುಟ್:-ರೂಪಗಳು: ಶೇಕ್ಷ್ಯತಿ, ಶೇಕ್ಷ್ಯತಃ, ಶೇಕ್ಷ್ಯಂತಿ, ಶೇಕ್ಷ್ಯಂತಿ, ಶೇಕ್ಷ್ಯಧಃ, ಶೇಕ್ಷ್ಯಥ|
ಶೇಕ್ಷ್ಯಮಿ, ಶೇಕ್ಷ್ಯವಃ, ಶೇಕ್ಷ್ಯಮಃ|

ಲೋಟ್:-ರೂಪಗಳು: ಶಿನಷ್ಠು/ಶಿಂಷ್ಠಾತ್, ಶಿಂಷ್ಠಾಮ್, ಶಿಂಷ್ಠಂತು| ಶಿಂಥಿ/ಶಿಂಥ್ಥಿ/
ಶಿಂಷ್ಠಾತ್, ಶಿಂಷ್ಠಮ್, ಶಿಂಷ್ಠು| ಶಿನಷಾಣಿ, ಶಿನಷಾವ, ಶಿನಷಾಮ|

ಲಜ್:-ರೂಪಗಳು: ಅಶಿನಟ್/ಅಶಿನಡ್, ಅಶಿಂಷ್ಠಾಮ್, ಅಶಿಂಷನ್| ಅಶಿನಟ್/
ಅಶಿನಡ್, ಅಶಿಂಷ್ಠಮ್, ಅಶಿಂಷ್ಠು, ಅಶಿನಷಮ್, ಅಶಿಂಷ್ಠ, ಅಶಿಂಷ್ಠು|

ಏ. ಲಿಜ್:-ರೂಪಗಳು: ಶಿಂಷ್ಯಾತ್, ಶಿಂಷ್ಯಾತಾಮ್, ಶಿಂಷ್ಯಃ| ಶಿಂಷ್ಯಾಃ,
ಶಿಂಷ್ಯಾತಮ್, ಶಿಂಷ್ಯಾತ| ಶಿಂಷ್ಯಾಮ್, ಶಿಂಷ್ಯಾವ, ಶಿಂಷ್ಯಾಮ|

ಆ. ಲಿಜ್:- ರೂಪಗಳು: ಶಿಷ್ಯಾತ್, ಶಿಷ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಶಿಷ್ಯಾಸುಃ| ಶಿಷ್ಯಾಃ,
ಶಿಷ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಶಿಷ್ಯಾಸ್ಥ| ಶಿಷ್ಯಾಸಮ್, ಶಿಷ್ಯಾಸ್ಥ, ಶಿಷ್ಯಾಸ್ಥ|

ಲುಜ್:- ರೂಪಗಳು: ಅಶಿಷತ್, ಅಶಿಷತಾಮ್, ಅಶಿಷನ್| ಅಶಿಷಃ,
ಅಶಿಷತಮ್, ಅಶಿಷತ| ಅಶಿಷಮ್, ಅಶಿಷಾವ, ಅಶಿಷಾಮ|

ಲ್ಯುಜ್:-ರೂಪಗಳು: ಅಶೇಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಶೇಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಶೇಕ್ಷ್ಯಂತಿ| ಅಶೇಕ್ಷ್ಯಃ,
ಅಶೇಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅಶೇಕ್ಷ್ಯತ| ಅಶೇಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅಶೇಕ್ಷ್ಯವ, ಅಶೇಕ್ಷ್ಯಮ|

ಧಾತು 18. ಪಿಷ್ಠ - ಸಂಚೋರ್ಣನೇ (ಪುಡಿಮಾಡುವದು) - ಇದರಲ್ಲಿ 'ಪಿಷ್ಠ'
ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಪರಸ್ಮೈಪದಿ. ಆದರೆ ಅನುದಾತ್ತದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವದರಿಂದ
'ಅನಿಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ ಕ್ಯಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ.
'ಲ್ಯದಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾದ್ಯಲ್ಯದಿತಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು' ಎಂಬ
ಸೂತ್ರವು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ 'ಷ್ಠ' ಕಾರ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ ಇದರ
ಯೋಗವಿರುವಾಗ, ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ತ್' ಕಾರ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಷ್ಠತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.
'ಸ್ಯ' ಮೊದಲಾದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಷ್ಠ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷಡೋಃ ಕಃ ಸಿ' ಎಂಬ
ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್' ಕಾರ ಬಂದು ಅದರ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಷ್ಠ' ಕಾರಕ್ಕೆ
ಷತ್ವ ಬಂದು ಕ್+ಷ್ಠ ಸೇರಿ 'ಕ್ಷ' ಆಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:- ರೂಪಗಳು: ಪಿನಷ್ಠಿ, ಪಿಂಷ್ಠಃ, ಪಿಂಷ್ಠಂತಿ| ಪಿನಕ್ಷಿ, ಪಿಂಷ್ಠಃ, ಪಿಂಷ್ಠು,
ಪಿನಷ್ಠಿ, ಪಿಂಷ್ಠಃ, ಪಿಂಷ್ಠಃ|

ಲಿಟ್:- ರೂಪಗಳು: ಪಿಪೇಷ, ಪಿಪಿಷತುಃ, ಪಿಪಿಷುಃ| ಪಿಪೇಷಿಥ, ಪಿಪಿಷತುಃ,
ಪಿಪಿಷಧುಃ, ಪಿಪಿಷ| ಪಿಪೇಷ, ಪಿಪಿಷಿವ, ಪಿಪಿಷಮ|

ಲುಟ್:-ರೂಪಗಳು: ಪೇಷ್ಠಾ, ಪೇಷ್ಠಾರೌ, ಪೇಷ್ಠಾರಃ| ಪೇಷ್ಠಾಸಿ, ಪೇಷ್ಠಾಸ್ತಃ, ಪೇಷ್ಠಾಸ್ತು, ಪೇಷ್ಠಾಸ್ತುಃ, ಪೇಷ್ಠಾಸ್ತುಃ, ಪೇಷ್ಠಾಸ್ತುಃ|

ಲ್ಯಟ್:-ರೂಪಗಳು: ಪೇಕ್ಷ್ಯತಿ, ಪೇಕ್ಷ್ಯತಃ, ಪೇಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ, ಪೇಕ್ಷ್ಯಸಿ, ಪೇಕ್ಷ್ಯಥಃ, ಪೇಕ್ಷ್ಯಥಾ, ಪೇಕ್ಷ್ಯಮಿ, ಪೇಕ್ಷ್ಯಮಃ, ಪೇಕ್ಷ್ಯಮಃ|

ಲೋಟ್:-ರೂಪಗಳು: ಪಿನಷ್ಟು/ಪಿಂಷ್ಠಾತ್, ಪಿಂಷ್ಠಾಮ್, ಪಿಂಷ್ಠನ್ತು, ಪಿಂಥಿ/ಪಿಂಥಾಥಿ/ ಪಿಂಷ್ಠಾತ್, ಪಿಂಷ್ಠಮ್, ಪಿಂಷ್ಠು ಪಿನಷಾಣಿ, ಪಿನಷಾವ, ಪಿನಷಾಮ|

ಲಜ್:-ರೂಪಗಳು: ಅಪಿನಟ್/ ಅಪಿನಡ್, ಅಪಿಂಷ್ಠಾಮ್, ಅಪಿಂಷನ್, ಅಪಿನಟ್/ ಅಪಿನಡ್, ಅಪಿಂಷಮ್, ಅಪಿಂಷು ಅಪಿನಷಮ್, ಅಪಿಂಷು, ಅಪಿಂಷು|

ವಿ.ಲಿಜ್:-ರೂಪಗಳು: ಪಿಂಷ್ಯಾತ್, ಪಿಂಷ್ಯಾತಾಮ್, ಪಿಂಷ್ಯಾಃ| ಪಿಂಷ್ಯಾಃ, ಪಿಂಷ್ಯಾತಮ್, ಪಿಂಷ್ಯಾತಾ ಪಿಂಷ್ಯಾಮ್, ಪಿಂಷ್ಯಾವ, ಪಿಂಷ್ಯಾಮ|

ಆ. ಲಿಜ್:-ರೂಪಗಳು: ಪಿಷ್ಯಾತ್, ಪಿಷ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಪಿಷ್ಯಾಃ| ಪಿಷ್ಯಾಃ, ಪಿಷ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಪಿಷ್ಯಾಸ್ತು, ಪಿಷ್ಯಾಸಮ್, ಪಿಷ್ಯಾಸ್ತು, ಪಿಷ್ಯಾಸ್ತು|

ಲುಜ್:-ರೂಪಗಳು: ಅಪಿಷತ್, ಅಪಿಷತಾಮ್, ಅಪಿಷನ್, ಅಪಿಷಃ, ಅಪಿಷತಮ್, ಅಪಿಷತಾ, ಅಪಿಷಮ್, ಅಪಿಷಾವ, ಅಪಿಷಾಮ|

ಲ್ಯಜ್:-ರೂಪಗಳು: ಅಪೇಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಪೇಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಪೇಕ್ಷ್ಯನ್, ಅಪೇಕ್ಷ್ಯಃ, ಅಪೇಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅಪೇಕ್ಷ್ಯತಾ, ಅಪೇಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅಪೇಕ್ಷ್ಯವ, ಅಪೇಕ್ಷ್ಯಮ|

ಧಾತು 19. ಭಇಣ್ಣೀ (ಆಮದರ್ನೇ(ಮುರಿಯುವದು)- ಇದರಲ್ಲಿ 'ಭಇಣ್ಣ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 'ಇಣ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂಲರೂಪ 'ನ್' ಕಾರವಾಗಿದೆ. ಆಗ ಭನಿಜ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಪರಸ್ಪೃಶದಿಯಾಗಿದೆ. ಇದು 'ಓದಿತ್' (ಓ-ಕಾರ ಇತ್) ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಕ್ತ' ಮತ್ತು 'ಕ್ತವತು' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿರುವ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಓದಿತಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿಯೂ ಇದೆ. 'ಭನಿಜ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಶ್ಚದಿಂದ 'ಇಣ್' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ "ಶ್ಚಾನಿಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶ್ಚಮ್' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಇಣ್' ಕಾರವಾಗುವ ಮೂಲ ರೂಪ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:- ಭನಕ್ತಿ, ಭಜ್ಕ್ತಃ, ಭಇಣ್ತಿ, ಭನಕ್ತಿ, ಭಜ್ಕ್ತಃ, ಭಜ್ಕ್ತು, ಭನಜ್ಞಿ, ಭಇಣ್ಣಿ, ಭಇಣ್ಣಿಃ|

ಲಿಟ್:-ಬಭಇಣ್, ಬಭಇಣ್ತಃ, ಬಭಇಣ್ಣಃ| ಬಭಇಣ್ಥ/ಬಭಜ್ಕ್ತು, ಬಭಇಣ್ತಃ, ಬಭಇಣ್, ಬಭಇಣ್, ಬಭಇಣ್ವ, ಬಭಇಣ್ವ|

ಲುಟ್:-ಭಜ್ಕ್ತಾ, ಭಜ್ಕ್ತಾರೌ, ಭಜ್ಕ್ತಾರಃ|ಭಜ್ಕ್ತಾಸಿ, ಭಜ್ಕ್ತಾಸ್ತಃ, ಭಜ್ಕ್ತಾಸ್ತು, ಭಜ್ಕ್ತಾಸ್ತುಃ, ಭಜ್ಕ್ತಾಸ್ತುಃ, ಭಜ್ಕ್ತಾಸ್ತುಃ|

ಲೃಟ್:-ಭಜ್ಕ್ಷ್ಯತಿ, ಭಜ್ಕ್ಷ್ಯತಃ, ಭಜ್ಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ ಭಜ್ಕ್ಷ್ಯಸಿ, ಭಜ್ಕ್ಷ್ಯಥಃ, ಭಜ್ಕ್ಷ್ಯಥ ಭಜ್ಕ್ಷ್ಯಮಿ, ಭಜ್ಕ್ಷ್ಯವಃ, ಭಜ್ಕ್ಷ್ಯಮಃ|

ಲೋಟ್:-ಭನಕ್ತು/ ಭಜ್ಕ್ತಾತ್, ಭಜ್ಕ್ತಾಮ್, ಭಜ್ನ್ತು ಭಜ್ಗ್ನಿ/ಭಜ್ಕ್ತಾತ್, ಭಜ್ಕ್ತಮ್, ಭಜ್ಕ್ತು ಭನಜಾನಿ, ಭನಜಾವ, ಭನಜಾಮ|

ಲಜ್:-ಅಭನಕ್/ಅಭನಗ್, ಅಭಜ್ಕ್ತಾಮ್, ಅಭಜ್ನ್ತು| ಅಭನಕ್/ಅಭನಗ್, ಅಭಜ್ಕ್ತಮ್, ಅಭಜ್ಕ್ತು ಅಭಜ್ತಮ್, ಅಭಜ್ನ್ತು|

ವಿ.ಲಿಜ್:-ಭಿಷ್ಯಾತ್, ಭಿಷ್ಯಾತಾಮ್, ಭಿಷ್ಯಾಃ ಭಿಷ್ಯಾಃ, ಭಿಷ್ಯಾತಮ್, ಭಿಷ್ಯಾತ ಭಿಷ್ಯಾಮ್, ಭಿಷ್ಯಾವ, ಭಿಷ್ಯಾಮ|

ಆ. ಲಿಜ್:-ಭಿಷ್ಯಾತ್, ಭಿಷ್ಯಾತಾಮ್, ಭಿಷ್ಯಾಃ ಭಿಷ್ಯಾಃ, ಭಿಷ್ಯಾತಮ್, ಭಿಷ್ಯಾತ ಭಿಷ್ಯಾಮ್, ಭಿಷ್ಯಾವ, ಭಿಷ್ಯಾಮ|

ಉಜ್:-ಅಭಾಜ್ಕ್ಷೀತ್, ಅಭಾಜ್ಕ್ಷಾಮ್, ಅಭಾಜ್ಕ್ಷುಃ ಅಭಾಜ್ಕ್ಷೀಃ, ಅಭಾಜ್ಕ್ಷಮ್, ಅಭಾಜ್ಕ್ಷು ಅಭಾಜ್ಕ್ಷಮ್, ಅಭಾಜ್ಕ್ಷು ಅಭಾಜ್ಕ್ಷು|

ಲೃಜ್:-ಅಭಜ್ಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಭಜ್ಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಭಜ್ಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ| ಅಭಜ್ಕ್ಷ್ಯಃ, ಅಭಜ್ಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅಭಜ್ಕ್ಷ್ಯತು ಅಭಜ್ಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅಭಜ್ಕ್ಷ್ಯವ, ಅಭಜ್ಕ್ಷ್ಯಮ|

ಧಾತು 20. ಭುಜ - ಪಾಲನ-ಅಭ್ಯಾಹಾರಯೋಃ(ಪಾಲನೆ ಮಾಡುವುದು ಮತ್ತು ಭಕ್ಷಣ ಮಾಡುವುದು) - ಇದರಲ್ಲಿ 'ಭುಜ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪಾಲನ ಮಾಡುವುದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಪರಸ್ಪ್ರಪದಿ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಭಕ್ಷಣ ಮಾಡುವುದು

ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ "ಭುರೋಽನವನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ ಕ್ರಾೃದಿ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ.

1. ಪಾಲನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ (ಪರಸ್ಪ್ರಪದಿ) ಉದಾಹರಣೆ: 'ಮಹೀಂ ಭುನಕ್ತಿ' - ಭೂಮಿಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಅನವನೇ ಕಿಮ್? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ.

ಪಾಲನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಭುಜ' ಧಾತುವಿನ ಪರಸ್ಪ್ರಪದ ರೂಪಗಳು:

ಲಟ್:-ರೂಪಗಳು: ಭುನಕ್ತಿ, ಭುಜ್ಕ್ತಃ, ಭುಜ್ನ್ತು ಭುನಕ್ತಿ, ಭುಜ್ಕ್ತಃ, ಭುಜ್ಕ್ತು ಭುನಜ್ಞಿ, ಭುಜ್ಜಿ, ಭುಜ್ಜಿಃ|

ಲಿಟ್:- ರೂಪಗಳು: ಬುಭೋಜ, ಬುಭುಜತುಃ, ಬುಭುಜುಃ| ಬುಭೋಜಿಥ, ಬುಭುಜಥುಃ, ಬುಭುಜ| ಬುಭೋಜ, ಬುಭುಜಿವ, ಬುಭುಜಿಮ|

ಉಟ್:- ರೂಪಗಳು: ಭೋಕ್ತಾ, ಭೋಕ್ತಾರೌ, ಭೋಕ್ತಾರಃ| ಭೋಕ್ತಾಸಿ, ಭೋಕ್ತಾಸ್ತಃ, ಭೋಕ್ತಾಸ್ಥಭೋಕ್ತಾಸ್ಮಿ, ಭೋಕ್ತಾಸ್ತಃ, ಭೋಕ್ತಾಸ್ತಃ|

ಲೃಟ್:-ರೂಪಗಳು: ಭೋಕ್ಷ್ಯತಿ, ಭೋಕ್ಷ್ಯತಃ, ಭೋಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ ಭೋಕ್ಷ್ಯಸಿ, ಭೋಕ್ಷ್ಯಥಃ,

ಭೋಕ್ತೃಛಾ, ಭೋಕ್ತೃಮಿ, ಭೋಕ್ತೃವಃ, ಭೋಕ್ತೃಮಃ|

ಲೋಟ್:-ರೂಪಗಳು: ಭುನಕ್ತು/ಭುಜ್ಞಾತೃ, ಭುಜ್ಞಾತೃಮ್, ಭುಜ್ಞಾನ್ತು ಭುಜ್ಞಗ್/ಭುಜ್ಞಾತೃ, ಭುಜ್ಞಾತೃಮ್, ಭುಜ್ಞಾತೃ ಭುನಜಾನಿ, ಭುನಜಾವ, ಭುನಜಾಮ|

ಲಜ್:-ರೂಪಗಳು:ಅಭುನಕ್/ಅಭುನಗ್, ಅಭುಜ್ಞಾತೃಮ್, ಅಭುಜ್ಞಾನ್, ಅಭುನಕ್/ಅಭುನಗ್, ಅಭುಜ್ಞಾತೃಮ್, ಅಭುಜ್ಞಾತೃ ಅಭುನಜಮ್, ಅಭುಜ್ಞಾನ್, ಅಭುಜ್ಞಾನ್ |

ವಿ.ಲಿಜ್:-ರೂಪಗಳು: ಭುಜ್ಞಾತೃ, ಭುಜ್ಞಾತೃಮ್, ಭುಜ್ಞಾತೃಃ, ಭುಜ್ಞಾತೃಃ, ಭುಜ್ಞಾತೃಮ್, ಭುಜ್ಞಾತೃತ, ಭುಜ್ಞಾತೃಮ್, ಭುಜ್ಞಾತೃವ, ಭುಜ್ಞಾತೃಮ|

ಆ.ಲಿಜ್:-ರೂಪಗಳು: ಭುಜ್ಯಾತೃ, ಭುಜ್ಯಾತೃಮ್, ಭುಜ್ಯಾತೃಃ, ಭುಜ್ಯಾತೃಃ, ಭುಜ್ಯಾತೃಮ್, ಭುಜ್ಯಾತೃತ, ಭುಜ್ಯಾತೃಮ್, ಭುಜ್ಯಾತೃವ, ಭುಜ್ಯಾತೃಮ|

ಉಜ್:-ರೂಪಗಳು: ಅಭೌಕ್ತೃ, ಅಭೌಕ್ತೃಮ್, ಅಭೌಕ್ತೃಃ, ಅಭೌಕ್ತೃಃ, ಅಭೌಕ್ತೃಮ್, ಅಭೌಕ್ತೃತ, ಅಭೌಕ್ತೃಮ್, ಅಭೌಕ್ತೃವ, ಅಭೌಕ್ತೃಮ|

ಲೃಜ್:-ರೂಪಗಳು: ಅಭೋಕ್ತೃ, ಅಭೋಕ್ತೃಮ್, ಅಭೋಕ್ತೃನ್, ಅಭೋಕ್ತೃಃ, ಅಭೋಕ್ತೃತಮ್, ಅಭೋಕ್ತೃತ, ಅಭೋಕ್ತೃಮ್, ಅಭೋಕ್ತೃವ, ಅಭೋಕ್ತೃಮ|

2. ಭೋಜನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ-(ಆತ್ಮನೇಪದಿ) ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ ಎಂಬುದನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಆತ್ಮನೇ ಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 673. ಭುಜೋನವನೇ (1.3.66)

ವೃತ್ತಿ- ತಜಾನ್ತೃ ಸ್ತಃ ಓದನಂ ಭುಜ್ಞೇ| ಅನವನೇ ಕಿಮ್-ಮಹೀಂ ಭುನಕ್ತಿ ಇತಿ ಇನ್ದೀ

21. ದೀಪ್ತಾ ಇನ್ದೀ ಇನ್ದಾತೇ ಇನ್ದತೇ ಇನ್ದೇ ಇನ್ದೇ ಇನ್ದಾಚ್ಚೇ ಇನ್ದಿತಾ ಇನ್ದಾಮ್ ಇನ್ದಾತಾಮ್ ಇನ್ದೈಃ ಐನ್ದ ಐನ್ದಾತಾಮ್ ಐನ್ದಾಃ|

22. ಎದ ವಿಚಾರಣೇ ವಿನ್ತೇ ವೇತ್ತಾ|

|| ಇತಿ (7ನೆಯ ಗಣ) ರುಧಾದಿ (18) ಪ್ರಕರಣಮ್ ||

ಪ.ಭೇ- ಭುಜಃ, ಅನವನೇ|

ಅ.ವೃ- "ಅನುದಾತ್ತಚಿತಃ ಆತ್ಮನೇ ಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತ್ಮನೇಪದಮ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಪಾಲನಾರ್ಥ ಕೃತ ಭಿನ್ನವಾದ 'ಭಕ್ಷಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ' 'ಭುಜ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಆತ್ಮನೇ ಪದವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಭುಜ್-ಅನವನೇ(ರಕ್ಷಣಭಿನ್ನವಾದ ಭಕ್ಷಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ)-

ಉದಾ- ಓದನಂ ಭುಜ್ಞೇ-(ಅನ್ವವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ)-ಇದು ರಕ್ಷಣಭಿನ್ನವಾದ ಭಕ್ಷಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ಹಿಂದೆ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದೇ ಧಾತುವು ಪರಸ್ಪೃಪದಿಯಾಗಿತ್ತು.

ಪಾಲನ ಭಿನ್ನ ಭಕ್ಷಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಭುಜ' ಧಾತುವಿನ ಆತ್ಮನೇಪದ ರೂಪಗಳು:

ಲಟ್:- ರೂಪಗಳು: ಭುಜ್ಞೇ, ಭುಜ್ಞಾತೇ, ಭುಜ್ಞತೇ ಇತ್ಯಾದಿ

ಲಿಟ್:- ರೂಪಗಳು: ಬುಭುಜೇ, ಬುಭುಜಾತೇ, ಬುಭುಜೀರೇ ಇತ್ಯಾದಿ

ಲುಟ್:-ರೂಪಗಳು: ಭೋಕ್ತಾ, ಭೋಕ್ತಾರೌ, ಭೋಕ್ತಾರ, ಭೋಕ್ತಾಸೇ, ಭೋಕ್ತಾಸಾರ್ಥೇ, ಭೋಕ್ತಾರ್ಥೇ, ಭೋಕ್ತಾಹೇ, ಭೋಕ್ತಾಸ್ವಹೇ, ಭೋಕ್ತಾಸ್ಮಹೇ

ಲೃಟ್:- ರೂಪಗಳು: ಭೋಕ್ಷ್ಯತೇ, ಭೋಕ್ಷ್ಯತೇ, ಭೋಕ್ಷ್ಯಂತೇ ಇತ್ಯಾದಿ

ಲೋಟ್:-ರೂಪಗಳು: ಭುಜ್ಞಾಮ್, ಭುಜ್ಞಾತಾಮ್, ಭುಜ್ಞತಾಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ

ಲಜ್:- ರೂಪಗಳು: ಅಭುಜ್ಞತ್, ಅಭುಜ್ಞಾತಾಮ್, ಅಭುಜ್ಞತಾ ಇತ್ಯಾದಿ

ಎ. ಲಿಜ್:- ರೂಪಗಳು: ಭುಜ್ಞೇತ, ಭುಜ್ಞೇಯಾತಾಮ್, ಭುಜ್ಞೇರನ್ ಇತ್ಯಾದಿ

ಆ. ಲಿಜ್:-ರೂಪಗಳು: ಭುಕ್ಷೀಷ್ಯ, ಭುಕ್ಷೀಯಾಸಾಮ್, ಭುಕ್ಷೀರನ್ ಇತ್ಯಾದಿ

ಲುಜ್:- ರೂಪಗಳು: ಅಭುಕ್ತ, ಅಭುಕ್ತಾತಾಮ್, ಅಭುಕ್ತಾ ಇತ್ಯಾದಿ

ಲೃಜ್:-ರೂಪಗಳು: ಅಭೋಕ್ಷ್ಯತ, ಅಭೋಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಭೋಕ್ಷ್ಯಂತ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತು 21. ಇಂಇನ್ದೀ ದೀಪ್ತಾ - (ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವುದು)- ಇದರಲ್ಲಿ 'ಇನ್ದ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನುದಾತ್ತೇತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದಿಯಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಅನುದಾತ್ತದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿಲ್ಲದೇ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ 'ಸೇಟ್' ಆಗಿದೆ. 'ಇಂಇತ್'(ಇಂ ಕಾರ ಇತ್) ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಕೃತ್' ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ "ಇಂಇತಃ ಕ್ತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವರ್ತಮಾನಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಕ್ತ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ, 'ಇಂಇತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಕೃದಂತದಲ್ಲಿ "ಶ್ವೀದಿತೋ ನಿಷ್ಕಾಯಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ಗೆ ನಿಷೇಧ ಬಂದಿದೆ.

ಈ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಯಥಾಸಂಭವ 'ಲ್' ಕಾರದಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ 'ತ್' ಕಾರ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ, "ಜಷಸ್ತಫೋರ್ಧೋಽಧಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧತ್ವ, "ಝಲಾಂ ಜತೋಽನ್ತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಶ್ವ, ಮತ್ತು "ಝರೋ ಝರಿ ಸರ್ವಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಝರ್" ವರ್ಣಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಲೋಪ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ ಇಜಾದಿಯಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಗುರುಮಾನ್ ಆಗಿಯೂ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ, "ಇಜಾದೇಶ್ಚ ಗುರುಮತೋಽನ್ಯಚ್ಚಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮ್ ಬಂದು, ಕೃ, ಭೂ, ಅಸ್ ಗಳಿಗೆ ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಮೊದಲಾದವು ಆಗುತ್ತವೆ.

ಲಟ್:ರೂಪಗಳು: ಇನ್ದೇ, ಇನ್ದಾತೇ, ಇನ್ದತೇ ಇನ್ದೇ, ಇನ್ದಾರ್ಥೇ, ಇನ್ದೇ

ಇನ್ನೇ, ಇದ್ದಹೇ, ಇನ್ನಹೇ

ಲಿಟ್:ರೂಪಗಳು: ಇನ್ಯಾಚ್ಚತೇ, ಇನ್ಯಾಚ್ಚಕ್ರತೇ, ಇನ್ಯಾಚ್ಚಕ್ರೀ, ಇನ್ಯಾಚ್ಚಕ್ರೀಷೇ, ಇನ್ಯಾಚ್ಚಕ್ರಾಥೇ, ಇನ್ಯಾಚ್ಚಕ್ರಡ್ವೇ ಇನ್ಯಾಚ್ಚಕ್ರೇ, ಇನ್ಯಾಚ್ಚಕ್ರವಹೇ, ಇನ್ಯಾಚ್ಚಕ್ರಮಹೇ

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಇನ್ರಿತಾ, ಇನ್ರಿತಾರೌ, ಇನ್ರಿತಾರಃ ಇನ್ರಿತಾಸೇ, ಇನ್ರಿತಾಸಾಥೇ, ಇನ್ರಿತಾರ್ವೇ ಇನ್ರಿತಾಹೇ, ಇನ್ರಿತಾಸ್ವಹೇ, ಇನ್ರಿತಾಸಹೇ

ಲ್ಯುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಇನ್ರಿಷ್ಯತೇ, ಇನ್ರಿಷ್ಯೇತೇ, ಇನ್ರಿಷ್ಯಂತೇ ಇನ್ರಿಷ್ಯಸೇ, ಇನ್ರಿಷ್ಯೇಥೇ, ಇನ್ರಿಷ್ಯದ್ವೇ ಇನ್ರಿಷ್ಯೇ, ಇನ್ರಿಷ್ಯಾವಹೇ, ಇನ್ರಿಷ್ಯಾಮಹೇ

ರೋಟ್:ರೂಪಗಳು: ಇನ್ಯಾಮ್, ಇನ್ಯಾತಾಮ್, ಇನ್ರಿತಾಮ್ ಇನ್ಯಮ್, ಇನ್ಯಾಥಾಮ್, ಇನ್ಯಮ್ ಇನ್ಯಧೈ, ಇನ್ಯಧಾವಹೈ, ಇನ್ಯಧಾಮಹೈ

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಐನ್ರಿ, ಐನ್ರಿತಾಮ್, ಐನ್ರಿತ ಐನ್ರಿಃ, ಐನ್ರಿಥಾಮ್, ಐನ್ರಿದ್ವಮ್ ಐನ್ರಿ, ಐನ್ರಿಹ, ಐನ್ರಿಹಿ

ವಿ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಇನ್ರಿತ, ಇನ್ರಿಯಾತಾಮ್, ಇನ್ರಿರನ್, ಇನ್ರಿಥಾಃ, ಇನ್ರಿಯಾಥಾಮ್, ಇನ್ರಿದ್ವಮ್ ಇನ್ರಿಯ, ಇನ್ರಿವಹಿ, ಇನ್ರಿಮಹಿ

ಆ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಇನ್ರಿಷೀಷ್ಯ ಇನ್ರಿಷೀಯಾಸಾಮ್, ಇನ್ರಿಷೀರನ್ ಇನ್ರಿಷೀಷ್ಯಾಃ, ಇನ್ರಿಷೀಯಾಸಾಮ್, ಇನ್ರಿಷೀದ್ವಮ್ ಇನ್ರಿಷೀಯ, ಇನ್ರಿಷೀವಹಿ, ಇನ್ರಿಷೀಮಹಿ

ಲುಜ್: ರೂಪಗಳು: ಐನ್ರಿಷ್ಯ ಐನ್ರಿಷ್ಯಾತಾಮ್, ಐನ್ರಿಷ್ಯತ ಐನ್ರಿಷ್ಯಾಃ, ಐನ್ರಿಷ್ಯಾಥಾಮ್, ಐನ್ರಿಷ್ಯಮ್ ಐನ್ರಿಷಿ, ಐನ್ರಿಷಹಿ, ಐನ್ರಿಷಹಿ

ಲ್ಯುಜ್: ರೂಪಗಳು: ಐನ್ರಿಷ್ಯತ, ಐನ್ರಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಐನ್ರಿಷ್ಯಂತ ಐನ್ರಿಷ್ಯಥಾಃ, ಐನ್ರಿಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಐನ್ರಿಷ್ಯದ್ವಮ್ ಐನ್ರಿಷ್ಯೇ, ಐನ್ರಿಷ್ಯಾವಹಿ, ಐನ್ರಿಷ್ಯಾಮಹಿ

ಧಾತು 22. ವಿದ ವಿಚಾರಣೇ -(ವಿಚಾರಿಸುವದು) - ಇದರಲ್ಲಿ 'ವಿದ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವು ಅನುದಾತ್ತದಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇದು ಆತ್ಮನೇಪದಿ ಧಾತುವಾಗಿದೆ ಆದುದರಿಂದ ಇದು 'ಅನಿಟ್' ಕೂಡ ಆಗಿದೆ. ಆದರೆ ಕ್ರ್ಯಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ 'ಇಟ್' ಆಗುತ್ತದೆ.

ವಿದ ಧಾತುವು ನಾಲ್ಕು ಗಣಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅರ್ಥ ಮಾತ್ರ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿದೆ. ಅದಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ವಿದ -ಜ್ಞಾನೇ ಎಂದೂ, ದಿವಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ವಿದ - ಸತ್ತಾಯಾಂ ಎಂದೂ, ತುದಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ವಿದಿಲ್ಯ- ಲಾಭೇ ಎಂದೂ ಪ್ರಕೃತ ರುಧಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ವಿದ - ವಿಚಾರಣೇ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಗಳಿವೆ.

ಲಿಟ್:ರೂಪಗಳು: ವಿನ್ರೇ, ವಿನ್ರಾತೇ, ವಿನ್ರತೇ ವಿನ್ರೇ, ವಿನ್ರಾಥೇ, ವಿನ್ರದ್ವೇ ವಿನ್ರೇ, ವಿನ್ರಹೇ, ವಿನ್ರಹೇ

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ವಿವಿದೇ, ವಿವಿದಾತೇ, ವಿವಿದಿರೇ ವಿವಿದಿಷೇ, ವಿವಿದಾಥೇ, ವಿವಿದಿಧೇ ವಿವಿದೇ, ವಿವಿದವಹೇ, ವಿವಿದಮಹೇ

ಉಟ್:ರೂಪಗಳು: ವೇತ್ತಾ, ವೇತ್ತಾರೌ, ವೇತ್ತಾರಃ| ವೇತ್ತಾಸೇ, ವೇತ್ತಾಸಾಥೇ,
ವೇತ್ತಾಧ್ವೇ| ವೇತ್ತಾಹೇ, ವೇತ್ತಾಸ್ವಹೇ, ವೇತ್ತಾಸ್ಮಹೇ|

ಲೃಟ್:ರೂಪಗಳು: ವೇತ್ಸ್ಯತೇ, ವೇತ್ಸ್ಯೇತೆ, ವೇತ್ಸ್ಯಂತೇ| ವೇತ್ಸ್ಯಸೇ, ವೇತ್ಸ್ಯೇಥೇ,
ವೇತ್ಸ್ಯಧ್ವೇ| ವೇತ್ಸ್ಯೇ, ವೇತ್ಸ್ಯಾವಹೇ, ವೇತ್ಸ್ಯಾಮಹೇ|

ಲೋಟ್:ರೂಪಗಳು: ವಿನೌತ್ತಾಮ್, ವಿನ್ನಾತಾಮ್, ವಿನ್ತಾಮ್| ವಿನೌತ್ಸ್ಮ
ವಿನ್ನಾಥಾಮ್, ವಿನ್ಧಾಮ್| ವಿನದೈ, ವಿನದಾವಹೈ, ವಿನದಾಮಹೈ|

ಲಜ್:ರೂಪಗಳು: ಅವಿನ್ದತ, ಅವಿನ್ದಾತಾಮ್, ಅವಿನ್ದಂತ| ಅವಿನ್ಠಾಃ, ಅವಿನ್ದಾಥಾಮ್,
ಅವಿನ್ಧಾಮ್| ಅವಿನ್ದಿ, ಅವಿನ್ದಹಿ, ಅವಿನ್ದ್ಮಹಿ|

ವಿ. ಲಿಜ್:ರೂಪಗಳು: ವಿನ್ದೀತ, ವಿನ್ದೀಯಾತಾಮ್, ವಿನ್ದೀರನ್| ವಿನ್ದೀಥಾಃ,
ವಿನ್ದೀಯಾಥಾಮ್, ವಿನ್ದೀಧ್ವಮ್|ವಿನ್ದೀಯ, ವಿನ್ದೀವಹಿ, ವಿನ್ದೀಮಹಿ|

ಆ. ಲಿಜ್:ರೂಪಗಳು: ವಿತ್ಸೀಷ್ಟ, ವಿತ್ಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ವಿತ್ಸೀರನ್| ವಿತ್ಸೀಷ್ಠಾಃ,
ವಿತ್ಸೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ವಿತ್ಸೀಧ್ವಮ್| ವಿತ್ಸೀಯ, ವಿತ್ಸೀವಹಿ, ವಿತ್ಸೀಮಹಿ|

ಉಜ್:ರೂಪಗಳು: ಅವಿತ್ತ, ಅವಿತ್ತಾತಾಮ್, ಅವಿತ್ತತ|ಅವಿತ್ಠಾಃ, ಅವಿತ್ತಾಥಾಮ್,
ಅವಿತ್ಧಾಮ್| ಅವಿತ್ತ್, ಅವಿತ್ತ್ಹಿ, ಅವಿತ್ತ್ಮಹಿ|

ಲೃಜ್:ರೂಪಗಳು: ಅವೇತ್ಸ್ಯತ, ಅವೇತ್ಸ್ಯೇತಾಮ್, ಅವೇತ್ಸ್ಯಂತ| ಅವೇತ್ಸ್ಯಥಾಃ,
ಅವೇತ್ಸ್ಯೇಥಾಮ್, ಅವೇತ್ಸ್ಯಧ್ವಮ್| ಅವೇತ್ಸ್ಯೇ, ಅವೇತ್ಸ್ಯಾವಹಿ, ಅವೇತ್ಸ್ಯಾಮಹಿ|

||ಇತಿ ರುಧಾದಿ (7) ಗಣ ಪ್ರಕರಣಮ್||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ರುಧಾದಿ ಪ್ರಕರಣ (18) ವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಪ್ರಕರಣ-19: ಉಪ ತನಾದಯಃ (8ನೇ ಗಣ)

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 674 ರಿಂದ 684 ವರೆಗೆ)

ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ 10 ಧಾತುಗಳು ಪರಿತವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವರದರಾಜರು ರೂಪಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ 8 ಧಾತುಗಳನ್ನು ಆರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

ಉಭಯಪದಿ ಧಾತುಗಳು (6)

1. ತನು-ವಿಸ್ತರಿಸುವುದು, 2. ಪ್ಲವು-ದಾನಮಾಡುವುದು, 3. ಕ್ಷುಣು-ಹಿಂಸಿಸುವುದು,
4. ಕ್ಷುಣು- ಹಿಂಸಿಸುವುದು, 5. ತ್ಯುಣು - ತಿನ್ನುವುದು, 6. ಡುಕ್ಯು- ಮಾಡುವುದು

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ ಧಾತುಗಳು (2)

1. ವನು- ಬೇಡುವುದು. 2. ಮನು-ತಿಳಿಯುವುದು.

ಉಭಯಪದಿ ಧಾತುಗಳು

1. ತನು ವಿಸ್ತರಿಸು

(‘ಉ’ - ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 674. ತನಾದಿಕೃತ್ಯಾ ಉಃ (3.1.79)

ವೃತ್ತಿ- ಶಪೋಪವಾದಃ| ತನೋತಿ, ತನುತೇ ತತಾನ, ತೇನೇ ತನಿತಾಸಿ, ತನಿತಾಸೇ ತನಿಷ್ಯತಿ, ತನಿಷ್ಯತೇ ತನೋತು, ತನುತಾಮ್| ಅತನೋತ್, ಅತನುತ| ತನುಯಾತ್, ತನ್ವೀತ| ತನ್ಯಾತ್, ತನಿಷೀಷ್ವ ಅತಾನೀತ್, ಅತನೀತ್|

ಪ. ಭೇ.- ತನಾದಿಕೃತ್ಯಾಃ, ಉಃ|

ಅ.ವ್ಯ- “ಕರ್ತರಿ ಶಪ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಕರ್ತರಿ’ ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು “ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ’ ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಸಾರ್ವಧಾತುಕ’ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ‘ತನಾದಿ’ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಧಾತುಗಳ ಮತ್ತು ‘ಕೃತ್ಯಾ’ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ‘ಶಪ್(ಅ)’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ‘ಉ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

[ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶ: ಈ ‘ಉ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ‘ಶಿತ್’ ಅಲ್ಲ, ಮತ್ತು ‘ಪಿತ್’ ಅಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಇದು ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದದೇ ಆರ್ಥಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ].

1. ಉಭಯಪದಿ ಧಾತುಗಳು (8)

ಲಟ್: ಉದಾ-1. ತನೋತಿ ಪರಸ್ಪೃಪದಿ ‘ಲಟ್’ ‘ಲ್’ ಕಾರದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ - ‘ತನ್’ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ‘ಲಟ್(ಲ್)’ ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ ‘ತಿಪ್(ತಿ)’

ಆದೇಶ ಬಂದು ತನ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಬಂದ 'ಶಪ್(ಅ), ನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ, 'ಉ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ತನ್+ಉ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ತಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕ'ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಗುಣ(ಓ)' ಬಂದು, ತನ್+ಓ+ತಿ=ತನೋತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ: ಏಕವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಾದ 'ತಿಪ್' 'ಸಿಪ್' ಮತ್ತು 'ಮಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು 'ಪಿತ್' ಆಗಿವೆ. ಉಳಿದ ಆರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು 'ಅಪಿತ್' ಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ಆರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜಿಡ್ವದ್ಭಾವ'ವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. "ಕಿತಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ನಿಷೇಧವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ತನುತಃ - ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತನ್+ಉ+ತಸ್=ತನುತಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ತನುತಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ತನ್ವಂತಿ - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ತನ್+ಉ+ಅಂತಿ=ತನು+ಅಂತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಯಣ್' ಸಂಧಿಯಿಂದ ತನ್ವಂತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ತನೋಷಿ, ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತನ್+ಉ+ಸಿಪ್(ಸಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಮತ್ತು 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷತ್ವ' ಬಂದು ತನೋಷಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ - ತನುಥಃ, ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತನ್+ಉ+ಥಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ತನುಥಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ತನುಥಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ - ತನುಥ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ತನ್+ಉ+ಥ=ತನುಥ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ತನೋಮಿ - ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತನ್+ಉ+ಮಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ತನೋಮಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

['ವಸ್' ಮತ್ತು 'ಮಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದಾಗ, "ಲೋಪಶ್ಚಾಸ್ಯಾನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ಮೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನು' ವಿನಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಲೋಪ ಬಂದು, ಕೆಳಗಿನಂತೆ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ].

ಉದಾ- ತನ್ವಃ/ತನುವಃ, ತನ್ಮಃ, ತನುಮಃ- ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ, ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ತನ್+ಉ+ವಸ್ ಮತ್ತು ತನ್+ಉ+ಮಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತನ್ವಃ, ತನ್ಮಃ ಎಂದೂ, ಲೋಪ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ತನುವಃ, ತನುಮಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಟಃ:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ ರೂಪಗಳು: ತನೋತಿ, ತನುತಃ, ತನ್ವಂತಿ ತನೋಷಿ, ತನುಥಃ, ತನುಥಃ ತನೋಮಿ, ತನ್ವಃ/ತನುವಃ, ತನ್ಮಃ/ತನುಮಃ||

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ ರೂಪಗಳು ತನುತೇ, ತನ್ವಾತೇ, ತನ್ವತೇ। ತನುಷೇ, ತನ್ವಾಥೇ, ತನುಧ್ವೇ, ತನ್ವೇ, ತನ್ವಹೇ/ತನುವಹೇ, ತನ್ಮಹೇ/ತನುಮಹೇ

ಲಿಟ್:-ಪರಸ್ವೈಪದದಲ್ಲಿ - ತನ್+ತಿಪ್, ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಣಲ್(ಅ) ಆದೇಶ ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ತನ್ ತನ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತತನ್+ಅ ಎಂದಾಗಿ, "ಅತ ಉಪಧಯಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಎರಡನೇ 'ತ' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ತತಾನ್+ಅ=ತತಾನ ಎಂದು ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ತಸ್, ಝಿ, ಥಸ್, ಥ, ವಸ್ ಮತ್ತು ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, "ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ ಕಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತ್ವ ಬಂದು, "ಅತವಕ ಹಲ್ ಮಧ್ಯೇನಾದೇಶಾದೇರ್ಲಿಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸ ಸಂಜ್ಞಕ ಪೂರ್ವ 'ತ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಲೋಪ' ಬಂದು ನಂತರ 'ತನ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ತ' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, ಮತ್ತು 'ಸಿಪ್' ನಲ್ಲಿ, "ಥಲಿ ಚ ಸೇಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವ ಅಭ್ಯಾಸ

ಲೋಪಗಳು ಆ, ಈ ಕೆಳಗಿನಂತ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಿಟ್:-ಪರಸ್ವೈಪದಿ ರೂಪಗಳು -ತತಾನ, ತೇನತುಃ, ತೇನುಃ। ತೇನಿಥ', ತೇನಥುಃ, ತೇನಿ ತತಾನ/ ತತನ, ತೇನಿವ, ತೇನಿಮ

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಸೂಚನೆ: ಎಲ್ಲ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಏತ್ವ ಅಭ್ಯಾಸ ಲೋಪಗಳು ಆಗಿಯೇ ಆಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು:- ತೇನೇ, ತೇನಾತೇ, ತೇನಿರೇ। ತೇನಿಷೇ, ತೇನಾಥೇ, ತೇನಿಧ್ವೇ। ತೇನೇ, ತೇನಿವಹೇ, ತೇನಿಮಹೇ।

ಲುಟ್ ಪರಸ್ವೈ ಪದದಲ್ಲಿ- ರೂಪಗಳು :- ತನಿತಾ, ತನಿತಾರೌ, ತನಿತಾರಃ। ತನಿತಾಸಿ, ತನಿತಾಸ್ತಃ, ತನಿತಾಸ್ಥ। ತನಿತಾಸ್ಮಿ, ತನಿತಾಸ್ವಃ, ತನಿತಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು:-ತನಿತಾ, ತನಿತಾರೌ, ತನಿತಾರಃ। ತನಿತಾಸೇ, ತನಿತಾಸಾಥೇ, ತನಿತಾಧ್ವೇ। ತನಿತಾಹೇ, ತನಿತಾಸ್ವಹೇ, ತನಿತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲುಟ್ ಪರಸ್ವೈ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು:-ತನಿಷ್ಯತಿ, ತನಿಷ್ಯತಃ, ತನಿಷ್ಯನ್ತಿ। ತನಿಷ್ಯಸಿ, ತನಿಷ್ಯಥಃ, ತನಿಷ್ಯಥ। ತನಿಷ್ಯಾಮಿ, ತನಿಷ್ಯಾವಃ, ತನಿಷ್ಯಾಮಃ

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು:-ತನಿಷ್ಯತೇ, ತನಿಷ್ಯೇತೇ, ತನಿಷ್ಯನ್ತೇ। ತನಿಷ್ಯಸೇ, ತನಿಷ್ಯೇಥೇ, ತನಿಷ್ಯಧ್ವೇ। ತನಿಷ್ಯೇ, ತನಿಷ್ಯಾವಹೇ। ತನಿಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಸೂಚನೆ: 'ಲೋಟ್' ನಲ್ಲಿ 'ಸಿಪ್(ಸಿ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು, 'ನು' ಎನ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವ 'ಹಿ' ವರ್ಣಕ್ಕೆ, "ಉತಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಸಂಯೋಗ ಪೂರ್ವಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪ'ವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲೋಟ್ ಪರಸ್ವೈ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು:-ತನೋತು/ ತನುತಾತ್, ತನುತಾಮ್, ತನ್ವನ್ತು। ತನುಹಿ/ ತನುತಾತ್, ತನುತಮ್, ತನುತ। ತನವಾನಿ, ತನವಾವ, ತನವಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ತನುತಾಮ್, ತನ್ವಾತಾಮ್, ತನ್ವತಾಮ್| ತನುಷ್ವ, ತನ್ವಾಥಾಮ್, ತನುದ್ವಮ್| ತನವೈ, ತನವಾವಹೈ, ತನವಾಮಹೈ|

ಲಜ್ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅತನೋತ್, ಅತನುತಾಮ್, ಅತನ್ವನ್| ಅತನೋಃ, ಅತನುತಮ್, ಅತನುತ| ಅತನವಮ್, ಅತನ್ವ|ಅತನುವ, ಅತನ್ವ|ಅತನುಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು:-ಅತನುತ, ಅತನ್ವಾತಾಮ್, ಅತನ್ವತ| ಅತನುಥಾಃ, ಅತನ್ವಾಥಾಮ್, ಅತನುದ್ವಮ್| ಅತನ್ವಿ, ಅತನ್ವಹಿ/ಅತನುವಹಿ, ಅತನ್ವಹಿ/ಅತನುಮಹಿ|

ವಿಧಿಲಿಜ್ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು:-ತನುಯಾತ್, ತನುಯಾತಾಮ್, ತನುಯುಃ| ತನುಯಾಃ, ತನುಯಾತಮ್, ತನುಯಾತ| ತನುಯಾಮ್, ತನುಯಾವ, ತನುಯಾಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ತನ್ವೀತ, ತನ್ವೀಯಾತಾಮ್, ತನ್ವೀರನ್| ತನ್ವೀಥಾಃ| ತನ್ವೀಯಾಥಾಮ್, ತನ್ವೀದ್ವಮ್| ತನ್ವೀಯ, ತನ್ವೀವಹಿ, ತನ್ವೀಮಹಿ|

ಅಶೀರ್ಲಿಜ್ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ತನ್ಯಾತ್, ತನ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ತನ್ಯಾಸುಃ| ತನ್ಯಾಃ, ತನ್ಯಾಸ್ತಮ್, ತನ್ಯಾಸ್ತ| ತನ್ಯಾಸಮ್, ತನ್ಯಾಸ್ತ, ತನ್ಯಾಸ್ತ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ತನಿಷೀಷ್ಯ, ತನಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ತನಿಷೀರನ್| ತನಿಷೀಷ್ಯಾಃ, ತನಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ತನಿಷೀದ್ವಮ್| ತನಿಷೀಯ, ತನಿಷೀವಹಿ, ತನಿಷೀಮಹಿ|

ಲುಜ್ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅತಾನೀತ್, ಅತಾನಿಷ್ಠಾಮ್, ಅತಾನಿಷುಃ| ಅತಾನೀಃ, ಅತಾನಿಷ್ಠಮ್, ಅತಾನಿಷ್ಠ| ಅತಾನಿಷಮ್, ಅತಾನಿಷ್ಠ, ಅತಾನಿಷ್ಠ| ಹೀಗಾಗಿ 'ತನು' ಧಾತುವಿಗೆ 10 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲೂ ಉಭಯ ಪದಗಳಲ್ಲೂ ಲುಜ್ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದವರೆಗೂ ರೂಪಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇವೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಕ 'ಸಿಚ್' ಗೆ 'ಲುಕ್'(ಲೋಪ)'ವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ

ಸೂತ್ರ- 675. ತನಾದಿಭ್ಯಸ್ತಥಾಸೋಃ| (2.4.79)

ವೃತ್ತಿ- ತನಾದೇಃ ಸಿಚಃ ವಾ ಲುಕ್ ಸ್ಯಾತ್, ತ-ಥಾಸೋಃ| ಅತತ, ಅತನಿಷ್ಠ| ಅತಥಾಃ, ಅತನಿಷ್ಠಾಃ| ಅತನಿಷ್ಯತ್/ಅತನಿಷ್ಯತ|

ಷಣು ದಾನೇ|2| ಸನೋತಿ, ಸನುತೇ|

ಪ.ಛೇ-ತನಾದಿಭ್ಯಃ, ತಥಾಸೋಃ|

ಅ.ವ್ಯ-"ಗಾತಿಸ್ಥಾಘುಪಾಭೂಭ್ಯಃ ಸಿಚಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಿಚಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಣ್ವತ್ರಿಯಾರ್ಷಜಿತಃ ಯೂನಿ ಲುಗಣಿಇಸೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲುಕ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ವಿಭಾಷಾ ಘ್ರಾ-ಧೇಟ್-ಶಾಚ್ಯಾಸಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಿಭಾಷಾ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- ತನಾದಿ ಗಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಇರುವ 'ಸಿಚ್' ಗೆ

ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಲುಕ್'(ಲೋಪ) ಬರುತ್ತದೆ, 'ತ'/ಧಾಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ಉದಾ- ಅತತ, ಅತನಿಷ್ಠ 'ತನ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲುಜ್'ನ ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ 'ತ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಮೇಲೆ 'ಅಡಾಗಮ' ಮತ್ತು 'ಸಿಚ್' ಬಂದಮೇಲೆ ಅತನ್+ಸ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಸಿಚ್' ನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ 'ಲುಕ್' ಬಂದು, ಅತನ್+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅನುದಾತ್ಮೋಪದೇಶ ವನತಿ ತನೋತ್ಯಾದೀನಾಮ್ ಅನುನಾಸಿಕ ಲೋಪೋ ಝಲಿ ಕ್ಷಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಅತತ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸಿಚ್'ಗೆ ಲೋಪ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮ, ಷತ್ವ, ಮತ್ತು ಷ್ಠತ್ವಗಳು ಬಂದು ಅತನಿಷ್ಠ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅತತ/ಅತನಿಷ್ಠ, ಅತನಿಷ್ಠಾತಾಮ್, ಅತನಿಷ್ಠತಿ ಅತಥಾಃ/ಅತನಿಷ್ಠಾಃ, ಅತನಿಷ್ಠಾಧಾಮ್, ಅತನಿದ್ದಮ್| ಅತನಿಷ್ಠಿ, ಅತನಿಷ್ಠಹಿ, ಅತನಿಷ್ಠಹಿ|

ಸೂಚನೆ: ಲುಜ್ ಪರಸ್ಮೈಪದದ ವರೆಗಿನ ಹಾಗೂ ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಈ ಹಿಂದೆಯೇ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. 'ಲುಜ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ ರೂಪಗಳನ್ನು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

ಲ್ಯಜ್ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅತನಿಷ್ಠತ್, ಅತನಿಷ್ಠತಾಮ್, ಅತನಿಷ್ಠನ್| ಅತನಿಷ್ಠಃ, ಅತನಿಷ್ಠತಮ್, ಅತನಿಷ್ಠತಿ| ಅತನಿಷ್ಠಮ್, ಅತನಿಷ್ಠಾವ, ಅತನಿಷ್ಠಾಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅತನಿಷ್ಠತ, ಅತನಿಷ್ಠೇತಾಮ್, ಅತನಿಷ್ಠನ್| ಅತನಿಷ್ಠಥಾಃ, ಅತನಿಷ್ಠೇಧಾಮ್, ಅತನಿಷ್ಠದ್ಧಮ್| ಅತನಿಷ್ಠೇ, ಅತನಿಷ್ಠಾವಹಿ, ಅತನಿಷ್ಠಾಮಹಿ|

ಧಾತು 2. ಉದಾ - ಷಣು (ಸನ್)-ದಾನೇ (ಕೊಡುವದು) - "ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಸ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ನಿಮಿತ್ತಾಪಾಯೇ ನೈಮಿತ್ತಿಕಸ್ಯಾಪ್ಯಪಾಯಃ' ಎಂಬ ನಿಯಮದಂತೆ 'ಣ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಕೂಡ 'ನ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಉ' ಕಾರವು 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಸನ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವು 'ಉದಿತ್' ಆಗಿಯೂ 'ಸ್ವರತೇತ್ಯಾಗಿಯೂ' ಇದೆ. 'ಉದಿತ್' ಆಗಿ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ, "ಉದಿತೋ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ವಾ'ಗೆ 'ಇಟ್' ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರಬೇಕಾದರೆ, 'ಸ್ವರತೇತ್ಯಾಗಿ'ಇರೋಣದರಿಂದ 'ಉಭಯಪದಿ' ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇದು 'ಸೇಟ್' ಧಾತುವಾಗಿದೆ. 'ಆಶೀರ್ಲಿಜ್' ಮತ್ತು 'ಲುಜ್' 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ, ಮುಂಬರುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತ್ವ' ಬರುವುದರಿಂದ ಭಿನ್ನ ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ಉಳಿದ 'ಲ್'ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಇದರ ರೂಪಗಳು 'ತನ್' ಧಾತುವಿನಂತೆ ಇರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ಸನೋತಿ -'ಸನ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ ಲಟ್(ಲ್) ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್' ಬಂದಮೇಲೆ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು 'ಉ' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸನ್+ಉ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಗುಣ' ಬಂದು ಸನೋತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ಗುಣ ಬಾರದೇ ಸನುತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ಸಾಮಾನ್ಯ ರೂಪಗಳನ್ನು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಿರಿ, ಮತ್ತು ವಿಶೇಷ ರೂಪಗಳಿಗಾಗಿ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಗಮನಿಸಿರಿ.

ಸೂಚನೆ: 'ತನಾದಿ' ಗಣದ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ 'ತನ್' ದಿಂದ ಆರಂಭವಾಗುವ ಎಂಟು ಧಾತುಗಳು ಉಭಯಪದಿಗಳಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಧಾತುವಾದ ಡುಕೃಇ-ಕರಣೆ ಎಂಬ ಧಾತುವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಏಳು ಧಾತುಗಳ ರೂಪಗಳು ಎರಡೂ ಪದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸದೃಶವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದು, ಎಂಟನೆಯ ಧಾತುವಾದ ಡುಕೃಇ-ಕರಣೆ ಮಾತ್ರ ಅತ್ಯಂತ ವಿಸದೃಶವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಆತ್ಮ ವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 676. ಯೇ ವಿಭಾಷಾ (6.4.43)

ವೃತ್ತಿ- ಜನ-ಸನ-ಖನಾಂ ಆತ್ಮಂ ವಾ ಯಾದೌ ಕ್ಷಿತಿ ಸಾಯಾತ್ ಸನ್ಯಾತ್ |

ಅ.ವೃ-“ಜನ-ಸನ-ಖನಾಂ ಸನ್ವಲೋಃ” (6.3.42) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜನ-ಸನ-ಖನಾಂ ಎಂಬ ಪದವೂ “ವಿಡ್ವನೋರನುಸಾಸಿಕಃ ಸ್ಯಾತ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು “ಅನುದಾತ್ಯೋಪದೇಶ ವನತಿ ತನೋತ್ಯಾದೀನಾಮ್ ಅನುನಾಸಿಕ ಲೋಪೋ ಝಲಿ ಕ್ಷಿತಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಷಿತಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಜನ್, ಸನ್ ಮತ್ತು ಖನ್ ಧಾತುಗಳ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ಆ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ- 'ಯ' ಕಾರಾದಿ 'ಕಿತ್' ಮತ್ತು 'ಜಿತ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ಸೂಚನೆ: ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ 'ಆತ್ಮ'ವನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ 'ಆತ್ಮ' ವನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಅದು 'ಸನ್' ಮತ್ತು ಝಲಾದಿ 'ಕಿತ್' ಮತ್ತು 'ಜಿತ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ 'ಯ' ಕಾರಾದಿ 'ಕಿತ್' ಮತ್ತು 'ಜಿತ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಭೇದವು ಇಷ್ಟೇ.

ಆಶೀರ್ಲಿಫ್:-

ಉದಾ- ಸಾಯಾತ್, ಸನ್ಯಾತ್, ಸನಿಷೀಷ್ಟ - ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಯಾಸುಟ್' ಆಗಮವು ಬಂದನಂತರ “ಸ್ತೋಃಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರನ್ವೇಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಲೋಪವಾಗಿ ಸನ್+ಯಾ+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 'ಯ' ಕಾರಾದಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ 'ನ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ಆತ್ಮ' ಬಂದು ಸ್+ಆ+ಯಾತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ದೀರ್ಘ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಬಂದಮೇಲೆ ಸಾಯಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆತ್ಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸನ್ಯಾತ್ ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ಸನಿಷೀಷ್ಟ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉಜ್:- ಉದಾ- ಅತಾನೀತ್/ಅತನೀತ್- 'ಲುಜ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪರಸ್ಪ್ರ

ಪದದಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮವು ಬರೋಣದ್ದರಿಂದ 'ಝಲಾದಿಯು' ಸೇರುವುದಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ ಆತ್ಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ "ಅತೋಹಲಾದೇರ್ಲಘೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಅತಾನೀತ್/ಅತನೀತ್ ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಸೂಚನೆ: ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

(ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಆತ್ಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 677. ಜನ-ಸನ-ಖನಾಂ ಸನ್ನಲೋಃ (6.3.42)

ವೃತ್ತಿ- ಏಷಾಂ ಆಕಾರಃ ಅನ್ತಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸನಿ ಝಲಾದೌ ಕ್ಷಿತಿ ಅಸಾತ್, ಅಸನಿಷ್ಠ ಅಸಾಧಾಃ, ಅಸನಿಷ್ಠಾಃ 3. ಕ್ಷಣ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಕ್ಷಣೋತಿ, ಕ್ಷಣತೇ (466) ಹ್ಯಂತೇತಿ ನ ವೃದ್ಧಿಃ ಅಕ್ಷಣೀತ್, ಅಕ್ಷತ, ಅಕ್ಷಣೀಷ್ಠ ಅಕ್ಷಧಾಃ ಅಕ್ಷನಿಷ್ಠಾಃ

4. ಕ್ಷಿಣ ಚ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಗುಣೋ ವಾ ಕ್ಷೇಣೋತಿ, ಕ್ಷಿಣೋತಿ ಕ್ಷೇಣಿತಾ ಅಕ್ಷೇಣೀತ್, ಅಕ್ಷಿತ, ಅಕ್ಷೇಣೀಷ್ಠ

5. ತ್ಯಣ ಅದನೇ ತ್ಯಣೋತಿ, ತರ್ಣೋತಿ ತ್ಯಣತೇ, ತರ್ಣತೇ

6. ಡುಕೃಷ್ ಕರಣೇ ಕರೋತಿ

ಅ.ವೃ- "ವಿಡ್ವನೋರನುನಾಸಿಕಸ್ಯಾಸ್ತತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ ವನತಿ ತನೋತ್ಯಾದೀನಾಮ್ ಅನುನಾಸಿಕ ಲೋಪೋ ಝಲಿ ಕ್ಷಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಷಿತಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಜನ, ಸನ, ಖನ ಧಾತುಗಳ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಝಲಾದಿ ಕಿತ್, ಜಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ,

ವಿಶೇಷ: ಈ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು "ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ ವನತಿ ತನೋತ್ಯಾದೀನಾಮ್ ಅನುನಾಸಿಕ ಲೋಪೋ ಝಲಿ ಕ್ಷಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಅಸಾತ್/ಅಸನಿಷ್ಠ- ಆತ್ಮನೇ ಪದದ 'ಲುಜ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅಸನ್+ಸ್+ತ ಎಂದಾದಮೇಲೆ 'ಸಿಜ್' ನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ತನಾದಿಭ್ಯಸ್ತಥಾಸೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಅಸನ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 'ತ' ಎಂಬುದು ಝಲಾದಿ ಜಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿದೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿಡ್ವದ್ಭಾವವು ಬಂದಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆತ್' ಬಂದು ಸರ್ವಣದೀರ್ಘವಾಗಿ 'ಅಸಾತ್' ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿರುವುದು. 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮವು ಬಂದು ಅಸನ್+ಇಸ್+ತ ಎಂದಾದಮೇಲೆ ಷತ್ವ ಮತ್ತು ಷ್ಠತ್ವಗಳು ಬಂದು ಅಸನಿಷ್ಠ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅಸಾಧಾಃ/ಅಸನಿಷ್ಠಾಃ- ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಥಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗಲೂ ಇದೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ನಡೆದು ಅಸಾಧಾಃ, ಅಸನಿಷ್ಠಾಃ ಎಂಬ

ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉಚ್ಛ್ವಾಸಃ: ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿರೂಪಗಳು: ಅಸನಿಷ್ಠ/ಅಸಾತ, ಅಸನಿಷ್ಠಾತಾಮ್, ಅಸನಿಷ್ಠತಃ ಅಸನಿಷ್ಠಾಃ/ಅಸಾಧಾಃ, ಅಸನಿಷ್ಠಾಧಾಮ್, ಅಸನಿಷ್ಠಮ್ ಅಸನಿಷ್ಠ, ಅಸನಿಷ್ಠಹಿ, ಅಸನಿಷ್ಠಹಿ

ಧಾತು 3: ಷಣ್ಣು ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು:

ಲಟ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ - ಸನೋತಿ, ಸನುತಃ, ಸನ್ವನ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ - ಸನುತೇ, ಸನ್ವತೇ, ಸನ್ವತೇ ಇತ್ಯಾದಿ

ಲಿಟ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ - ಸಸಾನ, ಸೇನತುಃ, ಸೇನುಃ ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ಸೇನೇ, ಸೇನಾತೇ, ಸೇನಿರೇ ಇತ್ಯಾದಿ

ಉಚ್ಛ್ವಾಸಃ:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ - ಸನಿತಾ,ಸನಿತಾರೌ, ಸನಿತಾರಃ| ಸನಿತಾಸಿ, ಸನಿತಾಸ್ಥಃ, ಸನಿತಾಸ್ಥಃ| ಸನಿತಾಸ್ಥಃ, ಸನಿತಾಸ್ಥಃ, ಸನಿತಾಸ್ಥಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ಸನಿತಾ, ಸನಿತಾರೌ, ಸನಿತಾರಃ| ಸನಿತಾಸೇ, ಸನಿತಾಸಾಥೇ, ಸನಿತಾಸ್ಥೇ| ಸನಿತಾಸ್ಥೇ, ಸನಿತಾಸ್ಥೇ, ಸನಿತಾಸ್ಥೇ|

ಲೃಟ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ - ಸನಿಷ್ಯತಿ, ಸನಿಷ್ಯತಃ, ಸನಿಷ್ಯನ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ಸನಿಷ್ಯತೇ, ಸನಿಷ್ಯತೇ, ಸನಿಷ್ಯನ್ತೇ ಇತ್ಯಾದಿ

ಉಚ್ಛ್ವಾಸಃ:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ - ಸನೋತು/ಸನುತಾತ್, ಸನುತಾಮ್, ಸನ್ವನ್ತು ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ಸನುತಾಮ್, ಸನ್ವತಾಮ್, ಸನ್ವತಾಮ್| ಇತ್ಯಾದಿ

ಲಜ್ಞಃ:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ - ಅಸನೋತ್, ಅಸನುತಾಮ್, ಅಸನ್ವನ್| ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ಅಸನುತ, ಅಸನ್ವತಾಮ್, ಅಸನ್ವತ| ಇತ್ಯಾದಿ

ವಿಧಿಲಿಜ್ಞಃ:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ - ಸನುಯಾತ್, ಸನುಯಾತಾಮ್, ಸನುಯುಃ| ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ಸನ್ವೀತ, ಸನ್ವೀಯಾತಾಮ್, ಸನ್ವೀರನ್| ಇತ್ಯಾದಿ

ಆಶೀರ್ಲಿಜ್ಞಃ:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ - ಸಾಯಾತ್, ಸಾಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸಾಯಾಸುಃ| ಇತ್ಯಾದಿ

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು - ಸನ್ಯಾತ್, ಸನ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸನ್ಯಾಸುಃ| ಇತ್ಯಾದಿ

ಧಾತು 3. ಕ್ಷಣು - ಹಿಂಸಾಯಾಮ್ (ಹಿಂಸಿಸುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ)- ಇದರಲ್ಲಿ 'ಕ್ಷಣ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಉದಿತ್ ಮತ್ತು ಸ್ವರಿತೇತ್ ಆಗಿಯೂ ಇದೆ. "ಉದಿತೋ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಷಾ' ಗೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಸ್ವರಿತೇತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿಯೂ ಆಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಇದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ಸೇಟ್' ಆಗಿಯೂ ಇದೆ.

ಕ್ಷಣ ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು:

ಲಟ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ - ಕ್ಷಣೋತಿ, ಕ್ಷಣುತಃ, ಕ್ಷಣ್ವನ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ - ಕ್ಷಣುತೇ, ಕ್ಷಣ್ವಾತೇ, ಕ್ಷಣ್ವತೇ ಇತ್ಯಾದಿ

ಲಿಟ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ - ಚಕ್ಷಣ, ಚಕ್ಷಣುತಃ, ಚಕ್ಷಣುಃ ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ಚಕ್ಷಣೇ, ಚಕ್ಷಣಾತೇ, ಚಕ್ಷಣಿರೇ ಇತ್ಯಾದಿ

ಲುಟ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ - ಕ್ಷಣಿತಾ, ಕ್ಷಣಿತಾರೌ, ಕ್ಷಣೀತಾರಃ|ಕ್ಷಣಿತಾಸಿ, ಕ್ಷಣಿತಾಸ್ಥಃ, ಕ್ಷಣಿತಾಸ್ತು|ಕ್ಷಣಿತಾಸ್ಮಿ, ಕ್ಷಣಿತಾಸ್ವಃ, ಕ್ಷಣಿತಾಸ್ತುಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ಕ್ಷಣಿತಾ, ಕ್ಷಣಿತಾರೌ, ಕ್ಷಣೀತಾರಃ| ಕ್ಷಣಿತಾಸೇ, ಕ್ಷಣಿತಾಸಾಥೇ, ಕ್ಷಣಿತಾದ್ವೇ| ಕ್ಷಣಿತಾಹೇ, ಕ್ಷಣಿತಾಸ್ವಹೇ, ಕ್ಷಣಿತಾಸ್ತುಹೇ|

ಲೃಟ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ - ಕ್ಷಣಿಷ್ಯತಿ, ಕ್ಷಣಿಷ್ಯತಃ, ಕ್ಷಣಿಷ್ಯನ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ಕ್ಷಣಿಷ್ಯತೇ, ಕ್ಷಣಿಷ್ಯತೇ, ಕ್ಷಣಿಷ್ಯನ್ತೇ ಇತ್ಯಾದಿ

ಲೋಟ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ-ಕ್ಷಣೋತು|ಕ್ಷಣುತಾತ್, ಕ್ಷಣುತಾಮ್, ಕ್ಷಣ್ವನ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ಕ್ಷಣುತಾಮ್, ಕ್ಷಣ್ವಾತಾಮ್, ಕ್ಷಣ್ವತಾಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ

ಆಶೀರ್ಲಿಪ್ತ:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ - ಕ್ಷಿಣ್ಯಾತ್, ಕ್ಷಿಣ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕ್ಷಿಣ್ಯಾಸುಃ ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ಕ್ಷಿಣೀಷ್ಯ, ಕ್ಷಿಣೀಷ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕ್ಷಿಣೀಷಿರನ್ ಇತ್ಯಾದಿ

ಲುಜ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ - ಅಕ್ಷೀಣೀತ್, ಅಕ್ಷೀಣಿಷ್ಠಾಮ್, ಅಕ್ಷೀಣಿಷ್ಠುಃ ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ - ಅಕ್ಷಿತ, ಅಕ್ಷೀಣಿಷ್ಠ ಇತ್ಯಾದಿ

ಲೃಜ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ-ಅಕ್ಷೀಣಿಷ್ಯತ್, ಅಕ್ಷೀಣಿಷ್ಯತಾಮ್,ಅಕ್ಷೀಣಿಷ್ಯನ್|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ಅಕ್ಷೀಣಿಷ್ಯತ, ಅಕ್ಷೀಣಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಕ್ಷೀಣಿಷ್ಯನ್|

ಧಾತು 4: ಕ್ಷಿಣ ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು: ಲಟ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ -

ಗುಣ ಬಂದ ರೂಪ- ಕ್ಷೇಣೋತಿ, ಕ್ಷೇಣುತಃ, ಕ್ಷೇಣ್ವನ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ

ಗುಣ ಬಾರದ ರೂಪ -ಕ್ಷೇಣೋತಿ, ಕ್ಷೇಣುತಃ, ಕ್ಷೇಣ್ವನ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ - ಕ್ಷೇಣುತೇ, ಕ್ಷೇಣ್ವಾತೇ, ಕ್ಷೇಣ್ವತೇ ಇತ್ಯಾದಿ

ಲಿಟ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ- ಚಕ್ಷೇಣ, ಚಕ್ಷೇಣುತಃ, ಚಕ್ಷೇಣುಃ ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ಚಕ್ಷೇಣೇ, ಚಕ್ಷೇಣಾತೇ, ಚಕ್ಷೇಣಿರೇ ಇತ್ಯಾದಿ

ಲುಟ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ - ಕ್ಷೇಣಿತಾ, ಕ್ಷೇಣಿತಾರೌ, ಕ್ಷೇಣೀತಾರಃ| ಕ್ಷೇಣಿತಾಸಿ, ಕ್ಷೇಣಿತಾಸ್ಥಃ, ಕ್ಷೇಣಿತಾಸ್ತು| ಕ್ಷೇಣಿತಾಸ್ಮಿ, ಕ್ಷೇಣಿತಾಸ್ವಃ, ಕ್ಷೇಣಿತಾಸ್ತುಃ|

ಆತ್ಮನೇಪದಿ- ಕ್ಷೇಣಿತಾ, ಕ್ಷೇಣಿತಾರೌ, ಕ್ಷೇಣೀತಾರಃ| ಕ್ಷೇಣಿತಾಸೇ, ಕ್ಷೇಣಿತಾಸಾಥೇ, ಕ್ಷೇಣಿತಾದ್ವೇ| ಕ್ಷೇಣಿತಾಹೇ, ಕ್ಷೇಣಿತಾಸ್ವಹೇ, ಕ್ಷೇಣಿತಾಸ್ತುಹೇ|

ಲೃಟ್:-ಪರಸ್ಯೈ ಪದಿ - ಕ್ಷೇಣಿಷ್ಯತಿ, ಕ್ಷೇಣಿಷ್ಯತಃ, ಕ್ಷೇಣಿಷ್ಯನ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ಕ್ಷೇಣಿಷ್ಯತೇ, ಕ್ಷೇಣಿಷ್ಯೇತೇ, ಕ್ಷೇಣಿಷ್ಯಂತೇ ಇತ್ಯಾದಿ

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಯೈ ಪದಿ - ಕ್ಷೇಣೋತು/ಕ್ಷೇಣುತಾತ್, ಕ್ಷೇಣುತಾಮ್, ಕ್ಷೇಣ್ತು (ಗುಣ ಬಂದ ಪಕ್ಷ) ಕ್ಷೇಣೋತು/ಕ್ಷೇಣುತಾತ್, ಕ್ಷೇಣುತಾಮ್, ಕ್ಷೇಣ್ತು (ಗುಣ ಬಾರದ ಪಕ್ಷ) ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ಕ್ಷೇಣುತಾಮ್, ಕ್ಷೇಣ್ವಾತಾಮ್, ಕ್ಷೇಣ್ವತಾಮ್ (ಗುಣ ಬಂದ ಪಕ್ಷ) ಕ್ಷೇಣುತಾಮ್, ಕ್ಷೇಣ್ವಾತಾಮ್, ಕ್ಷೇಣ್ವತಾಮ್ (ಗುಣ ಬಾರದ ಪಕ್ಷ)

ಲಜ್:-ಪರಸ್ಯೈ ಪದಿ-ಅಕ್ಷೇಣೋತ್, ಅಕ್ಷೇಣುತಾಮ್, ಅಕ್ಷೇಣ್ತು (ಗುಣ ಬಂದ ಪಕ್ಷ) ಅಕ್ಷೇಣೋತ್, ಅಕ್ಷೇಣುತಾಮ್, ಅಕ್ಷೇಣ್ತು (ಗುಣ ಬಾರದ ಪಕ್ಷ)

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ಅಕ್ಷೇಣುತ, ಅಕ್ಷೇಣ್ವಾತಾಮ್, ಅಕ್ಷೇಣ್ವತ (ಗುಣ ಬಂದ ಪಕ್ಷ)

ಅಕ್ಷೇಣುತ, ಅಕ್ಷೇಣ್ವಾತಾಮ್, ಅಕ್ಷೇಣ್ವತ (ಗುಣ ಬಾರದ ಪಕ್ಷ)

ವಿಧಿಲಜ್:-ಪರಸ್ಯೈ ಪದಿ-ಕ್ಷೇಣುಯಾತ್, ಕ್ಷೇಣುಯಾತಾಮ್, ಕ್ಷೇಣುಯುಃ (ಗುಣ ಬಂದ ಪಕ್ಷ) ಕ್ಷೇಣುಯಾತ್, ಕ್ಷೇಣುಯಾತಾಮ್, ಕ್ಷೇಣುಯುಃ (ಗುಣ ಬಾರದ ಪಕ್ಷ) ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ಕ್ಷೇಣ್ವೇತ, ಕ್ಷೇಣ್ವೇಯಾತಾಮ್, ಕ್ಷೇಣ್ವೇರನ್ (ಗುಣ ಬಂದ ಪಕ್ಷ) ಕ್ಷೇಣ್ವೇತ, ಕ್ಷೇಣ್ವೇಯಾತಾಮ್, ಕ್ಷೇಣ್ವೇರನ್ (ಗುಣ ಬಾರದ ಪಕ್ಷ)

ಲಜ್:-ಪರಸ್ಯೈ ಪದಿ - ಅಕ್ಷಣೋತ್, ಅಕ್ಷಣುತಾಮ್, ಅಕ್ಷಣ್ತು ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ಅಕ್ಷಣುತ, ಅಕ್ಷಣ್ವಾತಾಮ್, ಅಕ್ಷಣ್ವತ ಇತ್ಯಾದಿ

ವಿಧಿಲಜ್:-ಪರಸ್ಯೈ ಪದಿ-ಕ್ಷಣುಯಾತ್, ಕ್ಷಣುಯಾತಾಮ್, ಕ್ಷಣುಯುಃ ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ಕ್ಷಣ್ವೇತ, ಕ್ಷಣ್ವೇಯಾತಾಮ್, ಕ್ಷಣ್ವೇರನ್ ಇತ್ಯಾದಿ

ಆಶೀರ್ಲಿಞ್:-ಪರಸ್ಯೈ ಪದಿ - ಕ್ಷಣ್ಯಾತ್, ಕ್ಷಣ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕ್ಷಣ್ಯಾಸುಃ ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ಕ್ಷಣಿಷೀಷ್ವ, ಕ್ಷಣಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕ್ಷಣಿಷೀರನ್ ಇತ್ಯಾದಿ

ಲುಜ್:-“ಹೃಂತ-ಕ್ಷಣ-ಶ್ವಸ ಜಾಗ್ಯಣೇ- ಶ್ವೇದಿತಾಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ನಿಷೇಧ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಪರಸ್ಯೈ ಪದಿ - ಅಕ್ಷಣೇತ್, ಅಕ್ಷಣಿಷ್ವಾಮ್, ಅಕ್ಷಣಿಷುಃ ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ - ಅಕ್ಷತ/ಅಕ್ಷಣಿಷ್ವ ಇತ್ಯಾದಿ

ಲೃಜ್:-ಪರಸ್ಯೈ ಪದಿ-ಅಕ್ಷಣಿಷ್ಯತ್, ಅಕ್ಷಣಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಕ್ಷಣಿಷ್ಯನ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ಅಕ್ಷಣಿಷ್ಯತ, ಅಕ್ಷಣಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಕ್ಷಣಿಷ್ಯಂತು ಇತ್ಯಾದಿ

ಧಾತು 4. ಕ್ಷಿಣು ಚ- (ಈ ಧಾತುವಿಗೂ ಹಿಂಸಿಸುವದು ಎಂದೇ ಅರ್ಥ)- ಇದರಲ್ಲಿ ‘ಕ್ಷಿಣ್’ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವು ‘ಕ್ಷಣು’ ಧಾತುವಿನಂತೆಯೇ ಇದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ “ಹೃಂತ-ಕ್ಷಣ-ಶ್ವಸ ಜಾಗ್ಯಣೇ- ಶ್ವೇದಿತಾಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಕಾರಣ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಕ್ಷಿಣ್’ ಧಾತುವು ಪರಿತವಾಗಿಲ್ಲ.

‘ಉ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಗುಣೋ ವಾ’- ‘ಉ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, “ಪುಗನ್ತ ಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಗುವ ‘ಲಘೂಪಧ’ ಗುಣವು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಆಗುತ್ತದೆ. ಎಂಬುದನ್ನು ಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದೀಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಅಂದರೆ ‘ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕೋ ವಿಧಿರನಿತ್ಯಃ’ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಇದರ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇನೆಂದರೆ, ಯಾವ ವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಜ್ಞೆಯು ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿರುವದೋ ಆ ವಿಧಿಯು ಅನಿತ್ಯವೆಂದು ಅರ್ಥ.

“ಪುಗನ್ತ ಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಗಬೇಕಾದ ಗುಣ ವಿಧಿಯು ಉಪಧಾ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅನಿತ್ಯವಾಗಿದೆ. ಅನಿತ್ಯ ವೆಂದರೆ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಆಗುವದು ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಆಗಲಿಕ್ಕೂ ಇಲ್ಲ.

ಉದಾ- ಕ್ಷೇಣೋತಿ, ಕ್ಷೇಣುತಃ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗುಣ ಬಂದಿದೆ. ಕ್ಷಿಣೋತಿ, ಕ್ಷಿಣುತಃ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗುಣವು ಬರಲಿಲ್ಲ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ಸನಿಷೀಷ್ಟ, ಸನಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸನಿಷೀರನ್| ಇತ್ಯಾದಿ

ಉಚ್ಛ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ - ಇಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ: ಅಸಾನೀತ್, ಅಸಾನಿಷ್ಠಾಮ್, ಅಸಾನಿಷುಃ| ಎಂದೂ, ವೃದ್ಧಿ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ: ಅಸನೀತ್, ಅಸನಿಷ್ಠಾಮ್, ಅಸನಿಷುಃ ಎಂದೂ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ಅಸಾತ/ಅಸನಿಷ್ಟ, ಅಸನಿಷಾತಾಮ್, ಅಸನಿಷತ| ಅಸಾಥಾಃ/ ಅಸನಿಷ್ಠಾಃ, ಅಸನಿಷಾಥಾಮ್, ಅಸನಿಧ್ವಮ್| ಅಸನಿಷಿ, ಅಸನಿಷ್ಠಹಿ, ಅಸನಿಷ್ಠಹಿ|

ಲೃಚ್ಛ:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ-ಅಸನಿಷ್ಯತ್, ಅಸನಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಸನಿಷ್ಯನ್| ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ಅಸನಿಷ್ಯತ, ಅಸನಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಸನಿಷ್ಯಂತ| ಇತ್ಯಾದಿ

ಧಾತು 5. ತ್ಯಣ - ಅದನೇ (ತಿನ್ನುವದು): ಇದರಲ್ಲಿ ‘ತ್ಯಣ್’ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಉದಿತ್, ಉಭಯಪದಿ ಮತ್ತು ಸೇಟ್ ಆಗಿದೆ. ‘ಉ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ‘ಲಘೂಪಧಗುಣ’ವು ಆಗುತ್ತದೆ.

ತ್ಯಣ ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು:

ಲಟ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ-ತರ್ಣೋತಿ, (ಗುಣ ಬಂದ ರೂಪ)

ತ್ಯಣೋತಿ, (ಗುಣ ಬಾರದ ರೂಪ)

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ - ತರ್ಣುತೇ (ಗುಣ ಬಂದ ರೂಪ)

ತ್ಯಣುತೇ (ಗುಣ ಬಾರದ ರೂಪ)

ಲಿಟ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ-ತರ್ಣಿ, ತರ್ಣಿತುಃ, ತರ್ಣಿಣುಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ತರ್ಣೇ, ತರ್ಣಿತೇ, ತರ್ಣಿರೇ|

ಉಚ್ಛ:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ- ತರ್ಣಿತಾ, ತರ್ಣಿತಾರೌ, ತರ್ಣಿತಾರಃ|

ತರ್ಣಿತಾಸಿ,ತರ್ಣಿತಾಸ್ತಃ, ತರ್ಣಿತಾಸ್ತುತರ್ಣಿತಾಸ್ಮಿ, ತರ್ಣಿತಾಸ್ತಃ, ತರ್ಣಿತಾಸ್ತಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ತರ್ಣಿತಾ, ತರ್ಣಿತಾರೌ, ತರ್ಣಿತಾರಃ| ತರ್ಣಿತಾಸೇ,
ತರ್ಣಿತಾಸಾಥೇ, ತರ್ಣಿತಾಧ್ವೇ ತರ್ಣಿತಾಹೇ, ತರ್ಣಿತಾಸ್ತಹೇ, ತರ್ಣಿತಾಸ್ತಹೇ|

ಲೃಟ್:-ಪರಸ್ವೈ ಪದಿ - ತರ್ಣಿಷ್ಯತಿ,ತರ್ಣಿಷ್ಯತಃ,ತರ್ಣಿಷ್ಯನ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ತರ್ಣಿಷ್ಯತೇ, ತರ್ಣಿಷ್ಯತೇ,ತರ್ಣಿಷ್ಯಂತೇ ಇತ್ಯಾದಿ

ಲೋಟ್:-ಪರಸ್ವೈ ಪದಿ - ತರ್ಣೋತು,(ಗುಣ ಬಂದ ಪಕ್ಷ)

ತೃಣೋತು (ಗುಣ ಬಾರದ ಪಕ್ಷ)

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ತರ್ಣಿತಾಮ್(ಗುಣ ಬಂದ ಪಕ್ಷ)

ತೃಣಿತಾಮ್ (ಗುಣ ಬಾರದ ಪಕ್ಷ)

ಲಜ್:-ಪರಸ್ವೈ ಪದಿ - ಅತರ್ಣೋತ್ (ಗುಣ ಬಂದ ಪಕ್ಷ)

ಅತೃಣೋತ್(ಗುಣ ಬಾರದ ಪಕ್ಷ)

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ಅತರ್ಣಿತ (ಗುಣ ಬಂದ ಪಕ್ಷ)

ಅತೃಣಿತ, (ಗುಣ ಬಾರದ ಪಕ್ಷ)

ವಿಧಿಲಿಜ್:-ಪರಸ್ವೈ ಪದಿ - ತರ್ಣಿಯಾತ್(ಗುಣ ಬಂದ ಪಕ್ಷ)

ತೃಣಿಯಾತ್,(ಗುಣ ಬಾರದ ಪಕ್ಷ)

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ತರ್ಣೀತ (ಗುಣ ಬಂದ ಪಕ್ಷ)

ತೃಣೀತ (ಗುಣ ಬಾರದ ಪಕ್ಷ)

ಆಶೀರ್ಲಿಜ್:-ಪರಸ್ವೈ ಪದಿ-ತೃಣ್ಯಾತ್,ತೃಣ್ಯಾಸ್ತಾಮ್,ತೃಣ್ಯಾಸುಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ತರ್ಣಿಷೀಷ್ವ

ಲುಜ್:-ಪರಸ್ವೈ ಪದಿ-ಅತರ್ಣೀತ್, ಅತರ್ಣಿಷ್ವಾಮ್, ಅತರ್ಣಿಷುಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ - ಅತೃಣಿತ/ಅತರ್ಣಿಷ್ವ, ಅತರ್ಣಿಷ್ವಾಮ್, ಅತರ್ಣಿಷತ|

ಲೃಜ್:-ಪರಸ್ವೈ ಪದಿ-ಅತರ್ಣಿಷ್ಯತ್, ಅತರ್ಣಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅತರ್ಣಿಷ್ಯನ್|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ- ಅತರ್ಣಿಷ್ಯತ, ಅತರ್ಣಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅತರ್ಣಿಷ್ಯನ್|

ಧಾತು 6. ಡುಕ್ಯಾ ಕರಣೇ(ಮಾಡುವದು): “ಆದಿರ್ಘಟುಡವಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಡು’ ಮತ್ತು ‘ಇ’ಗಳು ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಕಗಳಾಗಿವೆ. ‘ಕೃ’ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ‘ಡ್ವಿತ್’ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ “ಡ್ವಿತಃ ಕಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಕಿ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಧಿಸಲಾಗುತ್ತವೆ. ಇದರಿಂದ ‘ಕೇರ್ಮಮ್ ನಿತ್ಯಮ್’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಮಮ್’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ‘ಪಕ್ತಿಮಮ್’ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಇದು ‘ಇತ್’ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ “ಸ್ವರಿತ ಇತಃ ಕರ್ತೃಭಿಪ್ರಾಯೇ ಕ್ರಿಯಾಫಲೇ”

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಇದು ಅನಿಟ್ ಆಗಿಯೂ ಇದೆ.

ಉದಾ- ಕರೋತಿ - 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ತಿಪ್' ಬಂದಮೇಲೆ 'ಶಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಾಗ, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಉ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಆಗ ಕೃ+ಉ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಉ' ಇದು ಆರ್ಥಧಾತುಕವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಈ ಮೊದಲೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇದು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಯು' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ರೇಫದಿಂದ ಕೂಡಿದ) 'ಅರ್' ಎಂಬ ಗುಣವು ಬಂದು ಕರ್+ಉ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ವಾದ 'ತಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ, ಇದೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉ' ಗೆ ಗುಣ ಬಂದು 'ಓ' ಎಂದಾಗಿ ಕರ್+ಓ+ತಿ=ಕರೋತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಉ ಕಾರವನ್ನು ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 678. ಅತ ಉತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ (6.4.110)

ವೃತ್ತಿ- ಉ-ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತಸ್ಯ ಕೃಣಃ ಅಕಾರಸ್ಯ ಉತ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಕ್ಷಿತಿ ಕುರುತಃ|

ಪ. ಛೇ- ಅತಃ, ಉತ್, ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ|

ಅ.ವ್ಯ- "ಉತಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ ಎಂಬ ಪದವೂ, "ನಿತ್ಯಂ ಕರೋತೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರೋತೇಃ ಎಂಬ ಪದವೂ ಹಾಗೆಯೇ "ಗಮ-ಹನ-ಜನ-ಖನ-ಘಸಾಮ್ ಲೋಪಃ ಕ್ಷಿತ್ಯನಜಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ಷಿತಿ ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಸಾರ್ವಧಾತುಕ 'ಕಿತ್' ಅಥವಾ 'ಇತಿತ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಉ' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಧಾತುವಿನ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ 'ಉ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ: 'ತಿಪ್' 'ಸಿಪ್' ಮತ್ತು 'ಮಿಪ್' ಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ 'ಕೃ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಯು' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ(ಅರ್) ಬಂದು 'ಕರ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:ಉದಾ- ಕುರುತಃ- 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿ ವಚನದಲ್ಲಿ ಕೃ+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಬೇಕಾದ 'ಶಪ್'ನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಉ' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಕ+ಉ+ತಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆರ್ಥಧಾತುಕ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಕೃ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಯು' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫದಿಂದ ಕೂಡಿದ 'ಅರ್' ಎಂಬ ಗುಣವು ಬಂದು, ಕರ್+ಉ+ತಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಕ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ

ಬಂದು ಕುರ್+ಉ+ತಸ್=ಕುರುತಸ್ ಎಂದಾಗಿ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಕುರುತಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 679. ನ ಭಕುರ್ಭೂರಾಮ್ (8.2.79)

ವೃತ್ತಿ- ಭಸ್ಯ ಕುರ್ಭುರೋಶ್ಚ ಉಪಧಾಯಾ ನ ದೀರ್ಘಃ| ಕುರ್ವನ್ತಿ|

ಅ.ವೃ- "ವೈರ್ಯರುಪಧಾಯಾಃ ದೀರ್ಘ ಇಕಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾಯಾಃ ಮತ್ತು ದೀರ್ಘಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕ ಮತ್ತು 'ಕುರ್' ಹಾಗೂ 'ಕ್ಷುರ್' ಗಳ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಈ ಸೂತ್ರವು "ಹಲಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ದೀರ್ಘವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಕುರ್ವನ್ತಿ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಝ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಝ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅನ್ತ' ಆದೇಶ ಮತ್ತು ಗುಣ ಹಾಗೆಯೇ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉ' ಕಾರಾದೇಶ ಮತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಇಕೋಯಣಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವ' ಕಾರ (ಯಣ್) ಬಂದು, ಕುರ್+ವ್+ಅನ್ತಿ = ಕುರ್ವನ್ತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ "ಹಲಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದು ನಿಷೇಧವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ರೀತಿ ಕರೋಮಿ ವರೆಗಿನ ರೂಪಗಳನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

(ಉ-ಕಾರ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 680. ನಿತ್ಯಂ ಕರೋತೇ (6.4.108)

ವೃತ್ತಿ- ಕರೋತೇಃ ಪ್ರತ್ಯಯ-ಉಕಾರಸ್ಯ ನಿತ್ಯಂ ಲೋಪಃ ಮ್ಲೋಃ ಪರಯೋಃ | ಕುರ್ವಃ| ಕುರ್ಮಃ| ಕುರುತೇ| ಚಕಾರ, ಚಕ್ರೇ| ಕರ್ತಾಸಿ, ಕರ್ತಾಸೇ| ಕರಿಷ್ಯತಿ, ಕರಿಷ್ಯತೇ| ಕರೋತು, ಕುರುತಾಮ್| ಅಕರೋತ್, ಅಕುರುತ|

ಅ.ವೃ-"ಉತಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ' ಮತ್ತು 'ಉತಃ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ವಿಭಕ್ತಿ ವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿ ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. "ಲೋಪಶ್ಚಾನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ಮ್ಲೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪಃ' ಮತ್ತು 'ಮ್ಲೋಃ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಮ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ವ' ಕಾರಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

"ಲೋಪಶ್ಚಾನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ಮ್ಲೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ 'ಉ' ಕಾರ ಲೋಪವನ್ನು ಬಾಧಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಕುರ್ವಃ, ಕುರ್ಮಃ- ಉತ್ತಮ ಪುರುಷದ ದ್ವಿವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ

ಕುರ್+ಉ+ವ ಮತ್ತು ಕುರ್+ಉ+ಮಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ವಸ್' ಮತ್ತು 'ಮಸ್' ಗಳಲ್ಲಿರುವ 'ವ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಮ್' ಕಾರಗಳನ್ನು ಆಧಾರವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕುರ್+ವಸ್ ಮತ್ತು ಕುರ್+ಮಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಗಳಿಗೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಕುರ್ವಃ ಮತ್ತು ಕುರ್ಮಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್:-ಪರಸ್ವೈ ಪದಿ-ಕರೋತಿ, ಕುರುತಃ, ಕುರ್ವನ್ತಿ, ಕರೋಷಿ, ಕುರುಥಃ, ಕುರುಥ| ಕರೋಮಿ, ಕುರ್ವಃ, ಕುರ್ಮಃ| ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ - ಕುರುತೇ, ಕುರ್ವಾತೇ(ಕುರು+ಆತೇ), ಕುರ್ವತೇ(ಕುರು+ಆತೇ), ಕುರುಷೇ, ಕುರ್ವಾಥೇ, ಕುರುಧ್ವೇ| ಕುರ್ವೇ, ಕುರ್ವಹೇ, ಕುರ್ಮಹೇ|

ಲಿಟ್:-ಉದಾ- ಚಕಾರ-'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಿಟ್' ಲಕಾರಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಬಂದು ಕೃ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು, ಕೃಕೃ+ಅ ಎಂದಾದಮೇಲೆ "ಉರತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅರ್' ಬಂದು ಕರ್+ಕೃ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲಾದಿ ಶೇಷಃ"

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ+ಕೃ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಕುಹೋಶ್ಚುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕುತ್ವ(ಚ್)' ಬಂದು ಚಕೃ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಅಚೋಞ್ಞಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರ್' ಗೆ ವೃದ್ಧಿ(ಆರ್) ಬಂದು ಚಕಾರ್+ಅ=ಚಕಾರ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು:-ಪರಸ್ವೈಪದಿ- ಚಕಾರ, ಚಕ್ರತುಃ, ಚಕ್ರುಃ| ಚಕ್ರಥಃ, ಚಕ್ರು ಚಕಾರ/ಚಕರ, ಚಕ್ರಿವ, ಚಕ್ರಿಮ|

ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಲ್ಲಿ-

ವಿಶೇಷ:-ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ 'ಇತಿ' ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಆಗ ಚಕೃ+ವಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಯಣ್ ಸಂಧಿಯಿಂದ 'ಯ' ಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫ(ರ್) ಬಂದು, ಚಕ್ರೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ - ಚಕ್ರೇ, ಚಕ್ರಾತೇ, ಚಕ್ರಿರೇ| ಚಕ್ರಷೇ, ಚಕ್ರಾಥೇ, ಚಕ್ರಧ್ವೇ| ಚಕ್ರೇ, ಚಕ್ರವಹೇ, ಚಕ್ರಮಹೇ|

ಲುಟ್:-ಪರಸ್ವೈಪದಿ- ಕರ್ತಾ, ಕರ್ತಾರೌ, ಕರ್ತಾರಃ| ಕರ್ತಾಸಿ, ಕರ್ತಾಸ್ಥಃ, ಕರ್ತಾಸ್ಥ| ಕರ್ತಾಸ್ಮಿ, ಕರ್ತಾಸ್ವಃ, ಕರ್ತಾಸ್ವಃ|

ಆತ್ಮನೇಪದಿ- ಕರ್ತಾ, ಕರ್ತಾರೌ, ಕರ್ತಾರಃ| ಕರ್ತಾಸೇ, ಕರ್ತಾಸಾಥೇ, ಕರ್ತಾಧ್ವೇ| ಕರ್ತಾಹೇ, ಕರ್ತಾಸ್ವಹೇ, ಕರ್ತಾಸ್ವಹೇ|

ಲೃಟ್ ವಿಶೇಷ:

ಉದಾ- ಕರಿಷ್ಯತಿ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಲೃಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಕೃ'

ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲುಟ್(ಲ್)' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ, ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಸ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು "ಋದ್ಧನೋಃ ಸ್ಯೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆದ್ಯಯವಯವಾಗಿ ಇಡಾಗಮ ಬಂದು ಕೃ+ಇ+ಸ್ಯತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಸ್ಯ'ಗೆ "ಆರ್ಧಧಾತುಕಂ ಶೇಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, 'ಕೃ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧ-ಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅರ್(ಗುಣ)' ಬಂದು, ಕರ್+ಇ+ಸ್ಯತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಾ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ತ ಬಂದು ಕರಿಷ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲ್ಯುಟ್ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು ಪರಸ್ಪೃಪದ- ಕರಿಷ್ಯತಿ, ಕರಿಷ್ಯತಃ, ಕರಿಷ್ಯನ್ತಿ, ಕರಿಷ್ಯಸಿ, ಕರಿಷ್ಯಥಃ, ಕರಿಷ್ಯಥ | ಕರಿಷ್ಯಾಮಿ, ಕರಿಷ್ಯಾವಃ, ಕರಿಷ್ಯಾಮಃ |

ಆತ್ಮನೇಪದ- ಕರಿಷ್ಯತೇ, ಕರಿಷ್ಯೇತೇ, ಕರಿಷ್ಯಂತೇ | ಕರಿಷ್ಯಸೇ, ಕರಿಷ್ಯೇಥೆ, ಕರಿಷ್ಯದ್ವೇ | ಕರಿಷ್ಯೇ, ಕರಿಷ್ಯಾವಹೇ, ಕರಿಷ್ಯಾಮಹೇ |

ಲೋಟ್ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಪರಸ್ಪೃಪದ- ಕರೋತು/ಕುರುತಾತ್, ಕುರುತಾಮ್, ಕುರ್ವನ್ತು | ಕುರು/ಕುರುತಾತ್, ಕುರುತಮ್, ಕುರುತ | ಕರವಾಣಿ, ಕರವಾವ, ಕರವಾಮು |

ಆತ್ಮನೇ ಪದ- ಕುರುತಾಮ್, ಕುರ್ವತಾಮ್, ಕುರ್ವತಾಮ್ | ಕುರುಷ್ವ, ಕುರ್ವಾಧಾಮ್, ಕುರುದ್ವಮ್ | ಕರವೈ, ಕರವಾವಹೈ, ಕರವಾಮಹೈ |

ಲಜ್ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಪರಸ್ಪೃಪದ- ಅಕರೋತ್, ಅಕುರುತಾಮ್, ಅಕುರ್ವನ್ | ಅಕರೋಃ, ಅಕುರುತಮ್, ಅಕುರುತ | ಅಕರವಮ್, ಅಕುರ್ವ, ಅಕುರ್ಮ |

ಆತ್ಮನೇ ಪದ - ಅಕುರುತ, ಅಕುರ್ವತಾಮ್, ಅಕುರ್ವತ | ಅಕುರುಥಾಃ, ಅಕುರ್ವಾಧಾಮ್, ಅಕುರುದ್ವಮ್ | ಅಕುರ್ವಿ, ಅಕುರ್ವಹಿ, ಅಕುರ್ಮಹಿ |

(ಉ-ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 682. ಯೇ ಚ (6.4.109)

ವೃತ್ತಿ- ಕೃಣ್ ಉಲೋಪಃ ಸ್ಯಾತ್ ಯಾದೌ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಪರೇ | ಕುರ್ಯಾತ್, ಕುರ್ವೀತ | ಕ್ರಿಯಾತ್, ಕೃಷೀಷ್ವ | ಅಕಾರ್ಷೀತ್, ಅಕೃತ | ಅಕರಿಷ್ಯತ್, ಅಕರಿಷ್ಯತ |

ಅ.ವೃ- "ನಿತ್ಯಂ ಕರೋತೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರೋತೇಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ "ಉತಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ' ಮತ್ತು 'ಉತಃ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ವಿಭಕ್ತಿ ವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿ ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

"ಲೋಪಶ್ಚಾನ್ಯಾನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ಮೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ: ಯ-ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಧಿಲಿಪ್-

ಉದಾ- ಕುರ್ಯಾತ್- ಪರಸ್ಯೈ ಪದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಿಜ್' 'ಲ್' ಕಾರವು ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶವು ಬಂದಾಗ, 'ಯಾಸುಟ್(ಯಾಸ್)' ಆಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಗುಣ, ಉ-ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಮೇಲೆ, ಕುರ್+ಉ+ಯಾಸ್+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿಗಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಯಾಸ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಲಿಜಃಸಲೋಪೋನನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದಮೇಲೆ ಕುರ್+ಯಾ+ತ್ = ಕುರ್ಯಾತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಯೈಪದ -ಕುರ್ಯಾತ್, ಕುರ್ಯಾತಾಮ್, ಕುರ್ಯುಃ | ಕುರ್ಯಾಃ, ಕುರ್ಯಾತಮ್, ಕುರ್ಯಾತ | ಕುರ್ಯಾಮ್, ಕುರ್ಯಾವ, ಕುರ್ಯಾಮ |

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ- 'ಸೀಯುಟ್' ಆಗಮ ಬಂದು ಅದರ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಲಿಜಃಸಲೋಪೋನನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಯ್' ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಯಣ್ ಸಂಧಿಯಿಂದ ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇಪದ - ಕುರ್ವೀತ್, ಕುರ್ವೀಯಾತಾಮ್, ಕುರ್ವೀರನ್ | ಕುರ್ವೀಥಾಃ, ಕುರ್ವೀಯಾಥಾಮ್, ಕುರ್ವೀಥ್ಯಮ್ | ಕುರ್ವೀಯ, ಕುರ್ವೀವಹಿ, ಕುರ್ವೀಮಹಿ |

ಆಶೀರ್ಲಿಪ್-ಉದಾ- ಕ್ರಿಯಾತ್- 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ, ಆಶೀರ್ಲಿಪ್ 'ಲ್' ಕಾರವು ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ, 'ಯಾಸುಟ್(ಯಾಸ್)' ಆಗಮವು ಬಂದು, ಕೃ+ಯಾಸ್+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಯಾಸ್' ಎಂಬುದು 'ಯ್' ಕಾರಾದಿ ಅರ್ಧಧಾತುಕ ಆಶೀರ್ಲಿಪ್ ಆಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ "ರಿಜ್ ಶಯಗ್ಗಿಜ್ಞು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿರುವ 'ಯ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರಿಜ್(ರಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು, 'ಕ್+ರಿ+ಯಾಸ್+ತ್' ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಯಾಸ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸ್ತೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರನೇ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಕ್+ರಿ+ಯಾ+ತ್=ಕ್ರಿಯಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಯೈ ಪದ- ಕ್ರಿಯಾತ್, ಕ್ರಿಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕ್ರಿಯಾಸುಃ | ಕ್ರಿಯಾಃ, ಕ್ರಿಯಾಸ್ತಮ್, ಕ್ರಿಯಾಸ್ತು | ಕ್ರಿಯಾಸಂ, ಕ್ರಿಯಾಸ್ಥ, ಕ್ರಿಯಾಸ್ಥ |

ಆತ್ಮನೇ ಪದ - ಕೃಷೀಷ್ಟ, ಕೃಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕೃಷೀರನ್ | ಕೃಷೀಷ್ಠಾಃ, ಕೃಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕೃಷೀಥ್ಯಮ್ | ಕೃಷೀಯ, ಕೃಷೀವಹಿ, ಕೃಷೀಮಹಿ |

ಲುಜ್- ಉದಾ- ಅಕಾರ್ಷೀತ್- 'ಲುಜ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ

ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಬಂದಾಗ, ಅ+ಕೃ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ, ಅ+ಕೃ+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಜ್ಞ' ಗೆ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಬಂದಮೇಲೆ, ಅವೃತ್ತ 'ಹಲ್' ಆದ 'ತ್' ಗೆ 'ಈಟ್(ಈ)' ಆಗಮವು ಬಂದು ಅಕೃ+ಸ್+ಈ+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ, "ಸಿಚಿ ವೃದ್ಧಿ: ಪರಸ್ವೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕೃ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಯ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ(ಆರ್) ಬಂದು, ಅಕಾರ್+ಸ್+ಈತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು, ಅಕಾರ್+ಷ್+ಈತ್=ಅಕಾರ್ಷೀತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ವೈಪದ- ಅಕಾರ್ಷೀತ್, ಅಕಾರ್ಷಾಮ್, ಅಕಾರ್ಷಃ; ಅಕಾರ್ಷೀಃ, ಅಕಾರ್ಷಮ್, ಅಕಾರ್ಷಃ| ಅಕಾರ್ಷಂ, ಅಕಾರ್ಷಃ, ಅಕಾರ್ಷಃ|

ಉದಾ- ಅಕೃತ- ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ತ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಮೇಲೆ, ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಬಂದು ಅ+ಕೃ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಜ್ಞ' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ ಅಕೃ+ಸ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಝಲ್' ಪರದಲ್ಲಿರೋದ್ದರಿಂದ "ಹ್ರಸ್ವಾದಜ್ಞಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದು, ಅಕೃ+ತ=ಅಕೃತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಝಲ್' ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುವದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅಕೃಷಾತಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದ- ಅಕೃತ, ಅಕೃಷಾತಾಮ್, ಅಕೃಷತ| ಅಕೃಷಾಃ, ಅಕೃಷಾಧಾಮ್, ಅಕೃದ್ಧಮ್| ಅಕೃಷಿ, ಅಕೃಷ್ವಹಿ, ಅಕೃಷ್ವಹಿ|

ಲೃಜ್ಃ:-ಪರಸ್ವೈ ಪದ- ಅಕರಿಷ್ಯತ್, ಅಕರಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಕರಿಷ್ಯನ್| ಅಕರಿಷ್ಯಃ, ಅಕರಿಷ್ಯತಮ್, ಅಕರಿಷ್ಯತ| ಅಕರಿಷ್ಯಮ್, ಅಕರಿಷ್ಯಾವ, ಅಕರಿಷ್ಯಾಮ್|

ಆತ್ಮನೇ ಪದ-ಅಕರಿಷ್ಯತ, ಅಕರಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಕರಿಷ್ಯನ್| ಅಕರಿಷ್ಯಧಾಃ, ಅಕರಿಷ್ಯಧಾಮ್, ಅಕರಿಷ್ಯದ್ಧಮ್| ಅಕರಿಷ್ಯೇ, ಅಕರಿಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಕರಿಷ್ಯಾಮಹಿ|

(ಸುಟ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 683. ಸಮ್ಪರಿಭಾಂ ಕರೋತೌ ಭೂಷಣೇ (6.1.137)

ಅರ್ಥ- ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಸೂತ್ರ - 684. ಸಮವಾಯೇ ಚ (6.1.138)

ವೃತ್ತಿ- ಸಮ್ಪರಿಪೂರ್ವಸ್ಯ ಕರೋತೇಃ ಸುಟ್ ಸ್ಯಾತ್ ಭೂಷಣೇ ಸಂಘಾತೇ ಚಾರ್ಥೇ| ಸಂಸ್ಕರೋತಿ= ಅಲಿಂಗ್ಯರೋತಿ ಇತ್ಯರ್ಥಃ| ಸಂಸ್ಕರ್ವನ್= ಸಜ್ಜೆಭವನ್ತಿ ಇತ್ಯರ್ಥಃ| ಸಮ್ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಕ್ವಚಿದ್ ಆಭೂಷಣೇ ಅಪಿ ಸುಟ್| ಸಂಸ್ಕೃತಂ ಭಕ್ತಾಃ ಇತಿ ಜ್ಞಾಪಕಾತ್|

ಅ.ವೃ-“ಸುಟ್ ಕಾತ್ವರ್ವಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ- ಅಲಂಕಾರವಾದ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಸಮೂಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ, ‘ಸಮ್’ ಮತ್ತು ‘ಪರಿ’ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಗಳನಂತರ ‘ಕೃ’ ಧಾತುವಿನ ‘ಕ’ ಕರಾಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ‘ಸುಟ್(ಸ್)’ ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ- ಸಂಸ್ಕರೋತಿ-(ಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೆ) ‘ಸಮ್’ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ ‘ಕೃ’ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಸಂಸ್ಕರೋತಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಸಮ್ ಮತ್ತು ಕರೋತಿ ಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ‘ಕ’ ಕಾರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸುಟ್(ಸ್)’ ಆಗಮವು ಬಂದು ಸಮ್+ಸ್+ಕರೋತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ‘ಮ್’ ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅನುಸ್ವಾರವು ಬಂದು, ಸಂಸ್ಕರೋತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ‘ಪರಿ’ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ ‘ಕೃ’ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಪರಿಷ್ಕರೋತಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ‘ಸ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಸಂಸ್ಕರ್ವಂತಿ- ಸಮ್ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ ‘ಕೃ’ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ‘ಲಟ್’ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ‘ಸುಟ್(ಸ್)’ ಆಗಮ ಬಂದು, ನಂತರ ‘ಮ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದು, ಸಂಸ್ಕರ್ವಂತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಜ್ಜೀಭೂಯ ಅಂದರೆ ಒಂದೇಕಡೆಗೆ ಸೇರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಸಮ್ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಕ್ವಚಿತ್ ಆಭೂಷಣೇ ಅಪಿ ಸುಟ್! ಸಂಸ್ಕೃತಂ ಭಕ್ಷಾಃ ಇತಿ ಜ್ಞಾಪಕಾತ್ - ಸಮ್- ಪೂರ್ವಕ ‘ಕೃ’ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಸಂಸ್ಕಾರ ಮತ್ತು ಭೂಷಣ ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಅರ್ಥದಲ್ಲೂ ‘ಸುಟ್(ಸ್)’ ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಸ್ಕೃತಂ ಭಕ್ಷಾಃ ಎಂಬ ಪಾಣಿನಿಯವರ ಪ್ರಯೋಗವೇ ಇದಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾಪಕವಾಗಿದೆ.

(ಸುಟ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 684. ಉಪಾತ್ ಪ್ರತಿಯತ್ಸ-ವೈಕೃತ-

ವಾಕ್ಯಾಧ್ಯಾಹಾರೇಷು ಚಿ (6.1.139)

ವೃತ್ತಿ- ಉಪಾತ್ ಕೃ; ಸುಟ್ ಸ್ಯಾತ್ ಏಷು ಅರ್ಥೇಷು ಚಾತ್ ಪ್ರಾಗುಕ್ತಯೋಃ ಅರ್ಥಯೋಃ| ಪ್ರತಿಯತ್ಸೋ= ಗುಣಾಧಾನಮ್| ವಿಕೃತಮೇವ ವೈಕೃತಮ್ = ವಿಕಾರಃ| ವಾಕ್ಯಾಧ್ಯಾಹಾರಃ = ಆಕಾಂಕ್ಷೆ ತೈಕದೇಶಪೂರಣಮ್| ಉಪಸ್ಥಿತಾ ಕನ್ಯಾಉಪಸ್ಥಿತಾಃ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಃ| ಏಧೋದಕಸ್ಯ ಉಪಸ್ಥುಯತೇಉಪಸ್ಥಿತಂ ಭುಜ್ಜೀ| ಉಪಸ್ಥಿತಂ ಬ್ರೂತೇ|

7. ವನು ಯಾಚನೇವನುತೇ| ವವನೇ|

8. ಮನು ಅವಬೋಧನೇಮನುತೇ| ಮೇನೇ| ಮನಿತಾ| ಮನಿಷ್ಯತೇ| ಮನುತಾಮ್|ಅಮನುತ| ಮನ್ವೀತ| ಮನಿಷೀಷ್ಯ| ಅಮನಿಷ್ಯ| ಅಮತ| ಅಮನಿಷ್ಯತ|

||ಇತಿ ತನಾದಿ ಪ್ರಕರಣಮ್||19||

ಪ.ಛೇ- “ಉಪಾತ್, ಪ್ರತಿಯತ್ಸ-ವೈಕೃತ-ವಾಕ್ಯಾಧ್ಯಾಹಾರೇಷು, ಚಿ” (6.1.139)

ಅ.ವ್ಯ- “ಸಮ್ಪರಿಭ್ಯಾಂ ಕರೋತೌ ಭೂಷಣೇ” (6.1.137) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಕರೋತೌ’ ಮತ್ತು ‘ಭೂಷಣೇ’ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಮತ್ತು, “ಸಮವಾಯೇ ಚ (6.1.138)” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸಮವಾಯೇ’ ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಸುಟ್ ಕಾತ್ಪೂರ್ವಃ” ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ- ಉಪಸರ್ಗದ ನಂತರ ‘ಕೃ’ ಧಾತುವಿಗೆ ‘ಸುಟ್’ ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿಯತ್ನ, ವೈಕೃತ, ಮತ್ತು ವಾಕ್ಯಾಧ್ಯಾಹಾರಗಳು ತೋರಿದಾಗ. ‘ಚ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಮೇಲಿನ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿರುವ ಭೂಷಣ ಮತ್ತು ಸಜ್ಜಾತಾರ್ಥಗಳಲ್ಲೂ ಸುಡಾಗಮವು ಬರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಪ್ರತಿಯತ್ನವೆಂದರೆ ಹೊಸದಾದ ಗುಣವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ವೈಕೃತವೆಂದರೆ-ವಿಕಾರ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ವಾಕ್ಯಾಧ್ಯಾಹಾರವೆಂದರೆ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಪೂರೈಸುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಉಪಸ್ಥೃತಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಃ-ಸಜ್ಜೇಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಸುಡಾಗಮವು ಬಂದಿದೆ.

ಏಧೋದಕಸ್ಯ ಉಪಸ್ಕುರುತೇ ಎಂದರೆ ಉರಿಯುವ ಕಟ್ಟಿಗೆಯು ನೀರನ್ನು ಪರಿಷ್ಕರಿಸುತ್ತದೆ. (ಬಿಸಿಮಾಡುತ್ತದೆ).

ಉಪಸ್ಥೃತಂ ಭುಜ್ಞೇ ಎಂದರೆ ವಿಕೃತವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು ತಿನ್ನುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯತ್ನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ‘ಕೃಇತ್’ ಧಾತುವಿಗೆ ಸುಡಾಗಮವು(ಸ್) ಬಂದಿರುವುದು.

ಉಪಸ್ಥೃತಂ ಬ್ರೂತೇ ಎಂದರೆ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಹರ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಮಾತನಾಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸುಡಾಗಮ(ಸ್)ವು ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾ- 7. ವನು ಯಾಚನೇ- ವನು ಧಾತುವಿಗೆ ಯಾಚಿಸುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಇದರಲ್ಲಿ ‘ವನ್’ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಉದಿತ್, ಸ್ವರಿತೇತ್, ಆತ್ಮನೇಪದಿ, ಮತ್ತು ‘ಸೇಟ್’ ಆಗಿಯೂ ಇದೆ.

ಆತ್ಮನೇಪದಿ ಧಾತುಗಳು

ವನು (ವನ್) ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್:- ಪ್ರಥಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ-ವನುತೇ, ವನ್ವಾತೇ, ವನ್ವತೇ|

ಲಿಟ್:- ಇಲ್ಲಿ ಬರಬೇಕಾದ ಏತ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಲೋಪಗಳು “ನ ಶಸದದವಾದಿ ಗುಣಾನಾಂ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಇದೇ ‘ತನು’ ಧಾತುವಿನ ಆತ್ಮನೇಪದಿ ಲಿಟ್ ರೂಪಕ್ಕೂ, ಇದಕ್ಕೂ ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸ.

ಪ್ರಥಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ - ವವನೇ, ವವನಾತೇ, ವವನಿರೇ|

ಉಟ್:-ವನಿತಾ, ವನಿತಾರೌ, ವನಿತಾರಃ| ವನಿತಾಸೇ, ವನಿತಾಸಾರ್ಥೇ, ವನಿತಾರ್ಥೇ|
ವನಿತಾಹೇ, ವನಿತಾಸ್ವಹೇ, ವನಿತಾಸ್ಕಹೇ|

ಲೃಟ್:-ವನಿಷ್ಯತೇ, ವನಿಷ್ಯೇತೇ, ವನಿಷ್ಯಂತೇ|

ಲೋಟ್:-ವನುತಾಮ್, ವನ್ವತಾಮ್, ವನ್ವತಾಮ್|

ಲಜ್:-ಅವನುತ, ಅವನ್ವತಾಮ್, ಅವನ್ವತ|

ವಿಧಿಲಿಜ್:- ವನ್ವೀತ, ವನ್ವೀಯಾತಾಮ್, ವನ್ವೀರನ್|

ಆಶೀರ್ಲಿಜ್:-ವನಿಷೀಷ್ಯ, ವನಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ವನಿಷೀರನ್|

ಉಜ್:-ಅವನಿತ/ಅವನಿಷ್ಯ, ಅವನಿಷಾತಾಮ್, ಅವನಿಷತ| ಅವಥಾಃ/ಅವನಿಷ್ಠಾಃ,
ಅವನಿಷಾಧಾಮ್, ಅವನಿಡ್ವಮ್| ಅವನಿಷಿ, ಅವನಿಷ್ಠು, ಅವನಿಷ್ಕು|

ಲೃಜ್:-ಅವನಿಷ್ಯತ, ಅವನಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅವನಿಷ್ಯನ್|

8. ಮನು(ಮನ್)-ಅವಬೋಧನೇ-(ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವದು) - ಇದು 'ಉದಿತ್',
ಸ್ವರಿತೇತ್ ಮತ್ತು ಸೇಟ್ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯೂ ಆಗಿದೆ. ಇದರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು 'ವನ್'
ಧಾತುವಿನಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ

ಸೂಚನೆ: 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಆಗುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಮುಂದೆ 'ಲಿಟ್'
ಬಂದಾಗ ಹೇಳಲಾಗುವದು.

ಆತ್ಮನೇಪದಿ ಮನು (ಮನ್) ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್:- ಮನುತೇ, ಮನ್ವತೇ, ಮನ್ವತೇ|

ಲಿಟ್:- ಮೇನೇ, ಮೇನಾತೇ, ಮೇನಿರೇ|

ಉಟ್:- ಮನಿತಾ, ಮನಿತಾರೌ, ಮನಿತಾರಃ|ಮನಿತಾಸೇ, ಮನಿತಾಸಾರ್ಥೇ,
ಮನಿತಾರ್ಥೇ| ಮನಿತಾಹೇ, ಮನಿತಾಸ್ವಹೇ, ಮನಿತಾಸ್ಕಹೇ|

ಲೃಟ್:- ಮನಿಷ್ಯತೇ, ಮನಿಷ್ಯೇತೇ, ಮನಿಷ್ಯಂತೇ|

ಲೋಟ್:- ಮನುತಾ, ಮನ್ವತಾಮ್, ಮನ್ವತಾಮ್|

ಲಜ್:- ಅಮನುತ, ಅಮನ್ವತಾಮ್, ಅಮನ್ವತ|

ವಿಧಿಲಿಜ್:- ಮನ್ವೀತ, ಮನ್ವೀಯಾತಾಮ್, ಮನ್ವೀರನ್|

ಆಶೀರ್ಲಿಜ್:- ಮನಿಷೀಷ್ಯ, ಮನಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಮನಿಷೀರನ್|

ಉಜ್:- ಅಮತ/ಅಮನಿಷ್ಯ, ಅಮನಿಷಾತಾಮ್, ಅಮನಿಷತ| ಅಮತಾಃ/
ಅಮನಿಷ್ಠಾಃ, ಅಮನಿಷಾಧಾಮ್, ಅಮನಿಡ್ವಮ್| ಅಮನಿಷಿ, ಅಮನಿಷ್ಠು, ಅಮನಿಷ್ಕು|

ಲೃಜ್:- ಅಮನಿಷ್ಯತ, ಅಮನಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಮನಿಷ್ಯನ್|

||ಇತಿ ತನಾದಿ (8) ಗಣ ಸಮಾಪ್ತಃ||

ಇಲ್ಲಗೆ ತನಾದಿ (19) ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು||

ಪ್ರಕರಣ-20: ಅಥ ಕ್ರ್ಯಾದಯ (9ನೇ ಗಣ)

(ಸೂತ್ರಸಂಖ್ಯೆ 685 ರಿಂದ 694 ವರೆಗೆ)

ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ 61 ಧಾತುಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವರದರಾಜರು, ಈ ಕೆಳಗಿನ 22 ಧಾತುಗಳನ್ನು ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಗಾಗಿ ಆರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

ಉಭಯಪದಿ ಧಾತುಗಳು (17)

1. ಡುಕ್ರೀಇ- ದ್ರವ್ಯವಿನಿಮಯರೂಪ ವ್ಯಾಪಾರ, 2. ಪ್ರೀಇ-ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸುವದು ಅಥವಾ ಇಚ್ಛಿಸುವದು, 3. ಶ್ರೀಇ-ಬೇಯಿಸುವದು, 4. ನೀಇ-ಹಿಂಸಿಸುವದು, 5. ಪೀಇ-ಬಂಧಿಸುವದು, 6. ಸ್ತುಇ-ಎತ್ತುವದು, 7. ಯುಇ-ಬಂಧಿಸುವದು, 8. ಕ್ನೂಇ-ಸಪ್ಪಳಮಾಡುವದು, 9. ದ್ಯುಇ-ಹೊಡೆಯುವದು, 10. ದ್ಯೂಇ-ಹೊಡೆಯುವದು, 11. ಪೂಇ-ಪವಿತ್ರಗೊಳಿಸುವದು, 12. ಲೂಇ-ಕತ್ತರಿಸುವದು, 13. ಸ್ತೂಇ-ಮುಚ್ಚುವದು. 14. ಕ್ಕೂಇ- ಹಿಂಸಿಸುವದು, 15. ವ್ಯೂಇ- ಸ್ವೀಕರಿಸುವದು, 16. ಧೂಇ-ಅಲುಗಾಡಿಸುವದು, 17. ಗ್ರಹ-ಗ್ರಹಿಸುವದು/ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವದು.

ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಧಾತುಗಳು (4)

1. ಕುಷ-ತೆಗೆದುಹಾಕುವದು, 2. ಅಶ-ಊಟಮಾಡುವದು, 3. ಮುಷ-ಕದಿಯುವದು, 4. ಜ್ಞಾ- ತಿಳಿಯುವದು.

ಆತ್ಮನೇಪದಿ ಧಾತುಗಳು (1)

1. ವೃಜ್-ಸೇವಿಸುವದು.

(ಶ್ಲಾ (ನಾ)-ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 685. ಕ್ರ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಲಾ (3.1.81)

ವೃತ್ತಿ- ಶವೋಪವಾದಃ| ಕ್ರೀಣಾತಿ(618) “ಈ ಹಲ್ಯಘೋಃ” ಕ್ರೀಣೇತಃ| (619) ಶ್ಲಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ” ಕ್ರೀಣಂತಿ ಕ್ರೀಣಾಸಿ ಕ್ರೀಣೇಥಃ| ಕ್ರೀಣೇಥಿ ಕ್ರೀಣಾಮಿ ಕ್ರೀಣೇವಃ| ಕ್ರೀಣೇಮಃ| ಕ್ರೀಣೇತೆ ಕ್ರೀಣಾತೇ ಕ್ರೀಣತೇ ಕ್ರೀಣೇಷೇ ಕ್ರೀಣಾಥೇ ಕ್ರೀಣೇದ್ಧೇ ಕ್ರೀಣೇ ಕ್ರೀಣೇವಹೇ ಕ್ರೀಣೇಮಹೇ ಚಿಕ್ರಾಯಿ ಚಿಕ್ರೇಯತುಃ| ಚಿಕ್ರೇಯುಃ|

ಚಿಕ್ರಯುಥ, ಚಿಕ್ರೇಥ, ಚಿಕ್ರೇಯ, ಚಿಕ್ರೇಯೆ ಕ್ರೇತಾ ಕ್ರೇಷ್ಯತಿ, ಕ್ರೇಷ್ಯತೇ ಕ್ರೀಣಾತು, ಕ್ರೀಣೇತಾತ್| ಕ್ರೀಣೇತಾಮ್| ಅಕ್ರೀಣಾತ್, ಅಕ್ರೀಣೇತಕ್ರೀಣೇಯಾತ್, ಕ್ರೀಣೇತಕ್ರೀಯಾತ್, ಕ್ರೇಷೀಷ್ಪ ಅಕ್ರೈಷೀತ್, ಅಕ್ರೇಷ್ಪ ಅಕ್ರೇಷ್ಯತ್, ಅಕ್ರಷ್ಯತ|

ಪ್ರೀಇ ತರ್ವಣೇ ಕಾನ್ತೆ ಚ|2| ಪ್ರೀಣಾತಿ, ಪ್ರೀಣೇತೆ| ಶ್ರೀಇ ಪಾಕೇ|3| ಶ್ರೀಣಾತಿ| ಶ್ರೀಣೇತೆ| ಮೀಇ ಹಿಂಸಾಯಾಮ್| 4|

ಅ.ವೃ- “ಕರ್ತರಿ ಶವ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಕರ್ತರಿ’ ಎಂಬ ಪದವೂ “ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ’ ಎಂಬ ಪದವೂ

ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ” ಮತ್ತು “ಪರಶ್ಚ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ- ‘ಡುಕ್ರೀಇ’ ದ್ರವ್ಯವಿನ್ನಮಯೇ’ (ಒಂದು ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಇನ್ನೊಂದನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು)-(ಡುಕ್ರೀಇ) “ಆದಿಇ’ ಟುಡವಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ‘ಡ’ ಕಾರ ಲೋಪ, ‘ಉ’ ಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. ಹಾಗೆಯೇ “ಹಲನ್ತ್ಯಮ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯ ‘ಇ’ ಕಾರ ಲೋಪ. ಹೀಗೆ ‘ಕ್ರೀ’ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ, ‘ಕ್ಯಾದಿ’ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಬರುವ ‘ಶಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ‘ಶ್ವ(ನಾ)’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. (‘ಶ್ವ’ ದಲ್ಲಿ “ಲಶತ್ವತದ್ವಿತೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಶ್’ ಕಾರ ಲೋಪ). ಇದು ‘ಶಿತ್’ ಆಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಸಾರ್ವಧಾತುಕ, ಮತ್ತು ಅಪಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ “ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಜಿತ್’ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಪರವಾದಾಗ, “ಕ್ಷಿತಿ ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ-ವೃದ್ಧಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ

ಪರಸ್ಪೃಪದಿ ಧಾತುಗಳು

ಉದಾ- ಕ್ರೀಣಾತಿ-ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕ ವಚನದಲ್ಲಿ, ಕ್ರೀ+ನಾ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಅಟ್ಟಪ್ಪಾಜ್ಞುಮ್ ವ್ಯವಾಯೇಪಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ನ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ(ನ್) ಬಂದು ಕ್ರೀಣಾತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಕ್ರೀಣೀತಃ - ದ್ವಿ ವಚನದಲ್ಲಿ- ಕ್ರೀ+ನಾ+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ತಸ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು (ಅತೀದೇಶದಿಂದ) ‘ಜಿತ್’ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ,

ನ್-ಕಾರೋತ್ತರ ‘ಆ’ ಕಾರಕ್ಕೆ “ಈ ಹಲ್ಯಘೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ-ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಕ್ರೀ+ನೀ+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ನ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಣತ್ವ’ ಬಂದು ‘ಸ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಕ್ರೀಣೀತಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. (ಇಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿಸ್ಥವಾದ ‘ತ’ ಕಾರವು “ನ ವಿಭಕ್ತೌ ತುಸ್ಯಾಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಹೊಂದುವದಿಲ್ಲ).

ಉದಾ- ಕ್ರೀಣಂತಿ- ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ-ಕ್ರೀ+ನಾ+ಂತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಶ್ವಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ನ್-ಕಾರೋತ್ತರ ‘ಆ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಕ್ರೀ+ನ್+ಂತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ‘ನ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ(ಣ್) ಬಂದು ಕ್ರೀಣಂತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಲಾದಿ ‘ಜಿತ್’ ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಈತ್ವವೂ(ಈ), ಅಜಾದಿ ‘ಜಿತ್’ ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ‘ಆ’ ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಙ್:-ಪರಸ್ಪೃ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಕ್ರೀಣಾತಿ, ಕ್ರೀಣೀತಃ, ಕ್ರೀಣಂತಿ ಕ್ರೀಣಾಸಿ, ಕ್ರೀಣೀಥಃ, ಕ್ರೀಣೀಥಿ ಕ್ರೀಣಾಮಿ, ಕ್ರೀಣೀವಃ, ಕ್ರೀಣೀಮಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು:- ಕ್ರೀಣೀತೆ, ಕ್ರೀಣಾತೇ, ಕ್ರೀಣತಿ ಕ್ರೀಣೀಷೇ, ಕ್ರೀಣಾಥೇ, ಕ್ರೀಣೀಧ್ವಿ ಕ್ರೀಣೇ, ಕ್ರೀಣೀವಹೇ, ಕ್ರೀಣೀಮಹೇ

ಲಿಟ್:-ಪರಸ್ಪೃ ಪದ. ಉದಾ- ಚಿಕ್ರಾಯ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಕ್ರೀ+ತಿಪ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ತಿಪ್ ಗೆ, ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಣಲ್(ಅ) ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಅನುಬಂಧಗಳಾದ 'ಣ್' ಮತ್ತು 'ಲ್'ಗಳು ಲೋಪವಾಗಿ ಕ್ರೀ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಕ್ರೀಕ್ರೀ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲಾದೀ ಶೇಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೀಕ್ರೀ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹ್ರಸ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ 'ಕೀ' ಯ 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ಕಿಕ್ರೀ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ "ಕುಹೋಶ್ಚುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಮೊದಲನೇ 'ಕ್' ಗೆ 'ಚುತ್ವ(ಚ್)' ಬಂದು, ಚಿಕ್ರೀ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಚೋಇಣಿತಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, ಚಿಕ್ರೈ+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ "ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏ' ಗೆ 'ಆಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಚಿಕ್ರಾಯ್+ಅ ಎಂದಾಗಿ ವರ್ಣ ಜೋಡಣೆಯಿಂದ ಚಿಕ್ರಾಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಚಿಕ್ರಿಯತುಃ -ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಕ್ರೀ+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ತಸ್' ಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅಭಿನವಾಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಅತುಸ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಚಿಕ್ರೀ+ಅತುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಸಂಯೋಗಾತ್ ಲಿಟ್ ಕಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಬಾರದೇ ಚಿಕ್ರೀ+ಅತುಸ್ ಎಂದೇ ಇದ್ದಾಗ, "ಅಚಿ ಶ್ನುಧಾತುಬ್ಜವಾಂ...." ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇಯಜ್'(ಇಯ್)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಚಿಕ್ರ+ಇಯ್+ಅತುಸ್=ಚಿಕ್ರಿಯತುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಪರಸ್ಪೃ ಪದದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿಯೂ 'ಅಜಾದಿ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಇಯಜ್' ಆದೇಶವು ಬರುವದು.

ಉದಾ- ಚಿಕ್ರಿಯುಃ-ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಚಿಕ್ರೀ ಎಂದಾದಮೇಲೆ 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇಯಜ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಚಿಕ್ರ+ಇಯ್+ಉಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಚಿಕ್ರಿಯುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಥಲ್' ನಲ್ಲಿ ಭಾರದ್ವಾಜ ನಿಯಮದಿಂದ ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಇಡಾಗಮ ಬಂದರೆ- 'ಅಯ್' ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ ತದಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಗುಣ ಮಾತ್ರ ಬಂದು ಚಿಕ್ರಿಯುಥ/ಚಿಕ್ರೇಥ, ಎಂಬ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ನಂತರ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಚಿಕ್ರಿಯುಥುಃ, ಚಿಕ್ರಿಯು. ಚಿಕ್ರಾಯ/ಚಿಕ್ರಯ, ಚಿಕ್ರಿಯವ, ಚಿಕ್ರಿಯಮು ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಚಿಕ್ರಿಯೇ, ಚಿಕ್ರಿಯಾತೆ, ಚಿಕ್ರಯಿರೇ| ಚಿಕ್ರಯಿಷೇ, ಚಿಕ್ರಿಯಾಥೆ, ಚಿಕ್ರಿಯಿಡ್ವೇ/ಚಿಕ್ರಿಯಿಧ್ವೇ| ಚಿಕ್ರಿಯೇ, ಚಿಕ್ರಿಯಿವಹೆ, ಚಿಕ್ರಿಯಿಮಹೆ| ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಸೂಚನೆ: ಮುಂದಿನ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

ಲುಟ್ -ಪರಸ್ಪ್ರಪದದಲ್ಲಿ: ಕ್ರೇತಾ, ಕ್ರೇತಾರೌ, ಕ್ರೇತಾರಃ| ಕ್ರೇತಾಸಿ, ಕ್ರೇತಾಸ್ಥಃ, ಕ್ರೇತಾಸ್ತು, ಕ್ರೇತಾಸ್ಯ, ಕ್ರೇತಾಸ್ವಃ, ಕ್ರೇತಾಸ್ಮಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಕ್ರೇತಾ, ಕ್ರೇತಾರೌ, ಕ್ರೇತಾರಃ| ಕ್ರೇತಾಸೆ, ಕ್ರೇತಾಸಾಥೆ, ಕ್ರೇತಾಡ್ವೇ| ಕ್ರೇತಾಹೆ, ಕ್ರೇತಾಸ್ವಹೆ, ಕ್ರೇತಾಸ್ಮಹೆ|

ಲ್ಛಟ್:ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದದಲ್ಲಿ: ಕ್ರೇಷ್ಯತಿ, ಕ್ರೇಷ್ಯತಃ, ಕ್ರೇಷ್ಯಂತಿ| ಕ್ರೇಷ್ಯಸಿ, ಕ್ರೇಷ್ಯಥಃ, ಕ್ರೇಷ್ಯಥ| ಕ್ರೇಷ್ಯಾಮಿ, ಕ್ರೇಷ್ಯಾವಃ, ಕ್ರೇಷ್ಯಾಮಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಕ್ರೇಷ್ಯತೇ, ಕ್ರೇಷ್ಯೇತೇ, ಕ್ರೇಷ್ಯಂತೇ| ಕ್ರೇಷ್ಯಸೇ, ಕ್ರೇಷ್ಯೇಥೇ, ಕ್ರೇಷ್ಯದ್ವೇ| ಕ್ರೇಷ್ಯೇ| ಕ್ರೇಷ್ಯಾವಹೇ, ಕ್ರೇಷ್ಯಾಮಹೇ|

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದದಲ್ಲಿ: ಕ್ರೀಣಾತು/ಕ್ರೀಣೀತಾತ್, ಕ್ರೀಣೀತಾಮ್, ಕ್ರೀಣಂತು| ಕ್ರೀಣೀಹಿ/ ಕ್ರೀಣೀತಾತ್, ಕ್ರೀಣೀತಂ, ಕ್ರೀಣೀತಾ| ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಉ.ಪು-ಏ.ವ ದಲ್ಲಿ ಕ್ರೀಣಾನಿ ಎಂದೂ, ದ್ವಿ.ವ. ಮತ್ತು ಬ.ವ. ಗಳಲ್ಲಿ ವಸ್, ಮಸ್, ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗ, “ಆಡುತ್ತಮಸ್ಯ ಪಿಚ್ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಆಟ್’ ಆಗಮ ಬಂದು, ಅದು ‘ಪಿತ್’ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ‘ಆ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ವ್ಯವಧಾನವಿರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ‘ಹಲ್’ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ ಈತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ‘ಆ’ ಕಾರವು ‘ಪಿತ್’ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬಾರದೇ ಕ್ರೀಣ+ಅ+ವಸ್, ಮತ್ತು ಕ್ರೀಣ+ಅ+ಮಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ನಿತ್ಯಂ ಜಿತಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ವಸ್’ ‘ಮಸ್’ ಗಳಲ್ಲಿರುವ ‘ಸ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಸರ್ವಣದೀರ್ಘಸಂಧಿಯಾಗಿ ಕ್ರೀಣಾವ, ಕ್ರೀಣಾಮ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಕ್ರೀಣೀತಾಮ್, ಕ್ರೀಣಾತಾಮ್, ಕ್ರೀಣತಾಮ್| ಕ್ರೀಣೀಷ್ಟ, ಕ್ರೀಣಾಥಾಮ್, ಕ್ರೀಣೀಧ್ವಮ್| ಕ್ರೀಣೈ, ಕ್ರೀಣಾವಹೈ, ಕ್ರೀಣಾಮಹೈ| ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಜ್:-ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದದಲ್ಲಿ: ಅಕ್ರೀಣಾತ್, ಅಕ್ರೀಣೀತಾಮ್, ಅಕ್ರೀಣನ್| ಅಕ್ರೀಣಾಃ, ಅಕ್ರೀಣೀತಮ್, ಅಕ್ರೀಣತ| ಅಕ್ರೀಣಾಮ್, ಅಕ್ರೀಣೀವ, ಅಕ್ರೀಣೀಮ| ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಅಕ್ರೀಣೀತ, ಅಕ್ರೀಣೀತಾಮ್, ಅಕ್ರೀಣತ| ಅಕ್ರೀಣೀಥಾಃ, ಅಕ್ರೀಣಾಥಾಮ್, ಅಕ್ರೀಣೀಧ್ವಮ್| ಅಕ್ರೀಣಿ, ಅಕ್ರೀಣೀವಹಿ, ಅಕ್ರೀಣೀಮಹಿ| ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ವಿಧಿಲಜ್:ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದದಲ್ಲಿ: ಕ್ರೀಣೀಯಾತ್, ಕ್ರೀಣೀಯಾತಾಮ್, ಕ್ರೀಣೀಯುಃ| ಕ್ರೀಣೀಯಾಃ, ಕ್ರೀಣೀಯಾತಮ್, ಕ್ರೀಣೀಯಾತ| ಕ್ರೀಣೀಯಾಮ್, ಕ್ರೀಣೀಯಾವ, ಕ್ರೀಣೀಯಾಮ| ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಕ್ರೀಣೀತ, ಕ್ರೀಣೀಯಾತಾಮ್, ಕ್ರೀಣೀರನ್| ಕ್ರೀಣೀಥಾಃ, ಕ್ರೀಣೀಯಾಥಾಮ್, ಕ್ರೀಣೀಧ್ವಮ್| ಕ್ರೀಣೀಯ, ಕ್ರೀಣೀವಹಿ, ಕ್ರೀಣೀಮಹಿ| ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಶೀರ್ಲಿಜ್:ಪರಸ್ತ್ಯ ಪದದಲ್ಲಿ: ಕ್ರಿಯಾತ್, ಕ್ರಿಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕ್ರಿಯಾಸುಃ ಕ್ರಿಯಾಃ, ಕ್ರಿಯಾಸ್ತಮ್, ಕ್ರಿಯಾಸ್ತು ಕ್ರಿಯಾಸಮ್, ಕ್ರಿಯಾಸ್ವ, ಕ್ರಿಯಾಸ್ತು ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಕ್ರೇಷೀಷ್ವ, ಕ್ರೇಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕ್ರೇಷೀರನ್, ಕ್ರೇಷೀಷ್ಠಾಃ, ಕ್ರೇಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕ್ರೇಷೀಡ್ವಮ್, ಕ್ರೇಷೀಯ, ಕ್ರೇಷೀವಹಿ, ಕ್ರೇಷೀಮಹಿ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲುಜ್:ಪರಸ್ತ್ಯ ಪದದಲ್ಲಿ: “ಸಿಚಿ ವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ತ್ಯಪದೇಷು” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, ಅಕ್ರೈಷೀತ್, ಅಕ್ರೈಷ್ಠಾಮ್, ಅಕ್ರೈಷುಃ, ಅಕ್ರೈಷೀಃ, ಅಕ್ರೈಷ್ವಮ್, ಅಕ್ರೈಷ್ವು ಅಕ್ರೈಷಮ್, ಅಕ್ರೈಷ್ವ, ಅಕ್ರೈಷ್ಠು ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: “ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಬಂದು, ಅಕ್ರೇಷ್ವ, ಅಕ್ರೇಷಾತಾಮ್, ಅಕ್ರೇಷತ, ಅಕ್ರೇಷ್ಠಾಃ, ಅಕ್ರೇಷಾಧಾಮ್, ಅಕ್ರೇಡ್ವಮ್, ಅಕ್ರೇಷಿ, ಅಕ್ರೇಷ್ವಹಿ, ಅಕ್ರೇಷ್ವಹಿ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲ್ಯಜ್:ಪರಸ್ತ್ಯ ಪದದಲ್ಲಿ: ಅಕ್ರೇಷ್ಯತ್, ಅಕ್ರೇಷ್ಯತಾಮ್, ಅಕ್ರೇಷ್ಯನ್, ಅಕ್ರೇಷ್ಯಃ, ಅಕ್ರೇಷ್ಯತಮ್, ಅಕ್ರೇಷ್ಯತ, ಅಕ್ರೇಷ್ಯಮ್, ಅಕ್ರೇಷ್ಯಾವ, ಅಕ್ರೇಷ್ಯಾಮು ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಅಕ್ರೇಷ್ಯತ, ಅಕ್ರೇಷ್ಯಾತಾಮ್, ಅಕ್ರೇಷ್ಯನ್ತು, ಅಕ್ರೇಷ್ಯಥಾಃ, ಅಕ್ರೇಷ್ಯೇಧಾಮ್, ಅಕ್ರೇಷ್ಯದ್ವಮ್, ಅಕ್ರೇಷ್ಯೇ, ಅಕ್ರೇಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಕ್ರೇಷ್ಯಾಮಹಿ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತು 2. ಪ್ರೀಇತ್ ತರ್ಪಣೇ ಕಾನ್ತೌ ಚ (ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವದು, ತೃಪ್ತಿಹೊಂದುವದು, ಹೊಳೆಯುವದು) - ಇದೂ ಕೂಡ ಇತ್ಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿದೆ. ಇದರ ರೂಪಗಳು ‘ಪ್ರೀಇತ್’ ಧಾತುವಿನಂತೆ ಇರುತ್ತವೆ. ‘ಲಟ್’ ‘ಲ್’ ಕಾರದ ಪೂರ್ಣರೂಪಗಳನ್ನೂ, ಮತ್ತು ಉಳಿದ ‘ಲ್’ ಕಾರಗಳ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ರೂಪಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದೆ. ಉಳಿದ ರೂಪಗಳನ್ನು ನೀವೇ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಲಟ್:ಪರಸ್ತ್ಯ ಪದದಲ್ಲಿ: ಪ್ರೀಣಾತಿ, ಪ್ರೀಣೇತಃ, ಪ್ರೀಣಂತಿ, ಪ್ರೀಣಾಸಿ, ಪ್ರೀಣೇಥಃ, ಪ್ರೀಣೇಥಿ, ಪ್ರೀಣಾಮಿ, ಪ್ರೀಣೇವಃ, ಪ್ರೀಣೇಮಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಪ್ರೀಣೇತೆ, ಪ್ರೀಣಾತೆ, ಪ್ರೀಣತೆ, ಪ್ರೀಣೇಷೆ, ಪ್ರೀಣಾಥೆ, ಪ್ರೀಣೇಥೈ ಪ್ರೀಣೇ, ಪ್ರೀಣೇವಹೆ, ಪ್ರೀಣೇಮಹೆ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಿಟ್:ಪರಸ್ತ್ಯ ಪದದಲ್ಲಿ: ಪಿಪ್ರಾಯ, ಪಿಪ್ರಿಯತುಃ, ಪಿಪ್ರಿಯುಃ

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ: ಪಿಪ್ರಿಯೇ, ಪಿಪ್ರಿಯಾತೆ, ಪಿಪ್ರಿಯರೆ

ಲುಟ್: ಪರಸ್ತ್ಯ ಪದದಲ್ಲಿ : ಪ್ರೇತಾ, ಪ್ರೇತಾರೌ, ಪ್ರೇತಾರಃ, ಪ್ರೇತಾಸಿ ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ: ಪ್ರೇತಾ, ಪ್ರೇತಾರೌ, ಪ್ರೇತಾರಃ, ಪ್ರೇತಾಸೆ ಇತ್ಯಾದಿ

ಲೃಟ್: ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ : ಪ್ರೇಷ್ಯತಿ, ಪ್ರೇಷ್ಯತಃ, ಪ್ರೇಷ್ಯನ್||
 ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ : ಪ್ರೇಷ್ಯತೇ, ಪ್ರೇಷ್ಯತೇ, ಪ್ರೇಷ್ಯಂತೇ||
 ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ: ಪ್ರೀಣಾತು/ಪ್ರೀಣೀತಾತ್, ಪ್ರೀಣೀತಮ್, ಪ್ರೀಣನ್||
 ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ: ಪ್ರೀಣೀತಾಮ್, ಪ್ರೀಣಾತಾಮ್, ಪ್ರೀಣತಾಮ್||
 ಲಜ್: ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ: ಅಪ್ರೀಣಾತ್, ಅಪ್ರೀಣೀತಾಮ್, ಅಪ್ರೀಣನ್||
 ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ: ಅಪ್ರೀಣೀತ, ಅಪ್ರೀಣಾತಾಮ್, ಅಪ್ರೀಣತ||
 ಎಧಿಲಿಜ್: ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ: ಪ್ರೀಣೀಯಾತ್, ಪ್ರೀಣೀಯಾತಾಮ್, ಪ್ರೀಣೀಯುಃ||
 ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ: ಪ್ರೀಣೀತ, ಪ್ರೀಣೀಯಾತಾಮ್, ಪ್ರೀಣೀರನ್||
 ಆಶೀರ್ಲಿಜ್: ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ: ಪ್ರೀಯಾತ್, ಪ್ರೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಪ್ರೀಯಾಸುಃ||
 ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ: ಪ್ರೇಷೀಷ್ಯ, ಪ್ರೇಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಪ್ರೇಷೀರನ್||
 ಲುಜ್: ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ: ಅಪ್ರೇಷೀತ್, ಅಪ್ರೇಷ್ಠಾಮ್, ಅಪ್ರೇಷುಃ||
 ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಅಪ್ರೇಷ್ಯ, ಅಪ್ರೇಷಾತಾಮ್, ಅಪ್ರೇಷತ||
 ಲೃಜ್:ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ: ಅಪ್ರೇಷ್ಯತ್, ಆಅಪ್ರೇಷ್ಯತಾಮ್, ಅಪ್ರೇಷ್ಯನ್||
 ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರೇಷ್ಯತ, ಅಪ್ರೇಷ್ಯತಾಮ್, ಅಪ್ರೇಷ್ಯನ್|| ಎಂದು
 ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತು 3. ಶ್ರೀಇತ್ ಪಾಕೇ-(ಅಡಿಗೆ ಮಾಡುವದು) ಇದೂ ಕೂಡ 'ಇತಿತ್'
 ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ಉಭಯಪದಿ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದರ ರೂಪಗಳು ಶ್ರೀಇತ್
 ಧಾತುವಿನಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತವೆ.

ಲಟ್: ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ: ಶ್ರೀಣಾತಿ, ಶ್ರೀಣೀತಃ, ಶ್ರೀಣನ್|| ಶ್ರೀಣಾಸಿ, ಶ್ರೀಣೀಧಃ,
 ಶ್ರೀಣೀಥ|| ಶ್ರೀಣಾಮಿ, ಶ್ರೀಣೀವಃ, ಶ್ರೀಣೀಮಃ|| ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಶ್ರೀಣೀತೇ, ಶ್ರೀಣಾತೇ, ಶ್ರೀಣತೇ|| ಶ್ರೀಣೀಷೇ, ಶ್ರೀಣಾಥೇ,
 ಶ್ರೀಣೀಧ್ವೇ|| ಶ್ರೀಣೇ, ಶ್ರೀಣೀವಹೇ, ಶ್ರೀಣೀಮಹೇ|| ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ: ಶಿಶ್ರಾಯ,

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ: ಶಿಶ್ರಿಯೇ||

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ: ಶ್ರೇತಾ, ಶ್ರೇತಾಸಿ,

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ : ಶ್ರೇತಾಸೇ||

ಲೃಟ್: ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ: ಶ್ರೇಷ್ಯತಿ,

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಶ್ರೇಷ್ಯತೇ||

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ:ಶ್ರೀಣಾತು,

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ: ಶ್ರೀಣೀತಾಮ್
 ಲಜ್: ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ: ಅಶ್ರೀಣಾತ್,
 ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ: ಅಶ್ರೀಣೀತ
 ವಿಧಿಲಿಜ್:ಪರಸ್ಪೃ ಪದದಲ್ಲಿ: ಶ್ರೀಣೀಯಾತ್,
 ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ: ಶ್ರೀಣೀತ
 ಆಶೀರ್ಲಿಜ್:ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ:ಶ್ರೀಯಾತ್,
 ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ: ಶ್ರೇಷೀಷ್ಠ
 ಲುಜ್: ಪರಸ್ಪೃ ಪದದಲ್ಲಿ: ಅಶ್ರೇಷೀತ್,
 ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ: ಅಶ್ರೇಷ್ಠ
 ಲೃಜ್: ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ: ಅಶ್ರೇಷ್ಯತ್,
 ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ: ಅಶ್ರೇಷ್ಯತ| ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತು 4.ಮೀಇತ್ ಹಿಂಸಾಯಾಮ್: (ಹಿಂಸೆ ಮಾಡುವುದು) ಇದರಲ್ಲಿ 'ಇತ್' ಇತ್ ಆಗಿ 'ಮೀ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಇತ್' ಇತ್ ಆದ ಕಾರಣ, ಇದು ಉಭಯಪದಿ. ಇದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಅದುದರಿಂದ 'ತಾಸಿ' ಮೊದಲಾದವು ಪರವಾದಾಗ, ಇದು ಅನಿಟ್ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಕ್ರೌದಿ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಥಲ್' ನಲ್ಲಿ ಭಾರದ್ವಾಜ ನಿಯಮದಿಂದ ಇಡಾಗಮ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:ಉದಾ- ಮೀನಾತಿ ಲಟ್ ನಲ್ಲಿ "ಈ ಹಲ್ಯಘೋ:" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈತ್ವ(ಈ) ಬಂದು ಮೀನೀತ: ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. "ಶ್ವಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತ:" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆ' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಮಿನಸ್ತಿ, ಮೀನೀತೇ, ಮೀನಾತೇ ಮೀನತೇ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಿಟ್ ನಲ್ಲಿ "ಮೀನಾತಿ ಮಿನೋತಿದೀ ಔ ಲೃಪಿಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮೀ' ನ 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ಮ ಬಂದು 'ಮಾ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಮೇಲೆ ಪಪೌ ಎಂಬ ರೂಪದಂತೆ "ಆತ ಔಣಿಲ:" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಲ್'ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಔಕಾರಾದೇಶ, ಮತ್ತು ವೃದ್ಧಿ ಮೊದಲಾದವು ಬಂದು, ಮಮೌ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅತುಸ್ ನಲ್ಲಿ ಕಿತ್ವ (ಕಿ) ಆಗುವುದರಿಂದ ಏಚ್ ನಿಮಿತ್ತ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಆತ್ಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಆಗ ಮಿಮೀ+ಅತುಸ್ ಎಂದಾಗಿ, "ಏರನೇಕಾಚೋಽಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣ್ ಬಂದು ಮಿಮ್ಯತು: ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಪೃ ಪದದಲ್ಲಿ: ಮಮೌ, ಮಿಮ್ಯತು:, ಮಿಮ್ಯುಃ ಮಮಿಥ, ಮಮಾಥ, ಮಿಮ್ಯಥುಃ ಮಿಮ್ಯ, ಮಮೌ, ಮಿಮ್ಯಿವ, ಮಿಮ್ಯಿಮ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಮಿಮ್ಯೇ, ಮಿಮ್ಯಾತೇ, ಮಿಮ್ಯಿರೇ ಮಿಮ್ಯಿಷೇ, ಮಿಮ್ಯಾಥೇ,

ಮಿಮ್ಲಿಡ್ಡೇ/ಮಿಮ್ಲಿಡ್ಡೇ! ಮಿಮ್ಲೇ, ಮಿಮ್ಲಿವಹೇ, ಮಿಮ್ಲಿಮಹೇ!

ಲುಚ್: ಪರಸ್ಪೃ ಪದದಲ್ಲಿ ಏಚ್ ವರ್ಣಗಳ ನಿಮಿತ್ತದಿಂದ “ಮೀನಾತಿ-ಮಿನೋತಿದೀ ಔ ಲೈಚ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮ ಬಂದು ಮಾತಾ, ಮಾತಾರೌ, ಮಾತಾರಃ! ಮಾತಾಸಿ, ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳೂ ಮತ್ತು ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ಮಾತಾಸೇಮಾತಾಸಾರ್ಥೇ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೃಟ್: ಪರಸ್ಪೃ ಪದದಲ್ಲಿ ಮಾಸ್ಯತಿ, ಮಾಸ್ಯತಃ, ಮಾಸ್ಯಂತಿ- ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ಮಾಸ್ಯತೇ, ಮಾಸ್ಯತೇ ಮಾಸ್ಯಂತೇ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೋಚ್: ಪರಸ್ಪೃ ಪದದಲ್ಲಿ: ಮೀನಾತು, ಮೀನೀತಾತ್, ಮೀನೀತಾಮ್, ಮೀನನ್ತು ಮೀನೀಹೀ, ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಮೀನೀತಾಮ್, ಮೀನಾತಾಮ್, ಮೀನತಾಮ್! ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಜ್: ಪರಸ್ಪೃ ಪದದಲ್ಲಿ: ಅಮೀನಾತ್, ಅಮೀನೀತಾಮ್, ಅಮೀನನ್! ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಅಮೀನೀತ, ಅಮೀನೀತಾಮ್, ಅಮೀನತ! ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ವಿಧಿಲಿಜ್: ಪರಸ್ಪೃ ಪದದಲ್ಲಿ: ಮೀನೀಯಾತ್, ಮೀನೀಯಾತಾಮ್, ಮೀನೀಯಃ! ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಮೀನೀತ, ಮೀನೀಯಾತಾಮ್, ಮೀನೀರನ್! ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆಶೀರ್ಲಿಜ್: ಪರಸ್ಪೃ ಪದದಲ್ಲಿ: ಮೀಯಾತ್, ಮೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಮೀಯಾಸುಃ! ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಮಾಸೀಷ್ಟ, ಮಾಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಮಾಸೀರನ್! ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲುಚ್: ಪರಸ್ಪೃ ಪದದಲ್ಲಿ: ಆತ್ಮ ಬಂದಮೇಲೆ “ಯಮರಮನಮತಾಂ ಸಕ್ ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸಕ್’ ಆಗಮ, ‘ಇಟ್’ ಬಂದು ಅಮಾಸೀತ್, ಅಮಾಸಿಷ್ಠಾಮ್, ಅಮಾಸಿಷುಃ! ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಅಮಾಸ್ಯ, ಅಮಾಸಾತಾಮ್, ಅಮಾಸತ! ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೃಜ್: ಪರಸ್ಪೃ ಪದದಲ್ಲಿ: ಅಮಾಸ್ಯತ್, ಅಮಾಸ್ಯತಾಮ್, ಅಮಾಸ್ಯನ್! ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಅಮಾಸ್ಯತ, ಅಮಾಸ್ಯೇತಾಮ್, ಅಮಾಸ್ಯನ್ತ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

(ಣತ್ವ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 686. ಹಿನ್ಯು-ಮೀನಾ (8.4.15)

ವೃತ್ತಿ- ಉಪಸರ್ಗಸ್ಥಾತ್ ನಿಮಿತ್ತಾತ್ ಪರಸ್ಯ ಏತಯೋಃ ನಸ್ಯ ಣಃ ಸ್ಯಾತ್| ಪ್ರಮೀಣಾತಿ, ಪ್ರಮೀಣೀತೆ (638) ಮಿನಾತಿ ಇತಿ ಆತ್ವಮ್| ಮಮ್| ಮಿಮ್ಯತುಃ| ಮಮಿಥ| ಮಮಾಥ| ಮಿಮ್ಯೇ| ಮಾತಾ| ಮಾಸ್ಯತಿ| ಮೀಯಾತ್| ಮಾಸೀಷ್ಟ| ಅಮಾಸೀತ್| ಅಮಾಸಿಷ್ಟಾಮ್| ಅಮಾಸ್ಯ|

5. ಸಿಇಳ್ ಬನ್ಧನೇ| ಸಿನಾತಿ, ಸಿನೀತೆ ಸಿಷಾಯ| ಸಿಷ್ಯೇ| ಸೇತಾ|

6. ಸ್ತುಇಳ್ ಆಪ್ತವನೇ|

ಪ. ಛೇ-ಹಿನ್ಯು ಮೀನಾಶ್ಚ ತಯೋಃ ಹಿನ್ಯುಮಿನೌ (ಇತರೇತರ ದ್ವಂದ್ವ) ತಯೋಃ ಹಿನ್ಯು ಮೀನಾ ಇತಿ ಲುಪ್ತ ಷಷ್ಠೀಕಂ ಪದಮ್|

ಅ.ವ್ಯ- “ಉಪಸರ್ಗಾತ್ ಅಸಮಾಸೇಽಪಿ ಣೋಪದೇಶಸ್ಯ” ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಸರ್ಗಾತ್ ಎಂಬ ಪದವನ್ನೂ, “ಛೇಷಾಭ್ಯಾಂ ನೋ ಣಸ್ಸಮಾನಪದೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನೂ, ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ- ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ನಿಮಿತ್ತಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ‘ಹಿನ್ಯು’ ಮತ್ತು ‘ಮೀನಾ’ಗಳಲ್ಲಿರುವ ‘ನ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಣ’ ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಸ್ವಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವ ಹಿ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಬರುವ ‘ಶ್ಚ(ನ್ಯು)’ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಹಾಗೂ ಕ್ರ್ಯಾದಿ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಮೀ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ, ‘ಶ್ಚ(ನ್ಯಾ)’ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹಿನ್ಯು ಮತ್ತು ಮೀನಾ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾದಮೇಲೆ, ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ರೇಫ ಮತ್ತು ಷ ಕಾರಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿಯುಳ್ಳ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ನ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಣ’ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಉಪಸರ್ಗಸ್ಥಾತ್ ನಿಮಿತ್ತಾತ್ ಎಂದರೆ, ರೇಫ ಮತ್ತು ‘ಷ’ ಕಾರಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು ಎಂಬುದನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿಡಬೇಕು).

ಪರಸ್ಯಪದದಲ್ಲಿ:

[ಉದಾ- ಪ್ರಹಿಣೋತಿ-ಸ್ವಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರ+ಹಿನ್ಯೋತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ‘ಪ್ರ’ ಎಂಬುದೇ ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ನಿಮಿತ್ತ. ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಹಿನ್ಯು ಇದೆ. ಅದರ ‘ನ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಣತ್ವ’ ಬಂದು ಪ್ರಹಿಣೋತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.]

ಪರಸ್ಯಪದದಲ್ಲಿ:

ಉದಾ- ಪ್ರಮೀಣಾತಿ ಪ್ರ+ಮೀನಾತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣತ್ವ ಬಂದು ಪ್ರಮೀಣಾತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ:

ಉದಾ- ಪ್ರಮೀಣೇತೆ- ಪ್ರ+ಮೀನೀತೇ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಮೀಣೇತೆ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಧಾತು 5. ಷಿಇತ್ ಬಂಧನೇ(ಕಟ್ಟುವದು)-(ಸೀನಾತಿ, ಸೀನೀತೆ, ಸಿಷಾಯ, ಸಿಷ್ಯೇ, ಸೇತಾ) ಷಿಇತ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕಟ್ಟುವದು ಎಂದರ್ಥ. ಇದರಲ್ಲಿ 'ಇತ್' ಕಾರವು ಇತ್/ಲೋಪವಾಗಿ 'ಷಿ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಸ್ಯ ಸಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷ ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಸ' ಕಾರ ಬಂದು 'ಸಿ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್ - ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ ಸಿ+ನಾ+ತಿ=ಸಿನಾತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಇದರ 'ಲಟ್' ರೂಪಗಳು: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ-ಸಿನಾತಿ, ಸಿನೀತಃ, ಸಿನಂತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ - ಸಿನೀತೇ, ಸಿನಾತೇ, ಸಿನತೇ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಿಟ್ -ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ-ಸಿಷಾಯ-ಸಿಷ್ಯತುಃ-ಸಿಷ್ಯಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

['ಷ'ಕಾರ ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿರೋಣದರಿಂದ ಸಿಷಾಯ ಎಂಬ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಆದೇಶದ ಅವಯವವಾದ ಎರಡನೇ ಸ ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದಿದೆ. ಇತ್ (ಇತ್ ಕಾರ ಇತ್) ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ಇದು ಉಭಯಪದಿ ಆಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಇದು ಉದಾತ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ತಾಸಿ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗ, 'ಅನಿಟ್' ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಕ್ರಾ ದಿ ನಿಯಮದಂತೆ 'ಲಿಟ್' ರೂಪದಲ್ಲಿ ಇಡಾ(ಇಟ್)ಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಜೊತೆಗೆ 'ಥಲ್' ಬಂದಾಗ, ಭಾರದ್ವಾಜ ನಿಯಮದಂತೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಆತ್ಮ ಬರುವ ಪ್ರಸಂಗವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ, "ಈ ಹಲ್ಯಘೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿದೆ].

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ - ಸಿಷ್ಯೇ-ಸಿಷ್ಯಾತೇ-ಸಿಷ್ಯರೇ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ

ಉಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ: ಸ್ಯೇತಾ-ಸ್ಯೇತಾರೌ-ಸ್ಯೇತಾರಃ| ಸ್ಯೇತಾಸೀ-ಸ್ಯೇತಾಸ್ಯಃ-ಸ್ಯೇತಾಸ್ಯ ಸ್ಯೇತಾಸ್ಮಿ-ಸ್ಯೇತಾಸ್ಯಃ-ಸ್ಯೇತಾಸ್ಮಃ| ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ- ಸ್ಯೇತಾ-ಸ್ಯೇತಾರೌ-ಸ್ಯೇತಾರಃ| ಸ್ಯೇತಾಸೇ-ಸ್ಯೇತಾಸಾರ್ಥೇ-ಸ್ಯೇತಾರ್ಥೇ| ಸ್ಯೇತಾಹೇ-ಸ್ಯೇತಾಸ್ವಹೇ-ಸ್ಯೇತಾಸ್ವಹೇ| ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲುಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ- ಸೇಷ್ಯತಿ-ಸೇಷ್ಯತಃ ಸೇಷ್ಯಂತಿ ಸೇಷ್ಯಸಿ-ಸೇಷ್ಯಧಃ-ಸೇಷ್ಯಥ| ಸೇಷ್ಯಾಮಿ-ಸೇಷ್ಯಾವಃ-ಸೇಷ್ಯಾಮಃ| ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಸೇಷ್ಯತೇ-ಸೇಷ್ಯತೇ-ಸೇಷ್ಯಂತೇ| ಸೇಷ್ಯಸೇ-ಸೇಷ್ಯೇಥೆ-ಸೇಷ್ಯರ್ದೇ| ಸೇಷ್ಯೇ-ಸೇಷ್ಯಾವಹ-ಸೇಷ್ಯಾಮಹೇ| ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೋಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ: ಸಿನೋತು/ಸಿನುತಾತ್-ಸಿನುತಾಮ್, ಸಿನ್ವನ್ನು ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಸಿನುತಾಮ್-ಸಿನ್ವಾತಾಮ್-ಸಿನ್ವತಾಮ್| ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಜ್:ಪರಸ್ಯೈ ಪದದಲ್ಲಿ: ಅಸಿನೋತ್-ಅಸಿನುತಾಮ್-ಅಸಿನ್ವನ್| ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಅಸಿನುತ-ಅಸಿನ್ವಾತಾಮ್-ಅಸಿನ್ವತ| ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ವಿ.ಲಿಜ್:ಪರಸ್ಯೈ ಪದದಲ್ಲಿ: ಸಿನುಯಾತ್-ಸಿನುಯಾತಾಮ್-ಸಿನುಯಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಸಿನ್ವೀತ-ಸಿನ್ವೀಯಾತಾಮ್-ಸಿನ್ವೀರನ್| ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆ.ಲಿಜ್:ಪರಸ್ಯೈ ಪದದಲ್ಲಿ: ಸೀಯಾತ್-ಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್-ಸೀಯಾಸುಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಸೇಷೀಷ್ವ-ಸೇಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್-ಸೇಷೀರನ್| ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲುಜ್:“ಸಿಚಿ ವೃದ್ಧಿ: ಪರಸ್ಯಪದೇಷು” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ

ಪರಸ್ಯೈ ಪದದಲ್ಲಿ: ಅಸ್ಯೇಷೀತ್-ಅಸ್ಯೇಷ್ವಾಮ್-ಅಸ್ಯೇಷುಃ| ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಅಸೇಷ್ವ-ಅಸೇಷ್ವಾತಾಮ್-ಅಸೇಷತ| ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲ್ಯಜ್: ಪರಸ್ಯೈ ಪದದಲ್ಲಿ: ಅಸೇಷ್ಯತ್-ಅಸೇಷ್ಯತಾಮ್-ಅಸೇಷ್ಯನ್| ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಅಸೇಷ್ಯತ-ಅಸೇಷ್ಯೇತಾಮ್-ಅಸೇಷ್ಯನ್| ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತು (6) ಸ್ಕುಳ್-ಆಪ್ಲವನೇ: (ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತುವದು ಮತ್ತು ಜಿಗಿದು ಹೋಗುವದು). ಇದರಲ್ಲಿ ‘ಇ’ ಇತ್/ಲೋಪ, ‘ಸ್ಕು’ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ‘ಇತ್’ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿ. ಇದು ಅನುದಾತ್ರವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ತಾಸಿ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಅನಿಟ್ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಕ್ರಾದ್ಯದಿ ನಿಯಮದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇಟ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಥಲ್‌ನಲ್ಲಿ ಭಾರದ್ವಾಜ ನಿಯಮದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ‘ಇಟ್’ ಆಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವಿನಿಂದ, ಮುಂಬರುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಶ್ನ್’ ಮತ್ತು ‘ಶ್ನ್’ (ವಿಕರಣ) ವಿಧಾನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

(ಶ್ನ್ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 687. ಸ್ತನ್ಯು-ಸ್ತುನ್ಯು-ಸ್ತನ್ಯು-ಸ್ತುನ್ಯು-ಸ್ತುನ್ಯುಃ ಶ್ನ್ಶ್ಚ (3.1.82)

ವೃತ್ತಿ- ಏಭ್ಯ: ಶ್ನ್-ಪ್ರತ್ಯಯ: ಸ್ಯಾತ್ ಚಾತ್ ಶ್ನ್| ಸ್ತುನೋತಿ, ಸ್ತುನಾತಿ ಸ್ತುನುತೇ,

ಸ್ಯುನೀತೇ| ಚುಸ್ಕಾವ, ಚುಸ್ಕವೇ| ಸ್ಕೋತಾ| ಅಸ್ಯೈಷೀತ್, ಅಸ್ಯೋಷ್ಪ ಸ್ತನ್ಭವಾದಯಃ
ಚತ್ವಾರಃ ಸೌತ್ರಾಃ| ಸರ್ವೇ ರೋಧನಾರ್ಥಾಃ ಪರಸ್ಪೈಪದಿನಃ|

ಪ. ಛೇ-ಸ್ತನ್ಭ-ಸ್ತನ್ಭ-ಸ್ತನ್ಭ-ಸ್ತನ್ಭ-ಸ್ತನ್ಭಾಃ, ಶ್ತುಃ, ಚ|

ಅ.ವೃ-“ಕ್ರಾ ದಿಭ್ಯಃ ಶ್ತಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಶ್ತಾ’ ಎಂಬ ಪದವೂ, “ಕರ್ತರಿ ಶಪ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಕರ್ತರಿ’ ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು “ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ’ ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಅರ್ಥ-ಸ್ತನ್ಭ-ಸ್ತನ್ಭ-ಸ್ತನ್ಭ-ಸ್ತನ್ಭ ಹಾಗೂ -ಸ್ತು ಇ ಧಾತುಗಳಮೇಲೆ ‘ಶ್ತು’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ‘ಶ್ತಾ’ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುತ್ತದೆ- ಕರ್ತೃರ್ಧಕ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

[ಸ್ತನ್ಭ ಮೊದಲಾದ ನಾಲ್ಕು ಧಾತುಗಳು ಧಾತುಪಾಠದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಪಾಣಿನಿಯವರು ಇವುಗಳನ್ನು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವುಗಳು ಸೌತ್ರ-ಧಾತುಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಧಾತುಗಳಿಗೆ, ತಡೆಯುವದು ಎಂದರ್ಥ. ಇವುಗಳ ನಂತರ ‘ಸ್ತು ಇ’ ಧಾತುವನ್ನು ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ‘ಶ್ತಾ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಾಗ ಸ್ಯುನಾತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಶ್ತು’ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಯುನೋತಿ, ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.]

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಪೈ ಪದದಲ್ಲಿ ಸ್ಯುನ್ಭಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು-‘ಶ್ತು(ಉ)’ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಯುನೋತಿ, ಸ್ಯುನುತಃ, ಸ್ಯುನ್ವನ್ತಿ ‘ಶ್ತಾ(ನಾ)’ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಯುನಾತಿ, ಸ್ಯುನೀತಃ, ಸ್ಯುನ್ವನ್ತಿ ಎಂದು ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ‘ಶ್ತು(ಉ)’ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಯುನುತೇ, ಸ್ಯುನ್ವಾತೇ, ಸ್ಯುನ್ವತೇ| ಎಂದೂ ‘ಶ್ತಾ(ನಾ)’ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಯುನೀತೇ, ಸ್ಯುನಾತೇ, ಸ್ಯುನತೇ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಪೈ ಪದದಲ್ಲಿ “ಶರ್ಪೂರ್ವಾಃ ಖಯಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಚುಸ್ಕಾವ, ಚುಸ್ಕವತುಃ, ಚುಸ್ಕವುಃ| ಚುಸ್ಕವಿಥ, ಚುಸ್ಕೋಥ |

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ - ಚುಸ್ಕವೇ, ಚುಸ್ಕವಾತೆ, ಚುಸ್ಕವಿರೆ, ಎಂದು ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಪೈ ಪದದಲ್ಲಿ - ಸ್ಕೋತಾ, ಸ್ಕೋತಾರೌ, ಸ್ಕೋತಾರಃ| ಸ್ಕೋತಾಸಿ, ಸ್ಕೋತಾಸ್ತಃ, ಸ್ಕೋತಾಸ್ಥ| ಸ್ಕೋತಾಸ್ಮಿ, ಸ್ಕೋತಾಸ್ವಃ, ಸ್ಕೋತಾಸ್ಮಃ| ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಸ್ಕೋತಾ, ಸ್ಕೋತಾರೌ, ಸ್ಕೋತಾರಃ| ಸ್ಕೋತಾಸೇ| ಸ್ಕೋತಾಸಾರ್ಥೇ, ಸ್ಕೋತಾರ್ಥೇ| ಸ್ಕೋತಾಹೇ, ಸ್ಕೋತಾಸ್ವಹೇ, ಸ್ಕೋತಾಸ್ಮಹೇ| ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೃಟ್: ಪರಸ್ಪೈ ಪದದಲ್ಲಿ-ಸ್ಯೋಷ್ಯತಿ, ಸ್ಯೋಷ್ಯತಃ, ಸ್ಯೋಷ್ಯನ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಸ್ತೋಷ್ಯತೇ, ಸ್ತೋಷ್ಯೇತೇ, ಸ್ತೋಷ್ಯಂತೇ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ- (ಶ್ನು)- ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಸ್ತುನೋತು/ಸ್ತುನುತಾತ್, ಸ್ತುನುತಾಮ್, ಸ್ತುನ್ವಂತು ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. (ಶ್ನಾ)-ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ತುನಾತು/ ಸ್ತುನೀತಾತ್, ಸ್ತುನೀತಾಮ್, ಸ್ತುನಂತು ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ-(ಶ್ನು)-ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ಸ್ತುನುತಾಮ್, ಸ್ತುನ್ವಾತಾಮ್, ಸ್ತುನ್ವತಾಮ್! ಎಂದೂ, (ಶ್ನಾ)-ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ತುನೀತಾಮ್, ಸ್ತುನಾತಾಮ್, ಸ್ತುನತಾಮ್! ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಜ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ: (ಶ್ನು) ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ-ಅಸ್ತುನೋತ್, ಅಸ್ತುನುತಾಮ್, ಅಸ್ತುನ್ವನ್! ಎಂದೂ, (ಶ್ನಾ) ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ- ಅಸ್ತುನಾತ್, ಅಸ್ತುನೀತಾಮ್, ಅಸ್ತುನನ್! ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇಪದಿ: (ಶ್ನು) ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ಅಸ್ತುನುತ, ಅಸ್ತುನ್ವಾತಾಮ್, ಅಸ್ತುನ್ವತ! ಎಂದೂ, (ಶ್ನಾ) ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ಅಸ್ತುನೀತ, ಅಸ್ತುನಾತಾಮ್, ಅಸ್ತುನತ! ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ವಿ.ಲಿಜ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ: (ಶ್ನು) ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ -ಸ್ತುನುಯಾತ್, ಸ್ತುನುಯಾತಾಮ್, ಸ್ತುನುಯು: ಎಂದೂ, (ಶ್ನಾ) ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ- ಸ್ತುನೀಯಾತ್, ಸ್ತುನೀಯಾತಾಮ್, ಸ್ತುನೀಯು: ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ: (ಶ್ನು) ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ- ಸ್ತುನೀತ, ಸ್ತುನೀಯಾತಾಮ್, ಸ್ತುನೀರನ್ ಎಂದೂ (ಶ್ನಾ) ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ- ಸ್ತುನ್ವೀತ, ಸ್ತುನ್ವೀಯಾತಾಮ್, ಸ್ತುನ್ವೀರನ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆ.ಲಿಜ್: 'ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ: ಅಶೀರ್ಲಿಜ್ ನಲ್ಲಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕವಲ್ಲದ್ದರಿಂದ 'ಶ್ನಾ' ಮತ್ತು 'ಶ್ನು' ಎರಡೂ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಾರದೇ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಲ್ಲದ ಸ್ತೂಯಾತ್, ಸ್ತೂಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸ್ತೂಯಾಸು: ಎಂಬ ರೂಪ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಲ್ಲದ ಸ್ತೋಷೀಷ್ಯ, ಸ್ತೋಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸ್ತೋಷೀರನ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಲುಜ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ: "ಸಿಚಿ ವೃದ್ಧಿ: ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವೃದ್ಧಿ' ಬಂದು ಅಸ್ತೋಷೀತ್, ಅಸ್ತೋಷಾಮ್, ಅಸ್ತೋಷು: ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ: ಇಲ್ಲಿ, 'ಗುಣ' ಬಂದು, ಅಸ್ತೋಷ್ಯ, ಅಸ್ತೋಷಾತಾಮ್, ಅಸ್ತೋಷತ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

ಲ್ಯಜ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ -ಅಸ್ತೋಷ್ಯತ್, ಅಸ್ತೋಷ್ಯತಾಮ್, ಅಸ್ತೋಷ್ಯನ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ- ಅಸ್ತೋಷ್ಯತ, ಅಸ್ತೋಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಸ್ತೋಷ್ಯಂತ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ಮೇಲೆ ಹೇಳಲಾದ 'ಸ್ತನ್ಯ' ಮೊದಲಾದ ನಾಲ್ಕು ಸೌತ್ರಧಾತುಗಳು 'ಉ' ಕಾರವನ್ನು 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳವುಗಳು. ಹೀಗಾಗಿ 'ಸ್ತನ್'ಭ್ ಇತ್ಯಾದಿ ಧಾತುಗಳು 'ಸೇಟ್' ಧಾತುಗಳಾಗಿವೆ. ಅವು ಪರಸ್ಮೈ ಪದಗಳೂ ಆಗಿವೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ 'ಶ್ವ(ನಾ) ಮತ್ತು 'ಶ್ವ(ನು) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳು ಅಪಿತ್ ಆಗಿಯೂ ಮತ್ತು 'ಶಿತ್' ಆಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ ಧಾತುಗಳು 'ಣಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ಅನಿಧಿತಾಂ ಹಲಿ ಉಪಧಾಯಾಃ ಕ್ಷಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧೆಯಾಗಿರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದು. ಸಾರ್ವಧಾತುಕ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ 'ಸ್ವಾದಿ' (ಶ್ವ) ಮತ್ತು 'ಕ್ವಾದಿ' (ಶ್ವ) ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಸ್ತಭ್ಯೋತಿ ಮತ್ತು ಸ್ತಭ್ಯಾತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುವವು. ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಣಿತ್ವಾಭಾವವಾಗುವುದರಿಂದ, 'ನ್' ಕಾರ ಲೋಪವು ಆಗದೇ ಇರುವುದರಿಂದ, ಆ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಮತ್ತು ಪರಸರ್ವಣ ಬಂದು ಸ್ತನ್'ಭ್, ಸ್ತನ್'ಭ್, ಸ್ತನ್'ಭ್, ಸ್ತನ್'ಭ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

'ಸ್ತನ್' ಧಾತುವಿನ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು.

ಲಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ 'ಶ್ವ(ನು)' ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ತಭ್ಯೋತಿ, ಸ್ತಭ್ಯತಃ, ಸ್ತಭ್ಯವನ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. (ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲೇ ಸಂಯೋಗವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಹು ಶ್ವವೋಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಣ್' ಸಂಧಿಯು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ ಆದರೆ "ಅಚಿ ಶ್ವಧಾತುಭ್ರುವಾಂ ಯೋರಿಯಜುವಜೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉವಣ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ವ(ನಾ) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ತಭ್ಯಾತಿ, ಸ್ತಭ್ಯತಃ, ಸ್ತಭ್ಯಂತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಿಟ್: 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಧಾತು ದ್ವಿತ್ವ ಆದಮೇಲೆ "ಶರ್ ಪೂರ್ವಾ ಖಿಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮೊದಲ ಎರಡು ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ 'ತ್' ಕಾರ ಮತ್ತು ನಂತರದ ಎರಡು ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ 'ಕ್' ಕಾರ ಉಳಿಯುತ್ತವೆ. ತಸ್ತಮ್, ತಸ್ತಮ್ಕುಃ, ತಸ್ತಮ್ಬುಃ, ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲುಟ್: ಸ್ತಮ್ಪಿತಾ, ಸ್ತಮ್ಪಿತಾರೌ, ಸ್ತಮ್ಪಿತಾರಃ, ಸ್ತಮ್ಪಿತಾಸಿ, ಸ್ತಮ್ಪಿತಾಸ್ಥಃ, ಸ್ತಮ್ಪಿತಾಸ್ಥಿ, ಸ್ತಮ್ಪಿತಾಸ್ಥಃ, ಸ್ತಮ್ಪಿತಾಸ್ಥಃ.

ಲೃಟ್: ಸ್ತಂಭಿಷ್ಯತಿ, ಸ್ತಂಭಿಷ್ಯತಃ, ಸ್ತಂಭಿಷ್ಯಂತಿ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೋಟ್:(ಶ್ವ)-ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ- ಸ್ತಭ್ಯೋತು/ಸ್ತಭ್ಯತಾತ್, ಸ್ತಭ್ಯತಾಮ್, ಸ್ತಭ್ಯವನ್ತು ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಶ್ವ)-ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ-ಸ್ತಭ್ಯಾತು, ಸ್ತಭ್ಯತಾತ್, ಸ್ತಭ್ಯತಾಮ್, ಸ್ತಭ್ಯವನ್ತು ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಶಾನಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು
ಸೇರಿಸುವಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಪರ್ವತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂತ್ರ - 688. ಹಲಃ ಶ್ಚಃ ಶಾನಜ್ಞಿ (3.1.83)

ವೃತ್ತಿ- ಹಲಃ ಪರಸ್ಯ ಶ್ಚಃ ಶಾನಜ್ ಆದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ ಹೌ ಪರೇ ಸ್ತಭಾನಃ

ಪ. ಛೇ- ಹಲಃ, ಶ್ಚಃ, ಶಾನಜ್, ಹೌ

ಅರ್ಥ- ಹಲ್ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಶ್ಚ' ದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಶಾನಜ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಶಾನಜ್' ನಲ್ಲಿ 'ಆನ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನೇಕಾಚ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ಸರ್ವಾದೇಶ ವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಲೋಟ್ಃ ಉದಾ- ಸ್ತಭಾನ : 'ಸ್ತನ್ಭ' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಲೋಟ್ 'ಲ್' ಕಾರದ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸಿಪ್' ಸ್ಥಾನದ ಮೇಲೆ 'ಹಿ' ಆದೇಶವು ಬಂದ ನಂತರ ಸ್ತಭ್+ನಾ +ಹಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ನಾ'ಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಾನಜ್(ಆನ)' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸ್ತಭ್+ಆನ+ಹಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅತೋ ಹೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹಿ' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಸ್ತಭಾನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲೋಟ್‌ನಲ್ಲಿ (ಶ್ಚ) ಬಂದಾಗ,

ರೂಪಗಳು: ಸ್ತಭ್ನಾತ್/ಸ್ತಭ್ನೀತಾತ್, ಸ್ತಭ್ನೀತಾಮ್, ಸ್ತಭ್ನನ್ತು ಸ್ತಭಾನ/ಸ್ತಭ್ನೀತಾತ್, ಸ್ತಭ್ನೀತಮ್, ಸ್ತಭ್ನೀತಃ ಸ್ತಭ್ನಾನಿ, ಸ್ತಭ್ನಾವ, ಸ್ತಭ್ನಾಮಃ

ಲಜ್ಃ: (ಶ್ಚ) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ- ಅಸ್ತಭ್ನೋತ್, ಅಸ್ತಭ್ನುತಾಮ್, ಅಸ್ತಭ್ನುವನ್|

(ಶ್ಚ) ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ಅಸ್ತಭ್ನಾತ್, ಅಸ್ತಭ್ನೀತಾಮ್, ಅಸ್ತಭ್ನನ್|

ವಿ. ಲಿಜ್ಃ: (ಶ್ಚ) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ಸ್ತಭ್ನುಯಾತ್, ಸ್ತಭ್ನುಯಾತಾಮ್, ಸ್ತಭ್ನುಯುಃ|

(ಶ್ಚ) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ- ಸ್ತಭ್ನೀಯಾತ್, ಸ್ತಭ್ನೀಯಾತಾಮ್, ಸ್ತಭ್ನೀಯುಃ

ಆ. ಲಿಜ್ಃ: ಯಾಸುಟ್ 'ಕಿತ್' ಆಗುವುದರಿಂದ " ಅನಿಧಿತಾಂ ಹಲ ಉಪಧಾಯಾಃ ಕಿಜಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮ್' ಕಾರ ರೂಪ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದರಿಂದ ಸ್ತಭ್ನಾತ್, ಸ್ತಭ್ನಾಸ್ರಾಮ್, ಸ್ತಭ್ನಾಸುಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಳ್ಲಿ ಗಿ ಅಜ್ಞಿ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 689. ಜ್ಞಿ-ಸ್ತನ್ಭ-ಮ್ನುಚು-ಮ್ನುಚು-ಗ್ನುಚು-ಗ್ನುಚು-

ಗ್ನುಚ್ಚು-ಶ್ವಿಚ್ಚು (3.1.58)

ವೃತ್ತಿ- ಚ್ಚೇರಜ್ ವಾ ಸ್ಯಾತ್|

ಪ. ಛೇ- ಜ್ಞಿ-ಸ್ತನ್ಭ-ಮ್ನುಚು-ಮ್ನುಚು-ಗ್ನುಚು-ಗ್ನುಚು-ಗ್ನುಚ್ಚು-ಶ್ವಿಚ್ಚು, ಚಿ

ಅ.ವ್ಯ- "ಚ್ಚೇಃ ಸಿಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್ಚೇಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಅಸ್ಯತಿ

ವಕ್ತಿ ಖ್ಯಾತಿಭ್ಯೋಽಜ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಜ್' ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು "ಇರಿತೋ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ವಾ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಜ್ಯ-ಶ್ವಿ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಜ್' ಗೆ 'ಅಜ್' ಆದೇಶವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅಜ್' ನಲ್ಲಿ 'ಅ' ಕಾರ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲುಜ್: 1. ಸ್ತಮ್ಭ ಧಾತುವಿನ ಎಲ್ಲ 'ಲ್' ಕಾರಗಳ ರೂಪಗಳು.

ಉದಾ- ಅಸ್ತಭತ್, ಅಸ್ತಮ್ಭೀತ್-ಲುಜ್ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಸ್ತಮ್ಭಿನ ನಂತರ 'ತಿಪ್' ಇದ್ದಾಗ, 'ಇ' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ 'ತ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. "ಲಜ್-ಲುಜ್-ಲೃಜ್ಞು ಅಡುದಾತ್ತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಟ್' ಆಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅ+ಸ್ತಮ್ಭ+ಜ್ಜಿ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಜ್ಜಿ' ಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಅಜ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅಸ್ತಮ್ಭ+ಅ+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಅಜ್' ಇದು 'ಜಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಧೆಯಾದ 'ಮ್' ಕಾರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ನ್' "ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ ಉಪಧಾಂಯಾಃ ಕಿಜೆತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಲೋಪ ಬಂದು ಅಸ್ತಭ್+ಅ+ತ್=ಅಸ್ತಭತ್ ಅಸ್ತಭತಾಂ, ಅಸ್ತಭನ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. 'ಅಜ್' ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಜ್ಜಿ' ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಬಂದು ಅಸ್ತಮ್ಭ+ಸ್+ಇ+ಈ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಇಟ್(ಇ)' ಮತ್ತು 'ಈಟ್(ಈ)' ಆಗಮಗಳು ಬಂದಮೇಲೆ, "ಇಟ ಈಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಅಸ್ತಮ್ಭ+ಇ+ಈ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸರ್ವಣದೀರ್ಘದಿಂದ ಅಸ್ತಮ್ಭೀತ್, ಅಸ್ತಮ್ಭಿಷ್ಠಾಮ್, ಅಸ್ತಮ್ಭಿಷುಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೃಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ತಮ್ಭಿಷ್ಯತ್, ಅಸ್ತಮ್ಭಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಸ್ತಮ್ಭಿಷ್ಯನ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಸ್ತಮ್ಭ ನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 690. ಸ್ತನ್ವೇಃ (8.3.67)

ವೃತ್ತಿ- ಸ್ತನ್ವೇಃ ಸೌತ್ರಸ್ಯ ಸಸ್ಯ ಷಃ ಸ್ಯಾತ್| ವ್ಯಷ್ಠಭತ್, ಅಸ್ತಮ್ಭೀತ್|

ಯುಇಃ ಬನ್ಧನೇ|1| ಯುನಾತಿ, ಯುನೀತೇ| ಯೋತಾ| ಕ್ನಾಇಃ ಶಬ್ದೇ|8| ಕ್ನಾನಾತಿ, ಕ್ನಾನೀತೇ|ಕ್ಷವಿತಾ| ದ್ಯಇಃ ಹಿಂಸಾಯಾಮ್|9| ದ್ಯಣಾತಿ, ದ್ಯಣೀತೇ| ದ್ರೂಇಃ ಹಿಂಸಾಯಾಮ್| 10| ದ್ರೂಣಾತಿ, ದ್ರೂಣೀತೇ| ಪೂಇಃ ಪವನೇ||11|

ಅ.ವ್ಯ-"ಉಪಸರ್ಗಾತ್ ಸುನೋತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಉಪಸರ್ಗಾತ್' ಎಂಬ ಪದವೂ "ಸಹೇಃ ಸಾಧಃ ಸಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು "ಅಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನ್ಯಃ" ಮತ್ತು "ಇಣ್ಯೋ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕೃತವಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- ಉಪಸರ್ಗದ 'ಇಣ್' ನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸೌತ್ರಧಾತುವಾದ 'ಸ್ತಮ್ಭ' ಸೌತ್ರ ಧಾತುವಿನ 'ಸ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಷ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ - ವ್ಯಷಭತ್-ವಿ+ಅಸ್ತಭತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ, 'ವಿ' ಎಂಬುದು ಉಪಸರ್ಗವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರವು 'ಷತ್' ಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಧಾತುವಿನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅಟ್(ಅ)' ವ್ಯವಧಾನವಿದ್ದರೂ "ಪ್ರಾಕ್ ಸಿತಾದಡ್ ವ್ಯವಾಯೇಪಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ ಬಂದು ವಿ+ಅಷ್+ತಭತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತ್' ಕಾರ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ

"ಷ್ಠನಾಷ್ಟ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್ಠತ್' ಬಂದು ವಿ+ಅಷ್ಠಭತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಯಣ್' ಸಂಧಿಯಿಂದ ವ್ಯಷ್ಠಭತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅಸ್ತಮ್ಭಿತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉಪಸರ್ಗವೇ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಷ್ಠತ್' ಬಾರದೇ 'ಅಸ್ತಂಭೀತ್' ಎಂದೇ ಇದೆ.

ಸ್ತನ್ ಭೌ ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು.

ಲಟ್:- ಶ್ನು(ನು) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ತುಭ್ಯೋತಿ, ಶ್ನಾ(ನಾ) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ತುಭ್ಯಾತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಿಟ್:-ಇದು ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ ಹಾಗಾಗಿ 'ತುಸ್ತುಮ್ಭ' ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉಟ್:-ರೂಪಗಳು: ಸ್ತುಮ್ಭಿತಾ, ಸ್ತುಮ್ಭಿತಾರೌ, ಸ್ತುಮ್ಭಿತಾರಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೃಟ್:- ರೂಪಗಳು: ಸ್ತುಮ್ಭಿಷ್ಯತಿ, ಸ್ತುಮ್ಭಿಷ್ಯತಃ, ಸ್ತುಮ್ಭಿಷ್ಯಂತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ರೋಟ್:-ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ - ಶ್ನು(ನು) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ತುಭ್ಯೋತು, ಶ್ನಾ(ನಾ) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ತುಭ್ಯಾತು ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಜ್:- ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ - ಶ್ನು(ನು) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತುಭ್ಯೋತ್, ಎಂದೂ, ಶ್ನಾ(ನಾ) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತುಭ್ಯಾತ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ವಿಧಿಲಿಜ್:-ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ - ಶ್ನು(ನು) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ತುಭ್ನುಯಾತ್, ಎಂದೂ, ಶ್ನಾ(ನಾ) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ತುಭ್ನೀಯಾತ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆಶೀರ್ಲಿಜ್:-ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ - ಸ್ತುಭ್ಯಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ

ಉಜ್:-ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ-ಅಸ್ತುಮ್ಭೀತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲೃಜ್:-ಅಸ್ತುಮ್ಭಿಷ್ಯತ್,ಅಸ್ತುಮ್ಭಿಷ್ಯತಾಮ್,ಅಸ್ತುಮ್ಭಿಷ್ಯನ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

3. ಸ್ತನ್ ಭೌ ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು. ಲಟ್:-ಶ್ನು(ನು) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ತುಭ್ಯೋತಿ, ಶ್ನಾ(ನಾ) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ತುಭ್ಯಾತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಿಟ್:-ಇದು ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ

ಹಾಗಾಗಿ ಚಸ್ತಮ್ನ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲುಟ್:- ಸ್ಕಮ್ಪಿತಾ, ಸ್ಕಮ್ಪಿತಾರೌ, ಸ್ಕಮ್ಪಿತಾರಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೈಟ್:-ಸ್ಕಮ್ಪಿಷ್ಯತಿ, ಸ್ಕಮ್ಪಿಷ್ಯತಃ, ಸ್ಕಮ್ಪಿಷ್ಯಂತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೋಟ್:- ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ - ಶ್ವ(ನು) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಕಭೋತು, ಶ್ವ(ನಾ) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಕಭಾತು ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಜ್:-ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ - ಶ್ವ(ನು) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಸ್ಕಭೋತ್, ಎಂದೂ, ಶ್ವ(ನಾ) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಸ್ಕಭಾತ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ವಿಧಿಲಿಜ್:-ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ - ಶ್ವ(ನು) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಕಭ್ನುಯಾತ್, ಎಂದೂ, ಶ್ವ(ನಾ) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಕಭ್ನೀಯಾತ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆಶೀರ್ಲಿಜ್:-ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ-ಸ್ಕಭ್ಯಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲುಜ್:-ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ-ಅಸ್ಕಮ್ಪೀತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲೈಜ್:-ಅಸ್ಕಮ್ಪಿಷ್ಯತ್, ಅಸ್ಕಮ್ಪಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಸ್ಕಮ್ಪಿಷ್ಯನ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತು 4. ಸ್ಕನ್ ಭಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್:-ಶ್ವ(ನು) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಕಭೋತಿ, ಶ್ವ(ನಾ) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಕಭಾತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಿಟ್:-ಇದು ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಏಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ ಹಾಗಾಗಿ ಚುಸ್ತಮ್ನ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲುಟ್:-ರೂಪಗಳು: ಸ್ಕಮ್ಪಿತಾ, ಸ್ಕಮ್ಪಿತಾರೌ, ಸ್ಕಮ್ಪಿತಾರಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೈಟ್:- ರೂಪಗಳು: ಸ್ಕಮ್ಪಿಷ್ಯತಿ, ಸ್ಕಮ್ಪಿಷ್ಯತಃ, ಸ್ಕಮ್ಪಿಷ್ಯಂತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೋಟ್:-ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ - ಶ್ವ(ನು) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಕಭೋತು, ಶ್ವ(ನಾ) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಕಭಾತು ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಜ್:- ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ - ಶ್ವ(ನು) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಸ್ಕಭೋತ್, ಎಂದೂ, ಶ್ವ(ನಾ) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಸ್ಕಭಾತ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ವಿಧಿಲಿಜ್:-ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ - ಶ್ವ(ನು) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಕಭ್ನುಯಾತ್, ಎಂದೂ, ಶ್ವ(ನಾ) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಕಭ್ನೀಯಾತ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆಶೀರ್ಲಿಜ್:-ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ-ಸ್ಕಭ್ಯಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲುಜ್:-ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ-ಅಸ್ಕಮ್ಪೀತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲೈಜ್: ಅಸ್ಕಮ್ಪಿಷ್ಯತ್, ಅಸ್ಕಮ್ಪಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಸ್ಕಮ್ಪಿಷ್ಯನ್ ಎಂದು

ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಗಮನಕ್ಕೆ: ಈ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಧಾತುಗಳು ಸೌತ್ರ ಧಾತುಗಳು, ಇವೆಲ್ಲವುಗಳಿಗೂ 'ತಡೆಯುವದು' ಎಂದೇ ಅರ್ಥ.

ಧಾತು 7: ಯುಷ್- ಬಂಧನೇ: (ಕಟ್ಟುವದು ಅಥವಾ ಬಂಧಿಸುವದು ಎಂದು ಅರ್ಥ) ಇದರಲ್ಲಿ 'ಯು' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಮಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿದೆ. ಇದು 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿರುವದು. ಆದರೆ 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ 'ಕ್ರಾದಿ' ನಿಯಮದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು 'ಥಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದಾಗ, ಭಾರದ್ವಾಜ ನಿಯಮದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗುತ್ತದೆ.

'ಯುಷ್' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್: ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದಿ: ಯುನಾತಿ| ಆತ್ಮನೇಪದಿ: ಯುನೀತೇ|

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದಿ: ಯುಯಾವ, ಯುಯುವತು: ಯುಯುವುಃ| ಯುವಿಯುಥ, ಯುಯೋಥ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಯುಯುವೇ, ಯುಯುವಾತೇ,ಯುಯುವಿರೇ|

ಲುಟ್:- ಪರಸ್ಪ್ರಪದಿ ಯೋತಾ, ಯೋತಾರೌ, ಯೋತಾರಃ| ಯೋತಾಸಿ, ಯೋತಾಸ್ಥಃ, ಯೋತಾಸ್ಥ| ಯೋತಾಸ್ಥಿ, ಯೋತಾಸ್ಥಃ, ಯೋತಾಸ್ಥಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ:- ಯೋತಾ, ಯೋತಾರೌ, ಯೋತಾರಃ|| ಯೋತಾಸೇ, ಯೋತಾಸಾರ್ಥೇ, ಯೋತಾರ್ಥೇ| ಯೋತಾಹೇ, ಯೋತಾಸ್ಥಹೇ, ಯೋತಾಸ್ಥಹೇ|

ಲೃಟ್:-ಪರಸ್ಪ್ರಪದಿ: ಯೋಷ್ಯತಿ, ಯೋಷ್ಯತಃ, ಯೋಷ್ಯಂತಿ|

ಆತ್ಮನೇಪದಿ: ಯೋಷ್ಯತೇ, ಯೋಷ್ಯತೇ, ಯೋಷ್ಯಂತೇ|

ಲೋಟ್:-ಪರಸ್ಪ್ರಪದಿ: ಯುನಾತು/ ಯುನೀತಾತ್, ಯುನೀತಾಮ್, ಯುನನ್ತು|

ಆತ್ಮನೇಪದಿ: ಯುನೀತಾಮ್, ಯುನಾತಾಮ್, ಯುನತಾಮ್|

ಲಜ್:-ಪರಸ್ಪ್ರಪದಿ:- ಅಯುನಾತ್| ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅಯುನೀತ|

ವಿ.ಲಿಜ್:- ಪರಸ್ಪ್ರಪದಿ:- ಯುನೀಯಾತ್, ಯುನೀಯಾತಾಮ್, ಯುನೀಯುಃ|

ಆತ್ಮನೇಪದಿ:- ಯುನೀತ, ಯುನೀಯಾತಾಮ್, ಯುನೀರನ್|

ಆ.ಲಿಜ್:- ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದಿ: ಯುಯಾತ್, ಯೂಯಾಸ್ತಾಮ್, ಯೂಯಾಸುಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಯೋಷೀಷ್ಪ, ಯೋಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಯೋಷೀರನ್|

ಲುಜ್:-ಪರಸ್ಪ್ರಪದಿ:- ಅಯೋಷೀತ್| ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅಯೋಷ್ಪ|

ಲೃಜ್:- ಪರಸ್ಪ್ರಪದಿ:- ಅಯೋಷ್ಯತ್, ಅಯೋಷ್ಯತಾಮ್, ಅಯೋಷ್ಯನ್|

ಆತ್ಮನೇಪದಿ: ಅಯೋಷ್ಯತ, ಅಯೋಷ್ಯತಾಮ್, ಅಯೋಷ್ಯನ್| ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತು 8: ಕ್ಷೂಷ್ ಶಬ್ದೇ. (ಶಬ್ದ ಮಾಡುವದು ಎಂದರ್ಥ). ಇದರಲ್ಲಿ 'ಕ್ಷೂ'

ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಇತಿ' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಉಭಯಪದಿ. ಹಾಗೆಯೇ ಊದನ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸೇಟ್.

'ಕೂಇ' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್: ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದಿ: ಕೂನಾತಿ, ಕೂನೀತಃ, ಕೂನನ್ತಿ

ಆತ್ಮನೇಪದಿ: ಕೂನೀತೇ, ಕೂನಾತೇ, ಕೂನತೇ

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದಿ: ಚುಕ್ವಾವ, ಚುಕ್ವವಥುಃ, ಚುಕ್ವವುಃ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಚುಕ್ವವೇ, ಚುಕ್ವವಾತೇ, ಚುಕ್ವವಿರೇ

ಉಟ್: ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದಿ: ಕ್ಷವಿತಾ, ಕ್ಷವಿತಾರೌ, ಕ್ಷವಿತಾರಃ| ಕ್ಷವಿತಾಸಿ, ಕ್ಷವಿತಾಸ್ತಃ, ಕ್ಷವಿತಾಸ್ಥಿ| ಕ್ಷವಿತಾಸ್ಮಿ, ಕ್ಷವಿತಾಸ್ವಃ, ಕ್ಷವಿತಾಸ್ವಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಕ್ಷವಿತಾ, ಕ್ಷವಿತಾರೌ, ಕ್ಷವಿತಾರಃ| ಕ್ಷವಿತಾಸೇ, ಕ್ಷವಿಧಾಸಾಥೇ, ಕ್ಷವಿತಾಧ್ವೇ| ಕ್ಷವಿತಾಹೇ, ಕ್ಷವಿತಾಸ್ವಹೇ, ಕ್ಷವಿತಾಸ್ವಹೇ|

ಲೃಟ್:ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದಿ: ಕ್ಷವಿಷ್ಯತಿ, ಕ್ಷವಿಷ್ಯತಃ, ಕ್ಷವಿಷ್ಯನ್ತಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಕ್ಷವಿಷ್ಯತೇ, ಕ್ಷವಿಷ್ಯತೇ, ಕ್ಷವಿಷ್ಯನ್ತೇ|

ಲೋಟ್:ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದಿ: ಕೂನಾತು| ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಕೂನೀತಾಮ್|

ಲಜ್:ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದಿ: ಅಕೂನಾತ್| ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅಕೂನೀತ|

ವಿ. ಲಿಜ್: ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದಿ: ಕೂನೀಯಾತ್, ಕೂನೀಯಾತಾಮ್, ಕೂನೀಯುಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಕೂನೀತ, ಕೂನೀಯಾತಾಮ್, ಕೂನೀರನ್|

ಆ.ಲಿಜ್: ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದಿ: ಕೂಯಾತ್, ಕೂಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕೂಯಾಸುಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಕ್ಷವಿಷೀಷ್ಯ, ಕ್ಷವಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕ್ಷವಿಷೀರನ್|

ಉಜ್:-ಪರಸ್ಪ್ರಪದಿ: ಅಕ್ವಾವೀತ್| ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅಕ್ವವಿಷ್ಪ

ಲೃಜ್:- ಪರಸ್ಪ್ರಪದಿ: ಅಕ್ವವಿಷ್ಯತ್, ಅಕ್ವವಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಕ್ವವಿಷ್ಯನ್|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅಕ್ವವಿಷ್ಯತ, ಅಕ್ವವಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಕ್ವವಿಷ್ಯನ್ತಿ| ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತು 9: ದ್ರೂಇ-ಹಿಂಸಾಯಾಮ್, (ಹಿಂಸೆ ಮಾಡುವದು ಎಂದರ್ಥ). ಇದರಲ್ಲಿ 'ದ್ರೂ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.ಇದು 'ಉಭಯಪದಿ' ಸೇಟ್. 'ಶ್ವ' ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೇಫದ ನಂತರ ಬರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

'ದ್ರೂಇ' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್: ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದಿ: ದ್ರೂಣಾತಿ, ದ್ರೂಣೀತಃ, ದ್ರೂಣನ್ತಿ

ಆತ್ಮನೇಪದಿ: ದ್ರೂಣೀತೇ, ದ್ರೂಣಾತೇ, ದ್ರೂಣತೇ

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದಿ: ದುದ್ರಾವ, ದುದ್ರಾವತುಃ, ದುದ್ರಾವುಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ದುದ್ರುವೇ, ದುದ್ರುವಾತೆ, ದುದ್ರುವಿರೆ

ಲುಟ್: ಪರಸ್ವೈ ಪದಿ: ದ್ರವಿತಾ, ದ್ರವಿತಾರೌ, ದ್ರವಿತಾರಃ| ದ್ರವಿತಾಸಿ, ದ್ರವಿತಾಸ್ಕಃ, ದ್ರವಿತಾಸ್ಥ| ದ್ರವಿತಾಸ್ವಿ, ದ್ರವಿತಾಸ್ವಃ, ದ್ರವಿತಾಸ್ವಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ದ್ರವಿತಾ, ದ್ರವಿತಾರೌ, ದ್ರವಿತಾರಃ| ದ್ರವಿತಾಸೇ, ದ್ರವಿತಾಸಾಥೇ, ದ್ರವಿತಾಥೇ| ದ್ರವಿತಾಹೇ, ದ್ರವಿತಾಸ್ವಹೇ, ದ್ರವಿತಾಸ್ವಹೇ|

ಲೃಟ್: ಪರಸ್ವೈ ಪದಿ: ದ್ರವಿಷ್ಯತಿ, ದ್ರವಿಷ್ಯತಃ, ದ್ರವಿಷ್ಯನ್ತಿ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ದ್ರವಿಷ್ಯತೇ, ದ್ರವಿಷ್ಯತೇ, ದ್ರವಿಷ್ಯಂತೇ|

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ವೈ ಪದಿ: ದ್ರುಣಾತು, ದ್ರುಣೇತಾಮ್, ದ್ರುಣನ್ತು|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ದ್ರುಣೇತಾಮ್, ದ್ರುಣಾತಾಮ್, ದ್ರುಣತಾಮ್|

ಲಜ್: ಪರಸ್ವೈ ಪದಿ: ಅದ್ರೂಣಾತ್| ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅದ್ರೂಣೇತ|

ವಿ. ಲಿಜ್: ಪರಸ್ವೈ ಪದಿ: ದ್ರೂಣೇಯಾತ್, ದ್ರೂಣೇಯಾತಾಮ್, ದ್ರೂಣೇಯಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ದ್ರೂಣೇತ, ದ್ರೂಣೇಯಾತಾಮ್, ದ್ರೂಣೇರನ್|

ಆ.ಲಿಜ್: ಪರಸ್ವೈ ಪದಿ: ದ್ರೂಯಾತ್, ದ್ರೂಯಾಸ್ತಾಮ್, ದ್ರೂಯಾಸುಃ|

ತಿಜನ್ತೇ ಕ್ಯಾದಯ: (ಉಭಯಪದಿ ರೂಪಗಳು)

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ದ್ರವಿಷೀಷ್ಟ, ದ್ರವಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ದ್ರವಿಷೀರನ್|

ಲುಜ್: ಪರಸ್ವೈ ಪದಿ: ಅದ್ರಾವೀತ್| ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅದ್ರವಿಷ್ಠ|

ಲೃಜ್: ಪರಸ್ವೈ ಪದಿ: ಅದ್ರವಿಷ್ಯತ್, ಅದ್ರವಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅದ್ರವಿಷ್ಯನ್|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅದ್ರವಿಷ್ಯತ, ಅದ್ರವಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅದ್ರವಿಷ್ಯನ್ತು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತು (10) ಪೂರ್ವ - ಪವನೇ: (ಪವಿತ್ರೀಕರಿಸುವದು) - 'ಪೂರ್ವ'ನಲ್ಲಿ 'ಇ' ಕಾರ ಇತ್/ಲೋಪವಾಗಿ 'ಪೂ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಇತ್' ಆದುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿ. "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾ(ಇತ್)ಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಶ್ವಾ(ಆ)' ಪರವಾದಾಗ. ಅದಕ್ಕೆ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವವಾಗುತ್ತದೆ.(ಪು)

(ಹ್ರಸ್ವ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 691. ಪೂರ್ವದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ (7.3.80)

ವೃತ್ತಿ- ಪೂರ್ವ-ಲೂರ್ವ-ಸ್ವರ್ವ-ಕೃರ್ವ-ವೃರ್ವ-ಧೂರ್ವ-ಶ್ವ-ಪೂ-ವೃ-ಭೂ-ಮೂ-ಧೂ-ಜೂ-ಯೂ-ಧೂ-ನೂ-ಕೂ-ಯೂ-ಗೂ-ಜೂ-ರೀ-ಲೀ-ವೀ-ಪೀ-ನಾಂ ಚತುರ್ವಿಂಶತೇಃ ಶಿತಿ ಹ್ರಸ್ವಃ ಪುನಾತಿ, ಪುನೀತೇ ಪವಿತಾ|

ಲೂರ್ವ ಛೇದನೇ|| ಲುನಾತಿ, ಲುನೀತೇ|

ಸ್ವರ್ವ ಆಚ್ಛಾದನೇ||2| ಸ್ವರ್ಣಾತಿ(648) ಶರ್ಪೂವಾಃ ಖಯಃ| ತಸ್ತಾರಿ ತಸ್ತರತುಃ| ತಸ್ತರೇ ತಸ್ತರೀತಾ, ತಸ್ತರತಾ ಸ್ತರೀಯಾತ್, ಸ್ತರೀತ ಸ್ತರೀಯಾತ್|

ಅ.ವೃ- "ಸ್ವಿವೃಕ್ಷಮುಚಮಾಮ್ ಶಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಿತಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಈ ಮೇಲಿನ- ಪೂರ್ವ-ಲೂರ್ವ-ಸ್ವರ್ವ-ಕೃರ್ವ- ಮೃರ್ವ- ಧೂರ್ವ- ಶ್ವ-ಪೂ-ವ್ಯ-ಭ್ಯ-ಮ್ಯ- ದ್ಯ-ಞ್ಯ-ಝ್ಯ-ನ್ಯ-ಕ್ಯ-ಯೋ-ಗ್ಯಾ- ಜ್ಯಾ-ರೀ-ಲೀ-ವ್ಲೀ-ಪ್ಲೀ ಎಂಬ 24 ಧಾತುಗಳ ದೀರ್ಘಕ್ಕೆ (ಶಿತ್) 'ಶ್' ಕಾರ ಇತ್ ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಹ್ರಸ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಲಟ್, ಲಜ್, ವಿ.ಲಿಜ್ ಮತ್ತು ಲೋಟ್, ಈ 'ಲ್' ಕಾರಗಳ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ 'ಶಿತ್ವ(ಶ್ಚ)' ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಮೇಲಿನ ಧಾತುಗಳ ದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ (ಪು, ಲು... ಇತ್ಯಾದಿ) ಆದರೆ ಇತರ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ

ಉದಾ- ಪೂ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ 'ಲಟ್' ಲ-ಕಾರದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್(ತಿ) ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ ಶ್ಚ(ನಾ) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪೂ+ನಾ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪೂ' ನ 'ಊ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ಪು+ನಾ +ತಿ=ಪುನಾತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ ಪುನಾತಿ, ಪುನೀತಃ, ಪುನಂತಿ ಎಂದೂ, ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ಪುನೀತೇ, ಪುನಾತೇ, ಪುನತೇ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. 'ಪೂರ್ವ' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದ: ಪುನಾತಿ, ಪುನೀತಃ, ಪುನಂತಿ ಇತ್ಯಾದಿ.....

ಆತ್ಮನೇಪದ: ಪುನೀತೇ, ಪುನಾತೇ, ಪುನತೇ ಇತ್ಯಾದಿ.....

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದ: ಪುಪಾವ ಇತ್ಯಾದಿ.....

ಆತ್ಮನೇ ಪದ: ಪುಪುವೇ ಇತ್ಯಾದಿ.....

ಉಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದ: : ಪವಿತಾ, ಪವಿತಾರೌ, ಪವಿತಾರಃ| ಪವಿತಾಸಿ, ಪವಿತಾಸ್ತಃ, ಪವಿತಾಸ್ಥು| ಪವಿತಾಸ್ಮಿ, ಪವಿತಾಸ್ವಃ, ಪವಿತಾಸ್ವಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದ: : ಪವಿತಾ, ಪವಿತಾರೌ, ಪವಿತಾರಃ| ಪವಿತಾಸೇ, ಪವಿತಾಸಾರ್ಥೇ, ಪವಿತಾರ್ಥೇ| ಪವಿತಾರ್ಹೇ, ಪವಿತಾಸ್ವಹೇ, ಪವಿತಾಸ್ವಹೇ|

ಲೃಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದ: ಪವಿಷ್ಯತಿ,ಪವಿಷ್ಯತಃ, ಪವಿಷ್ಯನ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ.....

ಆತ್ಮನೇ ಪದ: ಪವಿಷ್ಯತೇ, ಪವಿಷ್ಯತೇ, ಪವಿಷ್ಯನ್ತೇ ಇತ್ಯಾದಿ.....

ಲೋಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದ: ಪುನಾತು, ಪುನೀತಾಮ್, ಪುನನ್ತು ಇತ್ಯಾದಿ.....

ಆತ್ಮನೇ ಪದ: ಪುನೀತಾಮ್, ಪುನಾತಾಮ್, ಪುನತಾಮ್| ಇತ್ಯಾದಿ.....

ಲಜ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದ: ಅಪುನಾತ್, ಅಪುನೀತಾಮ್, ಅಪುನನ್| ಇತ್ಯಾದಿ.....

ಆತ್ಮನೇ ಪದ: ಅಪುನೀತ, ಅಪುನಾತಾಮ್, ಅಪುನತ| ಇತ್ಯಾದಿ.....

ಎ.ಲಿಜ್: ಪರಸ್ಪೆ ಪದಿ: ಪುನೀಯಾತ್, ಪುನೀಯಾತಾಮ್, ಪುನೀಯುಃ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಪುನೀತ, ಪುನೀಯಾತಾಮ್, ಪುನೀರನ್ ಇತ್ಯಾದಿ.....

ಆ.ಲಿಜ್: ಪರಸ್ಪೆ ಪದಿ: ಪೂಯಾತ್, ಪೂಯಾಸ್ತಾಮ್, ಪೂಯಾಸುಃ ಇತ್ಯಾದಿ.....

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಪವಿಷೀಷ್, ಪವಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಪವಿಷೀರನ್ ಇತ್ಯಾದಿ.....

ಉಜ್:ಪರಸ್ಪೆ ಪದಿ: ಅಪಾವೀತ್, ಅಪಾವಿಷ್ಠಾಮ್, ಅಪಾವಿಷುಃ ಇತ್ಯಾದಿ.....

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅಪವಿಷ್, ಅಪವಿಷಾತಾಮ್, ಅಪವಿಷತ ಇತ್ಯಾದಿ.....

ಲೃಜ್: ಪರಸ್ಪೆ ಪದಿ: ಅಪವಿಷ್ಯತ್, ಅಪಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಪವಿಷ್ಯನ್ ಇತ್ಯಾದಿ.....

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅಪವಿಷ್ಯತ, ಅಪಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಪವಿಷ್ಯನ್ ಇತ್ಯಾದಿರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(11). ಲೂಇಃ - ಭೇದನೆ (ಕತ್ತರಿಸುವದು). ಇದೂ ಸಹ 'ಪೂಇಃ' ಧಾತುವಿನಂತೆ ಉಭಯಪದಿ ಮತ್ತು ಸೇಟ್. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು 'ಪೂಇಃ' ಧಾತುವಿನಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ.

'ಲೂಇಃ' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್:ಪರಸ್ಪೆ ಪದಿ: ಲುನಾತಿ, ಲುನೀತಃ, ಲುನನ್ತಿ

ಆತ್ಮನೇಪದಿ: ಲುನೀತೇ, ಲುನಾತೇ, ಲುನತೇ

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಪೆ ಪದಿ: ಲುಲಾವ, ಲುಲುವತುಃ, ಲುಲುವುಃ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಲುಲುವೇ, ಲುಲುವಾತೇ, ಲುಲುವಿರೇ

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಪೆ ಪದಿ: ಲವಿತಾ, ಲವಿತಾರೌ, ಲವಿತಾರಃ| ಲವಿತಾಸಿ, ಲವಿತಾಸ್ತಃ, ಲವಿತಾಸ್ಥ| ಲವಿತಾಸ್ಮಿ, ಲವಿತಾಸ್ವಃ, ಲವಿತಾಸ್ಥಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಲವಿತಾ, ಲವಿತಾರೌ, ಲವಿತಾರಃ| ಲವಿತಾಸೇ, ಲವಿತಾಸಾಥೇ, ಲವಿತಾಸ್ಥೇ| ಲವಿತಾಹೇ, ಲವಿತಾಸ್ವಹೇ, ಲವಿತಾಸ್ಥಹೇ|

ಲೃಟ್:ಪರಸ್ಪೆ ಪದಿ: ಲವಿಷ್ಯತಿ, ಲವಿಷ್ಯತಃ, ಲವಿಷ್ಯನ್ತಿ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಲವಿಷ್ಯತೇ, ಲವಿಷ್ಯತೇ, ಲವಿಷ್ಯನ್ತೇ| ಲವಿಷ್ಯಸೇ, ಲವಿಷ್ಯಥೇ, ಲವಿಷ್ಯಥೇ| ಲವಿಷ್ಯೇ, ಲವಿಷ್ಯಾವಹೇ, ಲವಿಷ್ಯಾಮಹೇ|

ಲೋಟ್:ಪರಸ್ಪೆ ಪದಿ: ಲುನಾತು/ಲುನೀತಾತ್, ಲುನೀತಾಮ್, ಲುನನ್ತು

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಲುನೀತಾಮ್, ಲುನಾತಾಮ್, ಲುನತಾಮ್|

ಲಜ್:ಪರಸ್ಪೆ ಪದಿ: ಅಲುನಾತ್, ಅಲುನೀತಾಮ್, ಅಲುನನ್|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅಲುನೀತ, ಅಲುನಾತಾಮ್, ಅಲುನತ|

ಎ. ಲಿಜ್: ಪರಸ್ಪೆ ಪದಿ: ಲುನೀಯಾತ್, ಲುನೀಯಾತಾಮ್, ಲುನೀಯುಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಲುನೀತ, ಲುನೀಯಾತಾಮ್, ಲುನೀರನ್|

ಆ.ಲಿಜ್: ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದಿ: ಲೂಯಾತ್, ಲೂಯಾಸ್ತಾಮ್, ಲೂಯಾಸುಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಲವಿಷೀಷ್ಟ, ಲವಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಲವಿಷೀರನ್|

ಉಜ್:ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದಿ: ಅಲಾವೀತ್, ಅಲಾವಿಷ್ಠಾಮ್, ಅಲಾವಿಷುಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅಲವಿಷ್ಟ, ಅಲವಿಷಾತಾಮ್, ಅಲವಿಷತ|

ಲೃಜ್: ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದಿ: ಅಲವಿಷ್ಯತ್, ಅಲವಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಲವಿಷ್ಯನ್|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅಲವಿಷ್ಯತ, ಅಲವಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಲವಿಷ್ಯನ್ತಇತ್ಯಾದಿರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(12) ಸ್ತೂಷ್ ಆಚ್ಛಾದನೇ: (ಮುಚ್ಚುವದು) - ಇದು 'ಇತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿ. 'ಯೂ' ದಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಸೇಟ್' ಆಗಿದೆ. 'ಶಿತ್' ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಊ' ಕಾರಾಕ್ಕೆ 'ಹ್ರಸ್ವ' ಬರುತ್ತದೆ.

'ಸ್ತೂಷ್' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್: ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದಿ: ಸ್ತುಣಾತಿ, ಸ್ತುಣೀತಃ, ಸ್ತುಣನ್ತಿ|

ಆತ್ಮನೇಪದಿ: ಸ್ತುಣೀತೇ, ಸ್ತುಣಾತೇ, ಸ್ತುಣತೇ|

ಲಿಟ್: "ಋಚ್ಛತ್ಯಂತಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದಿ: ತಸ್ತಾರ, ತಸ್ತರತುಃ, ತಸ್ತರುಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ತಸ್ತರೇ, ತಸ್ತರಾತೇ, ತಸ್ತರೇ|

ಸೂಚನೆ: ಲುಟ್ ಮತ್ತು ಲೃಟ್ 'ಲ್' ಕಾರಗಳ ಏಕವಚನ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ದೀರ್ಘ ಹಾಗೂ ಹ್ರಸ್ವಗಳು ಇರುತ್ತವೆ.

ಲುಟ್:ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದಿ:ಸ್ತರೀತಾ/ಸ್ತರಿತಾ,ಸ್ತರೀತಾರೌ, ಸ್ತರೀತಾರಃ/ಸ್ತರಿತಾರಃಸ್ತರೀತಾಸಿ/ ಸ್ತರಿತಾಸಿ, ಸ್ತರೀತಾಸ್ಥಃ, ಸ್ತರಿತಾಸ್ಥ| ಸ್ತರೀತಾಸ್ಮಿ/ ಸ್ತರಿತಾಸ್ಮಿ, ಸ್ತರೀತಾಸ್ವಃ, ಸ್ತರೀತಾಸ್ವಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಸ್ತರೀತಾ/ಸ್ತರಿತಾ ಸ್ತರೀತಾರೌ, ಸ್ತರೀತಾರಃ| ಸ್ತರೀತಾಸೇ/ಸ್ತರಿತಾಸೇ, ಸ್ತರೀತಾಸಾಥೇ, ಸ್ತರೀತಾಥೇ| ಸ್ತರೀತಾಹೇ/ಸ್ತರಿತಾಹೇ, ಸ್ತರೀತಾಸ್ವಹೇ, ಸ್ತರೀತಾಸ್ವಹೇ|

ಲೃಟ್:ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದಿ: ಸ್ತರೀಷ್ಯತಿ-ಸ್ತರಿಷ್ಯತಿ, ಸ್ತರೀಷ್ಯತಃ, ಸ್ತರೀಷ್ಯನ್ತಿ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಸ್ತರೀಷ್ಯತೇ-ಸ್ತರಿಷ್ಯತೇ, ಸ್ತರೀಷ್ಯೇತೇ,ಸ್ತರೀಷ್ಯಂತೇ|

ಲೋಟ್:ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದಿ: ಸ್ತುಣಾತು, ಸ್ತುಣೀತಾಮ್, ಸ್ತುಣನ್ತು|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಸ್ತುಣೀತಾಮ್, ಸ್ತುಣಾತಾಮ್, ಸ್ತುಣತಾಮ್|

ಲಜ್:ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದಿ: ಅಸ್ತುಣಾತ್, ಅಸ್ತುಣೀತಾಮ್, ಅಸ್ತುಣನ್|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅಸ್ತುಣೀತ, ಅಸ್ತುಣಾತಾಮ್, ಅಸ್ತುಣತ|

ವಿ. ಲಿಜ್: ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದಿ: ಸ್ತುಣೀಯಾತ್, ಸ್ತುಣೀಯಾತಾಮ್, ಸ್ತುಣೀಯುಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಸ್ತುಣೀತ, ಸ್ತುಣೀಯಾತಾಮ್, ಸ್ತುಣೀರನ್| ಇತ್ಯಾದಿ

ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಈ ಧಾತುವಿನ ಉಳಿದ 'ಲ್' ಕಾರದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದ ನಂತರ ಹೇಳಲಾಗುವದು.

(ಅಜ್ಞಾ ಮತ್ತು ಸಿಜ್ಞಗಳಿಗೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಇಡಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಆ.ಲಿಜ್ಞ: ಪರಸ್ಪೃ ಪದದಲ್ಲಿ ಯಾಸುಟ್ ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದರಿಂದ "ಯೂತ ಇದ್ಧಾತೋ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ಯ, "ಉರಣ್ ರಪರ:" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರ-ಪರ (ಇರ್) ಆದೇಶ ಇತ್ಯಾದಿ, "ಹಲಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಸ್ತ್ರೀಯಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಇಟ್' ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ "ವೃತೋ ವಾ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಇಟ್'ಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ ಇದನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಇಡಾ(ಇಟ್)ಗಮ ಬರುವದನ್ನೂ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಸೂತ್ರ - 692.

ಅಜ್ಞಾಸಿಜೋರಾತ್ಮನೇಪದೇಷು (7.2.42)

ವೃತ್ತಿ- ವೃಜ್-ವೃಜ್ಞಾಭ್ಯಾಮ್ ಯಾದನ್ತಾತ್ ಚ ಪರಯೋಃ ಲಿಜ್ಞ- ಸಿಜೋಃ ಇಡ್ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ತಜಿ(ಆತ್ಮನೇಪದೇಷು)।

ಅ.ವೃ- "ವೃತೋ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವೃತಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಇಟ್ ವಾ ಸನಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ಮತ್ತು 'ವಾ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಪ. ಛೇ- ಲಿಜ್ಞಸಿಜೋಃ, ಆತ್ಮನೇಪದೇಷು।

ಅರ್ಥ- 'ವೃಜ್' 'ವೃಜ್ಞ' ಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ಋದನ್ತವಾದ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಲಿಜ್ಞ' ಮತ್ತು 'ಸಿಜ್ಞ' ಗಳಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಇಡಾ(ಇಟ್)ಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ತಜ್ಞ (ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು) ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ವೃತಃ= ವೃ+ಯೂತಃ. ಆದ್ದರಿಂದ ದೀರ್ಘ 'ಯೂ' ಕಾರಾನ್ತವಾಗಿರುವ ಧಾತುವಿಗೂ ಇದು ಅನ್ವಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ 'ಯೂ' ದನ್ತಕ್ಕೆ 'ಲಿಜ್ಞ' ಪರವಾದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬಂದು ಸ್ತ್ರೀ+ಇಷೀಷ್ಟ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಗುಣ (ಅರ್) ಬಂದು ಸ್ತ್ರ+ಅರ್+ಇಷೀಷ್ಟ=ಸ್ತರೀಷೀಷ್ಟ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ "ವೃತೋ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ದೀರ್ಘ ಬರಲಿ ಎಂದರೆ, ಅದಕ್ಕೆ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

(ಇಟ್ ಗೆ ದೀರ್ಘ ನಿಷೇಧ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 693. ನ ಅಜಿ (7.2.39)

ವೃತ್ತಿ- ವೃತ ಇಟೋ ಲಿಜಿ ನ ದೀರ್ಘಃ ಸ್ತರೀಷೀಷ್ಟ (544) ಉಶ್ವೇತಿ ಅನೇನ ಕಿತ್ವಮ್ ಸ್ತೀರ್ಷೀಷ್ಟ ಸ್ತೀರ್ಷೀಷ್ಟ(616)। ಸಿಚಿ ಚ ಪರಸ್ಪೃಪದೇಷು ಅಸ್ತಾರೀತ್

ಅಸ್ತಾರಿಷ್ಠಮ್! ಅಸ್ತಾರಿಷ್ಠಃ! ಅಸ್ತರೀಷ್ಠ ಅಸ್ತರೀಷ್ಠ ಅಸ್ತೀಷ್ಠ!

13. ಕ್ಯೂಷ್ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಕ್ಯೂಣಾತಿ, ಕ್ಯೂಣೀತೇ ಚಕಾರ, ಚಕರೇ|

14. ವ್ಯೂಷ್ ವರಣೇ |ವ್ಯೂಣಾತಿ, ವ್ಯೂಣೀತೇ| ವವಾರ, ವವರೇ| ವರಿತಾ, ವರೀತಾ|
(611) ಉದೋಷ್ಯೈತಿ ಉತ್ಪಮ್! ವೂರ್ಯಾತ್! ವರೀಷೀಷ್ಠ, ವೂರ್ಷೀಷ್ಠ ಅವಾರೀತ್!|
ಅವಾರಿಷ್ಠಮ್! ಅವರೀಷ್ಠ, ಅವರೀಷ್ಠ, ಅವೂರ್ಷ್ಠ|

15. ಧೂಷ್ ಕಮ್ಪನೇ| ಧುನಾತಿ, ಧುನೀತೇ| ಧವಿತಾ, ಧೋತಾ| ಅಧಾವೀತ್, ಅಧವಿಷ್ಠ, ಅಧೋಷ್ಠ|

16. ಗ್ರಹ ಉಪಾದಾನೇ| ಗೃಹ್ಣಾತಿ, ಗೃಹ್ಣೀತೇ| ಜಗ್ರಾಹ, ಜಗೃಹೇ|

ಅ.ವ್ಯ- “ವ್ಯತೋ ವಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ವ್ಯತಃ’ ಎಂಬ ಪದವೂ, “ಆರ್ಥಹಾತುಕಸ್ಯ ಇಡ್ ವಲಾದೇಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ‘ಇಟ್’ ಹಾಗೂ “ಗ್ರಹೋಽಲಿಟೀ ದೀರ್ಘಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ದೀರ್ಘಃ’ ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ‘ವ್ಯಜ್’ ‘ವ್ಯಜ್’ ಮತ್ತು ಋಕಾರಾನ್ವ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಇರುವ ‘ಇಟ್’ಗೆ ‘ಲಿಜ್’ ಪರವಾದಾಗ ದೀರ್ಘವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ “ಲಿಜ್ ಸಿಚೋರಾತ್ಮನೇಪದೇಷು (7.2.42)” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಇಟ್’ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ “ವ್ಯತೋ ವಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ‘ಇಟ್’ ಗೆ ಬರುವ ದೀರ್ಘವನ್ನು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಆಶೀರ್ಲಿಜ್: ಉದಾ- ಸ್ತರೀಷೀಷ್ಠ, ಸ್ತೀರ್ಷೀಷ್ಠ- ಆಶೀರ್ಲಿಜ್ ನಲ್ಲಿ ಸ್ತೃ +ಸೀಯ್+ಸ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಲಿಜ್ ಸಿಚೋರಾತ್ಮನೇಪದೇಷು (7.2.42)” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ‘ಇಟ್’ ಆಗಮ ಬಂದನಂತರ, ಆರ್ಥಧಾತುಕ ಗುಣ ಬಂದು ಸ್ತರಿ+ಸೀಯ್+ಸ್+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. “ವ್ಯತೋ ವಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಇಟ್’ ಆಗಮ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಅದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. “ಸ್” ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಷತ್ವ ಮತ್ತು ಷ್ಪುತ್ವಗಳು ಬಂದು ಸ್ತರೀಷೀಷ್ಠ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಇಟ್’ ಬಾರದೇ ಇದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ “ಉಶ್ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಝಲ್’ ಆದಿಯಾದ ‘ಲಿಜ್’ಗೆ ಕಿಡ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದು ಗುಣ ನಿಷೇಧವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು “ಋತ ಇದ್ಧಾತೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಪರವಾದ ಇತ್ವ (ಇರ್) ಮಾಡಿದಮೇಲೆ, “ಹಲಿ ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಇ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಸ್ತೀರ್ಷೀಷ್ಠ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಆಶೀರ್ಲಿಜ್ ನಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

ಲುಜ್: ಪರಸ್ಥೈಪದದಲ್ಲಿ- ಉದಾ- ಅಸ್ತಾರೀತ್- ‘ಲುಜ್’ ನಲ್ಲಿ ‘ಸಿಚ್(ಸ್)’ ಗೆ “ಇಟಿ ಈಟಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ, ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ ಮತ್ತು ಅಡಾಗಮ ಗಳು ಬಂದು ಅಸ್ತಾ+ಈತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಸಿಚಿ ವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಥೈಪದೇಷು” ಎಂಬ

ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಅಸ್ತಾರೀತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.(ಅಸ್ತಾರೀತ್, ಅಸ್ತಾರಿಷ್ಠಾಮ್, ಅಸ್ತಾರಿಷ್ಠಃ)

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ-“ಲಿಜ್ಸಿಚೋರಾತ್ಮನೇಪದೇಷು (7.2.42)” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ‘ಇಟ್’ ಆಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ “ವ್ಯತೋ ವಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಇಟ್’ ಗೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ದೀರ್ಘವು ಬಂದು ಅಸ್ತರೀಷ್ಠ, ಅಸ್ತರಿಷ್ಠ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, “ಉತ್ತ್ವ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸಿಚ್’ ಗೆ ಕಿವ್ವದ್ವಾವ ಬಂದದ್ದರಿಂದ ಗುಣ ನಿಷೇಧ ಬಂದಿದೆ. “ಯಾತ ಇದ್ಧಾತೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಪರ-ಇತ್ತ್ವ (ಇರ್) ಮಾಡಿದಮೇಲೆ, “ಹಲಿ ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಅಸ್ತೀರ್ಷ್ಠ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಒಂದು ರೂಪದಲ್ಲಿ ‘ಇಟ್’ ಬಂದ ಒಂದು ರೂಪ, ‘ಇಟ್’ ಬಾರದ ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪ ಹೀಗೆ ಎರಡು ರೂಪಗಳಿರುತ್ತವೆ.

ಇಟ್ ಬಂದು ದೀರ್ಘ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತರೀಷ್ಠ, ಅಸ್ತರೀಷ್ಠಾತಾಮ್, ಅಸ್ತರೀಷ್ಠತ ಎಂದೂ, ದೀರ್ಘ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಅಸ್ತರಿಷ್ಠ, ಅಸ್ತರಿಷ್ಠಾತಾಮ್, ಅಸ್ತರಿಷ್ಠತ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತೀರ್ಷ್ಠ, ಅಸ್ತೀರ್ಷ್ಠಾತಾಮ್, ಅಸ್ತೀರ್ಷ್ಠತ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೃಜ್ಃಪರಸ್ಥಪದದಲ್ಲಿ - ಅಸ್ತರೀಷ್ಠತ್, ಅಸ್ತರಿಷ್ಠತ್|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ಅಸ್ತರೀಷ್ಠತ, ಅಸ್ತರಿಷ್ಠತ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತು (13) ಕೃಇ - ಹಿಂಸಾಯಾಮ್ (ಹಿಂಸಿಸುವದು): ಕೃಣಾತಿ, ಕೃಣೀತೇ| ಚಕಾರ, ಚಕರೇ

ಇದು ‘ಇತ್’ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿ, ಯಾದಂತ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ‘ಸೀಟ್’ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಪ್ರಾದಿ ಗಣ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ‘ಸಿಚ್’ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, “ಪ್ರಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

‘ಲಿಟ್’ ನಲ್ಲಿ “ಋಚ್ಯತ್ಯು ತಾಮ್ ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆಶೀರ್ಲಿಜ್ಞನಲ್ಲಿ “ಯಾತ ಇದ್ಧಾತೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಇತ್ತ್ವ ಮತ್ತು ರಪರ(ಇರ್) ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. “ವ್ಯತೋ ವಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ‘ಇಟ್’ ಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

‘ಕೃಇ’ ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು - ಸ್ತೃಣಾತಿ ಎಂಬಂತೆ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಟ್: ಪರಸ್ಥ ಪದಿ: ಕೃಣಾತಿ, ಕೃಣೀತಃ, ಕೃಣಿನ್| ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇಪದಿ: ಕೃಣೀತೆ, ಕೃಣಾತೇ, ಕೃಣತೇ| ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಥ ಪದಿ: ಚಕಾರ| ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಚಕರೇ| ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದಿ: ಕರೀತಾ/ಕರಿತಾ, ಕರಿತಾರೌ, ಕರಿತಾರಃ| ಕರೀತಾಸಿ/ಕರಿತಾಸಿ, ಕರಿತಾಸ್ತಃ, ಕರಿತಾಸ್ಥ|ಕರೀತಾಸ್ಮಿ/ಕರಿತಾಸ್ಮಿ, ಕರಿತಾಸ್ವಃ, ಕರಿತಾಸ್ವಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಕರೀತಾ/ಕರಿತಾ, ಕರಿತಾರೌ, ಕರಿತಾರಃ| ಕರೀತಾಸೇ/ಕರಿತಾಸೇ, ಕರಿತಾಸಾರ್ಥೇ, ಕರಿತಾರ್ಥೇ| ಕರೀತಾರ್ಹೇ/ಕರಿತಾರ್ಹೇ, ಕರಿತಾಸ್ವಹೇ, ಕರಿತಾಸ್ವಹೇ|

ಲೃಟ್:ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದಿ: ಕರೀಷ್ಯತಿ/ಕರಿಷ್ಯತಿ, ಕರಿಷ್ಯತಃ, ಕರಿಷ್ಯಂತಿ| ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಕರೀಷ್ಯತೇ/ಕರಿಷ್ಯತೇ, ಕರಿಷ್ಯತೇ, ಕರಿಷ್ಯಂತೇ| ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೋಟ್:ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದಿ: ಕೃಣಾತು, ಕೃಣೀತಾಮ್, ಕೃಣಂತು| ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಕೃಣೀತಾಮ್, ಕೃಣಾತಾಮ್, ಕೃಣತಾಮ್| ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಜ್:ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದಿ: ಅಕೃಣಾತ್, ಅಕೃಣೀತಾಮ್, ಅಕೃಣನ್| ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅಕೃಣೀತ, ಅಕೃಣಾತಾಮ್, ಅಕೃಣತ| ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ವಿ.ಲಿಜ್: ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದಿ: ಕೃಣೀಯಾತ್, ಕೃಣೀಯಾತಾಮ್, ಕೃಣೀಯುಃ| ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಕೃಣೀತ, ಕೃಣೀಯಾತಾಮ್, ಕೃಣೀರನ್| ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಅ.ಲಿಜ್: ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದಿ: ಕೀರ್ಯಾತ್, ಕೀರ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕೀರ್ಯಾಸುಃ| ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಕರಿಷೀಷ್ವ/ಕೀರ್ಷೀಷ್ವ, ಕರ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕರ್ಷೀರನ್| ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲುಜ್:ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದಿ: ಅಕಾರೀತ್, ಅಕಾರಿಷ್ಠಾಮ್, ಅಕಾರಿಷುಃ| ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅಕರೀಷ್ವ/ಅಕರಿಷ್ವ/ಅಕೀರ್ಷ್ವ, ಅಕರಿಷಾತಾಮ್, ಅಕರಿಷತ| ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೃಜ್: ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದಿ: ಅಕರೀಷ್ಯತ್/ಅಕರಿಷ್ಯತ್, ಅಕರಿಷ್ಯಾತಾಮ್, ಅಕ್ರಿಷ್ಯನ್| ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅಕರೀಷ್ಯತ/ಅಕರಿಷ್ಯತ, ಅಕರಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಕರಿಷ್ಯನ್| ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತು (14) ವ್ಯಾಇ -ವರಣಿ (ವರಿಸುವದು ಅಥವಾ ಸ್ವೀಕರಿಸುವದು)

ಇದು 'ಇತಿ' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಉಭಯಪದಿ. ಬೋದನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸೇಟ್. ಇದು 'ಪ್ರಾದಿ'ಗಣ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಸಿಚ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ಪ್ರಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇದು ಔಷ್ಕ ಪೂರ್ವವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಯೂ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯೂತ ಇದ್ವಾತೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಷ್ಟ ಬಾರದೇ "ಉದೋಷ್ಯ ಪೂರ್ವಸ್ಯ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಉತ್ವ' ಬರುತ್ತದೆ.

'ಲಿಟ್'ನಲ್ಲಿ "ಯುಚ್ಯತ್ಯಾತಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. "ವೃತೋ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ಗೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

'ವ್ಯಾಞ್' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ವ್ಯಣಾತಿ, ವ್ಯಣೀತಃ, ವ್ಯಣನ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇಪದಿ: ವ್ಯಣೀತೇ, ವ್ಯಣಾತೇ, ವ್ಯಣತೇ|

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ವವಾರ, ವವುರತುಃ, ವವರುಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ವವರೇ, ವವರಾತೇ, ವವರರೇ|

ಉಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದಿ: ವರೀತಾ/ವರಿತಾ, ವರಿತಾರೌ, ವರಿತಾರಃ| ವರೀತಾಸಿ/ವರಿತಾಸಿ, ವರಿತಾಸ್ಥಃ| ವರೀತಾಸ್ಥ/ವರೀತಾಸ್ಥಿ ವರಿತಾಸ್ಥಿ, ವರಿತಾಸ್ಥಃ, ವರಿತಾಸ್ಥಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ವರೀತಾ/ವರಿತಾ, ವರಿತಾರೌ, ವರಿತಾರಃ| ವರೀತಾಸೇ/ವರಿತಾಸೇ, ವರೀತಾಸಾಥೇ, ವರೀತಾಥೇ| ವರೀತಾಹೇ/ವರಿತಾಹೇ, ವರೀತಾಸ್ಥಹೇ, ವರೀತಾಸ್ಥಹೇ|

ಲೃಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ವರೀಷ್ಯತಿ/ವರಿಷ್ಯತಿ, ವರಿಷ್ಯತಃ, ವರೀಷ್ಯನ್ತಿ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ವರೀಷ್ಯತೇ/ವರಿಷ್ಯತೇ, ವರಿಷ್ಯತೇ, ವರೀಷ್ಯನ್ತೇ|

ಲೋಟ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ವ್ಯಣಾತು, ವ್ಯಣೀತಾಮ್, ವ್ಯಣನ್ತು|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ವ್ಯಣೀತಾಮ್, ವ್ಯಣಾತಾಮ್, ವ್ಯಣತಾಮ್|

ಲಜ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಅವ್ಯಣಾತ್, ಅವ್ಯಣೀತಾಮ್, ಅವ್ಯಣನ್|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅವ್ಯಣೀತ, ಅವ್ಯಣಾತಾಮ್, ಅವ್ಯಣತ|

ವಿ.ಲಿಜ್:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ವ್ಯಣೀಯಾತ್, ವ್ಯಣೀಯಾತಾಮ್, ವ್ಯಣೀಯುಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ವ್ಯಣೀತ, ವ್ಯಣೀಯಾತಾಮ್, ವ್ಯಣೀರನ್|

ಆ.ಲಿಜ್:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ವೂರ್ಯಾತ್, ವೂರ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ವೂರ್ಯಾಸುಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ವರಿಷೀಷ್ವ/ವೂರ್ಷೀಷ್ವ, ವೂರ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ವೂರ್ಷೀರನ್|

ಉಜ್:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಅವಾರೀತ್, ಅವಾರಿಷ್ಠಾಮ್, ಅವಾರಿಷುಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅವರೀಷ್ವ/ಅವರಿಷ್ವ/ಅವೂರ್ಷ್ವ, ಅವರಿಷಾತಾಮ್, ಅವರಿಷತ|

ಲೃಜ್:-ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಅವರೀಷ್ಯತ್/ಅವರಿಷ್ಯತ್, ಅವರಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅವರಿಷ್ಯನ್|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅವರೀಷ್ಯತ/ಅವರಿಷ್ಯತ, ಅವರೀಷ್ಯತಾಮ್, ಅವರೀಷ್ಯನ್ತು|

ಧಾತು (15) ಧೂಞ್-ಕಂಪನೇ (ನಡುಗುವದು)-ಇದು 'ಇತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ

ಇದು ಉಭಯಪದಿ. 'ಊದನ್ತ'ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸೇಟ್. ಆದರೆ "ಸ್ವರತಿಸೂತಿಸೂಯತಿಧೂಇಃಊದಿತೋ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವೇಟ್' ಆಗಿದೆ.

ಇದು ಪ್ವಾದಿಗಣ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, 'ಶಿತ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ಪ್ವಾದೀನಾಮ್ ಹ್ರಸ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: ಸಾರ್ವಧಾತುಕ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ 'ಪೂಇಃ' ಧಾತುವಿನಂತೆ ರೂಪಗಳಿರುತ್ತವೆ ಮತ್ತು ಆರ್ಧಧಾತುಕ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಾದಿ ಗಣದ 'ಧೂಇಃ' ಧಾತುವಿನಂತೆಯೇ ರೂಪಗಳಿರುತ್ತವೆ.

'ಧೂಇಃ' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಧುನಾತಿ, ಧುನೀತಃ, ಧುನನ್ತಿ

ಆತ್ಮನೇಪದಿ: ಧುನೀತೆ, ಧುನಾತೇ, ಧುನತೇ

ಲಿಟ್:- ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ದುಧಾವ, ದುಧುವತುಃ, ದುಧುವುಃ

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ದುಧುವೆ, ದುಧುವಾತೇ, ದುಧುವೀರೇ

ಉಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಧೋತಾ, ಧೋತಾರೌ, ಧೋತಾರಃ| ಧೋತಾಸಿ, ಧೋತಾಸ್ಥಃ, ಧೋತಾಸ್ತು| ಧೋತಾಸ್ಮಿ, ಧೋತಾಸ್ವಃ, ಧೋತಾಸ್ತುಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಧೋತಾ, ಧೋತಾರೌ, ಧೋತಾರಃ| ಧೋತಾಸೇ, ಧೋತಾಸಾಥೇ, ಧೋತಾರ್ಥೇ| ಧೋತಾಹೇ, ಧೋತಾಸ್ವಹೇ, ಧೋತಾಸ್ತುಹೇ|

ಲೃಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಧವಿಷ್ಯತಿ, ಧವಿಷ್ಯತಃ, ಧವಿಷ್ಯಂತಿ ಅಥವಾ ಧೋಷ್ಯತಿ, ಧೋಷ್ಯತಃ, ಧೋಷ್ಯಂತಿ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಧವಿಷ್ಯತೇ, ಧವಿಷ್ಯೇತೇ, ಧವಿಷ್ಯಂತೇ ಅಥವಾ ಧೋಷ್ಯತೇ, ಧೋಷ್ಯೇತೇ, ಧೋಷ್ಯಂತೇ|

ಲೋಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಧುನಾತು, ಧುನೀತಾಮ್, ಧುನನ್ತು|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಧುನೀತಾಮ್, ಧುನಾತಾಮ್, ಧುನತಾಮ್|

ಲಜ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಅಧುನಾತ್, ಅಧುನೀತಾಮ್, ಅಧುನನ್|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅಧುನೀತ, ಅಧುನಾತಾಮ್, ಅಧುನತ|

ಏ. ಲಿಜ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಧುನೀಯಾತ್, ಧುನೀಯಾತಾಮ್, ಧುನೀಯುಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಧುನೀತ, ಧುನೀಯಾತಾಮ್, ಧುನೀರನ್|

ಆ.ಲಿಜ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ: ಧೂಯಾತ್, ಧೂಯಾಸ್ತಾಮ್, ಧೂಯಾಸುಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಧೋಷೀಷ್ಯ, ಧೋಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಧೋಷೀರನ್| ಅಥವಾ ಧವಿಷೀಷ್ಯ, ಧವಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಧವಿಷೀರನ್|

ಸೂಚನೆ: 'ಲಿಜ್' ನಲ್ಲಿ "ಸ್ತುಸುಧೂಇಃಭ್ಯಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ

ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಬರುತ್ತದೆ.

ಉಚ್ಛ್ವಾಸಪರಸ್ಥ ಪದಿ: ಅಧಾವೀತ್, ಅಧಾವಿಷ್ಣಾಮ್, ಅಧಾವಿಷುಃ|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅಧವಿಷ್ಯ, ಅಧವಿಷ್ಣಾತಾಮ್, ಅಧವಿಷತ ಅಥವಾ ಅಧೋಷ್ಯ, ಅಧೋಷ್ಣಾತಾಮ್, ಅಧೋಷತ|

ಲೃಜ್ಞಃ ಪರಸ್ಥ ಪದಿ: ಅಧವಿಷ್ಯತ್, ಅಧವಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಧವಿಷ್ಯನ್ ಅಥವಾ ಅಧೋಷ್ಯತ್, ಅಧೋಷ್ಯತಾಮ್, ಅಧೋಷ್ಯನ್|

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ: ಅಧವಿಷ್ಯತ, ಅಧವಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಧವಿಷ್ಯಂತ ಅಥವಾ ಅಧೋಷ್ಯತ ಅಧೋಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಧೋಷ್ಯಂತ|ಇತ್ಯಾದಿರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಇಲ್ಲಗೆ 'ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದೀ'ಯಲ್ಲಿ ಪ್ಲೂದಿ ಗಣದ ಧಾತುಗಳು ಸಮಾಪ್ತವಾದವು. ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಬರುವ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ತ್ವಂ ಬರುವ ಪ್ರಸಂಗ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಧಾತು (16) ಗ್ರಹ - ಉಪಾದಾನೇ (ಗ್ರಹಿಸುವದು ಎಂದರ್ಥ)- ಇಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರವು 'ಸ್ವರಿತೇತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಉಭಯಪದಿ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಹ- ಕಾರಾಂತವು ಅನುದಾತವಾಗಿ ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇದು 'ಸೇಟ್' ಆಗಿದೆ. 'ಶ್ವಾ' ಪ್ರತ್ಯಯವು "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿಧ್ವದ್ಭಾವ ಹೊಂದುವುದರಿಂದ, ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಗ್ರಹ' ನಲ್ಲಿರುವ ರೇಫಕ್ಕೆ "ಗ್ರಹೀಷ್ಯಾ.....ಣಿತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದು 'ಯು' ಕಾರ ಬಂದು ಗ್ಯ+ಅಹ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ "ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯು' ಕಾರ 'ಅ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು, 'ಯು' ಕಾರ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ 'ಗ್ರಹ' ಎಂಬುದು 'ಗ್ಯಹ' ಎಂದು ಬದಲಾವಣೆಯಾಗುತ್ತದೆ. 'ಶ್ವಾ' ದಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಣತ್ವ' ಬಂದು ಗ್ಯಹ್ಣಾತ್ ಎಂದಾಗಿ ನಂತರ ಗ್ಯಹ್ಣಾತಿ, ಗ್ಯಹ್ಣೀತಃ, ಗ್ಯಹ್ಣಂತಿ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇನ್ನು ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದು, 'ಶ್ವಾ' ಬಾರದಿದ್ದಾಗ, ಗ್ರಹ್ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಣಲ್' ಬಂದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಗ್ರಹ್ ಗೆ ದ್ವಿತ್ವ, ಚುತ್ವ, ಆಮೇಲೆ "ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು, ಜಗ್ರಾಹ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ಪಿತ್' ಭಿನ್ನವಾದ 'ಅತುಸ್' ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ "ಅಸಂಯೋಗಾತ್ ಲಿಟ್ ಕಿತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿಧ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದು, "ಗ್ರಹೀಷ್ಯಾ.....ಣಿತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದು, ಜಗ್ರಹತುಃ, ಜಗ್ರಹುಃ, ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ, ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಕಿತ್ವ ವಿರುವುದರಿಂದ, ಸಂಪ್ರಸಾರಣವಾಗಿಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: 'ಗ್ರಹ್' ನಂತರ ವಿಹಿತವಾದ 'ಇಟ್'ಗೆ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವಾದ "ಗ್ರಹೋಲಿಟಿ ದೀರ್ಘಃ (7.2.37)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಎಲ್ಲಕ್ಕಡೆಗೂ ದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ಲಿಟ್' ನ 'ಇಟ್'ಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು.

(ಗ್ರಹ ನ ಪರದ ಇಟ್ ಗೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 694. ಗ್ರಹೋಲಘ ದೀರ್ಘ (7.2.37)

ವೃತ್ತಿ- ಏಕಾಚಃ ಗ್ರಹೇಃ ವಿಹಿತಸ್ಯ ಇಟಃ ದೀರ್ಘಃ; ನ ತು ಲಿಟಿ ಗ್ರಹೀತಾ ಗೃಹ್ಣತು(687) ಹಲಃ ಶ್ವಃ ಶಾನಜ್ಞೌ ಇತಿ, ಶ್ವಃ ಶಾನಚ್-ಆದೇಶಃ| ಗೃಹಾಣ| ಗೃಹ್ಯಾತ್|ಗ್ರಹೀಷೀಷ್ವ(465) ಹ್ಯಯನ್ತೇತಿ ನ ವೃದ್ಧಿಃ| ಅಗ್ರಹೀತ್| ಅಗ್ರಹೀಷ್ವಾಮ್| ಅಗ್ರಹೀಷ್ವ ಅಗ್ರಹೀಷಾತಾಮ್|

17. ಕುಷ ನಿಷ್ಕರ್ಷೇ ಕುಷ್ಣಾತಿ ಕೋಷಿತಾ|

18. ಆಶ ಭೋಜನೇ ಅಶ್ವಾತಿ ಆಶ| ಅಶಿತಾ| ಅಶಿಷ್ಯತಿ| ಅಶ್ವಾತು| ಅಶಾನ|

19. ಮುಷ ಸ್ತೇಯೇ ಮೋಷಿತಾ| ಮುಷಾಣ|

20. ಜ್ಞಾ ಅವಬೋಧನೇಜಜ್ಞಾ|

21. ವೃಜ್ ಸಂಭಕ್ತಿ| ವೃಣೀತಿ| ವವೃಷಿ| ವವೃಡ್ಧೇ| ವರಿತಾ, ವರೀತಾ| ಅವರೀಷ್ಯ| ಅವರಿಷ್ಯ| ಅವೃತ|

|| ಇತಿ ಕ್ರಾ ದಯಃ - 20ನೆಯ ಪ್ರಕರಣ ||

ಪ. ಭೇ- ಗ್ರಹಃ (ಪಇಮ್ಯನ್ತಃ), ಅಲಿಟಿ, ದೀರ್ಘಃ|

ಅ.ವೃ- "ಅರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಭಕ್ತಿ ಪರಿಣಾಮಗೊಳಿಸಿ 'ಇಟಃ' ಎಂದು ಮಾಡಿ, "ಏಕಾಚ ಉಪದೇಶೇನುದಾತ್ಮಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏಕಾಚಃ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ವಿಹಿತಸ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಪ. ಭೇ- ಗ್ರಹಃ, ಅಲಿಟಿ, ದೀರ್ಘಃ|

ಅರ್ಧ- ಏಕಾಚ್ ಆಗಿ ಇರುವ 'ಗ್ರಹ್' ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ 'ಇಟ್' ಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ಲಿಟ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಬರುವುದಿಲ್ಲ

ಗ್ರಹೀತಾ, ಗ್ರಹೀಷ್ಯತ್, ಗ್ರಹೀಷೀಷ್ವ ಮತ್ತು ಅಗ್ರಹೀತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾ- ಅಗ್ರಹೀತ್ಃ - ಲುಜ್ 'ಲ್'ಕಾರದಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಹ್+ಇಸ್+ಈತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ವದವಜ ಹಲನ್ತಸ್ಯ ಅಚಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ "ನೇಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಗೆ ನಿಷೇಧ ಬಂದಿದೆ. ಮತ್ತೆ ಇದು 'ಹ್' ಕಾರಾಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, "ಅತೋಹಲಾದೇರ್ಲಘೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯೂ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದಕ್ಕೂ "ಹ್ಯನ್ತಕ್ಷಣ ಶ್ವಸ ಜಾಗ್ಯಣೇ ಸ್ವೇದಿತಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ನಿಷೇಧವಾಗಿದೆ. ಆಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್'ಗೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಅಗ್ರಹ್+ಈಸ್+ಈತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ "ಏಕದೇಶ

ವಿಕ್ಯತಮನನ್ಯವತ್” ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಪೂರ್ವ ‘ಈ’ ಕಾರವನ್ನು ‘ಇಚ್’ ಎಂದೇ ಭಾವಿಸಿ “ಇಟಿಈಟಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸ್’ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಮತ್ತು ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ ವಾದಮೇಲೆ ಅಗ್ರಹೀತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ವಿಶೇಷ: ಲೋಟ್ ‘ಲ್’ಕಾರದಲ್ಲಿ ‘ಶಿಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದಾಗ, “ಹಲಃ ಶ್ಚಃ ಶಾನಜ್ಞೌ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಶಾನಚ್’(ಆನ) ಆದೇಶ ಬಂದು ಗೃಹಾಣ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

‘ಗ್ರಹ’ ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು.

ಲಟ್:ಪ.ಪ - ಗೃಹ್ಣಾತಿ, ಗೃಹ್ಣೀತಃ, ಹೃಹ್ಣಂತಿ ಗೃಹ್ಣಾಸಿ, ಗೃಹ್ಣೀತಃ, ಗೃಹ್ಣೀತಗೃಹ್ಣಾಮಿ, ಗೃಹ್ಣೀವಃ, ಗೃಹ್ಣೀಮಃ

ಆ.ಪ-ಗೃಹ್ಣೀತೆ, ಗೃಹ್ಣಾತೇ, ಗೃಹ್ಣತೇ ಗೃಹ್ಣೀಷೇ, ಗೃಹ್ಣಾಥೇ, ಗೃಹ್ಣೇದ್ವೇ ಗೃಹ್ಣೇ, ಗೃಹ್ಣೀವಹೇ, ಗೃಹ್ಣೀಮಹೇ

ಲಿಟ್:ಪ. ಪ- ಜಗ್ರಾಹ, ಜಗೃಹತುಃ, ಜಗೃಹುಃ ಜಗ್ರಹಿಥ, ಜಗೃಹತುಃ, ಜಗೃಹ ಜಗ್ರಾಹ/ಜಗ್ರಹ, ಜಗೃಹಿವ, ಜಗೃಹಿಮ

ಆ.ಪ - ಜಗೃಹೇ, ಜಗೃಹಾತೇ, ಜಗೃಹಿರೇ ಜಗೃಹೀಷೇ, ಜಗೃಹಾತೇ, ಜಗೃಹಿಡ್ವೇ/ಜಗೃಹಿಡ್ವೇ ಜಗೃಹೇ, ಜಗೃಹಿವಹೇ, ಜಗೃಹಿಮಹೇ

ಲುಟ್: ಪ.ಪ - ಗ್ರಹಿತಾ, ಗ್ರಹಿತಾರೌ, ಗ್ರಹಿತಾರಃ ಗ್ರಹೀತಾಸಿ, ಗ್ರಹೀತಾಸ್ತಃ, ಗ್ರಹೀತಾಸ್ತು ಗ್ರಹೀತಾಸ್ಮಿ, ಗ್ರಹೀತಾಸ್ವಃ, ಗ್ರಹೀತಾಸ್ವಃ

ಆ. ಪ. ಗ್ರಹಿತಾ, ಗ್ರಹಿತಾರೌ, ಗ್ರಹಿತಾರಃ ಗ್ರಹೀತಾಸೇ, ಗ್ರಹೀತಾಸಾಥೇ, ಗ್ರಹೀತಾದ್ವೇ ಗ್ರಹೀತಾಹೇ, ಗ್ರಹೀತಾಸ್ವಹೇ, ಗ್ರಹೀತಾಸ್ವಹೇ

ಲೃಟ್:ಪ.ಪ - ಗ್ರಹೀಷ್ಯತಿ, ಗ್ರಹೀಷ್ಯತಃ, ಗ್ರಹೀಷ್ಯಂತಿ ಗ್ರಹೀಷ್ಯಸಿ, ಗ್ರಹೀಷ್ಯಥಃ, ಗ್ರಹೀಷ್ಯಥ ಗ್ರಹೀಷ್ಯಾಮಿ, ಗ್ರಹೀಷ್ಯಾವಃ, ಗ್ರಹೀಷ್ಯಾಮಃ

ಆ.ಪ-ಗ್ರಹೀಷ್ಯತೇ, ಗ್ರಹೀಷ್ಯತೇ, ಗ್ರಹೀಷ್ಯಂತೇ ಗ್ರಹೀಷ್ಯಸೇ, ಗ್ರಹೀಷ್ಯೇಥೇ, ಗ್ರಹೀಷ್ಯದ್ವೇ ಗ್ರಹೀಷ್ಯೇ, ಗ್ರಹೀಷ್ಯಾವಹೇ, ಗ್ರಹೀಷ್ಯಾಮಹೇ

ಲೋಟ್: ಪ.ಪ - ಗೃಹ್ಣಾತು/ಗೃಹ್ಣೀತಾತ್, ಗೃಹ್ಣೀತಾಮ್, ಗೃಹ್ಣಂತು ಗೃಹಾಣ/ಗೃಹ್ಣೀತಾತ್, ಗೃಹ್ಣೀತಮ್, ಗೃಹ್ಣೀತ ಗೃಹ್ಣಾನಿ, ಗೃಹ್ಣಾವ, ಗೃಹ್ಣಾಮ

ಆ.ಪ - ಗೃಹ್ಣೀತಾಮ್, ಗೃಹ್ಣಾತಾಮ್, ಗೃಹ್ಣತಾಮ್ ಗೃಹ್ಣೀಷ್ಯ ಗೃಹ್ಣಾಥಾಮ್, ಗೃಹ್ಣೇದ್ವಂ ಗೃಹ್ಣೈ, ಗೃಹ್ಣಾವಹೈ, ಗೃಹ್ಣಾಮಹೈ

ಲಜ್: ಪ.ಪ - ಅಗೃಹ್ಣಾತ್, ಅಗೃಹ್ಣೀತಾಮ್, ಅಗೃಹ್ಣನ್ ಅಗೃಹ್ಣಃ, ಅಗೃಹ್ಣೀತಮ್, ಅಗೃಹ್ಣೀತ ಅಗೃಹ್ಣಮ್, ಅಗೃಹ್ಣೀವ, ಅಗೃಹ್ಣೀಮ

ಆ.ಪ-ಅಗೃಹ್ಣೀತ, ಅಗೃಹ್ಣಾತಾಮ್, ಅಗೃಹ್ಣತ ಅಗೃಹ್ಣೀಥಾಃ, ಅಗೃಹ್ಣಾಥಾಮ್, ಅಗೃಹ್ಣೇದ್ವಮ್ ಅಗೃಹ್ಣೇ, ಅಗೃಹ್ಣೀವಹಿ, ಅಗೃಹ್ಣೀಮಹಿ

ವಿಧಿಲಿಪ್ತಃ ಪ.ಪ - ಗೃಹ್ಣೀಯಾತ್, ಗೃಹ್ಣೀಯಾತಾಮ್, ಗೃಹ್ಣೀಯುಃ| ಗೃಹ್ಣೀಯಾಃ, ಗೃಹ್ಣೀಯಾತಮ್, ಗೃಹ್ಣೀಯಾತ| ಗೃಹ್ಣೀಯಾಮ್, ಗೃಹ್ಣೀಯಾವ, ಗೃಹ್ಣೀಯಾಮ|

ಆ.ಪ- ಗೃಹ್ಣೀತ, ಗೃಹ್ಣೀಯಾತಾಮ್, ಗೃಹ್ಣೀರನ್| ಗೃಹ್ಣೀಥಾಃ, ಗೃಹ್ಣೀಯಾಥಾಮ್, ಗೃಹ್ಣೀಧಮ್| ಗೃಹ್ಣೀಯ, ಗೃಹ್ಣೀವಹಿ, ಗೃಹ್ಣೀಮಹಿ|

ಅಶೀರ್ಲಿಪ್ತಃ ಪ.ಪ - ಗೃಹ್ಯಾತ್, ಗೃಹ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಗೃಹ್ಯಾಸುಃ| ಗೃಹ್ಯಾಃ, ಗೃಹ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಗೃಹ್ಯಾಸ್ತ| ಗೃಹ್ಯಾಸಮ್, ಗೃಹ್ಯಾಸ್ವ, ಗೃಹ್ಯಾಸ್ತು|

ಆ.ಪ- ಗ್ರಹೀಷೀಷ್ಯ, ಗ್ರಹೀಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಗ್ರಹೀಷೀರನ್| ಗ್ರಹೀಷೀಷ್ಯಾಃ, ಗ್ರಹೀಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಗ್ರಹೀಷೀಧಮ್ / ಗ್ರಹೀಷೀಧಮ್| ಗ್ರಹೀಷೀಯ, ಗ್ರಹೀಷೀವಹಿ, ಗ್ರಹೀಷೀಮಹಿ|

ಉಪ್ತಃ ಪ.ಪ - ಅಗ್ರಹೀತ್, ಅಗ್ರಹೀಷ್ತಾಮ್, ಅಗ್ರಹೀಷುಃ| ಅಗ್ರಹೀಃ, ಅಗ್ರಹೀಷ್ವಮ್, ಅಗ್ರಹೀಷ್ವ ಅಗ್ರಹೀಷಮ್, ಅಗ್ರಹೀಷ್ವ, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಕ|

ಆ.ಪ.-ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯ ಅಗ್ರಹೀಷಾತಾಮ್, ಅಗ್ರಹೀಷತ| ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯಾಃ, ಅಗ್ರಹೀಷಾಥಾಮ್, ಅಗ್ರಹೀಧಮ್/ಅಗ್ರಹೀಧಮ್| ಅಗ್ರಹೀಷಿ, ಅಗ್ರಹೀಷ್ವಹಿ, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಕಹಿ|

ಲುಪ್ತಃ ಪ.ಪ.- ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯತ್, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯತಾಮ್, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯನ್| ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯಃ, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯತಮ್, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯತ| ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯಮ್, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯಾವ, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯಾಮ|

ಆ.ಪ.-ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯತ, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯತಾಮ್, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯನ್| ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯಥಾಃ, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯಥಾಮ್, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯಧಮ್| ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯೇ, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯಾಮಹಿ|

|| ಇಲ್ಲಿಗೆ ಉಭಯಪದಿ ಧಾತುಗಳ ನಿರೂಪಣೆ ಮುಗಿಯಿತು||

ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ ಧಾತುಗಳ ನಿರೂಪಣೆಯು ಆರಂಭ

ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ ಧಾತುಗಳು

17. ಕುಷ-ನಿಷ್ಕರ್ಷೇ: (ಹೊರಗೆ ಹಾಕುವದು)- ಇಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು 'ಕುಷ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿರುತ್ತದೆ. "ಶೇಷಾತ್ ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ಮೈ ಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪರಸ್ಮೈಪದ' ವು ವಿಧಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನುದಾತ್ತವಲ್ಲದ್ದರಿಂದ 'ಸೇಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಹಲನ್ತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ 'ಸಿ' ಬಂದಾಗ, "ಹಲಃ ಶ್ಚಃ ಶಾನಾಜ್ಞಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಾನಜ್' (ಆನ) ಬಂದು ಕುಷಾಣ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಕುಷ' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್:ರೂಪಗಳು: ಕುಷ್ಣಾತಿ, ಕುಷ್ಣೀತಃ, ಕುಷ್ಣನ್| ಇತ್ಯಾದಿ

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಚುಕೋಷ, ಚುಕುಷತುಃ, ಚುಕುಷುಃ| ಚುಕೋಷಿಧ, ಚುಕುಷಧುಃ, ಚುಕುಷು ಚುಕೋಷ, ಚುಕುಷಿವ, ಚುಕುಷಿಮ|

ಉಟ್:ರೂಪಗಳು: ಕೋಷಿತಾ, ಕೋಷಿತಾರೌ, ಕೋಷಿತಾರಃ| ಕೋಷಿತಾಸಿ,

ಕೋಷಿತಾಸ್ತು, ಕೋಷಿತಾಸ್ತು, ಕೋಷಿತಾಸ್ತು, ಕೋಷಿತಾಸ್ತು, ಕೋಷಿತಾಸ್ತು;

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಕೋಷಿಷ್ಯತಿ, ಕೋಷಿಷ್ಯತಃ, ಕೋಷಿಷ್ಯನ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಕುಷ್ಣಾತು/ಕುಷ್ಣೀತಾತ್, ಕುಷ್ಣೀತಾಮ್, ಕುಷ್ಣನ್ತು

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಕುಷ್ಣಾತ್, ಅಕುಷ್ಣೀತಾಮ್, ಅಕುಷ್ಣನ್

ವಿ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಕುಷ್ಣಿಯಾತ್, ಕುಷ್ಣೀಯಾತಾಮ್, ಕುಷ್ಣೀಯುಃ

ಆ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಕುಷ್ಣಾತ್, ಕುಷ್ಣಾಸ್ತಾಮ್, ಕುಷ್ಣಾಸುಃ

ಲುಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಕೋಷೀತ್, ಅಕೋಷಿಷ್ವಾಮ್, ಅಕೋಷಿಷುಃ

ಲೃಜ್: ಅಕೋಷಿಷ್ಯತ್, ಅಕೋಷಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಕೋಷಿಷ್ಯನ್. ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತು 18. ಅಶ-ಭೋಜನೇ (ಉಣ್ಣುವದು) - ಇಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು 'ಅಶ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿರುತ್ತದೆ. "ಶೇಷಾತ್ ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ಥೈ ಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪರಸ್ಥೈಪದ' ವು ವಿಧಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನುದಾತ್ತವಲ್ಲದ್ದರಿಂದ 'ಸೇಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಹಲನ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪರಸ್ಥೈ ಪದದ 'ಸಿ' ಬಂದಾಗ, "ಹಲಃ ಶ್ಚಃ ಶಾನಾಜ್ಞೌ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಾನಚ್' (ಆನ)' ಬಂದು ಅಶಾನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಅಶ್' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶ್ನಾತಿ, ಅಶ್ನೀತಃ, ಅಶ್ನನ್ತಿ

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಆಶ, ಆಶತುಃ, ಆಶುಃ ಆಶಿಧ, ಆಶಧುಃ, ಆಶಿ ಆಶ, ಆಶಿವ, ಆಶಿಮ|

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶಿತಾ, ಅಶಿತಾರೌ, ಅಶಿತಾರಃ| ಅಶಿತಾಸಿ, ಅಶಿತಾಸ್ತಃ, ಅಶಿತಾಸ್ತು| ಅಶಿತಾಸ್ಮಿ, ಅಶಿತಾಸ್ವಃ, ಅಶಿತಾಸ್ವಃ

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ರೂಪಗಳು: ಅಶಿಷ್ಯತಿ, ಅಶಿಷ್ಯತಃ, ಅಶಿಷ್ಯನ್ತಿ

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶ್ನಾತು/ಅಶ್ನೀತಾತ್, ಅಶ್ನೀತಾಮ್, ಅಶ್ನನ್ತು| ಅಶಾನ, ಅಶ್ನೀತಮ್, ಅಶ್ನೀತ| ಅಶ್ನಾನಿ, ಅಶ್ನಾವ, ಅಶ್ನಾಮ|

ಲಜ್: ಆಶ್ನಾತ್, ಆಶ್ನೀತಾಮ್, ಆಶ್ನನ್

ವಿ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶ್ನೀಯಾತ್, ಅಶ್ನೀಯಾತಾಮ್, ಅಶ್ನೀಯುಃ

ಆ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶ್ಯಾತ್, ಅಶ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಅಶ್ಯಾಸುಃ

ಲುಜ್: ರೂಪಗಳು: ಆಶೀತ್, ಆಶಿಷ್ವಾಮ್, ಆಶಿಷುಃ

ಲೃಜ್: ರೂಪಗಳು: ಆಶಿಷ್ಯತ್, ಆಶಿಷ್ಯತಾಮ್, ಆಶಿಷ್ಯನ್. ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ವಿಧಿಲಿಪಿ:ಪ.ಪ - ಗೃಹ್ಣೀಯಾತ್, ಗೃಹ್ಣೀಯಾತಾಮ್, ಗೃಹ್ಣೀಯುಃ| ಗೃಹ್ಣೀಯಾಃ, ಗೃಹ್ಣೀಯಾತಮ್, ಗೃಹ್ಣೀಯಾತ| ಗೃಹ್ಣೀಯಾಮ್, ಗೃಹ್ಣೀಯಾವ, ಗೃಹ್ಣೀಯಾಮ|

ಆ.ಪ- ಗೃಹ್ಣೀತ, ಗೃಹ್ಣೀಯಾತಾಮ್, ಗೃಹ್ಣೀರನ್| ಗೃಹ್ಣೀಥಾಃ, ಗೃಹ್ಣೀಯಾಥಾಮ್, ಗೃಹ್ಣೀಧ್ವಮ್| ಗೃಹ್ಣೀಯ, ಗೃಹ್ಣೀವಹಿ, ಗೃಹ್ಣೀಮಹಿ|

ಆಶೀರ್ಲಿಪಿ: ಪ.ಪ - ಗೃಹ್ಯಾತ್, ಗೃಹ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಗೃಹ್ಯಾಸುಃ| ಗೃಹ್ಯಾಃ, ಗೃಹ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಗೃಹ್ಯಾಸ್ತ| ಗೃಹ್ಯಾಸಮ್, ಗೃಹ್ಯಾಸ್ವ, ಗೃಹ್ಯಾಸ್ಮ|

ಆ.ಪ- ಗ್ರಹೀಷೀಷ್ಯ, ಗ್ರಹೀಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಗ್ರಹೀಷೀರನ್| ಗ್ರಹೀಷೀಷ್ಯಾಃ, ಗ್ರಹೀಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಗ್ರಹೀಷೀಡ್ವಮ್ / ಗ್ರಹೀಷೀಧ್ವಮ್| ಗ್ರಹೀಷೀಯ, ಗ್ರಹೀಷೀವಹಿ, ಗ್ರಹೀಷೀಮಹಿ|

ಲುಜಿ:ಪ.ಪ - ಅಗ್ರಹೀತ್, ಅಗ್ರಹೀಷ್ವಾಮ್, ಅಗ್ರಹೀಷುಃ| ಅಗ್ರಹೀಃ, ಅಗ್ರಹೀಷ್ವಮ್, ಅಗ್ರಹೀಷ್ವ ಅಗ್ರಹೀಷಮ್, ಅಗ್ರಹೀಷ್ವ, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಮ|

ಆ.ಪ.-ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯ ಅಗ್ರಹೀಷಾತಾಮ್, ಅಗ್ರಹೀಷತ| ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯಾಃ, ಅಗ್ರಹೀಷಾಥಾಮ್, ಅಗ್ರಹೀಡ್ವಮ್/ಅಗ್ರಹೀಧ್ವಮ್| ಅಗ್ರಹೀಷಿ, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಮಹಿ, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಮಹಿ|

ಲೃಜಿ:ಪ.ಪ.- ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯತ್, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯತಾಮ್, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯನ್| ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯಃ, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯತಮ್, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯತ| ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯಮ್, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯಾವ, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯಮ|

ಆ.ಪ.-ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯತ, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯನ್| ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯಥಾಃ, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯಧ್ವಮ್| ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯೇ, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯಾಮಹಿ|

|| ಇಲ್ಲಿಗೆ ಉಭಯಪದಿ ಧಾತುಗಳ ನಿರೂಪಣೆ ಮುಗಿಯಿತು||

ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ ಧಾತುಗಳ ನಿರೂಪಣೆಯು ಆರಂಭ

ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ ಧಾತುಗಳು

17. ಕುಷ-ನಿಷ್ಕರ್ಷೆ: (ಹೊರಗೆ ಹಾಕುವದು)- ಇಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು 'ಕುಷ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿರುತ್ತದೆ. "ಶೇಷಾತ್ ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ಮೈ ಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪರಸ್ಮೈಪದ' ವು ವಿಧಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನುದಾತ್ತವಲ್ಲದ್ದರಿಂದ 'ಸೇಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಹಲನ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ 'ಸಿ' ಬಂದಾಗ, "ಹಲಃ ಶ್ಚಃ ಶಾನಾಜ್ಞೌ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಾನಚ್'(ಆನ)' ಬಂದು ಕುಷಾಣ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಕುಷ' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್:ರೂಪಗಳು: ಕುಷ್ಣಾತಿ, ಕುಷ್ಣೀತಃ, ಕುಷ್ಣನ್| ಇತ್ಯಾದಿ

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಚುಕೋಷ, ಚುಕುಷತುಃ, ಚುಕುಷಃ| ಚುಕೋಷಿಥ, ಚುಕುಷಥುಃ, ಚುಕುಷಿ, ಚುಕೋಷ, ಚುಕುಷಿವ, ಚುಕುಷಿಮ|

ಲುಟ್:ರೂಪಗಳು: ಕೋಷಿತಾ, ಕೋಷಿತಾರೌ, ಕೋಷಿತಾರಃ| ಕೋಷಿತಾಸಿ,

ಕೋಷಿತಾಸ್ತುಃ, ಕೋಷಿತಾಸ್ತು, ಕೋಷಿತಾಸ್ತಿ, ಕೋಷಿತಾಸ್ತಃ, ಕೋಷಿತಾಸ್ತಃ
 ಲೃಟ್:ರೂಪಗಳು: ಕೋಷಿಷ್ಯತಿ,ಕೋಷಿಷ್ಯತಃ, ಕೋಷಿಷ್ಯಂತಿ ಇತ್ಯಾದಿ
 ಲೋಟ್:ರೂಪಗಳು: ಕುಷ್ಠಾತು/ಕುಷ್ಠೀತಾತ್, ಕುಷ್ಠೀತಾಮ್, ಕುಷ್ಠಂತು
 ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಕುಷ್ಠಾತ್, ಅಕುಷ್ಠೀತಾಮ್, ಅಕುಷ್ಠನ್|
 ಎ. ಲಿಜ್:ರೂಪಗಳು: ಕುಷ್ಠಿಯಾತ್, ಕುಷ್ಠೀಯಾತಾಮ್, ಕುಷ್ಠೀಯುಃ|
 ಆ.ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಕುಷ್ಠಾತ್, ಕುಷ್ಠಾಸ್ತಾಮ್, ಕುಷ್ಠಾಸುಃ|
 ಲುಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಕೋಷೀತ್, ಅಕೋಷಿಷ್ವಾಮ್, ಅಕೋಷಿಷುಃ|
 ಲೃಜ್:ಅಕೋಷಿಷ್ಯತ್, ಅಕೋಷಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಕೋಷಿಷ್ಯನ್| ಇತ್ಯಾದಿ
 ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತು 18. ಅಶ-ಭೋಜನೇ(ಉಣ್ಣುವದು)- ಇಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು 'ಅಶ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿರುತ್ತದೆ. "ಶೇಷಾತ್ ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ಮೈ ಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪರಸ್ಮೈಪದ' ವು ವಿಧಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನುದಾತ್ತವಲ್ಲದ್ದರಿಂದ 'ಸೇಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಹಲನ್ತ' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ 'ಸಿ' ಬಂದಾಗ, "ಹಲಃ ಶ್ವಃ ಶಾನಾಜ್ಞ್ವಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಾನಚ್(ಆನ)' ಬಂದು ಅಶಾನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಅಶ್' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶ್ನಾತಿ, ಅಶ್ನೀತಃ, ಅಶ್ನಂತಿ

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶ, ಅಶತುಃ, ಅಶುಃ ಆಶಿಥ, ಆಶಥುಃ, ಆಶಿ ಆಶ, ಆಶಿವ, ಆಶಿಮ|

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶಿತಾ, ಅಶಿತಾರೌ, ಅಶಿತಾರಃ| ಅಶಿತಾಸಿ, ಅಶಿತಾಸ್ತಃ, ಅಶಿತಾಸ್ತು| ಅಶಿತಾಸ್ತಿ, ಅಶಿತಾಸ್ತಃ, ಅಶಿತಾಸ್ತಃ

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ರೂಪಗಳು: ಅಶಿಷ್ಯತಿ, ಅಶಿಷ್ಯತಃ, ಅಶಿಷ್ಯಂತಿ

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶ್ನಾತು/ಅಶ್ನೀತಾತ್, ಅಶ್ನೀತಾಮ್, ಅಶ್ನಂತು| ಅಶಾನ, ಅಶ್ನೀತಮ್, ಅಶ್ನೀತ| ಅಶ್ನಾನಿ, ಅಶ್ನಾವ, ಅಶ್ನಾಮ|

ಲಜ್: ಅಶ್ನಾತ್, ಅಶ್ನೀತಾಮ್, ಅಶ್ನನ್|

ಎ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶ್ನೀಯಾತ್, ಅಶ್ನೀಯಾತಾಮ್, ಅಶ್ನೀಯುಃ|

ಆ.ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶ್ಯಾತ್, ಅಶ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಅಶ್ಯಾಸುಃ|

ಲುಜ್: ರೂಪಗಳು: ಆಶೀತ್, ಆಶಿಷ್ವಾಮ್, ಆಶಿಷುಃ|

ಲೃಜ್: ರೂಪಗಳು: ಆಶಿಷ್ಯತ್, ಆಶಿಷ್ಯತಾಮ್, ಆಶಿಷ್ಯನ್| ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತು 19. ಮುಷ್-ಸ್ತೇಯೇ(ಕಳವು ಮಾಡುವದು) ಇಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು 'ಮುಷ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿರುತ್ತದೆ. "ಶೇಷಾತ್ ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ಥೈಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪರಸ್ಥೈಪದ' ವು ವಿಧಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನುದಾತ್ತವಲ್ಲದ್ದರಿಂದ 'ಸೇಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಹಲನ್ತ' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪರಸ್ಥೈಪದದ 'ಸಿ' ಬಂದಾಗ, "ಹಲಃ ಶ್ಚಃ ಶಾನಾಜ್ಞೈಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಾನಜ್(ಆನ)' ಬಂದು ಮುಷಾಣ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಮುಷ್' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಮುಷ್ಣಾತಿ, ಮುಷ್ಣೀತಃ, ಮುಷ್ಣನ್ತಿ

ಲಿಟ್:ರೂಪಗಳು: ಮುಮೋಷ, ಮುಮುಷತುಃ, ಮುಮುಷುಃ| ಮುಮೋಷಿಥ, ಮುಮುಷಥುಃ, ಮುಮುಷು ಮುಮೋಷ, ಮುಮುಷಿವ, ಮುಮುಷಿಮ|

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಮೋಷಿತಾ, ಮೋಷಿತಾರೌ, ಮೋಷಿತಾರಃ| ಮೋಷಿತಾಸಿ, ಮೋಷಿತಾಸ್ತಃ, ಮೋಷಿತಾಸ್ತು| ಮೋಷಿತಾಸ್ಮಿ, ಮೋಷಿತಾಸ್ವಃ, ಮೋಷಿತಾಸ್ತುಃ|

ಲೃಟ್:ರೂಪಗಳು: ಮೋಷಿಷ್ಯತಿ, ಮೋಷಿಷ್ಯತಃ, ಮೋಷಿಷ್ಯನ್ತಿ|

ಲೋಟ್:ರೂಪಗಳು: ಮುಷ್ಣಾತು/ಮುಷ್ಣೀತಾತ್, ಮುಷ್ಣೀತಾಮ್, ಮುಷ್ಣನ್ತು|

ಲಜ್:ರೂಪಗಳು: ಅಮುಷ್ಣಾತ್, ಅಮುಷ್ಣೀತಾಮ್, ಅಮುಷ್ಣನ್|

ಏ. ಲಿಜ್:ರೂಪಗಳು: ಮುಷ್ಣೀಯಾತ್, ಮುಷ್ಣೀಯಾತಾಮ್, ಮುಷ್ಣೀಯುಃ|

ಆ.ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಮುಷ್ಯಾತ್, ಮುಷ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಮುಷ್ಯಾಸುಃ|

ಲುಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಮೋಷೀತ್, ಅಮೋಷಿಷ್ಣಾಮ್, ಅಮೋಷಿಷುಃ|

ಲ್ಯಜ್:ಅಮೋಷಿಷ್ಯತ್, ಅಮೋಷಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಮೋಷಿಷ್ಯನ್| ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತು 20. ಜ್ಞಾ-ಅವಬೋಧನೇ- (ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವದು ಎಂದು ಅರ್ಥ)- "ಶೇಷಾತ್ ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ಥೈಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ ಇದು ಪರಸ್ಥೈಪದಿ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಆದರೆ 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು 'ಥಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಭಾರದ್ವಾಜ ನಿಯಮದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಬರುತ್ತದೆ. 'ಶಿತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಶ್ಚಾ(ನಾ)' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ಜ್ಞಾಜನೋರ್ಜಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜ್ಞಾ' ಗೆ 'ಜಾ' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ ಜಜ್ಞೌ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. "ಹಲಾದಿ ಶೇಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ಪ್ರವೃತ್ತವಾದಾಗ, 'ಜ್ಞ' ದಲ್ಲಿಯ 'ಇ' ಲೋಪವಾಗಿ ಆದಿ ವರ್ಣವಾದ 'ಜ್' ಮತ್ತು 'ಅ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿದು ಎರಡೂ ಸೇರಿ 'ಜ' ಎಂದಿರುತ್ತದೆ.

ಈ ಧಾತುವು "ಅನುಪಸರ್ಗಜ್ಞಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ತೃಗಾಮಿ ಕ್ರಿಯಾ

ಫಲದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ.

‘ಜ್ಞಾ’ ಧಾತುವಿನ ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಜಾನಾತಿ, ಜಾನೀತಃ, ಜಾನನ್ತಿಜಾನಾಸಿ, ಜಾನೀಥಃ, ಜಾನೀಥಾ ಜಾನಾಮಿ, ಜಾನೀವಃ, ಜಾನೀಮಃ|

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಜಜ್ಞೌ, ಜಜ್ಞತುಃ, ಜಜ್ಞುಃ| ಜಜ್ಞಥ/ಜಜ್ಞಾಥ, ಜಜ್ಞಥುಃ, ಜಜ್ಞ ಜಜ್ಞೌ ಜಜ್ಞವ, ಜಜ್ಞಮ|

ಲುಟ್:ರೂಪಗಳು: ಜ್ಞಾತಾ, ಜ್ಞಾತಾರೌ, ಜ್ಞಾತಾರಃ| ಜ್ಞಾತಾಸಿ, ಜ್ಞಾತಾಸ್ಯಃ, ಜ್ಞಾತಾಸ್ಮ| ಜ್ಞಾತಾಸ್ಮಿ, ಜ್ಞಾತಾಸ್ಯಃ, ಜ್ಞಾತಾಸ್ಯಃ|

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಜ್ಞಾಸ್ಯತಿ, ಜ್ಞಾಸ್ಯತಃ, ಜ್ಞಾಸ್ಯಂತಿ ಜ್ಞಾಸ್ಯಂತಿ, ಜ್ಞಾಸ್ಯಂತಃ, ಜ್ಞಾಸ್ಯಂತಃ| ಜ್ಞಾಸ್ಯಾಮಿ, ಜ್ಞಾಸ್ಯಾಮಃ, ಜ್ಞಾಸ್ಯಾಮಃ|

ರೋಟ್:ರೂಪಗಳು: ಜಾನಾತು/ಜಾನೀತಾತ್, ಜಾನೀತಾಮ್, ಜಾನನ್ತು ಜಾನೀಃ, ಜಾನೀತಮ್, ಜಾನೀತಾ ಜಾನಾನಿ, ಜಾನಾವ, ಜಾನಾಮ|

ಲಜ್:ರೂಪಗಳು: ಅಜಾನಾತ್, ಅಜಾನೀತಾಮ್, ಅಜಾನನ್| ಅಜಾನಾಃ, ಅಜಾನೀತಮ್, ಅಜಾನೀತಾ ಅಜಾನಾಮ್, ಅಜಾನೀವ, ಅಜಾನೀಮ|

ಎ.ಲಿಜ್:ರೂಪಗಳು: ಜಾನೀಯಾತ್, ಜಾನೀಯಾತಾಮ್, ಜಾನೀಯುಃ| ಜಾನೀಯಾಃ, ಜಾನೀಯಾತಮ್, ಜಾನೀಯಾತಾ ಜಾನೀಯಾಮ್, ಜಾನೀಯಾವ, ಜಾನೀಯಾಮ|

ಆ.ಲಿಜ್: “ವಾಽನ್ಯಸ್ಯ ಸಂಯೋಗಾದೇಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಏತ್ವ(ಎ) ಬಂದು ರೂಪಗಳು: ಜ್ಞೇಯಾತ್/ಜ್ಞಾಯಾತ್, ಜ್ಞೇಯಾಸ್ತಾಮ್/ ಜ್ಞಾಯಾಸ್ತಾಮ್, ಜ್ಞೇಯಾಸುಃ/ಜ್ಞಾಯಾಸುಃ| ಜ್ಞೇಯಾಃ/ಜ್ಞಾಯಾಃ, ಜ್ಞೇಯಾಸ್ತಮ್/ ಜ್ಞಾಯಾಸ್ತಮ್| ಜ್ಞೇಯಾಸ್ತ/ಜ್ಞಾಯಾಸ್ತ|ಜ್ಞೇಯಾಸಮ್/ಜ್ಞಾಯಾಸಮ್, ಜ್ಞೇಯಾಸ್ತ/ ಜ್ಞಾಯಾಸ್ತ, ಜ್ಞೇಯಾಸ್ತ/ಜ್ಞಾಯಾಸ್ತ|

ಲುಜ್:“ಯಮ-ರಮ -ನಮಾತಾಮ ಸಕ್ ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸಕ್’ ಮತ್ತು ‘ಇಟ್’ ಬಂದು, ರೂಪಗಳು; ಅಜ್ಞಾಸೀತ್, ಅಜ್ಞಾಸಿಷ್ಠಾಮ್, ಅಜ್ಞಾಸಿಷಃ| ಅಜ್ಞಾಸೀಃ, ಅಜ್ಞಾಸಿಷಮ್, ಅಜ್ಞಾಸಿಷ್ಠ ಅಜ್ಞಾಸಿಷಮ್, ಅಜ್ಞಾಸಿಷ್ಠ, ಅಜ್ಞಾಸಿಷ್ಠ|

ಲೃಜ್: ಅಜ್ಞಾಸ್ಯತ್, ಅಜ್ಞಾಸ್ಯತಾಮ್, ಅಜ್ಞಾಸ್ಯನ್| ಅಜ್ಞಾಸ್ಯಃ, ಅಜ್ಞಾಸ್ಯತಮ್, ಅಜ್ಞಾಸ್ಯತಾ ಅಜ್ಞಾಸ್ಯಮ್, ಅಜ್ಞಾಸ್ಯಾವ, ಅಜ್ಞಾಸ್ಯಾಮ| ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

‘ಜ್ಞಾ’ ಧಾತುವಿನ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಜಾನೀತೇ, ಜಾನಾತೇ, ಜಾನತೇ| ಜಾನೀಷೇ, ಜಾನಾಥೇ, ಜಾನೀಧೇ| ಜಾನೇ, ಜಾನೀವಹೇ, ಜಾನೀಮಹೇ|

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಜಜ್ಞೇ, ಜಜ್ಞತೇ, ಜಜ್ಞರೇ| ಜಜ್ಞೇ, ಜಜ್ಞಥೇ, ಜಜ್ಞಧೇ|

ಧಾತು 19. ಮುಷ್-ಸ್ವೇಯೇ(ಕಳವು ಮಾಡುವದು) ಇಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು 'ಮುಷ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿರುತ್ತದೆ. "ಶೇಷಾತ್ ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ವೈ ಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪರಸ್ವೈಪದ' ವು ವಿಧಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನುದಾತ್ತವಲ್ಲದರಿಂದ 'ಸೇಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಹಲನ್ತ' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪರಸ್ವೈ ಪದದ 'ಸಿ' ಬಂದಾಗ, "ಹಲಃ ಶ್ವಃ ಶಾನಾಜ್ಞೈ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಾನಜ್(ಆನ)' ಬಂದು ಮುಷಾಣ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಮುಷ್' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಮುಷ್ಣಾತಿ, ಮುಷ್ಣೀತಃ, ಮುಷ್ಣನ್ತಿ

ಲಿಟ್:ರೂಪಗಳು: ಮುಮೋಷ, ಮುಮುಷತುಃ, ಮುಮುಷುಃ| ಮುಮೋಷಿಥ, ಮುಮುಷಥುಃ, ಮುಮುಷು ಮುಮೋಷ, ಮುಮುಷಿವ, ಮುಮುಷಿವು|

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಮೋಷಿತಾ, ಮೋಷಿತಾರೌ, ಮೋಷಿತಾರಃ| ಮೋಷಿತಾಸಿ, ಮೋಷಿತಾಸ್ತಃ, ಮೋಷಿತಾಸ್ತು| ಮೋಷಿತಾಸ್ಮಿ, ಮೋಷಿತಾಸ್ವಃ, ಮೋಷಿತಾಸ್ವಃ|

ಲೃಟ್:ರೂಪಗಳು: ಮೋಷಿಷ್ಯತಿ, ಮೋಷಿಷ್ಯತಃ, ಮೋಷಿಷ್ಯನ್ತಿ|

ಲೋಟ್:ರೂಪಗಳು: ಮುಷ್ಣಾತು/ಮುಷ್ಣೀತಾತ್, ಮುಷ್ಣೀತಾಮ್, ಮುಷ್ಣನ್ತು|

ಲಜ್:ರೂಪಗಳು: ಅಮುಷ್ಣಾತ್, ಅಮುಷ್ಣೀತಾಮ್, ಅಮುಷ್ಣನ್|

ವಿ. ಲಿಜ್:ರೂಪಗಳು: ಮುಷ್ಣೀಯಾತ್, ಮುಷ್ಣೀಯಾತಾಮ್, ಮುಷ್ಣೀಯುಃ|

ಆ.ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಮುಷ್ಯಾತ್, ಮುಷ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಮುಷ್ಯಾಸುಃ|

ಲುಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಮೋಷೀತ್, ಅಮೋಷಿಷ್ಣಾಮ್, ಅಮೋಷಿಷುಃ|

ಲೃಜ್:ಅಮೋಷಿಷ್ಯತ್, ಅಮೋಷಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಮೋಷಿಷ್ಯನ್| ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತು 20. ಜ್ಞಾ-ಅವಬೋಧನೇ- (ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವದು ಎಂದು ಅರ್ಥ)- "ಶೇಷಾತ್ ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ವೈಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ ಇದು ಪರಸ್ವೈಪದಿ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಆದರೆ 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು 'ಥಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಭಾರದ್ವಾಜ ನಿಯಮದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಬರುತ್ತದೆ. 'ಶಿತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಶ್ವ(ನಾ)' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ಜ್ಞಾಜನೋರ್ಜಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜ್ಞಾ' ಗೆ 'ಜಾ' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ ಜಜ್ಞೌ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. "ಹಲಾದಿ ಶೇಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ಪ್ರವೃತ್ತವಾದಾಗ, 'ಜ್ಞ' ದಲ್ಲಿಯ 'ಇ' ಲೋಪವಾಗಿ ಆದಿ ವರ್ಣವಾದ 'ಜ್' ಮತ್ತು 'ಅ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿದು ಎರಡೂ ಸೇರಿ 'ಜ' ಎಂದಿರುತ್ತದೆ.

ಈ ಧಾತುವು "ಅನುಪಸರ್ಗಜ್ಞೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ತೃಗಾಮಿ ಕ್ರಿಯಾ

ಫಲದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ.

‘ಜ್ಞಾ’ ಧಾತುವಿನ ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಜಾನಾತಿ, ಜಾನೀತಃ, ಜಾನನ್ತಿಜಾನಾಸಿ, ಜಾನೀಥಃ, ಜಾನೀಥಾ ಜಾನಾಮಿ, ಜಾನೀವಃ, ಜಾನೀಮಃ|

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಜಜ್ಞೌ, ಜಜ್ಞತುಃ, ಜಜ್ಞುಃ| ಜಜ್ಞಥ/ಜಜ್ಞಾಥ, ಜಜ್ಞಥುಃ, ಜಜ್ಞ ಜಜ್ಞೌ ಜಜ್ಞವ, ಜಜ್ಞಮ|

ಲುಟ್:ರೂಪಗಳು: ಜ್ಞಾತಾ, ಜ್ಞಾತಾರೌ, ಜ್ಞಾತಾರಃ| ಜ್ಞಾತಾಸಿ, ಜ್ಞಾತಾಸ್ಯಃ, ಜ್ಞಾತಾಸ್ಮ| ಜ್ಞಾತಾಸ್ಮಿ, ಜ್ಞಾತಾಸ್ಯಃ, ಜ್ಞಾತಾಸ್ಯಃ|

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಜ್ಞಾಸ್ಯತಿ, ಜ್ಞಾಸ್ಯತಃ, ಜ್ಞಾಸ್ಯಂತಿ ಜ್ಞಾಸ್ಯಸಿ, ಜ್ಞಾಸ್ಯಥಃ, ಜ್ಞಾಸ್ಯಥ| ಜ್ಞಾಸ್ಯಾಮಿ, ಜ್ಞಾಸ್ಯಾವಃ, ಜ್ಞಾಸ್ಯಾಮಃ|

ರೋಟ್:ರೂಪಗಳು: ಜಾನಾತು/ಜಾನೀತಾತ್, ಜಾನೀತಾಮ್, ಜಾನನ್ತು ಜಾನೀಃ, ಜಾನೀತಮ್, ಜಾನೀತಾ ಜಾನಾನಿ, ಜಾನಾವ, ಜಾನಾಮ|

ಲಜ್:ರೂಪಗಳು: ಅಜಾನಾತ್, ಅಜಾನೀತಾಮ್, ಅಜಾನನ್| ಅಜಾನಾಃ, ಅಜಾನೀತಮ್, ಅಜಾನೀತಾ ಅಜಾನಾಮ್, ಅಜಾನೀವ, ಅಜಾನೀಮ|

ಎ.ಲಿಜ್:ರೂಪಗಳು: ಜಾನೀಯಾತ್, ಜಾನೀಯಾತಾಮ್, ಜಾನೀಯುಃ| ಜಾನೀಯಾಃ, ಜಾನೀಯಾತಮ್, ಜಾನೀಯಾತಾ ಜಾನೀಯಾಮ್, ಜಾನೀಯಾವ, ಜಾನೀಯಾಮ|

ಆ.ಲಿಜ್: “ವಾಽನ್ಯಸ್ಯ ಸಂಯೋಗಾದೇಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಏತ್ವ(ಎ) ಬಂದು ರೂಪಗಳು: ಜ್ಞೇಯಾತ್/ಜ್ಞಾಯಾತ್, ಜ್ಞೇಯಾಸ್ತಾಮ್/ ಜ್ಞಾಯಾಸ್ತಾಮ್, ಜ್ಞೇಯಾಸುಃ/ಜ್ಞಾಯಾಸುಃ| ಜ್ಞೇಯಾಃ/ಜ್ಞಾಯಾಃ, ಜ್ಞೇಯಾಸ್ತಮ್/ ಜ್ಞಾಯಾಸ್ತಮ್| ಜ್ಞೇಯಾಸ್ತ/ಜ್ಞಾಯಾಸ್ತ|ಜ್ಞೇಯಾಸಮ್/ಜ್ಞಾಯಾಸಮ್, ಜ್ಞೇಯಾಸ್ತ/ ಜ್ಞಾಯಾಸ್ತ, ಜ್ಞೇಯಾಸ್ತ/ಜ್ಞಾಯಾಸ್ತ|

ಲುಜ್:“ಯಮ-ರಮ -ನಮಾತಾಮ ಸಕ್ ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸಕ್’ ಮತ್ತು ‘ಇಟ್’ ಬಂದು, ರೂಪಗಳು; ಅಜ್ಞಾಸೀತ್, ಅಜ್ಞಾಸಿಷ್ಠಾಮ್, ಅಜ್ಞಾಸಿಷುಃ| ಅಜ್ಞಾಸೀಃ, ಅಜ್ಞಾಸಿಷ್ಠಮ್, ಅಜ್ಞಾಸಿಷ್ಠ ಅಜ್ಞಾಸಿಷಮ್, ಅಜ್ಞಾಸಿಷ್ಠ ಅಜ್ಞಾಸಿಷ್ಠ|

ಲೃಜ್: ಅಜ್ಞಾಸ್ಯತ್, ಅಜ್ಞಾಸ್ಯತಾಮ್, ಅಜ್ಞಾಸ್ಯನ್| ಅಜ್ಞಾಸ್ಯಃ, ಅಜ್ಞಾಸ್ಯತಮ್, ಅಜ್ಞಾಸ್ಯತಾ ಅಜ್ಞಾಸ್ಯಮ್, ಅಜ್ಞಾಸ್ಯಾವ, ಅಜ್ಞಾಸ್ಯಾಮ| ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

‘ಜ್ಞಾ’ ಧಾತುವಿನ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಜಾನೀತೇ, ಜಾನಾತೇ, ಜಾನತೇ| ಜಾನೀಷೇ, ಜಾನಾಥೇ, ಜಾನೀಧೇ| ಜಾನೇ, ಜಾನೀವಹೇ, ಜಾನೀಮಹೇ|

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಜಜ್ಞೇ, ಜಜ್ಞತೇ, ಜಜ್ಞರೇ| ಜಜ್ಞೇಷೇ, ಜಜ್ಞಥೇ, ಜಜ್ಞಧೇ|

ಜಜ್ಞೇ, ಜಜ್ಞೇವಹೇ, ಜಜ್ಞೇಮಹೇ|

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು ; ಜ್ಞಾತಾ, ಜ್ಞಾತಾರೌ, ಜ್ಞಾತಾರಃ| ಜ್ಞಾತಾಸೇ, ಜ್ಞಾತಾಸಾರ್ಥೇ, ಜ್ಞಾತಾರ್ಥೇ| ಜ್ಞಾತಾಹೇ, ಜ್ಞಾತಾಸ್ವಹೇ, ಜ್ಞಾತಾಸ್ಮಹೇ|

ಲೃಟ್:ರೂಪಗಳು: ಜ್ಞಾಸ್ಯತೇ, ಜ್ಞಾಸ್ಯೇತೇ, ಜ್ಞಾಸ್ಯಂತೇ| ಜ್ಞಾಸ್ಯಸೇ, ಜ್ಞಾಸ್ಯೇಥೇ, ಜ್ಞಾಸ್ಯದ್ವೇ| ಜ್ಞಾಸ್ಯೇ, ಜ್ಞಾಸ್ಯಾವಹೇ, ಜ್ಞಾಸ್ಯಾಮಹೇ|

ರೋಟ್:ರೂಪಗಳು: ಜಾನೀತಾಮ್, ಜಾನಾತಾಮ್, ಜಾನತಾಮ್|ಜಾನಿಷ್ಯ, ಜಾನಾಥಾಮ್, ಜಾನೀದ್ವಮ್| ಜಾನೈ, ಜಾನಾವಹೈ, ಜಾನಾಮಹೈ|

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಜಾನೀತ, ಅಜಾನಾತಾಮ್, ಅಜಾನತ| ಅಜಾನೀಥಾಃ, ಅಜಾನಾಥಾಮ್, ಅಜಾನೀದ್ವಮ್| ಅಜಾನಿ, ಅಜಾನೀವಹಿ, ಅಜಾನೀಮಹಿ|

ಏ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಜಾನೀತ, ಜಾನೀಯಾತಾಮ್, ಜಾನೀರನ್| ಜಾನೀಥಾಃ, ಜಾನೀಯಾಥಾಮ್, ಜಾನೀದ್ವಮ್| ಜಾನೀಯ, ಜಾನೀವಹಿ, ಜಾನೀಮಹಿ|

ಆ.ಲಿಜ್:ರೂಪಗಳು: ಜ್ಞಾಸೀಷ್ಯ, ಜ್ಞಾಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಜ್ಞಾಸೀರನ್| ಜ್ಞಾಸೀಷ್ಠಾಃ, ಜ್ಞಾಸೀಯಾಥಾಮ್, ಜ್ಞಾಸೀದ್ವಮ್| ಜ್ಞಾಸೀಯ, ಜ್ಞಾಸೀವಹಿ, ಜ್ಞಾಸೀಮಹಿ|

ಲುಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಜ್ಞಾಸಿಷ್ಯ, ಅಜ್ಞಾಸಿಷಾತಾಮ್, ಅಜ್ಞಾಸಿಷತ| ಅಜ್ಞಾಸಿಷ್ಠಾಃ, ಅಜ್ಞಾಸಿಷಾಥಾಮ್, ಅಜ್ಞಾಸಿದ್ವಮ್| ಅಜ್ಞಾಸಿಷಿ, ಅಜ್ಞಾಸಿಷಹಿ, ಅಜ್ಞಾಸಿಷ್ಮಹಿ|

ಲೃಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಜ್ಞಾಸ್ಯತ, ಅಜ್ಞಾಸ್ಯೇತಾಮ್, ಅಜ್ಞಾಸ್ಯಂತ| ಅಜ್ಞಾಸ್ಯಥಾಃ, ಅಜ್ಞಾಸ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಜ್ಞಾಸ್ಯದ್ವಮ್| ಅಜ್ಞಾಸ್ಯೇ, ಅಜ್ಞಾಸ್ಯಾವಹಿ, ಅಜ್ಞಾಸ್ಯಾಮಹಿ| ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಧಾತುಗಳು ಮುಗಿದವು.

ಅತ್ಯನೇಪದಿ ಧಾತುಗಳು

ಧಾತು 21. ವೃಜ್-ಸಮ್ಪ್ರಕ್ತೌ(ಪೂಜಿಸುವುದು ಅಥವಾ ಸೇವಿಸುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ) ಇದರಲ್ಲಿ 'ವೃ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಇತಿ' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅತ್ಯನೇಪದಿಯಾಗಿದೆ ಮತ್ತು 'ಸೇಟ್' ಆಗಿದೆ. "ಶ್ರುಕಃ ಕಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ 'ಕಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ಇಡಾಗಮವು ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಅತ್ಯನೇಪದಿ 'ವೃಜ್' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ವೃಣೀತೇ, ವೃಣಾತೇ, ವೃಣತೇ|

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ವವ್ರೇ, ವವ್ರಾತೇ, ವವ್ರರೇ|

ಲುಟ್:ರೂಪಗಳು: ವರೀತಾ/ವರಿತಾ, ವರೀತಾರೌ, ವರೀತಾರಃ| ವರೀತಾಸೇ/ವರಿತಾಸೇ, ವರೀತಾಸಾರ್ಥೇ, ವರೀತಾರ್ಥೇ| ವರೀತಾಹೇ/ವರಿತಾಹೇ, ವರಿತಾಸ್ವಹೇ, ವರೀತಾಸ್ಮಹೇ|

ಲೃಟ್:ರೂಪಗಳು: ವರೀಷ್ಯತೇ/ವರಿಷ್ಯತೇ, ವರೀಷ್ಯೇತೇ, ವರಿಷ್ಯಂತೇ|

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ವ್ಯಣೀತಾಮ್, ವ್ಯಣಾತಾಮ್, ವ್ಯಣತಾಮ್| ವ್ಯಣಿಷ್ಠ,
ವ್ಯಣಾಥಾಮ್, ವ್ಯಣೀಧ್ವಮ್| ವ್ಯಣೈ, ವ್ಯಣಾವಹೈ, ವ್ಯಣಾಮಹೈ|

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅವ್ಯಣೀತ, ಅವ್ಯಣಾತಾಮ್, ಅವ್ಯಣತ|

ಎ. ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ವ್ಯಣೀತ, ವ್ಯಣೀಯಾತಾಮ್, ವ್ಯಣೀರನ್|

ಆ.ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ವರಿಷೀಷ್ಠ/ವೃಷೀಷ್ಠ, ವರಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ವರಿಷೀರನ್|

ಲುಜ್:ರೂಪಗಳು: ಅವರಿಷ್ಠ/ಅವೃತ, ಅವರಿಷಾತಾಮ್, ಅವರಿಷತ|

ಲ್ಯಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅವರಿಷ್ಯತ/ಅವರಿಷ್ಯತ, ಅವರಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅವರಿಷ್ಯನ್ತ|
ಇತ್ಯಾದಿರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

||ಇತಿ ಶ್ರಾವ್ಯದಿ (೨) ಗಣ ಪ್ರಕರಣಮ್||

||ಇಲ್ಲಗೆ ಶ್ರಾವ್ಯದಿ ಪ್ರಕರಣ (೨೦) ಮುಗಿಯಿತು||

ಪ್ರಕರಣ-21: ಅಥ ಚುರಾದಯಃ (10ನೇ ಗಣ)

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 695 ರಿಂದ 698 ವರೆಗೆ)

ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ 411 ಧಾತುಗಳು ಪರಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವರದರಾಜರು ರೂಪಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ 3 ಧಾತುಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಆರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

1. ಉಭಯಪದಿ ಧಾತುಗಳು (3)

1. ಚುರ-ಕದಿಯುವುದು, 2. ಕಥ-ಹೇಳುವುದು, 3. ಗಣ -ಎಣಿಸುವುದು.

(ಣಿಚ್ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಧಾತು ಚುರ ಸ್ವೇಯೇ(1)

ಸೂತ್ರ- 695. ಸೂತ್ರ- ಸತ್ಯಾಪ-ಪಾಶ-ರೂಪ-ವೀಣಾ-ತೂಲ-

ಶ್ಲೋಕ-ಸೇನಾ-ಲೋಮ-ತ್ವಜ-ವರ್ಮ-ವರ್ಣ

ಚೂರ್ಣ-ಚುರಾದಿಭ್ಯೋ ಣಿಚ್ (3.1.25)

ವೃತ್ತಿ-ವಿಭ್ಯೋ ಣಿಚ್ ಸ್ಯಾತ್ ಚೂರ್ಣಾನ್ವೇಭ್ಯಃ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಧಾತ್ವರ್ಥೇ' ಇತ್ಯೇವ ಸಿದ್ಧೇ, ತೇಷಾಂ ಇಹ ಗ್ರಹಣಂ ಪ್ರಪಂಚಾರ್ಥಮ್ ಚುರಾದಿಭ್ಯಸ್ತು ಸ್ವಾರ್ಥೇ ಪುಗನ್ತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ (7.3.86) ಇತಿ ಗುಣಃ ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ(3.1.32) ಇತಿ ಧಾತುತ್ವಮ್ ತಿಪ್-ಶಬಾದಿ ಗುಣ-ಅಯಾದೇಶೌ ಚೋರಯತಿ

ಅ.ವ್ಯ- ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಸತ್ಯಾಪ... ಚುರ್ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ 'ಣಿಚ್(ಇ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಚುರ್' ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳು 411 ಇವೆ. ಇವನ್ನು ಧಾತುಪಾಠದಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ 'ಸತ್ಯಾಪ' ಮೊದಲಾದ 12 ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ಮತ್ತು 'ಚುರ್' ಮೊದಲಾದ 411 ಧಾತುಗಳ ನಂತರ 'ಣಿಚ್ (ಇ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-1. ಚುರ್+ಣಿಚ್(ಇ) ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಣಿಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾಗಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ, ಉಪಧಾ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಚೋರ್+ಣಿಚ್(ಇ) = ಚೋರಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಮೇಲೆ "ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ ರೂಪಕ್ಕೆ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರ 'ಲಟ್' ಲಕಾರದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಚೋರಿ+ತಿಪ್ (ತಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಕರ್ತರಿ ಶಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪ್(ಅ) ಏಕರಣ ಬಂದು, ಚೋರಿ+ಅ+ ತಿಪ್(ಇ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರೇಫೋತ್ತರ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು, ಚೋರೇ+ಅ+ತಿಪ್(ತಿ) ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ 'ಏ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಚೋರ್+ ಅಯ್+ಅ+ತಿ=ಚೋರಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಆತ್ಮನೇಪದವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 696. ಸೂತ್ರ - ಣಿಚಶ್ಚ (1.3.74)

ವೃತ್ತಿ-ಣಿಜನ್ಯಾದಾತ್ಮನೇಪದಂ ಸ್ಯಾತ್ ಕರ್ತೃಗ್ರಾಮಿನಿ ಕ್ರಿಯಾಫಲೇ ಚೋರಯತೇ ಚೋರಯಾಮಾಸ ಚೋರಯಿತಾ ಚೋರಯಾಪೀಷ್ಠ(518) ಣಿಶ್ರೀತಿ ಚಜ್ (530) ಣೌ ಚಜೀತಿ ಹ್ರಸ್ವಃ (531) ಚಜೀತಿ ದ್ವಿತ್ವಮ್ (396) ಹಲಾದೀ ಶೇಷಃ (534) ದೀರ್ಘೋಲಘೋರಿತಿ ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ದೀರ್ಘಃ ಅಚೂಚುರತ್ ಅಚೂಚುರತ ಅಚೋರಯತ್ ಅಚೋರಯತ 'ಕಥ' ವಾಕ್ಯಪ್ರಬಂಧೇ(2) - ಅಲ್ಲೋಪಃ "ಅಚಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ ಪೂರ್ವವಿಧೌ" ಅಲ್ ವಿಧ್ಯರ್ಥಮಿದಂ ಪರನಿಮಿತ್ತೋಽಜಾದೇಶಃ ಸ್ಥಾನಿವತ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸ್ಥಾನಿಭೂತಾದಚಃ ಪೂರ್ವತ್ವೇನ ದೃಷ್ಟಸ್ಯ ವಿಧೌ ಕರ್ತವ್ಯೇ ಇತಿ ಸ್ಥಾನಿವತ್ತ್ವಾತ್ ನ ಉಪಧಾ ವೃದ್ಧಿಃ ಕಥಯತಿ ಅಗ್ಲೋಪಿತ್ವಾತ್ ದೀರ್ಘ-ಸನ್ನದ್ಭಾವೌ ನ ಅಚಕಥತ್

ಗಣ ಸಂಖ್ಯಾನೇ - ಗಣಯತಿ

ಸೂಚನೆ: ಮೇಲಿನ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಚುರ್, ಕಥ ಮತ್ತು ಗಣ ಎಂಬ ಮೂರು ಧಾತುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಈಗ ಅಚೋರಯತ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ವರೆಗೂ 'ಚುರ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು. ಇಷ್ಟರವರೆಗೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಉಳಿದ ಎರಡು ಧಾತುಗಳಾದ ಕಥ ಮತ್ತು ಗಣ ಗಳ ಬಗೆಗಿನ ವೃತ್ತಿಯ ಬಗ್ಗೆ ನಂತರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಲಾಗುವುದು.

ಪ.ಛೇ- ಣಿಚಃ, ಚಿ

ಅ.ವೃ- "ಅನುದಾತ್ತ ಜಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಂ ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಸ್ವರಿತ ಇತಿಃ ಕರ್ತೃಭಿಪ್ರಾಯೇ ಕ್ರಿಯಾಫಲೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ತೃಭಿಪ್ರಾಯೇ' ಮತ್ತು 'ಕ್ರಿಯಾಫಲೇ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಣಿಜಂತ ಧಾತುಗಳನಂತರ, ಕ್ರಿಯೆಯಫಲವು ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಸೇರುವದಾದರೆ, ಆತ್ಮನೇಪದವು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

ವಿವರಣೆ- ಒಂದುವೇಳೆ ಕ್ರಿಯೆಯ ಫಲವು ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಸೇರದಿದ್ದರೆ, ಣಿಜಂತ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಪರಸ್ಮೈಪದವೂ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಚೋರಯತೇ- 'ಚುರ್' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ 'ಣಿಚ್' ಬಂದು ಚೋರಿ ಎಂದಾದಮೇಲೆ 'ಲಚ್' 'ಲ' ಕಾರದಲ್ಲಿ "ಣಿಚಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದವು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. 'ತ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ ಇದಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ನಂತರ 'ಶಪ್'(ಅ) ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಚೋರಿ+ಅ+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಶಪ್(ಅ)' ಗೆ "ತಿಜ್ ಶಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚೋರಿ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಚೋರೇ+ಅ+ತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ

‘ಅಯ್’ ಆದೇಶ ಬಂದು ಚೋರ್+ಅಯ್+ಅ+ತ = ಚೋರಯತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ ತಕಾರೋತ್ತರ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ “ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೀರೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವ ಬಂದು ಚೋರಯತೇ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಚೋರಯತೇ, ಚೋರಯೇತೆ, ಚೋರಯಂತೇ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಚುರಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ‘ಣಿಚ್’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಮೇಲೆ ಎಲ್ಲ ಧಾತುಗಳೂ ಅನೇಕಾಚ್ ಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ಲಿಟ್’ ರೂಪದಲ್ಲಿ, ‘ಆಮ್’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ವಲಾದಿಯಾದ ಆರ್ಧಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಇಡಾ(ಇಟ್)ಗಮವು ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

“ಕಾಸ್ಯನೇಕಾಚ್ ಆಮ್ ವಕ್ತವ್ಯೋ ಲಿಟಿ” ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಅನೇಕಾಚ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರವೂ ‘ಆಮ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ‘ಆಮ್’ ಬಂದಮೇಲೆ, ಅದರ ನಂತರ “ಆಮಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಲಿಟ್’ ಗೆ ಲುಕ್ (ಲೋಪ) ಬಂದು ನಂತರ “ಕೃಇಷ್ಟಾನು ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ ಲಿಟೀ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಆಮ್’ ನ ಮೇಲೆ ಕೃ, ಭೂ, ಅಸ್ ಇವುಗಳ ಅನುಪ್ರಯೋಗವು ಆಗುತ್ತದೆ. ‘ಗೋಪಾಯಾಂಚಕಾರ’ ಎಂಬ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಚೋರಯಾಂಚಕಾರ - ‘ಚುರ್’ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ‘ಲಿಟ್’ ‘ಲ’ ಕಾರದ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇದ್ದಾಗ, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ “ಸತ್ಯಾಪ-ಪಾಶ-ರೂಪ..... ಚುರಾದಿಭ್ಯೋ ಣಿಚ್ (3.1.25) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಣಿಚ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಣಿಚ್’ ನಲ್ಲಿಯ ‘ಣ್’ ಕಾರ ಮತ್ತು ‘ಚ್’ ಕಾರಗಳು ‘ಇತ್’ ಸಂಜ್ಞಕಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಅವು ಲೋಪವಾಗಿ ‘ಇ’ ಮಾತ್ರ ಉಳಿದು, ಚುರ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ಣಿಚ್’ ನ ‘ಇ’ ಕಾರಕ್ಕೆ “ಆರ್ಧಧಾತುಕಂ ಶೇಷಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು “ಪುಗಂತ ಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಚುರ್’ ನ ಉಪಧೇಯಾದ ‘ಉ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಚೋರ್+ಇ = ಚೋರಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. “ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪರೋಕ್ಷ ಭೂತಕಾಲದಲ್ಲಿ “ಪರೋಕ್ಷೇ ಲಿಟ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಲಿಟ್’ ಬಂದು, ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ‘ತಿಪ್’ (ಮೂ.ಆ.ಪ್ರ)ಬರುತ್ತದೆ. ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ‘ಣಲ್(ಅ)’ ಎಂಬ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಚೋರಿ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಕಾಸ್ಯನೇಕಾಚ್ ಆಮ್ ವಕ್ತವ್ಯೋ ಲಿಟಿ” ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ‘ಆಮ್’ ಬಂದು ಚೋರಿ+ಆಮ್+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಚೋರಿ’ಯಲ್ಲಿರುವ ‘ಇ’ ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ “ಅಯಾಮಾಂತಾಲ್ವಾಯ್ಕೇಲ್ ವಿಷ್ಣುಷು” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಅಯ್’ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಚೋರ್+ಅಯ್+ಆಮ್+ಅ=ಚೋರಯಾಮ್+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. “ಆಮಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಲಿಟ್’ ನ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರ “ಕೃಇಷ್ಟಾನು ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ ಲಿಟಿ” ಚೋರಯಾಮ್+ಕೃ+ಲಿಟ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ಲಿಟ್’ ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ‘ತಿಪ್’, ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ‘ಣಲ್(ಅ)’ ಮತ್ತು ‘ಕೃ’ ಗೆ “ಲಿಟಿ ಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಮತ್ತು “ಉರತ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಅರ್’ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಂತರ ಹಲಾದಿಶೇಷವಾಗಿ “ಕುಹೋಶ್ಚುಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚುತ್ವ ಬಂದು, ಚೋರಯಾಮ್+ಚಕ್ಯ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ಕ್ಯ’ ನಲ್ಲಿರುವ ‘ಯು’ ಕಾರಕ್ಕೆ “ಅಚೋಽಸ್ಥಿತಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರ್ (ವೃದ್ಧಿ) ಬಂದು ಚೋರಯಾಮ್+ಚಕ್+ಆರ್+ಅ= ಚೋರಯಾಂಚಕಾರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ ‘ಮ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ, ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಪರಸರ್ವಣ ಬಂದಾಗ, ‘ಇ’ ಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಚೋರಯಾಂಚಕಾರ ಎಂಬ ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದ ರೂಪಗಳೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ವಿವರಣೆ- ಚುರಾದಿ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಎಲ್ಲ ಧಾತುಗಳು “ಣಿಚ್” ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ಅನೇಕಾಚ್‌ಗಳಾಗಿಯೇ ಇವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲ ಧಾತುಗಳಮೇಲೆ ‘ಲಿಟ್’ನಲ್ಲಿ ಆಮ್, ಕ್ಯ, ಭೂ, ಅಸ್ ಗಳಿಗೆ ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಮೊದಲಾದವುಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿತ್ವ ಬರುವುದರಿಂದ, ಆಗ ಣಂತವಾದ ‘ಚೋರಿ’ ಧಾತುವಿಗೆ (ಉಭಯಪದಿ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ) ಅನು ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನ ‘ಕ್ಯ’ ಧಾತುವು ಉಭಯಪದಿ ಆಗುತ್ತದೆ. ‘ಲಿಟ್’ ಪರಸ್ಥಿಪದಿಯಲ್ಲಿ ಚೋರಯಾಂಚಕಾರ ಎಂದೂ, ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಲ್ಲಿ ಚೋರಯಾಂಚಕಾರ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

‘ಭೂ’ ಮತ್ತು ‘ಅಸ್’ ಇವುಗಳ ಅನುಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಪರಸ್ಥಿಪದಿ ರೂಪಗಳೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಕಾರಣ ಇವೆರಡೂ ಪರಸ್ಥಿಪದಿಗಳಾಗಿವೆ.

ಉದಾ- ಚೋರಯಾಮ್ ಬಭೂವ, ಚೋರಯಾಮಾಸ ಇತ್ಯಾದಿ ಪರಸ್ಥಿಪದ ರೂಪಗಳೇ ಇರುತ್ತವೆ ‘ಲುಟ್’ ನಲ್ಲಿ ‘ಣಿಚ್’ ಮೊದಲಾದವು ಬಂದು ಚೋರಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ತಿಪ್, ಇಚ್, ತಾಸಿ, ಮೊದಲಾದವು ಬಂದು, ಚೋರಿ+ಇ+ತಾಸ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ಇ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ, ‘ಅಯ್’ ಆದೇಶ ಮತ್ತು ‘ತಿ’ ಗೆ ‘ಡಾ(ಆ)’ ಆದೇಶ ‘ಟಿ(ಅಸ್)’ ಲೋಪಗಳಾಗಿ, ಚೋರಯಿತಾ ಎಂದು ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಸ್ಥಿಪದ, ಆತ್ಮನೇಪದಗಳಲ್ಲಿ, ಆಯಾ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರಥಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಥಿಪದ ಮತ್ತು ಆತ್ಮನೇಪದಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾನರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ ಎಂಬುದು ಗಮನಾರ್ಹ.

ಲೃಟ್ -ಪರಸ್ಥಿಪದದಲ್ಲಿ: ಸ್ಯತಿ, ಸ್ಯತಃ, ಸ್ಯನ್ತಿ ಸ್ಯಸಿ, ಸ್ಯಥಃ, ಸ್ಯಥಃ, ಸ್ಯಾಮಿ, ಸ್ಯಾವಃ, ಸ್ಯಾಮಃ| ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಇಡಾಗಮವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಚೋರಯಿಷ್ಯತಿ, ಚೋರಯಿಷ್ಯತಃ, ಚೋರಯಿಷ್ಯಂತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇರೀತಿಯಾಗಿ ಚೋರಯಿಷ್ಯತೇ, ಚೋರಯಿಷ್ಯತೇ, ಚೋರಯಿಷ್ಯಂತೇ ಇತ್ಯಾದಿರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೋಟ್ -ಪರಸ್ಥಿಪದದಲ್ಲಿ: ತು/ತಾತ್, ತಾಮ್, ಅನ್ತು ಲೋಪಃ/ತಾತ್, ತಮ್, ತ ಆನಿ, ಆವ, ಆಮು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಚೋರಯತು/ಚೋರಯತಾತ್, ಚೋರಯತಾಮ್, ಚೋರಯಂತು ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ: ತಾಮ್, ಇತಾಮ್, ಅನ್ತಾಮ್, ಸ್ವ ಇಥಾಮ್, ಧ್ವಮ್, ಐ,

ಆವಹ್ಯೆ, ಆಮಹ್ಯೆ! ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಚೋರಯತಾಮ್, ಚೋರಯೇತಾಮ್, ಚೋರಯನ್ತಾಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಜ್-“ಲಜ್‌ಲುಜ್‌ಲ್ಯಜ್ಜ್ವದುದಾತ್ತಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಡಾ(ಅಟ್)ಗಮ ಬಂದು, ಪರಸ್ವೈಪದದಲ್ಲಿ : ತ್, ತಾಮ್, ಅನ್ | ಸ್, ತಮ್, ತಿ ಅಮ್, ವ, ಮ| ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಅಚೋರಯತ್, ಅಚೋರಯತಾಮ್ ಅಚೋರಯನ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಡಾ(ಅಟ್)ಗಮ ಬಂದು, ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ: ತ, ಇತಾಮ್, ಅಂತಿ ತಾಸ್, ಇಥಾಮ್, ಧ್ವಮ್| ಇ, ವಹಿ, ಮಹಿ| ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಅಚೋರಯತ, ಅಚೋರಯೇತಾಮ್, ಅಚೋರಯನ್ತ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ವಿಧಿಲಿಜ್-ಪರಸ್ವೈ ಪದದಲ್ಲಿ-ಈತ್, ಈತಾಮ್, ಈಯುಃ| ಈಸ್, ಈತಮ್, ಈತಿ ಈಯಮ್, ಈವ, ಈಮ. ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಚೋರಯೇತ, ಚೋರಯೇತಾಮ್, ಚೋರಯೇಯುಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಈತ, ಈಯಾತಾಮ್, ಈರನ್| ಈಥಾಃ, ಈಯಾಥಾಮ್, ಈಧ್ವಮ್| ಈಯ, ಈವಹಿ, ಈಮಹಿ| ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಚೋರಯೇತ, ಚೋರಯೇಯಾತಾಮ್, ಚೋರಯೇರನ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆಶೀರ್ಲಿಜ್-

ಪರಸ್ವೈ ಪದದಲ್ಲಿ, ಚೋರಿ ಎಂಬ ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾದಮೇಲೆ ಆಶೀರ್ಲಿಜ್ ನಲ್ಲಿ 'ತಿ' ಮತ್ತು 'ಯಾಸುಟ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಚೋರಿ+ಯಾಸ್ (ಯಾಸುಟ್)+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತಿ' ಎಂಬ ಮೂ.ಆ.ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಇ' ಗೆ, “ಇತತ್ವ(3.4.100)” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪ' ಬಂದು, ಚೋರಿ+ಯಾಸ್ (ಯಾಸುಟ್)+ತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಯಾಸ್' ಇದು ಆರ್ಥಧಾತುಕವಾಗಿದ್ದರೂ 'ವಲಾದಿ'ಯಾಗಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಇಡಾ(ಇ)ಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ 'ಚೋರಿ'ಯಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರವು 'ಣಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ'ಕಾರವಾದ್ದರಿಂದ “ಣೇರನಿಟಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಚೋರ್+ಯಾಸ್+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಯಾಸ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ “ಸ್ಥೋಃ ಸಂಯೋಗಾದೇರನೇ ಚಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪ' ಬಂದು, ಚೋರ್+ಯಾ+ತ್ =ಚೋರ್ಯಾತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಚೋರ್ಯಾತ್, ಚೋರ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಚೋರ್ಯಾಸುಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ -ಸೀಷ್ಟ, ಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸೀರನ್| ಸೀಷ್ಟಾಃ, ಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸೀಡ್ವಮ್/ಸೀಡ್ವಮ್, ಸೀಯ, ಸೀವಹಿ, ಸೀಮಹಿ| ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಚೋರಯಿಷೀಷ್ಟ, ಚೋರಯಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಚೋರಯಿಷೀರನ್, ಚೋರಯಿಷೀಷ್ಟಾಃ, ಚೋರಯಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಚೋರಯಿಷೀಡ್ವಮ್, ಚೋರಯಿಷೀಡ್ವಮ್, ಚೋರಯಿ-ಷೀಯ, ಚೋರಯಿಷೀವಹಿ, ಚೋರಯಿಷೀಮಹಿ| ಎಂಬ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲುಜ್ :ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದದಲ್ಲಿ, 'ಚೋರಿ' ಎಂದು ರೂಪಸಿದ್ಧವಾದಮೇಲೆ, 'ತಿಪ್' ಮತ್ತು 'ಅಡಾ(ಅಟ್)ಗಮ' ಬಂದಮೇಲೆ, ಅಚೋರಿ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ 'ಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಸಿಚ್' ಆದೇಶವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಣಿಶ್ರಿದ್ವುಪ್ಪುಃ ಕರ್ತರಿ ಚಂಗ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣ್ಯನ್ತ' ಧಾತುವು ಆಗುವುದರಿಂದ, 'ಚ್' ಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಚಜ್(ಅ)' ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅಚೋರಿ+ಅ+ತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಣೇರನಿಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಅಚೋರ್+ಅ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಣೌ ಚಜ್ ಉಪಧಾಯಾಃ ಹ್ರಸ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾಭೂತವಾದ 'ಚ' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಓ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು 'ಉ'ಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅಚುರ್+ಅತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಚಜಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚುರ್' ಎಂಬ ರೂಪಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆಗ ಇದಕ್ಕೆ ಅಭ್ಯಾಸ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಮೇಲೆ, "ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚುಚುರ್+ಅತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಮೇಲೆ "ಸನ್ನಲ್ಲಘುನಿ ಚಜ್ ಪರೇಽನಗ್ ಲೋಪೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಚು' ಗೆ ಸನ್ನದ್ಧಾವ ('ಸನ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವಾಗಬೇಕೋ) ವಾಗಿ ಅತಿದೇಶವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಾದಮೇಲೆ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಚು'ಗೆ "ದೀರ್ಘೋ ಲಘೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಅಚೂಚುರ್+ಅತ್=ಅಚೂಚುರತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ಥಸ್' 'ಝ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸೇರಿದಾಗಲೂ ಮತ್ತು ಆತ್ಮನೇ ಪದಗಳಲ್ಲೂ ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಇರುತ್ತದೆ.

[ಚುರಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ, 'ಲುಜ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಲಕ್ಷ್ಯ ಕೊಡಬೇಕಾಗಿದೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ- ಅನ್ಯ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ 'ಣಿಚ್(ಇ)' ಬಂದನಂತರ, ರೂಪಗಳು ಸುಲಭವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ 'ಲುಜ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಚಜ್, ದ್ವಿತ್ವ, ಸನ್ನದ್ಧಾವ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುತ್ತವೆ].

ಹೀಗೆ ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದದಲ್ಲಿ 'ಲುಜ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ, ಚುರ್-ಚೋರಿ ಎಂದಾದಮೇಲೆ ಅಚೂಚುರತ್, ಅಚೂಚುರತಾಮ್, ಅಚೂಚುರನ್ ಇತ್ಯಾದಿರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ. ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಾದರೋ ಅಚೂಚುರತ, ಅಚೂಚುರೇತಾಮ್, ಅಚೂಚುರನ್ತ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಲ್ಯಜ್ - ಇಲ್ಲಿ ಅಡಾ(ಅಟ್)ಗಮ, ಸ್ಯ- ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು ಇಡಾ(ಇಟ್)ಗಮ ಬಂದು, ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದದಲ್ಲಿ - ಸ್ಯತ್, ಸ್ಯತಾಮ್, ಸ್ಯನ್, ಸ್ಯಸ್(ಃ), ಸ್ಯತಂ, ಸ್ಯತ ಸ್ಯಮ್, ಸ್ಯಾವ, ಸ್ಯಾಮ್ ಎಂಬ ತಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಅಚೋರಯಿಷ್ಯತ್, ಅಚೋರಯಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಚೋರಯಿಷ್ಯನ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ - ಸ್ಯತ, ಸ್ಯೇತಾಮ್, ಸ್ಯನ್ತ, ಸ್ಯಥಾಃ, ಸ್ಯೇಥಾಮ್, ಸ್ಯಧ್ವಮ್, ಸ್ಯೇ, ಸ್ಯಾವಹಿ, ಸ್ಯಾಮಹಿ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಮೇಲಿನಂತೆ ಅಡಾಗಮ, ಇಡಾಗಮ ಬಂದಮೇಲೆ ಅಚೋರಯಿಷ್ಯತ, ಅಚೋರಯಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಚೋರಯಿಷ್ಯನ್ತ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ:- 'ಕಥ' ವಾಕ್ಯಪ್ರಬಂಧೇ-'ಕಥ' ಎಂಬ ಧಾತುವು ವಾಕ್ಯಪ್ರಬಂಧ ಅಥವಾ ವಾಕ್ಯಗಳ ಉಚ್ಚಾರಣೆ (ಮಾತನಾಡುವುದು) ಇತ್ಯಾದಿ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವು ಅದಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಮತ್ತು ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರಪ್ಪ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ

ಧಾತು 2. ಕಥ ವಾಕ್ಯಪ್ರಬಂಧೇ-

ಕಥ ಎಂಬ ಈ ಅದಂತ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ "ಸತ್ಯಾಪ-ಪಾಶ..... ಚುರಾದಿಭ್ಯೋ ಣಿಚ್" (3.1.25) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಿಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದರಿಂದ ಕಥ+ಇ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಣಿಚ್' ಇದು ಆರ್ಥಧಾತುಕವಾದದ್ದರಿಂದ "ಅತೋ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಥ' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಕಥ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರ(ಉಪಧೆ)ಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. "ಅಚಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ ಪೂರ್ವವಿಧೌ (1.1.57)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅ' ಕಾರದ ಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಮಾಡಿದಾಗ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಪರನಿಮಿತ್ತವಾದ (ಪರವಾಗಿರುವ ವರ್ಣವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬರುವ) 'ಅಚ್'ಆದೇಶವು ಸ್ಥಾನಿಯಾದ 'ಅಚ್' ಗಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ, ಅದು ಸ್ಥಾನಿಯಂತೆಯೇ ಇರುವದು.

ಇಲ್ಲಿ ಕಥ+ಣಿಚ್(ಇ) ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಕಥ' ದಲ್ಲಿರುವ ಕೊನೆಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಣಿಚ್' ನ್ನು ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಲೋಪವು ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ, (ಈ 'ಅ' ಕಾರ ಲೋಪವು) ಪರ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿದೆ. ಈಗ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ (ಕ-ಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿ 'ಅ'ಕಾರ) ವೃದ್ಧಿರೂಪ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದೇವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅ' ಕಾರ ಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವವು ಬರುವದು. ಅಂದರೆ 'ಅ' ಕಾರ ಲೋಪವಾದರೂ, ಅಲ್ಲಿ 'ಅ' ಕಾರವಿದ್ದಂತೆಯೇ ಭಾವಿಸಲಾಗುವದು. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಕ' ಕಾರದ ನಂತರ ಇರುವ 'ಅ' ಕಾರವು ಉಪಧೆಯಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಕಥ್+ಇ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಗುಣ, ಅಯಾದೇಶಗಳು ಬಂದು, ಕಥಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲುಜ್-'ಲುಜ್' 'ಲ'ಕಾರದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸನ್ನದ್ಭಾವ, ಇತ್ಸ ಮತ್ತು ದೀರ್ಘಗಳು ಬಾರದೇ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಚಜ್', ದ್ವಿತ್ವ, ಅಭ್ಯಾಸ ಕಾರ್ಯ ಮತ್ತು ಚುತ್ವಾದಿಗಳು ಮಾತ್ರ ಬಂದು, 'ಅಚಕಥತ್' ಎಂದು ಪರಸ್ಪ್ರಪದಲ್ಲೂ, 'ಅಚಕಥತ್' ಎಂದು ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲೂ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

[ಸೂಚನೆ: ಇಲ್ಲಿ ಸನ್ನದ್ಭಾವ ಬಾರದೇ ಇರುವದಕ್ಕೆ ಅಗ್ನೋ(ಅಕ್)ಪವೇ ಕಾರಣ, "ಸನ್ನಲಘುನಿ ಚಜ್ ಪರೇ ಅನಗ್ನೋಪೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸನ್ನದ್ಭಾವವು ಬರಲಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ 'ಅಕ್' ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ. 'ಅಕ್'ನ ಲೋಪವೇ ಅಗ್ನೋಪ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ].

ಸೂಚನೆ: ಚುರಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಧಾತುಗಳು 'ಅದಂತ'ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ವೃದ್ಧಿಗಳ ನಿಷೇಧವು ಮತ್ತು ಅಗ್ನೋಪಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸನ್ನದ್ಭಾವ ನಿಷೇಧವು ಇದೆ.

'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಕಥಯತಿ, ಕಥಯತೇ ಎಂದೂ 'ಲಿಟ್'ನಲ್ಲಿ ಕಥಯಾಙ್ಕಾರ, ಕಥಯಾಂಬಭೂವ, ಕಥಯಾಮಾಸ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲುಟ್- ಪರಸ್ಥಿಪದಿಯಲ್ಲಿ-ಕಥಯಿತಾ, ಕಥಯಿತಾರೌ, ಕಥಯಿತಾರಃ| ಕಥಯಿತಾಸಿ, ಕಥಯಿತಾಸ್ತಃ, ಕಥಯಿತಾಸ್ಥ| ಕಥಯಿತಾಸ್ಮಿ, ಕಥಯಿತಾಸ್ವಃ, ಕಥಯಿತಾಸ್ವಃ|

ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಲ್ಲಿ- ಕಥಯಿತಾ, ಕಥಯಿತಾರೌ, ಕಥಯಿತಾರಃ| ಕಥಯಿತಾಸೇ, ಕಥಯಿತಾಸಾರ್ಥೇ, ಕಥಯಿತಾರ್ಥೇ| ಕಥಯಿತಾಹೇ, ಕಥಯಿತಾಸ್ವಹೇ, ಕಥಯಿತಾಸ್ವಹೇ| ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲ್ಯುಟ್ - 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಕಥಯಿಷ್ಯತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಪರಸ್ಥಿಪದದಲ್ಲೂ ಮತ್ತು ಕಥಯಿಷ್ಯತೇ, ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲೂ ಆಗುತ್ತವೆ.

ಲೋಟ್- 'ಲ್'ಕಾರದ ಪರಸ್ಥಿ ಪದದಲ್ಲಿ-ಕಥಯಿತು/ಕಥಯಿತಾತ್, ಕಥಯಿತಾಮ್, ಕಥಯಿನ್ತು| ಕಥಯ/ಕಥಯಿತಾತ್, ಕಥಯಿತಮ್, ಕಥಯಿತ| ಕಥಯಾನಿ, ಕಥಯಾವ, ಕಥಯಾಮು|

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಕಥಯಿತಾಮ್, ಕಥಯೇತಾಮ್, ಕಥಯಿನ್ತಾಮ್| ಕಥಯಿಥಾಃ, ಕಥಯೇಥಾಮ್, ಕಥಯಿಧ್ವಮ್| ಕಥಯೈ, ಕಥಯಾವಹೈ, ಕಥಯಾಮಹೈ| ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಜ್- 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಥಿಪದದಲ್ಲಿ ಅಕಥಯತ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಮತ್ತು ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ಅಕಥಯತ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ವಿಧಿಲಿಜ್ ನಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಥಿಪದದಲ್ಲಿ ಕಥಯೇತ್, ಕಥಯೇತಾಮ್, ಕಥಯೇಯುಃ| ಇತ್ಯಾದಿರೂಪಗಳು, ಮತ್ತು ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ಕಥಯೇತ, ಕಥಯೇಯಾತಾಮ್, ಕಥಯೇರನ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆಶೀರ್ಲಿಜ್‌ನಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಥಿಪದದಲ್ಲಿ "ಅತೋ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಮತ್ತು "ಣೇರನಿಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಿ'ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಕಥ್ಯಾತ್, ಕಥ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕಥ್ಯಾಸುಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ-ಕಥಯಿಷೀಷ್ಯ, ಕಥಯಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕಥಯಿಷೀರನ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲುಜ್-'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಣಿತ್ವ'ದಿಂದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಧಾತುವು ಅಗ್ನೋಪಿಯಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ "ಸನ್ನಿಲಘುನಿ ಚಜ್ ಪರೇ ಅನಗ್ನೋಪೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸನ್ನದ್ಭಾವವು ಬರಲಿಲ್ಲ, ದೀರ್ಘವೂ ಬರಲಿಲ್ಲ. 'ಚಜ್' ಒಂದೇ ಬಂದಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಅಚಕಥತ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಪರಸ್ಥಿ ಪದದಲ್ಲಿಯೂ,

ಮತ್ತು ಅಚಕಥತ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತವೆ.

ಲ್ಯಜ್-‘ಅ’ ಕಾರದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದದಲ್ಲಿ ಅಕಥಯಿಷ್ಯತ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳೂ, ಮತ್ತು ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ಅಕಥಯಿಷ್ಯತ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತು (3) ಗಣ ಸಂಖ್ಯಾನೇ-

‘ಗಣ’ ಧಾತುವಿಗೆ ಎಣಿಸುವದು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಧಾತುವೂ ಸಹ ಅದಂತವಾಗಿದೆ. ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಣಿಜ್’ ಮತ್ತು “ಅತೋಲೋಪಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹಾಗೆಯೇ ವೃದ್ಧಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿದ್ದಾಗ, ಸ್ಥಾನವದ್ಭಾವದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯ ನಿಷೇಧ ಮತ್ತು “ಸನಾದ್ಯಂತಾಃ ಧಾತವಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಗಣಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

‘ಲಟ್’ ಲಕಾರದಿಂದ ‘ಆಶೀರ್ಲಿಜ್’ ಲಕಾರಗಳವರೆಗೆ ಮತ್ತು ‘ಲ್ಯಜ್’ ಲಕಾರದಲ್ಲಿ ಕಥ ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳಂತೆಯೇ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

[‘ಲುಜ್’ ಲಕಾರದಲ್ಲಿ, ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವಾದ “ಈಚ ಗಣಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಒಂದು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ‘ಈ’ ಕಾರಾದೇಶ ಮತ್ತೊಂದು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ‘ಅ’ ಕಾರವೇ ಉಳಿಯುವುದರಿಂದ ‘ಅಜೀಗಣತ್’ ಮತ್ತು ‘ಅಜಗಣತ್’ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ].

ಸೂತ್ರ-697. ಅಜಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ ಪೂರ್ವವಿಧೌ॥ (1-1-57)

ಈ ಸೂತ್ರವು 566ನೆಯ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

(ಈ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 698. ಈ ಚ ಗಣಃ (7.3.97)

ವೃತ್ತಿ- ಗಣಯತೇಃ ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಈತ್ ಸ್ಯಾತ್ ಚಜ್ ಪರೇ ಣೌ ಚಾತ್ ಅತ್| ಅಜೀಗಣತ್| ಅಜಗಣತ್|

ಅ.ವ್ಯ- “ಅತ್ರ ಲೋಪೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ’ ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು “ಸನ್ನಲ್ಲಘನಿ ಚಜ್ ಪರೇ ಅನಗ್ಲೋಪೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಚಜ್ ಪರೇ’ ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ‘ಚಜ್ ಪರೇ’ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ‘ಣಿ’ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ಣೌ’ ಎಂಬ ಪದದ ಅಭ್ಯಾಕಾರ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ- ‘ಚಂಗ್’ ಪರಕವಾದ ‘ಣಿ’ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ‘ಗಣ’ ಧಾತುವಿನ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ‘ಈ’ ಕಾರವು ಬರುವದು. ‘ಚ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ, ಹ್ರಸ್ವ ‘ಅ’ ಕಾರವು ಕೂಡ ಬರುವದು.

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ, ಒಂದುಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ‘ಈ’ ಕಾರವೂ ಮತ್ತೊಂದು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ‘ಅ’ ಕಾರವೂ ಬಂದು ಅಜೀಗಣತ್-ಅಜಗಣತ್ ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

“ಗಣಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಜ್, ತಿಪ್, ಅಡಾಗಮಗಳು ಹಾಗೆಯೇ ‘ಚ್ಚಿ’ಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರಬೇಕಾದ ‘ಸಿಚ್’ನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ, ಣ್ಯಂತವಾಗಿ ಭಾವಿಸಿದ್ದರಿಂದ, “ಣಿಶ್ರೀದ್ರುಶುಭ್ಯಃ ಕರ್ತರಿ ಚಜ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಚಜ್’, ‘ಣಿ’, ಲೋಪ ದ್ವಿತ್ವ ಹಾಗೂ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಚುತ್ವ ಮಾಡಿದಾಗ, ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದದಲ್ಲಿ ಅಜೀಗಣ್+ಅತ್ = ಅಜೀಗಣತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಅ’ಕಾರ ಇರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಅಜಗಣ್+ಅತ್ = ಅಜಗಣತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಅಜೀಗಣತ ಮತ್ತು ಅಜಗಣತ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಟ್: ಗಣಯತಿ/ಗಣಯತೇ

ಲಿಟ್: ಗಣಯಾಇಕಾರ, ಗಣಯಾಂಬಭೂವ, ಗಣಯಾಮಾಸ

ಲುಟ್: ಗಣಯಿತಾ, ಗಣಯಿತಾರೌ, ಗಣಯಿತಾರಃ| ಗಣಯಿತಾಸಿ, ಇತ್ಯಾದಿ ಪರಸ್ಪ್ರಪದದಲ್ಲೂ, ಗಣಯಿತಾ, ಗಣಯಿತಾರೌ, ಗಣಯಿತಾರಃ| ಗಣಯಿತಾಸೇ, ಇತ್ಯಾದಿ ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿಯೂ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೃಟ್: ಗಣಯಿಷ್ಯತಿ, ಗಣಯಿಷ್ಯತೇ

ಲೋಟ್: ಗಣಯತು/ಗಣಯತಾತ್, ಗಣಯತಾಮ್, ಗಣಯಂತು|

ಲಜ್: ಅಗಣಯತ್, ಅಗಣಯತ|

ಎಧಿಲಿಜ್:ಗಣಯೇತ್, ಗಣಯೇತ|

ಆಶೀರ್ಲಿಜ್:ಪರಸ್ಪ್ರ ಪದದಲ್ಲಿ, “ಅತೋಲೋಪ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಮತ್ತು “ಣೇರನಿಟ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಣಿ(ಇ)’ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಗಣ್ಯಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ಗಣಯಿಷೀಷ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲುಜ್: ಣಿತ್ವದಿಂದ ‘ಅ’ ಕಾರ ಲೋಪ “ಸನ್ನಲ್ಲಘನಿ ಚಂ” ಪರೇ ಅನಗ್ಗೋಪೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಸನ್ನದ್ಭಾವ ಮತ್ತು ದೀರ್ಘಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಆದರೆ ‘ಚಜ್’ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಜಗಣತ್. ಅಜಗಣತ ಎಂಬ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೃಜ್: ಅಗಣಯಿಷ್ಯತ್, ಅಗಣಯಿಷ್ಯತ ಎಂದು ರೂಪಗಳು.

ಚುರಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ‘ಅ’ ಕಾರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ “ಸನ್ಯತಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ವ ಬಂದು “ದೀರ್ಘೋ ಲಘೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಇ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

||ಇತಿ ಚುರಾದಿ (10) ಗಣಃ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಚುರಾದಿಗಣ ಪ್ರಕರಣ (21) ಮುಗಿಯಿತು

ಪ್ರಕರಣ -22: ಣ್ಯತ್ರ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾಃ

(ಸೂ. ಸಂ.699-705)

(ಕರ್ತೃ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 699. ಸ್ವತನ್ತ್ರಃ ಕರ್ತಾ(1-4-54)

ವೃತ್ತಿ-ಕ್ರಿಯಾಯಾಂ ಸ್ವತನ್ತ್ರೋಽವಿವಕ್ಷಿತೋರ್ಥಃ ಕರ್ತಾಸ್ಯಾತ್|

ಪ.ಭೇ-ಸ್ವತನ್ತ್ರಃ ಕರ್ತಾ.

ಅ.ವೃ-“ಕಾರಕೇ(1-4-23)” ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ . ಈ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ತೃ-ಸಂಜ್ಞೆಯು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದಿಂದ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದುದಕ್ಕೆ(ಪ್ರಧಾನವಾದುದಕ್ಕೆ) ‘ಕರ್ತೃ’ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಕಾರಕವು ವಕ್ತ್ವ-ಇಚ್ಛಾ ಅಧೀನವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ವಿವಕ್ಷಾತಃ ಕಾರಕಾಣಿ ಭವನ್ತಿ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಉದಾ: ‘ದೇವದತ್ತಃ ಪಚತಿ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೇವದತ್ತನು ಪಚನ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಭಾಗವಹಿಸುವುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಕರ್ತೃ-ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ‘ವಿವಕ್ಷಾತಃ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ಸ್ಥಾಲೀ ಪಚತಿ’ ಹಾಗೂ ‘ಕಾಷ್ಠಾಣಿ ಪಚನ್ತಿ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಲೀಗತ- ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಮತ್ತು ಕಾಷ್ಠಗತ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು ವಿವಕ್ಷೆ ಮಾಡಿದರೆ ಆಗ ಅವುಗಳಿಗೂ ಕರ್ತೃ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವ್ಯಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಆಶ್ರಯವಾದುದೇ ಕರ್ತೃ ಆಗುತ್ತದೆ.

(ಹೇತು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 700. ತತ್ಪ್ರಯೋಜಕೋ ಹೇತುಶ್ಚ(1-4-55)

ವೃತ್ತಿ-ಕರ್ತುಃ ಪ್ರಯೋಜಕೋ ಹೇತುಸಂಜ್ಞಃ ಕರ್ತೃಸಂಜ್ಞಶ್ಚ ಸ್ಯಾತ್|

ಪ.ಭೇ- ತತ್ಪ್ರಯೋಜಕಃ, ಹೇತುಃ, ಚ|

ಅ.ವೃ- “ಸ್ವತನ್ತ್ರಃ ಕರ್ತಾ (1-4-54)” ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಕರ್ತಾ’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ‘ಕರ್ತೃ’ವಿಗೆ ಪ್ರೇರಕನಾದವನಿಗೆ ‘ಹೇತು’ ಮತ್ತು ‘ಕರ್ತೃ’ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ವಿವರಣೆ- ‘ಪ್ರಯೋಜಕ’ ಎಂದರೆ ಪ್ರೇರಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥ. (ಪ್ರೇರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಯಾರಿಂದ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿಸುವನೋ, ಅವನಿಗೆ ಪ್ರಯೋಜಕ ಕರ್ತಾ ಎಂತಲೂ ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವನಿಗೆ ಪ್ರಯೋಜ್ಯ ಕರ್ತಾ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ).

ಉದಾ-“ಯಜ್ಞದತ್ತಃ ವಟುನಾ (ಅನ್ನಂ) ಖಾದಯತಿ”. ಯಜ್ಞದತ್ತನು, ವಟುವು(ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಯು) ಅನ್ನವನ್ನು ತಿನ್ನುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. (ತಿನ್ನಲು ವಟುವಿಗೆ

ಪ್ರೇರಕನಾಗುತ್ತಾನೆ). ಆಗ ಯಜ್ಞದತ್ತನು ಪ್ರಯೋಜಕನಾದುದರಿಂದ ಹೇತು ಹಾಗೂ ಕರ್ತೃ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

(ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 701. ಹೇತುಮತಿ ಚ(3-1-26)

ವೃತ್ತಿ-ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರೇ ಪ್ರೇಷಣಾದೌ ವ್ವಾಚ್ಯೇ ಧಾತೋರ್ಣಿಚ್ ಸ್ಯಾತ್|
ಭವಂತಂ ಪ್ರೇರಯತಿ ಭಾವಯತಿ|

ಪ.ಭೇ-ಹೇತುಮತಿ ಚ.

ಅ.ವೃ- “ಧಾತೋರೇಕಾಚೋ ಹಲಾದೇಃ ಕ್ರಿಯಾಸಮಭಿಹಾರೇ ಯಜ್(3-1-22)” ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಧಾತೋಃ’ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು “ಸತ್ಯಾಪ - ಪಾಶ - ರೂಪ - ವೀಣಾ - ತೂಲ - ಶ್ಲೋಕ - ಸೇನಾ - ಲೋಮ - ತ್ವಚ - ವರ್ಮ - ವರ್ಣ - ಚೂರ್ಣ - ಚುರಾದಿಭ್ಯೋ ಣಿಚ್(3-1-25)” ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಣಿಚ್’ ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಪ್ರಯೋಜಕ(ಪ್ರೇರಕ ಕರ್ತೃವಿನ) ಪ್ರೇರಣಾದಿ ವ್ಯಾಪಾರವು ತೋರುವಾಗ(ವಾಚ್ಯವಾಗುವಾಗ) ಧಾತುವಿಗೆ ‘ಣಿಚ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ - ‘ಭಾವಯತಿ’ - ಇದು ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಭೂ’ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ‘ಣಿಚ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದ ರೂಪ.

(‘ಣಿಚ್’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆದ ಧಾತುವಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಾಗ, ಅದೇ ಧಾತುವಿನ ‘ಶತ್ಯ’ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದದ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯೊಂದಿಗೆ ‘ಪ್ರೇರಯತಿ’ ಎಂಬುದನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಭಾವಯತಿ- ಭವಂತಂ

ಪ್ರೇರಯತಿ. ಗಮಯತಿ- ಗಚ್ಛಂತಮ್ ಪ್ರೇರಯತಿ ಎಂದು ಎಲ್ಲೆಡೆಯೂ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು)

ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ‘ಭವಂತಂ’ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಎಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಸ್ವಜಃ ಇದ್ದವನನ್ನು ಇರುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ.

‘ಭವಂತಂ ಪ್ರೇರಯತಿ’ ಎಂಬ ಈ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ‘ಭೂ’ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಣಿಚ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಭೂ+ಣಿಚ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ಣ’ ಮತ್ತು ‘ಚ್’ಗಳಿಗೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಲೋಪವಾಗಿ ಭೂ+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ, “ಅಚೋಜೇಣಿತಿ(7-2-115)” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಭೌ+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ‘ಆವ್’ ಆದೇಶವಾಗಿ ಭಾವ್+ಇ=ಭಾವಿ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಸನಾಡ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ(3-1-32)” ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಧಾತು’ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದ ನಂತರ ‘ತಿಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಭಾವಿ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ‘ಶಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಭಾವಿ+ಅ+ತಿ ಎಂಬ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಗುಣವಾಗಿ ಭಾವೇ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ‘ಅಯ್’ ಆದೇಶವಾಗಿ ಭಾವಯ್+ಅ+ತಿ=ಭಾವಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

“ಣಿಚಶ್ಚ(1-3-74)” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭಾವಯತೇ ಎಂದು ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.

(ಇತ್ಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 702. ಓಃ ಪುಯಣ್ಕೃಪರೇ(7-4-80)

ವೃತ್ತಿ-ಸನಿ ಪರೇ ಯದಜ್ಞಂ ತದವಯವಾಭ್ಯಾಸೋಕಾರಸ್ಯ ಇತ್ ಸ್ಯಾತ್ ಪವರ್ಗಯಣ್ಕೃಪರೋಷ್ವರ್ಣಪರೇಷು ಪರತಃಅಬೀಭವತ್‌ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ||

ಪ.ಛೇ- ಓಃ, ಪುಯಣ್‌ಜಿ, ಅಪರೇ|

ಅ.ವೃ- “ಅತ್ರ ಲೋಪೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ(7-4-58)” ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ’ ಎಂಬ ಪದವು, “ಭೃಇಾಮಿತ್(7-4-76)” ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಇತ್’ ಎಂಬ ಪದವು “ಸನ್ಯತಃ(7-4-79)” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸನಿ’ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾವ ಅಂಗವಿದೆಯೋ ಅದರ ಅವಯವವಾದ ಅಭ್ಯಾಸದ ‘ಉ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಅ’ಕಾರವನ್ನು ಪರದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ಪ-ವರ್ಗ, ಯಣ್, ಜ್ ಮತ್ತ ಉಪವರ್ಣಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ‘ಇ’ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅಬೀಭವತ್- ‘ಭೂ’ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಣಿಚ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದ ನಂತರ ‘ಣ’ ಕಾರ ‘ಚ’ ಕಾರಗಳಿಗೆ ‘ಇತ್’ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಲೋಪವಾದ ನಂತರ ಭೂ+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲುಜ್, ತಿಪ್, ಅಡಾಗಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ ನಂತರ ಅಭೂ+ಇ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ಜ್ಲಿ’ಗೆ ‘ಚಜ್’ ಆದೇಶವಾಗಿ ‘ಚ’ ಕಾರ ‘ಜ್’ ಕಾರಗಳಿಗೆ ‘ಇತ್’ ಸಂಜ್ಞಾ ಮೂಲಕವಾಗಿ ಲೋಪವು ಬಂದ ನಂತರ ಅಭೂ+ಇ+ಅ+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, “ಣಿಚ್ಯಚ ಆದೇಶೋ ನ ದ್ವಿತ್ವೇ ಕರ್ತವ್ಯೇ” ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ (ಣಿತ್ವ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಅಜಂತಕ್ಕೆ ಬರುವ ವೃದ್ಧಿಯು ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದು ಪರಿಭಾಷೆಯ ಅರ್ಥ). ವೃದ್ಧಿಯೂ “ಅಚೋಜಿಣಿತಿ(7-2-115)” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಾರದೇ ದ್ವಿತ್ವವು ಬಂದು ಅಭೂ+ಭೂ+ಇ+ಅ+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, “ಹ್ರಸ್ವಃ(7-4-59)” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ದೀರ್ಘವರ್ಣಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವು ಬಂದು ಅಭು+ಭೂ+ಇ+ಅ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ “ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ(8-4-54)” ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಜಶ್ಚ’ವಾಗಿ ಅಬು+ಭೂ+ಇ+ಅ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳ ನಂತರ ಪೂರ್ವ ನಿಷಿದ್ಧ ವೃದ್ಧಿಯು “ಅಚೋಜಿಣಿತಿ(7-2-115)” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದು ಅಬು+ಭೌ+ಇ+ಅ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ‘ಆವ್’ ಆದೇಶವಾಗಿ ಅಬು+ಭಾವ್+ಇ+ಅ+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಣೌಚಜ್ ಉಪಧಾಯಾಃ ಹ್ರಸ್ವಃ(7-4-1)” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಾಧಾಭೂತವಾದ ‘ಭಾವ್’ದ ‘ಆ’ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ಅಬು+ಭವ್+ಇ+ಅ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ “ಣೇರನಿಟಿ(6-4-51)” ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಣಿಚ’ನ ‘ಇ’ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಅಬು+ಭವ್+ಅ+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಸನ್ವಲ್ಲಘನಿ

ಚರ್ಚೆಪರೇನಗೋಪೇ(7-4-93)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಬು'ಗೇ ಸನ್ನದ್ಧವ ಬಂದ ಮೇಲೆ 'ಬು'ದ 'ಉ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಅಬಿ+ಭವ್+ಅ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ದೀರ್ಘೋ ಲಘೋಃ(7-4-94)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಬಿ'ದ 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಅಬೀ+ಭವ್+ಅ+ತ್=ಅಬೀಭವತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಧಾತು- ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತಿ- ಷ್ಠಾ - (ಸ್ಥಾ) ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ನಿಲ್ಲುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಇದು ಭೃದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಪರಸ್ಪೃಪದೀ ಧಾತು. "ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ(6-1-64)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಸ್'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ. 'ಷ'ಕಾರದ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ 'ಥ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತ್'ಕಾರವು ಆಗಿತ್ತು. 'ಷ'ಕಾರವು 'ಸ್'ಕಾರವಾಗುವುದರಿಂದ 'ತ್' ಕಾರವು ಹೋಗಿ 'ಥ'ಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

"ನಿಮಿತ್ತಾಪಾಯೇ ನೈಮಿತ್ತಿಕಸ್ಯಾಪ್ಯಪಾಯಃ" ಅಂದರೆ (ನಿಮಿತ್ತ-ಅಪಾಯೇ) - ಕಾರಣವು ನಾಶವಾಗಲು(ನೈಮಿತ್ತಿಕಸ್ಯ) ಆ ಕಾರಣದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಕಾರ್ಯವೂ (ಅಪಾಯಃ) ನಾಶವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಷ'ಕಾರದ ನಿಮಿತ್ತದಿಂದ 'ಥ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತ್'ಕಾರವಾಗಿತ್ತು. 'ಷ'ಕಾರವು ನಾಶವಾಗುವುದರಿಂದ 'ತ್' ಕಾರವೂ ನಾಶವಾಯಿತು. ನಾಶ ಎಂದರೆ ಲೋಪವೆಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ ಪೂರ್ವಾವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಷ್ಠಾ' ಧಾತು 'ಸ್ಥಾ' ಎಂದು ಬದಲಾಯಿತು.

ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಲಕಾರಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಇದಕ್ಕೆ "ಪಾಘ್ರಾಧ್ಯಾಧೇಡ್ ದೃಶಃ ಶಃ(3-1-137)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಿಷ್ಠ' ಎಂದು ಆದೇಶವಾಗಿ 'ತಿಷ್ಠತಿ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಣಿಜಂತ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಣಿಚ್' ಬಂದು ಸ್ಥಾ+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಮುಕ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 703. ಅರ್ತಿ-ಹ್ರೀ-ಛೀ- ರೀ- ಕ್ಷಾಯೀ-

ಕ್ವಾಯ್ಯಾತಾಂ-ಮುಜ್ಞಾಣಿ (7-3-36)

ವೃತ್ತಿ-ಸ್ಥಾಪಯತಿ|

ಪ.ಛೀ- ಅರ್ತಿ-ಹ್ರೀ-ಛೀ-ರೀ-ಕ್ಷಾಯೀ-ಷ್ಠಾಯಿ-ಆತಾಂ-ಮುಜ್ಞಾಣಿ|

ಅ.ವ್ಯ- ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಅಂಗಸ್ಯ(6-4-1)" ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಮುಕ್' ಆಗಮವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಋ,ಹ್ರೀ,ಲೀ,ಕ್ಷಾಯೀ,ಕ್ವಾಯೀ ಮತ್ತು 'ಆ'ಕಾರಾಂತ ಧಾತುಗಳಿಗೆ 'ಣಿಚ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಮುಕ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಸ್ಥಾ+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಲ್ಲಿ 'ಆ'ಕಾರಾಂತ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮುಕ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 'ಕ್'ಕಾರವು ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಕವಾಗಿದೆ ಮತ್ತು 'ಉ'ಕಾರವು ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥವಾಗಿದೆ.

ಸ್ಥಾ+ಪ್+ಇ=ಸ್ಥಾಪಿ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಸನಾದ್ಯಂತಾಃ ಧಾತವಃ(3-1-32)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಅನಂತರ 'ಲಟ್' ಬಂದು 'ತಿಪ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಸ್ಥಾ+ಪ್+ಇ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಶಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಸ್ಥಾ+ಪ್+ಅ+ಇ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಗುಣ ಬಂದು ಸ್ಥಾ+ಪ್+ ಏ+ಅ+ತಿ 'ಅಯ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಸ್ಥಾ+ಪ್+ಅಯ್+ಅ+ತಿ=ಸ್ಥಾಪಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

(ಇತ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 704. ತಿಷ್ಠತೇರಿತ್(7-4-5)

ವೃತ್ತಿ-ಉಪಧಾಯಾ ಇದಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾಚ್ಚಜ್ ಪರೇಣೌ ಅತಿಷ್ಠಿಪತ್ ಘಟ ಚೇಷ್ಟಾಯಾಮ್||2||

ಪ.ಛೇ- ತಿಷ್ಠತೇಃ, ಇತ್

ಅ.ವೃ- "ಣೌ ಚಜ್ ಉಪಧಾಯಾಃ ಹ್ರಸ್ವಃ(7-4-1)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣೌ', 'ಚಜ್' ಮತ್ತು 'ಉಪಧಾ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಚಜ್' ಪರವಾದ 'ಣಿ' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಸ್ಥಾ' ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ 'ಇ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅತಿಷ್ಠಪತ್- 'ಲುಜ್' ಲಕಾರದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷದ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸ್ಥಾ' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಣಿಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಸ್ಥಾ+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಪುಕ್' ಆಗುವವು ಬಂದು ಸ್ಥಾ+ಪ್+ಇ = ಸ್ಥಾಪಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು

'ಲುಜ್'ನ ಮೇಲೆ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಸ್ಥಾಪಿ+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಡಾಗಮವು ಬಂದು ಅ+ಸ್ಥಾಪಿ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಚ್ಚಿ'ಗೆ 'ಚಜ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಅ+ಸ್ಥಾಪಿ+ಅ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಥಾಪ್(ಸ್ಥಾ)ದ ಉಪಧಾಭೂತವಾದ 'ಆ'ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಇ'ಕಾರದೇಶವಾಗಿ ಅ+ಸ್ಥ್+ಇ+ಪ್+ಇ+ಅ+ತ್=ಅ+ಸ್ಥಿಪ್+ಇ+ಅ+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಚಜಿ (6-1-11)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್ಥಿಪ್'ಗೆ ದ್ವಿತ್ವವಾಗಿ ಅ+ಸ್ಥಿಪ್+ಸ್ಥಿಪ್+ಇ+ಅ+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಣಿಚ್' 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಅ+ಸ್ಥಿಪ್+ಸ್ಥಿಪ್+ಅ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಶರ್ಮೋವಾಃ ಖಯಃ (7-4-61)" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸ್'ಕಾರ ಹಾಗೂ 'ಪ್' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಅ+ಥಿ+ಸ್ಥಿಪ್+ಅ+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ(8-4-54)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ('ಚರ್ಚ'ವಾಗಿ) 'ತಿ' ಎಂದಾಗಿ ಅತಿಸ್ಥಿಪ್+ಅತ್ ಎಂದಾಗಿರುವಾಗ 'ತಿ'ಯ 'ಇ'ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ(8-4-59)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್'ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ, 'ಷ್'ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಧ್'ಕಾರಕ್ಕೆ "ಷ್ಠನಾಷ್ಟುಃ (8-4-41)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷ್ಠತ್ವವಾಗಿ (ಠಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ) ಅ+ತಿ+ಷ್+ತ್+ಅ+ತ್= ಅತಿಷ್ಠಪತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

'ಘಟ ಚೇಷ್ಟಾಯಾಮ್' ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಯಾವುದಾದರೂ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು

ಮಾಡುವುದು ಅಥವಾ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಧಾತುವು 'ಅನುದಾತ್ತೇತ್' ಆದುದರಿಂದ 'ಭಾದಿ'ಗಣದಲ್ಲಿ 'ಆತ್ಮನೇ' ಪದವಾಗಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕದಲ್ಲಿ 'ಣಿಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು 'ಘಟ್+ಇ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಅಥ ಉಪಧಾಯಾಃ(7-2-116)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ಬಂದು 'ಘಟ್+ಇ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಹ್ರಸ್ವ'ವನ್ನು ಮಾಡುವದಕ್ಕೆ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

(ತ್ರಸ್ತಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ- 705. ಮಿತಾಂ ತ್ರಸ್ತಃ(6-4-92)

ವೃತ್ತಿ-ಘಟಾದೀನಾಂ ಜ್ಞಾಪಾದೀನಾಂ ಚೋಪಧಾಯಾ ಹ್ರಸ್ವಃ ಸ್ಯಾಣ್ಣೌ ಘಟಯತಿ.
ಪ.ಛೇ- ಮಿತಾಂ, ಹ್ರಸ್ವಃ

ಅ.ವೃ- "ಉದುಪಧಾಯಾ ಗೋಹಃ(6-4-89)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪಧಾಯಾಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಹಾಗೂ "ದೋಷೋ ಣೌ(6-4-90)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣೌ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಣಿಚ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಮಿತ್' ಆದ 'ಘಟಾದಿ' ಹಾಗೂ 'ಜ್ಞಾಪಾದಿ' ಧಾತುಗಳ 'ಉಪಧ'ಗೆ ಹ್ರಸ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಧಾತು ಪಾಠದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ 'ಅಮಿತ್' ಆದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ 'ಮಿತ್'ನ ಅತಿದೇಶ(ಆರೋಪವು) ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. 'ಘಟಾದಿ' ಧಾತು ಹಾಗೂ 'ಚುರಾದಿ' ಗಣ ಪರಿತ 'ಜ್ಞಪ್' ಆದಿ ಧಾತುಗಳು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ 'ಮಿತ್' ಆಗಿಲ್ಲಾ. ಆದರೆ "ಮಿತಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ(6-4-92)" ಸೂತ್ರದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಾಗಿ ಇವುಗಳಿಗೆ 'ಮಿದ್ಭಾವ'ವನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ- 'ಘಟಯತಿ'-ಘಟ್+ಇ' ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವವು ಬಂದು 'ಘ್+ಅ+ಟ್+ಇ=ಘಟಿ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷದ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಲಟ್' ಲಕಾರವು ಬಂದು 'ತಿಪ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ಘಟಿ+ತಿ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಶಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು 'ಘಟ್+ಅ+ತಿ' ಎಂದಿರುವಾಗ ಗುಣವಾಗಿ 'ಘಟೀ+ಅ+ತಿ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಅಯ್' ಆದೇಶವಾಗಿ 'ಘಟ್+ಅಯ್+ಅ+ತಿ=ಘಟಯತಿ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಘಟಿ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಶಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಘಟಿ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಗುಣವಾಗಿ ಘಟೀ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಅಯ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಘಟ್+ಅಯ್+ಅ+ತಿ ಘಟಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಜ್ಞಪಯತಿ'- ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಜ್ಞಪ್' ಧಾತುವಿಗೆ (ಜ್ಞಾನೇ, ಜ್ಞಾಪನೇಚ) ತಿಳಿಯುವುದು, ತಿಳಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಹಿಂದೆ 'ಘಟಯತಿ' ಎಂಬ ರೂಪಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಸರಿಸಿ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅಜಿಜ್ಞಪತ್- ಇದು 'ಜ್ಞಪ್' ಧಾತುವಿನ ಪರಸ್ಮೈಪದದ ಲುಜನ್ ರೂಪ.

ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕದಲ್ಲಿ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಣಿಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಜ್ಞಪ್+ಇ=ಜ್ಞಪಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಸನಾದ್ಯಂತಾಃ ಧಾತವಃ(3-1-32)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದ ನಂತರ ಲುಜ್ 'ಲ'ಕಾರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿ ಅದರ ಮೇಲೆ 'ತಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಜ್ಞಪಿ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಚ್ಲಿ'ಗೆ 'ಚಜ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಜ್ಞಪಿ+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಡಾಗಮವು ಬಂದು ಅಜ್ಞಪಿ+ಅ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಚಜಿ(6-1-11)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವಾಗಿ ಜ್ಞಪಿ+ಜ್ಞಪಿ+ಅ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಣಿಚ್'ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಜ್ಞಪ್+ಜ್ಞ+ಅ+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ(7-4-60)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಆದಿ 'ಹಲ್' ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ 'ಹಲ್' ಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು 'ಜಸ್ತ್ವ' ಬಂದು ಅಜ್+ ಜ್ಞಪ್+ಅ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸನ್ನದ್ಯಾವವು ಬಂದು "ಸನ್ಯತಃ(7-4-79)" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇ'ಕಾರವು ಬಂದು 'ಅಜ್+ಇ+ಜ್ಞಪ್+ಅ+ತ್=ಅಜಿಜ್ಞಪತ್' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸ 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಬಂದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಸಂಯೋಗವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲಘುವಾಗದೇ ಗುರುವೇ ಆಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ "ದೀರ್ಘೋಲಘೋಃ(7-4-94)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದೀರ್ಘ'ವು ಬಂದಿಲ್ಲ.

॥ ಇತಿ ಣ್ಯನಪ್ರಕ್ರಿಯಾ(22) ಪ್ರಕರಣಮ್॥

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಣ್ಯನಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ಪ್ರಕರಣ ಮುಗಿಯಿತು.

ಪ್ರಕರಣ-23: ಅಥ ಸನ್ನಂತ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 706 ರಿಂದ 711 ವರೆಗೆ)

(ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 706 ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ ಸಮಾನಕರ್ತೃಕಾದಿಚ್ಛಾಯಾಂ ವಾ (3.1.7)

ವೃತ್ತಿ- ಇಷಿ ಕರ್ಮಣ ಇಷಿಣೈಕ ಕರ್ತೃಕಾದ್ಧಾತೋಃ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋ ವಾ ಸ್ಯಾದಿಚ್ಛಾಯಾಮ್ ಪಠ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ |

ಪ.ಛೇ - ಧಾತೋಃ, ಕರ್ಮಣಃ, ಸಮಾನ-ಕರ್ತೃಕಾತ್, ಇಚ್ಛಾಯಾಂ, ವಾ |

ಅ.ವೃ - “ಗುಪ್ ತಿಜ್ ಕಿಧ್ವಃ ಸನ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸನ್’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ- ‘ಇಷ್’ ಧಾತುವಿನ ಕರ್ಮವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಮತ್ತು ಇಷ್ ಧಾತುವಿಗೆ (ಸಮಾನಕರ್ತೃಕ) ಯಾರು ಸಮಾನಕರ್ತೃಕವಾಗಿರುವನೋ ಅದೇ ಕರ್ತೃವನ್ನುವುಳ್ಳ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಸನ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ‘ವಿಶಾಲಃ ಪಠಿತುಂ ಇಚ್ಛತಿ’ ವಿಶಾಲನು ಪಠನವನ್ನು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ‘ಇಷ್’ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ತೃವಾದ ವಿಶಾಲನು ಪಠ ಧಾತುವಿಗೂ (ಪಠಿತುಂ) ಕರ್ತೃವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ‘ಇಷ್’ ಧಾತುವಿಗೆ ‘ಪಠ’ ಧಾತು ಕರ್ಮವಾಗಿಯೂ ಇದೆ.

(ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 707 ಸನ್ಯಜೋಃ (6-1-9)

ವೃತ್ತಿ- ಸನ್ಯಜಸ್ಯ ಯಜನಸ್ಯ ಚ ಪ್ರಥಮಸ್ಯೈಕಾಚೋ ದ್ವೇ ಸ್ತೋಜಾದೇಸ್ತು ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ (533) ಸನ್ಯತಃ ಪಠಿತುಮಿಚ್ಛತಿ ಪಿಪಠಿಷತಿ ಕರ್ಮಣಃ ಕಿಮ್ ಗಮನೇನೇಚ್ಛತಿ “ಸಮಾನ ಕರ್ತೃಕಾತ್” ಕಿಮ್ - ಶಿಷ್ಯಾಃ ಪಠಂತೀಚ್ಛತಿ ಗುರುಃ | ವಾ ಗ್ರಹಣಾದ್ಧಾಕ್ಯಮಪಿ (558) ಲುಜ್ ಸನೋರ್ಘ್ ಸ್ಲ್ |

ಅ.ವೃ - ‘ವಿಕಾಚೋದ್ವೇ ಪ್ರಥಮಸ್ಯ’, ‘ಅಜಾದೇರ್ವಿತೀಯಸ್ಯ’ ಎಂಬ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಸನ್ನಂತ, ಮತ್ತು ಯಜಂತ, ಧಾತುವಿನ ಮೊದಲನೇಯ ವಿಕಾಚಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದು ವೇಳೆ ಧಾತುವು ಅಜಾದಿಯಾಗಿದ್ದರೆ ಅದರ ಎರಡನೇಯ ವಿಕಾಚ್ ಗೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವು ವಿಕಾಚ್ ಆಗಿದ್ದರೆ ಸಂಪೂರ್ಣಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಆಗುತ್ತದೆ.

‘ಅನೇಕಾಚ್’ ಆಗಿ ಹಲಾದಿ ಆಗಿದ್ದರೆ, ಆಗ ಆ ಅಚ್ಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ವಿಕಾಚ್ ಗೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಒಂದು ವೇಳೆ ಧಾತುವು ಅಜಾದಿಯಾಗಿದ್ದರೆ ಎರಡನೆಯ

ಏಕಾಚ್ ಗೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ - ಪಠಿತುಮಿಚ್ಛತಿ - ಪಿಪಠಿಷತಿ- ಯಾವ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆಯೋ ಅದಕ್ಕೆ ತುಮುನ್ ರೂಪದ ಜೊತೆಗೆ ಇಚ್ಛತಿ ಎಂಬುದನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಅರ್ಥವು ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಪಠಿತುಮಿಚ್ಛತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಠ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಸನ್ ಗೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು, ವಲಾದಿಯಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪಠ್ + ಇ+ಸ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಥಮ ಏಕಾಚ್ ಆದ ಪಠ್ ಗೆ ದ್ವಿತ್ವವಾಗಿ ಪಠ್+ಪಠ್+ಇ+ಸ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಅಭ್ಯಾಸಕಾರ್ಯ, ಹಲಾದಿಶೇಷ ಮೊದಲಾದವು ಆದನಂತರ ಪ್+ಅ+ಪ್+ಅ+ಠ್+ಇ+ಸ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸನ್ಯತಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಅ-ಕಾರಕ್ಕೆ ಇ-ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ಪ್+ಇ+ಪ್+ಅ+ಠ್+ಇ+ಸ =ಪಿಪಠಿಸ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವವಾಗಿ ಪಿಪಠಿಷ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ತಿಪ್, ಶಪ್ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಬಂದು ಪಿಪಠಿಷತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಣಃ ಎಂದು ಏಕೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ? ಇದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವು ಹೀಗಿದೆ. 'ಗಮನೇನ ಇಚ್ಛತಿ' ಹೋಗುವುದರಿಂದ ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಸನ್ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಗಮನ ಕ್ರಿಯೆಯು ಇಷ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ಮವಾಗಿಲ್ಲ ಆದರೆ ಕರಣವಾಗಿದೆ.

ಸಮಾನಕರ್ತೃಕಾತ್ ಎಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಏಕೆ ಹೇಳಿರುವರು? ಎಂದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವು ಹೀಗಿದೆ. 'ಶಿಷ್ಯಾಃ ಪಠಂತು ಇತಿ ಇಚ್ಛತಿ ಗುರು'. ಶಿಷ್ಯರು ಪಠಿಸಲಿ ಎಂದು ಗುರುವು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ 'ಇಷ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಗುರುವು ಕರ್ತೃವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇಚ್ಛೆಯಲ್ಲಿ ಪಠನವು ಕರ್ಮವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಶಿಷ್ಯರು ಕರ್ತೃಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭಿನ್ನ ಕರ್ತೃಕತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಪಠಿ ರೂಪದ ಮೇಲೆ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಕಾರಣ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ವಾ' ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸನ್ ಬಾರದೇ ಇದ್ದಾಗ ಪಠನ-ಮಿಚ್ಛತಿ, ಪಠಿತುಮಿಚ್ಛತಿ ಎಂದೇ ವಾಕ್ಯಗಳಿರುತ್ತವೆ.

('ತ' ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 708 ಸಸ್ಯಾರ್ಧಧಾತುಕೇ (7-4-49)

ವೃತ್ತಿ- ಸಸ್ಯ ತಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸಾದೌ ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ ಅತ್ತಮಿಚ್ಛತಿ ಜಿಘತ್ಸತಿ (475) ಏಕಾಚ್ ಇತಿ ನೇಚ್ |

ಪ.ಭೇ - ಸಃ, ಸಿ, ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ |

ಅ.ವ್ಯ - 'ಅಚ ಉಪಸರ್ಗಾತ್' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತಃ' ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ - ಸಕಾರಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಸ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತ'ಕಾರವು

ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾ- ಜಿಫತ್‌ಸತಿ ಅತ್ತುಮಿಚ್ಚತಿ ಜಿಫತ್‌ಸತಿ (ತಿನ್ನಲು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ). ಅದ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಅದ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಲುಜ್ ಸನೋಫ್‌ಸ್‌ಲ್ಯು' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಫಸ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಫಸ್+ಸ್ ಎಂದಾಗಿ 'ಸ' ಎಂಬುದು ಆರ್ಥಧಾತುಕವಾಗಿ ಪರದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಆದರೂ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿ ಏಕಾಚ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಬಾರದೇ ದ್ವಿತವಾಗಿ 'ಫಸ್+ಫಸ್+ಸ್' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಹಲಾದಿ ಶೇಷಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಫ+ಫಸ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಕುಹೋಶ್ಚುಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಫ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಝ-ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ಝ+ಫಸ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಕಾರಕ್ಕೆ ಜಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ಜ+ಗಸ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ತ್ ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ಜ+ಫತ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸನ್ಯತಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಜ-ಕಾರೋತ್ತರ ಅ-ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇ-ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ಜಿ+ಫತ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಲಟ್, ತಿಪ್, ಶಪ್‌ಗಳು ಬಂದ ಮೇಲೆ ಜಿ+ಫತ್+ಸ್+ಅ+ತಿ= ಜಿಫತ್‌ಸತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಏಕಾಚ್ ಇತಿ ನೇಟ್' ಎಂದರೆ 'ಏಕಾಚ್' ಆಗಿ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರ್ಥ.

(ದೀರ್ಘವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 709 ಅಚ್ಛಿನ-ಗಮಾಂ ಸನಿ (6-4-16)

ವೃತ್ತಿ-ಅಜನ್ತಾನಾಂ ಹನ್ತೇ, ಅಜಾದೇಶಗಮೇಶ್ವ ದೀರ್ಘೋ ಝಲಾದೌ ಸನಿ
ಅ.ವೃ- 'ಅನುನಾಸಿಕಸ್ಯ ಕ್ವಿರುಲೋಃ ಕಿಜಿತಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಝಲಿ' ಎಂಬ ಪದವು 'ಧ್ವಲೋಪೆ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋಽಣಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ-ಅಜಂತವಾದ ಧಾತು, ಹನ್ ಧಾತು ಮತ್ತು ಅಜಾದಿ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆದೇಶವಾಗಿರುವ 'ಗಮ್' ಧಾತು ಇವೆಲ್ಲ ಧಾತುಗಳ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಝಲಾದಿ 'ಸನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ದೀರ್ಘವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಕಿತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಅತಿದೇಶ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-710 ಇಕೋ ಝಲಾಃ(1-2-9)

ವೃತ್ತಿ - ಇಗನ್ತಾತ್ ಝಲಾದಿಃ ಸನ್ ಕಿತ್ ಸ್ಯಾತ್ (660) ಬೂತ ಇದ್ಧಾತೋಃ ಕರ್ತುಮಿಚ್ಛತಿ ಚೀರ್ಷತಿ

ಅ.ವೃ - 'ಋದವಿದ ಮುಷಗ್ರಹಸ್ವಪಿ ಪ್ರಚ್ಛಃ ಸಂಶ್ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸನ್' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು 'ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ ಕಿತ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತ್ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ - ಇಗಂತವಾದ ಅಂಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಝಲಾದಿಯಾದ 'ಸನ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಕಿದ್ವದ್ವಾವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಕರ್ತುಮಿಚ್ಛತಿ ಚಿಕೀರ್ಷತಿ | ಮಾಡಲು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ- ಈ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿಗೆ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ(ಝಲಾದಿಯಾದ) 'ಸನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕೃ+ಸ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಕಿತ್ತಾದ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದ್ದರಿಂದ 'ಕಿಜಿತಿಚ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ನಿಷೇಧವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಗೆ ನಿಷೇಧವು ಬಂದು 'ಅಜ್ಞನ್ ಗಮಾಂ ಸನಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಕೃ+ಸ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಯೂತ ಇದ್ಧಾತೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇರ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಕ್+ಇರ್+ಸ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಹಲಿಚ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಕ್+ಈರ್+ಸ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ದ್ವಿತ್ವವಾಗಿ ಕೀರ್+ಕೀರ್+ಸ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಲಾದಿಶೇಷ, ಅಭ್ಯಾಸಕಾರ್ಯ ಮುಂತಾದವುಗಳಾಗಿ ಕೀ+ಕೀರ್+ಸ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಕುಹೋಶ್ಚಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಕ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಚ್' ಕಾರ ಬಂದು, ಚ್+ಇ+ಕೀರ್+ಸ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸ-ಕಾರಕ್ಕೆ ಷ-ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ಚ್+ಇ+ಕೀರ್+ಷ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಲಟ್, ತಿಪ್, ಶಪ್ ಗಳು ಬಂದು ಚ್+ಇ+ಕೀರ್+ಷ+ಅ+ತಿ=ಚಿಕೀರ್ಷತಿ ಎಂದು ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಇಡಾಗಮವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 711. ಸನಿ ಗ್ರಹ - ಗುಹೋಶ್ಚ | (7-2-12)

ವೃತ್ತಿ - ಗ್ರಹೇಃ, ಗುಹೇಃ, ಉಗನ್ತಾತ್ ಚ ಸನ ಇಣ್(ಟ್) ನ ಸ್ಯಾತ್ |

ಅ.ವೃ- 'ನೇಡ್ ವಶಿಕೃತಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನ ಮತ್ತು ಇಟ್ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಚ ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ 'ಶ್ರ ಯುಕಃ ಕಿತಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಉಕಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಉಕಃ ಎಂಬುದು ವಿಷೇಶಣವಾಗಿದ್ದರಿಂದ, ತದಂತ ವಿಧಿಯು ಇಲ್ಲಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ- ಸನ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಗ್ರಹ, ಗುಹ ಮತ್ತು ಉಗಂತ ಅಂಗದ ಅವಯವಕ್ಕೆ 'ಇಟ್' ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ- ಬುಭೂಷತಿ - ಭೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಭೂ+ಸ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ ವಲಾದೇಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಭೂ ಧಾತುವು ಉಗಂತವಾಗುವುದರಿಂದ ಸ(ಸನ್) ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಟ್ ಗೆ ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಸನ್ ಕಿತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧ ಬಂದು ದ್ವಿತ್ವ, ಅಭ್ಯಾಸ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗಿ ಬು+ಭೂ+ಸ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸ ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು ಬು+ಭೂ+ಷ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಲಟ್, ತಿಪ್, ಶಪ್ ಮತ್ತು ಪರರೂಪಗಳಾಗಿ ಬು+ಭೂ+ಷ+ಅ+ತಿ=ಬುಭೂಷತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

|| ಇತಿ ಸನ್ನಂತ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ(23) ಪ್ರಕರಣಮ್ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸನ್ನಂತ ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಪ್ರಕರಣ-24: ಅಥ ಯಜ್ಞ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 712 ರಿಂದ 718 ವರೆಗೆ)

(ಯಜ್ಞ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 712

ಧಾತೋರೇಕಾಚೋ ಹಲಾದೇಃ

ಕ್ರಿಯಾಸಮಾಭಿಹಾರೇ ಯಜ್ಞಃ (3.1.22)

ವೃತ್ತಿ- ಪೌನಃಪುನೇ ಭೃಶಾರ್ಥೇ ಚ ದ್ಯೋತ್ಯೇ ಧಾತೋರೇಕಾಚೋ ಹಲಾದೇಃ ಯಜ್ಞ ಸ್ಯಾತ್|

ಪ.ಛೇ - ಧಾತೋಃ, ಏಕಾಚಃ, ಹಲಾದೇಃ, ಕ್ರಿಯಾಸಮಾಭಿಹಾರೇ ಯಜ್ಞ |

ಅ.ವೃ- “ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ ಸಮಾನ ಕತ್ಯಕ್ತ್ವಾ ಇಚ್ಛಾಯಾಂ ವಾ” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ವಾ’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ - ಕ್ರಿಯೆಯು ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ನಡೆಯುವುದು ಅಥವಾ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನಡೆಯುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ತೋರುವಾಗ ಹಲಾದಿ ಮತ್ತು ಏಕಾಚ್ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ‘ಯಜ್ಞ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ- ಏಕಾಚ್ ಮತ್ತು ಹಲಾದಿ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ‘ಯಜ್ಞ’ ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅನೇಕಾಚ್ ಮತ್ತು ಅಜಾದಿ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ‘ಯಜ್ಞ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಗುಣವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 713 ಗುಣೋ ಯಜ್ಞಃ-ಲುಕೋಃ (7.4.82)

ವೃತ್ತಿ- ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಗುಣೋ ಯಜಿ ಯಜ್ಞಃ-ಲುಕಿ ಚಿ ಜಿದನ್ತತ್ವಾತ್ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್| ಪುನಃ ಪುನರತಿಶಯೇನ ವಾ ಭವತಿ- ಬೋಭೂಯತೇ| ಬೋಭೂಯಾಞ್ಚಕ್ರೇ ಅಭೋಭೂಯಿಷು|

ಅ.ವೃ - ‘ಅತ್ರ ಲೋಪೋ ಭ್ಯಾಸಸ್ಯ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಯಜ್ಞ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞ-ಲುಕ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಯಜ್ಞ’ ಜಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ‘ಅನುದಾತ್ತ ಜಾತ್ ಆತ್ಮನೇ ಪದಮ್’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ನಿಯಮದಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಬೋಭೂಯತೇ - ಪುನಃ ಪುನಃ ಅಥವಾ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ(ಅತಿಶಯ) ಭವತಿ - ಆಗುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಭೂ’ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ‘ಯಜ್ಞ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಭೂ+ಯ(ಯಜ್ಞ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ ‘ಸನ್ಯಜೋಃ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವಾಗಿ ಭೂ+ಭೂ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಾಸ ‘ಭೂ’ ವಿನ ‘ಊ’ ಕಾರಕ್ಕೆ

ಹರಸ್ವವಾಗಿ ಭು+ಭೂ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವಾಗಿ ಭೋ+ಭೂ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಜಶ್ವ' ಬಂದು ಬೋ+ಭೂ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತು,ಸಂಜ್ಞಾ,ಲಟ್, ತ, ಶಪ್ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಬಂದು ಬೋ+ಭೂ+ಯ+ಅ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪರರೂಪವಾಗಿ 'ಟಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಾನಾಂ ಟೀರೇ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತ' ಕಾರದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಶ್ವ ಬಂದು ಬೋಭೂಯತೇ ಎಂದು ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಬೋಭೂಯಾಞ್ಚಕ್ರೇ - ವಿಧಾಞ್ಚಕ್ರೇ ರೂಪದಂತೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅಬೋಭೂಯಿಷ್ವ - ಇದು ಲುಜ್ ಲಕಾರದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷದ ಏಕವಚನ ರೂಪ.

(ಯಜ್ ನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ನಿಯಮ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 714 ನಿತ್ಯಂ ಕೌಟಿಲ್ಯೇ ಗತೌ (3.1.23)

ವೃತ್ತಿ- ಗತೃರ್ಧಾತ್ ಕೌಟಿಲ್ಯ ಏವ ಯಜ್ ಸ್ಯಾತ್, ನ ತು ಕ್ರಿಯಾಸಮಾಭಿಹಾರೇ।

ಅ.ವೃ - 'ಧಾತೋರೇಕಾಚೋ ಹಲಾದೇಃ ಕ್ರಿಯಾಸಮಾಭಿಹಾರೇ ಯಜ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತೋಃ ಮತ್ತು ಯಜ್ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಆರ್ಥ- ಗತೃರ್ಧಾತ್ ಧಾತುವು ಕಟಿಲಗಮನ ಎಂಬ ಆರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಯಜ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಕ್ರಿಯಾಸಮಾಭಿಹಾರ ಆರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲ.

(ಅಕಿತ್ತಾದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 715 ದೀರ್ಘೋಽಕಿತಿಃ | (7.4.83)

ವೃತ್ತಿ- ಅಕಿತೋಽಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋ ಯಜಿ ಯಜ್ ಲುಕಿ ಚ। ಕುಟಿಲಂ ವ್ರಜತಿ-ವಾ ವ್ರಜ್ಯತೇ।

ಅ.ವೃ- 'ಅತ್ರ ಲೋಪೋಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು 'ಗಣೋ ಯಜ್ ಲುಕೋಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಜ್ ಲುಕೋಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಆರ್ಥ- ಯಜ್ ಅಥವಾ ಯಜ್-ಲುಕ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅಕಿತ್ತಾದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಕುಟಿಲಂ ವ್ರಜತಿ ವಕ್ರವಾಗಿ ಚಲಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥ.- 'ವಾವ್ರಜ್ಯತೇ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ವ್ರಜ' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ 'ನಿತ್ಯಂ ಕೌಟಿಲ್ಯೇ ಗತೌ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಜ್' ಬಂದು, ವ್ರಜ+(ಯಜ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸನ್ಯ ಜೋಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವಾಗಿ ವ್ರಜ+ವ್ರಜ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಹಲಾದಿ ಶೇಷವಾದ ಮೇಲೆ ವ+ವ್ರಜ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ವಾ+ವ್ರಜ+ಯ

ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಲಟ್, ತ, ಶಪ್, ಪರರೂಪ ಏತ್ಸಗಳು ಬಂದು ವಾ+ವ್ರಜ+ಯ+ಅ+ತ್+ಏ = ವಾವ್ರಜ್ಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಯ-ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 716 ಯಸ್ಯ ಹಲಃ (6.4.49)

ವೃತ್ತಿ- ಯಸ್ಯ ಇತಿ ಸಜ್ಞಾತ ಗ್ರಹಣಮ್| ಹಲಃ ಪರಸ್ಯ ಯ-ಶಬ್ದಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಆರ್ಥಧಾತುಕೇ| ಆದೇಃ ಪರಸ್ಯ(470) 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' ವಾವ್ರಜಾಞ್ಚಕ್ರೇ| ವಾವ್ರಜತಾ|

ಅ.ವ್ಯ- 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಯಸ್ಯ' ಎಂದರೆ ಅ-ಕಾರ ಸಹಿತ ಯ-ಕಾರ ಎಂದರ್ಥ. 'ಹಲ್'ನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಯ-ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ ಆರ್ಥಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ವಿವರಣೆ- 'ಆದೇಃ ಪರಸ್ಯ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ನಿಯಮದಿಂದ ಪರಕ್ಕೆ ಏಕಿತವಾದುದರ 'ಯ್+ಅ' ರೂಪವಾದ ಸಮುದಾಯದ ಆದಿ ವರ್ಣವಾದ 'ಯ್' ಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಯ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಉಳಿದ ಅ-ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ವಾವ್ರಜಾಞ್ಚಕ್ರೇ - 'ಯಜ್', ದ್ವಿತ್ವ ಮೊದಲಾದವು ಆದ ಮೇಲೆ 'ವಾವ್ರಜ್ಯ' ಎಂದು ಧಾತು ರೂಪ ಹೊಂದಿ ಅದರ 'ಲಿಟ್' 'ಲ'ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಆಮ್' ಬಂದು, ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆರ್ಥಧಾತುಕವಾಗುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆದೇಃ ಪರಸ್ಯ' ಎಂಬುದರ ಸಹಾಯದಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ವಾವ್ರಜ್+ಆಮ್+ಲಿಟ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಆಮಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಲಿಟ್' ಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ ವಾವ್ರಜ್+ಆಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಕ್ಯ' ಧಾತುವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ವಾವ್ರಜ್+ಆಮ್+ಕ್ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಲಿಟ್' 'ಲ'ಕಾರವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗಿ 'ಚಕ್ರೇ' ಎಂದಾಗಿ ವಾವ್ರಜ್+ಆಮ್+ಚಕ್ರೇ= ವಾವ್ರಜಾಞ್ಚಕ್ರೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ವಾವ್ರಜತಾ- 'ವ್ರಜ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಕೌಟಿಲ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ' 'ಯಜ್' ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ದ್ವಿತ್ವ ಅಭ್ಯಾಸಕಾರ್ಯ ಮತ್ತು ದೀರ್ಘ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ವಾವ್ರಜ್ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಲುಟ್, ತ, ತಾಸ್, ಇಟ್, ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಬಂದು 'ಯ'ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಡಾ' ದಲ್ಲಿ 'ಆ' ಉಳಿದು ವಾವ್ರಜತಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

('ರೀಕ್' ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 717 ರೀಗ್ಯದುಪಧಸ್ಯ ಚಿ (7.4.90)

ವೃತ್ತಿ- ಋದುಪಧಸ್ಯ ಧಾತೋಃ ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ರೀಕ್ ಆಗಮಃ ಯಜಿ ಯಜ್-

ಲುಕಿಚ್ಛಿ ವರೀವೃತ್ತತೇ ವರೀವೃತ್ತಾಞ್ಚಕ್ರೇ ವರೀವೃತ್ತಿತಾ

ಪ.ಛೇ- ರೀಕ್, ಋದುಪಧಸ್ಯ, ಚ ।

ಅ.ವ್ಯ - 'ಅತ್ರ ಲೋಪೋಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದವು, 'ಗುಣೋಃ ಯಜ್ ಲುಕೋಃ' ಯಜ್ ಲುಕೋಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಉಪಧೆಯಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ 'ಋ' ಕಾರವನ್ನು ಉಳ್ಳ ಧಾತುವಿನ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ 'ರೀಕ್' ಆಗಮವು 'ಯಜ್' ಅಥವಾ 'ಯಜ್ ಲುಕ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ವರೀವೃತ್ತತೇ - ಪುನಃ ಪುನಃ ಅತಿಶಯೇನ ವಾ ವರ್ತತೇ - 'ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಅತಿಶಯವಾಗಿದೆ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ವೃತ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಯಜ್' ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತ್ವ ಮತ್ತು ಅಭ್ಯಾಸಕಾರ್ಯವಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ 'ರೀಕ್' ಆಗಮವು ಬಂದು 'ವರೀವೃತ್ಯ' ಎಂದಾಗಿ ಧಾತು-ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಲಟ್, ತ, ಶಪ್ ಏತ್ಯಗಳಾಗಿ 'ವರೀವೃತ್ತತೇ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ವರೀಯತಞ್ಚಕ್ರೇ - ಯಜನವಾದ ವರೀವೃತ್ಯ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ 'ಆಮ್' ಬಂದು ಅಲ್ಲಿ 'ಯ್' ಕಾರ 'ಅ' ಕಾರಗಳ ಲೋಪವಾಗಿ ಅದನ್ತ 'ಕ್ಯ' ವಿನ ಮೇಲೆ ಅನುಪ್ರಯೋಗವಾಗಿ ವರೀಯತಞ್ಚಕ್ರೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ವರೀವೃತ್ತಿತಾ- ವರೀವೃತ್ಯ ಧಾತುವಿಗೆ ಲುಟ್ ನಲ್ಲಿ 'ತಾಸ್' ಗೆ 'ಇಟ್' ಬಂದ ಮೇಲೆ 'ಯ್' ಕಾರ 'ಅ' ಕಾರಗಳ ಲೋಪವಾಗಿ ವರೀವೃತ್ತಿತಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಇತ್ಯ ವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 718 ಕ್ಷುಭ್ಯಾದಿಷು ಚಿ (8.4.39)

ವೃತ್ತಿ- ಇತ್ಯಂ ನ ನರೀನೃತ್ಯತೇ, ಜರೀಗೃಹ್ಯತೇ ಇತಿ ಯಜನ್ತ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅ.ವ್ಯ- 'ರಷಾಭ್ಯಾಂ ನೋಣಃ ಸಮಾನ ಪದೇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಃ ಮತ್ತು ಣಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳು ಹಾಗೂ 'ನಭಾಭೂಪೂ...' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ನ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಕ್ಷುಭ್ಯಾದಿಗಣ -ಪರಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ 'ನ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇತ್ಯವು' ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ - ನರೀನೃತ್ಯತೇ - 'ಪುನಃ ಪುನಃ ಅತಿಶಯೇನ ನೃತ್ಯತಿ' ಇತಿ-ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಅಥವಾ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ನೃತ್ಯ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ನೃತ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಧಾತೋರೇಕಾಚೋ...' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಜ್' ಬಂದು 'ಸನ್ಯ ಚೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಅಭ್ಯಾಸ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗಿ, ರೀಕ್ ಆಗಮ ಬಂದು 'ನರೀನೃತ್ಯ' ಎಂದಿರುವಾಗ ಇದಕ್ಕೆ ಧಾತು-ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು,

ಲಟ್,ತ,ಶಪ್,ಪರರೂಪ,ಏತ್ವಗಳು ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣತ್ವ ನಿಷೇಧವಾಗಿ 'ನರೀನ್ಯತ್ಯತೇ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಜರೀಗೃಹ್ಯತೇ - 'ಪುನಃ ಪುನಃ ಅತಿಶಯೇನ ವಾ ಗೃಹ್ಯಾತಿ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಗ್ರಹ' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಯಜ್' ಬಂದು ಸಂಪ್ರಸಾರಣವಾಗಿ ಗೃಹ ಎಂದಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವ, ಅಭ್ಯಾಸಕಾರ್ಯ, ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ 'ರೀಕ್' ಆಗಮವಾದ ಮೇಲೆ 'ಜರೀಗೃಹ್ಯ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತು-ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಲಟ್,ತ,ಶಪ್,ಪರರೂಪ,ಏತ್ವಗಳು ಬಂದು ಜರೀಗೃಹ್ಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

॥ ಇತಿ ಯಜ್ಞ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ(24) ಪ್ರಕರಣಮ್॥

ಪ್ರಕರಣ-25: ಯಜ್ಞ ಲುಗನ್ನ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 719 ರಿಂದ 720 ವರೆಗೆ)

(ಯಜ್ಞೋಗಿ ಲುಕ್ ಅನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 719 ಯಜ್ಞೋಽಽಽ ಚಿ (2.4.74)

ವೃತ್ತಿ- ಯಜಃ ಅಚಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಲುಕ್ ಸ್ಯಾತ್; ಚ ಕಾರಾತ್ ತಂ ವಿನಾಪಿ ಕ್ವಚಿತ್ ಅನೈಮಿತ್ತಿಕೋಽಯಮ್ ಅನ್ತರಂಗತ್ವಾತ್ ಆದೌ ಭವತಿ ತತಃ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣೇನ ಯಜಸ್ತತ್ವಾದ್ ದ್ವಿತ್ವಮಭ್ಯಾಸಕಾರ್ಯಮ್ ಧಾತುತ್ವಾತ್ ಲಟ್-ಆದಯಃ (380) 'ಶೇಷಾತ್ಕರ್ತರಿ' ಇತಿ ಪರಸ್ಪೃಪದಮ್ ಚರ್ಕರೀತಮ್ ಚ- ಇತಿ ಅದಾದೌ ಪಾಠಾತ್ ಶಪಃ ಲುಕ್.

ಅ.ವೃ- "ಣ್ಯಕ್ರತಿಯಾರ್ಷ ಜಿತೋ ಲುಗಣಿಷೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್ ಎಂಬ ಪದವು "ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಹುಲಂ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಪ.ಭೇ.- ಯಜಃ, ಅಚಿ, ಚಿ

ಅರ್ಥ- ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಯಜ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಸ್ಥ 'ಚ'ಕಾರದಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಯಜ್ ಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಜ್ಞ ಲುಕ್ ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಎಲ್ಲಿ ಶಿಷ್ಟ ಪ್ರಯೋಗವು ಇರುತ್ತದೋ ಅಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಲುಕ್ ಆಗುತ್ತದೆ.

'ಅನೈಮಿತ್ತಿಕೋಽಯಮ್ ಅಂತರಂಗತ್ವಾದಾದೌ ಭವತಿ' ಎಂಬ ಮಾತಿನಿಂದ ಯಜ್ಞ-ಲುಕ್ ನೈಮಿತ್ತಿಕ ಹಾಗೂ ಅನೈಮಿತ್ತಿಕ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ-ಲುಕ್ ಅನೈಮಿತ್ತಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಅಂತರಂಗವಾಗಿದೆ. (ಅಲ್ಪಪೇಕ್ಷಮ್ ಅಂತರಂಗಮ್) ಅಲ್ಪ ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರ್ಥ (ಅಸಿದ್ಧಂ ಬಹಿರಂಗಮಂತರಂಗೇ)-ಬಹ್ವಪೇಕ್ಷಮ್ ಬಹಿರಂಗಮ್ = ಬಹಳ ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. ಅಂತರಂಗದ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಬಹಿರಂಗವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಜ್ಞ ಗೆ ಲುಕ್ ಮೊದಲು ಬಂದು, ನಿಮಿತ್ತವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಬಹಿರಂಗ ಕಾರ್ಯಗಳಾದ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಅನಂತರ ಬರುತ್ತವೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಜ್ಞ ಲುಕ್ ಆದರೂ ಅದು ಇರುವಂತೆಯೇ ಭಾವಿಸಿ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು.

ಯಜ್ಞ ಲುಕ್ ನಿಂದ "ಶೇಷಾತ್ ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ಪೃಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರಸ್ಪೃಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಇದರಿಂದ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ್ದೇನೆಂದರೆ, ಯಜ್ಞ ಲುಕ್ ಪ್ರಯೋಗವು ಪರಸ್ಪೃಪದಲ್ಲೇ ಇರುತ್ತದೆ. 'ಚರ್ಕರೀ ತಂಚ್' ಎಂದು

ಅದಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಲಾಗಿದೆ. 'ಯಜ್ಞ ಲುಕ್'ಗೆ' ಪರ್ಯಾಯ ಪದವಾಗಿ ಈ ಪದ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಪ್ರಾಚೀನ ವೈಯ್ಯಾಕರಣರು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. 'ಚರ್ಕರೀತ' ಎಂಬುದನ್ನು ಅದಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ್ದರಿಂದ "ಅದಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃಶಪಃ" ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಆಗುವ ಕಾರ್ಯವು ಬೇರೆ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಯಜ್ಞ ಲುಗನ್ತ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಏತ್ ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಇಡಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 720ಯಜ್ಞೋ ವಾ (7.3.94)

ವೃತ್ತಿ- ಯಜ್ಞುಗನ್ತಾತ್ ಪರಸ್ಯ ಹಲಾದೇಃ ಪಿತಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ಯ ಇಟ್ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ (440) "ಭೂ-ಸುವೋ"ರಿತಿ ಗುಣನಿಷೇಧಃ ಯಜ್ಞಲುಕಿ ಭಾಷಾಯಾಂ ನ, 'ಬೋಭೂತು'- ತೇತಿಕ್ತೇ ಇತಿ ಭಂದಸಿ ನಿಪಾತನಾತ್ ಬೋಭವೀತಿ, ಬೋಭೋತಿ ಬೋಭೂತಃ(606) ಅದಭ್ಯಸ್ತಾತ್, ಬೋಭುವತಿ ಬೋಭುವಾಞ್ಕಾರ, ಬೋಭವಾಮಾಸ ಬೋಭವಿತಾ ಬೋಭವಿಷ್ಯತಿ ಬೋಭವೀತು, ಬೋಭೋತು ಬೋಭೂತಾತ್ ಬೋಭೂತಾಮ್ ಬೋಭುವತು ಬೋಭೂಹಿ ಬೋಭವಾನಿ ಅಬೋಭವೀತ್ ಅಬೋಭೋತ್ ಅಬೋಭೂತಾಮ್ ಅಬೋಭುವುಃ ಬೋಭೂಯಾತ್ ಬೋಭೂಯಾತಾಮ್ ಬೋಭೂಯುಃ ಬೋಭೂಯಾತ್ ಬೋಭೂಯಾಸ್ಯಾಮ್ ಬೋಭೂಯಾಸುಃ(439) ಗಾತಿನ್ಯೇತಿ ಸಿಜೋ ಲುಕ್ (719) ಯಜ್ಞೋ ವೇತೀತ್ ಪಕ್ಷೇ ಗುಣಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ನಿತ್ಯತ್ವಾದ್ ವುಕ್ ಅಬೋಭೂವೀತ್, ಅಬೋಭೋತ್, ಅಬೋಭೂತಾಮ್ ಅಬೋಭುವುಃ ಅಬೋಭವಿಷ್ಯತ್

ಅ. ವ್ಯ.- "ಉತೋವೃದ್ಧಿಲುಕಿ ಹಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹಲಿ'ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ನ ಅಭ್ಯಸ್ತಾಚಿ ಪಿತಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಎಂಬ ಪದವು ಹಾಗೂ "ಭೂವ ಈಟ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಈಟ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಯಜ್ಞ ಲುಗನ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಹಲಾದಿಯಾದ, 'ಪಿತ್' ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಲಕಾರಕ್ಕೆ 'ಈಟ್' ಆಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. "ಬೂಸುವೋಸ್ತಿಜ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಗುವ ಗುಣ ನಿಷೇಧವು 'ಯಜ್ಞ ಲುಗನ್ತದ' ಲೌಕಿಕ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ ಯಾಕೆಂದರೆ "ದಾಧರ್ತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಬೋಭೂತು-ತೇತಿಕ್ತೇ' ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ನಿಪಾತ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಇದರಿಂದ ವೇದದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಗುಣ ನಿಷೇಧವಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಗುಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿದೆ.

ಉದಾ-ಬೋಭವೀತಿ, ಬೋಭೋತಿ - 'ಪುನಃ ಪುನಃ ಅತಿಶಯೇನ ವಾ ಭವತಿ' -ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಅಥವಾ ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ಆಗುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ 'ಯಜ್ಞ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಭೂ+ಯ(ಯಜ್ಞ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ,

“ಯಜ್ಞೋಚಿಚ್” ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವಾಗಿ ಕೇವಲ ‘ಭೂ’ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಯಜ್ಞಂತವಾಗುವುದರಿಂದ “ಸನ್ಯಜ್ಞೋ” ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವಾಗಿ ಭೂ+ಭೂ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಭ್ಯಾಸ ಕಾರ್ಯವಾಗಿ ಬೂ+ಭೂ ಎಂದಿರುವಾಗ, “ಗುಣೋ ಯಜ್ಞಲುಕೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಗುಣವಾಗಿ, ಬೋ+ಭೂ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಲಟ್ , ತಿಪ್, ಶಪ್ ಗಳಾಗಿ ಬೋ+ಭೂ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಚರ್ಕರೀತಂ ಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಶಪ್’ ಲೋಪವಾಗಿ ಬೋ+ಭೂ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಈಟ್ ಆಗಮವು ಬಂದು ಬೋ+ಭೂ+ಈ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಗುಣವಾಗಿ ಬೋ+ಭೋ+ಈ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ‘ಅವ್’ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬೋ+ಧ್+ಅವ್+ಈ+ತಿ= ಬೋಭವೇತಿ ಎಂದು ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಈಟ್ ಆಗಮವು ಬಾರದೇ ಇದ್ದಾಗ ಬೋಭೋತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಬೋಭೋತಃ -ಯಜ್ಞ-ಲುಗನ್ತ ಬೋಭೂ ಧಾತುವಿಗೆ ‘ಲಟ್’ ಪ್ರ.ಪು.ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಈ ರೂಪವು ಬಂದಿದೆ. ಅಪಿತ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ‘ತಸ್’ ಇದು ಜಿಡ್ವದ್ಭವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಗುಣವು ಬಾರದೇ ಬೋಭೂತಃ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಬೋಭೂವತಿ- ಯಜ್ಞ-ಲುಗನ್ತ ಬೋಭೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಟ್,ಪ್ರ.ಬ.ಝ,ಶಪ್ ಗಳು ಬಂದು ಬೋಭೂ+ಅ+ಝ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಚರ್ಕರೀತಂ ಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಶಪ್’ ಲೋಪವಾಗಿ ಬೋಭೂ+ಯಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಅದಭ್ಯಸ್ತಾತ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಝ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಅತ್’ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬೋಭೂ+ಅತ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ‘ಝ’ ಅಪಿತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ್ದರಿಂದ ಜಿಡ್ವದ್ಭವ ಇರುವುದರಿಂದ ಗುಣವು ಬಾರದೇ ಅಚಿ “ಶ್ರುಧಾತುಭ್ರೂವಾಂ ಯೋರಿಯಜುವಜ್ಞಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಉವಜ್ಞ’ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬೋಭ್+ಉವ್+ಅತ್+ಇ=ಬೋಭುವತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಬೋಭವಾಇಕ್ಷಾರ, ಬೋಭವಾಮಾಸ- ಭೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಯಜ್ಞ ಸೇರಿಸಿ ಆ ‘ಯಜ್ಞ’ ಗೆ ‘ಲುಕ್’ ಬಂದು ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಮತ್ತೆ ಯಜ್ಞಂತವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು, ನಂತರ ಅಭ್ಯಾಸಗಳಾಗಿ ಭೂ+ಯ(ಯಜ್ಞ) ಭೂ+ಭೂ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಗುಣವಾಗಿ ಭೋ+ಭೂ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಜಶ್ತ್ವ ಬಂದು, ಬೋ+ಭೋ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪುನಃ ಧಾತುತ್ವ ಬಂದು ಲಿಟ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಬೋ+ಭೋ+ಲಿಟ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ಆಮ್’ ಬಂದು ಲಿಟ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಆಗಿ ಬೋ+ಭೋ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಗುಣವಾಗಿ ‘ಅವ್’ ಆದೇಶ ಬಂದು ಬೋ+ಭವ್+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ಕೃಷ್ಣ’ ಧಾತುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿದಾಗ ತಿಪ್ ಬಂದು ನಂತರ ಣಲ್ ಬಂದು, ಬೋಭವಾಮ್+ಕೃ+ಅ(ಣಲ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ ದ್ವಿತ್ವ, ಅಭ್ಯಾಸ, ಅತ್ವ, ಹಲಾದಿಶೇಷ, ಶ್ರುತ್ವ ಗಳು ಬಂದು “ಅಪೋಜಣೀತಿ” ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ‘ಮ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಅನುಸ್ವಾರ’ ಪರಸರ್ವಣಗಳು ಬಂದು ಬೋಭವಾಇಕ್ಷಾರ ಎಂದು ರೂಪವು

ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

ಉದಾ- ಬೋಧವಾಮಾಸ- 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ಬದಲು 'ಅಸ್' ಧಾತುವನ್ನು ಅನುಪ್ರಯೋಗಿಸಿ ಹಿಂದಿನ ರೂಪದಂತೆ ಇದನ್ನೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉದಾ- ಬೋಧವಿತಾ- 'ಬೋಭೂ' ಧಾತುವಿನ ಲುಟ್ ಪ್ರ.ಪು.ಏ.ವಚನದಲ್ಲಿ ತಾಸ್ ಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಧಾತುವಿನ 'ಊ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಮತ್ತು 'ಅವ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬೋಧವಿತಾ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಬೋಧವಿಷ್ಯತಿ- ಬೋಭೂ ಎಂಬ ಯಜ್ಞ-ಲುಗನ್ತ ಧಾತುವಿನ ಲೃಟ್ ಪ್ರ.ಪು.ಏ.ವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್,ಸ್ಯ,ಇಟ್ ಗಳಾಗಿ ಬೋಧವಿಷ್ಯತಿ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- 1. ಬೋಧವೀತು - ಬೋಭೂ ಎಂಬ ಯಜ್ಞ-ಲುಗನ್ತ ಧಾತುವಿನ ಲೋಟ್ ಪ್ರ.ಪು.ಏ.ವಚನದಲ್ಲಿ ಹಲಾದಿ ಪಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ತಿಪ್ ಗೆ ಏಕಲ್ಪದಿಂದ 'ಈಟ್' ಆಗಮವು ಬಂದು ಬೋಧವೀತು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- 2. ಬೋಭೋತು- ಇಲ್ಲಿ 'ಈಟ್' ಬಾರದೇ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಅವ್' ಆದೇಶವು ಬಾರದೇ ಕೇವಲ ಗುಣವಾಗಿಯೇ ಬೋಭೋತು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- 3. ಬೋಭೂತಾತ್- ತಾತ್ಜ್ ಇದು ಜಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಕ್ವಿತಿಚ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣವು ಬಾರದೇ ದೀರ್ಘ 'ಊ' ಕಾರವು ಹಾಗೆಯೇ ಉಳಿದಿದೆ ಹೀಗೆ ಬೋಭೂತಾತ್ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಬೋಭೂತಾಮ್- ಬೋಭೂ ಧಾತುವಿನ ಲೋಟ್ ಪ್ರ.ಪು.ದ್ವಿ.ವಚನವು ಅಪಿತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ್ದರಿಂದ ಜಿಡ್ವದ್ಭಾವವು ಬಂದು ಗುಣ ಬಾರದೇ ಬೋಭೂತಾಮ್ ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಬೋಭುವತು- ಬೋಭೂ ಧಾತುವಿನ ಲೋಟ್ ಪ್ರ.ಪು.ಬ.ವಚನದಲ್ಲಿ 'ಝಿ' ಗೆ ಅಪಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾಗುವುದರಿಂದ ಜಿಡ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದು, ಗುಣದ ನಿಷೇಧವಾಗಿ 'ಉವಜ್' ಆದೇಶ ಬಂದು 'ಝ್' ಗೆ 'ಅತ್' ಆದೇಶವಾಗಿ "ಏರುಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಉ' ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ಬೋಭುವತು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಬೋಭೂಹಿ- ಬೋಭೂ ಧಾತುವಿನ ಲೋಟ್ , ಮ.ಪು.ಏ.ವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸಿಪ್' ಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ ಬಂದು 'ಹಿ' ಇದು ಅಪಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಊ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಬಾರದೆ ಬೋಭೂಹಿ- ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಬೋಧವಾನಿ- ಬೋಭೂ ಧಾತುವಿನ ಲೋಟ್ ಉ.ಪು.ಏ.ವಚನದಲ್ಲಿ 'ಮಿಪ್' ಇದು ಪಿತಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣವು ಬಂದು 'ಅವ್' ಆದೇಶವಾಗಿ 'ಆಟ್' ಆಗಮವು ಬಂದು 'ನಿ' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬೋಧವಾನಿ- ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಅಬೋಧವೀತ್ - ಬೋಭೂ ಧಾತುವಿನ ಲಜ್ ಪ್ರ.ಪು.ಏ.ವಚನದಲ್ಲಿ ಪಿತ್ ಹಲಾದಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ 'ತಿಪ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಊ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು

'ಈಟ್' ಆಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬಂದು ಅಬೋಭವೀತ್, ಅಬೋಭೂತ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ. 'ಈಟ್' ಆಗಮವುಬಂದಾಗ ಮಾತ್ರ 'ಅವ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೆ ಇಲ್ಲ.

ಉದಾ- ಅಬೋಭೂತಾಮ್- ಬೋಭೂ ಧಾತುವಿನ ಲಜ್ ಪ್ರ.ಪು.ದ್ವಿ.ವಚನದಲ್ಲಿ ಅಪಿತ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ 'ತಸ್' ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಗುಣವು ಬಾರದೇ ತಾಮ್ ಆದೇಶವಾಗಿ ಅಬೋಭೂತಾಮ್ ರೂಪವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಅಬೋಭುವುಃ- ಬೋಭೂ ಧಾತುವಿನ ಲಜ್ ಪ್ರ.ಪು.ಬ.ವಚನದಲ್ಲಿ ಅಪಿತ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ 'ಝಿ' ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದ್ದರಿಂದ 'ಊ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಬಾರದೇ ಉವಜ್ ಆದೇಶವಾಗಿ 'ಝಿ' ಗೆ "ಸಿಜಭ್ಯಸ್ತ ವಿಧಿಭ್ಯಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜುಸ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅಬೋಭುವುಃ ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಬೋಭೂಯಾತ್- ಬೋಭೂ ಧಾತುವಿನ ವಿ.ಲಿ. ಪ್ರ.ಪು.ಏ. ವಚನದಲ್ಲಿ ಅದಾದಿಯಾಗೋಣದ್ದರಿಂದ ಶಪ್-ಲುಕ್ ಆಗಿ ಯಾಸುಟ್ ಆಗಮಕ್ಕೆ ಇಯ್ ಆದೇಶವು ಬಾರದೇ 'ಸ್' ಗೆ "ಲಿಜಸಲೋಪೋಽನನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವಾಗಿ 'ತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವಾಗಿ ಬೋಭೂಯಾತ್ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಬೋಭೂಯಾತಾಮ್- ಬೋಭೂ ಧಾತುವಿನ ವಿ.ಲಿ.ಪ್ರ.ಪು.ದ್ವಿ.ವಚನದಲ್ಲಿ ಶಪ್ ಲುಕ್ ಆಗಿ 'ಯಾಸುಟ್' ಆಗಮಕ್ಕೆ 'ಇಯ್' ಆದೇಶವು ಬಾರದೇ 'ಸ್' ಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ 'ತಸ್' ಗೆ 'ತಾಮ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬೋಭೂಯಾತಾಮ್ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಬೋಭೂಯುಃ- ವಿ.ಲಿ.ಪ್ರ.ಪು.ಬ.ವಚನದಲ್ಲಿ ಶಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು 'ಝಿ' ಗೆ 'ಜುಸ್' ಆದೇಶ ಬಂದು "ಉಸ್ಯಪದಾನ್ತಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪರರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬೋಭೂಯುಃ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಬೋಭೂಯಾತ್- ಆ.ಲಿ.ಪ್ರ.ಪು.ಏ.ವಚನದಲ್ಲಿ 'ಯಾಸುಟ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸ್ಯೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಂತೇ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವು ಬಂದು, ಇದು ಪಿತ್ತಾದರೂ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ 'ಈಟ್' ಆಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬುವುದರಿಂದ 'ತಿ' ಯಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಬೋಭೂಯಾತ್ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಬೋಭೂಯಾಸ್ತಾಮ್, ಬೋಭೂಯಾಸುಃ - ಆ.ಲಿ.ಪ್ರ.ಪು.ದ್ವಿ.ವಚನದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಲಿಜಃ- ಸಲೋಪೋಽನನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಾರದೇ ಬೋಭೂಯಾಸ್ತಾಮ್, ಬೋಭೂಯಾಸುಃ ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ಉದಾ- ಅಬೋಭೂವೀತ್ - ಭೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಯಜ್ಞ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಭೂ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದು ಲುಕ್ ಆಗಿ ಭೂ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಯಜ್ಞನ ವಾಗುವುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಮತ್ತು ಅಭ್ಯಾಸ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗಿ ಬೋ+ಭೋ= ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಮತ್ತು ಲುಜ್ 'ಲ್' ಕಾರಗಳು ಬಂದು, ಬೋ+ಭೋ+ಲ್= ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ ಹಾಗೂ ಅಡಾಗಮಗಳು ಬಂದು ಅಬೋ+ಭೂ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ತಿಪ್' ನ 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಚ್ಚಿ ಹಾಗೂ ಸಿಚ್ ಗಳು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಂದು, ಅಬೋ+ಭೂ+ಸಿಚ್+ತೆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಗತಿಸ್ಥಾಘುಪಾಭೂಭ್ಯಃ ಸಿಚಃ ಪರಸ್ಥೈಪದೇಷು" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸಿಚ್' ಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಅಬೋ+ಭೂ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಈಟ್' ಆಗಮವು ಬಂದು ಅಬೋ+ಭೂ+ಈ+ ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಈಟ್' ಆಗಮವು ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಗುಣವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಭುವೋ ವುಗ್ ಲುಜ್ ಲಿಟೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ವುಕ್' ಆಗಮವು ಬಂದು ಅಬೋ+ಭೂ+ವ್+ಈ+ತ್=ಅಬೋಭೂವೀತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅಬೋಭೋತ್-ಈಟ್ ಆಗಮವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಚ್ ಪರತ್ವವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ವುಕ್ ಆಗಮವು ಬಾರದೇ ಗುಣವಾಗಿ ಅಬೋಭೋತ್ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಅಬೋ ಭೂತಾಮ್- ಈ 'ಲುಜ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ರೂಪವು 'ಲಜ್' ಪ್ರ.ಪು.ದ್ವಿ ವಚನದಂತೆಯೇ ಅಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅಬೋಭೂವುಃ- ಲುಜ್ ಲಕಾರದ ಪ್ರ.ಪು.ಬ.ವಚನದಲ್ಲಿ 'ಝಿ'ಗೆ "ಸಿಜಭ್ಯಸ್ತ ವಿಧಿಭ್ಯಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಜುಸ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದ್ದರಿಂದ "ಭುವೋವುಗ್ ಲುಜ್ ಲಿಟೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ವುಕ್ ಆಗಮವು ಬಂದು ಅಬೋಭೂವುಃ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಅಬೋಭವಿಷ್ಯತ್- ಲೃಜ್ ಲಕಾರದ ಪ್ರ.ಪು.ವಿ.ವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು 'ತಿ' ಯಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಅಡಾಗಮ, ಗುಣ, ಇಡಾಗಮ ಮತ್ತು ಅವ್ ಆದೇಶವಾಗಿ ಅಬೋಭವಿಷ್ಯತ್ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

॥ ಇತಿ ಯಜ್ಞ-ಲುಜನ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ(25) ಪ್ರಕರಣಮ್॥

॥ಇಲ್ಲಿಗೆ ಯಜ್ಞ ಲುಗನ ಪ್ರಕರಣ ಮುಗಿಯಿತು ॥

ಪ್ರಕರಣ-26: ನಾಮಧಾತು ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 721 ರಿಂದ 730 ವರೆಗೆ)

(‘ಕೃಚ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 721 ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ | (3.1.8)

ವೃತ್ತಿ- ಇಷಿಕರ್ಮಣ ಏಷಿತುಃ ಸಂಬಧಿನಃ ಸುಬನ್ತಾದಿಚ್ಛಾಯಾಮರ್ಥೇ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯೋ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ |

ಅ.ವೃ - ‘ಪ್ರತ್ಯಯಃ’, ‘ಪರಶ್ಚ’ ಎಂಬ ಈ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ. ‘ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ ಸಮಾನ ಕರ್ತೃಕಾತ್ ಇಚ್ಛಾಯಾಂ ವಾ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ಮಣಃ, ಇಚ್ಛಾಯಾಂ, ವಾ ಎಂಬ ಮೂರು ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ‘ಪ್ರತ್ಯಯ ಗ್ರಹಣೇ ತದಂತ ಗ್ರಹಣಮ್’ ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ‘ಸುಪ್’ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸುಬಂತವು ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಇಚ್ಛಾರ್ಥಕ ಧಾತುವಿನ ಕರ್ಮವಾಗಿಯೂ, ಹಾಗೆಯೇ ಇಚ್ಛಿಸುವವನ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳ ಸುಬಂತದ ಮೇಲೆ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಏಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ‘ಕೃಚ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

(‘ಸುಪ್’ಗೆ ಲುಕ್ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 722 - ಸುಪೋ ಧಾತು-ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ | (2.4.71)

ವೃತ್ತಿ- ಏತಯೋಃ ಅವಯವಸ್ಯ ಸುಪಃ ಲುಕ್ |

ಅ.ವೃ-‘ಋಕ್ಷತಿಯಾರ್ಷಇತೋಯೂನಿಲುಗಣಿಇಸೋಃ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಲುಕ್’ ಎಂಬ ಪದ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ-ಧಾತು ಮತ್ತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ಅವಯವದ ‘ಸುಪ್’ಗೆ ‘ಲುಕ್’ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಈಶ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 723- ಕೃಚಿ ಚ | (7.4.33)

ವೃತ್ತಿ- ಅವರ್ಣಸ್ಯ ಈಃಆತ್ಮನಃ ಪುತ್ರಮಿಚ್ಛತಿ ಪುತ್ರೀಯತಿ |

ಅ.ವೃ- ‘ಅಸ್ಯಚ್ಛೌ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಅಸ್ಯ’ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು ‘ಈಃಪ್ರಾದ್ಯೋಃ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಈ’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ-‘ಕೃಚ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ‘ಅ’ವರ್ಣದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ‘ಈ’ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ - ಆತ್ಮನಃ ಪುತ್ರಮಿಚ್ಛತಿ - ಪುತ್ರೀಯತಿ = ತನಗೆ ಮಗನನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಂಬ ಈ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಪುತ್ರ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ‘ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್’ ಎಂಬುದರಿಂದ

‘ಕೃಚ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪುತ್ರ+ಅಮ್+ಯ(ಕೃಚ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ ‘ಸನಾಧ್ಯಂತಾಃ ಧಾತವಃ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ‘ಅಮ್’ ಎಂಬುದು ಧಾತುವಿನ ಅವಯವವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಅಮ್’ಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಪುತ್ರ+ಯ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ‘ಕೃಚಿಚ್’ ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಅ’ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಈ’ಕಾರವು ಬಂದು ಪುತ್ರೀಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಲಟ್ ಪ್ರಪು. ಏ.ವ. ದಲ್ಲಿ ತಿಪ್, ಶಪ್ಗಳು ಬಂದು, ಪುತ್ರೀಯ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ‘ಕೃಚ್’ನ ‘ಅ’ಕಾರಕ್ಕೂ ಹಾಗೂ ‘ಶಪ್’ನ ‘ಅ’ಕಾರಕ್ಕೂ ‘ಅತೋ ಗುಣೇ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪವಾಗಿ ಪುತ್ರೀಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 724 - ನಃ ಕೈಲ (1.4.15)

ವೃತ್ತಿ- ಕೃಚಿ ಕೃಚಿ ಚ ನಾತ್ಮಮೇವ ಪದಂ ನಾನ್ಯತ್| ನಲೋಪಃ| ರಾಜೀಯತಿ| ನಾನ್ತಮೇವೇತಿ ಕಿಮ್? ವಾಚ್ಯತಿ(612) ಹಲಿ ಚಿ ಗೀರ್ಯತಿ ಪೂರ್ಯತಿ| ಧಾತೋರಿತ್ಯೇವ| ನೇಹ- ದಿವಮಿಚ್ಛತಿ ದಿವ್ಯತಿ|

ಅ.ವೃ - “ಸುಪ್ ತಿಜಂತಂ ಪದಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದಮ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅನುವೃತ್ತಿಯಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ - ‘ಕೃಚ್’, ‘ಕೃಚ್’, ‘ಕೃಶ್’ ಈ ಮೂರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ‘ನ’ ಕಾರಾಂತಕ್ಕೇನ ಪದ-ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಬೇರೆಯದಕ್ಕೆ ಅಲ್ಲ.

ಉದಾ - ರಾಜೀಯತಿ - ರಾಜಾನಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ = ತನಗೆ ರಾಜನನ್ನು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ. ಎಂಬ ಈ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ರಾಜನ್+ಅಮ್+ಯ(ಕೃಚ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಧಾತು-ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು, “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಅಮ್’ಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ ರಾಜನ್+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ರಾಜನ್’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು “ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ನ’ ಕಾರಕ್ಕೆ

ಲೋಪವಾಗಿ ರಾಜ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಕೃಚಿಚ್” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಈ’ ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ರಾಜೀಯ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಕೃಜಂತ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಟ್, ತಿಪ್, ಶಪ್ಗಳು ಬಂದು ರಾಜೀಯ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪರರೂಪ ವಿಕಾದೇಶವಾಗಿ ರಾಜೀಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಾಂತಮೇವ ಇತಿ ಕಿಮ್? ನಾಂತವಾದುದ್ದಕ್ಕೇನೇ ಪದ-ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಏಕೆ ಹೇಳಬೇಕು? ಎಂದರೆ ವಾಚ್ಯತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆತ್ಮನಃ ವಾಚಂ ಇಚ್ಛತಿ ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ವಾಚ್+ಅಮ್+ಯ(ಕೃಚಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ಸುಪ್’ ಲೋಪವಾಗಿ ವಾಚ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದು ನಾಂತವಾಗದಿರೋದರಿಂದ ಪದ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಾರದೇ ಇರದ್ದರಿಂದ ‘ಚಿ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ ಹಾಗೂ ಜಶ್ತ್ವಗಳು ಬಾರದೇ

ಲಟ್, ತಿಪ್, ಶಪ್ ಗಳು ಬಂದು ಪರರೂಪವಾಗಿ 'ವಾಚ್ಯತಿ' ಎಂದ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಗೀರ್ಯತಿ, ಪೂರ್ಯತಿ - 'ಗಿರಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ' ಅಥವಾ 'ಪುರಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ' ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಗಿರ್+ಅಮ್, ಮತ್ತು ಪುರ್+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಈ ಸುಬಂತಗಳಿಗೆ 'ಕೃಚ್' ಬಂದು ಗಿರ್+ಅಮ್+ಯ, ಪುರ್+ಅಮ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತು-ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು 'ಸುಪ್' ಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಗಿರ್+ಯ, ಪೂರ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲಿಚ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾ 'ಇ' ಕಾರ 'ಉ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಧೀರ್ಘವಾಗಿ ಗಿರ್+ಯ, ಪೂರ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಲಟ್, ತಿಪ್, ಶಪ್‌ಗಳು ಬಂದು ಗೀರ್+ಯ್+ಅ+ತಿ, ಪೂರ್+ಯ್+ಅ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪರರೂಪವು ಬಂದು ಗೀರ್ಯತಿ ಮತ್ತು ಪೂರ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ದಿವ್ಯತಿ- ದಿವಂ ಇಚ್ಛತಿ ಇತಿ ದಿವ್ಯತಿ ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ 'ಹಲಿಚ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫ ಮತ್ತು 'ವ್' ಅಂತವಾಗಿರುವ ಶಬ್ದಗಳ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಆ ರೇಫ ಮತ್ತು ವ್-ಕಾರಗಳು ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದಾಗಿರಬೇಕು. 'ಗ್ನಾ ನಿಗರಣೇ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಕ್ಷಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿ "ಯೂತ ಇದ್ವಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯೂ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಇರ್ ಬಂದು ಗಿರ್ ಎಂದಾಗಿ ಮತ್ತು 'ಪ್ಲಾ ಪಾಲನ ಪೂರಣಯೋಃ' ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಕ್ಷಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದ ಮೇಲೆ "ಉದೋಷಪೂರ್ವಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉತ್' ಆದೇಶವಾಗಿ "ಉರಣ್ ರಪರಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಯು' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉರ್' ಎಂಬುದಾಗಿ ಪುರ್ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಆದರೆ "ಹಲಿಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದೀವ್ಯತಿ' ಎಂದಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ದಿವ್ ಶಬ್ದವು ಅವ್ಯುತ್ಪನ್ನ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿದೆ.

(ಕೃಚ್ ಮತ್ತು ಕೃಜ್ ಗಳಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 725 ಕೃಸ್ಯ ವಿಭಾಷಾ (6.4.50)

ವೃತ್ತಿ- ಹಲಃ ಪರಯೋಃ ಕೃಚ್ಚ ಜೋಲೋಪೋವಾರ್ಧಧಾತುಕೇ ಆದೇಃ ಪರಸ್ಯ ಅತೋ ಲೋಪಃತಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಿವತ್ಪಲ್ಲಘೂಪಧಗುಣೋ ನ| ಸಮಿಧಿತಾ, ಸಮಿಧಿತಾ|

ಅ. ವೃ - "ಯಸ್ಯ ಹಲಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಲಃ ಎಂಬ ಪದವು ಹಾಗೂ 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಲೋಪಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತ ವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಆರ್ಧ ಧಾತುಕೇ' ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಹಲ್' ವರ್ಣದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕೃಚ್ ಮತ್ತು ಕೃಜ್ ಗಳಿಗೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ- "ಯಸ್ಯಹಲಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಯ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು, ಆದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

‘ಆದೇಃ ಪರಸ್ಯ’ ಎಂಬುದರ ನಿಯಮದಿಂದ ‘ಕೃಚ್’ ಮತ್ತು ‘ಕೃಚ್’ ಗಳಲ್ಲಿ ಉಳಿಯುವ ಯ್+ಅ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆದಿವರ್ಣವಾದ ‘ಯ್’ ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಅತೋಲೋಪಃ’ ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಉಳಿದ ‘ಅ’ ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿದೆ.

ಆ ‘ಅ’ ಕಾರ ಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನವಿದ್ದಾವು ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಲಘೂಪದ ಗುಣ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಆಗ ಉಪಧೆಯಲ್ಲಿ ಲಘು ಅಕ್ಷರವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ-ಸಮಿಧಿತಾ-ಸಮಿಧಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಸಮಿಧ್+ಅಮ್ ಎಂಬ ಸುಬಂತದ ನಂತರ ‘ಕೃಚ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಸಮಿಧ್+ಅಮ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದನಂತರ ‘ಸುಪ್’ ಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಸಮಿಧ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಈ ಕೃಜಂತ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಲುಟ್, ತಿಪ್, ಡಾ, ತಾಸ್, ಇಟ್ ಆಗಮ ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತ್ತು ‘ಆದೇಃ ಪರಸ್ಯ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಸಹಾಯದಿಂದ ‘ಯ್’ ದ ಲೋಪವು ಆಗುತ್ತದೆ. ಆಮೇಲೆ

‘ಅತೋಲೋಪಃ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಸಮಿಧ್+ಇ+ತ್+ಅ=ಸಮಿಧಿತಾ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(‘ಕಾಮ್ಯಚ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 726 ಕಾಮ್ಯಚ್ಛಿ (3.1.9)

ವೃತ್ತಿ- ಉಕ್ತ ವಿಷಯೇ ಕಾಮ್ಯಚ್ ಸ್ಯಾತ್ ಪುತ್ರಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛತಿ- ಪುತ್ರ ಕಾಮ್ಯತಿ ಪುತ್ರ ಕಾಮ್ಯತಾ|

ಪ.ಭೇ - ಕಾಮ್ಯಚ್, ಚಿ|

ಅ.ವ್ಯ - “ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸುಪಃ’ ಮತ್ತು ‘ಆತ್ಮನಃ’ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಮತ್ತು “ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ ಸಮಾನ ಕರ್ತೃಕಾತ್ ಇಚ್ಛಾಯಾಂ ವಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ಮಣಃ, ಇಚ್ಛಾಯಾಂ, ವಾ, ಎಂಬ ಮೂರು ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ-‘ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಕೃಚ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಯಾವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆಯೋ ಅದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಕಾಮ್ಯಚ್(ಕಾಮ್ಯ)’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯತಿ - ‘ಪುತ್ರಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪುತ್ರ+ಅಮ್ ಎಂಬ ಸುಬಂತಕ್ಕೆ ‘ಕಾಮ್ಯಚ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪುತ್ರ+ಅಮ್+ಕಾಮ್ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ‘ಅಮ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ‘ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಕಯೋಃ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವಾಗಿ ಪ್ರತ್ರ+ಕಾಮ್ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಲಟ್, ತಿಪ್, ಶಪ್, ಪರರೂಪಗಳು ಬಂದು ಪುತ್ರ+ಕಾಮ್ಯ+ಅ+ತಿ ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯಿತಾ-‘ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯ’ ಎಂಬ ನಾಮಧಾತುವಿಗೆ ಲುಟ್, ತಿಪ್, ಡಾ, ತಾಸ್ ಮತ್ತು ಇಟ್‌ಗಳು ಬಂದು ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯ+ಇ+ತ್+ಆ=ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯಿತಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಆಚಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಕೃಚ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 727 ಉಪಮಾನಾದಾಚಾರಿ (3.1.10)

ವೃತ್ತಿ- ಉಪಮಾನಾತ್ ಕರ್ಮಣಃ ಸುಬನ್ತಾದಾಚಾರೇಽರ್ಥೇ ಕೃಚ್ |
ಪುತ್ರಮಿವಾಚರತಿ- ಪುತ್ರೀಯತಿ ಭಾತ್ರಮ್ | ವಿಷ್ಣೂಯತಿ ದ್ವಿಜಮ್ |
(ಸರ್ವಪ್ರಾತಿಪದಿಕೇಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಬ್ವಾ ವಕ್ತವ್ಯಃ) | (274) ಅತೋ ಗುಣೇ ಕೃಷ್ಣ ಇವ ಆಚರತಿ
ಕೃಷ್ಣತಿ ಸ್ವ ಇವಾಚರತಿ ಸ್ವತಿ ಸಸ್ವಿ

ಪ.ಭೀ - ಉಪಮಾನಾತ್, ಆಚಾರೇ |

ಅ.ವ್ಯ - ‘ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸುಪಃ’ ಮತ್ತು ‘ಕೃಚ್’ ಎಂಬ ಪದಗಳು, ಮತ್ತು ‘ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ ಸಮಾನಕರ್ತೃಕಾತ್ ಇಚ್ಛಾಯಾಂ ವಾ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ಮಣಃ ಮತ್ತು ‘ವಾ’ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ - ಉಪಮಾನವಾಚಕ ಕರ್ಮಸಂಜ್ಞಕ ಸುಬಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಆಚಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಕೃಚ್’ (ಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪುತ್ರೀಯತಿ-ಭಾತ್ರಂ ಪುತ್ರಮಿವ ಆಚರತಿ ಇತಿ ಪುತ್ರೀಯತಿ ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಪುತ್ರ ಶಬ್ದವು ಉಪಮಾನ ವಾಚಕವಾಗಿದೆ. ಪುತ್ರ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸುಬಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ‘ಕೃಚ್’ (ಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪುತ್ರ+ಅಮ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತು-ಸಂಜ್ಞೆ ‘ಸುಪ್’ ಲೋಪವಾಗಿ ಪುತ್ರ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ‘ಈ’ತ್ವ ಬಂದು ಪುತ್ರ+ಈ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಲಟ್, ತಿಪ್, ಶಪ್, ಪರರೂಪಗಳಾಗಿ ‘ಪುತ್ರೀಯತಿ’ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ವಿಷ್ಣೂಯತಿ ದ್ವಿಜಮ್ - ದ್ವಿಜಂ ವಿಷ್ಣುಮಿವ ಆಚರತಿ ಇತಿ ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ಕೃಚ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ವಿಷ್ಣು+ಅಮ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತು-ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, ‘ಸುಪ್’ ಲೋಪವಾಗಿ ವಿಷ್ಣು+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಲಟ್, ತಿಪ್, ಶಪ್, ಪರರೂಪಗಳಾಗಿ ವಿಷ್ಣು+ಯ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗಿ ‘ಅಕ್ರೃತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋದೀರ್ಘಃ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಉ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ‘ವಿಷ್ಣೂಯತಿ’ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಕೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ವಾರ್ತಿಕ)

ವಾ|| ಸರ್ವ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕೇಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಬ್ ವಾ ವಕ್ತವ್ಯಃ |

ವಾರ್ತಿಕಾರ್ಥ- ಆಚಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ಮುಂದೆ ‘ಕ್ವಿಬ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ‘ಕ್ವಿಬ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ‘ಸರ್ವಾಪಹಾರಿ’ ಲೋಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಕೃಷ್ಣತಿ- ಕೃಷ್ಣ ಇವ ಆಚರತಿ ಇತಿ ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣ+ಸು ಎಂಬ ಸುಬಂತ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಅದು ಲೋಪವಾದನಂತರ 'ಸುಪ್'ಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಲಟ್, ತಿಪ್, ಶಪ್, ಪರರೂಪಗಳು ಬಂದು ಕೃಷ್ಣ+ಅ+ತಿ= 'ಕೃಷ್ಣತಿ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಸ್ವತಿ- ಕೃಷ್ಣತಿ ರೂಪದಂತೆಯೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಸಸ್ವಾ - 'ಕ್ವಿ'ಬಂತ್ 'ಸ್ವ' ನಾಮಧಾತುವಿಗೆ ಲಿಟ್, ಪ್ರ.ಪು ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ 'ಣಿಲ್' ಆದೇಶವಾಗಿ 'ಶಪ್' ಬಂದು, ಸ್ವ+ಅ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ದ್ವಿತ್ವ ಅಭ್ಯಾಸಕಾರ್ಯಗಳಾಗಿ ಸ+ಸ್ವ+ಅ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಅಚೋಜಿಣಿತಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಸ+ಸ್ವ+ಅ+ಃ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಆತ ಔ ಣಿ ಣಿಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಏಕಾಶದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಸಸ್ವಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

(ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 728 - ಅನುನಾಸಿಕಸ್ಯ ಕ್ವಿರುಲೋಃ ಕ್ವಿತಿ | (6.4.15)

ವೃತ್ತಿ- ಅನುನಾಸಿಕಾಂತಸ್ಯ ಉಪಧಾಯಾಃ ದೀರ್ಘಃ ಸ್ಯಾತ್ ಕೌ ರ್ಘಲಾದೌ ಚ ಕ್ವಿತಿ ಇದಮಿವಾಚರತಿ= ಇದಾಮತಿರಾಜೇವ= ರಾಜಾನತಿ ಪನ್ಥಾ ಇವ = ಪಥೀನತಿ

ಅ.ವೃ- "ನೋಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪಧಾಯಾಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಧ್ರಲೋಪೇಪೂರ್ವಸ್ಯದೀರ್ಘೋಽಣಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ- ಕ್ವಿಪ್ ಹಾಗು ರ್ಘಲಾದಿಯಾದ, ಕಿತ್, ಜಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅನುನಾಸಿಕಾಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಇದಾಮತಿ-ಇದಮಿವ ಆಚರತಿ ಇತಿ (ಇದರಂತೆ ಆಚರಣೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ) ಎಂದರ್ಥ. ಈ ವಿಗ್ರಹದ 'ಇದಮ್' ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದಿಂದ ಮುಂದೆ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು 'ಇದಾಮ್+ಕ್ವಿಪ್' ಎಂದಿರುವಾಗ ಕ್ವಿಪ್ ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಕೇವಲ ಇದಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಧಾತು-ಸಂಜ್ಞೆ ಲಟ್, ತಿಪ್, ಶಪ್ಗಳು ಬಂದು, ಇದಾಮ್+ಅ+ತಿ= ಇದಾಮತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ರಾಜಾನತಿ-ರಾಜಾ ಇವ ಆಚರತಿ ಇತಿ= ರಾಜನಂತೆ ಆಚರಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಈ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ 'ರಾಜನ್' ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಮುಂದೆ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘವಾಗಿ, ರಾಜಾನ್+ಕ್ವಿಪ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಕ್ವಿಪ್ ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ರಾಜಾನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲಟ್, ತಿಪ್, ಶಪ್ಗಳು ಬಂದು ರಾಜಾನ್+ಅ+ತಿ=ರಾಜಾನತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಪಥೀನತಿ-ಪಂಥಾ ಇವ ಆಚರತಿ-ಮಾರ್ಗದಂತೆ ಆಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ಮಾರ್ಗವು ಹೇಗೆ ಉಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೋ ಹಾಗೆಯೇ ಉಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ.

(‘ಕೃಚ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 729 - ಕಷ್ಟಾಯ ಕ್ರಮಣೇ (3.1.14)

ವೃತ್ತಿ- ಚತುರ್ಥ್ಯನ್ತಾತ್ ಕಷ್ಟ ಶಬ್ದಾತ್ ಉತ್ಸಾಹೇ ಅರ್ಥೇ ಕೃಚ್ ಸ್ಯಾತ್ | ಕಷ್ಟಾಯ ಕ್ರಮತೇ= ಕಷ್ಟಾಯತೇ ಪಾಪಂ ಕರ್ತುಮುತ್ಸಹತೇ= ಇತ್ಯರ್ಥಃ |

ಅ.ವ್ಯ - ‘ಕರ್ತುಃ ಕೃಚ್ ಸಲೋಪಶ್ಚ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಕೃಚ್’ ಎಂಬ ಪದವು ‘ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ ಸಮಾನಕರ್ತೃಕಾತ್ ಇಚ್ಛಾಯಾಂ ವಾ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ವಾ’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ - ಚತುರ್ಥ್ಯಂತ ಕಷ್ಟ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಕ್ರಮೇಣ ಎಂದರೆ (ಉತ್ಸಾಹ) ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಕೃಚ್’ ಪ್ರತ್ಯಯ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಕಷ್ಟಾಯತೇ - ಕಷ್ಟಾಯ ಕ್ರಮತೇ - ಕಷ್ಟ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಾಪ ಎಂದರ್ಥ. ಕ್ರಮಣ ಎಂದರೆ ಉತ್ಸಾಹ. (ಪಾಪವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಉತ್ಸಾಹವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ) ಎಂದರ್ಥ. ಈ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಕಷ್ಟ+ಜೀ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಉತ್ಸಾಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಕೃಚ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಕಷ್ಟ+ಜೀ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆ ‘ಸುಪ್’ ಲೋಪಗಳಾಗಿ ಕಷ್ಟ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ‘ಅಕೃತ್ ಸಾರ್ವಧಾತು-ಕಯೋದೀರ್ಘಃ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಕಷ್ಟ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇದು ಜಿದಂತ ಧಾತುವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಲಟ್, ಪ್ರ.ಮ.ಏ.ತ. ಶಪ್, ಪರರೂಪಗಳು ಬಂದು, ‘ಟಿ’ಗೆ ವಿಶ್ವವಾಗಿ ಕಷ್ಟ+ಯ+ಅ+ತ್+ಏ= ಕಷ್ಟಾಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(‘ಕೃಚ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 730- ಶಬ್ದ-ವೈರ-ಕಲಹಾಭ್ರ-ಕಣವ-ಮೇಘೇಭ್ಯಃ ಕರಣೋ (3.1.17)

ವೃತ್ತಿ-ವಿಭ್ಯಃ ಕರ್ಮಭ್ಯಃ ಕರೋತ್ಯರ್ಥೇ ಕೃಚ್ ಸ್ಯಾತ್ | ಶಬ್ದಂ ಕರೋತಿ=ಶಬ್ದಾಯತೇ | ತತ್ಕರೋತಿ ತದಾಚಷ್ಟೇ ಇತಿ ಣಿಚ್ | (ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾದ್ವೈತ್ಯರ್ಥೇ ಬಹುಲಮಿಷ್ಟವಚ್ಚ = ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾದ್ವೈತ್ಯರ್ಥೇ ಣಿಚ್ ಸ್ಯಾತ್, ಇಷ್ಟೇ ಯಥಾ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯ ಪುಂವದ್ವಾಪ-ರಭಾವ-ಟಿಲೋಪ-ವಿನ್ಮತುಬ್ಧೋಪ-ಯಣಾದಿಲೋಪ-ಪ್ರ-ಸ್ಥ-ಸ್ಥಾದ್ಯಾದೇಶ-ಭಸಂಜ್ಞಾಃ ತದ್ವಾರಣೌ ಅಪಿ ಸ್ಯುಃ | ಇತ್ಯಲ್ಲೋಪಃ ಘಟಂ ಕರೋತ್ಯಾಚಷ್ಟೇ ವಾ ಘಟಯತಿ |

ಪ. ಛೇ- ಶಬ್ದ-ವೈರ-ಕಲಹಾಭ್ರ-ಕಣವ-ಮೇಘೇಭ್ಯಃ, ಕರಣೋ |

ಅ.ವ್ಯ-‘ಕರ್ಮಣೋರೋಮಂತ ತಮೋಭ್ಯಾಮ್ವರ್ತಿಚರೋಃ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ಮಣಃ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಅನುವೃತ್ತಿಮಾಡಿಕೊಂಡು ವಚನ ವಿಪರಿಣಾಮದಿಂದ ಕರ್ಮಭ್ಯಃ ಎಂದು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ‘ಕರ್ತುಃ ಕೃಚ್ ಸಲೋಪಶ್ಚ’ ಎಂಬುದರಿಂದ

ಕೃಜ್ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು 'ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ ಸಮಾನಕರ್ತೃಕಾತ್ ಇಚ್ಛಾಯಾಂ ವಾ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ವಾ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ-ಕರ್ಮವಾಚಕಗಳಾದ ಶಬ್ದ, ವೈರ, ಕಲಹ, ಅಭ್ರ, ಕಣ್ಣು, ಮೇಘ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಕೃಜ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ - ಶಬ್ದಾಯತೇ - ಶಬ್ದಂ ಕರೋತಿ ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಮಾಡುತ್ತಾನೆ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕೃಜ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಶಬ್ದ+ಅಮ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತು-ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, ಸುಪ್-ಲೋಪವಾಗಿ ಶಬ್ದ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅಕೃತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋದೀರ್ಘಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಶಬ್ದ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲಟ್, ತ, ಶಪ್, ಬಂದು, 'ಟ'ಗೆ ಏತ್ತವಾಗಿ ನಂತರ ಪರರೂಪವಾಗಿ ಶಬ್ದ+ಯ+ಅ+ತ್+ಏ= ಶಬ್ದಾಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆ ವೈರಾಯತೇ, ಕಲಹಾಯತೇ, ಅಭ್ರಾಯತೇ, ಕಣ್ಣಾಯತೇ, ಮೇಘಾಯತೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಗಣಸೂತ್ರಮ್-ತತ್ ಕರೋತಿ=ಅದನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ, ತದ್ ಆಚಷ್ಟೇ=ಅದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಣಿಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಗಣಸೂತ್ರಮ್-ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಧಾತುವಿನ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಣಿಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಆಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು 'ಇಷ್ಯನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಯಾವ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗುತ್ತವೆಯೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ 'ಣಿಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಆಗುತ್ತವೆ. 'ಇಷ್ಯನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಆಗುವ ಕಾರ್ಯಗಳೆಂದರೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ಪುಂವದ್ಭಾವ, ರಭಾವ, ಟಿಲೋಪ, ವಿನ್ ಮತ್ತು ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲೋಪ, ಯಣಾದಿಲೋಪ, ಪ್ರ-ಸ್ಥ-ಸ್ಥ-ಆದಿ ಆದೇಶ ಮತ್ತು ಭ ಸಂಜ್ಞೆಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ಘಟಯತಿ - ಘಟಂ ಕರೋತಿ ಆಥವಾ ಘಟಂ ಆಚಷ್ಟೇ (ಗಡುಗೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಅಥವಾ ಗಡುಗೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ) ಎಂದರ್ಥ.

ಪ್ರಕೃತ ಗಣ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಘಟ+ಅಮ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಧಾತು-ಸಂಜ್ಞೆ ಮತ್ತು ಸುಪ್ ಲೋಪಗಳಾಗಿ ಘಟ+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಣಿಚ್'ಗೆ ಇಷ್ಯವದ್ಭಾವವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ 'ಣಿಚ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು, 'ಯಸ್ಯೇತಿಚ್' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಟ'ಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿ ಅಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಘಟ್+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಸನಾಧ್ಯಂತಾಃ ಧಾತವಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು, ಲಟ್, ತಿಪ್, ಶಪ್, ಗುಣ, 'ಅಯ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು, ಘಟ್+ಏ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಏ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅಯ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಘಟ್+ಅಯ್+ಅ+ತಿ= ಘಟಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

||ಇತಿ ನಾಮಧಾತು ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ಪ್ರಕರಣಮ್||

||ಇಲ್ಲಗೆ ನಾಮಧಾತು ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ಪ್ರಕರಣ (26) ಮುಗಿಯಿತು||

ಪ್ರಕರಣ 27: ಕಣ್ಣಾದಯ

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 731)

(ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 731- ಕಂಡ್ವಾದಿಭ್ಯೋ ಯಕ್ (3.1.27)

ವೃತ್ತಿ- ಏಭ್ಯೋ ಧಾತುಭ್ಯೋ ನಿತ್ಯಂ ಯಕ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸ್ವಾರ್ಥೇ | ಕಂಡೂದಇಗ್ಲತ್ತ ವಿಘರ್ಷಣೇ || ಕಂಡೂಯತಿ, ಕಂಡೂಯತೇ ಇತ್ಯಾದಿ ಇತಿ ಕಂಡ್ವಾದಯಃ |

ಅ.ವೃ- “ಧಾತೋಃ ಏಕಾಚಃ ಹಲಾದೇ : ಕ್ರಿಯಾಸಮಭಿಹಾರೇ ಯಜ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಚನ ವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿ ‘ಧಾತುಭ್ಯಃ’ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ” ಮತ್ತು “ಪರಶ್ಚ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ: ‘ಕಣ್ಣೂಇ’ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಯಕ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಧಾತು - ಕಣ್ಣೂಇ- ಗಾತ್ರ ವಿಘರ್ಷಣೇ-(ತುರಿಸುವುದು ಎಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದರ ಪ್ರಯೋಗವು ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.)

ಗಣ ಪಾಠದಲ್ಲಿ ‘ಕಣ್ಣೂ’ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥ ನಿರ್ದೇಶವು ಮಾಡಲಾಗಿಲ್ಲ. ಸಾಹಿತ್ಯದ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ನೋಡುವಾಗ ಹಿಂದಿನ ವೈಯಾಕರಣಿಗಳು ಅರ್ಥ ನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಉದಾ- ಕಂಡೂಯತಿ/ಕಂಡೂಯತೇ- ಕಣ್ಣಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಧಾತು ಮತ್ತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳೆಂದು ಎರಡು ವಿಧ ಇದೆ. ‘ಯಕ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ‘ಕಿತ್’ ಆಗುವುದರಿಂದ ಕಣ್ಣಾದಿಗಳಿಗೆ ಧಾತು-ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುವುದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ‘ಕಿತ್’ಗೆ ಇರುವ ಗುಣ ನಿಷೇಧ ಮೊದಲಾದ ಫಲವು ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ‘ಕಣ್ಣೂಇ’ ನಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ‘ಊ’ಕಾರಾಂತವಾಗುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕತ್ವವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ಇದು ಕೇವಲ ಧಾತುವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದಾಗಿದ್ದರೆ, ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಾಗಿ ಇದ್ದಾಗಲೂ ‘ಯಕ್’ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವಾಗ, ‘ಅಕೃತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಧಾತುವು ‘ಇತಿತ್’ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿದೆ. ‘ಯಕ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಧಾತು-ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದು ಲಟ್, ತಿಪ್ ಅಥವಾ ತ, ಶಪ್ ಪರರೂಪಗಳಾಗಿ ಕಣ್ಣೂ+ಯ್+ಅ+ತಿ=ಕಣ್ಣೂಯತಿ ಅಥವಾ ಕಣ್ಣೂ+ ಯ್+ಅ+ತ್+ಏ=ಕಣ್ಣೂಯತೇ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಥೈಪದದ ರೂಪಗಳು-

ಲಿಟ್- ಕಣ್ಣೂಯಾಇಹಾರ, ಲುಟ್- ಕಣ್ಣೂಯಿತಾ, ಲೃಟ್- ಕಣ್ಣೂಯಿಷ್ಯತಿ, ಲೋಟ್- ಕಣ್ಣೂಯತು, ಲಜ್- ಅಕಣ್ಣೂಯತ್, ವಿ.ಲಿ- ಕಣ್ಣೂಯೇತ್, ಆ.ಲಿ-

ಕಣ್ವಯ್ಯಾತ್, ಲುಜ್-ಅಕಣ್ವಯೀತ್, ಲೃಜ್-ಅಕಣ್ವಯಿಷ್ಯತ್

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು-

ಲಿಟ್-ಕಣ್ವಯಾಞ್ಚಕ್ರೇ, ಲುಟ್-ಕಣ್ವಯಿತಾ, ಲೃಟ್-ಕಣ್ವಯಿಷ್ಯತೇ, ಲೋಟ್-
ಕಣ್ವಯತಾಮ್, ಲಜ್-ಅಕಣ್ವಯತ, ವಿ.ಲಿ-ಕಣ್ವಯೇತ, ಆ.ಲಿ- ಕಣ್ವಯಿಷೀಷ್ಯ,
ಲುಜ್-ಅಕಣ್ವಯಿಷ್ವ ಲೃಜ್- ಅಕಂಡೂಯೀಷತ|

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಕಣ್ವಾದಿ ಪ್ರಕರಣವು 27ಮುಗಿಯಿತು.

ಪ್ರಕರಣ-28: ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 732 ರಿಂದ 745 ವರೆಗೆ)

(ಆತ್ಮನೇಪದ ನಿಯಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 732 ಕರ್ತರಿ ಕರ್ಮ-ವ್ಯತಿಹಾರೇ (1.3.14)

ವ್ಯತಿ- ಕ್ರಿಯಾವಿನಿಮಯೇ ದ್ಯೋತೇ ಕರ್ತರಿ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್ ವ್ಯತಿಲುನೀತೇ= ಅನ್ಯಸ್ಯ ಯೋಗ್ಯಂ ಲವನಂ ಕರೋತಿ ಇತ್ಯರ್ಥಃ।

ಅ. ವ್ಯ- “ಅನುದಾತ್ತ ಜಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಆತ್ಮನೇಪದಮ್’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ವಿ’ ಮತ್ತು ‘ಅತಿ’ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಧಾತುವು ಕ್ರಿಯೆಯ ಅದಲು-ಬದಲಾವಣೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಅದಲು-ಬದಲು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ (ಧಾತು)ವಿನ ಕ್ರಿಯೆಯ ನಂತರ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಧಾತು. 1. ಲೂಇ-ಭೇದನೆ- ಇದರಲ್ಲಿ ‘ಲು’ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ವ್ಯತಿಲುನೀತೇ- ಶೂದ್ರನು ಮಾಡುವ ಕತ್ತರಿಸುವ (ಕೊಯ್ಯುವ) ಕೆಲಸವನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದರ್ಥ. ಒಬ್ಬನು ಮಾಡುವ ಕೆಲಸವನ್ನು ಇನ್ನೊಬ್ಬನು ಮಾಡುವುದೇ ‘ಕ್ರಿಯಾ ವಿನಿಮಯ’. ವಿ+ಅತಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವಕ ಲೂಇ-ಭೇದನೆ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಟ್ ,ತ, ಶ್ವಾ(ಅ) ಕಾರಕ್ಕೆ ಈಶ್ವ ಬಂದು ‘ಟೀ’ ಗೆ ಏತ್ವ ಬಂದು, ವಿ+ಅತಿ+ಲೂ+ನ್+ಈ+ತ್+ವಿ= ವ್ಯತಿಲುನೀತೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ವಾದೀನಾಮ್ ಹ್ರಸ್ವಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಲೂ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವಾಗಿ ‘ಲು’ ಎಂದಾಗಿದೆ.

(ಆತ್ಮನೇಪದವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 733- ನ ಗತಿ-ಹಿಂಸಾರ್ಥೇಭ್ಯಃ (1.3.15)

ವ್ಯತಿ- ವ್ಯತಿಗಚ್ಛನ್ತಿ ವ್ಯತಿಘ್ನನ್ತಿ

ಅ.ವ್ಯ- “ಕರ್ತರಿಕರ್ಮವ್ಯತಿಹಾರೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ಮವ್ಯತಿಹಾರೇ ಎಂಬ ಪದವು “ಅನುದಾತ್ತ ಜಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್” ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಕರ್ಮ-ವ್ಯತಿಹಾರ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಗತಿ ಮತ್ತು ಹಿಂಸಾರ್ಥಕ ಧಾತುಗಳಿಂದ ತೋರಿದಾಗಲೂ ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ. 1. ವ್ಯತಿಗಚ್ಛಂತಿ- ಒಬ್ಬನ ಬದಲು ಮತ್ತೊಬ್ಬನು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವ್ಯತಿಹಾರವಿದೆ ಆದರೂ ಆತ್ಮನೇಪದವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ- 2. ವೃತ್ತಿಘ್ನಂತಿ- ಒಬ್ಬನು ಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವ ಹಿಂಸೆಯನ್ನು ಇನ್ನೊಬ್ಬನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಎರಡೂಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇ ಪದವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿ ಪರಸ್ಪೃಪದವೇ ಬಂದಿದೆ.

(ಎಲ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 734 ನೇರ್ವಿಶಃ (1.3.17)

ವೃತ್ತಿ- ನಿವಿಶತೇ|

ಅ. ವ್ಯ- “ಅನುದಾತ್ತ ಜಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ.ಛೇ.- ನೇಃ, ವಿಶಃ|

ಅರ್ಥ- ‘ನಿ’ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ ‘ವಿಶ್’ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ ಧಾತು ತುದಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪೃಪದಿಯಾಗಿದೆ. ‘ನಿ’ ಉಪಸರ್ಗದಜೋಡಣೆಯಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದವು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ನಿವಿಶತೇ- ನಿ+ವಿಶ್+ಅ+ತ್+ಏ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಲಟ್ ಪ್ರ.ಪು.ಏ.ವಚನದಲ್ಲಿ ನಿವಿಶತೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಶ್ರೀಧಾತುವಿಗೆಆತ್ಮನೇಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ- 735- ಪರಿ-ವ್ಯವೇಭ್ಯಃ ಕ್ರಿಯಃ (1.3.18)

ವೃತ್ತಿ- ಪರಿಕ್ರೀಣೇತೇ| ವಿಕ್ರೀಣೇತೇ| ಅವಕ್ರೀಣೇತೇ|

ಅ.ವ್ಯ- “ಅನುದಾತ್ತ ಜಿತಃ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಆತ್ಮನೇಪದಮ್’ ಎಂಬ ಪದವುಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ.ಛೇ.- ಪರಿ-ವಿ- ಅವೇಭ್ಯಃ, ಕ್ರಿಯಃ |

ಅರ್ಥ- ಪರಿ, ವಿ ಮತ್ತು ಅವ - ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ‘ಕ್ರೀ’ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಧಾತು- ಡುಕ್ರೀಞ್ ದ್ರವ್ಯ ವಿನಿಮಯೇ-(ದ್ರವ್ಯಅಥವಾ ಹಣವನ್ನುಕೊಟ್ಟು ಕೊಂಡುಕೊಳ್ಳುವುದು ಎಂದರ್ಥ)- ಎಂಬ ಧಾತುವು ಇತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಭಯ-ಪದಿಯಾಗಿದೆ. ಧಾತುವಿನ ಫಲವು ಪರಗಾಮಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ಪರಸ್ಪೃಪದವು ಬಾರದೇ ಆತ್ಮನೇಪದವೇ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ. ಪರಿಕ್ರೀಣೇತೇ- ಪರಿ+ಕ್ರೀ+ನ್+ಈ+ತ್+ಏ= ಪರಿಕ್ರೀಣೇತೇ ಎಂದು ಲಟ್ ಪ್ರ.ಪು. ಏ.ವಚನದಲ್ಲಿ ‘ನ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಣ್’ ಕಾರವಾಗಿ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಕ್ರೀಣೇತೇ, ಅವಕ್ರೀಣೇತೇ ಇವುಗಳ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹಿಂದಿನ ರೂಪದಂತೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು

(ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 736 ವಿ-ಪರಾಭ್ಯಾಂ ಟೇಃ (1.3.19)

ವೃತ್ತಿ- ವಿಜಯತೇ| ಪರಾಜಯತೇ|

ಅ.ವ್ಯ.- “ಅನುದಾತ್ತಜಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ವಿ ಮತ್ತು ಪರಾ ಎಂಬ ಈ ಉಪಸರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಉಪಸರ್ಗದಜೊತೆಗೆ ಕೂಡಿದ ‘ಜಿ’ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-1. ವಿಜಯತೇ-(ವಿ+ಜ್+ಅಯ್+ಅ+ತ್+ಏ= ವಿಜಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. (ಜಯಿಸುತ್ತಾನೆಎಂದರ್ಥ).

ಉದಾ-2. ಪರಾಜಯತೇ- ಲಟ್, ಪ್ರಪು.ಏ.ವಚನದಲ್ಲಿ ಇದರ ರೂಪವು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ(ಸೋಲುತ್ತಾನೆ).

“ಶೇಷಾತ್ ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ಯೆಪದಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ನಿಯಮದ ಪ್ರಕಾರ ‘ಜಿ’ ಧಾತುವು ಪರಸ್ಯೆಪದವೇ ಆಗಿರಬೇಕಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಸೂತ್ರದ ನಿಯಮದ ನಿಮಿತ್ತದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.

(ಸ್ಥಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇ ಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 737 ಸಮ್-ಅವ-ಪ್ರ-ವಿ-ಭ್ಯಃ ಸ್ಥಃ (1.3.22)

ವೃತ್ತಿ-ಸಂಪ್ರಸಾರೇಅವತಿಷ್ಠತೇಪ್ರತಿಷ್ಠತೇವಿಧಿಷ್ಠತೇ|

ಅ.ವ್ಯ.-“ಅನುದಾತ್ತ ಜಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ.ಭೇ.- ಸಮ್-ಅವ-ಪ್ರ-ವಿ-ಭ್ಯಃ-ಸ್ಥಃ|

ಅರ್ಥ- ಸಮ್, ಅವ, ಪ್ರ ಮತ್ತು ವಿ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ನಂತರ ಇರುವ ‘ಸ್ಥಾ’ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-1. ಸಂಪ್ರಸಾರೇ- (ವಾಸ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಅಥವಾ ನಿಲ್ಲುತ್ತಾನೆಎಂದರ್ಥ). ‘ಸಮ್’ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ ಸ್ಥಾ-ಗತಿ ನಿವೃತ್ತಾ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಲಟ್, ಪ್ರಪು. ಏ.ವಚನದಲ್ಲಿ ಸಮ್+(ಸ್ಥಾ)ತಿಷ್ಠ್+ಅ+ತ್+ಏ= ಸಂಪ್ರಸಾರೇ ಎಂದುರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-2. ಅವತಿಷ್ಠತೇ-(ನಿಲ್ಲುತ್ತಾನೆಅಥವಾ ಪ್ರತಿಕ್ಷೇಪ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ)

ಉದಾ-3 ಪ್ರತಿಷ್ಠತೇ- (ಹೊರಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ)

ವಿತಿಷ್ಠತೇ-(ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಇರುತ್ತಾನೆಎಂದರ್ಥ) ಈ ಧಾತುಗಳ ರೂಪಗಳು ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ಆಗುತ್ತವೆ.

(ಹ್ಯಾಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 738 ಅಪಹ್ವವೇ ಣ್ಃ | (1.3.44)

ವೃತ್ತಿ- ಶತಮಪಜಾನೀತೇ- ಅಪಲಪತೀತ್ಯರ್ಥಃ|

ಅ.ವ್ಯ.- “ಅನುದಾತ್ತ ಜಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಸತ್ಯಾಂಶವನ್ನು ಮುಚ್ಚಿ ಇಡುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ‘ಅಪ’ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವಕ ‘ಜ್ಞಾ’ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುತ್ತದೆ.

‘ಜ್ಞಾ’ ಧಾತುವು ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿದೆ. ಇದರ ಫಲವು ಪರಗಾಮಿಯಾದರೂ ಮರೆಮಾಡುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಅಪ’ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದ ಜೊತೆಗೆ ಕೂಡಿದಾಗ ಆತ್ಮನೇಪದವೇ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಶತಮಪಜಾನೀತೇ- ಅಪಲಪತೀತ್ಯರ್ಥಃ (ಸಾಲ ತೆಗೆದುಕೊಂಡ ನೂರು ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ಸಾಲ ತೆಗೆದು ಕೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಮರೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ).

(ಅಕರ್ಮಕ ‘ಜ್ಞಾ’ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ- 739 ಅಕರ್ಮಕಾಣ್ಠಿ | (1.3.45)

ವೃತ್ತಿ- ಸರ್ಪಿಷೋ ಜಾನೀತೇ - ಸರ್ಪಿಷೋಪಾಯೇನ ಪ್ರವರ್ತತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ|

ಅ.ವ್ಯ.- “ಅಪಹ್ವವೇ ಜ್ಞ್ಞಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಜ್ಞ್ಞಿ’ ಮತ್ತು “ಅನುದಾತ್ತ ಜಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಆತ್ಮನೇಪದಮ್’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ.ಛೇ- ಅಕರ್ಮಕಾತ್, ಚ |

ಅರ್ಥ- ಅಕರ್ಮಕ ‘ಜ್ಞಾ’ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಸರ್ಪಿಷೋ ಜಾನೀತೇ-ಸರ್ಪಿಷೋ ಉಪಾಯೇನ ಪ್ರವರ್ತತೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ (ತುಪ್ಪದ ವಾಸನೆಯ ಆಕರ್ಷಣದಿಂದ ಊಟದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ.) ಈ ಪ್ರಸಂಗದಲ್ಲಿ ‘ಜ್ಞಾ’ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿದೆ. ಆದು ಅಕರ್ಮಕ ವಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ.

ಸರ್ಪಿಷಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇರುವ ಈ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಯು “ಜ್ಞೋಽವಿದರ್ಥಸ್ಯಕರಣೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ‘ಜ್ಞಾ’ ಧಾತುವಿಗೆ ಯಾವಾಗ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥ ವಿರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಆವಾಗ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕರಣವು ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸರ್ಪಿಷಾಉಪಾಯೇನ ಎಂದು ಹೇಳುವುದರ ಬದಲು ಸರ್ಪಿಷೋಜಾನೀತೇ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

(ಚರ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 740 ಉದ್ಭವಃ ಸಕರ್ಮಕಾತ್ (1.3.53)

ವೃತ್ತಿ- ಧರ್ಮಮುಚ್ಚರತೇ - ಉಲ್ಲಂಘ್ಯ ಗಚ್ಛತಿ ಇತ್ಯರ್ಥಃ|

ಅ.ವೃ.-“ಅನುದಾತ್ತ ಚಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಆತ್ಮನೇಪದಮ್’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ.ಭೇ.-ಉದಃ, ಚರಃ, ಸಕರ್ಮಕಾತ್| ಎಂಬ ಮೂರು ಪದಗಳು ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- ‘ಉತ್’ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ ಸಕರ್ಮಕವಾದ ಚರ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಧರ್ಮಮುಚ್ಚರತೇ- ಉಲ್ಲಂಘ್ಯಗಚ್ಛತಿ ಇತ್ಯರ್ಥಃ - (ಧರ್ಮವನ್ನು ಮೀರಿ ನಡೆಯುತ್ತಾನೆಎಂದರ್ಥ).

ಭಾದ್ರಿಗಣದಲ್ಲಿ ಚರಗತೌ-ಭಕ್ಷಣೇ ಚ ಎಂದು ಪರಸ್ಪೃಪದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಈ ಧಾತುವು ಆತ್ಮನೇಪದವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಅದು ಸಕರ್ಮಕವಾಗಿಯೂ ‘ಉತ್’ ಉಪಸರ್ಗದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದೇ ಕಾರಣವಾಗಿದೆ.

(ಚರಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇ ಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 741 ಸಮಸ್ತುತೀಯಾಯುಕ್ತಾತ್ (1.3.54)

ವೃತ್ತಿ- ರಥೇನ ಸಂಚರತೇ|

ಅ.ವೃ.-“ಉದಶ್ಚರಃ ಸಕರ್ಮಕಾತ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಚರಃ’ ಎಂಬ ಪದವು, “ಅನುದಾತ್ತ ಚಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಆತ್ಮನೇಪದಮ್’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ.ಭೇ.- ಸಮಃ, ತೃತೀಯಾಯುಕ್ತಾತ್|

ಅರ್ಥ- ‘ಸಮ್’ ಉಪಸರ್ಗದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಚರ ಧಾತುವು ತೃತೀಯಾಂತ ಪದದಿಂದಕೂಡಿದ್ದರೆ ಆತ್ಮನೇ ಪದತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ರಥೇನ ಸಂಚರತೇ- ರಥದಿಂದ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ತೃತೀಯಾಂತ ಪದದಿಂದ ಕೂಡಿ ಇರದಿದ್ದರೆ ಪರಸ್ಪೃ ಪದ ಬರುತ್ತದೆ.

(ದಾಣ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 742 ದಾಣಶ್ಚ ಸಾ ಚೇಜ್ಞತುರ್ಹ್ಯರ್ಥೇ (1.3.55)

ವೃತ್ತಿ- ಸಂಪೂರ್ವಾದ್ಧಾಣಃ ತೃತೀಯಾನ್ತೇನ ಯುಕ್ತಾತ್ ಉಕ್ತಂ ಸ್ಯಾತ್, ತೃತೀಯಾ ಚೇತ್ ಚತುರ್ಹ್ಯರ್ಥೇ| ದಾಸ್ಯಾ ಸಂಯಚ್ಛತೇ ಕಾಮೀ|

ಅ.ವೃ.- “ಸಮಸ್ತುತೀಯಾಯುಕ್ತಾತ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಹಾಗೂ “ಅನುದಾತ್ತ

ಜಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಆತ್ಮನೇಪದಮ್’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಪ.ಛೇ.- ದಾಣಃ, ಚ, ಸಾ, ಚೇತ್, ಚತುರ್ಥ್ಯರ್ಥೇ|

ಅರ್ಥ- ಸಮ್ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ ದಾಣ್ ಧಾತುವು ತೃತೀಯಾಂತ ಪದದಿಂದಕೂಡಿದ್ದರೆ ಆತ್ಮನೇಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಆ ತೃತೀಯಾಂತ ಪದವು ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನುಕೊಡುವುದಾಗಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ.

ಉದಾ-ದಾಸ್ಯಾ ಸಂಯಚ್ಛತೇ ಕಾಮೀ- (ಕಾಮುಕ ಪುರುಷನು ದಾಸಿಯಿಂದ (ದಾಸಿಗೆ) ಕೊಡುತ್ತಾನೆ.) ಎಂಬಲ್ಲಿ ದಾಸ್ಯಾ ಎಂಬ ಈ ತೃತೀಯಾಂತ ಪ್ರಯೋಗವು ದಾಣ್ ಧಾತುವಿನ ಜೊತೆಗೆ ಆಗಿದೆ.

ವಿವರಣೆ- ಅಶಿಷ್ಟವ್ಯವಹಾರೇ ದಾಣಃ ಪ್ರಯೋಗೇ ‘ಚತುರ್ಥ್ಯರ್ಥೇ ತೃತೀಯಾ’ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದ ಪ್ರಕಾರ ದಾಸ್ಯಾ ಎಂಬ ತೃತೀಯಾಂತ ಪದವು ಚತುರ್ಥ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಕಾಮುಕನು ದಾಸಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ವ್ಯವಹಾರವು ಅಶಿಷ್ಟವ್ಯವಹಾರವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಚತುರ್ಥ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾ ಬಂದಿದೆ, ಮತ್ತು ಸಮ್ ಪೂರ್ವಕ ‘ದಾಣ್’ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಬಂದಿದೆ. ದಾಣ್ ಧಾತುವಿಗೆ ‘ಯಚ್ಛ’ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ.

(ಸನ್ನಂತ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 743 ಪೂರ್ವವತ್ ಸನಃ (1.3.62)

ವೃತ್ತಿ- ಸನಃ ಪೂರ್ವೋ ಯೋ ಧಾತುಃ ತೇನ ತುಲ್ಯಂ ಸನ್ನಂತಾತ್ ಅಪಿ ಆತ್ಮನೇಪದಂ ಸ್ಯಾತ್| ವಿದಿಧಿಷತೇ|

ಅ.ವ್ಯ.-“ಅನುದಾತ್ತ ಜಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಆತ್ಮನೇಪದಮ್’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ‘ಸನ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಧಾತುವು ಆತ್ಮನೇಪದವಾಗಿದ್ದರೆ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದ ಮೇಲೂ ಆತ್ಮನೇಪದವೇ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ. ವಿದಿಧಿಷತೇ- ವಿದಿತುಂ ಇಚ್ಛತಿ ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಪಡೆಯಲು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಏಧ್+ಸ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಆರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮವು ಬಂದು ಏಧ್+ಇ+ಸ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಸನ್ಯಜೋ” ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತೀಯ ಏಕಾಚ್ ‘ಧಿ’ ಗೆ ದ್ವಿತ್ವವಾಗಿ ಏಧಿ+ಧಿ+ಸ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಭ್ಯಾಸ ಕಾರ್ಯಗಳಾದ ಮೇಲೆ ವಿದಿಧಿ+ಸ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತು- ಸಂಜ್ಞೆ, ಲಟ್. ತ, ಶಪ್, ಟಿ ಗೆ ಏತ್ವ ಪರರೂಪಗಳಾಗಿ ವಿದಿಧಿಸ+ಅ+ತ್+ವಿ = ವಿದಿಧಿಸತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ‘ಸ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಷ’ ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ವಿದಿಧಿಷತೇ ಎಂದಿರುವುದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಕಿತ್ತವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಅತಿದೇಶ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 744 ಹಲನ್ತಾತ್ (1.2.10)

ವೃತ್ತಿ- ಇಕ್ ಸಮೀಪಾತ್ ಹಲಃ ಪರೋ ಝಲಾದಿಃ ಸನ್ ಕಿತ್ ನಿವಿವಿಕ್ಷತೇ|

ಅ.ವ್ಯ.- “ಇಕೋ ಝಲ್” ಪೂರ್ಣ ಸೂತ್ರ ಮತ್ತು “ರುದವಿದ ಮುಷಗ್ಗಹಿಸ್ವಪಿ ಪ್ರಚ್ಯಃ ಸಂಶ್ಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸನ್ ಎಂಬ ಪದವು “ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಪಿಟ್ ಕಿತ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತ್ ಎಂಬ ಪದದ ಅನುವೃತ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ. ಭೇ - ಹಲನ್ತಾತ್, ಚ|

ಅರ್ಥ- ಇಕ್ ಗೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಹಲ್ ಗಿಂತ ಪರವಾದ ಝಲಾದಿಯಾದ ‘ಸನ್’ ಗೆ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ನಿವಿವಿಕ್ಷತೇ- ನಿವೇಷುಮಿಚ್ಛತಿ= (ಪ್ರವೇಶಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ)ಎಂದರ್ಥ) ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ‘ನಿ’ ಪೂರ್ವಕ ವಿಶ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ನಿ+ವಿಶ್+ಸ(ಸನ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಲಘುಪದಗುಣದ ನಿಷೇಧವಾಗಿ, “ಏಕಾಚ ಉಪದೇಶೇನುದಾತ್ತಾತ್” ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮದ ನಿಷೇಧವೂ ಬಂದು “ವ್ರಶ್ಚಭಸ್ತ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಶ್’ ಗೆ ‘ಷ್’ ಕಾರದ ಆದೇಶವಾಗಿ ನಿ+ವಿಶ್+ಸ ಎಂದಿದ್ದಾಗ “ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಷ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಕ್’ ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ಸನ್ ನ ‘ಸ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಷ್’ ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ‘ಕ್’ ಮತ್ತು ‘ಷ್’ ಗಳು ‘ಕ್ಷ’ ಎಂದಾಗಿ ನಿ+ವಿಕ್ಷ ಎಂದಿರುವಾಗ, ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ನಿ+ವಿಕ್ಷ+ವಿಕ್ಷ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಅಭ್ಯಾಸಕಾರ್ಯವಾಗಿ ನಿ+ವಿ+ವಿಕ್ಷ= ಎಂದಿರುವಾಗ, ಲಟ್, ತ, ಶಪ್ ಟಿ ಗೆ ಏತ್ವಾದಿಗಳು ಬಂದು ನಿ+ವಿ+ವಿಕ್ಷ+ಅ+ತ್+ವಿ= ನಿವಿವೀಕ್ಷತೇ ಎಂದುರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಕೃ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-745 ಗನ್ನಾಃವಕ್ಷೇಪಣ-ಸೇವನ-ಸಾಹಸಿಕ್ಯ-ಪ್ರತಿಯತ್ನ
ಪ್ರಕಥನೋಪಯೋಗೇಷು ಕೃಷಾ|| (1.3.32)

ವೃತ್ತಿ-ಗನ್ನನಂ-ಸೂಚನಮ್| ಉತ್ಕುರುತೇ-ಸೂಚಯತೀತ್ಯರ್ಥ| ‘ಅವಕ್ಷೇಪಣಮ್-
ಭರ್ತೃನಮ್|ಶ್ರೇಣೋ ವಾರ್ತಿಕಾಮ್ ಉದಾಹುರುತೇ-ಭರ್ತೃಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ| ಹರಿಮ್

ಉಪಕುರುತೇ-ಸೇವತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ|ಪರದಾರಾನ್ ಪ್ರಕುರುತೇ- ತೇಷು ಸಹಸಾ

ಪ್ರವರ್ತತೇ| ಏಧೋದಕಸ್ಯ ಉಪಸ್ಕುರುತೇ- ಗುಣಮಾಧತ್ತೇ| ಕಥಾಃ ಪ್ರಕುರುತೇ-
ಕಥಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ| ಶತಂ ಪ್ರಕುರುತೇ- ಧರ್ಮಾರ್ಥಂ ವಿನಿಯುಜ್ಞೇ| ಏಷುಕಿಮ್-
ಕಟಂ ಕರೋತಿ| (672) ಭುಜೋಽನವನೇ| ಓದನಂ ಭುಜ್ಞೇ| ಅನವನೇ ಕಿಮ್-
ಭುನಕ್ತಿ| ಇತಿ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ|| ಇತಿ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ(28) ಪ್ರಕರಣಮ್||

ಪ.ಭೇ.-ಗಂಧನ-ಅವಕ್ಷೇಪಣ-ಸೇವನ-ಸಾಹಸಿಕ್ಯ-ಪ್ರತಿಯತ್ನ-ಕಥನ-

ಉಪಯೋಗೇಷು ಕೃಷಾಃ ।

ಅ.ವೃ-“ಅನುದಾತ್ತ ಚಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಆತ್ಮನೇಪದಮ್’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಗಂಧನ(ಸೂಚನೆ- ಮತ್ತೊಬ್ಬರದೋಷವನ್ನು ಎತ್ತಿ ತೋರಿಸುವುದು) ಅವಕ್ಷೇಪಣ (ಹೆದರಿಸುವುದು) ಸೇವನ (ಸೇವಿಸುವುದು) ಸಾಹಸಿಕೃ(ಸಹಸಾ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವುದು) ಪ್ರತಿಯತ್ನ (ಇಲ್ಲದಿರುವ ಗುಣವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದು) ಕಥನ(ಒಳ್ಳೆಯ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದು) ಮತ್ತು ಉಪಯೋಗ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳು ‘ಕೃ’ ಧಾತುವಿನಿಂದ ತೋರುವಾಗ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-1. ಉತ್ಕುರುತೇ- ಪರರದೋಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉತ್- ಪೂರ್ವಕ ‘ಕೃ’ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೂಚಿಸುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ತೋರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- 2. ಶೈನೋ ವಾರ್ತಿಕಾಮ್ ಉದಾಕುರುತೇ- (ಹದ್ದು ಪಾರಿವಾಳವನ್ನು ಹೆದರಿಸುತ್ತದೆ) ಇಲ್ಲಿ ಉತ್-‘ಅ’ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ ‘ಕ್ರಾ’ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಹೆದರಿಸುವುದು(ನಿಂದೆ ಮಾಡುವುದು, ತಿರಸ್ಕರಿಸುವುದು) ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳೂ ತೋರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-3. ಹರಿಮುಪಕುರುತೇ- (ಹರಿಯ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ) ಇಲ್ಲಿ ಉಪ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ ‘ಕೃ’ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಸೇವಾರ್ಥವು ತೋರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- 4. ಪರದಾರಾನ್ ಪ್ರಕುರುತೇ- (ವಿಚಾರ ಮಾಡದೆ ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ ಪರ ಪತ್ನಿಯರನ್ನು ಪೀಡಿಸುವುದು)ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಇಲ್ಲಿ ‘ಪ್ರ’ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ ‘ಕೃ’ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಲಭ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-5. ವಿಧೋದಕಸ್ಯೋಪಸ್ಕುರುತೇ- ಉರಿಯುವ ಕಟ್ಟಿಗೆಯು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ತಣ್ಣೀರಿನಲ್ಲಿ ಉಷ್ಣತೆಯನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸುಡಾಗಮ ಪೂರ್ವಕ ‘ಉಪ’ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವಕ ‘ಕೃ’ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಬೇರೆ ಗುಣವನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ತೋರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾ-6. ಕಥಾಃ ಪ್ರಕುರುತೇ- ಕಥೆಯನ್ನು ಒಳ್ಳೆಯ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ‘ಪ್ರ’ ಪೂರ್ವಕ ‘ಕೃ’ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವು ತೋರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾ-7. ಶತಂ ಪ್ರಕುರುತೇ- ನೂರು ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಧರ್ಮಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ 'ಪ್ರ' ಪೂರ್ವಕ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಬಂದಿದೆ.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಈ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಏಕೆ ಹೇಳಿರುವರು? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಕಟಂಕರೋತಿ ಎಂಬ ಉದಾಹರಣೆಯಿಂದ ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಉದಾ- 8. ಕಟಂಕರೋತಿ (ಚಾಪೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ) ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಏಳು ಅರ್ಥಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನವಾದ ಅರ್ಥವು ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

“ಭುಜೋಽನವನೇ” ಎಂಬ ಈ ಸೂತ್ರವು ರುಧಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿಇದೆ. 'ಭುಜ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಪಾಲನಾರ್ಥಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಭಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಪಾಲನೆ ಎಂದು ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿವೆ. ಭಕ್ಷಣ ಮಾಡುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಬಂದು (ಓದನಂ) ಭುಂಕ್ತೇ ಎಂದುರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾಲನೆ ಮಾಡುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪ್ರಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವುಬಂದು (ಮಹೀಂ) ಭುನಕ್ತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಅನವನೇ ಎಂದು ಹೇಳದಿದ್ದರೆ ಮಹೀಂ ಭುನಕ್ತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಬಂದು ಅನಿಷ್ಟರೂಪವು ಆಗುತ್ತಿತ್ತು.

॥ ಇತಿ ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ (28) ಪ್ರಕರಣಮ್॥

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ (28)ಯು ಮುಗಿಯಿತು.

ಪ್ರಕರಣ-29: ಪರಸ್ಪೃಪದ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 746 ರಿಂದ 751 ವರೆಗೆ)

(ಕೃಷ್ಣಾಧಾತುವಿಗೆ ಪರಸ್ಪೃಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ನಿಯಮಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 746 ಅನು-ಪರಾಭ್ಯಾಂ ಕೃಷ್ಣಾ(1.3.79)

ವೃತ್ತಿ - ಕರ್ತೃಗೇ ಚ ಫಲೇ ಗನ್ನನಾದೌ ಚ ಪರಸ್ಪೃಪದಂ ಸ್ಯಾತ್ ಅನುಕರೋತಿ|
ಪರಾಕರೋತಿ|

ಅ.ವ್ಯ - “ಶೇಷಾತ್‌ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ಪೃಪದಮ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಕರ್ತರಿ’ ಮತ್ತು ‘ಪರಸ್ಪೃಪದಮ್’ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಅನು ಅಥವಾ ಪರಾ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ‘ಕೃಷ್ಣಾ’ ಧಾತುವಿನ ಕ್ರಿಯಾಫಲವು ಕರ್ತೃಗಾಮಿಯಾದರೂ ಅಥವಾ ಗಂಧನ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥ ಹೇಳುವಾಗ ಈ ‘ಕೃಷ್ಣಾ’ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪೃಪದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅನುಕರೋತಿ= ಅನುಕರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ

ಪರಾಕರೋತಿ= ದೂರ ಸರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಕ್ರಿಯಾಫಲವು ಕರ್ತೃಗಾಮಿ ಯಾಗಿದ್ದಾಗ “ಸ್ವರಿತಚಿತಃ ಕರ್ತೃಭಿಪ್ರಾಯೇಕ್ರಿಯಾಫಲೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತ್ತು ಗಂಧನಾದಿ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ “ಗಂಧನ ಅವಕ್ಷೇಪಣ” ... ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದ ನಿಯಮದಿಂದ ಪರಸ್ಪೃಪದವೇ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅನು ಮತ್ತು ಪರಾ ಪೂರ್ವಕ ‘ಕೃ’ ಧಾತುವಿನ ಫಲವು ಕರ್ತೃಗಾಮಿಯಾದರೂ ಪರಸ್ಪೃಪದವೇ ಬಂದಿದೆ. ಆತ್ಮನೇಪದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ.

(ಕ್ಷಿಪ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರಸ್ಪೃಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ನಿಯಮ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 747 - ಅಭಿ-ಪ್ರತ್ಯತಿಭ್ಯಃ ಕ್ಷಿಪಃ 1.3.80)

ವೃತ್ತಿ- ಕ್ಷಿಪ ಪ್ರೇರಣೇ| ಸ್ವರಿತೇತ್| ಅಭಿಕ್ಷಿಪತಿ|

ಅ.ವ್ಯ- “ಶೇಷಾತ್‌ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ಪೃಪದಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ತರಿ ಮತ್ತು ಪರಸ್ಪೃಪದಮ್ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಅಭಿ, ಪ್ರತಿ ಮತ್ತು ಅತಿ ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ‘ಕ್ಷಿಪ್’ ಧಾತುವಿಗೆ ನಂತರ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪೃಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಧಾತು - ಕ್ಷಿಪ - ಪ್ರೇರಣೇ

ಉದಾ- ‘ಕ್ಷಿಪ್’ ಇದು ತುದಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರಕ್ರಿಯಾಫಲವು ಕರ್ತೃಗಾಮಿಯಾದರೂ ಈ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಯೋಗದಿಂದ ಪರಸ್ಪೃಪದವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅಭಿಕ್ಷಿಪತಿ- ಎಸೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ 'ಕ್ಷಿಪ್' ಧಾತುವು ಅಭಿ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ಷಿಪ ಧಾತುವು ಪರಸ್ವೈಪದವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಪ್ರತಿಕ್ಷಿಪತಿ- ದೂರಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ

ಉದಾ- ಅತಿಕ್ಷಿಪತಿ - ನಿವಾರಣೆಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಮೇಲಿನ ನಿಯಮದಿಂದ ಪರಸ್ವೈಪದವೇ ಬರುತ್ತದೆ.

(ವಹ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರಸ್ವೈಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 748 - ಪ್ರಾದ್ ವಹಃ | (1.3.81)

ವೃತ್ತಿ- ಪ್ರವಹತಿ|

ಅ.ವೃ.- "ಶೇಷಾತ್‌ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ವೈಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ತರಿ ಮತ್ತು ಪರಸ್ವೈಪದಮ್ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ

ಅರ್ಥ- ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗದಿಂದಕೂಡಿದ ವಹ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪರಸ್ವೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ವಹ್ ಪ್ರಾಪಣೇ (ಒಯ್ಯುವುದು ಎಂದರ್ಥ). ಈ ಧಾತುವು ಭೃದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ಕ್ರಿಯೆಯ ಫಲವು ಕರ್ತೃಗಾಮಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ಸೂತ್ರದ ನಿಯಮದಿಂದ ಪರಸ್ವೈಪದವೇ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಮೃಷ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರಸ್ವೈಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 749- ಪರೇಮೃಷಃ | 1.3.82)

ವೃತ್ತಿ- ಪರಿಮೃಷತಿ|

ಅ.ವೃ.- "ಶೇಷಾತ್‌ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ವೈಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ತರಿ ಮತ್ತು ಪರಸ್ವೈಪದಮ್ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಪ.ಭೇ.- ಪರೇಃ, ಮೃಷಃ |

ಅರ್ಥ- ಮೃಷ್ ತಿತಿಕ್ಷಾಯಾಂ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರಿ ಉಪಸರ್ಗವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಪರಸ್ವೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ದಿವಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಸ್ವರಿತೇತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಧಾತುವು ಉಭಯಪದವಾಗಿ ಪರಿತವಾದರೂ ಇದರ ಫಲವು ಕರ್ತೃಗಾಮಿಯಾದರೂ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದ ನಿಯಮದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪರಸ್ವೈಪದವೇ ಬರುತ್ತದೆ.

(ರಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರಸ್ವೈಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 750 - ವ್ಯಾಜ್-ಪರಿಭ್ಯೋ ರಮಃ | 1.3.83)

ವೃತ್ತಿ- ರಮು ಕ್ರೀಡಾಯಾಮ್ | ವಿರಮತಿ|

ಅ.ವೃ.- ಶೇಷಾತ್‌ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ವೈಪದಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ತರಿ ಮತ್ತು

ಪರಸ್ಪ್ರಪದಮ್ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಪ.ಛೇ.- ಎ-ಆಜ್-ಪರಿಭ್ಯೋ, ರಮಃ |

ಅರ್ಥ- ಎ, ಆಜ್ ಮತ್ತು ಪರಿ ಈ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಜೊತೆಗೊಡಿದ ರಮು(ರಮ್) ಕ್ರೀಡಾಯಾಂ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪರಸ್ಪ್ರಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ರಮ್ ಧಾತುವು ಅನುದಾತ್ತೇತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದವಾಗಿದೆ. ಈ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಜೋಡಣೆಯಿಂದ ಸೂತ್ರ ನಿಯಮದಿಂದ ಪರಸ್ಪ್ರಪದವು ಬಂದಿದೆ.

ಜೋಡಣೆಯಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅರ್ಥವು ಬದಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ವಿರಮತಿ= ನಿಲ್ಲುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ

ಆರಮತಿ= ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲೂ ರಮಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ

ಪರಿರಮತಿ= ಪ್ರಸನ್ನನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ

(‘ಉಪ’ ಉಪಸರ್ಗ ಸೇರಿಸಿದಾಗ ರಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ

ಪರಸ್ಪ್ರಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 751 - ಉಪಾಪ್ತಃ (1.3.84)

ವೃತ್ತಿ- ಯಜ್ಞದತ್ತ ಉಪರಮತಿ| ಉಪರಮಯತಿ ಇತ್ಯರ್ಥಃ| ಅನ್ವರ್ಥವಿತಞ್ಞಾರ್ಥೋಽಯಮ್|

ಅ.ವ್ಯ- “ವ್ಯಾಜ್-ಪರಿಭ್ಯೋರಮಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಮಃ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು “ಶೇಷಾತ್ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ಪ್ರಪದಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ತರಿ ಮತ್ತು ಪರಸ್ಪ್ರಪದಮ್ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಪ.ಛೇ- ಉಪಾತ್, ಚಿ

ಅರ್ಥ- ‘ಉಪ’ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ರಮ್ ಧಾತುವಿಗೂ ಪರಸ್ಪ್ರಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ - ಯಜ್ಞದತ್ತಮುಪರಮತಿ(ಉಪರಮಯತಿ)- ಯಜ್ಞದತ್ತನನ್ನು ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ನಾಶಗೊಳಿಸುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಉಪ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವಕವಾದ್ದರಿಂದ ‘ರಮ್’ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರಸ್ಪ್ರಪದವು ಬಂದಿದೆ.

ಉಪರಮತಿ= ಎಂಬುದರ ಅರ್ಥವು ನಾಶವನ್ನು ಮಾಡಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು. ಈ ಅರ್ಥವು ಹೇಗೆ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಕೇಳಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು “ಅಚಿತಭಾವಿತ ಞ್ಞಾರ್ಥೋಽಯಮ್” ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ರಮ್ ಧಾತುವು ಅಚಿತಭಾವಿತ ಞ್ಞಾರ್ಥವನ್ನು ಉಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ ಅಚಿದರೆ ಣಿಚ್ ನ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥವು ಇದರೊಳಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಸಕರ್ಮಕವಾಗಿದೆ.

|| ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪರಸ್ಪ್ರಪದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು (29) ಮುಗಿಯಿತು ||

ಪ್ರಕರಣ-30: ಭಾವಕರ್ಮ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 752 ರಿಂದ 760 ವರೆಗೆ)

(ಭಾವ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಲ-ಕಾರಕ್ಕೆ
ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 752 - ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ 1.3.13)

ವೃತ್ತಿ- ಭಾವೇ ಕರ್ಮಣಿ ಚ ಧಾತೋಃ ಲಸ್ಯ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್|

ಅ.ವೃ- 'ಅನುದಾತ್ತ ಜಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಮ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಭಾವ ಮತ್ತು ಕರ್ಮ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಲಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ- ಭಾವ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಧಾತುವು ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಪರಸ್ಪ್ರೇಷದದಲ್ಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

(ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 753- ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್| (3.1.67)

ವೃತ್ತಿ- ಧಾತೋರ್ಯಕ್ ಭಾವಕರ್ಮವಾಚಿನಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಭಾವ-ಕ್ರಿಯಾ, ಸಾ. ಚ ಭಾವಾರ್ಥಕ-ಲ-ಕಾರೇಣ ಅನೂದ್ಯತೇ| ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಭ್ಯಾಂ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯಭಾವಾತ್ ಪ್ರಥಮಃ ಪುರುಷಃ| ತಿಜ್ ವಾಚ್ಯಕ್ರಿಯಾಯಾಃ ಅದ್ರವ್ಯರೂಪತ್ವೇನ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ ಅಪ್ರತೀತೇಃ ನ ದ್ವಿವಚನಾದಿ, ಕಿಂತು ಏಕವಚನಮೇವ ಉತ್ಪರ್ಗತಃ| ತ್ವಯಾ, ಮಯಾ ಅನ್ಯೈಶ್ಚ ಭೂಯತೇ| ಬಭೂವೇ|

ಅ.ವೃ- "ಚಿಣ್ ಭಾವ ಕರ್ಮಣೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭಾವ-ಕರ್ಮಣೋಃ ಎಂಬ ಪದವು "ಧಾತೋಃ ಏಕಾಚೋ ಹಲಾದೇಃ ಕ್ರಿಯಾಸಮಭಿಹಾರೇ ಯಜ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತೋಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಭಾವ ಮತ್ತು ಕರ್ಮವಾಚಕ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ 'ಯಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಯಕ್' ನಲ್ಲಿ 'ಕ್' ಕಾರವು ಇತ್ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಕ್' ಕಾರವು ಇತ್ ಆಗಿರುವುದರ ಪ್ರಯೋಜನವೆಂದರೆ

ಗುಣ, ವೃದ್ಧಿಗಳ ನಿಷೇಧ ಹಾಗೂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ.

ವಿವರಣೆ- ಧಾತುವಿನ ಅರ್ಥವಾದ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಭಾವ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಯಾವ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಕ್ರಿಯೆಯು ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆಯೋ ಅದನ್ನೇ 'ಲ್' ಕಾರವು ಹೇಳುವುದರಿಂದ 'ಪುನರುಕ್ತಿ' ಎಂಬ ದೋಷವು ಬರುವುದು ಎಂದು ಆಶಂಕಿಸಿದರೆ

ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವು ಹೀಗೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. 'ಲ್'ಕಾರವು ಬೇರೆ ಹೊಸದಾದ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಬೋಧಿಸದೇ ಧಾತುವಾಚ್ಯವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅನುವಾದ ಮಾಡುವುದರಿಂದ (ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವುದರಿಂದ) ಮೇಲೆ ಆಶಂಕಿಸಿದ ದೋಷಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಾವೇ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ 'ಲ್' ಕಾರವಾಚ್ಯವಾದದ್ದು ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಕ್ತವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯೇ ಹೊರತು ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್‌ಗಳಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಗಳ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವು(ಏಕಾರ್ಥವು) ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ಶೇಷೇ ಪ್ರಥಮಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೇವಲ ಪ್ರಥಮ-ಪುರುಷವೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಎಲ್ಲಿ ಯುಷ್ಮದ್-ಅಸ್ಮದ್ ಗಳು 'ಲ್' ಕಾರದ ಜೊತೆಗೆ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆಯೋ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಮಧ್ಯಮ ಹಾಗೂ ಉತ್ತಮ ಪುರುಷಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ತಿಜ್ ವಾಚ್ಯವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯು ದ್ರವ್ಯವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಮೂರ್ತರೂಪವು ಅಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರತೀತಿ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭಾವವಾಚ್ಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಏಕ ವಚನವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಏಕವಚನವು ಸಂಖ್ಯೆಯ ಅಪೇಕ್ಷೆ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ- ತ್ವಯಾ, ಮಯಾ ಅನ್ಯೇಶ್ಚ ಭೂಯತೇ- ನಿನ್ನಿಂದ ನನ್ನಿಂದ ಬೇರೆಯವರಿಂದಲೂ ಇರೋಣವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಉದಾ- ಭೂಯತೇ 'ಭೂ' ಸತಾಯಾಂ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ 'ಲಃ ಕರ್ಮಣಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲ್'ಕಾರವು ಬಂದು ಅದರ ಮೇಲೆ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಟ್ 'ಲ್'ಕಾರವು ಬಂದು "ಭಾವ ಕರ್ಮಣೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಭೂ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಭೂ+ಯ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಟಿ'ಗೆ ಏತ್ಸವಾಗಿ 'ಭೂಯತೇ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಬಭೂವೇ ಇದು ಲಿಟ್ 'ಲ್'ಕಾರದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷದ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಿಟ್, ತ, ಎಶ್, ಎ, ವುಕ್ ಆಗಮ, ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಹಲಾದಿಶೇಷ, ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಮತ್ತು 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ'ಕಾರಾದೇಶ, ಜಶ್ತ್ವವು ಬಂದು ಭೂ+ಲಿಟ್, ಭೂ+ತ, ಭೂ+ಏ, ಭೂ+ವ್+ಏ, ಬ+ಭೂ+ವ್+ಏ=ಬಭೂವೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಅತಿದೇಶ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 754- ಸ್ಯ-ಸಿಜ್-ಸೀಯುಟ್-ತಾಸಿಷು

ಭಾವಕರ್ಮಣೋರೂಪದೇಶೇಃಙ್ಗನ-ಗ್ರಹ-ದೃಶಾಂ ವಾ ಚಿಣ್ವದಿಟ್ ಚಿ (6.4.62)

ವೃತ್ತಿ-ಉಪದೇಶೇ ಯೋಃಚ್ ತದನ್ತಾನಾಂ ಹನಾದೀನಾಂ ಚ ಚಣೀ ವಾಚ್ಛಕಾರ್ಯಂ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಸ್ಯಾದಿಷು ಭಾವಕರ್ಮಣೋರ್ಮೃಮಾನಯೋಃ, ಸ್ಯಾದೀನಾಮ್ ಇಡಾಗಮಶ್ಚ | ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವಪಕ್ಷೇಽಯಮಿಟ್, ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವಾದ್ ವೃದ್ಧಿಃ-

ಭಾವಿತಾ, ಭವಿತಾ ಭಾವಿಷ್ಯತೇ, ಭವಿಷ್ಯತೇ ಭೂಯತಾಮ್! ಅಭೂಯತ ಭೂಯೇತ ಭಾವಿಶೀಷ್ಯ, ಭವಿಷೀಷ್ಯ

ಪ.ಭೇ- ಸ್ಯ-ಸಿಚ್-ಸೀಯಟ್-ತಾಸಿಷು-ಭಾವ ಕರ್ಮಣೋಃ ಉಪದೇಶೇ ಅಚ್-ಹನ್-ಗ್ರಹ-ದೃಶಾಂ ವಾ ಚಿಣ್ವತ್, ಇಟ್, ಚಿ

ಅರ್ಥ- ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಚ್ ಅಂತವಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೂ, ಹನ್, ಗ್ರಹ, ದೃಶ್ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಭಾವಕರ್ಮಾರ್ಥವು ತೋರುತ್ತಿರುವಾಗ ಸ್ಯ, ಸಿಚ್, ಸೀಯಟ್, ತಾಸ್ ಈ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಬರುವ ಅಂಗ ಕಾರ್ಯಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಸ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಇಡಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ- ಇಲ್ಲಿ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಬರುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಇಡಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಬಾರದಿರುವಾಗ ಇಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಅಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಧಾತುವು ಸೇಟ್ ಆಗಿದ್ದರೆ, ಆಗ ವಲಾದಿ ಲಕ್ಷಣ, ಇಟ್ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಭಾವಿತಾ-‘ಭೂ’ ಧಾತುವಿನ ಭಾವ ವಾಚ್ಯ ಲುಟ್, ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಭೂ+ಲುಟ್, ಭೂ+ತ, ಭೂ+ಡಾ, ಭೂ+ತ್+ಆ, ಭೂ+ಇ+ತ್+ಆ, ಭೂ+ಇ+ತ್+ಆ, ಭೂ+ವ್+ ಇ+ತ್+ಆ = ಭಾವಿತಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. (ಇಲ್ಲಿ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವದ ನಿಮಿತ್ತವಿರುವುದರಿಂದ ‘ಅಚೋಽಸ್ಥಿತಿ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಉ’ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುತ್ತದೆ.)

ಉದಾ- ಭವಿತಾ - ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವವು ಬಾರದಿದ್ದಾಗ ‘ಆರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಇಟ್’ ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಗುಣ, ಅವ್ ಆದೇಶಗಳಾಗಿ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಭಾವಿಷ್ಯತೇ - ಇವು ಲೃಟ್ ‘ಲ್’ ಕಾರದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪಗಳು.

ಉದಾ- ಭವಿಷ್ಯತೇ - ಇವುಗಳ ರೂಪವನ್ನು ಹಿಂದಿನಂತೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ‘ತಾಸ್’ ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ‘ಸ್ಯ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಭೂಯತಾಮ್-ಇದು ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. ಇಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ್ದರಿಂದ ‘ಯಕ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಕಿತ್ ಆದ್ದರಿಂದ ಗುಣ, ವೃದ್ಧಿಗಳು ಬಾರದೇ ಭೂ+ತ, ಭೂ+ಯ+ತ, ಭೂ+ಯ+ತಾಮ್= ಭೂಯತಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅಭೂಯತ-ಇದು ಲಜ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, ಭೂ+ತ, ಭೂ+ಯ+ತ, ಅ+ಭೂ+ಯ+ತ=ಅಭೂಯತ ಎಂದು ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಭೂಯೇತ - ಇದು ವಿಧಿಲಿಜ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, ಭೂ+ತ, ಭೂ+ಯ+ತ, ಭೂ+ತ, ಭೂ+ಯ+ಸೀಯಟ್+ತ, ಭೂ+ಯ+ಈ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗಿ, ಗುಣವಾಗಿ ಭೂಯೇತ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಭಾವಿಷೀಷ್ಯ ಭವಿಷೀಷ್ಯ - ಆ.ಲಿಜ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ - ಮೊದಲನೆಯ ರೂಪವು ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಮತ್ತು ಇಟ್ ಆಗಮ ಬಂದು ಆಗಿದೆ. ಎರಡನೆಯ ರೂಪವು ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಬಾರದ ರೂಪ. ಇಲ್ಲಿ ವಲಾದಿ ಆರ್ಥಧಾತುಕ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಆಗಮವು ಬಂದಿದೆ.

ಅಕರ್ಮಕ ಧಾತುವು ಉಪಸರ್ಗದ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಸಕರ್ಮಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ 'ಭೂ' ಧಾತುವು ಅಕರ್ಮಕವಾಗಿದೆ. 'ಅನು' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಸಕರ್ಮಕವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- 'ದೇವದತ್ತಃ ಆನಂದಮ್ ಅನುಭವತಿ' ಎಂದು ಸಕರ್ಮಕವಾದ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ಕರ್ಮವು ವಾಚ್ಯವಾದಾಗ 'ದೇವದತ್ತೇನ ಆನಂದಃ ಅನುಭೂಯತೇ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಭಾವ ವಾಚ್ಯವಾದಾಗ ಅದು ಕೇವಲ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಧಾತುವು ಸಕರ್ಮಕವಾದಾಗ ಕರ್ಮವಾಚ್ಯದ ಪ್ರಯೋಗವಾದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಪುರುಷ ವಚನಗಳಲ್ಲೂ ರೂಪಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. 'ಚೈತ್ರೇಣ

ಆನಂದಃ ಅನುಭೂಯತೇ'. ಚೈತ್ರನಿಂದ ಆನಂದವು ಅನುಭವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅನುಭವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನುಪೂರ್ವಕ ಭೂ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಲ್' ಕಾರವು ಬಂದಿದೆ. ಅನುಭೂಯತೇ ಎಂಬುದರ ರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಹಿಂದಿನಂತೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಲ್' ಕಾರವು ಇರುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮವು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕರ್ಮವಾಚಕ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬಂದಿದೆ. ಆದರೆ ಕರ್ಮವು ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಚೈತ್ರೇಣ ಎಂದು ಕರ್ತೃವು ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಕರ್ಮವಾಚ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಲ್' ಕಾರದ ಅರ್ಥವು ಕರ್ಮವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಯುಷ್ಮದ್ ಮತ್ತು ಅಸ್ಮದ್ ಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸಾಮಾನಾಧಿಕಣ್ಯವು ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಮೂರು ಪುರುಷಗಳಲ್ಲೂ ಪ್ರಯೋಗ ಇದೆ.

('ಜಿಣ್' ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 755- ಜಿಣ್ ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ (3.1.66)

ವೃತ್ತಿ- ಚ್ಚೇ ಚಿಣ್ ಸ್ಯಾದ್ ಭಾವಕರ್ಮವಾಚಿನಿ ತ ಶಬ್ದೇ ಪರೇ| ಅಭಾವಿ ಅಭಾವಿಷ್ಯತ್, ಅಭವಿಷ್ಯತ್| ಅಕರ್ಮಕೋಽಪ್ಯುಪಸರ್ಗವಶಾತ್ ಸಕರ್ಮಕಃ| ಅನುಭೂಯತೇ, ಆನಂದಶ್ಚೈತ್ರೇಣ ತ್ವಯಾ ಮಯಾ ಚ| ಅನುಭೂಯೇತೇ| ಅನುಭೂಯಂತೇ ಅನುಭೂಯಸೇ| ಅಹಮನುಭೂಯೇ| ಅನ್ವಭಾವಿ, ಅನ್ವಭಾವಿಷಾತಾಮ್, ಅನ್ವಭವಿಷಾತಾಮ್| ಣಿಲೋಪಃ- ಭಾವ್ಯತೇ| ಭಾವಯಾ| ಭಾವಯಾಮ್| ಭಾವಯೇ| ಭಾವಯಾ| ಭಾವಯಾಸೇ| ಚಿಣ್ವದಿಟ್- ಭವಿತಾ, ಅಭೀಯತೇನ ಅಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್ ಣಿಲೋಪ, ಭಾವಯಿತಾ| ಭಾವಯಿಷೀಷ್ಯ ಅಭಾವಿ, ಅಭಾವಿಷಾತಾಮ್, ಅಭಾವಯಿಷಾತಾಮ್| ಬುಭೂಷ್ಯತೇ, ಬುಭುಷಾಪ್ಚಾಕ್ರೇ, ಬುಭೂಷಿತಾ, ಬುಭೂಷಿಷ್ಯತೇ| ಬೋಭೂಯತೇ|

ದೋಭೂಯತೇ (483) ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ- ಸ್ತೂಯತೇ ವಿಷ್ಣುಃ| ಸ್ತಾವಿತಾ, ಸ್ತೋತಾ| ಸ್ತಾವಿಷ್ಯತೇ, ಸ್ತೋಷ್ಯತೇ| ಅಸ್ತಾವಿ| ಅಸ್ತಾವಿಷಾತಾಮ್, ಅಸ್ತೋಷಾತಾಮ್| ಋ ಗತೌ 495) 'ಗುಣೋರ್ತಿತಿ' ಇತಿ ಗುಣಃ- ಅರ್ಯತೇ| ಸ್ವ ಸ್ಮರಣೋ- ಸ್ವರ್ಯತೇ| ಸಸ್ಮರೇ| ಉಪದೇಶಗ್ರಹಣಾತ್ ಚಿಣ್ವದಿಟ್- ಆರಿತಾ, ಅರ್ತಾ| ಸ್ಮಾರಿತಾ, ಸ್ಮರ್ತಾ| (334) ಅನಿದಿತಾಮಿತಿ ನಲೋಪಃ- ಸ್ತಸ್ಯತೇ, ಇದಿತಸ್ತು ನನ್ಯತೇ| ಸಮ್ಪ್ರಸಾರಣಮ್| ಇಜ್ಯತೇ|

ಅ.ವ್ಯ- 'ಚಿಣ್' ತೇ ಪದಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತೇ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ -ಭಾವ ಮತ್ತು ಕರ್ಮವಾಚಿ 'ತ' ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಚಿ' ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಚಿಣ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಚಿಣ್' ನಲ್ಲಿ 'ಇ'ಕಾರವು ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಚ'ಕಾರ 'ಣ'ಕಾರಗಳು ಇತ್ ಗಳಾಗಿವೆ. ಣಿತ್ ಆದ್ದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅಭಾವಿ - ಇದು 'ಲುಜ್' ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, ಭೂ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಚಿ' ಲುಜಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚಿ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಚಿಣ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಭೂ+ಇ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಡಾಗಮವು ಬಂದು ಅ+ಭೂ+ಇ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಅ+ಭೌ+ಇ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆವ್ ಆದೇಶವಾಗಿ ಅ+ಭೌ+ಆವ್+ಇ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಚಿಣೋ ಲುಕ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಭಾವಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಅಭಾವಿಷ್ಯತ, ಅಭವಿಷ್ಯತ- ಇವೆರಡು 'ಲುಜ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪಗಳು. ಮೊದಲನೇಯ ರೂಪವು ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಮತ್ತು ಇಟ್ ಆಗಮ ಬಂದು ಆಗಿದೆ. ಎರಡನೇಯ ರೂಪವು ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಬಾರದ ರೂಪ. ಇಲ್ಲಿ ವಲಾದಿ ಆರ್ಥಧಾತುಕ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಆಗಮವು ಬಂದಿದೆ. ಕರ್ಮವು ದ್ರವ್ಯವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಅನ್ವಯವು ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ವಚನಗಳಲ್ಲೂ ರೂಪಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. 'ತ್ವಯಾ ಮಯಾ ಚ' ಇವುಗಳ ಮುಖಾಂತರ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು ಯಾವುದೆಂದರೆ ಪುರುಷ ಮತ್ತು ವಚನಗಳು ಕರ್ಮವಾಚ್ಯದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ- ಅನುಭೂಯತೇ- ಇದು ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗದ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ.

ಉದಾ- ಅನುಭೂಯೇತೇ-ಇದು ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗದ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದ ರೂಪ.

ಉದಾ-ಅನುಭೂಯಂತೇ- ಇದು ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗದ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನದ ರೂಪ.

ಉದಾ-ತ್ವಮನುಭೂಯಸೇ-ಇದು ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಕರ್ಮವಾಚ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮವು ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷದಲ್ಲಿದೆ, ಮತ್ತು

ಉತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಅದಕ್ಕೆ ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾ-ಅಹಮನುಭೂಯೇ-ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾ-ಅನ್ವಭಾವಿ - ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-1. ಅನ್ವಭಾವಿಷತಾಮ್ 2. ಅನ್ವಭವಿಷತಾಮ್-ಇವೆರಡು ರೂಪಗಳು ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದ ರೂಪದಲ್ಲಿವೆ.

ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಭಾವಿ ಎದೂ ಮೊದಲನೇಯ ರೂಪವು. ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಅಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಲಾದಿ ಲಕ್ಷಣ ಇಟ್‌ನಿಂದ ಅನ್ವಭಾವಿಷತಾಮ್ ಎಂಬ ಎರಡನೆಯ ರೂಪವು ಆಗಿದೆ.

ಈಗ ಣ್ಯಂತ 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ ಕರ್ಮವಾಚ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ರೂಪಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. 'ಣ್ಯಂತ' 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ 'ಯಕ್' ಬಂದ ಮೇಲೆ "ಣೇರನಿಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಿ'ಗೆ ಲೋಪವು ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾ-ಭಾವ್ಯತೇ - ಣ್ಯಂತ ಭೂ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಭೂ+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ವೃದ್ಧಿಯಿಂದ ಭೌ+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಔ' ಗೆ 'ಆವ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಭೌ+ಆವ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಯಕ್ ಮತ್ತು 'ತ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದು 'ಣಿ' ಲೋಪವಾಗಿ ಭೌ+ಆವ್+ಯ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಟಿ' ಗೆ ಏತ್ವ ಬಂದು ಭಾವ್ಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಭಾವಯಾಞ್ಚಕ್ರೇ - ಲಿಟ್ ನಲ್ಲಿ 'ಣ್ಯಂತ' 'ಭೂ' ಧಾತುವು ಅನೇಕಾಚ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಕಾಸ್ಯನೇಕಾಚ ಆಮ್ ವಕ್ವೋ ಲಿಟಿ' ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಹಾಗೂ ಣಿ ಲೋಪವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಅಯ್ ಆಮ್ ಅನ್ಯಾಸ್‌ಲ್ಯಾಸ್ಯೋತ್ಕ್ವಿಷ್ಣುಷು' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿ ಯ 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಭಾವಯಾಮ್+ಲಿಟ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಈಗ "ಆಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಿಟ್ ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು 'ಕೃಇಣ್ವಾನುಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ ಲಿಟಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟ್ ಪರಕ ಕೃ, ಭೂ, ಅಸ್ ಗಳ ಅನುಪ್ರಯೋಗವು ಆಗುತ್ತದೆ. 'ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಇವೆಲ್ಲವುಗಳಿಗೆ ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದು ಭಾವಯಾಞ್ಚಕ್ರೇ, ಭಾವಯಾಮ್‌ಬಭೂವೇ, ಭಾವಯಾಮಾಸೇ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ಉದಾ-ಭಾವಿತಾ-ಣ್ಯಂತ 'ಭೂ' ಧಾತುವಿಗೆ ಲುಟ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಭಾವಿ+ಲುಟ್, ಭಾವಿ+ತ+ತಾಸ್+ತ, ಭಾವಿ+ಇ+ತ್+ತ, ಭಾವಿ+ಇ+ತ್+ಡಾ, ಭಾವಿ+ಇ+ತ್+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇಲ್ಲಿ 'ಣಿ' ಲೋಪ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ "ಣೇರನಿಟಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಿಡಾದಿಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇಟ್ ಆದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಆಭಿಯತ್ಸೇನ ಅಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್ ಣಿ ಲೋಪಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ "ಣೇರನಿಟಿ" ಸೂತ್ರ ಕಾರ್ಯವು ಅಭೀಯ ಕಾರ್ಯ (ಭ ಸಂಜ್ಞೆಗೆ

ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ). 'ಸ್ಯಸಿಚ್ ಸೀಯುಟ್...' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಕಾರ್ಯವು ಆಭೀಯವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅಸಿದ್ಧವದತ್ತಾಭಾತ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಣೀರನಿಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಿ' ಲೋಪ ಮಾಡಿ 'ಸ್ಯಸಿಚ್ ಸೀಯುಟ್...' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದ ಇಡಾಗಮವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಇಡಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಣಿ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಭಾವ್+ಇ+ತ್+ಅ=ಭಾವಿತಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಭಾವಯಿತಾ - 'ಸ್ಯಸಿಚ್ ಸೀಯುಟ್...' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಿಣ್ಣದ್ಭಾವ, ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ, ಭಾವಿತಾ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯ ಇಡ್ವಲಾದೇಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ತಾಸ್ಗೆ ಇಡಾಗಮವು ಬಂದು, ಇದು ಆಭೀಯ ಕಾರ್ಯ ಆಗದಿರುವುದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಇಡಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಣಿ' ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿಚ್ ಗೆ ಗುಣ ಮತ್ತು ಅಯ್ ಆದೇಶವಾಗಿ ಭಾವಿ+ಇ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಭಾವೇ+ಇ+ತಾ=ಭಾವ್+ಅಯ್+ಇ+ತಾ=ಭಾವಯಿತಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಭಾವಿಷ್ಯತೇ, ಭವಿಷ್ಯತೇ-ಇವೆರಡು ರೂಪಗಳು ಲೃಟ್ ಲಕಾರದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ. ಚಿಣ್ಣದ್ಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ -ಭಾವಿಷ್ಯತೇ, ರೂಪವು. ತದಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಭವಿಷ್ಯತೇ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಅಭಾವ್ಯತ - ಲಜ್ ಲಕಾರದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ.

ಭೂ+ಇ+(ಣಿಚ್)ತ > ಭೌ+ಇ+ತ > ಭ್+ಅವ್+ಇ+ತ > ಭ್+ಅವ್+ಯ+ತ > ಅ+ಭ್+ಅವ್+ಯ+ತ= ಅಭಾವ್ಯತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಭಾವ್ಯೇತ - ಇದು ವಿ.ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ.

ಉದಾ-ಭಾವಿಷೀಷ್ಟ, ಭಾವಯಿಷೀಷ್ಟ - ಆ.ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪಗಳು. ಚಿಣ್ಣದ್ಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ -ಭಾವಿಷೀಷ್ಟ, ರೂಪವು. ತದಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಭಾವಯಿಷೀಷ್ಟ ರೂಪವು.

ಉದಾ-ಅಭಾವಿ - ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ.

ಉದಾ-ಅಭಾವಿಷಾತಾಮ್, ಅಭಾವಯಿಷಾತಾಮ್ - ಇವು ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮ ದ್ವಿವಚನದ ರೂಪ.

ಚಿಣ್ಣದಿಟ್ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಭಾವಿಷಾತಾಮ್, ಎಂದು ರೂಪ. ಚಿಣ್ಣದಿಡಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಭಾವಯಿಷಾತಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪ.

ಉದಾ- ಬುಭೂಷ್ಯತೇ - 'ಭೂ' ಧಾತುವಿಗೆ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ "ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ ಸಮಾನಕರ್ತೃಕಾತ್ ಇಚ್ಛಾಯಾಂ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಭೂ+ಸ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸನ್ಯಜೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವಾಗಿ ಭೂ+ಭೂ+ಸ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ' ಕಾರ ಬಂದು ಅಭ್ಯಾಸ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗಿ

ಬೂ+ಭೂ +ಷ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಊ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವಾಗಿ ಬು+ಭೂ+ಷ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಲಟ್, ತ , ಯಕ್‌ಗಳು ಬಂದು ಬು+ಭೂ+ಷ+ಯ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸನ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, 'ಟ(ತ)' ಗೆ ಏತ್ವ ಬಂದು ಬು+ಭೂ+ಷ್+ಯ+ತ+ಏ=ಬುಭೂಷ್ಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಬುಭೂಷಾಞ್ಚಕ್ರೇ- ಇದು ಸನ್ನಂತ 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. 'ಲಿಟ್' ಲ-ಕಾರದಲ್ಲಿ ಧಾತು ಅನೇಕಾಚ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಆಮ್' ಬಂದು "ಅತೋ ಲೋಪಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ, "ಆಮಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಲಿಟ್' ಗೆ 'ಲುಕ್' ಬಂದು ಹಾಗೆಯೇ

"ಕೃಇಶ್ಚಾನು ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ ಲಿಟಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಬಂದು ಆತ್ಮನೇಪದವಾಗಿ ಬುಭೂಷಾಞ್ಚಕ್ರೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಬುಭೂಷಿತಾ (2)-ಇದು ಸನ್ನಂತ 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ ಲುಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. 'ಲುಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಬು+ಭೂ+ಷ+ತಾಸ್+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವು ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಜಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಸ್ಯಸಿಚ್ ಸೀಯುಟ್...' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಚಿಣ್ವದಿಟ್. ಆಗಿ 'ಅತೋಲೋಪಃ' ದಿಂದ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಇಡಾಗಮವಾಗಿ ಬು+ಭೂ+ಷ್+ಇ+ತ್+ಆ=ಬುಭೂಷಿತಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಚಿಣ್ವದಿಡಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ವಲಾದಿ ಲಕ್ಷಣ ಇಟ್ ಬಂದು 'ಬುಭೂಷಿತಾ' ಎಂದೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಬುಭೂಷಿಷ್ಯತೇ - ಇದು ಲೃಟ್ ಲಕಾರದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಅ-ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಬುಭೂಷಿಷ್ಯತೇ' ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಬೋಭೂಯತೇ -ಇದು ಯಜಸ್ವ 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ ಭಾವಾರ್ಥದ ಲಟ್ 'ಲ'ಕಾರದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ.

'ಭೂ' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಧಾತೋಃ ಏಕಾಚಃ ಹಲಾದೇಃ ಕ್ರಿಯಾಸಮಭಿಹಾರೇ ಯಜ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಭೂ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸನ್ಯಜೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು, ಭೂ+ಭೂ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಗುಣೋ ಯಜ್ ಲುಕೋಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣವಾಗಿ ಭೋ+ಭೂ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಜಶ್ತ್ವ ಬಂದು 'ಬೋ' ಎಂದಾಗಿ ಬೋ+ಭೂ+ಯ= ಬೋಭೂಯ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಇದು ಅಕರ್ಮಕವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಟ್, ತ ಗಳು ಬಂದು ಬೋ+ಭೂ+ಯ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಯಕ್' ಬಂದು ಬೋ+ಭೂ+ಯ+ಯ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಥಮ 'ಯ' ಕಾರೋತ್ತರರ್ತಿ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು 'ಟ(ತ)'ಗೆ ಏತ್ವವಾಗಿ ಬೋ+ಭೂ+ಯ್+ಯ+ತ್+ಏ= ಬೋಭೂಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಬೋಭೂಯತೇ - ಇದು 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ ಯಜ್-ಲುಗನ್ನದ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. ಇದರ ರೂಪವೂ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ 'ಯಜ್' 'ಲುಕ್' ಆಗಿ ಕೆವಲ ಒಂದೇ ಯ (ಯಕ್) ಉಳಿದು ಬೋಭೂಯತೇ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಸ್ತೂಯತೇ-ಅದಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ "ಷ್ಟುಇತ್ ಸ್ತುತೌ" ಎಂಬ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಇದರ ರೂಪವು ಸ್ತೌತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಆ ಧಾತುವು ಸಕರ್ಮವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಲ'ಕಾರವು ಬಂದು 'ಸ್ತೂಯತೇ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತು+ಲಟ್, ಸ್ತು+ತ, ಸ್ತು+ಯ+ತ, ಸ್ತು+ಯ+ತ+ಏ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅಕೃತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಸ್ತೂ+ಯ+ತ್+ಏ=ಸ್ತೂಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ಕರ್ತೃವು ತೃತೀಯಾಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ- ಸ್ತೂಯತೇ ವಿಷ್ಣುಃ ಭಕ್ತೇನ (ಭಕ್ತನಿಂದ ವಿಷ್ಣುವು ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ)

ಉದಾ- ಸ್ತಾವಿತಾ, ಸ್ತೋತಾ - ಇವೆರಡೂ 'ಸ್ತು' ಧಾತುವಿನ 'ಕರ್ಮಣಿ' ಪ್ರಯೋಗದ ಲುಟ್, ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪಗಳು. ಸ್ತು+ತ, ಸ್ತು+ತ್+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್ಯಸಿಚ್ ಸೀಯುಟ್...' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಜಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಮತ್ತು ಇಟ್ ಆಗಿದೆ. ಆಗ ದೀರ್ಘ ವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಆವ್ ಆದೇಶವಾಗಿ ಸ್ತೂ+ಇ+ತ್+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸ್ತೌ+ಇ+ತ್+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸ್ತೌ+ಆವ್+ಇ+ತ್+ಆ=ಸ್ತಾವಿತಾ ಎಂದು ಮೊದಲನೆಯ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಚಿಣ್ವದಿಡಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಉ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಆದೇಶವಾಗಿ 'ಸ್ತೋತಾ' ಎರಡನೆಯ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮವು ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವು 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿದೆ.

ಉದಾ-ಸ್ತಾವಿಷ್ಯತೇ, ಸ್ತೋಷ್ಯತೇ-ಇವೆರಡೂ 'ಸ್ತು' ಧಾತುವಿನ 'ಲೃಟ್' ಲಕಾರದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪಗಳು. ಮೊದಲನೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಚಿಣ್ವದಿಟ್ ಬಂದಿದೆ. ಎರಡನೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಚಿಣ್ವದಿಡಭಾವ ಇದೆ.

ಉದಾ- ಸ್ತಾವಿ-ಇದು ಸ್ತು ಧಾತುವಿನ ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗದ ಲುಟ್ ಆತ್ಮನೇಪದದ, ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. ಸ್ತು+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಅಡಾಗಮವು ಬಂದು ಅ+ಸ್ತು+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಚ್ಚಿ ಬಂದು ಚ್ಚಿಗೆ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ, 'ಚಿಣೋಲುಕ್' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತ' ಲೋಪವಾಗಿ ಅ+ಸ್ತು+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಆವ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಅ+ಸ್ತು+ಆವ್+ಇ= ಅಸ್ತಾವಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಅಸ್ತಾವಿಷ್ಣಾತಾಮ್, ಅಸ್ತೋಷಾತಾಮ್ - ಇವೆರಡೂ ರೂಪಗಳು ಸ್ತು ಧಾತುವಿನ ಕರ್ಮಣಿ ಲುಟ್ ಲಕಾರದಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪಗಳು. ಮೊದಲನೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಚಿಣ್ವದಿಟ್, 'ವೃದ್ಧಿ' ಬಂದಿದೆ. ಎರಡನೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಚಿಣ್ವದಿಡಭಾವ ಹಾಗೂ ಗುಣ ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾ-ಅರ್ಯತೇ-ಋ-ಗತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವು ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸಕರ್ಮಕ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಇಯುರ್ತಿ, ಇಯುತೇ, ಇಯುರತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಯಕ್ ಬಂದು ಋ+ಯ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಯಕ್' 'ಕಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ರಿಜ್ ಶಯಗ್ಲಿಜ್ಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಋ'ಗೆ 'ರಿಜ್' ಆದೇಶವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಗುಣೋರ್ತಿ ಸಂಯೋಗಾದೇರ್ಗುಣಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಬಂದು ಸ್ಮರ್ಯ+ತ್+ಏ=ಸ್ಮರ್ಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಸಸ್ಮರೇ - ಇದು 'ಸ್ಮ' ಧಾತುವಿನ ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ.

ಉದಾ- ಆರಿತಾ, ಅರ್ತಾ-ಇವೆರಡೂ ರೂಪಗಳು. ಋ ಗತೌ ಧಾತುವಿನ ಲುಟ್‌ಲಕಾರದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪಗಳು. ಮೊದಲನೆಯ ರೂಪ (ಆರಿತಾ) ದಲ್ಲಿ ಚಿಣ್ವದಿಟ್, ವೃದ್ಧಿ ಬಂದಿದೆ. ಎರಡನೆಯ ರೂಪ (ಅರ್ತಾ)ದಲ್ಲಿ ಚಿಣ್ವದಿಡಭಾವ ಹಾಗೂ ಗುಣ ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾ- ಸ್ಮಾರಿತಾ, ಸ್ಮರ್ತಾ - ಇವೆರಡೂ 'ಸ್ಮ' ಧಾತುವಿನ 'ಲುಟ್' ಲಕಾರದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪಗಳು. ಇವುಗಳ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉದಾ- ಸ್ತಸ್ಯತೇ - ಇದು ಸ್ತಂಸು ಧಾತುವಿನ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. ಈ ಧಾತುವು ಅಕರ್ಮಕವಾಗಿ ಭ್ವಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ತಾ ಹಾಗೂ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಕಾರವು ಬಂದು ಸ್ತನಸ್+ಲಟ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತ' ಆದೇಶ ಹಾಗೂ 'ಯಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಸ್ತನಸ್+ಯ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಅನಿಧಿತಾಂ ಹಲ್ ಉಪಧಾಯಾಃ ಕಿಜಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ ಭೂತವಾದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಟಿ'ಗೆ ಏತವಾಗಿ ಸ್ತನಸ್+ಯ+ತ್+ಏ=ಸ್ತಸ್ಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ನನ್ಯತೇ - ಇದು ಟುನದಿ- ಸಮೃದ್ಧೌ ಧಾತುವಿನ ಲಟ್, ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. ಇದು ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ "ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮ್ ಅಗಮವು ಬಂದು ನ+ನುಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಟಿ ಗೆ ಏತ್ವ ಬಂದು ನನುಮ್+ಯ+ತ್+ಏ= ನನ್ಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಇಜ್ಯತೇ - ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಕರ್ಮಣಿ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಟ್ ಬಂದು ಯಜ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಯಜ್+ಯ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಕ್ ಕಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ವಚಿಸ್ವಪಿ ಯಜಾದೀನಾಂ ಕಿತಿ"

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವಾಗಿ ಇ+ಅ+ಜ್+ಯ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು (ಇ+ಅ=ಇ) ಇ+ಜ್+ಯ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಟಿ ಗೆ ವಿಶ್ವವಾಗಿ ಇ+ಜ್+ಯ+ತ್+ಏ=ಇಜ್ಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

(ಆಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 756 ತನೋತೇರ್ಯಕಿ(6.4.44)

ವೃತ್ತಿ-ಆಕಾರಾನ್ತಾದೇಶೋ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ತಾಯತೇ, ತನ್ಯತೇ |

ಪ.ಭೇ- ತನೋತೇಃ, ಯಕಿ |

ಅ.ವ್ಯ- 'ವಿಡ್ವನೋರನುನಾಸಿಕಸ್ಯಾತ್' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಆತ್' ಮತ್ತು 'ಯೋ ವಿಭಾಷಾ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಾಷಾ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಯಕ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ತನ್' ಧಾತುವಿನ ನ್-ಕಾರಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಆ'ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ತಾಯತೇ - ಇದು ತನು-ವಿಸ್ತಾರೇ ಎಂಬ 'ಸಕರ್ಮಕ' ಧಾತುವಿನ ಕರ್ಮಣಿ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. ತನ್+ತ, ತನ್+ಯ+ತ, ತ+ಅ+ಯ+ತ, ತ+ಅ+ಯ+ತ್+ಏ, ತ+ಅ ಸರ್ವಣದೀರ್ಘಸಂಧಿಯಾಗಿ ತಾ+ಯ+ತ್+ಏ=ತಾಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ತನ್ಯತೇ - ಇದು ಆತ್ಮ ಬಾರದೇ ಇರುವ ರೂಪ.

(ಜ್ಞಿ ಗೆ ಚಿಣ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 757 ತಪೋಃನುತಾಪೇ ಚಿ (6.1.65)

ವೃತ್ತಿ-ತಪಃ ಶ್ಲೋಃ ಚಿಣ್ ನ ಸ್ಯಾತ್ ಕರ್ಮಕರ್ತರ್ಯನುತಾಪೇ ಚಿ ಅನ್ವತಪ್ತ ಪಾಪೇನ (588) ಘುಮಾಸ್ಥೇತೀತ್ವಮ್-ದೀಯತೇ ಧೀಯತೇ ದದೇ |

ಪ.ಭೇ- ತಪಃ, ಅನುತಾಪೇ, ಚಿ |

ಅ.ವ್ಯ - 'ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್ಲೇಃ' ಎಂಬ ಪದವು 'ಚಿಣ್ ತೇ ಪದಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಚಿಣ್' ಎಂಬ ಪದವು 'ನ ರುಧಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಎಂಬ ಪದವು 'ಅಚಿಃ ಕರ್ಮಕರ್ತರಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಕರ್ತರಿ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- ಕರ್ಮ, ಕರ್ತಾ ಅಥವಾ ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ತಪ್' ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಜ್ಞಿ'ಗೆ ಚಿಣ್ ಆದೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. (ಕರ್ಮ ಕರ್ತಾ ಎಂದರೆ ಕರ್ಮವೇ ಕರ್ತೃವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ ಅದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಕರ್ತಾ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.)

ಉದಾ- ಅನ್ವತಪ್ತ ಪಾಪೇನ (ಪಾಪಿಯಿಂದ ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪವು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು.)

‘ತಪ್’ ಧಾತು ಅನುತಾಪಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಕರ್ಮಕವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅನುಷೂರ್ವಕ ತಪ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಜ್ ಲಕಾರವು ಬಂದು, ‘ತ’ ಆದೇಶವಾಗಿ ಅನು+ಅ+ತಪ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ಚಿಣ್-ಭಾವ-ಕರ್ಮಣೋಃ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ‘ಚ್ಚಿ’ ಗೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವ ಚಿಣ್ ಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧವಾಗಿ, ಚ್ಚಿಗೆ ಬರುವ ಸಿಚ್ ಗೆ ‘ಝರೋ ಝರಿ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಅನು+ಅ+ತಪ್+ತ= ಅನ್ವತಪ್ಪ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ದೀಯತೇ - ದಾ- ದಾನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ‘ಯಕ್’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ‘ಘಮಾಸ್ಥಾಗಾಪಾಜಹಾತಿಸಾಂ ಹಲಿ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಆ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಈ’ ಕಾರವು ಬಂದು ದೀಯತೇ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಧೀಯತೇ - ಧಾ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಣಿ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ‘ಯಕ್’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ‘ಘಮಾಸ್ಥಾಗಾಪಾಜಹಾತಿಸಾಂ ಹಲಿ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಆ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಈ’ ಕಾರವು ಬಂದು ಧೀಯತೇ ಎಂಬ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ದದೇ-ಡುದಾಇ-ದಾನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಲಿಟ್ ‘ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ ಕಿತ್’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿಡ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ದಾ+ದಾ+ತ ಎಂದು ದಿತ್ವವಾಗಿ ಅಭ್ಯಾಸದ ‘ದ’ ಕಾರೋತ್ತರ ‘ಆ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಹ್ರಸ್ವಃ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವವಾಗಿ ‘ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚಿ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಭ್ಯಾಸದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ದ+ದ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ಲಿಟಸ್ತರ್ಯೋರೇಶಿರೇಚ್’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಶ್ ಆದೇಶವಾಗಿ ದ+ದ್+ಏ=ದದೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(‘ಯುಕ್’ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 758 ಆತೋ ಯುಕ್ ಚಿಣ್-ಕೃತೋಃ (7.3.33)

ವೃತ್ತಿ- ಆದನ್ಯಾನಾಂ ಯುಗಾಗಮಃ ಸ್ಯಾತ್ ಚಣಿ ಇಣಿತಿ ಕೃತಿ ಚಿ ದಾಯಿತ್ಯ, ದಾತಾ ದಾಯಿಷೀಷ್ಟ, ದಾಸೀಷ್ಟ ಅದಾಯೀ ಅದಾಯಿಷಾತಾಮ್ ಭಜ್ಯತೇ|

ಅ.ವೃ- ‘ಅಚೋ ಇಣಿತಿ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಣಿತಿ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಆದಂತ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ‘ಯುಕ್’ ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಣಿತ್ ಮತ್ತು ಇತಿತ್, ಣಿತ್, ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ-

ಉದಾ- ದಾಯಿತಾ, ದಾತಾ - ‘ದಾ’ ಧಾತುವಿನ ಭಾವ ಕರ್ಮಣಿ ಲುಟ್ ನಲ್ಲಿ ತ, ತಾಸ್ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ ನಂತರ, ‘ಸ್ಯಸಿಚ್ ಸೀಯುಟ್’ ಎಂಬ

ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚಿಣ್ವದಿಟ್' ಬಂದ ನಂತರ ದಾ+ಇ+ತ್+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಣಿತ್ವರತ್ನವು ದೊರಕುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ 'ಆ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಯುಕ್' ಆಗಮವು ಬಂದು ದಾ+ಯ್+ಇ+ತ್+ಆ= ದಾಯಿತಾ ಎಂದು ಮೊದಲನೇಯ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಚಿಣ್ವದಿಟ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮ ಹಾಗು ಯುಕ್ ಆಗಮಗಳು ಬಾರದೇ 'ದಾತಾ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ದಾಯಿಷೀಷ್ಟ, ದಾಸೀಷ್ಟ - ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಆ.ಲಿ ನಲ್ಲಿ ಚಿಣ್ವದಿಟ್ ಆಗುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಯುಕ್ ಬಂದು ದಾಯಿಷೀಷ್ಟ ಎಂಬ ಮೊದಲನೇಯ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಚಿಣ್ವದಿಡಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಯುಕ್' ಆಗಮವು ಬಾರದೇ ದಾಸೀಷ್ಟ ಎಂಬ ಎರಡನೇಯ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಅದಾಯಿ - ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಚಿಣ್' ಭಾವ ಕರ್ಮಣೋಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚಿ' ಗೆ ಚಿಣ್ ಆದೇಶವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯುಕ್' ಆಗಮವು ಬಂದು 'ಚಿಣೋ ಲುಕ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ' ಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಅದಾಯಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅದಾಯಿಷಾತಾಮ್ - ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನವು ಅಜಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಸ್ಯಸಿಚ್ ಸೀಯುಟ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಿಣ್ವದಿಟ್ ಬಂದು 'ಯುಕ್' ಆಗಮವಾಗಿ ಅದಾಯಿಷಾತಾಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಭಜ್ಯತೇ - ಭಇತ್ ಆಮರ್ಧನೇ (ಮುರಿಯುವುದು) ಎಂಬ ಧಾತುವು ರುಧಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಸಕರ್ಮಕವಾಗಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಟ್ ರೂಪದಲ್ಲಿ 'ಯಕ್' ಬಂದು ಭನ್+ಜ+ಯ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ ಉಪಧಾಯಾಃ ಕಿಜಿತಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ ಭೂತವಾದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಭಜ+ಯ+ತ್+ಏ=ಭಜ್ಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ನ್ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 759 ಭಇತ್ ಚಿಣಿ (63.4.33)

ವೃತ್ತಿ- ನ ಲೋಪೋ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಅಭಾಜಿ, ಅಭಇತ್ ಲಭ್ಯತೇ |

ಪ.ಭೇ- ಭಇತೇಃ ಚ ಚಿಣಿ |

ಅ.ವೃ - 'ಜಂತನಶಾಂ ವಿಭಾಷಾ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಾಷಾ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು 'ಶ್ವಾನ್ಯ ಲೋಪಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ನ ಲೋಪಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಚಿಣ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಭನ್ಜ' ಧಾತುವಿನ 'ನ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅಭಾಜಿ - ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅಭನ್ಜ್+ಇ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು

ಅಭಜ್+ಇ(ಚಿಣ್)+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಅತ ಉಪಧಯಾಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಉಪಧಾ' ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಅ+ಭಾಜ್+ಇ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಚಿಣೋ ಲುಕ್' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಅ+ಭಾಜ್+ಇ=ಅಭಾಜಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಲಭ್ಯತೇ - ಡುಲಭಷ್ (ಲಭ್) ಪ್ರಾಪ್ತೌ(ಪಡೆಯುವುದು) ಎಂಬ ಈ ಧಾತುವು ಭಾಷ್ಯದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಹಾಗು ಅನಿಟ್ ಆಗಿಯೂ ಸಕರ್ಮಕವಾಗಿಯೂ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿ ಲುಟ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಯಕ್ ಆಗಮವು ಬಂದು ಟಿಗೆ ಏತ್ವವಾಗಿ ಲಭ್+ಯ+ತ್+ಏ=ಲಭ್ಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ನುಮ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 760 ವಿಭಾಷಾ ಟಿಣ್ಮುಲೋಃ (7.1.69)

ವೃತ್ತಿ- ಲಭೇರ್ನುಮಾಗಮೋ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಅಲಮ್ಬಿ, ಅಲಾಭಿ ಇತಿ ಭಾವ-ಕರ್ಮ-ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ|

||ಇತಿ ಭಾವಕರ್ಮ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ(30) ಪ್ರಕರಣಮ್||

ಅ.ವೃ - 'ಲಭೇಶ್ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಭೇಃ' ಎಂಬ ಪದವು 'ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ನುಮ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಚಿಣ್ ಮತ್ತು ಣಮುಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಲಭ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ನುಮ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅಲಮ್ಬಿ-ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಚಿ'ಗೆ ಚಿಣ್ ಆದೇಶವಾದ ಮೇಲೆ 'ತ' ಗೆ 'ಚಿಣೋ ಲುಕ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲುಕ್' ಆಗಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್' ಆಗಮವಾಗಿ 'ನುಮ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಮತ್ತು ಪರಸವರ್ಣವಾದ ಮೇಲೆ 'ಮ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಅ+ಭ್+ಲ+ಇ+ತ, ಅ+ಭ್+ಲ+ಇ, ಅ+ಲ+ನ್+ಭ್+ಇ,ಅ+ಲ+ಂ+ಭ್+ಇ, ಅ+ಲ+ಮ್+ಭ್+ಇ=ಅಲಮ್ಬಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ನುಮಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಅಲಾಭಿ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅ+ಲ+ಭ್+ಇ+ತ, ಅ+ಲ+ಭ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅತ ಉಪಧಯಾಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ-ಭೂತವಾದ 'ಲ'ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಅ+ಲಾ+ಭ್+ಇ=ಅಲಾಭಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

|| ಇಲ್ಲಿಗೆ ಭಾವಕರ್ಮ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ಪ್ರಕರಣ(30) ವು ಮುಗಿಯಿತು ||

ಪ್ರಕರಣ-31: ಕರ್ಮ ಕರ್ತೃ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಕರ್ಮ ಕರ್ತೃ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ (ಸೂ. ಸಂ.761)

ಯಾವಾಗ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಕರ್ತೃತ್ವವು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗುತ್ತದೆಯೋ ಆಗ ಸಕರ್ಮಕ ಧಾತುವು ಅಕರ್ಮಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಕರ್ಮವದ್ಭಾವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 761 ಕರ್ಮವತ್ ಕರ್ಮಣಾ ತುಲ್ಯಕ್ರಿಯಾ|| (3.1.87)

ವೃತ್ತಿ- ಕರ್ಮಸ್ಥಯಾ ಕ್ರಿಯಯಾ ತುಲ್ಯಕ್ರಿಯಃ ಕರ್ತಾ ಕರ್ಮವತ್ ಸ್ಯಾತ್| ಕಾರ್ಯಾತಿದೇಶೋಽಯಮ್| ತೇನ ಯಗಾತ್ಯನೇಪದಚಿಣ್ವದಿಟಃ ಸ್ಯುಃ| ಪಚ್ಯತೇ ಫಲಮ್| ಭಿದ್ಯತೇ ಕಾಷ್ಠಮ್| ಅಪಾಚಿ| ಅಭೇದಿ| ಭಾವೇ ತು ಭಿದ್ಯತೇ ಕಾಷ್ಠೇನ| ಇತಿ ಕರ್ಮಕರ್ತೃಪ್ರಕ್ರಿಯಾ|

|| ಇತಿ ಕರ್ಮಕರ್ತೃ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ (31) ಪ್ರಕರಣಮ್||

ಅ.ವ್ಯ- 'ಕರ್ತರಿ ಶಪ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿ ಕರ್ತಾ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ-ಕರ್ಮದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯುಳ್ಳ ಕರ್ತೃವು ಕರ್ಮವದ್ಭಾವವನ್ನು (ಕರ್ಮದ ಆರೋಪವನ್ನು) ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.ಕ್ರಿಯೆಯ ಕರ್ಮವು ಕರ್ತೃವಿನಲ್ಲಿ ಆರೋಪಿತವಾದಾಗ ಅದನ್ನು ಕರ್ಮ-ಕರ್ತೃ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ಕರ್ಮ-ಕರ್ತೃ ಪದವು ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲೇ ಇರುತ್ತದೆ, ಹಾಗೂ ಬೇರೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಕರ್ಮಪದವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ.ಯಾವುದಾದರೊಂದಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದರ ಜೊತೆಗೆ ತುಲ್ಯತ್ವವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಅತಿದೇಶವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅತಿದೇಶವು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿದೆ. ಶಾಸ್ತ್ರಾತಿದೇಶ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯಾತಿದೇಶ ಎಂದು.

ಶಾಸ್ತ್ರಾತಿದೇಶ - ಬೇರೆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರವು (ಪ್ರಕೃತ) ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವರ್ತಿಸಿದರೆ ಅದನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರಾತಿದೇಶವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಕಾರ್ಯಾತಿದೇಶ-ಬೇರೆ ಕಡೆ ಬರುವ ಕಾರ್ಯವು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲೂ ಪ್ರವರ್ತಿಸಿದರೆ ಅದನ್ನು ಕಾರ್ಯಾತಿದೇಶವೆನ್ನುವರು. ಶಾಸ್ತ್ರಾತಿದೇಶ ಪ್ರಯೋಜನವೂ ಸಹ ಕಾರ್ಯವು ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯಾತಿದೇಶವು ಅಂಗೀಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ 'ಯಕ್'ದ ಆತ್ಮನೇ ಪದ, ಚಿಣ್, ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ, ಇಟ್‌ಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕ್, ಆಗಮವು 'ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ, 'ಚಿಣ್ ಭಾವ ಕರ್ಮಣೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಿಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು 'ಸ್ಯುಚ್ ಸೀಯುಟ್...' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ, ಇಟ್ ಆಗಮಗಳು ಬರುವವು.

ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಧಾತುವು ಯಾವತರಹದ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆದಿದೆಯೋ

ಅದೇ ತರಹದ ರೂಪವನ್ನು ಕರ್ತೃವು ಕರ್ಮವದ್ಭಾವ ಹೊಂದಿದಾಗಲೂ ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪಚ್ಯತೇ ಪಹಲಮ್- (ಹಣ್ಣು ತಾನೇ ಆಗುತ್ತದೆ)- 'ಕಾಲಃ ಫಲಮ್ ಪಚತಿ' ಎಂಬ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಫಲವು ಕರ್ಮವಾಗಿತ್ತು, ಕಾಲವು ಕರ್ತೃವಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ 'ಹಣ್ಣು ತಾನೇ ಪಕ್ವವಾಗುತ್ತದೆ' ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಹಿಂದಿನ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವಾದ ಫಲವು ಕರ್ತೃವಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ (ಕರ್ಮವದ್ಭಾವವನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ). ಆಗ 'ಪಚ್' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಲ್' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಲ್' ಕಾರವು ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದಾಗ, "ಫಲೇನ ಪಚ್ಯತೇ" ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಲ್' ಕಾರವು ಬಂದಮೇಲೆ ಪಕ್ಕತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ಮವದ್ಭಾವ'ವಾವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ 'ಪಚ್' ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯೆಯು ಕರ್ಮಸ್ಥವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಕರ್ತೃ ಫಲವು ಕರ್ಮದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಕರ್ಮವದ್ಭಾವ' ವಿರುವುದರಿಂದ 'ಯಕ್' ಮತ್ತು 'ಆತ್ಮನೇಪದ' ಬರುವುದರಿಂದ 'ಪಚ್ಯತೇ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಕರ್ತೃವಾಚ್ಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕರ್ತೃವು ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ.

ಉದಾ- ಭಿದ್ಯತೇ ಕಾಷ್ಠಮ್- 'ಯಜ್ಞದತ್ತಃ ಕಾಷ್ಠಮ್ ಭಿನತ್ತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಕಾಷ್ಠ'ವು 'ಕರ್ಮ'ವಾಗಿದೆ. 'ಯಜ್ಞದತ್ತನು' ಕರ್ತೃವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ 'ಭಿದ್ಯತೇ ಕಾಷ್ಠಮ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ (ಕಟ್ಟಿಗೆಯು ತಾನೇ ಸೀಳುತ್ತದೆ) ಕರ್ಮವಾದ ಕಟ್ಟಿಗೆಯೇ 'ಕರ್ತೃ'ವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ಮವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಯಕ್' ಮತ್ತು 'ಆತ್ಮನೇಪದ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಭಿದ್ಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೌಕರ್ಯದ ಅತಿಶಯವನ್ನು ತೋರಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ಮವದ್ಭಾವವು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉದಾ- ಅಪಾಚಿ- 'ಪಚ್' ಧಾತುವಿನ 'ಲುಜ್' ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಕರ್ಮ ಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ' ಅ+ಪಚ್+ಇ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಚಿಣೋಲುಕ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ "ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ಬಂದು ಅ+ಪಾಚ್+ಇ=ಅಪಾಚಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಅಭೇದಿ- 'ಭಿದ್' ಧಾತುವಿನ 'ಲುಜ್' ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮ ಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಅ+ಭಿದ್+ಇ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತ' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ "ಪುಗನ್ತಲಘೂಪದಸ್ಯಚಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದು ಅ+ಭ್+ವಿ+ದ್+ಇ= ಅಭೇದಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಲ್' ಕಾರವು ಬಂದಾಗ, ಕರ್ತೃವಾದ ಕಾಷ್ಠವು ಧಾತುವಿನಿಂದ ಅನಭಿಹಿತವಾಗುವುದರಿಂದ 'ಕರ್ತೃಕರ್ಣಯೋಃ ತೃತೀಯಾ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ತೃವಿಗೆ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ವಿಕವಚನವು ಬಂದು 'ಭಿದ್ಯತೇ ಕಾಷ್ಠೇನ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಕರ್ಮಕರ್ತೃ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ (31)ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಪ್ರಕರಣ 32: ಲಕಾರಾರ್ಥ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 762 ರಿಂದ 766 ವರೆಗೆ)

(‘ಲೃಟ್’ ಲಕಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 762- ಅಭಿಜ್ಞಾನವಚನೇ ಲೃಟ್ (3.2.112)

ವೃತ್ತಿ- ಸ್ಮೃತಿಬೋಧಿನ್ಯುಪಪದೇ ಭೂತಾನದ್ಯತನೇ ಧಾತೋರ್ಲೃಟ್ |
ಲಜ್ಜೋಽಪವಾದಃ | ವಸ ನಿವಾಸೇ | ಸ್ಮರಸಿ ಕೃಷ್ಣ | ಗೋಕುಲೇ ವತ್ಸಾಮಃ | ಏವಂ
ಬುಧ್ಯಸೇ, ಚೇತಯಸೇ ಇತ್ಯಾದಿಪ್ರಯೋಗೇಽಪಿ |

ಅ.ವೃ - ‘ಭೂತೇ’ ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರವಾಗಿದೆ. ‘ಅನದ್ಯತೇ ಲಜ್’
ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನದ್ಯತನೇ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಸ್ಮರಣಾರ್ಥಕ ಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಅನದ್ಯತನ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ
ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲೃಟ್ ‘ಲ್’ ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಿರುವ ಲೃಟ್ ‘ಲ್’
ಕಾರವು ‘ಲಜ್’ ಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಸ್ಮರಸಿ ಕೃಷ್ಣ ! ಗೋಕುಲೇ ವತ್ಸಾಮಃ - (ಕೃಷ್ಣ ! ನೀನು ಸ್ಮರಿಸುತ್ತಿರೀ
ನಾವು ಗೋಕುಲದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡಿದ್ದೆವು ಎಂಬುದನ್ನು)

ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಮರಸಿ ಎಂಬ ಸ್ಮರಣಾರ್ಥಕ ಉಪಪದವು ವಸ-ನಿವಾಸೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ
ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದ ನಿಯಮದಿಂದ ‘ಲಜ್’ ‘ಲ್’ಕಾರದ
ಪ್ರಯೋಗದ ಬದಲಾಗಿ ಲೃಟ್ ‘ಲ್’ ಕಾರವು ಬಂದು ವತ್ಸಾಮಃ ಎಂಬ ಲೃಟ್
ಪ್ರಯೋಗವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ತರಹ ಬುಧ್ಯಸೇ, ಚೇತಯಸೇ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಮೃತಿಬೋಧಕ
ಪದಗಳ ಯೋಗವಿದ್ದಾಗಲೂ ಭೂತ, ಅನದ್ಯತನ ಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲೂ ಲೃಟ್ ‘ಲ್’
ಕಾರವು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

(‘ಲೃಟ್’ ಲಕಾರವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 763- ನ ಯದಿ (3.2.113)

ವೃತ್ತಿ-ಯದ್ಯೋಗೇ ಉಕ್ತಂ ನ | ಅಭಿಜಾನಾಸಿ ಕೃಷ್ಣ | ಯದ್ವೇನ ಅಭುಜ್ಞಾಹಿ |

ಅ.ವೃ - ‘ಅಭಿಜ್ಞಾನ ವಚನೇ ಲೃಟ್’ ಎಂಬ ಪೂರ್ಣ ಸೂತ್ರವು ಹಾಗು ಭೂತೇ,
ಅನದ್ಯತನೇ, ಧಾತೋಃ ಇವುಗಳ ಅಧಿಕಾರವು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಇದೆ.

ಅರ್ಥ- ‘ಯತ್’ ಶಬ್ದದ ಯೋಗದಲ್ಲಿ ಸ್ಮೃತಿಬೋಧಕ ಪದವು ಉಪಪದ
ವಾದಾಗಲೂ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಅನದ್ಯತನ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲೂ ‘ಲೃಟ್’ ‘ಲ್’
ಕಾರವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಸೂತ್ರವು ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಅಭಿಜಾನಾಸಿ ಕೃಷ್ಣ (ಹೇ ಕೃಷ್ಣ ನಿನಗೆ ನೆನಪಿದೆಯೋ?) ಯದ್ವೇನ
ಅಭುಜ್ಞಾಹಿ (ನಾವು ವನದಲ್ಲಿ ತಿನ್ನುತ್ತಿದ್ದೆವು ಎಂದು)

ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಬೋಧಕ ಅಭಿಜಾನಾಸಿ ಎಂಬ ಪದವಿದೆ. ಇದರ ಯೋಗವಿದ್ದಾಗ 'ಭುಜ್' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಭೂತ ಅನದ್ಯತನ ಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಅಭಿಜ್ಞಾವಚನೇ ಲೃಟ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೃಟ್ ಲಕಾರವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದು ಯತ್ ಶಬ್ದ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಲಜ್' 'ಲ್'ಕಾರವೇ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು.

(‘ಲಜ್’ ಲಕಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಅತಿದೇಶ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 764 ಲಜ್ ಸ್ತೇ ||(3.2.118)

ವೃತ್ತಿ- ಲಿಟೋಪವಾದಃ| ಯಜತಿ ಸ್ತ ಯುಧಿಷ್ಠಿರಃ |

ಅ.ವೃ - 'ಅನದ್ಯತೇ ಲಜ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನದ್ಯತನೇ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು 'ಪರೋಕ್ಷೇ ಲಿಟ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರೋಕ್ಷೇ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ - 'ಸ್ತ' ಶಬ್ದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಅನದ್ಯತನ ಭೂತ ಪರೋಕ್ಷಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಲಟ್ 'ಲ್'ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಪರೋಕ್ಷೇ ಲಿಟ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭೂತ ಮತ್ತು ಅನದ್ಯತನ ಹಾಗೂ ಪರೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಲಟ್' 'ಲ್'ಕಾರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಲಟ್ 'ಲ್' ಕಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದ ನಂತರ 'ಅಪರೋಕ್ಷೇಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರ ಪ್ರಕಾರ ಅಪರೋಕ್ಷಭೂತ ಅನದ್ಯತನ ಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಟ್' ಲಕಾರವು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. 'ಸ್ತ' ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಪದವಾಗಿ ಬಳಸಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ಈ ಸೂತ್ರದ ನಿಯಮವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ತಿಳಿಯುವುದೇನೆಂದರೆ 'ಸ್ತ' ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದಾಗ ಪರೋಕ್ಷ ಮತ್ತು ಅಪರೋಕ್ಷ ಎಂಬ ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲೂ ಲಟ್ 'ಲ್' ಕಾರವು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಯಜತಿ ಸ್ತ ಯುಧಿಷ್ಠಿರಃ - ಯುಧಿಷ್ಠಿರನು ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನು ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ 'ಸ್ತ' ಪದದ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಪರೋಕ್ಷ ಮತ್ತು ಅಪರೋಕ್ಷ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ 'ಯಜ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಟ್ 'ಲ್' ಕಾರವು ವಿಧಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

(ವರ್ತಮಾನವನ್ನು ಅತಿದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 765 ವರ್ತಮಾನಸಾಮೀಪ್ಯೇ ವರ್ತಮಾನವದ್ ವಾ|| 3.3.131||

ವೃತ್ತಿ- ವರ್ತಮಾನೇ ಯೇ ಪ್ರತ್ಯಯಾ ಉಕ್ತಾಃ ತೇ ವರ್ತಮಾನಸಾಮೀಪ್ಯೇ ಭೂತೇ ಭವಿಷ್ಯತಿ ಚ ವಾ ಸ್ಯುಃ| ಕದಾಽಽಗತೋಽಸಿ? ಅಯಮಾಗಚ್ಛಾಮಿ; ಅಯಮಾಗಮಂ ವಾ| ಕದಾ ಗಮಿಷ್ಯಸಿ? ಏಷ ಗಚ್ಛಾಮಿ, ಗಮಿಷ್ಯಾಮಿ ವಾ|

ಅರ್ಥ - ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಧಿಸಲಾಗಿವೆಯೋ ಅವು ವರ್ತಮಾನದ ಸಮೀಪಕಾಲದಲ್ಲಿರುವ ಭೂತ ಮತ್ತು ಭವಿಷ್ಯದರ್ಥದಲ್ಲೂ

ವಿಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ವಿಧಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ - ಕದಾ ಆಗತೋಽಸಿ? ಅಯಮಾಗಚ್ಛಾಮಿ, ಅಯಮಾಗಮಂ ವಾ? ಇದು ಪ್ರಶ್ನೆ (ಯಾವಾಗ ಬಂದಿರುವಿ?)

ಉತ್ತರ- 1. ಈಗ ಬಂದಿರುತ್ತೇನೆ. 2. ನಾನು ಬಂದಿದ್ದೆನು (ಸ್ವಲ್ಪ ಸಮಯದ ಹಿಂದೆ ಬಂದೆ) ಇದು ಲುಚ್ 'ಲ್' ಕಾರ. ಹೀಗೆ ವರ್ತಮಾನ ಮತ್ತು ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಟ್ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಈಗ ಭವಿಷ್ಯತ್ ಕಾಲದ ಸಾಮೀಪ್ಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಾಗ ಲಟ್ 'ಲ್'ಕಾರವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ.

ಉದಾ- ಪ್ರಶ್ನೆ - ಕದಾ ಗಮಿಷ್ಯಸಿ? ಯಾವಾಗ ಹೋಗುತ್ತಿ?

ಉತ್ತರ - 1. ಏಷ್ಯ ಗಚ್ಛಾಮಿ, 2. ಗಮಿಷ್ಯಾಮಿ ವಾ. (1. ನಾನು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದೇನೆ. 2. ನಾನು ಈಗ ಹೋಗುವೆನು).

ಮೊದಲನೆಯ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲೂ ಭವಿಷ್ಯತ್ ಕಾಲದ ಸಾಮೀಪ್ಯವು ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ 'ಲಟ್' 'ಲ್'ಕಾರವು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಲ್ಯಟ್ 'ಲ್' ಕಾರವೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ.

(ಹೇತು ಹೇತುಮದ್ಭಾವವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ, ಲಜ್ ಅನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 766 ಹೇತುಹೇತುಮತೋರ್ಲಜ್ (3.3.156)

ವೃತ್ತಿ- ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಕೃಷ್ಣಂ ನಮೇಚ್ಛೇತ್ಸುಖಂ ಯಾಯಾತ್ ಕೃಷ್ಣಂ ನಮ್ಯತಿ ಚೇತ್ಸುಖಂ ಯಾಸ್ಯತಿ ಭವಿಷ್ಯತ್ಯೇವೇಷ್ಯತೇ ನೇಹ-ಹಸ್ತೀತಿ ಪಲಾಯತೇ (425) ವಿಧಿನಿಮನ್ತಣೇತಿ ಲಿಜ್ ವಿಧಿಃ ಪ್ರೇರಣಂ = ಭೃತ್ಯಾದೇಃ ನಿಕೃಷ್ಣಸ್ಯ ಪ್ರವರ್ತನಮ್, ಯಜೇತ ನಿಮನ್ತಣಂ = ನಿಯೋಗಕರಣಂ ಅವಶ್ಯಕೇ ಶ್ರಾದ್ಧಭೋಜನಾದೌ ದೌಹಿತಾದೇಃ ಪ್ರವರ್ತನಮ್, ಇಹ ಭುಜ್ಜೇತ ಆಮನ್ತಣಂ = ಕಾಮಾಚಾರಾಽನುಜ್ಞಾ ಇಹಾಸೀತ ಅಧೀಷ್ಯಃ ಸತ್ಕಾರಪೂರ್ವಕೋ ವ್ಯಾಪಾರಃ, ಪುತ್ರಮಾಧ್ಯಾಪಯೇದ್ಭವಾನ್ ಸಮೃಶ್ಯಃ ಸಮಪ್ರಸಾರಣಮ್, ಕಿಮ್ ಭೋ ವೇದಮಧೀಯೇಯ ಉತ ತರ್ಕಮ್ ಪ್ರಾರ್ಥನಂ = ಯಾಚ್ಛಾ ಭೋ ಭೋಜನಂ ಲಭೇಯ ಏವಂ ಲೋಟ್

ಇತಿ ಲಕಾರಾರ್ಥಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಇತಿ ತಿಜ್ಜನಮ್

ಪ.ಭೇ - 'ಹೇತು ಹೇತು ಮತೋಃ, ಲಿಜ್' ।

ಅ.ವೃ - 'ವಿಭಾಷಾಧಾತಾಸಂಭಾವನ ವಚನೇ ಅಯದಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಾಷಾ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ - ಹೇತು(ಕಾರಣ) ಹೇತುಮತ್(ಕಾರ್ಯ)ಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಧಾತುಗಳಿಗೆ 'ಲಿಜ್' ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಕೃಷ್ಣಂ ನಮೇತ್ ಚೇತ್ ಸುಖಂ ಯಾಯಾತ್ (ಕೃಷ್ಣನನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸಿದರೆ ಸುಖವನ್ನು ಹೊಂದಿಯಾನು ಎಂದರ್ಥ)

ಇಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣನ ನಮಸ್ಕಾರವು ಸುಖ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಕಾರಣ. ಸುಖ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ಕಾರ್ಯ ಆದ್ದರಿಂದ ಲಿಜ್ ಬಂದಿದೆ. 'ಲಿಜ್' ಬಾರದಿದ್ದಾಗ ಲೃಟ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾ - ಕೃಷ್ಣಂ ನಂಸ್ಯತಿ ಚೇತ್ ಸುಖಂ ಯಾಸ್ಯತಿ. ಇಲ್ಲಿ ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು 'ಭವಿಷ್ಯತ್ಯೇವೇಷ್ಯತೇ' ಎಂದು ನಿಯಮವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು. ಭವಿಷ್ಯದರ್ಥ ತೋರುತ್ತಿರುವಾಗ, ಕಾರ್ಯ ಕಾರಣ ಭಾವವಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ 'ಲಿಜ್' ಲಕಾರ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಹಂತೀತಿ ಪಲಾಯತೇ' ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯುದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೊಲ್ಲುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಓಡುತ್ತಾನೆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯಕಾರಣ ಭಾವ ತೋರಿದರೂ ಭವಿಷ್ಯದರ್ಥವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಲಿಜ್ ಬರದೇ ಲಟ್ ಬಂದಿದೆ. ಇದೇ ಕಾರಣದಿಂದ ಲೃಟ್ ಬಂದಿರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಧಿನಿಮಂತ್ರಣೇತಿಲಿಜ್- "ವಿಧಿನಿಮನ್ತಣಾಮನ್ತಣಾಧೀಷ್ಟ- ಸಂಪ್ರಶ್ನಪ್ರಾರ್ಥನೇಷು ಲಿಜ್" ಇದು ಹಿಂದೆ ಭೃಗುಗಣದಲ್ಲಿ 'ಭವೇತ್' ಎಂಬ ರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಮಾಡುವಾಗ ಪರಿಸರಾಗಿದೆ. ವಿಧಿನಿಮನ್ತಣಾಮನ್ತಣಾಧೀಷ್ಟ- ಸಂಪ್ರಶ್ನಪ್ರಾರ್ಥನಾ ಎಂಬ ಈ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲೂ ಮತ್ತು ಆರ್ತೀವಾದಾರ್ಥದಲ್ಲೂ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಲಿಜ್ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಇವುಗಳ ವಿವರಣೆಯು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ವಿಧಿ-ಪ್ರೇರಣಂ ಭೃತ್ಯಾದೇಃ ನಿಕ್ರಷ್ಟಸ್ಯ ಪ್ರವರ್ತನಮ್ ಅಂದರೆ- ತನಗಿಂತ ಕಡಿಮೆಯಾದ ಭೃತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಆಜ್ಞೆ ಮಾಡುವುದನ್ನೇ ವಿಧಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ 'ಪುತ್ರ ಕಾಮೋ ಯಜೇತ' ಪುತ್ರನನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಬಯಸುವವನೇ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡು ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಪುತ್ರನನ್ನು ಬಯಸುವವನ್ನು ಶೃತಿಯು ಆಜ್ಞಾಪಿಸುತ್ತದೆ.

ನಿಮಂತ್ರಣ - ನಿಯೋಗ ಕರಣಂ ಆವಶ್ಯಕೇ ಶ್ರಾದ್ಧ ಭೋಜನಾದೌ ದೌಹಿತಾದೇಃ ಪ್ರವರ್ತನಮ್=ಆವಶ್ಯವಾಗಿ ಶ್ರಾದ್ಧದ ಊಟಕ್ಕೆ ಬರಬೇಕೆಂದು ಮಗಳ ಮಕ್ಕಳು ಮುಂತಾದವರನ್ನು ಬರಬೇಕೆಂದು ಪ್ರೇರಿಸುವುದನ್ನೇ ನಿಮಂತ್ರಣ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಉದಾ- ಇಹ ಭುಞ್ಜೇತ - ಆವಶ್ಯವಾಗಿ ಶ್ರಾದ್ಧದ ಊಟ ಮಾಡಿ ಎಂದರ್ಥ. ಇದು ಭಜ್ ಧಾತುವಿನ ಲಿಜ್ ರೂಪ.

ಆಮಂತ್ರಣಂ-ಕಾಮಾಚಾರಾನುಜ್ಞಾ-ಇಷ್ಟ ಬಂದಂತೆ ಮಾಡುವುದು ಎಂಬ ರೀತಿ ಅನುಮೋದನೆಯನ್ನು ನೀಡುವುದು. ಉದಾ- ಇಹ ಆಸೀತ-ಇಲ್ಲಿ ಕೂಡಬಹುದು. ಕೂಡುವವನು ತನಗೆ ಇಚ್ಛೆ ಹಾಗೂ ಸಮಯವಿದ್ದರೆ ಕೂಡಬಹುದು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಯಾವ ನಿರ್ಬಂಧವೂ ಇಲ್ಲ. ಇದು 'ಆಸ' ಧಾತುವಿನ ಲಿಜ್ ರೂಪ.

ಅಧೀಷ್ಟಂ - ಸತ್ಕಾರ ಪೂರ್ವಕೋ ವ್ಯಾಪಾರಃ = 'ಮುಕ್ತಮಧ್ಯಾಪಯೇದ್ಭವಾನ್' ಒಳ್ಳೆಯ ಗುರುಗಳ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಮಗನ್ನು ಕರೆದು ಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ನನ್ನ ಮಗನಿಗೆ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿಸಿರಿ ಎಂದು ಗೌರವ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಗುರುವನ್ನು ಪ್ರೇರೇಪಿಸುವುದನ್ನೇ ಅಧೀಷ್ಟವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅಧ್ಯಾಪಯೇತ್ ಎಂಬುದು ಅಧಿ ಪೂರ್ವಕ 'ಇಜ್' ಧಾತುವಿನ ಲಿಜ್ ರೂಪ.

ಸಂಪ್ರಶ್ನಃ - ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ= ಹಿರಿಯರಲ್ಲಿ ನಿಶ್ಚಯಾರ್ಥಕವಾದ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದನ್ನೇ ಸಂಪ್ರಶ್ನ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಉದಾ- ಕಿಂ ಭೋ ವೇದಮಧಿಯೇಯ ಉತ ತರ್ಕಮ್? ಗುರುಗಳೇ ನಾನು ವೇದವನ್ನು ಕಲಿಯಲೇ ಅಥವಾ ತರ್ಕ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಕಲಿಯಲೇ? ಇಲ್ಲಿ 'ಅಧಿಯೇಯ' ಎಂಬುದು 'ಲಿಜ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಾರ್ಥನಂ - ಯಾಚ್ಛಾ= ಬೇಡುವುದನ್ನೇ ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ಉದಾ- ಭೋ ಭೋಜನಂ ಲಭೇಯಂ= ಸ್ವಾಮಿ ನನಗೆ ಭೋಜನ ಲಭಿಸುವುದೇ ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ತೋರುತ್ತಿದೆ. ಇದು ಲಿಜ್ ಲಕಾರದ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ 'ವಿಧಿ' ಆದಿ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಲಿಜ್ ಬರುವುದಲ್ಲದೇ ಲೋಟ್ ಲಕಾರವೂ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

||ಇತಿ ಲಕಾರಾರ್ಥ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ (32) ಪ್ರಕರಣಮ್||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಲಕಾರಾರ್ಥ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ಪ್ರಕರಣ(32) ವು ಮುಗಿಯಿತು.

||ಇತಿ ತಿಜಿನ್ತ ಪ್ರಕರಣಮ್||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ತಿಜಿನ್ತ ಪ್ರಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಪ್ರಕರಣ 33: ಅಥ ಕೃದಂತೇ

(ಕೃತ್ಯಪ್ರಕ್ರಿಯಾ - ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 767 ರಿಂದ 784 ವರೆಗೆ)

(ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 767 ಧಾತೋಃ|| (3.1.91)

ವೃತ್ತಿ - ಆತ್ಯತೀಯಾಧ್ಯಾಯಸಮಾಪ್ತಿ ಯೇ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ ತೇ ಧಾತೋಃ ಪರೇ ಸ್ಯುಃ|| (302) ಕೃದತಿಜಿತಿ ಕೃತ್ಸಂಜ್ಞಾ

ಅ.ವೃ-“ಪ್ರತ್ಯಯಃ” ಮತ್ತು “ಪರಶ್ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಧಿಕಾರಗಳಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ: ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ತೃತೀಯಾಧ್ಯಾಯ ಮುಗಿಯುವ ವರೆಗೆ ಯಾವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಹೇಳಲಾಗಿವೆಯೋ ಅವು ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ. “ಕೃದತಿಜ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಬರುವ ತಿಜ್-ಭಿನ್ನವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಕೃತ್ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

(ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಬಾಧಕತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 768 ವಾಸರೂಪೋಸ್ತಿಯಾಮ್ (3.1.94)

ವೃತ್ತಿ- ಅಸ್ಮಿನ್ ಧಾತ್ವಧಿಕಾರೇ ಅಸರೂಪಃ ಅಪವಾದಪ್ರತ್ಯಯಃ ಉತ್ಸರ್ಗಸ್ಯ ಬಾಧಕೋ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಸ್ತೃಧಿಕಾರೋಕ್ತಂ ವಿನಾ|

ಅ.ವೃ: “ತತ್ರೋಪದಂ ಸಪ್ತಮೀಸ್ಥಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತತ್ರ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ: ಈ ಧಾತ್ವಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಸ್ವರೂಪವಾಗಿಲ್ಲದ ಅಪವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಾಮಾನ್ಯಶಾಸ್ತ್ರವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬಾಧಕವಾಗುವುದು. ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಈ ನಿಯಮವು ಸಂಬಂಧಪಡುವುದಿಲ್ಲ ಈ ಸೂತ್ರವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಲ್ಲ. ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ. ಧಾತೋಃ ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅಸರೂಪ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಅಪವಾದವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿವೆಯೋ ಅವು ಉತ್ಸರ್ಗ (ಸಾಮಾನ್ಯ) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೇಳಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಬಾಧಕವಾಗುತ್ತವೆ. “ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ವಿನ್” ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಈ ನಿಯಮವು ಅನ್ವಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅಸರೂಪ ಎಂದರೆ ನ ಸಮಾನಂ ರೂಪಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಅಸರೂಪಃ (ಭಿನ್ನವಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಅಸರೂಪ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ತವ್ಯತ್ ಮೊದಲಾದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಣ್ಯತ್ ಮೊದಲಾದವು ಅಪವಾದ ಅಸರೂಪಗಳಾಗಿವೆ. (ಅಂದರೆ ಭಿನ್ನ ರೂಪಗಳಾಗಿವೆ) ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಎಲ್ಲಿ ಅಪವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಾಮಾನ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸಮಾನ

ರೂಪವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೋ, ಅಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬಾಧಿಸುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ಅಣ್ ಮತ್ತು ಕ- ಎಂಬ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ 'ಅ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವು ಸರೂಪ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಪವಾದವಾದ 'ಕ' ಪ್ರತ್ಯಯದ್ದಾರಾ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬಾಧಕವಾಗುತ್ತದೆ.

"ಆತೋಽನುಪಸರ್ಗೇ ಕಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ' ಬಂದು 'ಗೋದಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ "ಕರ್ಮಣ್ಯಾಣ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪತ್ಯಯವು ಮತ್ತೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. "ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ತ್ರಿನ್" ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಈ ಪರಿಬಾಷೆಯು ಅನ್ವಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ "ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ತ್ರಿನ್" ಇದು ಉತ್ಸರ್ಗ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ ಮತ್ತು "ಅಪ್ರತ್ಯಯಾತ್" ಎಂಬುದು ಅಪವಾದ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅಸರೂಪವಾಗಿದ್ದರೂ "ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ತ್ರಿನ್" ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಇರೋಣದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬಾಧಿಸದೇ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬಾಧಿಸುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಚಿಕೀರ್ಷಾ ಎಂದು ಒಂದೇ ರೂಪವು ಇರುತ್ತದೆ ಕ್ತ್ರಿನ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು 'ವಾಽಸರೂಪವಿಧಿ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

(ಕೃತ್ಯ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 769 ಕೃತ್ಯಾಃ (7.1.95)

ವೃತ್ತಿ- ಣ್ವಲ್ ತೃಚೌ ಇತ್ಯತಃ ಪ್ರಾಕ್, ಕೃತ್ಯ ಸಂಜ್ಞಾಃ ಸ್ಯುಃ|

ಅರ್ಥ: "ಣ್ವಲ್ ತೃಚೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಹೇಳಲಾಗಿವೆಯೋ ಅವುಗಳಿಗೆ ಕೃತ್ಯ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸುವ ವಿಧಿಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 770 ಕರ್ತರಿ ಕೃತ್ (3.4.67)

ವೃತ್ತಿ- ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಕರ್ತರಿ ಸ್ಯಾತ್ ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ|

ಅರ್ಥ: ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕರ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

(ಕೃತ್ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 771- ತಯೋರೇವ ಕೃತ್ಯ-ಕ್ತ-ಖಲರ್ಥಾಃ (3.4.70)

ವೃತ್ತಿ- ಎತೇ ಭಾವಕರ್ಮಣೋರೇವ ಸ್ಯುಃ|

ಪ. ಭೇ: ತಯೋಃ, ಏವ, ಕೃತ್ಯ-ಕ್ತ ಖಲರ್ಥಾಃ|

ಅರ್ಥ: ಕೃತ್ಯ-ಕ್ತ-ಖಲರ್ಥಃ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಭಾವ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಕರ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ 'ಕ್ತ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪೂರ್ವಕೃದಂತ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲೂ ಹಾಗೆಯೇ ಖಲರ್ಥ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಉತ್ತರ ಕೃದಂತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಖಲ್

ಪ್ರತ್ಯಯವು ಯಾವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತದೋ ಆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಖಿಲರ್ಥ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದು ಹೆಸರು.

(ತವ್ಯತ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 772. ತವ್ಯತ್ಪ್ರತ್ಯಯಾನೀಯರಃ (3.1.96)

ವೃತ್ತಿ- ಧಾತೋಃ ಏತೇ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ ಸ್ಯುಃ| ಏಧಿತವ್ಯಮ್, ಏಧನೀಯಮ್ ತ್ವಯಾ, ಭಾವೇ-ಔತ್ಸರ್ಗಿಕಮೇಕವಚನಂ ಕ್ಲೀಬತ್ವಾ ಚೇತವ್ಯಃ, ಚಯನೀಯೋ ವಾ ಧರ್ಮಃ ತ್ವಯಾ|

(ಕೇಲಮರ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ವಾರ್ತಿಕ)

ವಾ|| ಕೇಲಮರ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್|

ಪಚೇಲಿಮಾ ಮಾಷಾಃ, ಪತ್ಯವ್ಯಾಃ ಇತ್ಯರ್ಥಃ| ಭಿದೇಲಿಮಾಃ ಸರಲಾಃ, ಭೇತ್ತವ್ಯಾಃ ಇತ್ಯರ್ಥಃ| ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರತ್ಯಯಃ|

ಅವ್ಯ: “ಪ್ರತ್ಯಯಃ” “ಪರಶ್ಚ” ಮತ್ತು “ಧಾತೋಃ” ಎಂಬ ಈ ಮೂರು ಸೂತ್ರಗಳು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಧಿಕಾರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ: ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ತವ್ಯತ್, ತವ್ಯ ಮತ್ತು ಅನೀಯರ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ‘ತವ್ಯತ್’ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ‘ತ್’ ಕಾರವು ಇತ್ ಆಗಿದೆ. ಇದು ತಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ “ತಿತ್ ಸ್ವರಿತಂ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ವರಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ತವ್ಯತ್ ಮತ್ತು ‘ತವ್ಯ’ಗಳು ಒಂದಾಗಿ ಕಂಡರೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಭೇದವಿದೆ ಅನೀಯರ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ರೇಫವು ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಕವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಏಧಿತವ್ಯಮ್-ಇದರಲ್ಲಿ ತವ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯವಿದೆ. ಇದು ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಏಧ್ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. “ಆರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್‌ವಲಾದೇಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತವ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಹಾಗೂ ಔತ್ಸರ್ಗಿಕ ನಮುಸಕ ಲಿಂಗವು ಬಂದು ಏಧ್+ತವ್ಯ > ಏಧ್+ಇ+ತವ್ಯ > ಏಧ್+ಇ+ತವ್ಯ+ಅಮ್ = ಏಧಿತವ್ಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ತ್ವಯಾ ಏಧನೀಯಮ್: ಏಧ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಅನೀಯರ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಹಾಗೂ ನಮುಸಕಲಿಂಗವು ಬಂದು ಏಧನೀಯಮ್ ಎಂದು ಆಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಏಧ್ ಧಾತುವು ಅಕರ್ಮಕವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃವು ಅನುಕ್ರಮಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತ್ವಯಾ ಎಂದು ಕರ್ತೃವು ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಭಾವದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ನಮುಸಕ ಮತ್ತು ಏಕವಚನದಲ್ಲಿದೆ. ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಕರ್ಮಕ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಬರುತ್ತದೋ ಆಗ ‘ಲಿಂಗ ವಚನವು’ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಚೇತವ್ಯಃ - ಚಯನೀಯೋ ವಾ ಧರ್ಮಃ ತ್ವಯಾ| ‘ಚಿ’ ಧಾತುವು ಸಕರ್ಮಕವಾಗಿದೆ ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತವ್ಯ ಮತ್ತು ಅನೀಯರ್

ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದಿವೆ. ಚಯನದ ಕರ್ಮವು ಧರ್ಮವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲಿಂಗ ಮತ್ತು ಏಕವಚನ ಇದೆ. ಕರ್ತೃವು ಅನುಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬಂದಿದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ- ಕೇಲಿಮರ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ ।

‘ಕೇಲಿಮರ’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ವಾರ್ತಿಕವಿದು. ‘ಕೇಲಿಮರ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇಲ್ಲಿ ಭಾವ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಕೇಲಿಮರದಲ್ಲಿ ‘ಕ’ ಕಾರ ಮತ್ತು ರೇಫಗಳು ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಕವಾಗಿವೆ. ‘ಏಲಿಮ’ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪಚೇಲಿಮಾ ಮಾಷಾಃ- ಪಕ್ತವ್ಯಾಃ ಇತ್ಯರ್ಥಃ- ಪಚ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಈ ವಾರ್ತಿಕದ ಪ್ರಕಾರ ‘ಕೇಲಿಮರ’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಪಚ್+ಏಲಿಮ+ಅಸ್(ಜಸ್)= ಪಚೇಲಿಮಾಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. (ಬೇಯಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಉದ್ದು ಎಂದರ್ಥ)

ಭಿದೇಲಿಮಾಃ ಸರಲಾಃ ಭೇತ್ತವ್ಯಾಃ ಇತ್ಯರ್ಥಃ-ಸರಲ ವೃಕ್ಷಗಳು ಕಡಿಯಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿವೆ ಎಂದರ್ಥ.

‘ಪಚೇಲಿಮಾಃ’ ಮತ್ತು ‘ಭಿದೇಲಿಮಾಃ’ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ‘ಕೇಲಿಮರ’ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿವೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಧಾತುವು ಸಕರ್ಮಕವಾಗಿದೆ. ಕೆಲವು ಆಚಾರ್ಯರು ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಕರ್ತೃ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

(ಕೃತ್ಯ, ಮತ್ತು ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 773 ಕೃತ್ಯ-ಲ್ಯುಟೋ ಬಹುಲಮ್ । (3.3.113)

ವೃತ್ತಿ- ಬಹುಲ ಪರಿಭಾಷಾ

ಕ್ಷಚಿತ್ತವೃತ್ತಿಃ ಕ್ಷಚಿದಪ್ರವೃತ್ತಿಃ ಕ್ಷಚಿದ್ವಿಭಾಷಾ ಕ್ಷಚಿದನ್ಯದೇವ ।

ವಿಧೇರ್ವಿಧಾನಂ ಬಹುಧಾ ಸಮೀಕ್ಷ್ಯ ಚತುರ್ವಿಧಂ ಬಾಹುಲಕಂ ವದನ್ತಿ ||1||

ಸ್ನಾನಿ ಅನೇನ ಇತಿ ಸ್ನಾನೀಯಂ ಚಾರ್ಣಮ್ । ದೀಯತೇ ಅಸ್ತ್ವೈ ದಾನೀಯೋ ವಿಪ್ರಃ ।

ಅರ್ಥ: ‘ಕೃತ್ಯ ಸಂಜ್ಞಕ’ ಮತ್ತು ‘ಲ್ಯುಟ್’ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ‘ಬಹುಲ’ದಿಂದ ಬರುತ್ತವೆ. ಬಹುಲ ಎಂದರೆ ಅಧಿಕ ಎಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಇದು ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಶಬ್ದ ಇದರ ಪರಿಭಾಷೆಯನ್ನು ಹೇಳುವದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಈ ಮೇಲಿನ ಶ್ಲೋಕವು (ಕ್ಷಚಿತ್ ಪ್ರವೃತ್ತಿಃ) ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಕ್ಷಚಿತ್ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಎನ್ನುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಅಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯಾಪಿ ಎಂದು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಲು ಅವಕಾಶವಿರುವದಿಲ್ಲವೋ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದರ್ಥ.

ಉದಾ- ಸ್ನಾನೀಯಂ ಚೂರ್ಣಮ್ - ಸ್ನಾನಿ ಅನೇನ ಇತಿ ಸ್ನಾನೀಯಮ್ ಚೂರ್ಣಮ್-ಯಾವ ಚೂರ್ಣದಿಂದ ಸ್ನಾನವು ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೋ ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ನಾನೀಯ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ “ಕೃತ್ಯಲ್ಯುಟೋ ಬಹುಲಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸ್ನಾ’ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನೀಯರ್ ಎಂಬ ಕೃತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಆದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. (ಬರಬಾರದಾಗಿತ್ತು) ಏಕೆಂದರೆ ಭಾವ-ಕರ್ಮದಲ್ಲಿಯೇ ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದ ಅನೀಯರ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಹುಲಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಬಂದಿದೆ.

‘ಕ್ಷಚಿಡ್ ಪ್ರವೃತ್ತಿ’ ಎನ್ನುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯಾಪಿ ಎಂದು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವರ್ತಿಸಲು ಅವಕಾಶವಿದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸದೇ ಇರುವುದು ಎಂದರ್ಥ.

ಉದಾ:- ಅಗ್ರಸರಃ ಎಂಬುದು ‘ಯೂಥಂ ತದಗ್ರಸರಗರ್ವಿತ-ಕೃಷ್ಣಸಾರಮ್’ ಎಂಬಲ್ಲಿ “ಮರೋಗ್ರತೋಽಗ್ರೇಷುಸರ್ತೇಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಗ್ರೇಸರಃ ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವರ್ತಿಸಲು ಅವಕಾಶವಿದ್ದರೂ ಪ್ರವರ್ತಿಸದೇ ಅಗ್ರಸರಃ ಎಂದು ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಕ್ಷಚಿಡ್ಭಿಭಾಷಾ:- ವಿಕಲ್ಪ ಎಂದರ್ಥ. ಅಂದರೆ ಬರಬಹುದು ಬಾರದೇನೂ ಇರಬಹುದು. ‘ಮಘವಾ ಬಹುಲಮ್’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪ ಬಂದಿರುವುದೇ ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆ.

ಕ್ಷಚಿಡನ್ಯದೇವ- ನಾಲ್ಕನೇಯ ವಿಭಾಗವಾದ ಇದರ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ವಿಶಾಲವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಪ್ರಕೃತಿಯು ವಿಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೆಲವಡೆ ಪ್ರತ್ಯಯದ ವಿಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ‘ಗುಣ’ ‘ವೃದ್ಧಿ’ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ ಬಾರದೇ ಹೋಗುತ್ತವೆ. ಇನ್ನೂ ಕೆಲವಡೆ ಊಹಿಸಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ಬೇರೆ ಕಾರ್ಯವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ‘ಮಘವಾ’ ಎಂಬುದರ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಉಪಧಾಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ‘ಸಂಯೋಗಾಂತ ಲೋಪಕ್ಕೆ’ ಅಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದು. ಇದಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಉಣಾದಿ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಸಿಗುತ್ತವೆ.

ಹೀಗೆ ನಾನಾ ರೀತಿಯಿಂದ ಕಾರ್ಯಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ನೋಡಿ ಬಹುಲಮ್ ಎಂಬುದನ್ನು ನಾಲ್ಕು ರೀತಿಯಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಉದಾ- ದಾನೀಯೋ ವಿಪ್ರಃ - ‘ದೀಯತೇ ಅಸ್ಟೈ ಇತಿ ದಾನೀಯಃ ವಿಪ್ರಃ’ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಯಾವನಿಗೆ ದಾನವು ಕೊಡಲ್ಪಡುತ್ತದೋ ಆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಬಾಹುಲಕದಿಂದ ಚತುರ್ಥ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನೀಯರ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ.

(ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 774. ಅಜೋ ಯತ್(3.1.97)

ವೃತ್ತಿ- ಅಜನ್ಯಾತ್ ಧಾತೋಃ ಯತ್ ಸ್ಯತ್| ಚೇಯಮ್|

ಅವ್ಯ:- “ಧಾತೋ:”, “ಪ್ರತ್ಯಯ:” “ಪರಶ್ಚ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ: ಅಜನ್ತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಚೇಯಮ್: “ಚಿಇ” ಚಯನೇ (ಸಂಗ್ರಹ ಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಎಂದರ್ಥ) ಧಾತು ಅಜನ್ತವಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಚಿ+ಯ (ಯತ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ಯತ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆರ್ಥಧಾತುಕ ವಾಗುವುದರಿಂದ “ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋ:” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣವು ಬಂದು ಚೇ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಸಾಮಾನ್ಯೇ ನಪುಂಸಕಮ್” ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದ ನಿಯಮದಿಂದ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವು ಬಂದು ಚೇಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಈ ಕಾರ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 775 - ಈದ್ಯತಿ (6.4.65)

ವೃತ್ತಿ- ಯತಿ ಪರೇ ಆತಃ ಈತ್ ಸ್ಯಾತ್ | ದೇಯಮ್ | ಗ್ಲೇಯಮ್ |

ಅವ್ಯ: “ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿ ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಆತಃ’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಧಾತುವಿನ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ‘ಆ’ ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ‘ಈ’ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ದಾತುಮ್ ಯೋಗ್ಯಂ ದೇಯಮ್ : (ಕೊಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದದ್ದು ಎಂದರ್ಥ) ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ‘ದಾ’ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬಂದು ದಾ+ಯ (ಯತ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಆ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಈ’ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ದೀ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆರ್ಥಧಾತುಕವಾದ್ದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದು ದೇ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಸಾಮಾನ್ಯೇ ನಪುಂಸಕಮ್” ಎಂಬುದರಿಂದ ನಪುಂಸಕ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ‘ಅಮ್’ ಬಂದು ದೇ+ಯ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಬಂದು ದೇಯಮ್ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಗ್ಲೇಯಮ್- ಗ್ಲಾತುಂ ಯೋಗ್ಯಂ ಗ್ಲೇಯಮ್ (ಹರ್ಷಕೆಯವಾಗಲು ಯೋಗ್ಯವಾದದ್ದು ಎಂದರ್ಥ) ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ “ಅಚೋ ಯತ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಗ್ಲೈ+ಯ (ಯತ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಆದೇಶ ಉಪದೇಶೇ ಅಶಿತಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಐ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಆ’ ಕಾರವಾದೇಶವಾಗಿ ಗ್ಲೇ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಆ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಈ’ ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ಗ್ಲೀ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಗುಣವಾಗಿ ಗ್ಲೇ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ “ಸಾಮಾನ್ಯೇ ನಪುಂಸಕಮ್” ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಗ್ಲೇಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 776 ಪೋರದುಪಧಾತ್ (3.1.98)

ವೃತ್ತಿ- ಪವರ್ಗನ್ತಾತ್ ಅತ್-ಉಪಧಾತ್ ಯತ್ ಸ್ಯಾತ್| ಣ್ಯತೋಽಪವಾದಃ| ಶಪ್ಯಮ್| ಲಭ್ಯಮ್|

ಪ.ಚ್ಛೇ: ಪೋಃ, ಅತ್- ಉಪಧಾತ್ |

ಅ.ವ್ಯ: “ಧಾತೋಃ” “ಪ್ರತ್ಯಯಃ” “ಪರಶ್ಚ” ಎಂಬ ಈ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ. “ಅಚೋಯತ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಯತ್’ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಪವರ್ಗಾಂತವಾದ ಅಥವಾ ಹ್ರಸ್ವ ‘ಅ’ ಕಾರವನ್ನು ಉಪಧೆಯಾಗಿಯುಳ್ಳ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು “ಋಹಲೋರ್ಣ್ಯತ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ - ಶಪ್ಯಮ್- ಶಪ ಆಕ್ರೋಶೇ (ಶಪಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಎಂದರ್ಥ) ಈ ಧಾತುವು ಪವರ್ಗಾಂತಾಗಿದೆ. ಹಾಗೂ ಹ್ರಸ್ವ ‘ಅ’ ಕಾರವನ್ನು ಉಪಧೆಯಾಗಿವುಳ್ಳಂತಹದಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಹಲಂತವಾಗುವುದರಿಂದ “ಋಹಲೋರ್ಣ್ಯತ್” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಣ್ಯತ್’ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಯತ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಶಪ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸು, ಅಮ್‌ಗಳು ಆದೇಶ ಬಂದು, ಪೂರ್ವರೂಪವಾಗಿ ಶಪ್ಯಮ್ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಲಭ್ಯಮ್-ಡುಲಭಷ್ ಪಾಪ್ತೌ (ಹೊಂದಲು ಯೋಗ್ಯವಾದದ್ದು ಎಂದರ್ಥ) ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಹಲಂತವಾದ್ದರಿಂದ “ಋಹಲೋರ್ಣ್ಯತ್” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಣ್ಯತ್’ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಯತ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಹಿಂದಿನ ಉದಾಹರಣೆಯಂತೆ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಕೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 777 ಖಿತಿ-ಸ್ತು-ಶಾಸ್-ವ್ಯ-ದ್ಯ-ಜುಷಃ ಕೃಪ್ (3.1.109)

ವೃತ್ತಿ- ಎಚ್ಛಃ ಕೃಪ್ ಸ್ಯಾತ್|

ಅ.ವ್ಯ- ಇಲ್ಲಿ “ಧಾತೋಃ” “ಪ್ರತ್ಯಯಃ” “ಪರಶ್ಚ” ಎಂಬ ಈ ಮೂರು ಸೂತ್ರಗಳು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ: ಇಣ್, ಸ್ತು, ಶಾಸ್, ವ್ಯ, ದ್ಯ, ಮತ್ತು ಜುಷ್ ಈ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಕೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಕೃಪ್ ನಲ್ಲಿ ‘ಕ್’ ಕಾರ ಮತ್ತು ‘ಪ್’ ಕಾರಗಳು ಇತ್ ಆಗಿ ‘ಯ’ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ‘ಪಿತ್’ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ “ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್” ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಕ್ ಆಗುವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದರ ಫಲವಾಗಿ “ಕಿಜಿತಿಚ್” ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ನಿಷೇಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ತುಕ್ ಆಗುವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 778 ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಹಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್ (6.1.71)

ವೃತ್ತಿ- ಇತ್ಯಃ ಸ್ತುತ್ಯಃ ಶಾಸು-ಅನುಶಿಷ್ಠೌ|

ಅರ್ಥ- ಪಿತ್ ಮತ್ತು ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಹ್ರಸ್ವ' ವರ್ಣಕ್ಕೆ 'ತುಕ್' ಆಗಮವು ಬಂದು 'ಕ್' ಕಾರ 'ಉ' ಕಾರಗಳು ಇತ್ ಆಗಿ 'ತ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಇತ್ಯಃ - ಇಷ್-ಗತೌ ಎಂಬ ಈ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ "ಅಚೋಯತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಯತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಏತಿ- ಸ್ತು- ಶಾಸ್-ವ್ಯ-ದ್ಯ-ಜುಷಃ ಕೃಪ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಕೃಪ್' ಬಂದು ಇ+ಯ (ಕೃಪ್) ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತುಕ್ ಆಗಮವು ಬಂದು ಅದು ಕಿತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವವರ್ಣವಾದ 'ಇ' ಕಾರದ ಅಂತ್ಯಾವಯವವಾಗಿ ಬಂದು ಇ+ತ್+ಯ+ಸ್ (ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ಇತ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಸ್ತುತ್ಯಃ - ಪ್ಲುಞ ಎಂಬ 'ಸ್ತು' ಧಾತುವಿನ ನಂತರವೂ ಸಹ ಹಿಂದಿನ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕೃಪ್, ತುಕ್, ಸು ಗಳು ಬಂದು ಸ್ತುತ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಶಾಸು-ಅನುಶಿಷ್ಟೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಶಾಸ್+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಇ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 779:- ಶಾಸ ಇದಜ್-ಹಲೋಃ (6.4.34)

ವೃತ್ತಿ- ಶಾಸಃ ಉಪಧಾಯಾಃ ಇತ್ ಸ್ಯಾತ್ ಅಜಿ ಹಲಾದೌ ಕ್ಷಿತಿ ಶಿಷ್ಯಃ ವೃತ್ಯಃ ಆದೃತ್ಯಃ ಜುಷ್ಯಃ|

ಪ. ಭೇ- ಶಾಸಃ, ಇತ್, ಅಜ್, ಹಲೋಃ|

ಅ.ವ್ಯ:- "ಅನಿಧಿತಾಂ ಹಲ ಉಪಧಾಯಾಃ ಕಿಜಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾಯಾಃ ಮತ್ತು ಕಿಜಿತಿ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ "ಅಜ್ಞಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ:- ಅಜ್ ಅಥವಾ ಹಲಾದಿಯಾದ ಕಿತ್ ಮತ್ತು ಜಿತ್ ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಶಾಸ್ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ 'ಇ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಶಿಷ್ಯಃ - ಶಾಸ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ "ಏತಿ-ಸು-ಶಾಸ್-ವ್ಯ-ದ್ಯ-ಜುಷಃ-ಕೃಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕೃಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಶಾಸ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಿಯ 'ಆ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇ' ಕಾರ ಬಂದು, ಶಿಸ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಶಾಸಿವಸಿಘ್ನಸೀನಾಂ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಷತ್ವ ಬಂದು ಶ್+ಇ+ಷ್+ಯ+ಸ್ (ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ಶಿಷ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ಯಃ - 'ವ್ಯ' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಕೃಪ್' ಬಂದು ವ್ಯ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ತುಕ್' ಆಗಮ ಬಂದು ವೃತ್ಯಃ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಆದೃತ್ಯಃ- 'ಆ' ಪೂರ್ವಕವಾದ 'ದ್ಯ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಕೃಪ್, ತುಕ್ ಗಳು

ಬಂದು, ಹಿಂದಿನಂತೆ ಆದ್ಯತ್ಯಃ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಜುಷ್ಯಃ- ಜುಷ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಕೃಪ್ ಕಿತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣವು ಬಾರದೇ ಜುಷ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

(ಕೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 780 ಮೃಜೇರ್ವಿಭಾಷಾ (3.1.113)

ವೃತ್ತಿ- ಮೃಜೇಃ ಕೃಪ್ ವಾ | ಮೃಜ್ಯಃ|

ಪ.ಚ್ಛೇಃ- ಮೃಜೇಃ, ವಿಭಾಷಾ|

ಅ.ವ್ಯಃ- “ಏತಿ-ಸು-ಶಾಸ್ -ವ್ಯ-ದ್-ಜುಷ್ಯಃ-ಕೃಪ್” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಕೃಪ್’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಧಾತೋಃ” “ಪ್ರತ್ಯಯಃ” “ಪರಶ್ಚ” ಎಂಬ ಈ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥಃ- ಮೃಜ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಕೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: ಮೃಜ್ (ಸ್ವಚ್ಛ ಮಾಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ) ಈ ಧಾತುವು ಹಲವಾವದ್ದರಿಂದ “ಋಹಲೋರ್ಣ್ಯತ್” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಣ್ಯತ್’ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಈ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಬಾಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಮೃಜ್ಯಃ- ಮೃಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ‘ಲಘೂಪಧಗುಣ’ ವಾಗದೇ ಮೃಜ್ಯಃ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಕೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದಿದ್ದಾಗ, “ಋಹಲೋರ್ಣ್ಯತ್” ಎಂಬುದರಿಂದ ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಮೃಜ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ “ಮೃಜೇವೃದ್ಧಿಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಮಾರ್ಜ್+ಯ ಎಂದಾಗಿ, “ಚಜೋಃ ಕುಘಿಣ್ಯತೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಜ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಗ ಕಾರವಾಗಿ ಮಾರ್ಗ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 781 ಋಹಲೋರ್ಣ್ಯತ್ (3.1.124)

ವೃತ್ತಿ- ಋಹಲೋರ್ಣ್ಯತ್ ಹಲನ್ಯತ್ ಚ ಧಾತೋಃ ಣ್ಯತ್| ಕಾರ್ಯಮ್| ಹಾರ್ಯಮ್| ಧಾರ್ಯಮ್|

ಪ.ಚ್ಛೇಃ- ಋಹಲೋಃ, ಣ್ಯತ್|

ಅ.ವ್ಯಃ- “ಧಾತೋಃ” “ಪ್ರತ್ಯಯಃ” “ಪರಶ್ಚ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥಃ- ಋಹಲೋನ್ತ ಮತ್ತು ಹಲನ್ತ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ‘ಣ್ಯತ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಕಾರ್ಯಮ್-ದು ಕೃಷ್ ಕರಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಣ್ಯತ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಕೃ+ಯ (ಣ್ಯತ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ಣಿತ್’ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ “ಅಚೋಜಿ ಣಿತಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಕ್+ಆರ್+ಯ

ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸು' ವಿಭಕ್ತಿ, 'ಅಮ' ಆದೇಶ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವರೂಪಗಳು ಆದನಂತರ ಕಾರ್ಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಹೃ' ಮತ್ತು 'ಧೃ' ಧಾತುಗಳ ರೂಪಗಳಾದ ಹಾರ್ಯಮ್ ಮತ್ತು ಧಾರ್ಯಮ್ ಎಂಬುವುಗಳೂ ಹಿಂದಿನಂತೆ ರೂಪಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ.

(ಕುತ್ಸ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 782 ಚ-ಜೋಃ ಕು ಫಿತ್-ಞ್ಯತೋಃ (7.3.52)

ವೃತ್ತಿ- ಚ-ಜೋಃ ಕುತ್ಸಮ್ ಸ್ಯಾತ್, ಫಿತಿ ಞ್ಯತಿ ಚ ಪರೇ|

ಅರ್ಥ:- 'ಫಿತ್' ಮತ್ತು 'ಞ್ಯತ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಚ' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಜ' ಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಕ' ವರ್ಗವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

(ವೃದ್ಧಿ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 783 ಮೃಜೇವೃದ್ಧಿಃ (7.2.114)

ವೃತ್ತಿ- ಮೃಜೇಃ ಇಕಃ ವೃದ್ಧಿಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ-ಅರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ| ಮಾರ್ಗ್ಯಃ|

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ಮೃಜೇಃ, ವೃದ್ಧಿಃ|

ಅ.ವೃ:- "ಇಕೋ ಗುಣವೃದ್ಧಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಕಃ' ಎಂಬ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಸಾರ್ವಧಾತುಕ 'ಮೃಜ್' ಧಾತುವಿನ 'ಇಕ್' ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಮಾರ್ಗ್ಯಃ-ಇದರ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು "ಮೃಜೇಃ ವಿಭಾಷಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

(ಕುತ್ಸಾಭಾವ ನಿಪಾತನ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 784 - ಭೋಜ್ಯಂ ಭಕ್ಷ್ಯಂ (7.3.69)

ವೃತ್ತಿ- ಭೋಜ್ಯಮ್ ಅನ್ಯತ್|

ಇತಿ ಕೃತ್ಯ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ|

ಅರ್ಥ:- ಭಕ್ಷ್ಯ ಅಥವಾ ಖಾದ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಭುಜ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಭೋಜ್ಯ ರೂಪವು' ನಿಪಾತನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಭಜ - ಪಾಲನ - ಅಭ್ಯವಹಾರಯೋಃ ಎಂಬುದು ಧಾತುವಿನ ಅರ್ಥ. ಹಲನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಣ್ಯತ್ ಬಂದಾಗ ಕುತ್ಸವು ಬಂದರೆ ಈ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ಸ ಬಾರದೇ ಇರೋಣದರಿಂದ ನಿಪಾತ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ ನಿಪಾತವೆಂದರೆ ಸಿದ್ಧ ರೂಪವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥ.

ಭಕ್ಷ್ಯ ಭಿನ್ನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭೋಜ್ಯಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಲಘುಪದಗುಣವಾಗಿ' ಕುತ್ಸವು ಬಂದು ಭೋಜ್ಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಕೃದಂತ ಕೃತ್ಯ (33) ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು

ಪ್ರಕರಣ-34: ಪೂರ್ವ ಕೃದಂತ

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 785 ರಿಂದ 848 ವರೆಗೆ)

(ಣ್ವಲ್-ತ್ಯಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 785. ಣ್ವಲ್-ತ್ಯಚ್(3.1.133)

ವೃತ್ತಿ- ಧಾತೋರೇತೌ ಸ್ತಃ ಕರ್ತರಿ ಕೃದಿತಿ (769) ಕರ್ತೃರ್ಥೇ

ಅ.ವೃ-‘ಧಾತೋಃ’, ‘ಪ್ರತ್ಯಯಃ’, ‘ಪರಶ್ಚ’-ಈ ಮೂರು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ‘ಣ್ವಲ್’ ಮತ್ತು ‘ತ್ಯಚ್’ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ‘ಕರ್ತರಿ ಕೃತ್’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆನುಗುಣವಾಗಿ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲೇ ಬರುತ್ತವೆ. ‘ಣ್ವಲ್’ನಲ್ಲಿ ‘ಣ್’ಕಾರವು ‘ಚುಟೂ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ‘ಲ್’ಕಾರವು ‘ಹಲನ್ವಮ್’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿ ನಂತರ ‘ವು’ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ‘ಅಕ’-ಆದೇಶವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ‘ತ್ಯಚ್’ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ‘ಚ್’ಕಾರವು ‘ಇತ್’ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

(ಯು, ವು ಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅನ, ಅಕ ಗಳನ್ನು ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 786. ಯುವೋರನಾಕೌ (7.1.1)

ವೃತ್ತಿ- ಯು ವು ಏತಯೋಃ ಅನಾಕೌ (ಅನ+ಅಕೌ) ಸ್ತಃ ಕಾರಕಃ ಕರ್ತಾ

ಪ.ಛೇ - ಯುವೋಃ, ಅನಾಕೌ ।

ಅರ್ಥ- ‘ಯು’ ಮತ್ತು ‘ವು’ಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ‘ಅನ’ ಮತ್ತು ‘ಅಕ’ ಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

‘ಅನ’ ಮತ್ತು ‘ಅಕ’ ಆದೇಶಗಳು ‘ಅನೇಕಾಲ್’ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶಗಳಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ಕಾರಕಃ - ಕೃ+ ವು(ಣ್ವಲ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಅಕ’ ಆದೇಶವಾಗಿ ಕೃ+ಅಕ ಎಂದಿರುವಾಗ ‘ಅಚೋಞ್ಞಿತಿ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಕ್+ಆರ್+ಅಕ+ಸ್(ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ರುತ್ವ- ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ‘ಕಾರಕಃ’ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. (ಮಾಡುವವನು ಎಂದರ್ಥ.) ‘ಕೃಷ್ಣ’ಗೆ ‘ತ್ಯಚ್’ ಬಂದರೆ ಕೃ+ತ್ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಅರ್ಥಧಾತುಕ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ ಬಂದು ಕ್+ಅರ್+ತ್ಯ=ಕರ್ತೃ ಎಂದು ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ‘ಸುಪ್’ ಪರವಾದಾಗ ‘ಋದಶಸ್ಪುರುದಂಸಸಃ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಅನಜ್’ ಆದೇಶ ಬಂದು ‘ಅಪ್ ತ್ಯನ್ ತ್ಯಚ್...’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ತೃ+ಅನ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘ ಬಂದು, ಕರ್ತಾನ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ‘ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ...’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸ್’ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಕರ್ತಾನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ‘ನ ಲೋಪ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ’

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಕರ್ತಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಲ್ಯು, ಣಿನಿ ಮತ್ತು ಅಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 787. ನನ್ದಿ-ಗ್ರಹಿ-ಪಚಾದಿಭ್ಯೋ ಲ್ಯುಣಿನೃಣಃ | (3.1.134)

ವೃತ್ತಿ - ನನ್ದಾದೇಃ ಲ್ಯುಃ, ಗ್ರಹಾದೇಃ ಣಿನಿಃ, ಪಚಾದೇಃ ಅಜ್ ಸ್ಯಾತ್ | ನಂದಯತಿ ಇತಿ ನಂದನಃ | ಜನಂ ಅರ್ಧಯತಿ ಇತಿ ಜನಾರ್ದನಃ | ಲವಣಃ | ಗ್ರಾಹೀ | ಸ್ಥಾಯೀ | ಮನ್ತ್ರೀ | ಪಚಾದಿಃ ಆಕೃತಿ ಗಣಃ |

ಪ.ಭೇ - ನಂದಿ-ಗ್ರಹಿ-ಪಚಾದಿಭ್ಯಃ ಲ್ಯು-ಣಿನಿ-ಅಜಃ |

ಅರ್ಥ - ನನ್ದಾದಿ, ಗ್ರಹಾದಿ ಮತ್ತು ಪಚಾದಿ ಗಣ ಪರಿತ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಲ್ಯು, ಣಿನಿ ಮತ್ತು ಅಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ನನ್ದನಃ- ನನ್ದಯತೀತಿ- (ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವವನು) ಎಂದರ್ಥ.- 'ಲ್ಯು'ನಲ್ಲಿ 'ಲಶಕ್ಷತದ್ವಿತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲ್' ಇತ್ಯಾಯು 'ಯು' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಯು'ವೋರನಾಕೌ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನನ್ದ+ಯು(ಲ್ಯು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅನ' ಅನಾದೇಶವಾಗಿ ನನ್ದ+ಅನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ನನ್ದ+ಅನ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸು' ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ನನ್ದನಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಜನಾರ್ದನಃ - ಜನಮ್ ಅರ್ಧಯತಿ ಇತಿ ಜನಾರ್ದನಃ (ಪಾಪಿಗಳನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥ). 'ಅರ್ಧ' ಧಾತುವು ನನ್ದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿದೆ. ಇದಕ್ಕೂ 'ಲ್ಯು' ಬಂದರೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಅನ' ಅದೇಶವಾಗಿ ಅರ್ಧನಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಲವಣಃ - ಲಾಇ= ಭೇದನೇ ಎಂಬುದು ಧಾತು. ಲಾ+ಯು = ಲಾ+ಅನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆರ್ಧಧಾತುಕ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ ಬಂದು ಲೋ+ಅನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅವ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಲ್+ಅವ್+ಅನ ಎಂದಿರುವಾಗ ನನ್ದಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ನಿಪಾತ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಣತ್ವವು ಬಂದು ಲವಣಃ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಲುನಾತಿ ಇತಿ ಲವಣಃ (ಕತ್ತರಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥ.)

ಗ್ರಾಹೀ - ಗ್ರಹ ಉಪಾದಾನೇ ಎಂಬುದು ಧಾತು. ಗ್ರಹ್ಯಾತಿ ಇತಿ ಗ್ರಾಹೀ (ಗ್ರಹಣ ಮಾಡುವವನು ಎಂದರ್ಥ) ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಿನಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಇದು 'ಣಿತ್'ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾಭೂತವಾದ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಗ್ರಹ್+ಇನ್ = ಗ್ರಾಹ್+ಇನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಇನ್'ಹನ್ಮೂ....' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ದೀರ್ಘ' ಬಂದು ಗ್ರಾಹೀನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ನ್'ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿ 'ಗ್ರಾಹೀ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಸ್ಥಾಯೀ - ಸ್ಥಾ- ಗತಿ ನಿವೃತ್ತಿ ಎಂಬುದು ಧಾತು. ಇದು ಗ್ರಹಾದಿಗಣ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಿನಿ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸ್ಥಾ+ಇನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ

'ಣಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಣಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಆತೋ ಯುಕ್ ಚಿಣ್ ಕೃತೋಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಯುಕ್' ಆಗುವುದು ಬಂದು ಸ್ಥಾಯ್+ಇನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯವಾಗಿ 'ಸ್ಥಾಯೀ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಮನ್ತೀ - ಮತ್ರಿ ಗುಪ್ತಭಾಷಣೇ ಎಂಬುದು ಧಾತು. ಇದು ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ನುಮ್' ಆಗುವುದು ಬಂದು 'ಮನ್ತ್' ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಮನ್+ ಣಿ ನಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಣೇರನಿಟಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಿ'ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಮನ್+ಇನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯದಿಂದ 'ಮನ್ತೀ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪಚಃ - ದುಪಚಷ್ - ಪಾಕೇ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಅಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪಚ್+ಅ(ಅಚ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸುಪ್, ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ಪಚಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆ ನದಃ ಚೋರಃ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಪಚಾದಿ ಎಂಬುದು ಆಕೃತಿಗಣ. ಅಂದರೆ ಪಚಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಇರುವವುಗಳನ್ನು ನೋಡಿಇದರಂತೆ ಇರುವ ಪಚಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸದೇ ಇರುವವುಗಳು ಅದರಲ್ಲಿ ಸೇರಿವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

('ಕ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 788. ಇಗುಪಥ-ಜ್ಞಾ-ಪ್ರೀ-ಕಿರಃ ಕಃ (3.1.135)

ವೃತ್ತಿ- ಏಭ್ಯಃ ಕಃ ಸ್ಯಾತ್ ಬುಧಃ ಕೃಶಃ ಜ್ಞಃ ಪ್ರಿಯಃ ಕಿರಃ

ಅರ್ಥ-'ಇಕ್' ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಉಪಧೆಯಲ್ಲಿವುಳ್ಳ ಹಾಗು ಜ್ಞಾ ಪ್ರೀ, ಕೃ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ 'ಕ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾಃ ಬುಧಃ-ಬುಧ ಅವಗಮನೇ ಎಂಬುದು ಧಾತು. ಬುಧ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಇಕ್'(ಉ)-ಉಪಧಾ ಇದೆ. ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಬುಧ್+ಕ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಕ'ಕಾರವು 'ಲಶಕ್ಷತದ್ವಿತೇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ತಾಗಿ 'ಅ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿದು ಬುಧ್+ಅ+ಸ್(ಸುಪ್) ಎಂದಿರುವಾಗ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ಬುಧಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. (ಪಂಡಿತ ಎಂದರ್ಥ.) 'ಕ' ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಕಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣವಾಗಲೀ, ವೃದ್ಧಿಯಾಗಲೀ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ-ಕೃಶಃ- ಕೃಶ- ತನೂಕರಣೇ ಎಂಬುದು ಧಾತು. ಕೃಶ್ಯತಿ ಇತಿ ಕೃಶಃ. (ತೆಳ್ಳಗಿರುವವನು ಎಂದರ್ಥ). ಇಲ್ಲಿಯೂ 'ಇಕ್' (ಋ) ಉಪಧೆಯಾಗಿದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕೃಶಃ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಜ್ಞಃ - ಜ್ಞಾ- ಅವಬೋಧನೇ ಎಂಬುದು ಧಾತು. ಜ್ಞಾ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಆತೋಲೋಪ ಇಚಿ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಜ್ಞ್+ಅ+ಸ್(ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ 'ಜ್ಞಃ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. (ವಿದ್ವಾಂಸನೆಂದರ್ಥ.)

ಪ್ರಿಯಃ - ಪ್ರೀಇ- ತರ್ಪಣೇ ಎಂಬುದು ಧಾತು. ಪ್ರೀ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಅಚಿ ಶ್ವಧಾತುಭುವಾಂ ಇಯಜ್...' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಯಜ್' (ಇಯ) ಆದೇಶವಾಗಿ ಪ್ರ+ಇಯ್+ಅ+ಸ್= ಪ್ರಿಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಕಿರಃ - ಕ್ಯ- ವಿಕ್ಷೇಪೇ ಎಂಬುದು ಧಾತು. ಕ್ಯ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಯೂತ ಇದ್ಧಾತೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇರ್' ಬಂದು ಕ್+ಇರ್+ಅ+ಸ್= ಕಿರಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

('ಕ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 789. ಆತಶ್ಚೋಪಸರ್ಗೇ (3.1.136)

ವೃತ್ತಿ-ಪ್ರಜ್ಞಃ ಸುಗ್ಗಃ

ಪ.ಛೇ-ಆತಃ, ಚ, ಉಪಸರ್ಗೇ ।

ಅ.ವೃ- 'ಇಗುಪಧ-ಜ್ಞಾ-ಪ್ರೀ-ಕಿರಃ ಕಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಧಾತೋಃ', 'ಪ್ರತ್ಯಯಃ', 'ಪರಶ್ಚ' ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ - ಉಪಸರ್ಗಸಹಿತವಾದ ಆದಂತ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಕ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪ್ರಜ್ಞಃ - ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಜಾನಾತಿ ಇತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ (ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವವನು ಎಂದರ್ಥ). 'ಪ್ರ' ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ ಜ್ಞಾ- ಅವಬೋಧನೇ ಎಂಬುದು ಧಾತು. ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಕ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಪ್ರ+ಜ್ಞಾ+ಅ(ಕ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಆ'ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಪ್ರ+ಜ್ಞಾ+ಅ+ಸ್= ಪ್ರಜ್ಞಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಸುಗ್ಗಃ-ಗ್ವೈ-ಹರ್ಷಕ್ಷಯೇ ಎಂಬುದು ಧಾತು. (ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಆನಂದವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡವನು ಎಂದರ್ಥ). ಸು ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವಕ ಗ್ವೈ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಕ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸು+ಗ್ವೈ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಆದೇಚ ಉಪದೇಶೇಽತಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ವವು ಬಂದು ಸು+ಗ್ವಾ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿ ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಆ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಸು+ಗ್ವಾ+ಅ+ಸ್= ಸುಗ್ಗಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಗ್ರಹ' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಕ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 790. ಗೇಹೇ ಕಃ (7.1.144)

ವೃತ್ತಿ- ಗೇಹೇ ಕರ್ತರಿ ಗ್ರಹೇಃ ಕಃ ಸ್ಯಾತ್ ಗೃಹಮ್ ।

ಅ.ವೃ - 'ವಿಭಾಷಾ ಗ್ರಹಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗ್ರಹಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಗ್ರಹ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಕ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ 'ಮನೆ' ಎಂಬುದು ಕರ್ತೃವಾಗಿರುವಾಗ.

ಉದಾ- ಗೃಹಮ್|ಗೃಹ್ಣಾತಿ ಧಾನ್ಯಾದಿಕಂ ಇತಿ ಗೃಹಮ್ (ಧಾನ್ಯ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ತನ್ನಲ್ಲಿ ಇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಗೃಹಮ್ ಎಂದು ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.) 'ಗ್ರಹ್' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಗ್ರಹ್+ಅ(ಕ) ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಕಿತ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಗ್ರಹಿ-ಜ್ಯಾ-ವಯಿ-ವೃಧಿ-ವಷ್ಟಿ-ವಿಚಿತಿ- ವೃಶ್ಚತಿ-ಪೃಚ್ಛತಿ-ಭೃಜ್ಜತೀನಾಮ್ ಜಿತಿ ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದು ರೇಫಕ್ಕೆ 'ಋ'ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ಗ್+ಋ+ಹ್+ಅ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವರೂಪವಾಗಿ 'ಗೃಹಮ್' ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 791. ಕರ್ಮಣ್ಯಾಣಿ(3.2.1)

ವೃತ್ತಿ- ಕರ್ಮಣ್ಯುಪಪದೇ ಧಾತೋರಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಸ್ಯಾತ್| ಕುಮ್ಭಂ ಕರೋತಿ ಇತಿ ಕುಮ್ಭಕಾರಃ|

ಪ.ಛೇ - 'ಕರ್ಮಣಿ, ಅಣ್' |

ಅರ್ಥ - ಕರ್ಮವಾಚಕ ಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಕುಂಭಕಾರಃ| - ಇಲ್ಲಿ 'ಕುಂಭ' ಎಂಬ ಕರ್ಮವಾಚಕಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಕೃಷ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಕುಂಭ+ಅಮ್+ಕೃ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಕುಂಭ+ಅಮ್+ಕೃ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಅಚೋಜ್ಞಿತಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಕುಂಭ+ಅಮ್+ಕ್+ಆರ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಮ್'ಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಕುಂಭ+ಕ್+ಆರ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದು ಕೃದಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಹಾಗು ಸುಪ್ ಬಂದು ಕುಂಭ+ಕ್+ಆರ್+ಅ+ಸ್= ಕುಂಭಕಾರಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಕ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 792. ಆತೋನುಪಸರ್ಗೇ ಕಃ(3.1.3)

ವೃತ್ತಿ- ಆದನ್ಯಾತ್ ಧಾತೋಃ ಅನುಪಸರ್ಗಾತ್ ಕರ್ಮಣ್ಯುಪಪದೇ ಕಃ ಸ್ಯಾತ್| ಅಣೋಽಪವಾದಃ| ಆತೋ ಲೋಪಃ| ಗೋದಃ| ಧನದಃ| ಕಮ್ಪಲದಃ| ಅನುಪಸರ್ಗೇ ಕಿಮ್ ಗೋಸನ್ದಾಯಃ| (ಮೂಲವಿಭುಜಾದಿಭ್ಯಃ ಕಃ) ಮೂಲಾನಿ ವಿಭುಜತಿ ಮೂಲವಿಭುಜೋ ರಥಃ| ಆಕೃತಿಗಣೋಽಯಮ್| ಮಹೀಧ್ರಃ| ಕುಧ್ರಃ|

ಪ.ಛೇ - 'ಆತಃ, ಅನುಪಸರ್ಗೇ, ಕಃ' |

ಅ.ವೃ - 'ಕರ್ಮಣ್ಯಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ಮಣಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಧಾತೋಃ', 'ಪ್ರತ್ಯಯಃ', 'ಪರಶ್ಚ' ಎಂಬವುಗಳು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ - ಉಪಸರ್ಗರಹಿತ 'ಅ'ಕಾರಾಂತ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ 'ಕರ್ಮ' ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಕ(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಕರ್ಮಣ್ಯಾ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಇದು ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಗೋದಃ - ಗಾಂ ದದಾತಿ ಇತಿ ಗೋದಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಗೋ+ದಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಗೋ+ದಾ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿಚಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಗೋ+ದ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸು' ಮೊದಲಾದ ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯಗಳಾಗಿ ಗೋ+ದ್+ಅ+ಸ್= ಗೋದ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಧನದಃ = (ಧನವನ್ನು ಕೊಡುವವನು ಎಂದರ್ಥ) ಹಾಗು ಕವ್ವಲದಃ=(ಕಂಬಲವನ್ನು ಕೊಡುವವನು) ಇವುಗಳ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯೂ 'ಗೋದಃ' ಶಬ್ದದಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ.

'ಅ'ಕಾರಾಂತ ಧಾತುವಿನ ಜೊತೆಗೆ ಉಪಸರ್ಗವಿರಬಾರದೆಂದು ಏಕೆ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ? ಇದರ ಉತ್ತರವನ್ನು ಗೋಸನ್ದಾಯಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಗಾಂ+ಸಮ್+ದದಾತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧಾತುವು 'ಸಮ್' ಉಪಸರ್ಗದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದರಿಂದ 'ಕ'ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದೇ, ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಣ್' ಬಂದು ಗೋ+ಸಂ+ದಾ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಆತೋ ಯುಕ್ ಚಿಣ್ ಕೃತೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಯುಕ್' ಆಗುವವು ಬಂದು, ಗೋ+ಸಂ+ದಾ+ಯ್+ಅ+ಸ್= 'ಗೋಸಂದಾಯಃ' ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಮೂಲವಿಭುಜಾದಿಭ್ಯಃ ಕಃ' ಇದು ವಾರ್ತಿಕ). ಮೂಲ, ವಿಭುಜ ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಸಿದ್ಧಿ ಮಾಡುವಾಗ, 'ಕ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಮೂಲವನ್ನು ಮರ್ದಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. (ರಥದ ಚಕ್ರದಿಂದ ಭೂಮಿಯು ಮರ್ದನವಾಗುತ್ತದೆ.) ಮೂಲ ಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ವಿ' ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ ಭುಜೋ= ಕೌಟಿಲ್ಯೇ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಕ'ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಇದು ಆಕೃತಿಗಣ. ಮಹೀಂ ಧರತಿ ಇತಿ ಮಹೀಧ್ರಃ=ಭೂಮಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ ಪರ್ವತ ಎಂದರ್ಥ, ಕುಮ್ ಧರತಿ ಇತಿ ಕುಧ್ರಃ. ಇಲ್ಲಿ 'ಕ'(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದನಂತರ 'ಯಣ್' ಆದೇಶವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೂ ಪರ್ವತವೆಂದೇ ಅರ್ಥ. ಯಾವ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಕ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡದೇ ಕಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದರೆ ಅದು ಮೂಲ ವಿಭುಜಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದಂತೆ ಭಾವಿಸಬೇಕು.

('ಃ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 793. ಚರೇಚ್ಛಃ (3.1.16)

ವೃತ್ತಿ- ಅಧಿಕರಣೇ ಉಪಪದೇ ಕುರುಚರಃ

ಪ. ಛೇ - ಚರೇಃ, ಟಃ

ಅ.ವೃ- 'ಅಧಿಕರಣೇ ಶೇತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಧಿಕರಣೇ' ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ 'ಚರ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಟ'(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕುರುಷು ಚರತಿ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕುರು+ಚರ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಉಪಪದಮತಿಚ್'ನಿಂದ ಉಪಪದದ ಸಮಾಸವಾಗಿ 'ಕುರುಚರಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

('ಟ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-794. ಭಿಕ್ಷಾ-ಸೇನಾಸದಾಯೇಷು ಚ(3.2.17)

ವೃತ್ತಿ- ಭಿಕ್ಷಾಚರಃ| ಸೇನಾಚರಃ| ಆದಾಯೇತಿ ಲೃಬನ್ತಮ್| ಆದಾಯಚರಃ|

ಪ.ಭೇ- ಭಿಕ್ಷಾ, ಸೇನಾ, ಆದಾಯೇಷು, ಚ |

ಅ.ವೃ- 'ಚರೇಷ್ಠಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚರೇಃ' ಮತ್ತು 'ಟಃ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಹಾಗೂ 'ಸುಪಿಷ್ಠಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ವಚನ ವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿದ ನಂತರ 'ಸುಪ್ಪು' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಧಾತೋಃ', 'ಪ್ರತ್ಯಯಃ' ಮತ್ತು 'ಪರಶ್ಚ' ಎಂಬವುಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಭಿಕ್ಷಾ, ಸೇನಾ ಮತ್ತು ಆದಾಯ ಎಂಬ ಈ ಸುಬಂತಗಳು ಉಪಪದವಾಗಿದ್ದಾಗ 'ಚರ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಟ(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-1. ಭಿಕ್ಷಾಚರಃ-ಭಿಕ್ಷಾಂ ಚರತಿ ಇತಿ ಭಿಕ್ಷಾಚರಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. (ಭಿಕ್ಷಾಗಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವವನು). ಚರ-ಗತಿಭಕ್ಷಣಯೋಃ ಎಂಬುದು ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿ ಭಿಕ್ಷಾ ಎಂಬ ಕರ್ಮಪದವನ್ನು ಉಪಪದವಾಗಿಯುಳ್ಳ 'ಚರ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟ' ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾ-2. ಸೇನಾಚರಃ-ಸೇನಾಯಾಂ ಚರತಿ ಇತಿ ಸೇನಾಚರಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. (ಸೈನ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವವನು). ಸೇನಾರೂಪ ಉಪಪದಸಹಿತವಾದ 'ಚರ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಟ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾ-3.ಆದಾಯಚರಃ-ಆದಾಯ ಚರತಿ ಇತಿ ಆದಾಯಚರಃ (ತೆಗೆದು ಕೊಂಡು ಸಂಚರಿಸುವವನು). ಇದು 'ಲೃಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಪದವಾಗಿದೆ. ಉಪಪದ ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ ಇದು ಕೃದಂತವಾಗುವುದರಿಂದ,

ಆದಾಯಚರಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಕೃತ್ತದ್ವಿತಸಮಾಸಾಶ್ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಹಾಗೂ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ, ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ಈ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥವಿರಬೇಕೆಂದು ನಿಯಮವಿಲ್ಲ.

('ಕೃಷ್ಣಾ' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಟ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-795. ಕೃಷ್ಣಾ ಹೇತು-ತಾಙ್ಗೀಲ್ಯಾನುಲೋಮ್ಯೇಷು(3.2.20)

ವೃತ್ತಿ- ಏಷು ದ್ಯೋತೇಷು ಕರೋತೇಷ್ಠಃ ಸ್ಯುತ್|

ಅ.ವೃ - 'ಚರೇಷ್ಠಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು ಹಿಂದಿನಂತಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಹೇತು (ಕಾರಣ), ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯ, (ತತ್ತ್ವಭಾವ) ಮತ್ತು ಅನುಲೋಮ್ಯ (ಅನುಕೂಲವಾಗಿ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು) ಈ ಅರ್ಥಗಳು ತೋರುವಾಗ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಟ'(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ 'ಸ' ಕಾರವನ್ನು ಅದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-796. ಅತಃ ಕೃ-ಕಮಿ-ಕಂಸ-ಕುಂಭ-ಪಾತ್ರ-ಕುಶಾ-

ಕರ್ಣೀತ್ವನಿವೃದ್ಧಯಸ್ಕು (8.3.46)

ವೃತ್ತಿ- ಆದುತ್ತರಸ್ಯ ಅನ್ವಯಸ್ಯ ವಿಸರ್ಗಸ್ಯ ಸಮಾಸೇ ನಿತ್ಯಂ ಸಾದೇಶಃ ಕರೋತ್ಯಾದಿಷು ಪರೇಷು ಯಶಸ್ಕರೀ ವಿದ್ಯಾ ಶ್ರಾದ್ಧಕರಃ| ವಚನಕರಃ|

ಪ. ಭೇ. - ಅತಃ, ಕೃ-ಕಮಿ-ಕಂಸ-ಕುಂಭ-ಪಾತ್ರ-ಕುಶಾ-ಕರ್ಣೀಷು, ಅನವ್ಯಯಸ್ಕು

ಅ.ವ್ಯ - 'ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವು, 'ಸೋಽಪದಾದೌ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಹಾಗೆಯೇ 'ನಿತ್ಯಂ ಸಮಾಸೇಽನುತ್ತರಪದಸ್ಯಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪೂರ್ಣಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ - ಅವ್ಯಯಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ'ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಕೃ, ಕಮಿ, ಕಂಸ,ಕುಂಭ, ಪಾತ್ರ, ಕುಶಾ ಮತ್ತು ಕರ್ಣಿ ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಪರವಾದಾಗ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಸ'ಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಸರ್ಗದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಸ'ಕಾರಾದೇಶ ಬರುವಾಗ ಈ ಕೆಳಗಿನ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು.

1. ಅವ್ಯಯಭಿನ್ನವಾದ ವಿಸರ್ಗದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲೇ 'ಸ'ಕಾರಾದೇಶವಾಗುತ್ತದೆ.
2. ಸ್ಥಾನಿಯಾದ ವಿಸರ್ಗವು ಹ್ರಸ್ವ ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರಬೇಕು.
3. ವಿಸರ್ಗದ ನಂತರ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಕೃ,ಕಮಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಶಬ್ದವು ಇರಬೇಕು.
4. ಇವೆಲ್ಲ ಕಾರ್ಯಗಳು ಸಮಾಸದಲ್ಲಿಯೇ ಆಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ - ಯಶಸ್ಕರೀ-(ಯಶಸ್ಸಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ವಿದ್ಯೆ) ಯಶಃ ಕರೋತಿ ಇತಿ ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಯಶಸ್+ಅಮ್+ಕೃ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರ ಹಾಗು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೇತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಟ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಉಪಪದ ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ 'ಅಮ್' ಶಬ್ದದ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಯ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು 'ಅರ್' ಆಗಿ ಯಶಸ್ಕರ್+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಇದು 'ಟಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ಸ್ತೀಲಿಜ್ಞದಲ್ಲಿ 'ಜೀಪ್' (ಈ) ಬಂದು, 'ಅ'ಕಾರವು 'ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಯಶಸ್ಕರೀ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಜಿಹ್ವಾಮೂಲಿಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಸ'ಕಾರವೇ ಬಂದಿದೆ. ಶ್ರಾದ್ಧಕರಃ ಶ್ರಾದ್ಧಂ ಕರ್ತುಂ ಶಿಲಂ ಯಸ್ಯ (ಯಾರಿಗೆ ಶ್ರಾದ್ಧಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವವಿದೆಯೋ

ಅವನು) ಇಲ್ಲಿ ತಾಜ್ಜೀಲ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಟ'ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ.

ವಚನಕರಃ - ವಚನಂ ಕರೋತಿ ಇತಿ ವಿಗ್ರಹಃ। (ಆಜ್ಞಾಪಾಲಕ) ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದಿನಂತೆ ವಚನ+ಅಮ್+ಕೃ+ಅ('ಟ') ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ.

(ಖಶ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 797. ಏಹೇಃ ಖಶ್‌(3.2.28)

ವೃತ್ತಿ-ಣ್ಯನ್ತಾತ್ ಏಹೇಃ ಖಶ್ ಸ್ಯಾತ್‌

ಅ.ವೃ- 'ಕರ್ಮಣ್ಯಣ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ಮಣಿ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಣಿಜನ್ತವಾದ ಏಜ್ಯ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ 'ಖಶ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

('ಮುಮ್' ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 798. ಅರುದ್ವಿಷದಜನ್ತಸ್ಯ ಮುಮ್‌(6.3.67)

ವೃತ್ತಿ- ಅರುಷೋ ದ್ವಿಷತೋಽಜನ್ತಸ್ಯ ಚ ಮುಮಾಗಮಃ ಸ್ಯಾತ್‌ ಖಿದನ್ತೇ ಪರೇ ನ ತು ಅವ್ಯಯಸ್ಯ ಶಿತ್ವಾಚ್ಚವಾದಿಃ। ಜನಮೇಜಯತೀತಿ ಜನಮೇಜಯಃ।

ಪ.ಛೇ - ಅರುಸ್, ದ್ವಿಷತ್, ಅಜನ್ತಸ್ಯ ಮುಮ್‌ ।

ಅ.ವೃ- 'ಅಲುಗುತ್ತರಪದೇ' ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ತರಪದೇ ಎಂಬ ಪದವು ಹಾಗೂ 'ಖಿತ್ಯನವ್ಯಯಸ್ಯ' ಪೂರ್ಣಸೂತ್ರವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ - ಅರುಸ್, ದವಿಷತ್ ಹಾಗೆಯೇ ಅಜಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮುಮ್ ಆಗಮವು. ಖಿದನ್ತಪದವು ಉತ್ತರಪದವಾದಾಗ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ಆಗಮವು ಅವ್ಯಯಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಖಶ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಶಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಶಬಾದಿಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

'ತಿಜ್ ಶಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮ್' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಖಶ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಇದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಶಪ್' ಆದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ:- ಜನಮೇಜಯಃ ಜನಂ ಏಜಯತಿ ಇತಿ ವಿಗ್ರಹಃ. (ಜನರನ್ನು ನಡುಗಿಸುವವನು). ಇದು ಪರೀಕ್ಷಿತನ ಮಗನ ಹೆಸರು. ಏಜ್ಯ ಕಂಪನೇ ಎಂಬುದು ಧಾತು. ಇದರಲ್ಲಿ 'ಯ'ಕಾರವು ಇತ್ತಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಣಿಜ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದರಿಂದ ಏಜ್+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇದರ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ 'ಜನಮ್' ಎಂದು ಕರ್ಮ ಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿದೆ. ಜನ+ಅಮ್+ಏಜ್+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಖಶ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಜನ+ಅಮ್+ಏಜ್+ಇ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಶಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಜನ+ಅಮ್+ಏಜ್+ಇ+ಅ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಕೊನೆಯ ಎರಡು

ಅಕಾರಗಳಿಗೆ 'ಅತೋಗುಣೇ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದು ಒಂದು ಅಕಾರವಾಗಿ, ಜನ+ಅಮ್+ಏಜ್+ಇ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವಾಗಿ ಜನ+ಅಮ್+ಏಜ್+ಏ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಏ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅಯ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಜನ+ಅಮ್+ಏಜ್+ಅಯ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅಮ್'ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಕರ್ತೃ' ಕರ್ಮಣೋಃ ಕೃತಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬಂದು, ಜನ+ಅಸ್ (ಜಸ್) +ಏಜ್+ಅಯ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಉಪಪದಮತಿಜ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಪದ ಸಮಾಸವಾಗಿ 'ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಷ್ಠೀಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಜನ+ಏಜ್+ಅಯ್+ಅ+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮುಮ್ (ಮ್) ಆಗುವವು 'ಮಿದಚೋನ್ವಾತ್ ಪರಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಜನ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ನಕಾರೋತ್ತರ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಅಂತ್ಯಾವಯವವಾಗಿ ಬಂದು, ಜನ+ಮ್+ಏಜ್+ಅಯ್+ಅ+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ 'ಜನಮೇಜಯಃ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(‘ಖಜ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 799. ಪ್ರಿಯವಶೇ ವದಃ ಖಜ್! (3.2.38)

ವೃತ್ತಿ- ಪ್ರಿಯಂವದಃ! ವಶಂವದಃ!

ಅ.ವೃ- 'ಕರ್ಮಣ್ಯಾಣ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ಮಣಿ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಪ್ರಿಯ ಮತ್ತು ವಶ ಎಂಬ ಕರ್ಮ ಪದಗಳು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ 'ವದ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಖಜ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಖಜ್‌ನಲ್ಲಿ 'ಖ'ಕಾರ ಹಾಗೂ 'ಚ'ಕಾರಗಳು ಇತ್ ಆಗಿದ್ದು 'ಅ'ಕಾರ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಪ್ರಿಯಂ ವದಃ - ಪ್ರಿಯಂ ವದತಿ ಇತಿ ವಿಗ್ರಹಃ! (ಮಧುರ ಭಾಷಿ). ಪ್ರಿಯ+ಅಮ್ ಎಂದು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ವದ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಖಜ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪ್ರಿಯ+ಅಮ್+ವದ್+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಉಪಪದ ಸಮಾಸವಾದ ನಂತರ 'ಅಮ್'ನ ಲೋಪವಾಗಿ ಪ್ರಿಯ+ವದ್+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಅರುದ್ವಿಷದಜಸ್ತಸ್ಯ ಮುಮ್' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಮುಮ್' ಆಗುವವು ಬಂದು ಪ್ರಿಯ+ಮ್+ವದ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ 'ಪ್ರಿಯಂವದಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವಶಂವದಃ-ವಶಂ ವದತಿ ಇತಿ ವಿಗ್ರಹಃ (ಅಧೀನನಾಗಿ ಮಾತನಾಡುವವನು). ವಶಂ ಎಂಬುದು ಉಪಪದವಾಗಿದೆ. ಉಳಿದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು 'ಪ್ರಿಯಂವದಃ' ಎಂಬಂತೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(‘ಮನಿನ್’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-800. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ! (3.2.75)

ವೃತ್ತಿ- ಮನಿನ್, ಕ್ಷನಿಪ್, ವನಿಪ್, ವಿಜ್ ಎತೇ ಪ್ರತ್ಯಯಾ ಧಾತೋಃ ಸ್ಯುಃ!

ಅ.ವೃ - 'ಆತೋ-ಮನಿನ್-ಕ್ಷನಿಪ್-ವನಿಪಶ್ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮನಿನ್,

ಕ್ಷನಿಪ್, ವನಿಪ: ಎಂಬ ಪದಗಳೂ ಮತ್ತು 'ವಿಜುಪೇ ಛಂದಸಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಿಜ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರವಾದ 'ಆತೋ-ಮನಿನ್-ಕ್ಷನಿಪ್ ವನಿಪಶ್ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಆ'ದಂತ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ವೈದಿಕ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಅನ್ಯೇಭ್ಯಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಮನಿನ್, ಕ್ಷನಿಪ್, ವನಿಪ್ ಮತ್ತು ವಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಲೌಕಿಕ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಇತರ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೂ ಬರುತ್ತವೆ.

(‘ವಶ್’ ಮೊದಲಾದ ‘ಕೃತ್’ ಗೆ ಇಣ್ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 801. ನೇಡ್ ವಶಿ ಕೃತಿ (7.2.8)

ವೃತ್ತಿ- ವಶಾದೇಃ ಕೃತಃ ಇಣ್ ನ ಸ್ಯಾತ್ ಶೃ-ಹಿಂಸಾಯಾಮ್ ಸುಶರ್ಮಾ ಪ್ರಾತರಿತ್ವಾ

ಪ.ಛೇ - ನ, ಇಟ್, ವಶಿ, ಕೃತಿ ।

ಅರ್ಥ - ‘ವಶ್’ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿ ಬರುವ ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಆದಿಯಲ್ಲಿವುಳ್ಳ ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ‘ಇಟ್’ ಆಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ:- ಸುಶರ್ಮಾ - ಸುಷ್ಠು ಶೃಣಾತಿ-ಹಿಂಸಿ ಪಾಪಾನ್ ಇತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. (ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪಾಪಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವನು.) ‘ಸು’ ಪೂರ್ವಕ ‘ಶ್ಲ್ಯಾ’ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಮನಿನ್(ಮನ್) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸು+ಶ್ಲ್ಯಾ+ಮನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯ ಇಡ್ ವಲಾದೇಃ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಟ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿ ‘ಯೋ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಸುಶರ್+ಮನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ‘ಸುಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚಿದ ಮೇಲೆ, ಸುಶರ್+ಮನ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ‘ಸ್’ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಹಲ್‌ಜಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸಿ ಅಪ್ಪಕ್ರಂ ಹಲ್’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ನಾಂತ ಉಪಧಿಗೆ ‘ಸರ್ವನಾಮಸ್ಯಾನೇ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಸುಶರ್+ಮಾನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ‘ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಸ್ತಸ್ಯ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ನ್’ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ‘ಸುಶರ್ಮಾ’ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-ಪ್ರಾತರಿತ್ವಾ - ಪ್ರಾತಃ ವಿತಿ ಗಚ್ಛತಿ ಇತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ= (ಪ್ರಾತಃ ಕಾಲವನ್ನು ತಿಳಿಯುವವನು). ಪ್ರಾತರ್ ಪೂರ್ವಕ ಇಣ್ ಗತೌ ಎಂಬುದು ಧಾತು. ಪ್ರಾತರ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ‘ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷನಿಪ್(ವನ್) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪ್ರಾತರ್+ಇ+ವನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ‘ವನ್’ಗೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ‘ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯ ಇಡ್ವಲಾದೇಃ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಟ್ ಬರಲು ‘ನೇಡ್-ವಶಿ-ಕೃತಿ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದು ನಿಷೇಧವಾಗಿ ‘ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್’ ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ತುಕ್’ ಆಗಮ ಬಂದು ಪ್ರಾತರ್+ಇ+ತ್+ವನ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ,

‘ನ್’ ಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ ‘ಪ್ರಾತರಿತ್ವನ್’ ಎಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಪ್ರಾತರಿತ್ವಾ ಎಂಬ ಸುಬಂತ್ವ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(‘ಆತ್’ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 802. ವಿಡ್-ವನೋರನುನಾಸಿಕಸ್ಯಾತ್ (6.4.41)

ವೃತ್ತಿ- ಅನುನಾಸಿಕಸ್ಯಾತ್ಸ್ಯಾತ್ ವಿಜಾಯತ ಇತಿ ವಿಜಾವಾ ಓಣ್ಯ ಅಪನಯನೇ ಅವಾವಾ ವಿಚ್-ರುಷ್-ರಿಷ್ ಹಿಂಸಾಯಾಮ್ ರೋಟ್, ರೇಟ್, ಸುಗಣ್

ಪ.ಚೇ - ವಿಡ್ವನೋಃ, ಅನುನಾಸಿಕಸ್ಯ, ಆತ್ |

ಅ.ವೃ - ‘ಅಂಗಸ್ಯ’ ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ - ವಿಚ್ ಮತ್ತು ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ, ಅನುನಾಸಿಕ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ‘ಆ’ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ‘ಅನುನಾಸಿಕಸ್ಯ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅಂಗಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ತದಂತ-ವಿಧಿಯಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕಾಂತದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ‘ಅಲೋನ್ವಸ್ಯ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ಎಂದು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ‘ವನ್’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷನಿಪ್ ಮತ್ತು ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಇವೆರಡೂ ಪ್ರತ್ಯಯಯಗಳಲ್ಲೂ ಕೊನೆಗೆ ‘ವನ್’ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ವಿಜಾವಾ: ವಿಜಾಯತೇ ಇತಿ ವಿಜಾವಾ ಇತಿ ವಿಗ್ರಹಃ (ವಿಶೇಷ ರೂಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವವನು). ‘ವಿ’ ಪೂರ್ವಕ ‘ಜನ್’ ಧಾತುವಿಗೆ ‘ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ’ ಎಂಬುದರಿಂದ (ವನ್) ‘ವನಿಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ವಿ+ಜನ್ +ವನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ‘ನ್’ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಆ’ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ವಿ+ಜ+ಆ+ವನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸರ್ವಣದೀರ್ಘವಾಗಿ ‘ವಿಜಾವನ್’ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಪಧಾದೀರ್ಘವಾಗಿ ವಿಜಾವಾನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ‘ನ್’ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ‘ವಿಜಾವಾ’ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ವೈದಿಕ ಪ್ರಯೋಗವಾಗಿದೆ.

ಗಮನಿಸಿ: ‘ವಿಚ್’ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪ್ರಯೋಗವೂ ವೇದದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದರ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ವೈದಿಕ ಪ್ರಕಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು.

ಅವಾವಾ - ಅಪಹರಣ ಮಾಡುವವನು. ಓಣ್ಯ ಅಪನಯನೇ ಎಂಬುದು ಧಾತು. ಇದರಲ್ಲಿ ‘ಋ’ಕಾರವು ಇತ್. ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ‘ವನಿಪ್(ವನ್)’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಓಣ್+ವನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಣ್’ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಆ’ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ಓ+ಆ+ವನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ‘ಓ’ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಅವ್’ ಆದೇಶವಾಗಿ ಅವ್+ಆ+ವನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘ ಹಾಗೂ ‘ನ್’ಕಾರಲೋಪಗಳಾಗಿ ‘ಅವಾವಾ’ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

ಉದಾ - ರೋಟ್ - ‘ರುಷ್’ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ವಿಚ್

ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ರುಷ್+ವಿಚ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಂತೆ ಭಾವಿಸಿ, ಇದು ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾಗುವುದರಿಂದ, ಲಘೂಪದ ಗುಣವಾಗಿ 'ರೋಷ್' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ರೋಷ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಸ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಷ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಟ್'ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ 'ರೋಟ್' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ರೇಟ್-ಇದರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹಿಂದಿನಂತೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ 'ರಿಷ್' ಎಂಬುದು ಧಾತು.

ಸುಗಣ್-ಸುಷ್ಪು ಗಣಯತಿ ಇತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ (ಚೆನ್ನಾಗಿ ಎಣಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥ). ಗಣ-ಸಂಖ್ಯಾನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಣಿಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು 'ಗಣಿ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಸು-ಪೂರ್ವಕವಾದ 'ಗಣಿ'ಗೆ 'ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ವಿಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಣೇರನಿಟ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಹಾಗು ಉಪಪದ ಸಮಾಸಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸು+ಗಣ್=ಸುಗಣ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಕ್ಷಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 803. ಕ್ಷಿಪ್ ಚಿ (3.2.76)

ವೃತ್ತಿ- ಅಯಮಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ ಉಖಾಸ್ತತ್ ಪರ್ಣಧ್ವತ್ ವಾಹಭೃತ್ |

ಅ.ವೃ - 'ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಚನ ವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿ 'ದೃಶ್ಯತೇ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ - ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಕ್ಷಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಕ್ಷಿಪ್' ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಕಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಹಾಗು ವೃದ್ಧಿಗಳ ನಿಷೇಧವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತುಕ್' ಆಗಮವು ಬರುವುದಕ್ಕಾಗಿ. 'ಕ್ಷಿಪ್'ನಲ್ಲಿ 'ಪ್'ಕಾರದ ಲೋಪವಾಗಿದೆ. 'ಕಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಯಲ್ಲಿ 'ನ'ಕಾರವಿದ್ದರೆ ಅದರ ಲೋಪವೂ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಉಖಾಸ್ತತ್- ಉಖಾಯಾಃ ಸ್ತಂಸತೇ ಇತಿ ಉಖಾಸ್ತತ್-(ಯಜ್ಞಪಾತ್ರದಿಂದ ಸೋರುವುದು ಎಂದರ್ಥ). 'ಉಖಾ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಪಂಚಮ್ಯಂತ ಉಖಾ ಪೂರ್ವಕ ಸ್ತಂಸ್-ಅವಸ್ತಂಸನೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಷಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಉಖಾ+ಸ್ತಂಸ್+ಕ್ಷಿಪ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಕ್ಷಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಉಖಾ+ಸ್ತಂಸ್=(ಸ್ತಂಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ನ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದು ಸ್ತಂಸ್ ಎಂದಾಗಿದೆ.) ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಾತೀಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಹಾಗು ವಿಭಕ್ತಿ ಲೋಪಗಳಾದ ನಂತರ 'ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ ಉಪಧಾಯಾಃ ಕಿಚಿತಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್ತಂಸ್' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅನುಸ್ವಾರ ಸ್ಥಾನೀಯ 'ನ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ

ಉಖಾ+ಸ್ರಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಮಾಸವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಹಾಗು 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಉಖಾ+ಸ್ರಸ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಹಲ್ಯಾಭ್ಯೋ' 'ದಿಂದ 'ಸ್'ಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಸ್ರಸ್'ನ 'ಸ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ವಸು-ಸ್ರಂಸು-ಧ್ವಂಸ್ಸನಡುಹಾಂ ದಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ದ'ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ಉಖಾ+ಸ್ರದ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ವಾಽವಸಾನೇ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಚರ್ತ್ವವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬಂದು, ಉಖಾ+ಸ್ರತ್=ಉಖಾಸ್ರತ್ ಎಂದೂ, ಚರ್ತ್ವ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಉಖಾ+ಸ್ರದ್= ಉಖಾಸ್ರದ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರ್ಣಧ್ವತ್-ಪರ್ಣಾತ್ ಧ್ವಂಸತೇ ಇತಿ ಪರ್ಣಧ್ವತ್ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. (ಎಲೆಯಿಂದ ಜಾರುವಂಥಾದ್ದು ಎಂದರ್ಥ). ಇದರ ರೂಪವನ್ನು ಹಿಂದಿನಂತೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಾಹಭ್ರಟ್-ವಾಹಾತ್ ಭ್ರಂಶತೇ ಇತಿ ವಾಹಭ್ರಟ್ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ (ಕುದುರೆ ಅಥವಾ ವಾಹನದಿಂದ ಕೆಳಗೆ ಬೀಳುವವನು). ಇಲ್ಲಿ ವಾಹಭ್ರತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ವ್ರಶ್ಚ-ಭ್ರಶ್ಚ...' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್'ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ 'ಝಲಾಂ ಜಶೋನ್ತೇ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಡ್'ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ವಾಹಭ್ರಡ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ವಾಽವಸಾನೇ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಡ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಟ್'ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ 'ವಾಹಭ್ರಟ್' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಣಿನಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 804. ಸುಪ್ಯಾಕಾಠೌ ಣಿನಿಸ್ತಾಚ್ಛೇಲ್ಯೇ(3.2.78)

ವೃತ್ತಿ- ಅಜಾತ್ಯರ್ಥೇ ಸುಪಿ ಧಾತೋಃ ಣಿನಿಸ್ತಾಚ್ಛೇಲ್ಯೇ ದ್ಯೋತೈಃ ಉಷ್ಣಭೋಜೇ ಪ.ಛೇ - ಸುಪಿ, ಅಜಾತೌ, ಣಿನಿಃ, ತಾಚ್ಛೇಲ್ಯೇ |

ಅರ್ಥ - ಜಾತ್ಯರ್ಥಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಸುಬಂತವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃವಿನ ಸ್ವಭಾವವು ತೋರುವಾಗ 'ಣಿನಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ - ಉಷ್ಣ-ಭೋಜೇ - ಉಷ್ಣಂ ಭುಂಕ್ತೇ ತಚ್ಛೇಲಂ (ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾಪಃ) ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. (ಬಿಸಿ ಬಿಸಿಯಾದ ಊಟವನ್ನು ಮಾಡುವವನು). ಇಲ್ಲಿ 'ಉಷ್ಣಂ' ಎಂಬುದು ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಜಾತ್ಯರ್ಥಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಸುಬಂತ ಉಪಪದವಾಗಿದೆ ಮತ್ತು ತಾಚ್ಛೇಲ್ಯಾರ್ಥವೂ (ಸ್ವಭಾವಾರ್ಥ) ಗಮ್ಯಮಾನವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಿನಿ' (ಇನಿ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಉಷ್ಣ+ಅಮ್+ಭುಜ್+ಇನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಕ್ಯತಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಷ್ಣ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬಂದು, ಉಷ್ಣ+ಅಸ್(ಜಸ್)+ಭುಜ್+ಇನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪುಗಂತ ಲಘೂಪದ ಗುಣವಾಗಿ ಉಷ್ಣ+ಅಸ್+ಭೋಜ್+ಇನ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಉಪಪದಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ 'ಸುಪ್'ಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಉಷ್ಣಭೋಜನ್' ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಹಾಗು 'ನ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಉಷ್ಣಭೋಜೇ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(‘ಣಿ’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 805. ಮನಃ(3.2.82)

ವೃತ್ತಿ- ಸುಪಿ ಮನ್ಯತೇಃ ಣಿನಿಃ ಸ್ಯಾತ್ | ದರ್ಶನೀಯಮಾನೀ|

ಅ.ವೃ - ‘ಸುಪ್ಯಜಾತೌ ಣಿನಿಸ್ತಾಚ್ಛೇಲ್ಯೇ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸುಪಿ’ ಮತ್ತು ‘ಣಿನಿಃ’ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ - ‘ಮನ್’ ಧಾತುವಿಗೆ ಸುಬಂತ ಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿದ್ದಾಗ ಣಿನಿ(ಇನ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ 1.- ದರ್ಶನೀಯ ಮಾನೀ - (ಸುಂದರನನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ). ದರ್ಶನೀಯಮ್ ಎಂಬ ಸುಬಂತ ಪದವು ಮನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಪಪದವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಣಿನಿ(ಇನ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ದರ್ಶನೀಯಮ್+ಮನ್+ಇನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಉಪಪದಸಮಾಸವಾಗಿ ‘ಸುಪ್’ ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಉಪಧಾ ‘ಅ’ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ದರ್ಶನೀಯ+ಮಾನ್+ಇನ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಉಪಧಾ(ಇ)ದೀರ್ಘವಾಗಿ ‘ನ್’ ಮತ್ತು ‘ಸ್’ ಗಳಿಗೆ ಲೋಪಬಂದು ದರ್ಶನೀಯಮಾನೀ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

(‘ಖಶ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 806. ಆತ್ಮಮಾನೇ ಖಶ್ ಚ (3.2.83)

ವೃತ್ತಿ- ಸಕರ್ಮಕೇ ಮನನೇ ವರ್ತಮಾನಾತ್ ಮನ್ಯತೇಃ ಸುಪಿ ಖಶ್ ಸ್ಯಾತ್| ಚಾಣ್ಣಿನಿಃ| ಪಂಡಿತಮಾತ್ಮಾನಂ ಮನ್ಯತೇ ಪಂಡಿತಮ್ನಃ| ಪಂಡಿತಮಾನೀ|

ಅ.ವೃ - ‘ಸುಪ್ಯಜಾತೌ ಣಿನಿಸ್ತಾಚ್ಛೇಲ್ಯೇ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸುಪಿ’ ಮತ್ತು ‘ಣಿನಿಃ’ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಹಾಗೂ ‘ಮನಃ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಮನಃ’ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ - ‘ಮನ್’ ಧಾತುವಿಗೆ ಯಾರು ಕರ್ತೃವಾಗಿದ್ದಾನೋ ಅವನೇ ಕರ್ಮವಾಗಿ ತೋರುವಾಗ ಹಾಗೂ ಸುಬಂತವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ‘ಖಶ್’ ಮತ್ತು ‘ಣಿನಿಃ’ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ‘ಚ’ ಶಬ್ದದಿಂದ ‘ಣಿನಿಃ’ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಗೃಹೀತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪಂಡಿತಮ್ನಃ| ಆತ್ಮಾನಂ ಪಂಡಿತಂ ಮನ್ಯತೇ ಇತಿ ವಿಗ್ರಹಃ|(ತನ್ನನ್ನು ಪಂಡಿತನೆಂದು ಭಾವಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವನು) (ತಾನು ಪಂಡಿತನಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಪಂಡಿತನೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥ).

ಇಲ್ಲಿ ‘ಮನ್’ ಧಾತುವಿನ ಕರ್ತೃವಾದ ಪಂಡಿತ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದವನು ತನ್ನನ್ನು ಪಂಡಿತನೆಂದು ಭಾವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ಮನ್’ ಧಾತುವು ಆತ್ಮಮಾನೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ‘ಪಂಡಿತ’ ಶಬ್ದವು ಕರ್ತೃವೂ ಮತ್ತು ಕರ್ಮವಾಗಿಯೂ

ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ, 'ಮನ್' ಜ್ಞಾನೇ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕನೇ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ 'ಖಶ್'(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಕೃದ್ಯೋಗದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪಂಡಿತ+ಅಸ್(ಜಸ್)+ಮನ್+ಅ(ಖಶ್) ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ಖಶ್' 'ಶಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು "ಕರ್ತರಿ ಶಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಪ್' ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ದಿವಾದಿ ಗಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ದಿವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಯನ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶ್ಯನ್' (ಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಮನ್+ಯ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪರರೂಪ ಬಂದು 'ಮನ್ಯ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಉಪಪದಮತಿಜ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಪದಸಮಾಸವಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸುಪ್'(ಜಸ್)-ಲೋಪವಾಗಿ ಪಂಡಿತ+ಮನ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅರುರ್ಧ್ವಿಷದಜನ್ತಸ್ಯ ಮುಮ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಖಿತ್' (ಖಶ್) ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ, 'ಮುಮ್'(ಮ್) ಆಗಮವು ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಮತ್ತು ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದಮೇಲೆ ಪಂಡಿತಮ್+ಮನ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯವಾದಮೇಲೆ, ಪಂಡಿತಮನ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಂಡಿತಮಾನೀ - ಆತ್ಮಾನಂ ಪಂಡಿತಂ ಮನ್ಯತೇ ಇತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. (ತನ್ನನ್ನು ಪಂಡಿತನೆಂದು ಭಾವಿಸುವವ). (ತಾನು ಪಂಡಿತನಾಗಿದ್ದು, ತನ್ನನ್ನು ಪಂಡಿತನೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥ).

'ಖಶ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಚ'ಕಾರದ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ 'ಣಿನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಉಪಪದ ಸಮಾಸ ಹಾಗು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಉಪಧಾ-ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ (ಇನ್) ಣಿನ್ ಇನ್ನಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದನಂತರ ಸು ಹಾಗು 'ನ'ಕಾರಗಳ ಲೋಪವಾಗಿ ಉಪಧಾ-ದೀರ್ಘವಾಗಿ 'ಪಂಡಿತಮಾನೀ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಕ್ರಸ್ತ' ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-೩೦೭. ಐತ್ಯನವ್ಯಯಸ್ಯ (6.3.66)

ವೃತ್ತಿ-ಖಿದನ್ತೇ ಪರೇ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ಹ್ರಸ್ವಃ ನ ತು ಅವ್ಯಯಸ್ಯ ತತೋ ಮುಮ್ | ಕಾಲಿಮ್ನಾ |

ಪ.ಛೇ - ಖಿತಿ, ಅನವ್ಯಯಸ್ಯ |

ಅ.ವೃ- 'ಅಲುಗುತ್ತರಪದೇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯ 'ಉತ್ತರಪದೇ' ಎಂಬುದರ ಅಧಿಕಾರವಿದೆ. 'ಇಕೋ ಹ್ರಸ್ವೋಽಜ್ಞೋಗಾಲವಸ್ಯ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹ್ರಸ್ವಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ - ಖಿದಂತ ಶಬ್ದವು ಉತ್ತರಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವಪದದ ಅಂತ್ಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ 'ಹ್ರಸ್ವ'ವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅವ್ಯಯವು ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿ ಇರದೇ ಇದ್ದಾಗ.

ಉದಾ -ಕಾಲಿಮ್ನಾ - ಆತ್ಮಾನಂ ಕಾಲೀಂ ಮನ್ಯತೇ ಇತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ.

(ತನ್ನನ್ನು ಕಾಲಿ ಎಂದು ಭಾವಿಸುವವಳು).

‘ಮನ್’ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ತ್ರಿಯಾಗಿರುವಾಗ ಸ್ತ್ರೀಯೇ ಕರ್ಮವಾಗಿ ಉಪಪದವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಖಶ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಉಪಪದಸಮಾಸವಾಗಿ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ‘ಶ್ಯನ್’ ಬಂದು ಪೂರ್ವಪದವಾದ ‘ಕಾಲೀ’ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಹಾಗೂ ‘ಮುಮ್’ ಆಗಮಗಳು ಬಂದು ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ‘ಟಾಪ್’(ಆ) ಬಂದು ‘ಕಾಲಿಮ್ಮನ್ಯಾ’ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತವೆ.

(‘ಣಿನಿ’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 808. ಕರಣೇ ಯಜಃ|(3.2.85)

ವೃತ್ತಿ- ಕರಣೇ ಉಪಪದೇ ಭೂತಾರ್ಥಯಜಃಃ ಣಿನಿಃ ಕರ್ತೃಃ ಸೋಮೇನೇಷ್ಟವಾನ್ ಸೋಮಯಾಜೇಃ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಜೇಃ

ಅ.ವೃ - ‘ಸುಪ್ಯಜಾತೌ ಣಿನಿಸ್ತಾಚ್ಛೇಲ್ಯೇ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಣಿನಿಃ’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ - ಕರಣವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಭೂತಕಾಲ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕ ‘ಯಜ್’ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಣಿನಿ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ - ಸೋಮಯಾಜೇ - ಸೋಮೇನ ಇಷ್ಟವಾನ್ - (ಸೋಮಲತೆಯಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡಿದವನು). ಇಲ್ಲಿ ಸೋಮಲತೆಯು ಯಾಗಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು (ಸೋಮ) ಉಪಪದವಾಗಿವುಳ್ಳ ಭೂತಕಾಲಾರ್ಥಕ ‘ಯಜ್’ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಣಿನಿ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯವಾಗಿ ‘ಸೋಮಯಾಜೇ’ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಜೇ - ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿದವನು. ಇದರ ರೂಪವನ್ನು ಹಿಂದಿನಂತೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(‘ಕ್ವನಿಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-809. ದೃಶಃ ಕ್ವನಿಪ್| (3.2.94)

ವೃತ್ತಿ- ಕರ್ಮಣಿ ಭೂತೇ ಪಾರಂದೃಷ್ಟವಾನ್ ಪಾರದೃಶ್ವಾ

ಅ.ವೃ - ಭೂತೇ, ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ ಇವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ. ‘ಕರ್ಮಣಿ ಹನಃ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಕರ್ಮಣಿ’ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ - ಕರ್ಮಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಭೂತಕಾಲಕ್ರಿಯೆಯು ‘ದೃಶ್’ ಧಾತುವಿನಿಂದ ತೋರುವಾಗ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಕ್ವನಿಪ್’(ವನ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪಾರದೃಶ್ವಾ ಪಾರಂ ದೃಷ್ಟವಾನ್-ದಡವನ್ನು ನೋಡಿದವನು (ಪಾರಂಗತನು). ಪಾರ+ಅಮ್+ದೃಶ್+ವನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಉಪಪದ ಸಮಾಸವಾಗಿ ‘ಅಮ್’ಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಪಾರ+ದೃಶ್+ವನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ

ಸುಪ್, ಸುಪ್-ಲೋಪ, ಉಪಧಾದೀರ್ಘವಾಗಿ, ಪಾರ+ದ್ಯಶ್+ವಾನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ನ್'ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಪಾರದ್ಯಶ್ವ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

('ಕ್ಷನಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 810. ರಾಜನಿ ಯುಧಿ ಕೃತ್ಯಾಃ (3.2.95)

ವೃತ್ತಿ- ಕ್ಷನಿಪ್ ಸ್ಯಾತ್ | ಯುಧಿರನ್ವರ್ಭಾವಿತಞ್ಕರ್ಥಃ | ರಾಜಾನಮ್ ಯೋಧಿತವಾನ್ ರಾಜಯುಧ್ವಾ ರಾಜಕೃತ್ವಾ

ಅ.ವೃ -ಭೂತೇ, ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ ಇವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ. 'ಕರ್ಮಣಿ ಹನಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಕರ್ಮಣಿ' ಎಂಬ ಪದವು, ಹಾಗೆಯೇ 'ದೃಶೇಃ ಕ್ಷನಿಪ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಷನಿಪ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ - 'ರಾಜನ್' ಎಂಬ ಕರ್ಮಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಭೂತಕಾಲ ಕ್ರಿಯೆಯು 'ಯುಧ್' ಹಾಗು 'ಕೃ' ಧಾತುಗಳಿಂದ ತೋರುವಾಗ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಕ್ಷನಿಪ್' (ವನ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿ 'ಯುಧ್' ಧಾತುವು ಅಂತರ್ಭಾವಿತ 'ಞ್ಕ'ರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ ಈ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ 'ಞ್ಕ'ರ್ಥವು ಸೇರಿದೆ. (ಯುದ್ಧಮಾಡಲು ಪ್ರೇರೇಪಿಸುವವನು)

ಉದಾ - ರಾಜಯುಧ್ವಾ ರಾಜಾನಂ ಯೋಧಿತವಾನ್-(ರಾಜನನ್ನು ಯುದ್ಧಮಾಡುವಂತೆ ಮಾಡುವವನು). ಇಲ್ಲಿ ರಾಜನ್+ಅಮ್+ಯುಧ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಷನಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ರಾಜನ್+ಅಮ್+ಯುಧ್+ವನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಉಪಪದ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಸುಪ್(ಅಮ್) ಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ರಾಜ+ಯುಧ್+ವನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ರಾಜಯುಧ್ವಾನ್' ಎಂದು ನಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಹಾಗು 'ನ್'ಕಾಗಳಿಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ 'ರಾಜಯುಧ್ವಾ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರಾಜಕೃತ್ವಾ-ರಾಜಾನಂ ಕೃತವಾನ್-ರಾಜನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು. ಹಿಂದಿನ 'ಯುಧ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಕ್ಷನಿಪ್' ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಯಾವ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಇದೆಯೋ ಅದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ (ಕೃ' ಇತ್) ಧಾತುವಿಗೂ ಅನುಸರಿಸಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ರಾಜನ್+ಅಮ್+ಕೃ+ವನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರಾಜನ್ ಶಬ್ದಲ್ಲಿಯ 'ನ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ 'ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತುಕ್' ಆಗುವವು ಬಂದು, ರಾಜ+ಅಮ್+ಕೃ+ತ್+ವನ್ ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯವಾದಮೇಲೆ, ವನ್ ನಲ್ಲಿಯ 'ನ್' ಕಾರಲೋಪ, ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ರಾಜ+ಕೃ+ತ್+ವಾ=ರಾಜಕೃತ್ವಾ ಎಂಬ ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಕ್ಷನಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-811. ಸಹೇ ಚ (3.2.96)

ವೃತ್ತಿ-ಕರ್ಮಣಿ ಇತಿ ನಿವೃತ್ತಮ್ | ಸಹ-ಯೋಧಿತವಾನ್ = ಸಹಯುಧ್ವಾ ಸಹಕೃತ್ವಾ

ಅ.ವೃ-‘ದೃಶೇ: ಕ್ಷನಿಪ್’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಕ್ಷನಿಪ್’ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು ‘ರಾಜನಿ ಯುಧಿ ಕೃಷ್ಣಾಃ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಯುಧಿ’ ಮತ್ತು ‘ಕೃಷ್ಣಾಃ’ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ-ಸಹ ಎಂಬ ಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಭೂತಕಾಲಿಕ ಕ್ರಿಯಾರ್ಥ ವಿರುವಾಗ ‘ಯುಧ್’ ಮತ್ತು ‘ಕೃಷ್ಣಾಃ’ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ‘ಕ್ಷನಿಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಕರ್ಮಣಿ’ ಎಂಬ ಪದವು ಇಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ-1. ಸಹ-ಯುಧ್ವಾ = ಸಹ ಯೋಧಿತವಾನ್-ಯಾರದೋ ಜೊತೆಗೆ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿದ.

2. ಸಹ- ಕೃತ್ವಾ = ಸಹ ಕೃತವಾನ್ - ಜೊತೆಗೆ ಮಾಡಿದವನು. ಇವುಗಳ ರೂಪಗಳು ರಾಜಯುಧ್ವಾ, ರಾಜಕೃತ್ವಾ ಗಳಂತೆ ಆಗುತ್ತವೆ.

(‘ಡ’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-೩12. ಸಪ್ರಮ್ಯಾಂ ಜನೇಡಃ (3.2.97)

ವೃತ್ತಿ- ಇಲ್ಲ.

ಪ.ಭೇ - ಸಪ್ರಮ್ಯಾಂ, ಜನೇಃ, ಡಃ ।

ಅರ್ಥ - ಸಪ್ರಮ್ಯುನ್ತ ಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ‘ಜನ್’ ಧಾತುವಿಗೆ ‘ಡ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. (‘ಡ’ದಲಿ ‘ಅ’ಕಾರವು ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.)

‘ಭ’ಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ‘ಡಿತ್’ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ‘ಟ’ಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

(‘ಜಿ’ ಗೆ ಅಲುಕ್ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-೩13. ತತ್ಪುರುಷೇ ಕೃತಿ ಬಹುಲಮ್ (6.3.14)

ವೃತ್ತಿ- ಜ್ಞೇಃ ಅಲುಜ್ ಸರಸಿಜಮ್ ಸರೋಜಮ್

ಅ.ವೃ-‘ಹಲದಂತಾತ್ ಸಪ್ರಮ್ಯಾಃ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಪ್ರಮ್ಯಾಃ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು ‘ಅಲುಗುತ್ತರಪದೇ’ ಎಂಬ ಸಂಪೂರ್ಣ ಸೂತ್ರ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ-ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ‘ಕೃತ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ (ಉತ್ತರ ಪದವಾಗಿರುವಾಗ) ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ(ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ) ಸಪ್ರಮಿಗೆ ಅಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಸರಸಿಜಮ್ (ಸರೋವರದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದ ಕಮಲ)-ಸರಸ್+ಜಿ+ಜನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ಅ’ (ಡ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಸರಸ್+ಇ+ಜನ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ಡಿತ್’ ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ‘ಅನ್’ ಎಂಬ ‘ಟ’ಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಸರಸ್+ಇ+ಜ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಇ’ (ಜಿ)ಗೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ‘ಅಲುಕ್’ ಬಂದು ‘ಸರಸಿಜ’ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಹಾಗು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದ ‘ಅಮ್’ ಆದೇಶವಾಗಿ ‘ಸರಸಿಜಮ್’

ಸುಪ್, ಸುಪ್-ಲೋಪ, ಉಪಧಾದೀರ್ಘವಾಗಿ, ಪಾರ+ದ್ಯತ್+ವಾನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ನ್'ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಪಾರದ್ಯತ್ವಾ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

('ಕ್ಷನಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 810. ರಾಜನಿ ಯುಧಿ ಕೃಷ್ಣಾ|| (3.2.95)

ವೃತ್ತಿ- ಕ್ಷನಿಪ್ ಸ್ಯಾತ್ ಯುಧಿರಸ್ತರ್ಭಾವತೀರ್ಣರ್ಥಃ|| ರಾಜಾನಮ್ ಯೋಧಿತವಾನ್ ರಾಜಯುಧ್ವಾ ರಾಜಕೃತ್ವಾ

ಅ.ವ್ಯ -ಭೂತೇ, ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ ಇವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ. 'ಕರ್ಮಣಿ ಹನಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಕರ್ಮಣಿ' ಎಂಬ ಪದವು, ಹಾಗೆಯೇ 'ದೃಶೇಃ ಕ್ಷನಿಪ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಷನಿಪ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ - 'ರಾಜನ್' ಎಂಬ ಕರ್ಮಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಭೂತಕಾಲ ಕ್ರಿಯೆಯು 'ಯುಧ್' ಹಾಗು 'ಕೃಷ್ಣ' ಧಾತುಗಳಿಂದ ತೋರುವಾಗ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಕ್ಷನಿಪ್' (ವನ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿ 'ಯುಧ್' ಧಾತುವು ಅಂತರ್ಭಾವಿತ 'ಣ್ಯ'ರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ ಈ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ 'ಣ್ಯ'ರ್ಥವು ಸೇರಿದೆ. (ಯುದ್ಧಮಾಡಲು ಪ್ರೇರೇಪಿಸುವವನು)

ಉದಾ - ರಾಜಯುಧ್ವಾ ರಾಜಾನಂ ಯೋಧಿತವಾನ್-(ರಾಜನನ್ನು ಯುದ್ಧಮಾಡುವಂತೆ ಮಾಡುವವನು). ಇಲ್ಲಿ ರಾಜನ್+ಅಮ್+ಯುಧ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಷನಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ರಾಜನ್+ಅಮ್+ಯುಧ್+ವನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಉಪಪದ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಸುಪ್(ಅಮ್) ಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ರಾಜ+ಯುಧ್+ವನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ರಾಜಯುಧ್ವಾ' ಎಂದು ನಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಹಾಗು 'ನ್'ಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ 'ರಾಜಯುಧ್ವಾ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರಾಜಕೃತ್ವಾ-ರಾಜಾನಂ ಕೃತವಾನ್-ರಾಜನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು. ಹಿಂದಿನ 'ಯುಧ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಕ್ಷನಿಪ್' ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಯಾವ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಇದೆಯೋ ಅದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ (ಕೃಷ್ಣ) ಧಾತುವಿಗೂ ಅನುಸರಿಸಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ರಾಜನ್+ಅಮ್+ಕೃ+ವನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರಾಜನ್ ಶಬ್ದಲ್ಲಿಯ 'ನ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ 'ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತುಕ್' ಆಗುವವು ಬಂದು, ರಾಜ+ಅಮ್+ಕೃ+ತ್+ವನ್ ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯವಾದಮೇಲೆ, ವನ್ ನಲ್ಲಿಯ 'ನ್' ಕಾರಲೋಪ, ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ರಾಜ+ಕೃ+ತ್+ವಾ=ರಾಜಕೃತ್ವಾ ಎಂಬ ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಕ್ಷನಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-811. ಸಹೇ ಚ|| (3.2.96)

ವೃತ್ತಿ-ಕರ್ಮಣಿ ಇತಿ ನಿವೃತ್ತಮ್| ಸಹ-ಯೋಧಿತವಾನ್ = ಸಹಯುಧ್ವಾ ಸಹಕೃತ್ವಾ

ಅ.ವೃ-‘ದೃಶೇ: ಕ್ಷನಿಪ್’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಕ್ಷನಿಪ್’ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು ‘ರಾಜನಿ ಯುಧಿ ಕೃಷ್ಣಾಃ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಯುಧಿ’ ಮತ್ತು ‘ಕೃಷ್ಣಾಃ’ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ-ಸಹ ಎಂಬ ಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಭೂತಕಾಲಿಕ ಕ್ರಿಯಾರ್ಥ ವಿರುವಾಗ ‘ಯುಧ್’ ಮತ್ತು ‘ಕೃಷ್ಣಾಃ’ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ‘ಕ್ಷನಿಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಕರ್ಮಣಿ’ ಎಂಬ ಪದವು ಇಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ-1. ಸಹ-ಯುಧ್ವಾ = ಸಹ ಯೋಧಿತವಾನ್-ಯಾರದೋ ಜೊತೆಗೆ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿದ.

2. ಸಹ- ಕೃತ್ವಾ= ಸಹ ಕೃತವಾನ್ - ಜೊತೆಗೆ ಮಾಡಿದವನು. ಇವುಗಳ ರೂಪಗಳು ರಾಜಯುಧ್ವಾ, ರಾಜಕೃತ್ವಾ ಗಳಂತೆ ಆಗುತ್ತವೆ.

(‘ಡ’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-೮12. ಸಪ್ತಮ್ಯಾಂ ಜನೇಡಃ (3.2.97)

ವೃತ್ತಿ- ಇಲ್ಲ.

ಪ.ಭೇ - ಸಪ್ತಮ್ಯಾಂ, ಜನೇಃ, ಡಃ ।

ಅರ್ಥ - ಸಪ್ತಮ್ಯನ್ತ ಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ‘ಜನ್’ ಧಾತುವಿಗೆ ‘ಡ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. (‘ಡ’ದಲಿ ‘ಅ’ಕಾರವು ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.)

‘ಭ’ಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ‘ಡಿತ್’ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ‘ಟಿ’ಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

(‘ಜಿ’ ಗೆ ಅಲುಕ್ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-೮13. ತತ್ಪುರುಷೇ ಕೃತಿ ಬಹುಲಮ್ (6.3.14)

ವೃತ್ತಿ- ಜ್ಞೇಃ ಅಲುಜ್ ಸರಸಿಜಮ್ ಸರೋಜಮ್

ಅ.ವೃ-‘ಹಲದಂತಾತ್ ಸಪ್ತಮ್ಯಾಃ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಪ್ತಮ್ಯಾಃ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು ‘ಅಲುಗುತ್ತರಪದೇ’ ಎಂಬ ಸಂಪೂರ್ಣ ಸೂತ್ರ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ-ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ‘ಕೃತ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ (ಉತ್ತರ ಪದವಾಗಿರುವಾಗ) ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ (ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ) ಸಪ್ತಮಿಗೆ ಅಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಸರಸಿಜಮ್ (ಸರೋವರದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದ ಕಮಲ)-ಸರಸ್+ಜಿ+ಜನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ಅ’ (ಡ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಸರಸ್+ಇ+ಜನ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ಡಿತ್’ ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ‘ಅನ್’ ಎಂಬ ‘ಟಿ’ಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಸರಸ್+ಇ+ಜ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಇ’ (ಜಿ)ಗೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ‘ಅಲುಕ್’ ಬಂದು ‘ಸರಸಿಜ’ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಹಾಗೂ ನಮುಸಕಲಿಂಗದ ‘ಅಮ್’ ಆದೇಶವಾಗಿ ‘ಸರಸಿಜಮ್’

ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:-ಸರೋಜಮ್-ಇಲ್ಲಿ 'ಜಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಲುಕ್' ಆಗಿರುವಾಗ ಸರಸ್+ಜ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಾಗಿ ಸರರು+ಜ+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಹತಿ ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರುತ್ವ'ಕ್ಕೆ 'ಉ'ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ಸರ+ಉ+ಜ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅ' ಕಾರ 'ಉ'ಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುಣವಾಗಿ ಸರ್+ಓ+ಜ+ಅಮ್=ಸರೋಜಮ್ ಎಂದು ರೂಪಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

('ಡ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 814. ಉಪಸರ್ಗೇ ಚ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ (3.2.99)

ವೃತ್ತಿ- ಪ್ರಜಾ ಸ್ಯಾತ್ ಸಂತತೌ ಜನೇ|

ಅ.ವೃ - 'ಸಪ್ರಮ್ಯಾಂ ಜನೇರ್ಡ್:' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜನೇ: ಮತ್ತು ಡ: ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ - ಉಪಸರ್ಗವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಭೂತಕಾಲದಲ್ಲಿ 'ಜನ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಡ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಂಜ್ಞೆಯು ತೋರುವಾಗ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ - ಪ್ರಜಾ=(ಸಂತತಿ)| ಇಲ್ಲಿ 'ಪ್ರ' ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವಕ 'ಜನ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಜ್ಞಾರ್ಥವು ಬಂದು 'ಡ' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬಂದಿದೆ. ಆಗ ಪ್ರ+ಜನ್+ಅ(ಡ)

ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಡಿತ್ವ' ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ 'ಡ್'(ಅನ್)ಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಪ್ರ+ಜ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಕುಗತಿ ಪ್ರಾದಯ:' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಗತಿ' ಸಮಾಸವಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಟಾಪ್'(ಅ) ಬಂದು 'ಪ್ರಜಾ' ಎಂದು ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ನಿಷ್ಠಾ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-815. ಕ್ತ-ಕ್ತವತು ನಿಷ್ಠಾ(1.1.26)

ವೃತ್ತಿ-ಏತೌ ನಿಷ್ಠಾಸಂಜ್ಞಾ ಸ್ತಃ|

ಅರ್ಥ-ಕ್ತ ಮತ್ತು 'ಕ್ತವತು' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ 'ನಿಷ್ಠಾ' ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

('ನಿಷ್ಠಾ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 816. ನಿಷ್ಠಾ(3.1.102)

ವೃತ್ತಿ- ಭೂತಾರ್ಥವೃತ್ತೇ ಧಾತೋಃ ನಿಷ್ಠಾ ಸ್ಯಾತ್(770) ತಯೋರೇವೇತಿ ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ ಕ್ತಃ| (769) ಕರ್ತರಿ ಕೃದಿತಿ ಕರ್ತರಿ ಕ್ತವತುಃ| ಉಕಾವಿತೌ ಸ್ನಾತಂ ಮಯಾ| ಸ್ತುತಸ್ತಯಾ ವಿಷ್ಣುಃ| ವಿಶ್ವಂ ಕೃತವಾನ್ ವಿಷ್ಣುಃ|

ಅ.ವೃ-ಭೂತೇ, ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ ಇವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ-ನಿಷ್ಠಾ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಕ್ತ' ಮತ್ತು 'ಕ್ತವತು' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಭೂತಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಇವೆರಡೂ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ 'ತಯೋರೇವ ಕೃತ್ಯ-ಕ್ತ-

ಖಿಲರ್ಥಾಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ತ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಭಾವ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲೂ ಹಾಗೆಯೇ 'ಕರ್ತರಿ ಕೃತ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ 'ಕ್ತವತು' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕರ್ತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಭಾವ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಕ್ತ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದರಿಂದ ಕರ್ತೃವು ತೃತೀಯಾಂತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ಕ್ತವತು' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕರ್ತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಕರ್ತೃವು ಪ್ರಥಮಾಂತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

'ಕ್ತವತು' ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ 'ಉ'ಕಾರ 'ಕ'ಕಾರಗಳು ಇತ್ ಆಗಿರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಸ್ನಾತಂ ಮಯಾ-ನನ್ನಿಂದ ಸ್ನಾನವು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಇಲ್ಲಿ 'ಸ್ನಾ' ಧಾತುವು ಅಕರ್ಮಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಕ್ತ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು 'ಕ'ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿ ಸ್ನಾ+ತ(ಕ್ತ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಹಾಗು-'ಸು'ಗೆ, 'ಅಮಾದೇಶ'ವಾಗಿ ಸ್ನಾ+ತ+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪೂರ್ವರೂಪ ಅದೇಶವಾಗಿ 'ಸ್ನಾತಮ್' ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಮಯಾ-ಎಂಬ 'ಅಸ್ಯದ್' ಶಬ್ದವು ಕರ್ತೃವಾಚಕವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು 'ಕರ್ತೃಕರಣಯೋಃ ತೃತೀಯಾ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಡೆದಿದೆ.

ಸ್ತುತಸ್ತಯಾ ವಿಷ್ಣುಃ-ನನ್ನಿಂದ ವಿಷ್ಣುವು ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟನು. ಇಲ್ಲಿ 'ಪ್ಲುಇತ್' ಸ್ತುತೌ ಎಂಬುದು ಧಾತು. 'ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಸ'ಕಾರವು ಬರುವುದರಿಂದ 'ಟ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತ'ಕಾರವು ಬಂದು 'ಸ್ತು' ಎಂದಾಯಿತು. ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮ ಹಾಗು ಭೂತಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತ(ಕ್ತ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸ್ತು+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ 'ಉ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವು, ಹಾಗು ಧಾತುವು ಅನಿಟ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ಇಡಾಗಮವು ಇವೆರಡೂ ಬಾರದೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಸೇರಿಸಿದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಸ್ತು+ತ+ಸ್, ಸ್ತು+ತ+ರು, ಸ್ತು+ತಃ=ಸ್ತುತಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಸ್ತು' ಧಾತುವು ಸಕರ್ಮಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಪಾ(ಕ್ತ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ತೃವು ಅನುಕ್ತವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ತ್ವಯಾ' ಎಂದು ಕರ್ತೃವಾಚಕಪದವು ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ.

ವಿಶ್ವಂ ಕೃತವಾನ್ ವಿಷ್ಣುಃ-ವಿಷ್ಣುವು ವಿಶ್ವವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಇಲ್ಲಿ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಕ್ತವತು' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಕೃ+ತವತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು 'ಕ್ತವತು' ಉಗಿತಾಗಿರುವುದರಿಂದ, 'ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಯಾನೇಃಧಾತೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ನುಮ್' ಆಗಮವು ಬಂದು, ಕೃತವ+ನ್+ತ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅತ್ವಸಂತಸ್ಯ ಚಾಧಾತೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ, 'ವ' ಕಾರದ ನಂತರ ಇರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು, ಕೃತವಾ+ನ್+ತ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಹಲ್ ಜಙ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸಿ ಅಪ್ಯಕ್ತಂ ಹಲ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವಾಗಿ 'ತ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವಾಗಿ, ಕೃ+ತವಾ+ನ್=ಕೃತವಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ

ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಕೃತು' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಆದರೆ ಕರ್ತೃವು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಕರ್ತೃವಾಚಕವಾದ ವಿಷು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬಂದಿದೆ. ಕರ್ಮವಾದ ವಿಶ್ವವು ಧಾತುವಿನಿಂದ ಅನುಕ್ತವಾದ್ದರಿಂದ, ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬಂದಿದೆ.

(‘ನತ್ಸ’ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- ೮17. ರದಾಭ್ಯಾಂ ನಿಷ್ಕಾತೋ ನಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಚ ದಃ (೮1.42)

ವೃತ್ತಿ- ರದಾಭ್ಯಾಂ ಪರಸ್ಯ ನಿಷ್ಕಾತಸ್ಯ ನಃ ಸ್ಯಾತ್ ನಿಷ್ಕಾಪೇಕ್ಷಯಾ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಧಾತೋಃ ದಸ್ಯ ಚ ಶ್ರು-ಹಿಂಸಾಯಾಮ್ (660) ಋತ ಇತ್ ರಪರಃ ಣತ್ವಮ್ ಶೀರ್ಣಃ ಭಿನ್ನಃ ಚಿನ್ನಃ

ಅರ್ಥ-‘ರೇಫ’ ಅಥವಾ ‘ದ’ಕಾರಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ‘ನಿಷ್ಕಾ’ ಸಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯದ ‘ತ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ನ್’ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಗು ‘ನಿಷ್ಕಾ’ ಪ್ರತ್ಯಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಧಾತುವಿನ ‘ದ’ಕಾರಕ್ಕೂ ‘ನ್’ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ - ಶೀರ್ಣಃ - ‘ಶ್ರು’ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಎಂಬುದು ಧಾತು (ಧ್ವಂಸಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ). ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ನಿಷ್ಕಾ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಶ್ರು+ತ(ಕ್ರ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ಋತ ಇದ್ಧಾತೋಃ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಇರ್’ ಆದೇಶವಾಗಿ ಶಿರ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ‘ಹಲಿಚ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಶೀರ್+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ತ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ನ್’ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ಶೀರ್+ನ ಎಂದಿರುವಾಗ ‘ರಷಾಭ್ಯಾಂ ನೋಣಃ ಸಮಾನ ಪದೇ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ನ್’ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಣ’ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ಶೀರ್+ಣ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞಾ ಹಾಗು ‘ಸುಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಶೀರ್+ಣ+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ‘ಶೀರ್ಣಃ’ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಿನ್ನ-ಭಿದಿರ್ (ಭಿದ್) ವಿದಾರಣೇ ಎಂಬುದು ಧಾತು (ಸೀಳುವುದು) ಎಂದರ್ಥ. ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ನಿಷ್ಕಾ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಭಿದ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ದ’ಕಾರ ‘ತ’ಕಾರಗಳಿಗೆ ‘ನ್’ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ಭಿನ್+ನ+ಸ್(ಸುಪ್) ಎಂದಿರುವಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ‘ಭಿನ್ನಃ’ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಿನ್ನಃ - ಭಿದಿರ್ - ದ್ವೈಧೀಕರಣೇ ಎಂಬುದು ಧಾತು (ಕತ್ತರಿಸುವುದು) ಎಂದರ್ಥ. ಇದರ ರೂಪವು ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ.

(‘ನ್’ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-೮18. ‘ಸಂಯೋಗಾದೇರಾತೋಧಾತೋರ್ಯಣ್ಣತಃ |

ವೃತ್ತಿ - ನಿಷ್ಕಾತಸ್ಯ ನಃ ಸ್ಯಾತ್ ದ್ರಾಣಃ ಗ್ಲಾನಃ |

ಪ.ಛೇ - ‘ಸಂಯೋಗಾದೇಃ, ಆತಃ, ಧಾತೋಃ, ಯಣ್ಣತಃ |’

ಅ.ವ್ಯ - ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ನಿಷ್ಕಾತಃ’ ಮತ್ತು ‘ನಃ’ ಎಂಬ ಪದಗಳ

ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಸಂಯೋಗಾದಿಯಾದ (ಸಂಯುಕ್ತ ವರ್ಣವನ್ನು ಆದಿಯಲ್ಲಿ ವುಳ್ಳ) 'ಅ'ಕಾರಾನ್ತವಾದ ಹಾಗೂ 'ಯಣ್' ವರ್ಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ನಿಷ್ಠಾ' ದ 'ತ'(ಕ್ರ) ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ -ದ್ರಾಣಃ - ದ್ರಾ ಕುತ್ಸಾಯಾಂ ಗತೌ ಎಂಬುದು ಧಾತು (ಕುತ್ಸಿತವಾದ ಗತಿಯುಳ್ಳವನು) ಎಂದರ್ಥ. ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿ 'ನಿಷ್ಠಾ' ದ 'ತ'(ಕ್ರ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ದ್ರಾ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಈ ಧಾತುವು ಸಂಯೋಗಾದಿಯಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು 'ಅ' ಕಾರಾನ್ತವಾಗಿಯೂ ಹಾಗೂ 'ಯಣ್' ಉಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ, 'ತ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ನ' ಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದು ದ್ರಾ+ನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅಟ್ಟುಪ್ಪಾಜ್ಜುಮ್' ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ 'ನ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಣತ್ವ' ಬಂದು ದ್ರಾ+ಣ ಎಂದಾದಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ದಾ+ಣ+ಸ್=ದ್ರಾಣಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಕ್ರವತು' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಾಗಲೂ ಸಹ ಇದೇ ರೀತಿಯ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ದ್ರಾಣವಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. (ದುರ್ಗತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದವನು) ಎಂದರ್ಥ.

ಗ್ಲಾನಃ ಗ್ಲೈ ಹರ್ಷಕ್ಷಯೇ ಎಂದು ಧಾತು. (ಸಂತೋಷವನ್ನು ಕುಗ್ಗಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥ). ಈ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ನಿಷ್ಠಾ' ಪ್ರತ್ಯಯವು (ತ) ಬಂದು ಗ್ಲೈ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಆದೇಚ ಉಪದೇಶೇಽಶಿತಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ' ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಗ್ಲಾ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದು 'ಅ' ಕಾರಾನ್ತವಾಗಿಯೂ, ಸಂಯೋಗಾದಿಯಾಗಿಯೂ ಹಾಗೂ 'ಲ' ಕಾರರೂಪವಾದ 'ಯಣ್' ಉಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ' ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ಗ್ಲಾ+ನ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಗ್ಲಾ+ನ+ಸ್=ಗ್ಲಾನಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ದುಃಖಿತನು ಎಂದು ಇದರರ್ಥ.

(ನ- ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-೩೧. ಲ್ವಾದಿಭ್ಯಃ(೩.೨.೪೪)

ವೃತ್ತಿ- ಏಕವಿಂಶತೇಃ ಲೂಇಾದಿಭ್ಯಃ ಪ್ರಾಗ್ವತ್ ಲೂನಃ ಜ್ಯಾ ಧಾತುಃ ಗ್ರಹಿಜ್ಯೇತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್.

ಅ. ವೃ - "ರದಾಭ್ಯಾಂ ನಿಷ್ಠಾತೋ ನಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಚ ದಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ನಿಷ್ಠಾತಃ' ಮತ್ತು 'ನಃ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ - 'ಲೂಇಾ' ಮೊದಲಾದ 21 ಧಾತುಗಳನಂತರ ಬರುವ 'ನಿಷ್ಠಾ'ದ 'ತ' (ಕ್ರ) ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ - ಲೂನಃ ಲೂಇಾ-ಭೇದನೇ (ಕತ್ತರಿಸುವುದು) ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ, 'ನಿಷ್ಠಾ' ದ 'ತ' (ಕ್ರ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಲೂ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ

ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ' ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ಲೂ+ನ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, 'ಸುಪ್' ಸೇರಿಸಿ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗ ಮಾಡಿದಾಗ, ಲೂ+ನ+ಸ್=ಲೂನಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಕ್ರವತು' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, 'ಲೂನವಾನ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

'ಜೀನಃ' ಎಂಬುದರ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು 'ಜ್ಯಾ ಧಾತುಃ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ದೀರ್ಘವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 820. ಹಲಃ (6.4.2)

ವೃತ್ತಿ-ಅಜ್ಞಾವಯವಾತ್ ಹಲಃ ಪರಂ ಯತ್ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ತದನ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘಃ| ಜೀನಃ|

ಅ.ವೃ.- "ಸಂಪ್ರಸಾರಣಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಂಪ್ರಸಾರಣಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವೂ "ಧ್ರುಲೋಪೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋಽಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದೀರ್ಘಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಅಜ್ಞಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ-ಅಜ್ಞದ ಅವಯವವಾದ 'ಹಲ್' ವರ್ಣದ ಪರದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಇದೆಯೋ ಅದರ ಅಜ್ಞಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ - ಜೀನಃ 'ಜ್ಯಾ' ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ, 'ನಿಷ್ಠಾ' ದ 'ತ' (ಕ್ರ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಜ್ಯಾ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಲ್ಛಾದಿಭ್ಯಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ' ಕಾರವಾಗಿ ಜ್ಯಾ+ನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಗ್ರಹೀಜ್ಯಾ-ವೈ-ವ್ಯಧಿ-ವಪ್ತಿ-ವಿಚತಿ-ವೃಶ್ವತಿ-ಪೃಚ್ಛತಿ-ಭೃಷ್ಯತೀನಾಂ ಜಿತಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಾಸರಣ (ಇ) ಕಾರ ಬಂದು ಜ್+ಇ+ಅ+ನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಜ್ಞ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಬಂದು ಜ್+ಇ+ನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ದೀರ್ಘವು ಬಂದು ಜ್+ಈ+ನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು 'ಸುಪ್' ಮೊದಲಾದ ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗಿ, ಜೀನಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಕ್ರವತು' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ 'ಜೀನವಾನ್' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

('ನ' ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-821. ಓದಿತಶ್ಚಿ (8.2.45)

ವೃತ್ತಿ-ಭುಜೋ-ಭುಗ್ನಃ ಟುಟಸ್ವಿ-ಉಚ್ಛೂನಃ|

ಪ.ಛೇ.-ಓದಿತಃ, ಚ|

ಅ.ವೃ.-"ರಥಾಭ್ಯಾಂ ನಿಷ್ಠಾತೋ ನಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಚ ದಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ನಿಷ್ಠಾತಃ' ಮತ್ತು 'ನಃ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ-"ಓ" ಕಾರವನ್ನು 'ಇತ್' ಆಗಿ ಉಳ್ಳ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಬರುವ ನಿಷ್ಠಾದ

‘ತ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ನ’ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-1 ಭುಗ್ನಃ ಭುಜೋ ಕೌಟಿಲ್ಯೇ (ಮುರಿಯುವದು) ಎಂಬುದು ಧಾತುವು. ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿ ‘ತ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ‘ಓದಿತ್ (ಓತ್ ಇತ್)’ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಭುಜ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ತ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ನ’ ಕಾರವು ಬಂದು, ಭುಜ್+ನ ಎಂದಿರುವಾಗ, “ಚೋಃ ಕುಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ‘ಜ್’ಗೆ ‘ಗ್’ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಭುಗ್+ನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ‘ಸು’(ಸುಪ್) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಭುಗ್+ನ+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ಭುಗ್ನಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-2. ಉಚ್ಛೂನಃ ‘ಉತ್’ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ ಟು-ಓ-ಶ್ಚಿ-ಗತಿ ವೃದ್ಧೋಃ ಎಂಬುದು ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಗತಿ ಮತ್ತು ವೃದ್ಧಿ ಗಳೆಂದು ಅರ್ಥ. ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿ, ನಿಷ್ಠಾ (ತ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಉತ್+ಶ್ಚಿ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ತ’ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ನ’ ಕಾರವು ಬಂದು, ಉತ್+ಶ್ಚಿ+ನ ಎಂದಿರುವಾಗ, “ವಚಿಸ್ವಪಿ ಯಜಾದೀನಾಂ ಕಿತಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ‘ವ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವಾಗಿ, ಉತ್+ಶ್+ಉ+ಇ+ನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಸಂಪ್ರಸರಣಾಜ್ಞ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ‘ಉ’ ಕಾರ ‘ಇ’ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವರೂಪ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಉತ್+ಶು+ನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಹಲಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಶ್’ ಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿ ‘ಉ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಬಂದು, ಉತ್+ಶೂ+ನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಸ್ತೋಃ ಶ್ವನಾಶ್ವುಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ‘ಶ್ವತ್ವ’ ಬಂದು, ಉಜ್+ಶೂ+ನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಶಶ್ವೋಽಟಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ‘ಛತ್ವ’ ಬಂದು ಉಜ್+ಛೂ+ನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಹಾಗೂ ‘ಸುಪ್’ಗಳು ಬಂದು, ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ, ‘ಉಚ್ಛೂನಃ’ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಕ - ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 822. ಶುಷ್ಕಃ ಕಃ (8/.2.51)

ವೃತ್ತಿ- ನಿಷ್ಠಾತಸ್ಯ ಕಃ ಶುಷ್ಕಃ

ಅ. ವ್ಯ-“ರಧಾಭ್ಯಾಂ ನಿಷ್ಠಾತೋ ನಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಚ ದಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷ್ಠಾತಃ ಮತ್ತು ನಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ-‘ಶುಷ್’ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ‘ನಿಷ್ಠಾ’ದ ‘ತ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಕ’ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಶುಷ್ಕಃ (ಒಣಗಿದ) ಇಲ್ಲಿ ‘ಶುಷ್’ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠಾದ ತ (ಕ್ರ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಶುಷ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ‘ತ’ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಕ’ ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ‘ಸುಪ್’ ಮೊದಲಾದ ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗಿ, ಶುಷ್+ಕ+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಶುಷ್ಕಃ ಎಂದು

ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. 'ಕ್ರವತು' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ, 'ಶುಷ್ಕವಾನ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ವ-ಕಾರ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 823. ಪಕ್ಷೋವಃ(8.2.52)

ವೃತ್ತಿ- ಪಕ್ಷಃ ಕ್ಷೈ-ಹರ್ಷಕ್ಷಯೇ

ಅ. ವ್ಯ. - "ರಥಾಭ್ಯಾಂ ನಿಷ್ಕಾತೋ ನಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಚ ದಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ನಿಷ್ಕಾತಃ' ಮತ್ತು 'ನಃ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಪಚ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಇರುವ 'ನಿಷ್ಕಾ' ದ 'ತ' (ಕ್ರ) ಕಾರಕ್ಕೆ, 'ವ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪಚ್+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ತ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ವ' ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಪಚ್+ವ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಚೋಃ ಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಚ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಕ್' ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಪಕ್+ವ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು, 'ಸುಪ್' ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಪಕ್+ವ+ಸ್=ಪಕ್ಷಸ್ ಎಂದಾಗಿ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ 'ಪಕ್ಷಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಕ್ರವತು' ಪ್ರತ್ಯಯಸೇರಿಸಿದಾಗ, 'ಪಕ್ಷವಾನ್' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಮ- ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 824. ಕ್ಷಾಯೋ ಮಃ(8.2.53)

ವೃತ್ತಿ - ಕ್ಷಾಮಃ

ಅ. ವ್ಯ. - "ರಥಾಭ್ಯಾಂ ನಿಷ್ಕಾತೋ ನಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಚ ದಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ನಿಷ್ಕಾತಃ' ಮತ್ತು 'ನಃ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ-ಕ್ಷೈ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಇರುವ ನಿಷ್ಕಾ ದ 'ತ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಮ' ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಕ್ಷಾಮಃ (ಕ್ಷೀಣವಾದ) ಕ್ಷೈ-ಕ್ಷಯೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ 'ತ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಕ್ಷೈ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಆದೇಶ ಉಪದೇಶೇತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಐ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆ' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಕ್ಷಾ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ತ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಮ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಕ್ಷಾ+ಮ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು, 'ಸುಪ್' ಮೊದಲಾದ ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗಿ, ಕ್ಷಾಮ+ಸ್ = ಕ್ಷಾಮಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ, ಕ್ಷಾಮಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಕ್ರವತು' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಕ್ಷಾಮವಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಣಿ - ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 825. ನಿಷ್ಕಾಯಾಂ ಸೇಱಿ(6.4.52)

ವೃತ್ತಿ- ಣೀರ್ಲೋಪಃ ಭಾವಿತಃ ಭಾವಿತವಾನ್ ದ್ಯಹ್-ಹಿಂಸಾಯಾಮ್

ಅ. ವ್ಯ. - “ಣೇರನಿಟ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಣೇಃ’ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು “ಅತೋಲೋಪಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ, ‘ಲೋಪಃ’ ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ-ಇಡಾಗಮ (ಇಟ್ ಆಗಮ)ದಿಂದ ಕೂಡಿದ ನಿಷ್ಠಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ‘ಣೇ’ ಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಭಾವಿತಃ (ಆಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದ) ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಭೂ+ಇ(ಣಿಚ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಅಚೋಞ್ಞಿತಿ” ಎಂಬುದರಿಂದ, ‘ಊ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಭೌ+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ, “ಎಚೋಽಯವಾಯಾವಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಆವ್’ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಭ್+ಆವ್+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಣಿಜನ್ತ ಭೂ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ನಿಷ್ಠಾದ ‘ತ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಭ್+ಆವ್+ಇ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಈ ಧಾತುವು ಆರ್ಥಧಾತುಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಇಡಾಗಮವು ಬಂದು, ಭ್+ಆವ್+ಇ+ಇ+ ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ‘ಣಿ’ ಗೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ಭ್+ಆವ್+ಇ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, ‘ಸುಪ್’ ಮೊದಲಾದ ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗಿ, ಭ್+ಆವ್+ಇ+ತ+ಸ್=ಭಾವಿತಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಭಾವಿತಃ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಕ್ರವತು’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಭಾವಿತವಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಢತ್ವ ನಿಪಾತನ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 826. ದೃಢಃ ಸ್ಥೂಲ-ಬಲಯೋಃ|| (7.2.20)

ವೃತ್ತಿ- ಸ್ಥೂಲೇ ಬಲವತಿ ಚ ನಿಪಾತತ್ಯೇ|

ಅರ್ಥ-ಸ್ಥೂಲ ಮತ್ತು ಬಲವಾನ್ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ದೃಢ’ ಶಬ್ದದ ನಿಪಾತನವು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-ದೃಢ್ (ಹಿಂಸಾಯಾಮ್) ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ನಿಷ್ಠಾ ದ ‘ತ’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ, “ಹೋ ಢಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಹ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಢ್’ ಕಾರವು ಬಂದು, ದೃಢ್+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ, “ಝಷಸ್ತಥೋಧೋಧಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ, ‘ತ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಧ’ ಕಾರ ಬಂದು ದೃಢ್+ಧ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಪ್ಪುನಾಪ್ಪುಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಧ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಢ್’ ಕಾರವಾಗಿ ದೃಢ್+ ಢ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಢೋಢೋಲೋಪಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಪೂರ್ವ ‘ಢ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ದೃ+ಢ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು, ‘ಸುಪ್’ ಸೇರಿ ದೃ+ಢ+ಸ್=ದೃಢಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು, ದೃಢಃ ರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಥೂಲ ಮತ್ತು ಬಲವಾನ್ (ಬಲವುಳ್ಳ) ಎಂಬ ವಿಶೇಷಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದರ ನಿಪಾತನವು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

(ಃ -ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 827. ದಧಾತೇಹಃ|| (7.4.42)

ವೃತ್ತಿ- ತಾದೌ ಕಿತಿ ಹಿತಮ್|

ಪ.ಛೇ. - ದಧಾತೇಃ, ಹಿಃ।

ಅ. ವೃ. - “ದೃತಿಘಟಿಮಾಸ್ಥಾಮಿತ್ತಿಕಿತಿ” ಎಂಬುದರಿಂದ, ‘ತಿ’ ಮತ್ತು ‘ಕಿತಿ’ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. “ಅಜ್ಞಘಟಿ” ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ-‘ಧಾ’ ಧಾತುವಿಗೆ ‘ತ’ಕಾರಾದ ‘ಕಿತ’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ‘ಹಿ’ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಹಿತಮ್| ಡು ಧಾಇಃ - ಧಾರಣ-ಪೋಷಣಯೋಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ನಿಷ್ಪಾದ 'ತ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಧಾ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಧಾ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಹಿ' ಆದೇಶವಾಗಿ ಹಿ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, 'ಸುಪ್' ಸೇರಿ ಹಿ+ತ+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸ್ವಮೋರ್ ನಪುಂಸಕಾಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದ 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಹಿ+ತ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಮಿಪೂರ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು, ಹಿತಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ದದಾ- ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-828. ದೋ ದದ್ಯೋಃ|| (7.4.46)

ವೃತ್ತಿ- ಫು ಸಂಜ್ಞಾಕಸ್ಯ ದಾ ಇತ್ಯಸ್ಯ ದದ್ ಸ್ಯಾತ್ ತಾದೌ ಕಿತಿ ಚರ್ತಮ್ ದತ್ತಃ
ಪ.ಛೇ. - ದಃ, ದದ್, ಘೋಃ

ಅ. ವ್ಯ. - ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ತಿ' ಮತ್ತು 'ಕಿತಿ' ಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ. - 'ತ' ಕಾರಾದಿ 'ಕಿತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಘ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ದಾ' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ 'ದದ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ದತ್ತಃ (ಕೂಡಲ್ಪಟ್ಟ)।-ದು ದಾಇನ್ ದಾನೇ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕೃದ (ತ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ದಾ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದಾ'ಗೆ 'ದದ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ದದ್+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಖರಿಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಚತ್ವ (ತ್) ಬಂದು, ದತ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು 'ಸುಪ್' ಸೇರಿಸಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಾಗ, ದತ್+ತ+ಸ್=ದತ್ತಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ದತ್ತಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೃವತು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ದತವಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಕಾನಜ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 829. ಅಟಃ ಕಾನಹಂ ವಾ(3.2.206)

ಅರ್ಥ-‘ಲಿಟ್’ ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ‘ಕಾನಚ್’ ಆದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಕ್ಷಸು ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-830. ಕ್ಷಸುಶ್ಚ | (3.2.107)

ವೃತ್ತಿ-ಲಿಟಃ ಕಾನಚ್ ಕ್ಷಸುಶ್ಚ ವಾ ಸ್ತಃತಜಾನಾವಾತ್ಮನೇಪದಮ್ ಚಕ್ರಾಣಃ

ಅ. ವೃ - “ಲಿಟಃ ಕಾನಜ್ಜಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಲಿಟಃ’ ಮತ್ತು ‘ವಾ’ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ-‘ಲಿಟ’ ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ‘ಕ್ಷಸು’ ಆದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ‘ಕ್’ ಕಾರ ಹಾಗೂ ‘ಉ’ ಕಾರಗಳು ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ‘ವಸ್’ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ‘ಕಾನಚ್’ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ “ತಜಾನಾವಾತ್ಮನೇಪದಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಕಾನಚ್’ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ‘ಕ್’ ಮತ್ತು ‘ಚ್’ ಗಳು ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ‘ಆನ’ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಚಕ್ರಾಣಃ ‘ಕ್ಯ’ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಇರುವ ‘ಲಿಟ’ ಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಕಾನಚ್’ ಬಂದು ಕ್ಯ+ಆನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸ್ಥಾನವದ್ಭಾವದಿಂದ ‘ಆನ’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ‘ಲಿಟ’ ಎಂದು ಭಾವಿಸಿ ‘ಲಿಟ ಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ‘ಕ್ಯ’ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಕ್ಯ+ಕ್ಯ+ಆನ ಎಂದಿರುವಾಗ, “ಉರತ್” ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ‘ಯ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಅತ್’ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಕ್+ಅತ್+ಕ್ಯ+ಆನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ತ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಕ್+ಅ+ಕ್ಯ+ಆನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ‘ಕ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಚುತ್ವ ಬಂದು ಚ್+ಅ+ಕ್ಯ+ಆನ ಎಂದಿರುವಾಗ, “ಯಣ್” ಸಂಧಿಯಾಗಿ ಚ್+ಅ+ಕ್+ಅರ್+ಆನ ಎಂದಿರುವಾಗ, ‘ನ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬಂದು, ಚ್+ಅ+ಕ್+ರ್+ಆಣ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು ‘ಸುಪ್’ ಸೇರಿಸಿ ಚ್+ಅ+ಕ್+ರ್+ಆಣ+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಚಕ್ರಾಣಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ನ-ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- ೩೩೧. ಮ್ಹೋಶ್ಚಿ(೩.೨.೬೮)

ವೃತ್ತಿ- ಮಾನ್ತಸ್ಯ ಧಾತೋರ್ನತ್ವಂ ಮ್ಹೋಃ ಪರತಃ ಜಗನ್ಮಾನ್

ಪ. ಛೇ - ಮ್ಹೋಃ, ಚ

ಅ. ವೃ - “ಮೋನೋ ಧಾತೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ - ಮ-ಕಾರಾನ್ತ ಧಾತುವಿನ ‘ಮ’ ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ‘ಮ್’ಕಾರ ಅಥವಾ ‘ವ್’ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ‘ನ್’ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಜಗನ್ಮಾನ್ ಗಮ್ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ‘ಲಿಟ’ ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ “ಕ್ಷಸುಶ್ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ಷಸು(ವಸ್) ಆದೇಶ ಬಂದು ಗಮ್+ವಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸ್ಥಾನವದ್ಭಾವದಿಂದ, ‘ವಸ್’ ಗೆ ಲಿಡ್ವದ್ಭಾವ ಮಾಡಿ, ‘ಗಮ್’ ಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಮಾಡಿ ಗಮ್+ಗಮ್+ವಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, “ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿ

ಹಲ್ (ಗ್) ಮಾತ್ರ ಉಳಿದು ಮತ್ತು 'ಚುತ್ವ'ವಾಗಿ ಜ+ಗಮ್+ವಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ್' ಕಾರಾದೇಶ ಬಂದು, ಜ+ಗ+ನ+ವಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, 'ಕ್ವಸು' ಎಂಬುದು 'ಉಗಿತ' ಆಗಿರುವ ಕಾರಣದಿಂದ "ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಽಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ನುಮಾ (ನ್) ಗಮವು ಬಂದು ಜ+ಗ+ನ್+ವ್+ಅ+ನ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸಾನ್ತಮಹತಃ ಸಂಯೋಗಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ವ' ಕಾರ ದೀರ್ಘವಾಗಿ, ಜ+ಗ+ನ್+ವಾ+ನ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಜ+ಗ+ನ್+ವ್+ಅ+ನ್+ಸ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಸುಪ್'ನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸಿ ಅಪ್ಯಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಜ+ಗ+ನ್+ವಾ+ ನ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಕ್ವಸ್' ನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಲೋಪ ಬಂದು, ಜ+ಗ+ನ್+ವಾ+ನ್=ಜಗನ್ವಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಶತ್ಯ - ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-832. ಲಟಃ ಶತ್ಯ-ಶಾನಚಾವಪ್ರಥಮಾಸಮಾನಧಿಕರಣೇ (3.2.124)

ವೃತ್ತಿ- ಅಪ್ರಥಮಾಂತೇನ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ ಲಟ ಏತೌ ವಾ ಸ್ತಃ ಶಬಾದಿ ಪಚಂತಂ ಚೈತ್ರಂ ಪಶ್ಯು

ಪ. ಛೇ. - ಲಟಃ, ಶತ್ಯ-ಶಾನಚೌ, ಅಪ್ರಥಮಾ, ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ

ಅರ್ಥ - ಪ್ರಥಮಾಂತವಲ್ಲದ ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ, ಸಮಾನಾಧಿಕರಣವಿರುವಾಗ, 'ಲಟ್' ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಶತ್ಯ' ಮತ್ತು 'ಶಾನಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

'ಅಪ್ರಥಮಾ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ' ಎಂದರೆ, 'ಶತ್ಯ' ಮತ್ತು 'ಶಾನಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ, ಉಂಟಾದ ಪದವು ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯದಿಂದ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಜೊತೆಗೆ ಇರಬಾರದು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. 'ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ' ಎಂದರೆ "ಸಮಾನಂ ಅಧಿಕರಣಂ ವಾಚ್ಯಮ್ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣಃ". ಅಭಿನ್ನವಾದ ವಾಚ್ಯವು (ಅರ್ಥವು) ಯಾವದಕ್ಕೆ (ಯಾವ 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ) ಇದೆಯೋ ಅದು ಸಮಾನಾಧಿಕರಣವೆಂದು ಕರೆಯಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾನ್ತಾದಿ ಪದವು ಯಾವ ಕರ್ತೃ ಅಥವಾ ಕರ್ಮವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆಯೋ, ಅದನ್ನೇ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರವು ಹೇಳಿದರೆ, 'ಲಟ್' ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯ ಮತ್ತು ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಹಾಗೂ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸಾರ್ವಧಾತುಕಗಳಾಗಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವುಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶಬಾದಿ (ಶಪ್ ಆದಿ ಶಬಾದಿ) ಏಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. 'ಶತ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರಸ್ವೈಪದಿ ಧಾತುಗಳಿಗೂ 'ಶಾನಚ್'

ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆತ್ಮನೇಪದಿ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಬರುತ್ತದೆ.

'ಶತ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ 'ಶ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಯ' ಕಾರಗಳ ಇತ್/ಲೋಪವಾಗಿ 'ಅತ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ 'ಶಾನಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ 'ಶ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಚ್' ಕಾರಗಳ ಇತ್/ಲೋಪವಾಗಿ 'ಆನ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಶತ್ಯ (ಅತ್) ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ 'ಯ' ಕಾರವು ಇತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಉಗಿತ' (ಉ-ಕಾರ ಇತ್ಯಾಗಿರುವ) ಆಗಿದೆ. ಹಾಗೂ ಇದು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ 'ಜೀಪ್' (ಈ) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ದೀರ್ಘ (ಈ) ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಶಾನಚ್' (ಆನ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅ-ಕಾರಾಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ 'ಬಾಪ್' (ಆ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಆಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪಚಂತಂ ಚೈತ್ರಂ ಪಶ್ಯ (ಬೇಯಿಸುತ್ತಿರುವ ಚೈತ್ರನನ್ನು ನೋಡು) ಎಂಬಲ್ಲಿ, 'ಪಚ್' ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಲಟ್' ಲ್-ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಶತ್ಯ' (ಉಗಿತ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪಚ್+ಅತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಶಪ್'(ಅ) ಏಕರಣಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪಚ್+ಅ+ಅತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅತೋಗುಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಪರರೂಪ ಬಂದು ಪಚ್+ಅತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾದಮೇಲೆ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು 'ಪಚತ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತೀಯ ಏಕವಚನದ 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪಚ್+ತ್+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, (ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ) 'ನುಮ್' (ನ್) ಆಗಮವು ಬಂದು, ಪಚ್+ನ್+ತ್+ಅಮ್ ಎಂದಾಗಿ 'ಪಚಂತಮ್' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಮುಕ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-833. ಆನೇ ಮುಕ್(7.2.82)

ವೃತ್ತಿ- ಅದನ್ವಾಜ್ಞಸ್ಯ ಮುಗಾಗಮಃ ಸ್ಯಾತ್ ಆನೇ ಪರೇ| ಪಚಮಾನಂ ಚೈತ್ರಂ ಪಶ್ಯ| ಲಡಿತಿ ಅನುವರ್ತಮಾನೇ ಪುನರ್ಲಘ್ವಗ್ರಹಣಾತ್ ಪ್ರಥಮಾ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯೇಽಪಿ ಕ್ವಚಿತ್| ಸನ್ದ್ವಿಜಃ|

ಅ.ವ್ಯ.- "ಅತೋಯೇಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಅತಃ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿವರಣಾಮಗಳಿಸಿ ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು 'ಅಜ್ಞಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ- ಶಾನಚ್ (ಆನ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅದನ್ನವಾದ ಅಜ್ಞಕ್ಕೆ 'ಮುಕ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಮುಕ್' ನಲ್ಲಿ 'ಉ'ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಕ್'ಕಾರಗಳು 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಅವು ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ 'ಮ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಕಿತ'(ಕ್ ಕಾರ ಇತ್) ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನಕ್ಕೆ ಅಂತಾವಯಯವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾ- 'ಪಚಮಾನಂ ಚೈತ್ರಂ ಪಶ್ಯ' (ಬೇಯಿಸುತ್ತಿರುವ ಚೈತ್ರನನ್ನು ನೋಡು) ಎಂಬಲ್ಲಿ, 'ಪಚ್' ಧಾತುವು ಉಭಯಪದಿ ಆಗಿರೋಣದರಿಂದ, ಇದಕ್ಕೆ ಶತ್ಯ ಮತ್ತು

ಶಾನಚ್ ಎರಡೂ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ 'ಶಾನಚ್' ಪ್ರತಯದ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

'ಪಚ್' ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಲಟ್' ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಶಾನಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪಚ್+ಅನ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು, ನಂತರ 'ಶಪ್' (ಅ) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಪಚ್+ಅ+ಅನ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಇದು ಅದನ್ತವಾದ ಅಜ್ಞವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮುಕ್' (ಮ್) ಆಗಮವು ಅನ್ತಾವಯವವಾಗಿ ಬಂದು, ಪಚ್+ಅ+ಮ್+ಅನ=ಪಚಮಾನ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು, ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ 'ಅಮ್' ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಪಚಮಾನ+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಅಮಿಪೂರ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ಪಚಮಾನಂ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

[“ಲಟಃ ಶತ್ಯ ಶಾನಚಾವಪ್ರಥಮಾಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ, 'ಲಟಃ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಹಾಕದೇ “ವರ್ತಮಾನೇ ಲಟ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಟ್' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲು ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ, ಪುನಃ 'ಲಟಃ' ಎಂದು ಗ್ರಹಣ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ, ಪ್ರಥಮಾ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣದಲ್ಲೂ ಕೆಲವೆಡೆ 'ಶತ್ಯ' 'ಶಾನಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯು ಕೆಳಗಿನಂತಿದೆ].

ಉದಾ- 'ಸನ್ದ್ವಿಜಃ' (ಒಳ್ಳೆಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ)-'ಅಸ ಭುವಿ' ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಲಟ್' ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ, 'ಶತ್ಯ'(ಅತ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಅಸ್+ಅತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, “ಶ್ನಸೋರಲ್ಲೋಪಃ” ಎಂಬ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಸ್+ಅತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಸುಪ್' ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಸ್+ಅತ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಸ್ (ಸುಪ್) ಇದು ಉಗಿತಾಗಿರುವುದರಿಂದ, “ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಽಧಾತೋ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ನುಮ್(ನ್) ಆಗಮವು ಬಂದು, ಸ್+ಅ+ನ್+ತ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, “ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸಿ ಅಪ್ಯಕ್ತಂ ಹಲ್” ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸುಪ್' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಸ್+ಅ+ನ್+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ “ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಸ್+ಅ+ನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಸನ್ ಎಂಬ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ವಿಕವಚನದ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

(ವಸು ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 834. ವಿದೇಃ ಶತುರ್ವಸುಃ (7.1.36)

ವೃತ್ತಿ- ವೇತ್ತೇಃ ಪರಸ್ಯ ಶತುರ್ವಸುರಾದೇಶೋ ವಾ| ವಿದನ್| ವಿದ್ವಾನ್|

ಪ. ಭೇ - ವಿದೇಃ, ಶತುಃ, ವಸುಃ|

ಅ. ವ್ಯ. - "ತುಹ್ಯೋಸ್ತಾತಜ್ ಆಶೀಷೀ ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- 'ವಿದ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಇರುವ 'ಶತ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ವಸು' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ವಸು'ವಿನಲ್ಲಿ 'ಉ' ಕಾರ ಇತ್/ಲೋಪ ಹೊಂದಿ 'ವಸ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-1. ವಿದನ್| 'ವಿದ್' ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಲಟ್' ಲಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, 'ಶತ್ಯ' (ಅತ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ವಿದ್+ಅತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಶತ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, ತನ್ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ, 'ಶಪ್' (ಅ) ಬಂದು, ವಿದ್+ಅ+ಅತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದು ಎರಡನೇ ಗಣದ ಧಾತುವಾದ್ದರಿಂದ, 'ಶಪ್'ಗೆ 'ಲುಕ್' ಬಂದು, ಪುನಃ ವಿದ್+ಅತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಮತ್ತು ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ವಿದ್+ಅತ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನೇಽಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ನುಮ್ (ನ್) ಆಗಮವು ಬಂದು, ವಿದ್+ಅ+ನ್+ತ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸಿ ಅಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸುಪ್' (ಸ್)ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸಂಯೋಗಾನ್ವಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ವಿದ್+ಅ+ನ್ = ವಿದನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-2 - ವಿದ್ವಾನ್ (ತಿಳಿದವನು)| - ವಿದ್ ಜ್ಞಾನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಇರುವ 'ಲಟ್' ಲಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಥಮಾ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯದಲ್ಲಿ, 'ಶತ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ವಿದ್+ಅತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಶಪ್' (ವಿಕರಣ) ಬಂದು ನಂತರ ಅದು ಲುಕ್ (ಲೋಪ)ವಾಗಿ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಸ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ವಿದ್+ವಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು, 'ಸು' (ಸ್) ಸೇರಿಸಿ ವಿದ್+ವಸ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ನುಮಾಗಮ ಬಂದು ವಿದ್+ವ+ನ್+ಸ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಸಾನ್ತಮಹತಃ ಸಂಯೋಗಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಉಪದಾ 'ವ' ಕಾರ ದೀರ್ಘವಾಗಿ, ವಿದ್+ವಾ+ನ್+ಸ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಸುಪ್' 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಹಲ್ಯಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸಿ ಅಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಮತ್ತು 'ನ್' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸಂಯೋಗಾನ್ವಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ವಿದ್+ವಾ+ನ್=ವಿದ್ವಾನ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಸತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 835. ತೌ ಸತ್| (3.2.127)

ವೃತ್ತಿ- ತೌ ಶತ್ಯ-ಶಾನಚೌ ಸತ್ಸಂಜ್ಞಾ ಸ್ತಃ|

ಅರ್ಥ- 'ಶತ್ಯ' ಮತ್ತು 'ಶಾನಚೌ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ 'ಸತ್' ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಸತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-೩೩೬. ಲೃಟಃ ಸದ್ವಾ(೩.೩.14)

ವೃತ್ತಿ- ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಿಭಾಷೇಯಮ್। ತೇನ ಅಪ್ರಥಮಾಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯೇ ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ತರಪದಯೋಃ ಸಮ್ಭೋಧನೇ ಲಕ್ಷಣಹೇತೋಶ್ಚ ನಿತ್ಯಮ್। ಕರಿಷ್ಯಂತಂ ಕರಿಷ್ಯಮಾಣಂ ಪಶ್ಯ।

ಅರ್ಥ-'ಲೃಟ್'ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಸತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಶತ್ಯ' ಮತ್ತು 'ಶಾನಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಈ ವಿಕಲ್ಪಕ್ಕೆ ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ವಿಭಾಷಾ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. 'ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ವಿಭಾಷಾ' ಎಂದರೆ, 'ವ್ಯವಸ್ಥಾ ಸ'ಇತ್ಯಾತಾ ಅಸ್ಯಾಃ ಇತಿ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಾ' ವ್ಯವಸ್ಥಿತಾಚಾಸೌ ವಿಭಾಷಾ ಚ ವ್ಯವಸ್ಥಿತ-ವಿಭಾಷಾ ಎಂದು ಕರ್ಮಧಾರಯ ಸಮಾಸ. ಅಂದರೆ ಇದರಿಂದ ವಿಧಿಸಲಾಗುವ ಕಾರ್ಯವು ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವದು, ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವದೇ ಇಲ್ಲ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ವಿಭಾಷಾ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಥಮಾನ್ತದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣವಿಲ್ಲದೇ ಇದ್ದಾಗ, ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಥವಾ ಉತ್ತರಪದವು ಪರವಾದಾಗ, ಸಂಬೋಧನದಲ್ಲೂ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷಣ, ಹೇತುಗಳಲ್ಲೂ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಲೃಟ್'ಗೆ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- 'ಕರಿಷ್ಯಂತಮ್ ಪಶ್ಯ' (ಮುಂದೆ ಕೆಲಸ ಮಾಡಲಿರುವವನನ್ನು ನೋಡು) ಎಂಬಲ್ಲಿ, 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಲೃಟ್' ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಶತ್ಯ' ಕೃದಂತೇ ಪೂರ್ವಕೃದನ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಕೃ+ಅತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಸ್ಯತಾಸೀ ಲೃ ಲೃಟೋಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಕೃ+ಸ್ಯ+ಅತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಋದ್ಧನೋಃ ಸ್ಯೇತಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಇಡಾಗಮ (ಇ) ಬಂದು ಕೃ+ಇ+ಸ್ಯ+ಅತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಸ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ, 'ಷ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಕೃ+ಇ+ಷ್+ಅತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಅತೋ ಗುಣೇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಪರರೂಪ ಬಂದು, ಕರಿಷ್ಯತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿ ನಂತರ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು, ಅಪ್ರಥಮಾ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ, ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಕರಿಷ್ಯತ್+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಉಗಿತಾದ್ದರಿಂದ, ನುಮಾಗಮ ಬಂದು ಕರಿಷ್ಯ +ನ್+ತ್+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ನಶ್ಚಾಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಝಲಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರವಾಗಿ, ಕರಿಷ್ಯ+ಂ+ತ್+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪರಸರ್ವಣವಾಗಿ ಕರಿಷ್ಯ+ನ್+ತ್+ಅಮ್=ಕರಿಷ್ಯಂತಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ. 2-ಕರಿಷ್ಯಮಾಣಮ್ (ಮುಂದೆ ಮಾಡಲಿರುವ)-ಕರಿಷ್ಯ+ಆನ(ಶಾನಚ್)+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆನೇ ಮುಕ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮುಕ್' ಆಗುವವು ಬಂದು ಕರಿಷ್ಯ+ಮ್+ಆನ+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ರಷಾಭ್ಯಾಮ್ ನೋಣಃ ಸಮಾನಪದೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಣತ್ವ' ಬಂದು ಕರಿಷ್ಯ+ಮ್+ಆಣ+ಅಮ್

ಎಂದಿರುವಾಗ "ಅಮಿಪೂರ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ಕರಿಷ್ಯಮಾಣಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(‘ತಚ್ಛೀಲಾದಿ’ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-837 - ಆ ಕ್ಷೇಸ್ತಚ್ಛೀಲ-ತದ್ಧರ್ಮ-ತತ್ಸಾಧುಕಾರಿಷು(3.2.134)

ವೃತ್ತಿ - ಕ್ಷಿಪಮಭಿವ್ಯಾಪ್ಯ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಾಃ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ ತಚ್ಛೀಲಾದಿಷು ಕರ್ತೃಷು ಬೋಧ್ಯಾಃ|

ಪ.ಛೇ.-ಆ, ಕ್ಷೇಃ, ತಚ್ಛೀಲ-ತದ್ಧರ್ಮ-ತತ್ಸಾಧುಕಾರಿಷು|

ಅ.ವ್ಯ.-“ಧಾತೋಃ” ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ‘ತತ್’ ಶಬ್ದದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಜ್ಞಾನವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ - ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ “ಭಾಜ-ಭಾಸ-ಧುವಿ-ದ್ಯುತೋರ್ಜ-ಪ್ಪೂ-ಜು-ಗ್ರಾವಸ್ತುವಃ ಕ್ಷಿಪ್” ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಹೇಳಿರುವ ‘ಕ್ಷಿಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯಾನ ಪರ್ಯಂತ ಹೇಳಲಾಗಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ‘ತಚ್ಛೀಲ’ ‘ತದ್ಧರ್ಮ’ ‘ತತ್ಸಾಧುಕಾರಿ’ ಈ ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳು ತೋರುವಾಗ, ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿರುವ ‘ಆಜ್’ ಉಪಸರ್ಗವು ‘ಅಭಿವಿಧಿ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳೋಣದ್ದರಿಂದ ‘ಕ್ಷಿಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೂ ಗಣನೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

(ತೃನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 838 ತೃನ್(3.2.135)

ವೃತ್ತಿ- ಕರ್ತಾ ಕಟಾನ್|

ಅ. ವ್ಯ. - ‘ಧಾತೋಃ’ ‘ಪ್ರತ್ಯಯಃ’ ‘ಪರಶ್ಚ’ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ. ಮತ್ತು “ತಚ್ಛೀಲ ತದ್ಧರ್ಮ ತತ್ಸಾಧುಕಾರಿಷು” ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಕರ್ತಾ ಕಟಾನ್-(ಚಾಪೆಯನ್ನು ಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು, ಧರ್ಮವುಳ್ಳವನು. ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಯಾರಿಸುವವನು) ಎಂಬಲ್ಲಿ-‘ಕೃಷ್’ ಧಾತುವಿಗೆ ತಚ್ಛೀಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ, ‘ತೃನ್’ (ತೃ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಕೃ+ತೃ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ತೃನ್’ (ತೃ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆರ್ಥಧಾತುಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ “ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಂಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದು ಕ+ಅರ್+ತೃ=ಕರ್ತೃ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ‘ಸುಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಕರ್ತೃ+ಸು(ಸುಪ್) ಎಂದಿರುವಾಗ, “ಋದುಶನಸ್ ಪುರುದಂಸೋಽನೇಹಸಂಚಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಋ’ ಕಾರಕ್ಕೆ “ಅನಜ್” (ಅನ್) ಆದೇಶ ಬಂದು, ಕರ್ತೃ+ಅನ್+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಅಪ್-ತೃನ್-ತೃಚ್-ಸ್ವಸ್-ನಪ್ಪು-ನೇಷ್ಟು-ಕ್ಷತ್ವು-ಹೋತ್ಯು-ಪೋತ್ಯು-ಪ್ರಶಾಸ್ತುಣಾವಾ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾಭೂತವಾದ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಕೃದಂತೇ ಪೂರ್ವಕೃದಂತ ದೀರ್ಘ ಬಂದು

ಕರ್ತೃ+ಅನ್+ಸ ಎಂದಿರುವಾಗ, “ಹಲ್ಯಾದಿಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸಿ ಅಪ್ಯಕ್ತಂ ಹಲ್” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಸ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಕರ್ತೃ+ಅನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, “ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ನ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಕರ್ತೃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಕಟಾನ್’ ಎಂಬುದು ಕರ್ಮವಾಚಕ ಪದವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ತ್ಯನ್ನನ್ತ-ಕೃದನ್ತ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದಾಗ, “ಕರ್ತೃ-ಕರ್ಮಣೋಃ ಕೃತಿ” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಕಟ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ‘ಷಷ್ಠೀ’ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು “ನಲೋಕಾವ್ಯಯನಿಷ್ಠಾಖಿಲರ್ಥತ್ಯನಾಮ್” ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧವು ಬಂದು, “ಕರ್ಮಣೇ ದ್ವಿತೀಯಾ” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಕಟ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಂದು ‘ಕರ್ತೃ ಕಟಾನ್’ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

(‘ಷಾಕನ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-839. ಷಲ್-ಭಿಕ್-ಕುಟ್ಟ-ಲುಣ್-ವೃಜಃ ಷಾಕನ್ (3.2.155)

ಅ. ವೃ. - ‘ಧಾತೋಃ’ ‘ಪ್ರತ್ಯಯಃ’ ‘ಪರಶ್ಚ’ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ. ಮತ್ತು “ತಚ್ಚೇಲ ತದ್ಧರ್ಮ ತತ್ಸಾಧುಕಾರಿಷು” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ-‘ಷಾಕನ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಮತ್ತು ‘ತಚ್ಚೇಲ’ ‘ತದ್ಧರ್ಮ’ ‘ತತ್ಸಾಧುಕಾರಿ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳು ಜಲ್ಪ, ಭಿಕ್ಷ, ಕುಟ್ಟ, ಲುಣ್, ವೃಜ್ ಎಂಬ ಈ ಧಾತುವಳಿಂದ ತೋರುವಾಗ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಷಾಕನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ‘ಷ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ‘ಆಕ’ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

(‘ಷ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಇತ್’ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 840. ಷಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ (1.3.6)

ವೃತ್ತಿ- ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯಾದಿಃ ಷ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್ | ಜಲ್ಪಾಕಃ | ಭಿಕ್ಷಾಕಃ | ಕುಟ್ಟಾಕಃ | ಲುಣಾಕಃ | ವರಾಕಃ | ವರಾಕೀ |

ಅ.ವೃ. - “ಆದಿರ್ಜಿ ಟುಡವಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ‘ಆದಿಃ’ ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು “ಉಪದೇಶೇಜನುನಾಸಿಕ ಇತ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಇತ್’ ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ‘ಕ್ಷಷ’ ಕಾರವು ‘ಇತ್’ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ‘ಜಲ್ಪಾಕಃ’- (ಬಹಳ ಮಾತಾಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು)-ಈ ಅರ್ಥದ ಜೊತೆಗೆ ಮಾತನಾಡುವ ತನ್ನ ಧರ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಮತ್ತು ಒಳ್ಳೆಯ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತನಾಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನು ಎಂಬ ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳೂ ಸಹ “ಆಕ್ಷೇಃ ತಚ್ಚೇಲ-ತದ್ಧರ್ಮ-ತತ್ಸಾಧುಕಾರಿಷು” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ, ಹೇಳಿರುವ ಈ ಅರ್ಥಗಳೂ ಇಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿವೆ.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಜಲ್ಪ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ “ಜಲ್ಪ ಭಿಷ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ‘ಷಾಕನ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಜಲ್ಪ+ಷಾಕನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ಷ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಇತ್’ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಅದು ಲೋಪವಾಗಿ ಜಲ್ಪ+ಆಕನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ನ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ “ಹಲನ್ತ್ಯಮ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಇತ್’ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಲೋಪವಾಗಿ, ಜಲ್ಪ+ಆಕ=ಜಲ್ಪಾಕ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು, ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ‘ಸುಪ್’ (ಸ್) ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿ ಜಲ್ಪ+ಆಕ+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ‘ಸ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಜಲ್ಪಾಕಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಇದೇರೀತಿಯಾಗಿ, “ಭಿಕ್ಷಾಕಃ” (ಭಿಕ್ಷು ಬೇಡುವ ಸ್ವಭಾವ ಅಥವಾ ಧರ್ಮ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನು), ಕುಟಾಕಃ-(ಭೇದನ ಅಥವಾ ಹೆದರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು), ಲುಂಟಾಕಃ-(ಲೂಟಿ ಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು), ವರಾಕಃ-(ವರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು) ಎಂಬ ಅರ್ಥದ ಜೊತೆಗೆ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಧರ್ಮ ಹಾಗೂ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇವುಗಳ ರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಜಲ್ಪಾಕಃ ಶಬ್ದದಂತೆಯೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(‘ಉ’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 841. ಸನಾಶಂಸ-ಭಿಕ್ಷ ಉಃ(3.2.168)

ವೃತ್ತಿ-ಚಿಕೀರ್ಷುಃ ಆಶಂಸುಃ ಭಿಕ್ಷುಃ

ಪ.ಭೇ.-ಸನ್, ಆಶಂಸ, ಭಿಕ್ಷ, ಉಃ

ಅ. ವ್ಯ.-“ಧಾತೋಃ”, “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ” ಎಂಬ ಮೂರು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಕೃದಂತೇ ಪೂರ್ವಕೃದನ್ತ

ಅರ್ಥ-ಸನ್ನಂತ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಆಜ್-ಪೂರ್ವಕ ‘ಶಂಸ’ ಧಾತು ಹಾಗೂ ‘ಭಿಕ್ಷು’ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ತಚ್ಚೀಲಾದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ‘ಉ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣೇ ತದನ್ತ ಗ್ರಹಣಮ್” ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ‘ಸನ್’ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸನ್ನಂತ ಗ್ರಹಣವು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ‘ಚಿಕೀರ್ಷುಃ’ (ಮಾಡಲು ಇಚ್ಛಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು) ಎಂಬಲ್ಲಿ, ‘ಡು’ ಕೃಷ್ಣಾ ಕರಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ‘ಸನ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ‘ಚಿಕೀರ್ಷ’ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಸನ್ನಂತ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ‘ಉ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಚಿಕೀರ್ಷ+ಉ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ‘ಉ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾದ್ದರಿಂದ, “ಅತೋ ಲೋಪಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಷ’ ಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಚಿಕೀರ್ಷ+ಉ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ವಿಭಕ್ತಿ, ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗಿ ಚಿಕೀರ್ಷುಃ ಎಂದು

ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ-2 ಆಶಂಸುಃ (ಆಶೆಪಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು) ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಆಜ್ ಪೂರ್ವಕ 'ಶಂಸ' ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಉ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು 'ಆಶಂಸುಃ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಭಿಕ್ಷುಃ - (ಭಿಕ್ಷೆ ಬೇಡುವವನು) ಭಿಕ್ಷ ಭಿಕ್ಷಾಯಾಂ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು 'ಭಿಕ್ಷುಃ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

(ಕೃಷ್ಣ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-೮42. ಭ್ರಾಜ-ಭಾಸ-ಧುವೀ-ದ್ಯುತೋಜ-ಪ್ಸ-ಜು-
ಗ್ರಾವಸ್ತುವಃ ಕೃಷ್ಣಃ(3.3.177)

ವೃತ್ತಿ- ವಿಭ್ರಾಟ್ ಭಾಃ

ಪ. ಭೇ. - ಭ್ರಾಜ, ಭಾಸ, ಧುವೀ, ದ್ಯುತ್, ಊರ್ಜಿ, ಪ್ಸ, ಜು, ಗ್ರಾವಸ್ತುವಃ ಕೃಷ್ಣಃ

ಅ. ವ್ಯ-“ಧಾತೋಃ”, “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ” ಎಂಬ ಮೂರು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ “ಆಕ್ಷೇ-ತಚ್ಛೇಲ-ತದ್ಧರ್ಮ-ತತ್ಸಾಧಿಕಾರಿಷು” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ತಚ್ಛೇಲ, ತದ್ಧರ್ಮ, ತತ್ಸಾಧಿಕಾರಿಷು ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಭಾಗವು ಅಧಿಕೃತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ - ಭ್ರಾಜ, ಭಾಸ, ಧುವೀ, ದ್ಯುತ್, ಊರ್ಜಿ, ಪ್ಸ, ಜು, ಮತ್ತು ಗ್ರಾವಸ್ತುವ ಪೂರ್ವಕ 'ಸ್ತು' ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ತಚ್ಛೇಲ, ತದ್ಧರ್ಮ, ತತ್ಸಾಧಿಕಾರಿ ಎಂಬ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ, 'ಕೃಷ್ಣ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

'ಕೃಷ್ಣ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸರ್ವಾಪಹಾರಿಯಾಗಿದ್ದು, ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗಾದರೆ ಏನು ಲಾಭವೆಂದರೆ, ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಧಾತುವು ಕೃದಂತವಾಗಿ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಕಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ “ಕಿಚಿತಿ ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಗುಣ' 'ವೃದ್ಧಿ' ನಿಷೇಧವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು 'ಪಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ “ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ-ಕೃತಿ-ತುಕ್” ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತುಕ್' ಆಗಮ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಫಲಗಳು ಇದರಿಂದ ಸಿಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-1 ವಿಭ್ರಾಟ್ (ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹೊಳೆಯುವ ಸ್ವಭಾವದವನು)-ಎಂಬಲ್ಲಿ, 'ವಿ' ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ 'ಭ್ರಾಜ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಕೃಷ್ಣ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪವಾಗಿ, ವಿ+ಭ್ರಾಜ್=ವಿಭ್ರಾಜ್ ಎಂದು 'ಜ್' ಕಾರಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ “ವ್ರಶ್ಚ-ಭ್ರಸ್ವ-ಸೃಜ-ಮೃಜ-ಯಜ-ರಾಜ-ಭ್ರಾಜಚ್ಚಶಾಮ್ ಷಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್' ಕಾರಾದೇಶ ಬಂದು 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ “ಝಲಾಮ್ ಜಶೋಽನೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜಶತ್' (ಡ್) ಬಂದು “ವಾಽವಸಾನೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚರ್ತ್ವವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ

ಬಂದು, 'ವಿಭ್ರಾಟ್' ಮತ್ತು 'ವಿಭ್ರಾಡ್' ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-2.-ಭಾಃ (ಹೊಳೆಯುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು)-ಎಂಬಲ್ಲಿ, 'ಭಾಸ್ಯ' ದೀಪ್ತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಕ್ಷಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಭಾಸ್' ಎಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು, 'ಭಾಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(‘ಶ್(ಭ್)’) ಕಾರ ಮತ್ತು ‘ವ್’ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 843. ರಾಲ್ಛೋಪಃ(6.4.21)

ವೃತ್ತಿ- ರೇಫಾಚ್ಛೋರ್ಲೋಪಃ ಕೌಞ್ಞುಲಾದೌ ಕ್ಷಿತಿ ಧೂಃ ವಿದ್ಯುತ್ ಉರ್ಕ್ ಫೂಃ ದೃಶಿಗ್ರಹಣಸ್ಯ ಅಪಕರ್ಷಾತ್ ಚ ವತೇರ್ದೀರ್ಘಃ ಗ್ರಾವಸ್ತುತ್ (ಕ್ಷಿಬ್ಬಚಿ-ಪ್ರಚ್ಛಚಾಯತಸ್ತು-ಕಟಪು-ಜು-ಶ್ರೀಣಾಮ್ ದೀರ್ಘೋಽಸಮ್ಪ್ರಸಾರಣಂ ಚ ವಕ್ರೀತಿ ವಾಕ್)

ಪ. ಭೇ. - ರಾತ್, ಲೋಪಃ

ಅ. ವೃ.-“ಭ್ಯೋಃ ಶೂಡ್ ಅನುನಾಸಿಕೇ ಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಭ್ಯೋಃ’ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು “ಅನುನಾಸಿಕಸ್ಯ ಕ್ಷಿರುಲೋಃ ಕಿಜಿತಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ‘ಕ್ಷಿರುಲೋಃ’ ಮತ್ತು ‘ಕಿಜಿತಿ’ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ - ‘ಕ್ಷಿಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಥವಾ ಝಲಾದಿ ‘ಕಿತ್’ ಮತ್ತು ‘ಜಿತ್’ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ‘ಭ್’ ಕಾರ ಮತ್ತು ‘ವ್’ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ 1-ಧೂಃ (ಚಕ್ರದ ಕೀಲು ಅಥವಾ ನೊಗ)-ಧುವಿ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಎಂಬ ಧಾತು ಪಾಠದಲ್ಲಿ, ‘ಧುವ್’ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ, “ಭ್ರಾಜ,-ಭಾಸ-ಧುವ್-ದ್ಯುತ್-ಊರ್ಜಿ-ಪೃ-ಜು- ಗ್ರಾವಸ್ತುವಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ, ‘ಕ್ಷಿಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಅದು ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಧುವ್’ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ‘ವ್’ ಕಾರವು ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ, ಅದು ಲೋಪವಾಗಿ, ‘ಧುರ್’ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿ, ಧುರ್+ಸ್(ಸುಪ್) ಎಂದಿರುವಾಗ, ‘ಸ್(ಸುಪ್)’ಗೆ “ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್” ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, “ವೋವೋರುಪಧಾಯಾಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ ‘ಉ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಧೂರ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ರೇಫಕ್ಕೆ “ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗವಾಗಿ ಧೂಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-2-ವಿದ್ಯುತ್ (ಮಿಂಚುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದು) ಎಂಬಲ್ಲಿ, ‘ವಿ’ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವಕ ದ್ಯುತ ದೀಪ್ತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ‘ಕ್ಷಿಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅದು ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ನಂತರ ವಿದ್ಯುತ್ ಎಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿ, ಅದಕ್ಕೆ ‘ಸ್’(ಸುಪ್) ಸೇರಿಸಿ, ವಿದ್ಯುತ್+ಸ್(ಸುಪ್) ಎಂದಿರುವಾಗ, ‘ಸ್(ಸುಪ್)’ನ ‘ಸ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ “ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್” ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ

ಬಂದು, ವಿದ್ಯುತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-3- ಉರ್ಕ್‌F (ಬಲವಂತ) ಎಂಬಲ್ಲಿ, 'ಉರ್ಕ್‌' ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಕ್ಷಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಅದು ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಉರ್ಕ್‌' ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಸುಪ್' ನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ, 'ಉರ್ಕ್‌' ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಚೋಃ ಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಚ್' ವರ್ಗವಾದ 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ(ಗ್) ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, 'ಉರ್ಗ್‌' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ವಾಽವಸಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಚತ್ವ (ಕ್) ಬಂದು 'ಉರ್ಕ್‌' ಮತ್ತು 'ಉರ್ಗ್‌' ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ. "ರಾತ್‌ಸಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ.

ಉದಾ- 4. ಪೂಃ (ಪಟ್ಟಣ) - ಪ್ಲ ಪಾಲನ-ಪೋಷಣಯೋಃ" ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಪ್ಲ' ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಕ್ಷಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅದು ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಪ್ಲ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಕ್ಷಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣದಿಂದ 'ಕಿತ' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ಗುಣ ನಿಷೇಧವಾಗಿ "ಯೂತಇದ್ಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದ 'ಇತ್ವ' ವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ, "ಉದೋಷ್ಯ ಪೂರ್ವಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉತ್ವ' ಹಾಗೂ 'ರ್' ಪರಗಲಾಗಿ 'ಪುರ್' ಎಂದಾಗಿ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು, 'ಸುಪ್' ನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಹಲ್‌ಜ್ಯೋಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪ್ರಕೃಂ ಹಲ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಪುರ್ ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆಗ "ಪೋಷೋರುಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು, ಹಾಗೆಯೇ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ ಬಂದು ಪೂಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. "ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ, 'ದೃಶ್ಯತೇ' ಎಂಬ ಪದವಿದೆ. ಈ 'ದೃಶ್ಯ' ಪದವನ್ನು ಗ್ರಹಣ ಮಾಡಿದ ಫಲವೇನೆಂದರೆ, ಇದರಿಂದ ಅನ್ಯ ಕಾರ್ಯವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆ ಪದವನ್ನು ಅಪಕರ್ಷ ಮಾಡುವುದರಿಂದ, 'ಜು' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಕ್ಷಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ದೀರ್ಘವು ಆಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ 'ಊ' ಕಾರಾಂತವಾಗಿ 'ಜೂ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ಅರ್ಥ ರೋಗಿ ಎಂದು. 'ಭೂ' ಶಬ್ದದಂತೆ ಜೂಃ, ಜುಪೌ, ಜುವಃ ಎಂದು ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-4. ಗ್ರಾವಸ್ತುತ್ (ಮೂರ್ತಿಪೂಜಕನು ಅಥವಾ ಶಿಲೆಯ ಗುಣವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವವನು) - ಗ್ರಾವ ಪೂರ್ವಕ 'ಸ್ತು' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಕ್ಷಿಪ್' ಸೇರಿಸಿ 'ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪ' ವಾದಮೇಲೆ "ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತುಕ್' ಆಗಮ ಬಂದಮೇಲೆ ತುಕ್ ನಲ್ಲಿ 'ತ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿದು ಗ್ರಾವ+ಸ್ತು+ತ್=ಗ್ರಾವಸ್ತುತ್ ಎಂದು ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಕ್ಷಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ವಾರ್ತಿಕ)

ವಾರ್ತಿಕ - ಕ್ಷಿಬ್ಬಿ-ಪ್ರಜ್ಞಾ ಯತಸ್ತು-ಕಟಪ್ಲೂ-ಜು-ಶ್ರೀಣಾಮ್
ದಿಘೋಃಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಚ|

ಅರ್ಥ- ವಚ್, ಪೃಚ್ಛ, ಆಯತ ಪೂರ್ವಸ್ತು, ಕಟಪೂರ್ವಕ 'ಪೃ' ಮತ್ತು 'ಜು'

ಹಾಗೂ 'ಶ್ರೀ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಕ್ಷಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣದ ಅಭಾವವಿರಬೇಕು.

ಉದಾ- ವಾಕ್ ವಕ್ತೃತಿ ವಾಕ್ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ (ಮಾತು) ಎಂದು ಅರ್ಥ. - ವಚ ಪರಿಭಾಷಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಕ್ಷಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿ 'ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪ' ವಾದಮೇಲೆ, ದೀರ್ಘವಾಗಿ 'ವಾಚ್' ಎಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ತದನಂತರ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ, "ಚೋಃ ಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಕುತ್ವ' ಬಂದು 'ವಾಕ್' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಶ್' ಮತ್ತು 'ಊತ್' ಆದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 844. ಜ್ಯೋಃ ಶೂಡನುನಾಸಿಕೇ ಚ| (6.4.19)

ವೃತ್ತಿ- ಸತುಕ್ಸ್ಯ ಭಸ್ಯ ವಸ್ಯ ಚ ಕ್ರಮಾತ್ ಶ ಊತ್ ಇತಿ ಅದೇಶೌ ಸ್ತಃ ಅನುನಾಸಿಕೇ ಕ್ವಾ ಝಲಾದೌ ಚ ಕಿಜಿತಿ ಪೃಚ್ಛತೀತಿ- ಪ್ರಾಚ್ ಆಯತಂ ಸೌತಿ- ಆಯತಸ್ತೂಃ ಕಟಂ ಪ್ರವತೇ ಕಟಪೂಃ ಜೂರುಕ್ಟಃ ಶ್ರಯತಿ ಹರಿಂ- ಶ್ರೀಃ|

ಪ. ಭೇ - ಜ್ಯೋಃ, ಶೂಡ್, ಅನುನಾಸಿಕೇ, ಚ|

ಅ. ವ್ಯ. - " ಅನುನಾಸಿಕಸ್ಯ ಕ್ವಿರುಲೋಃ ಕಿಜಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವಿರುಲೋಃ ಮತ್ತು ಕಿಜಿತಿ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- 'ತುಕ್' ಆಗಮಸಹಿತ 'ಭ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಶ್'ಕಾರಾದೇಶ ಮತ್ತು 'ವ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಊತ್' ಆದೇಶವು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ-ಅನುನಾಸಿಕ 'ಕ್ಷಿ' ಮತ್ತು ಝಲಾದಿಯಾದ 'ಕಿತ್' 'ಜಿತ್' ಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ಉದಾ. 1-ಪ್ರಾಚ್ ಪೃಚ್ಛತಿ ಇತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಪ್ರಶ್ನೇಮಾಡುವವನು ಎಂದರ್ಥ. 'ಪೃಚ್ಛ' ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ, ಪೂರ್ವ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಕ್ಷಿಪ್', ದೀರ್ಘ ಮತ್ತು ಸಂಪ್ರಸಾರಣದ ನಿಷೇಧಗಳಾಗಿ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್' ಗೆ 'ಶ್' ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ, "ವ್ರಶ್ಚ-ಭ್ರಸ್ತ-ಸ್ಯಜ-ಮೃಜ-ಯಜ-ರಾಜ-ಭಾಜಚ್ಚಶಾಮ್ ಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಶ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂರ್ಧನ್ಯ 'ಷ್' ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ, 'ಜಶ್ಚ' ದಿಂದ 'ಡ್' ಕಾರ ಬಂದು, 'ಚರ್ತ್ವ' ದಿಂದ 'ಡ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಟ್' ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಪ್ರಾಚ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ- ಪ್ರಚ್ಛ+ಕ್ಷಿಪ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಕ್ಷಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಪ್ರಚ್ಛ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾವಯೇ... ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣದ ನಿಷೇಧ, "ವೋವೋರುಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘವಾಗಿ, 'ಪ್ರಾಚ್ಛ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್' ಗೆ 'ಶ್' ಕಾರ ಬಂದು 'ಪ್ರಾಶ್' ಎಂದಿರುವಾಗ, "ವ್ರಶ್ಚ-ಭ್ರಸ್ತ-ಸ್ಯಜ-ಮೃಜ-ಯಜ-ರಾಜ-ಭಾಜಚ್ಚಶಾಮ್ ಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಶ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂರ್ಧನ್ಯ 'ಷ್' ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ, 'ಪ್ರಾಷ್' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, (ಜಶ್ಚ) 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಡ್' ಕಾರ ಬಂದು ಪ್ರಾಡ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ

ಮುಂದೆ “ವಾಽವಸಾನೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಚತ್ವರ್ವ(ಟ್) ಬಂದು ಪ್ರಾಟ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ‘ಪ್ರಾಟ್’ ಮತ್ತು ‘ಪ್ರಾಡ್’ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-2-ಆಯತಸ್ತುಃ| ಆಯತಂ ಸೌತೀತಿ ವಿಗ್ರಹಃ (ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು)-ಆಯತಪೂರ್ವಕ ‘ಸ್ತು’ ಧಾತುವಿಗೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ‘ಕ್ವಿಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸರ್ವಾಪಹಾರಲೋಪವಾಗಿ, ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ‘ಆಯತಸ್ತು’ ಎಂದಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು, ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಪ್ರತ್ಯಯದ ‘ಸ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಆಯತಸ್ತುಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಜಾದಿ ‘ಸುಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದಾಗ, ‘ಉಪಜ್’ ಆದೇಶ ಬಂದು ಆಯತಸ್ತುವೌ, ಆಯತಸ್ತುವಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-3-ಕಟಪ್ಲಾಃ| ಕಟಂ ಪ್ರವತೇ ಇತಿ ವಿಗ್ರಹಃ (ಚಾಪೆಯನ್ನು ಹೆಣೆಯುವವನು). ಕಟ ಪೂರ್ವಕ ‘ಪೃಜ್’ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ‘ಕ್ವಿಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸರ್ವಾಪಹಾರಲೋಪವಾಗಿ, ದೀರ್ಘವು ಬಂದು ಕಟ+ಪ್ಲಾಃ=ಕಟಪ್ಲಾಃ ಎಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಿದ್ಧವಾಗಿ ‘ಸುಪ್’(ಸ್) ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿ ಕಟಪ್ಲಾಃ+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ಸ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಕಟಪ್ಲಾಃ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- 4 - ಜೂರುಕ್ತಃ ಇದರ ರೂಪವನ್ನು “ರಾಲ್ಲೋಪಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- 5 - ಶ್ರೀಃ| - ಶ್ರಯತಿ ಹರಿಂ ಇತಿ ಶ್ರೀಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ (ಹರಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಲಕ್ಷ್ಮೀ). ಶ್ರೀಞ್ ಸೇವಾಯಾಮ್ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ‘ಕ್ವಿಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸರ್ವಾಪಹಾರಲೋಪವಾಗಿ, ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಶ್ರೀ ಎಂದು ‘ಈ’ ಕಾರಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿ, ಅದಕ್ಕೆ ‘ಸುಪ್’ (ಸ್) ಸೇರಿಸಿ, ಮುಂದೆ ‘ಸ್’ ಗೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ಶ್ರೀಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಅಜಾದಿ (ಔ, ಅಸ್(ಜಸ್)) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ‘ಇಯಜ್’ ಆದೇಶ ಬಂದು ಶ್ರಿಯೌ, ಶ್ರಿಯಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಜ್ಞನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 845. ದಾಮ್-ನೀ-ಶಸ-ಯು-ಯುಜ-ಸ್ತು-ತುದ-ಸಿ-ಸಿಜ್-

ಮಿಹ-ಪತ-ದಶ-ನಃ ಕರಣೇ| (3.2.182)

ವೃತ್ತಿ- ದಾಬಾದೇಃ ಷ್ವನ್ ಸ್ಯಾತ್ ಕರಣೇಽರ್ಥೇ| ದಾತ್ಯನೇನ-ದಾತ್ರಮ್| ನೇತ್ರಮ್|

ಅ. ವ್ಯ. - “ಧಃ ಕರ್ಮಣಿ ಷ್ವನ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಷ್ವನ್’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಧಾತೋಃ”, “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ” ಎಂಬ ಮೂರು ಅಧಿಕಾರ

ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ - ದಾಪ್, ನೀ, ಶಸ್, ಯು, ಯುಜ್, ಸ್ತು, ತುದ್, ಸಿ, ಸಿಚ್, ಮಿಹ್, ಪತ್, ದಂಶ್ ಮತ್ತು ನಹ್ ಈ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಸ್ತನ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- 1. ಷ್ತ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಷಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಹಲನ್ತ್ಯಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವು ಬಂದು 'ಷ್' ಕಾರದ ಲೋಪವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಬಂದ 'ಟ್' ಕಾರವು ಹೋಗಿ 'ತ್ರ' ಎಂಬುದು ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ನಿಮಿತ್ತಾಪಾಯೇ ನೈಮಿತ್ತಿಕಸ್ಯಾಪ್ಯಪಾಯಃ' ಎಂಬ ನಿಯಮಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ 'ಷತ್ಸನ್' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಷ್' ಕಾರದ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ, 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಟ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿತ್ತು. (ಈಗ ನಿಮಿತ್ತವಾದ 'ಷ್' ಕಾರದ ಲೋಪದಿಂದ ನೈಮಿತ್ತಿಕವಾದ 'ಟ್' ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿ 'ತ್' ಕಾರವೇ ಉಳಿಯಿತು). ಹೀಗೆ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಉಳಿಯುವದು 'ತ್ರ' ಎಂಬುದು ಮಾತ್ರ.

ಉದಾ- 2. ದಾತ್ರಮ್! ದಾತಿ ಅನೇನ ಇತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. (ಯಾವುದರಿಂದ ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ ಅದು-ಕುಡುಗೋಲು) ದಾಪ್-ಲವನೇ ಎಂಬ 'ದಾ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್ತ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಅನುಬಂಧ ಲೋಪವಾದನಂತರ ದಾ+ತ್ರ=ದಾತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು, "ಅತೋಽಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದ 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ದಾತ್ರ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ದಾತ್ರಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-3.-ನೇತ್ರಮ್! ನೀಯತಿ ಅನೇನ ಇತಿ (ಕಣ್ಣು) ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ-'ಣೀಷ್' ಪ್ರಾಪಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್ತ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, "ಣೋ ನಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ 'ಣ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ್' ಕಾರಾದೇಶರ ಬಂದು, ನೀ+ತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಗುಣ ಬಂದು ನ್+ ಏ+ತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್'ಗೆ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ 'ಅಮ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ನೇ+ತ್ರ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ನೇತ್ರಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

(ಇಡಾಗಮವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-೩46. ತಿ-ತು-ತ್ರ-ತ-ಥ-ಸಿ-ಸು-ಸರ-ಕ-ಸೇಷು ಚ!(7.2.9)

ವೃತ್ತಿ- ಏಷಾಂ ದಶಾನಾಂ ಕೃತ್ಪ್ರತ್ಯಯಾನಾಮಿಣ್ ನ| ಶಸ್ತಮ್! ಯೋತ್ರಮ್! ಸ್ತೋತ್ರಮ್! ತೋತ್ರಮ್! ಸೇತ್ರಮ್! ಸೇಕ್ತಮ್!ಮೇಧಮ್! ಪತ್ತಮ್! ದಂಷ್ಟ್ರಾ ನಧೀ|

ಅ. ವ್ಯ-"ನೇಡ್ ವಶಿಕೃತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್', 'ಇಟ್' ಮತ್ತು 'ಕೃತಿ' ಎಂಬ ಮೂರು ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ-'ತಿ' ಮೊದಲಾದ ಹತ್ತು (10) 'ಕೃತ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಇಡಾ(ಇಟ್)ಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ

1. ಮೊದಲನೆಯದಾದ 'ತಿ' ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ "ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ತಿನ್" ಎಂದು ಮುಂದೆ ಹೇಳಲಾಗುವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ 'ಕ್ತಿನ್' ನಲ್ಲಿ ಉಳಿಯುವ 'ತಿ' ಹಾಗೂ 'ಕ್ತಿಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಉಳಿಯುವ 'ತಿ'ಗಳು ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-1 ದೀಪ್ತಿ = ದೀಪ್+ತಿ+ಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಇಡಾಗಮ' ನಿಷೇಧವಾಗಿದೆ.

2. ತು - "ಸಿತನಿಗಮಿಸಸಚ್ಯವಿಧಾಞ್ ಕ್ರುಶಿಭ್ಯಸ್ತುನ್"... ಎಂಬ ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೇಳಲಾಗಿರುವ 'ತುನ್' ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಉಳಿಯುವದು 'ತು' ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉದಾ: 1. ತುನ್(ತು)- ಸಿನೋತಿ ಇತಿ ಸೇತುಃ | ಇಡಾಗಮವು ಬಾರದೇ 'ತು' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ.

2. ತುನ್(ತು)-ಸಚ್ಯತೇ ಇತಿ ಸಕ್ತುಃ | ಸಚ್+ತು(ತುನ್)+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಚ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಚೋಃ ಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವ ಬಂದು ಸಕ್+ತು+ಸ್ ಎಂದಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ- ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಸಕ್ತುಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

3. ತ್ರ-"ದಾಮ್ನೀ-ಶಸ-ಯು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್ವನ್ (ತ್ರ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ದಾತ್ರಮ್, ಪಾತ್ರಮ್, ಶಸ್ತ್ರಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿವೆ.

4. ತ-ಹಸ್ತಃ, ಲೋತಃ, ಪೋತಃ, ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ, 'ಹಸ್', 'ಲು', ಮತ್ತು 'ಪು' ಧಾತುಗಳ ನಂತರ "ಹಸಿ-ಮೈ-ಗ್ರಿಣ್-ವಾ.... ತನ್" ಎಂಬ ಉಣಾದಿಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಈ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಆರ್ಧತಾತುಕ ನಿಮಿತ್ತಕ ಗುಣ ಬಂದು 'ಸ್' ಗೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಹಸ್ತಃ, ಲೋತಃ, ಪೋತಃ, ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

5. ಥ - "ಹನಿ-ಕುಶಿ-ನೀ-ರಮಿ-ಕಾಶಿಭ್ಯಃ ಕ್ಕನ್" ಎಂಬ ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಕನ್' (ಥ) (ಕ್, ನ್ ಕಾರಗಳು ಇತ್/ಲೋಪಗಳಾಗಿ 'ಥ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ). ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಕಾಷ್ಠಮ್ | ಕಾಶ್+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಪ್ರಶ್ಚ-ಭ್ರಷ್ಟ-ಸೃಜ-ಮೃಜ-ಯಜ-ರಾಜ-ಭಾಜಚ್ಚಶಾಮ್ ಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಶ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂರ್ಧನ್ಯ 'ಷ್' ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ, ಕಾಷ್+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಥ' ಗೆ "ಷ್ಠನಾಷ್ಟುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ಲುತ್ವ (ಠ್) ಬಂದು ಕಾಷ್+ಠ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದ 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿ ಕಾಷ್+ಠ್+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಕಾಷ್ಠಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಇದರಂತೆಯೇ ಕುಶ್+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಕುಷ್ಠಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

6. ಸಿ-ಕುಷ್ಠ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ "ಪ್ಲುಷಿ-ಕುಷಿ-ಶುಷಿಭ್ಯಃ ಕ್ಸಿಃ" ಎಂಬ ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಷಿ(ಸಿ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಇದು 'ಕಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧ

ಗುಣ ಬರಲಿಲ್ಲ.

ಉದಾ- ಕುಷ್+ಸಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ “ಷಃಢೋಃ ಕಃ ಸೀ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಷ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಕುತ್ವ(ಕ್)’ ಬಂದು ಕುಕ್+ಸಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ಸ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು, ಕುಕ್ +ಷ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಕಷಯೋಃ ಕ್ಷಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುಕ್ಷಿ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಕುಕ್ಷಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. (ಕಷಯೋಃ ಕ್ಷಃ ಎಂದರೆ ‘ಕ್’ಕಾರ ಮತ್ತು‘ಷ್’ ಕಾರ ಕೂಡಿ ಆದ ಸಂಯುಕ್ತಾರವೇ ಕ್ಷ ಎಂಬುದು.

7. ಸು - ‘ಇಷ್’ ಧಾತುವಿನನಂತರ “ಇಷೇಃಕುಃ” ಎಂಬ ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ಷು (ಸು) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಇಷ್+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ಷ್’ಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಕುತ್ವ(ಕ್) ಬಂದು, ಇಕ್+ಸು=ಇಕ್ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ, ‘ಸು’ ನ ‘ಸ್’ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ (ಷ್) ಬಂದು ಇ+ಕ್+ಷ್+ಉ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಕತ್ವ-ಷತ್ವಗಳು ಸೇರಿ ಇಕ್ಷು ಎಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿ, ‘ಸುಪ್’ (ಸ್) ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿ, ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಇಕ್ಷುಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

8. ಸರ-‘ಅಶ್’ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ “ಅಶೇಃ ಸರನ್” ಎಂಬ ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸರನ್’ (ಸರ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಮೊದಲಿನಂತೆ ಷತ್ವ ನಂತರ ಕತ್ವ ತದನಂತರ ಷತ್ವ ಬಂದು ಅಶ್+ಸರ, ಅಷ್+ಸರ, ಮತ್ತು ಅಕ್+ಸರ, ಅಕ್+ಷರ=ಅಕ್ಷರ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿ, ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದ ‘ಅಮ್’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅಕ್ಷರಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

9. ಶಲ್ಯಃ - ‘ಶಲ್’ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ “ಇಣ್-ಭಿ-ಕಾ-ಪಾ-ಶಲ್ಯತಿ-ಮರ್ಚಿಭ್ಯಃ ಕನ್” ಎಂಬ ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಕನ್’ (ಕ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಶಲ್+ಕ+ಸ್=ಶಲ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಲ್ಯಃ ಎಂದರೆ ಹೊಟ್ಟು ಎಂದರ್ಥ.

10. ವತ್ಸಃ-‘ವದ್’ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ “ವ್ಯ-ತ್ಯ-ವದಿ-ಹನಿ-ಕಮಿ-ಕಷಿಭ್ಯಃ ಸಃ” ಎಂಬ ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ವದ್+ಸ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ದ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಚತ್ವ (ತ್) ಬಂದು ವತ್+ಸ+ಸ್+ವತ್ಸಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

‘ಕೃತ್’ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವ ‘ತಿ’ ಮೊದಲಾದ ಹತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಇಡಾಗಮವು ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ‘ಷ್ವನ್’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಇಡಾಗಮವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಲಿಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-

1. ಶಸ್ತ್ರಮ್ - ‘ಶಸ್’ ಧಾತುವಿಗೆ ‘ಷ್ವನ್’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾಗಮ ನಿಷೇಧವಾಗಿ ಶಸ್ತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದ ‘ಅಮ್’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಶಸ್ತ್ರಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

2. ಯೋತ್ರಮ್-ಯು ಮಿಶ್ರಣಾಮಿಶ್ರಣಯೋಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಷ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಯು+ತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಗುಣ ಬಂದು ಯೋ+ತ್ರ+ ಅಮ್=

ಯೋತ್ರಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

3. ಯೋಕ್ತಮ್=ಯುಜಿರ್-ಯೋಗೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಷ್ಠನ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಯುಜ್+ತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಲಘೂಪದ ಗುಣವಾಗಿ ಯ್+ಓ+ಜ್+ತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಚೋಃ ಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ (ಕ್) ಬಂದು, ಯ್+ಓ+ಕ್+ತ್ರ+ಅಮ್=ಯೋಕ್ತಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಯೋಕ್ತಮ್ ಎಂದರೆ ನೋಗ ಎಂದರ್ಥ.

4. ಸ್ತೋತ್ರಮ್| ಪುಷ್ ಸ್ತುತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಷ್ಠನ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಪು+ತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಸ್' ಕಾರ, ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ 'ನಿಮಿತ್ತೋಪಾಯೇ ನೈಮಿತ್ತಿಕಸ್ಯಾಪ್ಯಪಾಯಃ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ 'ಟ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತ್' ಕಾರ ಬಂದು ಸ್ತು+ತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಗುಣ ಬಂದು ಸ್ತ್+ಓ+ತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸ್ತೋತ್ರ ಎಂದಾಗಿ, ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದ 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಸ್ತೋತ್ರಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

5. ತೋತ್ರಮ್| ತುದ್ ವೃಥನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಷ್ಠನ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ತುದ್+ತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲಘೂಪದಗುಣ ಬಂದು ತ್+ಓ+ದ್+ತ್ರ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಖರಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚತ್ವ ಬಂದು ತ್+ಓ+ತ್+ತ್ರ+ಅಮ್=ತೋತ್ರಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಚಾವಟಿ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

6. ಸೇತ್ರಮ್ - ಷಿಚ್ ಬಂಧನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಷ್ಠನ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಷಿ+ತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ "ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಸ್' ಕಾರ, ಬಂದು ಸಿ+ತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಲಘೂಪದಗುಣದಿಂದ ಸ್+ಏ+ತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದ 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಸೇತ್ರಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಬಂಧನ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

7. ಸೇಕ್ತಮ್-ಷಿಚಿರ್ ಕ್ಷರಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಷ್ಠನ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸಿಚ್+ತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಲಘೂಪದ ಗುಣವಾಗಿ ಸ್+ಏ+ಚ್+ತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಚೋಃ ಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ (ಕ್) ಬಂದು ನಂತರ 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಸ್+ಏ+ಕ್+ತ್ರ+ಅಮ್ ಎಂದಾಗಿ ಸೇಕ್ತಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ನೀರು ಸಿಂಪಡಿಸುವ ಪಾತ್ರೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

8. ಮೇಧ್ರಮ್-ಮಿಹ-ಸೇಚನೇ (ಮೂತ್ರ ತ್ಯಾಗೇ)-ಮಿಹ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಷ್ಠನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಮಿಹ+ತ್ರ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲಘೂಪದಗುಣವಾಗಿ ಮ್+ಏ+ಹ್+ತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹೋಃ ಥಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮ್+ಏ+ಥ್+ತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಝಷಸ್ತಥೋದೋರ್ಧಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಧತ್ವ (ಧ) ಕಾರ ಬಂದು, ಮ್+ಏ+ಥ್+ಧ್ರ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಷ್ಠನಾಪ್ಪುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಮ್+ಏ+ಥ್+ಧ್ರ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಥೋಢೇಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವ 'ಥ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಮ್+ಏ+ಧ್ರ+ಅಮ್=ಮೇಧ್ರಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಜನನೇಂದ್ರಿಯ) ಎಂದರ್ಥ.

9. ಪತ್ರಮ್-ಪತ್ಯ ಪತನೇ-ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ತನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಪತ್+ತ್ರ+ಅಮ್=ಪತ್ರಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. (ವಾಹನ, ಎಲೆ, ರೆಕ್ಕೆ, ಬಾಣ, ಪಕ್ಷಿ) ಎಂದು ಅರ್ಥಗಳು.

10. ದಂಷ್ಟ್ರ ದಂಶ-ದಂಶನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ತನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ ದಂಶ್+ತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ವ್ರಶ್ವ-ಭ್ರಸ್ವ-ಸೃಜ-ಮೃಜ-ಯಜ-ರಾಜ-ಭಾಜಚ್ಚಶಾಮ್ ಷಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ‘ಶ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಷ್’ ಕಾರಾದೇಶ ಬಂದು, ದಂಷ್+ತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಷ್ಠನಾಷ್ಟು” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಪ್ತತ್ವ ‘ಟ್’ ಬಂದು ದಂಷ್+ಟ್ರ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಈ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ಸ್ತೀಲಿಜ್ಞ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಆ(ಟಾಪ್) ಬಂದು, ದಂಷ್ಟ್ರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

11. ನದ್ಧ್ರೀ- ಣಹ -ಬಂಧನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ “ಣೋ ನಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿ ‘ಣ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ನ’ ಕಾರ ಬಂದು ನಹ್ ಎಂದಾಗಿ ಇದಕ್ಕೆ ‘ಪ್ತನ್’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿ ನಹ್+ತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ನಹೋ ಧಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಹ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಧ’ ಕಾರ ಬಂದು ನಧ್+ತ್ರ ಎಂದಾಗಿ, “ಝಷಸ್ತಘೋರ್ಧೋರ್ಧಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ತ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಧತ್ವ (ಧ್) ಕಾರ ಬಂದು, ನಧ್+ಧ್ರ ಎಂದಿರುವಾಗ, “ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝಶಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವ ‘ಧ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ದತ್ವ (ದ್) ಬಂದು ನದ್+ಧ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸ್ತೀಲಿಜ್ಞ ಪ್ರತ್ಯಯ ‘ಈ’ (ಜೇಷ್) ಬಂದು ನದ್+ಧ್ರ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ್ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಧ್ರ’ದಲ್ಲಿರುವ ‘ಲ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ನದ್+ಧ್ರ+ಈ=ನದ್ಧ್ರೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

(ಇತ್ರ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 847. ಅರ್ತಿ-ಲೂ-ಧೂ-ಸೂ-ಖನ-ಸಹ-ಚರ-ಇತ್ರಃ (3.2.184)

ವೃತ್ತಿ- ಅರಿತ್ರಮ್! ಲವಿತ್ರಮ್! ಧವಿತ್ರಮ್! ಸವಿತ್ರಮ್! ಖನಿತ್ರಮ್! ಸಹಿತ್ರಮ್! ಚರಿತ್ರಮ್!

ಅ. ವೃ - “ದಾಮ್-ನೀ-ಶಸ... ಕರಣೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ‘ಕರಣೇ’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಧಾತೋಃ”, “ಪ್ರತ್ಯಯಃ” ಮತ್ತು “ಪರಶ್ಚ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ - ಋ, ಲೂ, ಧೂ, ಸೂ, ಖನ್, ಸಹ್ ಮತ್ತು ಚರ್ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಇತ್ರ’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ1.-ಅರಿತ್ರಮ್-(ದೋಣಿ ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಕೋಲು)-ಇಲ್ಲಿರು-ಗತಿ ಪ್ರಾಪಣಯೋಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ, ಕರಣಾ(ಸಾಧನ)ರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಇತ್ರ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ರು+ಇತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆರ್ಥಧಾತುಕ ಗುಣ ಬಂದು, ಅರ್+ಇತ್ರ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ಅರಿತ್ರಮ್

ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-2. ಲವಿತ್ರಮ್ - (ಕೊಯ್ಯುವದಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾಗಿರುವದು ಕೊಯ್). ಇಲ್ಲಿ 'ಲುನನ್ತಿ ಅನೇನ ಇತಿ ಲವಿತ್ರಮ್' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಲೂಇ-ಭೇದನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇತ್ರ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಲೂ+ಇತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆರ್ಥಧಾತುಕ ಗುಣ ಬಂದು ಲೋ+ಇತ್ರ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಓ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅವ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಲ್+ಅವ್+ಇತ್ರ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವರೂಪದಿಂದ 'ಲವಿತ್ರಮ್' ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-3. ಧುವಿತ್ರಮ್ - (ಬೀಸಣಿಕೆ) - 'ಧುವನ್ತಿ ಅನೇನ ಧುವಿತ್ರಮ್' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಧೂ-ವಿಧೂವನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಇತ್ರ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಧೂ+ಇತ್ರ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಆರ್ಥಧಾತುಕ ಗುಣ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು, 'ಕುಟಾದಿ' ಗಣ ಪಠಿತವಾದದ್ದರಿಂದ "ಗಾಜ್ ಕುಟಾದಿಭೂಃಷ್ಠಾಣಿನ್ವಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಿಡ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದು, "ಕಿಜಿತಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಗುಣದ ನಿಷೇಧವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ "ಅಚಿ ಶ್ವುಧಾತುಭುವಾವಮ್..." ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಉವಜ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಧ್+ಉವ್+ಇತ್ರ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ಧುವಿತ್ರಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-4. ಸವಿತ್ರಮ್ - ಸುವನ್ತಿ ಅನೇನ ಸವಿತ್ರಮ್ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ (ಬೋದನೆಗೆ ಸಾಧನವಾಗಿರುವದು) ಷೂ-ಪ್ರೇರಣೆ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಇತ್ರ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಷೂ+ಇತ್ರ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಆರ್ಥಧಾತುಕ ಗುಣ ಬಂದು 'ಅವ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಸ್+ಅವ್+ಇತ್ರ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವರೂಪವಾಗಿ ಸವಿತ್ರಮ್ ಎಂಬ ರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- 5. ಖನಿತ್ರಮ್ - ಖನನ್ತಿ ಅನೇನ ಇತಿ ಖನಿತ್ರಮ್ (ಗುದ್ದಲಿ) - ಖನು ಅವಧಾರಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಇತ್ರ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಖನ್+ಇತ್ರ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ಖನಿತ್ರಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-6. ಸಹಿತ್ರಮ್ - ಸಹನ್ತೇ ಅನೇನ ಇತಿ ಸಹಿತ್ರಮ್ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. (ಸಹನೆಗೆ ಸಾಧನವಾಗಿರುವದು). ಷಹ - ಮರ್ಷಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಇತ್ರ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಸಹ್+ಇತ್ರ+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ಸಹಿತ್ರಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- 6. ಚರಿತ್ರಮ್ - 'ಚರನ್ತಿ ಅನೇನ ಇತಿ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. (ಯಾವುದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯನು ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಜೀವನವನ್ನು ಸಾಗಿಸುವನೋ ಅದಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾಗಿರುವ ಆಚರಣೆ ಅಥವಾ ಸ್ವಭಾವ, ವ್ಯವಹಾರ ಮೊದಲಾದವು). ಚರ - ಗತಿ ಭಕ್ಷಣಯೋಃ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಇತ್ರ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು,

ಚರ್+ಇತ್ರ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವರೂಪದಿಂದ ಚರಿತ್ರಮ್ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಇತ್ರ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 848. ಪುಷ್ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್|(3.2.185)

ವೃತ್ತಿ - ಪವಿತ್ರಮ್|

ಅ.ವ್ಯ. - “ಅರ್ತಿ-ಲೂ - ಧೂ...” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಇತ್ರ’ ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು “ದಾಮ್-ನೀ-ಶಸ.... ಕರಣೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ‘ಕರಣೇ’ ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. “ಧಾತೋಃ”, “ಪ್ರತ್ಯಯಃ” ಮತ್ತು “ಪರಶ್ಚ” ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ - ಪೂಷ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಜ್ಞಾ ತೋರುವಾಗ ‘ಇತ್ರ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- 1. ಪವಿತ್ರಮ್ - ಪೂಯತೇ ಅನೇನ ಇತಿ ಪವಿತ್ರಮ್ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. (ಪವಿತ್ರಗೊಳಿಸಲು ಸಾಧನವಾಗಿರುವ ದರ್ಭೆ, ಜಲ, ವಾಯು, ಅಗ್ನಿ ಮೊದಲಾದವು). ಪೂಜ್/ಪೂಷ್ ಪವನೇ ಎಂಬ ಸಮಾನಾರ್ಥಕ ಧಾತುಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತವೆ. ‘ಪೂ’ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಇತ್ರ’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪೂ+ಇತ್ರ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಆರ್ಥಧಾತುಕ ಗುಣವು ಬಂದು ಪೋ+ಇತ್ರ ಎಂದಿರುವಾಗ, ‘ಓ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಅವ್’ ಆದೇಶವಾಗಿ ಪ್+ಅವ್+ಇತ್ರ+ಅಮ್ ಎಂದಾಗಿ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ಪವಿತ್ರಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

॥ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪೂರ್ವಕೃದಂತ (34) ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿದುದು॥

ಪ್ರಕರಣ-35: ಉಣಾದಯ

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 849 ರಿಂದ 850 ವರೆಗೆ)

(‘ಉಣ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಶಾಕಟಾಯನ ಸೂತ್ರ)

ಪೂರ್ವ ಕೃದಂತ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಮುಗಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಪಂಡಿತ ವರದರಾಜರು ಉಣಾದಿ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಾರೆ. ಉಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಕೆಲವು ವೈಯಾಕರಣಿಗಳು ವ್ಯತ್ಪನ್ನ ಶಬ್ದಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಅವ್ಯತ್ಪನ್ನವೆಂದು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪಾಣಿನಿಯವರು “ಉಣಾದಯೋ ಬಹುಲಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇವುಗಳನ್ನು ವ್ಯತ್ಪನ್ನಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಉಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಶಾಕಟಾಯನರಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಪಂಚಪಾದೀ ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಆಯ್ದು ಕೊಂಡು ಪಾಣಿನಿಯವರು ತಮ್ಮ ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯಿಯಲ್ಲಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ವರದರಾಜರು ಪ್ರಕೃತವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

(‘ಉಣ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಶಾಕಟಾಯನ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-849 - ಕೃ-ವಾ-ಪಾ-ಹ-ಮಿ-ಸ್ವದಿ-ಸಾಧ್ಯಶ್ಚ್ಯುಭ್ಯ ಉಣ್

ಆರ್ಥ-ಕೃ-ವಾ-ಪಾ...ಉಣ್ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೃ, ವಾ, ಪಾ, ಜಿ, ಮಿ, ಸಾಧ್ ಮತ್ತು ಅಶ್ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ‘ಉಣ್’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ.

ಉದಾ- ಕಾರುಃ - ಕರೋತಿ ಇತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ (ಮಾಡುವವನು). ಆದರೆ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಿ ಎಂದರ್ಥ. ಕೃ- ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಣ್(ಉ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಕೃ+ಉ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ‘ಕೃ’ಗೆ ‘ಅಚೋಜೇಣಿತಿ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಕ್+ಆರ್+ಉ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿ ಕ್+ಆರ್+ಉ+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ‘ಕಾರುಃ’ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ವಾಯುಃ - ವಾತೀತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. (ಹೊರುವವನು). ‘ವಾ- ಗತಿ ಗಂಧನಯೋಃ’ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ‘ಉಣ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ವಾ+ಉ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ‘ಆತೋ ಯುಕ್ ಚಿಣ್ ಕೃತೋಃ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯುಕ್(ಯ್) ಆಗಮ ಬಂದು ವಾ+ಯ್+ಉ= ವಾಯು ಎಂದಾಗಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯವಾಗಿ ವಾಯುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪಾಯುಃ - ಪಾತಿ ರಕ್ಷತಿ ಅಪಾನಾದಿ ನಿರ್ವಹಣದ್ವಾರಾ ಶರೀರಮಿತಿ ಪಾಯುಃ (ಗುದ). ಪಾ (ರಕ್ಷಣೆ) ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ‘ಉಣ್’ ಬಂದು,ಯುಗಾಗಮ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಪಾ+ಯ್+ಉ= ಪಾಯು ಎಂದಾಗಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ‘ಪಾಯುಃ’ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಜಾಯುಃ (ಜಿಷಧ) ಜಯತಿ ಅಭಿಭವತಿ ರೋಗಾನ್ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ.

ಜಿ -ಜಯ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ 'ಉಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆ ವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯವಾಗಿ ಜೈ+ಉ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಆಯ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಜ್+ಆಯ್+ಉ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಜಾಯು ಎಂದಾಗಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯವಾಗಿ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ಜಾಯುಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಾಯುಃ - (ಪಿತೃ) ಮಿನೋತಿ ಪ್ರಕ್ಷಿಪತಿ ದೇಹೇ ಉಷ್ಣಾಣಮ್ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. (ಯಾವುದು ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಉಷ್ಣವನ್ನು ಹೊರಗೆ ಹಾಕುತ್ತದೋ ಅದು ಎಂದರ್ಥ.) ಮಿ- ಪ್ರಕ್ಷೀಪಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ 'ಉಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಮಿ+ಉ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ವೃದ್ಧಿ, 'ಆಯ್' ಆದೇಶ ಮತ್ತು ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬಂದು ಮಾಯುಃ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಸ್ವಾದುಃ - (ಯಾವುದು ರುಚಿಕರವಾಗಿದೆಯೋ ಅದು) ಸ್ವದ- ಆಸ್ವಾದನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಉಣ್' ಸೇರಿಸಿ ಸ್ವದ್+ಉ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಸ್ವಾದ್+ಉ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯವಾಗಿ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ಸ್ವಾದುಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಸಾಧು-(ಯಾರು ಬೇರೆಯವರಿಗೆ ಉಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೋ ಅವನು=ಸಜ್ಜನ ಎಂದರ್ಥ). 'ಸಾಧ್ನೋತಿ ಪರಕಾರ್ಯಂ ಇತಿ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಸಾಧ್ (ಸಂಸಿದ್ಧೌ) ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ 'ಉಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸಾಧ್+ಉ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯವಾಗಿ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ 'ಸಾಧುಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಆಶು- (ಶೀಘ್ರ) ಎಂದರ್ಥ. 'ಅಶ್ನುತೇ ವ್ಯಾಪ್ನೋತಿ ಇತಿ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. (ಯಾವುದು ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆಯೋ ಅದು ಎಂದರ್ಥ.) ಅಶೂಜ್ (ವ್ಯಾಪೌ) ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಅಶ್+ಉ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಉಪಧಾ ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಆಶ್+ಉ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸ್ವಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗಿ ಆಶು ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ರೂಪವು ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದ 'ಮಧು' ಶಬ್ದದಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಶೀಘ್ರ-ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದು ಅವ್ಯಯ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ದ್ರವ್ಯವಾಚಿಯಾದಾಗ ಮೂರೂ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿಯೂ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

(ಉಣಾದಿ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- ೩೮೦- ಉಣಾದಯೋ ಬಹುಲಮ್ (೩.೩.1)

ವೃತ್ತಿ- ಏತೇ ವರ್ತಮಾನೇ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಚ ಬಹುಲಮ್ ಸ್ಯುಃ ಕೇಚಿದ್ ಅವಿಹಿತಾ ಅಪ್ಯೂಹ್ಯಾಃ|

ಅ.ವ್ಯ- 'ವರ್ತಮಾನೇ ಲಟ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವರ್ತಮಾನೇ ಎಂಬ ಪದವು 'ಪುಪಃ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಧಾತೋಃ' ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ- ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಉಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಸಂಜ್ಞೆಯು ತೋರುವಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ (ಬಾಹುಲಕವಾಗಿ) ಬರುತ್ತವೆ. ಪಾಣಿನಿಯವರು ತಮ್ಮ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಶಬ್ದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಶಾಕಟಾಯನರ ಉಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಸಹಾಯವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಬಹುಲ ಪದವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಬಹುಲ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾಗದಿರುವ ಕೆಲವು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಊಹೆಯಿಂದ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಈ ಊಹೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದ ಒಂದು ಶ್ಲೋಕ ಕಾರಿಕೆಯು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಕಾರಿಕಾ- ಸಂಜ್ಞಾಸು ಧಾತುರೂಪಾಣಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಶ್ಚ ತತಃ ಪರೇ|

ಕಾರ್ಯಾದ್ ವಿದ್ಯಾದ್ ಅನುಬಂಧಮ್ ಏತಚ್ಚಾಸ್ತಮ್ ಉಣಾದಿಷು|| ||

ಇತ್ಯುಣಾದಯಃ||

ಸಂಜ್ಞಾ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಧಾತುಗಳನ್ನು ತಿಳಿದು ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ಬರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಊಹಿಸಿ ನಿಶ್ಚಯಿಸಬೇಕು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ಆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ) ಗುಣ, ವೃದ್ಧಿ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುವ ಪಕ್ಷ ಮತ್ತು ಅವುಗಳು ಬಾರದಿರುವ ಪಕ್ಷ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳು, ಜಿತ್ವ, ಣಿತ್ವ, ಕಿತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಅನುಬಂಧ, ಇವುಗಳನ್ನು ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದೇ ಇಲ್ಲಿಯ ಶಾಸ್ತ್ರದ ನಿಯಮ. ಇದರ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇನೆಂದರೆ ಯಾವ ಸಂಜ್ಞಾ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸಿದ್ಧ ಪಡಿಸಬೇಕೋ ಆ ಶಬ್ದದ ಪೂರ್ವ ಭಾಗವನ್ನು ಧಾತುವೆಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕು. ಉಳಿದ ಭಾಗವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದು ತಿಳಿಸಿ ಅದರ ಜೊತೆಗೆ ಆಗುವ ಕಾರ್ಯ, ಗುಣ ನಿಷೇಧ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಅನುಬಂಧದ ಕಲ್ಪನೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಇದೇ ಉಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿದೆ.

ಹೇಗೆಂದರೆ - 'ದುಕ್ಷೇರುಲಚ್' ಎಂಬ ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಲಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಶಬ್ದಕುಲಾ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಭಾಗವು ಶಬ್'ಕ್ ಧಾತುವೆಂದು ಉತ್ತರ ಭಾಗವು 'ಉಲಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಅದರ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ಋಘಿಡ್' ಶಬ್ದದಲ್ಲೂ ಪೂರ್ವಭಾಗದ 'ಋ'ವನ್ನು ಧಾತುವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ನಂತರ ಉತ್ತರ ಭಾಗವನ್ನು 'ಘಿಡ್' ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸಿದಾಗ ಇಲ್ಲಿ ಗುಣದ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಆಗಿದೆ. ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಜೊತೆಗೆ ಗುಣ ನಿಷೇಧ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಾದ 'ಕ್' ಮೊದಲಾದ ಅನುಬಂಧಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ಹುಡುಕಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇದೇ ರೀತಿ ಬೇರೆ ಸಂಜ್ಞಾ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲೂ ಉಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಪ್ರಕೃತಿ ಮತ್ತು ಅನುಬಂಧಗಳ ಕಲ್ಪನೆಯನ್ನು ಮಾಡಲೇಬೇಕು. ಉಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪಾಣಿನಿಯ ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದಲ್ಲವಾದರೂ 'ಉಣಾದಯೋ ಬಹುಲಮ್' ಎಂಬ ಪಾಣಿನಿಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದು ಪಾಣಿನಿಯವರಿಗೆ ಸಮ್ಯಕ್ವಾದ್ದೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಉಣಾದಿ (35) ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು

ಪ್ರಕರಣ 36: ಉತ್ತರ ಕೃದನ್ತ

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 851 ರಿಂದ 889 ವರೆಗೆ)

(ತುಮುನ್ ಮತ್ತು ಣ್ವಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 851 - ತುಮುನ್‌ಣ್ವಲ್ ಕ್ರಿಯಾಯಾಂ

ಕ್ರಿಯಾರ್ಥಾಯಾಮ್ | (3-3-10)

ವೃತ್ತಿ-ಕ್ರಿಯಾರ್ಥಾಯಾಂ ಕ್ರಿಯಾಯಾಮ್ ಉಪಪದೇ ಭವಿಷ್ಯತಿ ಅರ್ಥೇ ಧಾತೋಃ
ಏತೌ ಸ್ತಃ | ಮಾನ್ತತ್ವಾತ್ ಅವ್ಯಯತ್ವಮ್ ಕೃಷ್ಣಂ ದ್ರಷ್ಟುಂ ಯಾತಿ | ಕೃಷ್ಣಂ ದರ್ಶಕೋ
ಯಾತಿ |

ಅ.ವ್ಯ.: ಭವಿಷ್ಯತಿ ಗಮ್ಯಾದಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಭವಿಷ್ಯತಿ” ಎಂಬ ಪದವು
ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾತೋಃ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ
ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಒಂದು ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಪ್ರಯೋಜನಕವಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಮತ್ತೊಂದು ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು
ಬೋಧಿಸುವ ಉಪಪದವಿರುವಾಗ ಪ್ರಯೋಜನಭೂತ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಿಯಾದ ಧಾತುವಿನ
ನಂತರ ಭವಿಷ್ಯದರ್ಥದಲ್ಲಿ ತುಮುನ್ ಮತ್ತು ಣ್ವಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.
ತುಮುನ್‌ನಲ್ಲಿ ತುಮ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಣ್ವಲ್‌ನಲ್ಲಿ ವ ಕಾರ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ.1:- ಕೃಷ್ಣಂ ದ್ರಷ್ಟುಂ ಯಾತಿ. (ಕೃಷ್ಣನನ್ನು ನೋಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ).
ಇಲ್ಲಿ ಹೋಗುವುದು ಎಂಬ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಕೃಷ್ಣನನ್ನು ನೋಡುವ ಕ್ರಿಯೆಯೇ ಪ್ರಯೋಜನ.
ಯಾತಿ ಎಂಬುದು ಉಪಪದವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನ ರೂಪವಾಗಿರುವ
ಗಮನವು ಮುಂದೆ ಆಗುವ ದರ್ಶನ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಅಂತಹ ದೃಶ್
ಧಾತುವಿಗೆ ತುಮುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ದೃಶ್+ತುಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ “ಸೃಜಿ
ದೃಶೋಽಝಮಕಿತಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಮ್ ಆಗುವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು
ಮಿತ್ರಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ ಋ ಕಾರದ ನಂತರ ಬರುತ್ತದೆ. ದೃ+ಅಶ್+ತುಮ್
ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಯಣ್ ಸಂಧಿಯಿಂದ ಋ ಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫ ಬಂದು ದ್ರಶ್+ತುಮ್
ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. “ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಶ್ಚ...” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಶ್” ಕಾರಕ್ಕೆ “ಷ್” ಕಾರವು
ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ರಶ್+ತುಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ತ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ಚುತ್ವ ಸಂಧಿಯಿಂದ
ಟ್ ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ರಷ್ಟುಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ.2: ಕೃಷ್ಣಂ ದರ್ಶಕೋ ಯಾತಿ ಎಂಬ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲೂ ದೃಶ್+ಣ್ವಲ್
ಎಂದಿದ್ದಾಗ “ಯುಪೋರನಾಕೌ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕ ಆದೇಶ ಬಂದು ದರ್ಶ್+ಅಕ
ಎಂದಾಗಿ ಋ ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ(ಅರ್) ಬಂದು ದರ್ಶ್+ಅಕ=ದರ್ಶಕ ಎಂದು
ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ದರ್ಶಕಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಕಾಲ, ಸಮಯ ಮತ್ತು ವೇಳಾ ಇವುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವಾಗ
ತುಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 852 - ಕಾಲಸಮಯವೇಲಾಸು ತುಮನ್ (3-3-167)

ವೃತ್ತಿ:- ಕಾಲಾರ್ಥೇಷು ಉಪಪದೇಷು ತುಮನ್| ಕಾಲಃ ಸಮಯಃ ವೇಲಾ ವಾ
ಭೋಕ್ತುಮ್.

ಅನುವೃತ್ತಿ:- ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ:- ಪರ್ಯಾಯ ಪದಗಳಾದ ಕಾಲ, ಸಮಯ ಮತ್ತು ವೇಳಾ ಎಂಬವು
ಕಾಲವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳು. ಇವು ಉಪಪದಗಳಾಗಿದ್ದಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ತುಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು
ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಭೋಕ್ತುಮ್:- ಭುಜ್+ತುಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಲಘೂಪದ ಗುಣದಿಂದ
ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಓಕಾರವು ಮತ್ತು ಕುತ್ವದಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಗ ಕಾರವು ಮತ್ತು ಚರ್ತ್ವ ಮಾಡಿದಾಗ
ಭೋಕ್ತುಂ ಎಂದು ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಘೞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 853 - ಭಾವೇ (3-3-18)

ವೃತ್ತಿ:- ಸಿದ್ಧಾವಸ್ಥಾಪನ್ನೇ ಧಾತ್ವರ್ಥೇ ಧಾತೋಃ ಘೞ್ | ಪಾಕಃ

ಅನುವೃತ್ತಿ:- “ಪದರುಜವಿಶಸ್ಪೃಶೋ ಘೞ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಘೞ್” ಪದವು
ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಸಿದ್ಧಾವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಧಾತ್ವರ್ಥ ಅಂದರೆ ವ್ಯಾಪಾರವು
ವಾಚ್ಯವಾದಾಗ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಘೞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಧಾತುಗಳು ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುವವು. ವಿಶೇಷರೂಪವಾಗಿ
ಪಾಕಾದಿ ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಪಚ್ ಧಾತುವು ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು
ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ವಿಶೇಷರೂಪವಾಗಿ ವಿಕೃತ್ಯನುಕೂಲ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಹೇಳುವುದು.
ಸಾಧಾರಣ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಭಾವವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಭಾವವು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ.
ಸಾಧ್ಯಾವಸ್ಥಾಪನ್ನ ಮತ್ತು ಸಿದ್ಧಾವಸ್ಥಾಪನ್ನ ಎಂದು. ಪಚತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ತಿಜ್ ವಾಚ್ಯಗಳಿಂದ
ಭಾವವು ಸಾಧ್ಯಾವಸ್ಥಾಪನ್ನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಅಲಿಂಗ ಸಂಖ್ಯಾದಿಗಳ ಜೊತೆಗೆ
ಅನ್ವಯ ಯೋಗ್ಯತಾ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯವಾಗಿರುವ ಭಾವವು
ಸಿದ್ಧಾವಸ್ಥಾಪನ್ನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಲಿಂಗ ಸಂಖ್ಯಾನ್ವಯ ಯೋಗ್ಯತೆ ಇರುತ್ತದೆ.
ಅಂತಹ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಪಚ್ ಧಾತುವು ವಾಚ್ಯವಾಗುವಾಗ ಘೞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು
ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಆ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:-ಪಾಕಃ-ಪಚ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ “ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ
ಉಪಧಾರೂಪವಾದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ (ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು) (ಆ) ಚ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ ಬಂದು)

ಪಾಕಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾಚ್+ಅ=ಪಾಕ್+ಅ ಎಂಬುದು ಸುಬಂತವಾದಾಗ ಪಾಕಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘೞ್ ವಿಧಾನ ಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- ೮೮4 - ಅಕರ್ತರಿ ಚ ಕಾರಕೇ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ | (3-3-19)

ವೃತ್ತಿ:- ಕರ್ತೃಭಿನ್ನೇ ಕಾರಕೇ ಘೞ್ ಸ್ಯಾತ್|

ಅ.ವ್ಯ:- “ಪದರುಜ...” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘೞ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಕರ್ತೃಭಿನ್ನ ಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ (ರೂಢ್ಯರ್ಥವಿರುವಾಗ) ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಘೞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಂಜ್ಞಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ರಜ್ಜು-ರಾಗೇ ಎಂಬ ಧಾತುವು ರಜ್ಯತೇ ಅನೇನ ಎಂದು ಕರಣಾರ್ಥವಿವಕ್ಷೆ ಮಾಡಿದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಘೞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಂಜ್ಞಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದು ರಜ್ಜ್+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ನ-ಲೋಪವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ರಜ್ಜ್+ಅನಲ್ಲಿರುವ ಘೞ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂಲವಾದ ನ್ ಕಾರಕ್ಕೆ
ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- ೮೮5 - ಘೞ್ ಚ ಭಾವಕರಣಯೋಃ | (6-4-27)

ವೃತ್ತಿ:-ರಜ್ಜೇಃ ನ-ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾತ್|ರಾಗಃ| ಅನಯೋಃ ಕಿಮ್ ರಜ್ಯತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ರಜ್ಜಃ ||

ಅ.ವ್ಯ:- ರಜ್ಜೇಶ್ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಜ್ಜೇಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಶ್ಚನ್ನಲೋಪಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನ-ಲೋಪಃ ಎಂಬವುಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ:-ಭಾವಾರ್ಥ ಅಥವಾ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಬಂದ ಘೞ್ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ರನ್ತ್ ಧಾತುವಿನ ನ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಜ್ ಕಾರ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ನ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಇ್ ಕಾರ ಬಂದಿದೆ, ಆದರೆ ವಾಸ್ತವವಾಗಿರುವುದು ನ್-ಕಾರ. ಈಗ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘೞ್ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ನ್ ಲೋಪ ಬಂದು ರಜ್ಜ್+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:-ರಾಗಃ/ಅತಉಪಧಾಯಾಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಬಂದು “ಚಜೋಕು- ಫೀಣ್ಯತೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ ಬಂದು ರಾಗ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ರಾಗಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ರಾಗಃ ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಭಾವ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘೞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಮಾತ್ರ ನ-ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇತರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘೞ್ ಬಂದಾಗ ನ-ಕಾರ ಲೋಪವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ರಜ್ಯತ್ಯಸ್ಮಿನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ “ಇದರಲ್ಲಿ ರಂಜಿಸುವುದು” ಎಂಬ

ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ರಜ್ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಘೞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ರಂಜ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ನ ಕಾರ ಲೋಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಚೆಜೋಃ ಕುಘಿಣ್ಯತೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜ್-ಕಾರಕ್ಕೆ ಗ್ ಕಾರ ಬಂದು ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸರ್ವಣಗಳಿಂದ ರಂಗಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ರಂಗವೆಂದರೆ ನಾಟ್ಯಶಾಲೆ.

(ಘೞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮತ್ತು ಕಕಾರದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 856- ನಿವಾಸ-ಚಿತಿ-ಶರೀರೋಪಸಮಾಧಾನೇಷ್ಟಾದೇಶ್ಚ ಈ | (3.3.41)

ವೃತ್ತಿ:- ಏಷು ಚಿನೋತೇಃಘೞ್, ಆದೇಶ್ಚ ಕಕಾರಃ| ಉಪಸಮಾಧಾನಂ ರಾಶೀಕರಣಂ | ನಿಕಾಯಃ| ಕಾಯಃ| ಗೋಮಯನಿಕಾಯಃ|

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ನಿವಾಸ-ಚಿತಿ-ಶರೀರೋಪಸಮಾಧಾನೇಷು, ಆದೇಃ, ಚ, ಕಃ|

ಅ.ವೃ:- “ಹಸ್ತಾದಾನೇ ಚೇರಸ್ತೇಯೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚೀಃ “ಪದ-ರುಜ... ಘೞ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘೞ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ “ಅಕರ್ತರಿ ಚ ಕಾರಕೇ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ” ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ:- ನಿವಾಸ, ಚಿತಿ (ಚಯನ) ಶರೀರ ಮತ್ತು ಉಪಸಮಾಧಾನ (ರಾಶೀಕರಣ) ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಘೞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಧಾತುವಿನ ಆದಿ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಕ್ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿಯೂ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: ನಿಕಾಯಃ (ಮನೆ) ನಿಚೇಯತೇ ಧನಾದಿಕಮ್ (ಧನಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಪೂರ್ವಕ ಚಿ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಘೞ್ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಚ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಕ್ ಕಾರವು ಬಂದು ನಿ+ಚಿ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಇ ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಯಿಂದ ಏ ಕಾರವು ಅನಂತರ ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಯ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ನಿಕಾಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: ಕಾಯಃ (ದೇಹ) ಚೇಯತೇ ಅಸ್ಥ್ಯಾಧಿಕಂ ಅಸ್ಥಿನ್ ಎಂಬುದು ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ (ಇದರಲ್ಲಿ ಎಲುಬು ಮೊದಲಾದವು ಸಂಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಚಿ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘೞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು ಕಕಾರಗಳು ಬಂದು ಕಾಯಃ ಎಂದು ಆಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: ಗೋಮಯ ನಿಕಾಯಃ-ನಿಚೇಯತೇ-ರಾಶೀಕ್ರಿಯತೇ ಅಂದರೆ ರಾಶಿಯಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಿ-ಪೂರ್ವಕ ಚಿಞ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಘೞ್ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. (ಗೋಮಯದ ರಾಶಿ ಎಂದರ್ಥ)

(ಅಜ್ಞ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 857- ಏರಜ್ಞ (3-3-56)

ವೃತ್ತಿ :- ಇವರ್ಣನ್ತಾತ್ ಅಜ್ಞ | ಚಯಃ | ಜಯಃ

ಪ.ಛೇ:- ಏಃ, ಅಜ್ಞ |

ಅ.ವ್ಯ:- ಭಾವೇ ಅಕರ್ತರಿ ಕಾರಕೇ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ:- ಇವರ್ಣಾಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲೂ ಕರ್ತೃಭಿನ್ನವಾದ ಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲೂ ಅಜ್ಞ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಚಯಃ- ಚಿ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞ (ಅ)ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಧಾತುವಿನ ಇ ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ “ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಯ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಚಯ್+ಅ=ಚಯ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಚಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಜಯಃ-ಜಿ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಇ-ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಜ್ಞ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಗುಣ (ಎ) ಮತ್ತು ಅಯಾದೇಶಗಳು ಬಂದು ಜಯ್+ಅ=ಜಯ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಜಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

(ಅಜ್ಞ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 858 - ಖೂದೋರಪ್ (3-3-57)

ವಾರ್ತಿಕ-ಘಇಥೇ ಕ ವಿಧಾನಮ್ | ಪ್ರಸ್ಥಃ ವಿಘ್ನಃ

ವೃತ್ತಿ:-ಖೂದಂತಾತ್ ಉವರ್ಣನ್ತಾತ್ ಅಪ್ | ಕರಃ | ಗರಃ | ಲವಃ ಸ್ತವಃ | ಪವಃ |

ಪ.ಛೇ:-ಖೂದೋಃ, ಅಪ್ |

ಅ.ವ್ಯ:- ಭಾವೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರ, “ಅಕರ್ತರಿ ಚ ಕಾರಕೇ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್” ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ:- ಭಾವ ಅಥವಾ ಕರ್ತೃಭಿನ್ನವಾದ ಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಾದ ಖೂ ವರ್ಣಾಂತ ಮತ್ತು ಉವರ್ಣಾಂತ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಕೃ, ಗೃ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ ಖೂ ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಬಂದು ಕರ್+ಅ, ಗರ್+ಅ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ಕರಃ, ಗರಃ ಎಂಬ

ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಹ್ರಸ್ವ, ದೀರ್ಘ ಉ ಕಾರಾಂತಗಳಾದ ಯೂ, ಲೂ, ಸ್ತೂ, ಪೂ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಅವಾದೇಶಗಳು ಬಂದು ಸುಬಂತವಾದಾಗ ಯುವಃ, ಲವಃ, ಸ್ತವಃ ಮತ್ತು ಪವಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಘೋಷಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ-ವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ವಾರ್ತಿಕ)

ವಾರ್ತಿಕ-ಘೋಷಾರ್ಥ ಕ ವಿಧಾನಮ್ | ಪ್ರಸ್ಥಃ ವಿಘ್ನಃ

ಅರ್ಥ:-ಯಾವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘೌ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆಯೋ, ಆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಘೌ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ಯಾ, ಸ್ಯಾ, ಪಾ, ವ್ಯಧ್, ಹನ್ ಮತ್ತು ಯುಧ್ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಸ್ಥಃ ವಿಘ್ನಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಘೌ ಅರ್ಥವು ಇರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಉದಾ: - ಪ್ರಸ್ಥಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠತೇ ಅಸ್ಮಿನ್ ಧಾನ್ಯಾನಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ (ಯಾವುದಲ್ಲಿ ಧಾನ್ಯ ಮೊದಲಾದವು ಅಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೋ ಆ ಮಾಪಕಕ್ಕೆ ಪ್ರಸ್ಥಃ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರ -ಪೂರ್ವಕ ಸ್ಯಾ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಘೌ) ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಅಂದರೆ ಭಾವ ಮತ್ತು ಸಂಜ್ಞಾ ವಿಷಯಕವಾದ ಕರ್ತೃಭಿನ್ನ ಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘೌ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸಬೇಕೆಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಕ(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆಗ ಪ್ರ+ಸ್ಯಾ+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಪ್ರಸ್ಥ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಸ್ಥಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: - ವಿಘ್ನಃ-"ವಿಹನ್ಯಂತೇ ಅಸ್ಮಿನ್ ಇತಿ ವಿಘ್ನಃ" ಎಂದು ಅರ್ಥ. ವಿ-ಪೂರ್ವಕ ಹನ್ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಘೌ-ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ವಿ+ಹನ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಅಜಾದಿ ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ "ಗಮ-ಹನ ಕ್ಷಿತ್ಯನಜಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಯಾದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ವಿ+ಹನ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹ-ಕಾರಕ್ಕೆ "ಹೋಹಂತೇಃ ಇನ್ಯೇನೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವ ಮಾಡಿದಾಗ ವಿಘ್ನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ವಿಘ್ನಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಕ್ರಿ-ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- ೮೨೨ - ಧೃತಿಃ ಕ್ರಿಃ | (೩-೩-೮೨)

ಅ.ವ್ಯ:-"ಭಾವೇ" ಮತ್ತು "ಅಕರ್ತರಿ ಚ ಕಾರಕೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ: 'ಡು'ವನ್ನು ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುಳ್ಳ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಭಾವ ಮತ್ತು ಕರ್ತೃಭಿನ್ನ ಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ತ್ರಿ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಡುಪಚಷ್ಟಾಕೇ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಡು ಎಂಬುದು ಇತ್ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಮುಂಬರುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಮಪ್” ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ ಎಂಬುದು ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿದೆ. ಮಪ್ ಎಂಬುದು ತದ್ವಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿದೆ.

(ಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 860 - ಕ್ರೇಮಮ್ ನಿತ್ಯಮ್ (4-4-20)

ವೃತ್ತಿ:- ಕ್ರಿಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತಾತ್ ಮಪ್ ನಿವೃತ್ತೇ ಅರ್ಥೇ. ಪಾಕೇನ ನಿವೃತ್ತಮ್ ಪಕ್ತಿಮಮ್ ಡುವಪ್ ಉಪ್ಪಿಮಮ್

ಪ.ಭೇ:- ಕ್ರೇ, ಮಪ್, ನಿತ್ಯಮ್ ।

ಅ.ವ್ಯ:- “ನಿವೃತ್ತೇಕ್ಷದ್ಯೂತಾದಿಭ್ಯಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿವೃತ್ತೇ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ, ಪರಶ್ಚ ಮತ್ತು ತದ್ವಿತಾಃ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ:- ಕ್ರಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ನಿವೃತ್ತ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ನಿವೃತ್ತ ಎಂದರೆ 1) ಉತ್ಪನ್ನವಾದದ್ದು 2) ಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು ಇತ್ಯಾದಿ ಅರ್ಥಗಳು.

ಪಾಕೇನ ನಿವೃತ್ತಂ ಪಕ್ತಿಮಮ್ (ಪಾಕದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಎಂದರ್ಥ) ಡುಪಚಷ್ಟ ಪಾಕೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪಚ್ ಧಾತುವು ಡ್ವಿತ್ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ “ಡ್ವಿತಃ ಕ್ರಿಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ರಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ತ್ರಿ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪಚ್+ತ್ರಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ “ಚೋಃಕುಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಕ್ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಪ್ (ಮ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪಕ್ತಿಮ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿದಾಗ ನಮುಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಪಕ್ತಿಮಮ್ ಎಂದು ರೂಪಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಡುವಪ್ ಬೀಜಸಂತಾನೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಪ್ ಧಾತುವು ಡ್ವಿತ್ವಾಗಿದೆ. ಈ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಕ್ರಿ (ಕ್ರಿ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿದಾಗ ವಪ್+ಕ್ರಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವಚಿಸ್ವಪಿ ಯಜಾದೀನಾಮಕೃತಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದು (ಇಗ್‌ಯಣಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್) ನಂತರ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ ಉಪ್ಪಿಮ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ನಮುಸಕದಲ್ಲಿ ಉಪ್ ತ್ರಿಮಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಥುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 861 - ಛತೋಃಥುಚ್ (3-3-89)

ವೃತ್ತಿ:- ಟು ವೇಪ್ಯ ಕಂಪನೇ. ವೇಪಥುಃ

ಪ.ಜ್ಯೇ:- ಛಿತಃ, ಅಥುಚ್ ।

ಅ.ವ್ಯ:- ಭಾವೇ ಮತ್ತು ಅಕರ್ತರಿ ಚ ಕಾರಕೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಛತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ:- ಟ್ಟಿತ್ ಎಂದರೆ ಟುವನ್ನು ಇತ್ಯಾಗಿಉಳ್ಳ ಧಾತು ಎಂದರ್ಥ. ಟ್ಟಿತ್ತಾದ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಥುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. (ಅಥು ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.)

ಉದಾ:- ವೇಪಥುಃ (ಕಂಪನ) ಟು ವೇಪ್ಯಕಂಪನೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವೇಪ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಥುಚ್ (ಅಥು) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ವೇಪ್+ಅಥು ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ವೇಪಥುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ನಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 862 - ಯಜ-ಯಾಚ್-ಯತ-ವಿಜ್ಞ-

ಪ್ರಜ್ಞ-ರಕ್ಷೋ ನಜ್ (3-3-90)

ವೃತ್ತಿ:- ಯಜ್ಞಃ, ಯಾಚ್ಞಾ, ಯತ್, ವಿಶ್ಞಃ, ಪ್ರಶ್ಞಃ, ರಕ್ಷಃಃ

ಪ.ಚ್ಞೀ:- ಯಜ-ಯಾಚ-ಯತ-ವಿಜ್ಞ-ಪ್ರಜ್ಞ-ರಕ್ಷಃ,ನಜ್

ಅ.ವ್ಯ:- ಭಾವೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ಹಾಗೂ ಅಕರ್ತರಿಚ ಕಾರಕೇ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ (ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಪದಗಳು) ಎಂಬವು ಅನುತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ, ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯ, ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ:- ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಕರ್ತೃಭಿನ್ನ ಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲೂ ಯಜ್ ಯಾಚ್, ಯತ್, ವಿಜ್ಞ, ಪ್ರಜ್ಞ ಮತ್ತು ರಕ್ಷ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ನಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ನಜ್‌ನಲ್ಲಿ ನ್ ಕಾರ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. (ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಪುಲಿಂಗಕಾಗುತ್ತವೆ).

ಉದಾ:- ಯಜ್ಞಃ -ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವುದು ಯಜ ದೇವಪೂಜಾ ಸಂಗತಿಕರಣ ದಾನೇಷು ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಧಾತುವು ಇರುತ್ತದೆ. ಯಜ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಜ್ (ನ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಯಜ್+ನ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಶ್ವತ್ವ ಸಂಧಿಯಿಂದ ಚುತ್ವ ಬಂದು ಯಜ್+ಇನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ಅಕ್ಷರಗಳು ಸೇರಿ ಜ್ಞ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಯಜ್ಞಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: - ಯಾಚ್ಞಾ- ಟುಯಾಚ್ಯ ಯಾಚ್ಞಾಯಾಮ್ (ಯಾಚಿಸುವುದು)ಯಾಚ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಚುತ್ವ ಮಾಡಿದಾಗ ಯಾಚ್+ಇನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ "ಅಜಾದ್ಯತಪ್ಪಾಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಾಚ್ ಇನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಯಾಚ್ಞಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: ಯತ್ಞಃ:- (ಪ್ರಯತ್ನ) (ಯತಿ-ಪ್ರಯತ್ನೇ) ಯತ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಜ್ (ನ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಯತ್+ನ=ಯತ್ಞ ಎಂದಾಗಿ ಅದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಯತ್ಞಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: - ವಿಶ್ವ-ವಿಜ್ಞಾನ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಜ್(ನ) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ವಿಜ್ಞಾನ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. “ಚ್ಚೋಷ್ವೇಶೂಡನುನಾಸಿಕೇ ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ ಕಾರಾದೇಶ ಬಂದು ವಿಶ್+ನ ಎಂದಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಶಾತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ಚುತ್ವ ಬಾರದೇ ವಿಶ್ಚ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ವಿಶ್ಚ್ಃ ಎಂದು ರೂಪಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: ಪ್ರಶ್ಃ- ಪ್ರಜ್ಞ-ಜ್ಞೇಪ್ಸಾಯಾಮ್ (ಪ್ರಶ್ನಮಾಡುವದು) ಪ್ರಜ್ಞ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಜ್ (ನ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಜ್ಞ+ನ ಎಂದಾಗಿರುತ್ತದೆ. “ಚ್ಚೋಷ್ವೇಶೂಡನುನಾಸಿಕೇ ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ-ಕಾರ ಆದೇಶ ಬಂದು ಪ್ರಶ್+ನ= ಪ್ರಶ್ಚ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪ್ರಶ್ಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: - ರಕ್ಷಣಃ-ರಕ್ಷ ಪಾಲನೇ (ರಕ್ಷಿಸುವದು ಎಂದರ್ಥ) ರಕ್ಷ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಜ್ (ನ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದ ನಂತರ ರಕ್ಷ್+ನ “ರಷಾಭ್ಯಾಂ ನೋಣಃ ಸಮಾನಪದೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನ ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬಂದು ರಕ್ಷಣ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ರಕ್ಷಣಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 863- ಸ್ವಪೋನನ್ | (3-3-91).

ವೃತ್ತಿ:- ಸ್ವಪ್ಃ

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ಸ್ವಪಃ, ನನ್

ಅ.ವ್ಯ:- “ಭಾವೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ಮತ್ತು “ಅಕರ್ತರಿ ಚ ಕಾರಕೇ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್” ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ (ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ ಎಂಬ ಪದ ಬಿಟ್ಟು) ಉಳಿದ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ:- ಭಾವ ಮತ್ತು ಕರ್ತೃಭಿನ್ನ ಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ವಪ್ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲೇ ನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:-ಸ್ವಪ್ಃ:- (ಇ- ಸ್ವಪ್ ಶಯೇ ಮಲಗುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ) ಸ್ವಪ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನನ್ (ನ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸ್ವಪ್ಪ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಸ್ವಪ್ಃ ಎಂದು ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಕಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 864 - ಉಪಸರ್ಗೇ ಷೋಃ ಕಿಃ (3-3-02)

ವೃತ್ತಿ:- ಪ್ರಥಿಃ, ಉಪಥಿಃ |

ಅ.ವ್ಯ:- ಭಾವೇ ಮತ್ತು ಅಕರ್ತರಿ ಚ ಕಾರಕೇ ಎಂಬವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಉಪಸರ್ಗವು ಉಪಪದವಾಗಿದ್ದಾಗ ದಾ ಮತ್ತು ಧಾ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಕರ್ತೃಭಿನ್ನ ಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಿ (ಇ) ಪ್ರತ್ಯಯವು

ಬರುತ್ತದೆ. “ದಾಧಾಭ್ಯಧಾವ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಎರಡು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಘು-ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಿ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಇ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಕಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ್ದರಿಂದ “ಆತೋಲೋಪಇಟಿ ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: - ಪ್ರಧಿ: ಮತ್ತು ಉಪಧಿ: (ಡಾಂಭಿಕ):-ಪ್ರಧಿ:- ಪ್ರಧೀಯಂತೇ ಕಾಷ್ಠಾಢಿ ಅಸ್ಮಿನ್ ಇತಿ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಉಪಾಧೀಯಂತೇ ಅಸ್ಮಿನ್ ಇತಿ ಉಪಧಿ: ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರ ಮತ್ತು ಉಪಸರ್ಗಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿ (ಇ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಧಾ+ಇ ಮತ್ತು ಉಪಧಾ+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಈ ಕಿತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ “ಆತೋಲೋಪಇಟಿ ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರ+ಧ್+ಇ ಮತ್ತು ಉಪ+ಧ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಅದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪ್ರಧಿ: ಮತ್ತು ಉಪಧಿ: ಎಂದು ಮಲ್ಲಿಂಗಲಾಗುತ್ತವೆ. ಕಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲ ಮಲ್ಲಿಂಗಗಳಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ.

(ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 865 - ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್ ಕ್ರಿನ್ | (3-3-94)

ವೃತ್ತಿ:- ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗೇ ಭಾವೇ ಕ್ರಿನ್ ಸ್ಯಾತ್ | ಕೃತಿ: ಸ್ತುತಿ: |

ಅ.ವೃ:- ಭಾವೆ ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ಮತ್ತು “ಅಕರ್ತರಿ ಚ ಕಾರಕೇ” ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಧಾತೋಃ, ಪರಸ್ಯ, ಪ್ರತ್ಯಯ: ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ:- ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ತಿ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: - ಕೃತಿ: (ಮಾಡುವುದು) ಕೃ-ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ರಿನ್ (ತಿ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಕೃತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿದಾಗ ಕೃತಿ: ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: - ಸ್ತುತಿ: ಪೂಜಾ (ಸೂತ್ರ ಮಾಡುವುದು) (ಸ್ತುತೌ) ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ “ಧಾತ್ವಾದೇಃಷಸ್” ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ ಕಾರ ಬಂದು ಸ್ತು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ರಿನ್ (ತಿ) ಸೇರಿಸಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಸ್ತುತಿ: ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

1ನೇ ವಾರ್ತಿಕ: ಋಲ್ವಾದಿಭ್ಯ: ಕ್ರಿನ್ ನಿಷ್ಕಾವದ್ ವಾಚ್ಯ:

ಋ-ವರ್ಣಾಂತ ಧಾತು ಮತ್ತು ಲೂದನ್ನು ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ ನಿಷ್ಕಾ ಸಂಜ್ಞೆಯಂತೆ ವ್ಯವಹರಿಸಲಾಗುವುದು. ಹೇಗೆ ನಿಷ್ಕಾ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ತ ಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ನ ಕಾರ ಸೇರಿಸಲಾಗುವದೋ ಹಾಗೆಯೇ ಕ್ರಿನ್‌ನಲ್ಲಿರುವ ತ ಕಾರಕ್ಕೆ ನ ಕಾರವನ್ನು ಸೇರಿಸಲಾಗುವುದು. ಲ್ವಾದಿ ಧಾತುಗಳು ಕೆಳಗಿನಂತಿವೆ.

ಲೂಇೌ, ಸ್ತೂಇೌ, ಕ್ಲೂಇೌ, ವ್ಯೂಇೌ, ಧ್ಯೂಇೌ, ಶ್ಲೂ, ಪ್ಲೂ, ವ್ಯೂ, ಭ್ಯೂ, ಮ್ಯೂ, ದ್ಯೂ, ಜ್ಯೂ, ಝ್ಯೂ, ಧ್ಯೂ, ನ್ಯೂ, ಕ್ಯೂ, ಋ, ಗ್ಯೂ, ಜ್ಯೂ, ರೀ, ಬ್ಲೀ ಮತ್ತು ಪ್ಲೀ

ಉದಾ: ಕೀರ್ಣಿಃ, ಕೃ-ವಿಕ್ಷೀಪೇ (ಎರಚುವದು) “ಯೂತ ಇದ್ಧಾತೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇ ಕಾರವು ಪರವಾಗಿ ಬಂದು (ಇರ್) ಕಿರ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. “ಹಲಿ ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಕೀರ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ತ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ನ್-ಕಾರ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ “ಅಟ್ ಕುಪ್ಪಾಜ್ ನುಮ್ ವ್ಯವಾಯೇಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಣ್ ಕಾರ ಬಂದು ಕೀರ್ಣಿಃ ಎಂದು ಸುಬಂತ ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: ಲೂನಿಃ :- (ಕತ್ತರಿಸುವದು) ಲೂಇಃ ಛೇದನೆ ಎಂದು ಧಾತು. ಲು ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ (ತಿ) ಲೂತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ನಿಷ್ಕಾವದ್ಧಾವ ಮಾಡಿದಾಗ ಲ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ತ ಕಾರಕ್ಕೆ ನತ್ವ ಮಾಡಿದಾಗ ಲೂನಿ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಲೂನಿಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಧೂನಿಃ :- ಧೂಇಃ-ಕಂಪನೇ (ಕಂಪಿಸುವದು). ಧೂ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಧೂತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ತ ಕಾರಕ್ಕೆ ನತ್ವ ಬಂದು ಧೂನಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಧೂನಿಃ ಎಂದು ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

2ನೇ ವಾರ್ತಿಕ: ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯ ಕ್ತಿಪ್ ।

3ನೇ ವಾರ್ತಿಕ: ಕ್ತಿನ್ ಅಪಿ ಇಷ್ಯತೇ।

ಸಂಪತ್ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆ ಕ್ತಿಪ್ ಅಥವಾ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ತಿಪ್ ಬಂದರೆ ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸಂಪತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೂ ಸಂಪತ್ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. “ವಾವಸಾನೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದು ಸಂಪತ್, ಸಂಪದ್ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಸಂಪದ್+ತಿ ಎಂದಾದಾಗ ದ್ ಕಾರಕ್ಕೆ “ಖಿನಿ ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ್ ಕಾರ ಬಂದು ಸಂಪತ್ತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಸಂಪತ್ತಿಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಂ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ ಪದ್ ಧಾತು ಇದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉದಾ: - ವಿಪತ್ತಿಃ ಇಲ್ಲಿ ವಿ-ಉಪಸರ್ಗವಾಗಿದೆ. ಉಳಿದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಇರುವುದರಿಂದ ವಿಪತ್ತಿಃ ಎಂದು ರೂಪಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: - ಆಪತ್ತಿಃ ಇಲ್ಲಿ ಆ ಎಂಬುದು ಉಪಸರ್ಗವಾಗಿದೆ ಉಳಿದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಇದ್ದು ಆಪತ್ತಿಃ ಎಂದು ರೂಪಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಊತಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ನಿಪಾತಗಳಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- ೩೬೬ - ಊತಿ-ಯೂತಿ-ಊತಿ-ಸಾತಿ-ಹೇತಿ ಕೀರ್ತಯಶ್ಚ ।(೩-೩-೨೭)

ವೃತ್ತಿ:-ವಿತೇ ನಿಪಾತ್ಯನೇ.

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ಊತಿ-ಯೂತಿ-ಜ್ಯೋತಿ-ಸಾತಿ-ಹೇತಿ-ಕೀರ್ತಯಃ, ಚ।

ಅ.ವ್ಯ:- ಮಂತ್ರೇ ವೃಷೇಷ-ಪಚ-ಮನ-ವಿದ-ಭೂ-ವೀರಾ ಉದಾತ್ತಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉದಾತ್ತಃ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು “ಭಾವೇ” ಹಾಗೂ “ಅಕರ್ತರಿ ಕಾರಕೇ” ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ರಿನ್, ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ:- ಸ್ತ್ರೀಶ್ಚ ವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಭಾವ ಮತ್ತು ಕರ್ತೃಭಿನ್ನ ಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಊತಿ, ಯೂತಿ, ಜೂತಿ, ಸಾತಿ, ಹೇತಿ ಮತ್ತು ಕೀರ್ತಿ ಇವು ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಾಗಿ ನಿಪಾತಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ಇವು ಉದಾತ್ತವಾಗಿವೆ.

ಉದಾ:- ಉತಿ: ರಕ್ಷಣೇ, ಕ್ರೀಡಾ, ಲೀಲಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಅರ್ಥಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಅವ ರಕ್ಷಣೇ ಎಂಬುದು ಧಾತು. ಅವ-ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀಶ್ಚವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಭಾವ ಅಥವಾ ಕರ್ತೃಭಿನ್ನ ಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ “ಜ್ವರ-ತ್ವರ-ಉಪಧಾಯಾಶ್ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾಸಹಿತ ವಕಾರಕ್ಕೆ (ಅವ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ) ಊತ್ ಆದೇಶವು ಬಂದು, ಊತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಪಾತನ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಊತಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಊತಿ: ಎಂದು ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಯೂತಿ: (ಕೂಡಿಸುವದು) ಮತ್ತು ಜೂತಿ (ವೇಗವಾಗಿ ಹೊಗುವುದು) ಇವು ನಿಪಾತನಗಳಾಗಿವೆ. ಮತ್ತು ಅಂತೋದಾತ್ತಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಯೂತಿ: ಜೂತಿ: ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳಾಗಿವೆ.

ಉದಾ:-ಸಾತಿ:-ಷೋ-ಅಂತ ಕರ್ಮಣಿ ಎಂಬುದು ಧಾತು “ಧಾತಾದೇಃ ಷಃಸಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷ ಕಾರಕ್ಕೆ ಸ ಕಾರ ಬಂದು “ಆದೇಚ ಉಪದೇಶೇಶಿತಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ವ ಬಂದು ಸಾ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು (ತಿ) ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಸಾತಿ ಎಂದು ನಿಪಾತನವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತವಾದಾಗ ಸಾತಿ: ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:-ಹೇತಿ:- (ಅಸ್ತ, ಅಗ್ನಿಜ್ವಾಲ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯಕಿರಣ ಎಂದು ಅರ್ಥಗಳು), ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಎಂಬುದು ಧಾತು. ಹನ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ನ ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಹತಿ ಎಂದಾಗಬೇಕಿತ್ತು ಆದರೆ ನಿಪಾತನದಿಂದ ಹ ಕಾರ ಹೇಕಾರವಾಗಿ ಹೇತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಹೇತಿ: ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:-ಕೀರ್ತಿ:- (ಯಶಸ್ಸು) ಕೃತ ಸಂಶಬ್ದನೇ ಎಂದು ಚುರಾದಿಗಣ ಪಠಿತ ಧಾತು. ಕೃತ್ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ “ಣ್ಯಾಸ-ಸನ್ಧೋಯುಚ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯುಚ್ ಎಂದಾಗಬೇಕಾಗಿತ್ತು ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದ ನಿಪಾತನದಿಂದ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಬಂದು “ಣೇರನಿಟಿ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಗೆ ಲೋಪಬಂದು ಉಪಧೆಯಾದ ಋ ಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ವ ರಪರವಾಗಿ ಬಂದು “ಹಲಿಚ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇ ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಕೀರ್ತಿ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ

ಮಾಡಿದಾಗ ಕೀರ್ತಿ: ಎಂದು ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಊಠ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 867 - ಋರ-ತ್ವರ-ಸ್ತ್ರಿವ್ಯ-ವಿಮ-ವಾಮುಪಧಾಯಾಶ್ಚ (6-4-20)

ವೃತ್ತಿ:- ಏಷಾಂ ಉಪಧಾ-ವಕಾರಯೋಃ ಊಠ್ ಅನುನಾಸಿಕೇ ಕ್ಷ್ವ ಝಲಾದೌ ಕಿಜಿತಿ ಅತಃ ಕ್ಷಿಪ್ ಜೂಃತೂಃ ಸ್ತೂಃಊಃಮೂಃ|

ಪ.ಚ್ಛೇ. :- ಜ್ವರ-ತ್ವರ-ಸ್ತ್ರಿವ್ಯ-ವಿಮ-ವಾಮ್, ಉಪಧಾಯಾಃ ಚ|

ಅ.ವ್ಯ:-“ಚ್ಛ್ವೋಃತೂಡನುನಾಸಿಕೇ ಚ”ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ ಎಂಬುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. “ಅನುನಾಸಿಕಸ್ಯ ಕ್ಷಿರುಲೋಃ ಕಿಜಿತಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ಷಿರುಲೋಃ ಮತ್ತು ಕಿಜಿತಿ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಜ್ವರ್, ತ್ವರ್, ಸ್ತ್ರಿವ್, ಅವ್ ಹಾಗೂ ಮವ್-ಈ ಧಾತುಗಳ ಉಪಧಾ ಮತ್ತು ವಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಊಠ್ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.- ಅನುನಾಸಿಕವು ಅಥವಾ ಕ್ಷಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಝಲಾದಿಗಳಾದ ಕಿತ್ ಜಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗ, ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಯಾವ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ ಕ್ಷಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಕ್ಷಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಊಠ್ ಬರುತ್ತದೆಂದು ಈ ಸೂತ್ರವು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಕ್ಷಿಪ್ ಬರುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: - ಜೂಃ (ರೋಗ ಅಥವಾ ವ್ಯಾಧಿ) ಜ್ವರ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಕ್ಷಿಪ್ ಬಂದು ಅದರ ಸರ್ವಲೋಪವಾಗಿದೆ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ ರೂಪವಾದ ಅ ಕಾರಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ವ ಕಾರಕ್ಕೂ ಊಠ್ (ಊ)ಅದಕ್ಕೆ (ವ್+ಅ) ಆದೇಶವು ಬಂದು ಜ್+ಉ=ಜೂ ಎಂದಾಗಿ ನಂತರ ಜೂರ್ ಎಂಬ ರೇಫಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಸು ಸೇರಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಹಲ್ವಾಭ್ಯೋ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪಬಂದು ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗವು ಬಂದು ಜೂಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಇದನ್ನು ಜೂಃ, ಜುರ್, ಜುರಃ ಎಂದು ನುಡಿಸಬೇಕು.

ಉದಾ :- ತೂಃ (ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡುವವನು) ತ್ವರ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಕ್ಷಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಉಪಧೆಯಾದ ಅ ಕಾರ ಸಹಿತ ವ್ ಕಾರಕ್ಕೂ (ವ್+ಅ) ಊಠ್ ಆದೇಶವು ಬಂದು ತೂರ್ ಎಂಬ ರೇಫಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ನಡೆದು ಇದನ್ನು ತೂಃ, ತುರ್, ತುರಃ ಎಂದು ನುಡಿಸಬೇಕು.

ಉದಾ: - ಸ್ತೂಃ (ಚಲಿಸುವವನು) ಸ್ತ್ರಿವ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಕ್ಷಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಇ ಕಾರಕ್ಕೂ ವ್ ಕಾರಕ್ಕೂ ಊಠ್ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ನಡೆದು ಸ್ತೂಃ ಎಂದಾಗಿ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಉವಜ್ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸ್ತೂಃ, ಸ್ತುವೌ, ಸ್ತುವಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

ಉದಾ:- ಊಃ - ರಕ್ಷಕನು ಅವ್ ಧತುವಿನ ನಂತರ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದು ಇಡೀ ಧಾತುವಿಗೆ ಊತ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ಊಃ, ಉವೌ, ಉವಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ:- ಮೂಃ:- (ಬಂಧಿಸುವವನು) ಮವ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಆಕಾರ ವ್ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಊತ್ ಆದೇಶಬಂದು ಸುಬಂತಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಮೂಃ, ಮುವೌ, ಮುವಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಇಚ್ಛಾ ಶಬ್ದವನ್ನು ನಿಪಾತವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 868 - ಇಚ್ಛಾ (3-3-101)

ವೃತ್ತಿ:- ಇಷೇಃ ನಿಪಾತೋಯಮ್ |

ಅ.ವ್ಯ:- ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್ ಕ್ರಿನ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಭಾವೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಇಷ್ (ಇಚ್ಛಾ) ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛಾ ಶಬ್ದವನ್ನು ನಿಪಾತವಾಗಿ ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಶ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಶ ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇಷುಗಮಿಯಮಾಮ್‌ಛಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಛ್ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ತುಗಾಗಮ ಬಂದು ಅದರ ಕಾರ್ಯವಾದ ಮೇಲೆ ಇದು ನಿಪಾತವಾಗಿ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಈ ನಿಪಾತವು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಇಚ್ಛಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ ಇಂದ ಸುಲೋಪವಾಗಿ ಇಚ್ಛಾ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

(ಅ-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 869 - ಅ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ (3-3-102)

ವೃತ್ತಿ:- ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೇಭ್ಯಃ ಧಾತುಭ್ಯಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಅಕಾರಃ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಸ್ಯಾತ್ ಚಿಕೀರ್ಷಾ ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯಾ

ಪ.ಚ್ಛೇ. :- ಅಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ |

ಅ.ನು:- ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್ ಕ್ರಿನ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್ ಎಂಬ ಪದವೂ ಭಾವೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು, ಅಕರ್ತರಿ ಚ ಕಾರಕೆ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ:- ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಾದ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಕರ್ತೃಭಿನ್ನ ಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ "ಅ" ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:-ಚಿಕೀರ್ಷಾ:- (ಕರ್ತುಂ ಇಚ್ಛಾ- ಮಾಡುವ ಇಚ್ಛೆ) ಕೃ-ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಚಿಕೀರ್ಷ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ

ಅ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಚೀರ್ಷ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. “ಅತೋಲೋಪಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಿರುವ ಚೀರ್ಷ ಎಂಬ ಷಕಾರೋತ್ತರ ಅಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಚೀರ್ಷ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ “ಅಜಾದ್ಯಜಷ್ಠಾವ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಾಪ್ (ಆ)ಬಂದು ಚೀರ್ಷಾ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಚೀರ್ಷ+ಸು ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಮೇಲೆ “ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಚೀರ್ಷಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:-ಮುತ್ರಕಾಮ್ಯಾ (ಮಗನನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವದು) ಮುತ್ರ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಕಾಮ್ಯಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿದ ಮೇಲೆ “ಸನಾದ್ಯನ್ತಾಃ ಧಾತವಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಮುತ್ರಕಾಮ್ಯ ಎಂಬುದು ಧಾತುವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಅ” ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಮುತ್ರಕಾಮ್ಯ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಕಾರಕ್ಕೆ “ಅತೋಲೋಪಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮುತ್ರಕಾಮ್ಯದ ಕೊನೆಯ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದು ಮುತ್ರಕಾಮ್ಯ+ಅ=ಮುತ್ರಕಾಮ್ಯ ಎಂದಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಟಾಪ್ (ಆ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅದನ್ನು ಸುಬಂತಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಅಪೃಕ್ತವಾದ ಸ್‌ಗೆ ಲೋಪಬಂದು ಮುತ್ರಕಾಮ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅ ಕಾರ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 870- ಗುರೋಶ್ಚ ಹಲಃ(3-3-103)

ವೃತ್ತಿ:- ಗುರುಮತಃ ಹಲಂತಾತ್ ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್ “ಅ” ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಸ್ಯಾತ್. ಈಹಾ| ಪ.ಚ್ಛೇ. :-ಗುರೋಃ, ಚ್, ಹಲಃ|

ಅ.ವ್ಯ:- ಅಃ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಃ ಎಂಬ ಪದವು, ಭಾವೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅಕರ್ತರಿ ಚ ಕಾರಕೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು

ಅರ್ಥ:- ಗುರು ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಕ್ಷರಗಳ ನಂತರ ಹಲಂತ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃಭಿನ್ನ ಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲೂ “ಅ” ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಈಹಾ ಈಹ್ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಈ ಕಾರವು ಗುರು ಸಂಜ್ಞೆ ಉಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಹಲಂತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಅ” ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಈಹ್+ಅ ಎಂದಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಟಾಪ್ ಬಂದು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಈಹಾ ಎಂದು ಆಗುತ್ತದೆ.

(ಯುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 871 - ಣ್ಯಾಸ-ಶ್ರಂಭೋ ಯುಚ್ (3-3-107)

ವೃತ್ತಿ:- ಅಕಾರಸ್ಯ ಅಪವಾದಃ ಕಾರಣಾ ಹಾರಣಾ|

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ಣ್ಯಾಸ, ಶ್ರಂಥಃ, ಯುಚ್ಛಿ

ಅ.ವ್ಯ:- ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಭಾವೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಮತ್ತು ಅಕರ್ತರಿ ಚ ಕಾರಕೇ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ:- ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಕರ್ತೃಭಿನ್ನ ಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲೂ ಣ್ಯಂತ ಧಾತುಗಳು, ಆಸ್ ಧಾತು ಮತ್ತು ಶ್ರಂಥ್ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಯುಚ್ಛಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು “ಅ” ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ: - ಕಾರಣಾ-ಹಾರಣಾ: - (ಮಾಡುವುದು, ಅಪಹರಿಸುವುದು) ಎಂಬವು ಣ್ಯಂತ ಕೃ ಮತ್ತು ಹೃ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯುಚ್ಛಿ (ಯು) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಯು ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ “ಯುಪೋರನಾಕೌ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಅನ” ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. “ಣೇರನಿಟಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿ ಗೆ ಲೋಪಬಂದು ಆದಿ ವೃದ್ಧಿಯಿಂದ ಕಾರ್+ಅನ ಎಂದಾಗಿ ಕಾರನ ಎಂದಾಗಿ “ಅಟ್ಕುಪ್ಪಾಜ್‌ನಮ್ ವ್ಯವಾಯೇಷಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬಂದು ಕಾರಣ ಎಂದಾಗಿ, ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಟಾಪ್ (ಆ) ಬಂದು ಕಾರಣಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾರಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಹಾರಣಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಸ್ ಎಂಬುದು ಆಸನಾ ಎಂದೂ ಶ್ರಂಥ್= ಶ್ರಾಂಥನಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಕ್-ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 872 - ನಮುಂಸಕೇ ಭಾವೇ ಕ್ತಃ 1(3-3-114)

ಅ.ವ್ಯ:- ನಮುಂಸಕೇ ಭಾವೇ ಕ್ತಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಮುಂಸಕೇ ಮತ್ತು ಭಾವೇ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

(ಲ್ಯುಟ್ -ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 873- ಲ್ಯುಟ್ ಚ 1(3-3-115)

ವೃತ್ತಿ:- ಹಸಿತಮ್, ಹಸನಮ್

ಪ.ಚ್ಛೇ. :- ಲ್ಯುಟ್, ಚ

ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಸೇರಿ ಅರ್ಥ:- ನಮುಂಸಕತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಲ್ಯುಟ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದು ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಲ್ಯುಟ್‌ನಲ್ಲಿ ಯು ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಯುಪೋರನಾಕೌ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಯು’ಗೆ ಅನ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: - ಹಸಿತಮ್, ಹಸನಮ್ (ನಗುವುದು) ಹಸ ಹಸನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ

ಹಸ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ನಮುಸಕೇ ಭಾವೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ತ (ತ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಹಸ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್‌ವಲಾದೇಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಬಂದು ಹಸಿತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಅದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಹಸಿತಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಲ್ಯುಟ್ಟ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯು ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅನ ಆದೇಶಬಂದಾಗ ಹಸ್+ಅನ=ಹಸನ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾಗಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಹಸನಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ:- ಣಿಜಂತ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಲ್ಯುಟ್ ಬಂದಾಗ ಣೇರನಿಟಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿ ಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಘ-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 874- ಪುಂಸಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ ಘಃ ಪ್ರಾಯೀಣಾ (3-3-118)

ಅ.ವ್ಯ:- ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋಶ್ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ:- ಮಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಸಂಜ್ಞಾರ್ಥವಾಗುವಾಗ ಕರಣ ಮತ್ತು ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯಃ ಘ-ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಅ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. (ಘ) ಘಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದರಿಂದ ಹಲವು ಪ್ರಯೋಜನಗಳಿವೆ. ಘ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಮಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತವೆ.

(ಹ್ರಸ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 875 - ಛಾದೇಘೇಽದ್ವ್ಯುಪಸರ್ಗಸ್ಯ. (6-4-96)

ವೃತ್ತಿ:- ದ್ವಿಪ್ರಭೃತ್ಯುಪಸರ್ಗಹೀನಸ್ಯ ಛಾದೇಹ್ರಸ್ವಃ ಘೇ ಪರೇ| ದನ್ತಾಃ ಛಾದ್ಯಂತೇ ಅನೇನ ಇತಿ ದನ್ತಚ್ಛದಃ| ಆಕುರ್ವನ್ತಿ ಅಸ್ಮಿನ್ ಇತಿ ಆಕರಃ |

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ಛಾದೇಃ, ಘೇ, ಅದ್ವ್ಯುಪಸರ್ಗಸ್ಯ|

ಅ.ವ್ಯ:- ಖಚಿ ಹ್ರಸ್ವಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಃ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು ಊದುಪಧಾಯಾ ಗೋಹಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾಯಾಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂಗಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ:-ಎರಡು ಅಥವಾ ಎರಡಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾದ ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಲ್ಲದಿರುವ ಛಾದ್ ಅಂಗದ ಉಪಧಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ- ಘ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ಉದಾ:- ದಂತಚ್ಛದಃ:- ದನ್ತಾಃ ಛಾದ್ಯಂತೇ ಅನೇನ ಎಂಬುದು ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ

(ಹಲ್ಲುಗಳು ಯಾವುದರಿಂದ ಮುಚ್ಚಲ್ಪಡುತ್ತವೋ ಅದು ಅಂದರೆ ತುಟಿ) ಭದ್ರ ಆವರಣೇ ಎಂಬುದು ಧಾತು. ಭದ್ರ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಭಾದಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಇಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಪುಂಸಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ ಘಃ ಪ್ರಾಯೇಣ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಭಾದಿ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಕೇರನಿಟಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿ(ಇ) ಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ ಆಗ ಭಾದ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದಂತ ಎಂಬುದು ಇರುತ್ತದೆ. ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಃ ಕೃತಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬರುವುದರಿಂದ ಷಷ್ಠೀ ಸಮಾಸ ಮಾಡಿದಾಗ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ದಂತ+ಭಾದ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಭೇ ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಕ್ ಆಗಮ ಬಂದು ದಂತ+ತ್+ಭಾದ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ತ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಚುತ್ವ ಬಂದು ದಂತತ್ವಾದ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭಾದ್+ಅ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಭ್ ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ದಂತಚ್ಛದ ಎಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತಮಾಡಿದಾಗ ದಂತಚ್ಛದಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: - ಆಕರಃ (ಖನಿಜ) ಆಕುರ್ವನ್ತಿ ಅಸ್ಮಿನ್ ಇತಿ ಎಂಬುದು ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಜನರನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಇದರೊಳಗೆ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂಬ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆಜ್-ಪೂರ್ವಕ ಕೃಷ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಘ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಕೃ+ಅ(ಘ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ (ಅರ್) ಬಂದು ಆಕರ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಆಕರಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತವೆ.

(ಘೌ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 876 - ಅವೇ ತ್ಯಸೋಫಞ್ | (3-3-120)

ವೃತ್ತಿ:- ಅವತಾರಃ ಕೂಪಾದೇಃ | ಅವಸ್ತಾರೋ ಜವನಿಕಾ |

ಪ.ಚ್ಛೇ. :- ಅವೇ, ತ್ಯಸೋಃ, ಘೌ |

ಅ.ವ್ಯ:- ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋಶ್ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋಃ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು ಪುಂಸಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಘಃ ಪ್ರಾಯೇಣ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಯೇಣ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ:- ಅವ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ತ್ಯ ಧಾತು ಮತ್ತು ಸ್ತ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಕರಣ ಮತ್ತು ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯಃ ಘೌ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಅ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಇತಿತ್ವಾ ಇರುವುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: - ಅವತಾರಃ:- ಬಾವಿಗಳಲ್ಲಿ ಇಳಿಯಲು ಇರುವ ಮೆಟ್ಟಿಲು.

ಉದಾ: - ಅವಸ್ತಾರ:- ಅವ ಸ್ಥಣ್ಣಿ ಅನಯಾ ಎಂಬುದು ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ಇದರಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿಸುವದೆಂಬ ಅನುಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅವ ಪೂರ್ವಕ ಸ್ತಾ ಧಾತು ವಿಗಿತ ಪರದಲ್ಲಿ ಘೞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

(ಘೞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 877 - ಹಲಶ್ಚ (3-3-121)

ವೃತ್ತಿ:- ಹಲನ್ತಾತ್ ಘೞ್ | ಘಾಪವಾದಃ| ರಮನ್ತೇ ಯೋಗಿನಃಅಸ್ಮಿನ್ ಇತಿ ರಾಮಃ| ಅಪಮೃಜ್ಯತೇ ಅನೇನ ವ್ಯಾಧ್ಯಾದಿಃ ಇತಿ ಅಪಾಮಾರ್ಗಃ|

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ಹಲಃ, ಚ |

ಅ.ವ್ಯ:- ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋಶ್ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋಃ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು ಪುಂಸಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಘಃ ಪ್ರಾಯೇಣ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ, ಪುಂಸಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಯೇಣ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಮತ್ತು ಅವೇ ತ್ಯಾಸ್ತೋರ್ಘೞ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘೞ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ:- ಹಲನ್ತ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಕರಣ ಮತ್ತು ಅಧಿಕಾರಣಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಘೞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಪುಂಸಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಘಃ ಪ್ರಾಯೇಣ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ. ಇದು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅಜಂತ ಧಾತುಗಳಿಗಿತ ಪರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: - ರಾಮಃ:- ರಮನ್ತೇ ಯೋಗಿನಃಅಸ್ಮಿನ್ ಎಂಬುದು ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ (ಇವನಲ್ಲಿ ಯೋಗಿಗಳು ರಮಿಸುತ್ತಾರೆ) ಎಂಬ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘೞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಉಪಧಾ ವೃದ್ಧಿಯಾದ ಮೇಲೆ ರಾಮಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: - ಅಪಾಮಾರ್ಗಃ:- ಅಪಮೃಜ್ಯತೇ ಅನೇನ ವ್ಯಾಧ್ಯಾದಿಃ ಇತಿ (ವ್ಯಾಧಿ ಮೊದಲಾದವು ಯಾವುದರಿಂದ ಹೊಗಳಾಡಿಸ್ಸಡುತ್ತದೆಯೋ ಅದು.) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಪ-ಪೂರ್ವಕ ಮೃಜ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘೞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಅಪಮೃಜ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಚಜೋಕುಫೀಣ್ಯತೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜ ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ (ಗ್) ಬಂದು ಮೃಜೇರ್ವದ್ಧಿಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಋ ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ (ಆರ್) ಬಂದು ಅಪಾಮಾರ್ಗ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಉಪಸರ್ಗಸ್ಯ ಘೞ್ಯಮನುಷ್ಯೇ ಬಹುಳಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಸರ್ಗವಾದ ಅಪ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಬಂದು ಅಪಾಮಾರ್ಗಃ ಎಂದು ಸುಬಂತ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಖಲ್- ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 878 - ಕೇಷದ್ಭುಸ್ತುಷು ಕೃಷ್ಣಾಕೃಷ್ಣಾರ್ಥೇಷು ಖಲ್ (3-3-126)

ವೃತ್ತಿ: ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋರಿತಿ ನಿವೃತ್ತಮ್. ಏಷು ದುಃಖ-ಸುಖಾರ್ಥೇಷು

ಉಪಪದೇಷು ಖಲ್. ತಯೋರೇವ ಇತಿ ಭಾವೇ ಕರ್ಮಣಿಚ. ಕೃಚ್ಛೇ- ದುಷ್ಕರಃ ಕಟಃ ಭವತಾ ಅಕೃಚ್ಛೇ-ಈಷತ್ಕರಃ | ಸುಕರಃ|

ಅ.ವ್ಯ:- ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ:- 'ದುಃಖ ಮತ್ತು ಸುಖ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಈಷತ್, ದುಸ್ ಮತ್ತು ಸು ಎಂಬ ಉಪಪದಗಳು ಇದ್ದಾಗ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಖಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತವೆ.

ವಿವರಣೆ:- ಇಷ್ಟರವರೆಗೆ ಅಧಿಕಾರವಾಗಿ ಬಂದ ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋಜ್ಞ ಎಂಬುದು ಅದರ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದ ಜೊತೆಗೆ ನಿವೃತ್ತವಾಗುವದು. ಆದುದರಿಂದ ಇವು ಮೊದಲು ವಿಧಿಸಲಾಗುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ತಯೋರೇವ ಕೃತ್ವಕ್ಷಬಿಲರ್ಥಾಃ ಎಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಭಾವಕರ್ಮಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದು. ಸುಖವು ಮತ್ತು ದುಃಖವು ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಈಷತ್, ದುಸ್ ಮತ್ತು ಸು ಎಂಬವು ಉಪಪದಗಳಾಗಿದ್ದಾಗ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಖಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಅ-ಕಾರ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುವುದು.

ಉದಾ:-ದುಷ್ಕರಃ ಕಟಃ ಭವತಾ:- (ನಿಮ್ಮಿಂದ ಚಾಪೆ ಮಾಡುವುದು ಕಷ್ಟವಾದುದ್ದು) ಇಲ್ಲಿ ಕಷ್ಟಾರ್ಥಕವಾದ ದುಸ್ ಎಂಬುದನ್ನು ಉಪಪದವಾಗಿವುಳ್ಳ ಕೃ(ಇ*) ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಖಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ದುಸ್+ಕೃ(ಇ*)+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ ಋ-ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವು (ಅರ್) ಬಂದು ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಇದುದುಪಧಸ್ಯ ಚಾಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವವು ಬಂದು ದುಷ್ಕರಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದು ಸುಲಭವಾಗಿ ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈಷತ್ ಮತ್ತು ಸು ಎಂಬ ಉಪಪದಗಳು ಇದ್ದಾಗ ಕೃ(ಇ*) ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಖಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಈಷತ್ಕರಃ ಮತ್ತು ಸುಕರಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಯುಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 879- ಅತೋ ಯುಜ್ | (3-3-128)

ವೃತ್ತಿ:- ಖಲೋಪವಾದಃ | ಈಷತ್ಪಾನಃ ಸೋಮೋ ಭವತಾ | ದುಷ್ಪಾನಃ | ಸುಪಾನಃ|

ಪ.ಚ್ಛೇ. :- ಆತಃ, ಯುಜ್|

ಅ.ವ್ಯ:- ಈಷದ್ವಸ್ಸುಷು ಕೃಚ್ಛಾಕೃಚ್ಛಾರ್ಥೇಷು ಖಲ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈಷದ್ವಸ್ಸುಷು ಮತ್ತು ಕೃಚ್ಛಾಕೃಚ್ಛಾರ್ಥೇಷು ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ:- ದುಃಖ ಮತ್ತು ಸುಖ ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಈಷತ್, ದುಸ್ ಮತ್ತು ಸು ಎಂಬ ಉಪಪದಗಳು ಇರುವಾಗ, ಆಕಾರಾಂತ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಯುಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಈಷದ್ವಿಸ್ತುಷು ಕೃಚ್ಚಾಕೃಚ್ಚಾರ್ಥೇಷು ಖಲ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ. ಯುಚ್ ನಲ್ಲಿ ಯು ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಯುವೋರನಾಕೌ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಖಲರ್ಥ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ತಯೋರೇವ ಕೃತ್ವಕ್ತಖಲರ್ಥಾಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಭಾವ ಮತ್ತು ಕರ್ಮ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ:- ಈಷತ್ ಪಾನಃ ಸೋಮೋ ಭವತಾದುಷ್ಠಾನಃ| ಸುಪಾನಃ| ಕೃಚ್ಚ (ಕಷ್ಟಕರ) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ದುಸ್ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಪಾ-ಧಾತುವಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಅಕೃಚ್ಚ ಅಂದರೆ ಸುಖ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸು ಅಥವಾ ಈಷತ್ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಗಳು ಪಾ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ. ದುಃಖೇನ ಪೀಯತೇ ಇತಿ ದುಷ್ಠಾನಃ ಶ್ರಮದಿಂದ ಕುಡಿಯಲು ಸಾಧ್ಯ ಎಂದರ್ಥ. ಸುಖಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಈಷತ್ ಎಂಬ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಇದೆ- ಈಷತ್ ಪಾನಃ ಇಲ್ಲಿ ದುಸ್, ಈಷತ್ ಮತ್ತು ಸು ಉಪಪದಗಳು ಇವೆ. ಪಾ(ಪಾನೆ)ಧಾತುವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಸುಖೇನ ಇತಿ ಸುಪಾನಃ | ಈಷತ್ ಪಾನಃ ಎಂದೂ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ.

(ಕ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- ೩೩೦ - ಅಲಙ್ಕಲ್ಯೋಃ ಪ್ರತಿಷೇಧ್ಯೋಃ ಪ್ರಾಚಾಂ ಕ್ವಾ| (3-4-18)

ವೃತ್ತಿ:- ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥಯೋಃ ಅಲಙ್ಕಲ್ಯೋಃ ಉಪಪದಯೋಃ ಕ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್| ಪ್ರಾಚಾಂ ಗ್ರಹಣಂ ಪೂಜಾರ್ಥಮ್| ಅಮೈವಾವ್ಯಯೇನ ಇತಿ ನಿಯಮಾತ್ ನ ಉಪಪದಸಮಾಸಃ| ದೋ ದದ್ ಘೋಃ| ಅಲಂ ದತ್ವಾ ಘಮಾಸ್ಥೇತೀತ್ವಮ್| ಪೀತ್ವಾಖಲು| ಸೂತ್ರ- ಅಲಂಖಲ್ಯೋಃ ಕಿಮ್? ಮಾ ಕಾಷೀತ್| ಪ್ರತಿಷೇಧಯೋಃ ಕಿಮ್? ಅಲಂಕಾರಃ |

ಅ.ವ್ಯ:- ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ:- ನಿಷೇಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಅಲಂ ಮತ್ತು ಖಲು ಶಬ್ದಗಳು ಉಪಪದವಾದಾಗ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಕ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಕ್ವಾದಲ್ಲಿ ತ್ವಾ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಲಂಖಲ್ಯೋಃ ಎಂಬುದು ಸಪ್ರಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿದೆ ಇವು ಉಪಪದಗಳಾಗಿವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅಲಂ ದತ್ವಾ ಮತ್ತು ಪೀತ್ವಾ ಖಲು ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗಗಳಾಗಿವೆ. ಕ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಭಾವಾರ್ಥಕವೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು.

ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚಾಮ್ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವೆಂದು ಭಾವಿಸಬಾರದು. ಪ್ರಾಚಾಮ್ ಎಂಬುದು ಕೇವಲ ಪ್ರಾಚೀನ ಆಚಾರ್ಯರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಗೌರವವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಕ್ಕಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಇರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಇದು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಲಂ ರೋದನೇನ ಮೊದಲಾದವು ಬಹುಳ ಗ್ರಹಣದಿಂದ ಸಾಧಿಸಬೇಕು ಎಂಬುದು ಬಾಲಮನೋರಮಾ ಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಉದಾ: - ಅಲಂ ದತ್ತಾ (ಕೂಡಬಾರದು) ನಿಷೇಧಾರ್ಥಕವಾದ ಅಲಂ ಎಂಬುದು ಉಪಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಾ-ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಕ್ವಾ ಬಂದಿದೆ. ದಾತ್ತಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ದೋ ದದ್ ಘೋ: ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದದ್ ಆದೇಶವು ಬಂದಿರುವುದು. ದ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದು ದತ್ತಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ವಾತೋಸುನಕಸುನ: ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಈಗ ಅಲಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದತ್ತಾ ಎಂಬುದರ ಜೊತೆಗೆ ಉಪಪದಮತಿಜ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಅಮೈವಾವ್ಯಯೇನ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವ್ಯಯದ ಜೊತೆಗೆ ಉಪಪದ ಸಮಾಸವು ಮಾಡಬೇಕಾದಾಗ ಅಮಂತಾವ್ಯಯದ ಜೊತೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂಬ ನಿಯಮವು ಇರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ:-ಪೀತ್ವಾ ಖಿಲು:-ನಿಷೇಧಾರ್ಥಕವಾದ ಖಿಲು ಎಂಬುದು ಉಪಪದ ವಾಗಿದ್ದಾಗ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಾ-ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಕ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿರುವುದು. ಪಾತ್ವಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಘಮಾಸ್ಥಾಗಾಪಾಜಹಾತಿಸಾಮ್ ಹಲಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರವು ಬಂದು ಪೀತ್ವಾ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಮಾ ಎಂಬುದು ಕೂಡಾ ಅಲಂ ಖಿಲು ಎಂಬ ಎರಡು ಅವ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರವೇ ನಿಷೇಧಾರ್ಥಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಮಾಕಾರ್ಷೀತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಲಿಲ್ಲ. ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅಲಜ್ಞಾರ: ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಲಂ ಎಂಬುದು ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದರೂ ಇದು ಭೂಷಣಾರ್ಥಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಲಿಲ್ಲ.

(ಕ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 881 - ಸಮಾನಕರ್ತೃಕಯೋಃ ಪೂರ್ವಕಾಲೇ | (3-4-21)

ವೃತ್ತಿ:-ಸಮಾನಕರ್ತೃಕಯೋಃ ಧಾತೃರ್ಥಯೋಃ ಪೂರ್ವಕಾಲೇ ವಿದ್ಯಮಾನಾ ದ್ಧಾತೋಃ ಕ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಭುಕ್ತ್ವಾ ವ್ರಜತಿ ದ್ವಿತ್ವಮತನ್ತ್ರಮ್ ಭುಕ್ತ್ವಾ ಪೀತ್ವಾ ವ್ರಜತಿ |

ಅ.ವ್ಯ:- ಅಲಜ್ಞಲ್ಯೋಃ ಪ್ರತಿಷೇಧಯೋಃ ಪ್ರಾಚಾಂ ಕ್ವಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವಾ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ: - ಸಮಾನ ಕರ್ತೃಕಗಳಾದ ಎರಡು ಕ್ರಿಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಕ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: - ಭುಕ್ತ್ವಾ ವ್ರಜತಿ. (ಊಟಮಾಡಿ ಹೊಗುತ್ತಿದ್ದಾನೆ) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಭೋಜನ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಭುಜ್ ಧಾತುವು ಗಮನ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ವ್ರಜ್ ಧಾತುವು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗಿವೆ ಇವು ಏಕಕರ್ತೃಕವಾಗಿವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಭೋಜನ

ಕ್ರಿಯೆಯು ಗಮನ ಕ್ರಿಯೆಗಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಕ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಜ ಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವವು ಬಂದು ಭುಕ್ವಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಸಮಾನಕರ್ತೃಕಯೋಃ ಎಂದು ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರೋಣದರಿಂದ ಕ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಎರಡು ಧಾತುಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದಾಗ ಮಾತ್ರ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸಂಶಯ ಬರುವುದು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ದ್ವಿವಚನಮತಂತ್ರಮ್ ಅಂದರೆ ದ್ವಿವಚನವು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಎರಡು ಧಾತುಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಧಾತುಗಳು ಇರಬಹುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಭುಕ್ವಾ ಪೀತ್ವಾ ವ್ರಜತಿ ಮೊದಲಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ಧಾತುಗಳು ಇದ್ದರೂ ಪೂರ್ವಕಾಲವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಭುಜ್ ಮತ್ತು ಪಾ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ.

(ಸೇಟ್ ಆದ ಕ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಕಿತ್ವ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 882 - ನ ಕ್ವಾ ಸೇಟ್ 1(1-2-18)

ವೃತ್ತಿ:-ಸೇಟ್ ಕ್ವಾ ಕಿನ್ ಸ್ಯಾತ್ ಶಯಿತ್ವಾ ಸೇಟ್ ಕಿಮ್? ಕೃತ್ವಾ

ಅ.ವೃ:- ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ ಕಿತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಇಟ್‌ನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಕಿತ್ವದ್ಭಾವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸೂಚನೆ:-ಕ್ವಾ ದಲ್ಲಿ ಕ್-ಕಾರವು ಇತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಕಿತ್ ಆಗಿಯೇ ಇದೆ. ಕಿತ್ ಆಗಿರುವ ಕ್ವಾವನ್ನು ಅಕಿತ್ ಆಗಿ ಭಾವಿಸುವುದರಿಂದ ಕಿತ್ವದ್ಭಾವವು ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಗುಣದ ನಿಷೇಧವು ಆಗಲಿಲ್ಲ.

ಉದಾ:- ಶಯಿತ್ವಾ (ಮಲಗಿ) ಶೀಜ್ ಸ್ವಪ್ನೇ ಎಂಬುದು ಧಾತು. ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶೀ-ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಕ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವು ಸೇಟ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವಾಗೆ ಇಡಾಗಮವು ಬಂದು ಶೀ+ಇ+ಕ್ವಾ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಈ ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು ಆದರೆ ಕ್ಷಿತಿಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣವು ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಕಿತ್ವ ಅಭಾವವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೇಟ್ ಆಗಿರುವ ಕ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಕಿತ್ವ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದು ಅಯ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಶಯಿತ್ವಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ಕಿತ್ವ ನಿಷೇಧವು ಸೇಟ್ ಆದ ಕ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ ಆದ್ದರಿಂದ ಕೃತ್ವಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನಿಟ್ ಆದ ಕ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

(ಕ್ವಾ, ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಕಿತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 883- ರಲಃ ವ್ಯುಪಧಾಢ್ಲಲಾದೇಃ ಸಂಶ್ಚ | (1-2-26)

ವೃತ್ತಿ:- ಇವರ್ಣ-ಉವರ್ಣೋಪಧಾತ್ ಹಲಾದೇಃ ರಲನ್ತಾತ್ ಪರೌ ಕ್ವಾಸನೌ ಸೇಟ್ ವಾ ಕಿತೌ ಸಃ ದ್ಯುತಿತ್ವಾ ದ್ಯೋತಿತ್ವಾಲಿಖಿತ್ವಾ ಲೇಖಿತ್ವಾವ್ಯುಪಧಾತ್ ಕಿಮ್? ವರ್ತಿತ್ವಾರಲಃ ಕಿಮ್? ಸೇವಿತ್ವಾಹಲಾದೇ ಕಿಮ್? ಏಷಿತ್ವಾ ಸೇಟ್ ಕಿಮ್? ಭುಕ್ವಾ

ಪ.ಚ್ಛೇ. : - ರಲಃ, ವ್ಯುಪಧಾತ್, ಹಲಾದೇಃ, ಸನ್, ಚ |

ಅ.ವ್ಯ:- ಪೂಜಃ ಕ್ವಾ ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವಾ ಎಂಬ ಪದವು ನ ಕ್ವಾ ಸೇಟ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೇಟ್ ಎಂಬ ಪದವು ನೋಪಧಾತ್ ಥಘಾನ್ತಾದ್ವಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನ ಎಂಬ ಪದವು ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಪಿತ್ ಕಿತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಇ-ವರ್ಣ ಮತ್ತು ಉ-ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಉಪಧೇಯಾಗಿವುಳ್ಳ, ಹಲಾದಿಯು, ರಲ್-ನ್ನು ಅಂತವಾಗಿವುಳ್ಳ ಧಾತುವಿಗಿಂತ ಪರವಾದ ಸೇಟ್‌ಗಳಾದ ಕ್ವಾ ಮತ್ತು ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಕಿತ್‌ಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ರಲ್ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ:-ದ್ಯುತಿತ್ವಾ ದ್ಯೋತಿತ್ವಾ: - (ಹೊಳೆದು) ದ್ಯುತ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಕ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಇಡಾಗಮವು ಬಂದು ದ್ಯುತ್+ಇ+ತ್ವಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ದ್ಯುತ್ ಧಾತುವು ಹಲಾದಿ ಮತ್ತು ಇದರ ಉಕಾರವು ಉಪಧೇಯಾಗಿದೆ. ತ-ಕಾರ ರೂಪವಾದ ರಲ್ ಅಂತದಲ್ಲಿದೆ ಆದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತ್ವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ವು ಇಲ್ಲದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಗುಣವು ಬಂದು ದ್ಯೋತಿತ್ವಾ ಎಂದೂ ಕಿತ್ವ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಗುಣವು ಬಾರದೇ ದ್ಯುತಿತ್ವಾ ಎಂದೂ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ:- ಲಿಖಿತ್ವಾ, ಲೇಖಿತ್ವಾ:- ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ರಿತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಹಲಾದಿಯಾಗಿಯೂ ಇ-ಕಾರವನ್ನು ಉಪಧೇಯಾಗಿಯೂ ರಲನ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಲಿಖ್ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಸೇಟ್ ಆದ ಕ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಕಿತ್ವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಲಿಖಿತ್ವಾ, ಲೇಖಿತ್ವಾ ಎಂಬ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ:- ವ್ಯುಪಧಾತ್ ಕಿಮ್ ವರ್ತಿತ್ವಾ:- ಧಾತುವಿಗೆ ಇ-ಕಾರ ಅಥವಾ ಉ-ಕಾರ ಉಪಧೇಯಾಗಿ ಇರಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಋ-ಕಾರವನ್ನು ಉಪಧೇಯಾಗಿವುಳ್ಳ ವೃತ್ ಧಾತುವಿಗಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ವಾಗೆ ಕಿತ್ವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಮೇಲಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತ್ವು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧ ಗುಣವು ಬಂದು ವರ್ತಿತ್ವಾ ಎಂಬ ಒಂದೇ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ರಲಃ ಕಿಮ್? ಸೇವಿತ್ವಾ:- (ಸೇವಿಸಿ) ಸಿವ್ ಧಾತುವು ಹಲಾದಿಯಾಗಿಯೂ ಇಕಾರವನ್ನು ಉಪಧೇಯಾಗಿಯುಳ್ಳದಾಗಿದ್ದರೂ, ರಲನ್ತವಾಗಿ ಇಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಕಿತ್ವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತ್ವು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಗುಣವು ಬಂದು ಸೇವಿತ್ವಾ ಎಂಬ ರೂಪವು

ಸಿದ್ಧಸುತದೇ.

ಉದಾ: ಹಲಾದೇ: ಕಿಮ್? ಏಷಿತ್ವಾ:- ಇಷ್ ಧಾತುವು ಇ-ಕಾರವನ್ನು ಉಪಧೆಯಾಗಿವುಳ್ಳದ್ದು ರಲಂತವಾಗಿದ್ದರೂ ಹಲಾದಿಯಾಗಿ ಇಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತ್ವು ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಗುಣವು ಬರುವುದರಿಂದ ಏಷಿತ್ವಾ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ: - ಸೇಟ್ ಕಿಮ್? ಭುಕ್ತ್ವಾ:- (ಊಟಮಾಡಿ) “ಸೇಟ್ ಆದ ಕ್ತ್ವಾ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ” ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅನಿಟ್ ಆದ ಭುಜ್ ಧಾತುವಿಗಿಂತ ಪರವಾದ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಇದರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಭುಜ್+ಕ್ತ್ವಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಜ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವದಿಂದ ಕ್-ಕಾರವು ಬಂದು ಭುಕ್ತ್ವಾ ಎಂಬ ಗುಣಬಾರದ ರೂಪವು ಮಾತ್ರ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಕವಾಗಿ ಇಟ್- ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 884- ಉದಿತೋವಾ (7-2-56)

ವೃತ್ತಿ:-ಉದಿತ: ಪರಸ್ಯ ಕ್ತ್ವ ಇಟ್ ವಾ ಶಮಿತ್ವಾ ಶಾನ್ತ್ವಾ ದೇವಿತ್ವಾ ದ್ಯೂತ್ವಾ ದಧಾತೇರ್ಹಿಃ, ಹಿತ್ವಾ

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ಉದಿತಃ, ವಾ|

ಅ.ವೃ:- ಜ್ಯವ್ರಶ್ಚೋಃ ಕ್ತ್ವ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರಿಣಾಮಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಕ್ತ್ವಃ ಮತ್ತು ವಸತಿ ಕ್ಷಿಧೋರಿಟ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಟ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಉದಿತ್ (ಉದಿತ್ ಎಂದರೆ ಹ್ರಸ್ವ ಉ ಕಾರವನ್ನು ಇತ್ತಾಗಿವುಳ್ಳದ್ದು)ಆದ ಧಾತುವಿಗಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾ:- ಶಮಿತ್ವಾ ಶಾನ್ತ್ವಾ (ಶಾಂತವಾಗಿ) ಶಮು ಉಪಪಮೇ ಎಂಬ ಸೇಟ್ ಧಾತುವು ಉದಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಡಾಗಮ ಬಂದಾಗ ಶಮಿತ್ವಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅನುನಾಸಿಕಸ್ಯ ಕ್ಷಿಧುರೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧೆಯಾದ ಅ-ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬಂದು ಶಾಮ್+ತ್ವಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಮ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸರ್ಣಗಳು ಬಂದು ಶಾನ್ತ್ವಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ದೇವಿತ್ವಾ ದ್ಯೂತ್ವಾ:- (ಜೂಜಾಡಿ) ಉದಿತ್ ಆದ ಮತ್ತು ಸೇಟ್ ಆದ ದಿವು ಧಾತುವಿಗಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಟ್ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಡಾಗಮ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ದಿವ್+ಇ+ಕ್ತ್ವಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ನ

ಕ್ವಾ ಸೇಟ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತ್ವವು ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಲಘುಪಧಗುಣ ಬಂದು ದೇವಿತ್ವಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಚ್ಚೋಃಶೂದನುನಾಸಿಕೇ ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಊಠ್ ಆದೇಶವು ಬಂದು ದಿ+ಊ+ಕ್ವಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದು ದ್ಯೂತ್ವಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಹಿತ್ವಾ:- (ಧರಿಸಿ) ಧಾ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಕ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇರುತ್ತದೆ. ತ್ವಾ ಎಂಬುದು ತ-ಕಾರಾದಿಯಾದ ಕಿತ್- ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದಧಾತೇರ್ಹಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹಿ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಹಿತ್ವಾ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

(ಹಿ-ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- ೪೩೨ - ಜಹಾತೇಶ್ಚ ಕ್ತ್ವಿ (7-4-43)

ವೃತ್ತಿ:- ಹಿತ್ವಾ ಹಾಜಸ್ತು-ಹಾತ್ವಾ

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ಜಹಾತೇಃ, ಚ, ಕ್ತ್ವಿ

ಅ.ವ್ಯ:- 'ದಧಾತೇರ್ಹಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಿಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಓಹಾಕ್ ತ್ಯಾಗೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೂ ಕ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಹಿ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾ:- ಹಿತ್ವಾ:- (ತ್ಯಜಿಸಿ) ಓಹಾಕ್ ತ್ಯಾಗೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ ಕ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇರುವುದರಿಂದ ಹಾತ್ವಾ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಿ ಆದೇಶವು ಬರುವುದರಿಂದ ಹಿತ್ವಾ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ:- ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಓಹಾಕ್ ತ್ಯಾಗೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಹಿ ಆದೇಶವು ವಿಧಿಸಲಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಓಹಾಜ್ ಗತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಈ ಆದೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಕ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಹಾತ್ವಾ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

(ಲ್ಯಪ್ -ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- ೪೩೬- ಸಮಾಸೇನಇೞ್ಪೂರ್ವೇ ಕ್ಲೋ ಲ್ಯಪ್ (7-1-37)

ವೃತ್ತಿ:- ಅವ್ಯಯ ಪೂರ್ವಪದೇ ಅನಇೞ್-ಸಮಾಸೇ ಕ್ಲೋ ಲ್ಯಪ್-ಆದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ ತುಕೌಪ್ರಕೃತ್ಯ ಅನಇೞ್ ಕಿಮ್? ಅಕೃತ್ವಾ

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ಸಮಾಸೇ, ಅನಇೞ್-ಪೂರ್ವೇ, ಕ್ಲೋ, ಲ್ಯಪ್

ಅರ್ಥ:- ನಇೞ್ ಭಿನ್ನವಾದ, ಅವ್ಯಯವನ್ನು ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿವುಳ್ಳ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲ್ಯಪ್ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಲ್ಯಪ್‌ನಲ್ಲಿ ಯ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಪ್ರಕೃತ್ಯ (ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಮಾಡಿ) ಕ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಕೃತ್ವಾ ಎಂಬ

ಕೃದಂತ ಅವ್ಯಯದ ಜೊತೆಗೆ ಪ್ರ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಕುಗಟಿಪಾದಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ತ್ವಾಗೆ ಲೃಪ್ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಪ್ರ+ಕೃ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಲೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತುಕ್ ಆಗುವವು ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ್ಯ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ನಇಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಅವ್ಯಯವು ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿ ಇರಬೇಕು ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ಕೃತ್ವಾ ಎಂಬ ಕೃದಂತದ ಜೊತೆಗೆ ನಇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ನಇ+ಕೃತ್ವಾ= ನ+ಕೃತ್ವಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ನಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ನ್-ಕಾರವು ನಲೋಪೋ ನಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನ್-ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದು ಅ+ಕೃತ್ವಾ= ಅಕೃತ್ವಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ಇಲ್ಲಿ ಕ್ತ್ವಾಗೆ ಲೃಪ್ ಬರಲಿಲ್ಲ.

(ಋಮುಲ್- ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 887 - ಅಭೀಕ್ಷ್ಯೋ ಋಮುಲ್ ಚಿ (3-4-22)

ವೃತ್ತಿ:- ಅಭೀಕ್ಷ್ಯೋ ದ್ಯೋತ್ಯೇ ಪೂರ್ವವಿಷಯೇ ಋಮುಲ್ ಸ್ಯಾತ್ ಕ್ತ್ವಾ ಚಿ

ಅ.ವ್ಯ:- ಸಮಾನಕರ್ತೃಕಯೋಃ ಪೂರ್ವಕಾಲೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಕಾಲೇ ಎಂಬ ಪದವು ಅಲಂ ಖಲ್ವೋ ಪ್ರತಿಷೇಧಯೋ ಪ್ರಾಚಾಮ್ ಕ್ತ್ವಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ತ್ವಾ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ನೈರಂತರ್ಯವು ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವಾಗ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬೇಕಾದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಋಮುಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಸಹ ಬರುತ್ತದೆ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಋಮುಲ್‌ನಲ್ಲಿ ಅಂ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಕೃನ್ವೇಜಂತಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವ್ಯಯಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 888 - ನಿತ್ಯವೀಪ್ಸಯೋಃ (8-1-4)

ವೃತ್ತಿ:- ಅಭೀಕ್ಷ್ಯೋ ವೀಪ್ಸಾಯಾಮ್ ಚ ದ್ಯೋತ್ಯೇ ಪದಸ್ಯ ದ್ವಿತ್ವಮ್ ಸ್ಯಾತ್ | ಅಭೀಕ್ಷ್ಯಮ್ ತಿಜನ್ತೇಷು ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞಕೇಷು ಚ ಕೃದನ್ತೇಷು ಚ | ಸ್ಮಾರಂ ಸ್ಮಾರಂ ನಮತಿ ಶಿವಮ್ | ಸೃತ್ವಾ ಸೃತ್ವಾ ವಾ ಪಾಯಮ್ ಪಾಯಮ್ | ಭೋಜಮ್ ಭೋಜಮ್ | ಶ್ರಾವಂ ಶ್ರಾವಮ್ |

ಅ.ವ್ಯ:- ಪದಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸರ್ವಸ್ಯ ದ್ವೇ ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ:- ಅಭೀಕ್ಷ್ಯಾರ್ಥ ಮತ್ತು ವೀಪ್ಸಾರ್ಥ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವಾಗ ಪದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ನಿತ್ಯವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಪೌನಃ ಪುನ್ಯ ಅಂದರೆ ಆಭೀಕ್ಷ್ಯಾ ಎಂದರ್ಥ ವೀಪ್ಸ

ಎಂದರೆ ಸರ್ವವ್ಯಾಪ್ತಿ ಎಂದರ್ಥ (ಎಲ್ಲದಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧಿಸಿರುವುದು) ಈ ನೈರಂತರವೆಂಬುದು ತಿಜಸ್ತವಾಚ್ಯ ಕ್ರಿಯೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞಕಗಳಾದ ಕೃದಂತಗಳಿಂದ ಬೋಧ್ಯಗಳಾದ ಕ್ರಿಯೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: ಸ್ಮಾರಂ ಸ್ಮಾರಂ ನಮತಿ ಶಿವಮ್. (ಶಿವನನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿ ಸ್ಮರಿಸಿ ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾನೆ) ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಮರಣ ಕ್ರಿಯೆಯು ಸತತವಾಗಿ ಆಗುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ವ-ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಮುಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಣಮುಲ್ ಣಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಬಂದು ಸ್ಮಾರಂ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ದಿತ್ವವು ಬಂದು ಸ್ಮಾರಂ ಸ್ಮಾರಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಣಮುಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕ್ಕೆ ದಿತ್ವವು ಬಂದು ಸ್ಮೃತ್ವಾ ಸ್ಮೃತ್ವಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ: - ಪಾಯಮ್‌ಪಾಯಮ್ | ಪಾ-ಪಾನೇ ಅಥವಾ ಪಾರಕ್ಷಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಆಭೀಕ್ಷಾನ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಮುಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆತೋಯುಕ್ ಚಿಣ್‌ಕೃತೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯುಕ್ ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ ನಿತ್ಯವೀಪ್ರಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಿತ್ವವು ಬಂದು ಪಾಯಮ್ ಪಾಯಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವುತ್ತದೆ. (ಕುಡಿದು ಕುಡಿದು ಅಥವಾ ರಕ್ಷಿಸಿ ರಕ್ಷಿಸಿ) ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: - ಭೋಜಮ್‌ಭೋಜಮ್ (ಮಾತು ಮಾತಿಗೆ ಊಟಮಾಡಿ) ಬುಜ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಣಮುಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ನಂತರ ಲಘೂಪದ ಗುಣವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಿತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: ಶ್ರಾವಣಾವಮ್ (ಕೇಳಿ ಕೇಳಿ) ಶ್ರು-ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಆಭೀಕ್ಷಾನ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಮುಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಉಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ನಂತರ ಅವಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಿತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಣಮುಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-889-ಅನ್ಯಥೈವಂ-ಕಥಮಿತ್ಯಮ್‌ಸು ಸಿದ್ಧಾಪ್ರಯೋಗಶ್ಚೇತ್ | (3-4-27)

ವೃತ್ತಿ:- ಏಷು ಕೃಷಾಃ ಣಮುಲ್ ಸ್ಯಾತ್, ಸಿದ್ಧಃ ಅಪ್ರಯೋಗಃ ಅಸ್ಯ ಏವಂ ಭೂತಶ್ಚೇತ್ ಕೃಷ್ಣಾ ವೃರ್ಧತ್ವಾತ್ ಪ್ರಯೋಗಾನರ್ಹ ಇತ್ಯರ್ಥಃ 1. ಅನ್ಯಥಾಕಾರಮ್ (ಭುಜ್ಞೇ) 2. ಏವಜ್ಞಾರಮ್ (ಭುಜ್ಞೇ) (ಕಥಜ್ಞಾರಮ್) 3. ಇತ್ಯಜ್ಞಾರಮ್ ಭುಜ್ಞೇ ಸಿದ್ಧೇತಿ ಕಿಮ್? ಶಿರೋನ್ಯಥಾ ಕೃತ್ವಾ ಭುಜ್ಞೇ |

ಇತಿ ಉತ್ತರ ಕೃದಂತ ಪ್ರಕರಣಮ್ || 36 ||

ಪ.ಚ್ಛೇ. :- ಅನ್ಯಥೈವಮ್ ಕಥಮಿತ್ಯಮ್‌ಸು, ಸಿದ್ಧಾಪ್ರಯೋಗಃ, ಚೇತ್

ಅ.ವ್ಯ:- ಕರ್ಮಣ್ಯಾಕೋಶೇ ಕೃಷಾಃ ಖಿಮುಷ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃಷ್ ಎಂಬ ಪದವು ಸ್ವಾದುಮಿ ಣಮುಲ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಮುಲ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ

ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ: - ಅನ್ಯಥಾ, ಏವಂ, (ಕಥಮ್) ಮತ್ತು ಇತ್ಥಮ್ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯಗಳು ಉಪಪದಗಳಾಗಿದ್ದಾಗ ಸಿದ್ಧಾಪ್ರಯೋಗವಾಗಿರುವ ಕೃಷ್ಣ ಧಾತುವಿಗೆ ಣಮುಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಸಿದ್ಧಾಪ್ರಯೋಗವೆಂದರೆ ಯಾವುದೊಂದರ ಅಪ್ರಯೋಗವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವದೋ ಅದು, ಅಂದರೆ ಈ ಕೃಷ್ಣ ಧಾತುವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸದಿದ್ದರೂ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿಶೇಷವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಇದರ ಪ್ರಯೋಗವು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ಅರ್ಥ.

ಉದಾ1.-ಅನ್ಯಥಾಕಾರಮ್ (ಭುಜ್ಞೇ)| 2. ಏವಜ್ಞಾರಮ್ (ಭುಜ್ಞೇ) (ಕಥಜ್ಞಾರಮ್)| 3. ಇತ್ಥಜ್ಞಾರಮ್ (ಭುಜ್ಞೇ) [1. ಬೇರೆ ರೀತಿಯಿಂದ ತಿನ್ನುತ್ತಾನೆ. 2. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ತಿನ್ನುತ್ತಾನೆ. (ಹೀಗೆ ತಿನ್ನುತ್ತಾನೆ) 3. ಈ ರೀತಿಯೇ ತಿನ್ನುತ್ತಾನೆ.] ಈ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಕೃ-ಧಾತುವು ಇದೆ. ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅನ್ಯಥಾ ಏವಂ, (ಕಥಮ್) ಮತ್ತು ಇತ್ಥಮ್ ಎಂಬವು ಉಪಪದಗಳಾಗಿವೆ. ಅನ್ಯಥಾ ಭುಜ್ಞೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಅರ್ಥವಿದೆಯೋ ಅದೇ ಅರ್ಥ ಅನ್ಯಥಾ ಕಾರಮ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಇದೆ. ಕೃ-ಧಾತುವಿನ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವು ಯಾವುದೂ ಇರುವದಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃಷ್ಣ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಣಮುಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ನಂತರ ಅಚೋಷ್ಣತಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಮಾಡಿದಾಗ ಅನ್ಯಥಾಕಾರಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಆಗಿವೆ.

ಸಿದ್ಧಾಪ್ರಯೋಗ: ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಕೃಷ್ಣ ಧಾತುವಿನ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ವಿಶೇಷವಾದ ಅರ್ಥವಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಶಿರೋನ್ಯಥಾ ಕೃತ್ವಾ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಬೇರೆ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಎಂದು ಕೃಷ್ಣ ಧಾತುವಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸೋಣದರಿಂದ ಅನ್ಯಥಾ ಎಂಬುದು ಉಪಪದವಾಗಿದ್ದರೂ ಣಮುಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಉತ್ತರ ಕೃದಂತ (36)ಪ್ರಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವು)

ಪ್ರಕರಣ 37: ವಿಭಕ್ತ್ಯರ್ಥ (ಕಾರಕ)

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 890 ರಿಂದ 905 ವರೆಗೆ)

ಗ್ರಂಥಕರ್ತೃವಾದ ವರದರಾಜರು ಉತ್ತರಕೃದಂತವನ್ನು ಮುಗಿಸಿದ ನಂತರ “ವಿಭಕ್ತ್ಯರ್ಥ” ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾರೆ. “ವಿಭಕ್ತಿಶ್ವ(1-4-104)” ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸುಪ್’ ಮತ್ತು ‘ತಿಜ್’ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದರೂ ‘ತಿಜ್’ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ “ದಶವಿಕರಣಿ” ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈಗ ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ “ಸುಬರ್ಥ” ಪ್ರಯೋಗಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿಚಾರಣೆ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ “ಸುಬರ್ಥ”(ವಿಭಕ್ತಿ) ಪ್ರಕರಣವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಕ್ರಿಯಾಂ ಕರೋತಿ ನಿವರ್ತಯತಿ ಇತಿ- “ಕಾರಕಂ” ಎಂಬ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಇವು ಕರ್ತೃ, ಕರ್ಮ, ಕರಣ, ಸಂಪ್ರದಾನ, ಅಪಾದಾನ ಮತ್ತು ಅಧಿಕರಣವೆಂಬ ಆರು ಕಾರಕಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ‘ಸಂಬಂಧ’ ಸೂಚಕವಾದ ‘ಷಷ್ಠೀ’ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಾರಕವಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಲಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ‘ಷಷ್ಠೀ’ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಯಾವಾಗಲೂ ಕಾರಕವಿಭಕ್ತಿಯಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಬಾರದು. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಅವು ಕಾರಕಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇದನ್ನು ‘ಷಷ್ಠೀ’ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಚರ್ಚಿಸುವಾಗ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ‘ಷಷ್ಠೀ’ ವಿಭಕ್ತಿಯು ‘ಸಂಬಂಧ-ಸೂಚಕ’ವಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ‘ಏಳು’ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿದ್ದರೂ ‘ಕಾರಕ’ಗಳು ‘ಆರು’, ‘ಷಷ್ಠೀ’ ವಿಭಕ್ತಿಯು ‘ಕಾರಕ’ವಾಗಿರುವಾಗ ಅದು ಈ ಆರು ಕಾರಕಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ಕಾರಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಹೊಸ ‘ಕಾರಕತ್ವ’ವಿಲ್ಲ. ಈ ಆರು ಕಾರಕಗಳನ್ನು ಕೆಳಗಿನ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಲಾಗಿದೆ.

“ಕರ್ತಾ ಕರ್ಮ ಚ ಕರಣಂ ಸಂಪ್ರದಾನಂ ತಥೈವ ಚ|
ಅಪಾದಾನಾಧಿಕರಣೀ ಚೇತ್ಯಾಹುಃ ಕಾರಾಕಾಣಿ ಷಟ್”

‘ಕಾರಕ’ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ‘ವಾಕ್ಯ’ ರಚನೆಯ ನೈಪುಣ್ಯವು ಹೆಚ್ಚಾಗುತ್ತದೆ. ‘ವೈಯಾಕರಣಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದೀ’ಯಲ್ಲಿ ‘ಭಟ್ಟೋಜಿ ದೀಕ್ಷಿತರು’(115) ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ, ಆದರೆ ‘ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದೀ’ಯಲ್ಲಿ ‘ವರದರಾಜರು’ ಅತಿ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ಕೇವಲ 16 ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮೊಟ್ಟ ಮೊದಲಾಗಿ ‘ಪ್ರಥಮಾ’(ಕಾರಕ)ವು ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

(ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 890- ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥ-ಲಜ್ಜ-ಪರಿಮಾಣ-ವಚನ-
ಮಾತ್ರೇ ಪ್ರಥಮಾ। (2.3.346)

ವೃತ್ತಿ- ನಿಯತೋಪಸ್ಥಿತಿಕಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥಃ| ಮಾತ್ರ ಶಬ್ದಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ಯೋಗಃ|
ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥಮಾತ್ರೇ ಲಿಜ್ಞಮಾತ್ರಾದ್ಯಾಧಿಕೇ ಪರಿಮಾಣಮಾತ್ರೇ ಸಂಖ್ಯಾಮಾತ್ರೇ
ಚ ಪ್ರಥಮಾ ಸ್ಯಾತ್| ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥಮಾತ್ರೇ-ಉಚ್ಚೈಃ| ನೀಚೈಃ| ಕೃಷ್ಣಃ| ಶ್ರೀಃ| ಜ್ಞಾನಮ್|
ಲಿಜ್ಞಮಾತ್ರೇ-ತಟಃ| ತಟೀ| ತಟಮ್| ಪರಿಮಾಣಮಾತ್ರೇ-ದ್ರೋಣೋ ವ್ರೀಹಿಃ| ವಚನಂ-

ಸಂಖ್ಯಾ ಏಕಃ ದ್ವೈ ಬಹವಃ|

ಪ. ಭೇ- ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥ-ಲಿಙ್ಗ-ಪರಿಮಾಣ-ವಚನ-ಮಾತ್ರೇ, ಪ್ರಥಮಾ|

ಅರ್ಥ- ಕೃದಂತ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಮುಗಿಸಿದನಂತರ, ಪಂಡಿತ ವರದರಾಜರು ಅತಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಕಾರಕ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾರೆ, ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಶಬ್ದದ ವಿಚಾರವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. “ಅರ್ಥವತ್-ಅಧಾತು-ರಪ್ರತ್ಯಯಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಮ್(1.2.45)” ಎಂಬುದು ಪಾಣಿನಿ ಸೂತ್ರ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಿದೆ. ಆದರೆ ಆ ಶಬ್ದವನ್ನು ಹಾಗೆಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ‘ಸುಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಸುಬಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅದು ಪ್ರಯೋಗಾರ್ಹವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾರಣ, “ಕೇವಲಾ ಪ್ರಕೃತಿಃ ನ ಪ್ರಯೋಕ್ತವ್ಯಾ ನಾಽಪಿ ಪ್ರತ್ಯಯಃ” ಎಂದು ಮಹಾಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಉದಾ- ‘ಘಟ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಧಾತುವೂ ಅಲ್ಲ, ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಅಲ್ಲ, ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವೂ ಅಲ್ಲ. ಆದರೆ ‘ಅರ್ಥ’ವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ. ಘಟ+ಸ್(ಸು)=ಘಟಃ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಾರ್ಹವಾಗುತ್ತದೆ. “ಯಸ್ಸಿನ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕೇ ಯಸ್ಯ ಅರ್ಥಸ್ಯ ನಿಯಮೇನ ಉಪಸ್ಥಿತಿಃ ಸಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥಃ (ತತ್ಪ್ರಬೋಧಿನಿ)”. ಪಾಣಿನಿಯವರು, ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಮಾತ್ರ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅವಧಾರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವರು. ಅದರ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೂ ಸೇರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ‘ದ್ವಂದ್ವಾನ್ತೇ ಶ್ರುಯಮಾಣಂ ಪದಂ ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ಸಂಬಧ್ಯತೇ’ ಎಂಬುದು ಪರಿಭಾಷಾ.

ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥ- ಲಿಙ್ಗ-ಪರಿಮಾಣ- ವಚನಾನಿ ಏವ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥ-ಲಿಙ್ಗ-ಪರಿಮಾಣ-ವಚನ ಮಾತ್ರಮ್ ಎಂದು ಏವಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಅಸ್ವಪದ ವಿಗ್ರಹ ಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಮಯೂರವ್ಯಂಸಕಾದಿಗಳಲ್ಲಿ, ಈ ಸಮಾಸವು ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ಈ ಮೇಲಿನ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಅರ್ಥ ಮಾಡಬಹುದು. ಕೇವಲ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಲಿಙ್ಗದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕಾದಾಗಲೂ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಪರಿಮಾಣವನ್ನು ಹೇಳುವ ಶಬ್ದದಮೇಲೂ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಇರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಪದಗಳಿದ್ದಾಗಲೂ ಪ್ರಥಮಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಸಂಖ್ಯಾ ಅರ್ಥವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತೋರುವಾಗ ಎಂದರ್ಥ. ‘ಹೆಚ್ಚಾಗಿ’ ಎಂದರೆ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು, ‘ಉಚ್ಚೈಃ, ನೀಚೈಃ’ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯಗಳು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳುವದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ನಿಶ್ಚಿತವಾದ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥವು (ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ) ತೋರುತ್ತದೋ ಅಷ್ಟನ್ನೇ ಅದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾದ ಲಿಙ್ಗ, ಸಂಖ್ಯಾ, ಕಾರಕ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತೋರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಉಚ್ಚೈಃ ಮತ್ತು ನೀಚೈಃ ಎಂಬುವು ಅವ್ಯಯಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ “ಅವ್ಯಯದಾಪ್ನುಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸುಪ್’

ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಲೋಪವು ಆಗುತ್ತದೆ. ಉಚ್ಚೈಸ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಹಲ್ಯಾಚ್ಚೋ...” ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಉಚ್ಚೈಃ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಇದರಂತೆ ನೀಚೈಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೃಷ್ಣಃ, ಶ್ರೀಃ, ಜ್ಞಾನಮ್, ತಟಃ, ತಟೀ, ತಟಮ್ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳು ನಿಯತ ಲಿಜ್ಗಗಳಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಆನಂತರ ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳು (ತಟಃ, ತಟೀ, ತಟಮ್) ಅನಿಯತ ಲಿಜ್ಗಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥ ಅಪೇಕ್ಷಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಲಿಜ್ಗದ ವಿಶೇಷ ವಿವಕ್ಷೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ಲಿಂಗಮಾತ್ರಾಧಿಕೈ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿವೆ. (ಅನಿಯತ ಲಿಜಾಸ್ತು ಲಿಜ್ಗಮಾತ್ರಾಧಿಕೈಸ್ತು ಉದಾಹರಣಮ್-ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀ).

‘ದ್ರೋಣೋ ವ್ರೀಹಿಃ’- ಇದು ಕೇವಲ ಪರಿಮಾಣ ಅಧಿಕೃತ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ. ‘ದ್ರೋಣ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿಮಾಣ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಾಗ, ಅದು ಲಿಜ್ಗ ಮಾತ್ರದ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅದು (ದ್ರೋಣ ಶಬ್ದವು) ಯಾವಾಗ ಪರಿಮಾಣದಿಂದ ‘ಅಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವ್ರೀಹಿಃ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗುತ್ತದೆಯೋ, ಆಗ ಆ ಅರ್ಥವು (ವ್ರೀಹಿಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು) ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿರುವರಿಂದ, ಲಿಜ್ಗಮಾತ್ರದ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪರಿಮಾಣವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಗ್ರಹಿಸಿದೆ. (‘ಹೆಚ್ಚಾಗಿ’ ಎಂದರೆ ‘ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು’ ಎಂದು ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯೂ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು).

ಏಕಃ, ದ್ವೌ, ಬಹವಃ ಇವು ‘ವಚನಮಾತ್ರೇ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಖ್ಯಾರ್ಥವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ ಎಂಬುದು ಪಾಣಿನಿಯ ಮತ. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಆಕ್ಷೇಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಏಕ, ದ್ವಿ, ಬಹು ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳಿಂದಲೇ ಸಂಖ್ಯಾರ್ಥವು ಸಿಗುತ್ತಿರುವಾಗ, ‘ಏಕಃ’ ಎಂದು ‘ಸುಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಮತ್ತೆ ಅದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಏಕೆ ಹೇಳಬೇಕು? ಎಂದು. (ಉಕ್ತಾರ್ಥಾನಾಂ ಅಪ್ರಯೋಗಃ) ಎಂಬುದು ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಆ ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ‘ವಚನ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪಾಣಿನಿಯವರು ಸೇರಿಸಿರುವರು. ಆದರೆ (ಅಪದಂ ನ ಪ್ರಯೋಕ್ತವ್ಯಂ) ಎಂಬ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ನಿಯಮವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ‘ಸುಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ. [ಪ ಇತ್ಯಾಕಂ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥಃ ಎಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಅರ್ಥಗಳು ‘ಐದು’ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅವು ಸ್ವಾರ್ಥ, ದ್ರವ್ಯ, ಲಿಜ್ಗ, ‘ಸಂಖ್ಯಾ’ ಮತ್ತು ‘ಕಾರಕ’ ಎಂದು. ಕೈಯಟ (ವಯ್ಯಾಕರಣಿಗಳು)ರ ಪ್ರಕಾರ ಮೊದಲ ‘ನಾಲ್ಕು’ ಅರ್ಥಗಳು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥಗಳು ಎಂದು. ವೃತ್ತಿಕಾರರ ಪ್ರಕಾರ ಮೊದಲ ‘ಮೂರು’ ಅರ್ಥಗಳು ಮಾತ್ರವೆಂದು. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ಸಂಖ್ಯಾ ಮತ್ತು ಕಾರಕ ಇವೆರಡೂ ಅನ್ವಯ-ವೃತ್ತಿರೇಕಗಳಿಂದ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಮ.ಮ. ವಾಸುದೇವಶಾಸ್ತ್ರಿ ಅಭ್ಯಂಕರ ಇವರ ಅನುವಾದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವರು].

(ಸಂಭೋಧನದಲ್ಲ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 891- ಸಂಭೋಧನೇ ಚಿ(2.3.47)

ವೃತ್ತಿ- ಪ್ರಥಮಾ ಸ್ಯಾತ್ ಹೇ ರಾಮ!

ಅ. ವೃ- ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥ-ಲಿಂಗ-ಪರಿಮಾಣ-ವಚನ-ಮಾತ್ರೇ ಪ್ರಥಮಾ(2.3.346)
ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪ್ರಥಮಾ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಯಾವದೇ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಸಂಭೋಧಿಸುವಾಗ, ಈ ಸಂಭೋಧನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥಕ್ಕಿಂತ ಸಂಭೋಧನಾರ್ಥವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. (ಕಾಶಿಕಾ-ಆಭಿಮುಖ್ಯಕರಣಂ ಸಂಭೋಧನಮ್. ತದಧಿಕೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥೇ ಪ್ರಥಮಾ ನ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ಇತಿ ವಚನಮಾರಭ್ಯತೇ). ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇದನ್ನು ಸಂಭೋಧನ ಪ್ರಥಮಾ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಉದಾ- ಹೇ ರಾಮ+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಎಜ್ ಹ್ರಸ್ವಾತ್ ಸಂಬುಧ್ಯೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ (ಸ್) ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಕರ್ಮಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ -892 - ಕರ್ತುರೀಪ್ತತಮಂ ಕರ್ಮ(1.4.49)

ವೃತ್ತಿ- ಕರ್ತುಃ ಕ್ರಿಯಯಾ ಆಪ್ತಂ ಇಷ್ಟತಮಮ್ ಕಾರಕಮ್ ಕರ್ಮ ಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್

ಪ. ಭೇ- ಕರ್ತುಃ ಈಪ್ತತಮಂ ಕರ್ಮ

ಅರ್ಥ - ಧಾತುವಿನಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಆಶ್ರಯವಾಗಿರುವವನು ಕರ್ತಾ. ಆಪ್ತಂ ಇಷ್ಟಂ ಈಪ್ತತಮ್. ಅತ್ಯಂತಂ ಈಪ್ತತಮಮ್. ಹೊಂದುವದಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಇಚ್ಛಿಸಲ್ಪಡುವಂಥಾದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. ಯಾವದರ ಮುಖಾಂತರ ಹೊಂದುವದು ಎಂಬ ಆಕಾಂಕ್ಷೆ ಇದ್ದಾಗ, ಕರ್ತೃವಿನಲ್ಲಿ ಯಾವದೋ ಒಂದು ವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಸಿಗುವದು. ಕರ್ತೃವಿನಲ್ಲಿರುವ ವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವ ಫಲದ ಜೊತೆಗೆ ಯಾವದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧವು ಹೊಂದುವದಕ್ಕೆ ಯತ್ನಿಸುವನೋ ಅದು ಕರ್ಮ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉದಾ- 'ತಂಡುಲಾನ್ ಪಚತಿ' ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ 'ಪಚ' ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಕೃತ್ಯನುಕೂಲ ವ್ಯಾಪರವೇ ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಕೃತ್ಯಿ ಎಂದರೆ ಅಕ್ಕಿಕಾಳುಗಳು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬೆಂದು ಮೆತ್ತಗಾಗುವದು ಎಂದರ್ಥ. ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಒಲೆಯಮೇಲೆ ಇಡುವದು, ಅದರಲ್ಲಿ ನೀರು ಹಾಕುವದು, ಒಲೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿಸುವದು, ಮೊದಲಾದವುಗಳು ವಿಕೃತ್ಯಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾದ ವ್ಯಾಪಾರವು. ಇದರಿಂದ ವಿಕೃತ್ಯಿ ರೂಪ ಫಲವು ಅಕ್ಕಿಕಾಳುಗಳಲ್ಲಿ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಕರ್ಮವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಕ್ರಿಯಾನ್ವಯ ಕಾರಕಮ್-ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂಥಾದ್ದು ಅಥವಾ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿಸುವುದು ಕಾರಕ. ಅದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿಯೋ ಅಥವಾ ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿಯೋ ಸಂಬಂಧಿಸಿರುವುದು. ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಕಾರಕಗಳು 7 ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿವೆ. 1. ಕರ್ತೃಕಾರಕ, 2. ಕರ್ಮಕಾರಕ, 3. ಕರಣಕಾರಕ, 4. ಸಂಪ್ರದಾನ ಕಾರಕ, 5. ಹೇತುಕಾರಕ, 6. ಅಪಾದಾನಕಾರಕ, 7. ಅಧಿಕರಣ ಕಾರಕ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃ, ಕರ್ಮ, ಕರಣಕಾರಕಗಳು ಕ್ರಿಯೆಯ ಜೊತೆಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಉಳಿದ ಕಾರಕಗಳಾದರೋ ಕರ್ತೃ, ಕರ್ಮ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಮುಖಾಂತರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

(ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 893- ಕರ್ಮಣಿ ದ್ವಿತೀಯಾ(2.3.2)

ವೃತ್ತಿ- ಅನುಕ್ರೇ ಕರ್ಮಣಿ ದ್ವಿತೀಯಾ ಸ್ಯಾತ್ ಹರಿಂ ಭಜತಿ ಅಭಿಹಿತೇ ತು ಕರ್ಮಾದೌ ಪ್ರಥಮಾ ಹರಿಃ ಸೇವ್ಯತೇ ಲಕ್ಷ್ಯಾ ಸೇವಿತಃ|

ಅ. ವೃ- ಇಲ್ಲಿ "ಅನಭಿಹಿತೇ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ - 'ಅನಭಿಹಿತ' ವೆಂದರೆ ಹೇಳಲ್ಪಡದೇ ಇರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಕರ್ಮವು 'ತಿಜ್' ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡದೆ ಇರುವಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದಮೇಲೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬರುವುದು. ಉದಾ-ಭಕ್ತಃ ಹರಿಂ ಭಜತಿ (ಹರಿಯನ್ನು ಭಜಿಸುತ್ತಾನೆ) ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಭಜ' ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂತುಷ್ಟ್ಯನುಕೂಲ ಪೂಜನಾದಿ ವ್ಯಾಪಾರವೆಂದರ್ಥ. ಅಂದರೆ ಪೂಜನಾದಿಗಳಿಂದ ಹರಿಯನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮೆಚ್ಚಿಸುವದೇ ಫಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಾಗಿರುವವನು ಹರಿ. ಅವನೇ ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮ. ಹರಿಂ ಭಜತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ತಿಜ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪೂಜಿಸುವ ಭಕ್ತನನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಅವನು ಅಭಿಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಅವನಿಗೆ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಕರ್ತೃವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಹರಿ' ಶಬ್ದವು 'ತಿಜ್' ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಆ ಕರ್ಮವಾಚಕ ಹರಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬಂದಿದೆ.

ಕರ್ಮ ಪದವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ತಿಜ್. ಕೃತ್, ತದ್ವಿತ ಸಮಾಸಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. 'ಹರಿಃ ಸೇವ್ಯತೇ' (ಹರಿಯು ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ) ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಕರ್ಮವನ್ನು 'ತಿಜ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಹರಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ.

ಲಕ್ಷ್ಯಾ ಸೇವಿತಃ (ಲಕ್ಷ್ಯಿಯಿಂದ ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ). ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಸೇವಿತಃ' ಎಂಬ 'ಕೃತ್' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತದಿಂದ ಹರಿಯು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಲಕ್ಷ್ಯಿಯು ಹೇಳಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಲಕ್ಷ್ಯೇ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯು ಬಂದಿದೆ.

(ಕರ್ಮಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 894- ಅಕಥಿತಂ ಚ | (1.4.51)

ವೃತ್ತಿ- ಅಪಾದಾನಾದಿ ವಿಶೇಷ್ಯಃ ಅವಿವಕ್ಷಿತಂ ಕಾರಕಂ ಕರ್ಮಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್|

ದುಹ್-ಯಾಚ್-ಪಚ್-ದಂಡ್-ರುಧಿ-ಪ್ರಚ್-ಚಿ-ಬೂ-ಶಾಸು-ಜಿ-ಮಠ್-
ಮುಷಾಮ್|ಕರ್ಮಯುಕ್ ಸ್ಯಾತ್ ಅಕಥಿತಂ ತಥಾ ಸ್ಯಾತ್ ನೀ-ಹ್ಯ-ಕೃಷ್-ವಹಾಮ್||

1. (ಗೋಪಾಲಕಃ)ಗಾಂ ದೋಗ್ಧಿ ಪಯಃ| 2. (ವಾಮನಃ) ಬಲಿಂ ಯಾಚತೇ
ವಸುಧಾಮ್| 3. (ಪಾಚಕಃ) ತಂಡುಲಾನ್ ಓದನಂ ಪಚತಿ| 4. (ಯಜಮಾನಃ)
ಗರ್ಗಾನ್ ಶತಂ ದಂಡಯತಿ| 5. (ಗೋಪಃ) ವ್ರಜಂ ಅವರುಣದ್ಧಿ ಗಾಮ್| 6.
(ಪಥಿಕಃ) ಮಾಣವಕಂ ಪಂಥಾನಂ ಪೃಚ್ಛತಿ| 7.(ಉದ್ಯಾನಪಾಲಕಃ) ವೃಕ್ಷಂ ಅವಚಿನೋತಿ
ಫಲಾನಿ| 8. (ಗುರುಃ) ಮಾಣವಕಂ ಧರ್ಮಂ ಬ್ರೂತೇ ಶಾಸ್ತಿ ವಾ| 9. (ಯಜ್ಞದತ್ತಃ)
ಶತಂ ಜಯತಿ ದೇವದತ್ತಮ್| 10. (ಹರಿಃ) ಸುಧಾಂ ಕ್ಷೀರನಿಧಿಂ ಮಥಾತಿ|
11.(ಯಜ್ಞದತ್ತಃ) ದೇವದತ್ತಮ್ ಶತಂ ಮುಷ್ಣಾತಿ| 12. (ಪುರುಷಃ) ಗ್ರಾಮಂ ಅಜಾಂ
ನಯತಿ| 13. ಹರತಿ| 14. ಕರ್ಷತಿ| 15. -ವಹತಿ ವಾ| ಅರ್ಥನಿಬಂಧನಾ ಇಯಂ
ಸಂಜ್ಞಾ ಬಲಿಂ ಭಿಕ್ಷತೇ ವಸುಧಾಮ್ (ವಾಮನಃ)| ಮಾಣವಕಂ ಧರ್ಮಂ ಭಾಷತೇ
(ಗುರುಃ), ಅಭಿದತ್ತೇ, ವಕ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ|

ಅ.ವೃ- ಕರ್ತುರೀಪ್ಪಿತತಮಂ ಕರ್ಮ| (1.4.49) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ಮ'
ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಕಾರಕೇ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ- ಒಂದು ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉಚ್ಛರಿಸುವಾಗ ಕಾರಕಾರ್ಥಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ
ಪದಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕಾದ ಅಪಾದಾನಾದಿ
ಕಾರಕಾರ್ಥವು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ, ಕೇವಲ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಮಾತ್ರ
ಸೂಚಿಸಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ, ಅಪಾದಾನ ಮೊದಲಾದವು ಕರ್ಮ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.
ಆಗ ಕಾರಕ ವಿವಕ್ಷಿ ಇದ್ದರೆ, "ಚತುರ್ಥೀ ಸಂಪ್ರದಾನೇ" ಇತ್ಯಾದಿ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ
ಆಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಪ್ರಯೋಗವು ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಕಥಿತಂ
ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ, ಯಾರಿಂದ 'ಅಕಥಿತ' ಎಂಬ ಆಕಾಂಕ್ಷೆ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ.
ಅದಕ್ಕೆ ಅಪಾದಾನಾದಿ ವಿಶೇಷಗಳಿಂದ ಎಂದು ಉತ್ತರವು ಸಿಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-(ಗೋಪಾಲಕಃ) ಗಾಂ ದೋಗ್ಧಿ ಪಯಃ| ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ, ಗೋಪಾಲಕನು
(ಗೋ(ಹಸು)ವಿನಿಂದ ಗೋಃ) ಹಾಲನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿತ್ತು.
ಆದರೆ ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವವನಿಗೆ ಹಸುವಿನಿಂದ (ಗೋಃ) ಎಂಬ ಅಪಾದಾನ
ಕಾರಕವು ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಗೋ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು
ಗಾಂ ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಹದಿನಾರು(16) ಧಾತುಗಳು
ದ್ವಿಕರ್ಮಕಗಳಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಧಾನ ಕರ್ಮ ಮತ್ತೊಂದು ಅಪ್ರಧಾನಕರ್ಮ
ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಗಾಂ ದೋಗ್ಧಿ ಪಯಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪಯಃ ಎಂಬುದು ಪ್ರಧಾನ
ಕರ್ಮ, ಅದು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಪಾದಾನಾದಿ
ಕಾರಕಗಳು ಯಾವಾಗ ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿರುತ್ತದೋ ಆಗ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ (ಕರ್ಮಸಂಜ್ಞೆ
ಬಂದು) ಬಂದು ಅಪ್ರಧಾನ ಕರ್ಮವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ

ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ, ಪ್ರಧಾನ ಕರ್ಮವು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವುದು ಇರುತ್ತದೆ. ಅಪ್ರಧಾನ ಕರ್ಮವು ಕರ್ಮಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ, ಅಪಾದಾನಾದಿ ಕಾರಕಗಳು ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದ್ದದ್ದೇ. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮೇಲಿನ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ನೋಡಿದಾಗ, ಯಾವದು ಅಪ್ರಧಾನ ಕರ್ಮ ಮತ್ತು ಯಾವದು ಪ್ರಧಾನಕರ್ಮ ಎಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಬಹುದು. ಅಪ್ರಧಾನ ಕರ್ಮ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಪದಾರ್ಥವು ಬೇರೆ ಕಾರಕಗಳಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದ್ದಿದ್ದರೆ ಆಯಾ ಕಾರಕಗಳಿಗನುಗುಣವಾದ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದವು. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸಿದಾಗ, ಯಾವ ಕಾರಕವು ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿತ್ತು ಎಂಬುದು ಗೊತ್ತಾಗುವದು. ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ಕಾರಕಗಳು ಯಾವವು ಎಂಬುದನ್ನು ಆಯಾ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ನಾವು ತೋರಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಉದಾಹರಣೆಗಳು:-

ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ಕಾರಕ

1. (ಗೋಪಾಲಕಃ)ಗಾಂ ದೋಗ್ಧಿ ಪಯಃ| 'ಗೋಃ' - ಪಂಜ್ಞಮೀ
2. (ವಾಮನಃ) ಬಲಿಂ ಯಾಚತೇ ವಸುಧಾಮ್| 'ಬಲೇಃ'-ಪಂಜ್ಞಮೀ
3. (ಪಾಚಕಃ) ತಂಡುಲಾನ್ ಓದನಂ ಪಚತಿ| ತಂಡುಲೈಃ-ತೃತೀಯಾ
4. (ಯಜಮಾನಃ) ಗರ್ಗಾನ್ ಶತಂ ದಂಡಯತಿ| ಗರ್ಗೇಭ್ಯಃ - ಚತುರ್ಥೀ
5. (ಗೋಪಃ) ವ್ರಜಂ ಅವರುಣದ್ಧಿ ಗಾಮ್| ವ್ರಜೇ - ಸಪ್ತಮೀ
6. (ಪಥಿಕಃ) ಮಾಣವಕಂ ಪಂಥಾನಂ ಪೃಚ್ಛತಿ| ಮಾಣವಕಾಯ-ಚತುರ್ಥೀ
7. (ಉದ್ಯಾನಪಾಲಕಃ) ವೃಕ್ಷಂ ಅವಚಿನೋತಿ ಫಲಾನಿ| ವೃಕ್ಷಾತ್-ಪಂಜ್ಞಮೀ
- 8-9. (ಗುರುಃ) ಮಾಣವಕಂ ಧರ್ಮಂ ಬ್ರೂತೇ ಶಾಸ್ತ್ರಿ ವಾ| ಮಾಣವಕಾಯ - ಚತುರ್ಥೀ
10. (ಯಜ್ಞದತ್ತಃ) ಶತಂ ಜಯತಿ ದೇವದತ್ತಮ್| ದೇವದತ್ತಾತ್- ಪಂಜ್ಞಮೀ
11. (ಹರಿಃ) ಸುಧಾಂ ಕ್ಷೀರನಿಧಿಂ ಮಥಾತಿ| ಕ್ಷೀರನಿಧೇಃ-ಪಂಜ್ಞಮೀ
12. (ಯಜ್ಞದತ್ತಃ) ದೇವದತ್ತಮ್ ಶತಂ ಮುಷ್ಣಾತಿದೇವದತ್ತಾತ್- ಪಂಜ್ಞಮೀ
13. (ಪುರುಷಃ) ಗ್ರಾಮಂ ಅಜಾಂ ನಯತಿ | ಗ್ರಾಮಾಯ - ಚತುರ್ಥೀ
14. -ಹರತಿ - " -
15. -ಕರ್ಷತಿ - " -
16. -ವಹತಿ ವಾ - " -

ಅರ್ಥನಿಬಂಧನಾ ಇಯಂ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಲಿಂ ಭಿಕ್ಷತೇ ವಸುಧಾಮ್ (ವಾಮನಃ)| ಮಾಣವಕಂ ಧರ್ಮಂ ಭಾಷತೇ (ಗುರುಃ), ಅಭಿದತ್ತೇ, ವಕ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ|

'ಅರ್ಥನಿಬಂಧನೇಽಯಮ್ ಸಂಜ್ಞಾ' ಎಂದರೆ, ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ

ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದಿಲ್ಲ ಪರಂತು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಧಾತುಗಲ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಬೇರೆ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ದ್ವಿರ್ಮತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಕರ್ತೃ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 895- ಸ್ವತನ್ತ್ವಃ ಕರ್ತಾ(1.4.54)

ವೃತ್ತಿ- ಕ್ರಿಯಾಯಾಂ ಸ್ವಾತನ್ತ್ಯೇಣ ವಿವಕ್ಷಿತೋಽರ್ಥಃ ಕರ್ತಾ ಸ್ಯಾತ್|

ಅರ್ಥ - ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ 'ಸ್ವಾತನ್ತ್ಯೇಣ' ಮತ್ತು 'ವಿವಕ್ಷಿತ' ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಕಾಶಿಕೆಯಲ್ಲಿ 'ಸ್ವತನ್ತ್ವಃ' ಇತಿ 'ಪ್ರಧಾನಭೂತಃ' ಉಚ್ಚ್ಯತೇ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ತತ್ವಬೋಧಿನಿಯಲ್ಲಿ 'ಪ್ರಧಾನೀಭೂತ ಧಾತ್ವರ್ಥಾಶ್ರಯತ್ವಂ ಸ್ವಾತನ್ತ್ಯಮ್' ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಕೈಯಟನು ತನ್ನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ - ಸ್ವ ಶಬ್ದಃ ಆತ್ಮವಾಚಿಃ| 'ಸ್ವಃ ಆತ್ಮಾ ಸ್ವತನ್ತ್ರಂ ಪ್ರಧಾನಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸ್ವತನ್ತ್ವಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ಕ್ರಿಯೆಯು ಜರುಗುವದಕ್ಕೆ ಯಾರು ಮುಖ್ಯನಾಗಿರುವನೋ ಅಂತಹವನನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಕಾರಕಕ್ಕೆ ಕರ್ತಾ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. 'ರಾಮಃ ಪಚತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬೇಯಿಸುವ (ಪಚನ) ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಮುಖ್ಯನಾದವನು ರಾಮನು. ಅದುದರಿಂದ ಅವನು ಸ್ವತನ್ತ್ರನಾದ ಕರ್ತೃವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಇವನ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಬೇರೆ ಕಾರಕಗಳು ಕ್ರಿಯಾಸ್ಥಿತವಾಗುತ್ತವೆ. ಕರ್ತೃಕಾರಕವಿಲ್ಲದೇ ಯಾವ ವಾಕ್ಯವೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕರ್ತೃಕಾರಕವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇತರ ಕಾರಕಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ವಾಕ್ಯ ರಚನೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಮೇಲಿನ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ 'ವಿವಕ್ಷಿತ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಕರಣ (ಕಾಷ್ಟ), ಅಧಿಕರಣ (ಸ್ಥಾಲೀ), ಇವುಗಳನ್ನು ಕರ್ತೃವಾಗಿ ವಿವಕ್ಷೆ ಮಾಡುವುದುಂಟು.

ಉದಾ- 1. ಕಾಷ್ಟಾನಿ ಪಚನ್ತಿ 2. ಸ್ಥಾಲೀ ಪಚತಿ.ತತ್ವಬೋಧಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. "ಸ್ಥಾಲ್ಯಾದೀನಾಂ ವಸ್ತುತಃ ಸ್ವಾತನ್ತ್ಯಾಭಾವೇಽಪಿ ಸ್ಥಾಲೀ ಪಚತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಯೋಗಃ ಸಾಧುರೇವೇತಿ "ವಿವಕ್ಷಿತೋಽರ್ಥಃ" ಇತಿ|

(ಕರಣಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 896. ಸಾಧಕತಮಮ್ ಕರಣಮ್(1.4.42)

ವೃತ್ತಿ- ಕ್ರಿಯಾಸಿದ್ಧೌ ಪ್ರಕೃಷ್ಟೋಪಕಾರಕಂ ಕರಣ ಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್|

ಅ. ವ್ಯ- "ಕಾರಕೇ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ- ಯಾವದಾದರೂ ಒಂದು ಕ್ರಿಯೆಯು ಜರುಗುವದಕ್ಕೆ, ಅತ್ಯಂತ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಅಂದರೆ 'ಸಾಧನ'ವಾಗಿರುತ್ತದೋ ಅಂತಹ 'ಕಾರಕ'ಕ್ಕೆ, 'ಕರಣ' ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃಷ್ಟ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಪ್ರಮಾಣ ಹೀಗಿದೆ:-

"ಯದ್ವ್ಯಾಪಾರಾನಂತರಂ ಫಲನಿಷ್ಪತ್ತಿಃ ತತ್ ಪ್ರಕೃಷ್ಟಮ್" ಉಕ್ತಂ ಚ-

"ಕ್ರಿಯಾಯಾಃ ಫಲನಿಷ್ಪತ್ತಿಃ ಯದ್ವಾಪಾರಾದನಂತರಂ|

ವಿವಕ್ಷ್ಯತೇ ಯದಾ ತತ್ರ ಕರಣಂ ತತ್ ತದಾ ಸ್ಫುತಮ್॥”

ಒಂದು ಕ್ರಿಯೆಯ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಹಲವು ಸಾಧನಗಳಿದ್ದರೂ ಯಾವದು ಅತ್ಯಂತ ಮುಖ್ಯವೋ ಅಥವಾ ಯಾವುದಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಆ ಕಾರ್ಯವು ಜರುಗುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಂತಹ ಪ್ರಕೃಷ್ಟ ಉಪಕಾರಕವಾದ ಸಾಧನಕ್ಕೆ ಸಾಧಕತಮ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅದೇ ಕರಣವೆಂದು ಗುರುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

(ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 897 - ಕರ್ತೃಕರಣಯೋಸ್ತೃತೀಯಾ(2.3.18)

ವೃತ್ತಿ-ಅನಭಿಹಿತೇ ಕರ್ತರಿ ಕರಣೇ ಚ ತೃತೀಯಾ ಸ್ಯಾತ್| ರಾಮೇಣ ಬಾಣೇನ ಹತೋ ವಾಲೀ|

ಪ. ಭೇ-ಕರ್ತೃ-ಕರಣಯೋಃ, ತೃತೀಯಾ|

ಅ.ವ್ಯ - ಇಲ್ಲಿ ‘ಅನಭಿಹಿತೇ’ ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ - ಒಂದು ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ‘ಕರ್ತೃ’ ಮತ್ತು ಕರಣವು ‘ತಿಜ್’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡದೇ ಇದ್ದಾಗ ಅವುಗಳಿಗೆ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ರಾಮೇಣ ಬಾಣೇನ ಹತೋ ವಾಲೀ -(ರಾಮನಿಂದ ಬಾಣದಿಂದ ವಾಲಿಯು ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಟ್ಟನು). ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೃದನ್ತ ಶಬ್ದವಾದ ‘ಹತಃ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ‘ಕರ್ಮ’ವಾದ ವಾಲಿಯು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ, ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬಂದಿದೆ. ಕರ್ತೃವಾದ ರಾಮ ಕರಣವಾದ ಬಾಣ ಇವೆರಡೂ ‘ತಿಜಾ’ದಿಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬಂದಿದೆ.

(ಸಂಪ್ರದಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 898 - ಕರ್ಮಣಾ ಯಮಭಿವೈತಿ ಸ ಸಂಪ್ರದಾನಂ(1.4.32)

ವೃತ್ತಿ- ದಾನಸ್ಯ ಕರ್ಮಣಾ ಯಮಭಿವೈತಿ ಸ ಸಂಪ್ರದಾನಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್|

ಪ. ಭೇ - ಕರ್ಮಣಾ, ಯಮ್, ಅಭಿವೈತಿ, ಸಃ, ಸಂಪ್ರದಾನಮ್|

ಅ. ವ್ಯ.- “ಕಾರಕೇ” ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ- ‘ದಾನ’ವೆಂದರೆ ಒಂದು ವಸ್ತುವನ್ನು ಮತ್ತೆ ತಿರುಗಿ ಪಡೆಯದೇ ಅದರಮೇಲೆ ಇರುವ ತನ್ನ ಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಮತ್ತೊಬ್ಬರಿಗೆ ಅದರ ಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನು ಕೊಡುವುದು-

ದಾನಂ ಚ ಅಪುನರ್ಗ್ರಹಣಾಯ ಸ್ವಸ್ವತ್ವ-ನಿವೃತ್ತಿಪೂರ್ವಕಂ ಪರಸ್ವತ್ವ-ಉಪಾದನಮ್| (ತತ್ವಬೋಧಿನಿ).

ಪ್ರತ್ಯುದಾಹರಣೆ-“ರಜಕಸ್ಯ ವಸ್ತ್ರಂ ದದಾತಿ” ಎಂಬಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥೀ ಬರಲಿಲ್ಲ.

ಯಾಕೆಂದರೆ ವಸ್ತದ ಸ್ವಾಮಿತ್ವ ಕೊಡುವವನಲ್ಲಿಯೇ ಇದೆ. ದಾನಕ್ರಿಯೆಯ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಯಾರು ಉದ್ವಿಷ್ಟನಾಗಿರುತ್ತಾನೋ ಅಂತಹ ಕಾರಕಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರದಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

“ಸಂಪ್ರದಾನದ ಅರ್ಥ - ಸಮ್ಯಕ್ ಪ್ರದೀಯತೇ ಅಸ್ಮೈ ತತ್ ಸಂಪ್ರದಾನಮ್” ಎಂದು ತತ್ವಬೋಧಿನಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಮಹಾಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ- ಖಂಡಿಕೋಪಾಧ್ಯಾಯಃ ತಸ್ಮೈ (ಶಿಷ್ಯಾಯ) ಚಪೇಟಾಂ ದದಾತಿ (ಖಂಡಿಕೋಪಾಧ್ಯಾಯನು ಕೆನ್ನೆಯ ಮೇಲೆ ಹೊಡೆತವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ).

(ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 899- ಚತುರ್ಥೀ ಸಂಪ್ರದಾನೇ|(2.3.13)

ವೃತ್ತಿ- ವಿಪ್ರಾಯ ಗಾಂ ದದಾತಿ|

ಅ. ವ್ಯ- ಇಲ್ಲಿ “ಅನಭಿಹಿತೇ” ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ- ಸಂಪ್ರದಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಕಾರಕಕ್ಕೆ ‘ಚತುರ್ಥೀ’ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾ- ವಿಪ್ರಾಯ ಗಾಂ ದದಾತಿ| (ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ ಹಸುವನ್ನು (ದಾನವಾಗಿ) ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಎಂಬ ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಪ್ರನು ಸಂಪ್ರದಾನ ಕಾರಕನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ‘ವಿಪ್ರ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ‘ತಿಜಾ’ದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಂದ ‘ವಿಪ್ರ’ ಶಬ್ದವು ಹೇಳಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ ‘ಪ್ರಥಮಾ’ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ “ದಾನೀಯೋ ವಿಪ್ರಃ” ಎಂಬಲ್ಲಿ. ‘ವಿಪ್ರನು’ ‘ಕೃತ್’ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ‘ವಿಪ್ರ’ ಶಬ್ದವು ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ.

(ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 900 - ನಮಃ ಸ್ವಸ್ತಿ-ಸ್ವಾಹಾ-ಸ್ವಧಾ-ಽಲಂ-ವಷಡ್ಯೋಗಾಜ್ಞಃ|(2.3.16)

ವೃತ್ತಿ- ವಿಭಿಯೋಗೇ ಚತುರ್ಥೀ| ಹರಯೇ ನಮಃ| ಪ್ರಜಾಭ್ಯಃ ಸ್ವಸ್ತಿ| ಅಗ್ನಯೇ ಸ್ವಾಹಾ| ಪಿತೃಭ್ಯಃ ಸ್ವಧಾ| ಅಲಮಿತಿ ಪರ್ಯಾಪ್ತೃರ್ಧಗ್ರಹಣಮ್| ತೇನ ದೈತ್ಯೈರ್ಭ್ಯೋ ಹರಿರಲಂ ಪ್ರಭುಃ, ಸಮರ್ಥಃ, ಶಕ್ತೃತ್ಯಾದಿ| ಪ. ಭೇ- ನಮಃ ಸ್ವಸ್ತಿ-ಸ್ವಾಹಾ-ಸ್ವಧಾ-ಽಲಂ-ವಷಡ್ಯೋಗಾತ್ ಚ| ಅ. ವ್ಯ- “ಚತುರ್ಥೀ ಸಂಪ್ರದಾನೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಚತುರ್ಥೀ’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ: ನಮಃ, ಸ್ವಸ್ತಿ, ಸ್ವಾಹಾ, ಸ್ವಧಾ, ಽಲಂ, ಮತ್ತು ವಷಟ್ ಇವುಗಳ ಸಂಬಂಧವಿದ್ದಾಗ, ಆ ಪದಗಳಿಗೆ ಚತುರ್ಥೀ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ 1: ಹರಯೇ ನಮಃ| (ಹರಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ ಇರಲಿ). 2. ಪ್ರಜಾಭ್ಯಃ ಸ್ವಸ್ತಿ| (ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಮಂಗಲವಿರಲಿ). 3. ಅಗ್ನಯೇ ಸ್ವಾಹಾ| (ಅಗ್ನಿಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾಗಲಿ). 4. ಪಿತೃಭ್ಯಃ ಸ್ವಧಾ| (ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾಗಲಿ). 5. ಇಲ್ಲಿ ‘ಅಲಮ್’ ಎಂಬುದು ಸಮರ್ಥ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ದೈತ್ಯೈರ್ಭ್ಯೋ ಹರಿರಲಮ್|(ದೈತ್ಯರಿಗೆ ಹರಿಯು (ಎದುರಿಸಲು) ಸಮರ್ಥನು). ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪ್ರಭುಃ,

ಸಮರ್ಥಃ, ಶಕ್ತಃ ಮೊದಲಾದ ಪದಗಳ ಯೋಗವಿರುವಾಗಲೂ ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಅಪಾದಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 901- ಧ್ರುವಮಪಾಯೇಽಪಾದಾನಮ್(1.4.24)

ವೃತ್ತಿ- ಅಪಾಯಃ= ವಿಶ್ಲೇಷಃ, ತಸ್ಮಿನ್ ಸಾಧ್ಯೇ ಯದ್ ಧ್ರುವಂ ಅವಧಿಭೂತಂ ಕಾರಕಂ ತದಪಾದಾನಮ್ ಸ್ಯಾತ್|

ಪ. ಭೇ- ಧ್ರುವಮ್, ಅಪಾಯೇ, ಅಪಾದಾನಮ್|

ಅ. ವೃ. - ಅಪಾದಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯ ಫಲವು “ಅಪಾದಾನೇ ಪಞ್ಚಮೀ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಞ್ಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಅಪಾಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಯೋಗ ಅಥವಾ ವಿಶ್ಲೇಷ ಎಂದರ್ಥ. ಎರಡು ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ವಿಯೋಗ ಉಂಟಾದಾಗ, ಯಾವ ಒಂದು ಪದಾರ್ಥ ಸ್ಥಿರವಾಗಿರುತ್ತದೋ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪಾದಾನ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಪಞ್ಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 902-ಅಪಾದಾನೇ ಪಞ್ಚಮೀ(2.3.28)

ವೃತ್ತಿ-ಗ್ರಾಮಾತ್ ಆಯಾತಿ ಧಾವತೋಽಶ್ವಾತ್ ಪತತಿ ಇತ್ಯಾದಿ|

ಅರ್ಥ - ಅಪಾದಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಕಾರಕಕ್ಕೆ ಪಞ್ಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-1. ಗ್ರಾಮಾತ್ ಆಯಾತಿ (ಗ್ರಾಮದಿಂದ ಬರುತ್ತಾನೆ). ಇಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮವು ಸ್ಥಿರವಾಗಿದ್ದು ಪುರುಷನು ಗ್ರಾಮದಿಂದ ಹೊರಗೆ ಬರೋಣದ್ದರಿಂದ, ಸ್ಥಿರವಾಗಿರುವ ಗ್ರಾಮವು ಅಪಾದಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಞ್ಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-2. ಧಾವತಃ ಅಶ್ವಾತ್ ಪತತಿ (ಓಡುತ್ತಿರುವ ಕುದುರೆಯ ಮೇಲಿಂದ ಬೀಳುತ್ತಾನೆ). ಇಲ್ಲಿ ಓಡುತ್ತಿರುವ ಅಶ್ವವು ಸ್ಥಿರವಲ್ಲ ಎಂದು ಸಂಶಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಭರ್ತೃಹರಿಯು ಒಂದು ಕಾರಿಕೆಯಿಂದ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು.

ಕಾರಿಕೆ: ಅಪಾಯೇ ಯದುದಾಸೀನಂ ಚಲಂ ವಾ ಯದಿವಾಚಲಮ್|

ಧ್ರುವಮೇವ ತದಾವೇಶಾತ್ ತದಪಾದಾನಮುಚ್ಯತೇ||

ಈ ಶ್ಲೋಕದ ಪ್ರಕಾರ, ಗ್ರಾಮಾದಾಯಾತಿ ಎಂಬುದು ಸ್ಥಿರವಾಗಿದ್ದು, ಅಪಾದಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಆದರೆ ಧಾವತಃ ಅಶ್ವಾತ್ ಪತತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಸ್ಥಿರವಾಗಿರುವ ಕುದುರೆಗೂ ಅಪಾದಾನ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಿದೆ.

(ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 903- ಷಷ್ಠೀ ಶೇಷೇ(2.3.50)

ವೃತ್ತಿ- ಕಾರಕ-ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥ-ವೈತಿರಿಕ್ತಃ ಸ್ವ- ಸ್ವಾಮಿಭಾವಾದಿ-ಸಂಬಂಧಃ ಶೇಷಃ, ತತ್ರ ಷಷ್ಠೀ ಸ್ಯಾತ್ ರಾಜ್ಞಃ ಪುರುಷಃ ಕರ್ಮಾದೀನಾಮಪಿ ಸಂಬಂಧಮಾತ್ರ- ವಿವಕ್ಷಾಪ್ರಾಯಾಂ ಷಷ್ಠ್ಯೇವ ಸತಾಂ ಗತಂ ಸರ್ಪಿಷೋ ಜಾನೀತೇ ಮಾತುಃ ಸ್ಮರತಿ ಏಧೋಧಕಸ್ಯ ಉಪಸ್ಕುರುತೇ ಭಜೇ ಶಂಭೋಃ ಚರಣಯೋಃ|

ಅರ್ಥ-ಅಪಾದಾನಾದಿ ಕಾರಕಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನವಾಗಿರುವ ಸ್ವಾಮಿ-ಸೇವಕ ಮೊದಲಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳುವ ಅರ್ಥವನ್ನು 'ಶೇಷ' ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ರಾಜ್ಞಃ ಪುರುಷಃ (ರಾಜನ ಸೇವಕ) - ಎಂಬಲ್ಲಿ, ರಾಜನು ಸ್ವಾಮಿ, ಮತ್ತು ಪುರುಷನು ಅವನ ಸೇವಕ. ಇದರಿಂದ ಅವರಲ್ಲಿ ಸ್ವ-ಸ್ವಾಮಿ ಭಾವ ಸಂಬಂಧ ಇರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ, 'ರಾಜನ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕ್ರಿಯಾನ್ವಯತ್ವವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಷಷ್ಠೀ' ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ರಾಜನ್' ಶಬ್ದದ ಕೇವಲ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥವು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿಲ್ಲ. ಪುರುಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥವಿದ್ದು ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬಂದಿದೆ. ಕರ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಕಾರಕಗಳ ಅರ್ಥ ಬರುವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ, ಕೇವಲ ಸಂಬಂಧದ ವಿವಕ್ಷೆ ಮಾಡಿದಾಗ, (ಬೇರೆ ಯಾವ ವಿವಕ್ಷೆ ಇಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ) 'ಕರ್ಮ' ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ 'ಷಷ್ಠೀ' ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-2. ಸತಾಂ ಗತಮ್ (ಸತ್ತುರೂಪ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಗಮನ) - ಇಲ್ಲಿ 'ಸತಾಂ' ಎಂಬ ಕರ್ಮಕಾರಕವು 'ಷಷ್ಠೀ' ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಉದಾ- 3. ಸರ್ಪಿಷೋ ಜಾನೀತೇ (ತುಪ್ಪದ ಉಪಾಯದಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ). ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ 'ಕರಣ ಕಾರಕದ' ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳುವ ವಿವಕ್ಷೆ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ, 'ಸರ್ಪಿಷ' ಶಬ್ದವು ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಉದಾ- 4. ಮಾತುಃ ಸ್ಮರತಿ (ತಾಯಿಯ ಸ್ಮರಣೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ) - ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ, ಕರ್ಮಕಾರಕವಾದ ತಾಯಿಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಮಾತೃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಷಷ್ಠೀ' ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾ- 5. ಏಧೋದಕಸ್ಯ ಉಪಸ್ಕುರುತೇ (ಉರಿಯುವ ಕಟ್ಟಿಗೆಯು ನೀರಿನ ಗುಣವನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸುತ್ತದೆ). ಇಲ್ಲಿ ಉರಿಯುವ ಕಟ್ಟಿಗೆಯು ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವ ಶೈತ್ಯವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿ ಉಷ್ಣತೆಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. 'ಉಪಸ್ಕುರುತೇ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಗುಣಾಂತರಾಧಾನಂ ಕರೋತಿ' ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಕಾಶಿಕಾಕಾರರು ಈ ಸೂತ್ರದ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹೀಗೆ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ-

'ಕರೋತೇಃ ಕರ್ಮಣಿ ಕಾರಕೇ ಶೇಷತ್ವೇನ ವಿವಕ್ಷಿತೇ ಪ್ರತಿಯತ್ನೇ ಗಮ್ಯಮಾನೇ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿರ್ಭವತಿ| ಸತೋ ಗುಣಾಂತರಾಧಾನಂ ಪ್ರತಿಯತ್ನಃ|'

ಉದಾ- 6. ಭಜೇ ಶಂಭೋಃ ಚರಣಯೋಃ (ಶಂಕರನ ಚರಣಗಳ ಸೇವೆಯನ್ನು

ಮಾಡುತ್ತೇನೆ) - ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಕಾರಕವಾದ ಚರಣಗಳಿಗೆ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬಂದಿದೆ.

ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶ: 'ಷಷ್ಠೀ' ವಿಭಕ್ತಿಯು ಕಾರಕವಲ್ಲ ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ, ಮೇಲಿನ

ಉದಾಹರಣೆಗಳಿಂದ 'ಷಷ್ಠೀ' ವಿಭಕ್ತಿಯು 'ಕಾರಕಾರ್ಥ'ವನ್ನು ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಬೇರೆ ಉದಾ- 1. ವ್ಯಾಸಸ್ಯ ಕೃತಿಃ (ವ್ಯಾಸನ ಗ್ರಂಥ) - ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸನು ಕರ್ತೃಕಾರಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. 2. ಜಗತಃ ಕರ್ತಾ (ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದವನು) - ಇಲ್ಲಿ ಸೃಜನ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಕರ್ಮವಾಗಿರುವ ಜಗತ್ತು 'ಷಷ್ಠೀ' ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿದೆ

(ಅಧಿಕರಣ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 904- ಅಧಾರೋಽಧಿಕರಣಮ್|(1.4.45)

ವೃತ್ತಿ- ಕರ್ತೃ-ಕರ್ಮದ್ವಾರಾ ತನ್ನಿಷ್ಟ ಕ್ರಿಯಾಯಾಃ ಆಧಾರಃ ಕಾರಕಂ ಅಧಿಕರಣಂ ಸ್ಯಾತ್|

ಪ. ಭೇ- ಆಧಾರಃ, ಅಧಿಕರಣಮ್|

ಅರ್ಥ- 'ತತ್ವಬೋಧಿನೀ'ಯಲ್ಲಿ, "ಆದ್ರಿಯತೇ ಅಸ್ಮಿನ್ ಇತಿ ಆಧಾರಃ| ಸ ಕಸ್ಯ ಇತ್ಯಾಕಾಂಕ್ಷಾಯಾಮ್, ಕಾರಕಾಧಿಕಾರಾತ್ ಕ್ರಿಯಾಯಾ ಇತಿ ಲಭ್ಯತೇ"

ಕರ್ತೃ ಮತ್ತು ಕರ್ಮ ಇವುಗಳ ಮುಖಾಂತರ ಅವುಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಿಯೆಯ ಯಾವ ಆಧಾರವಿದೆಯೋ ಅಂತಹ ಆಧಾರವಾಗಿರುವ ಕಾರಕಕ್ಕೆ 'ಅಧಿಕರಣ'ವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಕ್ರಿಯೆಯ ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಅಥವಾ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಯಾವದು ಆಧಾರವಾಗಿದೆಯೋ ಆ ಕಾರಕಕ್ಕೆ ಅಧಿಕರಣ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

(ಸಪ್ರಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 905-ಸಪ್ರಮ್ಯಧಿಕರಣೇ ಚ|(2.3.36)

ವೃತ್ತಿ- ಅಧಿಕರಣೇ ಸಪ್ರಮೀ ಸ್ಯಾತ್, 'ಚ'ಕಾರಾದ್ ದೂರಾನ್ವಿಕಾರ್ಥೇಭ್ಯಃ| ಔಪಶ್ಲೇಷಿಕಃ, ವೈಷಯಿಕಃ, ಅಭಿವ್ಯಾಪಕಶ್ಚ ಇತ್ಯಾಧಾರಃ ತ್ರಿಧಾ| ಕಟೇ ಆಸ್ತೇ| ಸ್ಥಾಲ್ಯಾಂ ಪಚತಿ| ಮೋಕ್ಷೇ ಇಚ್ಛಾಸ್ತು| ಸರ್ವಸ್ಮಿನ್ ಆತ್ಮಾಸ್ತು| ವನಸ್ಯ ದೂರೇ ಅನ್ತಿಕೇ ವಾ|

ಪ. ಭೇ-ಸಪ್ರಮೀ, ಅಧಿಕರಣೇ, ಚ|

ಅರ್ಥ - 'ಅಧಿಕರಣ' ಕಾರಕದಿಂದ ಸಪ್ರಮಿಯು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಚ' ಕಾರಕದಿಂದ ಹಾಗೆಯೇ ದೂರ ಅಥವಾ ಸಮೀಪ ಈ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿದಾಗಲೂ, ಅವುಗಳಿಗೆ ಸಪ್ರಮೀ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಮುಚ್ಚಾರ್ಥಕವಾದ 'ಚ' ಕಾರಕದಿಂದ "ದೂರಾನ್ವಿಕಾರ್ಥೇಭ್ಯಃ ದ್ವಿತೀಯಾ ಚ (2.3.35) ಎಂಬ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ "ದೂರಾನ್ವಿಕಾರ್ಥೇಭ್ಯಃ" ಎಂಬ ಸಾಮಾಸಿಕ ಪದದ ಅನುವೃತ್ತಿಯೂ ಆಗಿದೆ. ಆಧಾರವು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿದೆ. 1. ಔಪಶ್ಲೇಶಿಕ

ಆಧಾರ, 2. ವೈಷಯಿಕ ಆಧಾರ, ಮತ್ತು 3. ಅಭಿವ್ಯಾಪಕ ಆಧಾರ ಎಂದು.

1. ಔಪಶ್ಲೇಷಿಕ - 'ಶ್ಲೇಷಃ' ಎಂದರೆ ಸಂಯೋಗ. ಉಪ-ಸಮೀಪ-ಶ್ಲೇಷಃ=ಉಪಶ್ಲೇಷಃ ಈ ರೀತಿಯ ಉಪಶ್ಲೇಷದಿಂದ ಬಂದದ್ದು ಔಪಶ್ಲೇಷಿಕ ಆಧಾರ.

ಉದಾ- 'ಕಟೇ ಆಸ್ತೇ' ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಚಾಪೆ(ಕಟ)ಯು ಆಧಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಕಟ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಪ್ರಮೀ ಬಂದಿದೆ. ಕಾರಣ 'ಆಸ್ತೇ' ಎಂಬ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಔಪಶ್ಲೇಷಿಕವಾದ ಆಧಾರವು ಚಾಪೆ(ಕಟ)ಯಾಗಿದೆ. ಕಟಕ್ಕೆ ಕರ್ತೃವಿನ ಸಂಬಂಧವು ಉಪಶ್ಲೇಷವಾಗಿದೆ.

2. ವೈಷಯಿಕ - ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. ಅಂದರೆ 'ಕರ್ಮ' ಎಂದರ್ಥ.

ಉದಾ- 'ಸ್ಥಾಲ್ಯಾಂ ಪಚತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪಚನ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಕರ್ಮವಾದ 'ತಂಡುಲ'ವು ಅಧ್ಯಾಹೃತವಾಗಿದೆ. ಆ ಕರ್ಮದ ಮುಖಾಂತರ ಸ್ಥಾಲೀ(ಪಾತ್ರೆ)ಯು ಪಚ(ಬೇಯಿಸುವ ಕ್ರಿಯೆ)ನ ಕ್ರಿಯೆಗೆ 'ಆಧಾರ'ವಾಗಿದೆ. 'ಮೋಕ್ಷೇ ಇಚ್ಛಾ ಅಸ್ತಿ' ಎಂಬುದು 'ವೈಷಯಿಕ' ಆಧಾರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ.

3. ಅಭಿವ್ಯಾಪಕ - ಸರ್ವಸ್ಮಿನ್ ಆತ್ಮಾಸ್ತಿ (ಆತ್ಮನು ಎಲ್ಲ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದಾನೆ) ಎಂಬಲ್ಲಿ, 'ಆತ್ಮನು' 'ಆಧೇಯ'ವಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡು ತನ್ನ ಅಸ್ತಿತ್ವದಿಂದ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಆಧಾರವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಇದಕ್ಕೇನೇ ಮತ್ತೊಂದು ಉದಾಹರಣೆ ಎಂದರೆ, 'ತಿಲೇಷು ತೈಲಮ್' (ಎಳ್ಳಿನಲ್ಲಿ ಎಣ್ಣೆ) ಎಂಬುದು.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ದೂರಾಂತಿಕಾರ್ಥೇಭ್ಯಃ' ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ವನಸ್ತು ದೂರೇ ಅಂತಿಕೇ ವಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ದೂರ' ಮತ್ತು 'ಅಂತಿಕ' ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ 'ಸಪ್ರಮೀ' ಬಂದಿದೆ.

||ಇತಿ ಕಾರಕ-ಪ್ರಕರಣಮ್ (37) (ವಿಭಕ್ತೃರ್ಥಾಃ)||

ಪ್ರಕರಣ-38: ಸಮಾಸ

(ಕೇವಲ ಸಮಾಸ : ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 906 ರಿಂದ 908 ವರೆಗೆ)

ಸಮಾಸಃ ಪಞ್ಚಾಧಾ| ತತ್ರ ಸಮಸನಂ ಸಮಾಸಃ|

ಸ ಚ ವಿಶೇಷಸಂಜ್ಞಾವಿನಿರ್ಮುಕ್ತಃ ಕೇವಲಸಮಾಸಃ ಪ್ರಥಮಃ|

ಪ್ರಾಯೇಣ ಪೂರ್ವಪದಾರ್ಥಪ್ರಧಾನಃ ಅವ್ಯಯೀಭಾವಃ ದ್ವಿತೀಯಃ|

ಪ್ರಾಯೇಣ ಉತ್ತರಪದಾರ್ಥಪ್ರಧಾನಃ ತತ್ಪುರುಷಃ ತೃತೀಯಃ|

ತತ್ಪುರುಷ ಭೇದಃ ಕರ್ಮಧಾರಯಃ| ಕರ್ಮಧಾರಯಭೇದೋ ದ್ವಿಗುಃ|

ಪ್ರಾಯೇಣ ಅನ್ಯಪದಾರ್ಥಪ್ರಧಾನಃ ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ ಚತುರ್ಥಃ|

ಪ್ರಾಯೇಣ ಉಭಯಪದಾರ್ಥಪ್ರಧಾನಃ ದ್ವಂದ್ವಃ ಪಞ್ಚಮಃ|

ಅರ್ಥಃ ಸಮಾಸ ಐದು ವಿಧವಾಗಿದೆ. ಸಮಾಸವೆಂದರೆ ಅರ್ಥ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಒಂದೇ ಕಡೆ ಬರುವ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅನೇಕ ಪದಗಳನ್ನು ಒಂದು ಪದವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದು. ಅರ್ಥದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದುವ ಪದಗಳು ಒಂದೆಕಡೆಗೆ ಸೇರಿದಾಗ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ ಸಮಸನಂ ಸಮಾಸಃ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

1. ಕೇವಲ ಸಮಾಸಃ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಐದು ಪ್ರಕಾರಗಳಿದ್ದರೂ ಅದರಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಸಮಾಸವು ಪ್ರಥಮ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. ಬೇರೆ ಸಮಾಸಗಳೆಲ್ಲ ಅವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಘಟಕ ಪದಗಳ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಬೇರೆ-ಬೇರೆ ಪ್ರಕಾರಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದವುಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ರೀತಿ ವಿಶೇಷ ಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ಸಮಾಸವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದನ್ನೇ ಸುಪ್-ಸುಪ್ ಸಮಾಸವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ ಒಂದು ಸುಬಂತವು ಮತ್ತೊಂದು ಸುಬಂತದ ಜೊತೆಗೆ ಸೇರಿ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪೂರ್ವಂ ಭೂತಃ=ಭೂತಪೂರ್ವಃ. (ಇಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ).

2. ಅವ್ಯಯೀಭಾವಃ ಸಮಾಸಃ (ಪೂರ್ವಪದಾರ್ಥಪ್ರಧಾನಃ ಅವ್ಯಯೀಭಾವಃ): ಇದು ಎರಡನೇಯ ಪ್ರಕಾರಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ಪದದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಕೃಷ್ಣಸ್ಯ ಸಮೀಪೇ - ಉಪಕೃಷ್ಣಮ್| (ಕೃಷ್ಣನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ) ಇಲ್ಲಿ

2. ಸಮೀಪವೆಂಬ ಅವ್ಯಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಉಪ ಶಬ್ದವು ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುತ್ತದೆ.

3. ತತ್ಪುರುಷಃ ಸಮಾಸಃ (ಉತ್ತರಪದಾರ್ಥಪ್ರಧಾನಃ): ಈ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಎರಡನೇಯ ಪದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಅಂದರೆ ಉತ್ತರ ಪದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ರಾಜ್ಞಃ ಪುರುಷಃ=ರಾಜಪುರುಷಃ (ರಾಜನ ಸೇವಕನು). ಇಲ್ಲಿ ಎರಡನೇಯ ಪದವಾದ ಪುರುಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುತ್ತದೆ.

3. ಅ. ಕರ್ಮಧಾರಯ ಸಮಾಸ : ಇದು ತತ್ಪುರುಷದ ಒಂದು ಪ್ರಭೇದವಾಗಿದೆ. ಕರ್ಮಧಾರಯವೆಂದರೆ ಎರಡು ಪದಗಳು ಒಂದೇ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವಿರುತ್ತದೆ (ಅಂದರೆ ಸಮಾನಲಿಂಗ ವಿಭಕ್ತಿ ವಚನಗಳಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ) ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪ್ರಕಾರಗಳಿವೆ ಅವುಗಳನ್ನು ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು.

ಉದಾ: ಕೃಷ್ಣ ಸರ್ಪಃ - ಕೃಷ್ಣಶ್ಚ ಅಸೌ ಸರ್ಪಶ್ಚ ಎಂಬುದು ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಕೃಷ್ಣ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ ಸರ್ಪಃ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷ್ಯವಾಗಿಯೂ ಇದೆ.

3. ಬ. ದ್ವಿಗು ಸಮಾಸಃ :- ಇದು ಕರ್ಮಧಾರಯದ ಒಂದು ಪ್ರಭೇದವಾಗಿದೆ. ಕರ್ಮಧಾರಯ ಮತ್ತು ದ್ವಿಗು ಈ ಎರಡು ಸಮಾಸಗಳು ತತ್ಪುರುಷದ ಪ್ರಭೇದಗಳಾಗಿವೆ. ದ್ವಿಗು ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ಪದವು ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:-ಪಂಚಗವಮ್ - ಪಂಚಾನಾಮ್ ಗವಾಮ್ ಸಮಾಹಾರಃ ಎಂಬುದು ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ.

4. ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ (ಅನ್ಯಪದಾರ್ಥಪ್ರಧಾನಃ): ಯಾವ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪದಾರ್ಥಗಳ ಅರ್ಥವು ಅಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದು ಮೂರನೇಯ ಪದದ (ಅಂದರೆ ಆಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಘಟಕವಾಗಿ ಇಲ್ಲದ ಪದದ) ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುವುದೋ ಅದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ ಸಮಾಸವು.

ಉದಾ- ಪೀತಾಮ್ಬರಃ =ಪೀತಂ ಅಮ್ಬರಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ (ಮಹಾವಿಷ್ಣುಃ) ಎಂಬುದು ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪೀತಾಮ್ಬರಃ ಎಂಬ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೀತ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ಅಂಬರ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿಲ್ಲದೇ ಮಹಾವಿಷ್ಣುಃ ಎಂಬ ಮೂರನೆಯ ಪದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಇದು ಅನ್ಯಪದಾರ್ಥಪ್ರಧಾನವಾಗಿದೆ.

5. ದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸಃ (ಉಭಯಪದಾರ್ಥಪ್ರಧಾನಃ): ಈ ದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪದಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಸಮಾಸಗಳು ಎರಡು-ಎರಡು ಪದಗಳು ಸೇರಿ ಸಮಸ್ತಪದಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಈ ದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಹಲವು ಪದಗಳು ಸೇರಿಯೂ ಒಂದು ಸಮಸ್ತಪದವಾಗಿರುವುದುಂಟು. ಇದಕ್ಕೆ ಇತರೇತರ ದ್ವಂದ್ವವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದೇ ದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಕಾರವೆಂದರೆ ಸಮಾಹಾರ ದ್ವಂದ್ವ ಇವುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಆಯಾ ಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಇದೇರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ ಸಮಾಸದಲ್ಲೂ ಹಲವು ಪದಗಳು ಸೇರಿಯೂ ಒಂದು ಸಮಸ್ತಪದವಾಗಿರುವುದುಂಟು. ಬೇರೆ ಸಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಎರಡು ಪದಗಳು ಸೇರಿ ಸಮಾಸವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ 1. ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣೌ: ರಾಮಶ್ಚ ಲಕ್ಷ್ಮಣಶ್ಚ ಎಂಬುದು ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಇದು ಎರಡು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಇತರೇತರ ದ್ವಂದ್ವ ಇಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರು ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಕೊನೆಯ ಪದವಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಣ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ದ್ವಿವಚನವು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಕೊನೆಯ ಪದದ ಲಿಂಗವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ವಿಭಕ್ತಿಯ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ.2 ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣಭರತಶತ್ರುಘ್ನಾಃ - ರಾಮಶ್ಚ ಲಕ್ಷ್ಮಣಶ್ಚ ಭರತಶ್ಚ ಶತ್ರುಘ್ನಶ್ಚ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ಇಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಕೊನೆಯ ಶಬ್ದವು ಮಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಬಹುವಚನದ ರೂಪವನ್ನು ತಾಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಪದಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಇತರೇತರ ದ್ವಂದ್ವದ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿದೆ.

ಇವುಗಳನ್ನು ಹೊರತು ನ ಇ ಸಮಾಸ, ಕರ್ಮಧಾರಯ ಸಮಾಸ, ದ್ವಿಗು ಸಮಾಸ ಮತ್ತು ಉಪಪದ ಸಮಾಸವೆಂದು ಸಮಾಸದ ಬೇರೆ-ಬೇರೆ ಪ್ರಕಾರಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಧಾರಯ ಮತ್ತು ದ್ವಿಗು ಸಮಾಸಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರಗಳಿವೆ ಒಂದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಮತ್ತೊಂದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ರಾಜ್ಞಃ ಪುರುಷಃ (ರಾಜಪುರುಷ) ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ರಾಜನ್+ಜಸ್ ಮತ್ತು ಪುರುಷ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವು ವ್ಯಾಕರಣದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

(ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 906. ಸಮರ್ಥಃ ಪದವಿಧಿಃ(2.1.1)

ವೃತ್ತಿ - ಪದಸಮ್ಪನ್ದೀ ಯೋ ವಿಧಿಃ ಸಃ ಸಮರ್ಥಾಶ್ಚಿತೋ ಬೋಧ್ಯಃ|

ಅರ್ಥ:- ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪದಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧವಾದ ಕಾರ್ಯವಾಗಬೇಕಾದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥವಾದ ಪದಗಳಿಗೇನೆ ಸಂಬಂಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆಕಾಂಕ್ಷಾ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವಾಗುವದಕ್ಕೆ ಇರುವ ಯೋಗ್ಯತೆಗೇನೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಎರಡು ವಿಧಗಳಿವೆ. ಅವು ಏಕಾರ್ಥಿ ಭಾವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಮತ್ತು ವೈವೇಕ್ಯಾರೂಪ ಸಾಮಾರ್ಥ್ಯವೆಂದು ಹೆಸರು.

(ಸಮಾಸ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 907. ಪ್ರಾಕೃಡಾರಾತ್ ಸಮಾಸಃ(2.1.3)

ವೃತ್ತಿ - 'ಕಡಾರಾಃ ಕರ್ಮಧಾರಯೇ' ಇತ್ಯತಃ ಪ್ರಾಕೃಮಾಸ ಇತ್ಯಧಿಕ್ರಿಯತೇ|

ಪ. ಭೇ- ಪ್ರಾಕೃಕಡಾರಾತ್, ಸಮಾಸಃ|

ಅರ್ಥ-ದ್ವಿತೀಯಾ ಅಧ್ಯಾಯದ ದ್ವಿತೀಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಸೂತ್ರವಾದ ಕಡಾರಾಃ ಕರ್ಮಧಾರಯೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ ಸಮಾಸಃ ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿರುವುದು.

(ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 908. ಸಹ ಸುಪಾ (2.1.4)

ವೃತ್ತಿ - ಸುಪ್ ಸುಪಾ ಸಹ ವಾ ಸಮಸ್ಯತೇ| ಸಮಾಸತ್ವಾತ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕತ್ವೇನ

10 ಸುಪೋ ಲುಕ್ ಪರಾರ್ಥಾಭಿಧಾನಂ ವೃತ್ತಿಃ ಕೃತದ್ವಿತ-ಸಮಾಸೈಕಶೇಷ-
ಸನಾದ್ಯನ್ವಧಾತುರೂಪಾಃ ಪಞ್ಚವೃತ್ತಯಃ ವೃತ್ಯರ್ಥಾವಬೋಧಕಂ ವಾಕ್ಯಂ ವಿಗ್ರಹಃ |
ಸ ಚ ಲೌಕಿಕೋಽಲೌಕಿಕಶ್ಚೇತಿ ದ್ವಿಧಾ ತತ್ರ ಪೂರ್ವಂ ಭೂತಃ-ಇತಿ ಲೌಕಿಕಃ |
'ಪೂರ್ವ+ಅಮ್+ಭೂತ-ಸು'ಇತ್ಯಲೌಕಿಕಃ ಭೂತಪೂರ್ವಃ ಭೂತಪೂರ್ವೇ ಚರಡಿತಿ
ನಿರ್ದೇಶಾತ್ ಪೂರ್ವನಿಪಾತಃ |

(ಇವ ಪದ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ವಾರ್ತಿಕ)

ವಾ|| ಇವೇನ ಸಮಾಸೋ ವಿಭಕ್ತ್ಯಲೋಪಶ್ಚ |

ವಾಗರ್ಥೌ ಇವ ವಾಗರ್ಥಾವಿವ

೩೩. ಇತಿ ಕೇವಲ ಸಮಾಸಃ

ಅ. ವೃ- 'ಸುಬಾಮನಿತ್ರೇ ಪರಾಜ್ಞವತ್ ಸ್ವರೇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಪ್' ಎಂಬ
ಪದವೂ ಮತ್ತು 'ಪ್ರಾಕೃಡಾರಾತ್ ಸಮಾಸಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಮಾಸಃ' ಎಂಬ
ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ - ಸುಬಂತ ಶಬ್ದವು ಸುಬಂತ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಏಕಲ್ಪದಿಂದ
ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆಗ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೃತದ್ವಿತ ಸಮಾಸಾಶ್ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು
ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್
ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರುವ
ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

ಎರಡು ಅಥವಾ ಎರಡಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಸಂಬಂಧ
ಹೊಂದಿದಾಗ ತಮ್ಮ ಮೂಲ ಅರ್ಥಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ
ವೃತ್ತಿ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ರೀತಿ ವೃತ್ತಿಗಳು ಐದು ವಿಧವಾಗಿವೆ. 1. ಕೃದನ್ತ
ವೃತ್ತಿ, 2. ತದ್ವಿತ ವೃತ್ತಿ, 3. ಸಮಾಸವೃತ್ತಿ, 4. ಏಕಶೇಷವೃತ್ತಿ ಮತ್ತು 5.
ಸನಾದ್ಯನ್ವಧಾತುವೃತ್ತಿ. ವೃತ್ತಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವೆಂದು
ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರವಾಗಿದ್ದು ಸುಬಂತಮ್ ಸುಬಂತೇನ
ಸಮಸೃತೇ ಎಂದು ಸಮಾಸ ವಿಧಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಸಮಾಸ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ
(ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ)ಯಾವ ಪದವು ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವುದೋ ಅದಕ್ಕೆ
ಉಪಸರ್ಜನವೆಂದು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. ಅದರ ಪ್ರಕಾರ ಪ್ರಸ್ತುತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ
ಎರಡು ಪದಗಳಿಗೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಲೌಕಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪೂರ್ವಂ
ಎಂಬುದೇ ಉಪಸರ್ಜನವಾಗಿರುತ್ತದೆ (ಅಪ್ರಧಾನ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ.) ಆದುದರಿಂದ
ಉಪಸರ್ಜನಮ್ ಪೂರ್ವಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ ಪೂರ್ವ ಶಬ್ದವನ್ನೇ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ
ಮೊದಲನೆಯ ಪದವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ ಆದರೆ

ಉದಾ.2 ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣಭರತಶತ್ರುಘ್ನಾಃ - ರಾಮಶ್ಚ ಲಕ್ಷ್ಮಣಶ್ಚ ಭರತಶ್ಚ ಶತ್ರುಘ್ನಶ್ಚ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ಇಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಕೊನೆಯ ಶಬ್ದವು ಮಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಬಹುವಚನದ ರೂಪವನ್ನು ತಾಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಪದಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಇತರೇತರ ದ್ವಂದ್ವದ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿದೆ.

ಇವುಗಳನ್ನು ಹೊರತು ನಇ ಸಮಾಸ, ಕರ್ಮಧಾರಯ ಸಮಾಸ, ದ್ವಿಗು ಸಮಾಸ ಮತ್ತು ಉಪಪದ ಸಮಾಸವೆಂದು ಸಮಾಸದ ಬೇರೆ-ಬೇರೆ ಪ್ರಕಾರಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಧಾರಯ ಮತ್ತು ದ್ವಿಗು ಸಮಾಸಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರಗಳಿವೆ ಒಂದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ಮತ್ತೊಂದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ರಾಜ್ಞಃ ಪುರುಷಃ (ರಾಜಪುರುಷ) ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ರಾಜನ್+ಜಸ್ ಮತ್ತು ಪುರುಷ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವು ವ್ಯಾಕರಣದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

(ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 906. ಸಮರ್ಥಃ ಪದವಿಧಿಃ(2.1.1)

ವೃತ್ತಿ - ಪದಸಮ್ಮುಖೇ ಯೋ ವಿಧಿಃ ಸಃ ಸಮರ್ಥಾಶ್ಚಿತೋ ಬೋಧ್ಯಃ|

ಅರ್ಥ:- ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪದಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧವಾದ ಕಾರ್ಯವಾಗಬೇಕಾದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥವಾದ ಪದಗಳಿಗೇನೆ ಸಂಬಂಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆಕಾಂಕ್ಷಾ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವಾಗುವದಕ್ಕೆ ಇರುವ ಯೋಗ್ಯತೆಗೇನೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಎರಡು ವಿಧಗಳಿವೆ. ಅವು ಏಕಾರ್ಥಿ ಭಾವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಮತ್ತು ವೈಪೇಕ್ಷಾರೂಪ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೆಂದು ಹೆಸರು.

(ಸಮಾಸ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 907. ಪ್ರಾಕೃಡಾರಾತ್ ಸಮಾಸಃ(2.1.3)

ವೃತ್ತಿ - 'ಕಡಾರಾಃ ಕರ್ಮಧಾರಯೇ' ಇತ್ಯತಃ ಪ್ರಾಕೃಮಾಸ ಇತ್ಯಧಿಕ್ರಿಯತೇ|

ಪ. ಭೇ- ಪ್ರಾಕೃಕಡಾರಾತ್, ಸಮಾಸಃ|

ಅರ್ಥ-ದ್ವಿತೀಯಾ ಅಧ್ಯಾಯದ ದ್ವಿತೀಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಸೂತ್ರವಾದ ಕಡಾರಾಃ ಕರ್ಮಧಾರಯೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ ಸಮಾಸಃ ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿರುವುದು.

(ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 908. ಸಹ ಸುಪಾ (2.1.4)

ವೃತ್ತಿ - ಸುವ ಸುಪಾ ಸಹ ವಾ ಸಮಸ್ಯತೇ| ಸಮಾಸತ್ವಾತ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕತ್ವೇನ

10 ಸುಪೋ ಲುಕ್ ಪರಾರ್ಥಾಭಿಧಾನಂ ವೃತ್ತಿಃ ಕೃತದ್ವಿತ-ಸಮಾಸೈಕಶೇಷ-
ಸನಾದ್ಯನ್ತಧಾತುರೂಪಾಃ ಪಞ್ಚವೃತ್ತಯಃ ವೃತ್ತರ್ಥಾವಬೋಧಕಂ ವಾಕ್ಯಂ ವಿಗ್ರಹಃ |
ಸ ಚ ಲೌಕಿಕೋಽಲೌಕಿಕಶ್ಚೇತಿ ದ್ವಿಧಾ ತತ್ರ ಪೂರ್ವಂ ಭೂತಃ-ಇತಿ ಲೌಕಿಕಃ |
'ಪೂರ್ವ+ಅಮ್+ಭೂತ-ಸು'ಇತ್ಯಲೌಕಿಕಃ ಭೂತಪೂರ್ವಃ ಭೂತಪೂರ್ವೇ ಚರಡಿತಿ
ನಿರ್ದೇಶಾತ್ ಪೂರ್ವನಿಪಾತಃ |

(ಇವ ಪದ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ವಾರ್ತಿಕ)

ವಾ|| ಇವೇನ ಸಮಾಸೋ ವಿಭಕ್ತ್ಯಲೋಪಶ್ಚ |

ವಾಗರ್ಥೌ ಇವ ವಾಗರ್ಥಾವಿವ |

38. ಇತಿ ಕೇವಲ ಸಮಾಸಃ

ಅ. ವ್ಯ-'ಸುಬಾಮನಿತ್ರಿ ಪರಾಜ್ಞವತ್ ಸ್ವರೇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಪ್' ಎಂಬ
ಪದವೂ ಮತ್ತು 'ಪ್ರಾಕೃಡಾರಾತ್ ಸಮಾಸಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಮಾಸಃ' ಎಂಬ
ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ - ಸುಬಂತ ಶಬ್ದವು ಸುಬಂತ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಏಕಲ್ಪದಿಂದ
ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆಗ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೃತದ್ವಿತ ಸಮಾಸಾಶ್ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು
ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್
ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರುವ
ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

ಎರಡು ಅಥವಾ ಎರಡಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಸಂಬಂಧ
ಹೊಂದಿದಾಗ ತಮ್ಮ ಮೂಲ ಅರ್ಥಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ
ವೃತ್ತಿ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ರೀತಿ ವೃತ್ತಿಗಳು ಐದು ವಿಧವಾಗಿವೆ. 1. ಕೃದನ್ತ
ವೃತ್ತಿ, 2. ತದ್ವಿತ ವೃತ್ತಿ, 3. ಸಮಾಸವೃತ್ತಿ, 4. ಏಕಶೇಷವೃತ್ತಿ ಮತ್ತು 5.
ಸನಾದ್ಯನ್ತಧಾತುವೃತ್ತಿ. ವೃತ್ತಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವೆಂದು
ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರವಾಗಿದ್ದು ಸುಬಂತಮ್ ಸುಬಂತೇನ
ಸಮಸ್ಯತೇ ಎಂದು ಸಮಾಸ ವಿಧಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಸಮಾಸ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ
(ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ)ಯಾವ ಪದವು ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವುದೋ ಅದಕ್ಕೆ
ಉಪಸರ್ಜನವೆಂದು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. ಅದರ ಪ್ರಕಾರ ಪ್ರಸ್ತುತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ
ಎರಡು ಪದಗಳಿಗೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಲೌಕಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪೂರ್ವಂ
ಎಂಬುದೇ ಉಪಸರ್ಜನವಾಗಿರುತ್ತದೆ (ಅಪ್ರಧಾನ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ.) ಆದುದರಿಂದ
ಉಪಸರ್ಜನಮ್ ಪೂರ್ವಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ ಪೂರ್ವ ಶಬ್ದವನ್ನೇ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ
ಮೊದಲನೆಯ ಪದವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ ಆದರೆ

ಪಾಣಿನಿಯವರೇ ಭೂತಪೂರ್ವೇಚರಣ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಭೂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವ ನಿಪಾತವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಭೂತಪೂರ್ವಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ವಾ|| ಇವೇನ ಸಹ ಸಮಾಸೋ ವಿಭಕ್ತ್ಯಲೋಪಶ್ಚ - ಇವ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಸುಬನ್ತದ ಸಮಾಸವು ಆಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ವಿಭಕ್ತಿಯ ಲೋಪವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಸಮಾಸವಾಗುವಾಗ ಸುಬನ್ತ ಪದಗಳಲ್ಲಿರುವ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಲೋಪವಾಗಬೇಕು. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣ 'ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ' ಎಂಬುದು ಪಾಣಿನೀಯ ಸೂತ್ರ, ಉದಾ- 'ರಾಮಸ್ಯ ಪುಸ್ತಕಮ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಯ 'ಜಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ 'ಪುಸ್ತಕಮ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲೋಪವಾಗಿ 'ರಾಮಪುಸ್ತಕ' ಎಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತೆ 'ಸು' ಸೇರಿಸಿದಾಗ, 'ರಾಮಪುಸ್ತಕಮ್' ಎಂದು ಸುಬಂತ ಸಮಸ್ಯ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ವಾರ್ತಿಕದ ಪ್ರಕಾರ ವಾಗರ್ಥೌ+ಇವ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವು ವಾಗರ್ಥ+ಔ+ಇವ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಔ' ಎಂಬ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲೋಪವಾಗಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಈ ವಾರ್ತಿಕದ ಪ್ರಕಾರ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಲೋಪವಾಗದೇ (ಸನ್ನಿಯಿಂದ) 'ವಾಗರ್ಥೌವಿವ' ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ಯಾವ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಯಾವ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಇರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಆ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ಸಮಾಸವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ್ದೇವೆ ಇಲ್ಲಿ ಪತಂಜಲಿ ಮುನಿಗಳು. ಈ ಸಂದಂಭದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುವರು "ಯಸ್ಯ ಸಮಾಸಸ್ಯ ಅನ್ಯತ್ ಲಕ್ಷಣಮ್ ನಾಸ್ತಿ ಇದಮ್ ತಸ್ಯ ಲಕ್ಷಣಮ್ ಭವಿಷ್ಯತಿ"

ಕೇವಲ ಸಮಾಸ (೩೮) ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು

ಪ್ರಕರಣ-39: ಅವ್ಯಯೀಭಾವ

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ: 909 ರಿಂದ 923 ವರೆಗೆ)

(ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 909. ಅವ್ಯಯೀಭಾವಃ (2-1-5)

ವೃತ್ತಿ-ಅಧಿಕಾರೋಽಯಂ ಪ್ರಾಕ್ತಪ್ತರುಷಾತ್ ।

ಅರ್ಥ.-ತತ್ಪುರುಷಃ ಎಂಬ ಪಾಣಿನಿಯ ಅಷ್ಟಾದ್ಯಾಯಿ ಸೂತ್ರದ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದ ವರೆಗೆ ಅವ್ಯಯೀಭಾವಃ ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

(ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 910. ಅವ್ಯಯಂ ವಿಭಕ್ತಿ-ಸಮೀಪ-ಸಮೃದ್ಧಿ-ವ್ಯೃದ್ಧಿರ್ಥಾ

ಭಾವಾತ್ಯಯಾಸಮ್ಪತ್ತಿ-ಶಬ್ದಪ್ರಾದುರ್ಭಾವ-

ಪಶ್ಚಾದ್ಯಥಾನುಪೂರ್ವ್ಯ-ಯೌಗಪದ್ಯ-ಸಾದೃಶ್ಯ-ಸಮ್ಪತ್ತಿ-

ಸಾಕಲ್ಯಾನವಚನೇಷು (2-1-6)

ವೃತ್ತಿ.-ವಿಭಕ್ತ್ಯರ್ಥಾದಿಷು ವರ್ತಮಾನಂ ಅವ್ಯಯಂ ಸುಬಂತೇನ ಸಹ ನಿತ್ಯಂ ಸಮಸ್ಯತೇ ಸಃ ಅವ್ಯಯೀಭಾವಃಪ್ರಾಯೀಣ ಅವಿಗ್ರಹಃ ನಿತ್ಯಸಮಾಸಃ, ಪ್ರಾಯೀಣ ಅಸ್ವಪದವಿಗ್ರಹಃ ವಾ ವಿಭಕ್ತಿ-ಹರಿ+ಜಿ+ಅಧಿ- ಇತಿ ಸ್ಥಿತೇ-

ಪ.ಚ್ಛೇ.-ಅವ್ಯಯಂ,ವಿಭಕ್ತಿ-ಸಮೀಪ-ಸಮೃದ್ಧಿ-ವ್ಯೃದ್ಧಿ-ಅರ್ಥಾಭಾವ-ಅತ್ಯಯ-ಅಸಂಪ್ರತಿ-ಶಬ್ದಪ್ರಾದುರ್ಭಾವ-ಪಶ್ಚಾತ್-ಯಥಾ-ಅನುಪೂರ್ವ್ಯ-ಯೌಗಪದ್ಯ-ಸಾದೃಶ್ಯ-ಸಮ್ಪತ್ತಿ-ಸಾಕಲ್ಯ-ಅನ್ವವಚನೇಷು ।

ಅ.ವ್ಯ.-ಸುಬಾಮನ್ವಿತೇ ಪರಾಜ್ಞವತ್ಸ್ವರೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಎಂಬ ಪದವು, ಹಾಗೆಯೇ ಸಹ ಸುಪಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಹ ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸಮರ್ಥಃ ಪದವಿಧಿಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಅರ್ಥವನ್ನು ಅನ್ವಯಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಅರ್ಥ:-ವಿಭಕ್ತಿ,ಸಮೀಪ,ಸಮೃದ್ಧಿ,ವ್ಯೃದ್ಧಿ(ವಿಗತಾಯುಧಿಃ-ಸಮೃದ್ಧಿಯ ಅಭಾವ),ಅರ್ಥಾಭಾವ, ಅತ್ಯಯ (ನಾಶಹೊಂದುವುದು), ಅಸಮ್ಪತ್ತಿ (ಯುಕ್ತವಾದದ್ದಲ್ಲ), ಶಬ್ದಪ್ರಾದುರ್ಭಾವ (ಶಬ್ದದ ಪ್ರಕಾಶಅಥವಾ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ), ಪಶ್ಚಾತ್ (ಅನಂತರ), ಯಥಾ (ಯೋಗ್ಯತೆ, ದ್ವಿಸ್ಥಿತಿ, ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ಮೀರದೇ ಇರುವ ಮತ್ತು ಸಾದೃಶ್ಯ), ಅನುಪೂರ್ವ್ಯ (ಕ್ರಮದಿಂದ ಕೂಡಿದ), ಯೌಗಪದ್ಯ (ಒಮ್ಮೆಲೇ), ಸಾದೃಶ್ಯ(ಸದೃಶ), ಸಮ್ಪತ್ತಿ (ಐಶ್ವರ್ಯ), ಸಾಕಲ್ಯ (ಪೂರ್ಣತೆ) ಮತ್ತು ಅನ್ವ (ಪರಿಸಮಾಪ್ತಿ ವರೆಗೆ)-ಈ ಹದಿನಾರು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅವ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಸಮರ್ಥವಾದ ಸುಬಂತ ಪದದ ಜೊತೆಗೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. (ಇಲ್ಲಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕವೆಂದು ಹೇಳಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯಸಮಾಸವೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು) ನಿತ್ಯ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಯಶಃ ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾದರೆ ಅಸ್ವಪದ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು ಅಂದರೆ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಘಟಿತವಾದ ಪದಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಪದಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಹೇಳುವ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೇನೆ ಅಸ್ವಪದ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಮಾಸ ಘಟಿತವಾದ ಎರಡು ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಪದದಿಂದ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದರು ಅದು ಅಸ್ವಪದ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಅವ್ಯಯಿಭಾವ ಸಮಾಸವೂ ಕೂಡಾ ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ನಿತ್ಯಸಮಾಸವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:-ಅಧಿಕರಿ (ಹರಿಯಲ್ಲಿ) ಅಧಿ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯಕ್ಕೆ ಹರಿ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಪ್ರಮೃದ್ಧದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಹರೌ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಹರಿ+ಜಿ+ಅಧಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. 'ಅಧಿ' ಎಂಬ ಅವ್ಯಯಕ್ಕೆ "ಸಪ್ರಮೃದ್ಧೀಕರಣೇ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ ಸಮಾಸ ಘಟಿತವಾದ ಎರಡು ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪದವನ್ನು ಮೊದಲು ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕು ಎಂಬುದನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

(ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 911. ಪ್ರಥಮಾನಿರ್ದಿಷ್ಟಂ ಸಮಾಸಉಪಸರ್ಜನಮ್ (1-2-43)

ವೃತ್ತಿ: ಸಮಾಸಶಾಸ್ತ್ರೇ ಪ್ರಥಮಾನಿರ್ದಿಷ್ಟಂ ಉಪಸರ್ಜನಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್ |

ಪದಚ್ಛೇದ: ಪ್ರಥಮಾನಿರ್ದಿಷ್ಟಂ, ಸಮಾಸೇ, ಉಪಸರ್ಜನಮ್ |

ಅರ್ಥ:ಸಮಾಸವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತಪದದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.ಇಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಯಂ ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಈ ಪದದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಪದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ-ಸಮಾಸೇ ಉಪಸರ್ಜನಂ ಪ್ರಾಕ್ರಿಯೋಜ್ಯಮ್ | ಇತಿಅಧೇ: ಪ್ರಾಕ್ ಪ್ರಯೋಗ: ಸುಪೋ ಲುಕ್, ಏಕದೇಶವಿಕ್ರತನ್ಯಾಯಸ್ಯ ಅನನ್ಯತ್ವಾತ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ'ಇ'ಶ್ಚಾಯಾಮ್ ಸಾದ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ: | ಅವ್ಯಯೀಭಾವಶ್ಚಇತಿಅವ್ಯಯತ್ವಾತ್ ಸುಪೋ ಲುಕ್-ಅಧಿಕರಿ.

ಅರ್ಥ- ಉಪಸರ್ಜನಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕು. (ಪೂರ್ವನಿಪಾತಮಾಡಬೇಕು).

ಉದಾ: ಅಧಿಕರಿ (ಹರಿಯಲ್ಲಿ): ಇಲ್ಲಿ 'ಅಧಿ' ಎಂಬುದು ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿ ಅಧಿಕರಿ+ಜಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋ:" ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿ ಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅಧಿಕರಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅದರ ನಂತರ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಬಹುದು. ಅಧಿಕರಿಜಿ ಎಂಬುದೇ ಸಮಾಸವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಕೃತ್ ತದ್ವಿತ್. ಸಮಾಸಾಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಧಿಕರಿ+ಜಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೇನೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಜಿ' ಲೋಪವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಧಿಕರಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಾರದೇ

ಹೋಗುವದು. ಅದಕ್ಕೆ 'ಏಕದೇಶವಿಕೃತಮ್ ಅನನ್ಯವತ್' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಅಧಿಕರಣಿ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದಲ್ಲಿ ಜಿ ಲೋಪವಾದರೂ ಅದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಬಹುದು ಅವ್ಯಯೀಭಾವಶ್ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವ್ಯಯಿಭಾವಕ್ಕೆ ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. "ಅವ್ಯಯಾದಾಪ್ ಸುಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿದ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಅಧಿಕರಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಪೂರ್ವನಿಪಾತವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 912. ಉಪಸರ್ಜನಂ ಪೂರ್ವಮ್ (2.2.30)

ವೃತ್ತಿ- ಸಮಾಸೇ ಉಪಸರ್ಜನಂ ಪ್ರಾಕ್ ಪ್ರಯೋಜ್ಯಮ್ | ಇತ್ಯದೇಃ ಪ್ರಾಕ್ ಪ್ರಯೋಗಃ | ಸುಪೋ ಲುಕ್, ಏಕದೇಶವಿಕೃತನ್ಯಾಯಸ್ಯ ಅನನ್ಯತ್ವಾತ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಸ್ವಾದ್ಯುಪ್ಪತ್ತಿಃ | ಅವ್ಯಯಈ ಭಾವಸ್ಯ ಇತಿ ಅವ್ಯಯತ್ವಾತ್ ಸುಪೋ ಲುಕ್ | ಅಧಿಕರಿ |

ಅರ್ಥ- ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಶಬ್ದವು ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. (ಪೂರ್ವಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಅರ್ಥ)

ಉದಾ- ಅಧಿಕರಿ (ಹರಿಯಲ್ಲಿ) - ಇದು ಸಪ್ತಮಿ ವಿಭಕ್ತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ 'ಅಧಿ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸಪ್ತಮಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಹರೌ+ಇತಿ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. ಹರಿ+ಜಿ+ಅಧಿ ಎಂಬ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವಿರುವಾಗ, "ಅವ್ಯಯಂ ವಿಭಕ್ತಿ-ಸಮೀಪ-ಸಮೃದ್ಧಿ-ವ್ಯುದ್ಯರ್ಥಭಾವಾತ್ಯಯಾಸಮ್ಪ್ರತಿ-ಶಬ್ದಪ್ರಾದುರ್ಭಾವ-ಪಶ್ಚಾದ್ಯಥಾನುಪೂರ್ವ-ಯಾಗಪದ್ಯ-ಸಾದೃಶ್ಯ-ಸಮ್ಪ್ರತಿ-ಸಾಕಲ್ಯಾನವಚನೇಷು" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವ್ಯಯೀಭಾವ ಸಮಾಸ ಬಂದು, "ಪ್ರಥಮಾ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಮ್ ಸಮಾಸ ಉಪಸರ್ಜನಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಧಿ' ಎಂಬ ಅವ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವು ಬಂದು ಅಧಿ+ಹರಿ+ಜಿ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಕೃತ್ ತದ್ಧಿತ ಸಮಾಸಾಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದರ ಅವಯವವಾದ 'ಸುಪ್'ಗೆ 'ಲುಕ್' ಬಂದು ಅಧಿಕರಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವ್ಯಾಸವಾದರೂ 'ಏಕದೇಶವಿಕೃತಮ್ ಅನನ್ಯವತ್' (ಒಂದುಕಡೆ ವಿಕಾರ ಬಂದರೂ ಅದು ಬೇರೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ) ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಮೇಲೆ 'ಸು' ಮುಂತಾದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದು ಅಧಿಕರಿ+ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ "ಅವ್ಯಯೀಭಾವಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು "ಅವ್ಯಯಾದಾಪ್ ಸುಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಪ್'ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಎಲ್ಲ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಕರಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸಂಕ್ಷಾರ್ಥ)

ಸೂತ್ರ- 913. ಅವ್ಯಯೀಭಾವಶ್ಚ (2-4-18)

ವೃತ್ತಿ : ಅಯಂ ನಪುಂಸಕಂ ಸ್ಯಾತ್ | ಗಾಃ ಪಾತಿತಿ ಗೋಪಾಃ ತಸ್ಮಿನ್ ಇತಿ ಅಧಿಗೋಪಮ್ |

ಪದಜ್ಯೇದಃ ಅವ್ಯಯೀಭಾವಃ, ಚ |

ಅನುವೃತ್ತಿ: ಸ ನಪುಂಸಕಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಪುಂಸಕಂ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ : ಅವ್ಯಯೀಭಾವ ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ ಅದಕ್ಕೆ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾಗುವುದು.

ಉದಾ: ಅಧಿಗೋಪಮ್: ಗೋಪಾಃ (ಗೋವುಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥ) ಎಂಬುದು ಆಕಾರಾಂತ ಗೋಪಾ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದ ರೂಪವು ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥವಾದ ಸಪ್ತಮಿಯಲ್ಲಿ ಅಧಿ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯವು "ಅವ್ಯಯಮ್... ವಚನೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗೋಪಾ+ಜಿ ಎಂಬ ಸುಬಂತದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಅಧಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಜನಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅಧಿಗೋಪಾ ಎಂದಾಗಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವ್ಯಯಭಾವವು ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಇರಬೇಕಾಗಿದ್ದರಿಂದ "ಹೃಸ್ವೋ ನಪುಂಸಕೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಹ್ರಸ್ವ' ಬಂದು 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ 'ಅಂ' ಆದೇಶವು ಬಂದು 'ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪೂರ್ವರೂಪವು' ಬಂದು ಅಧಿಗೋಪಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಸುಪ್‌ಗೆ ಲುಕ್-ನಿಷೇಧವನ್ನು ಮತ್ತು ಅಮ್-ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 914. ನಾವ್ಯಯೀಭಾವಾದತೋಮ್ವಪಞ್ಚಮ್ಯಾಃ (2-4-83)

ವೃತ್ತಿ: ಅದನ್ತಾತ್ ಅವ್ಯಯೀಭಾವಾತ್ ಸುಪಃ ನ ಲುಕ್, ತಸ್ಯ ಪಞ್ಚಮೀಂ ವಿನಾ ಅಮ್-ಆದೇಶಃ ಚ ಸ್ಯಾತ್ | ಗಾಃ ಪಾತಿತಿ ಗೋಪಾಃ ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಅಧಿಗೋಪಮ್ |

ಪದಜ್ಯೇದಃ ನ, ಅವ್ಯಯೀಭಾವಾತ್, ಅತಃ, ಅಮ್, ತು, ಅಪಞ್ಚಮ್ಯಾಃ |

ಅನುವೃತ್ತಿ: ಅವ್ಯಯೀಭಾವಾದುಪ್ಪಸಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪಃ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು ಣ್ಯತ್ಯುಕ್ತಿಯಾರ್ಷಃ ಇತೋಯೂನಿ ಲುಗಣಿ ಇತೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ: ಅದನ್ತವಾದ ಅವ್ಯಯೀಭಾವದ ನಂತರ ಇರುವ ಸುಪ್‌ಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಪಂಚಮೀವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅಮ್ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪಂಚಮೀವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಆತ್, ಭ್ಯಾಮ್ ಮತ್ತು ಭಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸೇರಿಸಲಾಗಿ ಅಧಿಗೋಪಾತ್, ಅಧಿಗೋಪಾಭ್ಯಾಮ್, ಅಧಿಗೋಪಭ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುವವು.

(ಬಹುಳ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಅಮ್ ಭಾವವನ್ನು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ -915. ತೃತೀಯಾಸಪ್ರಮೋಖಕಮ್ (2-4-84)

ವೃತ್ತಿ: ಅದನ್ತಾತ್ ಅವ್ಯಯಿಭಾವಾತ್ ತೃತೀಯಾ-ಸಪ್ರಮೋಃ ಬಹುಳಮ್ ಅಮ್ ಭಾವಃ ಸ್ಯಾತ್ | ಅಧಿಗೊಪಮ್, ಅಧಿಗೊಪೇನ, ಅಧಿಗೋಪೇ ವಾ | ಕೃಷ್ಣಸ್ಯ ಸಮೀಪಮ್

ಉಪಕೃಷ್ಣಮ್ | ಮದ್ರಾಣಾಂ ಸಮ್ರವೃದ್ಧಿಃ-ಸುಮದ್ರಮ್ | ಯವನಾನಾಮ್ ವೃದ್ಧಿಃ ದುರ್ಯವನಮ್ | ಮಕ್ಷಿಕಾಣಾಂ ಅಭಾವಃ ನಿರ್ಮಕ್ಷಿಕಮ್ | ಹಿಮಸ್ಯ ಅತ್ಯಯಃ ಅತಿಹಿಮಮ್ | ನಿದ್ರಾಸಂಪ್ರತಿ ನ ಯುಜ್ಯತೇ ಇತಿ ಅತಿನಿದ್ರಮ್ | ಹರಿ ಶಬ್ದಸ್ಯ ಪ್ರಕಾಶಃ ಇತಿಹರಿ | ವಿಷ್ಣೋಃಪಶ್ಚಾತ್-ಅನುವಿಷ್ಣು | ಯೋಗ್ಯತಾ-ವೀಪ್ಸಾ-ಪದಾರ್ಥ-ಅನತಿವೃತ್ತಿ-ಸಾದೃಶಾನಿ ಯಥಾರ್ಥಃ ರೂಪಸ್ಯ ಯೋಗ್ಯಮ್ ಅನುರೂಪಮ್ | ಅರ್ಥಮ್ ಅರ್ಥಮ್ ಪ್ರತಿ-ಪ್ರತ್ಯರ್ಥಮ್ | ಶಕಿಮ್ ಅನತಿ ಕ್ರಮ್ಯ-ಯಥಾ ಶಕ್ತಿ |

ಪ.ಚ್ಛೇ- ತೃತೀಯಾ, ಸಪ್ರಮೋಃ, ಬಹುಳಮ್ |

ಅ.ವೃ-ನಾವ್ಯಯೀಭಾವಾದತೋವೃತ್ತಪಞ್ಚಮ್ಯಾಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವ್ಯಯಿಭಾವಾತ್, ಅತಃ ಮತ್ತು ಅಮ್ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ: ಅದನ್ತವಾದ (ಹ್ರಸ್ವ ಅಕಾರಾತ್ಮವಾದ) ಅವ್ಯಯಿಭಾವದ ನಂತರ ತೃತೀಯಾ, ಸಪ್ರಮೀ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಹುಳ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಸಹ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ-ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 916. ಅವ್ಯಯೀಭಾವೇ ಚಾಕಾಲೇ (6-3-81)

ವೃತ್ತಿ: ಸಹಸ್ಯ ಸ ಸ್ಯಾತ್ ಅವ್ಯಯೀಭಾವೇ ನ ತು ಕಾಲೇ | ಹರೇಃ ಸಾದೃಶ್ಯಂ ಸಹರಿ ಜ್ಯೇಷ್ಠಸ್ಯ ಅನುಪೂರ್ವ್ಯೋಣಇತಿ ಅನುಜ್ಯೇಷ್ಠಮ್ | ಚಕ್ರೇಣಯುಗಪತ್ ಸಚಕ್ರಮ್ | ಸದೃಶಃ ಸಖ್ಯಾ ಸಸಖಿ | ಕ್ಷತ್ರಾಣಾಂ ಸಮೃತ್ತಿಃ ಸಕ್ಷತ್ರಮ್ | ತೃಣಮಪಿ ಅಪರಿತ್ಯಜ್ಯ ಸತ್ಯಣಮತ್ತಿ | ಅಗ್ನಿಗ್ನಸ್ತಪರ್ಯನ್ತಮಧೀತೇ ಸಾಗ್ನಿ |

ಪದಚ್ಛೇದ : ಅವ್ಯಯೀಭಾವೇ ಚ ಅಕಾಲೇ |

ಅ.ವೃ:ಸಹಸ್ಯ ಸ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಹಸ್ಯ ಸ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ : ಕಾಲವಾಚಕ ಶಬ್ದವು ಉತ್ತರಪದವಾಗಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅವ್ಯಯೀಭಾವ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸಹ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ವಿಧಿ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 917. ನದೀಞ್ಚಿ (2-1-20)

ವೃತ್ತಿ : ನದೀಭಿಃ ಸಹ ಸಂಖ್ಯಾ ಸಮಸ್ಯತೇ

ವಾರ್ತಿಕ : ಸಮಾಹಾರೇಚಾಯಮಿಷ್ಯತೇ | ಪಞ್ಚಗಜ್ಜಮ್ | ದ್ವಿಯಮುನಮ್ |

ಪ.ಚ್ಛೇ : ನದೀಭಿಃ, ಚ |

ಅನುವೃತ್ತಿ : ಸಂಖ್ಯಾ ವಂಶ್ಯೇನ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಖ್ಯಾ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಪ್, ಸಹಸುಪಾ, ಪ್ರಾಕೃಡಾರಾತ್ಸಮಾಸಃ ಮತ್ತು ಅವ್ಯಯೀಭಾವಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ : ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಸುಬಂತ ಶಬ್ದಗಳ ಜೊತೆಗೆ ನದೀವಾಚಕ ಸುಬಂತಶಬ್ದಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ಅದು ಅವ್ಯಯೀಭಾವಸಮಾಸವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.

(ತದ್ಧಿತಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 918. ತದ್ಧಿತಾಃ (4-1-76)

ವೃತ್ತಿ : ಅಪಞ್ಚಮಸಮಾಪ್ತೇಃ ಅಧಿಕಾರೋಽಯಮ್ |

ಅರ್ಥ : ಪಂಚಮಾಧ್ಯಾಯದ ಸಮಾಪ್ತಿಯವರೆಗೆ ತದ್ಧಿತಸಂಜ್ಞೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

(ಸಮಾಸಾಂತದಲ್ಲ ಟಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 919. ಅವ್ಯಯೀಭಾವೇ ಶರತ್ಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ (5-4-107)

ವೃತ್ತಿ : ಶರದಾದಿಭ್ಯಃ ಟಚ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸಮಾಸಾಂತಃ ಅವ್ಯಯೀಭಾವೇ | ಶರದಃ ಸಮೀಪಮ್ ಉಪಶರದಮ್ | ಪ್ರತಿ ವಿಪಾಶಮ್ |

ಗಣಸೂತ್ರಮ್ : ಜರಾಯಾಃ ಜರಶ್ಚ | ಉಪಜರಸಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ

ಅನುವೃತ್ತಿ : ರಾಜಾಹಸ್ಸಖಿಭ್ಯಶ್ಚ ಟಚ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಚ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತದ್ಧಿತಾಃ, ಸಮಾಸಾಂತಾಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ, ಪರಶ್ಚ, ಜ್ಯಾಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಅವ್ಯಯೀಭಾವದಲ್ಲಿ ಶರತ್ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಸಮಾಸದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ 'ಟಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ : ಉಪಶರದಮ್ | (ಶರದ್ ಯತುಮನ್ನು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ಯತು)

(ಸಮಾಸಾಂತದಲ್ಲ ಟಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 920. ಅನನ್ತಾಃ (5-4-108)

ವೃತ್ತಿ : ಅನನ್ತಾತ್ ಅವ್ಯಯೀಭಾವಾತ್ ಟಚ್ ಸ್ಯಾತ್ |

ಪದಚ್ಛೇದ : ಅನಃ, ಚ |

ಅನುವೃತ್ತಿ : "ರಾಜಾಹಸ್ಸಖಿಭ್ಯಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಚ್' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಅವ್ಯಯೀಭಾವೇ ಶರತ್ಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ 'ಅವ್ಯಯೀಭಾವಾತ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತದ್ಧಿತಾಃ, ಸಮಾಸಾಂತಾಃ, ವೃತ್ತಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- ಅನ್ನನ್ನವಾದ ಅವ್ಯಯೀಭಾವದ ನಂತರ ಸಮಾಸಾಂತದಲ್ಲಿ ತದ್ಧಿತಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಟಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಫ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಶಬ್ದದ ಟ ಗೆ ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 921. ನಸ್ತದ್ಧಿತೇ|| (6-4-144)

ವೃತ್ತಿ : ನಾನ್ತಸ್ಯ ಭಸ್ಯ ಟೀಃ ಲೋಪಃ ತದ್ಧಿತೇ | ಉಪರಾಜಮ್, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಮ್ | ಪದಚ್ಛೇದ : ನಃ ತದ್ಧಿತೇ |

ಅನುವೃತ್ತಿ : “ಟೀಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ಮತ್ತು “ಅಲ್ಲೋಪೋ ಅನಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಭಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ : ತದ್ಧಿತವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ನಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದದ ‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ‘ಟ’ ಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ : ಉಪರಾಜಮ್ |

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಟಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 922. ನಪುಂಸಕಾದನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್|| (5-4-109)

ವೃತ್ತಿ : ಅನ್ನನ್ನಮ್‌ಯತ್‌ಕ್ಷೀಬಂತದನ್ಯತ್‌ಅವ್ಯಯೀಭಾವಾತ್‌ಟಚ್ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ | ಉಪಚರ್ಮಮ್ | ಉಪಚರ್ಮ |

ಪದಚ್ಛೇದ : ನಪುಂಸಕಾತ್, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ |

ಅನುವೃತ್ತಿ : ಅನಶ್ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಃ ಎಂಬ ಪದವು ,ಅವ್ಯಯೀಭಾವೇ ಶರತ್ಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರಿಣಾಮಮಾಡಿ ಅವ್ಯಯೀಭಾವಾತ್ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಮತ್ತು ರಾಜಾಹಸ್ಸಖಿಭ್ಯಶ್ಚಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಚ್ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ತದ್ಧಿತಾಃ, ಸಮಾಸಾಂತಾಃ ಇವು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ. ಅನ್ನನ್ನವಾದ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗಾಂತ ಅವ್ಯಯೀಭಾವದ ನಂತರ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ತದ್ಧಿತಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಟಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ : ಉಪಚರ್ಮಮ್ | ಉಪಚರ್ಮ |

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಟಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 923. ಝಯಃ|| (5-4-111)

ವೃತ್ತಿ : ಝಾನ್ತಾತ್‌ಅವ್ಯಯೀಭಾವಾತ್‌ ಟಚ್ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ | ಉಪಸಮಿಧಮ್ | ಉಪಸಮಿತ್ |

ಅನುವೃತ್ತಿ : “ಅವ್ಯಯೀಭಾವೇ ಶರತ್ಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ‘ಅವ್ಯಯೀಭಾವಾತ್’ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು “ರಾಜಾಹಸ್ಸಖಿಭ್ಯಶ್ಚಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಟಚ್’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ,

1200

ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀ-ಉತ್ತರಾರ್ಧ

ತದ್ಧಿತಾಃ, ಸಮಾಸಾನ್ತಾಃ ಇವು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ : ಝಯ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ ವರ್ಣವನ್ನು ಅಂತದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ಅವ್ಯಯೀಭಾವದ ನಂತರ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ತದ್ಧಿತ 'ಟಜ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ : ಉಪಸಮಿಧಮ್ |ಉಪಸಮಿತ್ |

ಅವ್ಯಯೀಭಾವ ಸಮಾಸ (39) ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು

ಪ್ರಕರಣ-40: ತತ್ಪುರುಷಃ

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 924-966 ವರೆಗೆ)

(ತತ್ಪುರುಷ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 924- ತತ್ಪುರುಷಃ (2-1-22)

ವೃತ್ತಿ:- ಅಧಿಕಾರೋಽಯಂ ಪ್ರಾಕ್ ಬಹುವ್ರೀಹೇಃ.

ಅರ್ಥ:- ಈ ಸೂತ್ರವು 'ಶೇಷೋ ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ವರೆಗೆ, ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಚಲಾಯಿಸುತ್ತದೆ.

(ತತ್ಪುರುಷ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-925 ದ್ವಿಗುಚ್ಛ (2-1-23)

ವೃತ್ತಿ:- ದ್ವಿಗುರಪಿ ತತ್ಪುರುಷ-ಸಂಜ್ಞಕಃ ಸ್ಯಾತ್ |

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ದ್ವಿಗುಃ, ಚ |

ಅ.ವೃ:- ತತ್ಪುರುಷ ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ:- ದ್ವಿಗುವೂ ಸಹ ತತ್ಪುರುಷ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. 'ಸಂಖ್ಯಾಪೂರ್ವೋ ದ್ವಿಗುಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ದ್ವಿಗು ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ದ್ವಿಗು ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾ:- ಪಂಚವಟೀ, ದ್ವ್ಯಂಗುಲಮ್ ಮೊದಲಾದ ದ್ವಿಗು ಸಮಾಸಗಳು ತತ್ಪುರುಷವೇ.

(ದ್ವಿತೀಯಾ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-926. ದ್ವಿತೀಯಾ ಶ್ರಿತಾತೀತಪತಿತಗತಾತ್ಯಸ್ತಪ್ರಾಪ್ತಾನ್ವೈ (2-1-24)

ವೃತ್ತಿ:- ದ್ವಿತೀಯಾಂತಂ ಶ್ರಿತಾದಿಪ್ರಕೃತಿಕ್ಕೈಃ ಸುಬಂತ್ಯೈ ಸಹ ವಾಸಮಸ್ಯತೇ | ಸ ಚ ತತ್ಪುರುಷಃ | ಕೃಷ್ಣಂಶ್ರಿತಃ ಕೃಷ್ಣಶ್ರಿತಃ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಪ.ಚ್ಛೇ:-ದ್ವಿತೀಯಾ, ಶ್ರಿತಾತೀತ-ಪತಿತ-ಗತ-ಅತ್ಯಸ್ತ-ಪ್ರಾಪ್ತಾನ್ವೈ |

ಅ.ವೃ:- 'ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತೇ ಪರಾಂಗವತ್ ಸ್ವರೇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು ಸಹ ಸುಪಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪಾ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸಃ ಮತ್ತು ತತ್ಪುರುಷಃ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:-ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸಮರ್ಥವಾದ ಸುಬಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಶ್ರಿತ, ಅತೀತ, ಪತಿತ, ಗತ, ಅತ್ಯಸ್ತ, ಪ್ರಾಪ್ತ, ಆಪನ್ನ ಇವುಗಳನ್ನು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಸುಬಂತ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಸಮಾಸ ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಇಂತಹ ಸಮಾಸವು ತತ್ಪುರುಷ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

ಉದಾ:- ಕೃಷ್ಣಶ್ರಿತ (ಕೃಷ್ಣನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ ವ್ಯಕ್ತಿ): ಕೃಷ್ಣಂ ಶ್ರಿತಃ ಎಂಬುದು

ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ ಕೃಷ್ಣ+ಅಮ್+ಶ್ರಿತ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದು ದ್ವಿತೀಯಾ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಪದವಾದ ಕೃಷ್ಣ+ಅಮ್ ಮತ್ತು ಶ್ರಿತ ಮೊದಲಾದ ಪದಗಳನ್ನು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಶಬ್ದವು ಸೇರಿ ಸಮರ್ಥ ಸುಬಂತವಾಗುತ್ತದೆ. (ಶ್ರಿತ+ಸು) ಸಮಾಸವಾಗುವಾಗ ಕೃಷ್ಣ+ಅಮ್+ಶ್ರಿತ+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಇದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್‌ಗಳಿಗೆ ಲುಕ್ (ಲೋಪ) ಬಂದು ಕೃಷ್ಣ+ಶ್ರಿತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಥಮಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಅದರಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಶಬ್ದವು ಕೃಷ್ಣ ಎಂದಿದೆ ಪ್ರಥಮಾ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಂ ಸಮಾಸ ಉಪಸರ್ಜನಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಉಪಸರ್ಜನಂ ಪೂರ್ವಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃಷ್ಣ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವು ಬಂದು ಕೃಷ್ಣಶ್ರಿತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಕೃಷ್ಣಶ್ರಿತಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದ ಶಬ್ದಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಅತೀತ-ದುಃಖಾತೀತಃ ವಿಗ್ರಹ-ದುಃಖಂ ಅತೀತಃ ದುಃಖಾತೀತಃ

ಗ್ರಾಮಮ್ ಗತಃ ಗ್ರಾಮಗತಃ

ಅತ್ಯಸ್ತ :- ಗ್ರಾಮಂ ಅತ್ಯಸ್ತಃ ಗ್ರಾಮಾತ್ಯಸ್ತಃ

ಪ್ರಾಪ್ತ ಗ್ರಾಮಂ ಪ್ರಾಪ್ತಃ ಗ್ರಾಮಪ್ರಾಪ್ತಃ

ಅಪನ್ನ-ಸಂಶಯಂ ಆಪನ್ನಃ ಸಂಶಯಾಪನ್ನಃ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

(ತೃತೀಯಾ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-927 ತೃತೀಯಾ ತತ್ಪುರುಷಾರ್ಥೇನ ಗುಣವಚನೇನ (2-1-30)

ವೃತ್ತಿ:- ತೃತೀಯಾಂತಂ ತೃತೀಯಾಂತಾರ್ಥಕೃತಗುಣವಚನೇನ ಅರ್ಥೇನ ಚ ಸಹ ವಾ ಪ್ರಾಗ್ವತ್ | ಶಂಕುಲಯಾ ಖಂಡಃ-ಶಂಕುಲಾಖಂಡಃ | ಧಾನ್ಯೇನಾರ್ಥೋ ಧಾನ್ಯಾರ್ಥಃ | ತತ್ಪ್ರತೇತಿ ಕಿಮ್? ಅಕ್ಷಾ ಕಾಣಃ ||

ಅ.ವ್ಯ:- ಸಮಾಸಃ, ಸುಪ್, ಸಹ ಸುಪಾ, ವಿಭಾಷಾ ತತ್ಪುರುಷಃ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ:- ತೃತೀಯಾಂತ ಶಬ್ದವು ತೃತೀಯಾಂತವಾದ ಪದದ ಅರ್ಥದಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಗುಣವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೂ ಮತ್ತು ಅರ್ಥ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೂ ಸಮಾಸವಾಗುವುದು. ಅದನ್ನು ತೃತೀಯಾ ತತ್ಪುರುಷವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಉದಾ:- ಶಂಕುಲಾಖಂಡಃ (ಕತ್ತರಿಯಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ತುಂಡು): ಶಂಕುಲಯಾ ಖಂಡಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಶಂಕುಲಯಾ ಎಂಬ ತೃತೀಯಾಂತ

ಪದದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುವ ಶಂಕುಲೆಯಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಸಮಾಸವಿಧಾಯಕವಾದ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾ ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮಾ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಶಂಕುಲಾ+ಟಾಪ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪೂರ್ವ ನಿಪಾತವಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಮತ್ತೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಶಂಕಲಾಖಂಡ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಧಾನ್ಯೇನಾರ್ಥೋ ಧಾನ್ಯಾರ್ಥ (ಧಾನ್ಯದಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನ):- ಧಾನ್ಯೇನ ಅರ್ಥಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಧಾನ್ಯ+ಟಾ+ಅರ್ಥ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾಂತವಾದ ಧಾನ್ಯೇನ (ಧಾನ್ಯ+ಟಾ) ಎಂಬ ಪದವು ಸುಬಂತವಾದ ಅರ್ಥ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ ಧಾನ್ಯ+ಟಾ+ಅರ್ಥ+ಸು ಎಂಬುದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಪ್'ಗೆ ಲುಕ್ ಧಾನ್ಯ+ಅರ್ಥ ಎಂದು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಥಮಾ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಧಾನ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವನಿಪಾತವಾದ ಮೇಲೆ ಧಾನ್ಯಾರ್ಥ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಧಾನ್ಯಾರ್ಥಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ತತ್ಪ್ರತೇನ ಕಿಮ್? ಅಕ್ಷಾ ಕಾಣಃ :- ತತ್ಪ್ರತ ಎಂದು ಏಕೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ ಅಕ್ಷಾ ಕಾಣಃ ಎಂಬುದು ಉತ್ತರ ಇಲ್ಲಿ ತತ್ಪ್ರತಾರ್ಥ (ಅದರಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು) ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಅಕ್ಷಾ ಕಾಣಃ ಎಂದೇ ಉಳಿದಿದೆ. ಸಮಾಸವಾಗಲಿಲ್ಲ (ಅಕ್ಷಾ ಕಾಣಃ ಎಂದಾಗಿಲ್ಲ) (ಕುರುಡನಕ್ಕೆ ರೋಗಗಳು ಕಾರಣ; ಕಣ್ಣು ಕಾರಣವಲ್ಲ).

(ತೃತೀಯಾ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ- 928 ಕರ್ತೃ ಕರಣೇ ಕೃತಾ ಬಹುಲಮ್ (2-1-32)

ವೃತ್ತಿ:- ಕರ್ತರಿ ಕರಣೇ ಚ ತೃತೀಯಾ ಕೃದನ್ತೇನ ಬಹುಲಮ್ ಪ್ರಾಗ್ವತ್ | ಹರಿಣಾ ತ್ರಾತಃ ಹರಿತ್ರಾತಃ | ನಖೈಃ ಭಿನ್ನಃ ನಖಿಭಿನ್ನಃ |

ಪರಿಭಾಷಾ:- ಕೃದ್ ಗ್ರಹಣೇ ಗತಿ-ಕಾರಕ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಪಿ ಗ್ರಹಣಂ | ನಖೈರ್ಭಿನ್ನಃ |

ಅ.ವ್ಯ:- ತೃತೀಯಾ ತತ್ಪ್ರತಾರ್ಥೇನ ಗುಣವಚನೇನ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತೃತೀಯಾ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸಃ ಸುಪ್ ಸಹ ಸುಪಾ ವಿಭಾಷಾ ಮತ್ತು ತತ್ಪುರುಷಃ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಕರ್ತೃ ಮತ್ತು ಕರಣಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಆಗುವ ತೃತೀಯಾಂತ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದವು ಕೃದಂತ ಪ್ರಕೃತಿಕ ಸುಬಂತ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಬಹುಲಭಾವದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ಸಮಾಸವು ತತ್ಪುರುಷವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಹರಿಣಾ ತ್ರಾತಃ ಹರಿತ್ರಾತಃ(ಹರಿಯಿಂದ ರಕ್ಷಿತನಾದವನು) ಹರಿಣಾ ತಾತಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಹರಿ+ಟಾ+ತ್ರಾತ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಹರಿ+ಟಾ ಎಂಬ ಪದವು ತ್ರಾತ+ಸು ಎಂಬ ಸಮರ್ಥ ಪದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಈಗ ಹರಿ+ಟಾ+ತ್ರಾತ+ಸು ಎಂಬುದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿದೆ. ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಎರಡು ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೂ ಲುಕ್ ಬಂದು ಹರಿ+ತ್ರಾತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ ಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯ ಶಬ್ದವಿದೆ (ತೃತೀಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತ್ಯಂತವಾಗಿದೆ) ಅದರಿಂದ ಸೂಚಿತವಾದ ಹರಿ ಶಬ್ದವು ಉಪಸರ್ಜನವಾಗಿದೆ. ಇದು ಪೂರ್ವನಿಪಾತದಲ್ಲಿದ್ದು ಹರಿತ್ರಾತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಸುಬಂತವಾದಾಗ ಹರಿತ್ರಾತಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ನಖೈಭಿನ್ನಃ ನಖಿಭಿನ್ನಃ (ಉಗುರುಗಳಿಂದ ಭೇದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ) : ನಖೈಃ ಭಿನ್ನಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ನಖ+ಭಿಸ್+ಭಿನ್ನ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಇದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಈ ಸಮರ್ಥ ಪದವು ಭಿನ್ನ+ಸು ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ ನಖ+ಭಿಸ್+ಭಿನ್ನ+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೂ ಲುಕ್ ಬಂದು ನಖ+ಭಿನ್ನ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ನಿದಿಷ್ಟವಾದ ತೃತೀಯಾ ಶಬ್ದದಿಂದ

ನಿದಿಷ್ಟವಾದ ನಖ+ಭಿಸ್ ಎಂಬುದು ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಸಮಾಸ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ನಖ+ಭಿಸ್+ಭಿನ್ನ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಎರಡು ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ನಖ+ಭಿನ್ನ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಎಂಬ ಪ್ರಥಮಾ ನಿದಿಷ್ಟವಾದ ನಖಿಭಿನ್ನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನವಾಗಿ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ನಖಿಭಿನ್ನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ನಖಿಭಿನ್ನ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಿಭಾಷಾ: ಕೃದ್ ಗ್ರಹಣೇ ಗತಿಕಾರಕ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಪಿ ಗ್ರಹಣಮ್ | ನಖಿನಿರ್ಭಿನ್ನಃ

ಅರ್ಥ:- ಕೃದಂತ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದಾಗ ಗತಿ ಮತ್ತು ಕಾರಕಗಳನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಕೃದಂತವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಗತಿ ಮತ್ತು ಕಾರಕ ಪದಗಳ ಜೊತೆಗೂ ಸಮಾಸ ಮಾಡಬಹುದು ಎಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ನಖೈಃ ನಿರ್ಭಿನ್ನಃ ನಖಿನಿರ್ಭಿನ್ನಃ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಕರ್ತೃ ಕರಣೇ ಕೃತಾ ಬಹುಲಮ್) ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನ ಎಂಬುದು ಕೃದಂತವಾಗಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ನಿರ್ ಎಂಬ ಗತಿ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ನಖೈಃ ನಿರ್ಭಿನ್ನಃ ಎಂಬ ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವು ನಖ+ಭಿಸ್+ನಿರ್ಭಿನ್ನ+ಸು ಎಂಬ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ

ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ನಖಿನಿರ್ಭಿನ್ನಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. (ಕಾರಕಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡಬೇಕಾಗಿತ್ತು ಲ. ಕೌಮುದಿಯಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿಲ್ಲ)

(ಚತುರ್ಥೀ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-929 ಚತುರ್ಥೀ ತದರ್ಥಾರ್ಥ ಬಲಹಿತ ಸುಬರಕ್ಷಿತ್ಯಃ (2-1-36)

ವೃತ್ತಿ: ಚತುರ್ಥ್ಯಂತಾರ್ಥಾಯ ಯತ್ ತದ್ವಾಚಿನಾ ಅರ್ಥಾದಿಭಿಶ್ಚ ಚತುರ್ಥ್ಯಂತಂ ವಾ ಪ್ವಾತ್ | ಯೂಪಾಯ ದಾರು ಯೂಪದಾರು | ತದರ್ಥೇನ ಪ್ರಕೃತಿ ವಿಕೃತಿಭಾವ ಏವೇಷ್ಟಃ | ತೇನೇಹ ನ-ರಂಧನಾಯ ಸ್ಥಾಲೀ |

ವಾರ್ತಿಕ: (ಅರ್ಥೇನ ನಿತ್ಯಸಮಾಸೋ ವಿಶೇಷಲಿಂಗತಾ ಚೇತಿ ವಕ್ರವ್ಯಮ್) ದ್ವಿಜಾರ್ಥಃ ಸೂಪಃ | ದ್ವಿಜಾರ್ಥಾ ಯವಾಗೂಃ | ದ್ವಿಜಾರ್ಥಂ ಪಯಃ | ಭೂತ-ಬಲಿಃ | ಗೋಹಿತಮ್ | ಗೋಸುಖಮ್ | ಗೋರಕ್ಷಿತಮ್ ||

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ಚತುರ್ಥೀ, ತದರ್ಥಾರ್ಥ ಬಲಿ-ಹಿತ-ಸುಖ-ರಕ್ಷಿತ್ಯಃ |

ಅ.ವ್ಯ:- ಸಮಾಸಃ, ತತ್ಪುರುಷಃ, ಸುಪ್, ಸಹ, ಸುಪಾ, ವಿಭಾಷಾ ಇವುಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿವೆ ಮತ್ತು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳೂ ಆಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಪ್ರತ್ಯಯ ಗ್ರಹಣೇ ತದಂತಾಃ ಗ್ರಾಹ್ಯಾಃ ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಚತುರ್ಥೀ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಚತುರ್ಥ್ಯಂತವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕು. ತದರ್ಥ ಎಂಬ ಪದದಲ್ಲಿ ತಚ್ಛಬ್ದದಿಂದ ಚತುರ್ಥ್ಯಂತ ಪದವು ಸ್ವೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಚತುರ್ಥ್ಯಂತ ಪದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಿ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಪದವೆಂದು ಅರ್ಥವು ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥ್ಯಂತವು ಮತ್ತು ಚತುರ್ಥ್ಯಂತಾರ್ಥದ (ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ಪದದ) ಜೊತೆಗೂ ಅರ್ಥ ಬಲಿ-ಹಿತ-ಸುಖ-ರಕ್ಷಿತ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಜೊತೆಗೂ ಸಮಾಸವಾಗುದು. ಇಂತಹ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: ಯೂಪದಾರು (ಯೂಪಸ್ತಂಭಕ್ಕಾಗಿರುವ ಕಟ್ಟಿಗೆ): ಯೂಪಾಯ ದಾರು ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಯುಪ+ಜೀ+ದಾರು+ಸು ಎಂಬುದು ಆಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಯುಪ+ಜೀ ಇದು ಚತುರ್ಥ್ಯಂತ ಪದವಾಗಿದೆ. ದಾರು+ಸು ಎಂಬುದು ಸಮರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಲೋಪವಾಗಿ ಯುಪ+ದಾರು ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಯೂಪ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪೂರ್ವನಿಪಾತವಾದ ಮೇಲೆ ಯೂಪದಾರು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಸ್ವಮೋರ್ನನಂಪುಸಕಾತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್ ಬಂದು ಯೂಪದಾರು ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ತದರ್ಥೇನ ಪ್ರಕೃತಿ ವಿಕೃತಿಭಾವ ಏವೇಷ್ಟಃ, ತೇನೇಹ ನ-ರಂಧನಾಯ ಸ್ಥಾಲೀ:-

ಇಲ್ಲಿ ದಾರು ಎಂಬುದು ಪ್ರಕೃತಿ, ಯೂಪ ಎಂಬುದು ವಿಕೃತಿ (ಕಾರ್ಯ) ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ರಂಧನಾಯ ಸ್ಥಾಲೀ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಡುಗೆಗಾಗಿ ಪಾತ್ರೆ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿ ವಿಕೃತಿ ಭಾವಗಳು ಇಲ್ಲ ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಅರ್ಥೇನ ನಿತ್ಯಸಮಾಸೋ ವಿಶೇಷ್ಯ ಲಿಂಗತಾ ಚೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್:- ಅರ್ಥ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ನಿತ್ಯ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ವಿಶೇಷಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಲಿಂಗವು ಪರಿವರ್ತನೆಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ದ್ವಿಜಾರ್ಥಃ ಸೂಪಃ (ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗಾಗಿ ಸೊಪ್ಪಿನ ಪಲ್ಲೆ) ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆದುದರಿಂದ ನಿತ್ಯ ಸಮಾಸವೇ ಆಗಬೇಕೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ಈ ವಾರ್ತಿಕವು ಹೊರಟಿದೆ. ಪರವತ್‌ಲಿಂಗಮ್ ದ್ವಂದ ತತ್ಪುರುಷಯೋ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದದ ಲಿಂಗವೇ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸದ ನಂತರ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಆ ನಿಯಮವು ಅರ್ಥ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ವಿಶೇಷ್ಯದ ಲಿಂಗದಂತೆ ಲಿಂಗವು ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿಜಾಯ ಅಯಮ್ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ದ್ವಿಜ+ಜೀ+ಅರ್ಥ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತ್ತು ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ನಿತ್ಯ ಸಮಾಸವಾಗಿ ವಿಶೇಷ್ಯದ ಲಿಂಗವೇ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ದ್ವಿಜ+ಅರ್ಥ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥಿ ಎಂಬ ಪ್ರಥಮಾ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ದ್ವಿಜ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪೂರ್ವ ನಿಪಾತವಾದ ಮೇಲೆ ಸರ್ವಣದೀರ್ಘದಿಂದ ದ್ವಿಜಾರ್ಥ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂಪಃ ಎಂಬುದು ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶೇಷ್ಯಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ದ್ವಿಜಾರ್ಥಃ ಸೂಪಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ದ್ವಿಜಾರ್ಥಾ ಯವಾಗೂಃ ದ್ವಿಜಾರ್ಥಂ ಪಯಃ:- (ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗಾಗಿ ಗಂಜೆ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗಾಗಿ ಹಾಲು):- ಇಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ್ಯವಾಚಕವಾದ ಯವಾಗೂಃ ಶಬ್ದವು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಅರ್ಥ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸಹೊಂದಿರುವ ದ್ವಿಜಾರ್ಥ ಶಬ್ದವು ದ್ವಿಜಾರ್ಥಾ ಎಂದು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಹಿಂದಿನಂತೆ ನಡೆದಿದೆ. ದ್ವಿಜಾರ್ಥಂ ಪಯಃ ಎಂಬುದು ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ:- ಭೂತಬಲಿಃ (ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗಾಗಿ ಆಹಾರ) ಭೂತೇಭ್ಯಃ ಬಲಿಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಭೂತ ಭ್ಯ+ಬಲಿ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಚತುರ್ಥ್ಯಂತವಾದ ಭೂತೇಭ್ಯಃ ಎಂಬುದು ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದವಾದ ಬಲಿ+ಸು ಎಂಬುದರದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಭೂತ+ಬಲಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. (ಚತುರ್ಥಿ) ಪ್ರಥಮಾ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಭೂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪೂರ್ವನಿಪಾತವಾದ ಮೇಲೆ ಭೂತಬಲಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಭೂತಬಲಿಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ

ಗೋಹಿತಮ್ | ಗೋಸುಖಮ್ | ಗೋರಕ್ಷಿತಮ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಪಂಚಮೀ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-930 ಪಞ್ಚಮೀ ಭಯೇನ (2-2-37)

ವೃತ್ತಿ:-ಚೋರಾದ್ ಭಯಂ ಚೋರಭಯಮ್ |

ಅ.ವ್ಯ:- ಸಮಾಸಃ, ತತ್ಪುರುಷಃ, ಸುಪ್, ಸಹಸುಪಾ, ವಿಭಾಷಾ ಇವುಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿವೆ ಮತ್ತು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳೂ ಆಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಪಂಚಮ್ಯಂತ ಶಬ್ದವು ಸಮರ್ಥವಾದ ಸುಬಂತದ ಭಯವಾಚಕ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪಂಚಮೀ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಥಮಾಂತವಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ (ಪಂಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ) ಶಬ್ದವು ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಚೋರಭಯಮ್ (ಕಳ್ಳನಿಂದ ಅಂಜಿಕೆ):- ಚೋರಾತ್ ಭಯಮ್ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಚೋರ ಜಸಿ+ಭಯ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಚೋರ+ಜಸಿ ಎಂಬುದು ಪಂಚಮ್ಯಂತ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಇದು ಸಮರ್ಥವಾದ ಭಯವಾಚಕ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಚೋರಭಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಅದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ 'ಸು'ಗೆ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಪೂರ್ವರೂಪವಾದ ಮೇಲೆ ಚೋರಭಯಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ವಿಶೇಷ:- ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಪಂತಜಲಿ ಋಷಿಗಳು ಯೋಗ ವಿಭಾಗ ಮಾಡಿ ಪಂಚಮ್ಯಂತ ಶಬ್ದವು ಯಾವ ಸುಬಂತದ ಜೊತೆಗೂ ಸಮಾಸವಾಗಬಹುದು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾಘ್ರಾತ್ ಭೀತಿಃ ವ್ಯಾಘ್ರೇ ಭೀತಿಃ ಮೊದಲಾದ ಸಮಾಸವಾಗಲು ಅವಕಾಶವಾಗಿದೆ.

(ಪಂಚಮೀ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-931 ಸೋಕಾಂತಿಕ ದೂರಾರ್ಥ ಕೃಷ್ಣಾಣಿ ಕ್ಷೇನ (2-1-39)

ಅ.ವ್ಯ:- ಪಞ್ಚಮೀ ಭಯೇನ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಞ್ಚಮೀ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸಃ ತತ್ಪುರುಷಃ ಸುಪ್ ಸಹ ಸುಪಾ ವಿಭಾಷಾ ಇವು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಸೋಕಾರ್ಥಕ (ಅಲ್ಪಾರ್ಥಕ) ಸಮೀಪಾರ್ಥಕ (ಅಂತಿಕಾರ್ಥಕ), ದೂರಾರ್ಥಕ (ದೂರ) ಮತ್ತು ಕೃಚ್ಛ ಶಬ್ದಗಳು ಪಞ್ಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯಂತವಾದಾಗ ಅವುಗಳಿಗೆ ಕ್ತ-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳ ಜೊತೆಗೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸ.

(ಪಶ್ಚಾತ್ಯುನ್ಯಾಶ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಲುಕನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ;

ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-932. ಪಶ್ಚಾತ್ಯುನ್ಯಾಶ ಸ್ತೋಕಾದಿಭ್ಯಃ (6-3-2)

ವೃತ್ತಿ:- ಅಲುಕ್ ಉತ್ತರಪದೇ ಸ್ತೋಕಾನ್ತುಕ್ತಃ | ಅನ್ತಿಕಾದಾಗತಃ | ಅಭ್ಯಾಶಾದಾಗತಃ | ದೂರಾದಾಗತಃ | ಕೃಚ್ಛಾದಾಗತಃ |

ಅ.ವ್ಯ:- ಅಲುಗುತ್ವರಪದೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಸ್ತೋಕ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಪಶ್ಚಾತ್ಯುನ್ಯಾಶ-ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಆ ಪೂರ್ವ ಪದದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಲೋಪವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. (ಅಲುಕ್ ಬರುವುದು).

ಉದಾ:- ಸ್ತೋಕಾನ್ತುಕ್ತಃ (ಸ್ವಲ್ಪದರಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆಯಾದವನು) ಸ್ತೋಕಾತ್ ಮುಕ್ತಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸ್ತೋಕ+ಜಸಿ+ಮುಕ್ತ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸ್ತೋಕಾಂತಿಕ ದೂರಾರ್ಥ ಕೃಚ್ಛಾಣಿ ಕ್ಷೇನ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ತೋಕಾರ್ಥಕ (ಸ್ವಲ್ಪವೆಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ) ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಕ್ತತ್ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಂಚಮೀ ಎಂಬ ಪ್ರಥಮಾಂತ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಶಬ್ದ ಸ್ತೋಕ+ಜಸಿ ಎಂಬುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪೂರ್ವನಿಪಾತವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸ್ತೋಕ+ಜಸಿ ಮುಕ್ತ+ಸು ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಕೃತ್‌ತದ್ವಿತ ಸಮಾಸಾಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಬೇಕಾದಾಗ ಜಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸು ಮಾತ್ರ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸ್ತೋಕಾತ್ ಮುಕ್ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಯರೋಽನುನಾಸಿಕೇಽನುನಾಸಿಕೇವಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕ ಆದೇಶ ಬಂದು ಸ್ತೋಕಾನ್ತುಕ್ತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಸ್ತೋಕಾನ್ತುಕ್ತಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅನ್ತಿಕಾದಾಗತಃ | ಅಭ್ಯಾಶಾದಾಗತಃ | ದೂರಾದಾಗತಃ | ಕೃಚ್ಛಾದಾಗತಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಹೀಗೇ ಅಲುಕ್ ಸಮಾಸಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

(ಷಡ್ವೀ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-933. ಷಡ್ವೀ (2-2-8) ವೃತ್ತಿ:- ಸುಬನ್ತೇನ ಪ್ರಾರ್ಥತ್ | ರಾಜಪುರಷಃ

ಅ.ವ್ಯ:- ಸಮಾಸಃ, ತತ್ಪುರುಷಃ, ಸುಪ್, ಸಹಸುಪಾ, ವಿಭಾಷಾ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿವೆ ಮತ್ತು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳೂ ಆಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಸುಬನ್ತವು ಸಮರ್ಥ ಸುಬಂತದ ಜೊತೆಗೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ತತ್ಪುರುಷ.

ಉದಾ:- ರಾಜ ಪುರಷಃ (ರಾಜನ ಸೇವಕ): ರಾಜ್ಞಃ ಪುರುಷಃ ಎಂಬುದು

ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ರಾಜನ್+ಜಸ್+ಪುರುಷ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಲೋಪ ಮತ್ತು ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ 'ರಾಜನ್'ನಲ್ಲಿರುವ ನ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ರಾಜಪುರಷ ಎಂದಾಗಿ ಪ್ರಥಮಾ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ರಾಜ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪೂರ್ವನಿಪಾತವಾಗಿ ಅದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ರಾಜಪುರಷಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

(ಷ್ಠೀ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-934. ಪೂರ್ವಾಪರಾಧರೋತ್ತರಮೇಕದೇಶಿನೈಕಾಧಿಕರಣೇ (2-2-1)

ವೃತ್ತಿ:- ಅವಯವಿನಾಂ ಸಹ ಪೂರ್ವಾದಯಃ ಸಮಸ್ಯನ್ತೇ ಏಕತ್ವಸಂಖ್ಯಾವಿಶಿಷ್ಟಶ್ಚೇದ್ವಯವೀ । ಷ್ಠೀ ಸಮಾಸಾಪವಾದಃ ಪೂರ್ವಂ ಕಾಯಸ್ಯ ಪೂರ್ವಕಾಯಃಅಪರಕಾಯಃ ಏಕಾಧಿಕರಣೇ ಕಿಮ್? ಪೂರ್ವಾಶ್ಚಾತ್ರಾಣಾಮ್ ।

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ಪೂರ್ವಾಪರಾಧರೋತ್ತರಮ್, ಏಕದೇಶಿನಾ, ಏಕಾಧಿಕರಣೇ।

ಅ.ವ್ಯ:- ಸಮಾಸಃ, ಸುಪ್, ಸಹಸುಪಾ, ವಿಭಾಷಾ, ತತ್ಪುರುಷಃ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಏಕದೇಶವೆಂದರೆ ಅವಯವ-ಏಕದೇಶಿ ಎಂದರೆ ಅವಯವಿ. ಅಧಿಕರಣವೆಂದರೆ ದ್ರವ್ಯ ಎಂದರ್ಥ. ಪೂರ್ವ, ಅಪರ, ಅಧರ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಏಕದ್ರವ್ಯರೂಪವಾದ ಅವಯವಿಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಸುಬಂತದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುವುದು.

ಉದಾ:- ಪೂರ್ವಕಾಯಃ (ಶರೀರದ ಪೂರ್ವ (ಕೆಳಗಿನ ಭಾಗ)): ಪೂರ್ವಮ್ ಕಾಯಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪೂರ್ವ+ಸು ಕಾಯ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಕಾಯ ಎಂಬುದು ಏಕತ್ವ ಸಂಖ್ಯಾವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಅವಯವಿಯಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವ+ಸು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕಾಯ+ಜಸ್ ಎಂಬ ಷಷ್ಠಂತ ಪದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸ ವಿಧಾಯಕವಾದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ, ಅಪರ, ಅಧರ , ಉತ್ತರಮ್ ಎಂಬವು ಪ್ರಥಮಾ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪೂರ್ವನಿಪಾತಗಳಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕತ್ವ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಮತ್ತೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪೂರ್ವಕಾಯಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ವಿಶೇಷ: ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಷ್ಠೀ ಎಂಬ ಷ್ಠೀ ತತ್ಪುರುಷ ವಿಧಾಯಕವಾದ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ಉಳಿದ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಅಪರಕಾಯಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು

ಪ್ರಕೃತ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಏಕಾಧಿಕರಣೇ ಕಿಮ್? ಪೂರ್ವಾಶ್ವಾತ್ರಾಣಾಮ್: ಅವಯವಿವಾಚಕವು ಏಕತ್ವ ಸಂಖ್ಯಾವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿ ಇರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಃ ಫಾತ್ರಾಣಾಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಫಾತ್ರಾಣಾಮ್ ಎಂಬ ಅವಯವಿವಾಚಕವು ಏಕತ್ವ-ಸಂಖ್ಯಾ-ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿ ಇಲ್ಲದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅದರ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ವ್ಯಸವಾಗಿಯೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಶ್ವಾತ್ರಾಣಾಮ್ ಪೂರ್ವಃ ಶ್ವಾತ್ರಪೂರ್ವಃ ಎಂಬ ಷಷ್ಠೀ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು.

ಸೂತ್ರ-935. ಅರ್ಧಂ ನಮಂಸಕಮ್ (2-2-2)

ವೃತ್ತಿ:- ಸಮಾಂಶವಾಣಿ ಅರ್ಧಶಬ್ದಃ | ನಿತ್ಯಂ ಸ್ತೀಬೇ, ಸ ಪ್ರಾಕ್ಷತ್

ಅರ್ಧಂ ಪಿಪ್ಪಲ್ಯಾಃ-ಅರ್ಧಪಿಪ್ಪಲೇ||

ಅ.ವ್ಯ:- ಪೂರ್ವಾಪರಾರ್ಧರೋತ್ತರಮೇಕದೇಶಿನೈಕಾಧಿಕರಣೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಕಾಧಿಕರಣೇ ಮತ್ತು ಏಕದೇಶಿನಾ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸಮಾಸಃ, ಸುಪ್, ಸಹಸುಪಾ, ವಿಭಾಷಾ, ತತ್ಪುರುಷಃ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಧ:- ಅರ್ಧ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಂಶವೆಂದೂ ಅರ್ಧಭಾಗವೆಂದೂ ಎರಡು ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಮಂಸಕಲಿಂಗವಾಗಿದೆ. ವಾ ಪುಂಸ್ಯರ್ಥೋಽನರ್ಧಂ ನಮಂಸಕೇ ಎಂಬುದು ಅಮರಕೋಶ ನಮಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿರುವ ಅಂದರೆ ಸಮಾಂಶ-ವಾಚಿಯಾದ ಅರ್ಧ ಶಬ್ದವು ಏಕತ್ವಸಂಖ್ಯಾವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಅವಯವಿಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಸುಬಂಧದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುವುದು.

ಉದಾ:- ಅರ್ಧಪಿಪ್ಪಲೇ (ಪಿಪ್ಪಲೀಯ ಅರ್ಧಭಾಗ): ಅರ್ಧಂ ಪಿಪ್ಪಲ್ಯಾಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಅರ್ಧ+ಸು ಪಿಪ್ಪಲೇ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ.

ವಾಕ್ಯಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಅರ್ಧಪಿಪ್ಪಲೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಷಷ್ಠೀ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ. ಅರ್ಧ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವನಿಪಾತ ಬರುವುದೇ ಈ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಿದೆ.

(ಸಪ್ತಮೀ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-936. ಸಪ್ತಮೀ ಶೌಂಭ್ಯಃ (2-1-40)

ವೃತ್ತಿ:- ಸಪ್ತಮ್ಯನ್ಮಮ್ ಶೌಣ್ಡಾಭಿಃ ಪ್ರಾಗ್ವತ್ | ಅಕ್ಷೇಷು ಶೌಣ್ಡಃ ಅಕ್ಷಶೌಣ್ಡ ಇತ್ಯಾದಿ ದ್ವಿತೀಯಾತ್ಮತೀಯೇತ್ಯಾದಿಯೇಗವಿಭಾಗಾದನ್ಯತ್ರಾಪಿ ತೃತೀಯಾದಿವಿಭಕ್ತೇನಾಂ ಪ್ರಯೋಗವಶಾತ್ಸಮಾಸೋ ಜ್ಞೇಯಃ|

ಅ.ವ್ಯ:- ಸಮಾಸಃ, ತತ್ಪುರುಷಃ, ಸುಪ್, ಸಹ, ಸುಪಾ, ವಿಭಾಷಾ ಮೊದಲಾದ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾದ ಶೌಣ್ಡ ಮೊದಲಾದವು ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಥಮಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದರಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಪದವು ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಅಕ್ಷಶೌಣ್ಡ: (ಪಗಡೆಯಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ನಿಮಣ/ಪಗಡೆಗಳಿಂದ ಆಡುವುದರಲ್ಲಿ (ದಾಳ ಉರುಳಿಸುವುದರಲ್ಲಿ) ನಿಮಣವು): ಅಕ್ಷೇಷು ಶೌಣ್ಡೀ: ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಅಕ್ಷ+ಸುಪ್+ಶೌಣ್ಡ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಶಬ್ದವಾದ ಅಕ್ಷ+ಸುಪ್ ಎಂಬುದು ಶೌಣ್ಡ+ಸು ಎಂಬ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ ಅಕ್ಷ+ಸುಪ್+ಶೌಣ್ಡೀ+ಸು ಎಂಬುದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋ: ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಅಕ್ಷ+ಶೌಣ್ಡ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿರುವ ಅಕ್ಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪೂರ್ವನಿಪಾತವಾದ ಮೇಲೆ ಅಕ್ಷಶೌಣ್ಡ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಅಕ್ಷಶೌಣ್ಡ: ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ದ್ವಿತೀಯಾತ್ಯತೀಯೇತ್ಯಾದಿಯೋಗವಿಭಾಗಾದನ್ಯತ್ರಾಪಿ ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತೀನಾಂ ಪ್ರಯೋಗವಶಾತ್ಸಮಾಸೋ ಜ್ಞೇಯಃ:- ದ್ವಿತೀಯಾಶ್ರೀತಾತಿತ ಮತ್ತು ತೃತೀಯಾ ತತ್ಕೃತ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಮಾಸವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ವಿಚಾರಮಾಡಿದಾಗ ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ತೃತೀಯಾಂತ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಶ್ರಿತಾದಿ ಪದಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಮಾಸವು ಬರುವುದೆಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ತೃತೀಯಾಂತಾದಿಗಳಿಗೆ ಶ್ರಿತಾದಿಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಪದಗಳ ಜೊತೆಗೂ ಸಮಾಸಗಳಾಗಿರುವುದೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳ ರೂಪಸಾಧುತ್ವಕ್ಕಾಗಿ ಆ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿರುವ “ದ್ವಿತೀಯಾ” “ತೃತೀಯಾ” “ಚತುರ್ಥಿ” “ಪಿಞ್ಮೀ” ಮತ್ತು “ಸಪ್ತಮೀ” ಎಂಬ ಪದಗಳನ್ನು ಯೋಗವಿಭಾಗದಿಂದ ಬೇರೆ ಮಾಡಿದರೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸೂತ್ರಗಳಂತೆ ಭಾವಿಸಿ ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿ ಸುಪಾ ಎಂಬುದರ ಜೊತೆಗೆ ಅನ್ವಯಿಸಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದರೆ “ದ್ವಿತೀಯಾಂತಮ್ ಸುಬಂತೇನ ಸಮಸ್ಯತೇ” ತೃತೀಯಾಂತಮ್ ಚತುರ್ಥ್ಯಂತಮ್ ಪಿಞ್ಮ್ಯಂತಮ್ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಮ್ ಸುಬಂತೇನ ಸಹ ಸಮಸ್ಯತೇ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಿದ್ಧಿಸುವವು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ದ್ವಿತೀಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಶ್ರಿತಾದಿಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ ಪ್ರಯೋಗಾನುಸಾರವಾಗಿ ಯಾವ ಸುಬಂತದ ಜೊತೆಗೂ ಸಮಾಸವಾಗಬಹುದು.

(ದಿಕ್ ಸಂಖ್ಯಾ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ನಿಯಮ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-937 ದಿಕ್ಸಂಖ್ಯೇ ಸಂಖ್ಯಾಯಾಮ್ (2-1-50)

ವೃತ್ತಿ: ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ ಏವ ಇತಿ ನಿಯಮಾರ್ಥಂ ಸೂತ್ರಮ್, ಪೂರ್ವೇಷು ಕಾಮಶಮೀ । ಸಪ್ತರ್ಷಯಃ| ತೇನೇಹ ನ-ಉತ್ತರಾ ವೃಕ್ಷಾಃ ಪಂಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಃ ।

ಅ.ವೃ:- ಪೂರ್ವಕಾಲೈಕ ಸರ್ವಜರತ್ ಪುರಾಣ ನವ ಕೇವಲಾಃ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇನ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇನ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸಃ, ಸುಪ್ ಸಹ ಸುಪಾ ಮತ್ತು ತತ್ಪುರುಷಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ದಿಕ್ ವಾಚಕ ಮತ್ತು ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಸುಬಂತ್ವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ಸುಬಂತ್ವಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಜ್ಞಾರ್ಥವು ಗಮ್ಯಮಾನವಾಗಿದ್ದಾಗ ಅದು ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಶೇಷ್ಯೇಣ ವಿಶೇಷಣಮ್ ಬಹುಳಮ್ ಎಂಬ ಮುಂಬರುವ ಸೂತ್ರದಿಂದಲ್ಲೇ ಸಮಾಸವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತಿರುವಾಗ "ದಿಕ್ ಸಂಖ್ಯಾರ್ಥಕಗಳಾದ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಸಂಜ್ಞಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸಮಾಸವಾಗುವುದು" ಎಂಬ ನಿಯಮವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಹೊರಟಿದೆ.

ಉದಾ:- ಪೂರ್ವೇಷು ಕಾಮಶಮೀ (ಪೂರ್ವೇಷು ಕಾಮಶಮೀ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಒಂದು ಊರು): ಪೂರ್ವಶ್ಚಾಸೌ ಇಷುಕಾಮೀಚಿ ಎಂಬದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪೂರ್ವ+ಸು ಇಷುಕಾಮಶಮಿ+ಸು ಎಂಬ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಿಕ್ ವಾಚಕವಾದ ಪೂರ್ವ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಮತ್ತು ಸುಪ್ ಲೋಪಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಪೂರ್ವೇಷು ಕಾಮಶಮೀ ಎಂಬ ಸುಬಂತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:-ಸಪ್ತರ್ಷಯಃ (ಎಳು ಋಷಿಗಳುಳ್ಳ ನಕ್ಷತ್ರ ಮಂಡಲದ ಹೆಸರು): ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವಾದ ಸಪ್ತನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಋಷಿ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಸಪ್ತನ್+ಋಷಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸಪ್ತನ್ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ನ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ನಲೋಪಃಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪಬಂದು ಗುಣವಾದ ಮೇಲೆ ಸಪ್ತರ್ಷಯಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮೇವ ಎಂಬ ನಿಯಮವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಉತ್ತರಾ ವ್ಯಕ್ತಾಃ ಪಂಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಃ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವು ಸಂಜ್ಞಾವಾಚಕವಾಗಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ದಿಕ್-ವಾಚಕ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕಗಳಾದ ಉತ್ತರ, ಪಂಚನ್ ಶಬ್ದಗಳು ಸಮಾಸವಾಗಲಿಲ್ಲ.

(ತದ್ಧಿತಾರ್ಥ ಉತ್ತರಪದ ಸಮಾಹಾರ ಸಮಾಸಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-೨೩೮- ತದ್ಧಿತಾರ್ಥೋತ್ತರಪದ ಸಮಾಹಾರೇ ಚ (೨-೧-೨೧)

ವೃತ್ತಿ:- ತದ್ಧಿತಾರ್ಥೇ ವಿಷಯ ಉತ್ತರಪದೇ ಚ ಪರತಃ ಸಮಾಹಾರೇ ಚ ವಾಚ್ಯೇ ದಿಕ್ ಸಂಖ್ಯೇ ಪ್ರಾಗ್ಗತ್ । ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಂ ಲಾಯಾಂ ಭವಃ- ಪೂರ್ವಾ ಶಾಲಾ ಇತಿ ಸಮಾಸೇ ಜಾತೇ

ವಾರ್ತಿಕ:- ಸರ್ವನಾಮೋ ವೃತ್ತಿದೂತ್ರೇ ಪುಂವದ್ಭಾವಃ ॥

ಅ.ವೃ:- ದಿಕ್ ಸಂಖ್ಯೇ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಿಕ್ ಸಂಖ್ಯೇ ಎಂಬ

ಪದವು ಪೂರ್ವಕಾಲೈಕ-ಸರ್ವಜರತ್‌ಪುರಾಣ ನವಕೇವಲಾಃ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇನ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇನ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸಃ, ತತ್ಪುರುಷಃ, ಸುಪ್, ಸಹಸುಪಾ, ವಿಭಾಷಾ ಮೊದಲಾದ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ತದ್ವಿತ್ಯಾರ್ಥ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗುವ ಅಥವಾ ಉತ್ತರಪದವಾಗಿರುವ ಅಥವಾ ಸಮಾಹಾರ ಅಂದರೆ ಸಮೂಹಾರ್ಥವಾಗಿರುವ ದಿಶಾ ಮತ್ತು ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಸಮರ್ಥ ಸುಬಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಸಮಾನ ವಿಭಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಸುಬನ್ತದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಂ ಶಾಲಾಯಾಂ ಭವಃ (ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವ) ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಂ ಶಾಲಾಯಾಂ ಭವಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪೂರ್ವಾ ಮತ್ತು ಶಾಲಾ ಈ ಎರಡು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ ಪುಮ್‌ವದ್‌ಭಾವ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕವು ಹೊರಟಿದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ:- ಸರ್ವನಾಮೋ ವೃತ್ತಿದಮಾತ್ರೇ ಪುಂವದ್ಭಾವಃ:- ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಿ ಮಾತ್ರ ಎಂದರೆ ಸಮಾಸ, ತದ್ವಿತ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲ ವೃತ್ತಿಗಳೂ ಪುಂವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದವಾದ ಪೂರ್ವಾ ಎಂಬುದು ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾದ ಪೂರ್ವ ಶಬ್ದವಾಗಿ ಬದಲಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ ಪೂರ್ವಶಾಲಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ-

(ಇಃ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-939 - ದಿಕ್ಪೂರ್ವಪದಾದಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಇಃ|| (4-2-107)

ವೃತ್ತಿ: ಅಸ್ಯಾದ್ಭಾವದರ್ಥೇ ಇಃ ಸ್ಯಾತ್ ಅಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ |

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ದಿಕ್ಪೂರ್ವಪದಾತ್, ಅಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್, ಇಃ|

ಅ.ವ್ಯ:- ಶೇಷೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶೇಷೇ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಎಂಬವು ತದ್ವಿತ್ಯಾಃ ಎಂಬುದರ ಪೂರ್ವ ಭಾಗದವರೆಗೆ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ದಿಗ್ಭಾಷಕವು ಪೂರ್ವಪದವಾಗುವ ಸಮಾಸದ ನಂತರ ಸಂಜ್ಞಾವಾಚಕ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಅಲ್ಲಿ ಇದೆ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇ(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಅಕಾರ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ತದ್ವಿತ್ಯೇಷ್ಟಚಾಮಾದೇಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದೇ ಇತ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪ್ರಯೋಜನ. ಆದರೆ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಂಜ್ಞೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

(ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-940:- ತದ್ವಿತ್ಯೇಷ್ಟಚಾಮಾದೇಃ (7-2-117)

ವೃತ್ತಿ:-ಇತಿ ಣಿತಿ ಚ ತದ್ವಿತ್ಯೇಷ್ಟಚಾಮಾದೇಃ ಅಚೋ ವೃದ್ಧಿಃ ಸ್ಯಾತ್ ಯಸ್ಯೇ ತಿ ಚ|

ಪೂರ್ವಶಾಲಃ, ಪಂಚ ಗಾವಃ ಧನಂ ಯಸ್ಯ ಇತಿ ತ್ರಿಪದೇ ಬಹುವ್ರೀಹೌ|

ವಾರ್ತಿಕ:- ದ್ವಂದ್ವತತ್ಪುರುಷಯೋರುತ್ತರಪದೇ ನಿತ್ಯಸಮಾಸವಚನಮ್|

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ತದ್ಧಿತೇಷು, ಅಚಾಮ್, ಆದೇಃ|

ಅ.ವ್ಯ:- ಅಚೋ ಇಣೀತಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚಃ ಎಂಬ ಪದವು ಇಣೀತಿ ಎಂಬ ಪದವು ಹಾಗೂ ಮೃಜೇವ್ಯದ್ಧಿಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಇತಿ ಅಥವಾ ಣಿತ್ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅಚ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಆದಿಯಾದ ಅಚ್ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಪೌರ್ವಶಾಲಃ (ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿರುವ): ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಮ್ ಶಾಲಾಯಾಮ್ ಭವಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪೂರ್ವಾ+ಚಿ ಶಾಲಾ+ಚಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ತದ್ಧಿತಾರ್ಥೋತ್ತರಪದ ಸಮಾಹಾರೇ ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದ್ಧಿತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪಗಳಾಗಿ ಪೂರ್ವಾ+ಶಾಲಾ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪೂರ್ವನಿಪಾತವಾದ ಮೇಲೆ ಪೂರ್ವಾಶಾಲಾ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸರ್ವನಾಮೋ ವೃತ್ತಿಮಾತ್ರೇ ಪುಂವದ್ಭಾವಃ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಸರ್ವಾದಿಯಾದ ಪೂರ್ವಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪುಮ್‌ವದ್‌ಭಾವು ಬಂದು ಪೂರ್ವಶಾಲಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವಾಗ ದಿಕ್ಪೂರ್ವಪದಾದಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ ಇಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಬಂದು ಪೂರ್ವಶಾಲಾ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಆದಿ ಅಚ್ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಅಂದರೆ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಪೌರ್ವಶಾಲ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ಪೌರ್ವಶಾಲ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕದೇಶವಿಕ್ಯತಮ್‌ಅನನ್ಯವತ್ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪೌರ್ವಶಾಲ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ:- ದ್ವಂದ್ವತತ್ಪುರುಷಯೋರುತ್ತರಪದೇ ನಿತ್ಯಸಮಾಸವಚನಮ್:- ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ದ್ವಂದ್ವ ಮತ್ತು ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸಗಳಿಗೆ ನಿತ್ಯ ಸಮಾಸವು ಬರಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಅಂದರೆ ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಬರುವ ದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸವಾಗಲಿ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವಾಗಲಿ ನಿತ್ಯ ಸಮಾಸವಾಗಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಪಂಚನ್ ಮತ್ತು ಗೋ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ (ತದ್ಧಿತಾರ್ಥೋತ್ತರಪದ ಸಮಾಹಾರೇ ಚ) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುವ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವು ನಿತ್ಯ ಸಮಾಸವಾಗಿರುವುದು. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಮತ್ತು ಸುಪ್ ಲೋಪಗಳು ಬಂದಮೇಲೆ ಪಂಚಗೋ ಎಂದಿದ್ದಾಗ-

(ಸಮಾಸಾಂತದಲ್ಲ ಟಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-941:-ಗೋರತದ್ಧಿತಲುಕಿ (5-4-92)

ವೃತ್ತಿ:- ಗೋನಾತ್ರತುರುಷಾಟಚ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸಮಾಸಾನೋ ನ ತು ತದ್ಧಿತಲುಕಿ||
ಪಞ್ಚಗವಧನಃ||

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ಗೋಃ, ಅತದ್ಧಿತಲುಕಿ|

ಅ.ವ್ಯ:- ರಾಜಾಹಸ್ಸಖಿಭ್ಯಷ್ಟಚ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಚ್ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು ತತ್ಪುರುಷಸ್ಯಾಂಗುಲೇಃ ಸಂಖ್ಯಾವ್ಯಯಾದೇಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಚನ ವಿಪರಿಣಾಮಮಾಡಿ ತತ್ಪುರುಷಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಪರಶ್ಚ, ತದ್ಧಿತಾಃ ಮತ್ತು ಸಮಾಸಾಂತಾಃ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ:- ಗೋ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅನ್ತದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸದ ನಂತರ ಸಮಾಸಾನ್ತ ಟಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲುಕ್ (ಲೋಪ) ಆಗದೆ ಇದ್ದರೆ.

ಉದಾ:- ಪಞ್ಚಗವಧನಃ (ಐದು ಆಕಳುಗಳನ್ನು ಧನವಾಗಿವುಳ್ಳವನು):-
ಪಞ್ಚಗಾವೋ ಧನಮ್ ಯಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪಞ್ಚನ್+ಜಸ್ ಗೋ+ಜಸ್ ಧನ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಹುವೀಹಿ ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ ಪಞ್ಚನ್ ಮತ್ತು ಗೋ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ತದ್ಧಿತಾರ್ಥೋತ್ತರಪದಸಮಾಹಾರೇ ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಹಾವಿಭಾಷೆಯಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಸಮಾಸವಾಗಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ದ್ವಂದ್ವತತ್ಪುರುಷಯೋರುತ್ತರಪದೇ ನಿತ್ಯಸಮಾಸವಚನಮ್ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಧನ+ಸು ಎಂಬ ಉತ್ತರ ಪದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ನಿತ್ಯ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಪಞ್ಚನ್+ಗೋ+ಧನ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪಞ್ಚನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ನ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪಬಂದು ಪಞ್ಚಗೋ+ಧನ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ತರಪದವಾದ ಧನ ಪದವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಟಚ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪಞ್ಚಗೋ+ಅ+ಧನ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ ಓಕಾರ ಅಕಾರಗಳಿಗೆ ಅವಾದೇಶ ಬಂದು ಪಞ್ಚಗವಧನ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಧನ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾಗಿದ್ದರೂ ಬಹುವೀಹಿ ಸಮಾಸವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನ್ಯಪದಾರ್ಥವಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಧನ ಶಬ್ದವು ಪುಂಲಿಂಗದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಏಕದೇಶವಿಕ್ಯತಮ್ ಅನನ್ಯವತ್ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪಞ್ಚಗವಧನಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಕರ್ಮಧಾರಯ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-942. ತತ್ಪುರುಷಃ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣಃ ಕರ್ಮಧಾರಯಃ (1-2-42)

ಅರ್ಥ:- ಯಾವ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಪದಗಳು ಒಂದೇ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವುದೋ ಆ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಧಾರಯ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

(ದ್ವಿಗು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-943 : ಸಂಖ್ಯಾಮೋದ್ವಿಗುಃ (2-1-52)

ಅರ್ಥ:- ತದ್ವಿತಾಥೋತ್ತರ ಪದ ಸಮಾಹಾರೇ ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿರುವ ಮೂರು ವಿಧ ಸಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಶಬ್ದವು ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿದ್ದರೆ ಆ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ದ್ವಿಗು ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಏಕತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-944 ದ್ವಿಗುರೇಕವಚನಮ್ (2-4-1)

ವೃತ್ತಿ:- ದಿಗ್ವರ್ಧಃ ಸಮಾಹಾರೇ ಏಕತ್ವವತ್ ಸ್ಯಾತ್|

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ದ್ವಿಗುಃ, ಏಕವಚನಮ್|

ಅರ್ಥ:- ದ್ವಿಗು ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ ಸಮಾಹಾರವಾದರೆ ಅದು ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತದೆ.

(ನಮುಂಸಕ ಅಂಗವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-945: ಸ ನಮುಂಸಕಮ್ (2-4-17)

ವೃತ್ತಿ:- ಸಮಾಹಾರೇ ದ್ವಿಗುಃ ದ್ವಂದ್ವಃ ಚ ನಮುಂಸಕಂ ಸ್ಯಾತ್| ಪಞ್ಚಾನಾಂ ಗವಾಂ ಸಮಾಹಾರಃ ಪಞ್ಚಗವಮ್||

ಅರ್ಥ:- ಸಮಾಹಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಿಗು ಸಮಾಸ ಮತ್ತು ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸಗಳು ನಮುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ:- ಪಞ್ಚಗವಮ್ (ಐದು ಆಕಳುಗಳ ಸಮೂಹ): ಪಞ್ಚಾನಾಮ್ ಗವಾಮ್ ಸಮಾಹಾರಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪಞ್ಚನ್+ಆಮ್ ಗೋ+ಆಮ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವಾದ ಪಞ್ಚನ್+ಆಮ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತದ್ವಿತಾಥೋತ್ತರಪದಸಮಾಹಾರೇ ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಹಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಗೋ ಆಮ್ ಎಂಬ ಸುಬಂತದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಪಞ್ಚಗೋ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಗೋರತದ್ವಿತಲುಕಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಚ್)

ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಅವಾದೇಶವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ನಮುಂಸಕಲಿಂಗ ಮತ್ತು ಏಕವಚನಗಳು ಬಂದು ಪ್ರಥಮೈಕ ವಚನದಲ್ಲಿ ಪಞ್ಚಗವಮ್ ಎಂದು ಇರುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ತದ್ವಿಶಾರ್ಥೋತ್ತರ ಪದ ಸಮಾಹಾರೇ ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಮುಗಿಯುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ:- ದಿಕ್ ವಾಚಕಕ್ಕೆ ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕಕ್ಕೆ ತದ್ವಿಶಾರ್ಥವು ವಿಷಯವಾಗುವಾಗ ಪೂರ್ವಶಾಲಾಪ್ರಿಯಃ, ಪಾಣ್ಯಾತುರಃ ಮೊದಲಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು.

(ಸಮಾಸ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-946: ವಿಶೇಷಣಂ ವಿಶೇಷ್ಯಣ ಬಹುಲಮ್ (2-1-57)

ವೃತ್ತಿ:- ಭೇದಕಂ ಭೇದ್ಯೇನ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇನ ಬಹುಲಂ ಪ್ರಾಗ್ವತ್ | ನಿಲಮ್ ಉತ್ಪಲಮ್ ನಿಲೋತ್ಪಲಮ್ | ಬಹುಲಗ್ರಹಣಾತ್ ಕ್ವಚಿನ್ನಿತ್ಯಮ್, ಕೃಷ್ಣಸರ್ಪಃ | ಕ್ವಚಿನ್ನ ರಾಮ ಜಾಮದಗ್ನ್ಯುಃ ||

ಅ.ವ್ಯ:- ಪೂರ್ವಕಾಲ್ಪಿಕ ಸರ್ವಜರತ್ ಪುರಾಣನವಕೇವಲಾಃ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇನ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇನ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸಃ ತತ್ಪುರುಷಃ. ಸುಪ್, ಸಹ, ಸುಪಾ ಮತ್ತು ವಿಭಾಷಾ ಈ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ವಿಶೇಷಣ ವಾಚಕ ಸುಬನ್ತವು ವಿಶೇಷ್ಯ ವಾಚಕ ಸುಬನ್ತದೊಡನೆ ಬಹುಲವಾಗಿ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾನಾಧಿಕರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಕರ್ಮಧಾರಯವೆನುಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ವಿಶೇಷಣವು ಭೇದಕವಾಗಿದೆ. ವಿಶೇಷ್ಯವು ಭೇದ್ಯವಾಗಿದೆ.

ವಿವರಣೆ:- ವಿಶಿಷ್ಟತೆ ಅನೇನ ಇತಿ ವಿಶೇಷಣಮ್ ನಿಲಮ್ ಉತ್ಪಲಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಿಲಮ್ ಎಂಬು ವಿಶೇಷಣ ಪದವು ವಿಶೇಷ್ಯವಾಗಿರುವ ಉತ್ಪಲವನ್ನು ಇತರ ಶುಕ್ಲ ರಕ್ತಾದಿ ಉತ್ಪಲಗಳಿಗಿಂತ ಬೇರ್ಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಭೇದಕವೆಂದು ವಿಶೇಷವನ್ನು (ಉತ್ಪಲವನ್ನು) ಭೇದ್ಯವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಭೇದಕವು (ವಿಶೇಷಣವು) ಸಮಾನಾಧಿಕರಣವಾದ ಭೇದ್ಯದ ಜೊತೆಗೆ (ವಿಶೇಷದ ಜೊತೆಗೆ) ಬಹುಳದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗುವುದು.

ಉದಾ:- ನಿಲೋತ್ಪಲಮ್ (ನೀಲ ಬಣ್ಣದ ಉತ್ಪಲ ಮುಷ್ಪವು):- ನೀಲಮ್ ಚ ತತ್ ಉತ್ಪಲಮ್ ಚ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ನಿಲ+ಸು ಉತ್ಪಲ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಬಿಂದು ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಸುಬಂತಮಾಡಿದಾಗ ನಿಲೋತ್ಪಲಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸ. ಆದರೆ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ಪದಗಳಿಗೆ ಸಮಾಸವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಧಾರಯ ಸಮಾಸವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಬಹುಳ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಕಡೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಕೃಷ್ಣಃ

ಸರ್ವಃ ಎಂಬ ವ್ಯಸ್ತ ಪ್ರಯೋಗವು ಸಾಧುವಲ್ಲ. ರಾಮಃ ಜಾಮದಗ್ನಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಜಾಮದಗ್ನಃ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷಣವಾದರೂ ಸಮಾಸವು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ.

(ಉಪಮಾನದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕರ್ಮಧಾರಯ ಸೂತ್ರವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-947: ಉಪಮಾನಾನಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನೈಃ (2-1-55)

ವೃತ್ತಿ:- ಘನ ಇವ ಶ್ಯಾಮೋ ಘನಶ್ಯಾಮಃ

ವಾ|| ಶಾಕಪಾರ್ಥಿವಾದೀನಾಂ ಸಿದ್ಧಯೇ ಉತ್ತರಪದಲೋಪಸ್ಯ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್|

ಶಾಕಪ್ರಿಯಂ ಪಾರ್ಥಿವಃ ಶಾಕಪಾರ್ಥಿವಃ | ದೇವಪೂಜಕೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ದೇವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ||

ಅ.ವ್ಯ:- ಪೂರ್ವಕಾಲೈಕ ಸರ್ವಜರತ್ ಪುರಾಣ ನವಕೇವಲಾಃ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇನ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇನ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸಃ, ತತ್ಪುರುಷಃ, ಸುಪ್, ಸಹಸುಪಾ, ವಿಭಾಷಾ ಈ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಉಪಮಾನವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳು ಸಾಧಾರಣಧರ್ಮ ವಾಚಕವಾದ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣಗಳಾದ ಸುಬಂತ ಶಬ್ದಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಘನಶ್ಯಾಮಃ (ಮೋಡದಂತೆ ಶ್ಯಾಮ ಬಣ್ಣವುಳ್ಳವನು):- ಘನಇವ ಶ್ಯಾಮಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಘನ+ಸು+ಶ್ಯಾಮ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಘನಸು ಎಂಬುದು ಉಪಮಾನ ಸಮಾನಧರ್ಮವು ಶ್ಯಾಮಗುಣವಾಗಿದೆ (ಶ್ಯಾಮ+ಸು) ಎರಡು ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿವೆ ಆದ್ದರಿಂದ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣವಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಘನ+ಶ್ಯಾಮ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಉಪಮಾನಾನಿ ಎಂಬ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಘನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪೂರ್ವನಿಪಾತವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಘನಶ್ಯಾಮ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಘನಶ್ಯಾಮಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ| ಶಾಕಪಾರ್ಥಿವಾದೀನಾಂ ಸಿದ್ಧಯೇ |

ಉತ್ತರಪದಲೋಪಸ್ಯ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್||

ಶಾಕಪ್ರಿಯಃ ಪಾರ್ಥಿವಃ ಶಾಕಪಾರ್ಥಿವಃ |

ದೇವಪೂಜಕೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ದೇವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ||

ಅರ್ಥ:- ಶಾಕಪಾರ್ಥಿವ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಉತ್ತರಪದ ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು (ಮಧ್ಯಮ ಪದದ ಲೋಪ)

ಉದಾ:- ಶಾಕಪಾರ್ಥಿವಃ (ತರಕಾರಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಿತಿಯುಳ್ಳ ರಾಜನು): ಶಾಕಃ ಪ್ರಿಯಃ

ಯಸ್ಯ ಸಃ -ಶಾಕಪ್ರಿಯಃ| ಶಾಕಪ್ರಿಯಶ್ಚ ಅಸೌ ಪ್ರ್ಜಾವಶ್ಚ- ಶಾಕಪ್ರಿಯಪಾರ್ಥಿವಃ
ಈ ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಶಾಕಪ್ರಿಯಃ ಎಂಬುದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿದೆ ಶಾಕಪ್ರಿಯ
ಪಾರ್ಥಿವಃ ಎಂಬುದು ಬಹುವ್ರೀಹಿದಿಂದ ಕೂಡಿದ ವಿಶೇಷಣ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ.
ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಶಾಕಪ್ರಿಯ ಎಂಬ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಪದವಾದ
ಪ್ರಿಯ ಶಬ್ದವು ಲೋಪವಾಗುವುದರಿಂದ ಶಾಕಪಾರ್ಥಿವಃ ಎಂಬ ರೂಪವು
ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ದೇವಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ (ದೇವರನ್ನು ಪೂಜಿಸುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ): ದೇವಾನಾಮ್
ಪೂಜಕಃ ದೇವಪೂಜಕಃ. ದೇವಪೂಜಕಃ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ದೇವಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಇಲ್ಲಿ ದೇವ
ಪೂಜಕಃ ಎಂಬುದು ಷಷ್ಠೀ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ದೇವ ಪೂಜಕಃ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ
ಎಂಬುದು ಷಷ್ಠೀ ತತ್ಪುರುಷದಿಂದ ಕೂಡಿದ ವಿಶೇಷಣ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಈ
ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಷಷ್ಠೀ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದಾದ ಪೂಜಕ ಶಬ್ದವು
ಲೋಪಹೊಂದಿ ದೇವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಪದವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ನೌ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-948: ನೌ (2-2-6)

ವೃತ್ತಿ:- ನೌ ಸುಪಾ ಸಹ ಸಮಸ್ಯತೇ

ಅ.ವ್ಯ:- ಸಹಸುಪಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪಾ ಎಂಬ ಪದವು
ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೂ ತತ್ಪುರುಷಃ ಮತ್ತು ಸಮಾಸಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ
ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ನೌ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯವು ಸಮರ್ಥವಾದ ಸುಬಂಧದ ಜೊತೆಗೆ
ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಸಹ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಇದು ನೌ
ಪ್ರಥಮಾಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದರಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ನ ಶಬ್ದವು ಉಪಸರ್ಜನ
ವಾಗಿದೆ.

(ನೌಕಾರ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-949: ನಲೋಪೋ ನೌ (6-3-73)

ವೃತ್ತಿ:- ನೌ ನಸ್ಯಲೋಪಃ ಉತ್ತರಪದೇ | ನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಅಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ|

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ನಲೋಪಃ, ನೌಃ|

ಅ.ವ್ಯ:- ಅಲಗುತ್ತರಪದೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ತರಪದೇ ಎಂಬ ಪದವು
ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ನೌ ಶಬ್ದದ ನೌಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು
ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಅಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ (ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನನಾದನು):- ನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಎಂಬುದು

ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ನ+ಬ್ರಾಹ್ಮಣ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ನಇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ನ+ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಎಂಬ ಪದವು (ವ್ಯಂಜನಾದಿಯಾದ ಪದವು) ಉತ್ತರಪದದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ನಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ನೌಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದು ಅ ಮಾತ್ರ ಉಳಿದು ಅ+ಬ್ರಾಹ್ಮಣ= ಅಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಅಬ್ರಾಹ್ಮಣ: ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ನುಟ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-950: ತಸ್ಯಾನ್ಮುಡಹಿ (6-3-74)

ವೃತ್ತಿ:- ಲುಪ್ತನಕಾರಾತ್ ನಳಾಃ ಉತ್ತರ ಪದಸ್ಯ ಅಜಾದೇಃ ನುಟ್-ಆಗಮಃ ಸ್ಯಾತ್ | ಅನಶ್ವಃ ನೈಕಧಾ ಇತ್ಯಾದೌ ತು ನ ಶಬ್ದೇನ ಸಹ ಸುಪ್ನಪೇತಿ ಸಮಾಸಃ||

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ತಸ್ಯಾತ್, ನುಟ್, ಅಚಿ|

ಅ.ವ್ಯ:- ನಲೋಪೋ ನಳಾಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಳಾಃ ಎಂಬ ಪದವು ಹಾಗೂ ಅಲುಗುತ್ತರಪದೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ತರಪದೇ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ನಕಾರ ಲೋಪವಾದ ನಇ ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿ ಅಜಾದಿಯಾದ ಉತ್ತರಪದವಿದ್ದರೆ ನುಟ್ (ನ್) ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ ಇದು ಟಿತ್ ಆದುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದದ ಆದ್ಯವಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಅನಶ್ವಃ (ಆಶ್ವಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಪ್ರಾಣಿ): ನ ಅಶ್ವ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ನ+ಅಶ್ವ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ಇದರಲ್ಲಿ ನಇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪಬಂದು ನ ಅಶ್ವ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪೂರ್ವನಿಪಾತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ನಲೋಪೋ ನಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಶ್ವ ಎಂಬ ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿಯಿರೋಣದರಿಂದ ನಕಾರದ ನೌಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದು ಅ+ಅಶ್ವ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಟ್ (ನ್)ಆಗಮವು ಬಂದು ಅ+ನ್+ಅಶ್ವ= ಅನಶ್ವ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಅನಶ್ವಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ನೈಕಧಾ ಇತ್ಯಾದೌ ತು ನ ಶಬ್ದೇನ ಸಹ ಸುಪ್ನಪೇತಿ ಸಮಾಸಃ :- ನ ಏಕದಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನುಟ್ ಬಂದು ಅನೇಕಧಾ ಎಂದಾಗಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ನೈಕದಾ ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗವು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ನ ಮತ್ತು ನೈ ಇವು ಭಿನ್ನಭಿನ್ನ ನಿಷೇದಾರ್ಥಕ ಅವ್ಯಯಗಳಾಗಿವೆ. ನಇ ಎಂಬುದು ಸಮಾಸವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ ನೈ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ನ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಆಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ನಲೋಪೋ

ನಯಃ ಎಂಬುದು ಸಹ ನೈಯಲ್ಲಿರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಹೇಳುತ್ತದೆ(ಅ)ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ನಕಾರದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಸಹ ನಷ್ಠಗಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ ಅಜಾದಿ ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ನುಡಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ನಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿಲ್ಲ. ನೈಕಧಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನ ಏಕಧಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಕಾರವಿದೆ ಆದರೆ ನ ಪ್ರತ್ಯಯದ ನ ಕಾರವಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅದು ಬೇರೆಯೇ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ನಷ್ಠ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಜೊತೆಗೆ ನ ಕಾರದ ಲೋಪ ಮತ್ತು ನುಡಾಗಮ ಇವೆರಡು ಒಮ್ಮೇಲೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಹಸುಪಾ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸ ಮಾಡಿದಾಗ ನೈಕಧಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಗತಿ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-951: ಕುಗತಿ ಪ್ರಾದಯಃ (2-2-18)

ವೃತ್ತಿ:-ಏತೇ ಸಮರ್ಥನ ನಿತ್ಯಂ ಸಮಸ್ಯಂತೇ| ಕುಸ್ತಿತಃ ಪುರುಷಃ ಕುಪುರುಷಃ

ಅ.ವ್ಯ:- ನಿತ್ಯಂ ಕ್ರೀಡಾ ಜೀವಿಕಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸಃ, ತತ್ಪುರುಷಃ, ಸುಪ್, ಸಹ, ಸುಪಾ ಮತ್ತು ವಿಭಾಷಾ ಇವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಸಮರ್ಥವಾದ ಸುಬನ್ತ ಶಬ್ದಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಕು-ಶಬ್ದ, ಗತಿ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಶಬ್ದ ಮತ್ತು ಪ್ರಮೋದಲಾದವುಗಳ ಸಮಾಸವು ಆಗುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಗತಿ-ಸಮಾಸ ಅಥವಾ ಪ್ರಾದಿ-ಸಮಾಸವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದು ನಿತ್ಯ ಸಮಾಸವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಕುಪುರುಷಃ (ಕೆಟ್ಟ ಪುರುಷನು): ಕುಸ್ತಿತಃ ಪುರುಷಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಕು+ಪುರುಷ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಕುಸ್ತಿತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕು ಶಬ್ದವು ಬಂದಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ವಿಭಕ್ತಿ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಕು+ಪುರುಷ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇಡೀ ಸೂತ್ರವೇ ಪ್ರಥಮಾಂತದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದರಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಕು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪೂರ್ವನಿಪಾತವಾದ ಮೇಲೆ ಏಕದೇಶವಿಕೃತ-ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವನ್ನಾಗಿ ಭಾವಿಸಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಕುಪುರುಷಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿಯೆಯು ಸಂಬಂಧವಿದ್ದಾಗ ಪ್ರ-ಮೋದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಉಪಸರ್ಗಾಃ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಸರ್ಗ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಅದು ಗತಿಶ್ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗತಿ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂಜ್ಞಾಸಲುಾಗಿ ಬೇರೆ ಸೂತ್ರಗಳು ಪರಿತವಾಗಿವೆ.

(ಗತಿ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸಂಜ್ಞಾ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-952 : ಉರ್ಯಾದಿ ಷ್ಟಿಡಾಚಶ್ಚ (1-4-61)

ವೃತ್ತಿ:- ಉರ್ಯಾದ ಯಃ ಚ ಚ್ಯುಂನ್ತಾಃ ಡಾಜನ್ತಾಃ ಚ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗೇ ಗತಿ ಸಂಜ್ಞಾಃ ಸ್ಯುಃ | ಉರೀಕೃತ್ ಶುಕ್ಲೀಕೃತ್ ಪಟಪಟಾಕೃತ್ ಸುಮರುಷಃ |

ವಾರ್ತಿಕ:- ಪ್ರಾದಯೋ ಗತಾದ್ಯರ್ಥೇ ಪ್ರಥಮಯಾ |

ಪ್ರಗತಃ ಆಚಾರ್ಯಃ ಪ್ರಾಚಾರ್ಯಃ

ವಾರ್ತಿಕ ಅತ್ಯಾದಯಃ ಕ್ರಾಂತಾದ್ಯರ್ಥೇ ದ್ವಿತೀಯಯಾ ಅತಿಕ್ರಾಂತಃ ಮಾಲಾಮ್ ಇತಿ ವಿಗ್ರಹೇ

ಪ.ಚ್ಛೇ:-ಉರ್ಯಾದಿಚ್ಛೇಡಾಚಃ, ಚ |

ಅ.ವ್ಯ:- ಉಪಸರ್ಗಾಃ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗೇ ಎಂಬ ಪದವು ಗತಿಶ್ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಚನವಿವರಣಾಮಾ ಮಾಡಿ ಗತಯಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಉರ್ಯಾದಿ (ಉರಿ ಮೊದಲಾದ) ಗಣಪತಿ ಶಬ್ದಗಳು ಚಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಡಾಚ್-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಕ್ರಿಯಾಯೋಗವಿದ್ದಾಗ ಗತಿ-ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

ಉದಾ:- ಉರೀಕೃತ್ (ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡಿ): ಉರೀ ಎಂಬುದು ಅವ್ಯಯವು ಕ್ರಾ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಕೃ ಧಾತುವಿನ ಜೊತೆಗೆ ಸಂಬಂಧಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಗತಿ-ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಕುಗತಿ ಪ್ರಾದಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕೃತ್ ಎಂಬ ಸಮರ್ಥ-ಪದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸೇ ನ-ಇಪೂರ್ವಕ್ಕೋಲ್ಯಪ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ರಾ-ಗೆ ಲ್ಯಪ್ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಉರೀಕೃತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಶುಕ್ಲೀಕೃತ್ (ಬಿಳುಪಾಗಿ ಇಲ್ಲದ್ದನ್ನು ಬಿಳುಪಾಗಿ ಮಾಡಿ) ಅಶುಕ್ಲಮ್ ಶುಕ್ಲಮ್ ಕೃತ್ ಶುಕ್ಲೀಕೃತ್ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ ಶುಕ್ಲಮ್ ಕೃತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಕೃಬ್ಜಸಿಯೋಗೇ ಸಮದ್ಯಕರ್ತರಿ ಚ್ಛೇಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶುಕ್ಲ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಚಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಅಭೂತತದ್ಭಾವೇ ಚ್ಛೇಃ ಇತಿ ಅವ್ಯಕ್ತಾಯಾಮ್ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅಭೂತ ತದ್ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಚ್ಛನಲ್ಲಿ ಚ್ಚಕಾರವು ಚುಟೂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನುಹೊಂದಿ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವೇರಪೃಕ್ತಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವ ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಸ್ಯಚ್ಛ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಶುಕ್ಲೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗತಿ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃತ್ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸೇ ನ-ಇಪೂರ್ವಕ್ಕೋಲ್ಯಪ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ರಾ-ಗೆ ಲ್ಯಪ್ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಶುಕ್ಲೀಕೃತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಪಟಪಟಾಕೃತ್ (ಪಟತ್ ಎಂಬ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡಿ):

ಪಟತ್ ಪಟತ್ ಇತಿ ಕೃತ್ವಾ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪಟತ್ ಕೃತ್ವಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಅವ್ಯಕ್ತಧ್ವನಿಯನ್ನು ಅನುಕರಣ ಮಾಡುವ ಪಟತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕೃ ಧಾತುವಿನ ಜೊತೆಗೆ ಸಂಬಂಧವಾಗೋಣದರಿಂದ ಅವ್ಯಕ್ತಾನುಕರಣಾತ್ ಧ್ವಜ್-ಧ್ವಜಪರಾ ಧಾತ್

ಅನಿತೋ ಡಾಚ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಾಚ್ (ಆ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಡಾಚಿ ಚ ದ್ವೇಬಹುಳಮ್ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಪಟತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬಂದು ಪಟತ್ ಪಟತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪಟತ್ ಪಟತ್ ಆ+ಕೃತ್ವಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಟೀಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಿ ಲೋಪವು ಬಂದು ಪಟತ್ ಪಟಾ ಕೃತ್ವಾ ಎಂದಾಗಿ ನಿತ್ಯಃ ಆಮ್ರೇಡಿತೇಡಾಚಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ'ಕಾರ 'ಪ'ಕಾರಗಳಿಗೆ ಏಕಾದೇಶವು ಬಂದು ಪಟ ಪಟಾ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಡಾದ್ಯಂತವಾದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗತಿ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕೃತ್ವಾ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಲ್ಯಬಾದೇಶವು ಬಂದು ಪಟಪಟಾಕೃತ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಸುಪುರುಷಃ (ಒಳ್ಳೆಯ ಮನುಷ್ಯನು)ಶೋಭನಃ ಪುರುಷಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸು ಎಂಬುದು ಪ್ರಾದಿಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು ಕುಗತಿ ಪ್ರಾದಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪುರುಷ+ಸು ಎಂಬುದರ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಾದಿಗಳು ಕೂಡ ಗತಿ ಸಂಜ್ಞೆಯಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಮತ್ತೆ ಕುಗತಿ ಪ್ರಾದಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಅನಾವಶ್ಯಕವೆಂದು ಭಾವಿಸಬಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ ಸುಪುರುಷಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಸು ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಧಾತುವಾಚಕ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಗತಿ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಇಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಆಗಲೂ ಸಹ ಸಮಾಸವು ಆಗುವುದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರೋಣದರಿಂದ ಪ್ರಾದಿಗಳು ಗ್ರಹಿಸಲಾಗಿವೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಸುಬಂತದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸಹೊಂದುವವು ಎಂದು ಹೇಳಲಾದ ಈ ಪ್ರಾದಿಗಳು ಯಾವಯಾವ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದವವೋ ಎಂಬುವ ವಾರ್ತಿಕಗಳನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ:- ಪ್ರಾದಯೋ ಗತಾದ್ಯರ್ಥೇ ಪ್ರಥಮಯಾ |

ಪ್ರಗತಃ ಆಚಾರ್ಯಃ ಪ್ರಾಚಾರ್ಯಃ

1ನೇ ವಾರ್ತಿಕ : ಗತ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವರ್ತಮಾನ ಪ್ರ ಮೊದಲಾದವು ಪ್ರಥಮಾಂತ ಸುಬಂತದ ಜೊತೆಗೆ ನಿತ್ಯ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ತತ್ಪುರುಷ.

ಉದಾ:- ಪ್ರಾಚಾರ್ಯಃ (ದೂರಹೊಗಿರುವ ಆಚಾರ್ಯ):- ಗತಃ ಆಚಾರ್ಯಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ಅಸ್ವಪದ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಗತಃ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಗತಃ ಎಂಬುದು ಪ್ರ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಪ್ರ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಗತ ಎಂಬುದರ ಜೊತೆಗೆ ಕುಗತಿ ಪ್ರಾದಯಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಪ್ರಾಚಾರ್ಯಃ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ ಅತ್ಯಾದಯಃ ಕ್ರಾಂತಾದ್ಯರ್ಥೇ ದ್ವಿತೀಯಯಾ |

ಅತಿಕ್ರಾಂತಃ ಮಾಲಾಮ್ ಇತಿ ವಿಗ್ರಹೇ |

2ನೇ ವಾರ್ತಿಕ: ಕ್ರಾಂತ (ದಾಟಿದ) ಈ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವರ್ತಮಾನ ಅತಿ ಮೊದಲಾದ ನಿಪಾತಗಳು ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಸಮರ್ಥವಾದ ಸುಬಂತ್ಯಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ತತ್ಪುರುಷ.

ಉದಾ:- ಅತಿಮಾಲ:- (ಮಾಲ ಎಂಬ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ದಾಟಿದವನು):- ಕ್ರಾಂತಃ ಮಾಲಾಮ್ ಎಂಬದು ಅಸ್ವಪದ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಅತಿ ಮಾಲಾ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಕುಗತಿ ಪ್ರಾದಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಅತಿ ಮಾಲಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ-

(ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-953: ಏಕವಿಭಕ್ತಿ ಪೂರ್ವ ನಿಪಾತೇ (1-2-44)

ವೃತ್ತಿ:- ವಿಗ್ರಹೇ ಯತ್ ನಿಯತವಿಭಕ್ತಿಂ ತದುಪಸರ್ಜನಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್ | ನ ತು ತಸ್ಯ ಪೂರ್ವನಿಪಾತಃ |

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ಏಕವಿಭಕ್ತಿ, ಚ , ಅಪೂರ್ವನಿಪಾತೇ |

ಅ.ವೃ:- ಪ್ರಥಮಾ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಮ್ ಸಮಾಸ ಉಪಸರ್ಜನಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸೇ ಮತ್ತು ಉಪಸರ್ಜನಂ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ:- ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ನಿಯತ ವಿಭಕ್ತಿವುಳ್ಳದಾಗಿರುತ್ತದೆಯೋ ಅದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕ್ರಾಂತಃ ಮಾಲಾಮ್ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಲಾಮ್ ಎಂಬುದರ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಯಾವಾಗಲೂ ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಬದಲಾವಣೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುವುದು.

(ಹ್ರಸ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-954: ಗೋಸ್ತ್ರಿಯೋರುಪರ್ಜನಸ್ಯ (1-2-48)

ವೃತ್ತಿ:- ಉಪಸರ್ಜನಂ ಯೋ ಗೋಶಬ್ದಃ ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತಂ ಚ ತದನ್ತಸ್ಯ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯ ಹ್ರಸ್ವಃ ಸ್ಯಾತ್ | ಅತಿಮಾಲಃ (ಅವಾದಯಃ ಕ್ಷುಷ್ಣಾದ್ಯರ್ಥೇ ತೃತೀಯಯಾ) ಅವಕೃಷ್ಣಃ ಕೋಕಿಲಯಾ-ಅವಕೋಕಿಲಃ (ಪರ್ಯಾದಯೋಗ್ಗನಾದ್ಯರ್ಥೇ ಚತುರ್ಥ್ಯಾ) ಪರಿಗ್ಲಾನೋಽಧ್ಯಯನಾಯ ಪರ್ಯಧ್ಯಯನಃ |

ವಾರ್ತಿಕ: (ನಿರಾದಯಃ ಕ್ರಾಂತಾದ್ಯರ್ಥೇ ಪಞ್ಚಮ್ಯಾ) ನಿಷ್ಕ್ರಾಂತಃ ಕೌಶಾಮ್ಯಾಃ ನಿಷ್ಕೌಶಾಮ್ಬಿಃ |

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ಗೋಸ್ತ್ರಿಯೋಃ, ಉಪಸರ್ಜನಸ್ಯ |

ಅ.ವೃ:- ಹ್ರಸ್ವೋ ನಮುಸಕೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯ ಮತ್ತು ಹ್ರಸ್ವಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ:-ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಗೋ ಶಬ್ದ ಮತ್ತು ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಅತಿಮಾಲಃ (ಮಾಲಾ ಎಂಬ ದೇಶವನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಣ ಮಾಡಿದವನು): ಮಾಲಾಮ್ ಅತಿಕ್ರಾಂತಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಮಾಲಾ+ಅಮ್+ಅತಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅತಿ ಎಂಬುದು ಪ್ರಾದಿನಿಪಾತದ ಮಾಲಾ+ಅಮ್ ಎಂಬ ಸುಬಂತ್ರದ ಜೊತೆಗೆ ಅತ್ಯಾದಯಃ ಕ್ಲಾನ್ತಾದ್ಯರ್ಥೇ ದ್ವಿತೀಯಾ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಮಾಲಾಅತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಥಮಾನಿಧಿಷ್ಠಮ್ ಉಪಸರ್ಜನಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅತಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಪೂರ್ವ ಪ್ರಯೋಗವಾಗಿದೆ. ನಂತರ ಏಕವಿಭಕ್ತಿಚ ಪೂರ್ವನಿಪಾತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಾಲಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಸರ್ಜನವಾದ ಮಾಲಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವು ಬಂದು ಅತಿಮಾಲ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ್ರ ಮಾಡಿದಾಗ ಅತಿಮಾಲಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ :1 ಅವಾದಯಃ ಕ್ಲಾನ್ತಾದ್ಯರ್ಥೇ ತೃತೀಯಯಾ:-

ಕೃಷ್ಣ (ಕೂಜಿತ, ಆಹೂತ) ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಅವ ಮೊದಲಾದ ನಿಪಾತಗಳಿಗೆ ತೃತೀಯಾಂತ ಸುಬಂತ್ರದ ಜೊತೆಗೆ ನಿತ್ಯ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸ.

ಉದಾ:- ಅವಕೋಕಿಲಃ (ಕೊಗಿಲೆಯಿಂದ ಶಬ್ದಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರದೇಶ): ಅವಕೃಷ್ಣಃ ಕೋಕಿಲಯಾ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಕೋಕಿಲಾ+ಟಾ+ಅವ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅವ ಎಂಬ ನಿಪಾತವು ಕೃಷ್ಣ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆದುದರಿಂದ ಕೋಕಿಲಾ+ಟಾ ಎಂಬ ತೃತೀಯಾಂತ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಅವ+ಕೋಕಿಲಾ+ಟಾ ಎಂಬುದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಅವ+ಕೋಕಿಲಾ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ ಪ್ರಥಮಾನಿಧಿಷ್ಠಮ್ ಸಮಾಸ ಉಪಸರ್ಜನಮ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು

ಪೂರ್ವನಿಪಾತವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಮತ್ತೆ ಏಕವಿಭಕ್ತಿಚಾಪೂರ್ವನಿಪಾತೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೋಕಿಲಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪೂರ್ವನಿಪಾತವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಸರ್ಜನವಾದ ಕೋಕಿಲಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವು ಬಂದು ಅವಕೋಕಿಲ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ್ರ ಮಾಡಿದಾಗ ಅವಕೋಕಿಲಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ:2 ಪರ್ಯಾದಯೋ ಗ್ಲಾನಾದ್ಯರ್ಥೇ ಚತುರ್ಥ್ಯಾ :-ಗ್ಲಾನ (ದುಃಖಿತವಾದ)ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಪರಿ ಮೊದಲಾದ ನಿಪಾತಗಳಿಗೆ ಚತುರ್ಥ್ಯಾಂತ ಸುಬಂತ್ರದ ಜೊತೆಗೆ ನಿತ್ಯ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ ಅದು ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸ.

ಉದಾ:- ಪರ್ಯಧ್ಯಯನಃ (ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕಾಗಿ ಖೇದಹೊಂದಿದವನು): ಗ್ಲಾನ ಅಧ್ಯಯನಾಯ ಪರ್ಯಧ್ಯಯನಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ಅಸ್ವಪದ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅಧ್ಯಯನ ಜೇ ಪರಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ಪರಿ ಎಂಬ ನಿಪಾತವು ಗ್ಲಾನ (ದುಖಿತ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ) ಅಧ್ಯಯನ+ಟಾ ಎಂಬ ಸುಬಂತದ ಜೊತೆಗೆ ಪ್ರಕೃತ 2ನೇ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಥಮಾನಿರ್ದಿಷ್ಟಮ್ ಸಮಾಸ ಉಪಸರ್ಜನಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪೂರ್ವನಿಪಾತವಾಗಿ ಪರಿ+ಅಧ್ಯಯನ+ಟಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಪರ್ಯಧ್ಯಯನ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪರ್ಯಧ್ಯಯನಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ: 3 ನಿರಾದಯಃ ಕ್ರಾಂತಾರ್ಥೇ ಪಞ್ಚಮ್ಯಾ

ಕ್ರಾಂತ:- (ಹೊರಬಿದ್ದ, ಗಡಿಪಾರಾದ) ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುವ ನಿರ್ ಮೊದಲಾದ ನಿಪಾತಗಳಿಗೆ ಪಞ್ಚಮ್ಯಂತ ಸುಬಂತದ ಜೊತೆಗೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ನಿಷ್ಕೃಶಾಮ್ನಿಃ (ಕೌಶಾಂಬಿ ನಗರದಿಂದ ಹೊರಬಿದ್ದವನು):-

ನಿಷ್ಕಾಂತಃ ಕೌಶಾಮ್ನಿಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಕೌಶಾಂಬಿ+ಜಸಿ+ನಿರ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ನಿರ್ ಎಂಬ ನಿಪಾತವು ಕ್ರಾಂತ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೌಶಾಂಬಿ+ಜಸಿ ಎಂಬ ಸುಬಂತದ ಜೊತೆಗೆ ಪ್ರಕೃತ 3ನೇ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಥಮಾನಿರ್ದಿಷ್ಟಮ್ ಸಮಾಸ ಉಪಸರ್ಜನಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪೂರ್ವನಿಪಾತವಾಗಿ ನಿರ್+ಕೌಶಾಂಬಿ+ಜಸಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ನಿರ್+ಕೌಶಾಂಬಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಕೌಶಾಂಬಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಏಕವಿಭಕ್ತಿ ಪೂರ್ವನಿಪಾತೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೌಶಾಂಬಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವು ಬಂದು ನಿರ್+ಕೌಶಾಂಬಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಿರ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ರೇಫಕ್ಕೆ ಖಿರವಸಾನಯೋವಿಸರ್ಜನೀಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಇದುದುಪಸ್ಯ ಚಾಪ್ರತ್ಯಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷ್ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ನಿಷ್ಕೃಶಾಮ್ನಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ನಿಷ್ಕೃಶಾಮ್ನಿಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಉಪಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-955: ತತ್ಪ್ರಮೀಪದಂ ಸಪ್ರಮೀಪಮ್ (3-1-92)

ವೃತ್ತಿ:- ಸಪ್ರಮ್ಯಂತೇ ಪದೇ ಕರ್ಮಣೀತ್ಯಾದೌ ವಾಚ್ಯತ್ವೇನ ಸ್ಥಿತಂ ಯತ್ ಕುಮ್ಮಾದಿ, ತದ್ವಾಚಕಂ ಪದಮ್ ಉಪಪದ ಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್ |

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ತತ್ರ, ಉಪಪದಂ, ಸಪ್ರಮೀಪಮ್ |

ಅ.ವ್ಯ:- ಈ ಸೂತ್ರವು ಧಾತೋಃ ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರದ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಧಾತೋಃ ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕರ್ಮಣ್ಯನ್ ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಹೇಳಲಾದ ಕುಂಭ ಮೊದಲಾದ ಪದಗಳಿಗೆ ಉಪಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ಕರ್ಮಣ್ಯಾನ್ ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಣಿ ಮೊದಲಾದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಪದಗಳು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗಿವೆ. ಈ ಕರ್ಮಣಿ ಮೊದಲಾದ ಪದಗಳಿಗೆ ಕುಂಭ ಮೊದಲಾದವು ಕರ್ಮವೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮೀಸ್ಯ ಎಂದರೆ ಅಂತಹ ಕುಂಭಾದುರ್ಥಮ್‌ವೆಂದರ್ಥ ಆದರೆ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಉಪಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಪದಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುದೇ ಹೊರತು ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಅಲ್ಲ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಕುಂಭರೂಪರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಕುಂಭಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಉಪಪದ ಸಂಜ್ಞೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಕುಂಭಮ್ ಕರೋತಿ ಇತಿ ಕುಂಭಕಾರಃ ಮೊದಲಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಣ್ಯನ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುಂಭ ರೂಪವಾದ ಕರ್ಮವಾಚಕ ಪದವು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಕೃಷ್ಣ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಕುಂಭ ಪದಕ್ಕೆ ಉಪಪದವೆಂದು ಹೆಸರು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಪಪದಮ್ ಸಪ್ತಮೀಸ್ಯಮ್ ಎಂಬ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ ಮೇಲೆ ತತ್ರ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಂತಹ ಉಪಪದವು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ ಆಯಾ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವವು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಉಪಪದ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-996: ಉಪಪದಮತಿಜ್ (2-2-19)

ವೃತ್ತಿ:- ಉಪಪದಂ ಸುಬಂತಂ ಸಮರ್ಥೇನ ನಿತ್ಯಂ ಸಮಸ್ಯತೇ| ಅತಿಜನ್ನಶ್ಚಾಯಂ ಸಮಾಸಃ| ಕುಮ್ಭಂ ಕರೋತೀತಿ ಕುಮ್ಭಕಾರಃ| ಅತಿಜ್ ಕಿಮ್? ಮಾ ಭವಾನ್ ಭೂತ್ | ಮಾಜಿಲುಜಿತಿ ಸಪ್ತಮೀ ನಿರ್ದೇಶಾತ್-ಮಾಜ್-ಉಪಪದಮ್| ಪರಿಭಾಷೆ-ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾನಾಂ ಕೃದ್ಧಿಃ ಸಹ ಸಮಾಸವಚನಂ ಪ್ರಾತ್ ಸುಬುತತ್ವೇಃ| ವ್ಯಾಘ್ರೇ, ಅಶ್ವಕ್ರೀತೀ | ಕಚ್ಚಪೀತ್ಯಾದಿ |

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ಉಪಪದಮ್, ಅತಿಜ್ |

ಅ.ವ್ಯ:- ಸುಬಾಮನಿತ್ಯೇ ಪರಾಜ್ಞವತ್‌ಸ್ವರೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು ನಿತ್ಯಂ ಕ್ರೇಡಾಜೀವಿಕಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮರ್ಥಃ, ತತ್ಪುರುಷಃ ಮತ್ತು ಸಮಾಸಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಸೂಚನೆ: ಅತಿಜ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಸ್ಥಪದವು ತಿಜನ್ನದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಉಪಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಸುಬಂಧಗಳು ಸಮರ್ಥವಾದ ಸುಬಂಧಗಳ ಜೊತೆಗೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ:- ಕುಮ್ಭಕಾರಃ (ಕುಂಬವನ್ನು ಮಾಡುವವನು):- ಕುಮ್ಭಂ ಕರೋತೀತಿ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಕುಂಭ+ಅಮ್+ಕ್ರ ಎಂಬ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಕುಂಭ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಕರ್ಮಣ್ಯಾನ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದ ಮೇಲೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಕಾರ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸದ ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ದಲ್ಲಿ ಕುಂಬಸ್ಯ ಕಾರಃ ಎಂದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಕುಂಬ+ಜಸ್+ಕಾರ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಕುಮ್ಭಕಾರ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ ಇದನ್ನು ಸುಬಂಧ ಮಾಡಿದಾಗ ಕುಮ್ಭಕಾರಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಕಾರ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚಿತವಾಗಿ ಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾನಾಂ ಕೃದ್ಧಿಃ ಸಹ ಸಮಾಸವಚನಂ ಪ್ರಾಕ್ ಸುಬುತ್ಪತ್ತೇಃ ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಗತಿ ಸಂಜ್ಞೆಕೆ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕಾರಕಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಉಪಪದಗಳಿಗೆ ಕೃದಂತಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದಿರುತ್ತದೆ ಇದರ ಪ್ರಯೋಜನವು ಮುಂದೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಸೂತ್ರದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದ ಸಂದಂಭದಲ್ಲಿ ಸುಬಂಧನ ಸಮಸ್ಯತೇ ಎಂದು ಹೇಳದೆ ಸಮರ್ಥನ ಸಮಸ್ಯತೇ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಅತಿಜ್ ಕಿಮ್? ಮಾ ಭವಾನ್ ಭೂತ್ | ಮಾಜಿ ಲುಜಿತಿ ಸಪ್ತಮೀ ನಿರ್ದೇಶಾತ್-ಮಾಜ್-ಉಪಪದಮ್:- ಈ ಸಮಾಸವು ತಿಗಂತದ ಜೊತೆಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ “ಮಾ ಭವಾನ್ ಭೂತ್” ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಮಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಭೂತ್ ಎಂಬ ತಿಗಂತದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮಾಜಿಲುಜಿತಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾಜಿ ಎಂಬುದು ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾಗಿದೆ. ಅದರಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಮಾಜ್‌ಗೆ ತತ್ಪೋಪದದಮ್ ಸಪ್ತಮಿಸ್ಥಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಉಪಪದವು ಸಮರ್ಥದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುವುದು ಎಂದು ಇಷ್ಟೇ ಹೇಳಿದರೆ ಮಾ ಎಂಬುದು ಕೂಡಾ ಉಪಪದವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಭೂತ್ ಎಂಬುದರ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತಿತ್ತು ಅದನ್ನು ನಿವಾರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅತಿಜ್ ಎಂಬ ಪದವು ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಭೂತ್ ಎಂಬುದು ತಿಜ್ಞವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಮಾಸವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವು ಇಲ್ಲ ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಭವಾನ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾ ಮತ್ತು ಭೂತ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ. (ಮಾ ಭವಾನ್ ಭೂತ್).

ಪರಿಭಾಷೆ:- ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾನಾಂ ಕೃದ್ಧಿಃ ಸಹ ಸಮಾಸವಚನಂ ಪ್ರಾಕ್ ಸುಬುತ್ಪತ್ತೇಃ:-ಗತಿ, ಕಾರಕ ಮತ್ತು ಉಪಪದ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕೃದಂತದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವು ಆ ಕೃದಂತಗಳಿಗೆ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಮಾಸ

ಮಾಡಬೇಕು.

ಉದಾ:- ವ್ಯಾಪ್ತೀ (ಹೇಣ್ಣ ಹುಲಿ):- ಇದು ಗತಿ-ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ. ವ್ಯಾಜಿಪುತೀ ಇತಿ ವ್ಯಾಪ್ತಾಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ವ್ಯಾ ಪೂರ್ವಕವಾದ ಫ್ರಾ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಆತಶ್ಚಪೋಸಗೇರ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಫ್ರ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಆ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಗತಿ ಸಮಾಸವು ಬಂದು ಮತ್ತೇ ವಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆಫ್ರ ಎಂಬುದರ ಜೊತೆಗೆ ಗತಿ ಸಮಾಸವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವ್ಯಾಫ್ರ ಶಬ್ದವು ಜಾತಿ ವಾಚಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜಾತೇರಸೀವಿಷಯಾ ದಯೋಪಧಾತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ವ್ಯಾಪ್ತೀ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೃದಂತ್ವವಾದ ಫ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ ಮೇಲೇನೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ:- ಅಶ್ವಕ್ರೀತೀ (ಕುದುರೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಕೊಂಡುಕೊಂಡದ್ದು):- ಅಶ್ವೇನ ಕ್ರೀತಾ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಕರಣ ವಾಚಕವಾದ ಅಶ್ವ+ಟಾ ಎಂಬ ತೃತೀಯಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕ್ರೀತ್ ಎಂಬ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತದ ಜೊತೆಗೆ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲೇ ಸಮಾಸವು ಆಗಿದೆ. ಅಶ್ವಕ್ರೀತ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಸಿದ್ಧವಾದ ಮೇಲೆ ಕ್ರೀತಾತ್ ಕರಣಪೂರ್ವಾತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಷ್(ಇ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಅಶ್ವಕ್ರೀತಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸುಪ್-ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾದ ಮೇಲೇನೆ ಸಮಾಸವು ಆಗುವುದಾದರೆ ಪೂರ್ವ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸೀ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಟಾಪ್ ಸೇರಿಸಿದ ನಂತರ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗ ಅಶ್ವಕ್ರೀತಾ ಎಂಬ ರೂಪವೇ ಆಗುವುದು ಹೊರತು ಅಶ್ವಕ್ರೀತಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಕ್ರೀತ ಶಬ್ದವು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿರುವಾಗ ಕ್ರೀತಾತ್ಕರ್ಣಪೂರ್ವಾತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಕಾರಕ ಸಮಾಸವು ಕೃದಂತ್ವದ ಜೊತೆಗೆ ಸುಪ್-ಉತ್ಪತ್ತಿಗಿಂತ ಮೊದಲೇ ಆಗುವುದೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಕಚ್ಚಪೀ (ಹೇಣ್ಣ ಆಮೆ) : ಕಚ್ಚೇನ ಕಚ್ಚೇವಾಪಿಬತಿ ಇತಿ ಕಚ್ಚಪೀ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಕಚ್ಚವೆಂದರೆ ದಡವೆಂದು ಅರ್ಥ ಸುಪಿಠಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಯೋಗವಿಭಾಗಮಾಡಿದಾಗ ಸಿದ್ಧವಾದ ಸುಪಿ ಎಂಬುದರ ಜೊತೆಗೆ ಸುಬಂತವಾದ ಕಚ್ಚ ಶಬ್ದವು ಉಪಪದವಾಗಿದ್ದಾಗ ಸ್ಥಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು. ಆಕಾರ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಪ ಎಂಬ ಅಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಸುಪ್-ಉತ್ಪತ್ತಿಗಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲೇ ಕಚ್ಚ+ಟಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವು ಆಗಿದೆ ಕಚ್ಚಪ್ ಶಬ್ದವು ಜಾತಿವಾಚಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜಾತೇರಸೀವಿಷಯಾದಯೋಪಧಾತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಷ್ ಬಂದು ಕಚ್ಚಪೀ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: ಸಮಾಸವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲೇ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಬೇಕಾದರೆ ಪ ಶಬ್ದವು ಜಾತಿವಾಚಕವಾಗಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರಿಂದ ಜೇಷ್ಠ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಟಾಪ್ ಮಾತ್ರವೇ ಬಂದು ನಂತರ ಸಮಾಸ ಮಾಡಿದಾಗ ಕಚ್ಚಪಾ ಎಂಬ ಅನಿಷ್ಟ ರೂಪವೇ ಸಿದ್ಧಿಸಬೇಕಾಗಿತ್ತು.

(ಸಮಾಸಾನಂದಲ್ಲ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-957. ತತ್ಪುರುಷಸ್ಯಾಚ್ಛಲೇಃ ಸಂಖ್ಯಾವ್ಯಯಾದೇಃ (5-4-86)

ವ್ಯತಿ:- ಸಂಖ್ಯಾವ್ಯಯಾದೇಃ ಅಜುಲೃನ್ತಸ್ಯ ಸಮಾಸಾನ್ತಃ ಅಚ್ ಸ್ಯಾತ್ | ದ್ವೇ ಅಜ್ಞಲೇ ಪ್ರಮಾಣಮ್ ಅಸ್ಯ -ದ್ವಜ್ಞಲಮ್ | ನಿರ್ಗತಮ್ ಅಜ್ಞಲಿಭ್ಯಃ ನಿರಜ್ಞಲಮ್ ||

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ತತ್ಪುರುಷಸ್ಯ, ಅಜುಲೇಃ, ಸಂಖ್ಯಾವ್ಯಯಾದೇಃ |

ಅ.ವ್ಯ:- ಅಚ್ ಪತ್ಯಜ್ಞಪೂರ್ವಾತ್ ಸಾಮರೋಮ್ಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸಾನ್ತಃ ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಶಬ್ದ ಅಥವಾ ಅವ್ಯಯಗಳನ್ನು ಆದಿಯಲ್ಲಿಉಳ್ಳ, ಅಜುಲಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿಉಳ್ಳ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಸಮಾಸಾಂತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಅಚ್ (ಅ) ಬರುವುದು.

ಉದಾ:-ದ್ವಜ್ಞಲಮ್ (ಎರಡು ಅಂಗುಲದಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳದ್ದು(ಕಟ್ಟಿಗೆ))ದ್ವೇ ಅಜ್ಞಲೇ ಪ್ರಮಾಣಮ್ ಅಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ದ್ವಿ+ಫಿ ಅಂಗುಲಿ+ಫಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರಚ್ ಎಂಬ ತದ್ವಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ವಾಚ್ಯವಾದ ಪ್ರಮಾಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತದ್ವೀತೋತ್ತರಪದಸಮಾಹಾರೇ ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಮಾಣೇ ದ್ವಯಸಚ್ ದಧ್ಚಚ್ ಮಾತ್ರಚ್ಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಮಾಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಮಾತ್ರಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣೇಲಃ ಮತ್ತು ದ್ವಿಗೋನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕಗಳಿಂದ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ದ್ವಜ್ಞಲಿ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಆಗುತ್ತದೆ ಇದು ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವನ್ನು ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳದಾಗಿಯೂ ಅಂಗುಲಂತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ತತ್ಪುರುಷವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ದ್ವಜ್ಞಲಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ನಿರಜ್ಞಲಮ್ (ಬೆಟ್ಟಿನಿಂದ ಜಾರಿಬಿದ್ದು):-ನಿರ್ಗತಮ್ ಅಜ್ಞಲಿಭ್ಯಃ ಎಂಬುದು ಅಸ್ವಪದ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ನಿರಾದಯಃ ಕ್ರಾನ್ತಾದ್ಯರ್ಥೇ ಪಞ್ಚಮ್ಯಾ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕುಗತಿ ಪ್ರಾದಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಮತ್ತು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ನಿರಜ್ಞಲಿ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ಅಚ್ (ಅ) ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇ

ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿ ನಿರಜ್ಞಲಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಸಮಾಸಾನು ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-೨೮೬: ಅಹಃ ಸರ್ವೈಕ ದೇಶ ಸಂಖ್ಯಾತ ಮಣ್ಯಾಜ್ ರಾತ್ರೀಃ (೨-೪-೨೭)

ವೃತ್ತಿ:- ಏಭ್ಯಃ ರಾತ್ರೀಃ ಅಚ್ ಸ್ಯಾತ್, ಚಾತ್ ಸಂಖ್ಯಾವ್ಯಯಾದೇಃ ಅಹರ್ ಗ್ರಹಣಂ ಧ್ವನ್ವಾರ್ಥಮ್॥

ಪ.ಚೇ:- ಅಹಃ, ಸರ್ವೈಕ ದೇಶ ಸಂಖ್ಯಾತ ಮಣ್ಯಾತ್, ಚ, ರಾತ್ರೀಃ।

ಅ.ವ್ಯ:- ತತ್ಪುರುಷಸ್ಯಾಜ್ಞಲೇಃ ಸಂಖ್ಯಾವ್ಯಯಾದೇಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತತ್ಪುರುಷಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞವ ಪೂರ್ವಾತ್ ಸಾಮಲೋಮ್ಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ ಮತ್ತು ಸಮಾಸಾನುಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಅಹನ್, ಸರ್ವ, ಏಕದೇಶ ವಾಚಕ, ಸಂಖ್ಯಾತ ಮತ್ತು ಮಣ್ಯ ಇವುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಹಾಗೂ ಚಕಾರ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಮತ್ತು ಅವ್ಯಯ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರವೂ ಇರುವ ರಾತ್ರಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಚ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಮಾಸಾನುವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ:- ಅಹನ್ ಶಬ್ದದ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಧ್ವಂವ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ನೋಡಿರಿ.

(ಮಲ್ಲಂಗವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ನಿಯಮ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-೨೮೯: ರಾತ್ರಾಹ್ನಾಹಾಃ ಮಂಸಿ (೨-೪-೨೯)

ವೃತ್ತಿ:- ಏತದನ್ತಾ ಧ್ವನ್ವತತ್ಪುರುಷೌ ಮಂಸ್ಯೇವ ಅಹಶ್ಚ ರಾತ್ರಿಶ್ಚ ಅಹೋರಾತ್ರಃ। ಸರ್ವರಾತ್ರಃ, ಸಂಖ್ಯಾತ ರಾತ್ರಃ ।

ವಾರ್ತಿಕ:- ಸಂಖ್ಯಾಪೂರ್ವರಾತ್ರಂ ಕ್ಲೇಬಮ್॥ ದ್ವಿರಾತ್ರಮ್॥ ತ್ರಿರಾತ್ರಮ್

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ರಾತ್ರಾಹ್ನಾಹಾಃ, ಮಂಸಿ।

ಅ.ವ್ಯ:- ಪರವಲ್ಲಿಜ್ಞಮ್ ಧ್ವನ್ವತತ್ಪುರುಷಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿ ಧ್ವನ್ವತತ್ಪುರುಷೌ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ರಾತ್ರ, ಅಹ್ ಮತ್ತು ಅಹನ್ ಇವುಗಳನ್ನು ಅನ್ವವಾಗುಳ್ಳ ಧ್ವಂವ ಮತ್ತು ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸಗಳು ಮಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ:- ಅಹೋರಾತ್ರಃ (ಹಗಲಿರುಳು):- ಅಹನ್ ಚ ರಾತ್ರಿಶ್ಚ ಅನಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅಹನ್+ಸು+ರಾತ್ರಿ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ಚಾರ್ಥೇ ಧ್ವಂದಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲಿಂಗ ವಿಧಾನ ಮಾಡಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಅಹನ್+ರಾತ್ರಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ರೂಪರಾತ್ರಿನ್ವರ್ಥೇಷು ರುತ್ವಮ್ ವಾಚ್ಯಮ್ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಅಹನ್ ಶಬ್ದದ ನ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವು ಬಂದು ಮತ್ತು ರೇಫಕ್ಕೆ ಹತಿ ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ವ ಬಂದು ಅಹ+ಉ+ರಾತ್ರಿ

ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅಕಾರ ಉಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುಣವಾದ ಮೇಲೆ ಅಹೋರಾತ್ರಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅಹಃ ಸರ್ವೈಕ ದೇಶ ಸಂಖ್ಯಾತ ಪುಣ್ಯಾಚ್ಚ ರಾತ್ರೇಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಾತ್ರಿ ಶಬ್ದದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ಅಹೋರಾತ್ರ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಮುಂಬರುವ ಪರವಲ್ಲಿಚ್ಚಂ ದ್ವಂದ್ವ ತತ್ಪುರುಷಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ತರ ಪದಕ್ಕೆನೇ ಲಿಂಗವು ವಿಧಿಸಿರೋಣದರಿಂದ ಸ ನಮುಸಕಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಮುಸಕ ಲಿಂಗವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗವು ಬಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಅಹೋರಾತ್ರಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಸರ್ವರಾತ್ರಃ (ಇಡೀ ರಾತ್ರಿ): ಸರ್ವಾಚ ಅಸೌ ರಾತ್ರಿಃ ಚ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸರ್ವಾ+ಸು+ರಾತ್ರಿ ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ವಿಶೇಷಣಂ ವಿಶೇಷ್ಯಣ ಬಹುಳಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಸರ್ವಾ+ರಾತ್ರಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸರ್ವನಾಮೋವೃತ್ತಿಮಾತ್ರೇಪುಂವದ್ಭಾವಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸರ್ವಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪುಂವದ್ಭಾವವು ಬಂದು ಸರ್ವರಾತ್ರಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಹಃ ಸರ್ವೈಕ ದೇಶ ಸಂಖ್ಯಾತ ಪುಣ್ಯಾಚ್ಚ ರಾತ್ರೇಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಾತ್ರಿ ಶಬ್ದದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ಸರ್ವರಾತ್ರ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಮುಂಬರುವ ಪರವಲ್ಲಿಚ್ಚಂ ದ್ವಂದ್ವ ತತ್ಪುರುಷಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ತರ ಪದಕ್ಕೆನೇ ಲಿಂಗವು ವಿಧಿಸಿರೋಣದರಿಂದ ಸ ನಮುಸಕಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಮುಸಕ ಲಿಂಗವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗವು ಬಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಸರ್ವರಾತ್ರಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಸಂಖ್ಯಾತ ರಾತ್ರಃ (ಎಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ರಾತ್ರಿ):- ಸಂಖ್ಯಾತಾ ಚ ಅಸೌ ರಾತ್ರಿಃ ಚ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸಂಖ್ಯಾತಾ+ಸು+ರಾತ್ರಿ ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪೂರ್ವಕಾಲಿಕ ಸರ್ವ ಜರತ್ಪುರಾಣ ನವಕೇವಲಾಃ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇನ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಪೂರ್ವ ನಿಪಾತವಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಸಂಖ್ಯಾತಾ+ರಾತ್ರಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪುಂವತ್ ಕರ್ಮಧಾರಯ ಜಾತಿಯ ದೇಶೀಯೇಷು ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದದಲ್ಲಿ ಪುಂವದ್ಭಾವವು ಬಂದು(ಹ್ರಸ್ವ ಅಕಾರಾಂತವಾಗಿ) ಸಂಖ್ಯಾತರಾತ್ರಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಹಃ ಸರ್ವೈಕ ದೇಶ ಸಂಖ್ಯಾತ ಪುಣ್ಯಾಚ್ಚ ರಾತ್ರೇಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಾತ್ರಿ ಶಬ್ದದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ಸಂಖ್ಯಾತರಾತ್ರ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಮುಂಬರುವ ಪರವಲ್ಲಿಚ್ಚಂ ದ್ವಂದ್ವ ತತ್ಪುರುಷಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ತರ ಪದಕ್ಕೆ ಲಿಂಗವು ವಿಧಿಸಿರೋಣದರಿಂದ ಸ ನಮುಸಕಮ್

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಮುಂಸಕ ಲಿಂಗವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗವು ಬಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ್ ಮಾಡಿದಾಗ ಸಂಖ್ಯಾತ ರಾತ್ರಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ:- ಸಂಖ್ಯಾಪೂರ್ವ ರಾತ್ರಂ ಕ್ಷೀಬಮ್:- ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ನಂತರಪದವು ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿದ್ದಾಗ ರಾತ್ರಾಂತವಾದ ತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸವು (ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾಗದೇ) ನಮುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ದ್ವಿರಾತ್ರಮ್ (ಎರಡು ರಾತ್ರಿಗಳ ಸಮೂಹ) ದ್ವಯೋರಾತ್ರಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ದ್ವಿ+ಓಸ್+ರಾತ್ರಿ ಓಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ತದ್ವಿರಾತ್ರೋತ್ತರಪದ ಸಮಾಹಾರೇಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವಾದ ದ್ವಿ ಓಸ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ರಾತ್ರಿ ಓಸ್ ಎಂಬ ಸುಬಂತ್ ಬಂದು ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಹಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ದ್ವಿರಾತ್ರಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವಾದ ತತ್ಪುರುಷವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತತ್ಪುರುಷಸ್ಯಾಜ್ಞುಲೇಃ ಸಂಖ್ಯಾವ್ಯಯಾದೇಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿರಾತ್ರಿ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಇ ಕಾರಕ್ಕೆ ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವು ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗವು ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ದ್ವಿರಾತ್ರಮ್ ಎಂದು ನಮುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ:- ತ್ರಿರಾತ್ರಮ್ (ಮೂರು ರಾತ್ರಿಗಳ ಸಮೂಹ): ತೀಸ್ಯಣಾಮ್ ರಾತ್ರಿಣಾಮ್ ಸಮಾಹಾರಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇದರ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯು ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ತ್ರಿರಾತ್ರಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಏಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-960: ರಾಜಾಹಸ್ತಬಿಭ್ಯಷ್ಟಚ್ (5-4-91)

ವೃತ್ತಿ:- ಏತದನ್ತಾತ್ತತ್ಪುರುಷಾತ್ ಟಚ್ ಸ್ಯಾತ್ ಪರಮರಾಜಃ

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ರಾಜಾಹಃಸವಿಭ್ಯಃ, ಟಚ್

ಅ.ವ್ಯ:-ತತ್ಪುರುಷಸ್ಯಾಜ್ಞುಲೇಃ ಸಂಖ್ಯಾವ್ಯಯಾದೇಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿವಿಪರಿಣಾಮಮಾಡಿ ತತ್ಪುರುಷಾತ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ ಮತ್ತು ಸಮಾಸಾನ್ತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ರಾಜನ್, ಅಹನ್ ಮತ್ತು ಸವಿ ಈ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ಸಮಾಸಗಳಿಗೆ ಸಮಾಸಾಂತವಾದ ಟಚ್ (ಅ)ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಪರಮರಾಜಃ (ಶೇಷ ರಾಜನು): ಪರಮಶ್ಚ ಅಸೌ ರಾಜಾ ಚ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪರಮ+ಸುರಾಜನ್+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಪರಮ

ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪೂರ್ವ ನಿಪಾತವಾಗಿ ಪರಮ ರಾಜನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ರಾಜನ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳಂತ ಶಬ್ದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸ್ತವಾದ ಟಚ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪರಮ ರಾಜನ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿರುವ 'ಅನ್'ಗೆ ಟಿ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ನಸ್ ತದ್ವೀತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವು ಬಂದು ಪರಮರಾಜ್+ಅ=ಪರಮರಾಜ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪರಮರಾಜಃ ಎಂದು ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಕಾರಾನ್ತ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-96: ಅನ್ಯಹತಃ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ-ಜಾತೀಯಯೋಃ(6-3-46)

ವೃತ್ತಿ:- ಮಹತ ಆಕಾರಃ ಅನ್ತಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ ಉತ್ತರಪದೇ ಜಾತೀಯೇ ಚ ಪರೇ| ಮಹಾರಾಜಃ|

ವಾ|| ಪ್ರಕಾರವಚನೇ ಜಾತೀಯರ್| ಮಹಾಪ್ರಕಾರಃ ಮಹಾಜಾತೀಯಃ||

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ಆತ್, ಮಹತಃ, ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ಜಾತೀಯಯೋಃ|

ಅ.ವೃ:- ಅಲುಗುತ್ತರಪದೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ತರಪದೇ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಮಹತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣವಾದ ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅಂತ್ಯ ತ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಆ ಕಾರವು ಅನ್ತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕಾರವಚನೇ ಜಾತೀಯರ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸದೃಶಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಜಾತೀಯರ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಮಹಾರಾಜಃ (ಶ್ರೇಷ್ಠ ರಾಜನು): ಮಹಾನ್ ಚ ಅಸೌ ರಾಜಾ ಚ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ.ಮಹತ್+ಸು ರಾಜನ್+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ವಿಶೇಷಣಮ್ ವಿಶೇಷ್ಯಣ ಬಹುಳಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಮಹತ್ ರಾಜನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಮಹತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆ ಕಾರವು ಅನ್ತಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ ಮಾಡಿದಾಗ ಮಹಾರಾಜನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಾಜನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಟಚ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಟಿ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಮಹಾರಾಜಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಮಹಾಜಾತೀಯಃ (ಮಹತ್ವದಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ):- ಇದು ಸಮಾಸದ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲ. ಆದರೆ ಜಾತೀಯರ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಆತ್ವವು ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಇದು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ. ಇದು ಪ್ರಕಾರವಚನೇ ಜಾತೀಯರ್ ಎಂಬುದು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಾರ್ತಿಕವಾಗಿದೆ. ಜಾತೀಯರ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಮಹತ್+ಜಾತೀಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ್ ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಸರ್ವಣದೀರ್ಘವಾದ ಮೇಲೆ ಮಹಾಜಾತೀಯ

ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತವಾದಾಗ ಮಹಾಜಾತಿಯ: ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಆಕಾರಾಂತ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-962. ದ್ವೈಷನಃ ಸಂಖ್ಯಾಯಾಮಬಹುವ್ರೀಹ್ಯತೀತ್ಯೋಃ (6-3-47)

ವೃತ್ತಿ:- ಆತ್ ಸ್ಯಾತ್ | ದ್ವೌ ಚ ದಶ ಚ ದ್ವಾದಶ| ಅಷ್ಟಾವಿಂಶತಿ:

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ದ್ವೈಷನಃ, ಸಂಖ್ಯಾಯಾಮ್, ಅಬಹುವ್ರೀಹ್ಯತೀತ್ಯೋಃ|

ಅ.ವ್ಯ:- ಅನ್ ಮಹತಃ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ಜಾತೀಯಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು ಅಲುಗುತ್ತರಪದೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ತರಪದೇ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ದ್ವಿ ಮತ್ತು ಅಷ್ಟನ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಆಕಾರವು ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.- ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಪದವು ಉತ್ತರಪದವಾಗಿದ್ದಾಗ, ಆದರೆ ಬಹುವ್ರಿಹಿ ಸಮಾಸ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಪದ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಈ ಕಾರ್ಯವು ಜರುಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ:- ದ್ವಾದಶ (ಹನ್ನೆರಡು):- ದ್ವೌ ಚ ದಶ ಚ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ದ್ವಿ ಔ ದಶನ್+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವಂದ್ವಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಅಲ್ಪ ಅಚ್ (ಅ) ವರ್ಣಗಳುಳ್ಳ ದ್ವಿ ಗೆ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವು ಬಂದು ದ್ವಿ+ದಶನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ಇ ಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ದ್ವಾದಶನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಷ್ಠಾಂತಾ ಷಟ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಾದಶನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಷಟ್ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಷಡ್ಭೋಲುಕ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಸ್ ಗೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ದ್ವಾದಶನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ದ್ವಾದಶ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಅಷ್ಟಾವಿಂಶತಿ: (ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು): ಅಷ್ಟ ಚ ವಿಂಶತಿ: ಚ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ದ್ವಿ ಔ ವಿಂಶತಿ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವಂದ್ವಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಅಲ್ಪ ಅಚ್ (ಅ) ವರ್ಣಗಳುಳ್ಳ ಅಷ್ಟನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವು ಬಂದು ಅಷ್ಟನ್+ವಿಂಶತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಷ್ಟನ್ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ನ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಸರ್ವಣದೀರ್ಘವಾದ ಮೇಲೆ ಅಷ್ಟಾವಿಂಶತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಏಕವಚನವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಅಷ್ಟಾವಿಂಶತಿ: ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ತ್ರಯಸ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-963. ತ್ರೇಸ್ತಯಃ (6-3-48)

ವೃತ್ತಿ:-ತ್ರಯೋದಶ, ತ್ರಯೋವಿಂಶತಿಃ, ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶತ್|

ಪ.ಚ್ಛೇ:-ತೇಃ, ತ್ರಯಃ|

ಅ.ವ್ಯ:- ದ್ವಷ್ಟನಃ, ಸಂಖ್ಯಾಯಾಮ್ ಅಬಹುವ್ರೀಹ್ಯಶೀತೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಖ್ಯಾಯಾಮ್ ಮತ್ತು ಅಬಹುವ್ರೀಹ್ಯಶೀತೋಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಹಾಗೂ ಅಲುಗುತ್ತರಪದೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ತರಪದೇ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:-ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಶಬ್ದವು ಉತ್ತರಪದವಾಗಿದ್ದಾಗ ತ್ರಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತ್ರಯಸ್ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವು ಮತ್ತು ಅಶೀತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಈ ಕಾರ್ಯವು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ:- ತ್ರಯೋದಶ (ಹದಿಮೂರು):- ತ್ರಯಶ್ಚ ದಶ ಚ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ತ್ರಿ ಜಸ್+ದಶನ್+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವಂದಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಅಲ್ಪ ಅಜ್ (ಅ) ವರ್ಣಗಳುಳ್ಳ ತ್ರಿ ಶಬ್ದದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ತ್ರಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತ್ರಯಸ್ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ತ್ರಯಸ್+ಜಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ ಸ ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ಮತ್ತು ಉತ್ಪಗಳು ಬಂದು ಗುಣ ಸಂಧಿಯಾದ ಮೇಲೆ ತ್ರಯೋದಶನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಬಹುವಚನ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿ ಷಡ್ಭ್ಯೋಲುಕ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಸ್ ಗೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ಅಂತ್ಯ ವರ್ಣವಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಕ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವು ಬಂದು ತ್ರಯೋದಶ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ತ್ರಯೋವಿಂಶತಿಃ (ಇಪ್ಪತ್ತಮೂರು) ತ್ರಯಶ್ಚ ವಿಂಶತಿಶ್ಚ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ತ್ರಿ+ಜಸ್+ವಿಂಶತಿ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ನಡೆದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ್ರಯಸ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ತ್ರಯೋವಿಂಶತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ವಿಂಶತ್ಯಾದ್ಯಾ ಸದೇಕತ್ವೇ ಎಂಬ ವಚನದಂತೆ ವಿಂಶತಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಏಕವಚನದಲ್ಲೇ ಪ್ರಯೋಗ ಇರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ತ್ರಯೋವಿಂಶತಿಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶತ್(ಮೂವತ್ತ ಮೂರು): ತ್ರಯಶ್ಚ ತ್ರಿಂಶತ್+ಜ್ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ತ್ರಿ+ಜಸ್ ತ್ರಿಂಶತ್+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ನಡೆದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ್ರಯಸ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ತ್ರಯಸ್+ತ್ರಿವೌಶತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸ ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗವಾದಾಗ ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸ್ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ತ್ರಯಸ್ ತ್ರಿಶತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ವಿಂಶತ್ಯಾದ್ಯಾಃ ಸದೇಕತ್ವೇ ಎಂಬ ವಚನದಂತೆ ವಿಂಶತಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಏಕವಚನದಲ್ಲೇ ಪ್ರಯೋಗ ಇರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಹಲ್ ಜ್ಞಾಭ್ಯೋ... ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಪರವಲ್ಲಿಂಗವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-964. ಪರವಲ್ಲಿಂಗಂ ದ್ವಂದ್ವತತ್ಪುರುಷಯೋಃ(2-4-26)

ವೃತ್ತಿ:-ಎತಯೋ ಪರಪದಸ್ಯ ಇವ ಲಿಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್ ಕುಕ್ಕುಟಮಯೂರ್ಯಾವಿಮೇ ಮಯಾರೀಕುಕ್ಕುಟಾವಿಮೌ | ಅರ್ಧಪಿಪ್ಪಲೀ |

ವಾರ್ತಿಕ:- ದ್ವಿಗು ಪ್ರಾಪ್ರಾಪನ್ನಾಲಮ್ಬಾರ್ವಗತಿ ಸಮಾಸೇಷು ಪ್ರತಿಷೇಧೋ ವಾಚ್ಯಃ ಪಞ್ಚಸು ಕಪಾಲೇಷು ಸಂಸ್ಕೃತ | ಪಞ್ಚಕಪಾಲಃ ಪುರೋಡಾಶಃ|

ಅರ್ಧ:-ದ್ವಂದ್ವ ಮತ್ತು ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಪರಪದದ ಲಿಂಗವೇ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಕುಕ್ಕುಟಮಯೂರ್ಯಾವಿಮೇ (ಹುಂಜ ಮತ್ತು ಹೆಣ್ಣು ನವಿಲು):- ಕುಕ್ಕುಟಶ್ಚ ಮಯೂರೀಚ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಕುಕ್ಕುಟ ಸು+ಮಯೂರೀ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವಂದ್ವಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರವಲ್ಲಿಜ್ಞವೆಂದರೆ ಪರಶಬ್ದವಾದ ಮಯೂರೀ ಶಬ್ದದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವೇ ಬಂದು ಕುಕ್ಕುಟಮಯೂರ್ಯಾವಿಮೇ(ಇಮೇ) ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಮಯಾರೀಕುಕ್ಕುಟಾವಿಮೌ (ಹೆಣ್ಣು ನವಿಲು ಮತ್ತು ಹುಂಜ) ಈ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೇ ಬದಲಾಯಿಸಿದರೆ ಮಯೂರೀ ಚ ಕುಕ್ಕುಟಶ್ಚ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಕುಕ್ಕುಟ ಶಬ್ದವು ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ದ್ವಿವಚನವೇ ಬಂದು ಮಯೂರೀಕುಕ್ಕುಟೌ (ಇಮೌ) ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಅರ್ಧಪಿಪ್ಪಲೀ (ಪಿಪ್ಪಲೀಯ ಅರ್ಧಭಾಗ):- ಅರ್ಧಂ ಪಿಪ್ಪಲ್ಯಾಃ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರಪದವಾದ ಪಿಪ್ಪಲೀ ಶಬ್ದವು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಅರ್ಧಪಿಪ್ಪಲೀ ಎಂದು ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ:- ದ್ವಿಗು ಪ್ರಾಪ್ರಾಪನ್ನಾಲಮ್ಬಾರ್ವಗತಿ ಸಮಾಸೇಷು ಪ್ರತಿಷೇಧೋ ವಾಚ್ಯಃ

ಪಞ್ಚಸು ಕಪಾಲೇಷು ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಞ್ಚಕ ಪಾಲಃ ಪುರೋಡಾಶಃ :- ದ್ವಿಗು ಸಮಾಸ ಹಾಗೂ ಪ್ರಾಪ್ರ, ಆಪನ್ನ ಮತ್ತು ಅಲಮ್ ಈ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿ ಉಳ್ಳ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸ ಮತ್ತು ಗತಿ ಸಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಪರ ಶಬ್ದದ ಲಿಂಗ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬ ನಿಯಮಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧವಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಪಞ್ಚಕಪಾಲಃ ಪುರೋಡಾಶಃ (ಐದು ಕಪಾಳಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿರುವ ಪುರುಡಾಶ (ಹೋಮದ್ರವ್ಯ)):- ಪಞ್ಚಸು ಕಪಾಲೇಷು ಸಂಸ್ಕೃತಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪಞ್ಚಾನ್+ಸುಪ್ ಕಪಾಲ+ಸುಪ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಈ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತಮ್ ಭಕ್ತ್ಯಾಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದ್ವಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ತದ್ವಿತಾರ್ಥೋತ್ತರಪದಸಮಾಹಾರೇಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪೂರ್ವನಿಪಾತವಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಪಞ್ಚಾನ್+ಕಪಾಲ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ.

ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ನೌಕಾರವು ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಪಞ್ಚ ಕಪಾಲ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈಗ ಸಂಸ್ಕೃತಂ ಭಕ್ಷಾಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ದ್ವಿಗೋರ್ಲುಗನಪತ್ಯೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವಾಗಿ ಪಞ್ಚಕಪಾಲ ಎಂದೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದವಾದ ಕಪಾಲ ಶಬ್ದವು ನಮುಂಸಕ ಲಿಂಗವಾದರೂ ಸಮಾಸವು ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲೇ ಇರುತ್ತದೆ.

(ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-965. ಪ್ರಾಪ್ತಾಪನ್ನೇ ಚ ದ್ವಿತೀಯಯಾ (2-2-4)

ವೃತ್ತಿ:-ಸಮಸ್ಯೇತೇ! ಅಕಾರಶ್ಚಾನಯೋರನ್ತಾದೇಶಃ| ಪ್ರಾಪ್ತೋ ಜೀವಿಕಾಂ ಪ್ರಾಪ್ತಜೀವಿಕಃ | ಅಪನ್ನಜೀವಿಕಃ | ಅಲಂ ಕುಮಾಯೈ ಅಲಂಕುಮಾರಿಃ ಅತ ಏವ ಜ್ಞಾಪಕಾತ್ಸಮಾಸಃ ನಿಷ್ಕೃಶಾಂಭಿಃ|

ಅ.ವ್ಯ:- ಸಮಾಸಃ, ಸುಪ್, ಸಹಸುಪಾ ಮತ್ತು ತತ್ಪುರುಷಃ ಇವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:-ಪ್ರಾಪ್ತ ಮತ್ತು ಅಪನ್ನ ಸುಬಂತ ಶಬ್ದಗಳ ದ್ವಿತೀಯಾಂತವಾದ ಸಮರ್ಥ ಸುಬಂತ ಶಬ್ದಗಳ ಜೊತೆಗೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಸಮಾಸದ ಕೊನೆಯ ಪದಕ್ಕೆ ಅಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿಯೂ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಪ್ರಾಪ್ತಜೀವಿಕಃ (ಜೀವನದ ಸಾಧನವನ್ನು ಹೊಂದಿದವನು):-ಪ್ರಾಪ್ತಃ ಜೀವಿಕಾಂ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಾಪ್ತ+ಸುಜೀವಿಕಾ+ಅಮ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತ ಪದವು ಪ್ರಾಪ್ತಾಪನ್ನೇ ಎಂದಿದೆ ಇದರಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಪ್ರಾಪ್ತ+ಸು ಗೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪೂರ್ವನಿಪಾತವಾದ ಮೇಲೆ ನಿಯತವಿಭಕ್ತಿಕವಾಗುವುದರಿಂದ ವಿಕವಿಭಕ್ತಿತಿಚಾಪೂರ್ವನಿಪಾತೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀವಿಕಾ+ಅಮ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪೂರ್ವನಿಪಾತವಾಗದೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾಪ್ತಜೀವಿಕಾ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸಾಂತವಾದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಪ್ರಾಪ್ತಜೀವಿಕ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪರವಲ್ಲಿಜ್ಞಂ ದ್ವಂದ್ವ ತತ್ಪುರುಷಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತಜೀವಿಕಾ ಎಂದಿರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ದ್ವಿಗು ಪ್ರಾಪ್ತಾಪನ್ನಾಲಮ್ಬಾರ್ವಗತಿಸಮಾಸೇಷು ಪ್ರತಿಷೇಧೋ ವಾಚ್ಯಃ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ನಿಷೇಧವಾಗಿ ವಿಶೇಷ ಪದಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗವೇ ಬಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪ್ರಾಪ್ತಜೀವಿಕಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಅಪನ್ನ ಜೀವಿಕಃ (ಜೀವನದ ಸಾಧನವನ್ನು ಹೊಂದಿದವನು):- ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ನಡೆದು ಈ ಮೇಲಿನ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ:- ಅಲಂ ಕುಮಾರಿಃ (ಕುಮಾರಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದವನು): ಅಲಂ ಕುಮಾಯೈಃ

ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅಲಂ ಕುಮಾರಿ+ಜೇ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇದು ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಪದವಾದ ಕುಮಾರಿ ಶಬ್ದವು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಪರವಲ್ಲಿಂಗತ್ವವು ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಮಾಸವು ಮಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿದೆ. ಅಲಂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕುಮಾರಿ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರವು ಯಾವುದು ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ “ಅಲಂ ಪೂರ್ವಕ ಸಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಪರವಲ್ಲಿಂಗತ್ವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ” ಎಂಬ ಈ ವಾರ್ತಿಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಲಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸುಬಂತಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವು ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವು ಆಗಿದೆ.

ಉದಾ:- ನಿಷ್ಕಾಶಾಂಬ್ಬಿ: (ಕೌಶಾಂಬಿಯಿಂದ ಹೊರಬಿದ್ದವನು):- ನಿಗರ್ತಾ ಕೌಶಾಂಬ್ಯಾ: ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ನಿರಾದಯ: ಕ್ರಾಂತಾದ್ಯರ್ಥೇ ಪಞ್ಚಮ್ಯಾ: ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕುಗತಿ ಪ್ರಾದರ್ಯ: ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಉತ್ತರ ಪದವಾದ ಕೌಶಾಂಬಿ ಎಂಬುದು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಪರವಲ್ಲಿಂಗ ನಿಷೇಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲೇ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಇದು ಗತಿ ಸಮಾಸವೆಂದು ವಾರ್ತಿಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಇದು ಪ್ರಾದಿ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ.

(ಸಮಾಸಾಂತದಲ್ಲ ಉಭಯಲಿಂಗವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 966. ಅರ್ಥರ್ಜಾಯ: ಪುಂಸಿ ಚ (2-4-31)

ವೃತ್ತಿ:-ಅರ್ಥರ್ಜಾದಯ: ಶಬ್ದಾ: ಪುಂಸಿ ಕ್ಲೀಬೇ ಚ ಸ್ಯು: | ಅರ್ಥರ್ಚಃ | ಅರ್ಥರ್ಚಮ್ | ಏವಂ ಧ್ವಜ-ತೀರ್ಥ-ಶರೀರ ಮಣ್ಣ ಪಯೂಪದೇಹಾಜ್ಞುಶ ಪಾತ್ರಸೂತ್ರಾದಯಃ |

ವಾ|| ಸಾಮಾನ್ಯೇ ನಮುಂಸಕಂ ಮೃದು ಪಚತಿ ಪ್ರಾತ: ಕಮನೀಯಮ್ ||

ಇತಿ ತತ್ಪುರುಷ ಪ್ರಕರಣಮ್

ಅ.ವ್ಯ:- ಅರ್ಥಂ ನಮುಂಸಕಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಮುಂಸಕಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಅರ್ಥರ್ಚ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾದ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮಲ್ಲಿಜ್ಞ ಮತ್ತು ನಮುಂಸಕಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಇರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ:- ಅರ್ಥರ್ಚ: (ರಿಕ್‌ನ ಅರ್ಥಭಾಗ) :-ರಿಚ: ಅರ್ಥಮ್ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಂ ನಮುಂಸಕಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಪರವಲ್ಲಿಂಗಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವು ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಲ್ಲಿಜ್ಞ ಮತ್ತು ನಮುಂಸಕ ಲ್ಲಿಂಗಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅರ್ಥರ್ಚ: ಎಂದು ಮಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲೂ ಅರ್ಥರ್ಚಮ್ ಎಂದು ನಮುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿಯೂ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ವಿಶೇಷ:- ಈ ಅರ್ಧಚಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಧ್ವಜ, ತೀರ್ಥ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಅಸಮಸ್ತ ಪದಗಳು ಕೂಡಾ ಇರುತ್ತವೆ. ಅವು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲೂ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವವು.

ವಾರ್ತಿಕ:- ಸಾಮಾನ್ಯೇ ನಪುಂಸಕಮ್|

ಮೃದು ಪಚತಿ ಪ್ರಾತಃ

ವಿಶೇಷ್ಯ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಯಾವ ಲಿಂಗದ ವಿಧಾನ ಅಥವಾ ವಿವಕ್ಷೆ ಇಲ್ಲದೇ ಇದ್ದಾಗ ಸಾಮಾನ್ಯ ರೂಪದಿಂದ ಆ ಶಬ್ದಗಳು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ:- ಮೃದು ಪಚತಿ (ಮತ್ತಿಗೆ ಬೇಯಿಸುತ್ತಾನೆ):- ಮೃದು ಎಂಬುದು ಕ್ರಿಯಾ ವಿಶೇಷಣ ಪಚ್ ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಕ್ಷಾತ್ಯನುಕೂಲ ವ್ಯಾಪಾರವು ಅರ್ಥ. ಇದರಲ್ಲಿ ವಿಕ್ಷಾತ್ಯ ಅಂಶದ ಜೊತೆಗೆ ಮೃದು ಎಂಬುದು ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಮೃದುವಾದ ಪಾಕವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಆದುದರಿಂದ ಮೃದು ಶಬ್ದವು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದರ ಲಿಂಗವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣವು ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ:- ಪ್ರಾತಃ ಕಮನೀಯಮ್ (ಪ್ರಾತಃ ಕಾಲವು ರಮಣೀಯವಾಗಿದೆ):- ಇಲ್ಲಿ ಕಮನೀಯಮ್ ಎಂಬುದು ಪ್ರಾತಃ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯದ ಜೊತೆಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ ಆದರೆ ಪ್ರಾತಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಲಿಂಗ ನಿರ್ಣಯವು ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಕಮನೀಯಮ್ ಎಂಬುದು ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ.

(ಇಲ್ಲಿಗೆ (40) ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವು ಮುಗಿಯಿತು.)

ಪ್ರಕರಣ-41: ಬಹುವ್ರೀಹಿ:

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 967 ರಿಂದ 986 ವರೆಗೆ)

(ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-967. ಶೇಷೋ ಬಹುವ್ರೀಹಿ: (2-2-23)

ವೃತ್ತಿ:- ಅಧಿಕಾರೋಯಂ ಪ್ರಾಗ್ವಂದ್ವಾತ್॥

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ಶೇಷಃ, ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ॥

ಅ.ವ್ಯ:-ಪ್ರಾಕೃಡಾರಾತ್ಸಮಾಸಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಮಾಸಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:-ದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ (ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವಂದ್ವಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪೂರ್ವದವರೆಗೆ) ಇರುವ ಸಮಾಸವು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ. ಉಕ್ತಾದ್ಯಃ ಶೇಷಃ ಎಂದರೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ನಂತರ ಉಳಿದಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಈಗ ಹೇಳಿರುವ ಸಮಾಸಗಳೆಂದರೆ ಅವ್ಯಯೀಭಾವ ಮತ್ತು ತತ್ಪುರುಷ ಇವುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆಯದು ಎಂದರ್ಥ. ಆದರೆ ದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವಂದ್ವವು ಇದರಲ್ಲಿ ಅಂತಗತವಾಗಿಲ್ಲ.

(ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-968. ಅನೇಕಮನ್ಯವದಾರ್ಥೇ (2-2-24)

ವೃತ್ತಿ:- ಅನೇಕಂ ಪ್ರಥಮಾನ್ತಮನ್ಯಸ್ಯ ಪದಸ್ಯಾರ್ಥೇ ವರ್ತಮಾನಂ ವಾ ಸಮಸ್ಯತೇ ಸ ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ॥

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ಅನೇಕಮ್, ಅನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ॥

ಅ.ವ್ಯ:-ಸಮಾಸಃ, ವಿಭಾಷಾ ಮತ್ತು ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:-ಅನ್ಯ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ (ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾದ) ಅನೇಕ ಪ್ರಥಮಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗುವುವು. ಇದಕ್ಕೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ ಸಮಾಸವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಸೂಚನೆ:- ಕೃತ್ತದ್ವಿತ ಸಮಾಸಾಶ್ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ ಸಮಾಸಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಸುಬಂತವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಪೂರ್ವ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-969. ಸಪ್ತಮೀವಿಶೇಷಣೇ ಬಹುವ್ರೀಹೌ (2-2-35)

ವೃತ್ತಿ:-ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಂ ವಿಶೇಷಣೇ ಚ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಂ ಸ್ಯಾತ್| ಅತಃ ಏವ ಜ್ಞಾಪಕಾದ್ವ್ಯಾಧಿಕರಣಪದೋ ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ||

ಅ.ವ್ಯ:- ಉಪಸರ್ಜನಂ ಪೂರ್ವಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:-ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಶಬ್ದ ಮತ್ತು ವಿಶೇಷಣ ಶಬ್ದವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗುವುದು.

(ಅಲುಕ್ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-970. ಹಲದನ್ತಾತ್ಪ್ರಮ್ಯಾಃ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ (6-3-9)

ವೃತ್ತಿ:-ಹಲದನ್ತಾತ್ ಚ ಸಪ್ತಮ್ಯಾಃ ಅಲುಕ್| ಕಣ್ಣೇಕಾಲಃ| ಪ್ರಾಪ್ರಮುದಕಂ ಯಂ ಸ ಪ್ರಾಪ್ತೋದಕೋ ಗ್ರಾಮಃ| ಊರ್ಧರಥಃ(ಅನಡ್ವಾನ್)|| ಉಪಹೃತ ಪಶೂ (ರುದ್ರಃ) ಉದ್ಧೃತೋದನಾ ಸ್ಥಾಲೀ| ಪೀತಾಮ್ಬರೋ ಹರಿಃ | ವೀರಪುರುಷೋ ಗ್ರಾಮಃ |

1. ವಾರ್ತಿಕ:- ಪ್ರಾದಿಭ್ಯೋ ಧಾತುಜಸ್ಯ ವಾಚ್ಯೋ ವಾ ಚೋತ್ತರ ಪದಲೋಪಃ ಪ್ರಪತ್ತಿತರ್ಪಣಃ, ಪ್ರಪರ್ಣಃ|
2. ವಾರ್ತಿಕ:- ನ'ಘೋಸ್ವರ್ಥಾನಾಂ ವಾಚ್ಯೋ, ವಾ ಚೋತ್ತರಪದಲೋಪಃ| ಅವಿದ್ಯಮಾನ ಪುತ್ರಃ ಅಪುತ್ರಃ||

ಅ.ವ್ಯ:- 'ಅಲುಗುತ್ತರಪದೇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಸಂಜ್ಞಾವಾಚಕವಾದಾಗ ಉತ್ತರಪದಲ್ಲಿರುವ ಹಲನೃಕ್ಕಿಂತ ಮತ್ತು ಹೃಸ್ವ ಅಕಾರಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ:- ಕಣ್ಣೇಕಾಲಃ(ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಕಾಳಕೂಟ ವಿಷವನ್ನು ಉಳ್ಳವನು):- ಕಣ್ಣೇ ಕಾಲಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಕಣ್ಯ+ಚಿ+ಕಾಲ ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸಪ್ತಮೀವಿಶೇಷಣೇ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಗೃಹಿಸೋಣದರಿಂದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾಂತದ ಜೊತೆಗೆ ವ್ಯಧಿಕರಣ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವ ಪ್ರಯೋಗವಾಗಿದೆ. ಸುಷೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕೆಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಬೇಕಾದಾಗ ಇದು ಸಂಜ್ಞಾವಾಚಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಪ್ತಮೀಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಣ್ಣೇಕಾಲಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಸೂಚನೆ:- ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವು ಅನ್ಯ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಅನ್ಯ ಪದಾರ್ಥವು ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ವಿಭಕ್ತ್ಯಂತಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ:- ಪ್ರಾಪ್ತೋದಕೋ (ಗ್ರಾಮಃ) (ಯಾವ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ನೀರು ಬಂದಿರುವುದೋ

ಆ ಗ್ರಾಮ):- ಇದು ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಅನ್ಯ ಪದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾಪ್ತಂ ಉದಕಮ್ ಯಂ ಸಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಾಪ್ತ+ಸು+ಉದಕ ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಥಮಾಂತಗಳಾದ ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳು ಸೇರಿ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತಃ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮೀವಿಶೇಷಣೇ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪ್ರಾಪ್ತೋದಕೋ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಊಠರಥಃ (ಯಾವುದರ ಜೊತೆಗೆ (ಎತ್ತಿನ)ಜೊಡಿಸ್ಪಟ್ಟಿದೆಯೋ ಅಂತಹ ರಥ):-ಅನ್ಯ ಪದಾರ್ಥವಾದ ಎತ್ತಿನ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಊಠಃ ರಥಃ ಏನ (ಅನಡ್ಧಾಃ) ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಊಠ+ಸು+ರಥ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಊಠ+ರಥ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದರ ಅನ್ಯ ಪದಾರ್ಥವೆಂದರೆ ವೃಷಭ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾದ ಪುಲ್ಲಿಂಗವು ಇರುತ್ತದೆ. ಏಕದೇಶವಿಕ್ರತನ್ಯಾಯದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಊಠ ರಥಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಉಪಹೃತಪಶುಃ (ಯಾರಿಗಾಗಿ ಪಶು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ತರಲ್ಪಟ್ಟಿದೆಯೋ ಅವನು (ಶಿವನು)):- ಅನ್ಯ ಪದಾರ್ಥವಾದ ರುದ್ರ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಹೃತಃ ಪಶುಃ ಯಸ್ಮೈ (ರುದ್ರಾಯ) ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಉಪಹೃತ ಸು+ಪಶು ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಉಪಹೃತ+ಪಶು ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದರ ಅನ್ಯ ಪದಾರ್ಥವೆಂದರೆ ರುದ್ರ ಆದ್ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾದ ಪುಲ್ಲಿಂಗವು ಇರುತ್ತದೆ. ಏಕದೇಶವಿಕ್ರತನ್ಯಾಯದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಉಪಹೃತಪಶುಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಉದ್ವತೋದನಾ ಸ್ಥಾಲೀ (ಯಾವುದರಿಂದ ಅನ್ನವು ತೆಗೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆಯೋ ಆ ಪಾತ್ರೆ):- ಅನ್ಯ ಪದಾರ್ಥವಾದ ಸ್ಥಾಲೀ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉದ್ವತಃ ಓದನಃ ಯಸ್ಯಾಃ (ಸ್ಥಾಲ್ಯಾಃ) ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಉದ್ವತ ಸು+ಓದನ ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಉದ್ವತ+ಓದನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಉದ್ವತೋ ದನ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅನ್ಯ ಪದಾರ್ಥವು ಸ್ಥಾಲೀಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವು ಇರುತ್ತದೆ. ಅಜಾದ್ಯತಷ್ಟಾಪ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉದ್ವತೋ ಧನಾ ಎಂದಾಗಿ ಈ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ

ಸು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಪೂರ್ವರೂಪವಾದ ಮೇಲೆ ಉದ್ಭವೋದನಾ ಸ್ಥಾಲೀ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಪೀತಾಷ್ಟರೋ ಹರಿಃ (ಹಳದಿ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಯಾರು ಧಾರಣೆ ಮಾಡಿರುವನು ಅವನು (ವಿಷ್ಣು)):- ವಿಷ್ಣು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪೀತಂ ಅಂಬರಮ್ ಯಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪೀತ+ಸು+ಅಂಬರ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಪೀತ+ಅಂಬರ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅಕಸ್ಸವಣೇ ದೀರ್ಘಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಿತಾಂಬರ ಎಂದಾಗಿ ಅನ್ಯ ಪದಾರ್ಥವು ವಿಷ್ಣುವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾದ ಮಲ್ಲಿಂಗವು ಬಂದು ಈ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪೀತಾಷ್ಟರಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ವೀರಪುರುಷೋ ಗ್ರಾಮಃ (ವೀರ ಪುರುಷರು ಯಾವ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಇರುವರೋ ಆ ಗ್ರಾಮ):- ವೀರಾಃ ಪುರುಷಾಃ ಸಂತಿ ಯಸ್ಮೇನ್ (ಗ್ರಾಮೇ) ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ವೀರ ಜಸ್+ಪುರುಷ ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇದರಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ವೀರಪುರುಷ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅನ್ಯ ಪದಾರ್ಥವು ಗ್ರಾಮವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸದೃಶವಾದ ಮಲ್ಲಿಂಗವು ಬಂದಿರುವುದು. ಈ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ಸು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ವೀರಪುರುಷಃ (ಗ್ರಾಮಃ) ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

1. ವಾರ್ತಿಕ:- ಪ್ರಾದಿಭ್ಯೋ ಧಾತುಜಸ್ಯ ವಾಚ್ಯೋ ವಾಚೋತ್ತರ ಪದಲೋಪಃ ಪ್ರಪತಿತಪರ್ಣಃ, ಪ್ರಪರ್ಣಃ:- ಪ್ರ ಮೊದಲಾದಗಳ ನಂತರ ಇರುವ ಧಾತುಜ(ಕೃದಂತ ಶಬ್ದ) ಮತ್ತು ತದ್ಧಿತಾಂತ ಸಮರ್ಥ ಸುಬಂತಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಅನ್ಯ ಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಪದದ ಲೋಪವು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದಲೂ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- (ಪ್ರಪತಿತಃ ತಪರ್ಣಃ ಯಸ್ಮಾತ್‌ಸಃ) ಪ್ರಪತಿ ತಪರ್ಣಃ, ಪ್ರಪರ್ಣಃ :- ಪ್ರಪತಿತ ಎಂಬುದು ಪ್ರಕೃಷ್ಟಮ್ ಪತಿತಮ್ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾದಯೋ ಗತಾದ್ಯರ್ಥೇ ಪ್ರಥಮಯಾ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಸಮಾಸವು ಆಗಿದೆ ಈ ಪ್ರಪತಿತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಪರ್ಣ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪತಿತ ಶಬ್ದವು ಪತ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಪತಿತ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪತಿತ ಎಂಬ ಉತ್ತರ ಪದಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಪರ್ಣ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಲೋಪ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಪತಿತಪರ್ಣ ಎಂದೂ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

2. ವಾರ್ತಿಕ:- ನಇಲೋಸ್ತೃರ್ಧಾನಾಂ ವಾಚ್ಯೋ ವಾ ಚೋತ್ತರಪದಲೋಪಃ | ಅವಿದ್ಯಮಾನಃ ಪುತ್ರಃ ಅಪುತ್ರಃ:-ನಇಗಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅಸ್ತಿ (ಇದೆ) ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಸುಬಂತಗಳಿಗೆ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಥಮಾಂತ ಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ

ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಅಸ್ವರ್ಥಕವಾದ ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ಸಹ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕು.

ಉದಾ:- ಅವಿದ್ಯಮಾನ ಪುತ್ರಃ - ಅಪುತ್ರಃ :- ನವಿದ್ಯಮಾನಃ ಅವಿದ್ಯಮಾನಃ ಇದು ನ ಇನ್ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನ ಇನ್ ಗಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ವಿದ್ಯಮಾನರ್ಥಕವಾದ ವಿದ್ಯಮಾನ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪುತ್ರ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಉತ್ತರ ಪದ ಲೋಪಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಪುತ್ರಃ ಎಂದು ಲೋಪವಿಲ್ಲದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅವಿದ್ಯಮಾನ ಪುತ್ರಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಮಂವದ್ಭಾವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-971. ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ ಮಂವದ್ಭಾವಿಣಿ ಮಂಸ್ಮಾದನೂಜ್ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ

ಸ್ತ್ರಿಯಾಮಪೂರಣೇ ಸ್ತ್ರಿಯಾದಿಷು (6-3-34)

ವೃತ್ತಿ:-ಉಕ್ತಮಂಸ್ಮಾದನೂಜ್ ಉಜ್ಜೋಭಾವೋಽಸ್ಯಾಮಿತಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ| ನಿಪಾತನಾತ್ಪ್ರತ್ಯಯಾ ಅಲುಕ್ ಷಷ್ಠಾಶ್ಚ ಲುಕ್ ತುಲೈ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ನಿಮಿತ್ತೇ ಯದುಕ್ತ ಮಂಸ್ಮಂ ತಸ್ಮಾತ್ತರ ಉಜ್ಜೋಭಾವೋ ಯತ್ರ ತಥಾ ಭೂತಸ್ಯ ಸ್ವೀವಾಚಕ ಶಬ್ದಸ್ಯ ಮಂವಾಚಕಸ್ಯೇವ ರೂಪಂ ಸ್ಯಾತ್ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ ಸ್ವೀಲಿಜೇ ಉತ್ತರಪದೇ, ನತು ಪೂರಣ್ಯಾಂ ಪ್ರಿಯಾದೌ ಚ ಪರತಃ| ಗೋಸ್ತ್ರಿಯೋರಿ ಹ್ರಸ್ವಃ | ಚಿತ್ರಗುಃ| ರೂಪವದ್ಭಾವಯಃ | ಅನೂಜ್ ಕಿಮ್? ವಾಮೋರುಭಾಯಃ ಪೂರಣ್ಯಾಂತು|

ಪ.ಚ್ಛೇ:-ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ, ಮಂವತ್, ಭಾಷಿತಮಂಸ್ಮಾತ್, ಅನೂಜ್, ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ, ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್, ಅಪೂರಣೇ, ಪ್ರಿಯಾದಿಷು|

ಅ.ವ್ಯ:-ಅಲುಗುತ್ತರಪದೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉತ್ತರಪದೇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮಲ್ಲಿಂಗಗೊಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ:-ಭಾಷಿತಮಂಸ್ಮಾತ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಉಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಲ್ಲದ (ಅಂದರೆ ಭಾಷಿತಮಂಸ್ಮವಾಗಿದ್ದು ಉಜ್ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸದ) ಸ್ವೀವಾಚಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣವಾದ ಸ್ವೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದವು ಉತ್ತರಪದವಾಗಿದ್ದಾಗ ಮಂವಾಚಕದಂತೆ ರೂಪವು ಆಗುವುದು. ಸ್ವೀಲಿಂಗವಾದ ಪೂರ್ಣ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಪದವಾಗಲೀ ಪ್ರಿಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಾಗಲೀ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ ಈ ರೀತಿಯ ಕಾರ್ಯವು ಜರುಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ:- ಚಿತ್ರಗುಃ (ಚಿತ್ರ ವರ್ಣಗಳ ಗೊವುಗಳನ್ನು ಉಳ್ಳವನು):- ಚಿತ್ರಾಃ ಗಾವಃ ಯಸ್ಯಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಚಿತ್ರ ಜಸ್+ಗೋ ಜಸ್ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಚಿತ್ರಾ ಗೋ ಎಂದು ಇರುತ್ತದೆ. ಇದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಾ ಶಬ್ದವು ಭಾಷಿತ ಮಂಸ್ಮವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿ

ಊಜ್ಞ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿಸಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ. ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ಸ್ತೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದವಾದ ಗೋ ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿದೆ ಪೂರ್ಣಾಣ್ಯಂತ ಪದವಾಗಲಿ ಪ್ರಿಯಾದಿ ಪದಗಳಾಗಲಿ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪುಂವದ್ಭಾವವು ಬಂದು ಚಿತ್ರ ಎಂಬ ಅಕಾರಾನ್ತ ರೂಪವು ಬಂದಿದೆ. ಚಿತ್ರ ಗೋ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಗೋ ಶಬ್ದವು ಏಕವಿಭಕ್ತಿಚಾಪೂರ್ವನಿಪಾತೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುವುದರಿಂದ ಗೋಸ್ತಿಯೋಉಪಸರ್ಜನಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರವು (ಹ್ರಸ್ವವು) ಬಂದು ಸುಬಂತವಾದಾಗ ಚಿತ್ರಗುಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ರೂಪವದ್ಭಾಯಃ (ರೂಪವತಿಯಾದ ಭಾಯ್‌ಯನ್ನು ಉಳ್ಳವನು) ರೂಪವತೀ ಭಾರ್ಯಾ (ಅಸ್ತಿ) ಯಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ರೂಪವತೀ+ಸು ಭಾರ್ಯಾ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ ರೂಪವತೀ ಮತ್ತು ಭಾರ್ಯಾ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳು ಸಮಾನಲಿಂಗ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಊಜ್ಞ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಮತ್ತು ಪೂರಣೀ ಮತ್ತು ಪ್ರಿಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ರೂಪವತೀ ಶಬ್ದವು ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ರೂಪವಾನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ ಆದ್ದರಿಂದ ಭಾಷಿತ ಪುಂಸ್ಯವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭಾರ್ಯಾ ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ರೂಪವತೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದ್ಭಾವವು ಬಂದು ರೂಪವತ್ ಎಂದಾಗಿ ರೂಪವತ್+ಭಾರ್ಯಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಭಾರ್ಯಾದಲ್ಲಿರುವ ಭ ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಝಲಾಂಜಶೋಽಂತೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಸ್ವವು ಬಂದು ರೂಪವದ್+ಭಾರ್ಯಾ ಎಂದಾಗಿ ರೂಪವದ್ಭಾಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಗೋಸ್ತಿಯೋಉಪಸರ್ಜನಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭಾರ್ಯಾ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಸ್ತೀ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಟಾಪ್ (ಆಕಾರವು) ಇರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವು ಬಂದು ರೂಪವದ್ಭಾಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತವಾದಾಗ ರೂಪವದ್ಭಾಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅನೂಜ್ ಕಿಮ್? ವಾಮೋರುಭಾಯಃ:- ಊಜ್ಞ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇರಬಾರದು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವಾಮೋರುಭಾಯಃ ಎಂಬ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ವಾಮೋರು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪುಂವದ್ಭಾವವು ಬರಲಿಲ್ಲ. ವಾಮೋರುಃ ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಸಂಹಿತ ಶಪ್ ಲಕ್ಷಣ ವಾಮಾದೇಶ್ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಊಜ್ಞ ಎಂಬ ಸ್ತೀ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿರುವುದು ವಾಮೇ ಊರೂ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ ವಾಮೋರುಃ (ಸುಂದರವಾದ ತೊಡೆಗಳುಳ್ಳವಳು) ವಾಮೋರುಭಾರ್ಯಾಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ವಾಮೋರು ಭಾರ್ಯಾಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

(ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-972. ಅಪ್ ಪೂರಣೀ ಪ್ರಮಾಣ್ಯೋಃ (5-4-116)

ವೃತ್ತಿ:- ಪೂರಣಾರ್ಥ ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತಂ ಯತ್ ಸ್ತೀಲಿಜ್ಞಂ ತದನ್ತಾತ್ ಪ್ರಮಾಣ್ಯನ್ತಾತ್ ಚ ಬಹುವ್ರೀಹೇಃ ಕಲ್ಯಾಣೀ ಪಞ್ಚಮೀ ಯಾಸಾಮ್ ರಾತ್ರೀಣಾಮ್ ತಾಃ ಕಲ್ಯಾಣೀ

ಪಞ್ಚಮಾ ರಾತ್ರಯಃ | ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರಮಾಣೇ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸ್ತ್ರೀಪ್ರಮಾಣಃ| ಅಪ್ರಿಯಾದಿಷು ಕಿಮ್? ಕಲ್ಯಾಣಿಪ್ರಿಯ ಇತ್ಯಾದಿ|

ಪ.ಚೈ:-ಅಪ್, ಪೂರಣೇ, ಪ್ರಮಾಣೋಃ|

ಅ.ವ್ಯ:-ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಸಕ್ಕುಕ್ಷೋಃ ಸ್ವಾಣ್ಗುಆತ್ ಷಚ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಪೂರಾಣಾರ್ಥಕ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದ, ತದ್ಗತ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಹಾಗೂ ಪ್ರಮಾಣಿ ಶಬ್ದಾನ್ತ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ನಂತರ ಸಮಾಸಾಂತವಾದ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾ:- ಕಲ್ಯಾಣೀ ಪಞ್ಚಮೀ ಯಾಸಾಮ್ ರಾತ್ರೀಣಾಮ್ ತಾಃ ಕಲ್ಯಾಣಿ ಪಞ್ಚಮಾ ರಾತ್ರಯಃ:- (ಕಲ್ಯಾಣಿಯಾದ ಐದನೇಯ ರಾತ್ರಿಉಳ್ಳ ರಾತ್ರಿಗಳು) ಪಞ್ಚಮೀ ಎಂದರೆ ಪಞ್ಚನಾಮ್ ಪೂರಣಿ ಎಂದರ್ಥ ಪಂಚ್ಚನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಸ್ಯಪೂರಣೇಡಟ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರಾಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಡಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ನ್ತಾದಅಸಂಖ್ಯಾದೇಮಟ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಟ್ ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಟಿತ್ವ ಇರುವುದರಿಂದ ಟಿಟ್‌ಡಾಜ... ಕ್ವರಪಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಪ್ (ಇ) ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಪಞ್ಚಮೀ ಎಂಬುದು ಪೂರ್ಣಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಕಲ್ಯಾಣೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ಪಞ್ಚಮೀ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಬಹಿವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಕಲ್ಯಾಣಿ ಪಞ್ಚಮೀ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಕಲ್ಯಾಣೀ ಪಞ್ಚಮ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಅಜಾದ್ಯಷ್ಟಾಪ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಾಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಕಲ್ಯಾಣಿ ಪಞ್ಚಮಾ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪಞ್ಚಮೀ ಎಂಬ ಪೂರ್ಣ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕಲ್ಯಾಣಿ ಶಬ್ದವು ಭಾಷಿತ ಪುಂಸಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಪುಂವವದ್ ಭಾವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ:- ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರಮಾಣೇ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸ್ತ್ರೀಪ್ರಮಾಣಃ :- ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರಮಾಣೇ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ಸ್ತ್ರೀ ಸು+ಪ್ರಮಾಣೀ ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರಮಾಣೀ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀ ಶಬ್ದವು ಭಾಷಿತ ಪುಂಸ್ಯವಾಗಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪುಂವದ್‌ಭಾವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಮಾಣೀ ಶಬ್ದದ ನಂತರವೂ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸಾತ್ ಅಚ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಸ್ತ್ರೀಪ್ರಮಾಣಿ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಭ ಸಂಜ್ಞೆಕ ಶಬ್ದದ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವು ಬಂದು ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರಮಾಣ್+ಅ=ಸ್ತ್ರೀಪ್ರಮಾಣ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ್ ಮಾಡಿದಾಗ ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರಮಾಣಃ ಎಂದು ಲೋಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಪ್ರಿಯಾದಿಷು ಕಿಮ್? ಕಲ್ಯಾಣಿಪ್ರಿಯಃ :- ಪ್ರಿಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ

ಮಾತ್ರ ಪುಂವದ್ಭಾವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಲ್ಯಾಣೀ ಪ್ರಿಯಾ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಕಲ್ಯಾಣಿ ಪ್ರಿಯಃ (ಕಲ್ಯಾಣಿಯಾದ ಪ್ರಿಯತಮೆಯನ್ನು ಉಳ್ಳವನು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಕಲ್ಯಾಣಿ ಶಬ್ದವು ಭಾಷಿತ ಪುಂಸ್ಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಪ್ರಿಯಾ ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಪುಂವದ್ಭಾವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉತ್ತರ ಪದಕ್ಕೆ ಗೋಸ್ತಿಯೋರುಪಸರ್ಜನಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಷಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-973. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಸಕ್ಕೃಕ್ಷೋಃ ಸ್ವಾಕ್ಷಾತ್ಷಟ್ (5-4-113)

ವೃತ್ತಿ:-ಸ್ವಾಜ್ಞವಾಚಸಕ್ಕೃಕ್ಷೃನ್ಮಾತ್ ಬಹುವ್ರೀಹೇಃ ಷಟ್ ಸ್ವಾತ್ ದೀರ್ಘಸಕ್ಕಃ ಜಲಜಾಕ್ಷೀ ಸ್ವಾಜ್ಞಾತ್ಕಿಮ್? ದೀರ್ಘಸಕ್ಕಿ ಶಕಟಮ್ ಸ್ಥೂಲಾಕ್ಷಾ ವೇಣುಯಷ್ಠಿಃ ಅಕ್ಶೋದರ್ಶನಾದಿತಿ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣೋಚ್ ||

ಅ.ವ್ಯ:- ಪ್ರತ್ಯಯಃ , ಪರಶ್ಚ, ತದ್ಧಿತಾಃ, ಸಮಾಸಾನ್ತಾಃ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:-ಸ್ವಾಜ್ಞವಾಚಕವಾದ ಸಕ್ಕಿ ಮತ್ತು ಅಕ್ಷ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಷಟ್ (ಅ) ಎಂಬ ಸಮಾಸಾಂತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾ:- ದೀರ್ಘಸಕ್ಕಃ (ದೀರ್ಘವಾದ ತೊಡೆಗಳುಳ್ಳವನು):- ದೀರ್ಘೇ ಸಕ್ಕನೀ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ದೀರ್ಘ ಔ+ಸಕ್ಕಿ+ಔ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ದೀರ್ಘ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಸ್ವಾಜ್ಞ ವಾಚಿಯಾದ ಸಕ್ಕಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಸಮಾಸವಾಗಿ ದೀರ್ಘಸಕ್ಕಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಟ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಸಕ್ಕಿ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವು ಬಂದು ದೀರ್ಘ ಸಕ್ಕ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ದೀರ್ಘಸಕ್ಕಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಜಲಜಾಕ್ಷೀ (ಎರಡು ಪದ್ಮಗಳಂತೆ ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳವಳು):- ಜಲಜೇ ಇವ ಅಕ್ಷೀಣೇ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ಜಲಜಾ ಔ+ಅಕ್ಷೀ ಔ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ ಜಲಜಾಕ್ಷಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಟ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಜಲಜಾಕ್ಷ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಷಟ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಶಿಶ್ನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಷದ್ಗೊರಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಷ್ (ಈ) ಬಂದು ಜಲಜಾಕ್ಷೀ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಜಲಜಾಕ್ಷೀ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸ್ವಾಜ್ಞಾತ್ಕಿಮ್? ದೀರ್ಘ ಸಕ್ಕಿ ಶಕಟಮ್ ಸ್ಥೂಲಾಕ್ಷಾ ವೇಣುಯಷ್ಠಿಃ ಅಕ್ಶೋದರ್ಶನಾದಿತಿ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣೋಚ್

ಉದಾ:- ದೀರ್ಘ ಸಕ್ಕಿ ಶಕಟಮ್ :- ಸ್ವಾಜ್ಞವಾಚಕಗಳಾದ ಸಕ್ಕಿ ಮತ್ತು ಅಕ್ಷಿ

ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಷಜ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘೇ ಸಕ್ಕೀನಿ ಯಸ್ಯ ತತ್ ದೀರ್ಘಸಕ್ಕಿ ಶಕಟಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಕ್ಕಿ ಶಬ್ದವು ಶರೀರಾವಯವಾಗಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಷಜ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಸಕ್ಕಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗಾಡಿಗೆ ಆಧಾರವಾಗಿರುವ ಕಟ್ಟಿಗೆ ಎಂದರ್ಥ. ಆದುದರಿಂದ ಸ್ವಾಭಿವಾಚಕವಲ್ಲ.

ಉದಾ:- ಸ್ಥೂಲಾಕ್ಷಾ ವೇಣುಯಷ್ಟಿ :- ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥೂಲಾನಿ ಅಕ್ಷೀಣಿ ಯಸ್ಯಾ ಸಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಕ್ಷಿ ಶಬ್ದವು ಸ್ವಾಭಿವಾಚಕವಲ್ಲ (ದೊಡ್ಡ ರಂದ್ರ ಎಂದರ್ಥ) ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಲಿಲ್ಲ. ಅಕ್ಷೋದರ್ಶನಾತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇ ಕಾರವು ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಟಾಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಸ್ಥೂಲಾ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಷಜ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದ್ದರೆ ಅದು ಶಿತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜೇಷ್ಠ ಬಂದು ಸ್ಥೂಲಾಕ್ಷೀ ಎಂಬ ಅನಿಷ್ಟ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು ಆದರೆ ಷಜ್ (ಅ) ಇಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಸ್ಥೂಲಾಕ್ಷಾ ಎಂಬ ಸುಬಂತ ಶಬ್ದವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

(ಷ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-974. ದ್ವಿತ್ರಿಭ್ಯಾಂ ಷ ಮೂರ್ಧ್ನಃ (5-4-115)

ವೃತ್ತಿ:-ಅಭ್ಯಾಂ ಮೂರ್ಧ್ನಃ ಷಃ ಸ್ಯಾದ್ವಹುವ್ರೀಹೌ ದ್ವಿಮೂರ್ಧಃ ತ್ರಿಮೂರ್ಧಃ|

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ದ್ವಿತ್ರಿಭ್ಯಾಂ, ಷಃ, ಮೂರ್ಧ್ನಃ|

ಅ.ವ್ಯ:- ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಸಕ್ಕಕ್ಷೋಣಃ ಸ್ವಾಭಾತ್ಯಜ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ತದ್ವಿತಾಃ, ಸಮಾಸಾಂತಾಃ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:-ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ದ್ವಿ ಮತ್ತು ತ್ರಿ ಶಬ್ದಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ಮೂರ್ಧನ್ ಶಬ್ದವಿದ್ದರೆ ಅದರ ಮೇಲೆ ನಂತರ ಸಮಾಸಾನ್ತ ಷ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. (ಷ ನಲ್ಲಿ 'ಅ'ಕಾರ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.)

ಉದಾ:- ದ್ವಿಮೂರ್ಧಃ (ಎರಡು ತಲೆಉಳ್ಳವನು):- ದ್ವೌ ಮೂರ್ಧಾನ್ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ದ್ವಿ ಔ+ಮೂರ್ಧನ್ ಔ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನುಷ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ನಡೆದು ದ್ವಿ ಮೂರ್ಧನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಸ್ ತದ್ವಿತೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟೀ (ಅನ್) ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ದ್ವಿಮೂರ್ಧ+ಅ =ದ್ವಿಮೂರ್ಧ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ದ್ವಿಮೂರ್ಧನ್+ಅ=ದ್ವಿಮೂರ್ಧ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ದ್ವಿಮೂರ್ಧಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಷಿದ್‌ಗೋರಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೇಷ್ಠ (ಇ)ಬಂದು ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ದ್ವಿಮೂರ್ಧಿ ಎಂದು

ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ತ್ರಿಮೂರ್ಧಃ (ಮೂರು ತಲೆಉಳ್ಳವನು):- ತ್ರಿ ಮೂರ್ಧಾನೌ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ತ್ರಿ ಜಸ್+ಮೂರ್ಧನ್ ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ನಡೆದು ತ್ರಿ ಮೂರ್ಧನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಸ್ ತದ್ಧಿತೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟೀ (ಅನ್) ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ತ್ರಿಮೂರ್ಧ+ಅ =ತ್ರಿಮೂರ್ಧ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ತ್ರಿಮೂರ್ಧನ್+ಅ=ತ್ರಿ ಮೂರ್ಧ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ತ್ರಿಮೂರ್ಧಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತೀವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಷಿದ್‌ಗೋರಾದಿಭೃಶ್ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಿಷ (ಈ)ಬಂದು ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ತ್ರಿಮೂರ್ಧಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-975. ಅನ್ತರ್ಬಹಿಃಪ್ರಾಂ ಚ ಲೋಮ್ನಃ (5-4-117)

ವೃತ್ತಿ:-ಅಭ್ಯಾಂ ಲೋಮ್ನೋಪ್ಸಾರ್ಧಹುವ್ರೀಹೌ ಅನ್ತರ್ಲೋಮಃ | ಬಹಿರ್ಲೋಮಃ||

ಅ.ವ್ಯ:-ಅಪ್ ಪೂರಣೇ ಪ್ರಮಾಣೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪ್ ಎಂಬ ಪದವು ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಸಕ್ಕಷ್ಟೋಃ ಸ್ವಾಜ್ಞಾತ್ ಷಷ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ತದ್ಧಿತಾಃ, ಸಮಾಸಾನ್ತಾಃ ಎಂಬವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಅನ್ತರ್ ಮತ್ತು ಬಹಿಸ್ ಎಂಬ ಈ ಅವ್ಯಯ ಪದಗಳ ಮುಂದೆ ಲೋಮನ್ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಸಮಾಸಾನ್ತ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಅ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಅನ್ತರ್ಲೋಮ್ (ಒಳಗೆ ಲೋಮವುಳ್ಳ ಪುರುಷನು):- ಅನ್ತಃ ಲೋಮಾನಿ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನ್ತರ್ ಲೋಮನ್+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಸುಪ್ ಲೋಪಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಅನ್ತರ್ ಲೋಮನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಅನ್ತರ್ ಲೋಮನ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಸ್ ತದ್ಧಿತೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಿ ಗೆ (ಅನ್)ಗೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ಅನ್ತರ್+ಲೋಮ+ಅ= ಅನ್ತರ್ ಲೋಮ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಅನ್ತರ್ಲೋಮಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಬಹಿರ್ಲೋಮಃ (ಹೊರಗೆ ಲೋಮವುಳ್ಳ ಪುರುಷನು):- ಬಹಿಃ ಲೋಮಾನಿ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಬಹಿಸ್ ಲೋಮನ್ ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವು ಬಂದಿದೆ. ಬಹಿರ್

ಲೋಮನ್ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಸುಪ್ ಲೋಪಗಣಾದ ಮೇಲೆ ಬಹಿರ್ ಲೋಮನ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಸ್ ತದ್ಧಿತೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಿ ಗೆ (ಅನ್)ಗೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ಬಹಿರ್+ಲೋಮ+ಅ= ಬಹಿರ್ ಲೋಮ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಬಹಿರ್ಲೋಮಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಪಾದ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-976. ಪಾದಸ್ಯ ಲೋಪೋಽಹಸ್ತಾದಿಭ್ಯಃ॥ (5-4-136)

ವೃತ್ತಿ:-ಹಸ್ತಾದಿ ವರ್ಜಿತಾತ್ ಉಪಮಾನಾತ್ ಪರಸ್ಯ ಪಾದಶಬ್ದಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾತ್ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ವ್ಯಾಘ್ರಸ್ಯ ಇವ ಪಾದೌ ಅಸ್ಯ ವ್ಯಾಘ್ರಪಾತ್ ಅಹಸ್ತಾದಿಭ್ಯಃ ಕಿಮ್? ಹಸ್ತಿಪಾದಃ| ಕುಸೂಲಪಾದಃ|

ಪ.ಚ್ಛೇ:-ಪಾದಸ್ಯ, ಲೋಪಃ, ಅಹಸ್ತಾದಿಭ್ಯಃ|

ಅ.ವೃ:- ಉಪಮಾನಾಚ್ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಮಾನಾತ್ ಎಂಬ ಪದವು 'ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಸಕ್ಲಕ್ಷೋ ಸ್ವಾಜ್ಞಾತ್ ಷಚ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ:-ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಹಸ್ತೀ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನ ಉಪಮಾನವಾಚಕ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಪಾದಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸಾನ್ತ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ ಪಾದ ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣಕ್ಕೆ (ಎಂದರೆ ಅಕಾರಕ್ಕೆ) ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವು ಬಂದು ಪಾದ್ ಇದ್ದು ಪಾತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಝಲಾಂ ಜಶೋನ್ತೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಾದ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: ವ್ಯಾಘ್ರಪಾತ್ (ಹುಲಿ ಕಾಲಿನಂತೆ ಪಾದವುಳ್ಳವನು) :- ವ್ಯಾಘ್ರಸ್ಯ ಪಾದೌ ಇವ ಪಾದೌ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ವ್ಯಾಘ್ರ ಪಾದ ಔ+ಪಾದ ಔ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಪ್ತಮ್ಯುಯಪಮಾ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯೋತ್ತರ ಪದಲೋಪಸ್ಯ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವ ಪದದ ಉತ್ತರಪದವಾದ ಪಾದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ವ್ಯಾಘ್ರ ಪಾದ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ನಿಯಮದಿಂದ ಪಾದ ಶಬ್ದದ ಅ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ವ್ಯಾಘ್ರ ಪಾದ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಚರ್ತ್ವವು ಬಂದು, ವ್ಯಾಘ್ರ ಪಾತ್ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಘ್ರ ಪಾದ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅಹಸ್ತಾದಿಭ್ಯಃ ಕಿಮ್? ಹಸ್ತಿಪಾದಃ| ಕುಸೂಲಪಾದಃ :- ಉಪಮಾನವು ಹಸ್ತೀ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾಗಿರಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಹಸ್ತಿಪಾದಃ.

ಕುಸೂಲಪಾದಃ ಎಂದೇ ರೂಪಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಅನ್ವಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

(ಪಾದ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-977. ಸಂಖ್ಯಾಸುಪೂರ್ವಸ್ಯ (5-4-140)

ವೃತ್ತಿ:- ಪಾದಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸಮಾಸಾನ್ತಃ

ಬಹುವ್ರೀಹೌ ದ್ವಿಪಾತ್ | ಸುಪಾತ್ ||

ಅ.ವ್ಯ:-ಪಾದಸ್ಯ ಲೋಪೋಹಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು 'ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಸಕೃತ್ಕ್ಲೋ ಸ್ವಾಭ್ಯಾತ್ ಷಚ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕಪದವನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ಮತ್ತು ಸು ಎಂಬ ಅವ್ಯಯವನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ಪಾದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸಾನ್ತವಾದ ಅ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಆಗುತ್ತದೆ. ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಾದಶಬ್ದವಾದ ಅಂತ್ಯ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾ:- ದ್ವಿಪಾತ್ (ಎರಡು ಕಾಲುಗಳಿರುವನು):- ದೌ ಪಾದೌ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ದ್ವಿ ಔ+ಪಾದ ಔ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಸುಪ್ ಲೋಪಗಳಾದ ಮೇಲೆ ದ್ವಿ ಪಾದ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ನಿಯಮದಿಂದ ಪಾದ ಶಬ್ದದ ಅ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ದ್ವಿ ಪಾದ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಚತ್ವವು ಬಂದು ದ್ವಿಪಾತ್ ಮತ್ತು ದ್ವಿಪಾದ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ:- ಸುಪಾತ್ (ಸುಂದರವಾದ ಕಾಲುಗಳಿರುವನು):- ಸು ಶೋಭನೌ ಪಾದೌ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸು+ಪಾದ ಔ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಸುಪ್ ಲೋಪಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಸು ಪಾದ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ನಿಯಮದಿಂದ ಪಾದ ಶಬ್ದದ ಅ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ಸು ಪಾದ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಚತ್ವವು ಬಂದು ಸುಪಾತ್ ಮತ್ತು ಸುಪಾದ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಸಮಾಸಾನ್ತ ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-978. ಉದ್ವಿಭಾಂ ಕಾಕುದಸ್ಯ (5-4-148)

ವೃತ್ತಿ:- ಉದ್ವಿಭಾಂ ಸ್ಯಾತ್ |ಉತ್ಕಾಕುತ್| ವಿಕಾಕುತ್|

ಅ.ವ್ಯ:- ಕಕುದಸ್ಯಾವಸ್ಥಾಯಾಂ ಲೋಪ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪಃ ಎಂಬ

ಪದವು ಮತ್ತು 'ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಸಕ್ತಕ್ಷೋಃ ಸ್ವಾಜ್ಞಾತ್ ಷಚ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸಮಾಸಾನ್ತಾಃ ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ:-ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಉದ್ ಮತ್ತು ವಿ ಈ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ನಂತರ ಕಾಕುದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸಾನ್ತ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಉತ್ಕಾಕುತ್ (ಉಬ್ಬಿದ ನೆತ್ತೆ ಉಳ್ಳವನು):- ಉದ್ಗತಮ್ ಕಾಕುದಮ್ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಉತ್+ಕಾಕುದ್+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಸುಪ್ ಲೋಪಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಉತ್ಕಾಕುದ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ನಿಯಮದಿಂದ ಕಾಕುದ ಎಂಬುದರ ಅಂತ್ಯ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ಉತ್ ಕಾಕುದ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಚರ್ತ್ವವು ಬಂದು ಉತ್ ಕಾಕುತ್ ಮತ್ತು ಉತ್ ಕಾಕುದ್ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

ಉದಾ:- ವಿಕಾಕುತ್ (ವಿಕಾರ ಹೊಂದಿದ ನೆತ್ತಿ ಉಳ್ಳವನು):- ವಿಕೃತಮ್ ಕಾಕುದಮ್ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ವಿ+ಕಾಕುದ್ ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಸುಪ್ ಲೋಪಗಳಾದ ಮೇಲೆ ವಿಕಾಕುದ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ನಿಯಮದಿಂದ ಕಾಕುದ ಎಂಬುದರ ಅಂತ್ಯ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ವಿಕಾಕುದ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಚರ್ತ್ವವು ಬಂದು ವಿಕಾಕುತ್ ಮತ್ತು ವಿಕಾಕುದ್ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಸಮಾಸಾನ್ತ ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-979. ಪೂರ್ಣಾಧಿಭಾಷಾ (5-4-149)

ವೃತ್ತಿ:- ಪೂರ್ಣಕಾಕುತ್ | ಪೂರ್ಣಕಾಕುದಃ

ಪ.ಚ್ಛೇ:-ಪೂರ್ಣಾತ್, ವಿಭಾಷಾ|

ಅ.ವ್ಯ:-ಉದ್ವಿಭಾಂ ಕಾಕುದಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಾಕುದಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದವು ಕಕುದಸ್ಯಾವಸ್ಥಾಯಾಂ ಲೋಪಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪಃ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು 'ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಸಕ್ತಕ್ಷೋಃ ಸ್ವಾಜ್ಞಾತ್ ಷಚ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸಮಾಸಾನ್ತಾಃ ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ:-ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಇರುವ ಕಾಕುದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಸಮಾಸಾನ್ತ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಪೂರ್ಣಕಾಕುತ್, ಪೂರ್ಣಕಾಕುದ್ (ಪೂರ್ಣವಾದ ನೆತ್ತೆ ಉಳ್ಳವನು):-

ಪೂರ್ಣಮ್ ಕಾಕುದಮ್ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪೂರ್ಣ ಸು+ಕಾಕುದ ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ-ಸಂಜ್ಞೆ-ಸುಪ್ ಲೋಪಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಪೂರ್ಣ ಕಾಕುದ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಲೋಪ್ಯಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ನಿಯಮದಿಂದ ಕಾಕುದ ಎಂಬುದರ ಅಂತ್ಯ ಅ ಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಲೋಪವು ಬಂದು ಪೂರ್ಣ ಕಾಕುದ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಚತ್ವವು ಬಂದು ಪೂರ್ಣ ಕಾಕುತ್ ಮತ್ತು ಪೂರ್ಣ ಕಾಕುದ್ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ಲೋಪವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಕಾಕುದ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

(ನಿಪಾತವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-980. ಸುಹೃದ್‌ದುರ್‌ಹೃದೌ ಮಿತ್ರಾಮಿತ್ರಯೋಃ (5-4-150)

ವೃತ್ತಿ:-ಸುದುರ್‌ಭ್ಯಾಂ ಹೃದಯಸ್ಯ ಹೃದ್ಯವೋ ನಿಪಾತ್ಯತೇ ಸುಹೃನ್ನಿತ್ರಮ್ | ದುರ್‌ಹೃದಮಿತ್ರಃ |

ಅ.ವ್ಯ:- ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಸಕ್ಷಕ್ಷೋಃ ಸ್ವಾಜ್ಞಾತ್ ಷಟ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸಾನ್ತಾಃ ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ:- ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ಶತ್ರು ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸು ಮತ್ತು ದುರ್ ಈ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ನಂತರ ಇರುವ ಹೃದಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೃದ್ ಆದೇಶವು ನಿಪಾತಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ:- ಸುಹೃನ್ನಿತ್ರಮ್ (ಒಳ್ಳೆಯ ಹೃದಯವುಳ್ಳವನು (ಮಿತ್ರನು)):- ಸು ಶೋಭನಮ್ ಹೃದಯಮ್ ಯಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸು+ಹೃದಯ ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ-ಸುಪ್ ಲೋಪಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಸು ಹೃದಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೃದಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹೃದ್ ಆದೇಶವು ನಿಪಾತವಾಗಿ ಸು ಹೃದ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ... ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ ಗೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ದ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಚತ್ವವು ಬಂದು ಸುಹೃತ್ ಮತ್ತು ಸುಹೃದ್ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

ಉದಾ:- ದುರ್‌ಹೃತ್ (ದುರ್‌ಹೃತ್-ಅಮಿತ್ರಃ) ದುರ್‌ಹೃದಮಿತ್ರಃ (ದುಷ್ಪ ಹೃದಯವುಳ್ಳವನು (ಶತ್ರು)):- ದುರ್-ದುಷ್ಪಮ್ ಹೃದಯಮ್ ಯಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ದುರ್+ಹೃದಯ ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ-ಸುಪ್ ಲೋಪಗಳಾದ ಮೇಲೆ ದುರ್ ಹೃದಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೃದಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹೃದ್ ಆದೇಶವು ನಿಪಾತವಾಗಿ ಬಂದ ಮೇಲೆ ದುರ್ ಹೃದ್

ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ... ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ ಗೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ದ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಚತ್ವವು ಬಂದು ದುರಾಹ್ಯತ್ ಮತ್ತು ದುರಾಹ್ಯದ್ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

(ಕಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-981. ಉರಃ ಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಕಪ್ (5-4-151)

ವೃತ್ತಿ:- ಉರಃ ಪ್ರಭೃತ್ಯನ್ತಾತ್ ಬಹುವ್ರೀಹೇಃ ಕಪ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸಮಾಸಾಂತಃ|

ಅ.ವ್ಯ:- ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಸಕ್ಕಕ್ಷೋಃ ಸ್ವಾಜ್ಞಾತ್ ಷಚ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ ಬಹುವ್ರೀಹೇಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ತದ್ಧಿತಾಃ ಸಮಾಸಾಂತಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಉರಸ್ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಸಮಾಸಾಂತವಾದ ಕಪ್(ಕ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು. ಉರಪ್ರಭೃತಿಯಲ್ಲಿ ಉರಸ್, ಸರ್ಪಿಸ್, ಉಪಾನಹ್, ಪುಮಾನ್ ,ಅನಡ್ವಾನ್ ಪಯಃ, ನೌ, ಲಕ್ಷ್ಮೀಃ, ದಧಿ, ಮಧು ಮತ್ತು ಶಾಲಿ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಇವೆ.

(ಸಕಾರವನ್ನು ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-982. ಸೋಃಪದಾದೌ (8-3-38)

ವೃತ್ತಿ:-ಪಾಶ-ಕಲ್ಪ-ಕ-ಕಾಮ್ಯೇಷು ವಿಸರ್ಗಸ್ಯ ಸಃ|

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ಸಃ, ಅಪದಾದೌ|

ಅ.ವ್ಯ:- ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದವು ಕುಪ್ಪೋಃ ಕಪೌ ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುಪ್ಪೋಃ ಎಂಬ ಪದವು, ತಯೋರ್ಯರ್ವಾವಚಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಹಿತಾಯಾಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:-ಪಾಶ, ಕಲ್ಪ, ಕ, ಕಾಮ್ಯ ಈ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ನಂತರ ಇರುವ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಷ್ ಮತ್ತು ಸ್ ಕಾರಾದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-983. ಕಸ್ಯಾದಿಷು ಚ (8-3-48)

ವೃತ್ತಿ:-ಏಷು ಇಣಃ ಉತ್ತರಸ್ಯ ವಿಸರ್ಗಸ್ಯ ಷಃ ಅನ್ಯಸ್ಯತು ಸಃ| ಇತಿ ಸಃ | ವ್ಯೂಢೋರಸ್ಯಃ||

ಅ.ವ್ಯ:- 'ಇಣಃ ಷಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಮತ್ತು ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದವು ಸೋಪದಾದೌ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಃ ಎಂಬ ಪದವು, ಕುಪ್ಪೋಃಕಪೌ ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುಪ್ಪೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುಪ್ಪೋಃ ಎಂಬ ಪದವು ತಯೋರ್ಯರ್ವಾವಚಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಮ್

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಹಿತಾಯಾಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:-ಕಸ್ತೂರಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಇಣ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಷ್ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಬೇರೆ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ವ್ಯೂಢೋರಸ್ಯಃ (ವಿಶಾಲವಾದ ಎದೆಯುಳ್ಳವನು):- ವ್ಯೂಢಮ್ ಉರಃ ಯಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ವ್ಯೂಢ ಸು ಉರಸ್ ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಸುಪ್ ಲೋಪಗಳಾದ ಮೇಲೆ ವ್ಯೂಢ+ಉರಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಕಾರ ಉಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುಣ ಸನ್ನಿಯಾಗಿ ವ್ಯೂಢೋರಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಉರಃ ಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಕಪ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಪ್ (ಕ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ವ್ಯೂಢೋರಸ್+ಕ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ವ್ಯೂಢೋರಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಸ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ವ್ಯೂಢೋರಃಕ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಕುಪ್ಲೋಕಪೌ ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಿಹ್ವಾಮೂಲಿಯ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು ಅದನ್ನು ಭಾದಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೋಪದಾದೌ ನಿಯಮದಿಂದ ಸ್ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ವ್ಯೂಢೋರಸ್+ಕ=ವ್ಯೂಢೋರಸ್ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಈ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ವ್ಯೂಢೋರಸ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಷ್ ಕಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-984. ಇಣಃ ಷಃ (8-3-39)

ವೃತ್ತಿ:-ಇಣಃ ಉತ್ತರಸ್ಯ ವಿಸರ್ಗಸ್ಯ ಷಃ ಪಾಶ-ಕಲ್ಪ-ಕ-ಕಾಮ್ಯೇಷು ಪರೇಷು | ಪ್ರಿಯಸರ್ಪಿಷ್ಯಃ

ಅ.ವ್ಯ:- ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದವು ಸೋಪದಾದೌ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಃ ಎಂಬ ಪದವು, ಕುಪ್ಲೋಕಪೌ ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುಪ್ಲೋಕಪೌ ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುಪ್ಲೋ ಎಂಬ ಪದವು ತಯೋರ್ಯ್ಯಾವಚಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಹಿತಾಯಾಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಇಣ್ ವರ್ಣಗಳ ನಂತರ ಇರುವ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಷ್ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಾಶ, ಕಲ್ಪ, ಕ, ಕಾಮ್ಯ ಶಬ್ದಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವನ್ನು ಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ.

ಉದಾ:- ಪ್ರಿಯಸರ್ಪಿಷ್ಯಃ(ಯಾರಿಗೆ ತುಪ್ಪವು ಬಹಳ ಪ್ರಿಯವೋ ಅವನು):- ಪ್ರಿಯಮ್ ಸರ್ಪಿಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಿಯ+ಸು ಸರ್ಪಿ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಸುಪ್ ಲೋಪಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಿಯ+ಸರ್ಪಿಃ

ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸರ್ಪಿಸ್ ಶಬ್ದವು ಉರಃ ಪ್ರಭೃತಿಯಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉರಃ ಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಕಪ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಪ್ (ಕ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಿಯ ಸರ್ಪಿಸ್+ಕ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು, ವಿಸರ್ಗದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷ್ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಪ್ರಿಯಸರ್ಪಿಷ್ಠ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪ್ರಿಯಸರ್ಪಿಷ್ಠಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಪೂರ್ವನಿಪಾತವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-985. ನಿಷ್ಠಾ (2-2-36)

ವೃತ್ತಿ:-ನಿಷ್ಠಾತಮ್ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಮ್ ಸ್ಯಾತ್ ಯುಕ್ತಯೋಗಃ |

ಅ.ವ್ಯ:-ಸಪ್ತಮೀ ವಿಶೇಷಣೇ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಎಂಬ ಪದವು ಉಪಸರ್ಜನಸ್ಯ ಪೂರ್ವಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ:- ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠಾ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ:- ಯುಕ್ತಯೋಗಃ (ಸಫಲವಾದ ಯೋಗವುಳ್ಳವನು):- ಯುಕ್ತಃ ಯೋಗಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಯುಕ್ತ+ಸು ಯೋಗ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಯುಜ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಯುಕ್ತ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಯುಕ್ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವು ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಸುಪ್ ಲೋಪಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಅದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಯುಕ್ತಯೋಗಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಕಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-986. ಶೇಷಾದ್ವಿಭಾಷಾ (5-4-154)

ವೃತ್ತಿ:- ಅನುಕ್ತ ಸಮಾಸಾನ್ತಾತ್ ಬಹುವ್ರೀಹೇಃ ಕಪ್-ವಾ ಮಾಹಾ ಯಶಸ್ಕಃ, ಮಹಾಯಶಾಃ

(41) ಇತಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ

ಪ.ಚ್ಛೇ:- ಶೇಷಾತ್, ವಿಭಾಷಾ|

ಅ.ವ್ಯ:- ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಸಕ್ಷಕ್ಷೋಃ ಸ್ವಾಜ್ಞಾತ್ ಷಜ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ ಬಹುವ್ರೀಹೇಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಉರಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಕಪ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಪ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿವೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ತದ್ವಿತಾಃ ಸಮಾಸಾನ್ತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:-ಯಾವ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸಮಾಸಾನ್ತವು ಹೇಳಲಾಗಿಲ್ಲವೋ ಅದರ ಮೇಲೆ (ಸಮಾಸದ ನಂತರ ಕಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.)

ಉದಾ:- ಮಹಾಯಶಸ್ಕಃ, ಮಯಶಾಃ (ಹೆಚ್ಚಾದ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಪಡೆದವನು):- ಮಹತ್ ಯಶಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಮಹತ್ ಸು+ಯಶಸ್ ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೋ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞ ಸುಪ್ ಲೋಪಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಮಹತ್+ಯಶಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆನ್ಯಹತ್ಃ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣಜಾತೀಯಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಹತ್ ಶಬ್ದದ ತ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಮಹ+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸರ್ವಣದೀರ್ಘವಾಗಿ ಮಹಾ ಯಶಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ

ಯಾವ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗಿಲ್ಲ ಆದುದರಿಂದ ಉಕ್ತಾದ್ಯನಃ ಶೇಷಃ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಕಪ್ (ಕ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲಾಗಿ ಮಾಯಶಸ್+ಕ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಈ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ಸು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಮಹಾ ಯಶಸ್ಕಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಪ್ (ಕ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮಹಾಯಶಸ್+ಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ.... ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ ಗೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ಅತ್ವ ಸಂತಸ್ಯಚಾಧಾತೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಮಹಾಯಶಾಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಮಹಾಯಶಾಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ (41) ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು

ಪ್ರಕರಣ-42: ಅಥ ದ್ವಂದ್ವಃ

(ಸೂ. ಸಂ. 987-994)

(ದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 987. ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವಂದ್ವಃ (2.2.29)

ವೃತ್ತಿ- ಅನೇಕಂ ಸುಬಂತಂ ಚಾರ್ಥೇ ವರ್ತಮಾನಂ ವಾ ಸಮಸ್ಯತೇ; ಸ ದ್ವಂದ್ವಃ | ಸಮುಚ್ಚಯ-ಅನ್ವಾಚಯ ಇತರೇತರಯೋಗ-ಸಮಾಹಾರಾಃ ಚಾರ್ಥಾಃ | ತತ್ರ “ಈಶ್ವರಂ ಗುರುಂ ಚ ಭಜಸ್ವ” ಇತಿ ಪರಸ್ಪರ ನಿರಪೇಕ್ಷಸ್ಯ ಅನೇಕಸ್ಯೈಕಸ್ಯನ್ವಯಃ=ಸಮುಚ್ಚಯಃ | ‘ಭಿಕ್ಷಾಮಟ ಗಾಂ ಚಾನಯ’ ಇತಿ ಅನ್ಯತರಸ್ಯ ಅನುಷ್ಠಾನೇ ಅನ್ವಯೋಽನ್ವಾಚಯಃ | ಅನಯೋಃ ಅಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ ಸಮಾಸೋ ನ | ಧವವಿಧಿರೌಛಿಂಧಿ ಇತಿ ಮಿಲಿತಾನಾಮನ್ವಯಃ=ಇತರೇತರಯೋಗಃ | ಸಂಜ್ಞಾಪರಿಭಾಷಂ (ಇತಿ) ಸಮೂಹಃ - ಸಮಾಹಾರಃ |

ಅ. ವ್ಯ:- ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನೇಕಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಹಾಗೂ ಸುಬಾಮಂತ್ರೀತೇ ಪರಾಗಮತ್ ಸ್ವರೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸಃ ಮತ್ತು ವಿಭಾಷಾ ಇವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಚ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಅನೇಕ ಸುಬಂತಗಳು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗುವವು ಅದನ್ನು ದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಚ ವೆಂಬ ಅವ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸಮುಚ್ಚಯ-ಅನ್ವಾಚಯ ಇತರೇತರಯೋಗ ಮತ್ತು ಸಮಾಹಾರಾಃ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಅರ್ಥಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಪರಸ್ಪರ ನಿರಪೇಕ್ಷಗಳಾದ ಅನೇಕ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಒಂದೇ ಕ್ರಿಯಾ ಪದದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯವಿದ್ದರೆ ಅದು ಸಮುಚ್ಚಯ. ಆವೃತ್ತವಾಗುವ ಒಂದು ಕ್ರಿಯಾ ಪದದಲ್ಲಿ ಆ ಸಮಸ್ತವಾದ ಒಂದು ಪದವು ಮೊದಲು ಅನ್ವಯಿಸುವುದು ಅನಂತರ ಮತ್ತೊಂದು ಪದವು ಅನ್ವಯಿಸುವುದು ಅಂತಹ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಚ ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

“ಈಶ್ವರಂ ಗುರುಂ ಚ ಭಜಸ್ವ” :- ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಚ ಕಾರವು ಗುರುಂ ಎಂಬ ಪದದ ನಂತರ ಇರುವುದರಿಂದ ಗುರು ಪದವು ಈಶ್ವರ ಪದ ಸಾಪೇಕ್ಷವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಗುರುವನ್ನು ಕೂಡಾ ಎಂದು ಹೇಳಿದಾಗ ಇನ್ನೂ ಯಾರನ್ನು ಎಂಬ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಯ ಉಂಟಾಗಿ ಈಶ್ವರನನ್ನು ಎಂಬುದು ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಗುರು ಪದವು ಈಶ್ವರ ಪದ ಸಾಪೇಕ್ಷವು. ಆದರೆ ಈಶ್ವರಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಗುರು ಪದ ಸಾಪೇಕ್ಷವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅದು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿಯೇ ಭಜಸ್ವ ಎಂಬ ತಿಜಂಗದ ಜೊತೆಗೆ ಸಂಬಂಧಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈಶ್ವರಮ್ ಎಂಬ ಪದದ ಜೊತೆಗೆ ಚ ಕಾರವು ಸೇರಿಸಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ. ಈ

ಅರ್ಥ:-ಯಾವ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸಮಾಸಾನ್ತವು ಹೇಳಲಾಗಿಲ್ಲವೋ ಅದರ ಮೇಲೆ (ಸಮಾಸದ ನಂತರ ಕಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.)

ಉದಾ:- ಮಹಾಯಶಸ್ಕಃ, ಮಯಶಾಃ (ಹೆಚ್ಚಾದ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಪಡೆದವನು):-
ಮಹತ್ ಯಶಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಮಹತ್ ಸು+ಯಶಸ್ ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೋ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ಸುಪ್ ಲೋಪಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಮಹತ್+ಯಶಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅನ್ವಹತ್: ಸಮಾನಾಧಿಕರಣಜಾತೀಯಯೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಹತ್ ಶಬ್ದದ ತ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಮಹ+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸರ್ವಣದೀರ್ಘವಾಗಿ ಮಹಾ ಯಶಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ

ಯಾವ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗಿಲ್ಲ ಅದುದರಿಂದ ಉಕ್ತಾದ್ಯನಃ ಶೇಷಃ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಕಪ್ (ಕ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲಾಗಿ ಮಾಯಶಸ್+ಕ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಈ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ಸು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಮಹಾ ಯಶಸ್ಕಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಪ್ (ಕ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮಹಾಯಶಸ್+ಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ.... ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ ಗೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ಅತ್ವ ಸಂತಸ್ಯಚಾಧಾತೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಮಹಾಯಶಾಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಮಹಾಯಶಾಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ (41) ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು

ಪ್ರಕರಣ-42: ಅಥ ದ್ವಂದ್ವಃ

(ಸೂ. ಸಂ. 987-994)

(ದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 987. ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವಂದ್ವಃ (2.2.29)

ವೃತ್ತಿ- ಅನೇಕಂ ಸುಬಂಧಂ ಚಾರ್ಥೇ ವರ್ತಮಾನಂ ವಾ ಸಮಸ್ಯತೇ; ಸ ದ್ವಂದ್ವಃ। ಸಮುಚ್ಚಯ-ಅನ್ವಾಚಯ ಇತರೇತರಯೋಗ-ಸಮಾಹಾರಾಃ ಚಾರ್ಥಾಃ। ತತ್ರ “ಈಶ್ವರಂ ಗುರುಂ ಚ ಭಜಸ್ವ” ಇತಿ ಪರಸ್ಪರ ನಿರಪೇಕ್ಷಸ್ಯ ಅನೇಕಸ್ಯೈಕಸ್ಯಿನ್ದ್ರಿಯಃ=ಸಮುಚ್ಚಯಃ। ‘ಭಿಕ್ಷಾಮಟ ಗಾಂ ಚಾನಯ’ ಇತಿ ಅನ್ಯತರಸ್ಯ ಅನುಷ್ಠಿಗ್ಗತೇನ ಅನ್ವಯೋಽನ್ವಾಚಯಃ। ಅನಯೋಃ ಅಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ ಸಮಾಸೋ ನ। ಧವಖಿದಿರೌಛಿಂಧಿ ಇತಿ ಮಿಲಿತಾನಾಮನ್ವಯಃ=ಇತರೇತರಯೋಗಃ। ಸಂಜ್ಞಾಪರಿಭಾಷಂ (ಇತಿ) ಸಮೂಹಾಃ - ಸಮಾಹಾರಾಃ।

ಅ. ವ್ಯ:- ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನೇಕಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಹಾಗೂ ಸುಬಾಮಂತ್ರೀತೇ ಪರಾಗವತ್ ಸ್ವರೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸಃ ಮತ್ತು ವಿಭಾಷಾ ಇವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಚ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಅನೇಕ ಸುಬಂಧಗಳು ಏಕಲ್ಪದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗುವವು ಅದನ್ನು ದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಚ ವೆಂಬ ಅವ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸಮುಚ್ಚಯ-ಅನ್ವಾಚಯ ಇತರೇತರಯೋಗ ಮತ್ತು ಸಮಾಹಾರಾಃ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಅರ್ಥಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಪರಸ್ಪರ ನಿರಪೇಕ್ಷಗಳಾದ ಅನೇಕ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಒಂದೇ ಕ್ರಿಯಾ ಪದದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯವಿದ್ದರೆ ಅದು ಸಮುಚ್ಚಯ. ಆವೃತ್ತವಾಗುವ ಒಂದು ಕ್ರಿಯಾ ಪದದಲ್ಲಿ ಆ ಸಮಸ್ತವಾದ ಒಂದು ಪದವು ಮೊದಲು ಅನ್ವಯಿಸುವುದು ಅನಂತರ ಮತ್ತೊಂದು ಪದವು ಅನ್ವಯಿಸುವುದು ಅಂತಹ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಚ ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

“ಈಶ್ವರಂ ಗುರುಂ ಚ ಭಜಸ್ವ” :- ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಚ ಕಾರವು ಗುರುಂ ಎಂಬ ಪದದ ನಂತರ ಇರುವುದರಿಂದ ಗುರು ಪದವು ಈಶ್ವರ ಪದ ಸಾಪೇಕ್ಷವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಗುರುವನ್ನು ಕೂಡಾ ಎಂದು ಹೇಳಿದಾಗ ಇನ್ನೂ ಯಾರನ್ನು ಎಂಬ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಯ ಉಂಟಾಗಿ ಈಶ್ವರನನ್ನು ಎಂಬುದು ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಗುರು ಪದವು ಈಶ್ವರ ಪದ ಸಾಪೇಕ್ಷವು. ಆದರೆ ಈಶ್ವರಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಗುರು ಪದ ಸಾಪೇಕ್ಷವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅದು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿಯೇ ಭಜಸ್ವ ಎಂಬ ತಿಜಂಗದ ಜೊತೆಗೆ ಸಂಬಂಧಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈಶ್ವರಮ್ ಎಂಬ ಪದದ ಜೊತೆಗೆ ಚ ಕಾರವು ಸೇರಿಸಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ. ಈ

ರೀತಿಯಾಗಿ ಒಟ್ಟು ಭಜಸ್ವ ಎಂಬ ಪದವು ಆವೃತ್ತವಾಗಿ ಈಶ್ವರಮ್ ಗುರುಂ ಭಜಸ್ವ ಎಂದು ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ.

ಎರಡರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಆನುಷಂಗಿಕವಾದರೆ ಅನ್ವಾಚಯವು ಎಂದರ್ಥ ಅಂದರೆ ಎರಡು ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪದವು ಕ್ರಿಯಾಪದದ ಜೊತೆಗೆ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಪ್ರಧಾನ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ವಿಷಯವಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಎರಡನೆಯದು ಮತ್ತೊಂದು ಕ್ರಿಯಾಪದದ ಜೊತೆಗೆ ಆನುಷಂಗಿಕವಾಗಿ (ಸಾಧ್ಯವಾದರೆ ಮಾಡಬಹುದಾಗಿ) ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಆನುಷಂಗಿಕತ್ವವನ್ನು ಚ ಕಾರವು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಾಚಯವೆಂದು ಹೆಸರು. 'ಭಿಕ್ಷಾಮಟ ಗಾಂ ಚಾನಯ' ಎಂದು ಹೇಳಿದಾಗ ಭಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸು ಹಾದಿಯಲ್ಲಿ ಆಕಳು ಸಿಕ್ಕರೆ ಅದನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಾ ಇಲ್ಲಿ ಭಿಕ್ಷಾಟನವೇ ಪ್ರಧಾನ ಕಾರ್ಯ. ಆಕಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬರುವುದು ಎಂಬುದು ಅಷ್ಟು ಪ್ರಧಾನವಲ್ಲ. ಈ ಆನುಷಂಗಿಕತ್ವವು ಚ ಕಾರವು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಸಮುಚ್ಚಯ-ಅನ್ವಾಚಯಗಳಲ್ಲಿ ಪದಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ-ಅಪೇಕ್ಷಾ ರೂಪವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಧವಖದಿರೌ ಛಿಂಧಿ (ಧವ ವೃಕ್ಷ ಮತ್ತು ಖದಿರ ವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು [ಎರಡನ್ನು] ಛೇದಿಸು) ಮೋದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಧವ ಮತ್ತು ಖದಿರ ಎಂಬ ಎರಡನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಛೇದನ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಇತರೇತರಯೋಗವೆಂದು ಹೆಸರು ಈ ಇತರೇತರಯೋಗಾರ್ಥವು ಧವಮ್ ಚ ಖದಿರಮ್ ಚ ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಚ ಕಾರದಿಂದ ಬೋಧಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಂಜ್ಞಾ ಚ ಪರಿಭಾಷಾ ಚ ತಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಚ ಕಾರವು ಸಮಾಹಾರವನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಇರುವುದರಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಚಕಾರಾರ್ಥಗಳಾದ ನಾಲ್ಕರಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸವು ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಇತರೇತರ ಯೋಗ ಸಮಾಹಾರಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವು ಬರುವುದಾದ್ದರಿಂದ ಆ ಅರ್ಥಗಳು ಸಮಾಸ ವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಬೋಧಿಸಲಾಗುವವು. ಧವಶ್ಚ ಖದಿರಶ್ಚ ಧವಖದಿರೌ, ಸಂಜ್ಞಾ ಚ ಪರಿಭಾಷಾ ಚ ತಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ ಸಂಜ್ಞಾಪರಿಭಾಷಂ ಮೋದಲಾದ ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ ಚ ಕಾರವು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೂ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ.

ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನೇಕಮ್ ಎಂಬ ಪ್ರಥಮಾಂತ ಪದವನ್ನು ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿ ಅನೇಕ ಸುಬಂತಮ್ ಸಮಸ್ಯತೇ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅನೇಕಮ್ ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ದ್ವಂದ್ವದಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವಾಗುವ ಎಲ್ಲ ಪದಗಳಿಗೂ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಇರುವುದರಿಂದ ಯಾವ ಪದಕ್ಕಾಗಲಿ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವೂ ಮಾಡಬಹುದು.

ಆದರೆ ಕೆಲವು ನಿಯಮಗಳು ಮುಂಬರುವ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿವೆ. ತದ್ ಭಿನ್ನ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯಮವು ಯಾವುದು ಇರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(ಪರಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 988. ರಾಜದನ್ತಾದಿಷು ಪರಮ್ (2.2.31)

ವೃತ್ತಿ- ಏಷು ಪೂರ್ವಪ್ರಯೋಗಾರ್ಹಂ ಪರಂ ಸ್ಯಾತ್ | ದನ್ತಾನಾಮ್ ರಾಜಾ ರಾಜದನ್ತಃ |

ವಾರ್ತಿಕ: ಧರ್ಮಾದಿಷ್ವನಿಯಮಃ | ಅರ್ಥಧರ್ಮೌ ಧರ್ಮಾರ್ಥ ಇತ್ಯಾದಿ |

ಅ. ವೃ- ಉಪಸರ್ಜನಂ ಪೂರ್ವಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದವು ಅಧ್ಯಾಹೃತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ. - ರಾಜದಂತಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವಾಗ ಬೇಕಾದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಪರ ನಿಪಾತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ರಾಜದನ್ತಃ (ದನ್ತಗಳ ರಾಜ ಅಥವಾ ದನ್ತದ ಮೇಲೆ ಬೆಳೆದಿರುವ ದನ್ತ):- ದನ್ತಮ್ ರಾಜಾ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ದನ್ತ ಆಮ್+ರಾಜನ್ ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಷಷ್ಠೀ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಥಮಾಂತವಾದ ಷಷ್ಠೀ ಶಬ್ದದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ದನ್ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಉಪಸರ್ಜನಂ ಪೂರ್ವಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಭಾದಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರನಿಪಾತವಾಗಿ ರಾಜನ್+ದನ್ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ರಾಜನ್ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ನ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂ ತಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವು ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸು ಸೇರಿಸಿ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಸ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ರಾಜದನ್ತಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ: ಧರ್ಮಾದಿಷ್ವನಿಯಮಃ | ಅರ್ಥಧರ್ಮೌ ಧರ್ಮಾರ್ಥ ಇತ್ಯಾದಿ |

ಅರ್ಥ:- ಧರ್ಮಾದಿ ಗಣ ಪರಿತ ಶಬ್ದಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಪರನಿಪಾತಗಳ ನಿಯಮವಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ:- ಧರ್ಮಾರ್ಥೌ ಅಥವಾ ಅರ್ಥಧರ್ಮೌ (ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಅರ್ಥ) ಧರ್ಮಶ್ಚ ಅರ್ಥಶ್ಚ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪರ ನಿಪಾತಗಳ ನಿಯಮವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಪೂರ್ವ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 989. ಧ್ವನ್ದೇ ಃ (2.2.32)

ವೃತ್ತಿ- ಧ್ವನ್ದೇ ಃ ಸಂಜ್ಞಂ ಪೂರ್ವಂ ಸ್ಯಾತ್ | ಹರಿಶ್ಚ ಹರಶ್ಚ-ಹರಿಹರೌ |

ಅ. ವ್ಯ- ಉಪಸರ್ಜನಂ ಪೂರ್ವಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ-ದ್ವನ್ವಯ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಫಿ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವು ಬರುತ್ತದೆ. ಶೇಷೋಘ್ಯಸಖೀ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಇಕಾರಾನ್ತ ಮತ್ತು ಹ್ರಸ್ವ ಉಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಫಿ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಹರಿಹರೌ (ಹರಿ ಮತ್ತು ಹರ) :- ಹರಿಶ್ಚ ಹರಶ್ಚ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಹರಿ+ಸು ಹರ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವನ್ವಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸು ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಹರಿ+ಹರ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಫಿ ಸಂಜ್ಞೆ ಹರಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಹರಿ ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದರೂ ಫಿ ಸಂಜ್ಞೆಯ ಕಾರಣದಿಂದ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವಾಗಿ ಹರಿಹರ ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದು ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಔ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಹರಿಹರೌ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಪೂರ್ವ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-990 . ಅಜಾದ್ಯಂತಮ್ (2.2.33)

ವೃತ್ತಿ- ಇದಂ ದ್ವನ್ವಯ ಪೂರ್ವಂ ಸ್ಯಾತ್ ಈಶಕೃಷ್ಣೌ

ಅ. ವ್ಯ- ದ್ವನ್ವಯ ಫಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವನ್ವಯ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು ಉಪಸರ್ಜನ ಪೂರ್ವಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ದ್ವನ್ವಯ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಅಜಾದಿಯಾಗಿಯೂ ಅದನ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಪ್ರಯೋಗವು ಮಾಡಬೇಕು.

ಉದಾ:- ಈಶಕೃಷ್ಣೌ (ಈಶ್ವರ ಕೃಷ್ಣ):- ಈಶ್ವರಶ್ಚ ಕೃಷ್ಣಶ್ಚ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಈಶ್ವರ ಸು+ಕೃಷ್ಣ ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವನ್ವಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸು ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಈಶ+ಕೃಷ್ಣ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಜಾದಿಯಾಗಿಯೂ ಅದನ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಈಶ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ ಆದ್ದರಿಂದ ಈಶ+ಕೃಷ್ಣ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಔ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಈಶಕೃಷ್ಣೌ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಪೂರ್ವ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 991 . ಅಲ್ಪಾಚೌತರಮ್ (2.2.34)

ವೃತ್ತಿ-ಶಿವಕೇಶವೌ

ಅ. ವ್ಯ- ದ್ವನ್ದ್ವೇ ಫಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವನ್ದ್ವೇ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು ಉಪಸರ್ಜನಂ ಪೂರ್ವಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ದ್ವನ್ದ್ವ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲೂ ಯಾವ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಕಡಿಮೆಯಾದ ಅಚ್ ವರ್ಣಗಳು ಇರುವವೋ ಆ ಶಬ್ದಕ್ಕೇನೆ ಪೂರ್ವ ಪ್ರಯೋಗವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಶಿವಕೇಶವೌ (ಶಿವ ಮತ್ತು ಕೇಶವ) :- ಶಿವಶ್ಚ ಕೇಶವಶ್ಚ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಶಿವ ಸು+ಕೇಶವ ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವನ್ದ್ವೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸು ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಶಿವ+ಕೇಶವ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಡಿಮೆಯಾದ ಅಚ್ ವರ್ಣಗಳು ಇರುವ ಶಿವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ ಆದ್ದರಿಂದ ಶಿವ+ಕೇಶವ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಔ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಶಿವಕೇಶವೌ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಪೂರ್ವ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 992 . ಪಿತಾ ಮಾತೃ(1.2.70)

ವೃತ್ತಿ- ಮಾತ್ರಾಸಹೋಕ್ತೌ ಪಿತಾ ವಾ ಶಿಷ್ಯತೇ| ಮಾತಾ ಚ ಪಿತಾ ಚ ಪಿತರೌ, ಮಾತಾಪಿತರೌ ವಾ|

ಅ. ವ್ಯ- ಸ್ವರೂಪಾಣಾಮೇಕಶೇಷ ಏಕವಿಭಕ್ತೌ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶೇಷಃ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು ನಪುಂಸಕಮನಪುಂಸಕೇ ನೈಕವಚ್ಛಾನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಮಾತೃ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪಿತೃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಏಕಲ್ಪದಿಂದ ಶೇಷವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಪಿತೃ ಶಬ್ದವು ಏಕಲ್ಪದಿಂದ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಏಕ ಶೇಷ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಮಾತೃ ಮತ್ತು ಪಿತೃ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಪಿತೃ ಶಬ್ದ ಮಾತ್ರ ಏಕಲ್ಪದಿಂದ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಪಿತರೌ ಮಾತಾಪಿತರೌ ವಾ (ತಾಯಿ ಮತ್ತು ತಂದೆ) ಮಾತಾ ಚ ಪಿತಾ ಚ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಮಾತೃ+ಸು ಪಿತೃ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವನ್ದ್ವೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸು ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಿತೃ ಶಬ್ದ ಮಾತ್ರ ಉಳಿದು ಏಕಶೇಷದಿಂದ ಪಿತರೌ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ದ್ವನ್ದ್ವ ಸಮಾಸದಿಂದ (ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ) ಮಾತಾಪಿತರೌ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಏಕವಚನವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 993 . ಧ್ವನ್ವಶ್ಚ ಪ್ರಾಣಿ-ತೂರ್ಯ-ಸೇನಾಜ್ಞಾನಾಮ್ (2.4.2)

ವೃತ್ತಿ- ಏಷಾಂ ಧ್ವನ್ವಃ ಏಕವತ್ ಪಾಣಿಪಾದಮ್ ಮಾರ್ದಜ್ಞಿ ಕವೈಣವಿಕಮ್ |
ರಥಿಕಾಶ್ವಾರೋಹಮ್ |

ಪ. ಛೇ- ಧ್ವನ್ವಃ, ಚ, ಪ್ರಾಣಿ, ತೂರ್ಯ, ಸೇನಾಜ್ಞಾನಾಮ್ |

ಅ. ವೈ- ದ್ವಿಗುರೇಕ ವಚನಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಕವಚನಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ - ಪ್ರಾಣಿಯ ಅಂಗ, ವ್ಯಾಧ್ಯದ ಅಂಗ ಮತ್ತು ಸೇನೆಯ ಅಂಗ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಧ್ವನ್ವಃ ಸಮಾಸವಾದರೆ ಅದು ಸಮಾಹಾರ ಏಕವಚನದಲ್ಲೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಪಾಣಿಪಾದಮ್ (ಕೈ ಮತ್ತು ಕಾಲುಗಳ ಸಮೂಹ):- ಪಾಣಿಃ ಚ ಪಾದೌ ಚ ತೇಷಾಂ ಸಮಾಹಾರಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಚಾರ್ಥೇ ಧ್ವನ್ವಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಕವಚನವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸು ವಿಭಕ್ತಿ ಸೇರಿಸಿ ಸಮಾಹಾರವಾದಾಗ ನಪುಂಸಕಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗವಾದಾಗ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಪೂರ್ವ ರೂಪ ಮಾಡಿದಾಗ ಪಾಣಿಪಾದಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಮಾರ್ದಜ್ಞಿಕವೈಣವಿಕಮ್ (ಮೃದಂಗ ಬಾರಿಸುವವರ ಮತ್ತು ಕೊಳಲು ಬಾರಿಸುವವರ ಸಮೂಹ):- ಮಾರ್ದಜ್ಞಿಕಾಶ್ಚ ವೈಣವಿಕಾಶ್ಚ ತೇಷಾಂ ಸಮಾಹಾರ ಧ್ವನ್ವಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಚಾರ್ಥೇ ಧ್ವನ್ವಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಾದ್ಯಗಳ ಸಮೂಹವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಏಕವಚನವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಮತ್ತೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿ ಸಮಾಹಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗವಾಗಿದೆ ಆದ್ದರಿಂದ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವ ರೂಪಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಮಾರ್ದಜ್ಞಿಕವೈಣವಿಕಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ರಥಿಕಾಶ್ವಾರೋಹಮ್ (ಸಾರಥಿ ಮತ್ತು ಕುದುರೆ ಸವಾರರ ಸಮೂಹ):- ರಥಿಕಾಶ್ಚ ಅಶ್ವಾರೋಹಾಶ್ಚ ತೇಷಾಂ ಸಮಾಹಾರಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಚಾರ್ಥೇ ಧ್ವನ್ವಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೇನಾಂಗಗಳ ಸಮೂಹವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಏಕವಚನವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಮತ್ತೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿ ಸಮಾಹಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗವಾಗಿದೆ ಆದ್ದರಿಂದ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವ ರೂಪಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ರಥಿಕಾಶ್ವಾರೋಹಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಸಮಾಸಾನ್ತ ಟಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 994 . ಧ್ವನ್ವಾಚ್ಚುದಜಹಾನ್ತಾತ್ ಸಮಾಹಾರೇ (5.4.106)

ವೃತ್ತಿ- ಚರ್ವಗಾನ್ತಾದದಪಹಾನ್ತಾಚ್ಚ ದ್ವನ್ದ್ವಾಟ್ಟಿಚ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸಮಾಹಾರೇ | ವಾಕ್ ಚ ತ್ವಕ್ ಚ ವಾಕ್ತ್ವಚಮ್ | ತ್ವಕ್ತ್ವಜಮ್ | ಶಮೀದೃಷದಮ್ | ವಾಕ್ತ್ವೀಷಮ್ | ಭತ್ತೋಪಾನಹಮ್ | ಸಮಾಹಾರೇ ಕಿಮ್? ಪ್ರಾವೃಶರದೌ |

ಇತಿ ದ್ವನ್ದ್ವಃ (42)

ಪ. ಭೇ- ದ್ವನ್ದ್ವಾತ್,ಚ್ಚ, ದಷಹಾನ್ತಾತ್, ಸಮಾಹಾರೇ |

ಅ. ವೃ- ರಾಜಾಹಃಸಖಿಭೃಷ್ಣಚ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಚ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ, ಪರಶ್ಚ, ತದ್ಧಿತಾಃ ಮತ್ತು ಸಮಾಸಾನ್ತಾಃ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:- ಚರ್ವಗಾತ್, ದೌಕಾರಾತ್, ಷ್ಕಾರಾತ್ ಮತ್ತು ಹ್ ಕಾರಾತ್ ದ್ವನ್ದ್ವ ಸಮಾಸದ ನಂತರ ಸಮಾಹಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಮಾಸಾತ್ವ ಟಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ವಾಕ್ತ್ವಚಮ್ (ಮಾತು ಮತ್ತು ಧರ್ಮ ಇವುಗಳ ಸಮೂಹ):- ವಾಕ್ ಚ ತ್ವಕ್ ಚ ತಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ವಾಚ್+ಸು ತ್ವಚ್+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವನ್ದ್ವಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ವಾಚ್+ತ್ವಚ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ವಾಚ್ ನಲ್ಲಿರುವ ಚ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಚೋಕುಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ಸವು ಬಂದು ಕ್ ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚ ವರ್ಗಾನ್ತವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಸಮಾಸಾನ್ತ ಟಚ್ (ಅ) ಬಂದು ವಾಕ್+ತ್ವಚ್+ಅ=ವಾಕ್ ತ್ವಚ್ ಎಂದಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸು ಸೇರಿಸಿ ಸಮಾಹಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಪುಂಸಕ ಮತ್ತು ಏಕವಚನವಾಗಿ ವಾಕ್ತ್ವಚಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ತ್ವಕ್ತ್ವಜಮ್ (ಚರ್ಮ ಮತ್ತು ಹಾರ ಇವುಗಳ ಸಮೂಹ):- ತ್ವಕ್ ಚ ಸ್ಯಕ್ ಚ ತಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ತ್ವಚ್ ಸು+ಸ್ರಜ್+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವನ್ದ್ವಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ತ್ವಚ್+ಸ್ರಜ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ತ್ವಚ್ ನಲ್ಲಿರುವ ಚ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಚೋಕುಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ಸವು ಬಂದು ಕ್ ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚ ವರ್ಗಾಂತವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಸಮಾಸಾನ್ತ ಟಚ್ (ಅ) ಬಂದು ತ್ವಕ್+ಸ್ರಜ್+ಅ=ತ್ವಕ್ತ್ವ ಜ ಎಂದಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸು ಸೇರಿಸಿ ಸಮಾಹಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಪುಂಸಕ ಮತ್ತು ಏಕವಚನವಾಗಿ ತ್ವಕ್ತ್ವಜಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಶಮೀದೃಷದಮ್ (ಶಮಿ ಮತ್ತು ಕಲ್ಲು ಇವುಗಳ ಸಮೂಹ):- ಶಮೀ ಚ ದೃಷತ್ ಚ ತಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಶಮೀ ಸು+ದೃಷದ್ ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವನ್ದ್ವಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ

ಶಮೀ+ದ್ಯಷದ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ ವರ್ಗಾಂತವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಸಮಾಸಾಂತ ಟಚ್ (ಅ) ಬಂದು ಶಮಿ ದ್ಯಷದ್+ಅ=ಶಮೀದ್ಯಷದ ಎಂದಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸು ಸೇರಿಸಿ ಸಮಾಹಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಮುಂಸಕ ಮತ್ತು ಏಕವಚನವಾಗಿ ಶಮೀದ್ಯಷದಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ವಾಕ್ತ್ವಿಷಮ್ (ಮಾತು ಮತ್ತು ಪ್ರಕಾಶ ಇವುಗಳ ಸಮೂಹ):-
ವಾಚ್+ಚ ತ್ವಿಚ್+ಚ ತಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ.
ವಾಚ್+ಸು+ತ್ವಿಷ್ ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವಂದ್ವಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ವಾಚ್+ತ್ವಿಷ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ವಾಚ್ ನಲ್ಲಿರುವ ಚ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಚೋಕು: ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವವು ಬಂದು ಕ್ ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷ್ ವರ್ಗಾಂತವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಸಮಾಸಾಂತ ಟಚ್ (ಅ) ಬಂದು ವಾಕ್ ತ್ವಿಷ್+ಅ =ವಾಕ್ ತ್ವಿಷ ಎಂದಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸು ಸೇರಿಸಿ ಸಮಾಹಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಮುಂಸಕ ಮತ್ತು ಏಕವಚನವಾಗಿ ವಾಕ್ತ್ವಿಷಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಭತ್ತೋಪಾನಹಮ್ (ಭತ್ತಿ ಮತ್ತು ಪಾನಹ ಇವುಗಳ ಸಮೂಹ):-
ಭತ್ತಮ್ ಚ ಉಪಾನಹೌ ಚ ತೇಷಾಂ ಸಮಾಹಾರಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಭತ್ತ ಸು+ಉಪಾನಹೌ ಔ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವಂದ್ವಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು, ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಭತ್ತ+ಉಪಾನಹೌ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಗುಣಸಂಧಿಯಿಂದ ಭತ್ತೋಪಾನಹೌ ಎಂದಾಗಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ ಕಾರಾಂತವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಸಮಾಸಾಂತ ಟಚ್ (ಅ) ಬಂದು ಭತ್ತೋಪಾನಹೌ+ಅ=ಭತ್ತೋಪಾನಹ ಎಂದಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸು ಸೇರಿಸಿ ಸಮಾಹಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಮುಂಸಕ ಮತ್ತು ಏಕವಚನವಾಗಿ ಭತ್ತೋಪಾನಹಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಮಾಹಾರೇ ಕಿಮ್? ಪ್ರಾವೃಟ್ಶರದೌ :-ಸಮಾಹಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಏಕೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಇತರೇತರ ಯೋಗ ದ್ವಂದ್ವದಲ್ಲೂ ಟಚ್ (ಅ) ಬಂದು ಅನಿಷ್ಟ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವದು. ಪ್ರಾವೃಟ್ಶರದೌ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾವೃಟ್ ಚ ಶರತ್ ಚ ಅನೋಯೋ ಇತರೇತರಯೋಗ ದ್ವಂದ್ವಃ ಪ್ರಾವೃಟ್ಶರದೌ ಎಂದೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೊರತು ಪ್ರಾವೃಟ್ಶರದಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಪ್ರಕರಣ 43 - ಅಥ ಸಮಾಸಾನ್ಯಾಃ

(ಸೂ.ಸಂ. 995-998)

(ಸಮಾಸಾನ್ಯ ಅ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 995 . ಋಕ್ಕೂರಬ್ಬಾಃ ಪಥಾಮಾನಕ್ಷೀಃ(5.4.74)

ವ್ಯತಿ- ಅ ಅನಕ್ಷೇ ಇತಿ ಚೈದಃ | ಋಗಾದ್ಯನ್ಯಸ್ಯ ಸಮಾಸಸ್ಯ 'ಅ'
ಪ್ರತ್ಯಯೋಽನ್ಯಾವಯವಃ ಸ್ಯಾತ್, ಅಕ್ಷೇ ಯಾ ಧೂಃ ತದನ್ಯಸ್ಯ ತು ನ| ಅರ್ಧರ್ಚಃ|
ವಿಷ್ಣುಪುರಮ್| ವಿಮಲಾಪಂ-ಸರಃ| ರಾಜಧುರಾ| ಅಕ್ಷೇ ತು ಅಕ್ಷಧೂಃ| ದೃಡಧೂ-
ರಕ್ಷಃ | ಸಖಿಪಥಃ| ರಮ್ಯಪಥೋ ದೇಶಃ|

ಪ. ಭೇ- ಋಕ್ಕೂರಬ್ಬಾಃ ಪಥಾಮ್, ಅ ಅನಕ್ಷೇ|

ಅ. ವ್ಯ-ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಸಮಾಸಾನ್ಯಾಃ ಇವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ. - ಋಚ್, ಪುರ್, ಅಪ್, ಧುರ್ ಮತ್ತು ಪಥಿನ್ ಈ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು
ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿವುಳ್ಳ ಸಮಾಸಗಳ ನಂತರ ಸಮಾಸಾನ್ಯ ಅ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ
ಅಕ್ಷ (ರಥದ ಚಕ್ರದ ಮಧ್ಯ ಭಾಗ) ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಧುರ್ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ
ಧುರ್ ಶಬ್ದವು ಅಂತಿಮದಲ್ಲಿ ಇದ್ದರೆ ಸಮಾಸಾನ್ಯ ಅ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ:- ಅರ್ಧರ್ಚ (ಋಕ್ ನ ಅರ್ಧಭಾಗ):- ಋಚಃ ಅರ್ಧಮ್ ಎಂಬುದು
ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಋಚ+ಜಸ್ ಅರ್ಧ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ.
ಅರ್ಧಮ್ ನಮುಂಸಕಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸಮಾಡಿದಾಗ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ
ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಋಚ+ಅರ್ಧ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ.
ಪ್ರಥಮಾನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಧ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ
ಪೂರ್ವನಿಪಾತವಾದಾಗ ಅರ್ಧ+ಋಚ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಗುಣಸಂಧಿಯಾಗಿ ಅರ್ಧಚ್
ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸಾನ್ಯ ಅ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು
ಅರ್ಧಚ್+ಅ=ಅರ್ಧರ್ಚ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಬಂತ
ಮಾಡಿದಾಗ ಅರ್ಧರ್ಚಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅರ್ಧರ್ಚಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ
ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅರ್ಧಚ್ಚಾಃ ಪುಸಿ ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಮುಂಸಕ
ಲಿಂಗವು ಬಂದು ಅರ್ಧಚಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ವಿಷ್ಣುಪುರಮ್ (ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪಟ್ಟಣ):- ವಿಷ್ಣೋ ಪೂಃ ಎಂಬುದು
ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ವಿಷ್ಣು+ಜಸ್ ಪುರ್+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ.
ಷ್ಣೀ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸಮಾಡಿದಾಗ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು
ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ವಿಷ್ಣು ಪುರ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ ಪ್ರಥಮಾನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ
ವಿಷ್ಣು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವನಿಪಾತವಾದಾಗ
ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸಾನ್ಯ ಅ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ವಿಷ್ಣು ಪುರ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸು ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ನಮಂಸಕ ಲಿಂಗವಾಗಿ ಸು ಗೆ ಅಮ್ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಪೂರ್ವರೂಪ ಮಾಡಿದಾಗ ವಿಷ್ಣುಮರಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ವಿಮಲಾಪಂ-ಸರಃ (ನಿರ್ಮಲವಾದ ನೀರುವುಳ್ಳ ಸರೋವರ):-
ವಿಮಲಾಃ ಆಪಃ ಯಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ವಿಮಲಾ+ಜಸ್ ಅಪ್+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅನೇಕಮ್ ಅನ್ಯ ಪದಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಹುವಿಹ್ರಿ ಸಮಾಸಮಾಡಿದಾಗ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ವಿಮಲಾ+ಅಪ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸರ್ವಣದೀರ್ಘವಾದ ಮೇಲೆ ವಿಮಲಾಪ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸಾಂತ ಅ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ವಿಮಲಾಪ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸು ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ನಮಂಸಕ ಲಿಂಗವಾಗಿ ಸು ಗೆ ಅಮ್ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಪೂರ್ವರೂಪ ಮಾಡಿದಾಗ ವಿಮಲಾಪಂ-ಸರಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ರಾಜಧುರಾ (ರಾಜನ ಕಾರ್ಯಭಾರ):- ರಾಜ್ಞಃ ಧೂಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ರಾಜನ್+ಜಸ್ ಧುರ್+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಷಷ್ಠೀ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸಮಾಡಿದಾಗ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಕಾನ್ತಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನ್ ಲೋಪವಾಗಿ ರಾಜ+ಧುರ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸಾಂತ ಅ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ರಾಜ+ಧುರ್+ಅ=ರಾಜಧುರ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಧುರ್ ಶಬ್ದವು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಜಾದ್ಯತ್‌ಷ್ಠಾಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಾಪ್ (ಆ) ಬಂದು ಸರ್ವಣದೀರ್ಘವಾಗಿ ರಾಜಧುರಾ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ... ಹಲ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ ಲೋಪವಾಗಿ ರಾಜಧುರಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಅಕ್ಷೀ ತು ಅಕ್ಷಧೂಃ (ಇರುಸುಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಸ್ತು):- ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನಕ್ಷೇ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಕ್ಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಧೂರ್ ಶಬ್ದದ

ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಅ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ ಆದುದರಿಂದ ಅಕ್ಷಸ್ಯ ಧೂಃ ಅಕ್ಷ ಧೂಃ ಎಂಬ ಷಷ್ಠೀ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸದಲ್ಲೂ ಮತ್ತು ದ್ವಿಧಾಧೂಃ ಯಸ್ಯಸಃ ಎಂಬ ಬಹುವಿಹ್ರಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲೂ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಧೂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದೆ ಅಕ್ಷ ಧೂಃ ದ್ವಿಧ ಧೂಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ಉದಾ:- ಸಖಿಪಥಃ (ಮಿತ್ರನ ಮಾರ್ಗ):- ಸಖ್ಯೋ ಪಂಥಾಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸಖಿ+ಜಸ್+ಪಥಿನ್+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಷಷ್ಠೀ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಪಥಿನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಸಖಿ+ಪಥಿನ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಭಸ್ಯಟೀರ್‌ಲೋಪಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಖಿಪಥಿನ್

ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಟಿ ಗೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ಸಖಿಪಥ್+ಅ= ಸಖಿಪಥ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ಸಖಿಪಥಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ರಮ್ಯಪಥಃ (ದೇಶಃ):- (ಸುಂದರವಾದ ಬೀದಿಗಳುಳ್ಳ ದೇಶ):- ರಮ್ಯಾಃ ಪಂಥಾನಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ರಮ್ಯ+ಸು ಪಥಿನ್+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸಾನ್ತದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಪಥಿನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ರಮ್ಯ+ಪಥಿನ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಭಸ್ಯಟೀರ್‌ಲೋಪಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಮ್ಯಪಥಿನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಟಿ (ಇನ್)ಗೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ರಮ್ಯಪಥ್+ಅ= ರಮ್ಯಪಥ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ರಮ್ಯಪಥಃ ಎಂಬ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 996 .ಅಕ್ಶೋಃದರ್ಶನಾತ್(5.4.76)

ವೃತ್ತಿ- ಅಚಕ್ಷುಃ ಪರ್ಯಾಯಾತ್ ಅಕ್ಶೋಃ ಅಚ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸಮಾಸಾನ್ತಃ|
ಗವಾಮ್ ಅಕ್ಷೀವ-ಗವಾಕ್ಷಃ|

ಪ. ಛೇ- ಅಕ್ಷಃ, ಅದರ್ಶನಾತ್ |

ಅ. ವ್ಯ.-ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯನ್ವ ವ ಪೂರ್ವಾತ್ ಸಾಮಲೋಮ್ಯನಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಸಮಾಸಾನ್ತಃ ಮತ್ತು ತದ್ವಿತಾಃ ಎಂಬವು ಅಧೀಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ. - ಅಕ್ಷಿ ಶಬ್ದವು ಚಕ್ಷುಃ (ಕಣ್ಣು)ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳದಿದ್ದರೆ ಅಂತಹ ಅಕ್ಷಿ ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಸಮಾಸಾನ್ತ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಗವಾಕ್ಷಃ (ಆಕಳ ಕಣ್ಣಿನಂತೆ ಇರುವ ಕಿಟಕಿ):- ಗವಾಮ್ ಅಕ್ಷೀವ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಗೋ+ಅಮ್ ಅಕ್ಷಿ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷಿ ಶಬ್ದವು ನೇತ್ರ ವಾಚಕವಲ್ಲ. ಕಣ್ಣಿನಂತೆ ಇರುವ ಕಿಟಕಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠೀ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಷ್ಠೀ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು

ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಗೋ+ಅಕ್ಷಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅವಜ್ ಸ್ತೋಟಾಯನಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವಜ್ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಸರ್ವಣದೀರ್ಘವಾಗಿ ಗವಾಕ್ಷಿ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸಾನ್ತ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಕ್ಷಿ ಶಬ್ದದ ಇ ಕಾರಕ್ಕೆ ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವು ಬಂದು ಗವಾಕ್ಷ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಗವಾಕ್ಷಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 997. ಉಪಸರ್ಗಾದಧನಃ (5.4.85)

ವೃತ್ತಿ- ಪ್ರಗತಃ ಅಧ್ವಾನಂ ಪ್ರಾಧ್ವ ರಥಃ|

ಪ. ಛೇ- ಉಪಸರ್ಗಾತ್, ಅಧ್ವನಃ|

ಅ. ವ್ಯ- ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಸ್ತ ವ ಪೂರ್ವಾತ್ ಸಾಮಲೋಮ್ಯನಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಸಮಾಸಾನ್ತಾಃ ಮತ್ತು ತದ್ವಿತಾಃ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ. - ಉಪಸರ್ಗಗಳ (ಪ್ರಾದಿಗಳ) ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಅಧ್ವನ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಸಮಾಸಾನ್ತವಾದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಪ್ರಾಧ್ವಃ (ರಥಃ):- (ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹೋಗುವ ರಥ) ಪ್ರಗತಃ ಅಧ್ವಾನಂ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರ+ಅಧ್ವನ್+ಅಮ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅತ್ಯಾದಯಃ ಕ್ರಾಂತಾದ್ಯರ್ಥೇ ದ್ವಿತೀಯಯಾ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರ+ಅಧ್ವನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸಾನ್ತ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ನಸ್ ತದ್ವಿತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ ಎಂಬ ಟಿ ಗೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ಪ್ರ+ಅಧ್ವ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸರ್ವಣದೀರ್ಘವಾದ ಮೇಲೆ ಪಾಧ್ವ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪ್ರಾಧ್ವಃಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಸಮಾಸಾನ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ -998 . ನ ಪೂಜನಾರ್ಥಃ (5.4.69)

ವೃತ್ತಿ- ಪೂಜನಾರ್ಥಾತ್ ಪರೇಭ್ಯಃ ಸಮಾಸಾನ್ತಾಃ ನ ಸ್ಯುಃ| (ಸ್ವತಿಭ್ಯಾಮೇವ) ಸುರಾಜಾ| ಅತಿರಾಜಾ|

ಇತಿ (43)ಸಮಾಸಾನ್ತಾಃ

ಅ. ವ್ಯ:- ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಸಮಾಸಾನ್ತಾಃ ಮತ್ತು ತದ್ವಿತಾಃ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ :- ಸು ಮತ್ತು ಅತಿ ಎಂಬ ಪೂಜಾರ್ಥಕ (ಪ್ರತಂಸಾರ್ಥಕ) ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಸಮಾಸಾನ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸೂಚನೆ:- ಸ್ವತಿಭ್ಯಾಮ್ ಏವ ಎಂದು ಇದಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ಗಂಧಗಳಲ್ಲಿ ವಾರ್ತಿಕವು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ:- ಸುರಾಜಾ (ಒಳ್ಳೆಯ ರಾಜನು):- ಶೋಭನಃ ರಾಜಾ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸು+ರಾಜನ್ ರಾಜನ್+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಕುಗತಿಪ್ರಾದಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು

ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಸುರಾಜನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ರಾಜಾಹಃಸಖಿಭ್ಯಷ್ಟಜ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸಾನ್ತ-ಟಜ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸುರಾಜನ್ ಎಂಬುದೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿ ಅದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಸುರಾಜಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಅತಿರಾಜಾ (ಒಳ್ಳೆಯ ರಾಜನು):- ಅತಿಶಯಿತಃ ರಾಜಾ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅತಿ+ರಾಜನ್+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಕುಗತಿಪ್ರಾದಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಅತಿರಾಜನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ರಾಜಾಹಃಸಖಿಭ್ಯಷ್ಟಜ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸಾನ್ತ ಟಜ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅತಿರಾಜನ್ ಎಂಬುದೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿ, ಅದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಅತಿರಾಜಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

॥ ಸಮಾಸಾನ್ತ (43) ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು ॥

॥ ಸಮಾಸ ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು ॥

ಪ್ರಕರಣ-44: ಸಾಧಾರಣ ತದ್ವಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ

(ಸೂ.ಸಂ. 998-1004)

ಶ್ರೀ ವರದರಾಜರು ಸಮಾಸ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಮುಗಿಸಿದ ನಂತರ ತದ್ವಿತ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮೊಟ್ಟಮೊದಲಾಗಿ ತದ್ವಿತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಸಾಧಾರಣ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

(ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 999 - ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ಯಾಃ (4.1.82)

ವೃತ್ತಿ- ಇದಂ ಪದತ್ರಯಮಧಿಕೃತಿಯತೆ ಪ್ರಾಗ್ವಿಶ ಇತಿ ಯಾವತ್|

ಪ. ಭೇ-ಸಮರ್ಥಾನಾಂ, ಪ್ರಥಮಾತ್, ವಾ|

ಅ. ವ್ಯ- “ಪ್ರಾಗ್ವಿಶೋ ವಿಭಕ್ತಿಃ (5. 3. 1)” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ, ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾತ್, ವಾ ಈ ಮೂರು ಪದಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ. - ಕೃದಂತ ಮತ್ತು ತದ್ವಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದವು. ಕೃತ್-ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಧಾತುವಿನ ಜೊತೆಗೆ ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಕೃದಂತಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ತದ್ವಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ನಂತರ ಸೇರಿಸಿದರೆ ತದ್ವಿತಾಂತಗಳಾಗುತ್ತವೆ. “ಕೃತ್‌ತದ್ವಿತ ಸಮಾಸಾಶ್ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ತದನಂತರ ಸುಪ್-ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ ಸುಬಂತಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಪ್ರಕೃತ ಸಾಧಾರಣ ತದ್ವಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ನಂತರ ವಿಶೇಷಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು “ಸಮರ್ಥಾಃ ಪದವಿಧಿಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ತದ್ವಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಏಕಾರ್ಥಿಭಾವವುಳ್ಳ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಸೇರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಆ ಶಬ್ದವು ಪರಿನಿಷ್ಕೃತವಾಗಬೇಕಾದರೆ ಸಂಧಿಕಾರ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಸರಿಯಾದ ಅರ್ಥ ಕೊಡುವಂತಹದಾಗಿರಬೇಕು. ತದ್ವಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮೋಚ್ಚರಿತವಾದ ಷಷ್ಠಂತ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆ ಸೇರಿಸಬೇಕು.

(ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

(ಅಶ್ವಪತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 1000. ಅಶ್ವಪತ್ಯಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ (4.1.84)

ವೃತ್ತಿ- ವಿಭ್ಯೋನ್ ಸ್ಯಾತ್ ಪ್ರಾಗ್ವಿವೃತ್ತೀಯೇಷ್ವರ್ಥೇಷು | ಅಶ್ವಪತೇರಪತ್ಯಾದಿ ಅಶ್ವಪತಂ| ಗಾಣಪತಂ|

ಪ. ಭೇ- ಅಶ್ವಪತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ, ಚ|

ಅ. ವ್ಯ- “ತದ್ವಿತಾಃ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”,

“ತದ್ವಿತಾಃ”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಮತ್ತು “ಪ್ರಾಗ್ ದೀವ್ಯತೋಽಣ್” ಈ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ. -ಪ್ರಾಗ್ ದೀವ್ಯತೀಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಪತಿ ಮೊದಲಾದ ಗಣಪತಿ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಆಶ್ವಪತಂ (ಆಶ್ವಪತಿಯ ಸಂತಾನ ಮೊದಲಾದವು) - ಇದರ ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವು ಅಶ್ವಪತೇಃ ಅಪತ್ಯಾದಿ=ಆಶ್ವಪತಂ. ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವು ಹೀಗಿದೆ - ಆಶ್ವಪತಿ+ಜಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ “ಆಶ್ವಪತ್ಯಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಆಶ್ವಪತಿ+ಜಸ್+ಅಣ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಶ್ವಪತಿ+ಜಸ್+ಅಣ್ (ಅ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಇದು ತದ್ವಿತಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. “ಕೃತತದ್ವಿತ ಸಮಾಸಾಶ್ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ-ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿರುವ ‘ಜಸ್’ ಎಂಬ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ “ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಲುಕ್’ (ಲೋಪ) ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಆಶ್ವಪತಿ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ‘ಅ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ‘ಣಿತ್’ ಆಗಿರೋದರಿಂದ ಆದಿ-ವೃದ್ಧಿ ಬರಬೇಕಾಗಿದೆ. ಆಶ್ವಪತಿ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೇ ‘ಅಚ್’ ವರ್ಣವು ‘ಅ’ ಕಾರವಾಗಿದೆ. “ತದ್ವಿತೇಷ್ವಚಾಮಾದೇಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಆಶ್ವಪತಿ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈಗ ತದ್ವಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ‘ಅ’ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ‘ಯಣ್’ ಸಂಧಿ ಬಂದು ಆಶ್ವಪತ್ಯ ಎಂಬ ಅನಿಷ್ಟರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಇ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಆಶ್ವಪತ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ‘ಆಶ್ವಪತ್’ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ತದ್ವಿತಾಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ-ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ‘ಸು’ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ ಆಶ್ವಪತ್+ಸು ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. “ಅಥೋಽಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಅಂ’ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ತದನಂತರ “ಅಮಿಪೂರ್ವಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಶ್ವಪತ್+ಅಂ ಎಂದಿದ್ದು ಇದಕ್ಕೆ “ಅತೋಗುಣೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ಆಶ್ವಪತಂ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಣ್ಯ - ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1001 - ದಿತ್ಯಾದಿತ್ಯಾದಿತ್ಯ-ಪತ್ಯುತ್ಪರಪದಾಣ್ಯುಃ (4.1.85)

ವೃತ್ತಿ- ದಿತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಪತ್ಯುತ್ಪರಪದಾಚ್ಚ ಪ್ರಾಗ್ ದೀವ್ಯತೀಯೇಷ್ವರ್ಥೇಷು ಣ್ಯಃ ಸ್ಯಾತ್ ಅಣೋಽಪವಾದಃ ದಿತೇರಪತ್ಯಂ ದೈತ್ಯಃ ಅದಿತೇರಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ವಾ (ಅಪತ್ಯಮ್)

ಪ. ಛೇ- ದಿತಿ, ಅದಿತಿ, ಆದಿತ್ಯ-ಪತಿ-ಉತ್ಪರಪದಾತ್, ಣ್ಯಃ

ಅ. ವ್ಯ.- “ತದ್ವಿತಾಃ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ತದ್ವಿತಾಃ”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಮತ್ತು “ಪ್ರಾಗ್ ದೀವ್ಯತೋಽಣ್”ಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ. -ಪ್ರಾಗ್‌ದೀವ್ಯತೀಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ದಿತಿ, ಅದಿತಿ, ಆದಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಪತಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉತ್ತರಪದವಾಗುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ 'ಣ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಣ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ 'ಯ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ದೈತ್ಯಃ (ದಿತಿಯ ಮಗ) ಇದರ ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ 'ದಿತೇಃ ಅಪತ್ಯಂ' ಎಂದು ಆಗುತ್ತದೆ. ದಿತಿ+ಜಸ್+ಅಪತ್ಯಂ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. "ದಿತ್ಯ-ದಿತ್ಯಾ-ದಿತ್ಯ-ಪತ್ಯುತ್ತರ-ಪದಾಣ್ಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣ್ಯ(ಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ದಿತಿ+ಜಸ್+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಕೃತ್‌ತದ್ಧಿತ ಸಮಾಸಾಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದ್ಧಿತಾಂತವಾದ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ-ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ "ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್-ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಜಸ್‌ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು (ಲುಕ್ ಬಂದು) ದಿತಿ+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ 'ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಣಿತ್ ಆಗಿರೋದರಿಂದ "ತದ್ಧಿತೇಷ್ಟಜಾಮಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಿತಿ+ಯ ಎಂಬ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಆದಿ ಅಚ್ ವರ್ಣವು 'ಇ' ಅಕ್ಷರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ದೈತಿ+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಯ' ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ "ಯಚಿ ಭಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕವಾದ 'ದೈತಿ' ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ('ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ) "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ದೈತ್+ಯ=ದೈತ್ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ತದ್ಧಿತಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ "ಕೃತ್‌ ತದ್ಧಿತ ಸಮಾಸಾಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ-ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರುತ್ವ' ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ದೈತ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಯಮ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಾಂತರ್ಗತ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಲೋಪವನ್ನು ಎಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 1002 - ಹಲೋ ಯಮಾಂ ಯಮಿ ಲೋಪಃ(8-4-64)

ವೃತ್ತಿ- ಹಲಃ ಪರಸ್ಯ ಯಮೋ ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾದ್ ವಾ ಯಮಿ ಇತಿ ಯಲೋಪಃ| ಆದಿತ್ಯಃ| ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯಃ (ದೇವಾದ್ಯೌಞಾಞೌ) ದೈವ್ಯಂ ದೈವಂ| (ಬಹಿಷ್ಪಷ್ಟಿಲೋಪೋ ಯೌಞ್ ಚ) ಬಾಹ್ಯಃ| (ಈಕಕ್ ಚ) ಬಾಹೀಕಃ|

ಉದಾ:- ಆದಿತ್ಯಃ - (ಅದಿತಿಯ ಮಗ)- 'ಅದಿತೇಃ ಅಪತ್ಯಂ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. ಅದಿತಿ+ಜಸ್+ಣ್ಯ ಎಂಬುದು ತದ್ಧಿತಾಂತ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. "ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್(ಅ) ಲೋಪವಾಗಿ ಅದಿತಿ+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಣಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಆದಿತಿ+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಯ-ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವ ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಆದಿತ್+ಯ=ಆದಿತ್ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಸು' ಎಂಬ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗದಿಂದ 'ಆದಿತ್ಯಃ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:- ಆದಿತ್ಯಃ - (ಆದಿತ್ಯನ ಸಂತಾನ/ಮಗ)- 'ಆದಿತ್ಯಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಮ್' ಪುಮಾನ್ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. ಆದಿತ್ಯ+ಜಸ್+ಣ್ಯಃ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಜಸ್' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಆದಿತ್ಯ+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಆದಿತ್ಯ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವ 'ಯ' ಕಾರವಾದ 'ಯಮ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಾಂತಗರ್ತವಾದ (ಯ್) ವರ್ಣವು ಲೋಪವಾಗಿ 'ಆದಿತ್ಯ' ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿದೆ. ಅದು ಸುಬಂತವಾಗಿ ಆದಿತ್ಯಃ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ:- ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯಃ (ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಮಗ)- 'ಪ್ರಜಾಪತೇಃ ಅಪತ್ಯಮ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಜಾಪತಿ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. ಇಲ್ಲಿ 'ಪತಿ' ಶಬ್ದವು ಉತ್ತರಪದವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ 'ಣ್ಯ' ಪತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಜಾಪತಿ+ಜಸ್+ಣ್ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ-ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜಸ್(ಅ)' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಪ್ರಜಾಪತಿ+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ತದ್ಧಿತೇಷ್ವಜಾಮಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿ 'ಅಚ್' ವರ್ಣವಾದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ವೃದ್ಧಿ' ಬಂದು ಪ್ರಾಜಾಪತಿ+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಶಬ್ದವು 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದರ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಪ್ರಾಜಾಪತ್+ಯ=ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯ ಎಂದಾಗಿ ಇದಕ್ಕೆ 'ಸು' ಸೇರಿಸಿದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯಃ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಯಜ್ಞಾ ಮತ್ತು ಅಜ್ಞಾ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ವಾರ್ತಿಕ)

ಮೊದಲನೇ ವಾರ್ತಿಕ:- ದೇವಾದ್ಯಜ್ಞಾಃ। ದೈವ್ಯಮ್। ದೈವಮ್।

'ದೇವ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಾಗ್ವೈಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಯಜ್ಞಾ' ಮತ್ತು 'ಅಜ್ಞಾ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ 'ಯ' ಮತ್ತು 'ಅ' ಗಳು ಉಳಿಯುತ್ತವೆ. ಈ ವಾರ್ತಿಕವು "ಪ್ರಾಗ್ವೈಯತೋಽಣ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ 'ಅಣ್' ನ್ನು ಬಾಧಿಸಿದೆ.

ಉದಾ:- ದೈವ್ಯಮ್। ದೈವಮ್। (ದೇವರ ಸಂತಾನ) - 'ದೇವಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಮ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ದೇವ+ಜಸ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಲೋಪವಾಗಿ ದೇವ+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಆದಿ 'ಅಚ್' ವರ್ಣಕ್ಕೆ 'ವೃದ್ಧಿ' ಬಂದು ('ಏ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಐ' ಕಾರ ಬಂದು) ದೈವ+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ದೈವ'ದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು 'ದೈವ್ಯ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ, ಅದಕ್ಕೆ 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿ 'ದೈವ್ಯಮ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ದೈವಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ಅಜ್ಞಾ' (ಅ) ಎಂಬ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ 'ದೈವಮ್' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಯಇೞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ವಾರ್ತಿಕ)

ವಾರ್ತಿಕ 2- ಬಹಿಷ್ಕೃಷ್ಠೀಲೋಮೋ ಯಇೞ್ ಬಾಹ್ಯಃ|

'ಬಹಿಃ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ಯಇೞ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಬಹಿಃ ಶಬ್ದದ 'ಟ' ಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಬಾಹ್ಯಃ (ಹೊರಗೆ ಇರುವವನು) 'ಬಹಿಃ ಭವಃ' ಎಂಬುದು ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. 'ಬಹಿಃ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಯಇೞ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಬಹಿಃ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಬಹಿಃ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ 'ಟ' (ಇಸ) ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಬಹ್+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಇತ್' ಆಗಿರೋದರಿಂದ 'ಬಹ್' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಆದಿ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ('ಅಚ್' ವರ್ಣಕ್ಕೆ) ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, ಬಾಹ್+ಯ=ಬಾಹ್ಯ ಎಂದಾಗಿ 'ಸು' ಸೇರಿಸಿದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ಬಾಹ್ಯಃ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಈಕಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ವಾರ್ತಿಕ)

ವಾರ್ತಿಕ 3-ಈಕಕ್ ಚ|

'ಬಹಿಃ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ಈಕಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದರ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದದ 'ಟ' (ಇಸ) ಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಈಕಕ್' ನಲ್ಲಿ 'ಈಕ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

(ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 1003. ಕಿತಿ ಚಿ (7-2-118)

ವೃತ್ತಿ- ಕಿತಿ ತದ್ಧಿತೇ ಚಿ ಅಚಾಂ ಆದೇಃ ಅಚಃ ವೃದ್ಧಿಃ ಸ್ಯಾತ್|ಬಾಹೀಕಃ|

ವಾರ್ತಿಕಂ - ಗೋರಜಾದಿ ಪ್ರಸಂಗೇ - ಯತ್ ಗೋರಪತ್ಯಾದಿ ಗವ್ಯಮ್|

ತದ್ಧಿತೇಷ್ಟಜಾಮಾದೇಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು "ಅಚೋಞ್ಕಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚಃ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಮೃಜೇರ್ವೃದ್ಧಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಕಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅಚ್ ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಆದಿ ಅಚ್ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ- "ತದ್ಧಿತ್ವೇಷ್ಟಜಾಮಾದೇಃ" ಮತ್ತು "ಕಿತಿ ಚಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಇತ್, ಣಿತ್, ಕಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಇಡೀ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಇವುಗಳ ಉಪಯೋಗವಿರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಆದಿ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುತ್ತದೆ (ಎಲ್ಲ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ).

ಉದಾ:- ಬಾಹೀಕಃ (ಹೊರಗಿರುವವನು/ಹೊರಗಿರುವ) :ಇದರ ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ಬಹಿರ್ಭವಃ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಬಹಿಃ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಈಕಕ್ ಚ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಈಕಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು 'ಬಹಿಃ' ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ 'ಟ' (ಇಸ) ಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಬಹ್+ಈಕ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಈಕಕ್' "ಕಿತ್" ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಕಿತಿ

ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿ 'ಅಚ್' ವರ್ಣವಾದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಬಾಹ್+ಈಕ=ಬಾಹೀಕ ಎಂಬ ತದ್ವಿತಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ಬಾಹೀಕಃ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ- ಗೋರಜಾದಿ ಪ್ರಸಂಗೇ ಯತ್ ಗೋರಪತ್ಯಾದಿ ಗವ್ಯಂ |

ಅರ್ಥ:- ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬೇಕಾದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ 'ಗೋ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ಯತ್' (ಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಗ್ವೈವ್ಯತೀಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ.

ವಿಶೇಷ- ಪ್ರಾಗ್ವೈವ್ಯತೀಯ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಗೋ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಬರುವ ಸಂದರ್ಭಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಆಗ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಯತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಜಾದಿ ಭಿನ್ನವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪ್ರಾಗ್ವೈವ್ಯತೀಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದ್ದರೂ 'ಗೋ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಅವುಗಳನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಯತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. (ಪ್ರಾಗ್ವೈವ್ಯತೀಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಪ್ರಾಗ್ವಿಶಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ ಇರುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುವ ತದ್ವಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದು ಅರ್ಥ).

ಉದಾ- ಗವ್ಯಂ (ಗೋವಿನ ಸಂತಾನ/ಸಂತತಿ) ಮೊದಲಾದವು (ಗೋರಪತ್ಯಾದಿ). ಗೋ+ಜಸ್ ನಂತರ 'ಪ್ರಾಗ್ವೈವ್ಯತೋಽಣ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಾರದೇ, ಆ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಯತ್' (ಯ) ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಗೋ+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ.

"ವಾಂತೋಯಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯ' ಕಾರಾದಿ (ಯತ್) ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಓ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅವಾದೇಶ ಬಂದು ಗ್+ಅವ್+ಯ=ಗವ್ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ 'ಅಮ್' ಆದೇಶ ಬಂದು 'ಗವ್ಯಂ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1004 - ಉತ್ಸಾದಿಭ್ಯೋಽಚ್ (4-1-86)

ವೃತ್ತಿ- ಔತಃ |

ಇತಿ ಅಪತ್ಯಾದಿವಿಕಾರಾನ್ತಾರ್ಥಾಃ (44) ಸಾಧಾರಣ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ |

ಪ. ಛೇ- ಉತ್ಸಾದಿಭ್ಯ, ಅಚ್ |

ಅ. ವ್ಯ.- "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಜ್ಯಾಪ್ಪಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ವಿತಾಃ",

"ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

"ಪ್ರಾಗ್ವೈವ್ಯತೋಽಣ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪ್ರಾಕ್' ಮತ್ತು 'ದೀವ್ಯತಃ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಅಣ್'ನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಅಚ್' ಬರುತ್ತದೆ. ಉತ್ಸಾದಿಭ್ಯಃ ಅಚ್ ಸ್ಯಾತ್, (ಪ್ರಾಗ್ವೈವ್ಯತೀಯೇಷು ಅರ್ಥೇಷು).

ಅರ್ಥ - 'ಪ್ರಾಗ್ವೈವ್ಯತೀಯ' ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಉತ್ಸ'ವನ್ನು ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದ

ಗಣಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ 'ಅಇ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 'ಅ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಇತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ- 'ಉತ್ಸಾದಿ' ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಉತ್ಸ, ಉದಪಾನ, ವಿಕರ, ವಿನದ, ಮಹಾನದ, ಮಹಾನಸ, ಮಹಾಪ್ರಾಣ, ತರುಣ, ತಲುನ, ಪೃಥ್ವೀ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಇರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ಔತ್ಸಃ (ಝರಿಯಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಕಪ್ಪೆ ಮೊದಲಾದವು)- 'ಉತ್ಸೇ ಭವಃ ಔತ್ಸಃ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಉತ್ಸ+ಜಿ+ಅಇ(ಅ) ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಜಿ' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಉತ್ಸ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ತದ್ಧಿತೇಷ್ಟಚಾಮಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಉ' ಕಾರವು ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ 'ಜಿ' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಔತ್ಸ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ಸದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಔತ್ಸ+ಅ=ಔತ್ಸ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ರುತ್ಸ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಔತ್ಸಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇತಿ ಸಾಧಾರಣ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ

ಸಾಧಾರಣ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯ (44) ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಪ್ರಕರಣ-45: ಅಪತ್ಯಾಧಿಕಾರಃ

(ಸೂ. ಸಂ 1005-1034)

ಸೂತ್ರ. 1005 - ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸಾಭ್ಯಾಂ ನೌಷ್ಠಾನ್ ಭವನಾತ್ (4.1.87)

ವೃತ್ತಿ- ಧಾನ್ಯಾನಾಂ ಭವನೇ ಇತ್ಯತಃ ಪ್ರಾಕ್ ಅರ್ಥೇಷು ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸಾಭ್ಯಾಂ ಕ್ರಮಾತ್ ನೌಷ್ಠಾನ್-ಸ್ವಇತಿ ಸ್ತಃ ಸ್ತ್ರೀಣಃ ಪೌಂಸಃ

ಪ. ಛೇ- ಸ್ತ್ರೀ-ಪುಂಸಾಭ್ಯಾಂ, ನೌಷ್ಠಾನ್-ಸ್ವಇತಿ, ಭವನಾತ್

ಅ. ವೃ- “ಪ್ರಾಗ್ವೈವ್ಯತೋಽಣ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಪ್ರಾಕ್’ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪಾದಿಕಾತ್”, “ತದ್ವಿತಾಃ”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಇವುಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ. - “ಧಾನ್ಯಾನಾಂ ಭವನೇ ಕ್ಷೇತ್ರೇ ಖಿಷ್” (ಹುಟ್ಟುವಂತಹ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮೊದಲನೆ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀ ಅಥವಾ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ತದ್ವಿತ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ನೌಷ್ಠಾನ್(ನ)ಸ್ವಇತ್ಯ(ಸ್ವ) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ಸ್ತ್ರೀಣಃ (ಸ್ತ್ರೀಯ ಸಂತಾನ - ಇತ್ಯಾದಿ)- ‘ಸ್ರೀಯಃ ಅಪತ್ಯಮ್’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀ+ಜಸ್+ನೌಷ್ಠಾನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಜಸ್’ ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಸ್ರೀ+ನ(ನೌಷ್ಠಾನ್) ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ತದ್ವಿತ ಪ್ರಕರಣವಾದ್ದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸ್ತ್ರೀ+ನ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. “ರಷಾಭ್ಯಾಂ ನೋಣಃ ಸಮಾನಪದೇ”, “ಅಟ್ಕುಪ್ಪಾಂಜ್ಞಾನುಮ್ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಣತ್ವ’ ಬಂದು ‘ಸ್ತ್ರೀಣಃ’ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ‘ಸ್ತ್ರೀಣಃ’ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪೌಂಸಃ (ಪುರುಷನ ಸಂತಾನ ಮೊದಲಾದ). ‘ಪುಂಸಃ ಅಪತ್ಯಮ್ ಪುಮಾನಾ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸ್ವಇತ್ಯ’ (ಸ್ವ) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ, ಪುಂಸ್+ಜಸ್+ಸ್ವಇತ್ಯ(ಸ್ವ) ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಸುಪ್’ ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಪುಂಸ್+ಸ್ವ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ತದ್ವಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ‘ಇತಿ’ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ಆದಿ ವೃದ್ಧಿ ಯಿಂದ ‘ಉ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಜಿ’ ಕಾರ ಬಂದು, ಪೌಂಸ್+ಸ್ವ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯದ ‘ಸ್ವಇತ್ಯ’ ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು “ಸ್ವಾದಿಷ್ಟಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು “ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪುಂಸ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ‘ಸ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಪುಂ+ಸ್ವ ಎಂದಾಗಿ ತದ್ವಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ‘ಇತಿ’ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ‘ಉ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಜಿ’ ಕಾರ ಬಂದು ಪೌಂಸ್ ಎಂದಾಗಿ, ಸುಬಂತವಾದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಪೌಂಸಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲ ತದ್ವಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1006- ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಮ್ (4.1.92)

ವೃತ್ತಿ- ಷಷ್ಠಾಂತಾತ್ ಕೃತಸಂಧೇಃ ಸಮರ್ಥಾತ್ ಅಪತ್ಯೇರ್ಥಃ ಉಕ್ತಾಃ
ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಾಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ ವಾ ಸ್ಯುಃ

ಪ. ಛೇ- ತಸ್ಯ, ಅಪತ್ಯಮ್

ಅ. ವ್ಯ- “ಸಮರ್ಥಃ ಪದವಿಧಿಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸಮರ್ಥಃ’ ಎಂಬ ಪದವು ಸ್ವೀಕೃತವಾಗಿದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪಾದಿಕಾತ್”, “ತದ್ವಿತಃ”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಇವುಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ. “ಪ್ರಾಗ್ವೈವ್ಯತೋಽಣ್” ನಿಂದ ‘ಅಣ್’ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತಿಯಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ. - ಸಂಧಿಕಾರ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ ನಂತರ ಷಷ್ಠಾಂತ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮೇಲೆ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು, ಇನ್ನುಮುಂದೆ ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಈ ಸೂತ್ರವು ಕೇವಲ ಷಷ್ಠಾಂತ ಸಮರ್ಥ ಪ್ರಕೃತಿ ಮತ್ತು ಅಪತ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂತ್ರದಡಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ ಮತ್ತು ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಕೆಲವು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುವುದು. ಇದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ ಹಾಗೂ ವಿಧಿ ಸೂತ್ರವಾಗಿಯೂ ಇದೆ.

(ಗುಣವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 1007 . ಓಗುಣಃ (6.4.146)

ವೃತ್ತಿ- ಉವರ್ಣಾಂತಸ್ಯ ಭಸ್ಯ ಗುಣಃ ತದ್ವಿತೇ ಉಪಗೋರಪತ್ಯಂ
ಔಪಗವಃ|ಆಶ್ವಪತಃ| ದೈತ್ಯಃ| ಔತ್ಸಃ|ಸ್ತ್ರೀಣಃ|ಪೌಂಸ್ಸುಃ|

ಪ. ಛೇ- ಓಃ, ಗುಣಃ

ಅ. ವ್ಯ- “ನಸೌತದ್ವಿತೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ತದ್ವಿತೇ’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ. - ತದ್ವಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ‘ಓ’ ವರ್ಣಾಂತ ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಔಪಗವಃ- (ಉಪಗು ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳವನ ಮಗ)- ‘ಉಪಗೋಃ ಅಪತ್ಯಮ್ ಪುಮಾನ್’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ‘ಉಪಗು’ ಎಂಬುದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ. ‘ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಅಣ್’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಉಪಗು+ಜಸ್+ಅಣ್ ಎಂದಾಗಿ, ‘ಸುಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಉಪಗು+ಅ(ಅಣ್) ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. “ತದ್ವಿತೇಷ್ಟಜಾಮಾದೇಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿ ‘ಉ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ‘ಔ’ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಔಪಗು+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು, ಔಪಗೋ+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಏಪೋಽಯವಾಯಾವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಓ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅವ' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಔಪಗ್+ಅವ್+ಅ=ಔಪಗವ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಸುಬಂತವಾದಾಗ, ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಔಪಗವಃ ಎಂಬ ರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಆಶ್ವಪತಃ (ಅಶ್ವಪತಿಯ ಮಗ)-'ಅಶ್ವಪತೇಃ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅಶ್ವಪತಿ+ಜಸ್+ಅಣ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. "ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರಬೇಕಾದ 'ಅಣ್' ನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಅಶ್ವಪತ್ಯಾದಿಭೃಶ್ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಅಶ್ವಪತಿ+ಜಸ್+ಅಣ್(ಅ) ಎಂದಾಗಿದೆ. ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಜಸ್' ಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಶ್ವಪತಿ+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಣಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, ಆಶ್ವಪತಿ+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅ' ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ, "ಯಚಿ ಭಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಶ್ವಪತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ 'ಸು' ಸೇರಿಸಿದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಆಶ್ವಪತಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ದೈತ್ಯಃ (ದಿತಿಯ ಮಗ) - 'ದಿತೇಃ ಅಪತ್ಯಮ್ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. ದಿತಿ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ದಿತೇಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. "ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ 'ಅಣ್'ನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ದಿತ್ಯದಿತ್ಯಾದಿತ್ಯಪತ್ಯುತ್ತರಪದಾಣ್ಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ದಿತಿ+ಜಸ್+ಣ್ಯ(ಯ) ಎಂದಾಗಿ, 'ಸುಪ್' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ದಿತಿ+ಯ(ಣ್ಯ) ಎಂದಾಗಿ, ಇದು ತದ್ಗಿತ 'ಣಿತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಆದಿ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ದೈತಿ+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ 'ದೈತಿ' ಶಬ್ದದ 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ದೈತ್+ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ದೈತ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಔತಃ- ಇದನ್ನು "ಉತ್ಸಾದಿಭ್ಯೋಽಇತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾಧಾರಣ ತದ್ಗಿತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಸ್ತ್ರೀಣಃ (ಸ್ತ್ರೀಯ ಸಂತತಿ)-'ಸ್ತ್ರೀಯಃ ಅಪತ್ಯಮ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. ಸ್ತ್ರೀಯಃ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಇದರ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. "ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸಾಭ್ಯಾಂ ನಇಸ್ಸನ್ಯೋ ಭವನಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ನಇಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ನಂತರ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, 'ಸುಪ್' ಲೋಪವಾಗಿ, ಸ್ತ್ರೀ+ನ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, 'ಸ್ತ್ರೀನ್' ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ರೇಫದ ನಂತರ ಇರುವ 'ನ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಣತ್ವ' ಬಂದು, 'ಸ್ತ್ರೀಣ' ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ, ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ಸ್ತ್ರೀಣಃ' ಎಂಬ ರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪೌಂಸ್ಕಃ (ಪುರುಷನ ಸಂತಾನ) -ಪುಂಸಃ ಅಪತ್ಯಮ್ ಪುಮಾನ್ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪುಂಸ್+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಪುಂಸಃ ಇದರ ಆಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. "ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸಾಭ್ಯಾಂ ನ ಇತ್ಯಸ್ಯ ಇೌ ಭವನಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ 'ಸ್ವಇ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. 'ಪುಂಸ್' ನಂತರ ಇರುವ 'ಜಸ್' ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಸ್ವಇ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಪುಂಸ್+ಸ್ವ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಇತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, ಪೌಂಸ್+ಸ್ವ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪೌಂಸ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವೂ ಆಗಿದ್ದು 'ಜಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡರೂ ಪದತ್ವವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ಪೌಂಸ್+ಸ್ವ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಪೌಂಸ್ ನಲ್ಲಿರುವ ಸ್ ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿ 'ಪೌಂಸ್ವ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಂಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ 'ಪೌಂಸ್ಕಃ' ಎಂಬ ರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

(ಗೋತ್ರ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1008 - ಅಪತ್ಯಂ ಪೌತ್ರಪ್ರಭೃತಿ ಗೋತ್ರಂ (4.1.162)

ವೃತ್ತಿ- ಅಪತ್ಯತ್ವೇನ ವಿವಕ್ಷಿತಂ ಪೌತ್ರಾದಿ ಗೋತ್ರಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್|

ಅರ್ಥ. - ಮಗನ ಮಗ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಸಂತಾನ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲು ವಿವಕ್ಷೆ ಇದ್ದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ ಗೋತ್ರ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ಗೋತ್ರವೆಂದರೆ ಮೊಮ್ಮಗ, ಮರಿಮಗ ಮತ್ತು ಅವರ ಸಂತಾನ ಇವುಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಪುತ್ರನನ್ನು ಗುರುತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಸಂಜ್ಞಾ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

(ಒಂದೇ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ನಿಯಮ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 1009 . ಏಕೋ ಗೋತ್ರೇ (4.1.93)

ವೃತ್ತಿ- ಗೋತ್ರೇ ಏಕ ಏವ ಅಪತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಃ ಸ್ಯಾತ್| ಉಪಗೋಃ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯಮ್ ಔಪಗವಃ|

ಪ. ಭೇ- ಏಕಃ, ಗೋತ್ರೇ|

ಅರ್ಥ. - 'ಗೋತ್ರ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ (ಮೊಮ್ಮಗ ಮತ್ತು ಅವನ ಸಂತಾನ) ಒಂದೇ 'ಅಪತ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ- ಈ ಸೂತ್ರದ ಅರ್ಥವು ಹೀಗಿದೆ- ಉಪಗೋಃ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯಂ ಎಂದರೂ ಔಪಗವಃ ಮತ್ತು ತಸ್ಯ ಔಪಗವಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಂ ಎಂದರೂ ಔಪಗವಃ ಎಂಬುದೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ ಎಂದರೂ ಔಪಗವಃ ಎಂದೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ರೂಪಗಳಲ್ಲೂ 'ತಸ್ಯ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯಂ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಒಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಮೊಮ್ಮಗನಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಎಷ್ಟನೇ ಸಂತಾನವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ 'ಔಪಗವ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಒಂದೇ ಆಗಿದ್ದರೂ, ಆ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ಶಬ್ದವು ಮೊಮ್ಮಗನಿಂದ

ಆರಂಭವಾಗಿ ಎಷ್ಟೇನೇ ಪೀಳಿಗೆಯವನಾಗಿದ್ದರೂ ಅವನು ಈ 'ಜಿಪಗವ' ಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಬೇರೆ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನೇ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಇದು 'ವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು' ಎಂಬುದನ್ನು ಹೇಳಲು ಬಂದಿರುವುದೇ ಹೊರತು ಅವರ ಹೆಸರು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ. ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ ಹೇಳುವಾಗ 'ತಸ್ಯ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯಂ' ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು.

ಉದಾ- ಜಿಪಗವಃ। (ಉಪಗು ಎಂಬುವವನ ಮೊಮ್ಮಗ)-'ಉಪಗೋಃ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಇದರ ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಉಪಗೋಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉಪಗು+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಥಮ ಶಬ್ದವಾದ ಉಪಗೋಃ ಎಂಬುದು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಪದವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ತದ್ವಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. "ಏಕೋಗೋತ್ರೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ "ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ 'ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯಂ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಉಪಗು+ಜಸ್+ಅಣ್ (ಅ) ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ತದ್ವಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಜಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ (ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ). ಆಗ ಉಪಗು+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಣಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಜಿಪಗು+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಓಗುಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯ 'ಅಚ್' ವರ್ಣವಾದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಜಿಪಗೋ+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅವ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಜಿಪಗ್+ಅವ್+ಅ=ಜಿಪಗವ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಜಿಪಗವಃ ಎಂಬ ರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

(ಯಜ್ಞಾ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 1010. ಗರ್ಗಾಭಿಘ್ನೋ ಯಜ್ಞಾಃ (4.1.105)

ವೃತ್ತಿ- ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯೇ ಗರ್ಗಸ್ಯ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯಂ ಗಾರ್ಗ್ಯಃ ವಾತ್ಸ್ಯಃ।

ಪ. ಛೇ- ಗರ್ಗಾಭಿಘ್ನಃ, ಯಜ್ಞಾಃ।

ಅ. ವ್ಯ- "ಸಮರ್ಥ ಪದವಿಧಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಮರ್ಥ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತಿಯಾಗಿದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಜ್ಞಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ವಿತಾಃ" ಮತ್ತು "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ. - ಗರ್ಗಾಭಿ ಗಣಪರಿತ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯಂ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಯಜ್ಞ'(ಯ)ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಗಾರ್ಗ್ಯಃ - ಗರ್ಗ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯನು (ಮೊಮ್ಮಗನು) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಗರ್ಗಸ್ಯ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಗರ್ಗಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಗರ್ಗ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯ

ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಯಇ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಗರ್ಗ+ಜಸ್+ಯ ಎಂದಾಗಿ, ಇದು ತದ್ಧಿತಾಂತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಜಸ್' ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಗರ್ಗ+ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ತದ್ಧಿತಾಂತ 'ಯಇ' ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, 'ಗಾರ್ಗ+ಯ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಗಾರ್ಗ' ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಗಾರ್ಗ+ಯ=ಗಾರ್ಗ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಗಾರ್ಗಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ವಾತ್ಸ್ಯಃ (ವತ್ಸನ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯ ಅಂದರೆ ಮೊಮ್ಮಗ)-'ವತ್ಸಸ್ಯ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. 'ವತ್ಸಸ್ಯ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವತ್ಸ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಇ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ ತದ್ಧಿತಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಪದಲ್ಲಿರುವ ಜಸ್ ಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ವಾತ್ಸ+ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅ' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ವಾತ್ಸ+ಯ=ವಾತ್ಸ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ವಾತ್ಸ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ತದ್ಧಿತ-ಉಕ್ ನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1011 - ಯಇಇಗೋಲ್ (2.4.64)

ವೃತ್ತಿ- ಗೋತ್ರೇ ಯತ್ ಯಇನ್ತಂ ಇಇಂತಂಚ ಸ್ಯಾತ್ ತತ್ಕೃತೇ ಬಹುತ್ವೇ; ನತು ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಗರ್ಗಾಃವತ್ಸಾಃ

ಪ. ಛೇ- ಯಇಇಗೋಃ, ಚ

ಅ. ವೃ- "ಋಕ್ಷತ್ರಿಯಾರ್ಷಇತೋ ಯೂನಿ ಲುಗಣಿಇಗೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಕ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮತ್ತು "ಯಸ್ಯಾದಿಭ್ಯೋಗೋತ್ರೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗೋತ್ರೇ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮತ್ತು "ತದ್ರಾಜಸ್ಯ ಬಹುಷು ತೇನೈವಾಸ್ತ್ರಿಯಾಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಹುಷು, ತೇನ, ಏವ, ಅಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ. - ಗೋತ್ರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ಯಇಂತ ಮತ್ತು ಅಇಂತ ಶಬ್ದಗಳ ಅವಯವಗಳಾದ ಯಇ ಮತ್ತು ಅಇ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ 'ಉಕ್' ಬರುತ್ತದೆ. - ಆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಅರ್ಥವು ಬಹುವಚನ ಹೇಳಬೇಕೆಂದಿದ್ದಾಗ, ಆದರೆ ಸ್ತ್ರೀ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಈ 'ಉಕ್' (ಲೋಪ) ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿಶೇಷ- ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಹುವಚನವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಯಇ ಮತ್ತು ಅಇ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಲೋಪವಾಗುತ್ತವೆ. ಸ್ತ್ರೀ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಇವು ಲೋಪವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ- ಗರ್ಗಾಃ [ಗರ್ಗದ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯದವರು (ಗರ್ಗನ ಮೊಮ್ಮಗನ

ಸಂತಾನದವರು)]- 'ಗರ್ಗ' ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯದವರು ಎಂಬ ಬಹುವಚನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ "ಗರ್ಗಸ್ಯ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯಾನ್" ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ 'ಗರ್ಗಸ್ಯ+ಜಸ್' ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. ಇದರಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೇ ಪದವು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿದೆ.

"ಗರ್ಗಾದಿಭ್ಯೋ ಯಇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಇ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಾಗ, 'ಗಾರ್ಗ್' ಎಂಬ ರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಯಇಂತವಾದ ತದ್ವಿತ್ತಾಂತ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹು ವಚನದ ವಿವಕ್ಷೆಯಿದ್ದಾಗ 'ಜಸ್' (ಅಸ್) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ "ಯಇಇಲೋಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಇ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. "ನಿಮಿತ್ತಾಪಾಯೇ ನೈಮಿತ್ತಿಕಸ್ಯಾಪ್ತಪಾಯಃ" ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಂತೆ ಇದಕ್ಕೆ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಶುದ್ಧ 'ಗರ್ಗ' ಶಬ್ದವು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಗರ್ಗ+ಅಸ್ ಇದ್ದು ಪೂರ್ವಸರ್ವಣದೀರ್ಘವಾಗಿ 'ಗರ್ಗಾಸ್' ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ಗರ್ಗಾಃ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ರೂಪವು ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಆಗುತ್ತದೆ. ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ನುಡಿಸುವಾಗ ಗಾರ್ಗ್ಯಃ, ಗಾಗೌ, ಗರ್ಗಾಃ (ಪ್ರ.ವಿ.) ಗಾರ್ಗ್ಯಂ, ಗಾಗೌ, ಗರ್ಗಾನ್ (ದ್ವಿ.ವಿ.), ಗಾಗೇಣ, ಗಾರ್ಗ್ಯಾಭ್ಯಾಂ, ಗಗೈಃ (ತೃ.ವಿ.) ಮೊದಲಾದ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ವತ್ಸಾಃ - (ವತ್ಸನ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯದವರು ಮೊಮ್ಮಕ್ಕಳು ಅಥವಾ ಮೊಮ್ಮಕ್ಕಳ ಸಂತಾನ)- 'ವತ್ಸಸ್ಯ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯಂ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. ವತ್ಸಸ್ಯ ಎಂಬುದರ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವು ವತ್ಸ+ಜಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ "ಗರ್ಗಾದಿಭ್ಯೋ ಯಇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಇ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ 'ವಾತ್ಸ್ಯ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಜಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ "ಯಇಇಲೋಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಯಇ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲೋಪವಾಗುವುದರಿಂದ ನೈಮಿತ್ತಿಕವಾದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮತ್ತೆ 'ವತ್ಸ' ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ವತ್ಸ+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವಸರ್ವಣದೀರ್ಘದಿಂದ 'ವತ್ಸಾಸ್' ಎಂದಾಗಿ (ವತ್ಸ+ಅಸ್) ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ವತ್ಸಾಃ' ಎಂಬ ರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ವತ್ಸಾಃ ಮೊದಲಾದ ಬಹುವಚನಗಳನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ 'ರಾಮ' ಶಬ್ದದಂತೆ ನುಡಿಸಬೇಕು. ಪ್ರಥಮ ಮತ್ತು ದ್ವಿವಚನಗಳು ಮಾತ್ರ ವಾತ್ಸಃ ವಾತ್ಸೌ ಎಂದು ರಾಮ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಥಮ ದ್ವಿತೀಯ ವಿಭಕ್ತಿ ಶಬ್ದಗಳಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ವಾತ್ಸಃ, ವಾತ್ಸೌ, ವತ್ಸಾಃ, ವಾತ್ಸಂ ವಾತ್ಸೌ ವತ್ಸಾನ್! ವಾತ್ಸೇನ ವಾತ್ಸಾಭ್ಯಾಂ ವತ್ಸೈಃ!

('ಯವ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1012 - ಜೀವತಿ ತು ವಂಶ್ಯೇ ಯುವಾ (4.1.163)

ವೃತ್ತಿ- ವಂಶ್ಯೇ ಪಿತ್ರಾದೌ ಜೀವತಿ ಪೌತ್ರಾದೇಃ ಯತ್ ಅಪತ್ಯಂ ಚತುರ್ಥಾದಿ

ತದ್ ಯುವಸಂಜ್ಞಮೇವ ಸ್ಯಾತ್|

ಅ. ವ್ಯ- "ಅಪತ್ಯಮ್ ಪೌತ್ರ ಪ್ರಭೃತಿ ಗೋತ್ರಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪೌತ್ರ ಪ್ರಭೃತಿ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ವಿಭಕ್ತಿ ವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿ 'ಪೌತ್ರ ಪ್ರಭೃತೇಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಪತ್ಯಂ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ. - ವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ತಂದೆ ಅಜ್ಜ ಮೊದಲಾದವರು ಜೀವಿಸಿರುವಾಗ ಪೌತ್ರ ಮೊದಲಾದವರ ನಾಲ್ಕನೇ ಪೀಳಿಗೆಗೆ ಸೇರಿದ ಮಗ (ಅಪತ್ಯ) ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ 'ಯುವನ್' (ಯುವಾ) ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- 'ಲವ'ನೆಂಬುವವನಿಗೆ ರಾಮ ನೆಂಬುವವನು ತಂದೆ, ಅವನ ತಂದೆ ದಶರಥನು. ಮೊಮ್ಮಗ ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ (ನಾಲ್ಕನೇ ಪೀಳಿಗೆಯಿಂದ (ಲವನ ಮಗನಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ) 'ಯುವ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವನ್ನು ಬರೆಯುವಾಗ 'ಯುವಾಪತ್ಯಂ' ಎಂದು ಬರೆಯಬೇಕು. ಈ ನಾಲ್ಕನೇ ಪೀಳಿಗೆಯವನಿಗೆ ಮುತ್ತುಜ್ಞನು ಬದುಕಿರಬೇಕು. ಆ ಮೂಲ ಪುರುಷನು ಬದುಕಿರುವಾಗಲೇ ನಾಲ್ಕನೇ ಅಥವಾ ಐದನೇ ಪೀಳಿಗೆಯವನು ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ 'ಯುವ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನದಲ್ಲಿಡಬೇಕು.

(ನಿಯಮ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1013- ಗೋತ್ರಾದ್ಯೂನ್ಯಸ್ಮಿಯಾಮ್|(4.1.94)

ವೃತ್ತಿ- ಯೂನ್ಯಪತ್ಯೇ ಗೋತ್ರ-ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತಾದೇವ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಸ್ಯಾತ್| ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ತು ನ ಯುವಸಂಜ್ಞಾ|

ಪ. ಭೇ- ಗೋತ್ರಾತ್, ಯೂನಿ, ಅಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್|

ಅರ್ಥ. - ಯುವಾಪತ್ಯದ ಅರ್ಥವು ವಿವಕ್ಷಿತವಾದಾಗ ಗೋತ್ರಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆಯೇ ಪ್ರತ್ಯಯವು (ಯುವ ಪ್ರತ್ಯಯವು) ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಸ್ತ್ರೀ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಯುವ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಇದು ನಿಯಮ ಸೂತ್ರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಯುವಾಪತ್ಯ' ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸುವಾಗ ಮೂಲ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಮೇಲೆ ಸೇರಿಸಬಾರದು. ಅಂದರೆ ಗೋತ್ರ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತದ ನಂತರವೇ ಸೇರಿಸಬೇಕು ಎಂಬುದು ನಿಯಮವಾಗಿದೆ.

(ಫಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1014 - ಯೌಷ್ಞೀಶೋಶ್ಚಿ|(4.1.101)

ವೃತ್ತಿ- ಗೋತ್ರೇ ಯೌ ಯೌಷ್ಞೀಶೌ ತದಂತಾತ್ ಫಕ್ ಸ್ಯಾತ್|

ಪ. ಭೇ- ಯೌಷ್ಞೀಶೋಃ, ಚ|

ಅ. ವ್ಯ- "ಗೋತ್ರೇ ಕುಂಜಾದಿಭೃಶ್ಚಫಕ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗೋತ್ರೇ' ಎಂಬ

ಪದವು ಹಾಗೂ 'ನಡಾದಿಭ್ಯಃ ಫಕ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಫಕ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಜ್ಞಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ. - ಗೋತ್ರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಜ್ಞ, ಅಜ್ಞ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿರುವುವೋ ಅದರ ಅಂತದ ನಂತರವೇ 'ಯುವಾಪತ್ಯ' ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತದ್ಧಿತಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಫಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಫಕ್' ನಲ್ಲಿ 'ಫ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕೇವಲ 'ಫ' ಮೇಲೆಯೇ 'ಆಯನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಫ ಗೆ ಆಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 1015- ಆಯನೇಯೇನೀಯಯಃ ಫ-ಠ-ಖ-ಭ-ಘಾಂ

ಪ್ರತ್ಯಯಾದೀನಾಮ್ (7.1.2)

ವೃತ್ತಿ- ಪ್ರತ್ಯಯಾದೇಃ ಫಸ್ಯ-ಆಯನ್, ಧಸ್ಯ-ಏಯ್, ಖಸ್ಯ-ಈನ್, ಭಸ್ಯ-ಈಯ್, ಘಸ್ಯ-ಇಯ್, ಏತೇ ಸ್ಯುಃ| ಗರ್ಗಸ್ಯ ಯುವಾಪತ್ಯಂ ಗಾಗ್ಯಾಯಣಃ| ದಾಕ್ವಾಯಣಃ|

ಪ. ಭೇ- ಆಯನ್, ಏಯ್, ಈನ್, ಈಯ್, ಇಯಃ, ಫ-ಠ-ಖ-ಭ-ಘಾಂ, ಪ್ರತ್ಯಯಾದೀನಾಮ್|

ಅರ್ಥ. - ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ 'ಫ'ಗೆ ಆಯನ್, 'ಡ' ಗೆ ಏಯ್, 'ಖ' ಗೆ ಈನ್, 'ಭ' ಗೆ ಈಯ್, 'ಘ' ಗೆ ಇಯ್ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ಗಾಗ್ಯಾಯಣಃ (ಗರ್ಗನ ಗೋತ್ರಪತ್ಯನು/ಗರ್ಗನ ಮಗ) ಗರ್ಗ+ಜಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಗರ್ಗಾದಿಭ್ಯೋ ಯಜ್ಞ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಯಜ್ಞ' ಸೇರಿಸಿದಾಗ 'ಗಾಗ್ಯ' ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಂತರ "ಗೋತ್ರಾದ್ಯುನ್ಯಸ್ತಿಯಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ನಿಯಮದಿಂದ "ಯಜ್ಞೇಇಲೋಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಫಕ್' (ಫ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ನಂತರ ಇರುವ 'ಸುಪ್' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಫ್' ಗೆ ಆಯನ್ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಗಾಗ್ಯ+ಆಯನ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಗಾಗ್ಯ' ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ಕೊನೆಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಗಾಗ್ಯ+ಆಯನ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಓದುವಾಗ 'ಗಾಗ್ಯಾಯನ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ರೇಫದ ನಂತರ ಇರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಅಟ್ಕುಪ್ವಾಜ್ನುಮ್‌ವ್ಯವಾಯೇಪಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣತ್ವ ಬಂದು ಗಾಗ್ಯಾಯಣ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ಗಾಗ್ಯಾಯಣಃ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ವಾತ್ಸಾಯನಃ (ವತ್ಸನ ಮಗ)- 'ವತ್ಸಸ್ಯ ಗೋತ್ರಪತ್ಯಂ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ ವತ್ಸ+ಜಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಗರ್ಗಾದಿಭ್ಯೋ ಯಜ್ಞ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ

ಯಇ (ಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ವಾತ್ಸ್ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಇದಕ್ಕೆ 'ಫಕ್' (ಫ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ನಂತರ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದ ಮೇಲೆ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಫ್' ಗೆ 'ಆಯನ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ವಾತ್ಸ್ಯ+ಆಯನ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ವಾತ್ಸ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಕೊನೆಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ವಾತ್ಸ್ಯ+ಆಯನ್+ಅ=ವಾತ್ಸ್ಯಾಯನ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಉಪ್ಪವಾದರೂ ಏಕದೇಶವಿಕ್ಯತನ್ಯಾಯದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕತ್ವ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚಿದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ವಾತ್ಸ್ಯಾಯನಃ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ದಾಕ್ಷಾಯಣಃ ಇದರ ರೂಪವು ಈ ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಇಇ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1016 - ಅತ ಇಇಃ (4.1.95)

ವೃತ್ತಿ- ಅಪತ್ಯೇಽರ್ಥಃ ದಾಕ್ಷಿಃ

ಪ. ಛೇ- ಅತಃ, ಇಇಃ।

ಅ. ವೃ- "ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪಾದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಇವುಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇಇಃ' ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ದಾಕ್ಷಿಃ (ದಕ್ಷನ ಸಂತಾನ) - 'ದಕ್ಷಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ದಕ್ಷಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದಕ್ಷ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಇ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ದಕ್ಷ+ಜಸ್+ಇಇಃ (ಇ), ಎಂದಾಗಿ 'ಜಸ್' ಎಂಬ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ದಕ್ಷ+ಇ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇತಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ತದ್ಧಿತೇಷ್ಟಜಾಮಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ದಾಕ್ಷ+ಇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅ' ಕಾರಾಂತವಾದ ದಾಕ್ಷ ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ ಹೊಂದಿದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ದಾಕ್ಷ+ಇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಸು' ಸೇರಿಸಿದಾಗ 'ದಾಕ್ಷಿಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಇಇ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಹ್ವಾದಿ ಗಣಗಳಿಗೆ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 1017. ಬಾಹಾವಿಃ ಔಡುಲೋಮಿಃ (4.1.96)

ವೃತ್ತಿ- ಬಾಹವಿಃ ಔಡುಲೋಮಿಃ

ವಾ|| ಲೋಮೋಽಪತ್ಯೇಷು ಬಹುಷ್ವಕಾರೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ ಉಡುಲೋಮಾಃ|

ಆಕೃತಿಗಣೋಽಯಮ್ |

ಪ. ಛೇ- ಬಾಹ್ವಾದಿಭ್ಯಃ, ಚ |

ಅ. ವೃ- “ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಮತ್ತು “ಅತ ಇಇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಇಇ’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಧಿತಾಃ”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ. - ಬಾಹು ಮೊದಲಾದ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಇ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ - ಬಾಹವಿಃ (ಬಹು ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳಂತಹ ಮನುಷ್ಯನ ಮಗ) - ‘ಬಾಹೋಃ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ‘ಬಾಹೋಃ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬಾಹು+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ‘ಬಾಹು’ ಎಂಬುದು ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. “ಬಾಹ್ವಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಇಇ’ ಎಂಬ ತದ್ಧಿತ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಬಾಹು+ಜಸ್+ಇಇ (ಇ) ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಜಸ್’ ಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಬಾಹು+ಇ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. “ತದ್ಧಿತೇಷ್ಟಚಾಮಾದೇಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿಯು ಬರುವಾಗ ‘ಬ್’ ಕಾರದ ನಂತರ ಇರುವ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಅ’ ಕಾರವೇ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. “ಓರ್ಗುಣಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಬಾಹು’ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ

‘ಉ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಬಾಹೋ+ಇ ಎಂದಾಗಿ “ಎಚೋಽಯವಾಯಾವಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವಾದೇಶ ಬಂದು ಬಾಹವಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ‘ಸು’ ಸೇರಿಸಿದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಬಾಹವಿಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ- ಲೋಮೋಪತ್ಯೇಷು ಬಹುಷ್ವಕಾರೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ |

ಈ ವಾರ್ತಿಕದ ಪ್ರಕಾರ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲೋಮನ್ ಶಬ್ದದ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ‘ಅ’ ಕಾರ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ಉದಾಃ- ಔಡುಲೋಮಿಃ (ಉಡುಲೋಮಿ ಎಂಬುವವನ ಮಗ)-‘ಉಡುಲೋಮ್ನಃ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಉಡುಲೋಮ್ನಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉಡುಲೋಮನ್+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಇಇ (ಇ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಉಡುಲೋಮನ್+ಜಸ್+ಇ ಎಂದಾಗಿ “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಜಸ್’ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಉಡುಲೋಮನ್+ಇ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. “ತದ್ಧಿತೇಷ್ಟಚಾಮಾದೇಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ‘ಉ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಔಡುಲೋಮನ್+ಇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. “ನಸ್ತದ್ಧಿತೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಅನ್’ ಎಂಬ ‘ಟ’ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು

ಔಡುಲೋಮ್+ಇ=ಔಡುಲೋಮಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ 'ಸು' ಸೇರಿಸಿದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ಔಡುಲೋಮಿಃ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ, ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಅ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು 'ಅ' ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವಾದ ಮೇಲೆ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಉಡುಲೋಮಾಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ- ಇತ್ ಆದ ಇಇ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇದ್ದಾಗ ಆದಿ-ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಔಡುಲೋಮಿಃ ಎಂದಿತ್ತು, ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲೂ ಇದೇ ರೀತಿ ಔಡುಲೋಮಿಃ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಮೇಲಿನ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಅ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಮಾತ್ರ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ 'ರಾಮ'-ಶಬ್ದದ ಬಹುವಚನದಂತೆ ಉಡುಲೋಮಾಃ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂಬ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ನೈಮಿತ್ತಿಕ ಕಾರ್ಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ನಿಮಿತ್ತಾಪಾಯೇ ನೈಮಿತ್ತಕಸ್ಯಾಪ್ಯಪಾಯಃ' ಇದರ ರೂಪಗಳು ಕೆಳಗಿನಂತೆ ಇರುತ್ತವೆ.

ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಔಡುಲೋಮಿಃ	ಔಡುಲೋಮೀ	ಉಡುಲೋಮಾಃ
ಔಡುಲೋಮಿಂ	ಔಡುಲೋಮೀ	ಉಡುಲೋಮಾನ್
ಔಡುಲೋಮಿನಾ	ಔಡುಲೋಮಿಭ್ಯಾಂ	ಉಡುಲೋಮೈಃ

ಈ ರೀತಿ ಉಳಿದ ರೂಪಗಳು ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇರುತ್ತವೆ.

(ಅಇ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1018 - ಅನ್ಯಷ್ಯಾನಂತರ್ಯೇ ಬಿದಾದಿಭ್ಯೋಃಇತ್ (4.1.104)

ವೃತ್ತಿ-ಯೇ ತು ಅತ್ರ ಅನ್ಯಷಯಃ ತೇಭ್ಯಃ ಅಪತ್ಯೇ ಅನ್ಯತ್ರ ತು ಗೋತ್ರೇ ಬಿದಸ್ಯಗೋತ್ರಂ- ಬೈದಃ| ಬೈದೋ, ಬಿದಾಃ| ಪುತ್ರಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ-ಪೌತ್ರಃ|ಪೌತ್ರೌ ಪೌತ್ರಾಃ| ಏವಂ ದಾಹಿತಾದಯಃ|

ಪ. ಭೇ- ಅನ್ಯಷೀ, ಆನಂತರ್ಯೇ, ಬಿದಾದಿಭ್ಯಃ, ಅಇತ್|

ಅ. ವ್ಯ- "ಗೋತ್ರೇ ಕುಂಜಾದಿಭ್ಯಶ್ಚಪಇತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗೋತ್ರೇ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮತ್ತು "ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿವೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ವಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ. - ಬಿದಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತದ್ವಿತ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಇತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಯಾವ ಶಬ್ದವು ಋಷಿವಾಚಕವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅವುಗಳಿಗೆ ಅನಂತರಾಪತ್ಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲೇ ಅಇತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಅನಂತರಾಪತ್ಯವೆಂದರೆ ಎರಡನೆ ತಲೆಮಾರು (Second Generation) ಎಂದರ್ಥ. ಬಿದಾದಿ ಎಂಬುದು ಒಂದು ಗಣ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಋಷಿಗಳ ಹೆಸರಿವೆ.

(ಮಗ, ಮಗಳು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಇವು ಋಷಿವಾಚಕಗಳಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ). ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಿದಾದಿ-ಗಣಪತಿತವಾದ ಋಷಿವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಋಷಿವಾಚಕವಲ್ಲದ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಅನಂತರಾಪತ್ಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉದಾ- ಬೈದಃ (ಬಿದ ಎಂಬ ಋಷಿಯ ಮಗ) - 'ಬಿದಸ್ಯ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಬಿದಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬಿದ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. "ಅನ್ಯಷ್ಟಾನಂತರ್ಯೇ ಬಿದಾದಿಭ್ಯೋಽಞ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಂತರಾಪತ್ಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪುತ್ರ+ಜಸ್+ಅಞ್ (ಅ) ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಜಸ್' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಪುತ್ರ+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ತದ್ಗಿತೇಷ್ಟಚಾಮಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪ್' ಕಾರದ ನಂತರ ಇರುವ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಜಿ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪೌತ್ರ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಪೌತ್ರ' ಶಬ್ದವು 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕೊನೆಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಪೌತ್ರ+ಅ ಎಂದಾಗಿ ನಂತರ 'ಪೌತ್ರ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ 'ಸು' ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಪೌತ್ರಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಪೌತ್ರಃ, ಪೌತ್ರೌ, ಪೌತ್ರಾಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಮಗಳ ಮಗ ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ (ದುಹಿತು: ಅನಂತರಾಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್) ದೌಹಿತಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಇದೇ ರೀತಿ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1019 - ಶಿವಾದಿಭ್ಯೋಽಣ್ (4.1.112)

ವೃತ್ತಿ- ಅಪತ್ಯೇಶೈವಃ| ಗಾಂಜ್ಞಃ|

ಪ. ಭೇ- ಶಿವಾದಿಭ್ಯಃ, ಅಣ್|

ಅ. ವ್ಯ- "ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಗಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಿವಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ತದ್ಗಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾಃ- ಶೈವಃ (ಶಿವನ ಮಗ) - 'ಶಿವಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಶಿವಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಶಿವ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಬಂದು ಶಿವ+ಜಸ್+ಅಣ್ (ಅ) ಎಂದಾಗಿ, ಶಿವ+ಜಸ್+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬ

ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಸ್ ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಶಿವ+ಅ ಎಂದಾಗಿ “ತದ್ವಿತೇಷ್ಟಚಾಮಾದೇಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಶಿ’ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ‘ಇ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಅಯ್ ಆದೇಶವು ಬಂದು, ‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ “ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಶೈವ್+ಅ=ಶೈವ ಎಂದಾಗಿ, ಈ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ‘ಸು’ ಸೇರಿಸಿದರೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಶೈವಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಗಾಜ್ಞಃ - [ಗಂಗೆಯ ಮಗ (ಬೀಷ್ಠಃ)] - ‘ಗಂಗಾಯಾಃ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಗಂಗಾಯಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗಂಗಾ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಗಂಗಾಯಾಃ ಎಂಬುದು ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. “ಶಿವಾದಿಭ್ಯೋಽಣ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಗಂಗಾ+ಜಸ್+ಅಣ್ (ಅ) ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಜಾ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. “ತದ್ವಿತೇಷ್ಟಚಾಮಾದೇಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಜಾ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಗಾಜ್+ಅ=ಗಾಜ್ಞ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಗಾಜ್ಞಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1020 - ಋಷ್ಯಂಧಕವೃಷ್ಟಿಕುರುಭ್ಯಶ್ಚ (4.1.114)

ವೃತ್ತಿ- ಋಷಿಭ್ಯಃ-ವಾಸಿಷ್ಠಃ, ವೈಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ, ಅಂಧಕೇಭ್ಯಃ - ಶ್ವಾಘಲ್ಕಃ, ವೃಷ್ಟಿಭ್ಯಃ- ವಾಸುದೇವಃ, ಕುರುಭ್ಯಃ- ನಾಕುಲಃ, ಸಾಹದೇವಃ|

ಪ. ಭೇ- ಋಷ್ಯಂಧಕವೃಷ್ಟಿಕುರುಭ್ಯಃ, ಚ|

ಅ. ವೃ.- “ಶಿವಾದಿಭ್ಯೋಽಣ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಅಣ್’ ಎಂಬ ಪದವು “ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ವಿತಾಃ”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ. - ಋಷಿವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳು ಹಾಗೂ ಅಂಧಕ, ವೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಕುರು ಈ ಮೂರು ವಂಶಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವರನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತದ್ವಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ‘ಅಣ್’ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ವಾಸಿಷ್ಠಃ (ವಸಿಷ್ಠನ ಮಗ)- ‘ವಸಿಷ್ಠಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. ವಸಿಷ್ಠಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಸಿಷ್ಠ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. “ಅತ ಇಇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ ‘ಇಇ’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಅಣ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ವಸಿಷ್ಠ+ಜಸ್+ಅಣ್ (ಅ) ಎಂದಾಗಿ, “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ವಸಿಷ್ಠ+ಅ

ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. “ತದ್ಧಿತೇಷ್ಟಭಾಮಾದೇಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿ ಅಚ್ ವರ್ಣಕ್ಕೆ (ಅ ಕಾರಕ್ಕೆ) ‘ಅ’ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ವಸಿಷ್ಠ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ವಾಸಿಷ್ಠ+ಅ=ವಾಸಿಷ್ಠ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ‘ಸು’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ವಾಸಿಷ್ಠಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಇದೇ ರೀತಿ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ+ಅಣ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ವೈಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅಂಧಕೇಭ್ಯಃ (‘ಅಂಧಕ’ ವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರ ಉದಾಹರಣೆ)- ಶ್ವಾಫಲ್ಕಃ (ಶ್ವಫಲ್ಕನ ಮಗ) ಶ್ವಫಲ್ಕನು ಅಂಧಕ ವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನು.

‘ಶ್ವಫಲ್ಕಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಶ್ವಫಲ್ಕಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಶ್ವಫಲ್ಕ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಇಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಶ್ವಫಲ್ಕ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಇದಕ್ಕೆ ಆದಿವೃದ್ಧಿ (ಆ) ಬಂದು, ಕೊನೆಯ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ “ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಶ್ವಾಫಲ್ಕ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ‘ಸುಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಶ್ವಾಫಲ್ಕಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ವೃಷ್ಟಿ ವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರ ಉದಾಹರಣೆ-

ಉದಾ- ವಾಸುದೇವಃ - ‘ವಸುದೇವಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. ವಸುದೇವಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಸುದೇವ+ಜಸ್ ಎಂದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ (ವಸುದೇವಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ) ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಅಣ್(ಅ)’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ವಾಸುದೇವಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕುರು ವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರ ಉದಾಹರಣೆ-

ಉದಾ- ನಾಕುಲಃ ಮತ್ತು ಸಾಹದೇವಃ (ನಕುಲನ ಮಗ)- ‘ನಕುಲಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ನಕುಲಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ನಕುಲ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಜಸ್ ಲೋಪವಾಗಿ ನಕುಲ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ ಮೇಲೆ ನಾಕುಲಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾಹದೇವಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಇದೇ ರೀತಿ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(‘ಅಣ್’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 1021- ಮಾತುರುತ್ ಸಂಖ್ಯಾ-ಸಂ-ಛದ್ರ-ಪೂರ್ವಾಯಾಃ। (4.1.115)

ವೃತ್ತಿ- ಸಂಖ್ಯಾದಿಪೂರ್ವಸ್ಯ ಮಾತ್ರ ಶಬ್ದಸ್ಯ ಉತ್-ಆದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯಶ್ಚ ದ್ವೈಮಾತುರಃಷಾಣ್ಮಾತುರಃ ಸಾಂಮಾತುರಃ ಭಾದ್ರಮಾತುರಃ।

ಪ. ಭೇ-ಮಾತುಃ, ಉತ್, ಸಂಖ್ಯಾ, ಸಂಭದ್ರಪೂರ್ವಾಯಾಃ|

ಅ. ವೃ :- “ಶಿವಾದಿಭ್ಯೋಣ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಅಣ್’ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು, “ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಅನುವೃತ್ತಿಯು ಆಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಗಿತಾಃ”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ :- ಸಂಖ್ಯಾಪೂರ್ವಾ, ಸಮ್‌ಪೂರ್ವಾ ಹಾಗೂ ಭದ್ರಪೂರ್ವಾ ಮತ್ತು ಮಾತೃ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ ‘ಉ’ ಕಾರವು ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿ ತದ್ಗಿತಾರ್ಥ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ- ಮಾತೃ ಶಬ್ದದ ‘ಯು’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಉ’ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದರಿಂದ “ಉರಣ್‌ಕರಪರಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ರ’ಪರವಾಗಿ ಅಂದರೆ ‘ಉರ್’ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ದ್ವೈಮಾತುರಃ (ಇಬ್ಬರು ತಾಯಂದಿರ ಮಗ): ‘ದ್ವಯೋ ಮಾತ್ಸ್ರೋ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. ದ್ವಿ+ಓಸ್+ಮಾತೃ+ಓಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. “ತದ್ಗಿತಾರ್ಥೋತ್ತರಪದಸಮಾಹಾರೇ ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ “ಕೃತ್‌ತದ್ಗಿತಸಮಾಸಾಶ್ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಸುಪ್’ ಲೋಪವಾಗಿ ದ್ವಿ ಮಾತೃ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದ್ಗಿತಾರ್ಥ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ‘ಅಣ್’ ಬಂದು, ನಂತರ ಮಾತೃ ನಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ ‘ಯು’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಉರ್’ ‘ರೇಫ’ ಪರಕವಾಗಿ ಬಂದು, ತದ್ಗಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, ‘ಇ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಏ’ ಕಾರವು ಬಂದು, ದ್ವೈಮಾತುರ್+ಅ=ದ್ವೈಮಾತುರ ಇದನ್ನು ಸುಬಂತಮಾಡಿದಾಗ ದ್ವೈಮಾತುರಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಷಾಣ್ಮಾತುರಃ (ಆರು ತಾಯಂದಿರ ಮಗ): ‘ಷಣ್ಮಾಂ ಮಾತ್ಸ್ರಾಣಾಂ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ, ಷಟ್+ಆಮ್ ಮಾತೃ+ಆಮ್ ಎಂಬುದು ಇದರ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ “ತದ್ಗಿತಾರ್ಥೋತ್ತರಪದ ಸಮಾಹಾರೇ ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಸುಪ್’ಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಷಷ್+ಮಾತೃ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ‘ಷಷ್’ ಗೆ ಪದತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ, ಷ್ ಕಾರಕ್ಕೆ) “ರಘುಲಾಂ ಜಶೋಂತೆ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಶ್ತ್ವ(ಡ್) ಬಂದು, “ಯರೋನುನಾಸಿಕೇನುನಾಸಿಕೋ ವಾ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಡ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕ (ಣ್) ಆದೇಶವು ಬಂದು ಷಷ್+ಮಾತೃ=ಷಣ್ಮಾತ್ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಅಣ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಷಣ್+ಮಾತೃ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ ‘ಯು’ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಉರ್’ ಆದೇಶ ಬಂದು, ಇದು ತದ್ಗಿತವಾದ್ದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ‘ಷಟ್’ನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಥಮ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬಂದು ಷಾಣ್ಮಾತುರ್+ಅ=ಷಾಣ್ಮಾತುರ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತಮಾಡಿದಾಗ ಷಾಣ್ಮಾತುರಃ

ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಸಾಂಮಾತುರ: (ಒಳ್ಳೆಯ ತಾಯಿಯ ಮಗ): 'ಸಮ್‌ಮಾತು: ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಸಮ್‌ಮಾತೃ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. "ಕುಗತಿಪ್ರಾದಯ:" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋ:" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸುಪ್' ಲೋಪವಾಗಿ ಸಮ್+ಮಾತೃ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದ್ವಿತ್ತವಾದ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು 'ಮಾತೃ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಯ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉರ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಆದಿವೃದ್ಧಿಯಿಂದ ಸಾಮ್‌ಮಾತುರ್+ಅ=ಸಾಂಮಾತುರ ಎಂದಾದಮೇಲೆ ಸುಬಂತಮಾಡಿದಾಗ ಸಾಂಮಾತುರ: ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಭಾದ್ರಮಾತುರ: - (ಒಳ್ಳೆಯ ತಾಯಿಯ ಮಗ): 'ಭದ್ರಮಾತು: ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಭದ್ರಾ+ಸು ಮಾತೃ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. "ವಿಶೇಷಣಂ ವಿಶೇಷ್ಯೇಣ ಬಹುಳಂ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸ ಮಾಡಿದಾಗ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ-ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋ:" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಭದ್ರಾ+ಮಾತೃ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಪುಂವತ್ ಕರ್ಮಧಾರಯ ಜಾತಿಯ ದೇಶೀಯೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭದ್ರಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪುಂವದ್‌ಭಾವ ಬಂದು ಭದ್ರಮಾತೃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದ್ವಿತ್ತ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು 'ಮಾತೃ' ವಿನಲ್ಲಿರುವ 'ಯ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉರ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು, ಭದ್ರ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿರುವ ಆದಿ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ

(ಆ) ಬಂದು, ಭಾದ್ರಮಾತುರ್+ಅ=ಭಾದ್ರಮಾತುರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಭಾದ್ರಮಾತುರ: ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಧಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 1022- ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯೋ ಧಕ್ | (4.1.120)

ವೃತ್ತಿ- ಸ್ತ್ರೀಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೇಭ್ಯ: ಧಕ್| ವೈನತೇಯಃ|

ಪ. ಛೇ- ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯಃ, ಧಕ್|

ಅ.ವ್ಯ- "ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಜ್ಯಾಪ್‌ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ವಿತ್ತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ. - ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆ 'ಧಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಧಕ್ ನಲ್ಲಿ 'ಧ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ "ಆಯನ್-ವಿಯ್-ಈನ್-ಈಯ್-ಇಯ್-ಫಢಖಭಘಾಂ ಪ್ರತ್ಯಯಾದೀನಾಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಯ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ವೈನತೇಯಃ - (ವಿನತೆಯ ಮಗ): 'ವಿನತಾಯಾ: ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್'

ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ವಿನತಾ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. "ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯೋಢಕ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಢಕ್'(ಢ್+ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ(ಢ್) "ಆಯನ್-ಏಯ್-ಈನ್-ಈಯ್-ಇಯ್-ಫಢಖಭಘಾಂ ಪ್ರತ್ಯಯಾದೀನಾಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಏಯ್+ಅ=ವಿಯ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬಂದು ವಿನತಾ+ಜಸ್+ವಿಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಪ್'(ಜಸ್)' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ವಿನತಾ+ವಿಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯ(ಢಕ್) 'ಕಿತ' ಅಗಿರುವುದರಿಂದ "ಕ್ಷಿತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು 'ವಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಏ' ಕಾರವು ಬಂದು, 'ವೈ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವೈನತಾ+ವಿಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ,

ವೈನತಾ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ವೈನತ್+ವಿಯ=ವೈನತೇಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಏಕದೇಶವಿಕೃತ ನ್ಯಾಯದಿಂದ' ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ವೈನತೇಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:-ಕೌಂತೇಯ:- (ಕುಂತಿಯ ಮಗ):'ಕುಂತ್ಯಾಃ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಕುಂತ್ಯಾಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕುಂತಿ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. "ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯೋಢಕ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಢಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. "ಆಯನ್-ಏಯ್-ಈನ್-ಈಯ್-ಇಯ್-ಫಢಖಭಘಾಂ ಪ್ರತ್ಯಯಾದೀನಾಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಢಕ್(ಢ್) ಗೆ ಏಯ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ತದ್ಧಿತಾಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಕುಂತಿ+ವಿಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು "ಕ್ಷಿತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಯಿಂದ 'ಕ' ಕಾರದ ನಂತರ ಇರುವ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಔ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಕೌಂತಿ+ವಿಯ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಕೌಂತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಕೌಂತ್+ವಿಯ+ಅ=ಕೌಂತೇಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಏಕದೇಶವಿಕೃತ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಇದನ್ನು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿ ಭಾವಿಸಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಕೌಂತೇಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:-ರಾಧೇಯಃ - ರಾಧೆಯ ಮಗ:'ರಾಧಾಯಾಃ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ರಾಧಾಯಾಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ರಾಧಾ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. "ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯೋಢಕ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಢ (ಢ್+ಅ) "ಆಯನ್-ಏಯ್-ಈನ್-ಈಯ್-ಇಯ್-ಫಢಖಭಘಾಂ ಪ್ರತ್ಯಯಾದೀನಾಂ" ಢ್ ಗೆ ಏಯ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ರಾಧಾ+ಏಯ್+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ರಾಧಾ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ರಾಧ್+ವಿಯ=ರಾಧೇಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ 'ಸುಪ್' ಸೇರಿಸಿದಾಗ

ರಾಧೇಯ: ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಕನೀನ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1023 - ಕನ್ಯಾಯಾ: ಕನೀನ ಜಿ (4.1.116)

ವೃತ್ತಿ- ಚಾತ್ ಅಣ್ ಕಾನೀನ: ವ್ಯಾಸೃಃ ಕರ್ಣಶ್ಚ

ಅ. ವ್ಯ- "ಶಿವಾದಿಭ್ಯೋಽಣ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಣ್' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯ:", "ಪರಶ್ಚ", "ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ವಿತಾ:", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ. - ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕನ್ಯಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕನೀನ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು "ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯೋಽಢ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಕಾನೀನೋ ವ್ಯಾಸಃ, ಕರ್ಣಶ್ಚ (ಕನ್ಯೆಯ, ಅಂದರೆ ಮದುವೆಯಾಗದವಳ) ಮಗ 'ಕನ್ಯಾಯಾ: ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಕನ್ಯಾಯಾ: ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕನ್ಯಾ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕನ್ಯಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕನೀನ ಎಂಬುದು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಅಣ್' (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಕನೀನ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ತದ್ವಿತಾಂತ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗಿ ಪ್ರಾತಪದಿಕಕ್ಕೆ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ ಮೇಲೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಕಾನೀನ: ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 1024 - ರಾಜಶ್ಚಶುರಾದ್ಯತ್ (4.1.137)

ವಾರ್ತಿಕ - ರಾಜ್ಞ: ಜಾತೌ ಏವ ಇತಿ ವಾಚ್ಯಂ

ಪ. ಭೀ- ರಾಜಶ್ಚಶುರಾತ್, ಯತ್ |

ಅ. ವ್ಯ- "ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯ:", "ಪರಶ್ಚ", "ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ವಿತಾ:", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ. - ರಾಜನ್ ಮತ್ತು ಶ್ವಶುರ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತದ್ವಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಯತ್' ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 'ಯ' ಕಾರ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ|| ರಾಜ್ಞ: ಜಾತೌ ಏವ ಇತಿ ವಾಚ್ಯಂ

ಅರ್ಥ:- ರಾಜನ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಜಾತಿ ವಾಚ್ಯವು (ಜಾತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಅರ್ಥವು) ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ 'ಯತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು.

ವಿಶೇಷ:- ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅಪತ್ಯಾರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ರಾಜನ್ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿದಾಗ ಜಾತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲೇ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದೇ ವಿಶೇಷ.

(‘ಅನ್’ ಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1025-ಯೇಜಾಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ (6.4.168)

ವೃತ್ತಿ- ಯಾದೌ ತದ್ವಿತೇ ಪರೇ ಅನ್ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಸ್ಯಾತ್ ನತು ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ| ರಾಜನ್ಯಃ| ಜಾತಾವೇವೇತಿ ಕಿಂ?

ಪ. ಛೇ- ಯೇ,ಚ, ಅಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ|

ಅ. ವೃ-“ಅನ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಅನ್’ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಆಪತ್ಯಸ್ಯ ಚ ತದ್ವಿತೇನಾತಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದ್ವಿತೇ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು “ಪ್ರಕೃತ್ಯೈಕಾಚ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ. - ‘ಯ’-ಕಾರಾದಿಯಾದ ತದ್ವಿತ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ‘ಅನ್’ ಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆ ತದ್ವಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಭಾವ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಗಳ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ.

ಉದಾ- ರಾಜನ್ಯಃ (ರಾಜನ ಸಂತಾನ):‘ರಾಜ್ಞಃ ಅಪತ್ಯಂ ಜಾತಿಃ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ ರಾಜ್ಞಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ರಾಜನ್+ಜನ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಹಿಂದಿನ ‘ರಾಜ್ಞಃ ಜಾತೌ ಏವ ಇತಿ ವಾಚ್ಯಂ’ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ “ಜಾತಿಯ ಜೊತೆಗೆ” ಎಂದು ಸೂಚಿಸುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ “ರಾಜ-ಶ್ವಶುರಾದ್ಯತ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್ (ಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು “ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿದೆ. ತದ್ವಿತಾಂತವಾದ ಈ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಮೇಲೆ ಪರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸುವ ‘ಸುಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ರಾಜನ್+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಬಂದು “ನಸ್ತದ್ವಿತೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ ‘ಅನ್’ ಲೋಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ರಾಜನ್ಯ ಎಂಬ ರೂಪವು ಹಾಗೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತಮಾಡಿದಾಗ ರೇಉಇತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ರಾಜನ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಜಾತಿಯು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ.

(ಪ್ರಕೃತಿ ಭಾವದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1026 - ಅನ್ (6.4.167)

ವೃತ್ತಿ- ಅನ್ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಸ್ಯಾತ್ ಅಣಿ ಪರೇ ರಾಜನಃ| ಶ್ವಶುರಃ|

ಅ. ವೃ- “ಇನಣ್ಯನಪತ್ಯೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣಿ ಎಂಬ ಪದವು, “ಪ್ರಕೃತ್ಯೈಕಾಚ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ. - ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ “ನಸ್ತದ್ವಿತೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ‘ಅನ್’ ಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ರಾಜನಃ-(ರಾಜನ ಸಂತಾನ ಆದರೆ ಅವನು ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದವನಲ್ಲ): "ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಬರುವ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ತದ್ವಿಶಾಂತವಾದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸುಪ್ ಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ರಾಜನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಆದಿ ಆ ಕಾರಕ್ಕೆ ಆ ಕಾರವೇ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ರಾಜನ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನ್ ಗೆ ಬರಬೇಕಾದ ಲೋಪವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಅನ್ ಶಬ್ದವೇ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವದಿಂದ ಇರುತ್ತದೆ. ಆಗ ರಾಜನ್+ಅ=ರಾಜನ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತವಾದಾಗ ರಾಜನಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಶ್ವಶುರೈಃ - (ಮಾವನ ಮಗ): 'ಶ್ವಶುರಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಶ್ವಶುರಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಶ್ವಶುರ+ಜನ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರಬೇಕಾದ 'ಅಣ್'ನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ರಾಜ-ಶ್ವಶುರಾದ್ಯತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯತ್(ಯ)' ಬಂದು, ತದ್ವಿಶಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿ 'ಸುಪ್' ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ ಶ್ವಶುರ+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಶ್ವಶುರ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದು ಶ್ವಶುರ್+ಯ=ಶ್ವಶುರೈ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತವಾದಾಗ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಶ್ವಶುರೈಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಫ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 1027- ಕ್ಷತ್ರಾದ್ ಘಃ(4.1.138)

ವೃತ್ತಿ- ಕ್ಷತ್ರಿಯಃ ಜಾತೌ ಇತ್ಯೇವ ಕ್ಷಾಪ್ತಿಃ ಅನ್ಯತ್ರ

ಅ. ವ್ಯು- "ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ವಿಶಾಂತಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಕ್ಷತ್ರ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಜಾತ್ಯರ್ಥದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಫ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಫ' ನಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅಕ್ಷರಗಳಿವೆ ಘ್+ಅ. "ಆಯನ್-ವಿಯನ್-ಈನ್-ಈಯ್-ಇಯ್-ಫಢ್ ಖಿಭಘಾಂ ಪ್ರತ್ಯಯಾದೀನಾಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಘ' ಗೆ 'ಇಯ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಇಯ್+ಅ=ಇಯ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಕ್ಷತ್ರಿಯಃ (ಕ್ಷತ್ರ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದವನ ಮಗ): 'ಕ್ಷತ್ರಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಕ್ಷತ್ರಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕ್ಷತ್ರ+ಜನ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಇಇ'('ಇ') ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಘ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆ ಘ(ಘ್+ಅ) ಗೆ "ಆಯನ್-ವಿಯನ್-ಈನ್-ಈಯ್-ಇಯ್-ಫಢ್ ಖಿಭಘಾಂ ಪ್ರತ್ಯಯಾದೀನಾಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಘ' ಗೆ 'ಇಯ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಇಯ್+ಅ=ಇಯ

ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ತದ್ಧಿತಾಂತ ಶಬ್ದವಾದ ಈ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸುಪ್ ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಕ್ಷತ್ರ+ಇಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ನಿಮಿತ್ತಗಳು ಯಾವುದು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರಿಂದ 'ಕ್ಷತ್ರ' ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ. "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಕ್ಷತ್ರ+ಇಯ=ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಎಂದಾಗಿ, ಸುಬಂತವಾದಾಗ ಕ್ಷತ್ರಿಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಕ್ಷಾತ್ರೀ-(ಕ್ಷತ್ರಿಯನ ಮಗ): ಕ್ಷತ್ರ+ಇಷ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಈ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಬಂದಿದೆಯೇ ಹೊರತು ಜಾತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ ಈ 'ಇಷ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿಯು ಬಂದು ಕ್ಷಾತ್ರ+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಕ್ಷಾತ್ರ+ಇಯ=ಕ್ಷಾತ್ರಿಯ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ಕ್ಷಾತ್ರಿಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1028 - ರೇವತ್ಯಾದಿಭ್ಯಷ್ಠಕ್ (4.1.146)

ಪ. ಭೇ- ರೇವತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ, ಠಕ್ |

ಅರ್ಥ. - 'ರೇವತಿ' ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಠಕ್' ಎಂಬ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ('ಠ' ಎಂದರೆ ಠ್+ಅ). ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರಬೇಕಾದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇದು ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

(ಅಂಗದ ಪರದ 'ಠ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇಕ್' ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1029- ಠಸ್ಯೇಕಃ (7.3.50)

ವೃತ್ತಿ- ಅಂಗಾತ್ ಪರಸ್ಯ ಠಸ್ಯ 'ಇಕ್' ಆದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ | ರೈವತಿಕಃ |

ಪ. ಭೇ- ಠಸ್ಯ, ಇಕಃ |

ಅ. ವ್ಯ- "ಅಂಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ. - ಅಂಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಠ' ಗೆ ಇಕ್ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ರೈವತಿಕಃ-(ರೇವತಿಯ ಮಗ): 'ರೇವತ್ಯಾಃ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ರೇವತ್ಯಾಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ರೇವತೀ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವಾಗಿದೆ. ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರಬೇಕಾದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ರೇವತ್ಯಾದಿಭ್ಯಷ್ಠಕ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಠಕ್ ನಲ್ಲಿ 'ಠ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ 'ಠ' ಗೆ 'ಇಕ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ರೇವತಿ+ಇಕ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸುಪ್' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು "ಕ್ಷಿತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ರೈವತೀ+ಇಕ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ರೈವತ್+ಇಕ=ರೈವತಿಕ ಎಂದಾಗಿ, ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ

ರೈವತಿಕಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಇಂ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1030 - ಜನಪದಶಬ್ದಾತ್ ಕ್ಷತ್ರಿಯಾದಇಂ (4.1.168)

ವೃತ್ತಿ- ಜನಪದ-ಕ್ಷತ್ರಿಯ-ವಾಚಕಾತ್, ಶಬ್ದಾತ್ ಅಇಂ ಸ್ಯಾತ್ ಅಪತ್ಯೇ ಪಾಇಷ್ಟಾಲಃ|

ವಾರ್ತಿಕ - 1) ಕ್ಷತ್ರಿಯಸಮಾನ ಶಬ್ದಾತ್ ಜನಪದಾತ್ ತಸ್ಯ ರಾಜನ್ಯಪತ್ಯವತ್| ಪಇಷ್ಟಾಲಾನಾಂ ರಾಜಾ ಪಾಇಷ್ಟಾಲಃ|

ವಾರ್ತಿಕ - 2) ಪುರೋರಣ್ ವಕ್ತವ್ಯಃ ಪೌರವಃ|

ವಾರ್ತಿಕ - 3) ಪಾಂಡೋರ್ಡ್ವಣ್ ಪಾಂಡ್ಯಃ|

ಪ. ಛೇ- ಜನಪದಶಬ್ದಾತ್, ಕ್ಷತ್ರಿಯಾತ್, ಅಇಂ|

ಅ. ವೃ- “ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ವಿತೀಃ”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ. - ದೇಶ ವಿಶೇಷದ ವಾಚಕವಾಗಿರುವ ಶಬ್ದವು ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಜಾತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವಂತಹದ್ದಾಗಿದ್ದರೆ, ಆ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತದ್ವಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ‘ಅಇಂ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪಾಇಷ್ಟಾಲಃ (ಪಾಇಷ್ಟಾಲ ರಾಜನ ಮಗ):ಇದು ದೇಶವಾಚಕವಾಗಿಯೂ ಇದೆ ಮತ್ತು ರಾಜನನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ‘ಪಾಇಷ್ಟಾಲಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪಾಇಷ್ಟಾಲಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪಾಇಷ್ಟಾಲ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವಾಗಿದೆ. ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರಬೇಕಾದ ಅನ್ ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಅಇಂ(ಅ)’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಬರುವ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ‘ಇತ್’ ಆಗಿರೋದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, ಪಾಇಷ್ಟಾಲ ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಪಾಇಷ್ಟಾಲ್+ಅ (ಅಇಂ)=ಪಾಇಷ್ಟಾಲ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ಪಾಇಷ್ಟಾಲಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ - 1) ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಸಮಾನಶಬ್ದಾತ್ ಜನಪದಾತ್ ತಸ್ಯ ರಾಜನ್ಯಪತ್ಯವತ್.

ಕ್ಷತ್ರಿಯವಾಚಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದ ಯಾವ ಜನಪದವಾಚಕ ಶಬ್ದವಿದೆಯೋ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾಗಿರುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತದ್ವಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪಾಇಷ್ಟಾಲಾನಾಂ ರಾಜಾ ಪಾಇಷ್ಟಾಲಃ :-ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಈ ಶಬ್ದವು ಬಂದಿದೆಯೋ ಹಾಗೆಯೇ ಪಾಇಷ್ಟಾಲದೇಶದ ರಾಜ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲೂ ಬಂದಿದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ - 2) ಪುರೋರಣ್ ವಕ್ತವ್ಯಃ|

ಮರು ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು.

ಉದಾ- ಪೌರವಃ (ಮರುವಿನ ಮಗ): 'ಪುರೋಃ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಮರು+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಅಣ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರವಿರುವ 'ಸುಪ್'ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು 'ಣಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಪೌರು+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಓರ್ಗುಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಬಂದು ಪೌರೋ+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ವಿಜೋಯವಾಯವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವಾದೇಶ ಬಂದು ಪೌರವ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ, ಸುಬಂತಮಾಡಿದಾಗ ಪೌರವಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ - 3) ಪಾಂಡೋರ್ಡ್ಯಣ್‌|

ಪಾಂಡು ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಡ್ಯಣ್(ಡ್ಯ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಡಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಟೀಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಿ' ಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪಾಂಡ್ಯಃ (ಪಾಂಡುವಿನ ಮಗ): 'ಪಾಂಡೋಃ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. 'ಪಾಂಡೋಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪಾಂಡು+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಡ್ಯಣ್(ಯ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ('ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ' ಕಾರವೇ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು) 'ಟಿ' ಗೆ (ಉಕಾರಕ್ಕೆ) ಲೋಪ ಬಂದಮೇಲೆ ಪಾಂಡ್ಯ ಎಂದಾಗಿ, ಸುಬಂತಮಾಡಿದಾಗ ಪಾಂಡ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1031 - ಕುರುನಾದಿಭ್ಯೋ ಞ್‌ಃ (4.1.172)

ವೃತ್ತಿ- ಕುರುನಾದಿಭ್ಯಃ ಞ್‌ಃ | ಕೌರವ್ಯಃ ನೈಷಧ್ಯಃ|

ಅ. ವ್ಯ- "ಜನಪದ ಶಬ್ದಾತ್ ಕ್ಷತ್ರಿಯಾತ್ ಅಜ್ಞಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಚನವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿ ಜನಪದೇಭ್ಯಃ ಮತ್ತು ಕ್ಷತ್ರಿಯೇಭ್ಯಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ. - ಕುರು ಶಬ್ದ ಅಥವಾ 'ನ' ಕಾರಾದಿ ಶಬ್ದ ಇವೆರಡು, ಜನಪದ ಮತ್ತು ಕ್ಷತ್ರಿಯವಾಚಕಗಳಾಗಿದ್ದರೆ ಅವುಗಳ ನಂತರ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಞ್' ಎಂಬ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಞ್' ದಲ್ಲಿ 'ಯ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- 1) ಕೌರವ್ಯಃ- (ಕುರುದೇಶದ ರಾಜ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ ವಿಶೇಷದ ರಾಜ): 'ಕುರು ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಞ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು

ಅಂತ್ಯ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಓರ್ಗುಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಓ' ಕಾರವು ಬಂದು ಅನಂತರ ಅವಾದೇಶವಾದ ಮೇಲೆ ಕೌರವ್ಯ ಎಂದಾಗಿ ನಂತರ ಸುಬಂತವಾದಾಗ ಕೌರವ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ನೈಷಧ್ಯಃ - (ನಿಷಧ ದೇಶದ ರಾಜ ಅರ್ಥಾತ್ ನಳ):ಇಲ್ಲಿ ನಿಷಧ ಶಬ್ದವು ಜನಪದವಾಚಿಯಾಗಿಯೂ 'ನ' ಕಾರಾದಿಯಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಲೋಪವಾಗಿ, ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ನೈಷಧ್ಯಃ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ

(ತದ್ರಾಜ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1032 - ತೇ ತದ್ರಾಜಾಃ|| (4.1.174)

ವೃತ್ತಿ- ಅಇಾದಯಃ ತದ್ರಾಜಸಂಜ್ಞಾಃ ಸ್ಯುಃ

ಅರ್ಥ. - ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಅಇ ಆದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ತದ್ರಾಜ-ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಅಇ ಆದಿ ಎಂದರೆ ಅಇ, ಅಣ್, ಡ್ಯಣ್ ಮತ್ತು ಣ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದು ಅರ್ಥ. ಇವೆಲ್ಲವುಗಳಿಗೂ ತದ್ರಾಜ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಆ ದೇಶದ ರಾಜನನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ.

(ತದ್ರಾಜ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1033 - ತದ್ ರಾಜಸ್ಯ ಬಹುಷು ತೇನೈವಾಸ್ತಿಯಾಮ್|| (2.4.62)

ವೃತ್ತಿ- ಬಹುಷು ಅರ್ಥೇಷು ತದ್ರಾಜಸ್ಯ ಲುಕ್; ತದರ್ಥಕೃತೇ ಬಹುತ್ವೇ ನ ತು ಸ್ತಿಯಾಮ್| ಇಕ್ಷ್ವಾಕವಃ| ಪಂಚಾಲಾಃ| ಇತ್ಯಾದಿ|

ಪ. ಛೇ- ತದ್ರಾಜಸ್ಯ, ಬಹುಷು, ತೇನ, ಏವ, ಅಸ್ತಿಯಾಮ್|

ಅ. ವ್ಯ.- "ಣ್ಯಕ್ಷತ್ರಿಯಾರ್ಷಇತೋ 'ಲುಗಇಲೋ'"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲುಕ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ. - ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ತದ್ರಾಜ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಲೋಪವು ಆಗುತ್ತದೆ - ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ತದ್ರಾಜ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದಾಗ - ಆದರೆ ಸ್ತ್ರೀ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ- ಇಕ್ಷ್ವಾಕವಃ (ಇಕ್ಷ್ವಾಕುಗಳ ಸಂತಾನಗಳು)- ಇಕ್ಷ್ವಾಕು ಶಬ್ದವು ದೇಶ ಮತ್ತು ಕ್ಷತ್ರಿಯ-ಜಾತಿ ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. 'ಇಕ್ಷ್ವಾಕೋ ಅಪತ್ಯಂ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. 'ಇಕ್ಷ್ವಾಕು+ಜಸ್' ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವಾಗಿದೆ. "ಜನಪದಶಬ್ದಾತ್ ಕ್ಷತ್ರಿಯಾದಿಞ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಇ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ತದ್ಲಿತಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗುತ್ತದೆ. "ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು, ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಮಾಡಿದಾಗ ಐಕ್ಷ್ವಾಕು+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಓರ್ಗುಣಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು.

ಆದರೆ “ದಾಂಡಿನಾಯನ-ಹಾಸಿನಾಯನ-ಆರ್ಥವರ್ಣಿಕ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಟ’ ಲೋಪ ಮತ್ತು ನಿಪಾತಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಐಕ್ವಾಕ ಎಂದಾಗಿ ನಂತರ ಸುಬಂತವಾದಮೇಲೆ ಐಕ್ವಾಕಃ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಬಹುವಚನವಾದ ‘ಜಸ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಾಗ ‘ತದ್ರಾಜ’ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಇಃ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ “ತದ್ರಾಜಸ್ಯ ತೇನೈವಾಸ್ತಿಯಾಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್ (ಲೋಪ) ಬರುತ್ತದೆ. ‘ನಿಮಿತ್ತಾಪಾಯೇ ನೈಮಿತ್ತಕಸ್ಯಾಪ್ಯಪಾಯಃ’ ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ಅಇಃ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಟ ಲೋಪಕ್ಕೆ ನಿಪಾತನ ಮೊದಲಾದವು ನಿವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಮೂಲಶಬ್ದವಾದ ಇಕ್ವಾಕು ಎಂಬ ರೂಪವೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಇಕ್ವಾಕುಃ, ಇಕ್ವಾಕೂ, ಇಕ್ವಾಕವಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳೇ ಉಳಿಯುತ್ತವೆ. ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ನುಡಿಸುವಾಗ ಐಕ್ವಾಕಃ, ಐಕ್ವಾಕೌ, ಇಕ್ವಾಕವಃ, ಐಕ್ವಾಕಂ, ಐಕ್ವಾಕೌ, ಇಕ್ವಾಕೂನ್ ಇತ್ಯಾದಿಯಾದಿಗಿ ನಡೆಸಬೇಕು

ಉದಾ- ಪಂಚಾಲಾಃ (ಪಂಚಾಲರ ಸಂತಾನಗಳು) - ಪಂಚಾಲ ಶಬ್ದವು ಜನಪದವಾಚಕವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಕ್ಷತ್ರಿಯವಾಚಕವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ‘ಪಂಚಾಲಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಾನ್’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪಂಚಾಲ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಪಂಚಾಲಸ್ಯ ಎಂಬುದರ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವಾಗಿದೆ. “ಜನಪದಶಬ್ದಾತ್ ಕ್ಷತ್ರಿಯಾತ್ ಅಇಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಇಃ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ತದ್ವಿಶಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಪ್ ಸೇರಿಸಿದ ಮೇಲೆ “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಇತಿ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು “ಯಸೈತಿ ಚಿ” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಅ’ ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಪಾಂಚಾಲ್+ಅ=ಪಾಂಚಾಲ ಎಂದಾಗಿ, ಇದಕ್ಕೆ ಬಹುವಚನದ ‘ಜಸ್’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ ತದ್ರಾಜ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವ ಅಇಃ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ “ತದ್ರಾಜಸ್ಯಬಹುಪು ತೇನೈವಾಸ್ತಿಯಾಮ್” ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ನಿಮಿತ್ತಾಪಾಯೇ ನೈಮಿತ್ತಕಸ್ಯಾಪ್ಯಪಾಯಃ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಇಃ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಬಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಂತ್ಯವಾದ ‘ಅ’ ಕಾರದ ಲೋಪ ಇವೆಲ್ಲವೂ ನಿಷಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪಂಚಾಲಾಃ ಎಂಬ ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾಂಚಾಲಃ ಪಾಂಚಾಲೌ ಪಂಚಾಲಾಃ ಪಾಂಚಾಲಂ ಪಾಂಚಾಲೌ ಪಂಚಾಲಾನ್ ಎಂಬಂತೆ ಇತ್ಯಾದಿ

(ತದ್ರಾಜ ಸಂಜ್ಞೆಗೆ ಲುಕ್ (ಲೋಪ)ನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1034. - ಕಂಬೋಜಾಲ್ಪುಕ್ (4.1.174)

ವೃತ್ತಿ- ಅಸ್ಮಾತ್ ತದ್ರಾಜಸ್ಯ ಲುಕ್ ಕಂಬೋಜಃ ಕಂಬೋಜೌ

ವಾರ್ತಿಕ - ಕಂಬೋಜಾದಿಭ್ಯಃ ಇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ |

ಬೋಲಃ ಶಕಃ ಕೇರಳಃ ಯವನಃ

ಇತಿ ಅಪತ್ಯಾಧಿಕಾರಃ (45)

ಪ. ಭೇ- ಕಂಬೋಜಾತ್, ಲುಕ್‌

ಅ. ವ್ಯು- "ತೇ ತದ್ರಾಜಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದ್ರಾಜಸ್ಯ ಎಂದು ವಿಭಕ್ತಿವಿಪರಿಣಾಮಮಾಡಿ ಪದದ ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ. - ಕಂಬೋಜ ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ತದ್ರಾಜ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ- ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಆಗಬೇಕಾದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕ ವರ್ಣದ (ಅಂತ್ಯ ವರ್ಣದ) ಲೋಪ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಆಗಬೇಕಾಗಿದ್ದರೂ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾರಣ ತದ್ರಾಜ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಿದೆ.

ಉಗಾ- ಕಂಬೋಜಃ| ಕಂಬೋಜೌ (ಕಂಬೋಜ ದೇಶದವರ ಸಂತಾನ ಅಥವಾ ಕಂಬೋಜದ ರಾಜ)-ಕಂಬೋಜ ಶಬ್ದವು ದೇಶವಾಚಕವಾಗಿರಲೂ, ಕ್ಷತ್ರಿಯವಾಚಕವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. (ರಾಜನನ್ನು ಗುರುತಿಸುವುದರಿಂದ ಕ್ಷತ್ರಿಯವಾಚಕ) 'ಕಂಬೋಜಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಂ' ಅಥವಾ 'ಕಂಬೋಜಸ್ಯ ರಾಜಾ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಕಂಬೋಜಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕಂಬೋಜ+ಜನ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವಾಗಿದೆ. "ಜನಪದಶಬ್ದಾತ್ ಕ್ಷತ್ರಿಯಾತ್ ಅಇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್, ಇದೆಲ್ಲ ಆದಮೇಲೆ ಆದಿವೃದ್ಧಿಯು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದ್ರಾಜ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಇ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕಂಬೋಜ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಸುಪ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಕಂಬೋಜಃ, ಕಂಬೋಜೌ, ಕಂಬೋಜಾಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾ|| ಕಂಬೋಜಾದಿಭ್ಯಃ ಇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ|

ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಬಹುವಚನವನ್ನು ಸೇರಿಸಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕಂಬೋಜಾದಿ ಗಣವು ಆಕೃತಿಗಣವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದರಿಂದ ಬಹುವಚನವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಹಲವು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ತದ್ರಾಜ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ, ಚೋಲಃ, ಯವನಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಚೋಲಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಂ ಚೋಲಃ| ಶಕಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಂ ಶಕಃ| ಕೇರಳಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಂ ಕೇರಳಃ| ಯವನಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಂ ಯವನಃ| ಇದರಿಂದ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥವುಳ್ಳ ಅರ್ಥವೂ ಸಿಗುತ್ತದೆ ಹಾಗೂ ಆ ದೇಶದ ರಾಜ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಸಿಗುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯದ ಲೋಪವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಈ ವಾರ್ತಿಕದ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಅಪತ್ಯಾಧಿಕಾರ(45) ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು

ಹ್ರಕರಣ-46: ರಕ್ತಾದ್ಯರ್ಥ

(ಸೂತ್ರ- 1035-1057)

(‘ಅಣ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 1035- ತೇನ ರಕ್ತಂ ರಾಗಾತ್ (4-2-1)

ವೃತ್ತಿ- ಅಣ್ ಸ್ಯಾತ್/ರಜ್ಯತೇ ಅನೇನ ಇತಿ ರಾಗಃ/ಕಷಾಯೇಣ ರಕ್ತಂ ವಸ್ತ್ರಂ, ಕಾಷಾಯಂ.

ಅ.ವ್ಯ - “ಪ್ರಾಗ್‌ದೀವ್ಯತೋಽಣ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್‌ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ವಿತಾಃ”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ: ಯಾವುದರಿಂದ ಒಂದು ವಸ್ತು ವರ್ಣಾಂತರವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೋ, ಅದು ರಾಗ. ‘ರಜ್ಯತೇ ಅನೇನ ಇತಿ ರಾಗಃ’ / ರಂಜ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ “ಅಕರ್ತರಿ ಚ ಕಾರಕೇ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಘಂ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಂತರ “ಘಂ ಭಾವಕರಣಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ನ’ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ “ಚಜೋಃ ಕುಗಿಣ್ಯತೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಜ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಕುತ್ವ’ (ಗ್) ಬಂದು ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಆದ ಮೇಲೆ ರಾಗಃ ಎಂಬ ಕೃದಂತ ಶಬ್ದವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಕಾಷಾಯಂ (ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣದಿಂದ ಕೆಂಪಾದ ವಸ್ತ್ರ) - ‘ಕಷಾಯೇಣ ರಕ್ತಂ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಕಷಾಯೇಣ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕಷಾಯ+ಟಾ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಸುಪ್ ಸೇರಿದಾಗ “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬಂದು ಆದಿ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಕಾಷಾಯ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಕಾಷಾಯ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಕಾಷಾಯ್+ಅ ಎಂದಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ನಮಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ‘ಅಮ್’ ಆದೇಶ ಬಂದು ಪೂರ್ವರೂಪವಾಗಿ ಕಾಷಾಯಂ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1036- ನಕ್ಷತ್ರೇಣ ಯುಕ್ತಃ ಕಾಲಃ (4-2-3)

ವೃತ್ತಿ- ಅಣ್ ಸ್ಯಾತ್ |

ವಾರ್ತಿಕ- ತಿಷ್ಠಮಷ್ಯಯೋರ್ ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ಯ-ಲೋಪ ಇತಿವಾಚ್ಯಂ |

ಮಪ್ಯೇಣ ಯುಕ್ತಂ ಪೌಷಂ ಆಹಃ |

ಅ.ವೃ- “ತೇನ ರಕ್ತಂ ರಾಗಾತ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತೇನ ಎಂಬ ಪದವು, “ಪ್ರಾಗ್ ದೀವ್ಯತೋಽಣ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಅಣ್’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಧಿತಾಃ”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- ನಕ್ಷತ್ರ ವಾಚಕವಾದ ತೃತೀಯಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಜೊತೆಗೆ ‘ಅದರಿಂದ ಕೂಡಿದ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಅಣ್ ಬರುತ್ತದೆ-ಅದು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸಮಯವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ.

ಉದಾ: ಚೈತ್ರಮಹಃ (ಚಿತ್ರಾ ನಕ್ಷತ್ರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ದಿನ) - ‘ದಿನ’ ಶಬ್ದವು ಕಾಲವಾಚಕವಾಗಿದೆ. ‘ಚಿತ್ರಯಾ ಯುಕ್ತಂ ಅಹಃ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಚಿತ್ರಾ+ಟಾ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ-ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಆದಿ-ವೃದ್ಧಿಯಾದ ಮೇಲೆ, ‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಶಬ್ದದ ‘ಅ’ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ‘ಚೈತ್ರ’ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಅಹಃ’ ಎಂಬುದು ‘ನಮುಂಸಕಲಿಂಗ’ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶೇಷಣವಾದ ‘ಚೈತ್ರಂ’ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ: ತಿಷ್ಯಪುಷ್ಯಯೋರ್ ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ಯ- ಲೋಪ ಇತಿ ವಾಚ್ಯಮ್ |

ಈ ವಾರ್ತಿಕದ ಅರ್ಥವು ಹೀಗಿದೆ. ನಕ್ಷತ್ರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕಾಲ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಕ್ಷತ್ರವಾಚಕ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ‘ಅಣ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ತಿಷ್ಯ ಮತ್ತು ಪುಷ್ಯ ಶಬ್ದಗಳ ‘ಯ’ ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: ಪೌಷಂ ಅಹಃ-(ಪುಷ್ಯ ನಕ್ಷತ್ರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ದಿನ)-ಪುಷ್ಯೇಣ ‘ಯುಕ್ತಂ ಪೌಷಂ ಅಹಃ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪುಷ್ಯ+ಟಾ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಣಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ, “ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞಕ ಪೌಷ್ಯ ಶಬ್ದದ ‘ಅ’ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಪೌಷ್ಯ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಯ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಪೌಷ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಶೇಷಣವು ನಮುಂಸಕವಾಗಿರಬೇಕಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಪೌಷಂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಪೌಷಂ ಅಹಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(‘ಲುಪ್’ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1037- ಲುಪ್ ಅವಿಶೇಷೇ (4-2-4)

ವೃತ್ತಿ- ಪೂರ್ವೇಣ ವಿಹಿತಸ್ಯ ಲುಪ್ ಸ್ಯಾತ್, ಷಷ್ಠೀ ದಂಡಾತ್ಮಕಸ್ಯ ಕಾಲಸ್ಯ ಅವಾಂತರ ವಿಶೇಷಃ ಚೇತ್ ನ ಗಮ್ಯತೇ/ ಅದ್ಯ ಪುಷ್ಯಃ.

ಪ.ಛೇ- ಲುಪ್, ಅವಿಶೇಷೇ|

ಅ.ವೃ-“ಪ್ರಾಗ್‌ದೀವ್ಯತೋಽಣ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿ ‘ಅಣಃ’ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ- ಅವಿಶೇಷ ಎಂದರೆ 60 ಘಳಿಗೆಯುಳ್ಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಗಲು ರಾತ್ರಿ ಎಂಬ ವಿಶೇಷ ಬೇಧವಿಲ್ಲದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಬೇಕು. ಅವಾಂತರ ವಿಶೇಷದ ವಿವಕ್ಷೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ‘ಅಣ್’ಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅದ್ಯ ಪುಷ್ಯಃ - (ಅರವತ್ತು ಘಳಿಗೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಗಲೋ ಅಥವಾ ರಾತ್ರಿಯೋ ಎಂಬ ವಿಶೇಷ ವಿವಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದೇ ಅದ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಕಾಲವು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ) ‘ಅದ್ಯ ಪುಷ್ಯಃ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಗಲಿರುಳಿನಲ್ಲಿ ಪುಷ್ಯ ನಕ್ಷತ್ರದಿಂದ ಚಂದ್ರನು ಕೂಡಿರುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಲೋಪವು ಬಂದಿದೆ.

(ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1038- ದೃಷ್ಟಂ ಸಾಮ (4-2-7)

ವೃತ್ತಿ- ತೇನೇತ್ಯೇವ ವಸಿಷ್ಠೇನ ದೃಷ್ಟಂ ವಾಸಿಷ್ಠಂ ಸಾಮ|

ಅ.ವೃ- “ತೇನ ರಕ್ತಂ ರಾಗಾತ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತೇನ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು “ಪ್ರಾಗ್‌ದೀವ್ಯತೋಽಣ್” ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಣ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಧಿತಾಃ”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- ‘ನೋಡಲ್ಪಟ್ಟ’ (ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ / ಕೇಳಲ್ಪಟ್ಟ) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ‘ಅಣ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಋಷಿಗಳು ತಮ್ಮ ಯೋಗಶಕ್ತಿಯಿಂದ ವೇದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವುದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟಾರರು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ‘ವಸಿಷ್ಠರು ‘ಸಾಮ ಮಂತ್ರವನ್ನು’ ಗ್ರಹಿಸಿರುವರು’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಸಿಷ್ಠ ಸಾಮ ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವು ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾ-ವಾಸಿಷ್ಠಂ ಸಾಮ-‘ವಸಿಷ್ಠೇನ ದೃಷ್ಟಂ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ವಸಿಷ್ಠೇನ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಸಿಷ್ಠ+ಟಾ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಅಣ್’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ‘ಸುಪ್’ಗೆ ‘ಲುಕ್’ ಬಂದು ತದ್ವಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ್ದರಿಂದ ಆದಿ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ವಾಸಿಷ್ಠ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ವಾಸಿಷ್ಠ+ಅ=ವಾಸಿಷ್ಠ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತ್ ಮಾಡಿದಾಗ ವಾಸಿಷ್ಠಂ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ಸಾಮ ಶಬ್ದವು ವಿಶೇಷ್ಯ ಆಗಿದೆ ಹಾಗೂ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ.

(ಡ್ಯು ಮತ್ತು ಡ್ಯೂನ್ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1039- ವಾಮದೇವಾಡ್ ಡ್ಯೂಡ್ ಡ್ಯೂ (4-2-9)

ವೃತ್ತಿ- ವಾಮದೇವೇನ ದೃಷ್ಟಂ ಸಾಮ, ವಾಮದೇವ್ಯಂ|

ಪ.ಛೇ- ವಾಮದೇವಾತ್, ಡ್ಯುಡ್ಯೂ|

ಅ.ವ್ಯ- “ತೇನ ರಕ್ತಂ ರಾಗಾತ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ತೇನ’ ಎಂಬ ಪದವು “ದೃಷ್ಟಂ ಸಾಮ” ಎಂಬ ಪೂರ್ಣ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಧಿತಾಃ”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಸಾಮ (ಮಂತ್ರ) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾಂತ ಸಾಮಾರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ವಾಮದೇವ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಡ್ಯುತ್ ಮತ್ತು ಡ್ಯು ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ‘ಯ’ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ತಿತ್ ಆಗಿಯೂ, ಮತ್ತೊಂದು ತಿತ್ ಅಲ್ಲದ್ದಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಆದರೆ ಈ ಸೂತ್ರವು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ: ವಾಮದೇವ್ಯಂ - (ವಾಮದೇವೇನ ದೃಷ್ಟಂ ಸಾಮ ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ)- ತೃತೀಯಾಂತವಾದ ವಾಮದೇವ ಶಬ್ದಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ ಡ್ಯುತ್ ಮತ್ತು ಡ್ಯು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗ ವಾಮದೇವ+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ “ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ವಾಮದೇವ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಟ’ ಲೋಪವು ಬಂದು ವಾಮದೇವ್ಯಂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 1040 - ಪರಿವೃತೋ ರಥಃ| (4-2-10)

ವೃತ್ತಿ- ಅಸ್ಮಿನ್ ಅರ್ಥೇ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಭವತಿ| ವಸ್ತ್ರೇಣ ಪರಿವೃತಃ| ವಾಸ್ತು ರಥಃ|

ಪ.ಛೇ- ಪರಿವೃತಃ, ರಥಃ |

ಅ.ವ್ಯ- “ತೇನ ರಕ್ತಂ ರಾಗಾತ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತೇನ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು “ಪ್ರಾಗ್ ದೀವ್ಯತೋಽಣ್” ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಣ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಧಿತಾಃ”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- “ಇದರಿಂದ ಆವೃತವಾದ ಅಥವಾ ಸುತ್ತುವರಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ರಥ” ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾಂತ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ‘ಅಣ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲೂ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಹಾಗೆಯೇ ‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞಕ ಶಬ್ದದ ‘ಅ’ ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ವಾಸ್ತು ರಥಃ-(ವಸ್ತ್ರಗಳಿಂದ ಸುತ್ತುಲ್ಪಟ್ಟ ರಥ) ವಸ್ತ್ರೇಣ ಪರಿವೃತಃ ಎಂಬ

ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾಂತವಾದ ವಸ್ತು ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ವಾಸ್ತು: ಎಂದು ಸುಬಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ರಥಃ ಎಂಬುದು ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾದ್ದರಿಂದ ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾಗಿದೆ.

(ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1041-ತತ್ಪ್ರೋದ್ವೃತಮಮತ್ರೇಭ್ಯಃ (4-2-14)

ವೃತ್ತಿ- ಶರಾವೇ ಉದ್ವೃತಃ - ಶಾರಾವ ಓದನಃ|

ಪ.ಭೇ- ತತ್ರ, ಉದ್ವೃತಂ, ಅಮತ್ರೇಭ್ಯಃ|

ಅ.ವ್ಯ- "ಪ್ರಾಗ್ಗೀದೀವ್ಯತೋಽಣ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಗಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- "ತೆಗೆದುಕೊಂಡ ಮೇಲೆ ಆ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದಿರುವ" ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾದ ಪಾತ್ರವಾಚಕ ಶಬ್ದ ನಂತರ ಅಣ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಶಾರಾವಃ ಓದನಃ - ಶರಾವೇ ಉದ್ವೃತಃ ಶಾರಾವಃ ಓದನಃ - ಅನ್ನವನ್ನು ಬಡಿಸಿದ ನಂತರ 'ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದಿರುವ' ಅನ್ನವೆಂದು ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರೆಯು ಸಪ್ತಮ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ತದನಂತರ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆದಿ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದಿದೆ. ಶಾರಾವ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಶಾರಾವ್+ಅ=ಶಾರಾವ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತವಾದಾಗ ಶಾರಾವಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ:

ಸೂತ್ರ- 1042- ಸಂಸ್ಕೃತಂ ಭಕ್ಷಾಃ (4-2-15)

ವೃತ್ತಿ- ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಾತ್ ಅಣ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸಂಸ್ಕೃತೇಽರ್ಥೇ ಯತ್ ಸಂಸ್ಕೃತಂ ಭಕ್ಷಾ ಶ್ಲೇಶ್ ತೇ ಸ್ಯುಃ/ಭ್ರಾಷ್ಟ್ರೇಷು ಸಂಸ್ಕೃತಾಃ - ಭ್ರಾಷ್ಟ್ರಾಃ| ಯವಾಃ|

ಅ.ವ್ಯ- "ತತ್ಪ್ರೋದ್ವೃತಮಮತ್ರೇಭ್ಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತತ್ರ ಎಂಬ ಪದವು, "ಪ್ರಾಗ್ಗೀದೀವ್ಯತೋಽಣ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಗಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- "ಅದರಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ" ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತವಾದ ಪದಾರ್ಥವು ಭಕ್ಷ್ಯವಾಗಿದ್ದರೆ, ಆ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಪದದ ನಂತರ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಭ್ರಾಷ್ಟ್ರಾಃ ಯವಾಃ- 'ಭಟ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತವಾದ (ಹುರಿಯಲ್ಪಟ್ಟ)' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾದ ಭ್ರಾಷ್ಟ್ರ ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಭಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಹುರಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಕಾರಣದಿಂದ ಸುಸಂಸ್ಕೃತವಾದ ಯವ ಧಾನ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ

ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಮೊದಲೇ ಇದೆ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಮತ್ತೇ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. (ಎಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ ಇಲ್ಲವೋ ಅಲ್ಲಿ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬರಬೇಕು) ಇದನ್ನು 'ಪರ್ಜನ್ಯವತ್ ಲಕ್ಷಣಪ್ರವೃತ್ತಿಃ' ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯ ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ಭಾವಿಸಬಾರದು.

(ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1043 - ಸಾಸ್ಯ ದೇವತಾ (4-2-24)

ವೃತ್ತಿ- ಇಂದ್ರೋ ದೇವತಾ ಅಸ್ಯ ಇತಿ ಐಂದ್ರಂ ಹವಿಃ ಪಾಶುಪತಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಸ್ವತ್ಯಂ ಪ.ಛೇ- ಸಾ, ಅಸ್ಯ, ದೇವತಾ

ಅ.ವ್ಯ- "ಪ್ರಾಗ್ವೈವೃತೋಽಣ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ವಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- ದೇವತೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಪ್ರಥಮಾಂತ ಸಮರ್ಥ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಇದು ಅದರ ದೇವತೆ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಐಂದ್ರಂ ಹವಿಃ- 'ಇಂದ್ರಃ ದೇವತಾ ಅಸ್ಯ (ಇದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ 'ಇಂದ್ರ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಐಂದ್ರ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಐಂದ್ರ್+ಅ=ಐಂದ್ರ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ನಮುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಐಂದ್ರಂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾರಣ ಹವಿಃ ಎಂಬುದು ನಮುಂಸಕ ಲಿಂಗವಾಗಿದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ಪಾಶುಪತಿಃ ದೇವತಾ ಅಸ್ಯ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು 'ಪಾಶುಪತಂ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಬ್ರಾಹ್ಮಸ್ವತ್ಯಂ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು 'ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವತಿಃ ದೇವತಾ ಅಸ್ಯ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮೇಲಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಸ್ವತ್ಯಂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕೊನೆಯ ಎರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ 'ಇ' ಕಾರವು "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ದಿಂದ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಫಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 1044- ಶುಕ್ರಾದ್ ಫಣ್ (4-2-26)

ಪ.ಛೇ-ಶುಕ್ರಾತ್, ಫಣ್

ಅ.ವ್ಯ- ಸಾಸ್ಯ ದೇವತಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಇಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ವಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಸಾಸ್ಯ ದೇವತಾ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶುಕ್ರ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಅಪವಾದವಾಗಿ

'ಘನ(ಘ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ "ಅಯನ್‌ಏಯ್ ಈನ್ ಇಯ..." ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಘ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇಯ' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಶುಕ್ರ+ಘನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಶುಕ್ರ+ಘ್ ಎಂದಾಗಿ 'ಘ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇಯ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಶುಕ್ರ+ಇಯ್ ಎಂದಾದಾಗ, ಆಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಶುಕ್ರದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಶುಕ್ರ+ಇಯ್+ಅ=ಶುಕ್ರಿಯ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ 'ಶುಕ್ರಿಯಂ' ಎಂಬ ಸುಬಂತ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಟ್ಯಾಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 1045- ಸೋಮಾಟ್ ಟ್ಯಾಣ್ (4-2-30)

ವೃತ್ತಿ - ಸೌಮ್ಯಂ

ಪ.ಛೇ- ಸೋಮಾತ್, ಟ್ಯಾಣ್

ಅ.ವೃ- "ಸಾಸ್ಯ ದೇವತಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಇಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ವಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ: 'ಸಾಸ್ಯ ದೇವತಾ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತ ಸೋಮ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಟ್ಯಾಣ್ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 'ಯ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಸೋಮಃ ದೇವತಾ ಅಸ್ಯ ಹವಿಷಃ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಸೋಮ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟ್ಯಾಣ್(ಯ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು. ತದ್ವಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ್ದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೋಮ ಶಬ್ದದ 'ಅ' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ, ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ 'ಅಂ' ಬಂದು 'ಸೌಮ್ಯಂ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 1046- ವಾಯ್‌ವೃತು ಪಿತ್ರಪ್ರಸೋ ಯತ್ (4-2-32)

ವೃತ್ತಿ- ವಾಯವ್ಯಂ ಋತವ್ಯಂ

ಪ.ಛೇ- ವಾಯು, ಋತು, ಪಿತ್ರ ಮತ್ತು ಉಷಸ್

ಅರ್ಥ- ವಾಯು, ಋತು, ಪಿತ್ರ ಮತ್ತು ಉಷಸ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ 'ಸಾಸ್ಯ ದೇವತಾ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಯತ್(ಯ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ವಾಯವ್ಯಂ- 'ವಾಯುಃ ದೇವತಾ ಅಸ್ಯ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತವಾದ 'ವಾಯು' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯತ್(ಯ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ವಾಯು+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಓರ್ಗುಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ (ಓ) ಬಂದು "ವಾಂತೋಯ ಪ್ರತ್ಯಯೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವಾದೇಶ ಬಂದು, 'ವಾಯವ್ಯಂ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಋತವ್ಯಂ - ಋತು ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ಸಾಽಸ್ಯ ದೇವತಾ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಯತ್(ಯ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಾಗ ಋತವ್ಯಂ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- 'ಪಿತರಃ ದೇವತಾ ಅಸ್ಯ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಪಿತೃ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯತ್(ಯ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪಿತೃ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ-

(ರೀಜ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 1047 - ರೀಜ್ ಋತುಃ (7-4-27)

ವೃತ್ತಿ- ಅಕೃತ್ 'ಯ' ಕಾರೇ ಅಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯ ಕಾರೇ ಚೌ ಚ ಪರೇ ಋದಂತಾಂಗಸ್ಯ ರೀಜ್ ಆದೇಶಃ 'ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ' ಪಿತ್ರೌ ಉಷ್ಣಂ

ಅ.ವೃ- "ಅಕೃತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೆಯೋಃ ದೀರ್ಘಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಕೃತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೆಯೋಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಅಯಜಾಯಿತಿ ಇಗಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯ' ಎಂಬ ಪದವು "ಚೌಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಚೌ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಅಂಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ- ಕೃತ್ ಭಿನ್ನವಾದ 'ಯ' ಕಾರವಾಗಲೀ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಭಿನ್ನವಾದ 'ಯ' ಕಾರವಾಗಲೀ 'ಚೌ' ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಲಿ ಪರವಾದಾಗ ಋದಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ 'ರೀಜ್ (ರೀ)' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪಿತ್ರಂ - ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಿತೃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರೀಜ್ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಜಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಿತ್ರೀ+ಯ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಈ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಪಿತ್ರಂ ಎಂದು ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪಿತ್ರಂ - 'ಪಿತರಃ ದೇವತಾ ಅಸ್ಯ ಹವಿಷಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪಿತೃ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯವಾಗಿದೆ. 'ಸಾಽಸ್ಯ ದೇವತಾ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ವಾಯ್ ವೃ ತ್ರು ಪಿತ್ರಷಸೋ ಯತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್ (ಯ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ, ಅನಂತರ ಬರುವ ಸುಪ್-ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಪಿತೃ+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ ಅಲ್ ಆದ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರಿ' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಪಿತ್+ರೀ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಪಿತ್+ರ್+ಯ=ಪಿತ್ರೃ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ 'ಸು' ಸೇರಿಸಿದಾಗ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ 'ಅಮ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಪೂರ್ವರೂಪವಾಗಿ ಪಿತ್ರಂ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಉಷ್ಣಂ- 'ಉಷಾ ದೇವತಾ ಅಸ್ಯ ಹವಿಷಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಉಷ್ಣಾ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯವಾಗಿದೆ.

“ಸಾಽಸ್ಯ ದೇವತಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ ‘ಅಣ್’ ನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ “ವಾಯ್‌ವ್‌ ಋತು ಪಿತೃಷಸೋ ಯತ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್ (ಯ್) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ, “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಸುಪ್’ ಗೆ ಲುಕ್ (ಲೋಪ) ಬಂದು, ಉಷಸ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಪೂರ್ವರೂಪದಿಂದ ಉಷಸ್ಯಂ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ನಿಪಾತವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 1048 - ಪಿತೃವ್ಯ-ಮಾತುಲ-ಮಾತಾಮಹ ಪಿತಾಮಹಾಃ (4-2-36)

ವೃತ್ತಿ- ಏತೇ ನಿಪಾತ್ಯಂತೇ| ಪಿತುಃ ಭ್ರಾತಾ ಪಿತೃವ್ಯಃ| ಮಾತುಃ ಭ್ರಾತಾಃ ಮಾತುಲಃ| ಮಾತುಃ - ಪಿತಾ ಮಾತಾಮಹಃ| ಪಿತುಃ ಪಿತಾ - ಪಿತಾಮಹಃ|

ಅರ್ಥ-‘ತಂದೆಯ ಸಹೋದರ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಪಿತೃವ್ಯ’ ಎಂದೂ, ‘ತಾಯಿಯ ಸಹೋದರ’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಮಾತುಲ’ ಎಂದೂ, ‘ತಾಯಿಯ ತಂದೆ’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಮಾತಾಮಹ’ ಎಂದೂ, ‘ತಂದೆಯ ತಂದೆ’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಪಿತಾಮಹ’ ಎಂದೂ ನಿಪಾತಗಳನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ: ಪಿತೃವ್ಯಃ - (ಪಿತುಃ ಭ್ರಾತಾ - ತಂದೆಯ ಸಹೋದರ) - ‘ತಂದೆಯ ಸಹೋದರ’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ವ್ಯತ್(ವ್ಯ)’ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಪಿತೃವ್ಯ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ‘ಪಿತೃವ್ಯಃ’ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಮಾತುಲಃ (ಮಾತುಃ ಭ್ರಾತಾ-ತಾಯಿಯ ಸಹೋದರ)- ‘ಮಾತೃ’ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ‘ತಾಯಿಯಸಹೋದರ’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ದುಲಚ್’ (ಉಲ) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಮಾತೃ+ಉಲ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ‘ಋ’ ಕಾರವು ‘ಟಿ’ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ‘ಟೀಃ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಋ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಮಾತ್+ಉಲ=ಮಾತುಲ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಮಾತುಲಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಮಾತಾಮಹಃ (ಮಾತುಃ ಪಿತಾ- ತಾಯಿಯ ತಂದೆ)-ತಾಯಿಯ ತಂದೆ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತೃ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ‘ಡಾಮಹಚ್’ (ಆಮಹ) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಮಾತೃ+ಆಮಹ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ಟೀಃ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಟಿ’ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ‘ಋ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಮಾತ್+ಆಮಹ=ಮಾತಾಮಹ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ‘ಮಾತಾಮಹಃ’ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪಿತಾಮಹಃ (ಪಿತುಃ ಪಿತಾ-ತಂದೆಯ ತಂದೆ) -‘ತಂದೆಯ ತಂದೆ’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಪಿತೃ’ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ‘ಡಾಮಹಚ್’ (ಆಮಹ) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು

ಕಲ್ಪಿಸಿದ ನಂತರ ಪಿತೃ+ಆಮಹ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದು 'ಡಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಟೇಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯು' ಕಾರವಾದ 'ಟಿ'ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಪಿತೃ+ಆಮಹ=ಪಿತಾಮಹ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪಿತಾಮಹಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1049- ತಸ್ಯ ಸಮೂಹಃ (4-2-37)

ವೃತ್ತಿ- ಕಾಕಾನಾಂ ಸಮೂಹಃ - ಕಾಕಮ್

ಅ.ವೃ- "ಪ್ರಾಗ್ವೈವ್ಯತೋಽಣ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಣ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ವಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- ಷಷ್ಠಾಂತ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಅದರ ಸಮೂಹ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಅಣ್' ಎಂಬ ತದ್ವಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಕಾಕಮ್ (ಕಾಗೆಗಳ ಸಮೂಹ(ಕಾಕಾನಾಂ ಸಮೂಹಃ) - 'ಕಾಗೆಗಳ ಸಮೂಹ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಾಕ+ಆಮ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅದರ ಮೇಲೆ 'ತಸ್ಯ ಸಮೂಹಃ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದ ಮೇಲೆ, ಸುಪ್(ಆಮ್) ಗೆ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬಂದು, ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಣಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಕಾಕ' ನಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ' ಕಾರವೇ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಆದಿವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ, ಲೋಪ ಬಂದು ಕಾಕ+ಅ=ಕಾಕ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಸಮೂಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ' ಏಕವಚನವಾದ 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯ ವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಕಾಕ+ಸು (ಸ್) ಎಂದಾಗಿ 'ಸು' ಗೆ 'ಅಮ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಕಾಕ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ಕಾಕಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 1050- ಭಿಕ್ಷಾದಿಭ್ಯೋಽಣ್ (4-2-38)

ವೃತ್ತಿ- ಭಿಕ್ಷಾಣಾಂ ಸಮೂಹಃ ಭಿಕ್ಷಂ

ಗರ್ಭಣಿನಾಂ ಸಮೂಹಃ ಗಾರ್ಭಣಿಮ್ ಇಹ - ವಾರ್ತಿಕಂ "ಭಸ್ಯಾ ಧೇ ತದ್ವಿತೇ" ಇತಿ ಪೂರ್ವವದ್ವಾವೇ ಕೃತೇ

ಪ.ಭೇ- ಭಿಕ್ಷಾದಿಭ್ಯಃ, ಅಣ್

ಅ.ವೃ- "ತಸ್ಯ ಸಮೂಹಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ವಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ"

ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- ಷಷ್ಠಾಂತವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಭಿಕ್ಷಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ಮೇಲೆ 'ಅದರ ಸಮೂಹ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಅಣ್' ಎಂಬ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ - ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಬರುವ "ಅಚಿತ್ತ-ಹಸ್ತಿ-ಧೇನೋಷ್ಠಕ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ ಟಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ: 1) ಭೈಕ್ಷಂ - (ಭಿಕ್ಷೆಗಳ ಸಮೂಹಃ/ಸಾಧು-ಸಂತರ ಭಿಕ್ಷೆಗಳ ಸಮೂಹ) - 'ಭಿಕ್ಷಾಣಾಂ ಸಮೂಹಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಭಿಕ್ಷಾ+ಅಮ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. "ಅಚಿತ್ತ-ಹಸ್ತಿ-ಧೇನೋಷ್ಠಕ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಭಿಕ್ಷಾ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಈ ತದ್ಧಿತಾಂತ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು 'ಸುಪ್' ಸೇರಿಸಿ ಭಿಕ್ಷಾ+ಅ+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಭಿಕ್ಷಾ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಣಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಭಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಭೈಕ್ಷಾ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಭೈಕ್ಷಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಭೈಕ್ಷ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದಕ್ಕೆ ಸುಪ್ ಸೇರಿಸಿದಾಗ 'ಭೈಕ್ಷಂ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 1051- ಇನಣ್ಯನಪತ್ಯೇ (6-4-164)

ವೃತ್ತಿ-ಅನಪತ್ಯೇ ಅಣೀ ಪರೇ ಇನ್ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಸ್ಯಾತ್. ತೇನ (919) "ನಸ್ತದ್ಧಿತೇ" ಇತಿ ಟಿಲೋಪಃ ನ, ಯುವತೀನಾಂ ಸಮೂಹೋ -ಯಾವನಮ್.

ಪ.ಭೇ- ಇನ್, ಅಣಿ, ಅನಪತ್ಯೇ

ಅ.ವೃ- 'ಪ್ರಕೃತ್ಯೈಕಾಚ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಅಪತ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಲಾದ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಇನ್' ಗೆ ಪ್ರಕೃತಿ ಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಗಾರ್ಭಣಂ - (ಗರ್ಭಿಣಿ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಸಮೂಹ-ಗರ್ಭಿಣೀಣಾಂ ಸಮೂಹಃ) - ಗರ್ಭಿಣೀ+ಅಮ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. 'ಗರ್ಭಿಣೀಣಾಂ ಸಮೂಹಃ' ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. "ಅನುದಾತ್ತೇರಣ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಭಿಕ್ಷಾದಿಭ್ಯೋಽಣ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಗರ್ಭಿಣೀ+ಅಮ್+ಅ ಎಂದಾಗಿ ಅದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದ ಮೇಲೆ, "ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ"

ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಮ್ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಗರ್ಭಿಣೀ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಈ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ “ಭಸ್ಯ ಡೇ ತದ್ಧಿತೇ” ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞಕ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಪುನಃವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ “ನಸ್ ತದ್ಧಿತೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಟಿ(ಇಣ್ಣೆಗೆ)’ ಗೆ ಲೋಪವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿ ಭಾವ ಬಂದು ‘ಟಿ’ ಗೆ ಲೋಪವಾಗದೇ, ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಗಾರ್ಭಿಣ್+ಅ=ಗಾರ್ಭಿಣ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ‘ಸುಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಗಾರ್ಭಿಣಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಯಾವನಮ್- (ಯುವತಿಯರ ಸಮೂಹ)-ಯುವತಿಯರ ಸಮೂಹ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ‘ಯುವತಿ’ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಯುವತಿ ಶಬ್ದವು ‘ಯುವನ್’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ “ಯೂನಸ್ತಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ತಿ’ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ ‘ಯುವತಿ’ ಎಂಬ ರೂಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಯುವತಿ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ‘ಭಸ್ಯ ಡೇ ತದ್ಧಿತೇ’ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಪುನಃವದ್ಭಾವ ಬಂದು ಯುವನ್+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. “ನಸ್ತದ್ಧಿತೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನ್ (ಟಿ) ಗೆ ಲೋಪ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ “ಅನ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಅನ್’ ಗೆ ಪ್ರಕೃತಿ ಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದಿ ವೃದ್ಧಿಯಿಂದ ಪ್ರಥಮೈಕ ವಚನ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಯಾವನಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

(ತಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 1052- ಗ್ರಾಮ - ಜನ - ಬಂಧುಭ್ಯಸ್ತಲ್ (4-2-43)

ವೃತ್ತಿ- ತಲಂತಂ ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್। ಗ್ರಾಮತಾ, ಜನತಾ, ಬಂಧುತಾ। (ತಲಂತಂ ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್ ಎಂಬುದು ಲಿಂಗಾನುಶಾಸನ ತಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದವು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ.

ಪ.ಭೇ- ಗ್ರಾಮ-ಜನ-ಬಂಧುಭ್ಯಃ , ತಲ್।

ಅ.ವೃ- “ತಸ್ಯ ಸಮೂಹಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಧಿತಾಃ”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- ಗ್ರಾಮ, ಜನ ಮತ್ತು ಬಂಧು ಈ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ಮೇಲೆ ಸಮೂಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ತಲ್’ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ‘ತ’ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಲಿಂಗಾನುಶಾಸನ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಗ್ರಾಮತಾ - ‘ಗ್ರಾಮಾಣಾಂ ಸಮೂಹಃ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಲಿಂಗಾನುಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ‘ಗ್ರಾಮತಾ’ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ‘ಜನಾನಾಂ ಸಮೂಹಃ’

ಜನತಾ, 'ಬಂಧೂನಾಂ ಸಮೂಹಃ' ಬಂಧುತಾ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ. ತಲ್ ಪ್ರತ್ಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ವಾರ್ತಿಕ

1) ವಾ|| ಗಜಸಹಾಯಾಭ್ಯಾಂ ಚೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ|

ಉದಾ- 'ಗಜತಾ' 'ಸಹಾಯತಾ' -'ತಸ್ಯ ಸಮೂಹಃ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಗಜ ಮತ್ತು ಸಹಾಯ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರವೂ ಸಮೂಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಉದಾ- 'ಗಜಾನಾಂ ಸಮೂಹಃ'=ಗಜತಾ| 'ಸಹಾಯಾನಾಂ ಸಮೂಹಃ'=ಸಹಾಯತಾ|

ಉದಾ- ಗಜತಾ - ಗಜ+ಆಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸುಪ್' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದ ಮೇಲೆ 'ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ' ಟಾಪ್ (ಆ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸರ್ವೋದೀರ್ಘವಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಗನತಾ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- 'ಸಹಾಯತಾ-ಸಹಾಯಾನಾಂ ಸಮೂಹಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ಸಹಾಯ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ತಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ ಮೇಲೆ, ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಸಹಾಯತಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

2) ವಾ|| ಅಹ್ನಃ ಖಃ ಕೃತೌ ಅಹೀನಃ|

ಯಜ್ಞ ವಿಷಯದಲ್ಲಿರುವ ಷಷ್ಠಾಂತವಾದ ಅಹನ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಸಮೂಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಖ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಖ'ದಲ್ಲಿ ಖ್+ಅ ಎಂದು ಎರಡಕ್ಷರಗಳಿವೆ. ಅದರಲ್ಲಿ 'ಖ್'ಗೆ "ಆಯನ್ ಏಯ್... ಪ್ರತ್ಯಯಾದೀನಾಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈನ್' ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬಂದು, ಈನ್+ಅ=ಈನ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅಹೀನಃ -(ಯಜ್ಞದ ಕಾರ್ಯಗಳ ಸಮೂಹ) -ಅಹನ್+ಆಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಖ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಅಹನ್+ಖ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಖ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಈನ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅಹನ್+ಈನ್+ಅ ಎಂದಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್‌ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಅಹನ್+ಈನ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಓಸ್ ತದ್ಧಿತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಟ'ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಅಹ್+ಈನ=ಅಹೀನ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಅಹೀನಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 1053 - ಅಚಿತ್ತ - ಹಸ್ತಿ - ಧೇನೋಷ್ಠಕ್ (4-2-47)

ಪ.ಛೇ- ಅಚಿತ್ತ-ಹಸ್ತಿ-ಧೇನೋಃ, ಠಕ್ |

ಅ.ವ್ಯ- "ತಸ್ಯ ಸಮೂಹಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ",

“ಪರಶ್ವ”, ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಧಿತಾಃ”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- ಚಿತ್ತವಿಲ್ಲದ ಅಂದರೆ ಪ್ರಾಣಿ-ವಾಚಕವಲ್ಲದ ಷಷ್ಠಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಜೊತೆಗೆ ಹಾಗೂ ಹಸ್ತಿನ ಮತ್ತು ಧೇನು ಈ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ನಂತರ, ‘ಅದರ ಸಮೂಹ’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಠಕ್ ನಲ್ಲಿ ‘ಠ’ ಕಾರ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. “ಠಸ್ಯೇಕಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಇಕ’ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಮುಂಬರುವ ‘ಕ’ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಕ- ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 1054- ಇನುಸುಕ್ತಾನ್ತಾತ್ ಕಃ (7-3-51)

ವೃತ್ತಿ-ಇಸ್-ಉಸ್-ಉಕ್-ತಾನ್ತಾತ್ ಪರಸ್ಯ ಠಸ್ಯ ಕಃ ಸಾಕುಕಮ್ ಹಸ್ತಿಕಮ್ ಧೈನುಕಮ್

ಪ. ಛೇ- ಇಸ್-ಉಸ್-ಉಕ್-ತಾನ್ತಾತ್-ಪರಸ್ಯ, ಠಸ್ಯ, ಕಃ

ಅ.ವೃ- ‘ಅಂಗಸ್ಯ’ ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ. “ಠಸ್ಯೇಕಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಠಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಇಸ್, ಉಸ್, ಉಕ್ ಮತ್ತು ತ ಅಂತವಾಗುಳ್ಳ ಅಂಗಗಳ ನಂತರ ‘ಠ’ ದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ‘ಕ’ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-1. ಸಾಕುಕಮ್- ‘ಸಕ್ತಾನಾಂ ಸಮೂಹಃ’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಕ್ತ ಶಬ್ದವು ಅಚೇತನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಠಕ್’ (ಠ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಠ’ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ “ಠಸ್ಯೇಕಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಇಕ’ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. “ನಸ್ತದ್ಧಿತೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಇನ್’ಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದಿ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಸಾಕುಕಮ್ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- 2- ಧೈನುಕಮ್- ‘ಧೇನುನಾಂ ಸಮೂಹಃ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ಆದಿ ವೃದ್ಧಾದಿಗಳಾಗಿ ಧೈನುಕಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಣ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 1055- ತದಧೀತೆ ತದ್ವೇದಿ(4-2-59)

ಪ.ಛೇ- ತತ್, ಅಧೀತೇ, ತತ್, ವೇದಿ

ಅ.ವೃ- “ಪ್ರಾಗ್ಧೀವ್ಯತೋಽಣ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಅಣ್’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. “ತದ್ಧಿತಾಃ” ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- ‘ಅದನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ’ ಅಥವಾ ‘ಅದನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥವಾದ ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಪದಗಳ

ಜೊತೆಗೆ ಅನ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಗುರುಮುಖವಾಗಿ ಪುಸ್ತಕ ಹಿಡಿದು ಅರ್ಥಗ್ರಹಣ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಅಧ್ಯಯನ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಬರಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ 'ವೇದನ' ಎಂದು ಹೆಸರು. 'ವ್ಯಾಕರಣಂ ಅಧೀತೇ ವೇದ ವಾ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ವ್ಯಾಕರಣ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ವ್ಯಾಕರಣ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ-

('ಏಟ್' ವಿಧಾಯಕ ಮತ್ತು ವೃದ್ಧಿ ನಿಷೇಧಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 1056- ನ ಯ್ಯವಾಘ್ಯಾಂ ಪದಾಂತಾಘ್ಯಾಂ ಪೂರ್ವೌ ತು ತಾಘ್ಯಾಮೈಟ್ (7-3-3)

ವೃತ್ತಿ- ಪದಾಂತಾಘ್ಯಾಂ 'ಯ್' ಕಾರ 'ವ' ಕಾರಾಘ್ಯಾಂ ಪರಸ್ಯ ನ ವೃದ್ಧಿಃ ತುತಾಘ್ಯಾಂ ಪೂರ್ವೌ ಕ್ರಮಾತ್ ಏಚೌ ಆಗಮೌ ಸ್ತಃ; ವ್ಯಾಕರಣಮ್ ಅಧೀತೇ ವೇದ ವಾ ವೈಯಾಕರಣಃ|

ಪ. ಛೇ- ನ, ಯ್ - ವಾಘ್ಯಾಂ, ಪದಾಂತಾಘ್ಯಾಂ, ಪೂರ್ವೌ, ತು ತಾಘ್ಯಾಂ ಏಚೌ|

ಅರ್ಥ- ಪದಾಂತದಲ್ಲಿರುವ 'ಯ್' ಅಥವಾ 'ವ' ಕಾರಗಳ ನಂತರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಆ 'ಯ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ವ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಏ' ಕಾರ (ಯ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ) ಮತ್ತು 'ಔ' ಕಾರಗಳು (ವ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ) ಆಗಮಗಳಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

'ವ್ಯಾಕರಣ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ವಿ+ಆಕರಣ ಎಂದಿದ್ದಾಗ (ವ್+ಯ್+ಆಕರಣ) 'ಏ' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಇಕೋಯಣಚಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣಾದೇಶದಿಂದ (ಯ್) ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಇ' ಕಾರವು ಪದಾಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ 'ಯ್' ಕಾರವು ಪದಾಂತ್ಯವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕರಣ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಆದಿ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ನಿಷೇಧವಾಗಿದೆ. 'ಯ್' ಕಾರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ, ಏಕಾರ ಆಗಮಬಂದು, ವೈಯಾಕರಣ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರ ಲೋಪದಿಂದ ವೈಯಾಕರಣ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ವೈಯಾಕರಣಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ- ಇಲ್ಲಿ ವ್ ಕಾರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಔಕಾರ ಬರುವ ಉದಾಹರಣೆ ಕೊಡಲಿಲ್ಲ.

(ವುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 1057- ಕ್ರಮಾದಿಭ್ಯೋ ವುನ್ (4-2-61)

ಕ್ರಮಕಃ| ಪದಕಃ| ಶಿಕ್ಷಕಃ| ಮೀಮಾಂಸಕಃ|

||ಇತಿ (46) ರಕ್ತಾದ್ಯರ್ಥಕಾ||

ಪ. ಛೇ- ಕ್ರಮಾದಿಭ್ಯಃ ಉನ್|

ಅರ್ಥ- ತದಧೀತೇ, ತದ್ವೇದ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮಾದಿಗಳ ನಂತರ 'ಉನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಕ್ರಮಕಃ (ಕ್ರಮಂ ಅಧೀತೇ ವೇದ ವಾ) -ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾಂತ 'ಕ್ರಮ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ಉನ್(ಉ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. "ಯುವೋರನಾಕೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವು' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಅಕ' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ಕ್ರಮಕಃ ಎಂಬ ಸುಬಂತ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪದಕಃ (ಪದಂ ಅಧೀತೇ ವೇತ್ತಿ ವಾ) ಎಂಬ ಪದವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

'ಶಿಕ್ಷಾಂ ಅಧೀತೇ ವೇತ್ತಿ ವಾ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಕಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು 'ಮೀಮಾಂಸಾಂ ಅಧೀತೇ ವೇತ್ತಿ ವಾ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮೀಮಾಂಸಕಃ ಎಂಬುವುಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರಕ್ತಾದ್ಯರ್ಥಕ-ಪ್ರಕರಣವು (46) ಮುಗಿಯಿತು.

ಪ್ರಕರಣ-47: ಚಾತುರರ್ಥಿಕಾಃ

(ಸೂ. ಸಂ. 1058-1069)

(ಅದರಲ್ಲಿದೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ತೇಕುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1057-ತದಸ್ಯಿನ್ಯಸ್ತೀತಿ ದೇಶೇ ತನ್ನಾಮ್ನಿ | 4-2-671

ವೃತ್ತಿ-ಉದುಮ್ಪುರಾಃ ಸಂತ್ಯಸ್ಯಿನ್ಯೇಶೇ ಔದುಂಬರೋ ದೇಶಃ ||

ಪ.ಚ್ಛೇ-ತತ್,ಅಸ್ಮಿನ್, ಅಸ್ತಿ, ಇತಿ, ದೇಶೇ, ತನ್ನಾಮ್ನಿ|

ಅ.ವ್ಯ-"ಪ್ರಾಗ್ವೈವ್ಯತೋಣ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ವಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಅದು ಅದರಲ್ಲಿ ಇದೆ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಬರುವ ಪದವು 'ದೇಶದ ಹೆಸರಾದಾಗ' ಸಮರ್ಥವಾದ ಪ್ರಥಮಾಂತ ಪದದ ನಂತರ ಅಣ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವವು.

ವಿಶೇಷ-ಈ ಪ್ರಕರಣಕ್ಕೆ ಚಾತುರರ್ಥಿಕಾಃ ಎಂದು ಹೆಸರು ಕಾರಣ. ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. 1. ಅದು ಅದರಲ್ಲಿ ಇದೆ. 2. ಅದರಿಂದ ತಯಾರಿಸಲಾಗಿವೆ. 3. ಅವುಗಳಿಗೆ ವಾಸವಾಗಿದೆ. 4. ಅದಕ್ಕಿಂತ ದೂರವಲ್ಲ. ಈ ನಾಲ್ಕು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಇಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಲಾಗಿವೆ. ಈ ರೀತಿ ವಿಧಿಸಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಪದಗಳು ದೇಶವಾಚಕಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ:-ಔದುಂಬರಃ (ಈ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಔದುಂಬರ ವೃಕ್ಷಗಳು ಇವೆ)-'ಉದುಂಬರಾಃ ಸನ್ತಿ ಅಸ್ಮಿನ್ ದೇಶೇ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತವಾದ ಉದುಂಬರ ಶಬ್ದಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಉದುಂಬರ+ಜಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಥಮಿಕತ್ವ ಬಂದು ನಂತರ ಸುಪ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲೋಪವಾಗಿ ಆದಿ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಅಂತ್ಯ 'ಅ'ಕಾರ ಲೋಪದಿಂದ ಔದುಂಬರಃ (ದೇಶಃ) ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ನಿವೃತ್ತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1059 ತೇನ ನಿವೃತ್ತಮ್ | 4-2-681

ವೃತ್ತಿ-ಕುಶಾಂಬೇನ ನಿವೃತ್ತಾ ನಗರೀ ಕೌಶಾಂಬೀ|

ಅ.ವ್ಯ-"ಪ್ರಾಗ್ವೈವ್ಯತೋಣ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ವಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಅದರಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದದ್ದು' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಶಬ್ದವು

ದೇಶವಾಚಕವಾಗಿದ್ದರೆ, ಸಮರ್ಥವಾದ ತೃತೀಯಾಂತ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಅಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವವು.

ಉದಾ-ಕೌಶಾಂಬೀ:- (ಕುಶಾಂಬ ಎಂಬ ರಾಜನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ನಗರ) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾಂತವಾದ ಕುಶಾಂಬ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಕೌಶಾಂಬ ಎಂಬ ಪ್ರಾಥಮಿಕವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಣಿತ್ವದ ಕಾರಣದಿಂದ 'ಜೀಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಕೌಶಾಂಬೀ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ನಿವಾಸಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1060 ತಸ್ಯ ನಿವಾಸಃ 4-2-69।

ವೃತ್ತಿ-ಶಿಬೀನಾಂ ನಿವಾಸೋ ದೇಶೇ ಶೈಬಃ।

ಅ.ವೃ-“ಪ್ರಾಗ್ವೈತ್ಯೋಣ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ವಿತ್ಯಾಃ”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-‘ಅವನ ವಾಸ ಸ್ಥಳ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥಗಳಾದ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಅಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಶೈಬಃ-(ಶಿಬಿ ಕ್ಷತ್ರಿಯರ ವಾಸಸ್ಥಾನವಾದ ದೇಶವು) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಆದ ಮೇಲೆ ಶೈಬಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1061. ಅದೂರಭವಶ್ಚ 14-2-70।

ವೃತ್ತಿ-ವಿಧಿಶಾಯಾ ಅದೂರಭವಂ ನಗರಂ ವೈದಿಶಮ್।

ಪ.ಚ್ಛೇ-ಅದೂರಭವಃ, ಚಃ।

ಅ.ವೃ-“ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ವಿತ್ಯಾಃ”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-‘ಅದರ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ’ ಇರುವ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥವಾದ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಪದದ ನಂತರ ಅಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವವು.

ಉದಾ-ವೈದಿಶಮ್:- (ವಿಧಿಶಾ ನಗರದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ)-‘ವಿಧಿಶಾಯಾ ಅದೂರಭವಂ ನಗರಂ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಆದಿವೃದ್ಧಾದಿಗಳಿಂದ ವೈದಿಶಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

(ಜನಪದಾರ್ಥದಲ್ಲ ಲುಪ್ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1062. ಜನಪದೇ ಲುಪ್ 14-2-81

ವೃತ್ತಿ-ಜನಪದೇ ವಾಚ್ಯೇ ಚಾತುರರ್ಥಿಕಸ್ಯ ಲುಪ್

ಅರ್ಥ-ಜನಪದ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಚಾತುರರ್ಥಿಕ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಪ್ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಲುಪ್ ಇದ್ದಾಗ ಅಂಗವಚನ ನಿಯಾಮಕ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1063. ಲುಪಿ ಯುಕ್ತವದ್ಯುಕ್ತವಚನೇ 1-2-51

ವೃತ್ತಿ-ಲುಪಿ ಸತಿ ಪ್ರಕೃತಿವಲ್ಲಿಂಗವಚನೇ ಸ್ತಃ ಪಂಚಾಲಾನಾಂ ನಿವಾಸೋ ಜನಪದಃ ಪಂಚಾಲಾಃ ಕುರವಃ ಅಂಗಾಃ ವಂಗಾಃ | ಕಲಿಂಗಾಃ ||

ಅರ್ಥ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಲಿಂಗ ವಚನಗಳು ಪ್ರಕೃತಿ ಭೂತ ಪದಲಿಂಗ ವಚನಗಳಂತೆ ಇರುವುದು.

ಉದಾ-ಪಂಚಾಲಾಃ-(ಪಂಚಾಲವೆಂಬ ಕ್ಷತ್ರಿಯರಿಗೆ ವಾಸ ಸ್ಥಾನವಾಗಿರುವ ದೇಶವು)-'ಪಂಚಾಲಾನಾಮ್ ನಿವಾಸಃ' ಜನಪದಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ "ತಸ್ಯ ನಿವಾಸಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುವ ಅಣ್ ಗೆ "ಜನಪದೇ ಲುಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ರಿತಿಯಾಗಿ ಉಂಟಾಗುವ ಪಂಚಾಲ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಪಂಚಾಲ ಜನಪದ'ವೆಂದು ಅರ್ಥ. ಈ ಜನಪದ ರೂಪಾರ್ಥವು ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಇದ್ದರೂ ಪ್ರಕೃತಿ ಭೂತವಾದ ಪಂಚಾಲ ಶಬ್ದವು (ಪಂಚಾಲಾನಾಮ್ ಎಂಬುದು) ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಜನಪದವಾಚಕ ಶಬ್ದವು ಕೂಡಾ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗುವುದು ಹೀಗೆ 'ಕುರೂಣಾಂ ನಿವಾಸಃ ಜನಪದಃ' 'ಅಂಗಾನಾಮ್ ಜನಪದಃ ನಿವಾಸಃ' 'ವಂಗಾನಾಮ್ ಜನಪದಃ ನಿವಾಸಃ' 'ಕಲಿಂಗಾನಾಮ್ ನಿವಾಸಃ ಜನಪದಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಕುರವಃ, ಅಜ್ಞಾಃ, ವಜ್ಞಾಃ, ಕಲಿಜ್ಞಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ವರಣಾದಿಗಳ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಪ್ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1064. ವರಣಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ 14-2-82

ವೃತ್ತಿ-ಅಜನಪದಾರ್ಥಃ ಆರಂಭಃ | ವರಣಾನಾಮದೂರಭವಂ ನಗರಂ ವರಣಾಃ ಪ.ಚ್ಯೇ-ವರಣಾದಿಭ್ಯಃ, ಚ |

ಅ.ವ್ಯ-"ಜನಪದೇ ಲುಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಪ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ-ವರಣಾ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ಚಾತುರರ್ಥಿಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಲುಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಜನಪದಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯದ

ಲೋಪಮಾಡುವದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-ವರಣಾಃ-(ವರಣಾ ನದಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಪುರಾತನ ನಗರ)
'ವರಣಾನಾಮ್' ಅದೂರಭವಂ ನಗರಂ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ವರಣಾ+ಅಮ್
ಎಂಬಲ್ಲಿ "ಅದೂರಭವಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು,
ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತು-ಪ್ರಾತಿಪದಕಯೋಃ"
ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್
ಬಂದು "ಲುಪಿಯುಕ್ತವದ್ ವ್ಯಕ್ತಿವಚನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯುಕ್ತವದ್'
ಭಾವಬಂದು ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿಯೇ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನ ಬಂದು
ವರಣಾಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಚತುರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಡ್‌ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1065 ಕುಮುದ-ನಡ-ವೇತಸೇಭ್ಯೋ ಡ್‌ಮತುಪ್ | 4-2-871

ಪ.ಚ್ಛೇ-ಕುಮುದನಡವೇತಸೇಭ್ಯಃ, ಡ್‌ಮತುಪ್|

ಅ.ವೃ-"ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ವಿತಾಃ",
"ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಕುಮುದ, ನಡ ಮತ್ತು ವೇತಸ ಈ ಮೂರೂ ಸಮರ್ಥವಾದ ಸುಬಂತ್-
ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ನಂತರ ಚಾತುರರ್ಥಿಕ ಡ್‌ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ
ಮತ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. "ಟೀಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಿ'ಗೆ ಲೋಪ
ಮಾಡುವದಕ್ಕಾಗಿ ಡಿತ್ಕರಣ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

(ಮತುಹಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ಸ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1066. ಝಯಃ | 8-2-101

ವೃತ್ತಿ-ಝಯಂತಾತ್ ಮತೋರ್ಮಸ್ಯ ವಃ | ಕುಮುದ್ವಾನ್ | ನಡ್ವಾನ್ |

ಅ.ವ-ಮಾದುಪಧಾಯಾಶ್ಚ ಮತೋವೋಽಯವಾದಿಭ್ಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ
ಮತೋಃ ಮತ್ತು ವಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ-ಝಯ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ ವರ್ಣಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಮತುಪ್-ಪ್ರತ್ಯಯದ
ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವ್-ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಕುಮುದ್ವಾನ್ (ಬಿಳಿಕಮಲಗಳಿರುವ ದೇಶ)-"ಕುಮುದಾಃ ಸನ್ತಿ ಅಸ್ತಿನ್
ದೇಶೇ" ಎಂಬುದು ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. "ಕುಮುದನಡವೇತಸೇಭ್ಯೋ ಡ್‌ಮತುಪ್" ಎಂಬ
ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡ್‌ಮತುಪ್ (ಮತ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ
"ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು
ಕುಮುದ್+ಮತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಡಿತ್ಸ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಭ-ಸಂಜ್ಞೆ ಬಾರದೇ ಇದ್ದರೂ
"ಟೀಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಿ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ದ್-ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ

ಲೋಪಬಂದು ಕುಮುದ+ಮತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. “ಝಯಃ” ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್-ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಮ್-ಕಾರಕ್ಕೆ ವ್-ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಕುಮುದ+ವತ್=ಕುಮುದ್ವತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ‘ಸು’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ನುಮ್ ಆಗಮ ಬಂದು ‘ಹಲ್‌ಜ್ಞಾದಿ’ ಲೋಪ ಮಾಡಿ ತ್-ಕಾರಕ್ಕೆ “ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಕುಮುದ್ವಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ನಡ್ವಾನ್ (ಶರವೆಂಬ ದರ್ಭಗಳು ಬೆಳೆದಿರುವ ದೇಶ)-‘ನಡಾಃ ಸನ್ತಿ ಅಸ್ಮಿನ್ ದೇಶೇ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ನಡ+ಜಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, (ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ) “ಕುಮುದನಡವೇತಸೇಭ್ಯೋ ಡ್‌ಮತುಪ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡ್‌ಮತುಪ್ (ಮತ್) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು, ನಡ+ಮತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಡಿತ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞೆ ಬಾರದಿದ್ದರೂ ‘ಟೀಃ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಟಿ’ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಡ್-ಕಾರದ ನಂತರವಿರುವ ‘ಅ’ಕ+ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ ನಡ್+ಮತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ದ’ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ‘ಮತ್’ನಲ್ಲಿರುವ ಮ್-ಕಾರಕ್ಕೆ ವ್-ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ನಡ್+ವ್+ಅ+ತ್=ನಡ್ವತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ, ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು, ನುಮ್ ಆಗಮ ಬಂದು, ಹಲ್‌ಜ್ಞಾದಿ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ತ್-ಕಾರಕ್ಕೆ “ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪಬಂದು ನಡ್ವಾನ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಮತುಹಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ತ್ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1067. ಮಾದುಪಧಾಯಾಶ್ಚ ಮತೋವೋಽಯವಾದಿಭ್ಯಃ | ೩-೨-೨ |

ವೃತ್ತಿ-ಮವರ್ಣ-ಅವರ್ಣಾನ್ಯತ್-ಮವರ್ಣ-ಅವರ್ಣೋಪಧಾಚ್ಚ ಯವಾದಿ-ವರ್ಜಿತಾತ್ಪರಸ್ಯ ಮತಃ ಮಸ್ಯ ವಃ | ವೇತಸ್ವಾನ್ ||

ಪ.ಚ್ಛೇ-ಮಾತ್, ಉಪಧಾಯಾಃ, ಚ, ಮತೋಃ, ಅಯವಾದಿಭ್ಯಃ |

ಅರ್ಥ-ಮಕಾರಂತ, ಅಕಾರಂತ ಹಾಗೂ ಮ್-ಕಾರವನ್ನು ಉಪಧೆಯಾಗಿವುಳ್ಳ ಮತ್ತು ಅಕಾರವನ್ನು ಉಪಧೆಯಾಗಿವುಳ್ಳ ಈ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ನಂತರ ಇರುವ ಮ್-ಕಾರಕ್ಕೆ ವ್-ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ-ಆದರೆ ಯವಾದಿಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ-ವೇತಸ್ವಾನ್ (ಬಿದಿರುಗಳು ಬೆಳೆದಿರುವ ದೇಶ) ‘ವೇತಸಾಃ ಸನ್ತಿ ಅಸ್ಮಿನ್ ದೇಶೇ’ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ವೇತಸ+ಜಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಕುಮುದನಡವೇತಸೇಭ್ಯೋ ಡ್‌ಮತುಪ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡ್‌ಮತುಪ್ (ಮತ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ

ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ವೇತಸ್+ಮತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಡಿತ್ವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞೆ ಬಾರದಿದ್ದರೂ 'ಟೇಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಿ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಸ' ಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿ ಅ-ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ವೇತಸ್+ಮತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ ನ 'ಮ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವ್-ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ವೇತಸ್+ಮತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ನುಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಹಲ್‌ಜ್ಯಾದಿ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ, ತ್-ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸಂಯೋಗಾನ್ವಸ್ಯಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ವೇತಸ್ತಾನ್ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಚಾತುರರ್ಥಿಕದಲ್ಲ ಡ್ವಲಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1068. ನಡಶಾದಾಡ್‌ಡ್ವಲಜ್ |4-2-88|

ವೃತ್ತಿ-ನಡ್ವಲಃ | ಶಾದ್ವಲಃ|

ಪ.ಚ್ಛೇ-ನಡಶಾದಾತ್, ಡ್ವಲಜ್|

ಅ.ವ್ಯ:-“ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ವಿತೀಃ”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:-ನಡ ಮತ್ತು ಶಾದ ಈ ಸಮರ್ಥ ಸುಬಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ನಂತರ ಚಾತುರರ್ಥಿಕ ಡ್ವಲಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ವಲ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಡಿತ್-ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಟಿ'ಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ನಡ್ವಲಃ (ಶರವೆಂಬ ದರ್ಭಗಳು ಬೆಳೆದಿರುವ ದೇಶ) 'ನಡಾಃ ಸನ್ವಿ ಅಸ್ಮಿನ್ ದೇಶೇ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ನಡ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಡ್ವಲಜ್(ವಲ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದಮೇಲೆ “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್-ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು, ನಡ+ವಲ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಡಿತ್ವ'ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಆದರೂ 'ಟೇಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಿ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಡ್-ಕಾರದ ನಂತರ ಇರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಲೋಪ'ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ನಡ್+ವಲ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ನಡ್ವಲಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಶಾದ್ವಲಃ (ಹುಲ್ಲುಗಾವಲು): 'ಶಾದಾಃ ಸನ್ವಿ ಅಸ್ಮಿನ್ ದೇಶೇ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಶಾದ+ಜಸ್ ಎಂಬ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡ್ವಲಜ್(ವಲ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್-ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಶದ+ವಲ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಡಿತ್ವವಿದ್ದರೂ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಾರದಿದ್ದರೂ 'ಟೇಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಿ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಡ' ಕಾರದ ನಂತರವಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಶಾದ್+ವಲ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸುಬಂತಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಶಾದ್ವಲಃ ಎಂದು

ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಚತುರರ್ಥದಲ್ಲ ವಲಜ್ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1069. ಶಿಖಾಯಾ ವಲಜ್ |4-2-89| ಶಿಖಾವಲಃ|

ವೃತ್ತಿ-ಶಿಖಾವಲಃ|

ಇತಿ ಚಾತುರರ್ಥಿಕಾಃ || 47 ||

ಪ.ಚ್ಛೇ:-ಶಿಖಾಯಾಃ, ವಲಜ್|

ಅ.ವೃ-“ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಧಿತಾಃ”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ -‘ಶಿಖಾ’ ಎಂಬ ಸಮರ್ಥ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಚಾತುರರ್ಥಿಕ ವಲಜ್ (ವಲ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಶಿಖಾವಲಃ (ನವಿಲು) ‘ಶಿಖಾಃ ಸನ್ತಿ ಅಸ್ಮಿನ್ ಸಃ’ ಎಂಬುದು ಲೌಖಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ ಶಿಖಾ+ಜಸ್ ಎಂಬ ಅಲೌಖಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವಲಜ್(ವಲ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ “ಸುಮೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್-ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು, ಶಿಖಾವಲ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತಮಾಡಿದಾಗ ಶಿಖಾವಲಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಚಾತುರರ್ಥಿಕ (47) ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಪ್ರಕರಣ 48-ಶೈಕ್ಷಿಕಾಃ

(ಸೂತ್ರ 1070-1111)

(ಶೇಷಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1070. ಶೇಷೇ4-2-921

ವೃತ್ತಿ-ಅಪತ್ಯಾದಿ ಚತುರರ್ಥ್ಯನ್ತಾತ್ ಅನ್ಯೋಽರ್ಥಃ ಶೇಷಃ, ತತ್ರ ಅಣಾದಯಃ ಸ್ತುಃ ಚಕ್ಷುಷಾ ಗೃಹ್ಯತೇ ಚಾಕ್ಷುಷಂ ರೂಪಮ್ | ಶ್ರಾವಣಃ ಶಬ್ದಃ ಚಿಪನಿಷದಃ ಪುರುಷಃ | ದೃಷದಿ ಪಿಷ್ಪಾಃ ದಾರ್ಷದಾಃ ಸಕ್ತವಃ ಚತುರ್ಭಿಃ ಉಹ್ಯಂ ಚಾತುರಂ ಶಕಟಮ್ | ಚತುರ್ದಶ್ಯಾಂ ದೃಶ್ಯತೇ ಚಾತುರ್ದಶಂ ರಕ್ಷಃ | 'ತಸ್ಯ ವಿಕಾರಃ' ಇತ್ಯತಃ ಪ್ರಾಕ್ ಶೇಷಾಧಿಕಾರಃ |

ಅ.ವೃ-“ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ವಿತಾಃ”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ. ಪ್ರಾಗ್ವೈವ್ಯತೋಽನ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ-ಶೇಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಚಾತುರರ್ಥಿಕ ವರೆಗಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದವು ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಅರ್ಥ-ಶೇಷ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಅನ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಚಾಕ್ಷುಷಂ (ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುವ (ರೂಪ)-‘ಚಕ್ಷುಷಾ ಗೃಹ್ಯತೇ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ, ಚಕ್ಷುಷ್+ಟಾ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸುಪ್’ ಗೆ ‘ಲುಕ್’ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಚಕ್ಷುಷ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಸು ಗೆ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಬಂದು “ಅಮಿಪೂರ್ವಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವ ರೂಪ ಬಂದು ಚಾಕ್ಷುಷಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಶ್ರಾವಣಃ (ಕಿವಿಯಿಂದ ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುವಂತಹದು(ಶಬ್ದ)-‘ಶ್ರವಣೇನ ಗೃಹ್ಯತೇ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ, ಶ್ರವಣ+ಟಾ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಶ್ರವಣ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಣಿತ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಶ್ರವಣ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ‘ಅ’ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಶ್ರಾವಣ್+ಅ= ಶ್ರಾವಣ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಶ್ರಾವಣಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಔಪನಿಷದಃ (ಉಪನಿಷತ್ತಿನಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವ ಪುರುಷನು)-‘ಉಪನಿಷದಿ ಜ್ಞಾತಃ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ಉಪನಿಷದ್+ಜಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಉಪನಿಷದ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಣಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ “ತದ್ವಿತೇಷ್ಟಚಾಮಾದೇಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ‘ಉ’ ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ‘ಜಿ’ಕಾರ ಬಂದು ಔಪನಿಷದ್+ಅ= ಔಪನಿಷದ ಎಂದು ಇರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಔಪನಿಷದಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ದಾರ್ಷದಾಃ (ಕಲ್ಲಿನ ಬಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಪುಡಿಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ)-‘ದೃಷದಿ ಪಿಷ್ಟಾಃ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ದೃಷದಿ+ಜಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೃಷದ್ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಆದಿವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ದಾರ್ಷದ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಜಸ್ ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ದಾರ್ಷದಾಃ (ಸಕ್ತವಃ) ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:-ಚಾತುರಂ (ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಕುದುರೆಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ವೃಕ್ಷಗಳಿಂದ ಒಯ್ಯಲ್ಪಡುವ ಪಲ್ಲಕ್ಕಿ)-‘ಚತುರ್ಭಿಃ ಉಹೃತೇ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ಚತುರ್+ಭಿಃ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಚತುರ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಣಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಚಾತುರ್+ಅ=ಚಾತುರ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಚಾತುರಂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. (ಚಾತುರಮ್ ಶಕಟಮ್).

ಉದಾ-ಚಾತುರ್ದಶಂ (ಚತುರ್ದಶಿವಸದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ (ರಾಕ್ಷಸನು))-‘ಚತುರ್ದಶಾಮ್ ದೃಶ್ಯತೇ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ಚತುರ್ದಶೀ+ಜಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಚತುರ್ದಶೀ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಣಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಚಾತುರ್ದಶೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಭ-ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಂತ್ಯ ‘ಈ’ ಕಾರಕ್ಕೆ “ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಚಾತುರ್ದಶ್+ಅ= ಚಾತುರ್ದಶ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಚಾತುರ್ದಶಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂತ್ರನಿಃ

ಶೈಷಿಕಾತ್ ಮತುಬರ್ಥೀಯಾತ್ ಶೈಷಿಕೋ ಮತುಬರ್ಥಿಕಃ|
ಸ್ವರೂಪಃ ಪ್ರತ್ಯಯೋನೇಷ್ಠಃ ಸನ್ನನ್ತಾತ್ ನ ಸನ್ ಇಷ್ಟತೇ. ||

ಶೈಷಿಕ ಪ್ರತ್ಯಯದ ನಂತರ ಅದೇ ರೂಪವುಳ್ಳ ಶೈಷಿಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಇಂತಹ ಮತುಪ್-ಅರ್ಥೀಯ ಪ್ರತ್ಯಯದ ನಂತರ ಮತ್ತೆ ಅದೇ ರೂಪವುಳ್ಳ ಮತುಬರ್ಥೀಯ ರೂಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ನಂತರ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ

(ಶೇಷಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಫ-ಖ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1071. ರಾಷ್ಟ್ರವಾರಪಾರಾತ್ ಫಖೌ |4-2-93|

ವೃತ್ತಿ-ಆಭ್ಯಾಂ ಕ್ರಮಾತ್ ಫಖೌ ಸ್ತಃ ಶೇಷೇ ರಾಷ್ಟ್ರೇ ಜಾತಾದಿಃ | ರಾಷ್ಟ್ರೀಯಃ | ಅವಾರಪಾರೀಣಃ |

ವಾರ್ತಿಕಮ್-ಅವಾರಪಾರಾತ್ ವಿಗೃಹೀತಾದಪಿ ವಿಪರೀತಾಚ್ಛೇತಿ ವಕ್ರವ್ಯಂ | ಅವಾರಪಾರೀಣಃ | ಪಾರಾವಾರೀಣಃ |

ಇಹ ಪ್ರಕೃತಿ ವಿಷೇಷಾತ್ ಘಾದಯಃ ಟು-ಟುಲನ್ತಾಃ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ ಉಚ್ಚನ್ತೇ, ತೇಷಾಂ ಜಾತಾದಯಃ ಅರ್ಥ ವಿಶೇಷಾಃ ಸಮರ್ಥವಿಭಕ್ತಯಶ್ಚ ವಕ್ಷ್ಯನ್ತೇ.

ಅ.ವೃ-“ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಗತಾಃ”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಮತ್ತು “ಶೇಷೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:-ಶೇಷ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರ ಮತ್ತು ಅವಾರಪಾರ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಕ್ರಮವಾಗಿ ‘ಫ’ ಮತ್ತು ‘ಖ’ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ರಾಷ್ಟ್ರ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ‘ಫ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಮತ್ತು ಅವಾರಪಾರ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ‘ಖ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತವೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಅನುಬಂಧಗಳು ಇಲ್ಲ. ಈ ‘ಫ’ ಮತ್ತು ‘ಖ’ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಮೇಲೆ “ಆಯನೇಯೀನೀಯಯಃ ಫಥಖಿಭಫಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿನಾಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಫ’ ಮತ್ತು ‘ಖ’ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ‘ಇಯ್’ ಮತ್ತು ‘ಈನ್’ ಆದೇಶಗಳು ಬಂದು ಇಯ್+ಅ=ಇಯ ಮತ್ತು ಈನ್+ಅ=ಈನ್ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ. ರಾಷ್ಟ್ರ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ‘ಫ’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ರಾಷ್ಟ್ರ+ಇಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರಾಷ್ಟ್ರ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅ-ಕಾರಕ್ಕೆ “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ರಾಷ್ಟ್ರ+ಇಯ= ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ:-ಅವಾರಪಾರಾತ್ ವಿಗೃಹೀತಾದಪಿ ವಿಪರೀತಾಚ್ಛೇತಿ ವಕ್ರವ್ಯಮ್ |

ಅವಾರಪಾರೀಣಃ | ಪಾರಾವಾರೀಣಃ |

ಅರ್ಥ:-ಅವಾರಪಾರ ಶಬ್ದವು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದಾಗ (ಅವಾರ ಮತ್ತು ಪಾರ ಎಂದಾದಾಗ) ಮತ್ತು ಪಾರ ಶಬ್ದ ಮೊದಲು ಬಂದು ಅವಾರ ಶಬ್ದವು ಅದರ ಹಿಂದಿದ್ದಾಗಲೂ (ಅವಾರಪಾರ) ‘ಖ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಇದರಿಂದ “ರಾಷ್ಟ್ರವಾರ ಪಾರಾತ್ ಫಖೌ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ರಾಷ್ಟ್ರಿಯಃ-(ರಾಷ್ಟ್ರದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ) 'ರಾಷ್ಟ್ರೇ ಜಾತಾದಿ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ರಾಷ್ಟ್ರ+ಜಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. "ರಾಷ್ಟ್ರವಾರ ಪಾರಾತ್ ಘಾತೋ" ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಘ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು, ರಾಷ್ಟ್ರ+ಘ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ "ಆಯನೇಯೇನೀಯಯಃ ಫಥಖಭಫಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿನಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘ್-ಗೆ ಇಯ್ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ರಾಷ್ಟ್ರ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ರಾಷ್ಟ್ರಾಟ್+ಇಯ್= ರಾಷ್ಟ್ರಿಯ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ರಾಷ್ಟ್ರಿಯಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಅವಾರಪಾರೀಣಃ-(ಅವಾರಪಾರಂಗತಃ ಅಥವಾ ಅವಾರಪಾರೇ ಭವಃ)- 'ಅವಾರಪಾರ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಖ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ ಈನ್ ಆದೇಶವು ಬಂದು, 'ನ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವವು ಬಂದು ಅವಾರಪಾರೀಣಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ-

ಅವಾರಪರಾತ್ ವಿಗೃಹೀತಾದಪಿ ವಿಪರೀತಾಜ್ಞೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್ |

ಅವಾರೀಣಃ | ಪಾರೀಣಃ | ಪಾರಾವಾರೀಣಃ |

ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅವಾರಪಾರ ಶಬ್ದವು ಅವಾರ ಮತ್ತು ಪಾರ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸವು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಭಾಗ ಮಾಡಿದಾಗ ಬರುವ ಅವಾರ ಮತ್ತು ಪಾರ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಈ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಹಿಂದೆ-ಮುಂದೆ ಮಾಡಿದಾಗ ಉಂಟಾದ ಪಾರಾವಾರ ಶಬ್ದದ ನಂತರವು ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಈ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಖ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಾಗ, ಅವಾರೀಣಃ (ಈಕಡೆ ದಂಡೆಗೆ ಸೇರಿದವನು), ಪಾರೀಣಃ (ಆಕಡೆ ದಂಡೆಗೆ ಸೇರಿದವನು), ಪಾರಾವಾರೀಣಃ (ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನು) ಎಂಬ ಪದಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಮೊದಲು "ವಿಭಾಷಾಪೂರ್ವಾಹ್ಲಾಪರಾಹ್ಲಾಭ್ಯಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ ಇರುವ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ರಾಷ್ಟ್ರಾದಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ನಂತರ ಶೇಷಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಧಿಸಲಾಗುತ್ತವೆ. ಇವು ಯಾವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ, ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಯಾವ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರಬೇಕು ಎಂಬ ಸಂದೇಹವು ಉಂಟಾಗುವುದು. ಈ ಸಂದೇಹವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವರದರಾಜರು ಹೀಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ವಿವರಣೆ-ಇಹ ಪ್ರಕೃತಿ ವಿಷೇಷಾತ್ ಘಾದಯಃ ಟ್ಯು-ಟ್ಯುಲನ್ತಾಃ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ ಉಚ್ಚನ್ತೇ, ತೇಷಾಂ ಜಾತಾದಯಃ ಅರ್ಥವಿಶೇಷಾಃ ಸಮರ್ಥವಿಭಕ್ತಿಯಶ್ಚ ವಕ್ಷ್ಯಂತೇ. ಮೇಲೆ ಸೂಚಿಸಿದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮೇಲಿನ ಸೂತ್ರಗಳು ಅರ್ಥ ವಿಶೇಷ ಮತ್ತು ವಿಭಕ್ತಿ

ವಿಶೇಷ ಸಾಕಾಜ್ಜಗಳಾಗಿವೆ. ಹಾಗೆಯೇ “ತತ್ರ ಜಾತಃ” ಮೊದಲಾದ ಮುಂಬರುವ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಜಾತತತ್ವಾದಿ-ಅರ್ಥವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ‘ಸಪ್ತಮ್ಯಾದಿ’ ವಿಭಕ್ತಿವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಯಾವುದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಯಾವುದು ಎಂಬ ಸಂಶಯವು ಬರುವುದು. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಥ ವಿಭಕ್ತಿ ಸಾಪೇಕ್ಷಗಳಾದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಾಯಾದಿ ಸಾಪೇಕ್ಷಗಳಾದ ‘ತತ್ರಜಾತ’ ಮೊದಲಾದ ಉತ್ತರ ಸೂತ್ರಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಏಕವಾಕ್ಯತ್ವವನ್ನು ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಾದಂತ್ಯ ರಾಷ್ಟ್ರಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಇತ್ಯಾದಿ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಘಾದಿ-ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವವು. ರಾಷ್ಟ್ರಾದಿ ಭಿನ್ನಗಳಾದ ಪ್ರಕೃತಿ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಜಾತಾದ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಮೊದಲಾದ ಸಾಧಾರಣ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವವು.

(ಶೇಷಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯ-ಖಿಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1072 ಗ್ರಾಮಾದ್ಯಖಿಷ್ ||4-2-94||

ವೃತ್ತಿ-ಗ್ರಾಮ್ಯ ಗ್ರಾಮೀಣ ||

ಪ.ಚ್ಛಿ:-ಗ್ರಾಮಾತ್, ಯ-ಖಿಷ್ |

ಅ.ವೃ-“ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಧಿತಾಃ”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಮತ್ತು “ಶೇಷೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಗ್ರಾಮ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಶೇಷಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಯ’ ಮತ್ತು ‘ಖಿಷ್’ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಖಿಷ್-ನಲ್ಲಿ ‘ಖಿ’ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಗ್ರಾಮ್ಯಃ-(ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಅಥವಾ ಜನಿಸಿದ)-‘ಗ್ರಾಮ್ಯೇಜಾತಃ ಭವಃ ವಾ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಗ್ರಾಮ+ಜಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಯ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ ಬರುವ ಸುಪ್-ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಗ್ರಾಮ+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ‘ಗ್ರಾಮ’ದಲ್ಲಿರುವ ‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ‘ಅ’ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಗ್ರಾಮ್+ಯ=ಗ್ರಾಮ್ಯ ಎಂಬುದು ಸುಬಂತವಾದಾಗ ಗ್ರಾಮ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಗ್ರಾಮೀಣಃ (ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಅಥವಾ ಜನಿಸಿದ)-‘ಗ್ರಾಮೇಜಾತಾದಿ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಗ್ರಾಮ +ಜಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಖಿಷ್ (ಖಿ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್-ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು, ಗ್ರಾಮ +ಖಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. “ಆಯನೇಯೇನೀಯಯಃ ಫಥಖಿಫಘಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿನಾಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಖಿ’ ಗೆ ‘ಈನ್’ ಆದೇಶ ಬಂದು ‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ‘ಅ’ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಗ್ರಾಮ್+ಈನ್= ಗ್ರಾಮೀನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ನ್-ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬಂದು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಗ್ರಾಮೀಣಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಶೇಷಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಡಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1073 ನದ್ಯಾದಿಭ್ಯೋ ಡಕ್ ||4-2-97||

ವೃತ್ತಿ-ನಾದೇಯಮ್ | ಮಾಹೇಯಮ್ | ವಾರಾಣಸೇಯಮ್ ||

ಪ.ಚ್ಚೇ-ನದ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ, ಡಕ್

ಅ.ವೃ-ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್, ತದ್ವಿತಾಃ, ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ ಮತ್ತು ಶೇಷೇ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ನದಿ ಮೊದಲಾದ ಗಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಸಮರ್ಥವಾದ ಸುಬಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಜೊತೆಗೆ ಶೇಷಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಡಕ್ (ಥ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ನಾದೇಯಮ್ (ನದಿಯಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಅಥವಾ ಜನಿಸುವ)-'ನದ್ಯಾಂ ಜಾತಾದಿ' ಎಂದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. ನದಿ+ಜಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. "ನದ್ಯಾದಿಭ್ಯೋ ಡಕ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಥ' ಆದೇಶ ಬಂದು ನದಿ+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆಯನೇಯೀನೀಯಯಃ ಫಥಖಿಫಘಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿನಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡ-ಗೆ ಏಯ್ ಆದೇಶ ಬಂದು, ನದೀ+ಏಯ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಕಿತಿಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ನಾದ್+ಏಯ್= ನಾದೇಯ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಸು ಗೆ 'ಅಮ್' ಆದೇಶಬಂದು ಪೂರ್ವರೂಪ ಮಾಡಿದಾಗ ನಾದೇಯಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಮಾಹೇಯಮ್ (ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಅಥವಾ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸುವ)-'ಮಹ್ಯಾಂ ಜಾತಾದಿ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಮಹೀ+ಜಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. "ನದ್ಯಾದಿಭ್ಯೋ ಡಕ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಕ್ (ಥ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಮಹೀ+ಥ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಆಯನೇಯೀನೀಯಯಃ ಫಥಖಿಫಘಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿನಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಥ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅದರಲ್ಲಿರುವ 'ಡ್' ಗೆ ಏಯ್ ಆದೇಶ ಬಂದು, ಮಹೀ+ಏಯ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಕಿತಿಚ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಮಾಹ್+ಏಯ್= ಮಾಹೇಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದಕ್ಕೆ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಸು-ಗೆ ಅಮ್ ಆದೇಶಬಂದು ಮಾಹೇಯಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ವಾರಾಣಸೇಯಮ್ (ವಾರಣಾಸಿಯಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಅಥವಾ ಜನಿಸಿದ)-ವಾರಣಾಸ್ಯಾಮ್ ಜಾತಾದಿ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ವಾರಾಣಸೀ+ಜಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ನದ್ಯಾದಿಭ್ಯೋ ಡಕ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಕ್ (ಥ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ"

ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪ ವಾದಮೇಲೆ ವಾರಾಣಸೀ+ಠ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. “ಆಯನೇಯೀನೀಯೀಯಃ ಫಠಖಿಭಫಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿನಾಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಠ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅದರಲ್ಲಿರುವ ಠ್ ಗೆ ಏಯ್ ಆದೇಶ ಬಂದು, ವಾರಾಣಸೀ+ಏಯ್+ಅ=ವಾರಾಣಸೀ+ಏಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ‘ಈ’ ಕಾರಕ್ಕೆ “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ವಾರಾಣಸ್+ಏಯ=ವಾರಾಣಸೇಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ‘ಸು’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಸು-ಗೆ ಅಮ್ ಆದೇಶಬಂದು ವಾರಾಣಸೇಯಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಶೀರ್ಷಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತ್ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1074. ದಕ್ಷಿಣಾಪಶ್ಚಾತ್ ಪುರಸ್ತತ್ ||4-2-98||

ವೃತ್ತಿ-ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯಃ |ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಃ| ಪೌರಸ್ತ್ಯಃ||

ಪ.ಚ್ಛೇ.-ದಕ್ಷಿಣಾಪಶ್ಚಾತ್, ಪುರಸ್ತಃ, ತ್ಯಕ್ ||

ಅ.ವೃ-“ಪ್ರತ್ಯಯಃ,” “ಪರಶ್ಚ,” “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಧಿತಾಃ” ಮತ್ತು “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಮತ್ತು “ಶೇಷೇ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ದಕ್ಷಿಣಾ, ಪಶ್ಚಾತ್ ಮತ್ತು ಪುರಸ್ ಈ ಮೂರು ಅವ್ಯಯಗಳ ನಂತರ ಶೇಷಿಕ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ತ್ಯಕ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ‘ತ್ಯಕ್’ ನಲ್ಲಿ ‘ತ್ಯ’ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ‘ಕಿತ್’ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ “ಕಿತಿಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯಃ (ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಉಂಟಾಗುವ ಅಥವಾ ಜನಿಸಿದ) ‘ದಕ್ಷಿಣಾ ಭವಃ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ದಕ್ಷಿಣಾ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ತ್ಯಕ್’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ದಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಃ (ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಉಂಟಾಗುವ ಅಥವಾ ಜನಿಸಿದ)-‘ಪಶ್ಚಾತ್ ಭವಃ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪಶ್ಚಾತ್ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ತ್ಯಕ್’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಸುಪ್’ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಪಶ್ಚಾತ್+ತ್ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪೌರಸ್ತ್ಯಃ (ಮೊದಲು ಅಥವಾ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಅಥವಾ ಜನಿಸಿದ)-‘ಪುರೋ ಭವಃ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪುರಸ್ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ತ್ಯಕ್(ತ್ಯ)’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ

ಮೇಲೆ ಪುರಸ್+ತ್ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪೌರಸ್ತ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ

(ಶೇಷಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1075. ದ್ಯುಪ್ರಾಗಪಾಗುದಕ್ರತೀಚೋ ಯತ್|| 4-2-10||

ವೃತ್ತಿ-ದಿವ್ಯಮ್ ಪ್ರಾಚ್ಯಮ್ ಅಪಾಚ್ಯಮ್ ಉದೀಚ್ಯಮ್ | ಪ್ರತೀಚ್ಯಮ್||

ಪ.ಚ್ಯೇ-ದ್ಯುಪ್ರಾಗಪಾಗುದಕ್ರತೀಚಃ, ಯತ್ |

ಅ.ವ್ಯ-"ಪ್ರತ್ಯಯಃ," "ಪರಶ್ಚ", "ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" ಮತ್ತು "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ದಿವ್, ಪ್ರಾಚ್ಯ್, ಅಪಾಚ್ಯ್, ಉದೀಚ್ಯ್ ಮತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಚ್ಯ್ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಶೈಷಿಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಯತ್ (ಯ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ದಿವ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಶಬ್ದಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪ್ರ,ಅಪ,ಉತ್ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿ ಈ ಉಪಸರ್ಗಗಳನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ಅಜ್ಞಾ-ಧಾತುವಿನಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ದಿವ್ಯಮ್ (ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಅಥವಾ ಜನಿಸಿದ) 'ದಿವಿ ಜಾತಾದಿ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ದಿವ್+ಜಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯತ್(ಯ)' ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ, "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ದಿವ್+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇತಿ,ಣಿತ್ ಮತ್ತು ಕಿತ್‌ಗಳಾಗಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಲಾದಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕ ಇ-ಕಾರ ಅ-ಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ 'ದಿವ್ಯ' ಎಂದು ರೂಪವು ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸು-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಪೂರ್ವರೂಪವಾದ ಮೇಲೆ ದಿವ್ಯಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪ್ರಾಚ್ಯಮ್ (ಪೂರ್ವ ದಿಕ್ಕು ಅಥವಾ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಅಥವಾ ಜನಿಸಿದ)-'ಪ್ರಾಚಿ ಜಾತಾದಿ, ದಿವಿ ಜಾತಾದಿ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಾಚ್+ಜಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್ (ಯ) ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾಚ್+ಯ=ಪ್ರಾಚ್ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಆದಿವೃದ್ಧಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ಪ್ರಾಚ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವು ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸು-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಪೂರ್ವರೂಪವಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾಚ್ಯಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಪಾಚ್ಯಮ್,

ಉದೀಚ್ಯಮ್ ಮತ್ತು ಪ್ರತೀಚ್ಯಮ್ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಶೇಷಾರ್ಥದಲ್ಲ ತ್ಯಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1076 ಅವ್ಯಯಾತ್ಯಪ್ ||4-2-104||

ವಾ.1 || ಅಮೇಹ-ಕ್ಷ-ತಸಿ-ತ್ರೇಭ್ಯ ಏವ ಅಮಾತ್ಯಃ ಇಹತ್ಯಃ ಕ್ಷತ್ಯಃ | ತತಸ್ತ್ಯಃ | ತತ್ರತ್ಯಃ||

ವಾ.2 || ತ್ಯಬ್ಬೇರ್ಧ್ರುವ ಇತಿ ವಕ್ರವ್ಯಮ್| ನಿತ್ಯಃ |

ಪ.ಚ್ಛೇ-ಅವ್ಯಯಾತ್, ತ್ಯಪ್ |

ಅ.ವ್ಯ-“ಪ್ರತ್ಯಯಃ,” “ಪರಶ್ಚ,” “ಜ್ಯಾಪ್ಪಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ವಿತಾಃ” ಮತ್ತು “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಮತ್ತು “ಶೇಷೇ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಅವ್ಯಯಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ತ್ಯಪ್(ತ್ಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲಾ ಅವ್ಯಯಗಳ ನಂತರ ತ್ಯಪ್(ತ್ಯ) ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು, ಆದರೆ ಅದನ್ನು ಈ ಕೆಳಗಿನ ಮೊದಲನೇಯ ವಾರ್ತಿಕವು ಸೀಮಿತಗೊಳಿಸಿದೆ.

ವಾ.1 || ಅಮೇಹ-ಕ್ಷ-ತಸಿ-ತ್ರೇಭ್ಯ ಏವ ಅಮಾತ್ಯಃ ಇಹತ್ಯಃ ಕ್ಷತ್ಯಃ | ತತಸ್ತ್ಯಃ | ತತ್ರತ್ಯಃ||

ಈ ವಾರ್ತಿಕದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಅವ್ಯಯಗಳಿಗೂ ತ್ಯಪ್(ತ್ಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದೇ ಕೆವಲ ಅಮಾ, ಇಹ, ಕ್ಷ, ತಸಿಲ್-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಮತ್ತು ತ್ರಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಅವ್ಯಯಗಳ ನಂತರ ಮಾತ್ರವೇ ತ್ಯಪ್(ತ್ಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಬೇರೆಕಡೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ-ಅಮಾತ್ಯಃ (ಅಮಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಜೊತೆಗೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ-ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಮಂತ್ರಿ ಮೊದಲಾದವರು ಎಂದರ್ಥ) ‘ಅಮಾ (ಸಹ) ವರ್ತತೇ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ಅಮಾ ಎಂಬುದು ಅವ್ಯಯ ಮತ್ತು ಅದೇ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ್ಯಪ್(ತ್ಯ)ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ (ಆದಿ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ಭ ಸಂಜ್ಞಿಕ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ). ಸು-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಅಮಾತ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾ.2 || ತ್ಯಬ್ಬೇರ್ಧ್ರುವ ಇತಿ ವಕ್ರವ್ಯಮ್| ನಿತ್ಯಃ |

‘ನಿ’ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯದ ಮೇಲೆ ತ್ಯಪ್(ತ್ಯ)ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ನಿ+ತ್ಯ= ನಿತ್ಯ ಎಂದಾದಮೇಲೆ ಸು-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ನಿತ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. (ಯಾವಾಗಲೂ ಅಥವಾ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಎಂದು ಅರ್ಥ).

(ವೃದ್ಧಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1077. ವೃದ್ಧಿಯರ್ಥಸ್ಯಾಣಾಮಾದಿಸ್ತದ್ವೃದ್ಧಮ್ ||1-1-73||

ವೃತ್ತಿ-ಯಸ್ಯ ಸಮುದಾಯಸ್ಯಾಚಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಆದಿವೃದ್ಧಿಸ್ತದ್ವೃದ್ಧಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್||

ಪ.ಚ್ಛೇ.-ವೃದ್ಧಿಃ, ಯಸ್ಯ, ಅಜಾಂ, ಆದಿಃ, ತತ್ ಮತ್ತು ವೃದ್ಧಂ ।

ಅರ್ಥ-ಯಾವ ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಅಜ್ಗಳಲ್ಲಿ ಆದಿ ಅಜ್ ಇರುವುದೋ ಅದು ವೃದ್ಧಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಅಂದರೆ ಆ, ಐ ಅಥವಾ ಔ ಗಳಾಗುವವೋ ಆಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ವೃದ್ಧಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಮೇಲೆ ಪಾಣಿನಿಯವರು ಆ ವೃದ್ಧ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ತಮ್ಮ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ-ಬೇರೆ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಇದೇ ಅದರ ಪ್ರಯೋಜನ.

(ತೃದಾದಿಗಳಿಗೆ ವೃದ್ಧಸಂಜ್ಞೆ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1078. ತೃದಾದೀನಿ ಚ ||1-1-74||

ವೃತ್ತಿ-ವೃದ್ಧ ಸಂಜ್ಞಾನಿ ಸ್ತುಃ||

ಅರ್ಥ-ಸರ್ವವಾದಿ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ತೃದಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ವೃದ್ಧಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಶೇಷಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1079-ವೃದ್ಧಾಂಶಃ || 4-2-114||

ವೃತ್ತಿ-ಶಾಲೀಯಃ । ಮಾಲೀಯಃ|| ತದೀಯಃ||

ವಾ || ವಾ ನಾಮಧೇಯಸ್ಯ ವೃದ್ಧಸಂಜ್ಞಾ ವಕ್ತವ್ಯಾ ದೇವದತ್ತೀಯಃ , ದೈವದತ್ತಃ||

ಪ.ಚ್ಛೇ.-ವೃದ್ಧಾತ್, ಭಃ|

ಅ.ವೃ-“ಪ್ರತ್ಯಯಃ,” “ಪರಶ್ಚ,” “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್,” “ತದ್ವಿತಾಃ” ಮತ್ತು “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಮತ್ತು “ಶೇಷೇ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ವೃದ್ಧಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಸುಬಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ಮೇಲೆ ಶೈಷಿಕಾರ್ಥಾದಲ್ಲಿ ‘ಭ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಭ’ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಭ್-ಗೆ “ಆಯನೇಯೀನೀಯಯಃ ಫಥಖಭಫಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿನಾಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಈಯ್’ ಆದೇಶ ಬಂದು ಈಯ್+ಅ=ಈಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಶಾಲೀಯಃ (ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ ಅಥವಾ ಜನಿಸಿದ): ‘ಶಾಲಾಯಾಂ ಜಾತಾದಿ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಶಾಲಾ+ಜಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಶಾಲಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೇ ಅಜ್ ಆದ ಆಕಾರವು ವೃದ್ಧಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ “ವೃದ್ಧಿಯ್ಯಸ್ಯಾಚಾಮಾದಿಸ್ಸದ್ವೃದ್ಧಮ್” ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಭ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ “ಸುಷೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್-ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು, ಶಾಲಾ+ಭ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಭ-ನಲ್ಲಿರುವ ಭ್-ಗೆ “ಆಯನೇಯೀನೀಯಯಃ ಫಥಖಭಫಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿನಾಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಈಯ್’ ಆದೇಶ ಬಂದು ಶಾಲಾ+ಈಯ್+ಅ=ಶಾಲಾ+ಈಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ‘ಭ’

ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಂತ್ಯ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಶಾಲ್+ಈಯ=ಶಾಲೀಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸು ಸೇರಿಸಿದರೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಶಾಲೀಯಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಮಾಲೀಯಃ (ಮಾಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ನೂಲು ಮೊದಲಾದ)-ಈ ಶಬ್ದವು ಮೇಲಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಲಾಗಿಲ್ಲ.

ಉದಾ-ತದೀಯಃ (ಅವನದ್ದು) 'ತಸ್ಯ ಅಯಂ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ತದ್+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಈ ಶಬ್ದವು ತ್ಯದಾದಿ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ "ತ್ಯದಾದೀನಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ತದ್+ಈಯ್+ಅ= ತದೀಯ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಸುಬಂತವಾದಾಗ ತದೀಯಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾ || ವಾ ನಾಮಧೇಯಸ್ಯ ವೃದ್ಧಸಂಜ್ಞಾ ವಕ್ತವ್ಯಾ

ಉದಾ-ದೇವದತ್ತೀಯಃ, ದೈವದತ್ತಃ||

ಅರ್ಥ-ನಾಮವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ವೃದ್ಧಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ದೇವದತ್ತ ಎಂಬ ನಾಮವಾಚಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ವೃದ್ಧಸಂಜ್ಞೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ. "ವೃದ್ಧಾಚ್ಛಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭ' ಆದೇಶ, ನಂತರ "ಆಯನೇಯೀನೀಯಯಃ ಫಢಖಿಭಫಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿನಾಮ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಈಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ದೇವದತ್ತ+ಈಯ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ದೇವದತ್ತ ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಭ-ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ದೇವದತ್ತ+ಈಯ= ದೇವದತ್ತೀಯ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತವಾದಾಗ ದೇವದತ್ತೀಯಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವೃದ್ಧ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ-"ಶೇಷೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು ಆದಿವೃದ್ಧಿ, "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಭ-ಸಂಜ್ಞೆ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ದೈವದತ್ತ+ಅ= ದೈವದತ್ತ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ದೈವದತ್ತಃ ಎಂಬ ನಾಮವಾಚಕ ಶಬ್ದವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಗಹಾದಿಗಳಿಗೆ ಭ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1080. ಗಹಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ ||4-2-138||

ವೃತ್ತಿ-ಗಹೀಯಃ||

ಪ.ಚ್ಛೇ-ಗಹಾದಿಭ್ಯಃ, ಚ

ಅ.ವೃ-"ವೃದ್ಧಾಚ್ಛಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

“ಪ್ರತ್ಯಯಃ,” “ಪರಶ್ಚ,” “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್,” “ತದ್ಧಿತಾಃ” ಮತ್ತು “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಮತ್ತು “ಶೇಷೇ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-‘ಗಹ’ ಮೊದಲಾದ ಗಣಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ನಂತರ ಶೈಷಿಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಭ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಗಹಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಈ ಕೆಳಗಿನ ಶಬ್ದಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.-ಗಹ, ಅನ್ತಃಸ್ಥ, ಸಮ, ವಿಷಮ, ಮಧ್ಯಮಧ್ಯಂದಿನ ಚರಣೇ, ಉತ್ತಮ, ಅಂಗ, ವಂಗ, ಮಗಧ, ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ, ಅಪರಪಕ್ಷ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿವೆ.

ಉದಾ-ಗಹೀಯಃ (ಗಹ ಎಂಬ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು ಎಂದು ಅರ್ಥ)- ‘ಗಹೇ ಭವಃ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಗಹೇ+ಜಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಭ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ, “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್-ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು, ಗಹಃ+ಭ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. “ಆಯನೇಯೀನೀಯಿಯಃ ಫಥಖಭಘಾವೌ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿನಾಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭ-ನಲ್ಲಿರುವ ಭ್-ಗೆ ‘ಈಯ್’ ಆದೇಶ ಬಂದು, ಗಹ್+ಈಯ್+ಅ=ಗಹೀಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸು-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ ಮೇಲೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಗಹೀಯಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಯುಷ್ಮದಸ್ಯಗಳಿಗೆ ಖಜ್, ಭ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1081-ಯುಷ್ಮದಸ್ಯದೋರನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ ಖಜ್ ಚ || 4-3-1||

ವೃತ್ತಿ-ಚಾಚ್ಯಃ | ಪಕ್ಷೇಣ್ | ಯುವಯೋರ್ಯುಷ್ಮಾಕಂ ವಾ ಅಯಂ ಯುಷ್ಮದೀಯಃ, ಅಸ್ಮದೀಯಃ||

ಪ.ಚ್ಛೇ-ಯುಷ್ಮದಸ್ಯದೋಃ, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ, ಖಜ್, ಚ|

ಅ.ವೃ-“ಪ್ರತ್ಯಯಃ,” “ಪರಶ್ಚ,” “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್,” “ತದ್ಧಿತಾಃ” ಮತ್ತು “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಮತ್ತು “ಶೇಷೇ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಚ ಶಬ್ದದಿಂದ “ಗತೋತ್ತರಪದಾಚ್ಯಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಭ’ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ-ಯುಷ್ಮದ್ ಮತ್ತು ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಖಜ್ ಮತ್ತು ಭ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಶೇಷೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಯುಷ್ಮದೀಯಃ-ಯುಷ್ಮದ್+ಭ= ಯುಷ್ಮದ್+ಈಯ್+ಅ= ಯುಷ್ಮದೀಯ.

ಉದಾ-ಅಸ್ಮದೀಯಃ-ಅಸ್ಮದ್+ಭ= ಅಸ್ಮದ್+ಈಯ್+ಅ= ಅಸ್ಮದೀಯ.

(ಖಜ್ ಮತ್ತು ಅಣ್ ಪರವಾದಾಗ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1082. ತಸ್ಮಿನ್ನಣಿ ಚ ಯುಷ್ಮಾಕಾಸ್ಯಾಕೌ || 4-3-2||

ವೃತ್ತಿ-ಯುಷ್ಮದಸ್ಯದೋಃ ಏತೌಆದೇಶೌ ಸ್ತಃ ಖಜಿ ಅಣಿ ಚ | ಯೌಷ್ಮಾಕೀಣಃ|

ಆಸ್ಮಾಕೀನಃ| ಯೌಷ್ಠಾಕಃ| ಆಸ್ಮಾಕಃ ||

ಪ.ಚ್ಛೇ-ತಸ್ಮಿನ್, ಅಣಿ ಚ ಯುಷ್ಠಾಕಾಸ್ಮಾಕೌ |

ಅ.ವೃ-ತಸ್ಮಿನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಷ್ಠದಸ್ಯದೋರನೃತರಸ್ಯಾಂ “ಖಿಂ ಚ” ಎಂಬ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಖಿಂ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು “ಯುಷ್ಠದಸ್ಯದೋಃ” ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ-‘ಖಿಂ’ ಮತ್ತು ಅಣ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಯುಷ್ಠದ್ ಮತ್ತು ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಯುಷ್ಠಾಕ ಮತ್ತು ಅಸ್ಮಾಕ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಯೌಷ್ಠಾಕೀಣಃ | ಆಸ್ಮಾಕೀನಃ-ಈ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಖಿಂ (ಖಿ-ಈನ್+ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಯೌಷ್ಠಾಕಃ| ಆಸ್ಮಾಕಃ-ಈ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದಿವೆ.

(ಖಿಂ-ಅಣ್‌ಗಳನ್ನು ಯುಷ್ಠದಸ್ಯದ್‌ಗಳಿಗೆ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1083. ತವಕಮಮಕಾವೇಕವಚನೇ || 4-3-3||

ವೃತ್ತಿ-ಏಕಾರ್ಥವಾಚಿನೋಃ ಯುಷ್ಠದಸ್ಯದೋಃ ತವಕಮಮಕೌಸ್ತಃ, ಖಿಂ ಅಣಿ ಚ | ತಾವಕೀನಃ| ತಾವಕಃ| ಮಾಮಕೀನಃ | ಮಾಮಕಃ | ಛೇ ತು|

ಪ.ಚ್ಛೇ-ತವಕಮಮಕೌ, ಏಕವಚನೇ|

ಅರ್ಥ-ಕೇವಲ ಏಕವಚನ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದಾಗ ಖಿಂ ಮತ್ತು ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಯುಷ್ಠದ್ ಮತ್ತು ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತವಕ ಮತ್ತು ಮಮಕ ಶಬ್ದಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆದೇಶಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬರುವುದಕ್ಕೆ ‘ಯಥಾಸಂಖ್ಯಮನುದೇಶಃ ಸಮಾನಾಮ್’ ಎಂಬ ನಿಯಮವೇ ಕಾರಣ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಖಿಂ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಈನ್ ಮತ್ತು ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಅ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

(ಛ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಯುಷ್ಠದ್ ಅಸ್ಮದ್‌ಗಳಿಗೆ

‘ತು’ ಮತ್ತು ‘ಮ’ಗಳನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1084 ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ತರಪದಯೋಶ್ಚ ||7-2-98||

ವೃತ್ತಿ-ಮಪರ್ಯಂತಯೋಃ ಏತಯೋಃ ಏಕಾರ್ಥವಾಚಿನೋಃ ತ್ವಮೌ ಸಃ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಉತ್ತರಪದೇ ಚ ಪರತಃ | ತ್ವದೀಯಃ | ಮದೀಯಃ| ತ್ವತ್ಪುತ್ರಃ | ಮತ್ಪುತ್ರಃ||

ಪ.ಚ್ಛೇ-ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ತರಪದಯೋಃ, ಚ|

ಅ.ವೃ-“ತ್ವಮಾವೇಕವಚನೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ್ವಮೌ ಮತ್ತು ಏಕವಚನೇ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. “ಯುಷ್ಠದಸ್ಯದೋರನಾದೇಶೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಯುಷ್ಠದಸ್ಯದೋಃ’ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು “ಪರ್ಯಂತಸ್ಯ” ಎಂಬ

ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ-'ಭ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಥವಾ ಉತ್ತರ ಪದವು ಪರವಾದಾಗ ಏಕಾರ್ಥಗಳಾದ ಅಂದರೆ(ಎಕವಚನದಲ್ಲಿರುವ) ಯುಷ್ಮದ್-ಅಸ್ಮತ್ ಶಬ್ದಗಳ ಪಮರ್ಯನ್ತ ಭಾಗಕ್ಕೆ ತ್ವ ಮತ್ತು ಮ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಭ ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದಾಗ 'ಈಯ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ತ್ವದೀಯಃ | ಮದೀಯಃ | ತ್ವತ್ತುತ್ವಃ | ಮತ್ತುತ್ವಃ-ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ್ವ' 'ಮ' ಆದೇಶಗಳು ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮ-ಪರ್ಯಂತವಾದ ಯುಷ್ಮ ಮತ್ತು ಅಸ್ಮ ಗಳಿಗೆ 'ತ್ವ' ಮತ್ತು 'ಮ' ಆದೇಶಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬಂದು 'ತ್ವತ್ತುತ್ವಃ' ಮತ್ತು 'ಮತ್ತುತ್ವಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ ಈ ರೂಪಗಳು ಬಂದ ಮೇಲೆ 'ಭ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಈಯ್' ಆದೇಶಬಂದು ತ್ವದೀಯಃ ಮತ್ತು ಮದೀಯಃ ಉತ್ತರಪದಪರವಾಗಿದ್ದಾಗ 'ತ್ವ' ಮತ್ತು 'ಮ' ಗಳು ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿವೆ. ಭ ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದಾಗ ಈಯ್ ಆದೇಶವು ಬರುವುದಕ್ಕೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿವೆ.

(ಶೇಷಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮ-ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1085. ಮಧ್ಯಾನ್ಯಃ || 4-2-8||

ವೃತ್ತಿ-ಮಧ್ಯಮಃ||

ಪ.ಚ್ಛೇ-ಮಧ್ಯಾತ್, ಮಃ||

ಅ.ವೃ-"ಪ್ರತ್ಯಯಃ," "ಪರಶ್ಚ", "ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" ಮತ್ತು "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಮಧ್ಯ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಶೈಷಿಕಾರ್ಥದ ಜಾತಾದ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮ-ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-'ಮಧ್ಯೇ ಭವಃ' | (ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರುವವನು).-'ಮಧ್ಯೇ ಜಾತಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಮಧ್ಯ+ಜಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಬಂದು ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಮಧ್ಯಮ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ಮಧ್ಯಮಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಶೇಷಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಠಇತ್ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1086 ಕಾಲಾಟ್ಯಾತ್ || 4-3-1||

ವೃತ್ತಿ-ಕಾಲವಾಚಿಭ್ಯಃ ಠಇತ್ ಸ್ಯಾತ್ | ಕಾಲಿಕಮ್ | ಮಾಸಿಕಮ್ | ಸಾಂವತ್ಸರಿಕಮ್ |

ವಾ|| ಅವ್ಯಯಾನಾಂ ಭಮಾತ್ರೇ ಟಿಲೋಪಃ ಸಾಯಮ್ಪ್ರಾತಿಕಃ | ಪೌನಃಪುನಿಕಃ||

ಪ.ಚ್ಛೇ-ಕಾಲಾತ್, ಠಇತ್ |

ಅ.ವೃ-"ಪ್ರತ್ಯಯಃ," "ಪರಶ್ಚ", "ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" ಮತ್ತು "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಕಾಲವಾಚಕವಾದ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ರಇಂ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಬರುತ್ತದೆ.-
ಶೈಲಿಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ರಇಂ ನಲ್ಲಿ 'ರ'ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. "ರಸ್ಯೇಕಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ
ರ-ಗೆ ಇಕ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಕಾಲಿಕಮ್-(ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ)-ಕಾಲ ಶಬ್ದದ ನಂತರ
ಕಾಲೇಭವಂ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಇಂ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.
"ರಸ್ಯೇಕಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಕ' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ತದ್ವಿತ್ತ ವಾದುದರಿಂದ
ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಕಾಲಿಕಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಮಾಸಿಕಮ್ ಮತ್ತು ಸಾಂವತ್ಸರಿಕಮ್-(ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮಾಸದಲ್ಲಿ
ಉಂಟಾಗುವ, ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ)-ಈ ರೂಪಗಳೂ ಸಹ ಹಿಂದಿನಂತೆ
ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿವೆ.

ವಾ|| ಅವ್ಯಯಾನಾಂ ಭಮಾತ್ರೇ ಟಿಲೋಪಃ ಸಾಯಮ್ಪ್ರಾತಿಕಃ | ಪೌನಃಪುನಿಕಃ||

ಅರ್ಥ-ಅವ್ಯಯಗಳಿಗೆ 'ಭ'ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಕೂಡಲೇ ಟಿಲೋಪವು
ಬರುತ್ತದೆ. ಪರವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಡಿತ್ ಆಗಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವನ್ನು
ಅನುಸರಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉದಾ-ಸಾಯಮ್ಪ್ರಾತಿಕಃ | ಪೌನಃಪುನಿಕಃ | (ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸಾಯಂಕಾಲ ಮತ್ತು
ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ, ಮತ್ತೆಮತ್ತೆ ಉಂಟಾಗುವ)-ಸಾಯಂಪ್ರಾತರ್ ಮತ್ತು
ಪುನಃಪುನರ್ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯಗಳು ಕಾಲವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ
ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಇಂ(ರ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಟಿ' ಲೋಪ
ಉಂಟಾಗಿ ಈ ಮೇಲಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

(ಜಾತಾದ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಏಣ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1087. ಪ್ರಾವೃಷ ಏಣ್ಯಃ || 4-3-17||

ವೃತ್ತಿ-ಪ್ರಾವೃಷೇಣ್ಯಃ ||

ಪ.ಚ್ಛೇ-ಪ್ರಾವೃಷಃ, ಏಣ್ಯಃ|

ಅ.ವೃ-ಕಾಲಾಟ್ಟಿಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಾಲಾತ್ ಎಂಬ ಪದವು
ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ," "ಪರಶ್ಚ," "ಜ್ಯಾಪ್ಪಾತಿಪದಿಕಾತ್," "ತದ್ವಿತ್ತಾಃ"
ಮತ್ತು "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ
ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಪ್ರಾವೃಷ್-ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ತತ್ರಭವಃ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಏಣ್ಯ ಎಂಬ
ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪ್ರಾವೃಷೇಣ್ಯಃ-(ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಇರುವ ನದಿ ಮೊದಲಾದವು-ಪ್ರಾವೃಷಿ
ಭವಃ)-ಪ್ರಾವೃಷಿ+ಏಣ್ಯಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಭ'ಸಂಜ್ಞಕ 'ಇ'ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿ

ಪ್ರಾವೃಷ್+ವಿಣ್ಯಃ= ಪ್ರಾವೃಷೇಣ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಶೇಷಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಟ್ಯು, ಟ್ಯುಲ್ ಮತ್ತು ತುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1088 ಸಾಯಂಚ್ಚರಮ್ತಾಹ್ಲೇಪ್ರಗೇಃವ್ಯಯೇಭ್ಯುಟ್ಯುಟ್ಯುಲೌ
ತುಟ್ ಚ (4-3-23)

ವೃತ್ತಿ-ಸಾಯಮಿತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಚತುರ್ಭ್ಯಃ ಅವ್ಯಯೇಭ್ಯಶ್ಚ ಕಾಲವಾಚಿಭ್ಯಃ ಟ್ಯುಟ್ಯುಲೌ ಸ್ತಃ ತಯೋಃತುಟ್ಚ | ಸಾಯನ್ತನಮ್ | ಚಿರನ್ತನಮ್ | ಪ್ರಾಹ್ಲೇಪ್ರಗೇ ಅನಯೋಃ ಏದಂತತ್ವಂ ನಿಪಾತ್ಯತೇ | ಪ್ರಾಹ್ಲೇತನಮ್ | ಪ್ರಗೇತನಮ್ | ದೋಷಾಯತನಮ್ ||

ಪ.ಚ್ಛೇ-ಸಾಯಂಚ್ಚರಮ್ತಾಹ್ಲೇಪ್ರಗೇ, ಅವ್ಯಯೇಭ್ಯಃ, ಟ್ಯುಟ್ಯುಲೌ, ತುಟ್, ಚ |

ಅ.ವ್ಯ-“ಕಾಲಾರ್ಥ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಚನವಿಪರಿಣಾಮಮಾಡಿ ಕಾಲೇಭ್ಯಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ,” “ಪರಶ್ಚ,” “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್,” “ತದ್ಧಿತಾಃ” ಮತ್ತು “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಮತ್ತು “ಶೇಷೇ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಕಾಲವಾಚಕಗಳಾದ ಸಾಯಂ, ಚಿರಂ, ಪ್ರಾಹ್ಲೇ, ಪ್ರಗೇಷ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಮತ್ತು ಅವ್ಯಯಗಳ ನಂತರವು ‘ಟ್ಯು’ ಮತ್ತು ‘ಟ್ಯುಲ್(ಟ್ಯು)’ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವವು. ಆಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ತುಟ್ ಆಗಮವು ಬರುವುದು.

ಉದಾ-ಸಾಯನ್ತನಮ್-(ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ-ಸಾಯೇ ಭವಂ)-
‘ಸಾಯೇ ಭವಂ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ ಸಾಯಂ+ಜಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ “ಕಾಲಾರ್ಥ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರ್ಥಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಕಾರಾಂತನಿಪಾತನದ ಜೊತೆಗೆ ‘ಟ್ಯು’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ “ಯುವೋರನಾಕೌ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಯು’-ಗೆ ‘ಅನ’ ಆದೇಶ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ತುಟ್(ತ್) ಆಗಮವು ಬಂದು ಸಾಯಮ್+ತ್+ಅನ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಬಂದ ಮೇಲೆ “ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ‘ಮ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಮತ್ತು ಪರಸರ್ವಣಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಸಾಯನ್ತನ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಸಾಯನ್ತನಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಚಿರನ್ತನಮ್-(ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಮಯದವರೆಗೆ ಉಂಟಾಗುವ) ‘ಚಿರೇಭವಮ್’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಚಿರಂ+ಜಿ ಎಂಬ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ “ಕಾಲಾರ್ಥ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರ್ಥಾ(ರ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸಾಯ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಕಾರಾಂತದ ಜೊತೆಗೆ ‘ಟ್ಯು’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು “ಯುವೋರನಾಕೌ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಯು’ವಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅನ ಆದೇಶವು ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ ತುಟ್ ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಚಿರಮ್+ತ್+ಅನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ಮ್’ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಮತ್ತು ಪರಸರ್ವಣಗಳು

ಬಂದು, ಚಿರಂತನಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-1. ಪ್ರಗೀತನಮ್ (ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಗುವ)-'ಪ್ರಗೀ ಭವಮ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಗ+ಜಿ ಎಂಬ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಕಾಲಾಟ್‌ಠಇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಠಇ(ಠ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಗೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿದಂತತ್ವ ನಿಪಾತನದ ಜೊತೆಗೆ 'ಛು' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು "ಯುವೋರನಾಕೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯು' ವಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅನ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ತುಟ್ ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಗೀ+ತ್+ಅನ ಎಂಬುದು ಪ್ರಗೀತನಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-2. ಪ್ರಾಕ್ಷೇತನಮ್-ಈ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯು ಮೇಲಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದೆ.

ಉದಾ-ದೋಷಾಯತನಮ್ (ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ) 'ದೋಷಾ ಭವಮ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಈ ಅವ್ಯಯದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಛು ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, "ಯುವೋರನಾಕೌ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಯು' ಗೆ ಅನ ಆದೇಶ ಮತ್ತು ತುಟ್(ತ್) ಆಗಮವು ಬಂದು ದೋಷಾತನಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಜಾತಾರ್ಥದಲ್ಲ ಅಣ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1089. ತತ್ರ ಜಾತಃ|| 4-3-25||

ವೃತ್ತಿ-ಸಪ್ತಮೀಸಮರ್ಥಾತ್‌ಜಾತಃ ಇತ್ಯರ್ಥೇ ಅಣಾದಯಃ ಘಾದಯಶ್ಚ ಸ್ತುಃ | ಸ್ಪಷ್ಟೇ ಜಾತಃ ಸೌಘ್ನಃ | ಉತ್ತೇ ಜಾತಃ ಔತಃ | ರಾಷ್ಟ್ರೇ ಜಾತೋ ರಾಷ್ಟ್ರಿಯಃ | ಅವಾರಪಾರೇ ಜಾತಃ-ಅವಾರಪಾರೀಣಃ; ಇತ್ಯಾದಿ ||

ಅವ್ಯ-ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಜ್ಯಾಪ್‌ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್, ತದ್ವಿಶಾಃ ಪ್ರಾಗ್‌ದೀವ್ಯತೋಣ್, ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ ಮತ್ತು ಶೇಷೇ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಸಮರ್ಥವಾದ (ಕೃತ ಸಂಧಿಕಾರ್ಯವಾದ) ಸಪ್ತಮ್ಯಂತದ ನಂತರ ಜಾತಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಮತ್ತು 'ಘ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಆಯಾ ಯೋಗ್ಯ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುವು.

ಉದಾ-ಸೌಘ್ನಃ-(ಸ್ಪಷ್ಟ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಪದಾರ್ಥ) 'ಸ್ಪಷ್ಟೇ ಜಾತಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಸ್ಪಷ್ಟ+ಜಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. "ಪ್ರಾಯ ಭವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದಮೇಲೆ ಸ್ಪಷ್ಟ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಣಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಆದಿವೃದ್ಧಿ' ಬಂದು 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಔ'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭ-ಸಂಜ್ಞಕ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಸೌಘ್ನ+ಅ=ಸೌಘ್ನ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ,

ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಸೌಷ್ಟ್ಯ: ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಔತ್ಸ:- (ಝರಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ಪದಾರ್ಥ -ಕವ್ವೆ ಮೊದಲಾದವು) 'ಉತ್ಸೇ ಜಾತ:' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಉಸ್+ಜಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. 'ತತ್ಸಂಜಾತ:' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ "ಉತ್ಸಾದಿಭ್ಯೋಽಞ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಞ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ, "ಸುಷೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋ:" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್-ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಉತ್ಸ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಣಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಜಿ' ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ ಮೇಲೆ 'ಭ'-ಸಂಜ್ಞೆ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಔತ್ಸ+ಅ= ಔತ್ಸ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಔತ್ಸ: ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:-ರಾಷ್ಟ್ರಯಃ:- (ರಾಷ್ಟ್ರದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಎಂದು ಅರ್ಥ)-'ರಾಷ್ಟ್ರೇಜಾತ:' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ರಾಷ್ಟ್ರ+ಜಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಘ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. "ಆಯನೇಯೀನೀಯಿಯಃ ಫಥಖಿಭಘಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿನಾಮ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಘ್' ಗೆ 'ಇಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ರಾಷ್ಟ್ರ+ಇಯ್+ಅ ಎಂದಾಗಿ, ರಾಷ್ಟ್ರ+ಇಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ರಾಷ್ಟ್ರ' ದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಭ-ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ರಾಷ್ಟ್ರ+ಇಯ=ರಾಷ್ಟ್ರಿಯ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ರಾಷ್ಟ್ರಿಯಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಅವಾರಪಾರೀಣಃ:- (ಈ ದಡೆ ಆದಡೆಯಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ)-'ಅವಾರಪಾರೇ ಜಾತ:' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಅವಾರಪಾರ+ಜಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಖ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ "ಆಯನೇಯೀ-ನೀಯಿಯಃ ಫಥಖಿಭಘಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿನಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಖ' (ಖ್+ಅ)-ಗೆ ಈನ್ ಆದೇಶಬಂದು ಅವಾರಪಾರ+ಈನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ರ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಭ-ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು 'ನ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬಂದು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಅವಾರಪಾರೀಣಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಹಾತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಠಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1090. ಪ್ರಾವೃಷ್ಯಪ್ || 4-3-26||

ವೃತ್ತಿ-ವಿಣ್ಯಾಪವಾದಃ || ಪ್ರಾವೃಷಿಕಃ ||

ಪ.ಚ್ಛೇ-ಪ್ರಾವೃಷ್ಯಃ, ಠಪ್ |

ಅ.ವೃ-ತತ್ವ ಜಾತಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ," "ಪರಶ್ಚ್," "ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್," "ತದ್ಧಿತಾಃ" ಮತ್ತು "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಮತ್ತು

“ಶೇಷೇ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಪ್ರಾವೃಷ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ‘ತತ್ರ ಜಾತಃ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಠಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಮಾತ್ರವೇ ಬರುತ್ತದೆ.

“ಪ್ರಾವೃಷ ಏಣ್ಯಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಇದು ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ. ಏಣ್ಯ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಭವಃ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದು. ಜಾತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಠಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಮಾತ್ರ ಬರುವುದು ಎಂದರ್ಥ.

ಉದಾ-ಪ್ರಾವೃಷಿಕಃ-(ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ನದಿ ಮೊದಲಾದವು-ಪ್ರಾವೃಷಿ ಜಾತಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ)-ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾದ ‘ಪ್ರಾವೃಷ್’ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಠಪ್ (ಠ+ಅಪ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಠ’ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ “ಠಸ್ಯೇಕಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾವೃಷಿ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಸುಪ್-ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಪ್ರಾವೃಷ್+ಠಪ್ (ಇಕ+ಅ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಠ್-ಗೆ ಇಕ ಬಂದು ಪ್ರಾವೃಷ್+ಇಕ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಭ-ಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಪ್ರಾವೃಷ್+ಇಕ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾವೃಷಿಕಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಪ್ರಾಯ ಭವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1091. ಪ್ರಾಯ ಭವಃ (4-3-39)

ವೃತ್ತಿ-ತತ್ರ ಇತ್ಯೇವ | ಸ್ಪಷ್ಟೇ ಪ್ರಾಯೇಣ ಬಾಹುಲ್ಯೇಣ ಭವತಿ ಸೌಘ್ಯಃ|

ಅ.ವ್ಯ-“ತತ್ರಜಾತಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತತ್ರ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಧಿತಾಃ” ಮತ್ತು “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಮತ್ತು “ಶೇಷೇ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ತತ್ರ ಪ್ರಾಯ ಭವಃ (ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯಶಃ ಇರುವವನು)ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದಕ್ಕಿಂತ ಯಥಾ ಸಂಭವವಾಗಿ ಅಣ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಮತ್ತು ಘಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವವು.

ಉದಾ-ಸೌಘ್ಯಃ-(ಪ್ರಾಯಶಃ ಸ್ಪಷ್ಟ ಎಂಬ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಇರುವವನು) ‘ಸ್ಪಷ್ಟೇಪ್ರಾಯಭವಃ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಿದ್ಧವಾಗುವ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಸಂಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿಅಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1092. ಸಮೂತೇ || 4-3-4||

ವೃತ್ತಿ-ಸ್ಪಷ್ಟೇ ಸಂಭವತಿ ಸೌಘ್ಯಃ ||

ಅ.ವ್ಯ-“ತತ್ರಜಾತಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತತ್ರ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಧಿತಾಃ” “ಪ್ರಾಗಾದೀವ್ಯತೋಣ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಮತ್ತು “ಶೇಷೇ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾದ ಸಮರ್ಥ ಪದಗಳ ನಂತರ ಸಂಭೂತ ಅಂದರೆ ಸಂಭಾವ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಯಥಾವಕಾಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಸೌಘ್ನಃ-(ಸುಘ್ನ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಇರಬಹುದು ಎಂದು ಸಂಭಾವ್ಯ). 'ಸುಘ್ನಃ ಸಂಭವತಿ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಶೈಷಿಕ-ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಸೌಘ್ನಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಸಂಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಡಇಂ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1093. ಕೋಶಾರ್ಥಇಂ || 4-3-42||

ವೃತ್ತಿ-ಕೌಶೇಯಂ ವಸ್ತ್ರಮ್ ||

ಪ.ಚ್ಛೇ-ಕೋಶಾತ್, ಡಇಂ|

ಅ.ವ್ಯ-"ತತ್ರಜಾತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತತ್ರ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಸಂಭೂತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಂಭೂತ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾ|| "ವಿಕಾರೇ ಕೋಶಾತ್ ಡಇಂ"

ಅರ್ಥ-ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾದ ಸಮರ್ಥ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಕೋಶ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ವಿಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಡಇಂ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಕೌಶೇಯಂ ವಸ್ತ್ರಮ್-(ಕ್ರಿಮಿಕೋಶದ ವಿಕಾರದಿಂದ ಉಂಟಾದ ರೇಷ್ಮೆ ವಸ್ತ್ರ) 'ಕೋಶಸ್ಯ ವಿಕಾರಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಕೋಶ+ಡಇಂ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಅದಿ ವೃದ್ಧಿ' ಬಂದು ಡ-ಕಾರಕ್ಕೆ ಏಯ್ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಕೌಶೇಯಂ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. "ವಿಕಾರೇ ಕೋಶಾ ಡಇಂ" ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ವಿಕಾರಾರ್ಥವು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

(ಭವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1094. ತತ್ರ ಭವಃ||4-3-53||

ವೃತ್ತಿ-ಸುಘ್ನಃ ಭವಃ ಸೌಘ್ನಃ |ಔತ್ಸಃ |ರಾಷ್ಟ್ರೀಯಃ ||

ಅ.ವ್ಯ-"ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" "ಪ್ರಾಗ್"ದೀವ್ಯತೋಣ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾದ ಸಮರ್ಥ ಪದಗಳ ನಂತರ ಅಲ್ಲಿ ಇದೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಥಾವಕಾಶವಾಗಿ ಅಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಸೌಘ್ನಃ-ಸುಘ್ನಃಭವಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ 'ಸುಘ್ನ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ವಿಧಿಸಲಾಗುವ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಔತ್ಸಃ, ರಾಷ್ಟ್ರೀಯಃ-'ಉತ್ತೇ ಭವಃ' ಮತ್ತು 'ರಾಷ್ಟ್ರೇ ಭವಃ' ಎಂಬ

ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ “ಉತ್ಸಾದಿಭ್ಯೋಽಞ್” ಮತ್ತು “ರಾಷ್ಟ್ರವಾರಪಾರಾಧ್ವಾಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್(ಅ) ಮತ್ತು ‘ಘಞ್(ಘ)’ ಗೆ (ಇಯ್) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

(ಭವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1095. ದಿಗಾದಿಭ್ಯೋ ಯತ್ ||4-3-54||

ವೃತ್ತಿ-ದಿಶ್ಯಮ್ | ವರ್ಗಮ್||

ಪ.ಚ್ಛೇ-ದಿಗಾದಿಭ್ಯಃ, ಯತ್|

ಅ.ವೃ-“ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಧಿತಾಃ” “ಪ್ರಾಗ್‌ದೀವ್ಯತೋಽಣ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಮತ್ತು “ಶೇಷೇ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಸಪ್ತಮ್ಯನ್ತವಾದ ಸಮರ್ಥವಾದ ‘ದಿಶ್’ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ‘ಅಲ್ಲಿ ಇರುವವನು (ತತ್ರ ಭವಃ)’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ದಿಶ್ಯಮ್ (ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇರುವ)-‘ದಿಶಿ ಭವಮ್’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮ್ಯನ್ತವಾದ ‘ದಿಶ್’ ಪದದ ನಂತರ ‘ಯತ್(ಯ್)’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ದಿಶ್ಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ವರ್ಗಮ್ (ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಇರುವ)-‘ವರ್ಗೇ ಭವಮ್’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಯತ್’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ವರ್ಗ+ಯತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ ‘ಅ’ಕಾರಕ್ಕೆ “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಲೋಪ’ ಬಂದು ವರ್ಗ+ಯ= ವರ್ಗ್ಯ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ವರ್ಗ್ಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಶರೀರಾವಯವದ ಪದದ ಮೇಲೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1096. ಶರೀರಾವಯವಾಣ್ (4-3-55)

ವೃತ್ತಿ-ದನ್ತ್ಯಮ್ | ಕಣ್ಣಮ್|

ವಾ|| ಅಧ್ಯಾತ್ಮಾದೇಃ ಶಞ್ ಇಷ್ಯತೇ|

ಅಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಭವಂ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಮ್ |

ಪ.ಚ್ಛೇ-ಶರೀರಾವಯವಾತ್, ಚ|

ಅ.ವೃ-“ತತ್ರ ಭವಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ “ದಿಗಾದಿಭ್ಯೋ ಯತ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಯತ್’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಧಿತಾಃ” “ಪ್ರಾಗ್‌ದೀವ್ಯತೋಽಣ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಮತ್ತು “ಶೇಷೇ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಶರೀರ-ಅವಯವ ವಾಚಕಗಳ ನಂತರವೂ ಸಹ ‘ತತ್ರ ಭವಃ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಯತ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ದನ್ತಮ್ | ಕಣ್ಮಮ್-(ದಂತ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ, ಕಂಠದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ) ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ದಂತ ಕಂಠಗಳ 'ನಂತರ ಯತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ದಂತ+ಯ, ಕಂಠ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ ಅ-ಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ದನ್ತಮ್ ಮತ್ತು ಕಣ್ಮಮ್ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ವಾ|| ಅಧ್ಯಾತ್ಮಾದಃ ಠಇ ಇಷ್ಯತೇ| ಅಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಭವಂ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಮ್ |

'ತತ್ರ ಭವಃ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಠಇ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಬೇಕು.

ಉದಾ-ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಮ್-'ಅಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಭವಂ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಯಭಾವ ಸಮಾಸವಾಗುವದರಿಂದ ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಠಇ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು "ಠಸ್ಯೇಕಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕ ಆದೇಶ ಬಂದು ಅಧ್ಯಾತ್ಮ+ಇಕ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಅಂತ್ಯ ಅ-ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಧ್ಯಾತ್ಮ+ಇಕ=ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಉಭಯಪದಗಳಿಗೂ ವೃದ್ಧಿ ಪ್ರತ್ಯಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1097. ಅನುಶತಿಕಾದೀನಾಂ ಚ||7-3-20||

ವೃತ್ತಿ-ವಿಷಾಂ ಉಭಯಪದವೃದ್ಧಿಃ ಇತಿ, ಣಿತಿ, ಕಿತಿ ಚ | ಆಧಿದೈವಿಕಮ್| ಆಧಿಭೌತಿಕಮ್| ಐಹಲೌಕಿಕಮ್| ಪಾರಲೌಕಿಕಮ್| ಆಕೃತಿಗಣೋಽಯಮ್||

ಪ.ಚ್ಛೇ-ಅನುಶತಿಕಾದೀನಾಂ, ಚ |

ಅ.ವೃ-"ಹೃದ್ಭಗಹಸಿನ್ದನೈ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ಎಂಬವು, "ತದ್ಧಿತೇಷ್ಟಚಾಮಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚಾಮ್, ಆದೇಃ ಮತ್ತು ತದ್ಧಿತೇ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಮತ್ತು "ಮೃಜೀರ್ವ್ಯದ್ಧಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಃ ಎಂಬ ಪದವು "ಅಚೋಞ್ಛಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಞ್ಛಿತಿ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಕಿತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತಿ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಉತ್ತರಪದಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ-ಅನುಶತಿಕಾದಿ ಪದಗಳಿಗೆ ಇತಿ, ಣಿತಿ ಮತ್ತು ಕಿತಿಗಳಾದ ಪದಗಳು ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಪದಗಳಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾ-ಆಧಿದೈವಿಕಮ್-(ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ)-'ಅದಿದೇವಂ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅವ್ಯಯಭಾವ ಸಮಾಸವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಅವ್ಯಯವಾಗಿದೆ. 'ಅದಿದೇವಂ ಭವಮ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಹಿಂದಿನ "ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ"

'ಠಇ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. "ತದ್ಧಿತೇಷ್ಟಚಾಮಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಮಾತ್ರ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ಪದಗಳಿಗೆ

ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಆಧಿದೈವಿಕಮ್ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಠಳಾ ನಲ್ಲಿ ಠ-ಗೆ ಇಕ ಆದೇಶ ಬಂದಿದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ಅದಿಭೂತಮ್ ಭವಂ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಭಯ ಪದ ವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಠಳಾ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದು ಆದಿಭೌತಿಕಮ್ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಐಹಲೌಕಿಕಮ್ ಮತ್ತು ಪಾರಲೌಕಿಕಮ್ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ಆಕೃತಿಗಣೋಯಮ್-ಈ ಅನುಶತಿಕಾದಿ ಗಣವು ಆಕೃತಿಗಣವಾಗಿದೆ. ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗದಿರುವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಉಭಯಪದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದರೆ ಆ ಪದಗಳನ್ನು ಈ ಗಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವು ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಬೇಕು.

(ಭವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭ-ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1098 ಜಿಹ್ವಾಮೂಲಾಜ್ಞಲೇಶಃ ||4-3-62||

ವೃತ್ತಿ-ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯಮ್| ಅಂಗುಲಿಯಮ್||

ಪ.ಚ್ಛೇ-ಜಿಹ್ವಾಮೂಲಾಜ್ಞಲೇಃ, ಭಃ|

ಅ.ವೃ-“ತತ್ರ ಭವಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ಪಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಧಿತಾಃ” “ಪ್ರಾಗ್‌ದೀವ್ಯತೋಽನ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಮತ್ತು “ಶೇಷೇ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಜಿಹ್ವಾಮೂಲ ಮತ್ತು ಅಂಗುಲಿ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ‘ತತ್ರಭವಃ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಭ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂತ್ರವು “ಶರೀರಾವಯವಾದ್ಯತ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯಮ್-(ನಾಲಿಗೆಯ ತುದಿಯಲ್ಲಿರುವ)-‘ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೇ ಭವಂ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಜಿಹ್ವಾಮೂಲ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಈಯ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಜಿಹ್ವಾಮೂಲ+ಈಯ್(ಭ+ಅ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವ ಪದದ ಅಂತ್ಯ ಅ-ಕಾರಕ್ಕೆ “ಯಸ್ಯೇತಿಚ್” ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯ ಎಂದಾಗಿ ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಅಂಗುಲೀಯಮ್-(ಬೆರಳಿನಲ್ಲಿ ಇರುವ) ‘ಅಂಗುಲ್ಯಾಂ ಭವಂ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಅಂಗುಲಿ+ಭ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಯಸ್ಯೇತಿಚ್” ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ‘ಇ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಂಗುಲೀಯ ಎಂದಾಗಿ ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಅಂಗುಲೀಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ವರ್ಗಾಂತಕ್ಕೆ ಭ-ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1099. ವರ್ಗಾಂತಾಪ್ತ ||4-3-63||

ವೃತ್ತಿ-ಕವರ್ಗೀಯಮ್||

ಪಚ್ಛೇ-ವಗಾನ್ತಾತ್,ಚ |

ಅ.ವೃ-“ತತ್ರ ಭವಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಜಿಹ್ವಾಮೂಲಾಜ್ಞಲೇಶ್ವ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಧಿತಾಃ” “ಪ್ರಾಗ್‌ದೀವ್ಯತೋಣ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಮತ್ತು “ಶೇಷೇ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ವರ್ಗ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಂತದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ಶಬ್ದದ ನಂತರವು ಭ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ-“ತತ್ರಭವಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವರ್ಗಾಂತ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಭಾವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ಈಯ್ ಆದೇಶವು ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾ-ಕವರ್ಗೀಯಮ್-(ಕವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಇರುವ)-‘ಕವರ್ಗೇ ಭವಂ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಕವರ್ಗ+ಜಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಕವರ್ಗ+ಭ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಭ-ಗೆ ಈಯ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಕವರ್ಗ+ಈಯ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಕವರ್ಗಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಕವರ್ಗ+ಈಯ್+ಅ=ಕವರ್ಗೀಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಕವರ್ಗೀಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಆಗತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1100. ತತ ಆಗತಃ ||4-3-74||

ವೃತ್ತಿ-ಸುಘ್ನಾತ್ ಆಗತಃ ಸೌಘ್ನಃ||

ಪಚ್ಛೇ-ತತಃ, ಆಗತಃ|

ಅ.ವೃ-“ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಧಿತಾಃ” “ಪ್ರಾಗ್‌ದೀವ್ಯತೋಣ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಮತ್ತು “ಶೇಷೇ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಪಂಚಮ್ಯನ್ತ ಸುಘ್ನ ಶಬ್ದದ ನಂತರ “ಅಲ್ಲಿಂದ ಬಂದವನು” ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿಧಿಸಲಾಗುವ ಅಣ್ ಮೊದಲಾದ ಅಥವಾ ಯಥಾಯೋಗ್ಯ ಘ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಸೌಘ್ನಃ-(ಸುಘ್ನ ದೇಶದಿಂದ ಬಂದವನು)-‘ಸುಘ್ನಾತ್ ಆಗತಃ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸುಘ್ನ+ಜಸಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ

ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಸ್ಪುಘ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಕೊನೆಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಸೌಘ್+ಅ=ಸೌಘ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಸೌಘ್ಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಆಗತಾರ್ಥದಲ್ಲ ಠಕ್ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1101. ಠಗಾಯಸ್ಥಾನೇಭ್ಯಃ || 4-3-75||

ವೃತ್ತಿ-ಶುಲ್ಕಶಾಲಾಯಾಃ ಆಗತಃ ಶೌಲ್ಕಶಾಲಿಕಃ ||

ಪ.ಭೇ-ಠಕ್, ಆಯಸ್ಥಾನೇಭ್ಯಃ||

ಅ.ವೃ-"ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" "ಪ್ರಾಗ್ ದೀವ್ಯತೋಣ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಆಯಸ್ಥಾನ ವಾಚಕವಾದ ಪಂಚಮ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಆಗತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಠಕ್ (ಠ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಸೂಚನೆ ಕರ ಬರುವ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಆಯಸ್ಥಾನವೆಂದು ಹೆಸರು)

ಉದಾ-ಶೌಲ್ಕಶಾಲಿಕಃ-(ಶುಲ್ಕ ಶಾಲಾ ಎಂದರೆ ಕರ ವಸೂಲಿ ಮಾಡುವ ಸ್ಥಳವೆಂದು ಹೆಸರು)-"ಶುಲ್ಕಶಾಲಾಯಾಃ ಆಗತಃ" ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾದ ಶುಲ್ಕಶಾಲಾ ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ಠಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಶಾಲಾ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯ 'ಆ'ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಕಿತ್ ಆದ್ದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಶೌಲ್ಕಶಾಲ್+ಇಕ(ಠಕ್)= ಶೌಲ್ಕಶಾಲಿಕ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ನಂತರ ಶೌಲ್ಕಶಾಲಿಕಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಆಗತಾರ್ಥದಲ್ಲ ವುಷ್ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1102. ವಿದ್ಯಾಯೋನಿಸಂಬಧೇಭ್ಯಃ ವುಷ್ || 4-3-77||

ವೃತ್ತಿ-ಔಪಾಧ್ಯಾಯಕಃ | ಪೈತಾಮಹಕಃ ||

ಪ.ಚ್ಛೇ-ವಿದ್ಯಾಯೋನಿಸಂಬಧೇಭ್ಯಃ, ವುಷ್||

ಅ.ವೃ-"ತತ ಆಗತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" "ಪ್ರಾಗ್ ದೀವ್ಯತೋಣ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-'ತತ ಆಗತಃ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಂಚಮ್ಯಂತಗಳಾದ ವಿದ್ಯಾ ಸಂಬಂಧ ವಾಚಕಗಳಾದ ಪದಗಳ ನಂತರ ಮತ್ತು ಜನ್ಮ ಸಂಬಂಧ ವಾಚಕ ಪದಗಳ ನಂತರವೂ ವುಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಔಪಾಧ್ಯಾಯಕಃ (ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಿಂದ ಬಂದ ವಿಚಾರ, ಮತ ಮೊದಲಾದವು) - 'ಉಪಾಧ್ಯಾಯಾತ್ ಆಗತಃ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾ ಸಂಬಂಧ ವಾಚಿಯಾದ ಪಂಚಮ್ಯನ್ತ ಉಪಾಧ್ಯಾಯ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ವುಇಂ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. "ಯುವೋರನಾಕೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವು-ಗೆ ಅಕ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಆದಿ ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಔಪಾಧ್ಯಾಯಕಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪೈತಾಮಹಕಃ (ಅಜ್ಜನಿಂದ ಬಂದಿದ್ದು)- 'ಪಿತಾಮಹಾದಾಗತಃ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಿತಾಮಹ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವುಇಂ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಪೈತಾಮಹಕಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಆಗತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ರೂಪ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1103. ಹೇತುಮನುಷ್ಯೇಭ್ಯೋಃನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ ರೂಪ್ಯಃ ||4-3-81||

ವೃತ್ತಿ-ಸಮಾದಾಗತಂ ಸಮರೂಪ್ಯಮ್ | ಪಕ್ಷೇ-ಗಹಾದಿತ್ವಾಚ್ಚಃ | ಸಮೀಯಮ್ | ವಿಷಯಮ್ | ದೇವದತ್ತರೂಪ್ಯಮ್ | ದೈವದತ್ತಮ್ ||

ಪ.ಭೇ-ಹೇತುಮನುಷ್ಯೇಭ್ಯಃ, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ, ರೂಪ್ಯಃ

ಅ.ವೃ-"ತತ ಆಗತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಜ್ಯಾಪ್ಪಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" "ಪ್ರಾಗ್"ದೀವ್ಯತೋಣ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ತತ ಆಗತಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಂಚಮ್ಯನ್ತಗಳಾದ ಹೇತು ವಾಚುಕ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಹಾಗೂ ಮನುಷ್ಯ ವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರವು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ರೂಪ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಸಮರೂಪ್ಯಮ್ (ಯೋಗ್ಯವಾದ ಹೇತುವಿನಿಂದ ಬಂದ)- 'ಸಮಾತ್ ಆಗತಮ್' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇತುವಾಚಕವಾದ ಪಂಚಮ್ಯನ್ತ ಸಮ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೂಪ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ಎಂದರೆ ಅನ್ಯತರಸ್ಯ ಆಮ್ ಎಂದು ಅರ್ಥ (ಎರಡರಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬಹುದೆಂದು ಅರ್ಥ)

ಈ ಸಮ ಶಬ್ದವು ಗಹಾದಿ ಗಣ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಗಹಾದೀಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ರೂಪ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಮೀಯಮ್ ಎಂಬ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ವಿಷಮ ರೂಪಂ, ವಿಷಮೀಯಂ-ಮೇಲಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ಹೇತು ವಾಚಕವಾದ ವಿಷಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ರೂಪ್ಯ ಮತ್ತು ಭ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ ವಿಷಮ ರೂಪಂ, ವಿಷಮೀಯಂ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-(ದೇವದತ್ತರೂಪ್ಯಮ್ ದೇವದತ್ತನೆಂಬ ಮನುಷ್ಯನಿಂದ ಬಂದಿದ್ದು)-

ದೇವದತ್ತಾಗತಾಮ್ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯವಾಚಕವಾದ ಪಂಚಮ್ಯನ್ತ 'ದೇವದತ್ತ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ರೂಪ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ದೇವದತ್ತರೂಪ್ಯಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ದೈವದತ್ತಮ್-(ದೇವದತ್ತನೆಂಬ ಮನುಷ್ಯನಿಂದ ಬಂದಿದ್ದು) 'ರೂಪ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ದೇವದತ್ತ ಶಬ್ದವು ನಾಮವಾಚಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ವಾ ನಾಮಧೇಯಸ್ಯ ವೃದ್ಧ ಸಂಜ್ಞಾಪಾಚಾ" ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ 'ವೃದ್ಧಸಂಜ್ಞಾ' ಬಂದು "ವೃದ್ಧಾಚ್ಚಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭ' (ಈಯ್+ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ದೈವದತ್ತಮ್, ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ವೃದ್ಧ ಸಂಜ್ಞಾಭಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಬರುವ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಮೊದಲಾವುಗಳಾಗಿ ದೈವದತ್ತಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

(ಆಗತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಯಟ್ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1104. ಮಯಟ್ ಚ || 4-3-82||

ವೃತ್ತಿ-ಸಮಮಯಮ್! ದೇವದತ್ತಮಯಮ್||

ಅ.ವೃ-"ತತ ಆಗತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಜ್ಯಾಪ್ಪಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ" "ಪ್ರಾಗ್ ದೀವ್ಯತೋಽಣ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಮತ್ತು "ಶೇಷೇ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಹೇತು ವಾಚಕ ಮತ್ತು ಮನುಷ್ಯ ವಾಚಕ ಪಂಚಮ್ಯನ್ತ ಸಮರ್ಥವಾದ ಪದಗಳ ನಂತರ ತತ ಆಗತಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ (ಚ) ಬರುತ್ತದೆ. ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಮಯ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಸಮಮಯಮ್ (ಯೋಗ್ಯವಾದ ಹೇತುವಿನಿಂದ ಬಂದಿದ್ದು)-'ಸಮಾತ್ ಆಗತಮ್' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಂಚಮ್ಯನ್ತ ಸಮರ್ಥ ಸಮ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಮೇಲಿನ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-ದೇವದತ್ತಮಯಮ್ (ದೇವದತ್ತನೆಂಬ ಮನುಷ್ಯನಿಂದ ಬಂದಿದ್ದು)-'ದೇವದತ್ತಾತ್ ಆಗತಮ್' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಂಚಮ್ಯನ್ತ ಸಮರ್ಥ ದೇವದತ್ತ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಮೇಲಿನ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

(ಪ್ರಭವತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1105. ಪ್ರಭವತಿ ||4-3-83||

ವೃತ್ತಿ-ಹಿಮವತಃ ಪ್ರಭವತಿ ಹೈಮವತೀ ಗಂಗಾ||

ಅ.ವೃ-"ತತ ಆಗತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತತಃ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಪ್ರಾಗ್ ದೀವ್ಯತೋಽಣ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಎಂಬ ಪದವು

ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಧಿತಾಃ” “ಪ್ರಾಗ್‌ದೀವ್ಯತೋಣ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಮತ್ತು “ಶೇಷೇ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಪಂಚಮ್ಯನ್ತ ಸಮರ್ಥ ಪದದ ನಂತರ ಪ್ರಭವತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ (ಮೊಟ್ಟಮೊದಲಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ) ಅಣ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-(ಹಿಮವತಃ ಪ್ರಭವತಿ) ‘ಹೈಮವತೀ ಗಂಗಾ’-ಹಿಮಾಲಯ ಪರ್ವತದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಅಥವಾ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಗಂಗೆ. ಪಂಚಮ್ಯನ್ತವಾದ ಹಿಮವತಃ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಣಿತ್ವದ ಕಾರಣದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಿಮ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ (ಅಸ್-ಗೆ) ಲೋಪವಾಗಿ ಹೈಮವತ್+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. “ಟಿಡ್ಘಾಣ್‌ಇದ್ವಯಸಚ್‌ಮಾತ್ರತ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ತೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ‘ಜೀಪ್(ಈ)’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದ ನಂತರ “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಹೈಮವತೀ (ಗಂಗಾ) ಎಂಬ ಸುಬಂತ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಗಚ್ಛತಿ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1106. ತಥ್ಗಚ್ಛತಿ ಪಥಿದೂತಯೋಃ || 4-3-85||

ವೃತ್ತಿ-ಸುಪ್ತಂ ಗಚ್ಛತಿ ಸೌಪ್ತಃ ಪನ್ಥಾಃ ದೂತೋವಾ||

ಪ.ಥೇ-ತತ್, ಗಚ್ಛತಿ, ಪಥಿದೂತಯೋಃ||

ಅ.ವೃ-“ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಧಿತಾಃ” “ಪ್ರಾಗ್‌ದೀವ್ಯತೋಣ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಮತ್ತು “ಶೇಷೇ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಗಚ್ಛತಿ(ಆ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಹೋಗುವಂತದ್ದು ಎಂಬುದು ಮಾರ್ಗವಾಗಿಯೂ ದೂತನಾಗಿಯೂ ಇರಬೇಕು.

ಉದಾ-ಸುಪ್ತಂ ಗಚ್ಛತಿ ಸೌಪ್ತಃ, ಪನ್ಥಾಃ ದೂತೋವಾ -‘ಸುಪ್ತವನ್ನು ಕುರಿತು’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಸೌಪ್ತಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಪ್ತ ದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗ ಅಥವಾ ದೂತನೆಂದು ಅರ್ಥ.

(ಅಫಿನಿಷ್ಠಾಮತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1107. ಅಫಿನಿಷ್ಠಾಮತಿ ದ್ವಾರಮ್ || 4-3-86||

ವೃತ್ತಿ-ಸುಪ್ತಮಭಿನಿಷ್ಠಾಮತಿ ಸೌಪ್ತಂ, ಕಾನ್ಯಕುಬ್ಜದ್ವಾರಮ್||

ಅ.ವೃ-“ತದ್ಗಚ್ಛತಿ ಪಥಿದೂತಯೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತತ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಧಿತಾಃ” “ಪ್ರಾಗ್‌ದೀವ್ಯತೋಣ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಮತ್ತು “ಶೇಷೇ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ (ಎದುರಾಗಿ)ಹೊರಹೊಗುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೊರಹೊಗುವಂತಹ ದ್ವಾರವಾಗಿದ್ದರೆ, ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಅಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಸುಷ್ಪಮಭಿನ್ನಾಂತಿ ಸೌಷ್ಣಂ, ಕಾನ್ಯಕುಬ್ಜದ್ವಾರಮ್-ಸುಷ್ಪವೆಂಬ ದೇಶದ ಕೋಟಿಯಿಂದ ಹೊರಬೀಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ (ಕಾನ್ಯಕುಬ್ಜವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೊಗುವ) ದ್ವಾರ. ಸುಷ್ಪ+ಅಂ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ‘ಅಭಿನ್ನಾಂತಿ ದ್ವಾರಮ್’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್(ಅಮ್)-ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಸುಷ್ಪ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ‘ಉ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಔ ಎಂದಾಗಿ ‘ಭ’ಸಂಜ್ಞಕ ‘ಅ’ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಸೌಷ್ಣಂ+ಅ= ಸೌಷ್ಣ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಸೌಷ್ಣಂ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಧಿಕರಿಸಿ ಮಾಡಿದ ಗ್ರಂಥಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಯಥಾವಕಾಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1108. ಅಧಿಕೃತ್ಯ ಕೃತೇ ಗ್ರಂಥೇ||4-3-87||

ವೃತ್ತಿ-ಶಾರೀರಕಮಧಿಕೃತ್ಯ ಕೃತೋ ಗ್ರಂಥಃ ಶಾರೀರಕೀಯಃ||

ಅ.ವೃ-“ತದ್ಗಚ್ಛತಿ ಪಥಿದೂತಯೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತತ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಧಿತಾಃ” “ಪ್ರಾಗ್‌ದೀವ್ಯತೋಣ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಮತ್ತು “ಶೇಷೇ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-‘ಅದನ್ನು ಕುರಿತು ರಚಿಸಲಾದ ಗ್ರಂಥ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥವಾದ ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಪದದ ನಂತರ ಯಥಾವಕಾಶವಾಗಿ ಅಣಾದಿ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಶಾರೀರಕಮಧಿಕೃತ್ಯ ಕೃತೋ ಗ್ರಂಥಃ ಶಾರೀರಕೀಯಃ-(ಆತ್ಮವನ್ನು ಕುರಿತು ರಚಿಸಿದ ಗ್ರಂಥ) ಶರೀರವುಳ್ಳಂತಹ ಜೀವಾತ್ಮನೇ ಶಾರೀರಕನು. ಇದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ ಶಾರೀರಕ+ಅಂ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಮೊದಲೇ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದಿದೆ. “ವೃದ್ಧಾಚ್ಯ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಭ (ಭ್+ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದಿದೆ. ಭ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿರುವ ಭ್-ಗೆ ಈಯ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಶಾರೀರಕ+ಈಯ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಶಾರೀರಕ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು

ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಧಿತಾಃ” “ಪ್ರಾಗ್‌ದೀವ್ಯತೋಽಣ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಮತ್ತು “ಶೇಷೇ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಪಂಚಮ್ಯನ್ತ ಸಮರ್ಥ ಪದದ ನಂತರ ಪ್ರಭವತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ (ಮೊಟ್ಟಮೊದಲಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ) ಅಣ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-(ಹಿಮವತಃ ಪ್ರಭವತಿ) ‘ಹೈಮವತೀ ಗಂಗಾ’-ಹಿಮಾಲಯ ಪರ್ವತದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಅಥವಾ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಗಂಗೆ. ಪಂಚಮ್ಯನ್ತವಾದ ಹಿಮವತಃ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಣಿತ್ವದ ಕಾರಣದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಿಮ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ (ಅಸ್-ಗೆ) ಲೋಪವಾಗಿ ಹೈಮವತ್+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. “ಟಿಡ್ಘಾಣಇದ್ವಯಸಚ್‌ಮಾತ್ರಚ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ತೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ‘ಜೀಪ್(ಈ)’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದ ನಂತರ “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಹೈಮವತೀ (ಗಂಗಾ) ಎಂಬ ಸುಬಂತ್ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಗಚ್ಛತಿ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1106. ತಥಗಚ್ಛತಿ ಪಥಿದೂತಯೋಃ || 4-3-85||

ವೃತ್ತಿ-ಸುಪ್ತಂ ಗಚ್ಛತಿ ಸೌಘ್ನಃ ಪನ್ಥಾಃ ದೂತೋವಾ||

ಪ.ಭೇ-ತತ್, ಗಚ್ಛತಿ, ಪಥಿದೂತಯೋಃ||

ಅ.ವೃ-“ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಧಿತಾಃ” “ಪ್ರಾಗ್‌ದೀವ್ಯತೋಽಣ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಮತ್ತು “ಶೇಷೇ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಗಚ್ಛತಿ(ಅ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಹೋಗುವಂತದ್ದು ಎಂಬುದು ಮಾರ್ಗವಾಗಿಯೂ ದೂತನಾಗಿಯೂ ಇರಬೇಕು.

ಉದಾ-ಸುಪ್ತಂ ಗಚ್ಛತಿ ಸೌಘ್ನಃ, ಪನ್ಥಾಃ ದೂತೋವಾ -‘ಸುಪ್ತವನ್ನು ಕುರಿತು’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಸೌಘ್ನಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಪ್ತ ದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗ ಅಥವಾ ದೂತನೆಂದು ಅರ್ಥ.

(ಅಭಿನಿಷ್ಠಾಮತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1107. ಅಭಿನಿಷ್ಠಾಮತಿ ದ್ವಾರಮ್ || 4-3-86||

ವೃತ್ತಿ-ಸುಪ್ತಮಭಿನಿಷ್ಠಾಮತಿ ಸೌಘ್ನಂ, ಕಾನ್ಯಕುಬ್ಜದ್ವಾರಮ್||

ಅ.ವೃ-“ತದ್ಗಚ್ಛತಿ ಪಥಿದೂತಯೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತತ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಗಿತಾಃ” “ಪ್ರಾಗ್‌ದೀವ್ಯತೋಣ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಮತ್ತು “ಶೇಷೇ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ (ಎದುರಾಗಿ)ಹೊರಹೊಗುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೊರಹೊಗುವಂತಹ ದ್ವಾರವಾಗಿದ್ದರೆ, ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಅಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಸುಘ್ನಮಭಿನ್ನಾತ್ರಮತಿ ಸೌಘ್ನಂ, ಕಾನ್ಯಕುಬ್ಜದ್ವಾರಮ್-ಸುಘ್ನವೆಂಬ ದೇಶದ ಕೋಟಿಯಿಂದ ಹೊರಬೀಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ (ಕಾನ್ಯಕುಬ್ಜವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೊಗುವ) ದ್ವಾರ. ಸುಘ್ನ+ಅಂ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ‘ಅಭಿನ್ನಾತ್ರಮತಿ ದ್ವಾರಮ್’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್(ಅಮ್)-ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಸುಘ್ನ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ‘ಉ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಔ ಎಂದಾಗಿ ‘ಭ’ಸಂಜ್ಞಕ ‘ಅ’ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಸೌಘ್ನ್+ಅ= ಸೌಘ್ನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಸೌಘ್ನಂ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಧಿಕರಿಸಿ ಮಾಡಿದ ಗ್ರಂಥಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಯಥಾವಕಾಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1108. ಅಧಿಕೃತ್ಯ ಕೃತೇ ಗ್ರಂಥೇ||4-3-87||

ವೃತ್ತಿ-ಶಾರೀರಕಮಧಿಕೃತ್ಯ ಕೃತೋ ಗ್ರಂಥಃ ಶಾರೀರಕೀಯಃ||

ಅ.ವೃ-“ತದ್ಗಚ್ಛತಿ ಪಥಿದೂತಯೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತತ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಗಿತಾಃ” “ಪ್ರಾಗ್‌ದೀವ್ಯತೋಣ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಮತ್ತು “ಶೇಷೇ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-‘ಅದನ್ನು ಕುರಿತು ರಚಿಸಲಾದ ಗ್ರಂಥ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥವಾದ ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಪದದ ನಂತರ ಯಥಾವಕಾಶವಾಗಿ ಅಣಾದಿ ತದ್ಗಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಶಾರೀರಕಮಧಿಕೃತ್ಯ ಕೃತೋ ಗ್ರಂಥಃ ಶಾರೀರಕೀಯಃ-(ಆತ್ಮವನ್ನು ಕುರಿತು ರಚಿಸಿದ ಗ್ರಂಥ) ಶರೀರವುಳ್ಳಂತಹ ಜೀವಾತ್ಮನೇ ಶಾರೀರಕನು. ಇದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ ಶಾರೀರಕ+ಅಂ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಮೊದಲೇ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದಿದೆ. “ವೃದ್ಧಾಚ್ಛಿ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಭ (ಭ್+ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದಿದೆ. ಭ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿರುವ ಭ್-ಗೆ ಈಯ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಶಾರೀರಕ+ಈಯ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಶಾರೀರಕ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು

ಶಾರೀರಕ್+ಈಯ=ಶಾರೀರಕೀಯ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಶಾರೀರಕೀಯಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ನಿವಾಸಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ-1109. ಸೋಃಸ್ಯ ನಿವಾಸಃ || 4-3-89||

ವೃತ್ತಿ-ಸುಘ್ನಃ ನಿವಾಸಃ ಅಸ್ಯ ಸೌಘ್ನಃ ||

ಪ.ಛೇ-ಸಃ, ಅಸ್ಯ ನಿವಾಸಃ|

ಅ.ವೃ-“ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಧಿತಾಃ” “ಪ್ರಾಗ್‌ದೀವ್ಯತೋಣ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಮತ್ತು “ಶೇಷೇ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಪ್ರಥಮಾನ್ತ ಸಮರ್ಥ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ನಂತರ ‘ಅದು ಇವನ ವಾಸ ಸ್ಥಾನ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಸೌಘ್ನಃ: ಸುಘ್ನವೆಂಬ ದೇಶವನ್ನು ವಾಸಸ್ಥಾನವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು-‘ಸುಘ್ನಃ ನಿವಾಸಃ ಅಸ್ಯ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಸುಘ್ನ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಆದಿವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಸೌಘ್ನ+ಸು+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ, ಸೌಘ್ನ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ ‘ಅ’ಕಾರಕ್ಕೆ “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ ‘ಅ’ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಸೌಘ್ನ+ಅ= ಸೌಘ್ನ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಸೌಘ್ನಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಪ್ರೋಕ್ತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1110. ತೇನ ಪ್ರೋಕ್ತಮ್ || 4-3-10||

ವೃತ್ತಿ-ಪಾಣಿನಿನಾ ಪ್ರೋಕ್ತಮ್ ಪಾಣಿನೀಯಮ್||

ಅ.ವೃ-“ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಧಿತಾಃ” “ಪ್ರಾಗ್‌ದೀವ್ಯತೋಣ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಮತ್ತು “ಶೇಷೇ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-‘ಅವನಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾಂತ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಅಣ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಪಾಣಿನೀಯಮ್-(ಪಾಣಿನಿಯವರಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಶಾಸ್ತ್ರ)-‘ಪಾಣಿನಿನಾ ಪ್ರೋಕ್ತಮ್’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪಾಣಿನಿ+ಟಾ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಛ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಆದಿ ಅಚ್ ವರ್ಣವು ವೃದ್ಧಿ-ಅಕ್ಷರವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ “ವೃದ್ಧಿಯು ಸ್ವಾಚಾಮಾದಿಸ್ತದ್ ವೃದ್ಧಂ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ “ವೃದ್ಧಾಚ್ಚಃ”

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಛ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು “ಆಯನೇಯ ಪ್ರತ್ಯಯಾದೀನಾಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಛ (ಛ್+ಅ)ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಛ್-ಗೆ ಈಯ್ ಬಂದು ಪಾಣಿನಿ+ಈಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ನಿ-ಯಲ್ಲಿರುವ ‘ಭ’ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ‘ಇ’ಕಾರಕ್ಕೆ “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಪಾಣಿನಿ+ಈಯ್+ಅ=ಪಾಣಿನಿಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ರೂಪದಿಂದ ಪಾಣಿನೀಯ+ಅಂ=ಪಾಣಿನೀಯಮ್ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

(ಇದಮ್ (ಅವನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ
ಅಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1111. ತಸ್ಯೇದಮ್ ||4-3-120||

ವೃತ್ತಿ-ಉಪಗೋರಿದಮ್ ಔಪಗವಮ್ ||

ಇತಿ ಶೈಲಿಕ ಪ್ರಕರಣಂ ||೮||

ಪ.ಛೇ.-ತಸ್ಯ, ಇದಮ್ |

ಅ.ವೃ-“ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಧಿತಾಃ” “ಪ್ರಾಗ್ದೀವ್ಯತೋಽಣ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಮತ್ತು “ಶೇಷೇ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-‘ಇದು ಅವನದ್ದು’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥವಾದ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಅಣ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಔಪಗವಮ್-(ಉಪಗುವಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶೈಲಿಕ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉಪಗು ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಪಗೋಃ ಇದಮ್ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಉಪಗು+ಜಸ್+ಅಣ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್-ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಉಪಗು+ಅಣ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಓಗುಣಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಬಂದು ನಂತರ ಅವಾದೇಶ ಬಂದು ಆದಿವೃದ್ಧಿಯಿಂದ ಔಪಗವಮ್ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶೈಲಿಕ (48) ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು

ಪ್ರಕರಣ-49: ವಿಕಾರಾರ್ಥಕಾಃ

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 1111 ರಿಂದ 1116 ವರೆಗೆ) (ಪ್ರಾಗ್ವೈವಶೀಯ ಪ್ರಕರಣ)

(‘ಅಣ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ. 1112-ತಸ್ಯ ವಿಕಾರಃ॥ (4-3-134)

ವೃತ್ತಿ-(ವಾ॥ ಅಶ್ವನೋ ವಿಕಾರೇ ಟಲೋಪೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ)-

ಅಶ್ವನೋ ವಿಕಾರಃ ಆಶ್ವಃ / ಬಾಸ್ಮನಃ / ಮಾರ್ತಿಕಃ

ಅ.ವೃ-“ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಧಿತಾಃ”
“ಪ್ರಾಗ್ವೈವಶೀಯಃ”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-“ಅದರ ವಿಕಾರ” ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಅಣ್’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

“ತಸ್ಯೇದಂ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ತಸ್ಯ’ ಎಂಬ ಪದದ ಅನುವೃತ್ತಿಯು ಆಗುತ್ತಿತ್ತು ಮತ್ತು ಇಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾದ ಅವಶ್ಯಕತೆಯು ಇರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಉದ್ದೇಶವೇನೆಂದರೆ, ಶೇಷಾಧಿಕಾರವು ಇಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ-ಅಶ್ವನೋ ವಿಕಾರೇ ಟಲೋಪೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ॥

ಅರ್ಥ-ವಿಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದ ಮೇಲೆ ‘ಅಶ್ವನ್’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಟಿ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಶ್ವನ್ ನಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯ ‘ಅಜ್’ ಎಂದರೆ ‘ಮ’ ಕಾರದ ನಂತರ ಇರುವ ‘ಅ’ ಕಾರ ಮತ್ತು ಅದರ ಜೊತೆಗೆ ಕೂಡಿರುವ ‘ನ್’ ಕಾರ. ಈ ‘ಅನ್’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ‘ಟಿ’ ಎಂದು ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಅಶ್ವನ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೊದಲು “ನಸ್ತದ್ಧಿತೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಿ ಲೋಪವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿ ಭಾವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವಂತಹ ‘ಅನ್’ ಎಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಬಾಧಿಸುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕವು ಹೊರಟಿದೆ.

ಉದಾ-1) ಆಶ್ವಃ (ಕಲ್ಲಿನ ವಿಕಾರ)-‘ಅಶ್ವನಃ ವಿಕಾರಃ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅಶ್ವನ್+ಜಸ್ಯ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದ ಮೇಲೆ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ‘ಸುಪ್’ ಸೇರಿಸಿದಾಗ “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸುಪ್’ಗೆ ‘ಲುಕ್’ ಬಂದು ಅಶ್ವನ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಣಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ‘ಅದಿವೃದ್ಧಿ’ಯು ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಟಿ’ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ‘ಅನ್’ಗೆ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಶ್ವ+ಅ=ಆಶ್ವ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ್ ಮಾಡಿದರೆ ಅಶ್ವಃ ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1113. ಅವಯವೇ ಚ ಪ್ರಾಣೋಜಧಿ-ವೈಕ್ಷೇಭ್ಯಃ॥ (4-3-135)

ವೃತ್ತಿ-ಚಾತ್ ವಿಕಾರೇ॥ ಮಯೂರಸ್ಯ ಅವಯವಃ ವಾ ಮಯೂರಃ॥

ಮೌರ್ವಂ=ಕಾಂಡಂ ಭಸ್ಮವಾ ಪೈಪ್ಪಲಂ

ಅ.ವೃ-“ತಸ್ಯ ವಿಕಾರ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ವಿತಾಃ” “ಪ್ರಾಗ್‌ದೀವ್ಯತೋಣ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಪ್ರಾಣಿ, ಜೌಷಧಿ ಮತ್ತು ವೃಕ್ಷ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ವಿಕಾರ ಮತ್ತು ಅವಯವ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಅಣ್’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-1 ಪ್ರಾಣಿವಾಚಕಕ್ಕೆ ಉದಾ-ಮಾಯೂರಃ (ನವಿಲಿನ ಅವಯವ/ಅದರ ವಿಕಾರ)-‘ಮಾಯೂರಸ್ಯ ವಿಕಾರಃ’ ಅಥವಾ ಅವಯವಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಮಾಯೂರ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ “ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು, ಮಯೂರ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಣಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ರೇಫೋತ್ತರ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಮಾಯೂರ್+ಅ=ಮಾಯೂರ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಮಾಯೂರಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-2) ಮೌರ್ವಂ (ಜೌಷಧಿ ವಿಶೇಷ)-ಮೂರ್ವ ಎಂಬ ಜೌಷಧಿ ವಿಶೇಷವಾದ ಬಳ್ಳಿ ಅಥವಾ ಅದರ ಅವಯವ ಅಥವಾ ಅದರ ವಿಕಾರ (ಭಸ್ಮ)-ಮೂರ್ವಾಯಾಃ ವಿಕಾರಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಮೂರ್ವಾ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. “ತಸ್ಯ ವಿಕಾರಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಅಣ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಮೂರ್ವ+ಅ ಎಂದಾಗಿ, ಇದು ತದ್ವಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞಕ ‘ಆ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಮೌರ್ವ +ಅ+ಮೌರ್ವ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಮೌರ್ವಂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-3) (ವೃಕ್ಷ ವಾಚಕಕ್ಕೆ)-ಪೈಪ್ಪಲಂ (ಪಿಪ್ಪಲ ಎಂಬ ವೃಕ್ಷದ ಅವಯವ ಅಥವಾ ಅದರ ಭಸ್ಮ)-ಪಿಪ್ಪಲಸ್ಯ ವಿಕಾರಃ ಅಥವಾ ಅವಯವ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪಿಪ್ಪಲ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದಮೇಲೆ “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸುಪ್’ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಪಿಪ್ಪಲ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ತದ್ವಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಣಿತ್ ನಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಪೈಪ್ಪಲ್+ಅ=ಪೈಪ್ಪಲ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಪೈಪ್ಪಲಂ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1114. ಮಯಡ್ ವೈತಯೋರ್ಭಾಷಾಯಾಮಭಕ್ತ್ಯಾಚ್ಛಾದನಯೋಃ (4-3-143)

ವೃತ್ತಿ-ಪ್ರಕೃತಿ ಮಾತ್ರಾತ್ ಮಯಟ್ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ವಿಕಾರಾಯವಯೋಃ ಆಶ್ಚಮಯಂ, ಆಶ್ಚನಂ, ಅಭಕ್ತ್ಯೇ ಇತ್ಯಾದಿ ಕಿಂ? ಮೌದ್ಗಃ ಸೂಪಃ ಕಾರ್ಪಾಸಂ ಆಚ್ಛಾದನಂ |

ಪ.ಛೇ-ಮಯಟ್ ವಾ ಏತಯೋಃ, ಭಾಷಾಯಾಂ, ಅಭಕ್ತ್ಯಾ, ಆಚ್ಛಾದನಯೋಃ |

ಅ.ವೃ-“ತಸ್ಯ ವಿಕಾರಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಸ್ಯ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ವಿತಾಃ” “ಪ್ರಾಗ್ಗದೀವ್ಯತೋಣ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಅವಯವ ಮತ್ತು ವಿಕಾರಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಕೃತಿವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಲೌಕಿಕ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಭಕ್ತ್ಯ ಮತ್ತು ಆಚ್ಛಾದನಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಆಶ್ಚಮಯಂ-ಆಶ್ಚನಃ-“ಅವಯವಃ ವಿಕಾರೋವಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂತರ್ಗತವಾದ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ಪದತ್ವವು ಇರುವುದರಿಂದ “ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ನ್’ ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಆಶ್ಚಮಯಂ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

‘ಮಯಟ್’ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅವಯವಾರ್ಥವಾಗಿದ್ದಾಗ ‘ಅನ್’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಟಿ’ ಲೋಪವು ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಆಶ್ಚನಂ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ “ಅಶ್ಚನೋ ವಿಕಾರೇ ಟಿ ಲೋಪೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ” ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ‘ಟಿ’ ಲೋಪವು ಬಂದು ‘ಆಶ್ಚಂ’ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಭಕ್ತ್ಯ-ಆಚ್ಛಾದನಯೋಃ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಭಕ್ತ್ಯ ಮತ್ತು ಆಚ್ಛಾದನ ವಾಚಕಗಳಾದ ಮೌದ್ಗಃ, ಕಾರ್ಪಾಸಂ ಎಂಬ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಮಯಟ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ‘ಮುದ್ಗಾನಾಂ ಅವಯವಃ ವಿಕಾರೋವಾ’, ‘ಕರ್ಪಾಸಸ್ಯ ಅವಯವಃ ವಿಕಾರೋವಾ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮುದ್ಗ ಮತ್ತು ಕರ್ಪಾಸೀ ಶಬ್ದಗಳಿಗಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ “ಬಿಲ್ವಾದಿಭ್ಯೋಣ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಅಣ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ‘ಣಿತ್’ ಆದ್ದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು ‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞಕ ಅಂತ್ಯ ‘ಅ’ ಕಾರ ‘ಈ’ ಕಾರಗಳ ಲೋಪವಾಗಿ ಮೌದ್ಗಃ, ಕಾರ್ಪಾಸಂ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1115. ನಿತ್ಯಂ ವೃದ್ಧ-ಶರಾದಿಭ್ಯಃ | (4.3.144)

ವೃತ್ತಿ-ಅಮೃಮಯಂ | ಶರಮಯಂ |

ಅ.ವೃ-“ತಸ್ಯ ವಿಕಾರಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದವು “ಮಯಡ್ವತಯೋರ್ಭಾಷಾಯಾಮಭಕ್ತ್ಯಾಚ್ಛಾದನಯೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ವಾ’

ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಧಿತಾಃ” “ಪ್ರಾಗ್ ದೀವ್ಯತೋಽಣ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಷಷ್ಠಾಂತವಾದ ವೃದ್ಧ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ಮತ್ತು ಶರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ನಂತರ ವಿಕಾರ ಮತ್ತು ಅವಯವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ವಿಕಾರ ಅಥವಾ ಅವಯವ, ಭಕ್ತ್ಯ ಮತ್ತು ಅಜ್ಞಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರಬಾರದು.

ಉದಾ-ಆಮ್ರಮಯಂ (ಮಾವಿನಗಿಡದ ವಿಕಾರ/ಅವಯವ) -‘ಆಮ್ರಸ್ಯ ವಿಕಾರಃ ಅವಯವೋ ವಾ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಆಮ್ರ+ಜಸ್ ಎಂಬ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ “ತಸ್ಯ ವಿಕಾರಃ” ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ “ನಿತ್ಯವೃದ್ಧಶರಾದಿಭ್ಯಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಮಯಟ್ (ಮಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಕ್ ಬಂದು ಆಮ್ರಮಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಣಿತ್ ಆಗಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿಯು ಬರಲಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತಮಾಡಿದಾಗ ಆಮ್ರಮಯಂ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ

ಉದಾ-ಶರಮಯಂ-ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ‘ಶರಾಣಾಂ ವಿಕಾರಃ’ ಅಥವಾ ‘ಅವಯವಯೋ ವಾ’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶರ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ‘ಮಯಟ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಶರಮಯಂ ಎಂದು ಸುಬಂತವಾಗುತ್ತದೆ. (ಇಲ್ಲಿ ಶರ+ಆಮ್ ನಲ್ಲಿ ಆಮ್ ಎಂಬುದು ಷಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಅದು “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ.)

(ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1116-ಗೋಶ್ವಮರೀಷೇ (4-3-145)

ವೃತ್ತಿ-ಗೋಃ ಪುರೀಷಂ ಗೋಮಯಂ

ಪ.ಛೇ-ಗೋಃ, ಚ, ಪುರೀಷೇ

ಅ.ವ್ಯ-“ತಸ್ಯ ವಿಕಾರಃ” ಎಂಬ ಪೂರ್ಣ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

“ಮಯಡ್... ಆಜ್ಞಾನಯೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಯಟ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಧಿತಾಃ” “ಪ್ರಾಗ್ ದೀವ್ಯತೋಽಣ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-‘ಸಗಣಿ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಗೋ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ‘ಮಯಟ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂತ್ರವು “ಗೋಪಯಸೋರ್ಯತ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ

‘ಯತ್’ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-ಗೋಮಯಂ (ಆಕಳಿಂದ ಬಂದ ವಿಕಾರ)-‘ಗೋಃ ವಿಕಾರಃ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಗೋ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಯಟ್(ಮಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಗೋ+ಮಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ‘ಸು’ಗೆ ಅವ್ ಬಂದು ಗೋಮಯಂ ಎಂದು ನಮುಸಕಲಿಂಗವಾಗಿದೆ.

(‘ಯತ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1117. ಗೋಪಯಸೋರ್ಯತ್ (4-3-160)

ವೃತ್ತಿ-ಗವ್ಯಂ ಪಯಸ್ಯಂ ಗೋ ಪಯಸೋಃ ಯತ್

ಇತಿ ವಿಕಾರಾರ್ಥಃ (49) ಅಥವಾ ಪ್ರಾಗ್ವೈಯಾಃ

ಅ.ವ್ಯ: “ತಸ್ಯ ವಿಕಾರಃ” ಎಂಬ ಪೂರ್ಣ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಷ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ವಿತಾಃ” “ಪ್ರಾಗ್ವೈಯಾಃ”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ವಿಕಾರ ಮತ್ತು ಅವಯವ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠಾಂತವಾದ ಗೋ ಮತ್ತು ಪಯಸ್ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಯತ್ (ಯ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: ಗವ್ಯಂ (ಆಕಳ ವಿಕಾರ ಅಂದರೆ ಹಾಲು ಮೊಸರು, ತುಪ್ಪ ಮತ್ತು ಸಗಣಿ ಮೂತ್ರ)-‘ಗೋಃ ವಿಕಾರಃ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಗೋ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಯತ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಗೋ+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. “ವಾಂತೋ ಯ ಪ್ರತ್ಯಯೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಅವ್’ ಆದೇಶ ಬಂದು ‘ಗವ್ಯ’ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ‘ಸು’ಗೆ ಅವ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ‘ಗವ್ಯಂ’ ಎಂದು ನಮುಸಕಲಿಂಗವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪಯಸ್ಯಂ (ಹಾಲಿನ ವಿಕಾರ (ಮೊಸರು ಮೊದಲಾದವು)-ಪಯಸಃ ವಿಕಾರಃ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪಯಸ್+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. “ಗೋಪಯಸೋರ್ಯತ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಸ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಪಯಸ್+ಯ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪಯಸ್ಯ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತಮಾಡಿದಾಗ ‘ಪಯಸ್ಯಂ’ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಕರಣ 49 (ಪ್ರಾಗ್ವೈಯಾರ್ಥ)

ಅಥವಾ ವಿಕಾರಾರ್ಥಕ ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಪ್ರಕರಣ-50: ರಗಧಿಕಾರಃ

(ಸೂ. ಸಂ. 1118-1131)

(ರಕ್-ಅಧಿಕಾರಃ)

(ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1118.-ಪ್ರಾಗ್ವಹತೇಷ್ವಕ್ (4-4-1)

ವೃತ್ತಿ-ತದ್ವಹತಿ ಇತ್ಯತಃ ಪ್ರಾಕ್, ರಕ್ ಅಧಿಕಾರೀಯತೇ|

ಪ.ಛೇ-ಪ್ರಾಕ್, ವಹತೇಃ, ರಕ್|

ಅರ್ಥ-ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ “ತದ್-ವಹತಿ-ರಥ-ಋಗ ಪ್ರಾಸಂಗಂ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಮೂರ್ವ ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಧಿಕಾರವು ಇರುತ್ತದೆ.

ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ

ಸೂತ್ರ-1119. ತೇನ ದೀವ್ಯತಿ ಖನತಿ ಜಯತಿ ಜಿತಮ್ (4-4-2)

ವೃತ್ತಿ-ಅಕ್ಷಿಃ, ದೀವ್ಯತಿ, ಖನತಿ, ಜಯತಿ ಜಿತಂ ವಾ-ಅಕ್ಷಿಃ|

ಅ.ವೃ-“ರಕ್”, “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಧಿತಾಃ” ಮತ್ತು “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ: ಜೂಜಾಡುತ್ತಾನೆ, ಅಗೆಯುತ್ತಾನೆ, ಜಯಿಸುತ್ತಾನೆ, ಜಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು ಈ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾಂತ ಸಮರ್ಥ ಪದದ ನಂತರ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಅಕ್ಷಿಃ-ಪಗಡೆಗಳಿಂದ ಆಡುವವನು, ಪಗಡೆಯಿಂದ ಅಗೆಯುವವನು, ಪಗಡೆಯಿಂದ ಜಯಿಸುತ್ತಾನೆ, ಪಗಡೆಯಿಂದ ಗೆಲ್ಲಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.-‘ಅಕ್ಷಿಃ ದೀವ್ಯತಿ, ಖನತಿ, ಜಯತಿ, ಜಿತಂ ವಾ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅಕ್ಷ+ಭಿಃ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಕ್ (ರ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಭಿಃ’ ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಕ್ಷ+ಠ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. “ಠಸ್ಯೇಕಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಠ-ಗೆ ‘ಇಕ’ ಆದೇಶವು ಬಂದು, ಅಕ್ಷ+ಇಕ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಕಿತ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ “ಕಿತೀಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಆಕ್ಷ +ಇಕ ಎಂದಿದ್ದಾಗ “ಯಸ್ಯೇಕೀಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಭಿ’ ಸಂಜ್ಞಕ ‘ಅ’ (ಅಂದರೆ ಆಕ್ಷ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ) ಲೋಪ ಬಂದು ಆಕ್ಷ+ಇಕ=ಅಕ್ಷಿಕ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಅಕ್ಷಿಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1120-ಸಂಸ್ಕೃತಮ್ (4.4.3)

ವೃತ್ತಿ-ದಧ್ನಾ ಸಂಸ್ಕೃತಂ-ದಾಧಿಕಂ ಮಾರೀಚಿಕಂ|

ಅ.ವೃ-“ತೇನ ದೀವ್ಯತಿ... ಜಿತಂ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ತೇನ’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ರಕ್”, “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಧಿತಾಃ”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-‘ಇದರಿಂದ ಸಂಸ್ಕಾರ ಹೊಂದಿದ’ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ‘ರಕ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ದಾಧಿಕಮ್ (ಮೊಸರಿನಿಂದ ಸಂಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪದಾರ್ಥ)-‘ದದ್ಧಾ ಸಂಸ್ಕೃತಮ್’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯದಧಿ+ಟಾ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. “ಸಂಸ್ಕೃತಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ರಕ್’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು “ರಸ್ಯೇಕಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಠ’ ಗೆ ‘ಇಕ್’ ಆದೇಶ ಬಂದು ದಧಿ+ಠ (ಇಕ್+ಅ) ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಕಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ “ಕಿತಿಚ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞಕ ‘ಇ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ದಾಧ್+ಇಕ ಎಂದಾಗಿ, ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ದಾಧಿಕಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-2) ಮಾರೀಚಿಕಮ್ (ಮೆಣಸಿನಕಾಳಿನಿಂದ ಸಂಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪದಾರ್ಥ)-‘ಮರೀಚೇನ ಸಂಸ್ಕೃತಂ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಮರೀಚಿ+ಠ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು “ರಸ್ಯೇಕಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಠ’ ಗೆ ‘ಇಕ್’ ಆದೇಶ ಬಂದು ಮರೀಚಿ+ಠ (ಇಕ್+ಅ ಎಂದಾಗಿ ಇದು ಕಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ‘ಕಿತಿಚ್’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞಕ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಯಸ್ಯೇತಿಚ್’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಮಾರೀಚ್+ಇಕ=ಮಾರೀಚಿಕ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ‘ಮಾರೀಚಿಕಮ್’ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1121. ತರತಿ (4-4-5)

ವೃತ್ತಿ-ತೇನ ಇತ್ಯೇವ ಉಡುಪೇನ ತರತಿ-ಔಡುಪಿಕಃ

ಅ. ವೃ-“ತೇನ ದೀವ್ಯತಿ... ಜಿತಂ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ತೇನ’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ರಕ್”, “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಧಿತಾಃ”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-‘ಇದರಿಂದ ದಾಟುತ್ತಾನೆ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ರಕ್(ಠ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಔಡುಪಿಕಃ-(ಸಣ್ಣ ನೌಕೆಯಿಂದ ದಾಟುತ್ತಾನೆ)-ಉಡುಪೇನ ತರತಿ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಉಡುಪ+ಟಾ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ರಕ್’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು “ರಸ್ಯೇಕಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರ್ ಗೆ ‘ಇಕ್’ ಆದೇಶ ಬಂದು ಉಪ್ ಲೋಪವಾದ ನಂತರ ಉಡುಪ+ಟ (ಇಕ್+ಅ)

ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ “ಕಿತಿಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞಕ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಔಡುಪ್+ಇಕ=ಜೌಡುಪಿಕ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಔಡುಪಿಕ: ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಲಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1122.-ಚರತಿ (4-4-8)

ತೃತೀಯಾಂತಾತ್ ಗಚ್ಛತಿ-ಭಕ್ಷಯತಿ ಇತ್ಯರ್ಥಯೋಃ| ಲಕ್ ಸ್ಯಾತ್| ಹಸ್ತಿನಾ ಚರತಿ-ಹಾಸ್ತಿಕಃ| ದಧ್ನಾ ಚರತಿ-ದಾಧಿಕಃ|

ಅ.ವೃ-“ತೇನ ದೀವೃತಿ-ಖನತಿ,-ಜಯತಿ-ಜಿತಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತೇನ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಧಿತಾಃ” “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಇದರಿಂದ ಹೋಗುತ್ತದೆ, ಮತ್ತು ಇದರಿಂದ ತಿನ್ನಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮೇಲೆ ಲಕ್(ಠ+ಅ+ಕ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಚರ್’ ಧಾತುವಿಗೆ ‘ಗತಿ’ ಮತ್ತು ‘ಭಕ್ಷಣ’ ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿವೆ.

ಉದಾ-1) ಹಾಸ್ತಿಕಃ (ಆನೆಯಿಂದ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದಾನೆ)-‘ಹಸ್ತಿನಾ ಚರತಿ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಹಸ್ತಿನ್+ಟಾ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ‘ಚರತಿ’ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಲಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು “ಲಸ್ಯೇಕಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಲ’ ಗೆ ‘ಇಕ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಸುಪ್’ ಗೆ ಲುಕ್ ಆದ ಮೇಲೆ “ಚರತಿ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಕ್ ಗೆ ಇಕ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಹಸ್ತಿನ್+ಠ (ಇಕ್+ಅ) ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಕಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, ‘ಟ’ ಸಂಜ್ಞಯುಳ್ಳ ಇನ್ ಗೆ “ನಸ್ತದ್ಧಿತೇ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಹಾಸ್ತ+ಇಕ ಎಂದಿದ್ದಾಗ “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಅ’ ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಹಾಸ್ತ+ಇಕ ಎಂದಾಗಿ=ಹಾಸ್ತಿಕ ಎಂದಾಗಿ, ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಹಾಸ್ತಿಕಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-2) ದಾಧಿಕಃ (ಮೊಸರಿನಿಂದ ಊಟ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ)-ದಧ್ನಾ ಚರತಿ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ದಧಿ+ಟಾ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ದಧಿ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ “ಚರತಿ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ‘ಲ’ ಗೆ ‘ಇಕ್’ ಆದೇಶ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ನಂತರ ದಧಿ+ಠ(ಇಕ್+ಅ) ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಕಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ‘ಕಿತಿಚ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ದಾಧಿ+ಇಕ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ದಾಧಿ ಯಲ್ಲಿರುವ ‘ಇ’ ಕಾರವು ‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳದ್ದಾದ್ದರಿಂದ ‘ಯಸ್ಯೇತಿಚ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ದಾಧ್+ಇಕ=ದಾಧಿಕ ಎಂದಾಗಿ, ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ದಾಧಿಕಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1123.-ಸಂಸೃಷ್ಟಿ (4.4.22)

ವೃತ್ತಿ-ದಧ್ನಾ ಸಂಸೃಷ್ಟಂ ದಾಧಿಕಮ್

ಅ.ವೃ-“ತೇನ ದೀವ್ಯತಿ ಖನತಿ ಜಯತಿ ಜಿತಂ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತೇನ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಠಕ್”, “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಧಿತಾಃ”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-‘ಇದರಿಂದ ಮಿಶ್ರಿತವಾಗಿದೆ’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ‘ಠಕ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ದಾಧಿಕಮ್-(ಮೊಸರಿನಿಂದ ಕೂಡಿದೆ)-‘ದಧ್ನಾ ಸಂಸೃಷ್ಟಂ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ದಧಿ+ಟಾ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಠಕ್’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ‘ಠಸ್ಯೇಕಃ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಠ’ ಗೆ ಇಕ್ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬಂದು ದಧಿ+ ಇಕ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದು ಕಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ನನ್ನರ ದಧಿ ಯಲ್ಲಿರುವ ‘ಇ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ‘ಯಸ್ಯೇತಿಚ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ದಾಧ್+ಇಕ=ದಾಧಿಕ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ದಾಧಿಕಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1124-ಉಞ್ಞತಿ (4-4-32)

ವೃತ್ತಿ-ಬದರಾಣಿ ಉಞ್ಞತಿ ಬಾದರಿಕಃ

ಅ.ವೃ-“ತತ್ಪ್ರತ್ಯಯನುಪೂರ್ವ ಮೀಪಲೋಮಕೂಲಂ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ತತ್’ ಎಂಬ ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಠಕ್”, “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಧಿತಾಃ”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಆರಿಸಿ ಆರಿಸಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸುವವನು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಠಕ್ (ಠ್+ಅ+ಕ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಬಾದರಿಕಃ (ಬದರಾಣಿ ಉಞ್ಞತಿ)-ಬೋರೆ ಹಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಆರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಬದರ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಬದರಾಣಿ ಉಞ್ಞತಿ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಬದರ+ಶಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ‘ಠ (ಠ್+ಅ)’ ಗೆ ‘ಇಕ್’ ಆದೇಶ ಬಂದು ಬದರ+ಇಕ (ಇಕ್+ಅ) ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಕಿತ್ ಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, ‘ಬಾದರ’ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ ‘ಅ’ ಕಾರವು ‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞಕವಾದ್ದರಿಂದ

‘ಯಸ್ಯೇತಿಚ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಬಾದರ್+ಇಕ=ಬಾದರಿಕ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಬಾದರಿಕ: ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1125-ರಕ್ಷತಿ (4-4-33)

ವೃತ್ತಿ- ಸಮಾಜಂ ರಕ್ಷತಿ ಸಾಮಾಜಿಕಃ

ಅ.ವೃ-“ತತ್ ಪ್ರತ್ಯಯನುಪೂರ್ವ ಮೀಪಲೋಮಕ್ಷಲಂ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ತತ್’ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಠಕ್”, “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಧಿತಾಃ”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-‘ಇದರ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ‘ಠಕ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಸಾಮಾಜಿಕಃ (ಸಮಾಜ ರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡುವವನು)-ಸಮಾಜಂ ರಕ್ಷತಿ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. ಸಮಾಜ+ಅಮ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಠಕ್’ ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ ‘ಇಕ(ಇಕ್+ಅ)’ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬಂದು ಸಮಾಜ+ಇಕ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದು ಕಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ‘ಕಿತಿಚ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಸಮಾಜ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ‘ಯಸ್ಯೇತಿಚ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಸಾಮಾಜ್+ಇಕ =ಸಾಮಾಜಿಕ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಸಾಮಾಜಿಕಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1126-ಶಬ್ದ ದುರ್ಮರಂ ಕರೋತಿ (4-4-34)

ವೃತ್ತಿ-ಶಬ್ದಂ ಕರೋತಿ ಶಾಬ್ದಿಕಃ ದುರ್ಮರಂ ಕರೋತಿ ದಾದುರ್ಮರಃ

ಅ.ವೃ-“ಠಕ್”, “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಧಿತಾಃ”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ‘ಶಬ್ದ’ ‘ದುರ್ಮರ’ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ‘ಮಾಡುವವನು’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಶಾಬ್ದಿಕಃ-(ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುವವನು) (ಶಬ್ದ ಸಂಬಂಧವಾದ ಪ್ರಕೃತಿ

(ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಮಾಡುವವನು)-‘ಶಬ್ದಂ ಕರೋತಿ’,

‘ಪ್ರಕೃತಿ-ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಭಾಗಂ ಕರೋತಿ’-ಶಬ್ದ+ಅಮ್ ಮತ್ತು ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಠಕ್(ಠ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ‘ಠಸ್ಯೇಕಃ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಠ’ ಗೆ

'ಇಕ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಶಬ್ದ+ಇಕ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ರಕ' ಇದು ಕಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಕಿತಿಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, 'ಶಬ್ದ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಶಾಬ್ದ+ಇಕ=ಶಾಬ್ದಿಕ ಎಂದಾಗಿ, ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಶಾಬ್ದಿಕ: ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ರಕ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1127-ಧರ್ಮಂ ಚರತಿ (4-4-41)

ವೃತ್ತಿ-ಧಾರ್ಮಿಕಃ| ವಾರ್ತಿಕಂ-ಅಧರ್ಮಾಜ್ಞೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ|ಅಧಾರ್ಮಿಕಃ|

ಅ.ವೃ- "ರಕ", "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-"ಧರ್ಮವನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಾನೆ" ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ 'ಧರ್ಮ' ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ರಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಧಾರ್ಮಿಕಃ-(ಧರ್ಮವನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಾನೆ) 'ಧರ್ಮಂ ಚರತಿ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಧರ್ಮ+ಅಮ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರಕ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು 'ರ' ಗೆ ಇಕ ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ ಧರ್ಮ+ಇಕ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ರಕ' ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಕಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಕಿತಿಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು , ಧರ್ಮ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರವು 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಯಸ್ಯೇತಿಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಧಾರ್ಮ+ಇಕ=ಧಾರ್ಮಿಕ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಧಾರ್ಮಿಕಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕಂ: ಅಧರ್ಮಾಜ್ಞೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ |

ವಿಶೇಷ-ಧರ್ಮ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ 'ರಕ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಹೇಗೆ ಬರುತ್ತದೆಯೋ, ಅದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಧರ್ಮ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆಯೂ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಅಧಾರ್ಮಿಕಃ-ಈ ರೂಪವೂ ಧಾರ್ಮಿಕ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆಯೇ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

(ರಕ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1128-ಶಿಲ್ಪಂ(4-4-55)

ವೃತ್ತಿ-ಮೃದಂಗ ವಾದನಂ ಶಿಲ್ಪಂ ಅಸ್ಯ ಮಾರ್ದಂಗಿಕಃ|

ಅ.ವೃ-"ತದಸ್ಯ ಪಣ್ಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತಾಗುತ್ತದೆ-"ರಕ", "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ತದ್ಧಿತಾಃ", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-"ಅದು ಅವನ ಶಿಲ್ಪ" (ತತ್ ಅಸ್ಯ ಶಿಲ್ಪಂ) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತ

‘ಸಮರ್ಥ’ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ‘ಠಕ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಮಾದರ್ಙ್ಗಿಕಃ/(ಮೃದಂಗ ವಾದಕ)-‘ಮೃದಂಗಂ ಶಿಲ್ಪಂ ಅಸ್ಯ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಮೃದಂಗಂ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಮೃದಂಗ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೊಂದಿದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ‘ಠ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಇಕ’ ಆದೇಶ ಬಂದು ಆದಿ ವೃದ್ಧಿಯಾದ ಮೇಲೆ ‘ಮಾದರ್ಙ್ಗ’ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞಕ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಮಾದರ್ಙ್ಗಿಕ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಮಾದರ್ಙ್ಗಿಕಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಮೃದಂಗ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ‘ಮೃದಂಗ ವಾದನ’ ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಬೇಕು ‘ಶಿಲ್ಪ’ ಎಂದರೆ ‘ಕರ್ಮಕೌಶಲ’ ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಬೇಕು.

(ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1129-ಪ್ರಹರಣಂ (4-4-57)

ವೃತ್ತಿ-ತದಸ್ಯ ಇತ್ಯೇವ ಅಸಿಃ ಪ್ರಹರಣಂ ಅಸ್ಯ ಆಸಿಕಃ, ಧಾನುಷ್ಯಃ

ಅ.ವೃ-“ತದಸ್ಯ ಪಣ್ಯಂ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ-“ಠಕ್”, “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ಧಿತಾಃ”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-“ತತ್ ಅಸ್ಯ ಪ್ರಹರಣಂ” (ಅದು ಇವನ ಆಯುಧ) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆಯುಧವಾಚಕವಾದ ಪ್ರಥಮಾಂತ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ‘ಠಕ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಆಸಿಕಃ ಧಾನುಷ್ಯಃ-ಅಸಿಃ ಪ್ರಹರಣಂ ಅಸ್ಯ=ಆಸಿಕಃ ಮತ್ತು ಧನುಃ ಪ್ರಹರಣಂ ಅಸ್ಯ “ಧಾನುಷ್ಯಃ” ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆಯುಧವಾಚಕವಾದ ಪ್ರಥಮಾಂತ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ‘ಠಕ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಆಸಿಕಃ, ಧಾನುಷ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ-ಧಾನಿಷ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ “ಠಸ್ಯೇಕಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ “ಇಸುಸುಕ್ತಾಂತಾತ್ ಕಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಠ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಕ’ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಸ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು “ಇಣಃ ಷಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ‘ಷತ್ವ’ ವು ಬಂದಿದೆ.

(ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1130-ಶೀಲಂ (4-4-61)

ವೃತ್ತಿ-ಅಮೂಘ ಭಕ್ಷಣಂ ಇವ ಶೀಲಂ ಅಸ್ಯ ಆಪೂಷಿಕಃ

ಅ.ವೃ-“ತದಸ್ಯ ಪಣ್ಯಂ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತತ್ ಮತ್ತು ಅಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ-“ಠಕ್”, “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”,

“ತದ್ವಿತಾಃ”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-“ಇದು ಇವರ ಸ್ವಭಾವ” ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ “ಠಕ್” ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಆಪೂಷಿಕಃ-(ಅನಾರಸ ಎಂಬ ಭಕ್ತ್ಯ ವನ್ನು ತಿನ್ನುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು)-
‘ಆಪೂಪ ಭಕ್ಷಣಂ ಶೀಲ ಅಸ್ಯ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಆಪೂಪ+ಸು
ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ‘ಠ’ ಗೆ
‘ಇಕ್’ ಆದೇಶ ಬಂದು ಆಪೂಪ+ಇಕ್(ಇಕ್+ ಅ) ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಕಿತ್
ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ‘ಕಿತಿಚ’ ದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, ಆಪೂಪ+ಇಕ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.
ಆಪೂಪ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞಕ ಅಂತ್ಯ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು
ಆಪೂಪ್+ಇಕ್=ಆಪೂಷಿಕ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಆಪೂಷಿಕಃ ಎಂಬ
ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1131-ನಿಕಟೀ ವಸತಿ (4-4-73)

ವೃತ್ತಿ-ನೈಕಟಿಕೋ ಭಿಕ್ಷುಕಃ|

ಇತಿ ಠಗಧಿಕಾರ (50) ಪ್ರಕರಣಮ್

ಅ.ವೃ-“ಠಕ್”, “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ತದ್ವಿತಾಃ”,
“ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಸಪ್ರಮೃದ್ಧ ‘ನಿಕಟೀ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ‘ನಿಕಟ’ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ “ವಾಸ
ಮಾಡುವವನು” ಎಂಬ ಸಪ್ರಮೃದ್ಧದಲ್ಲಿ ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ನೈಕಟಿಕಃ| (ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವವನು)-“ನಿಕಟೀ ವಸತಿ” ಎಂಬುದು
ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ನಿಕಟ+ ಜಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ
ಸೂತ್ರದಿಂದ ಠಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ‘ಠ’ ಗೆ ‘ಇಕ್’ ಆದೇಶ ಬಂದು ಠ=ಇಕ್+ಅ
ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ “ಸುಪೋಧಾತು
ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ‘ಲುಕ್’ ಬಂದು ನಿಕಟ+ಇಕ್
ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಕಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ‘ಕಿತಿಚ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ
(ಐ) ಬರುತ್ತದೆ. ‘ನೈಕಟ’ ಎಂಬಲ್ಲಿನ ‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞಕ ಅಂತ್ಯ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ “ಯಸ್ಯೇತಿಚ”
ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ನೈಕಟ್+ಇಕ್=ನೈಕಟಿಕ ಎಂದಾಗಿ, ಸುಬಂತ
ಮಾಡಿದಾಗ ನೈಕಟಿಕಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಠಗಧಿಕಾರ (ಪ್ರಾಗ್‌ವಹತೀಯಾಃ) (50)ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಪ್ರಕರಣ-51: ಯದಧಿಕಾರಃ

(ಸೂ. ಸಂ. 1132-1138)

ಯತ್-ಅಧಿಕಾರಃ (ಪ್ರಾಗ್ಜೀಯಾಃ)

(ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಅಧಿಕಾರವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1132. ಪ್ರಾಗ್ಜೀಯಾತ್ (4-4-75)

ವೃತ್ತಿ-ತಸ್ಮೈ ಹಿತಾಮ್ ಇತ್ಯತಃ ಪ್ರಾಕ್ ಯತ್ ಅಧಿಕೃಯತೇ|

ಅರ್ಥ-“ತಸ್ಮೈ ಹಿತಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದ ವರೆಗೆ ‘ಯತ್’ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಧಿಕಾರವು ಇರುತ್ತದೆ.

ಪ.ಛೇ-ಪ್ರಾಕ್, ಹಿತಾತ್, ಯತ್|

(ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1133. ತದ್ವಹತಿ ರಥ-ಯುಗ-ಪ್ರಾಸಜ್ಞಮ್ (4-4-76)

ವೃತ್ತಿ-ರಥಂ ವಹತಿ ರಥ್ಯಃ, ಯುಗ್ಯಃ ಪ್ರಾಸಜ್ಞಃ|

ಪ.ಛೇ-ತತ್, ವಹತಿ, ರಥ -ಯುಗ-ಪ್ರಾಸಜ್ಞಮ್|

ಅ.ವೃ-“ಪ್ರಾಗ್ಜೀಯಾತ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಯತ್’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ತದ್ವಿತಾಃ”, “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- ‘ರಥವನ್ನು, ನೋಗವನ್ನು, ಪ್ರಾಸಜ್ಞವನ್ನು ಹೊರುತ್ತದೆ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಾದ ರಥ, ಯುಗ, ಪ್ರಾಸಜ್ಞಗಳ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ನಂತರ ‘ಯತ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ 1.-ರಥ್ಯಃ-‘ರಥಂ ವಹತಿ’ ಎಂಬ ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ರಥ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ‘ಯತ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ರಥ+ಯತ್(ಯ) ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞಕ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ರಥ್+ಯ=ರಥ್ಯ ಎಂದಾದಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, ಅದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ರಥ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-2-ಯುಗ್ಯಃ-(ರಥದ ಚಲನೆಗಾಗಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಹೆಗಲಮೇಲೆ ಇಡುವ ಕಟ್ಟಿಗೆಯ ಸಾಧನ (ನೋಗ) ‘ಅದನ್ನು ವಹಿಸುತ್ತದೆ’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯುಗ+ಯ ಎಂದಾಗಿ ‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞಕ ಯುಗ ಶಬ್ದದ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಯುಗ್+ಯ=ಯುಗ್ಯ ಎಂದಾಗಿ ಅದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಯುಗ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-3. ಪ್ರಾಸಜ್ಞಃ -ಪ್ರಾಸಜ್ಞ ಎಂದರೆ ಕುದುರೆ ಅಥವಾ ಎತ್ತಿಗೆ ತರಬೇತಿ

ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕುತ್ತಿಗೆ ಮೇಲೆ ಭಾರವಾದ ಕಟ್ಟಿಗೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಕಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಾಸಜ್ಞ ಎಂದು ಹೆಸರು.

‘ಪ್ರಾಸಜ್ಞಮ್ ವಹತಿ’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಸಜ್ಞ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪ್ರಾಸಂಗ+ಯತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಾಸಜ್ಞ ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಪ್ರಾಸಜ್ಞ್+ಯ=ಪ್ರಾಸಜ್ಞ್ಯ ಎಂದಾಗಿ, ಅದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪ್ರಾಸಜ್ಞ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ರಥ, ಯುಗ, ಪ್ರಾಸಜ್ಞ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲಿರುವ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ‘ಅಮ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲೋಪವಾಗಿ ‘ಯತ್’ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಜೊತೆಗೆ ಸೇರಿ ರಥ್ಯಃ ಯುಗ್ಯಃ, ಪ್ರಾಸಜ್ಞ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ)

ಸೂಚನೆ-ಪ್ರಾಸಜ್ಞ್ಯ ರಥ್ಯ ಯುಗ್ಯ ಈ ಮೂರೂ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ನೋಗ ಎಂದೇ ಅರ್ಥ.

(ಯತ್ ಮತ್ತು ಥಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1134. ಧುರೋ ಯಥೈಕೌ (4-4-77)

ವೃತ್ತಿ-ಹಲಿ ಚ ಇತಿ ದೀರ್ಘೋ ಪ್ರಾಪ್ತೇ-

ಪ.ಭೇ-ಧುರಃ, ಯಡ್-ಥಕೌ

ಅ.ವೃ-“ತದ್ ವಹತಿ ರಥಯುಗ ಪ್ರಾಸಜ್ಞಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ತದ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ತದ್ವಿತಾಃ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ‘ಧುರ್’ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ‘ವಹಿಸುತ್ತಾನೆ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಯತ್’ ಮತ್ತು ‘ಥಕ್’ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಥಕ್ ನಲ್ಲಿ ‘ಥ’ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆ ‘ಥ’ ಗೆ ಆಯನ್ “ಆಯನೇಯ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾದೀನಾಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಯ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಧುರ್ಯಃ-‘ಧುರಂ ವಹತಿ’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಧುರ್’ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಧುರ್+ಅಮ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸುಪ್ ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಧುರ್+ಯ=ಧುರ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಧುರ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. (ನೋಗವನ್ನು ಹೊರುವಂತಹ ಪ್ರಾಣಿ-ಎತ್ತು ಅಥವಾ ಕುದುರೆ ಎಂದರ್ಥ)

ಉದಾ-ಧೌರೇಯಃ (ನೋಗವನ್ನು ವಹಿಸುವಂತಹವನು)-‘ಧುರಂ ವಹತಿ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಧುರ್+ಅಮ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಧುರ್+ಅಮ್+ ಥಕ್(ಥ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ಥ’ ನಲ್ಲಿ ‘ಥ’ ಗೆ “ಆಯನ್ ಏಯ್... ಪ್ರತ್ಯಯಾದೀನಾಂ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಯ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಧುರ್+ಏಯ (ಏಯ್+ಅ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಧೌರೇಯ ಎಂದು

ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಧೌರೇಯ: ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಸೂಚನೆ: ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧುರ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು 'ಧೂರ್' ಎಂದಾಗಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಮುಂಬರುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಉಪಧೆಯಾದ 'ಇಗ್' ವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಥಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಔ' ಕಾರ ಬಂದು ಧೌರೇಯ: ಎಂದಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು)

(ದೀರ್ಘವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1135. ನ ಭಕುರ್ಭರಾಮ್ (8-2-79)

ವೃತ್ತಿ-ಭಸ್ಯ ಕುರ್ಭುರೋಃ ಚ ಉಪಧಾಯಾಃ ಇಕಃ ದೀರ್ಘಃ ನ ಸ್ಯಾತ್ | ಧುರ್ಯಃ | ಧೌರೇಯಃ |

ಪ.ಭೇ-ನ, ಭ, ಕುರ್ಭುರಾಮ್ |

ಅ.ವೃ-“ರೋರುಪಧಾಯಾಃ-ದೀರ್ಘ ಇಕಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾಯಾಃ ಮತ್ತು ದೀರ್ಘಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ-‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಶಬ್ದದ ಉಪಧಾ, ಕುರ್, ಮತ್ತು ಭುರ್ ಗಳ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ-ಧುರ್ಯಃ, ಧೌರೇಯಃ ಈ ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ನಿಷೇಧವಾದದ್ದನ್ನು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

(ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1136. -ನೌ-ವಯೋ-ಧರ್ಮ-ವಿಷ-ಮೂಲ-ಸೀತಾ-ತುಲಾಭ್ಯಸ್ತಾಯ-ತುಲ್ಯ-ಪ್ರಾಪ್ಯ-ವಧ್ಯಾಃಸನಾಮ್ಯ-ಸಮ-ಸಮಿತಸಮ್ಮಿತೇಷು | (4-4-91)

ವೃತ್ತಿ-ನಾವಾ ತಾರ್ಯಂ ನಾವ್ಯಂ ಜಲಂ ವಯಸಾ ತುಲ್ಯಃ ವಯಸ್ಯಃ | ಧರ್ಮೇಣ ಪ್ರಾಪ್ಯಂ ಧರ್ಮ್ಯಂ | ವಿಷೇಣ ವಧ್ಯಃ ವಿಷ್ಯಃ | ಮೂಲೇನ ಅನಾಮ್ಯಂ ಮೂಲ್ಯಂ | ಮೂಲೇನ ಸಮಃ ಮೂಲ್ಯಃ | ಸೀತಯಾ ಸಮಿತಂ ಸೀತ್ಯಂ ಕ್ಷೇತ್ರಂ ತುಲಯಾ ಸಂಮಿತಂ ತುಲ್ಯಂ |

ಅ.ವೃ-. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ತದ್ಧಿತಾಃ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ನೌ, ವಯಸ್ಸು, ಧರ್ಮ, ವಿಷಯ, ಮೂಲ, ಸೀತಾ ಮತ್ತು ತುಲಾ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿಯುಳ್ಳ, ತೃತೀಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ದಾಟುವುದಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ, ಸಮಾನ, ಹೊಂದಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ, ಕೊಲ್ಲಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ, ಕೊಳ್ಳಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ, ಸಮಾನವಾದ, ಸಮಗೊಳಿಸಿದ, ತೂಕಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ-ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ನಾವ್ಯಂ (ಹಡಗಿನಿಂದ ದಾಟಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ನದಿ ಮೊದಲಾದ ಜಲಾಶಯಗಳು)-‘ನಾವಾ ತಾರ್ಯಂ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ನೌ+ಟಾ(ಆ) ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಾಟಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ “ಸುಪೋ ಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದ ಮೇಲೆ ನೌ+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. “ವಾಂತೋಯಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆವ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ನಾವ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ನಾವ್ಯಂ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-2) ‘ವಯಸ್ಯಃ’-(ವಯಸ್ಸಿನಿಂದ ಸಮಾನನಾದವನು, ಮಿತ್ರ)-‘ವಯಸಾ ತುಲ್ಯಂ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ವಯಸಾ+ಟಾ(ಆ) ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತುಲ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಯತ್’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು, ವಯಸ್+ಯ=ವಯಸ್ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ವಯಸ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-3. ಧರ್ಮ್ಯಂ-(ಧರ್ಮದ ಮೂಲಕ ಹೊಂದುವ ಸ್ವರ್ಗ, ಸುಖ ಧನ) - ‘ಧರ್ಮೇಣ ಪ್ರಾಪ್ಯಂ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಧರ್ಮ+ಟಾ(ಆ) ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗುತ್ತದೆ. “ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಸುಪ್’ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಧರ್ಮ್+ಯ=ಧರ್ಮ್ಯಂ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಧರ್ಮ್ಯಂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-4-ವಿಷ್ಯಃ (ವಿಷದಿಂದ ಕೊಲ್ಲಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ ಶತ್ರು)-‘ವಿಷೇಣ ವಧ್ಯಃ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ವಿಷ+ಟಾ(ಆ) ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಧ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಯತ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಅದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಂತ್ಯ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ವಿಷ್+ಯ=ವಿಷ್ಯ ಎಂದಾಗಿ ಇದಕ್ಕೆ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ವಿಷ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಮೂಲಂ, ಮೂಲ್ಯಃ, ತುಲ್ಯಂ-ತುಲ್ಯಃ ಎಂಬ ಪದಗಳೂ ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1137. ತತ್ರ ಸಾಧುಃ (4-4-98)

ವೃತ್ತಿ-ಅಗ್ರೇ ಸಾಧುಃ ಅಗ್ರ್ಯಃ| ಸಾಮಸು ಸಾಧುಃ ಸಾಮನ್ಯಃ|

ಅ.ವೃ-“ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ತದ್ವಿಶಾಃ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”,

“ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಸಾಧು, ಕುಶಲ ಮತ್ತು ಪ್ರವೀಣ ಅಥವಾ ಯೋಗ್ಯ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಯತ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಅಗ್ರ್ಯಃ (ಮುಂದಾಳು, ಜಾಣ ಪ್ರವೀಣ) -‘ಅಗ್ರೇ ಸಾಧುಃ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅಗ್ರ+ಜಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. “ತತ್ರ ಸಾಧುಃ” ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್(ಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಗ್ರ+ಯ=ಅಗ್ರ್ಯ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಅಗ್ರ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-2) ಸಾಮನ್ಯಃ-ಈ ಪದವು ಈ ಮೇಲಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-3) ಕರ್ಮಣ್ಯಃ-“ಯೇಚಾಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿ-ಭಾವ ಬಂದು ‘ಟಿ’ ಲೋಪವಾಗಿದೆ. ಕರ್ಮನ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ರೇಫ ಇರುವುದರಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ‘ನ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬಂದಿದೆ. “ನಸ್ಯತದ್ವಿತೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಸೂತ್ರವು ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ಟಿ’ ಲೋಪವಾಗಲಿಲ್ಲ.

ಉದಾ-ಶರಣ್ಯಃ-‘ಶರಣೇ ಸಾಧುಃ’ ಶರಣ್ಯಃ-(ರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಶೂರನಾದವನು) ಈ ರೂಪವು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಯ-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1138. ಸಭಾಯಾ ಯಃ! (4-4-105)

ವೃತ್ತಿ-ಸಭ್ಯಃ

ಅ.ವೃ-‘ತತ್ರ ಸಾಧುಃ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ತದ್ವಿತೀಃ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಸಭಾ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಸಾಧು, ಒಳ್ಳೆಯ, ಜಾಣ, ಕುಶಲ, ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಯ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಸಭ್ಯಃ -(ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೀಣನು) ‘ಸಭಾಯಾಂ ಸಾಧುಃ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸಭಾ+ಜಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಯ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿ “ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಸಭಾ+ಯ ಎಂದಾಗಿ “ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಭಾ ದಲ್ಲಿನ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಸಭ್+ಯ=ಸಭ್ಯ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಸಭ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಇತಿ ಯತೋಽವಧಿಃ (೮1) (ಪ್ರಾಕ್ಷೀತೀಯಃ)

ಪ್ರಕರಣ-52: ಭಯತೋರಧಿಕಾರಃ

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 1139 ರಿಂದ 1144 ವರೆಗೆ)

(ಭಾಧಿಕಾರ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ-1139. ಪ್ರಾಕ್ ಕ್ರೀತಾಜ್ಞಃ || 5-1-1||

ವೃತ್ತಿ-ತೇನ ಕ್ರೀತಮಿತ್ಯತಃ ಪ್ರಾಕ್ ಭೋಧಿಕೀಯತೇ ||

ಪ.ಭೇ-ಪ್ರಾಕ್, ಕ್ರೀತಾತ್, ಭಃ (ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ) |

ಅ.ವೃ-“ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ತದ್ಧಿತಾಃ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”,
“ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-“ತೇನ ಕ್ರೀತಂ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ ‘ಭ’ ಪ್ರತ್ಯಯದ
ಅಧಿಕಾರವು ಇರುತ್ತದೆ. ‘ಭ’ ಕಾರಕ್ಕೆ “ಆಯನೇಯಿನೀ ಇಯಃ ಘಡಖಭಘಾಂ
ಪ್ರತ್ಯಯಾದೀನಾಂ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈಯ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಈಯ
(ಭ್+ಅ=ಈಯ್+ಅ) ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ-

(ಭ-ಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಯತ್ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ-1140. ಉ-ಗವಾದಿಭ್ಯೋ ಯತ್ || 5-1-2||

ವೃತ್ತಿ-ಪ್ರಾಕ್ ಕ್ರೀತಾದಿತ್ಯೇವ | ಉವರ್ಣಾಂತಾದ್ಗವಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ ಯತ್ ಸ್ಯಾತ್ |
ಭಸ್ಯಾಪವಾದಃ | ಶಜ್ಞವೇ ಹಿತಮ್ ಶಜ್ಞವ್ಯಂ ದಾರು | ಗವ್ಯಮ್ |

ವಾ || ನಾಭಿ ನಭಂ ಚ | ನಭೋಕ್ಷಃ | ನಭ್ಯಮ್ಜಾನಮ್ |

ಅ.ವೃ-“ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ತದ್ಧಿತಾಃ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”,
“ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-“ಉ” ವರ್ಣಾನ್ತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಹಾಗೂ ‘ಗವಾದಿ’ ಗಣಪಠಿತ
ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಪ್ರಾಕ್ರೀತೀಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತದ್ಧಿತ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ‘ಯತ್’
ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಯತ್’ ನಲ್ಲಿ ‘ಯ’ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ ‘ಭ’ ಎಂದರೆ
ಭ್+ಅ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು, ಆದೇಶ ಬರುವುದು ‘ಭ’ಗೆ ಮಾತ್ರ ಪೂರ್ಣ
‘ಭ’ಕಾರಕ್ಕೆ ಅಲ್ಲ. ‘ಭ’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾಃ-ಶಂಜ್ಞವ್ಯಂ=ದಾರು (ಚಕ್ರ ತಿರುಗಲು ಆಧಾರವಾಗಿರುವ ಕಟ್ಟಿಗೆ ತುಂಡು)-
‘ಶಂಜ್ಞವೇ ಹಿತಮ್’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಖ್ಯೆ. ಶಂಕು+ಜೇ ಎಂಬುದು
ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ “ತಸ್ಮೈ ಹಿತಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಭ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು
ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್(ಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು
ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಶಂಕು+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ.
(ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಇತಿತ್, ಣಿತ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಲ್ಲದಿರು

ವುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು 'ಇ'ಕಾರ ಅಥವಾ 'ಅ'ಕಾರ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಟಿ-ಗೆ ಲೋಪವು ಬರುವ ಸಂಭವವಿರುವುದಿಲ್ಲ.) "ಓಗುಣ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಓ ಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶಜ್ಞೋ+ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ವಾಂತೋಯಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಶಜ್ಞ್+ಅವ್+ಯ=ಶಜ್ಞವ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಶಜ್ಞವ್ಯಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:-ಗವ್ಯಂ (ಆಕಳಿಗೆ ಆಹಾರವಾಗಿರುವ ಮೇವು)-'ಗೋಭ್ಯೋ ಹಿತಮ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಗೋ+ಭ್ಯಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ "ತಸ್ಮೈಹಿತಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್(ಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಗೋ+ಯತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಇದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ "ವಾಂತೋಯಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಓ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅವ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಗ್+ಅವ್+ಯ=ಗವ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ಗವ್ಯಂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

"ನಾಭಿ ನಭಂತ" ಇದು ಗಣ ಸೂತ್ರ -ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸುವಾಗ
ವಾ || ನಾಭಿ ನಭಂ ಚ |

ನಭೋಽಕ್ಷಃ | ನಭ್ಯಮ್ಜಾನಮ್ | :-'ನಾಭಿ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ನಭ' ಎಂಬ ಆದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು.

ಉದಾ-ನಭ್ಯೋಽಕ್ಷ (ರಥ ಚಕ್ರದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ರಂಧ್ರಕ್ಕೆ ಹಾಕುವ ಕೀಲಿ)-'ನಭಯೇ ಹಿತಮ್' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ನಾಭಿ+ಜೇ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. 'ಭ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್(ಯ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಗಣಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನಾಭಿ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಭ ಆದೇಶ ಬಂದು ನಭ್+ಜೇ+ಯ ಎಂದಾಗಿ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ನಂತರ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ ಅ-ಕಾರ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ನಭ್+ಯ=ನಭ್ಯ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ನಭ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂಜನಂ ಮೊದಲಾದ ನಮಂಸಕ ಶಬ್ದಗಳು ವಿಶೇಷ್ಯವಾದಾಗ ನಭ್ಯಂ ಎಂದು ವಿಶೇಷಣವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-'ನಭ್ಯಂ ಅಂಜನಂ'-'ಅಂಜನ' ವೆಂದರೆ ಚಕ್ರಕ್ಕೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ತಿರುಗಲು ಕೀಲಿಗೆ ಹಾಕುವ ಅಂಟಾದ ಪದಾರ್ಥ.

(ಭಪ್ (ಭ) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1141. ತಸ್ಮೈಹಿತಮ್ ರ-1-ರ|

ವೃತ್ತಿ-ವತ್ಸೇಭ್ಯೋ ಹಿತೋ-ವತ್ತೀಯೋ-ಗೋಧುಕ್ |

ಅ.ವೃ-“ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ತದ್ಧಿತಾಃ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-“ಅದಕ್ಕೆ ಹಿತವಾದದ್ದು” ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ‘ಭಪ್(ಭ)’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ವತ್ತೀಯಃ -ವತ್ತೇಭ್ಯಃ ಹಿತಃ (ಸಣ್ಣ ಕರುಗಳಿಗೆ ಹಿತವಾದವನು (ಹಾಲು ಹಿಂಡುವವನು))-ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತ್ಯಂತ ವತ್ಸ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ‘ಭ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಭ’ ಗೆ ‘ಈಯ್’ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ವತ್ಸ+ಈಯ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಭ= ಭ್+ ಅ=ಈಯ್+ಅ. ವತ್ಸ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ ‘ಅ’ ಕಾರವು ‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ “ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ವತ್ಸ್+ಈಯ್= ವತ್ತೀಯ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ವತ್ತೀಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1142. ಶರೀರಾವಯವಾದ್ ಯತ್ | (5.1.6)

ವೃತ್ತಿ-ದಂತ್ಯಂ |ಕಂಠ್ಯಂ | ನಸ್ಯಂ

ಪ.ಚ್ಛೇ-ಶರೀರಾವಯವಾದತ್, ಯತ್ |

ಅ.ವೃ-“ತಸ್ಯೈಹಿತಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ತದ್ಧಿತಾಃ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ತಸ್ಯೈಹಿತಮ್ [ಅವನಿಗೆ/ಅದೆ ಹಿತಕರವಾದದ್ದು] ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶರೀರಾವಯವ ವಾಚಕವಾದ ಚತುರ್ಥ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥ ಪದದ ನಂತರ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ದಂತ್ಯಂ-‘ದಂತೇಭ್ಯೋ ಹಿತಮ್’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ [ದಂತಗಳಿಗೆ ಹಿತಕರವಾದದ್ದು] ದಂತ+ಭ್ಯಸ್+ಯತ್ (ಹಿತಮ್) ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ದಂತ+ಯತ್(ಯ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ದಂತ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ದಂತ್ಯ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತವಾದಾಗ ದಂತ್ಯಂ ಎಂದು ನಮುಂಸಕ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಕಂಠ್ಯಮ್-ಕಂಠಾಯ ಹಿತಮ್ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಕಂಠ್ಯಂ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-ನಸ್ಯಂ ನಾಸಿಕಾಯೈ ಹಿತಮ್ (ಮೂಗಿಗೆ ಹಿತವಾದದ್ದು)-ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. “ಪದ್ಧನ್ನೋ ಮಾಸ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಾಸಿಕಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಸ್ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬಂದು ನಸ್+ಯ್=ನಸ್ಯ ಎಂದಾಗಿ ನಸ್ಯಂ ಎಂದು ಸುಬಂತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ-‘ತತ್ರ ಭವಃ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ “ಶರೀರಾವಯಾಜ್ಞ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆಗಲೂ ದಂತ್ಯಂ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುತ್ತದೆ.

(ಉ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1143. ಆತ್ಮನ್-ವಿಶ್ವಹನ-ಭೋಗೋತ್ತರಪದಾತ್ ಖ|| (5-1-9)

ವೃತ್ತಿ-ಇಲ್ಲ.

ಅ. ವೃ-“ತಸ್ಯೈಹಿತಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ತದ್ಧಿತಾಃ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ತಸ್ಯೈಹಿತಮ್ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಧ್ಯಂತಗಳಾದ ಆತ್ಮ, ವಿಶ್ವಜನ, ಭೋಗ, ಶಬ್ದವನ್ನು ಉತ್ತರಪದವಾಗುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ‘ಖ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಖ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಈನ್(ಈ)’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. (ಖ=ಈನ್+ಅ) ಆತ್ಮನ್+ಈನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ನಸ್ತದ್ಧಿತೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಿ(ಅನ್) ಲೋಪವು ಆಗಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ-

(ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1144. ಆತ್ಮಾದ್ವಾನ್ ಖ|| (6.4.169)

ವೃತ್ತಿ-ವಿತೌ ಖೇ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಸ್ತಃ | ಆತ್ಮನೇ ಹಿತಮ್-ಆತ್ಮನೀನಂ | ವಿಶ್ವಜನೀನಂ | ಮಾತೃಭೋಗೀಣಃ |

|| ಇತಿ ಭಯತೋರಧಿಕಾರಃ [52] ಸಮಾಪ್ತಃ ||

ಅ.ವೃ-“ಪ್ರಕೃತ್ಯೈಕಾಚ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ-‘ಖ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಆತ್ಮನ್ ಮತ್ತು ಅದ್ವನ್ ಶಬ್ದಗಳು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

ವಿಶೇಷ-ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಿ ಲೋಪವು ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನ್+ಈನಮ್= ಆತ್ಮನೀನಂ ಎಂದೇ ಆಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅನ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಟಿ-ಲೋಪ ಬಂದಿಲ್ಲ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ‘ವಿಶ್ವಜನಾಯ ಹಿತಮ್’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಜನೀನಂ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-ಮಾತೃಭೋಗೀಣಃ-‘ಮಾತೃಭೋಗಾಯ ಹಿತಃ’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭೋಗೋತ್ತರಪದವಾದ ‘ಮಾತೃಭೋಗ’ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಖ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಮಾತೃಭೋಗೀಣಃ ಎಂದಾಗಿ “ಕುಮತಿ ಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಭೋಗ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ‘ಕ’ ವರ್ಗವಿರುವುದರಿಂದ ಣತ್ವ ಬಂದು ಮಾತೃಭೋಗೀಣಃ ಎಂದಾಗಿದೆ.

(ಭಯತೋರಧಿಕಾರ (ಪ್ರಾಕ್ ಶ್ರೀತೀಯಾಃ) (52) ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು)

ಪ್ರಕರಣ-53: ಠಜಾಧಿಕಾರಃ

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 1145 ರಿಂದ 1152 ವರೆಗೆ)

ಸೂತ್ರ-1145. ಪ್ರಾಗ್ವತೇಷ್ಯಇತ್ಯಾ(5.1.18)

ವೃತ್ತಿ -ತೇನ ತುಲ್ಯಮಿತಿ ವತಿಂ ವಕ್ಷ್ಯತಿ, ತತಃ ಪ್ರಾಕ್ ಠಜ್ ಅಧಿಕೃಯತೇ|
ಪ. ಛೇ -ಪ್ರಾಕ್, ವತೇಃ, ಠಜ್|

ಅರ್ಥ -ವತಿಂ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು "ತೇನ ತುಲ್ಯಮ್ ಕ್ರಿಯಾ ಚೇದ್ವತಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ವಿಧಿಸುತ್ತದೆ. ಆ ಸೂತ್ರದ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ ಠಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಧಿಕಾರವಿರುತ್ತದೆ. ಠಜ್ ನಲ್ಲಿ 'ಠ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆ 'ಠ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಕ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಠಜ್ ಪ್ರತ್ಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1146. -ತೇನ ಕ್ರೀತಮ್(4.1.37)

ವೃತ್ತಿ-ಸಪ್ರತ್ಯಾಕ್ರೀತಂ -ಸಾಪ್ರತಿಕಮ್| ಪ್ರಾಸ್ಥಿಕಮ್|

ಅ.ವೃ-“ಪ್ರಾಗ್ವತೇಷ್ಯಇತ್ಯಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಠಜ್ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ತದ್ಧಿತಾಃ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-‘ಅದರಿಂದ ಕೊಂಡುಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾನ್ವ ಸಮರ್ಥವಾದ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಠಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಸಾಪ್ರತಿಕಮ್-(ಎಪ್ಪತ್ತು ನಾಣ್ಯಗಳಿಂದ ಕೊಂಡುಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ ಪದಾರ್ಥ)-
‘ಸಪ್ರತ್ಯಾ ಕ್ರೀತಮ್’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸಪ್ರತಿ+ಟಾ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಠಜ್ (ಠ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, ‘ಠ’ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಕ ಆದೇಶ ಬಂದು ಸಾಪ್ರತ್+ಇಕ=ಸಾಪ್ರತಿಕ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಸಾಪ್ರತಿಕಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪ್ರಾಸ್ಥಿಕಮ್-(ಅಳಿಯುವ ಪದಾರ್ಥದಿಂದ ಕೊಂಡುಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ ಪದಾರ್ಥ)-
‘ಪ್ರಸ್ಥೇನ ಕ್ರೀತಮ್’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಸ್ಥ+ಟಾ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಠಜ್(ಠ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ‘ಠ’ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ‘ಇಕ’ ಆದೇಶ ಬಂದು ಪ್ರಾಸ್ಥ+ಇಕ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಸ್ಥ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ ‘ಅ’ಕಾರಕ್ಕೆ “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು

ಪ್ರಾಸ್ಥ+ಇಕ= ಪ್ರಾಸ್ಥಿಕ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ನಮಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಸ್ಥಿಕಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಣ್ ಮತ್ತು ಅಇಃ~ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1147-ಸರ್ವಭೂಮಿ-ಪೃಥಿವೀಭ್ಯಾಂ ಅಣಇಃ (೮.1.41)

ಅರ್ಥ-ಸರ್ವಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಪೃಥಿವೀ ಶಬ್ದಗಳನಂತರ 'ಪ್ರಾಕ್ ಕ್ರೀತೀಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಅಣ್(ಅ)' ಮತ್ತು 'ಅಇಃ(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

(ಅಣ್ ಮತ್ತು ಅಇಃ~ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1148. ತಸ್ಯೇಶ್ವರಃ(೮-1-42)

ವೃತ್ತಿ-ಸರ್ವಭೂಮಿ-ಪೃಥಿವೀಭ್ಯಾಂ ಅಣಇಃ ಸ್ತಃ|

ವಾರ್ತಿಕ-ಅನುಶತಿಕಾದೀನಾಂ | ಸರ್ವಭೂಮೇಃ ಈಶ್ವರಃ-ಸಾರ್ವಭೌಮಃ| ಪಾರ್ಥಿವಃ |

ಪ.ಚ್ಛೇ-ತಸ್ಯ, ಈಶ್ವರಃ|

ಅ.ವ್ಯ.-“ಸರ್ವಭೂಮಿ-ಪೃಥಿವೀಭ್ಯಾಂ ಅಣಇಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ತದ್ಗಿತಾಃ”, “ಜ್ಯಾಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಸರ್ವಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಪೃಥಿವೀ ಈ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಈಶ್ವರ (ಒಡೆಯ) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಮತ್ತು ಅಇಃ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಸಾರ್ವಭೌಮಃ-(ಇಡೀ ಭೂಮಿಗೆ ಒಡೆಯ)-“ಸರ್ವಭೂಮೇಃ ಈಶ್ವರ” ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸರ್ವಭೂಮಿ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದ ಮೇಲೆ, “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್-ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಬರಬೇಕಾದ ಆದಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ “ಅನುಶತಿಕಾದೀನಾಂ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವ ಮತ್ತು ಭೂಮಿ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳ ಆದಿ ಸ್ವರ ವರ್ಣಕ್ಕೆ (ಅಕಾರ, ಉಕಾರಗಳಿಗೆ) ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸಾರ್ವಭೌಮ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸಾರ್ವಭೌಮ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ ‘ಅ’ಕಾರಕ್ಕೆ “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಸಾರ್ವಭೌಮ್+ಅ= ಸಾರ್ವಭೌಮ ಎಂಬುದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಸಾರ್ವಭೌಮಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪಾರ್ಥಿವಃ (ಪೃಥಿವಿಯ ಈಶ್ವರ ಅಂದರೆ ಒಡೆಯ)-“ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಈಶ್ವರಃ” ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪೃಥಿವೀ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪೃಥಿವಿ+ಜಸ್+ಅಣ್(ಅ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬ

ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಪೃಥಿವಿ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆದಿ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಋ-ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆರ್ ಬಂದು ಪಾರ್ಥಿವೀ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಪಾರ್ಥಿವೀ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅರಿತ್ಯ ಈ-ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಪಾರ್ಥಿವ್+ಅ= ಪಾರ್ಥಿವ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಪಾರ್ಥಿವಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ನಿಪಾತವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1149. -ಪಚ್ಛಿ-ವಿಂಶತಿ-ತ್ರಿಂಶತ್ಪತ್ವಾರಿಂಶತ್-ಪಚ್ಚಾಶತ್-ಷಷ್ಠಿ-ಸಪ್ತತ್ಯ-ಶೀತಿ-ನವತಿ-ಶತಮ್-(5.1.59)

ವೃತ್ತಿ -ವಿತೇ ರೂಢಶಬ್ದಾ ನಿಪಾತ್ಯಂತೇ|

ಪ. ಛೇ -ಪಚ್ಛಿ-ವಿಂಶತಿ-ತ್ರಿಂಶತ್-ಚತ್ವಾರಿಂಶತ್-ಪಚ್ಚಾಶತ್-ಷಷ್ಠಿ-ಸಪ್ತತಿ-ಅಶೀತಿ-ನವತಿ-ಶತಮ್|

ಅರ್ಥ:-ಪಚ್ಛಿ, ವಿಂಶತಿ, ತ್ರಿಂಶತ್, ಚತ್ವಾರಿಂಶತ್, ಪಚ್ಚಾಶತ್, ಷಷ್ಠಿ, ಸಪ್ತತಿ, ಅಶೀತಿ, ನವತಿ,ಶತಮ್-ಈ ಹತ್ತು ರೂಢ ಶಬ್ದಗಳು ನಿಪಾತವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಹೀಗೆ ತದ್ವಿತ ಶಬ್ದಗಳನ್ನಾಗಿ ಬಳಸಬೇಕು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಯಾವ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಅಪಕ್ಷಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

(ಠಇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1150. ತದರ್ಹತಿ(5.1.60)

ವೃತ್ತಿ -ಲಬ್ಧಂ ಯೋಗ್ಯೋ ಭವತಿ ಇತ್ಯರ್ಥೇ ದ್ವಿತೀಯಾಂತಾತ್ ಠಇಾದಯಃ ಸ್ಯುಃಶ್ವೇತಚ್ಚತ್ರಮರ್ಹತಿ-ಶ್ವೇತಚ್ಚತ್ರಿಕಃ|

ಪ. ಛೇ-ತತ್,ಅರ್ಹತಿ|

ಅ. ವೃ-“ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ತದ್ವಿತಾಃ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಈ ಮನುಷ್ಯನು ಈ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ಹೊಂದಲು ಯೋಗ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಠಇ(ಠ) ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಶ್ವೇತಚ್ಚತ್ರಿಕಃ-(ಬಿಳಿ ಭತ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಯೋಗ್ಯನಾದವನು)-ಶ್ವೇತಚ್ಚತ್ರಮ್ ಅರ್ಹತಿ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಶ್ವೇತಚ್ಚತ್ರ+ಅಮ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಠಇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಶ್ವೇತಚ್ಚತ್ರ+ಅಮ್+ಠ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಠ' ಗೆ (ಇಕ) ಬಂದು, ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ, ಶ್ವೇತಚ್ಚತ್ರ+ಇಕ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಶ್ವೇತಚ್ಚತ್ರ+ಇಕ ಎಂದಾಗಿ ಪೂರ್ವ ಪದದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಶ್ವೇತಚ್ಚತ್ರ+ಇಕ=

ಶೈತಚ್ಛತ್ರಿಕ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಶೈತಚ್ಛತ್ರಿಕ: ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1151. ದಣ್ಡಾದೀಭ್ಯೋ ಯತ್ | (5.1.66)

ವೃತ್ತಿ-ವಿಭ್ಯೋ ಯತ್ ಸ್ಯಾತ್| ದಣ್ಡಮಹರ್ತಿ-ದಣ್ಡ್ಯಃ| ಅರ್ಘ್ಯಃ| ವಧ್ಯಃ|

ಪ.ಚ್ಛೇ-ದಣ್ಡಾದಿಭ್ಯಃ, ಯತ್|

ಅ. ವೃ-“ತದರ್ಹತಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ತದ್ಧಿಕಾಃ”, “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ದಂಡ ಮೊದಲಾದ ಗಣಪತಿತ ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ‘ಅವನು ಅದನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಯೋಗ್ಯನಾಗುತ್ತಾನೆ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-ದಣ್ಡ್ಯಃ-(ದಂಡಿಸಲ್ಪಡಲು ಯೋಗ್ಯನು)-‘ದಣ್ಡಮ್ ಅರ್ಹತಿ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ದಣ್ಡ+ಅಮ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್(ಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಯೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್-ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ದಣ್ಡ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ದಣ್ಡ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ದಣ್ಡ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ದಣ್ಡ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಅರ್ಘ್ಯಃ-(ಪೂಜೆಯನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಯೋಗ್ಯನು)-‘ಅರ್ಘಮ್ ಅರ್ಹತಿ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಅರ್ಘ+ಅಮ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್(ಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಅರ್ಘ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವೆಂದು ಅರ್ಘ್ಯ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ಅರ್ಘ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ವಧ್ಯಃ (ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಡಲು ಯೋಗ್ಯನು)-ಹಿಂದಿನಂತೆ ‘ವಧಮ್ ಅರ್ಹತಿ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್(ಯ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ವಧ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ವಧ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ವಧ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಠಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1152. -ತೇನ ನಿವೃತ್ತಮ್|(5.1.79)

ವೃತ್ತಿ-ಅಹ್ನಾ ನಿವೃತ್ತಮ್ ಆಹ್ನಿಕಮ್|

|| ಇತಿ ಠಷ್ (ಪ್ರಾರ್ಥನೀಯಾಃ) || || ಪ್ರಕರಣಮ್ ಸಮಾಪ್ತಮ್ (53)||

ಅ.ವೃ-“ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ತದ್ವಿಶಾಃ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ:-‘ಅದರಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದುದ್ದು’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕರಣಾರ್ಥ ತೃತೀಯಾನ್ತ ಕಾಲವಾಚಕ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಠಇ(ಠ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಆಹ್ನಿಕಮ್-(ಒಂದು ದಿನದಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ)-ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾನ್ತ ಅಹನ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಠಇ(ಠ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. “ಠಸ್ಯೇಕಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಅಹನ್+ಃ+ಇಕ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರವಿರುವ ಸುಪ್-ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಅಹನ್+ಇಕ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಆಹನ್+ಇಕ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಅಲ್ಲೋಪೋನಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅನ್-ನಲ್ಲಿರುವ ‘ಅ’ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಆಹನ್+ಇಕ=ಆಹ್ನಿಕ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ, ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಆಹ್ನಿಕಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಠಇ ಪ್ರಕರಣವು (೮೩) ಮುಗಿಯಿತು.

ಪ್ರಕರಣ-54: ತ್ವತಲೋರಧಿಕಾರಃ

(ಭಾವಕರ್ಮಾರ್ಥಾಧಿಕಾರ) (ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 1153 ರಿಂದ 1165)

(ವತಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1153. ತೇನ ತುಲ್ಯಂ ಕ್ರಿಯಾ ಚೇದ್ವತಿಃ (5.1.115)

ವೃತ್ತಿ-ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇನ ತುಲ್ಯಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವತ್ ಅಧೀತೇ| ಕ್ರಿಯಾ ಚೇದಿತಿ ಕಿಮ್? ಗುಣತುಲ್ಯೇ ಮಾ ಭೂತ್, ಪುತ್ರೇಣ ತುಲ್ಯಃ ಸ್ಥೂಲಃ|

ಅ. ವೃ-“ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ತದ್ವಿತಾಃ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-‘ಅದರಿಂದ ಸಮಾನವಾದುದ್ದು ಅಥವಾ ಸದೃಶವಾದುದ್ದು’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾನ್ತ ಸಮರ್ಥ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ವತಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ‘ವತಿ’ನಲ್ಲಿ ವತ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಮವಾದುದ್ದು ಎಂಬುದು ಕ್ರಿಯೇಯಾಗರಬೇಕು.

ಉದಾ-ಬ್ರಾಹ್ಮಣವತ್ (ಅಧೀತೇ)-(ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇತರನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಂತೆ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ)-‘ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇನ ತುಲ್ಯಮ್’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ+ತಾ (ಅ) ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವತಿ (ವತ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ, ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಮ್ಯವಿದೆ. ಇದು ಅವ್ಯಯವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-‘ಗುಣತುಲ್ಯೇ ಮಾ ಭೂತ್, ಪುತ್ರೇಣ ತುಲ್ಯಃ’ ಸ್ಥೂಲಃ-ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸಾಮ್ಯವಿರಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ಥೂಲತ್ವವು ಗುಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವತಿ (ವತ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರದೇ ಸ್ಥೂಲಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

(ವತಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1154. ತತ್ರ ತಸ್ಯೇವ (5.1.116)

ವೃತ್ತಿ-ಮಥುರಾಯಾಮಿವ-ಮಥುರಾವತ್ ಸ್ಪಷ್ಟೇ ಪ್ರಾಕಾರಃ| ಚೈತ್ರಸ್ಯೇವ ಚೈತ್ರವತ್ ಮೈತ್ರಸ್ಯ ಗಾವಃ|

ಪ. ಛೇ-ತತ್ರ, ತಸ್ಯ, ಇವ|

ಅ. ವೃ-“ತೇನ ತುಲ್ಯಂ ಕ್ರಿಯಾ ಚೇದ್ವತಿಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವತಿ(ವತ್) ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ತದ್ವಿತಾಃ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಅಲ್ಲಿಯಿರುವಂತೆ (ತತ್ರ ಇವ) ಮತ್ತು ಅವನದ್ದರಿಂದ (ತಸ್ಯ ಇವ)' ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸಪ್ರಮ್ಯಂತ ಮತ್ತು ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ವತಿ (ವತ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸಾದೃಶ್ಯವು ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-ಮಥುರಾವತ್ -(ಮಥುರಾಯಾಮ್ ಇವ) 'ಮಥುರೆಯಲ್ಲಿರುವಂತೆ' ಸಪ್ರಮ್ಯಂತ ಮಥುರಾ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ವತಿ (ವತ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ನಡೆದು ಮಥುರಾವತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-ಚೈತ್ರವತ್-(ಚೈತ್ರಸ್ಯ ಇವ)-'ಚೈತ್ರನದ್ದಂತೆ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಚೈತ್ರ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ವತಿ (ವತ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಚೈತ್ರ+ವತ್= ಚೈತ್ರವತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. (ಚೈತ್ರವತ್ ಮೈತ್ರಸ್ಯ ಗಾವಃ) ಚೈತ್ರನ ಆಕಳಗಳಂತೆ ಮೈತ್ರನ ಆಕಳುಗಳು ಇವೆ.

(ತ್ವ ಮತ್ತು ತಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1155. ತಸ್ಯ ಭಾವಸ್ತ್ವ-ತಲೌ(5.1.119)

ವೃತ್ತಿ-ಪ್ರಕೃತಿಜನ್ಯಭೋಧೇ ಪ್ರಕಾರೋ ಭಾವಃ ಗೋರ್ಭಾವೋ-ಗೋತ್ವಮ್, ಗೋತಾ ತ್ವಾಂತಂ ಕ್ಷೀಬಮ್ |

ಪ. ಭೇ-ತಸ್ಯ ಭಾವಃ, ತ್ವ-ತಲೌ

ಅ. ವೃ-“ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ತದ್ವಿತಾಃ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-'ತಸ್ಯ ಭಾವಃ (ಅವನ ಭಾವ ಅಥವಾ ಧರ್ಮ)' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತ್ವ ಮತ್ತು ತಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಗೋತ್ವಮ್-'ಗೋಃ ಭಾವಃ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಗೋ+ಜ್ವ+ತ್ವ ಎಂದಾಗಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಗೋತ್ವಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-ಗೋತಾ-(ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ) ಗೋ+ತಲ್(ತ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸೀವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ತಲ್(ತ) ಪ್ರತ್ಯಯವಿರುವುದರಿಂದ ಗೋತ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಗೋತ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಗೋತ್+ಅ= ಗೋತಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

(ತ್ವ ಮತ್ತು ತಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1156. ಅ ಚ ತ್ವಾತೌ(5.1.120)

ವೃತ್ತಿ -'ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತ್ವಿ' ಇತ್ಯತಃ ಪ್ರಾಕ್ ತ್ವತಲಾವಧಿಕೃತೀತೇ | ಅಪವಾದ್ಯಃ ಸಹ ಸಮಾವೇಶಾರ್ಥಮಿದಮ್ | ಚಕಾರಃ ನೌ-ಸ್ವೌಭ್ಯಾಮ್ ಅಪಿ ಸಮಾವೇಶಾರ್ಥಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ ಭಾವಃ-ಸ್ತ್ರೀಣಮ್ ಸ್ತ್ರೀತ್ವಮ್ | ಸ್ತ್ರೀತಾ ಪೌಂಸ್ವಮ್, ಪುಂಸ್ತ್ವಮ್, ಪುಂಸ್ತಾ

ಅ. ವೃ-“ತಸ್ಯ ಭಾವಸ್ವ-ತಲೌ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ಎಂಬುದು ವರೆಗೆ (ಮರ್ಯಾದಾ)ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ-“ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವಃ(5-1-136)” ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ ತ್ವ ಮತ್ತು ತಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಈ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಮುಂಬರುವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾಗಿದ್ದರೂ “ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಭ್ಯ”, “ಇಮನಿಜ್ಞಾ” ಮೊದಲಾದ ಅಪವಾದ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಹೇಳಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಕೂಡಾ ಬರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯತ ಸೂತ್ರವು ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ ಅಪವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಮತ್ತು ಈ ತ್ವ ಮತ್ತು ತಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಕೂಡಾ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುವವು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿರುವ ಚ-ಕಾರ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀ ಮತ್ತು ಪುಂಸ್ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ “ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸಾಭ್ಯಾಂ ನೌಸ್ಸೌ ಭವನಾತ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೇಳಲಾಗಿರುವ ನೌ ಮತ್ತು ಸ್ಸೌ ಗಳು ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲೂ ಸಹ ಬರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಗಿದೆ. ಸ್ತ್ರೀ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನೌ, ತ್ವ ಮತ್ತು ತಲ್ ಈ ಮೂರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದು -ಸ್ತ್ರೀಣಮ್, ಸ್ತ್ರೀತ್ವಮ್ ಮತ್ತು ಸ್ತ್ರೀತಾ ಎಂಬ ಮೂರು ರೂಪಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಿವೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪುಂಸ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಮೂರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದು ಪುಂಸ್ಸಮ್, ಪುಂಸ್ತ್ವಮ್ ಮತ್ತು ಪುಂಸ್ತಾ ಎಂಬ ಮೂರು ರೂಪಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಿವೆ.

(ಇಮನಿಜ್ಞಾ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1157. ಪೃಥ್ವಾದಿಭ್ಯ ಇಮನಿಜ್ಞಾ | (5.1.122)

ವೃತ್ತಿ -ವಾ-ವಚನಮ್ ಅಣಾದಿ-ಸಮಾವೇಶಾರ್ಥಮ್|

ಪ. ಛೇ-ಪೃಥ್ವಾದಿಭ್ಯಃ, ಇಮನಿಜ್ಞಾ, ವಾ|

ಅ. ವೃ-“ತಸ್ಯ ಭಾವಸ್ವ-ತಲೌ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಸ್ಯ ಮತ್ತು ಭಾವಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ತದ್ಗಿತಾಃ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥವಾದ ಪೃಥು ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ “ಇಮನಿಜ್ಞಾ” ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ವಾ ಎಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಅಣ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಇಮನಿಜ್ಞಾ-ನಲ್ಲಿ ಇಮನ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

(ರೇಫಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1158. ರ ಋತೋ ಷಲಾದೇರ್ಲಘೋಃ|| (6.4.161)

ವೃತ್ತಿ -ಹಲಾದೇರ್ಲಘೋರ್ಯಕಾರಸ್ಯ ರಃ ಸ್ಯಾತ್| ಇಷ್ಟೇಯಸ್ಸು ಪರತಃ| ಪೃಥು-ಮೃದು-ಭೃಷ-ಕೃಷ-ದೃಢ-ಪರಿವೃಥಾನಾಮೇವ ರತ್ವಮ್|

ಪ. ಛೇ-ರಃ, ಋತಃ, ಹಲಾದೇಃ, ಲಘೋಃ|

ಅ. ವ್ಯ-“ತುರಿಷ್ಟೇಮೇಯಸ್ಯ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಷ್ಟೇಮೇಯಸ್ಸು ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಅಂಗಸ್ಯ” ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ-ಹಲಾದಿ ಅಂಗದ ಲಘು ‘ಋ’ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ರ’ ವರ್ಣವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ-ಇಷ್ಯನ್, ಇಮನಿಚ್ ಮತ್ತು ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ. (ಇಷ್ಟೇಮೇಯಸ್ಸು ಎಂದರೆ ಇಷ್ಟ+ಇಮ+ಈಯಸ್ಸು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.)

ಪೃಥ್ವಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲೂ ‘ಋ’ಕಾರಕ್ಕೆ ರ ಆದೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(ಃ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1159. ಟೀ|| (6.4.155)

ವೃತ್ತಿ -ಭಸ್ಯ ಟೀಲೋಪ ಇಷ್ಟೇಮೇಯಸ್ಸು | ಪೃಥೋರ್ಭಾವ ಪ್ರಥಿಮಾ|

ಅ. ವ್ಯ-“ಭಸ್ಯ” ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ. “ಅಲ್ಲೋಪೋನಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು “ತುರಿಷ್ಟೇಮೇಯಸ್ಯ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಷ್ಟೇಮೇಯಸ್ಸು ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ-ಇಷ್ಯನ್, ಇಮನಿಚ್ ಮತ್ತು ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಭ-ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಟಿ ಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1160. ಇಗನ್ತಾಜ್ಞ ಲಘುಪೂರ್ವಾತ್ (5-1-131)

ವೃತ್ತಿ-ಇಗನ್ತಾತ್ ಲಘುಪೂರ್ವಾತ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಭಾವೇ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ| ಪಾರ್ಥಿವಮ್| ಮೃದಿಮಾ, ಮಾರ್ದವಮ್|

ಪ.ಚ್ಛೇ-ಇಗನ್ತಾತ್, ಚ , ಲಘುಪೂರ್ವಾತ್|

ಅ.ವ್ಯ-“ತಸ್ಯ ಭಾವಸ್ತ್ವ-ತಲೌ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಸ್ಯ ಮತ್ತು ಭಾವಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು “ಗುಣವಚನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಭ್ಯಃ ಕರ್ಮಣಿಚ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ಮಣಿ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು “ಹಾಯನಾನ್ತ ಇವಾದಿಭ್ಯೋಣ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ತದ್ಧಿತಾಃ”, “ಜ್ಯಾತ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಲಘು-ಅಕ್ಷರವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇರುವುದೋ, ಮತ್ತು ಇಹ ಎಂಬುದು ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಅಂತ್ಯವಾಗಿರುವುದೋ ಅಂತಹ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ್ಯ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಭಾವ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪ್ರಥಿಮಾ, ಪ್ರಾರ್ಥಿವಮ್, ಪೃಥುತ್ವಮ್ ಮತ್ತು ಪೃಥುತಾ-(ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿರುವ ಭಾವ)-‘ಪೃಥೋಃಭಾವಃ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪೃಥು+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ “ಪೃಥ್ವಾದಿಭ್ಯ ಇಮನಿಜ್ಞಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಇಮನಿಜ್(ಇಮನ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಮೇಲೆ “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್-ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಪೃಥು+ಇಮನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. “ರ ಋತೋ ಹಲಾದೇರ್ಲಘೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೃಥು ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ‘ಯ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ರ’ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಪ್+ರ= ಪ್ರ ಎಂದಿದ್ದು ಪ್ರಥು+ಇಮನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. “ಟೀಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಪ್ರಥು’ನಲ್ಲಿರುವ ‘ಉ’ಕಾರಕ್ಕೆ (ಟಿ)ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಪ್ರಥ್+ಇಮನ್= ಪ್ರಥಿಮನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ‘ನ್’ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದು ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಪ್ರಥಿಮಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ‘ನ್’ಕಾರಾಂತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಇಮನಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಭಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ “ಇಗನ್ತಾಚ್ಛ ಲಘುಪೂರ್ವಾತ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಥು+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಪಾರ್ಥು+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. “ಓರ್ಗುಣಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಓ’ಕಾರ ಬಂದು, ಪಾರ್ಥೋರ್ಗುಣ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ‘ಓ’ಕಾರಕ್ಕೆ ಅವಾದೇಶ ಬಂದು ಪಾರ್ಥವ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪಾರ್ಥವಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. “ಆ ಚ ತ್ವಾತ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ತ್ವ’ ಮತ್ತು ‘ತಲ್’ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುದರಿಂದ, ‘ತ್ವ’ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪೃಥುತ್ವಮ್ ಎಂದು ತಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪೃಥುತಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಷ್ಯಾ-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1161. ವರ್ಣದೃಢಾದಿಭ್ಯಃ ಷ್ಯಾ ಚ(5.1.123)

ವೃತ್ತಿ -ಚಾತ್ ಇಮನಿಜ್, ಶೌಕ್ಲ್ಯಮ್, ಶುಕ್ಲಿಮಾ ದಾರ್ಢ್ಯಮ್, ದ್ರಢಿಮಾ|
ಪ. ಛೇ-ವರ್ಣದೃಢಾದಿಭ್ಯಃ, ಷ್ಯಾ, ಚ|

ಅ. ವೃ-“ತಸ್ಯ ಭಾವಸ್ತ-ತಲೌ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಸ್ಯ ಮತ್ತು ಭಾವಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರದ ಚ-ಕಾರದಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರವಾದ “ಪೃಥ್ವಾದಿಭ್ಯ ಇಮನಿಜ್ಞಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಇಮನಿಜ್ ಶಬ್ದವು ಗೃಹಿತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ತದ್ವಿತಾಃ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ -ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾದ ಬಣ್ಣವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ದೃಢಾದಿ

ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಷ್ಯಾನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುವುದು. ಚ ಎಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಮನಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾ-ಶೌಕ್ಯಮ್, ಶುಕ್ಲಿಮಾ-(ಬಿಳಿತನ)-‘ಶುಕ್ಲ್ಯಸ್ಯ ಭಾವಃ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷ್ಯಾನ್(ಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಶೌಕ್ಯ+ಜಸ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಶೌಕ್ಲ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ ‘ಅ’ಕಾರಕ್ಕೆ “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಶೌಕ್ಲ್ಯ+ಯ=ಶೌಕ್ಲ್ಯ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ಶೌಕ್ಲ್ಯಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಈ ಷ್ಯಾನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇಮನೀಚ್(ಇಮನ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಶುಕ್ಲಿಮಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ದಾರ್ಢ್ಯಮ್, ದ್ರಢಿಮಾ-(ದೃಢತನ)-‘ದೃಢಸ್ಯಭಾವಃ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ದೃಢ+ಜಸ್+ಷ್ಯಾನ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಸುಬಂತ ವಾದಾಗ ದಾರ್ಢ್ಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದಿದ್ದಾಗ ಇಮನೀಚ್(ಇಮನ್) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ‘ಯ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ರತ್ವ ಬಂದು ದ್ರಢಿಮಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಷ್ಯಾನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1162. ಗುಣವಚನ-ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಭ್ಯಃ ಕರ್ಮಣಿ ಚ(೮.1.124)

ವೃತ್ತಿ-ಚಾತ್ ಭಾವೇ ಜಡಸ್ಯ ಭಾವಃ ಕರ್ಮ ವಾ ಜಾಡ್ಯಮ್! ಮೂಢಸ್ಯ ಭಾವಃ ಕರ್ಮ ವಾ ಮೌಢ್ಯಮ್! ಬ್ರಾಹ್ಮಣ್ಯಮ್! ಆಕೃತಿಗಣೋಽಯಮ್!

ಅ.ವೃ-“ತಸ್ಯ ಭಾವಸ್ವ-ತಲೌ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಸ್ಯ ಮತ್ತು ಭಾವಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ವರ್ಣದೃಢಾದಿಭ್ಯಃ ಷ್ಯಾನ್ ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷ್ಯಾನ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ತದ್ಗತಾಃ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಷಷ್ಯಸ್ತ ಗುಣವಾಚಕ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದಗಳು ಅಥವಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಭಾವ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಷ್ಯಾನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಜಾಡ್ಯಮ್-(ಜಡ ಸ್ವಭಾವ)-‘ಜಡಸ್ಯ ಭಾವಃ ಕರ್ಮ ವಾ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಜಡ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷ್ಯಾನ್(ಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ ಮೇಲೆ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದಮೇಲೆ ಸುಪ್-ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಜಡ+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. “ತದ್ಗತೇಷ್ಟಚಾಮಾದೇಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, ನಂತರ ಜಡ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಜಾಡ್+ಯ=ಜಾಡ್ಯ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತವಾದ

ಮೇಲೆ ಜಾಡ್ಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಮೌಡ್ಯಮ್, ಜಾಡ್ಯಮ್ (ಮೂಢನ ಸ್ವಭಾವ ಅಥವಾ ಕರ್ಮ)-‘ಮೂಢಸ್ಯ ಭಾವಃ ಕರ್ಮ ವಾ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಮೂಢ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಮೌಡ್ಯ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ನಮುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಮೌಡ್ಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಬ್ರಾಹ್ಮಣ್ಯಮ್ (ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ಭಾವ ಅಥವಾ ಕರ್ಮ)-‘ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಯ ಭಾವಃ ಕರ್ಮ ವಾ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ನಮುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ್ಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆಕೃತಿಗಣೋಽಯಮ್-ಅಂದರೆ ಪಾಣಿನಿಯವರಿಂದ ಪಠಿತವಾದ ಗಣಪಾಠದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಶಬ್ದಗಳು ಪಠಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೆ ಅನುಕರಣೆಗೆ ಮೂಲವಾದ ಪಾಣಿನಿಯವರ ಗಣಪಾಠದ ಗಣವನ್ನು ಆಕೃತಿಗಣವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಇದನ್ನು ಶಕನ್ತುಃ ಮೊದಲಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಾರ್ತಗಣಃ ಎಂಬುದನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಆಕೃತಿಗಣದ ಬಗ್ಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ.

(ಯ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1163. ಸಖ್ಯುರ್ಯಃ||೮.1.126)

ವೃತ್ತಿ -ಸಖ್ಯುರ್ಭಾವಃ ಕರ್ಮ ವಾ ಸಖ್ಯಮ್|

ಪ. ಭೇ-ಸಖ್ಯಃ, ಯಃ|

ಅ. ವೃ.-“ತಸ್ಯ ಭಾವಸ್ತ-ತಲೌ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಸ್ಯ ಮತ್ತು ಭಾವಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾಗೂ “ಗುಣವಚನ-ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಭ್ಯಃ ಕರ್ಮಣಿ ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ಮಣಿ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ತದ್ಗಿತಾಃ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾದ ಸಮರ್ಥ ಸಖಿ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಭಾವ ಅಥವಾ ಕರ್ಮ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಯ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಸಖ್ಯಮ್ (ಗೆಳೆತನ ಅಥವಾ ಗೆಳೆಯನ ಕರ್ಮ)-ಸಖಿ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ‘ಯ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಸಖಿ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ‘ಇ’ ಕಾರಕ್ಕೆ “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ನಮುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಸಖ್ಯಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಥಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1164. ಕಪಿ-ಜ್ಞಾತೋರ್ಥಕ್ (5.1.127)

ವೃತ್ತಿ -ಕಾಪೇಯಮ್‌ಜ್ಞಾತೇಯಮ್‌

ಪ. ಛೇ-ಕಪಿಜ್ಞಾತೋಃ, ಥಕ್‌

ಅ. ವ್ಯ.-“ತಸ್ಯ ಭಾವಸ್ವ-ತಲೌ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಸ್ಯ ಮತ್ತು ಭಾವಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾಗೂ “ಗುಣವಚನ-ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಭ್ಯಃ ಕರ್ಮಣಿ ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ಮಣಿ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ತದ್ವಿತಾಃ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾದ ಕಪಿ ಮತ್ತು ಜ್ಞಾತಿ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಭಾವ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಥಕ್ (ಥ್+ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಥ್-ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಏಯ್’ ಆದೇಶ ಬಂದು ಥ್+ಅ=ಏಯ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ‘ಏಯ್’ ಆದೇಶವು “ಆಯನೇಯ... ಪ್ರತ್ಯಾಯಾದಿನಾಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಕಾಪೇಯಮ್ (ಕಪಿಯ ಭಾವ ಅಥವಾ ಕರ್ಮ)-‘ಕಪೇಃ ಭಾವಃ ಕರ್ಮವಾ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಕಪಿ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಥಕ್(ಥ್) (ಏಯ್+ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ, ಕಪಿ+ಥ್= ಕಪಿ+ಏಯ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಕಾಪಿ+ಏಯ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಇ-ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಕಾಪ್+ಏಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ಕಾಪೇಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಜ್ಞಾತೇಯಮ್ (ಬಂಧುತ್ವ ಅಥವಾ ಬಂದುವಿನ ಕರ್ಮ)-‘ಜ್ಞಾತೇಃ ಭಾವಃ ಕರ್ಮವಾ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಜ್ಞಾತಿ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಥಕ್(ಥ್) (ಏಯ್+ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಸುಪ್’ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ, ಜ್ಞಾತಿ+ಏಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ಜ್ಞಾ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಇದ್ದರೂ “ಕಿತಿಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ತೆ ‘ಆ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಆ’ ಕಾರವೇ ಬಂದು ಜ್ಞಾತಿ+ಏಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಇ-ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಜ್ಞಾತ್+ಏಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ಜ್ಞಾತೇಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1165. ಪತ್ಯಂತ-ಪುರೋಹಿತಾದಿಭ್ಯೋ ಯಕ್ (5.1.128)

ವೃತ್ತಿ-ಸ್ಯನಾಪತ್ಯಮ್‌ ಪೌರೋಹಿತಮ್‌

(54) ಇತಿ ತೃತಲೋರಧಿಕಾರಃ॥

ಪ. ಭೇ-ಪತ್ಯನ್ತ-ಪುರೋಹಿತಾದಿಭ್ಯಃ,ಯಕ್

ಅ. ವ್ಯ-ತಸ್ಯ ಭಾವಸ್ವ-ತಲೌ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಸ್ಯ ಮತ್ತು ಭಾವಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾಗೂ “ಗುಣವಚನ-ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಭ್ಯಃ ಕರ್ಮಣಿ ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ಮಣಿ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ತದ್ಧಿತಾಃ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಪತಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಂತ್ಯವಾಗಿಲುಳ್ಳ ಅಥವಾ ಪುರೋಹಿತಾದಿ ಗಣಪರಿತ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಯಕ್ (ಯ)ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಸೈನಾಪತ್ಯಮ್-(ಸೇನಾಪತಿಯ ಭಾವ ಅಥವಾ ಕರ್ಮ)-‘ಸೈನಾಪತೇಃ ಭಾವಃ ಕರ್ಮವಾ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸೈನಾಪತೇ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ನಡೆದು ಸೇನಾಪತಿ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸೇ-ನಲ್ಲಿರುವ ‘ಏ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ‘ಸೈ’ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಅಂತ್ಯ ‘ಇ’ ಕಾರವು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಸೈನಾಪತ್+ಯ =ಸೈನಾಪತ್ಯ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಸೈನಾಪತ್ಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪೌರೋಹಿತ್ಯಮ್ (ಪುರೋಹಿತನ ಭಾವ ಅಥವಾ ಕರ್ಮ)-ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಪುರೋಹಿತ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಪೌರೋಹಿತ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪೌರೋಹಿತ ದಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ ‘ಅ’ ಕಾರವು “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವಾಗಿ ಪೌರೋಹಿತ್+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸುಬಂತವಾಗಿ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪೌರೋಹಿತ್ಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇತಿ ತೃತಲೋರಧಿಕಾರಃ (54) ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು

ಪ್ರಕರಣ-55: ಭವನಾದ್ಯರ್ಥಕಾಃ

(ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ 1166 ರಿಂದ 1186 ವರೆಗೆ)

(ಖಜಾನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1166. ಧಾನ್ಯಾನಾಂ ಭವನೇ ಕ್ಷೇತ್ರೇ ಖಜಾನ್(5.2.1)

ವೃತ್ತಿ-ಭವತಿ ಅಸ್ಮಿನ್ ಇತಿ ಭವನಮ್| ಮುದ್ದಾನಾಂ ಭವನಮ್ ಕ್ಷೇತ್ರಂ ಮೌದ್ಗೀನಮ್|

ಅ. ವೃ-“ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ತದ್ವಿತಾಃ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ -‘ಭವತಿ ಅಸ್ಮಿನ್ ಇತಿ’ (ಇದರಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವುದು) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಭೂ’ ಧಾತುವಿಗೆ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಭವನಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಉತ್ತತ್ತಿಸ್ಥಾನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಧಾನ್ಯವಾಚಕಗಳಾದ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ‘ಉತ್ತತ್ತಿಸ್ಥಾನವೆಂಬ’ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಖಜ್(ಖ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಈನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಮೌದ್ಗೀನಮ್-‘ಮುದ್ದಾನಾಂ ಭವನಮ್ ಕ್ಷೇತ್ರಂ’ (ಹೆಸರುಕಾಳು ಉತ್ತತ್ತಿಯಾಗುವ ಸ್ಥಳ) -ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾದ ಮುದ್ಗ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಖಜ್(ಖ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಆದಿವೃದ್ಧಿಯಾದ ಮೇಲೆ ಖ್-ಗೆ ಈನ್ ಆದೇಶವು ಬಂದು “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಮೌದ್ಗೀನಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. (ಮುದ್ಗ+ಆಮ್+ಖಜ್=ಮುದ್ಗ+ಖಜ್=ಮುದ್ಗ+ಖ್+ಅ=ಮುದ್ಗ+ಅ+ಈನ್= ಮೌದ್ಗ+ಈನ್+ ಸು=ಮೌದ್ಗೀನಮ್)

(ಢಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1167. -ಪ್ರೀಹಿಶಾಲೋರ್ಥಕ್(5.2.2)

ವೃತ್ತಿ -ಪ್ರೀಹೇಯಮ್|ಶಾಲೇಯಮ್|

ಪ. ಭೇ -ಪ್ರೀಹಿಶಾಲೋಃ, ಢಕ್|

ಅ.ವೃ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ತದ್ವಿತಾಃ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ -ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾದ ಪ್ರೀಹಿ ಮತ್ತು ಶಾಲಿ ಈ ಎರಡು ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ‘ಅದರ ಉತ್ತತ್ತಿಸ್ಥಾನ’ ವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಢಕ್(ಢ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂತ್ರವು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-ಪ್ರೀಹೇಯಮ್, ಶಾಲೇಯಮ್-‘ಉತ್ತತ್ತಿಸ್ಥಾನ’ವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರೀಹಿ ಮತ್ತು ಶಾಲಿ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಢಕ್(ಢ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಆ ‘ಢ’-ಕಾರಕ್ಕೆ

ಏಯ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ವ್ರೀಹಿ+ಏಯ್, ಶಾಲಿ+ಏಯ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಇ-ಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ವ್ರೀಹ್+ಏಯ್+ಅ, ಶಾಲ್+ಏಯ್+ಅ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ವ್ರೈಹೇಯ ಮತ್ತು ಶಾಲೇಯ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ವ್ರೈಹೇಯಮ್, ಶಾಲೇಯಮ್ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ನಿಪಾತನವನ್ನು ಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1168. -ಹೈಯಜ್ಜವೀನಂ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್|(5.2.23)

ವೃತ್ತಿ-ಹ್ಯೋಗೋದೋಹಶಬ್ದಸ್ಯ ಹಿಯಜ್ಜುರಾದೇಶಃ, ವಿಕಾರಾರ್ಥೇ ಖಿಇ ಚ ನಿಪಾತತೇ| ದುಹ್ಯತ್ ಇತಿ ದೋಹಃ ಕ್ಷೀರಮ್|ಹ್ಯೋಗೋದೋಹಸ್ಯ ವಿಕಾರಃ-ಹೈಯಜ್ಜವೀನಂ ನವನೀತಮ್|

ಅರ್ಥ -ವಿಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠಂತವಾದ ಹ್ಯೋಗೋದೋಹ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ‘ಹಿಯಜ್ಜು’ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಖಿಇ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಹೈಯಜ್ಜವೀನಂ-ಇಲ್ಲಿ ಸಂಜ್ಞೆಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಿಪಾತನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ದೋಹವೆಂದರೆ ಹಾಲು ಎಂದರ್ಥ ಗೋದೋಹಃ ಎಂದರೆ ಆಕಳಹಾಲು, ಹ್ಯೋಗೋದೋಹಃ ಎಂದರೆ ನಿನ್ನೆಯ ಆಕಳ ಹಾಲು ‘ಹ್ಯೋಗೋದೋಹಸ್ಯ ವಿಕಾರಃ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಖಿಇ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಹಿಯಜ್ಜು ಆದೇಶವು ಸಂಜ್ಞೆಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಿಪಾತಮಾಡಲಾಗಿದೆ ಖಿ -ಕಾರಕ್ಕೆ ಈನ್ ಆದೇಶವು ಬಂದಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ‘ಭ’ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ‘ಉ’ಕಾರಕ್ಕೆ “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪಬಂದು ಹೈಯಜ್ಜವೀನಂ ಎಂಬ ಸುಬಂತ ಶಬ್ದವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. (ನಿನ್ನೆಯ ಹಾಲನ್ನು ಕಡೆದ ನಂತರ ತೆಗೆದುಕೊಂಡ ಬೆಣ್ಣೆ ಎಂದರ್ಥ.)

(ಇತಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1169. -ತದಸ್ಯ ಸಇತ್ಯಾತಂ ತಾರಕಾದಿಭ್ಯ ಇತಚ್|(5.2.36)

ವೃತ್ತಿ -ತಾರಕಾಃ ಸಇತ್ಯಾತಾ ಅಸ್ಯ ತಾರಕಿತಂ-ನಭಃಪಣ್ಣಿತಃ|ಆಕೃತಿಗಣೋಽಯಮ್| ಪ. ಛೇ-ತದಸ್ಯ, ಸಇತ್ಯಾತಂ, ತಾರಕಾದಿಭ್ಯಃ, ಇತಚ್|

ಅ. ವೃ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ತದ್ಧಿತಾಃ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-‘ತತ್ ಅಸ್ಯ ಸಇತ್ಯಾತಂ’ (ಅದು ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತಗಳಾದ ತಾರಕಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಇತಚ್(ಇತ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ತಾರಕಾದಿಗಳು ಎಂಬುದು ಪಾಣಿನಿಯವರ ಗಣಪಾಠಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳಾಗಿವೆ ಉಳಿದವು ಆಕೃತಿಗಣಗಳಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಭ-ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಆದಿವೃದ್ಧಿಗೆ

ಬೇಕಾದ ನಿಮಿತ್ತಗಳು ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ-ತಾರಕಿತಂ-ನಭಃ (ಇದರಲ್ಲಿ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ಬಂದಿವೆ) 'ತಾರಕಾಃ ಅಸ್ಯ ಸಂಜ್ಞಾತಃ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತ ತಾರಕಾ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತಚ್ (ಇತ)ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪಣ್ಣಿತಃ-(ಜ್ಞಾನವು ಇವನಿಗೆ ಬಂದಿದೆ) 'ಪಣ್ಣಾಃ ಅಸ್ಯ ಸಂಜ್ಞಾತಃ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತ ಪಣ್ಣಾ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತಚ್ (ಇತ)ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ತಾರಕಾದಿ ಗಣವು ಆಕೃತಿಗಣವಾಗಿದೆ.

(ಧ್ವಯಸಚ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 1170. -ಪ್ರಮಾಣೇ ಧ್ವಯಸಚ್-ದಧ್ವಜಾ ಮಾತ್ರಚಃ(ರ.2.37)

ವೃತ್ತಿ-ತದಸ್ಯ ಇತಿ ಅನುವರ್ತತೇ| ಉರು ಪ್ರಮಾಣಂ ಅಸ್ಯ -ಉರುಧ್ವಯಸಮ್| ಉರುದಧ್ವಮ್|ಉರುಮಾತ್ರಮ್|

ಅ. ವ್ಯು-“ತದಸ್ಯ ಸಂಜ್ಞಾತಂ ತಾರಕಾದಿಭ್ಯ ಇತಚ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದ್ ಮತ್ತು ಅಸ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ತದ್ವಿಶಾಃ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ :-ಅದು ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣ (ತತ್ ಅಸ್ಯ ಪ್ರಮಾಣಮ್) ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಾಚಕವಾದ ಪ್ರಥಮಾಂತ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಧ್ವಯಸಚ್, ದಧ್ವಜ್ ಮತ್ತು ಮಾತ್ರಚ್ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ 'ಚ್' ಕಾರವು ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಲೋಪವಾಗಿ ಧ್ವಯಸ, ದಧ್ವ ಮತ್ತು ಮಾತ್ರ ಎಂಬವು ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಉರುಧ್ವಯಸಮ್| ಉರುದಧ್ವಮ್| ಉರುಮಾತ್ರಮ್-(ತೋಡೆಯವರೆಗೆ ನೀರು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.)-'ಉರೂ ಪ್ರಮಾಣಮ್ ಅಸ್ಯ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತವಾದ ಉರು ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದು ಉರುಧ್ವಯಸಮ್| ಉರುದಧ್ವಮ್|ಉರುಮಾತ್ರಮ್ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

(ವತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1171. -ಯತ್ತದೇತೇಭ್ಯಃ ಪರಿಮಾಣೇ ವತುಪ್(ರ.2.39)

ವೃತ್ತಿ -ಯತ್ ಪರಿಮಾಣಂ ಅಸ್ಯ -ಯಾವಾನ್| ತಾವಾನ್|ಐತಾವಾನ್|

ಅ. ವ್ಯು-“ತದಸ್ಯ ಸಂಜ್ಞಾತಂ ತಾರಕಾದಿಭ್ಯ ಇತಚ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದ್ ಮತ್ತು ಅಸ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ತದ್ವಿಶಾಃ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ -ಪರಿಮಾಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಯದ್, ತದ್ ಮತ್ತು ಏತದ್ ಈ ಪ್ರಥಮಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ನಂತರ ಇದರ 'ಪರಿಮಾಣ ಇಷ್ಟು' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ವತುಪ್(ವತ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ-ವತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಅವ್ಯಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಮೂರು ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲೂ ರೂಪಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಯಾವಾನ್! ತಾವಾನ್! ಏತಾವಾನ್-'ಯತ್ ಪ್ರಮಾಣಮ್ ಅಸ್ಯ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವತುಪ್(ವತ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಯತ್ ತತ್ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ "ಆ ಸರ್ವನಾಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಆ'ಕಾರವು ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಯಾವತ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. "ಉಗಿದಚಾಮ್ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಯಾನೇಽಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ನುಮ್ ಆಗಮವು ಬಂದು "ಅತ್ತಸಂತಸ್ಯ ಚಾಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘಬಂದು ಯಾವಾನ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತತ್ ಮತ್ತು ಏತತ್ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ವತುಪ್(ವತ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ತಾವಾನ್, ಏತಾವಾನ್ ಎಂದು ಸುಬಂತ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಕಿಮ್ ಮತ್ತು ಇದಮ್-ಗೆ ವತುಪ್ ಮತ್ತು ಫತ್ಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1172. -ಕಿಮಿದಂಭ್ಯಾಂ ವೋ ಘಃ(5.2.40)

ವೃತ್ತಿ -ಆಭ್ಯಾಂ ವತುಪ್, ವಕಾರಸ್ಯ ಘಶ್ಚ

ಪ. ಛೇ-ಕಿಮಿದಂಭ್ಯಾಂ, ವಃ(ಷಷ್ಠಿ), ಘಃ

ಅ. ವ್ಯ. -"ಯತ್ತದೇಭ್ಯಃ ಪರಿಮಾಣೇ ವತುಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರಿಮಾಣೇ, ವತುಪ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳೂ ಹಾಗೆಯೇ "ತದಸ್ಯ ಸಂಜ್ಞಾತಂ ತಾರಕಾದಿಭ್ಯ ಇತಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದಸ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ವಿಶಾಃ", "ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ ಅರ್ಥ -'ಅದು ಇದರ ಪರಿಮಾಣ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಿಮ್, ಇದಮ್ ಗಳನ್ನೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿರುವ ಪ್ರಥಮಾಂತ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆ ವತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ವತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ವ-ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಘ' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

'ಕಿಮ್ ಪರಿಮಾಣಂ ಅಸ್ಯ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ವತುಪ್(ವತ್) ಬಂದು, 'ವ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಘ'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಾಗ ಆ ಘ-ಕಾರಕ್ಕೆ "ಆಯನ್-ಏಯ್-ಈನ್-ಈಯ್-ಇಯಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಯ್-ಆದೇಶ ಬಂದು ಕಿಮ್+ಈಯ್+ಅತ್=ಕಿಯತ್ ಎಂದು ಇದ್ದಾಗ, ಈ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆದೇಶವು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ.

(ಇದಮ್ ಮತ್ತು ಕಿಮ್ ಈಶ್ ಮತ್ತು ಕೀ ಅದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ:-1173. -ಇದಂಕಿಮೋರೀಶ್-ಕೀ(6.3.90)

ವೃತ್ತಿ :-ದ್ಯಗ್-ದ್ಯಶ್-ವತುಷು ಇದಮಃ ಈಶ್, ಕಿಮಃ ಕೀ ಸ್ಯಾತ್|
ಇಯಾನ್|ಕೀಯಾನ್|

ಪ. ಛೇ :-ಇದಂ-ಕಿಮೋಃ, ಈಶ್-ಕೀ|

ಅ.ವ್ಯ :-“ದ್ಯಗ್-ದ್ಯಶ್-ವತುಷು” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ಯಗ್-ದ್ಯಶ್-ವತುಷು ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ -ದ್ಯಗ್-ದ್ಯಶ್ ಶಬ್ದಗಳು ಮತ್ತು ವತುಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈಶ್ ಎಂಬ ಆದೇಶವು, ಕಿಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ‘ಕಿ’ ಆದೇಶವು ಬರುವುದು ವತುಷ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಕಿಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ‘ಕೀ’ ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ ಕೀಯತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸು-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ “ಹಲ್ವಾಭ್ಯೋ ಸುತಿಸ್ಯಪ್ತಕಂ ಹಲ್” ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು “ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಯೋಗಾಂತ ಲೋಪ ಬಂದು ಕೀಯಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ‘ಇದಮ್ ಪ್ರಮಾಣಂ ಅಸ್ಯ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದಮ್+ವತುಷ್ ಎಂದಾಗಿ, ಘ-ಗೆ ಈಯ್ ಆದೇಶ ಬಂದು, ಇದಮ್+ಈಯತ್ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಇದಮ್-ಗೆ ಈಶ್ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ ಇದು ‘ಶಿತ್’ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಈ+ಇಯತ್ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಈ-ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದು ಇಯತ್ ಎಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೇಲಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ಇದಕ್ಕೆ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಈಯಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ತಯಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 1174. ಸಂಖ್ಯಾಯಾ ಅವಯವೇ ತಯಪ್|(5.2.42)

ವೃತ್ತಿ -ಪಞ್ಚ ಅವಯವಾ ಅಸ್ಯ -ಪಞ್ಚತಯಮ್|

ಅ. ವ್ಯ.-“ತದಸ್ಯ ಸಞ್ಜಾತಂ ತಾರಕಾದಿಭ್ಯ ಇತಚ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದಸ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ತದ್ಧಿತಾಃ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ

ಅರ್ಥ-ಅವಯವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಅದು ಇದರ ಅವಯವ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಯಪ್ (ತಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪಞ್ಚತಯಮ್-‘ಐದು ಅವಯವಗಳು ಇದಕ್ಕೆ ಇರುವವು’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಯಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪಞ್ಚನ್+ತಯಪ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಹೊಂದಿರುವ ಪಞ್ಚನ್ ಶಬ್ದದ ‘ನ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಅದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪಞ್ಚತಯಮ್

ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ತಯಪ್-ಗೆ ಅಯಚ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 1175. -ದ್ವಿತ್ರಿಭ್ಯಾಂ ತಯಸ್ಯಾಯಜ್ ವಾ(5.2.43)

ವೃತ್ತಿ -ದ್ವಯಮ್, ದ್ವಿತಯಮ್| ತ್ರಯಂ, ತ್ರಿತಯಮ್|

ಪ. ಭೇ -ದ್ವಿತ್ರಿಭ್ಯಾಂ, ತಯಸ್ಯ, ಅಯಚ್, ವಾ|

ಅರ್ಥ-ದ್ವಿ ಮತ್ತು ತ್ರಿ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ನಂತರ ಇರುವ ತಯಪ್-ಗೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಅಯಚ್(ಅಯ)ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ದ್ವಯಮ್-ದ್ವಿತಯಮ್, ತ್ರಯಂ, ತ್ರಿತಯಮ್-'ದ್ವೌ ಅವಯವೌ ಅಸ್ಯ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಿ+ತಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ತಯಪ್(ತಯ)ಗೆ ಅಯಚ್(ಅಯ) ಆದೇಶ ಬಂದು ದ್ವಿ+ಅಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಭ-ಸಂಜ್ಞೆಯಕ 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ದ್ವಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಅಯಚ್(ಅಯ) ಬಾರದಿದ್ದಾಗ, ದ್ವಿತಯಮ್ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

'ತ್ರಯಃ ಅವಯವಾಃ ಅಸ್ಯ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ತ್ರಯಂ, ತ್ರಿತಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಯಚ್ ಆದೇಶವನ್ನು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1176. -ಉಭಾದುದಾತ್ಮೋ ನಿತ್ಯಮ್(5.2.44)

ವೃತ್ತಿ -ಉಭ ಶಬ್ದಾತ್ ತಯಪಃ ಅಯಚ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸಚ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಃಉಭಯಮ್|

ಪ. ಭೇ-ಉಭಾತ್, ಉದಾತ್ಮಃ, ನಿತ್ಯಮ್|

ಅ. ವೃ. -"ದ್ವಿತ್ರಿಭ್ಯಾಂ ತಯಸ್ಯಾಯಜ್ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಯಸ್ಯ ಮತ್ತು ಅಯಚ್ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ -'ಉಭ' ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಇರುವ ತಯಪ್-ಗೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಅಯಚ್(ಅಯ) ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಅದು ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಉಭಯಮ್-'ಉಭೌ ಅವಯವೌ ಅಸ್ಯ' (ಇದಕ್ಕೆ ಎರಡು ಅವಯವಗಳು ಇವೆ) ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಉಭ+ಃ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. "ಸಂಖ್ಯಾಯಾ ಅವಯವೇ ತಯಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಯಪ್(ತಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಯಚ್(ಅಯ) ಆದೇಶವು ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್-ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಉಭ+ಅಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಉಭ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಉಭ+ಅಯ=ಉಭಯ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ನಮುಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಉಭಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಇದಮ್ ಮತ್ತು ಕಿಮ್ ಈಶ್ ಮತ್ತು ಕೀ ಆದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ:-1173. -ಇದಂಕಿಮೋರೀಶ್-ಕೀ(6.3.90)

ವೃತ್ತಿ :-ದ್ಯಗ್-ದ್ಯಶ್-ವತುಷು ಇದಮಃ ಈಶ್, ಕಿಮಃ ಕೀ ಸ್ಯಾತ್|
ಇಯಾನ್|ಕೀಯಾನ್|

ಪ. ಛೇ :-ಇದಂ-ಕಿಮೋಃ, ಈಶ್-ಕೀ|

ಅ.ವ್ಯ :-“ದ್ಯಗ್-ದ್ಯಶ್-ವತುಷು” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ಯಗ್-ದ್ಯಶ್-ವತುಷು ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ -ದ್ಯಗ್-ದ್ಯಶ್ ಶಬ್ದಗಳು ಮತ್ತು ವತುಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈಶ್ ಎಂಬ ಆದೇಶವು, ಕಿಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ‘ಕಿ’ ಆದೇಶವು ಬರುವುದು ವತುಷ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಕಿಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ‘ಕೀ’ ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ ಕೀಯತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸು-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ “ಹಲ್ಯಾಭ್ಯೋ ಸುತಿಸ್ಯಪ್ತಕ್ತಂ ಹಲ್” ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು “ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಯೋಗಾಂತ ಲೋಪ ಬಂದು ಕೀಯಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ‘ಇದಮ್ ಪ್ರಮಾಣಂ ಅಸ್ಯ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದಮ್+ವತುಷ್ ಎಂದಾಗಿ, ಘ-ಗೆ ಈಯ್ ಆದೇಶ ಬಂದು, ಇದಮ್+ಈಯತ್ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಇದಮ್-ಗೆ ಈಶ್ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ ಇದು ‘ಶಿತ’ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಈ+ಇಯತ್ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಈ-ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದು ಇಯತ್ ಎಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೇಲಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ಇದಕ್ಕೆ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಈಯಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ತಯಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 1174. ಸಂಖ್ಯಾಯಾ ಅವಯವೇ ತಯಪ್(5.2.42)

ವೃತ್ತಿ -ಪಞ್ಚ ಅವಯವಾ ಅಸ್ಯ -ಪಞ್ಚತಯಮ್|

ಅ. ವ್ಯ.-“ತದಸ್ಯ ಸಂಖ್ಯಾತಂ ತಾರಕಾದಿಭ್ಯ ಇತಚ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದಸ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ತದ್ಗತಾಃ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ

ಅರ್ಥ-ಅವಯವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಅದು ಇದರ ಅವಯವ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಯಪ್ (ತಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪಞ್ಚತಯಮ್-‘ಐದು ಅವಯವಗಳು ಇದಕ್ಕೆ ಇರುವವು’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಯಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪಞ್ಚನ್+ತಯಪ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಹೊಂದಿರುವ ಪಞ್ಚನ್ ಶಬ್ದದ ‘ನ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಅದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪಞ್ಚತಯಮ್

ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ತಯಪ್-ಗೆ ಅಯಚ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 1175. -ದ್ವಿತಿಭ್ಯಾಂ ತಯಸ್ಯಾಯಚ್ ವಾ|(5.2.43)

ವೃತ್ತಿ -ದ್ವಯಮ್, ದ್ವಿತಯಮ್| ತ್ರಯಂ, ತ್ರಿತಯಮ್|

ಪ. ಛೇ -ದ್ವಿತಿಭ್ಯಾಂ, ತಯಸ್ಯ, ಅಯಚ್, ವಾ|

ಅರ್ಥ-ದ್ವಿ ಮತ್ತು ತ್ರಿ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ನಂತರ ಇರುವ ತಯಪ್-ಗೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಅಯಚ್(ಅಯ)ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ದ್ವಯಮ್-ದ್ವಿತಯಮ್, ತ್ರಯಂ, ತ್ರಿತಯಮ್-'ದ್ವೌ ಅವಯವೌ ಅಸ್ಯ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಿ+ತಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ತಯಪ್(ತಯ)ಗೆ ಅಯಚ್(ಅಯ) ಆದೇಶ ಬಂದು ದ್ವಿ+ಅಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಯಸ್ಯೇತಿಚ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಭ-ಸಂಜ್ಞೆಯಕ 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ದ್ವಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಅಯಚ್(ಅಯ) ಬಾರದಿದ್ದಾಗ, ದ್ವಿತಯಮ್ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

'ತ್ರಯಃ ಅವಯವಾಃ ಅಸ್ಯ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ತ್ರಯಂ, ತ್ರಿತಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಯಚ್ ಆದೇಶವನ್ನು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1176. -ಉಭಾದುದಾತ್ಮೋ ನಿತ್ಯಮ್|(5.2.44)

ವೃತ್ತಿ -ಉಭ ಶಬ್ದಾತ್ ತಯಪಃ ಅಯಚ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸಚ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಃ|ಉಭಯಮ್|

ಪ. ಛೇ-ಉಭಾತ್, ಉದಾತ್ಮಃ, ನಿತ್ಯಮ್|

ಅ. ವ್ಯ. -"ದ್ವಿತಿಭ್ಯಾಂ ತಯಸ್ಯಾಯಚ್ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಯಸ್ಯ ಮತ್ತು ಅಯಚ್ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ -'ಉಭ' ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಇರುವ ತಯಪ್-ಗೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಅಯಚ್(ಅಯ) ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಅದು ಆದ್ಯದಾತ್ಮವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಉಭಯಮ್-'ಉಭೌ ಅವಯವೌ ಅಸ್ಯ' (ಇದಕ್ಕೆ ಎರಡು ಅವಯವಗಳು ಇವೆ) ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಉಭ+ಃ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. "ಸಂಖ್ಯಾಯಾ ಅವಯವೇ ತಯಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಯಪ್(ತಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಯಚ್(ಅಯ) ಆದೇಶವು ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್-ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಉಭ+ಅಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಉಭ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಉಭ+ಅಯ=ಉಭಯ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಉಭಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಪೂರಣಾರ್ಥದಲ್ಲ ಡಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1177. -ತಸ್ಯ ಪೂರಣೇ ಡಟ್(5.2.48)

ವೃತ್ತಿ -ವಿಕಾದಶಾನಾಂ ಪೂರಣಃ -ವಿಕಾದಶಃ|

ಅ. ವೃ.-“ಸಂಖ್ಯಾಯಾ ಗುಣಸ್ಯ ನಿಮಾನೇ ಮಯಟ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಖ್ಯಾಯಾಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ತದ್ವಿತಾಃ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ -ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಪೂರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಡಟ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ವಿಕಾದಶಃ-ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಪೂರ್ಣ ಮಾಡುವವನು (ಹನ್ನೊಂದನೆಯವನು) ‘ವಿಕಾದಶಾನಾಮ್ ಪೂರಣಃ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ವಿಕಾದಶನ್+ಆಮ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಟ್(ಅ) ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ, ‘ಸುಪ್’-ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ವಿಕಾದಶನ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಅನ್ ಎಂಬ ‘ಟಿ’ ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ವಿಕಾದಶ+ಅ= ವಿಕಾದಶ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ‘ಸು’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ವಿಕಾದಶಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಮಟ್-ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1178. -ನಾನ್ತಾದಸಂಖ್ಯಾದೇರ್ಮಟ್(5.2.49)

ವೃತ್ತಿ -ಡಟಃ ಮಟ್-ಆಗಮಃ| ಪಞ್ಚಾನಾಂ ಪೂರಣಃ ಪಞ್ಚಮಃ|ನಾನ್ತಾತ್ ಕಿಮ್?ವಿಂಶಃ

ಪ. ಭೇ -ನಾನ್ತಾತ್, ಅಸಂಖ್ಯಾದೇಃ, ಮಟ್|

ಅ.ವೃ.-“ತಸ್ಯ ಪೂರಣೇ ಡಟ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಷ್ಠಿವಿಭಕ್ತಿಗೆ ವಿಪರಿಣಾಮಗೊಳಿಸಿದ ನಂತರ ಡಟಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ -ಯಾವುದರ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಖ್ಯಾ ಶಬ್ದವು ಇರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಂತಹ ನ್-ಕಾರಾನ್ತ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಇರುವ ಡಟ್(ಅ)-ಗೆ ಮಟ್(ಮ) ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪಞ್ಚಮಃ-‘ಪಞ್ಚಾನಾಂ ಪೂರಣಃ’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾದ ಪಞ್ಚನ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಡಟ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಡಟ್(ಅ) ಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಟ್(ಮ) ಆಗಮವು ಬಂದು ಪಞ್ಚಮಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ-ಪಞ್ಚನ್ ಶಬ್ದವು ನಕಾರಾನ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ

ಶಬ್ದವು ಇಲ್ಲ. ಇದನ್ನೇ ಅಸಂಖ್ಯಾದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

(ತಿ-ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1179. -ತಿ ವಿಂಶತೇರ್ಡೀತಿ(6.4.142)

ವೃತ್ತಿ -ವಿಂಶತೇಃ ಭಸ್ಯ ತಿ ಶಬ್ದಸ್ಯ ಲೋಪೋ ಡಿತಿ ಪರೇ| ವಿಂಶಃ| ಅಸಂಖ್ಯಾದೇಃ ಕಿಮ್? ಏಕಾದಶಃ|

ಪ. ಭೇ-ತಿ(ಲುಪ್ತ ಷಷ್ಠೀಕ), ವಿಂಶತೇಃ, ಡಿತಿ|

ಅ. ವ್ಯ. -“ಅಲ್ಪೋಮೋನಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಭಸ್ಯ” ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ -ಡಿತ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ವಿಂಶತಿ ಶಬ್ದದ ಅವಯವವಾದ ಭ-ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ತಿ-ಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ವಿಂಶಃ-‘ವಿಂಶತೇಃ’ ಪೂರಣಃ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾದ ವಿಂಶತಿ ಶಬ್ದದ ನಂತರ “ತಸ್ಯ ಪೂರಣೇ ಡಟ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಟ್(ಆ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿ-ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ವಿಂಶ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ “ಅತೋಗುಣೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪವು ಬಂದು, ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ವಿಂಶಃ ಎಂದು ಸುಬಂತ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-‘ಅಸಂಖ್ಯಾದೇಃ ಕಿಮ್’ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಶಬ್ದವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೆ ಇರುವ ನಕಾರಾಂತ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಡಟ್(ಆ) ಗೆ ಮಡಾಗಮ ಬರುವದೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ, ಏಕಾದಶಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಏಕಾದಶನ್ ಎಂಬುದು ‘ನ್’ಕಾರಾಂತ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಅದರ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಏಕ ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಶಬ್ದವು ಇರುವುದರಿಂದ ಮಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕಾದಶಃ ಎಂದೇ ರೂಪವು ಇರುತ್ತದೆ.

(ಝಕ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1180. -ಷಟ್-ಕತಿ-ಕತಿಪಯ ಚತುರಾಂ ಝಕ್|(5.2.51)

ವೃತ್ತಿ -ಏಷಾಂ ಝಕ್-ಆಗಮಃ ಸ್ಯಾತ್ ಡಟಿ| ಷಣ್ಣಾಮ್ ಪೂರಣಃ -ಷಷ್ಠಃ| ಕತಿಭಃ| ಕತಿಪಯ ಶಬ್ದಸ್ಯ ಅಸಂಖ್ಯಾತ್ಯೇ ಅಪಿ ಯತ ಏವ ಜ್ಞಾಪಕಾತ್ ಡಟ್| ಕತಿಪಯಭಃ| ಚತುರ್ಥಃ|

ಅ. ವ್ಯ.-“ತಸ್ಯ ಪೂರಣೇ ಡಟ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ವಿರಿಣಾಮ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಡಟಿ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ-ಷಷ್ಠ, ಕತಿ, ಕತಿಪಯ ಮತ್ತು ಚತುರ್ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಡಟ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಾಗ, ಝಕ್(ಥ) ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ‘ಕಿತ್’ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಾವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಷಷ್ಠಃ-‘ಷಣ್ಣಾಮ್ ಪೂರಣಃ’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠಾಂತವಾದ ಷಷ್ಠ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಡಟ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಟ್(ಅ) ಗೆ ಥುಕ್(ಥ್) ಆಗುವವು ಬಂದು ಷಷ್ಠ+ಥ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಥ್-ಕಾರಕ್ಕೆ ಪುತ್ತ್ವ ಸಂಧಿಯಿಂದ ಠ್ ಕಾರವು ಬಂದು ಷಷ್ಠ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಕತಿಥಃ-‘ಕತಿನಾಮ್ ಪೂರಣಃ’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠಾಂತವಾದ ಕತಿ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಡಟ್(ಅ) ಬಂದು ಕತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಥುಕ್(ಥ್)ಆಗುವವು ಬಂದು ಕತಿಥಃ ಎಂದು ಸುಬಂತ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-‘ಕತಿಪಯಥಃ ಕತಿಪಯನಾಮ್ ಪೂರಣಃ’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಡಟ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಕತಿಪಯ ಶಬ್ದವು ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಡಟ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ; ಆದರೂ ಡಟ್(ಅ) ಪರವಾದಾಗ ಕತಿಪಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಥುಕ್(ಥ್) ಆಗುವವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಡಟ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಥುಕ್(ಥ್) ಆಗುವವು ಬಂದು ಕತಿಪಯಥಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-‘ಚತುರ್ಥಃ ಚತುರ್ಣಾಮ್ ಪೂರಣಃ’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠಾಂತ ಚತುರ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಡಟ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಥುಕ್(ಥ್) ಆಗುವವು ಬಂದು ಚತುರ್ಥಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

(ತೀಯ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1181.-ದ್ವೀಸೀಯಃ॥ (5.2.54)

ವೃತ್ತಿ -ಡಟಃ ಅಪವಾದಃ॥ ದ್ವಯೋಃ ಪೂರಣಃ-ದ್ವಿತೀಯಃ॥

ಪ. ಛೇ-ದ್ವೇಃ, ತೀಯಃ॥

ಅ.ವ್ಯ.-‘ಸಂಖ್ಯಾಯಾಗುಣಸ್ಯನಿಮಾನೇ ಮಯಟ್’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಖ್ಯಾಯಾಃ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು ‘ತಸ್ಯ ಪೂರಣೇ ಡಟ್’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಸ್ಯ ಮತ್ತು ಪೂರಣೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ‘ಪ್ರತ್ಯಯಃ’, ‘ಪರಶ್ಚ’, ‘ತದ್ಗಿತಾಃ’, ‘ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್’, ‘ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ’ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ -ಪೂರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠಾಂತ ದ್ವಿ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ತೀಯ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-‘ದ್ವಿತೀಯಃ ದ್ವಯೋಃ ಪೂರಣಃ’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠಾಂತವಾದ ದ್ವಿ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ‘ತಸ್ಯ ಪೂರಣೇ ಡಟ್’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ ಡಟ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತೀಯ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಸುಬಂತವಾದ ಮೇಲೆ ದ್ವಿತೀಯಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ತೀಯ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮತ್ತು ಸಂಪ್ರಸಾರಣವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 1182 - ತ್ರೇಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಚ | (5.2.55)

ವೃತ್ತಿ - ತೃತೀಯಃ |

ಪ. ಭೇ-ತ್ರೇಃ, ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್, ಚ |

ಅ. ವೃ.-“ದ್ವೇಸ್ತೀಯಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತೀಯಃ ಎಂಬ ಪದವು “ಸಂಖ್ಯಾಯಾಗುಣಸ್ಯನಿಮಾನೇ ಮಯಟ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಖ್ಯಾಯಾಃ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು “ತಸ್ಯಪೂರಣೇ ಡಟ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಸ್ಯ ಮತ್ತು ಪೂರಣೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ತ್ರೀ ಶಬ್ದವು ಒಮ್ಮೆ ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಪ್ರಥಮಾಂತವಾಗಿಯೂ ಅವೃತ್ತಿಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ - ತ್ರೀ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪೂರ್ಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೀಯ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಜೊತೆಗೇನೆ ತ್ರೀ ಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೂ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ತೃತೀಯಃ (ಮೂರನೆಯವನು)-‘ತ್ರಯಣಾಂಪೂರಣಃ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ ತ್ರಿ+ಆಮ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತೀಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು ತ್+ಃ=ತ್ರಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ರೇಫದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವಾದ ಯು-ಕಾರವು ಬಂದು ತ್+ಯು=ತೃತೀಯ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ಸುಪ್ ಲೋಪ ಬಂದ ಮೇಲೆ ತೃತೀಯ ಎಂದಾಗಿ ಅದನ್ನು ಸುಬಂತಮಾಡಿದಾಗ ತೃತೀಯಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ನಿಪಾತನವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 1183. - ಶ್ಲೋತ್ರಿಯಶ್ಚನ್ದೋಽಧೀತೇ | (5.2.84)

ವೃತ್ತಿ - ಶ್ಲೋತ್ರಿಯಃ | ವೇತಿ ಅನುವೃತ್ತೇಃ ಭಾನ್ತಸಃ |

ಪ. ಭೇ - ಶ್ಲೋತ್ರಿಯನ್, ಭನ್ತಃ, ಅಧೀತೇ |

ಅರ್ಥ - ‘ತತ್ಅಧೀತೇ’ (ಅದನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭಂದಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶ್ಲೋತ್ರ ಆದೇಶವು ಮತ್ತು ಫನ್ (ಫ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿಪಾತನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-‘ಶ್ಲೋತ್ರಿಯಃ’ (ವೇದವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವವನು) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭಂದಸ್+ಅಂ ನಂತರ “ತದಧೀತೇ ತದ್ವೇದ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು; ಅದನ್ನು ಭಾದಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭಂದಸ್-ಗೆ ಶ್ಲೋತ್ರ ಆದೇಶ ಬಂದು ಮತ್ತು ಫನ್(ಫ) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಪಾತನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಆಗ ಫ್-ಗೆ “ಆಯನೇಯೀನೀಯಯಃ ಫಢವಿಭಫಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿನಾಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಯ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಶ್ಲೋತ್ರ+ಇಯ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಶ್ಲೋತ್ರ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ಭ-ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು

ಶ್ರೋತ್‌ರ್+ಇಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಅದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಶ್ರೋತ್ರಿಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಪಾತನವಾಗದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ “ತದಧೀತೇ ತದ್‌ವೇದ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಛಾನ್ದಸಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ

(ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1184. -ಪೂರ್ವಾದಿನಿ॥(5.2.86)

ವೃತ್ತಿ -ಪೂರ್ವಂ ಕೃತಮ್ ಅನೇನ ಪೂರ್ವೀ

ಪ. ಛೇ-ಪೂರ್ವಾತ್, ಇನಿಃ

ಅ. ವ್ಯ.-“ಶ್ರಾದ್ಧಮನೇನಭುಕ್ತಮಿನಿಠನೌ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನೇನ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ತದ್ಧಿತಾಃ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ

ಅರ್ಥ -ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವ ಪೂರ್ವ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಅನೇನ ಅಥವಾ ಕೃತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನಿ (ಇನ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪೂರ್ವೀ (ಮೊದಲು ಮಾಡಿದವನು)-‘ಪೂರ್ವಂಕೃತಂ ಅನೇನ ಪೂರ್ವೀ’ ಎಂಬುದು ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪೂರ್ವ+ಅಂ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇನಿ (ಇನ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್-ಲೋಪ ವಾದ ಮೇಲೆ, ಪೂರ್ವ+ಇನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ಶಬ್ದದ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಪೂರ್ವ+ಇನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. “ಶೌ ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ‘ನ್’ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಪೂರ್ವೀ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1185. -ಸಪೂರ್ವಾಜ್ಞಿ॥(5.2.87)

ವೃತ್ತಿ-ಕೃತಪೂರ್ವೀ

ಪ. ಛೇ-ಸಪೂರ್ವಾತ್, ಚ ।

ಅ. ವ್ಯ.-“ಪೂರ್ವಾದಿನಿಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ತದ್ಧಿತಾಃ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ

ಅರ್ಥ-ಸಪೂರ್ವವೆಂದರೆ ಅಂದರೆ ‘ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಪದದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು’ ಎಂದರ್ಥ. ಅಂತಹ ಪೂರ್ವ ಶಬ್ದದ ನಂತರವೂ ಕೂಡಾ “ಇವನಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು” ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಕೃತಪೂರ್ವೀ (ಕಟಃ)(ಮೊದಲು ಚಾಪೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದವನು ಎಂದರ್ಥ)-

‘ಕೃತಃ ಪೂರ್ವಮ್ ಅನೇನ’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃತ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ‘ಪೂರ್ವ’ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಕೃತಪೂರ್ವ+ಇನಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ “ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಕೃತಪೂರ್ವ+ಇನಿ ಎಂದಾಗಿ, “ಶೌ ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘವಾಗಿ, ‘ನ್’ಕಾರಾನ್ತವಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಕೃತಪೂರ್ವೀ (ಕಟಃ) ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1186. -ಇಷಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ (5.2.88)

ವೃತ್ತಿ -ಇಷಮ್ ಅನೇನ ಇಷ್ಟೀ ಅಧೀತೀ

|| (55) ಇತಿ ಭವನಾರ್ಥಕಾಃ ||

ಪ. ಭೇ-ಇಷಾದಿಭ್ಯಃ, ಚ ।

ಅ.ವ್ಯ.-“ಪೂರ್ವಾದಿನೀಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇನಿಃ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು “ಶ್ರಾದ್ಧಮನೇನಭುಕ್ತಮನಿಶಿನ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನೇನ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ತದ್ಗತಾಃ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ

ಅರ್ಥ-ಪ್ರಥಮಾಂತಗಳಾದ ಇಷ್ಟ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ “ಅನೇನ” ಅಂದರೆ ‘ಇಷಾದಿಗಳಿಗೆ ಇವನು ಕರ್ತೃ’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಇಷ್ಟೀ-‘ಇಷಮ್ ಅನೇನ (ಅಂದರೆ ಇವನಿಂದ ಯಾಗವು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು)’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಷ್ಟ+ಇನಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ “ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಅ’ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಇಷ್ಟ+ಇನಿ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಇಷ್ಟೀ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಅಧೀತೀ-‘ಅಧೀತಮ್ ಅನೇನ (ಇವನಿಂದ ಅಧ್ಯಯನವು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು)’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಅಧೀತ+ಇನಿ ಎಂದಾಗಿ, “ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಅ’ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಅಧೀತೀ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಭವನಾರ್ಥಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರಕರಣವು(55) ಮುಗಿಯಿತು)

ಪ್ರಕರಣ-56: ಮತ್ಸರ್ಯಯಾಃ

(ಸೂ. ಸಂ. 1187-1198)

(ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1187. -ತದಸ್ಯಾಸ್ತೈಸ್ಸಿನ್ವಿತಿ ಮತುಪ್(5.2.94)

ವೃತ್ತಿ -ಗಾವೋಽಸ್ಯಾಸ್ತೈನ್ ವಾ ಸನ್ತಿ -ಗೋಮಾನ್|

ಪ. ಭೇ -ತತ್, ಅಸ್ಯ, ಅಸ್ತಿ, ಅಸ್ತೀನ್, ಇತಿ, ಮತುಪ್|

ಅ. ವೃ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ತದ್ವಿತ್ಯಾಃ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”,
“ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ

ಅರ್ಥ -“ತತ್ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ” ಅಥವಾ “ತತ್ ಅಸ್ತೀನ್ ಅಸ್ತಿ” ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ
‘ಅಸ್ತಿ’ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣವಾದ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಅಸ್ಯ ಅಥವಾ
ಅಸ್ತೀನ್ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಮತ್
ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ‘ಇತಿ’ ಶಬ್ದವು ‘ಅಸ್ತಿ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ
ಬರುವ ಮತುಪ್ ಮೊದಲಾದವು ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವವು ಎಂದು
ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಕೆಳಗಿನ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು-

ಭೂಮ-ನಿಂದಾ -ಪ್ರಶಂಸಾಸು ನಿತ್ಯಯೋಗೇತಿಶಾಯನೇ|

ಸಮ್ಪಂಥೇಽಸ್ತಿವಿವಕ್ಷಾಯಾಂ ಭವನ್ತಿ ಮತುಬಾದಯಃ||

ಭೂಮ ಎಂದರೆ ಹೆಚ್ಚು ಎಂದರ್ಥ. (ಗೋಮಾನ್-ಹೆಚ್ಚು ಆಕಳುಗಳುಳ್ಳವನು),
ನಿಂದಾ ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ‘ಕಕುದಾವರ್ತಿನಿ ಕನ್ಯಾ’-(ಕಂಠ ಮೂಲದ ಹಿಂಬಾಗದಲ್ಲಿ
ಸುಳಿ ಇರುವವಳು). ಇದೊಂದು ನಿಂದ್ಯವಾದ ಲಕ್ಷಣ. ಪ್ರಶಂಸಾ-ಸುಂದರ ರೂಪ
ಉಳ್ಳವನು, ನಿತ್ಯಯೋಗ-ಕ್ಷೀರಿಣೋ ವೃಕ್ಷಾಃ-ಯಾವಾಗಲೂ ಹಾಲು ಉಳ್ಳ ವೃಕ್ಷಗಳು,
ಅತಿಶಾಯನ(ಅತಿಶಯವಾದ) -ಉದರಣೀ ಕನ್ಯಾ(ಅತಿಶಯವಾದ ಹೊಟ್ಟೆವುಳ್ಳ ಕನ್ಯೆ)
ಮತ್ತು ಸಂಸರ್ಗ-ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳ, ದಣ್ಣಿ-ದಣ್ಣಿವುಳ್ಳವನು).

ಉದಾ-ಗೋಮಾನ್-‘ಗಾವಃ ಅಸ್ಯ ಸನ್ತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ’ ಸನ್ತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ
ಸಮಾನಾಧಿಕರಣವಾದ ಪ್ರಥಮಾನ್ತ ‘ಗೋ’ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ‘ಅಸ್ಯ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ
ಪ್ರಸ್ತುತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್(ಮತ್) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಗೋಮಾನ್
ಎಂಬ ಸುಬಂತ್ ಶಬ್ದವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಗೋಮತ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ “ಉಗಿದಚಾಂ
ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಽಧಾತೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬಂದು “ಅತ್ವಸ್ತಸ್ಯ
ಚಾಧಾತೋಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘ ಬಂದು, ಗೋಮಾನ್+ಸ್
ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. “ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ಯುತಿಸ್ಯಪ್ರಕೃಂ ಹಲ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ
ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ‘ಸ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. “ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ”
ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ತ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಗೋಮಾನ್ ಎಂಬ ರೂಪವು

ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಛ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1188. -ತಸೌ ಮತ್ಸರೋಯಾ(1.4.19)

ವೃತ್ತಿ-ತಾನ್ತ-ಸಾನ್ತೌ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಸ್ತೋ ಮತ್ಸರೋ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಪರೇ ಗರುತ್ಮಾನ್(353)
ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ ವಿದುಷ್ಞಾನ್

ವಾ|| ಗುಣವಚನೇಭ್ಯೋ ಮತುಪೋ ಲುಗಿಷ್ಠಃ|

ಶುಕ್ಲೋ ಗುಣೋಽಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ-ಶುಕ್ಲಃ ಪಟಃ| ಕೃಷ್ಣಃ|

ಅ.ವ್ಯ.-ಯಚಿ ಭಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ -ಮತ್ಸರೋ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ತಕಾರಾನ್ತ ಮತ್ತು ಸಕಾರಾನ್ತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ಇದೇ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬೇರೆ ಕಡೆ "ಯಚಿ ಭಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಆ ಕಡಾರಾದೇಕಾ ಸಂಜ್ಞಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಎರಡು ಸಂಜ್ಞೆಗಳಿಗೆ 'ಒಂದೇ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿದ್ದಾಗ, ಒಂದು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಾಧಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಗರುತ್ಮಾನ್-ಗರುತಃ ಅಸ್ಯ ಸಂತಿ ಇತಿ ಗರುತ್ಮಾನ್ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಗರು ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಾಗ, ಗರುತ್ ಶಬ್ದವು 'ತ' ಕಾರಾನ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. "ಝಲಾಂ ಜಶೋಽನ್ತೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ವ ಬಂದು "ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಭಾಷಾಯಾಂ ನಿತ್ಯಮ್" ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕವು ಬಾರದೆ ಗರುತ್ಮಾನ್ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ವಿದುಷ್ಞಾನ್ (ವಿದ್ವಾಂಸರು ಇವರಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾರೆ)-'ವಿದ್ವಾಂಸಃ ಅಸ್ಮಿನ್ ಸಂತಿ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ವಿದ್ವತ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ವಿದ್ವತ್ ಶಬ್ದವು 'ಸ' ಕಾರಾನ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು "ವಸೋಃ ಸಮ್ಪ್ರಸಾರಣಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ, ವಿದ್+ಉ+ಅಸ್ಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸಮ್ಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವ ರೂಪವು ಬಂದು, ವಿದುಸ್+ಮತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷತ್ವ' ಬಂದು ವಿದುಷ್ಞಾನ್ ಎಂಬ ಸುಬಂತ್ ಶಬ್ದವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ-ಗುಣ ವಚನೇಭ್ಯೋ ಮತುಪ್ ಲುಗಿಷ್ಠಃ-ಶುಕ್ಲಃ ಗುಣಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತೀತಿ ಶುಕ್ಲಃ ಪಟಃ| ಕೃಷ್ಣಃ.

ಅರ್ಥ-ಗುಣವಾಚಕ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಬರುವ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪವು

ಅಂಗೀಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ “ಗುಣವಚನೇಭ್ಯಃ” ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಗುಣ ಗುಣವದ್ವಾಚಕ ಗಳಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಶುಕ್ಲಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಮಾತ್ರ ಗ್ರಹಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ರೂಪ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಗ್ರಹಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ರೂಪವುಳ್ಳ ವಸ್ತು’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ರೂಪಮ್ ವಸ್ತುಮ್’ ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಬಾರದು.

ಉದಾ-‘ಶುಕ್ಲಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶುಕ್ಲ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಮತುಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಲೋಪವು ಬಂದು ಶುಕ್ಲಃ ಎಂದುಳಿಯುತ್ತದೆ. “ಯಃ ಶಿಷ್ಯತೇ ಸ ಲುಪ್ಯಮಾನಾಭಿಧಾಯೀ” ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಉಳಿದಿರುವ ಶುಕ್ಲ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ‘ಶುಕ್ಲ ಗುಣವಾನ್’ ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಬೇಕು. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಹ ‘ಕೃಷ್ಣ ಗುಣವಾನ್’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಶುಕ್ಲ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾಗಿ ಬಿಳಿ ಮತ್ತು ಬಿಳಿ ಬಣ್ಣವನ್ನುಳ್ಳ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬಹುದು.

(ಲಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1189.-ಪ್ರಾಣಿಸ್ಥಾತೋ ಲಚನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ (5.2.96)

ವೃತ್ತಿ-ಚೂಡಾಲಃ|ಚೂಡಾವಾನ್| ಪ್ರಾಣಿಸ್ಥಾತ್ ಕಿಮ್? ಶಿಖಾವಾನ್=ದೀಪಃ| ಪ್ರಾಣ್ಯಾಜ್ಞಾದೇವ, ನ ಇಹ-ಮೇಧಾವಾನ್|

ಪ. ಛೇ -ಪ್ರಾಣಿಸ್ಥಾದ್-ಅತೋ, ಲಚ್, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್|

ಅ. ವೃ-“ತದಸ್ಯಾಸ್ತ್ಯನ್ಯಿತಿ ಮತುಷ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ತದ್’ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ, ಮತ್ತು ‘ಅಸ್ತಿನ್ ಇತಿ’ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ತದ್ಗತಾಃ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ

ಅರ್ಥ -ಪ್ರಾಣಿಯಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಆ ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಮತ್ಸರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಚೂಡಾಲಃ -‘ಚೂಡಾ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಆ’ ಕಾರಾನ್ತವಾದ ಚೂಡಾ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಚೂಡಾ+ಲ=ಚೂಡಾಲ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ಸುಬನ್ತ ಮಾಡಿದಾಗ ಚೂಡಾಲಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಚ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮತುಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಚೂಡಾಮತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. “ಮಾದುಪಧಾಯಾಶ್ಚ ಮತೋರ್ವಾಽಯವಾದಿಭ್ಯಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಮ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ವ್’ ಕಾರವು ಬಂದು ಚೂಡಾವಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. (ಚೂಡಾ ಎಂದರೆ ಕೇಶದ ಅಗ್ರ ಭಾಗ ಮತ್ತು ಕೋಳಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ತಲೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಶಿಖಾ).

ಪ್ರಾಣಿಸ್ಥಾತ್ ಕಿಮ್-ಪ್ರಾಣಿಸ್ಥ ವಾಚಕವಾದ ‘ಆ’ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ‘ಲಚ್’

ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಶಿಖಾವಾನ್ ದೀಪಃ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಶಿಖಾ ಶಬ್ದವು 'ಅ' ಕಾರಾಂತವಾದರೂ ಪ್ರಾಣಿಸ್ಥ ವಾಚಕವಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ (ಲಚ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಶಿಖಾವಾನ್ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಆ ಪ್ರಾಣಿಸ್ಥವಾದ ವಸ್ತುವು ಸಹ ಪ್ರಾಣಿಯ ಅಂಗವಾಗಿರಬೇಕು. ಕೇವಲ ಪ್ರಾಣಿಸ್ಥವಾಗಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ಸಾಲದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೇಧಾವಾನ್ ಹೇಳುವಾಗ ಮೇಧ ಎಂಬುದು ಪ್ರಾಣಿಸ್ಥವಾಗಿದ್ದರೂ ಪ್ರಾಣಿಯ ಅವಯವವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ 'ಲಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದೇ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಶ-ನ-ಇಲಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ -1190.-ಲೋಮಾದಿ-ಪಾಮಾದಿ-ಪಿಚ್ಛಾದಿಭ್ಯಃ ಶನೇ ಲಚಃ|| (4.2.100)

ವೃತ್ತಿ -ಲೋಮಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ ಲೋಮಶಃ=ಲೋಮವಾನ್| "ಪಾಮಾದಿಭ್ಯಃ ನಃ" ಪಾಮನಃ| (ಗಣ ಸೂತ್ರ) ಅಜ್ಞಾತ್ ಕಲ್ಯಾಣೇ| ಅಜ್ಞಾನ (ಗಣ ಸೂತ್ರ) ಲಕ್ಷ್ಯಾಃ ಅಚ್ಚ ಲಕ್ಷ್ಯಣಃ ಪಿಚ್ಛಾದಿಭ್ಯ ಇಲಚ್| ಪಿಚ್ಛಲಃ=ಪಿಚ್ಛವಾನ್|

ಅ. ವೃ.-"ತದಸ್ಯಾಸ್ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಮತುಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತದ್ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ಮಿ, ಅಸ್ಮಿನ್ ಇತಿ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರಾಣಿಸ್ಥಾದಾತೋ ಲಜನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್|| (5.2.96)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ತದ್ಗಿತಾಃ", "ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ

ಅರ್ಥ -ಮತ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲೋಮಾದಿ ಗಣ ಪಠಿತ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ 'ಶ' ಪ್ರತ್ಯಯವು, ಪಾಮಾದಿ ಗಣ ಪಠಿತ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ 'ನ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಮತ್ತು ಪಿಚ್ಛಾದಿ ಗಣ ಪಠಿತ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಇಲಚ್(ಇಲ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮೂರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ "ಯಥಾ ಸಂಖ್ಯಮನುದೇಶಃ ಸಮಾನಾಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಥಾ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಮೂರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಲೋಮಾದಿ ಗಣ ಪಠಿತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಶ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾ-1. ಲೋಮಶಃ-(ಲೋಮಗಳುಳ್ಳ ಮನುಷ್ಯನು) 'ಲೋಮಾನಿ ಅಸ್ಯ ಸನ್ತಿ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಲೋಮನ್+ಜಸ್ ಎಂಬ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ "ತದಸ್ಯಾಸ್ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಮತುಪ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು, ಆದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋ ಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಲೋಮನ್ +ಶ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಸ್ವಾದಿಷ್ಟಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಪದಾಂತದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಮಶ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸುಬನ್ತ ಮಾಡಿದಾಗ ಲೋಮಶಃ ಎಂಬ

ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಶ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದ ಪ್ರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಲೋಮವಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-2. ರೋಮಶಃ-(ರೋಮಗಳುಳ್ಳ ಮನುಷ್ಯನು) 'ರೋಮಾಣಿ ಅಸ್ಯ ಸನ್ತಿ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ರೋಮನ್+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇದರಲ್ಲಿ "ತದಸ್ಯಾಸ್ತ ಸ್ಥಿನ್ನಿತಿ ಮತುಪ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ, "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು, ಲೋಮನ್+ಶ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಸ್ವಾದಿಷ್ಟಸರ್ವನಾಮಸ್ಯಾನೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಪದಾನ್ತ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೋಮಶ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸುಬನ್ತ ಮಾಡಿದಾಗ ರೋಮಶಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಶ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದ ಪ್ರಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ರೋಮವಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-3. ಪಾಮಾದಿ ಗಣ ಪಠಿತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ನ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾ-ಪಾಮನಃ-(ಒದ್ದೆ ಆದ ಖಜ್ಜಿ ಉಳ್ಳ ಮನುಷ್ಯನು). 'ಪಾಮ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪಾಮನ್ +ಸು ಎಂಬ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ, "ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸು' ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು "ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಪಾಮ+ನ=

ಪಾಮನ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬನ್ತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪಾಮನಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

1. ಗಣ ಸೂತ್ರ- ಅಜ್ಞಾತ್ ಕಲ್ಯಾಣೇ| ಅಜ್ಞನಾ.

ಅರ್ಥ-'ಕಲ್ಯಾಣ' ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅಜ್ಞ ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ನ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

'ಅಜ್ಞ' ಶಬ್ದವು ಪಾಮಾದಿ ಗಣ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಈ ಗಣ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರಿಮಿತಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಎಲ್ಲದೆಯಲ್ಲೂ 'ಅಜ್ಞ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ನ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಕಲ್ಯಾಣ' ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದು ಈ ಗಣ ಸೂತ್ರದ ಉದ್ದೇಶ.

ಉದಾ-ಅಜ್ಞನಾ (ಸುಂದರವಾದ ಅಜ್ಞವುಳ್ಳ ಸ್ತ್ರೀ). 'ಕಲ್ಯಾಣಾನಿ ಅಜ್ಞಾನಿ ಸನ್ತಿ ಅಸ್ಯಾಃ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅಜ್ಞ+ಜಸ್ ಎಂಬ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ "ಅಜ್ಞಾತ್ ಕಲ್ಯಾಣೇ" ಎಂಬ ಗಣ ಸೂತ್ರಾನುಸಾರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ನ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞನಾ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. 'ನ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದ ಪ್ರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು

ಅಜ್ಞವತೀ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

2. ಗಣ ಸೂತ್ರ-(ಗಣ ಸೂತ್ರಾಲಕ್ಷ್ಯ ಅಚ್ಚ).

ಅರ್ಥ-ಮತ್ಸರೋಪಾಸದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾನ್ತ 'ಲಕ್ಷ್ಮೀ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ನ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಬ್ದದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನ್ತಾದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ(ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಇವನಿಗೆ ಇರುವಳು) ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾನ್ತ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ನ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, "ಸುಪೋ ಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪ ಬಂದು ಲಕ್ಷ್ಮೀ+ನಎಂಬ ರೂಪವಾದ ಮೇಲೆ ಮತ್ತೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಅ'ಕಾರವು ಅನ್ತಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು(ಈ ಕಾರಕ್ಕೆ ಅ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ) ಬಂದು ಲಕ್ಷ್ಮೀನ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ರಷಾಭ್ಯಾಮ್ ನೋ ಣಃ ಸಮಾನ ಪದೇ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣತ್ವ ಬಂದು ಲಕ್ಷ್ಮೀಣ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀಣಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಿಞ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಇಲಚ್-ಪಿಞ್ವಾದಿ ಗಣ ಪಠಿತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಇಲಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪಿಞ್ವೀ-ಪಿಞ್ವವಾನ್(ನವಿಲಿನ ಗರಿ ಉಳ್ಳವನು) 'ಪಿಞ್ವಾ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪಿಞ್ವಾ+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ತದಸ್ಯಾಸ್ತಿಸ್ಥಿನ್ನಿತಿ ಮತುಪ್ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಲಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋ ಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಪಿಞ್ವಾ+ಇಲ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪಿಞ್ವಾ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಪಿಞ್ವೀಲ ಎಂಬ ರೂಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬನ್ತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪಿಞ್ವೀಲಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲಚ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪಿಞ್ವವಾನ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಉರಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1191.-ದನ್ತ ಉನ್ನತ ಉರಚ್(5.2.106)

ವೃತ್ತಿ -ಉನ್ನತಾ ದನ್ತಾಃ ಸನ್ತಿ ಅಸ್ಯ-ದನ್ತುರಃ|

ಪ. ಛೇ -ದನ್ತೇ, ಉನ್ನತೇ, ಉರಚ್|

ಅ. ವೃ.-"ತದಸ್ಯಾಸ್ತಿಸ್ಥಿನ್ನಿತಿ ಮತುಪ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", ಸಮರ್ಥಾನಾಮ್ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಮತ್ತು ತದ್ವಿಠಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ -"ಉನ್ನತ" ಶಬ್ದವನ್ನು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಳ್ಳ 'ದನ್ತ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಮತ್ಸರೋಪಾಸದಲ್ಲಿ ಉರಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ದನ್ತುರಃ(ಎತ್ತರವಾದ ದಂತಗಳುಳ್ಳವನು)-‘ಉನ್ಮತಾಃ ದನ್ತಾಃ ಸನ್ತಿ ಅಸ್ಯ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ದನ್ತ+ಜಸ್ ಎಂಬ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉರಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ “ಸುಪೋ ಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು, ದನ್ತ+ ಉರ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ದನ್ತ ಶಬ್ದದ ಅನ್ತ್ಯ ‘ಅ’ ಕಾರವು ‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞಕ ‘ಅ’ ಕಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ “ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವಾಗಿ ದನ್ತುರ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ಸುಬನ್ತ ಮಾಡಿದಾಗ ದನ್ತುರಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಶೇಷಾರ್ಥ ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಉರಚ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮತುಪ್ ಬಂದು ದನ್ತವಾನ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ವ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ -1192. ಕೇಶಾದ್ಯೋಽನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್(5.2.209)

ವೃತ್ತಿ -ಕೇಶವಃ, ಕೇಶೀ, ಕೇಶಿಕಃ ಕೇಷವಾನ್|

ವಾ|| ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ ಮಣಿವಃ

ವಾ|| ಅರ್ಣಸೋ ಲೋಪಶ್ಚ ಅರ್ಣವಃ|

ಪ. ಭೇ -ಕೇಶಾತ್, ವಃ ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್|

ಅ. ವೃ. -“ತದಸ್ಯಾಸ್ತಸ್ಯಿನ್ನಿತಿ ಮತುಪ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, ಸಮರ್ಥಾನಾಮ್ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಮತ್ತು ತದ್ಧಿತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ -ಪ್ರಥಮಾನ್ತ ಕೇಶ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಮತ್ಸರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ‘ವ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಮತ್ಸರ್ಥದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಲು ಕೇಶ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಕೇಶವಃ-ಕೇಶಾಃ ಅಸ್ಯ ಸನ್ತಿ ಇತಿ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ವ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. “ಪ್ರಾಣಿಸ್ಥಾದಾತೋ ಲಜನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್(5.2.96)” ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್’ ಎಂಬ ಪದವು ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ವ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿದ್ದರೂ ಮತ್ತೇ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, “ಅತ ಇನಿ-ಠನ್(5.2.115)” ಎಂಬ ಮುಂಬರುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಧಿಸಲಾಗಿರುವ ‘ಇನಿ’ ಮತ್ತು ‘ಠನ್’ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಕೂಡ ಬರಬಹುದು ಎಂದು ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ವ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕೇಶೀ(ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ), ಕೇಶಿಕಃ(ಠನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ), ಕೇಶವಾನ್(ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ) ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಕೂಡ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

1.ವಾ|| ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಷ್ಟತೇ| ಮಣಿವಃ|

ಉದಾ-ಮಣಿವಃ(ಒಂದು ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಸರ್ಪದ ಹೆಸರು). 'ಮಣಿಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ' ಇತಿ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಮಣಿ ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ವ' ಶಬ್ದವು ಬರುತ್ತದೆ.

2. (ವಾ|| ಅರ್ಣಸೋ ಲೋಪಶ್ಚ) ಅರ್ಣವಃ|

ಪ್ರಥಮಾನ್ತವಾದ ಅರ್ಣಸ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಮತ್ಸರ್ಗದಲ್ಲ 'ವ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಅರ್ಣಸ್ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಅರ್ಣವಃ-ಸಮುದ್ರ-ಅರ್ಣಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ' ಇತಿ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ ಮತ್ತು 'ವ' ಎಂಬ ತದ್ವಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬನ್ತ ಮಾಡಿದಾಗ ಅರ್ಣವಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಇನಿ ಮತ್ತು ಠನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1193.-ಅತ ಇನಿ-ಠನ್|| (೮.2.115)

ವೃತ್ತಿ -ದಣ್ಣೀ, ದಣ್ಣಿಕಃ|

ಪ. ಛೇ -ಅತಃ, ಇನಿ-ಠನ್||

ಅ. ವೃ. -"ತದಸ್ಯಾಸ್ತೃನ್ನಿತಿ ಮತುಪ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", ಸಮರ್ಥಾನಾಮ್ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ ಮತ್ತು ತದ್ವಿತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ -ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರಾಂತ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಇನಿ ಮತ್ತು ಠನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. 'ಇನಿ'ಯಲ್ಲಿ 'ಇನ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಠನ್'ನಲ್ಲಿ 'ಠ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ "ಠಸ್ಯೇಕಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ದಣ್ಣೀ, (ದಣ್ಣಿ ಉಳ್ಳವನು)-'ದಣ್ಣಿಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ದಣ್ಣೀ' ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇನಿ(ಇನ್) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ದಣ್ಣಿ+ಇನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ದಣ್ಣಿ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ದಣ್ಣಿ+ಇನ್ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ದಣ್ಣೀ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ದಣ್ಣಿಕಃ (ದಣ್ಣಿ ಉಳ್ಳವನು)-ಇದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಠನ್ 'ಠ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಇಕ ಆದೇಶ ಬಂದು ದಣ್ಣಿ+ಇಕ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ದಣ್ಣಿ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯ

'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪಬಂದು ದಣ್ಡ್+ಇಕ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ದಣ್ಣಿಕೆ: ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಇನಿ ಮತ್ತು ಠನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1194.-ಪ್ರೀಹ್ಯಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ(5.2.116)

ವೃತ್ತಿ -ಪ್ರೀಹೀ! ಪ್ರೀಹಿಕಃ!

ಪ. ಭೇ -ಪ್ರೀಹ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ, ಚ!

ಅ. ವೃ. -"ತದಸ್ಯಾಸ್ತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಮತುಪ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಅತ ಇನಿ-ಠನ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇನಿ-ಠನ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಹಾಗೆಯೇ "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", ಸಮರ್ಥಾನಾಮ್ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಮತ್ತು ತದ್ಗತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ ಪ್ರೀಹ್ಯಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರವೂ ಕೂಡಾ ಮರ್ತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನಿ ಮತ್ತು ಠನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಪ್ರೀಹೀ (ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಉಳ್ಳವನು)-'ಪ್ರೀಹಯಃ ಅಸ್ಯ ಸನ್ತಿ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರೀಹಿ+ಜಸ್ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇ'ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಪ್ರೀಹ್+ಇನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪ್ರೀಹೀ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪ್ರೀಹಿಕಃ (ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಉಳ್ಳವನು)-ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರೀಹಯಃ +ಜಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಠನ್(ಠ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಆ 'ಠ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಕ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬಂದು ಪ್ರೀಹಿ+ಇಕ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರೀಹಿ ಯಲ್ಲಿಯ ಅಂತ್ಯ 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಪ್ರೀಹ್+ಇಕ=ಪ್ರೀಹಿಕ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಪ್ರೀಹಿಕಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ವಿನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ -1195. ಅಸ-ಮಾಯಾ-ಮೇಧಾ-ಸ್ರಜೋ-ವಿನಿ(5.2.121)

ವೃತ್ತಿ -ಯಶಸ್ವೀ, ಯಶಸ್ವಾನ್! ಮಾಯಾವೀ ಮೇಧಾವೀ ಸ್ರಜೀ!

ಪ. ಭೇ -ಅಸ-ಮಾಯಾ-ಮೇಧಾ-ಸ್ರಜಃ,ವಿನಿ!

ಅ. ವೃ. -"ತದಸ್ಯಾಸ್ತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಮತುಪ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ", "ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", ಸಮರ್ಥಾನಾಮ್ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ" ಮತ್ತು "ತದ್ಗತಾಃ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ -ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿತ್ಯಂತ ಅಸನ್ನ(ಅಸ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಂತ್ಯವಾಗಿ ಉಳ್ಳದು ಎಂದರ್ಥ) ಶಬ್ದಗಳು ಮತ್ತು ಮಾಯಾ, ಮೇಧಾ ಮತ್ತು ಸ್ರಜ್ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಮತ್ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ವಿನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ವಿನಿ ಯಲ್ಲಿ ವಿನಾ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಯಶಸ್ವೀ (ಯಶಸ್ಸು ಉಳ್ಳವನು)-‘ಯಶಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ’ ಅಥವಾ ‘ಯಶಃ ಅಸ್ಮಿನ್ ಅಸ್ತಿ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಯಶಸ್+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಯಶಸ್+ಸು+ವಿನ್= ಯಶಸ್ವಿನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಯಶಸ್ವೀ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಯಶಸ್ವಾನ್ (ಯಶಸ್ಸು ಉಳ್ಳವನು)-ಯಶ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ‘ಅ’ಕಾರವನ್ನು ಉಪಧೆಯಾಗಿ ಆಗುವುದರಿಂದ ಯಶಸ್ವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ, “ಮಾದುಪಧಾಯಾಶ್ಚ ಮತೋವೋಽಯವಾದಿಭ್ಯಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಮತುಪ್’ನಲ್ಲಿರುವ ಮ-ಕಾರಕ್ಕೆ ವ-ಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದು ‘ಯಶಸ್ವತ್’ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ “ಅತ್ವಸನ್ನಸ್ಯ ಚಾಽಧಾತೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು “ಉಗಿದಚಾಮ್ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಽಧಾತೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮ್ ಆಗಮ ಬಂದು “ಹಲ್‌ಜ್ಞಾದಿ ಲೋಪ” ಮತ್ತು “ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಯೋಗಾಂತ ಲೋಪವಾಗಿ ಯಶಸ್ವಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಮಾಯಾವೀ-(ಮಾಯೆಯುಳ್ಳವನು ಅಥವಾ ವಂಚಕನು)-‘ಮಾಯಾ ಅಸ್ಯ(ಅಸ್ಮಿನ್) ಅಸ್ತಿ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಮಾಯಾ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿನಿ(ವಿನಾ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ, ಮಾಯಾ+ವಿನ್= ಮಾಯಾವಿನ್ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಮಾಯಾವೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಮೇಧಾವೀ-(ಧಾರಣಾ ಶಕ್ತಿಉಳ್ಳ ಬುದ್ಧಿವಂತ) ಹಿಂದಿನ ಉದಾಹರಣೆ ಯಲ್ಲಿಯಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಮೇಧಾ+ವಿನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಮೇಧಾವೀ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಸ್ರಗ್ವೀ-(ಮಾಲಿಉಳ್ಳವನು)-ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಸ್ರಜ್+ವಿನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಸ್ವಾದಿಷ್ಟಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ “ಚೋಃಕುಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಜ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ(ಗ್) ಬಂದು ಸ್ರಗ್ವಿನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಸ್ರಗ್ವೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಗ್ನಿನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ -1196. ವಾಚೋ ಗ್ನಿನಿ॥(೮.೭.124)

ವೃತ್ತಿ -ವಾಗ್ಗೀ

ಪ. ಭೇ -ವಾಚಃ, ಗ್ನಿನಿಃ|

ಅ. ವೃ. -“ತದಸ್ಯಾಸ್ತಸ್ಯಿನ್ನಿತಿ ಮತುಪ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, ಸಮರ್ಥಾನಾಮ್ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಮತ್ತು “ತದ್ವಿತಾಃ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ವಾಚ ಎಂಬ ಸಮರ್ಥ ಪ್ರಥಮಾಂತ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಮತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಗ್ನಿನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. (ಗ್ನಿನಿಯಲ್ಲಿ ಗ್ನಿನ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ).

ಉದಾ-ವಾಗ್ನೀ-(ಒಳ್ಳೆಯ ಮಾತುವುಳ್ಳವನು)-ಪ್ರಶಸ್ತಾ ವಾಕ್ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ವಾಚ್+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಥಮಾಂತ ವಾಚ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಮತುಪ್ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಗ್ನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ, ವಾಚ್+ಗ್ನಿನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. “ಲಶಕ್ವತದ್ವಿತೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದು ತದ್ವಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಗ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಇದಕ್ಕೆ ಪದತ್ವ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ “ಚೋಃ ಕುಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಕುತ್ವ ಬಂದು, ಅಂದರೆ ‘ಚ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಕ್’ ಕಾರವು ಬಂದು “ಝಲಾಂ ಜಶೋಃನೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಕ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಗ್’ ಕಾರವು ಬಂದು ವಾಗ್+ಗ್ನಿನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. “ಝರೋಝುರಿಸವರ್ಣೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗ್-ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಗ್-ಕಾರಕ್ಕೂ ‘ಹಲ್’ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದೂ ಲೋಪವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ವಾಗ್ಗ್ನೀ ಎಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಆದರೂ ಕೆಲವು ವೈಯಾಕರಣಿಕರು ಒಂದು ಗ್-ಕಾರದ ರೂಪವನ್ನು ಮಾನ್ಯ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಗ್ನೀ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

(ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1197.-ಅರ್ಶ ಆದಿಭ್ಯೋಽಚ್|(5.2.127)

ವೃತ್ತಿ -ಅರ್ಶಃ ಅಸ್ಯ ವಿದ್ಯತೇ-ಅರ್ಶಸಃ| ಆಕೃತಿಗಣೋಯಮ್|

ಪ. ಭೇ -ಅರ್ಶ ಆದಿಭ್ಯಃ, ಅಚ್|

ಅ. ವೃ. -“ತದಸ್ಯಾಸ್ತಸ್ಯಿನ್ನಿತಿ ಮತುಪ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, ಸಮರ್ಥಾನಾಮ್ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಮತ್ತು “ತದ್ವಿತಾಃ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ :-ಅರ್ಶಸ್ ಆದಿ ಆಕೃತಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಮತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಚ್‌ನಲ್ಲಿ ‘ಅ’ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. (ಅಸ್-ಮಾಯಾ-ಮೇಧಾ-ಸ್ವಜೋ-ವಿನಿಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಇದು ಅಪವಾದ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.)

ಉದಾ-ಅರ್ಶಸಃ-(ಮೂಲ ಶಂಕ ರೋಗವುಳ್ಳವನು)-‘ಅರ್ಶಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ’

ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅರ್ಶಸ್ +ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಅರ್ಶಸ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಅರ್ಶಸಃ ಅಕಾರಂತ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-‘ಆಕೃತಿಗಣೋಽಯಮ್’ ಈ ಗಣವು ಆಕೃತಿಗಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗದ ಶಬ್ದಗಳು ಸಹ ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪರಿತ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆ-‘ಪಾಪಂ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಪಾಪಃ’.

(ಯುಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1198.-ಅಹಂ-ಶುಭಮೋಯುಸ್! (5-2-140)

ವೃತ್ತಿ -ಅಹಂಯುಃ-ಅಹಂಕಾರವಾನ್! ಶುಭಂಯುಃ-ಶುಭಾನ್ವಿತಃ!

|| ಇತಿ ಮತ್ತರ್ಥೀಯ (56) ಪ್ರಕರಣಮ್ ||

ಪ. ಭೇ -ಅಹಂ-ಶುಭಮೋಃ, ಯುಸ್!

ಅ. ವೃ. -“ತದಸ್ಯಾಸ್ತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಮತುಪ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, ಸಮರ್ಥಾನಾಮ್ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ ಮತ್ತು “ತದ್ಧಿತಾಃ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ -ಅಹಂ ಮತ್ತು ಶುಭಂ ಈ ಎರಡು ಅವ್ಯಯಗಳ ನಂತರ ಮತ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯುಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಯುಸ್-ನಲ್ಲಿ ‘ಯು’ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ‘ಸಿತ್’ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ “ಸಿತಿಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಅಹಂಯುಃ (ಅಹಂಕಾರ ಉಳ್ಳವನು) ‘ಅಹಂ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅಹಂ ಎಂಬುದು ‘ಮ’ಕಾರಾನ್ತ ಅವ್ಯಯ. ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯುಸ್ (ಯು) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಹಮ್+ಯು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದಕ್ಕೆ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ‘ಮ’ಕಾರಕ್ಕೆ “ಮೋನುಸ್ವಾರಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ “ವಾ ಪದಾನ್ತಸ್ಯ” ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕ್ಲಬದಿಂದ ಪರಸರ್ವಣ ಬಂದು ಅಹಂಯುಃ ಎಂದು ಉಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಸರ್ವಣ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅನುಸ್ವಾರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅಹಂಯುಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಶುಭಂಯುಃ-(ಮಂಗಳ ಸ್ವಭಾವಳ್ಳವನು)-ಇದರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಸರ್ವಣ ಬಂದಾಗ ಶುಭಂಯುಃ ಎಂಬ ಉಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಸರ್ವಣ ಬಾರದಿದ್ದಾಗ ಶುಭಂಯುಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಮತ್ತರ್ಥೀಯ (56) ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು)

ಪ್ರಕರಣ-57: ಪ್ರಾಗ್ವಿಶೇಷ

(ಸೂ. ಸಂ. 1198-1218)

(ವಿಭಕ್ತಿ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1199-ಪ್ರಾಗ್ವಿಶೇಷ ವಿಭಕ್ತಿಃ (5.3.1)

ವೃತ್ತಿ-ದಿಕ್ಭೇದಃ ಇತ್ಯತಃ ಪ್ರಾಕ್ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಾಃ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ ವಿಭಕ್ತಿಸಂಜ್ಞಾಃ ಸ್ಯುಃ|

ಪ. ಭೇ-ಪ್ರಾಕ್, ದಿಶಃ, ವಿಭಕ್ತಿಃ|

ಅರ್ಥ -“ದಿಕ್ಭೇದಃ ಸಪ್ತಮೀಪಞ್ಚಮೀಪ್ರಥಮಾಭ್ಯೋ ದಿಕ್ದೇಶಕಾಲೇಷ್ವಸ್ತುತಿಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ವಿಭಕ್ತಿಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ “ನ ವಿಭಕ್ತೌ ತುಸ್ಯಾಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಗುವ ಇತ್ಯ ನಿಷೇಧ ಮತ್ತು “ತೃದಾದೀನಾಮಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುವ ಅತ್ಯ ಮೊದಲಾದವುಗಳೇ ಈ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಿದೆ.

(ಪ್ರಾಗ್ವಿಶೇಷ-ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1200.-ಕಿಂ-ಸರ್ವನಾಮ-ಬಹುಭ್ಯೋಽದ್ವ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ (5.3.2)

ವೃತ್ತಿ -ಕಿಮಃ ಸರ್ವನಾಮಃ ಬಹುಶಬ್ದಾಚ್ಚೇತಿ ಪ್ರಾಗ್ವಿಶೇಷಃ ಅಧಿಕೃಯತೇ|

ಪ.ಭೇ -ಕಿಂ-ಸರ್ವನಾಮ-ಬಹುಭ್ಯಃ, ಅದ್ವ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ|

ಅ.ವ್ಯ.-“ಪ್ರಾಗ್ವಿಶೇಷ ವಿಭಕ್ತಿಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಕ್ ಮತ್ತು ದಿಶಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, ಸಮರ್ಥಾನಾಮ್ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ ಮತ್ತು “ತದ್ವಿತಾಃ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ. “ದಿಕ್ಭೇದಃ...” ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ ಕಿಮಃ, ಸರ್ವನಾಮಃ, ಬಹು ಶಬ್ದಾತ್, ಈ ಮೂರು ಪಂಚಮ್ಯಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ -“ದ್ವಿಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಶಬ್ದಗಳು, ಕಿಮ್ ಶಬ್ದ ಮತ್ತು ಬಹು ಶಬ್ದ ಇವುಗಳಿಗಿಂತ ಪರದಲ್ಲೇ ಪ್ರಾಗ್ವಿಶೇಷ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಅಧಿಕಾರಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

(ತಸಿಲ್-ಅದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1201.-ಪಞ್ಚಮ್ಯಾಸಿಸಿಲ್ (5.3.7)

ವೃತ್ತಿ -ಪಞ್ಚಮ್ಯಾನ್ವೇಭ್ಯಃ ಕಿಮಾದಿಭ್ಯಃ ತಸಿಲ್ ವಾ ಸ್ಯಾತ್|

ಪ. ಭೇ -ಪಞ್ಚಮ್ಯಾಃ, ತಸಿಲ್|

ಅ.ವ್ಯ.-“ಕಿಂ-ಸರ್ವನಾಮ-ಬಹುಭ್ಯೋಽದ್ವ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”,

ಸಮರ್ಥಾನಾಮ್ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಾ” ಮತ್ತು “ತದ್ವಿತಾಃ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-‘ದ್ವಿ’ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಪಂಚಮ್ಯನ್ತ, ಕಿಮ್ , ಸರ್ವನಾಮ ಮತ್ತು ಬಹು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ನಂತರ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ತಸಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ತಸಿಲ್-ನಲ್ಲಿ ತಸ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. “ನವಿಭಕ್ತೌತುಸ್ಯಾಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಸ್-ನಲ್ಲಿರುವ ‘ಸ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ ಸಂಜ್ಞೆಯು ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

(ಕು ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1202.-ಕು ತಿಹೋಃ|| (7.2.104)

ವೃತ್ತಿ -ಕಿಮಃ ಕುಃ ಸ್ಯಾತ್ ತಾದೌ ಹಾದೌ ಚ ವಿಭಕ್ತೌ ಪರತಃ ಕುತಃ,ಕಸ್ಯಾತ್|

ಅ. ವ್ಯ.-“ಅಷ್ಟನ ಆವಿಭಕ್ತೌ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತೌ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಮತ್ತು “ಕಿಮಃಕಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿಮಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಯಸ್ಮಿನ್ ವಿಧಿಃ ತದಾದಾವಲ್ಪಹಣೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದಾದಿವಿಧಿಯಿಂದ ತ-ಕಾರಾದಿ ಮತ್ತು ಥ-ಕಾರಾದಿ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ -ತ್-ಕಾರಾದಿ ಮತ್ತು ಹ್-ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಕಿಮ್ ಶಬ್ದದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ‘ಕು’ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. (ಇದು ಕಿಮಃಕಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.)

ಉದಾ-ಕುತಃ ಮತ್ತು ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪ ಕಸ್ಯಾತ್ (ಎಲ್ಲಿಂದ)-ಕಿಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ತ-ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದು ವಿಭಕ್ತಿ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಿಮ್ ಗೆ ‘ಕು’ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಕುತಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಕುತಃ ಎಂಬುದು ಸ್ವರಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದ್ದು ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು (ತಸಿಲ್) ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ತದಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕಸ್ಯಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಇಶ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1203.-ಇದಮ ಇಶ್|| (5.3.3)

ವೃತ್ತಿ -ಪ್ರಾಕ್ರಿತೀಯೇ ಪರೇ ಇತಃ, ಅಸ್ಯಾತ್|

ಪ. ಛೇ -ಇದಮಃ, ಇಶ್|

ಅ. ವ್ಯ. -“ಪ್ರಾಕ್ರಿತೋ ವಿಭಕ್ತಿಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಕ್ ಮತ್ತು ದಿಶಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ -ಪ್ರಾಕ್ರಿತೀಯ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಶ್ ಎಂಬುದು ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಇತಃ ಮತ್ತು ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪ ಅಸ್ಮಾತ್-(ಇಲ್ಲಿಂದ) ಅಸ್ಮಾತ್ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ. ಇದಮ್+ಜಸಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. “ಪಞ್ಚಮ್ಯಾಸ್ತಸಿಲ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಸಿಲ್(ತಸ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಇದಮ್+ಜಸಿ+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಇದಮ್+ತಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್(ಇ) ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಇ+ತಸ್=ಇತಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿ ಮತ್ತು ಅವ್ಯಯ ಮಾಡಿದಾಗ “ಅವ್ಯಯಾದಾಪ್ ಸುಪಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್-ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್-ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಇತಃ ಎಂದು ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ತಸಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತದಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಸ್ಮಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅನ್ ಅದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 1204.-ಅನ್(5.3.5)

ವೃತ್ತಿ -ಏತದಃ ಪ್ರಾಥೀಯೇ| ಅನೇಕಾಲ್ಪಾತ್ ಸರ್ವಾದೇಶಃ| ಅತಃ| ಅಮುತಃ| ಯತಃ| ತತಃ| ಬಹುತಃ| ದ್ವಾದೇಸ್ತು ದ್ವಾಭ್ಯಾಮ್|

ಅ. ವೃ.-“ಏತದಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ಮತ್ತು “ಪ್ರಾಥೀಯೇ ವಿಭಕ್ತಿಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಥೀಯಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ” ಮತ್ತು “ಪರಶ್ಚ” ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ -ಪ್ರಾಥೀಯ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಏತದ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ ಅದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅನ್ ವರ್ಣದಲ್ಲಿ ಯಾವ ವರ್ಣವು ಲೋಪವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ-ಅತಃ ಮತ್ತು ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪ ಏತಸ್ಮಾತ್-(ಇದರಿಂದ)-ಏತತ್+ಜಸಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ “ಪಞ್ಚಮ್ಯಾಸ್ತಸಿಲ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಸಿಲ್(ತಸ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಏತದ್+ಜಸಿ+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಮೇಲೆ, “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್-ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತದ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಅನ್+ತಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. “ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನ-ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಅತಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. “ಅವ್ಯಯಾದಾಪ್ ಸುಪಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ‘ಸ್’ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು, ಅತಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ತಸಿಲ್(ತಸ್) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಏತಸ್ಮಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಅಮುತಃ ಮತ್ತು ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪ ಅಮುಷ್ಮಾತ್-(ಇದರಿಂದ)-ಅದಸ್+ಜಸಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ತದಸ್+ಜಸಿ+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ, ಅದಸ್+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ತಸ್-ಗೆ ವಿಭಕ್ತಿಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ “ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್-ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಅ’ ಕಾರವು

ಅದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಅದ+ಅ+ತಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅದ+ಅ ಎಂಬಲ್ಲಿ “ಅತೋಗುಣೇ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪವು ಬಂದು ಅದ+ತಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. “ಅದಸೋಽಸೇರ್ಧಾದು ದೋ ಮಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉ-ಕಾರ ಮ-ಕಾರಗಳು ಬಂದು, ಅಮುತಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. “ಅವ್ಯಯಾದಾಪ್ ಸುಪಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಸ್-ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಅಮುತಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ತಸಿಲ್(ತಸ್)ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಮುಷ್ಮಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಯತಃ, ತತಃ, ಬಹುತಃ,-(ಯಾವದರ ದೇಸೆಯಿಂದ)-ಯದ್ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ತಸಿಲ್ ಬಂದು ಯದ್+ತಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. “ತೃದಾದೀನಾಮಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್ವ ಮತ್ತು ಪರರೂಪಗಳು ಬಂದ ಮೇಲೆ ಯತಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾದ ರೂಪ ಯಸ್ಮಾತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ತತ್ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ತಸಿಲ್ ಬಂದು, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು, ತತಃ ಎಂದಾಗಿದೆ. ತಸ್ಮಾತ್ ಎಂಬುದು ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪ. ಬಹು ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ತಸಿಲ್ ಬಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು, ಬಹುತಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ದ್ವಾಸ್ತು ದ್ವಾಭ್ಯಾಮ್-(ಎರಡು ಪದಾರ್ಥಗಳ ದೇಸೆಯಿಂದ-ಪಞ್ಚಮ್ಯಂತಾರ್ಥ)-‘ದ್ವಿ’ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಸರ್ವನಾಮಗಳಾದರೂ “ಕಿಂಸರ್ವನಾಮ...ಅದ್ವಾದಿಭ್ಯಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತಸಿಲ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದ್ವಾಭ್ಯಾಮ್ ಮೊದಲಾದ ಪಞ್ಚಮ್ಯಂತ ರೂಪಗಳು ಮಾತ್ರ ಇರುವವು.

(ತಸಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1205.-ಪರ್ಯಾಣಿಭ್ಯಾಂ ಚ | (5.3.9)

ವೃತ್ತಿ -ಅಭ್ಯಾಂ ತಸಿಲ್ ಸ್ಯಾತ್| ಪರಿತಃ ಸರ್ವತಃ ಇತ್ಯರ್ಥಃ| ಅಭಿತಃ| ಉಭಯತಃ ಇತ್ಯರ್ಥಃ|

ಪ. ಛೇ -ಪರಿ-ಅಭಿಭ್ಯಾಂ, ಚ|

ಅ.ವ್ಯ.-“ಪಞ್ಚಮ್ಯಾಸ್ತಸಿಲ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಸಿಲ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್” ಮತ್ತು “ತದ್ವಿತಾಃ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ -ಪರಿ ಮತ್ತು ಅಭಿ ಎಂಬ ಈ ಅವ್ಯಯಗಳ ನಂತರ ತಸಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾ-ಪರಿತಃ-(ಸುತ್ತಲೂ(ಎಲ್ಲಕಡೆಯಿಂದ))-ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರಿ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯದ ನಂತರ ತಸಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪರಿ+ತಸ್+ ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅವ್ಯಯದ ಕಾರಣದಿಂದ ಸು ಗೆ ಲೋಪಬಂದು, ಸ್-ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು

ಬಂದು ಪರಿತಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಅಭಿತಃ-(ಎರಡು. ಕಡೆಯಲ್ಲೂ)-ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭಿ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯದ ನಂತರ ತಸಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅಭಿತಸ್+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅವ್ಯಯದ ಕಾರಣದಿಂದ 'ಸು' ಲೋಪವಾಗಿ ಅಂತ್ಯ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು, ಅಭಿತಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಉಭಯತಃ (ಎರಡು ಕಡೆಯಲ್ಲೂ)-ಈ ರೂಪವು ಕೂಡ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ತ್ರಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1206:-ಸಪ್ತಮ್ಯಾಸ್ತ್ರಲ್|(5.3.10)

ವೃತ್ತಿ -ಕುತ್ರ | ಯತ್ರ | ತತ್ರ | ಬಹುತ್ರ |

ಪ. ಛೇ -ಸಪ್ತಮ್ಯಾಃ ತ್ರಲ್ |

ಅ. ವೃ-“ಕಿಮ್ ಸರ್ವನಾಮಬಹುಭ್ಯೋದ್ವಾದಿಭ್ಯಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ“ಪ್ರತ್ಯಯಃ”, “ಪರಶ್ಚ”, “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್” ಮತ್ತು “ತದ್ಧಿತಾಃ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ -ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಗಳಾದ ಕಿಮ್ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ್ರಲ್(ತ್ರ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಕುತ್ರ (ಎಲ್ಲಿ) -ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಕಿಮ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ್ರಲ್(ತ್ರ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕತ್ವ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ “ಕುತಿಹೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಕು' ಆದೇಶ ಬಂದು ಕುತ್ರ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಯತ್ರ, ತತ್ರ, ಬಹುತ್ರ ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆ ತ್ರಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಯತ್ರ, ತತ್ರ ಮತ್ತು ಬಹುತ್ರ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಸೂಚನೆ-ಯದ್-ತದ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ “ತ್ಯದಾದಿನಾಮಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅತ್ವ ಮತ್ತು ಪರರೂಪಗಳು ಬಂದಿರುತ್ತವೆ.

(ಹ-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1207.-ಇದಮೋ ಹ|| (5.3.11)

ವೃತ್ತಿ -ತ್ರಲೋಪವಾದಃ| ಇಹ|

ಪ. ಛೇ -ಇದಮಃ ಹಃ|

ಅ. ವೃ-“ಸಪ್ತಮ್ಯಾಸ್ತ್ರಲ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಪ್ತಮ್ಯಾಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಮತ್ತು ತದ್ಧಿತಾಃ

ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ -ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ಹ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ-ಈ ಸೂತ್ರವು "ಸಪ್ತಮ್ಯಾಸ್ತಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-ಇಹ (ಇಲ್ಲಿ) ಇದಮ್+ಜಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದುಇದಮ್+ಹ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ "ಇದಮ ಇಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಷ್(ಇ) ಆದೇಶ ಬಂದು ಇಹ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1208.-ಕಿಮೋಽತ್(೮.3.12)

ವೃತ್ತಿ:-ವಾ-ಗ್ರಹಣಂ ಅಪಕೃಷ್ಯತೇ | ಸಪ್ತಮ್ಯನ್ತಾತ್ ಕಿಮಃ ಅದ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ | ಪಕ್ಷೇ ತ್ರಲ್ |

ಪ. ಛೇ -ಕಿಮಃ ಅತ್ |

ಅ.ವ್ಯ:-"ವಾಹಚಛದಿಸಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಾ' ಎಂಬ ಪದವು ಅಪಕರ್ಷ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಮತ್ತು ತದ್ವಿಠಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ :-ಸಪ್ತಮ್ಯನ್ತವಾದ ಕಿಮ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಅತ್(ಆ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕತ್ವ ಬಂದು, ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಕಿಮ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ-

(ಕ್ಷ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1209. ಕ್ಯಾತಿ(7.2.105)

ವೃತ್ತಿ -ಕಿಮಃ ಕ್ವಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾದತಿ ಕ್ಷ ಕುತ್ರ |

ಪ. ಛೇ -ಕ್ಷಃ ಅತಿ |

ಅ. ವ್ಯ:-"ಕಿಮಃ ಕಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ -ಅತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಕಿಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕ್ಷ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಕ್ಷ, ಕುತ್ರ (ಎಲ್ಲಿ)-ಕಿಮ್ +ಜಸಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ಇಲ್ಲಿ ಬರಬೇಕಾದ ತ್ರಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಕಿಮೋಽತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅತ್(ಆ) ಬಂದು, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿಮ್ ಗೆ ಕ್ಷ ಆದೇಶ ಬಂದು ಕ್ಷ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಕ್ಷ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಕ್ಷ್+ಅ=ಕ್ಷ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸು'

ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ ಮೇಲೆ “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಕ್ಷ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ‘ತ್ರ’ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಬಂದು ಕಿಮ್ ಗೆ ಕು ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ ಕುತ್ರ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ತಸಿಲ್ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1210.-ಇತರಾಭ್ಯೋಃಽಽ ದೃಶ್ಯಂತೇ(5.3.14)

ವೃತ್ತಿ -ಪಞ್ಚಮೀ-ಸಪ್ತಮೀತರ ವಿಭಕ್ತ್ಯನ್ತಾ ಅಪಿ ತಸಿಲಾದಯಃ ದೃಶ್ಯಂತೇ | ದೃಶಿ ಗ್ರಹಣಾತ್ ಭವದಾದಿಯೋಗ ಏವ | ಸ ಭವಾನ್ | ತತೋ ಭವಾನ್ | ತತ್ರ ಭವಾನ್ | ತಂ ಭವಂತಮ್ | ತತೋ ಭವಂತಮ್ | ತತ್ರ ಭವಂತಮ್ | ಏವಂ ದೀರ್ಘಾಯುಃ, ದೇವಾನಾಂ ಪ್ರಿಯಃ | ಆಯುಷ್ಮಾನ್ |

ಪ. ಭೇ -ಇತರಾಭ್ಯಃ, ಅಪಿ |

ಅ. ವೃ-“ಪಞ್ಚಮ್ಯಾಸ್ತಸಿಲ್” ನತ್ತು “ಸಪ್ತಮ್ಯಾಸ್ತಸಿಲ್” ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತಸಿಲ್ ಮತ್ತು ತ್ರಲ್ ಶಬ್ದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಜ್ಯಾಪ್ಪಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಮತ್ತು ತದ್ಗಿತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ-ಪಞ್ಚಮೀ ಮತ್ತು ಸಪ್ತಮೀಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಕಿಮ್ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರವೂ ಕೂಡಾ ತಸಿಲ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.

ದೃಶ್ಯಂತೇ ಎಂದು ಹೇಳಿರೋಣದರಿಂದ ಭವತ್-ಶಬ್ದಾದಿಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸಂಬಂಧವಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ವಾರ್ತಿಕಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಅಂದರೆ ಭವದಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ಅನುಪ್ರಯೋಗವಾದಾಗ ಮಾತ್ರ ಕಿಮ್ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಜೊತೆಗೆ ತಸಿಲ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗವು ಆಗುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಉದಾ-“ಸ ಭವಾನ್” ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಭವತ್ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವಾಗ ತತ್ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಥಮಾಂತವು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಂತಹ ತದ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ತಸಿಲ್, ತ್ರಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ‘ತತೋ ಭವಾನ್’, ‘ತತ್ರ ಭವಾನ್’ ಎಂದು ಕೂಡ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬಹುದು. ಈ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಗೂ ಕೂಡಾ ‘ಸ ಭವಾನ್’ ಎಂದೇ ಅರ್ಥ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ‘ತಂ ಭವಂತಮ್’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾಂತವಾದ ತತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಸಿಲ್ ಮತ್ತು ತ್ರಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ‘ತಂ ಭವಂತಮ್’, ‘ತತ್ರ ಭವಂತಮ್’ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು. ಆದರೆ ‘ತಂ ಭವಂತಮ್’ ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ‘ಸ ದೀರ್ಘಾಯುಃ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ‘ತತೋ ದೀರ್ಘಾಯುಃ’, ‘ತತ್ರ ದೀರ್ಘಾಯುಃ’ ಎಂದೂ, ಮತ್ತು ‘ಸ ದೇವಾನಾಂ ಪ್ರಿಯಃ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ‘ತತೋ ದೇವಾನಾಂ ಪ್ರಿಯಃ’ ‘ತತ್ರ ದೇವಾನಾಂ ಪ್ರಿಯಃ’

ಎಂದೂ ಹಾಗೆಯೇ 'ಸ ಆಯುಷ್ಞಾನ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ 'ತತ ಆಯುಷ್ಞಾನ್', 'ತತ್ರ ಆಯುಷ್ಞಾನ್' ಎಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು.

(ದಾ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1211.-ಸರ್ವೈಕಾನ್ಯ-ಕಿಂ-ಯತ್ತದಃ ಕಾಲೇ ದಾ(5.3.15)

ವೃತ್ತಿ -ಸಪ್ತಮ್ಯನೇಭ್ಯಃ ಕಾಲಾರ್ಥೇಭ್ಯಃ ಸ್ವಾರ್ಥೇ ದಾ ಸ್ಯಾತ್|

ಅ. ವ್ಯ. -“ಸಪ್ತಮ್ಯಾಸ್ತಲ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಲ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಮತ್ತು ತದ್ಧಿತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ -ಸಪ್ತಮ್ಯವಾದ ಕಾಲಾರ್ಥಕ ಸರ್ವ ಏಕ, ಅನ್ಯ, ಕಿಮ್ ಯತ್, ಮತ್ತು ತದ್ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ದಾ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.-ಕಾಲಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ.

(ಸ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1212.-ಸರ್ವಸ್ಯ ಸೋಽನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ ದಿ 1(5.3.6)

ವೃತ್ತಿ -ದಾದೌ ಪ್ರಾಕ್ರಿತೀಯೇ ಸರ್ವಸ್ಯ ಸಃ ವಾ ಸ್ಯಾತ್| ಸರ್ವಸ್ಯಿನ್ ಕಾಲೇ-ಸದಾ| ಸರ್ವದಾ| ಅನ್ಯದಾ| ಕದಾ| ಯದಾ| ತದಾ| ಕಾಲೇ ಕಿಮ್-ಸವತ್ತ ದೇಶೇ |

ಪ. ಭೇ -ಸರ್ವಸ್ಯ, ಸಹ, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ, ದಿ |

ಅರ್ಥ -ದಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಸರ್ವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಸ' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:-ಸದಾ | ಸರ್ವದಾ-(ಯಾವಾಗಲೂ)-“ಸರ್ವಸ್ಯಿನ್” ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸರ್ವ+ಜಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ “ಸರ್ವೈಕಾನ್ಯ-ಕಿಂ-ಯತ್ತದಃ ಕಾಲೇ ದಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದಾ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ, 'ಸುಪ್' ಗೆ 'ಲುಕ್' ಬಂದು, 'ದಾ' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸರ್ವ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಸ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಸ+ದಾ= ಸದಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಸು' ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬಂದು, ಸದಾ ಎಂಬ ರೂಪವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ದಾ' ಆದೇಶವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸರ್ವದಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ತರಹ ಏಕದಿಂದ ಏಕದಾ, ಅನ್ಯದಿಂದ ಅನ್ಯದಾ ಎಂದು 'ಕಿಮ್' ಗೆ 'ಕ' ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ ಕದಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯತ್ ಮತ್ತು ತದ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಯದಾ ತದಾ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

“ಸರ್ವೈಕಾನ್ಯ-ಕಿಂ-ಯತ್ತದಃ ಕಾಲೇ ದಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕಾಲೇ ಎಂಬ

ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ ಮೇಲೆ “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಕ್ಷ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ‘ತ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಬಂದು ಕಿಮ್ ಗೆ ಕು ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ ಕುತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ತಸಿಲ್ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1210.-ಇತರಾಭ್ಯೋಃಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ(5.3.14)

ವೃತ್ತಿ -ಪಞ್ಚಮೀ-ಸಪ್ತಮೀತರ ವಿಭಕ್ತ್ಯನ್ತಾ ಅಪಿ ತಸಿಲಾದಯಃ ದೃಶ್ಯಂತೇ | ದೃಶಿ ಗ್ರಹಣಾತ್ ಭವದಾದಿಯೋಗ ಏವ | ಸ ಭವಾನ್ | ತತೋ ಭವಾನ್ | ತತ್ರ ಭವಾನ್ | ತಂ ಭವಂತಮ್ | ತತೋ ಭವಂತಮ್ | ತತ್ರ ಭವಂತಮ್ | ಏವಂ ದೀರ್ಘಾಯುಃ, ದೇವಾನಾಂ ಪ್ರಿಯಃ | ಆಯುಷ್ಯಾನ್ |

ಪ. ಭೇ -ಇತರಾಭ್ಯಃ, ಅಪಿ |

ಅ. ವ್ಯ-“ಪಞ್ಚಮ್ಯಾಸ್ತಸಿಲ್” ನತ್ತು “ಸಪ್ತಮ್ಯಾಸ್ತಲ್” ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತಸಿಲ್ ಮತ್ತು ತಲ್ ಶಬ್ದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಮತ್ತು ತದ್ವಿಶಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ-ಪಞ್ಚಮೀ ಮತ್ತು ಸಪ್ತಮೀಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಕಿಮ್ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರವೂ ಕೂಡಾ ತಸಿಲ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.

ದೃಶ್ಯಂತೇ ಎಂದು ಹೇಳಿರೋಣದರಿಂದ ಭವತ್-ಶಬ್ದಾದಿಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸಂಬಂಧವಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ವಾರ್ತಿಕಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಅಂದರೆ ಭವದಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ಅನುಪ್ರಯೋಗವಾದಾಗ ಮಾತ್ರ ಕಿಮ್ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಜೊತೆಗೆ ತಸಿಲ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗವು ಆಗುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಉದಾ-“ಸ ಭವಾನ್” ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಭವತ್ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವಾಗ ತತ್ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಥಮಾಂತವು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಂತಹ ತದ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ತಸಿಲ್, ತಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ‘ತತೋ ಭವಾನ್’, ‘ತತ್ರ ಭವಾನ್’ ಎಂದು ಕೂಡ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬಹುದು. ಈ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಗೂ ಕೂಡಾ ‘ಸ ಭವಾನ್’ ಎಂದೇ ಅರ್ಥ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ‘ತಂ ಭವಂತಮ್’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾಂತವಾದ ತತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಸಿಲ್ ಮತ್ತು ತಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ‘ತಂ ಭವಂತಮ್’, ‘ತತ್ರ ಭವಂತಮ್’ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು. ಆದರೆ ‘ತಂ ಭವಂತಮ್’ ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ‘ಸ ದೀರ್ಘಾಯುಃ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ‘ತತೋ ದೀರ್ಘಾಯುಃ’, ‘ತತ್ರ ದೀರ್ಘಾಯುಃ’ ಎಂದೂ, ಮತ್ತು ‘ಸ ದೇವಾನಾಂ ಪ್ರಿಯಃ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ‘ತತೋ ದೇವಾನಾಂ ಪ್ರಿಯಃ’ ‘ತತ್ರ ದೇವಾನಾಂ ಪ್ರಿಯಃ’

ಎಂದೂ ಹಾಗೆಯೇ 'ಸ ಆಯುಷ್ಯಾನ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ 'ತತ ಆಯುಷ್ಯಾನ್', 'ತತ್ರ ಆಯುಷ್ಯಾನ್' ಎಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು.

(ದಾ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1211.-ಸರ್ವೈಕಾನ್ಯ-ಕಿಂ-ಯತ್ತದಃ ಕಾಲೇ ದಾ(5.3.15)

ವೃತ್ತಿ -ಸಪ್ರಮ್ಯನೇಭ್ಯಃ ಕಾಲಾರ್ಥೇಭ್ಯಃ ಸ್ವಾರ್ಥೇ ದಾ ಸ್ಯಾತ್|

ಅ. ವೃ. -“ಸಪ್ರಮ್ಯಾಸ್ತಲ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ್ರಲ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಮತ್ತು ತದ್ಧಿತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ -ಸಮನ್ಯವಾದ ಕಾಲಾರ್ಥಕ ಸರ್ವ ಏಕ, ಅನ್ಯ, ಕಿಮ್ ಯತ್, ಮತ್ತು ತದ್ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ದಾ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.-ಕಾಲಾರ್ಥವನ್ನ ಹೇಳುವಾಗ.

(ಸ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1212.-ಸರ್ವಸ್ಯ ಸೋಽನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ ದಿ (5.3.6)

ವೃತ್ತಿ -ದಾದೌ ಪ್ರಾಗ್ವಿಶೇಷೇ ಸರ್ವಸ್ಯ ಸಃ ವಾ ಸ್ಯಾತ್| ಸರ್ವಸ್ಯಿನ್ ಕಾಲೇ-ಸದಾ ಸರ್ವದಾ ಅನ್ಯದಾ ಕದಾ ಯದಾ ತದಾ ಕಾಲೇ ಕಿಮ್-ಸವತ್ತ ದೇಶೇ |

ಪ. ಭೇ -ಸರ್ವಸ್ಯ, ಸಹ, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ, ದಿ |

ಅರ್ಥ -ದಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಸರ್ವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಸ' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:-ಸದಾ | ಸರ್ವದಾ-(ಯಾವಾಗಲೂ)-“ಸರ್ವಸ್ಯಿನ್” ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಸರ್ವ+ಜಿ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ “ಸರ್ವೈಕಾನ್ಯ-ಕಿಂ-ಯತ್ತದಃ ಕಾಲೇ ದಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದಾ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ “ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ, 'ಸುಪ್' ಗೆ 'ಲುಕ್' ಬಂದು, 'ದಾ' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸರ್ವ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಸ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಸ+ದಾ= ಸದಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಸು' ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬಂದು, ಸದಾ ಎಂಬ ರೂಪವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ದಾ' ಆದೇಶವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸರ್ವದಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ತರಹ ಏಕದಿಂದ ಏಕದಾ, ಅನ್ಯದಿಂದ ಅನ್ಯದಾ ಎಂದು 'ಕಿಮ್' ಗೆ 'ಕ' ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ ಕದಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯತ್ ಮತ್ತು ತದ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅತ್ವ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಯದಾ ತದಾ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

“ಸರ್ವೈಕಾನ್ಯ-ಕಿಂ-ಯತ್ತದಃ ಕಾಲೇ ದಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕಾಲೇ ಎಂಬ

ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದೇಶಾರ್ಥವು ಪ್ರತಿಯಮಾನವಾದಾಗ 'ದಾ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವದಿಲ್ಲಾ. ಉದಾ-ಸವತ್ರ ದೇಶೇ.

(ಹೀಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1213.-ಇದಮೋ ಹೀಲ್ (5.3.16)

ವೃತ್ತಿ -ಸಪ್ತಮ್ಯಾಸ್ತಾತ್ ಕಾಲೇ ಇತ್ಯೇವ |

ಪ. ಭೇ -ಇದಮಃ, ಹೀಲ್ |

ಅ. ವೃ. -"ಸರ್ವೈಕಾನ್ಯ-ಕಿಂ-ಯತ್ರದಃ ಕಾಲೇ ದಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಾಲೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಸಪ್ತಮ್ಯಾಸ್ತಾಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಪ್ತಮ್ಯಾಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಮತ್ತು ತದ್ವಿಹಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ -ಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಸಪ್ತಮ್ಯನ್ತ ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಹೀಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಏತ ಮತ್ತು ಇತ್ ಆದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1214.-ಏತೇಶೌ ರಘೋಃ (5.3.4)

ವೃತ್ತಿ -ಇದಮ್ ಶಬ್ದಸ್ಯ ಏತ-ಇತ್ ಇತ್ಯಾದೇಶೌ ಸೌ ರೇಫಾದೌ ಥಕಾರಾದೌ ಚ ಪ್ರಾಗ್ವಿಶೇಯೇ ಪಠೇ ಅಸ್ಮಿನ್ ಕಾಲೇ-ಏತರ್ಹಿ ಕಾಲೇ ಕಿಮ್-ಇಷ ದೇಶೇ |

ಅ. ವೃ. -"ಇದಮ ಇಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಮಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರಾಗ್ವಿಶೇ ವಿಭಕ್ತಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಗ್ವಿಶಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಎಂಬುದರ ವಚನ ವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿ ಮತ್ತು ವಿಭಕ್ತಿ ವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ -ರೇಫಾದಿ ಮತ್ತು ಥಕಾರಾದಿ ಪ್ರಾಗ್ವಿಶಿಯ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಏತ್ ಮತ್ತು ಇತ್ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. "ಇದಮ ಇಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಇದು ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ. ಯಥಾಸಂಖ್ಯೆ ನಿಯಮದಿಂದ ರೇಫವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಏತ್ ಆದೇಶ ಮತ್ತು ಥಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಇತ್ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅನೇಕಾಲ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡರಲ್ಲೂ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಏತರ್ಹಿ-ಅಸ್ಮಿನ್ ಕಾಲೇ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮ್ಯನ್ತವಾದ ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಹೀಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಲ್ ಎಂಬುದು ರೇಫಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಏತರ್ಹಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕಾಲಾರ್ಥ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುವ ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಹೀಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು

ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಸ್ಮಿನ್ ದೇಶ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗುವ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾದ ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕಿಂತ “ಇದಮೋಮಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದ ಮೇಲೆ “ಇದಮ ಇಷಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ ಆದೇಶವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ರಥೋಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ “ಯಸ್ಮಿನ್ ವಿಧಿಃ ತದಾದಾವಲ್ಪಹಣೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದಾದಿ ವಿಧಿಯನ್ನು ಮಾಡಿ ರಾದೋ ಮತ್ತು ಥಾದೋ ಎಂಬ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಹಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1215.-ಅನದ್ಯತನೇ ಹಿಲನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ (೮.3.21)

ವೃತ್ತಿ -ಕರ್ಹಿ ಕದಾ ಯರ್ಹಿ ಯದಾ ತರ್ಹಿ ತದಾ

ಪ. ಭೇ -ಅನದ್ಯತನೇ, ಹಿಲ್, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ |

ಅ. ವೃ.-“ಸಪ್ತಮ್ಯಾಸ್ತಲ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಪ್ತಮ್ಯಾಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಮತ್ತು ತದ್ವಿಶಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು. ಮತ್ತು “ಕಿಮ್ ಸರ್ವನಾಮಬಹುಭೋದ್ವಾದಿಭ್ಯಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಅನದ್ಯತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗುವ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ‘ಕಿಮ್’ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಹಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-1. ಕರ್ಹಿ 2. ಕದಾ (1.ಯಾವ ಅನದ್ಯತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, 2.ಯಾವಾಗ) - ‘ಕಸ್ಮಿನ್ ಅನದ್ಯತನ ಕಾಲೇ’ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಕಿಮ್+ಜಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಿಲ್ (ಹಿ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಕಿಮ್+ಹಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಧಿಕಾರೀಯ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಭಕ್ತಿ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ “ಕಿಮಃ ಕಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ‘ಕ’ ಆದೇಶ ಬಂದು ಕರ್ಹಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ‘ದಾ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಕದಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಗಳಾದ ಯದ್ ಮತ್ತು ತದ್ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಹಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು “ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅತ್ವವು ಬಂದು ಯರ್ಹಿ ಮತ್ತು ತರ್ಹಿ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಿಲ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ದಾಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಯದಾ ಮತ್ತು ತದಾ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಏತ ಮತ್ತು ಇತ ಆದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1216.-ಏತದಃ (೮.3.5)

ವೃತ್ತಿ -ಏತ, ಇತ, ಏತೌ ಸ್ತೋ ರೇಫಾದೌ ಥಾದೌ ಚ ಪ್ರಾಧಿಕಾರೀಯೇಃ ಏತಸ್ಮಿನ್ ಕಾಲೇ ಏತರ್ಹಿ |

ಅ.ವ್ಯ.-ಏತೇತೌ ರಥೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ-ರೇಫಾದಿಯಾದ ಮತ್ತು ಥಕಾರಾದಿಯಾದ ಪ್ರಾಗ್ಗೀಯ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಏತದ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಏತ ಮತ್ತು ಇತ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ:-ಏತರ್ಹ-ಏತಸ್ಮಿನ್ ಕಾಲೇ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತದ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಏತ್ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಏತರ್ಹ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಏತರ್ಹ ಎಂಬುದು ಇದಮ್ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಏತತ್ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ಕೂಡಾ ರೂಪಗಳು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುವವು. ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಾವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

(ಥಾಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1217. ಪ್ರಕಾರವಚನೇ ಥಾಲ್ | (5.3.23)

ವೃತ್ತಿ -ಪ್ರಕಾರವೃತ್ತಿಭ್ಯಃ ಕಿಮಾದಿಭ್ಯಃ ಥಾಲ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸ್ವಾರ್ಥೇ | ತೇನ ಪ್ರಕಾರೇಣ-ತಥಾ ಯಥಾ|

ಅ. ವ್ಯ. -ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಮತ್ತು ತದ್ಗಿತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು. ಮತ್ತು “ಕಿಮ್ ಸರ್ವನಾಮಬಹುಭೋದ್ವಾದಿಭ್ಯಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ -“ಈ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ” ಅಥವಾ “ಆ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ” ಎಂಬ ರೀತಿಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ “ಕಿಮಾದಿ” ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಥಾಲ್(ಥಾ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ತಥಾ-“ತೇನ ಪ್ರಕಾರೇಣ” ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ತದ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಥಾಲ್(ಥಾ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. “ತೃದಾದಿನಾಮಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅತ್ವವು ಬಂದು ತಥಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಯದ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಥಾಲ್(ಥಾ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದ. ಯಥಾ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಥಮು (ಥಮ್) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 1218.-ಇದಮಸ್ಥಮು|| (5.3.24)

ವೃತ್ತಿ -ಥಾಲೋಽಪವಾದಃ|

ವಾ|| ಏತದೋಽಪಿ ವಾಚ್ಯಃ|

ಅನೇನ ಏತೇನ ವಾ ಪ್ರಕಾರೇಣ-ಇತ್ಯಮ್|

ಪ. ಛೇ -ಇದಮಃ, ಥಮುಃ |

ಅ. ವ್ಯ. -ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಮತ್ತು ತದ್ಗಿತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ -ಪ್ರಕಾರವಚನದಲ್ಲಿ ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಥಮು (ಥಮ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು

ಬರುತ್ತದೆ. ಸೂಚನೆ-ಈ ಸೂತ್ರವು “ಪ್ರಕಾರವಚನೇ ಥಾಲ್” ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ವಾ|| ಏತದೋಽಪಿ ವಾಚ್ಯಃ -

ಏತದ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರವೂ ಪ್ರಕಾರವಚನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಥಮು (ಥಮ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಇತ್ಥಮ್ (ಈ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ)-‘ಅನೇನ, ಏತೇನ ವಾ ಪ್ರಕಾರೇಣ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ. ಇದಮ್+ಟಾ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಥಮು (ಥಮ್) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, “ಏತೇತೌ ರಥೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ ಆದೇಶಬಂದು ಇತ್ಥಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಏತದ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಥಮು(ಥಮ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಏತದ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ “ಏತದಃ ಇತ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಇತ್’ ಆದೇಶ ಬರುವುದರಿಂದಲೂ ಇತ್ಥಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಥಮು (ಥಮ್) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1219.-ಕಿಮಶ್ಚ(5.3.25)

ವೃತ್ತಿ -ಕೇನ ಪ್ರಕಾರೇಣ-ಕಥಮ್|

|| ಇತಿ ಪ್ರಾಕ್ರಿತೀಯಾಃ (57) ಪ್ರಕರಣಮ್||

ಪ. ಭೇ -ಕಿಮಃ ಚ |

ಅ. ವ್ಯ-“ಪ್ರಕಾರವಚನೇ ಥಾಲ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಞ್ಚಮಿ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿ ‘ಪ್ರಕಾರವಚನಾತ್’ ಎಂಬ ಪದವು ಹಾಗೂ “ಇದಮಸ್ಥಮುಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಥಮು(ಥಮ್) ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ ಪ್ರಾಗ್ಲೋಪಿಭಕ್ತಿಃ, ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಮತ್ತು ತದ್ವಿತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ-ಪ್ರಕಾರವಚನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಿಮ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಥಮು (ಥಮ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಕಥಮ್ (ಯಾವ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ) ‘ಕೇನ ಪ್ರಕಾರೇಣ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಕಿಮ್+ಟಾ ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಥಮು(ಥಮ್) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು “ಕಿಮಃ ಕಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ‘ಕ’ ಆದೇಶ ಬಂದು ಕಥಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

|| ಇತಿ ಪ್ರಾಕ್ರಿತೀಯ ಪ್ರಕರಣಮ್ ||

ಇಲ್ಲಗ್ ಪ್ರಾಕ್ರಿತೀಯ ಪ್ರಕರಣವು (57) ಮುಗಿಯಿತು

ಪ್ರಕರಣ-58: ಪ್ರಾಗ್ವಿವೇಯಾಃ

(ಸೂ. ಸಂ. 1220-1238)

ಸ್ವಾರ್ಥಿಕ ಪ್ರಕರಣವು ತದ್ವಿತ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಪ್ರಕರಣವಾಗಿದೆ ಈ ಪ್ರಕರಣವು ಇವಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಂತಹದಾಗಿದೆ. ಇವಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಪ್ರಕರಣಕ್ಕಿಂತ ಮೂರ್ವ ಪ್ರಕರಣವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ, ಈ ಪ್ರಕರಣಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಗ್ವಿವೇಯ ಪ್ರಕರಣವೆಂದು ಹೆಸರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ತಮಪ್, ಇಷ್ಯನ್, ತರಪ್, ಈಯಸುನ್, ಡತರಚ್, ಡತಮಚ್, ಧಾ ಮತ್ತು ಚರಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

(ತಮಪ್ ಮತ್ತು ಇಷ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1220.-ಅತಿಶಯನೇ ತಮಚಿತ್ಸನ್(5.3.55)

ವೃತ್ತಿ -ಅತಿಶಯವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥವೃತ್ತೇಃ ಸ್ವಾರ್ಥೇ ಏತೌ ಸ್ತಃ ಅಯಂ ಏಷಾಂ ಅತಿಶಯೇನ ಆಡ್ಯಃ-ಆಡ್ಯತಮಃ ಲಘುತಮಃ -ಲಘಿಷ್ಯಃ

ಅ. ವ್ಯ-ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಮತ್ತು ತದ್ವಿತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ -ಅತಿಶಯವಾದ ವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಮಪ್(ತಮ) ಮತ್ತು ಇಷ್ಯನ್ (ಇಷ್ಯ) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಆಡ್ಯತಮಃ (ಇವನು ಇವರಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಧನವಂತ)-'ಅಯಂ ಏಷಾಂ ಅತಿಶಯನೇ ಆಡ್ಯಃ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆಡ್ಯತ್ವ ಎಂಬ ಗುಣದಿಂದ ಉಳಿದವರಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿನವನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಆಡ್ಯ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಮಪ್(ತಮ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಆಡ್ಯತಮಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-ಲಘುತಮಃ (ಇವನು ಇವರಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಲಘುವಾದವನು (ಕಡಿಮೆ ಯಾದವನು)-'ಅಯಂ ಏಷಾಂ ಅತಿಶಯೇನ ಲಘುಃ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಘುತ್ವ ಗುಣದಿಂದ ಪ್ರಥಮಾಂತ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ತಮಪ್ (ತಮ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಲಘುತಮಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-ಲಘಿಷ್ಯಃ -(ಇವನು ಇವರಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಲಘುವಾದವನು (ಕಡಿಮೆಯಾದವನು)-'ಅತಿಶಯೇನ ಲಘುಃ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಷ್ಯನ್ (ಇಷ್ಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಲಘು+ಇಷ್ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಟೀಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಿ(ಉ)' ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಲಘ್+ಇಷ್ಯ=ಲಘಿಷ್ಯ+ಸು=ಲಘಿಷ್ಯಃ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1221.-ತಿಜಿಶ್ಚಿ(5.3.56)

ವೃತ್ತಿ -ತಿಜಿನ್ತಾತ್ ಅತಿಶಯೇ ದ್ಯೋತ್ಯೇ ತಮಪ್ ಸ್ಯಾತ್|

ಪ. ಭೇ -ತಿಜಃ, ಚ |

ಅ. ವ್ಯ.-“ಅತಿಶಾಯನೇ ತಮಬಿಷ್ಣುನೌ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ -ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಿಜಂತದ ನಂತರ ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ-ತಮಪ್ ಮತ್ತು ಇಷ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೂ, ಇಲ್ಲಿ ತಿಜಂತದ ನಂತರ ಇಷ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪ್ರಯೋಗವು ಕಂಡು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಪಾಣಿನಿಯವರು ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೇ ವಿಧಿಸಿದ್ದಾರೆ.

(ಫ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1222.-ತರಪ್ ತಮಪೌ ಘಃ | (1.1.22)

ವೃತ್ತಿ -ಏತೌ ಘಸಂಜ್ಞಾ ಸ್ತಃ|

ಪ. ಭೇ -ತರಪ್-ತಮಪೌ, ಘಃ|

ಅರ್ಥ -‘ತರಪ್’ ‘ತಮಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಸೇರಿ ‘ಘ’ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಈ ‘ಘ’ ಸಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಿರುವ ಉದ್ದೇಶವೇನೆಂದರೆ ಆಮು (ಆಮ್) ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ.

(ಆಮು (ಆಮ್)ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1223.-ಕಿಮೇತ್ತಿಜವ್ಯಯಘಾದಾಮ್ವದ್ರವ್ಯಪ್ರಕರ್ಷೇ | (1.4.11)

ವೃತ್ತಿ -ಕಿಮ ಏದನ್ತಾತ್ ತಿಜಃ ಅವ್ಯಯಾಚ್ಚ ಯಃ ಘಃ ತದನ್ತಾತ್ ಆಮುಃ ಸ್ಯಾತ್ ನ ತು ದ್ರವ್ಯಪ್ರಕರ್ಷೇ | ಕಿನ್ತಮಾಮ್ | ಪ್ರಾಹ್ಲೇತಮಾಮ್ | ಪಚತಿತಮಾಮ್ | ಉಚ್ಚೈಸ್ತಮಾಮ್ | ದ್ರವ್ಯಪ್ರಕರ್ಷೇ ತು ಉಚ್ಚೈಸ್ತಮಃ ತರುಃ|

ಪ. ಭೇ -ಕಿಮೇತ್ತಿಜವ್ಯಯಘಾತ್, ಆಮು, ಅದ್ರವ್ಯಪ್ರಕರ್ಷೇ |

ಅ. ವ್ಯ. -ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ ಮತ್ತು ತದ್ಧಿತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ -ಕಿಮ್, ಏದನ್ತ, ತಿಜಂತ ಮತ್ತು ಅವ್ಯಯ ಈ ನಾಲ್ಕು ತರಹದ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ವಿಹಿತವಾದ ‘ಘ’ ಸಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು ತದನ್ತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ನಂತರ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆಮು(ಆಮ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದ್ರವ್ಯ ಪ್ರಕರ್ಷವಿದ್ದಾಗ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ ನಂತರ ಆ ಶಬ್ದವು “ತದ್ಧಿತಶ್ಚಾಸರ್ವವಿಭಕ್ತಿಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದ್ರವ್ಯ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಕಿನ್ತಮಾಮ್ (ಅತ್ಯಂತ ತುಚ್ಛವಾದ ವಸ್ತು)-ಇಲ್ಲಿ ಕಿಮ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಕೇವಲ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿರುವುದು. ಆದರೆ ‘ಏತೇಷಾಮ್’ ಅತಿಶಯನ ಆಡ್ಯಃ ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ ‘ಏತೇಷಾಮ್’ ಅತಿಶಯೇನ ಕಃ ಎಂದು ಅರ್ಥ ಹೇಳಲು ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಕಿಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ

ಅತಿಶಾಯನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಮಪ್ ಬರುವದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಈಗ 'ಕಿಮ್-ಪ್ರಕೃತಿಕ್' ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮು(ಆಮ್)ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ 'ಅ'ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಕಿನ್ತಮಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪ್ರಾಹ್ಲೇತಮಾಮ್ (ಪೂರ್ವಾಹ್ನ) 'ಅತಿಶಯತೇಪ್ರಾಹ್ಲೇ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಪ್ರಾಹ್ಲ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. "ಘಕಾಲತನೇಷುಕಾಲಮ್ಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಪ್ತಮಿಗೆ 'ಅಲುಕ್' ಬಂದಿದೆ. ಈಗ ಏದನ್ತ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇರುವುದರಿಂದ, ಅದರ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮು(ಆಮ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪ್ರಾಹ್ಲೇತಮಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪಚತಿತಮಾಮ್-'ಅತಿಶಯೇನ ಪಚತಿ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಿಜನ್ತವಾದ ಪಚತಿ ಶಬ್ದದ ನಂತರ "ತಿಜಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಈ ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪಚತಿತಮಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ ಉಚ್ಚಿಸ್ತಮಾಮ್-ಇಲ್ಲಿ 'ಆಶಂಸತಿ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. 'ಆಶಂಸನ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ' ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನು ಹೇಳುವದಕ್ಕಾಗಿ 'ಉಚ್ಚಿಸ್ತ' ಎಂಬ ಅವ್ಯಯದ ನಂತರ ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಆ ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಉಚ್ಚಿಸ್ತಮಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

'ಅದ್ರವ್ಯಪ್ರಕರ್ಷೇ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ "ಉಚ್ಚಿಸ್ತರಃತರುಃ ಉಚ್ಚಿಸ್ತಮಃ ತರುಃ" ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ 'ಘ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ತರುರೂಪ ಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚಿಸ್ತ-ಅತಿಶಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳ ನಂತರ ಆಮು(ಆಮ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಉಚ್ಚಿಸ್ತರಃ, ಉಚ್ಚಿಸ್ತಮಃ ಎಂದೇ ಇರುತ್ತವೆ.

(ತರಪ್ ಮತ್ತು ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1224-ದ್ವಿಪಚನವಿಭಕ್ಯೋಪಪದೇ ತರಣೀಯಸುನೌ(5.3.57)

ವೃತ್ತಿ-ದ್ವಯೋಃ ಏಕಸ್ಯ ಅತಿಶಯೇ ವಿಭಕ್ತವ್ಯೇ ಚ ಉಪಪದೇ ಸುಪ್-ತಿಜನ್ತಾತ್ ಎತೌ ಸ್ತಃ ಪೂರ್ವಯೋಃ ಅಪವಾದಃ| ಅಯಂ ಅನಯೋಃ ಅತಿಶಯೇನ ಲಘುರ್ಲಘುತರಃ| ಲಘೀಯಾನ್ ಉದೀಚ್ಯಾ ಪ್ರಾಚ್ಯೇಭ್ಯಃ ಪಟುತರಾಃ ಪಟೀಯಾಂಸಃ|

ಅ. ವ್ಯ.-"ಅತಿಶಾಯನೇ ತಮಬಿಷ್ಣುನೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅತಿಶಾಯನೇ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ -ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿದ್ದಾಗ ಅಂದರೆ-ಎರಡರಲ್ಲಿ ಒಂದರ ಅತಿಶಯವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿರುವಾಗ, ಅಂತಹ ವಸ್ತು ದ್ವಯವಾಚಕವಾದ ಉಪಪದವಿದ್ದಾಗ ವಿಭಕ್ತವ್ಯಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವ ಸುಬಂತ ತಿಜ್ಞತ್‌ಗಳಿಗಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ ತರಪ್ ಮತ್ತು ಈಯಸುನ್

ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವವು. ಇವು ತಮಪ್, ಇಷ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ದ್ವಿವಚನವಿಭಜ್ಯೋಪಪದೇ ಅಂದರೆ 'ಉಚ್ಯತೇ ಅಪೇಕ್ಷಾಃ' 'ವಚನಂ'-'ದ್ವಯೋಃ ಅರ್ಥಯೋಃ ವಚನಮ್' ದ್ವಿವಚನಮ್ ವಿಭಕ್ತಿಯಮ್' (ಬೇರೆಯಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದದ್ದು) 'ದ್ವಿವಚನಮ್ ಚ ವಿಭಜಂ ಚ ತಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ-ದ್ವಿವಚನಂ ವಿಭಾಜಂ'. -'ದ್ವಿವಚನಂ ವಿಭಾಜಂ ಚ ತದ್ ಉಪಪದಂ ಚ ದ್ವಿವಚನವಿಭಜ್ಯೋಪಪದಂ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಮಾಡಿದಾಗ ಈ ಅರ್ಥವು ಸಿಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಲಘುರ್ಲಘುತರಃ ಲಘೀಯಾನ್-ಇದು 'ದ್ವಿವಚನ ಉಪಪದಕ್ಕೆ' ಉದಾಹರಣೆ. ಅಯಂ ಅನಯೋಃ ಅತಿಶಯೇನ ಲಘುಃ-ಈ ಎರಡರಲ್ಲಿ (ಇದು ಬಹಳಷ್ಟು ಹಗುರವಾದದ್ದು) ಎಂಬುದು ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ವಸ್ತು ವಾಚಕವಾದ ಅನಯೋಃ ಎಂಬುದು ಉಪಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅತಿಶಯ ವಿಶಿಷ್ಟ ಸ್ವಾರ್ಥವೃತ್ತಿಯಾದ ಲಘುಪದಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ ತರ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಲಘುತರಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಈಯಸುನ್ (ಈಯಸ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಟೀಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಿ ಲೋಪವು ಬಂದು, 'ಲಘೀಯಾನ್' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಉದೀಚ್ಯಾಃ ಪ್ರಾಚ್ಯೇಭ್ಯಃ ಪಟುತರಾಃ ಪಟೀಯಾಂಸಃ-ಇವು ವಿಭಜ್ಯೋಪಪದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಭಜ್ಯವಾಚಕವಾದ ಪ್ರಾಚ್ಯೇಭ್ಯಃ ಎಂಬುದು ಉಪಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ವಿಭಾಗಪ್ರಯೋಜಕೀಭೂತ ಧರ್ಮವಾಚಕವಾದ ಪಟು ಶಬ್ದದ ನಂತರ ತರಪ್ ಮತ್ತು ಈಯಸುನ್ (ಈಯಸ್) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದು ಪಟುತರಾಃ, ಪಟೀಯಾಂಸಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಶ್ರ-ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1225.-ಪ್ರಶಸ್ತಸ್ಯ ಶ್ರಃ(5.3.60)

ವೃತ್ತಿ -ಅಸ್ಯ ಶ್ರಃ ಆದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ ಅಜಾದ್ಯೋಃ ಪರತಃ ।

ಅ. ವ್ಯ.-“ಅಜಾದಿ ಗುಣವಚನಾದೇವ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಜಾದಿ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಸಪ್ರಮುಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣಾಮಗೊಳಿಸಿ ಅನುವೃತ್ತಿಮಾಡಲಾಗಿದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ” ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ -ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು (ಇಷ್ಯನ್ ಮತ್ತು ಈಯಸುನ್) ಪರವಾದಾಗ, ಪ್ರಶಸ್ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಶ್ರ' ಆದೇಶವು ಬರುವುದು. 'ಅಯಮೇಷಾಮ್ ಅತಿಶಯೇನ ಪ್ರಶಸ್ತಃ' ಮತ್ತು 'ಅಯಂ ಅನಯೋಃ ಅತಿಶಯೇನ ಪ್ರಶಸ್ತಃ' ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪ್ರಶಸ್ತ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಇಷ್ಯನ್ ಮತ್ತು ಈಯಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ ನಂತರ

ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ (ಪ್ರಶಸ್ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ) 'ಶ್ರ' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಶ್ರ+ಇಷ್ಯ ಮತ್ತು ಶ್ರ+ಈಯಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಟೀಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ 'ಟಿ' ಲೋಪಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ.

(ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1226.-ಪ್ರಕೃತ್ಯೈಕಾಜ್ಞಾ(6.4.163)

ವೃತ್ತಿ -ಇಷ್ಟಾದಿಷು ಏಕಾಜ್ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಸ್ಯಾತ್ ಶ್ರೇಷ್ಠಃ ಶ್ರೇಯಾನ್|

ಪ. ಭೇ -ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಏಕಾಜ್ |

ಅ. ವೃ-“ತುರಿಷ್ಠೇಮಯಸ್ಸು” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಇಷ್ಟೇಮಯಸ್ಸು’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಅಂಗಸ್ಯ” ಮತ್ತು “ಭಸ್ಯ” ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ -ಇಷ್ಟನ್, ಈಯಸುನ್ ಮತ್ತು ಇಮನಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗ ಏಕಾಜ್ವಾದ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಟಿ’ ಲೋಪವು ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠಃ, ಶ್ರೇಯಾನ್ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

(ಋ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1227.-ಋ ಷಿ(5.3.61)

ವೃತ್ತಿ -ಪ್ರಶಸ್ಯ ಜ್ಯ-ಆದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ ಇಷ್ಟೇಯಸೋಃ| ಜ್ಯೇಷ್ಠಃ|

ಅ. ವೃ-“ಪ್ರಶಸ್ಯ ಶ್ರಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಶಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು “ಅಜಾದೀ ಗುಣವಚನಾದೇವ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಜಾದಿ ಎಂಬ ಪದವು ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣಾಮಗೊಳಿಸಿ ಅನುವೃತ್ತಿಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ -ಅಜಾದಿಯಾದ (ಇಷ್ಟನ್, ಈಯಸುನ್ ಮತ್ತು ಇಮನಿಜ್) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಒಂದೇ ‘ಅಜ್’ ವುಳ್ಳ ‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞಕ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಜ್ಯೇಷ್ಠಃ (ಅಯಂ ಏಷಾಂ ಅತಿಶಯೇನ ಪ್ರಶಸ್ಯಃ)-ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಸ್ಯ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಇಷ್ಟನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ‘ಜ್ಯ’ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬಂದು ನಂತರ ಗುಣವು ಬಂದು ಜ್ಯೇಷ್ಠಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಅಯಮ್’ ಅನಯೋಃ ಅತಿಶಯೇನ ಪ್ರಶಸ್ಯಃ-ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಸ್ಯ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಈಯಸುನ್ (ಈಯಸ್) ಬಂದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಜ್ಯ’ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಜ್ಯ+ಈಯಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ-

(ಆತ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1228.-ಞ್ಯಾದಾದೀಯಸಃ(6.4.160)

ವೃತ್ತಿ -ಆದೇಃ ಪರಸ್ಯ | ಞ್ಯಾಯಾನ್|

ಪ. ಭೇ -ಞ್ಯಾತ್, ಆತ್, ಈಯಸಃ|

ಅರ್ಥ -‘ಜ್ಯ’ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಬರುವ ಈಯಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ‘ಈ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಆ’ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಜ್ಯಾಯಾನ್-(ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪ್ರಶಂನೀಯನು)-“ಆದೇಃಪರಸ್ಯ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ ಆದೇಶವು ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಈಯಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯವಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಜ್ಯ+ಆಯಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸರ್ವಣ ದೀರ್ಘ ಸಂಧಿಯಿಂದ ಜ್ಯಾಯಾನ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅನೇಕ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1229.-ಬಹೋರ್ಲೋಪೋ ಭೂ ಚ ಬಹೋಃ(6.4.158)

ವೃತ್ತಿ -ಬಹೋಃ ಪಂಯೋಃ ಇಮೇಯಸಃಲೋಪಃ ಸ್ಯಾತ್| ಬಹೋಶ್ಚ ಭೂಃ ಆದೇಶಃ| ಭೂಮಾ| ಭೂಯಾನ್|

ಪ. ಭೇ -ಬಹೋಃ, ಲೋಪಃ, ಭೂ, ಚ, ಬಹೋಃ|

ಅ. ವೃ-“ತುರಿಷ್ಟೇಮೇಯಸ್ಸು” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಮೇಯಸೋಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ -‘ಬಹು’ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಇಮನಿಚ್ ಮತ್ತು ಈಯಸುನ್ (ಈಯಸ್) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದು. ‘ಬಹು’ ಗೆ ‘ಭೂ’ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾ-ಭೂಮಾ, ಭೂಯಾನ್-(ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತ ದೊಡ್ಡವನು) ‘ಬಹೋಃ ಭಾವಃ’ ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ‘ಬಹು’ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ‘ವೃಧಾದಿಭ್ಯ ಇಮನಿಚ್’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಇಮನಿಚ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಮನಿಚ್-ಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಲೋಪವು “ಆದೇಃ ಪರಸ್ಯ” ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಆದ್ಯ ವರ್ಣವಾದ ‘ಇ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುಮನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ‘ಬಹು’ಗೆ ‘ಭೂ’ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಭೂಮನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಇದನ್ನು ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದಾಗ ಭೂಮಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭೂಯಾನ್-ಬಹು ಶಬ್ದದ ನಂತರ ‘ಅಯಂ ಅನಯೋಃ ಅತಿಶಯೇನ ಬಹುಃ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈಯಸುನ್ (ಈಯಸ್)ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಈ’ ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ, ಹಿಂದಿನಂತೆ ‘ಬಹು’ ಗೆ ‘ಭೂ’ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಭೂಯಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅನೇಕ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1230.-ಇಷ್ಯಸ್ಯ ಯಿಟ್ ಚ(6.4.159)

ವೃತ್ತಿ -ಬಹೋಃ ಪರಸ್ಯ ಇಷ್ಯಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾತ್ ಯಿಡಾಗಮಶ್ಚ ಭೂಯಿಷ್ಯಃ|

ಅ. ವೃ-“ಬಹೋರ್ಲೋಪೋ ಭೂ ಚ ಬಹೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ -‘ಬಹು’ ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಇಷ್ಯನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಹಾಗೆಯೇ ಇಷ್ಟನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಿಟ್ ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ, ಅದರ ಜೊತೆಗೆ 'ಬಹು' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಭೂ' ಆದೇಶವು ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಭೂಯಿಷ್ಯಃ (ಅಯಂ ಏಷಾಂ ಅತಿಶಯೇನ ಬಹುಃ) ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ 'ಬಹು' ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ಇಷ್ಟನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಧಿಸಲಾದ ಲೋಪವು "ಆದೇಃ ಪರಸ್ಯ" ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ವಕ್ಷರವಾದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಬಹು' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಭೂ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಭೂ+ಷ್ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಯಿಟ್' ಆಗಮವು 'ಷ್ಯ' ಗೆ ಆದ್ಯವಯವಾಗಿ ಬಂದು, ಭೂಯಿಷ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(“ಲುಕ್”(ಲೋಪವನ್ನು) ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1231.-ವಿನ್ಯತೋರ್ಲುಕ್(5.3.65)

ವೃತ್ತಿ-ವಿನಃ ಮತುಪಶ್ಚ ಲುಕ್ ಸ್ಯಾತ್ ಇಷ್ಯ-ಈಯಸೋಃ| ಅತಿಶಯೇನ ಸ್ತ್ರೀ-ಸ್ವಜಿಷ್ಯಃ| ಸ್ವಜೀಯಾನ್|ಅತಿಶಯೇನ ತ್ವಗ್ವಾನ್-ತ್ವಜಿಷ್ಯಃ| ತ್ವಜೀಯಾನ್|

ಪ. ಭೇ -ವಿನ್ಯತೋಃ, ಲುಕ್|

ಅ. ವೃ.-“ಅಜಾದೀ ಗುಣವಚನಾದೇವ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಜಾದಿ ಎಂಬ ಪದವು ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣಾಮಗೊಳಿಸಿ ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ -ಅಜಾದಿ (ಇಷ್ಟನ್ ಮತ್ತು ಈಯಸುನ್) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗ 'ವಿನ' ಮತ್ತು 'ಮತುಪ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಸ್ವಜಿಷ್ಯ-(ಅಯಂ ಏಷಾಂ ಅತಿಶಯೇನ ಸ್ತ್ರೀ) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಸ್ವಜ್' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಮತ್ಸರ್ಥದಲ್ಲಿ "ಅಸ್-ಮಾಯಾ-ಮೇಧಾ-ಸ್ವಜೋವಿನಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಿನ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದ ಮೇಲೆ "ಜೋಃ ಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವವು ಬಂದು ಸ್ತ್ರೀನ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಇಷ್ಟನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿನ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ, ವಿನ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದಾಗ, ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು "ಸ್ವಾದಿಷ್ಟಸರ್ವನಾಮಸ್ಯಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದ ಪದತ್ವವು ಲೋಪವಾಗೋಣದರಿಂದ "ನಿಮಿತ್ತಾಪಾಯೇ ನೈಮಿತ್ತಕಸ್ಯಾಪಿ ಅಪ್ಯಾಯಃ" ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ಕುತ್ವವು ಹೋಗಿ ಸ್ವಜ್ ಎಂದು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸ್ವಜ್+ಇಷ್ಯ= ಸ್ವಜಿಷ್ಯ ಎಂದಾಗಿ ಸ್ವಜಿಷ್ಯಃ ಎಂದು ಸುಬಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ವಿನ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲೋಪವಾಗಿ ಸ್ವಜೀಯಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅಯಂ ಅನಯೋಃ ಅತಿಶಯೇನ ಸ್ತ್ರೀ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ.

ಉದಾ-ತ್ವಜಿಷ್ಯಃ| ತ್ವಜೀಯಾನ್ (ಅಯಂ ಏಷಾಂ ಅತಿಶಯೇನ ತ್ವಗ್ವಾನ್) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ತ್ವಗ್ವತ್-ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ಇಷ್ಟನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು

ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಮತುಪ್ ಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದರ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ತನ್ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಕುತ್ಸವು ಹೋಗಿ ತ್ವಚಿಷ್ಠಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ತ್ವಚೀಯಾನ್-(ಅಯಂ ಅನಯೋಃ ಅತಿಶಯೇನ ತ್ವಜ್ಞಾನ್) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತ್ವಗ್-ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದಾಗ, ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ತ್ವಚೀಯಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಕಲ್ಪಪ್-ದೇಶ್ಯ-ದೇಶೀಯರ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1232.-ಈಷದಸಮಾಪ್ತೌ ಕಲ್ಪಜ್ಞೇಶ್ಯದೇಶೀಯರಃ(5.3.67)

ವೃತ್ತಿ-ಈಷದೂನೋ ವಿದ್ವಾನ್-ವಿದ್ವತ್ಕಲ್ಪಃ ವಿದ್ವದ್ದೇಶ್ಯಃ ವಿದ್ವದ್ದೇಶೀಯಃ ಪಚತಿ ಕಲ್ಪಮ್ |

ಅ. ವೃ. -ತಿಜ್ಞಶ್ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಇಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ ಮತ್ತು ಜ್ಯಾಪ್ಪಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಈಷದಸಮಾಪ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಸುಬಂತ್ ತಿಜ್ಞನೃತಗಳ ನಂತರ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಪಪ್, ದೇಶ್ಯ, ಮತ್ತು ದೇಶೀಯರ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. (ಈಷದಸಮಾಪ್ತಿ ಎಂದರೆ ಸಲ್ಪ ಕಡಿಮೆಯಾದ ಎಂದರ್ಥ.)

ಉದಾ-ವಿದ್ವತ್ಕಲ್ಪಃ (ಈಷದೂನಃ ವಿದ್ವಾನ್)-ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿದ್ವತ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಕಲ್ಪಪ್(ಕಲ್ಪ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ವಿದ್ವತ್ಕಲ್ಪಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿದ್ವದ್ದೇಶ್ಯಃ, ವಿದ್ವದ್ದೇಶೀಯಃ-(ಸ್ವಲ್ಪ ಕಡಿಮೆಯಾದ ಪಂಡಿತನು) ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ದೇಶ್ಯ ಮತ್ತು ದೇಶೀಯರ್ (ದೇಶೀಯ) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ವಿದ್ವದ್ದೇಶ್ಯಃ ಮತ್ತು ವಿದ್ವದ್ದೇಶೀಯಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಪಚತಿ ಕಲ್ಪಮ್ -“ತಿಜ್ಞಶ್ಚ” ಎಂಬ ಅನುವೃತ್ತವಾದ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ ಕೂಡಾ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ಈಷದಸಮಾಪ್ತೌ ಪಚತಿ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಪಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪಚತಿ ಕಲ್ಪಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಬಹುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1233.-ವಿಭಾಷಾ ಸುಪೋ ಬಹುಚ್ ಪುರಸ್ತಾತ್(5.3.68)

ವೃತ್ತಿ-ಈಷದಸಮಾಪ್ತವಿಶಿಷ್ಟೇ ಅರ್ಥೇ ಸುಬನ್ತಾತ್ ಬಹುಚ್-ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಸ ಚ ಪ್ರಾಗ್ರೇವ ನ ತು ಪರತಃ ಈಷದೂನಃ ಪಟುರ್ಬಹುಪಟುಃ ಪಟುಕಲ್ಪಃ ಸುಪಃ ಕಿಮ್?-ಜಯತಿ ಕಲ್ಪಮ್ |

ಪ. ಭೇ -ವಿಭಾಷಾ, ಸುಪಃ,ಬಹುಚ್,ಪುರಸ್ತಾತ್, ತು |

ಅ. ವೃ. -“ಈಷದಸಮಾಪ್ತೌ ಕಲ್ಪಜ್ಞೇಶ್ಯದೇಶೀಯರಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈಷದಸಮಾಪ್ತೌ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ” ಎಂಬುದು

ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ -ಸಮಾಪ್ತಿಯಾಗಲು ಸಲ್ಪವೇ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಸುಬಂತ್ಯಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬಹುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು. ಇದು ಪರದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಪೂರ್ವದಲ್ಲೇ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಬಹುಪಟುಃ (ಈಷದೂನಃ ಪಟುಃ) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮೈಕ ವಚನಾಂತವಾದ ಪಟು ಶಬ್ದಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಹುಚ್(ಬಹು) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು. ಬಹುಪಟು+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದು ತದ್ಧಿತವಾಗಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ “ಕೃತ್ವದ್ಧಿತಸಮಾಸಾಶ್ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದದಿದ್ದರೂ “ಅರ್ಥವದಧಾತುರಪ್ರತ್ಯಯಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕತ್ವವು ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಪಟು+ಸು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿದ್ದರೂ, ಬಹುಪಟು+ಸು ಎಂಬುದು ಸಮುದಾಯವಾಗಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪ್ರತ್ಯಯಃ ಎಂಬ ನಿಷೇಧವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುತ್ತದೆ. ‘ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣೇ ಯಸ್ಮಾತ್ ಸ ವಿಹಿತಃ ತದಾದೇರೇವ ಗ್ರಹಣಮ್’ ಅಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವಾಗ ಅದು ಯಾವದರ ಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾಗಿದೇಯೋ ಅದರಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದನ್ನೇ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವೆಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಪಟು ಶಬ್ದದ ನಂತರವೇ ‘ಸು’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ, ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವೆಂದರೆ ಪಟು+ಸು ಎಂಬುದೇ ಆಗುವುದು. ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ ನಂತರ ಬಹುಪಟು+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲ್ಲ, ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಬಹುಪಟು+ಸು ಎಂಬುದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸುಪ್-ಲೋಪವು ಬಂದಿದೆ. ಆಗ ಬಹುಪಟು ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ‘ಸು’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಬಹುಪಟುಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪಟುಕಲ್ಪಃ ಬಹುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಪಪ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದು, ಪಟುಕಲ್ಪಃ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಜಯತಿಕಲ್ಪಮ್-ಸುಬಂತ್ಯದ ನಂತರವೇ ಬಹುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಯಜತಿ ಎಂಬ ತಿಜಂತದ ನಂತರ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಲ್ಪಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಜಯತಿಕಲ್ಪಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ ಆಗ ಬಹುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

(ಈ ಎಂಬುದನ್ನು ಅಧಿಕಾರವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1234.-ಪ್ರಾಗ್ರಿವಾತ್ ಈಃ(5.3.70)

ವೃತ್ತಿ -ಇವೇ ಪ್ರತಿಕೃತೌ ಇತ್ಯತಃ ಪ್ರಾಕ್‌ಕಾಧಿಕಾರಃ|

ಪ. ಭೇ -ಪ್ರಾಕ್, ಇವಾತ್, ಈಃ |

ಅ. ವ್ಯ. -ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ -“ಇವೇ ಪ್ರತಿಕ್ಯತೌ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ ‘ಕ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

(ಅಕಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1235.-ಅವ್ಯಯಸರ್ವನಾಮ್ನಾಮಕಚ್ ಪ್ರಾಕ್ ಟೀಃ(5.3.71)

ವೃತ್ತಿ -ಕಾಪವಾದಃ! ತಿಜಶ್ಚ ಇತ್ಯನುವರ್ತತೇ!

ವಾ|| ಓಕಾರ-ಸಕಾರ-ಭಕಾರಾದೌ ಸುಪಿ ಸರ್ವನಾಮ್ನಾಷ್ಟೇಃ ಪ್ರಾಗ್ ಅಕಚ್! ಅನ್ಯತ್ರ ಸುಬನ್ತಸ್ಯ ಟೀಃ ಪ್ರಾಗ್ ಅಕಚ್!

ಪ. ಛೇ -ಅವ್ಯಯಸರ್ವನಾಮ್ನಾಮ್, ಅಕಚ್, ಪ್ರಾಕ್, ಟೀಃ |

ಅ. ವ್ಯ. -“ಪ್ರಾಗ್ವೀವಾತ್ ಕಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಗ್ವೀವಾತ್ ಪದವು, “ತಿಜಶ್ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ತದ್ವಿಠಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ -ಅವ್ಯಯಗಳ ಮತ್ತು ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದಗಳ ಟಿ-ಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಕಚ್ (ಅಕ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.ಈ ಅಕಚ್(ಅಕ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕ-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ. ತಿಜಶ್ಚ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗೋಣದರಿಂದ ತಿಜಂತಗಳ ಟಿ-ಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕೂಡಾ ಅಕಚ್ (ಅಕ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು ಎಂದರ್ಥ.ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಯ ಮತ್ತು ಸರ್ವನಾಮಾದಿಗಳ ಟಿ-ಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಕಚ್(ಅಕ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದೆಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವಾಗ, ವರರುಚಿಯವರು ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ನಿಯಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾರೆ.

ವಾ|| ಓಕಾರ-ಸಕಾರ-ಭಕಾರಾದೌ ಸುಪಿ ಸರ್ವನಾಮ್ನಾಷ್ಟೇಃ ಪ್ರಾಗ್ ಅಕಚ್! ಅನ್ಯತ್ರ ಸುಬನ್ತಸ್ಯ ಟೀಃ ಪ್ರಾಗ್ ಅಕಚ್ |

ಅರ್ಥ-‘ಓ’ ಕಾರ ‘ಸ’ ಕಾರ ಮತ್ತು ‘ಭ’ ಕಾರಾದಿಯಾದ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದದ ಟಿ-ಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಕಚ್(ಅಕ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು. ತದ್ ಭಿನ್ನವಾದ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ ಸುಬಂತವಾದ ಸರ್ವನಾಮದ ಟಿ-ಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಕಚ್ (ಅಕ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಈ ವಾರ್ತಿಕವು ಯುಷ್ಮದ್-ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದು ಎಂದು ಇತರ ಸರ್ವನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಟಿ-ಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲೇ ಅಕಚ್ ಬರುವುದೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು.

(ಕ ಮತ್ತು ಅಕಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1236.-ಅಜ್ಞಾತೇಃ(5.3.73)

ವೃತ್ತಿ -ಕಸ್ಯ ಅಯಂ ಅಶ್ವಃ ಅಶ್ವಕಃ ಉಚ್ಚಕೈಃ ನೀಚಕೈಃ ಸರ್ವಕೇಃ ಯುವಕಯೋಃ

ಅವಕಯೋಃ| ಯುಷ್ಮಕಾಸು| ಅಸ್ಮಕಾಸು| ಯುಷ್ಮಕಾಭಿಃ| ಅಸ್ಮಕಾಭಿಃತ್ವಯಕಾಮಯಕಾ|

ಅ.ವ್ಯ.-“ಪ್ರಾಗಿವಾತ್ ಕಃ” ಮತ್ತು “ಅವ್ಯಯಸರ್ವನಾಮ್ನಾಮಕಚ್ ಪ್ರಾಕ್ ಟೀಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. “ತಿಜಶ್ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆರ್ಥ -ಅಜ್ಞಾತ ವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವರ್ತಮಾನ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ನಂತರ ಅಥವಾ ತಿಜ್ಞತದ ನಂತರ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಕ’ ಮತ್ತು ಅಕಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವವು. ಅವ್ಯಯ, ಸರ್ವನಾಮ, ತಿಜಂತಗಳ ಟಿ-ಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಕಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾ-ಅಶ್ವಕಃ (ಅಜ್ಞಾತಃ ಆಶ್ವಃ) ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ‘ಯಾರ ಕುದುರೆ ಇದು’ ಎಂದು ತಿಳಿಯದಿದ್ದಾಗ (ಕಸ್ಯ ಅಯಂ ಅಶ್ವಃ) ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ‘ಕ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಅಶ್ವಕಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಉಚ್ಚಕ್ಯಃ, ನೀಚ್ಚಕ್ಯಃ, ಈ ಅವ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಿ-ಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಕಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಸರ್ವಕೇ-ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸರ್ವ+ಜಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸರ್ವ ಶಬ್ದದ ಟಿ-ಗೆ ಅಕಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಸರ್ವ+ಅಕ+ಜಸ್=ಸರ್ವಕಜಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದ ಮೇಲೆ, ‘ಜಸ್’ಗೆ ‘ಶೀ’ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಸರ್ವಕೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕಗಳ ಉದಾಹರಣೆಗಳು-ಯುವಕಯೋಃ, ಅವಕಯೋಃ-ಯುಷ್ಮದ್ ಮತ್ತು ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಓಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಹಿಂದಿನ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಟಿ-ಯಾಗಿರುವ ‘ಅದ್’ ಶಬ್ದದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಕಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಯುಷ್ಮ+ಅಕ+ಅದ್+ಓಸ್ ಎಂದು ಮತ್ತು ಅಸ್ಮ+ಅಕ+ಅದ್+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮ್-ವರೆಗಿನ ಭಾಗಕ್ಕೆ “ಯುವಾವೌದ್ವಿವಚನೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಯುವ’ ಮತ್ತು ‘ಅವ’ ಆದೇಶಗಳು ಬಂದು ಯುವ+ಅಕದ್+ಓಸ್ ಎಂದು ಅವ+ಅಕದ್+ಓಸ್ ಎಂದು “ಅತೋಗುಣೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪವು ಬಂದು “ಯೋಽಚಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ದ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಯ’ ಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದು, ಯುವಕಯೋಃ, ಅವಕಯೋಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಯುಷ್ಮಕಾಸು, ಅಸ್ಮಕಾಸು-‘ಸ’ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ‘ಸು’ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಯುಷ್ಮದ್ ಮತ್ತು ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಟಿ-ಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಅಕಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ‘ಯುಷ್ಮಕದಸು’ ಮತ್ತು ‘ಅಸ್ಮದಕದಸು’ ಎಂದಿದ್ದಾಗ “ಯುಷ್ಮದಸ್ಯದೋರನಾದೇಶೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್-ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಅ’ ಕಾರವು ಬಂದು ಯುಷ್ಮಕಾಸು, ಅಸ್ಮಕಾಸು ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಯುಷ್ಮಕಾಭಿಃ-ಅಸ್ಮಕಾಭಿಃ-‘ಭ’ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಭಿಸ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಯುಷ್ಮದ್, ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಟಿ-ಗೆ ಮುಂದೆ ಅಕಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ‘ದ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಅ’ ಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದು ಯುಷ್ಮಕಾಭಿಃ ಅಸ್ಮಕಾಭಿಃ

ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ತ್ವಯಕಾ, ಮಯಕಾ-ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ್ವಯಾ ಮತ್ತು ಮಯಾ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಆದ ಮೇಲೆ, ಅವುಗಳ ಟಿ-ಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಕಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ತ್ವಯಕಾ, ಮಯಕಾ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಸೂಚನೆ-ಟಾ(ಆ) ಎಂಬ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನದ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಓ' ಕಾರ, 'ಸ' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಭ' ಕಾರಗಳಾಗಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ, ಅಕಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಟಿ-ಗಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬಾರದೆ ಸುಬಂತವಾದ ತ್ವಯಾ ಮತ್ತು ಮಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಟಿ-ಗೆ ಬಂದಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ 'ಟಿ' ಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದ್ದರೆ ಅನಿಷ್ಟ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತಿದ್ದವು.

(ಕ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1237.-ಕುತ್ಸಿತಃ(5.3.74)

ವೃತ್ತಿ -ಕುತ್ಸಿತಃ ಅಶ್ವಃ-ಅಶ್ವಕಃ

ಅ. ವೃ. -'ಕಃ' ಮತ್ತು 'ಅಕಚ್' ಈ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಅಧಿಕೃತವಾಗಿವೆ. "ತಿಜಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಜ್ಯಾಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಮತ್ತು ತದ್ಗಿತಾಃ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ -ನಿಂದಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಅಥವಾ ತಿಜಂತದ ನಂತರ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಕ' ಮತ್ತು 'ಅಕಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಅಶ್ವಕಃ-ನಿಂದ್ಯವಾದ ಕುದುರೆ-'ಕುತ್ಸಿತಃ ಅಶ್ವಃ' ಎಂಬುದು ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಅಶ್ವ+ಸು ದ ನಂತರ ಕುತ್ಸಿತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಕ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು 'ಸು' ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕತ್ವವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳದಿರುವ ಆ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸು(ಸ್) ಸೇರಿಸಿದ ಮೇಲೆ, ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಅಶ್ವಕಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

(ಡತರಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1238.-ಕಿಂಯತ್ರದೋರ್ನಿರ್ಧಾರಣೇ ದ್ವಯೋರೇಕಸ್ಯ ಡತರಚ್(5.3.92)

ವೃತ್ತಿ -ಅನಿಯೋಃ ಕತರಃ ವೈಷ್ಣವಃ ಯತರಃ ತತರಃ

ಪ. ಛೇ -ಕಿಂಯತ್ತದಃ, ನಿರ್ಧಾರಣೇ, ದ್ವಯೋಃ, ಏಕಸ್ಯ, ಡತರಚ್

ಅರ್ಥ -'ಎರಡರಲ್ಲಿ ಒಂದನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿದಾಗ' ಕಿಮ್, ಯತ್, ತತ್ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಡತರಚ್ (ಅತರ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಅನಿಯೋಃ ಕತರಃ ವೈಷ್ಣವಃ-'ಇವರಿಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಯಾರು ವೈಷ್ಣವನು' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಿಮ್+ಸುವಿ ನ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡತರಚ್ (ಅತರ) ಪ್ರತ್ಯಯವು

ಬಂದು, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಕಿಮ್ ನಲ್ಲಿರುವ ಇಮ್-ಗೆ ಟಿ ಲೋಪ ಬಂದು ಕ್+ಅತರ=ಕತರ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ಇದಕ್ಕೆ 'ಸು' ಸೇರಿಸಿದಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಕತರ: ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಯತರ:, ತತರ:-ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ 'ಅನಯೋ: ಯ: ' ಮತ್ತು 'ಅನಯೋ: ಸ:' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಯತ್' ಮತ್ತು 'ತತ್' ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಡತರಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ನಂತರ ಟಿ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಯತರ: ಮತ್ತು ತತರ: ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಮಹಾವಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಡತರಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಯ: ಮತ್ತು ಸ: ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಸೂತ್ರ-1299.-ವಾ ಐಹೂನಾಂ ಜಾತಿಪರಿಪ್ರಶ್ನೇ ಡತಮಜ್ಞಾ (5.3.93)

ವೃತ್ತಿ -ಬಹೂನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಏಕಸ್ಯ ನಿರ್ಧಾರಣೇ ಡತಮಜ್ಞಾ ಸ್ಯಾತ್|
'ಜಾತಿಪರಿಪ್ರಶ್ನೇ'

ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾತಮ್ ಆಕರೇ|ಕತಮ: ಭವತಾಂ ಕಠ:| ಯತಮ:| ತತಮ:| ವಾ ಗ್ರಹಣಂ ಅಕಜರ್ಥಮ್| ಯಕ:| ಸಕ:

|| ಇತಿ ಪ್ರಾಗ್ವೀಯ (58)ಪ್ರಕರಣಮ್||

ಅರ್ಥ -ಜಾತಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಮಾಡಿದ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಹಲವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಎಂಬುದನ್ನು ನಿರ್ಧಾರಮಾಡುವಾಗ ಕಿಮ್, ಯದ್ ಮತ್ತು ತದ್ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಡತಮಜ್ಞ್ (ಅತಮ)ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ-ಭಾಷ್ಯಕಾರರು 'ಜಾತಿಪರಿಪ್ರಶ್ನೇ' ಎಂಬ ಪದವು ಬೇಕಾಗಿಲ್ಲವೆಂದು ನೀರ್ಜೇಧಮಾಡಿರುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಜಾತಿ ಪರಿಪ್ರಶ್ನೇ' ಇಲ್ಲದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲೂ ಡತಮಜ್ಞ್ (ಅತಮ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಕತಮ: ಭವತಾಂ ಕಠ:- (ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ಯಾರು ಕಠ ಶಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದವನು)- ಕಠ ಶಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ ಎಲ್ಲರನ್ನು ಒಂದು ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದವರಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ, ಇಲ್ಲಿ ಜಾತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪ್ರಶ್ನೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಿಮ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಡತಮಜ್ಞ್ (ಅತಮ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಕತಮ: ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತದ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಡತಮಜ್ಞ್ (ಅತಮ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ತತಮ: ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ವಾ' ಶಬ್ದದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಡತಮಜ್ಞ್(ಅತಮ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಕಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಯಕ:, ಸಕ: ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

|| ಇತಿ ಪ್ರಾಗ್ವೀಯ ಪ್ರಕರಣಮ್||

ಪ್ರಾಗ್ವೀಯ (58) ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಪ್ರಕರಣ-59: ಸ್ವಾರ್ಥಿಕಾಃ

(ಸೂ. ಸಂ 1240-1249)

(ಕನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1240.-ಇವೇ ಪ್ರತಿಕ್ಯತೌ(5.3.96)

ವೃತ್ತಿ -ಕನ್ ಸ್ಯಾತ್ ಅಶ್ವ ಇವ ಪ್ರತಿಕ್ಯತಿಃ ಅಶ್ವಕಃ|

ವಾ|| ಸರ್ವಪ್ರಾತಿಪದಿಕೇಭ್ಯಃ ಸ್ವಾರ್ಥೇ ಕನ್ ಅಶ್ವಕಃ|

ಅ. ವ್ಯ.-“ಅವಕ್ಷೇಪಣೇ ಕನ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕನ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, “ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್, ತದ್ಧಿತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ -ಪ್ರತಿಕ್ಯತಿ ಮತ್ತು ಸಾದೃಶ್ಯ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಕನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.-ಯಾವಾಗ ಆಪ್ರಕ್ಯತಿ ಅಥವಾ ಚಿತ್ರ ಉಪಮೇಯವಾಗಿರುತ್ತದೋ ಆಗ ಮಾತ್ರ ಈ ಕನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.(ಕನ್-ನಲ್ಲಿ ‘ಕ’ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.)

ಉದಾ-ಅಶ್ವಕಃ-(ಕುದುರೆಯ ಪ್ರತಿಮೆ) ‘ಅಶ್ವ ಇವ ಅಶ್ವಕಃ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅಶ್ವ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ‘ಕುದುರೆಯಂತೆ ಉಳ್ಳ ಪ್ರತಿಮೆ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಪಮೇಯ ವಾಚಕವಾಗಿದೆ.

ವಾ|| ಸರ್ವಪ್ರಾತಿಪದಿಕೇಭ್ಯಃ ಸ್ವಾರ್ಥೇ ಕನ್ |

ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ನಂತರ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಾದರೆ ಸ್ವಾರ್ಥಿಕ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದರಲ್ಲಿ ಒಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವಿದೆ. ಯಾವ ವಿಶೇಷಾರ್ಥ ವಿವಕ್ಷೆ ಇಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ, ಬರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸ್ವಾರ್ಥಿಕ ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಮನುಷ್ಯನು ಪ್ರಕ್ಯತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ವಿಶೇಷ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆದು ಶಬ್ದ ಉಚ್ಚಾರಣೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಉಚ್ಚಾರಣ-ಸೌಕರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ. ವಿಶೇಷಾರ್ಥವಿದ್ದಾಗಲೂ ಕನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1241-ತತ್ಪ್ರತ್ಯಯವಚನೇ ಮಯಟ್ (5.4.21)

ವೃತ್ತಿ-ಪ್ರಾಚುರ್ಯೇಣ ಪ್ರಸ್ತುತಂ-ಪ್ರಕೃತಂ, ತಸ್ಯ ವಚನಂ ಪ್ರತಿಪಾದನಮ್| ಭಾವೇ ಅಧಿಕರಣೇ ವಾ ಲ್ಯುಟ್| ಆದ್ಯೇ ಪ್ರಕೃತಮನ್ಯಮ್-ಅನ್ಯಮಯಮ್

ಅಪೂಪಮಯಮ್ | ದ್ವಿತೀಯೇ ತು ಅನ್ನಮಯೋ ಯಜ್ಞಃ | ಅಪೂಪಮಯಂ-ಪರ್ವ |

ಅ. ವೃ. -ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್, ತದ್ವಿತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ -ತತ್ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತ್ಯನ್ವವಾಗಿದೆ. 'ವಚನಂ' ಎಂದರೆ ಹೇಳುವುದು ಎಂದರ್ಥ. 'ಪ್ರಕೃತ' ಎಂದರೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪ್ರಸುತವಾದದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರಾಚುರ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಅನ್ನಮಯಮ್ -(ಬಹಳ ಹೆಚ್ಚಾದ) 'ಪ್ರಚುರವಾದ ಅನ್ನ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತ 'ಅನ್ನ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಅನ್ನಮಯಮ್ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇದು ಸ್ವಾರ್ಥಿಕ ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಮುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಅನ್ನ ಶಬ್ದವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ಪ್ರಚುರಮ್ ಅಪೂಪಂ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಪೂಪಮಯಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-ಅನ್ನಮಯೋ ಯಜ್ಞಃ-'ಪ್ರಚುರವಾದ ಅನ್ನದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು' ಎಂಬ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಅನ್ನ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಮಯಟ್ (ಮಯ) ಬಂದು ಅನ್ನಮಯಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇದು ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ವಿಶೇಷ್ಯದ ಲಿಂಗವೇ ಬಂದು 'ಅನ್ನಮಯೋ ಯಜ್ಞಃ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

(ಅನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1242.-ಪ್ರಜ್ಞಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ (5.4.38)

ವೃತ್ತಿ -ಅಣ್ ಸ್ಯಾತ್ | ಪ್ರಜ್ಞ ಏವ ಪ್ರಾಜ್ಞಃ | ಪ್ರಾಜ್ಞೇ ಸ್ತ್ರೀ ದೈವತಃ | ಬಾನ್ಧವಃ |

ಪ. ಭೇ -ಪ್ರಜ್ಞಾದಿಭ್ಯಃ, ಚ |

ಅ. ವೃ. -"ತದ್ಯುಕ್ತಾತ್ ಕರ್ಮಣೋಽಣ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್, ತದ್ವಿತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ-'ಪ್ರಜ್ಞಾ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪ್ರಾಜ್ಞಃ-(ಬುದ್ಧಿವಂತ) 'ಪ್ರಜ್ಞ ಏವ ಪ್ರಾಜ್ಞಃ' ಎಂದು ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪ್ರಜ್ಞ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಅಣ್(ಅ) ಬಂದು, ಪ್ರಜ್ಞ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು 'ಜ್ಞ'ದಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಪ್ರಾಜ್ಞ ಎಂದಾಗಿ ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾಜ್ಞಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪ್ರಾಜ್ಞಃ ಸ್ತ್ರೀ-“ಟಿಡ್‌ಥಾಣಜ್...” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಜ್ಞಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ದೈವತಃ-‘ದೇವತಾ ಏವ ದೈವತಃ’ ಎಂದು ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ದೇವತಾ’ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಅಣ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಆದಿವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ದೈವತಾ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಯಸ್ಯೇತಿಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ದೈವತ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ದೈವತಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಬಾನ್ಧವಃ-(ಬಂಧು)-‘ಬನ್ಧುರೇವ ಬಾನ್ಧವಃ’ -‘ಬನ್ಧು’ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಆದಿವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಬಾನ್ಧು+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಓಗುಣಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ ‘ಉ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಬಾನ್ಧೋ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಅವಾದೇಶ ಬಂದು ಬಾನ್ಧವ ಎಂದಾಗಿ, ಸುಬಂತ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಬಾನ್ಧವಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಶಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1243.-ಬಕ್ಷಲ್ವಾರ್ಥಾಚ್ಛಸ್ ಕಾರಕಾದನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್(5.4.42)

ವೃತ್ತಿ-ಬಹೂನಿ ದದಾತಿ-ಬಹುಶಃ ಅಲ್ಪಶಃ

ವಾ|| ಆದ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ತಸೇಃ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್

ಆದೌ ಆದಿತಃ ಮಧ್ಯತಃ ಅನ್ತತಃ ಪೃಷ್ಠತಃ ಪಾಶ್ವತಃ ಆಕೃತಿಗಣೋಽಯಮ್ | ಸ್ವರೇಣ-ಸ್ವರತಃ ವರ್ಣತಃ

ಪ. ಭೇ -ಬಹ್ವಲ್ವಾರ್ಥಾತ್, ಶಸ್, ಕಾರಕಾತ್, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ |

ಅ. ವೃ. -ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್, ತದ್ಧಿತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ-ಬಹು ಅರ್ಥ ಮತ್ತು ಅಲ್ಪಾರ್ಥ ಕಾರಕವಾಚಿ ಸಮರ್ಥ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ‘ಶಸ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಬಹುಶಃ-(ಹೆಚ್ಚು ಕೊಡುವವನು ಎಂದರ್ಥ)-‘ಬಹೂನಿ ದದಾತಿ’ ಅಥವಾ ‘ಬಹುಶಃ ದದಾತಿ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಹು+ಜಸ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ‘ಶಸ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಬಹು+ಶಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. “ತದ್ಧಿತಶ್ಚಾಸರ್ವವಿಭಕ್ತಿಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವ್ಯಯ-ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, ಸುಪ್-ಗೆ “ಅವ್ಯಯಾದಾಪ್‌ಸುಪಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಬಹುಶಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಬಹುಶಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಲ್ಪಶಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಅಲ್ಪಶಃ ದದಾತಿ’ ಅಥವಾ ‘ಅಲ್ಪಾನಿ ದದಾತಿ’ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ವಾ|| ಆದ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ತಸೇಃ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ |

ಆದ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಎಲ್ಲ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಅರ್ಥದಲ್ಲೂ 'ತಸಿಃ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಬೇಕು. ಇದನ್ನೇ 'ಸಾರ್ವವಿಭಕ್ತಿಕ ತಸಿಃ(ತಸ್)' ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದಿತಃ ಮಧ್ಯತಃ ಅನಂತಃ ಪೃಷ್ಠತಃ ಪಾರ್ಶ್ವತಃ ಆದಿ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಸಪ್ತಮ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆದೌ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ತಸಿಃ(ತಸ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಆಕೃತಿ ಗಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರತಃ ವರ್ಣತಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

(ಛ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1244.-ಕೃಪ್ಪಸ್ತಿಯೋಗೇ ಸಮುದ್ಯುಕ್ತತೇರಿ ಛಃ(5.4.50)

ವೃತ್ತಿ :-

ವಾ|| ಅಭೂತ ತದ್ಭಾವ ಇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್ |

ವಿಕಾರಾತ್ಮತಾಂ ಪ್ರಾಪ್ನುವನ್ತ್ಯಾಂ ಪ್ರಕೃತೌ ವರ್ತಮಾನಾತ್ ವಿಕಾರಶಬ್ದಾತ್ ಸ್ವಾರ್ಥೇ ಚ್ಚಿ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಕರೋತ್ಯಾದಿಭಿಯೋಗೇ|

ಅ. ವೃ. -ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್, ತದ್ವಿತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ:- (ಅಭೂತತದ್ಭಾವ ಅಂದರೆ ಮೊದಲು ಹೊಂದದೆ ಇರುವ ಬೇರೆ ರೂಪವನ್ನು ಅಥವಾ ವಿಕಾರವನ್ನು ತಾಳಿರುವ ಸ್ಥಿತಿ ಎಂದರ್ಥ). ಅಭೂತತದ್ಭಾವವು ತೋರುವಾಗ ವಿಕಾರದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ವರ್ತಮಾನ ವಿಕಾರವಾಚಕ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಚ್ಚಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ-ಕೃ, ಭೂ ಮತ್ತು ಅಸ್ ಧಾತುಗಳ ಸಂಬಂಧವಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಾರ್ತಿಕ|| ಅಭೂತ ತದ್ಭಾವ ಇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್|

ಈ ವಾರ್ತಿಕದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು ಬರೆಯಲಾಗಿದೆ.

'ಚ್ಚಿ' ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಲೋಪವಾಗುತ್ತವೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. 'ಚ್ಚಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು "ತದ್ವಿತಶ್ಚಾಸರ್ವವಿಭಕ್ತಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞೆ'ಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

(ಈತ್ ಅದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1245.-ಅಸ್ಯ ಚ್ಚಿ (7.4.32)

ವೃತ್ತಿ -ಅವರ್ಣಸ್ಯ ಈತ್ ಸ್ಯಾತ್ ಚ್ಚಿ ವೇರ್ಲೋಪೇ| ಚ್ಚಿ ಸ್ವತ್ವಾತ್ ಅವ್ಯಯತ್ವಮ್| ಅಕೃಷ್ಣ ಕೃಷ್ಣಃ ಸಮುದ್ಯತೇ, ತಂ ಕರೋತಿ-ಕೃಷ್ಣೀಕರೋತಿಬ್ರಹ್ಮೀಭವತಿ ಗಜ್ಜೇಸ್ಯಾತ್

ವಾ|| ಅವ್ಯಯಸ್ಯ ಚ್ಚಾವೀತ್ವಂ ನೇತಿ ವಾಚ್ಯಮ್|

ದೋಷಾಭೂತಮಹಃ| ದಿವಾಭೂತಾ ರಾತ್ರಿಃ|

ಅ. ವೃ-“ಈಫಾಥೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಈ’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ -‘ಚ್ಚಿ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಈ’ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚ್ಚಿ-ಗೆ ಸಂಪೂರ್ಣ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದ್ದೇವೆ. ಆದರೂ ಸಹ ‘ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣಮ್’ ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದೆ ಎಂದು ಭಾವಿಸಿದಾಗ ‘ಈ’ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಕೃಷ್ಣೀಕರೋತಿ-(ಕಪ್ಪಾಗಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇದ್ದದನ್ನು ಕಪ್ಪಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತದೆ)-
‘ಅಕೃಷ್ಣ ಕೃಷ್ಣಃ ಸಮುದ್ಯತೇ’, ‘ತಂ ಕರೋತಿ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಕೃಷ್ಣ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ‘ಚ್ಚಿ’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪವಾದರೂ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಿದ್ದರಿಂದ
“ಸುಪೋಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಲೋಪವಾಗಿ ಕೃಷ್ಣ+ಕರೋತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಕೃಷ್ಣ’ ದಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಈ’ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಕೃಷ್ಣೀ+ಕರೋತಿ=ಕೃಷ್ಣೀಕರೋತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಬ್ರಹ್ಮೀಭವತಿ-(ಬ್ರಹ್ಮನಾಗಿಲ್ಲದವನು ಬ್ರಹ್ಮನಾದನು)-‘ಅಬ್ರಹ್ಮ ಬ್ರಹ್ಮಭವತಿ’ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಬ್ರಹ್ಮ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ‘ಚ್ಚಿ’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಬ್ರಹ್ಮೀಭವತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾ|| ಅವ್ಯಯಸ್ಯ ಚ್ಚಾವೀತ್ವಂ ನೇತಿ ವಾಚ್ಯಮ್-

‘ಚ್ಚಿ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅವ್ಯಯದ ಅವರ್ಣಕ್ಕೆ ‘ಈ’ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು.

ಉದಾ-ದೋಷಾಭೂತಮಹಃ, (ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲದ್ದೂ ರಾತ್ರಿಯಂತೆ ಆಗಿದೆ ಅಂದರೆ ಹಗಲೇ ಮೋಡ ಮುಚ್ಚಿದ್ದರಿಂದ ರಾತ್ರಿಯಂತೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿದೆ.) ಮತ್ತು ದಿವಾಭೂತಾ ರಾತ್ರಿಃ-(ದೀಪಗಳ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಹಗಲಿನಂತೆ ರಾತ್ರಿಯು ಕಾಣುತ್ತಿದೆ.) ಈ ಎರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ದೋಷಾ ಮತ್ತು ದಿವಾ ಎಂಬ ಪದಗಳ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಈ’ ಕಾರವು ವಾರ್ತಿಕದ ಬಲದಿಂದ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ‘ಚ್ಚಿ’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಲೋಪವಾಗಿದೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಸಾತಿ (ಸಾತ್) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1246.-ವಿಭಾಷಾ ಸಾತಿ ಕಾತ್ಸ್ವ್ಯಲಿ(5.4.52)

ವೃತ್ತಿ -ಚ್ಚಿವಿಷಯೇ ಸಾತಿರ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಸಾಕಲ್ಯೇ||

ಅ. ವ್ಯ. -“(ಅಭೂತ ತದ್ಭಾವೆ) ಕೃಬ್ಧಸ್ತಿಯೋಗೇ ಸಮ್ಪದ್ಯಕರ್ತರಿ ಚ್ಚಿ” ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕ ಸಮೇತವಾದ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ, ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ತದ್ಗತಾಃ ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ -‘ಚ್ಚಿ’ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ (ಅಭೂತ ತದ್ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ) ಸಾಕಲ್ಯ (ಪೂರ್ಣ)- ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಸಾತಿ (ಸಾತ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಷತ್ಪದವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1247.-ಸಾತ್ ಪದಾದ್ಯೋಃ|| (8.3.111)

ವೃತ್ತಿ -ಸಸ್ಯ ಷತ್ಪಂ ನ ಸ್ಯಾತ್| ಕೃತ್ಸಂ ಶಸ್ತ್ರಮಗ್ನಿಃ ಸಮ್ಪದ್ಯತೇ-ಅಗ್ನಿಸಾದ್ಭವತಿ ದಧಿ ಸಿಞ್ಜತಿ|

ಅ. ವ್ಯ. -“ಸಹೇಃ-ಸಾಡಃ-ಸಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸಃ’ ಎಂಬ ಪದವೂ “ಅಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನ್ಯಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮೂರ್ಧನ್ಯ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು “ನ ರಪರ-ಸೃಪಿ-ಸೃಜಿ-ಸೃಷಿ-ಸೃಹಿ-ಸವನಾಧೀನಾಂ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ನ’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ -ಸಾತಿ (ಸಾತ್) ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅವಯವದ ‘ಸ’-ಕಾರಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಪದಾದಿ ಸ್-ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ಪದವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ-ಅಗ್ನಿಸಾದ್ಭವತಿ-(ಆಯುಧವೆಲ್ಲ ಅಗ್ನಿಯಾಗುತ್ತದೆ)-ಕೃತ್ಸಂ ಶಸ್ತ್ರಮಗ್ನಿಃ ಸಮ್ಪದ್ಯತೇ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ ಅಭೂತ ತದ್ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಅಗ್ನಿ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಸಾತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಸಾತಿ(ಸಾತ್) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ‘ಚ್ಚಿ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಷತ್ಪದ ನಿಷೇಧ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-ದಧಿ ಸಿಞ್ಜತಿ-(ಮೊಸರನ್ನು ಸಿಂಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ.)-ಇದು ಪದಾದಿ ಸ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. “ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಸ್ಸಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಿಚಿ ಧಾತುವಿನ ಷ್-ಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್-ಕಾರವು ಬಂದಿದೆ. ಆ ‘ಸ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ಪದವು “ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಅದನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿದೆ.

(ದೀರ್ಘವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1248-ಜ್ಞೌ ಚಿ (7.4.26)

ವೃತ್ತಿ -ಜ್ಞೌ ಚಿ ಪರೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘಃ ಸ್ಯಾತ್| ಅಗ್ನೀಭವತಿ|

ಅ. ವ್ಯ. -“ಅಕೃತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಅಂಗಸ್ಯ” ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ -‘ಚ್ಚಿ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅದರ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಅಗ್ನೀಭವತಿ-(ಯಾವುದು ಅಗ್ನಿಯಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದು ಅಗ್ನಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ.)-'ಅನಗ್ನಿಃ ಅಗ್ನಿಃ ಭವತಿ' ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಅಗ್ನಿ+ಸು ಎಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇದರ ಮೇಲೆ "ಕೃಬ್ಜಸ್ತಿಯೋಗೇ ಸಮ್ಪದ್ಯಕರ್ತರಿ ಚ್ಚಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್ಚಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಅದರ ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, "ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್-ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಗ್ನಿಭವತಿ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವ ಪದದ ಅಂತ್ಯ ವರ್ಣವಾದ ಇ-ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು 'ಅಗ್ನೀಭವತಿ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಡಾಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1249-ಅವ್ಯಕ್ತಾನುಕರಣಾತ್ ದ್ವೈಜವರಾಧಾಢನಿತೌ ಡಾಚ್|(೮.4.57)

ವೃತ್ತಿ -ದ್ವಯಜೇವಾವರಂ ನ್ಯೂನಂ ನ ತು ತತೋ ನ್ಯೂನಂ ಅನೇಕಾಚ್ ಇತಿ ಯಾವತ್ತಾದೃಶಮರ್ಧಂ ಯಸ್ಯ ತಸ್ಮಾತ್ ಡಾಚ್ ಸ್ಯಾತ್ ಕೃಬ್ಜಸ್ತಿಯೋಗೇ

ವಾ||1. ಡಾಚಿ ವಿವಕ್ಷಿತೇ ದ್ವೇ ಬಹುಲಮ್|

ಇತಿ ಡಾಚಿ ವಿವಕ್ಷಿತೇ ದ್ವಿತ್ವಮ್|

ವಾ||2. ನಿತ್ಯಮಾಮ್ರೇಡಿತೇ ಡಾಚೀತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್ |

ಡಾತ್ವರಂ ಯದಾಮ್ರೇಡಿತಂ ತಸ್ಮಿನ್ ಪರೇ ಪೂರ್ವ-ಪರಯೋಃ ವರ್ಣಯೋಃ ಪರರೂಪಂ ಸ್ಯಾತ್, ಇತಿ ಟಕಾರ-ಪಕಾರಯೋಃ ಪಕಾರಃ| ಪಟಪಟಾಕರೋತಿ| ಅವ್ಯಕ್ತಾನುಕರಣಾತ್ಕಿಮ್? ಈಷತ್ಕರೋತಿ| ದ್ವಯಜವರಾರ್ಧಾತ್ ಕಿಮ್? ಶ್ರುತ್ಕರೋತಿ| ಅವರೇತಿ ಕಿಮ್? ಖರಬಿಖರಟಾಕರೋತಿ| ಅನಿತೌ ಕಿಮ್? ಪಟಿತಿ ಕರೋತಿ|

|| ಇತಿ ಸ್ವಾರ್ಥಿಕ (೮೨) ಪ್ರಕರಣಮ್||

|| ಇತಿ ತದ್ವಿತಾ||

ಪ. ಭೇ -ಅವ್ಯಕ್ತಾನುಕರಣಾತ್, ದ್ವಯಜವರಾರ್ಧಾತ್, ಅನಿತೌ, ಡಾಚ್|

ಅ. ವ್ಯ-ಮಂಡೂಕ ಪ್ಲುತಿಯಿಂದ "ಕೃಬ್ಜಸ್ತಿಯೋಗೇ ಸಮ್ಪದ್ಯಕರ್ತರಿ ಚ್ಚಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃಬ್ಜಸ್ತಿಯೋಗೇ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ -ದ್ವಯಜವರಮ್ ಅಂದರೆ ಎರಡು ಅಚ್ ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಕಡಿಮೆಯಾಗಿಲುಳ್ಳದ್ದು (ಅಂದರೆ ಎರಡಕ್ಕಿಂತ ಕಡಿಮೆಯಾಗದ ಅಚ್‌ಗಳುಳ್ಳದ್ದು ಅಂದರೆ ಕನಿಷ್ಠ ಎರಡು ಅಚ್‌ಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು)-ಅಂತಹ ಅರ್ಥ ಭಾಗವುಳ್ಳ ಅಸ್ಪಷ್ಟಾನುಕರಣ ಮಾಡುವ ಶಬ್ದಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ ಕೃಭೂ ಮತ್ತು ಅಸ್ ಧಾತುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಾಗ 'ಇತಿ' ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇದ್ದಾಗ ಡಾಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು. (ಡಾಚ್-ನಲ್ಲಿ 'ಅ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.)

ವಾ|| 1. ಡಾಚಿ ದ್ವೇ ಬಹುಲಮ್|

ಇತಿ ಡಾಚಿ ವಿವಕ್ಷಿತೇ ದ್ವಿತ್ವಮ್-ಡಾಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಒಂದು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸುವ ಉದ್ದೇಶವಿರುವಾಗ ಆ ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಪಟತ್ ಎಂಬುದು ಅಕಾರಾದಿ ಅರ್ಧವತ್ತಾದ ವರ್ಣಗಳಲ್ಲದ ಅವ್ಯಕ್ತ ಶಬ್ದಾನುಕರಣವಾಗಿದೆ. ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಪದಾರ್ಥವು ಕೆಳಗೆ ಬಿಳುವಾಗ 'ಆ' ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಇದು ಅನುಕರಿಸುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಡಾಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಿತ್ವವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಆಗ ಅದು ಪಟತ್‌ಪಟತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಅರ್ಧಭಾಗವೆಂದರೆ ಪಟತ್ ಎಂಬುದು ಈ ಅರ್ಧಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅಚ್ ವರ್ಣಗಳಿವೆ. ಇದು (ಎರಡಕ್ಕಿಂತ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿಲ್ಲ) ಎಂದರ್ಥ. ಪಟತ್ ಪಟತ್ ಎಂಬುದು ಪಟತ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅರ್ಧವಾಗಿವುಳ್ಳದ್ದು. ಇದರ ನಂತರ ಡಾಚ್ (ಆ) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಪಟತ್ ಪಟತ್ +ಡಾಚ್(ಆ)+ಕರೋತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಎರಡನೇ ರೂಪಕ್ಕೆ ಆಮ್ಲೇಷಿತ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಈಗ ಇದಕ್ಕೆ ಪರರೂಪವು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಪಟಪಟಾಕರೋತಿ ಎಂಬುದು ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ.

ವಾ|| 2. ನಿತ್ಯಮಾಮ್ಲೇಷಿತೇ ಡಾಚೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್-ಡಾಚ್(ಆ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಆಮ್ಲೇಷಿತವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವಪರವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಪರರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪಟತ್ ಪಟತ್+ಆ+ಕರೋತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ತ್-ಕಾರ ಮತ್ತು ಪ್-ಕಾರಗಳಿಗೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪ್-ಕಾರವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಪಟಪಟತ್+ಆ+ಕರೋತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಡಿತ್ವ' ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಟ' ಗೆ ಅಂದರೆ ಆತ್-ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಪಟಪಟಾಕರೋತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

'ಅವ್ಯಕ್ತಾನುಕರಣಾತ್ಕಿಮ್' ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ 'ಈಷತ್ಕರೋತಿ' ಎಂದು ಉತ್ತರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈಷತ್ ಎಂಬುದು ಅವ್ಯಕ್ತಾನುಕರಣವಾದ ಧ್ವನಿಯಲ್ಲ ಇದಕ್ಕೆ ಕಡಿಮೆಯಾದ ಎಂದರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಡಾಚ್(ಆ) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಲಾಗಿಲ್ಲ. ಇದು ಎರಡು ಅಚ್-ಗಳಿಗಿಂತ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿಲ್ಲ.

'ದ್ವಯಜವರಾರ್ಧಾತ್ ಕಿಮ್' ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ 'ಶತ್ಕರೋತಿ' ಎಂದು ಉತ್ತರಿಸುತ್ತಾನೆ 'ಶತ್' ಎಂಬುದು ಧ್ವನಿ ರೂಪವಾದ 'ಅವ್ಯಕ್ತಾನುಕರಣ' ಇದರ ಅರ್ಧಭಾಗವು ಒಂದೇ ಅಚ್-ನ್ನು ಉಳ್ಳಂತಹದಾಗಿದೆ. ಎರಡಕ್ಕಿಂತ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿ ಇಲ್ಲದ್ದಾಗಿಯಲ್ಲ. ದ್ವಯಜವರಾವಾಗಿದ್ದರೆ ಅಂದರೆ ಎರಡಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾದ ಅಚ್ ವರ್ಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದರೆ ಡಾಚ್ (ಆ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಹಾಗೇ ಇಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಎರಡು ಅಚ್-ಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅರ್ಧಭಾಗವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರೆ, ಎರಡಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಆಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವ ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ-ಖರಟಖರಟಾಕರೋತಿ ಖರಟತ್ ಎಂಬುದು ಧ್ವನಿರೂಪವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಧಭಾಗ ಮೂರು ಅಚ್ ವರ್ಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದಂತಹದಾಗಿದೆ. ಡಾಚ್ (ಆ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬೇಕಾದರೆ ದ್ವಯಜವರವಾಗಿರಬೇಕು ಅಂದರೆ ಎರಡು ಅಚ್-ಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಇತಿ ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ.

‘ಅನಿತೌ ಕಿಮ್ ಇತಿ’ ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿ ಏಕೆ ಇರಬಾರದು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪಟಿತಿ ಕರೋತಿ ಎಂದು ಉತ್ತರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇತಿ ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಡಾಚ್(ಆ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸ್ವರ್ಗಿಕ (೨೨) ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು.

॥ ಇತಿ ತದ್ವಿತಾಃ ॥

ಇಲ್ಲಿಗೆ ತದ್ವಿತ ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಪ್ರಕರಣ-60: ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ

(ಸೂ. ಸಂ 1250-1278)

(ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1250. ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ (4.1.3)

ವೃತ್ತಿ-ಅಧಿಕಾರೋಽಯಮ್, ಸಮರ್ಥಾನಾಂ ಇತಿ ಯಾವತ್|

ಅ.ವ್ಯ-ಇದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ. “ತದ್ಧಿತಾಃ (4.1.76)” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ-ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆ ಇದ್ದಾಗ ‘ಟಾಪ್’ ‘ಡಾಪ್’ ‘ಚಾಪ್’, ‘ಜೀಪ್’ ‘ಜೀಷ್’ ‘ಜೀನ್’ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದನಂತರ ಸೇರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಮೇಲೆ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಲಾಗಿ ಸುಬಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಟಾಪ್-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1251. ಅಜಾದ್ಯತಷ್ಠಾಪ್ (4.1.4)

ವೃತ್ತಿ-ಅಜಾದೀನಾಂ ಅ-ಕಾರಾನ್ತಸ್ಯ ಚ ವಾಚ್ಯಂ ಯತ್ ಸ್ತ್ರೀತ್ವಂ ತತ್ರ ದ್ಯೋತೈ ಟಾಪ್ ಸ್ಯಾತ್| ಅಜಾ ಏಡಕಾ ಅಶ್ವ ಚಟಕಾ ಮೂಷಿಕಾ ಬಾಲಾ ವತ್ಸಾ ಹೋಡಾ ಮನ್ವಾ ವಿಲಾತಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಮೇಧಾ ಗಜ್ಞಾ ಸರ್ವಾ|

ಪ. ಭೇ-ಅಜಾದ್ಯತಃ, ಟಾಪ್|

ಅ.ವ್ಯ-“ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್| ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಪ್ರತ್ಯಯಃ’ ಮತ್ತು “ಪರಶ್ಚ” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ. “ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್” ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವು ಇದ್ದೇ ಇದೆ.

ಅರ್ಥ-‘ಅಜಾದಿ’ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದ ಮತ್ತು ಹ್ರಸ್ವ ಅ-ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದಗಳಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆ ಇದ್ದಾಗ, ‘ಟಾಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಟಾಪ್’ ನಲ್ಲಿ ‘ಅ’ ಕಾರ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ ಉಳಿದವುಗಳು ‘ಇತ್’ ಸಂಜ್ಞಕಗಳು. ನಂತರ ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ ಸಂಧಿಯಾಗಿ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ -1. ಅಜಾ=ಹೆಣ್ಣುಆಡು ಇದು ಅಜಾದಿ ಗಣ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ “ಅಜಾದ್ಯದಷ್ಠಾಪ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಟಾಪ್(ಅ)’ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅಜ+ಅ ಎಂದಾಗಿ ‘ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ’ ಸಂಧಿಯಿಂದ ‘ಅಜಾ’ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-2. ಏಡಕಾ=ಹೆಣ್ಣುಕುರಿ. ಇದು ಅಜಾದಿಗಣ ಪಠಿತವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ “ಅಜಾದ್ಯದಷ್ಠಾಪ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಟಾಪ್(ಅ)’ ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಏಡಕ+ಅ ಎಂದಾಗಿ ‘ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ’ ಸಂಧಿಯಿಂದ ‘ಏಡಕಾ’ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-3. ಅಶ್ವಾ(ಕುದುರೆ) ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಅಶ್ವ+ಆ (ಟಾಪ್) ಎಂದಾಗಿ 'ಅಶ್ವಾ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-4. ಚಟಕಾ (ಗುಬ್ಬಚ್ಚಿ) ಶಬ್ದವು ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ 'ಚಟಕಾ'ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-5. ಮೂಷಿಕಾ (ಇಲಿ) ಶಬ್ದವು ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ, ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಬರುವ ಸೂತ್ರ() ದ ನಿಯಮದಿಂದ ಮೂಷಿಕ+ಆ=ಮೂಷಿಕಾ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಸೂಚನೆ: ಬಾಲಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಮೊದಲನೇ ವಯಸ್ಸನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. "ವಯಸಿ ಪ್ರಥಮೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜೀಷ್' (ಈ) ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು, ಅಪವಾದವಾಗಿ ಟಾಪ್(ಆ) ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-6. ಬಾಲ (ಹುಡುಗ) ಶಬ್ದವು ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಬಾಲ+ಟಾಪ್(ಆ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸರ್ವಣದೀರ್ಘಸಂಧಿಯಿಂದ ಬಾಲಾ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-7. ವತ್ಸ (ಕರು) ಶಬ್ದವು ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ವತ್ಸ+ಟಾಪ್(ಆ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ ಸಂಧಿಯಿಂದ ವತ್ಸಾ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-8. ಹೋಡಾ (ಕನ್ಯಾ) 'ಹೋಡ' ಶಬ್ದವು ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಹೋಡ+ಟಾಪ್(ಆ) ಎಂದಾಗಿ ಸರ್ವಣದೀರ್ಘಸಂಧಿಯಿಂದ ಹೋಡಾ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ 'ಮಂದ' ಶಬ್ದದಿಂದ 'ಮಂದಾ (ಕನ್ಯಾ)', 'ವಿಲಾತ' ಶಬ್ದದಿಂದ 'ವಿಲಾತಾ' (ಕನ್ಯಾ), 'ಮೇಠ' ಶಬ್ದದಿಂದ 'ಮೇಠಾ', 'ಗಜ್ಜ' ಶಬ್ದದಿಂದ 'ಗಜ್ಜಾ' (ನದಿಯ ಹೆಸರು), 'ಸರ್ವ' ಶಬ್ದದಿಂದ 'ಸರ್ವಾ' (ಎಲ್ಲ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳು)ಎಂದಾಗಿವೆ.

(ಜೀಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1252. ಉಗಿತಶ್ಚ (4.1.6)

ವೃತ್ತಿ-ಉಗಿದನ್ತಾತ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಜೀಪ್ ಸ್ಯಾತ್. ಭವತೀ ಭವನ್ತೀ ಪಚನ್ತೀ ದೀವ್ಯನ್ತೀ

ಪ. ಭೇ-ಉಗಿತಃ, ಚಿ

ಅ.ವೃ.-"ಋನ್ನೇಭ್ಯೋ ಜೀಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜೀಪ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.. "ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್", "ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಪ್ರತ್ಯಯಃ" ಮತ್ತು "ಪರಶ್ಚ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ-ಯಾವ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳಿಗೆ ಉಕ್ (ಉ,ಋ,ಌ)ಗಳನ್ನು 'ಇತ್' ಆಗಿಯುಳ್ಳ ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತರ್ಗತವಾದ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಜೀಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ -"ಲಶಕ್ಷತದ್ವಿತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜ್' ಕಾರ ಮತ್ತು "ಹಲನ್ತ್ಯಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪ್' ಕಾರವೂ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಶತ್ಯ, ವಸು, ಡವತು

ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ 'ಯ' ಕಾರ 'ಉ' ಕಾರ ಮೊದಲಾದವು 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಗಳಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, 'ಉಗಿತ' ಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ 'ಜೀಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸೋಣದ್ದರಿಂದ 'ಜ್ಯಸ್ತ' ಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇದರಿಂದ 'ಸು' ಲೋಪ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-1. ಭವತೀ (ಮಹಿಳೆಯಾದ ತಾವು) ಭವತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ 'ಭವಾನ್' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಭಾ' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಕೃತ್' ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಡವತು' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು 'ಭವತ್' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಬರೋಣದ್ದರಿಂದ ಇದು 'ಉಗಿತ' ಆಗುತ್ತದೆ. "ಉಗಿತಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಪ್ (ಈ) ಬಂದು ಭವತ್+ಈ=ಭವತೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಜ್ಯಸ್ತ' ವಾದ 'ಭವತೀ' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ 'ಸು' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ 'ಈ-ಕಾರಾನ್ತ' ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದದಂತೆ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-2. ಭವಂತೀ=ಆಗುತ್ತಿರುವವಳು. 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶತ್ಯ' (ಅತ್)ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದನಂತರ ಭೂ+ಅತ್ ಎಂದಾಗಿ 'ಶಪ್ (ಅ)' ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಭೂ+ಅ+ಅತ್ ಎಂದಾದಾಗ, 'ಅ' ಮತ್ತು 'ಅತ್' ಗಳು ಸೇರಿ, "ಅತೋಗುಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದುಭೂ+ಅತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಗುಣದಿಂದ ಭೋ+ಅತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅವಾದೇಶ ಬಂದು ಭವತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಶತ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉಗಿತಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಉಗಿತಶ್ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಪ್ (ಈ) ಬಂದು ಭವತೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ "ಶಪ್ಸನೋರ್ನಿತ್ಯಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ(ನ್) ಬಂದು ಭವಂತೀ ಎಂದು ಈ ಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ಪಚ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಪಚಂತೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ (ಬೇಯಿಸುತ್ತಿರುವವಳು ಎಂದರ್ಥ). ಇನ್ನು 'ದಿವ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಯ' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು 'ಅತ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸೇರಿದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ದೀವ್ಯಂತೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಜೀಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1253.

ಛಡ್ಧಾಣಿಷ್ಠಾ-ಧ್ವಯಸಚ್-ದಧ್ವಿಷ್ಠಾ-ಮಾತ್ರಚ್-ತಯಪ್

ಠಕ್-ಠಷ್ಠಾ-ಕಷ್ಠಾಕ್ಶರಪಃ (4.1.15)

ವೃತ್ತಿ-ಅನುಪಸರ್ಜನಂ ಯತ್ ಟದಾದಿ ತದನ್ತಂ ಯತ್ ಅದನ್ತಂ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಂ ತತಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಇಣೀಪ್ ಸ್ಯಾತ್. ಕುರುಚರಿಣಿ ನದಚ್-ನದೀ ದೇವಚ್-ದೇವೀ ಸೌಪರ್ಣೀಯೀ ಐನ್ದ್ರೀ ಔತ್ಸೀ ಊರುದ್ವಯಸೀ ಊರುದ್ದೀ ಊರುಮಾತ್ರೀ ಪಞ್ಚತಯೀ ಆಕ್ಷೀ ಪ್ರಾಸ್ಥೀ ಲಾವಣೀಕೀ ಯಾದೃಶೀ ಇತ್ಪರಿ.

ಪ.ಛೇ-ಟತ್-ಧ-ಅಣ್-ಧ್ವಯಸಚ್-ದಧ್ವಿಷ್ಠಾ-ಮಾತ್ರಚ್-ತಯಪ್-ಠಕ್-ಠಷ್ಠಾ-ಕಷ್ಠಾಕ್ಶರಪಃ.

ವಾರ್ತಿಕ-ನಇ-ಸ್ನಇ-ಈಕ-ಖ್ಯುನ್-ತರುಣ-ತಲುನಾನಾಂ ಉಪ ಸಂಖ್ಯಾನಮ್ | ಸ್ತ್ರೀಣೀ ಪಾಂಸ್ವೀ ಶಾಕ್ತಿಕೀ ಯಾಷ್ವಿಕೀ ಆಢ್ಯಜ್ಞರಣೀ ತರುಣೀ ತಲುನೀ |

ಅ.ವ್ಯ-“ಋನ್ಯೇಭ್ಯೋ ಜೀಪ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಜೀಪ್’ ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು “ಅಜಾದ್ಯತ್ವಾಪ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಕದೇಶವಾದ ‘ಅತಃ’ ಎಂಬ ಪದದ ಅನುವೃತ್ತಿಯು ಆಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಪ್ರತ್ಯಯಃ” ಮತ್ತು “ಪರಶ್ಚ” ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಅಧಿಕೃತವಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-‘ಅನುಪಸರ್ಜನ’ವಾದ ಯಾವ ಟಿತ್-ಆದಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆಯೋ ತದನ್ತವಾದ ಯಾವ ಒಂದು ಅದನ್ತ(ಹ್ರಸ್ವ ಅ-ಕಾರಾನ್ತ) ವಿದೆಯೋ, ಅಂಥ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದನಂತರ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ‘ಜೀಪ್’ (ಈ) ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-1. ಕುರುಚರೀ=‘ಕುರುಷು ಚರತಿ ಇತಿ ಕುರುಚರೀ’ ಎಂಬುದು ವಿಗ್ರಹ ಕುರು ಪೂರ್ವಕ ಚರ್ ಧಾತುವಿನನಂತರ ‘ಟ(ಅ)’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಕುರುಚರ ಎಂಬ ಕೃದನ್ತ ಶಬ್ದವು ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಕೃದನ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ “ಕೃತ್ವದ್ವಿತಸಮಾಶಾಶ್ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದು ‘ಟಿತ್’ ಆಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಜೀಪ್’ (ಈ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಕುರುಚರ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಕುರುಚರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ ರೇಪೋತ್ತರ ಅ-ಕಾರಕ್ಕೆ “ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಕುರುಚರ್+ಈ=ಕುರುಚರೀ ಎಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ‘ಸು’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿ (ಸು ನಲ್ಲಿ ಉ-ಕಾರ ಇತ್ ಸ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ). ಕುರುಚರೀ+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ಸ್’ ವರ್ಣವು “ಹಲ್ವ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವಾಗಿ ಕುರುಚರೀ ಎಂಬ ಸುಬನ್ತವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-2. ನದಟ್-ನದೀ=ನದೀ. ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿಯೂ ನದಟ್ ಎಂಬುದು ‘ಟಿತ್’ಇದು ‘ಪಚಾದಿ’ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ‘ನಂದಿಗ್ರಹಿ ಪಚಾದಿಭ್ಯೋ ಲ್ಯುಣಿಸ್ಯಚಃ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಅಚ್(ಅ)’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ‘ನದ’ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ ಇದು ಕೃದಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ‘ಕೃತ್ವದ್ವಿತ ಸಮಾಶಾಶ್ಚ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವೂ ಆಗಿದೆ. ಇದು ‘ಟಿತ್’ ಆಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ನದ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ‘ಜೀಪ್’ (ಈ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ. ನದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಾಗ ಅಂತ್ಯ ಅ ಕಾರಕ್ಕೆ “ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ನದ್+ಈ=ನದೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ ನದೀ+ಸು(ಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಹಲ್ವ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸ್’ ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿ ನದೀ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-3. ದೇವಟ್-ದೇವೀ ಇದೂ ಕೂಡ ಟದನ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ

ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಜೀಪ್ ಬಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆ ದೇವೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-4. ಸೌಪರ್ಣೀಯೇ (ಸುಪರ್ಣೀಯ ಕನ್ಯೆ (ಗರುಡನ ಸಹೋದರಿ))-ಇದು 'ಥ' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಉದಾಹರಣೆ. ಸುಪರ್ಣ್ಯಾಃ ಅವತ್ಯಂ ಸ್ತ್ರೀ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯೋ ಥಕ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಥಕ್(ಥ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸುಪರ್ಣೀ+ಥಕ್(ಥ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ 'ಏಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ನಂತರ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು 'ಉ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಜಿ' ಕರವು ಬಂದು ಸೌಪರ್ಣೀಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ ಇದು ತದ್ಗಿತಾಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಥಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವೆಂದು ಭಾವಿಸಿದಾಗ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಟಿಡ್ಘಾಣಿಇ-ದ್ವಯಸಜ್-ದಧ್ವಇ-ಮಾತ್ರಚ-ತಯಪ್-ಠಕ್-ಠಇ-ಕಇ-ಕ್ಷರಪಃ (4.1.15) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಪ್ (ಈ) ಬಂದು, ಸೌಪರ್ಣೀಯ ಎಂಬುದು 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಸೌಪರ್ಣೀಯ್+ಈ=ಸೌಪರ್ಣೀಯೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-5. ಐನ್ದ್ರೀ (ಇಂದ್ರನನ್ನು ದೇವತೆಯಾಗಿಯುಳ್ಳ ದಿಕ್ಕು (ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕು))-ಇದು 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ. 'ಇನ್ದ್ರೋ ದೇವತಾ ಅಸ್ಯಾ' ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ 'ಸಾಸ್ಯ ದೇವತಾ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಅಥವಾ 'ಇನ್ದ್ರಸ್ಯ ಇಯಂ' ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಿಂದಲೂ 'ತಸ್ಯೇದಂ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು 'ಐನ್ದ್ರ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಮತ್ತು 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, ಐನ್ದ್ರ+ಈ=ಐನ್ದ್ರೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-6. ಔತ್ತೀ (ಸೆರೆ(ಝರಿ)ಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಮೀನು)-ಇದು 'ಅಇ' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿದೆ. 'ತತ್ರ ಭವಃ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಉತ್ಸಾದಿಭ್ಯೋಃಇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಔತ್ಸ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಜೀಪ್(ಈ)' ಬಂದು, ಔತ್ಸ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಅ ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಔತ್ಸ+ಈ=ಔತ್ತೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಸುಪ್(ಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ 'ಹಲ್ಯಾ ಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಪ್ರಕೃಮ್ ಹಲ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿ ಔತ್ತೀ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-7. ಊರುದ್ವಯಸೀ (ತೊಡೆಯಪ್ರಮಾಣದಷ್ಟು ನೀರುಳ್ಳ ನದಿ)-ಈ ಶಬ್ದವು 'ದ್ವಯಸಜ್' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಮಾಣ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ "ಪ್ರಮಾಣೇ ದ್ವಯಸಜ್ ದಧ್ವಇ ಮಾತ್ರಚಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್ವಯಸಜ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಊರುದ್ವಯಸ ಎಂದಾಗಿದೆ. ತದ್ಗಿತಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ, ಟಿಡ್ಘಾಣಿಇ-ದ್ವಯಸಜ್-ದಧ್ವಇ-ಮಾತ್ರಚ-ತಯಪ್-ಠಕ್-ಠಇ-ಕಇ-ಕ್ಷರಪಃ (4.1.15) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಪ್ (ಈ) ಬಂದು, ಊರುದ್ವಯಸ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಊರುದ್ವಯಸ್+ಈ=ಊರುದ್ವಯಸೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ

ಉದಾ-8. ಉರುದಧ್ವೀ(ದಧ್ವಜ್),

ಉದಾ-9. ಉರುಮಾತ್ರೀ (ಮಾತ್ರಜ್) ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಜೀಬಂತವಾಗಿವೆ.

ಉದಾ-10. ಪಞ್ಚತಯೀ(ತಯಪ್)(ಐದು ಅವಯವಗಳುಳ್ಳವಳು)-“ಸಂಖ್ಯಾಯಾಃ ಅವಯವೇ ತಯಪ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ತಯಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಜೀಪ್(ಈ) ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿದೆ. ಪಞ್ಚತಯ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ’ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು,ಪಞ್ಚತಯ್+ಈ=ಪಞ್ಚತಯೀ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-11. ಆಕ್ಷಿಕೀ(ದಾಳದಿಂದ ಜೂಜಾಡುವ ಸ್ತ್ರೀ) ಇದು ‘ರಕ್’ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ. ಅಕ್ಷೈಃದೀವ್ಯತಿ ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ “ತೇನ ದೀವ್ಯತಿವಿನತಿಜಯತಿಜಿತಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ರಕ್’ (ಠ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ನಂತರ “ರಸ್ಯ ಇಕಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ‘ಇಕ’ ಆದೇಶ ಬಂದು ಆಕ್ಷಿಕ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಟಿಡ್ಘಾಣಇತ್-ದ್ವಯಸಜ್-ದಧ್ವಇತ್-ಮಾತ್ರಜ್-ತಯಪ್-ರಕ್-ಠಇತ್-ಕಇತ್-ಕ್ಷರಪಃ (4.1.15) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಪ್ (ಈ) ಬಂದು, ಹಿಂದಿನಂತೆ ಆಕ್ಷಿಕ್+ಈ=ಆಕ್ಷಿಕೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-12. ಪ್ರಾಸ್ಥಿಕೀ(ಪ್ರಸ್ಥವೆಂಬ ಅಳತೆಯಿಂದ ಅಳೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ಪದಾರ್ಥದಿಂದ ಕೊಂಡುಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು) ಇದು ರಇತ್(ಠ) ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ “ರಸ್ಯ ಇಕಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಇಕ’ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸ್ಥೇನ ಕ್ರೀತಾ ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ‘ಇಕ’ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬಂದು ಪ್ರಾಸ್ಥಿಕ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ‘ಜೀಪ್(ಈ)’ ‘ಈ’ ಕಾರವು ಸೇರಿ (ಪ್ರಾಸ್ಥಿಕ್+ಈ=ಪ್ರಾಸ್ಥಿಕೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-13. ಲಾವಣಿಕೀ(ಉಪ್ಪನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಕೊಂಡುಕೊಳ್ಳುವ ಪದಾರ್ಥ) ‘ಲವಣಂ ಪಣ್ಯಂ ಅಸ್ಯಾಃ’ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ “ಲವಣಾತ್ ರಇತ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ರಇತ್(ಠ) ಬಂದು, ಇದಕ್ಕೆ “ರಸ್ಯ ಇಕಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಇಕ’ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಲವಣ+ಇಕ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ ನಂತರ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಹಾಗೂ ಲವಣ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ ‘ಅ’ ಕಾರವು ‘ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಹೊಂದಿ, ಲಾವಣ್+ಇಕ=ಲಾವಣಿಕ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ‘ಜೀಪ್(ಈ)’ ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ ಅಂತ್ಯ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಲಾವಣಿಕ್+ಈ=ಲಾವಣಿಕೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-14. ಯಾದೃಶೀ(ಯಾವರೀತಿಯ)-ಇದು ‘ಕಇತ್’ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದ. ‘ಯತ್ ಪ್ರಮಾಣಂ ಅಸ್ಯ’ ಎಂಬುದು ವಿಗ್ರಹ. “ತ್ಯದಾದಿಷು ದೃಶೋಽನಾಲೋಚನೇ ಕಇತ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಕಇತ್’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು “ಆ ಸರ್ವನಾಮ್ಃ” ಎಂಬ

ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯತ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಅ' ಕಾರಾನ್ವಾದೇಶ ಬಂದು ಯಾದೃಶ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಟಿಡ್ಗಾಣಿಷ್-ದ್ವಯಸಜ್.... ಕಇಕ್ವರಪಃ (4.1.15) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜೀಪ್(ಈ)' ಬಂದು ಯಾದೃಶ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಯಾದೃಶೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ

ಉದಾ-15. ಇತ್ವರೀ (ಪಾತಿವ್ರತ್ಯ ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಸ್ತ್ರೀ)-ಇದು 'ಕ್ಷರಪ್' ಪ್ರತ್ಯಾಯಾಂತ ಶಬ್ದ. 'ಇಣ್' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ "ಇಣ್‌ನಶಿಜಸರ್ತಿಭ್ಯಃ ಕ್ಷರಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಷರಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಇಣ್' ನಲ್ಲಿಯ 'ಣ್' ಕಾರ (ಇತ್) ಲೋಪವಾಗಿ ಇ+ಕ್ಷರಪ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಕ್ಷರಪ್ ನಲ್ಲಿ 'ಪ್' ಕಾರ ಇತ್ ಆಗಿಇ+ಕ್ಷರ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ ಈಗ "ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ತುಗಾ(ತ್)ಗಮ ಬಂದು ಇ+ತ್+ವರ=ಇತ್ವರ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಜೀಪ್(ಈ)' ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಇತ್ವರ್+ಈ=ಇತ್ವರೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ-ನಇಷ್-ಸ್ನಇಷ್-ಈಕಕ್-ಖ್ಯುನ್-ತರುಣ-ತಲುನಾನಾಂ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್| ಸ್ತ್ರೀಣೀ ಪೌಂಸೀ ಶ್ವಾಕೀಕೀ(ಯಾಷ್ಟೀಕೀ)| ಆಡ್ಯಜ್ವರಣೀ ತರುಣೀ ತಲುನೀ

ಪ.ಛೇ-ನಇಷ್-ಸ್ನಇಷ್-ಈಕಕ್-ಖ್ಯುನ್-ತರುಣ-ತಲುನಾನಾವ್ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್|

ಅರ್ಥ-ನಇಷ್, ಸ್ನಇಷ್, ಈಕಕ್, ಖ್ಯುನ್, ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳನಂತರ ಮತ್ತು ತರುಣ, ತಲುನ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಅಂತವಾಗಿಯುಳ್ಳ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳನಂತರ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಜೀಪ್(ಈ)' ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ -1. ಸ್ತ್ರೀಣೀ(ಸ್ತ್ರೀಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ) ಸ್ತ್ರೀ+ನಇಷ್(ನ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಸ್ತ್ರೀ+ನ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ "ರಷಾಭ್ಯಾಮ್ ನೋಣಸ್ಸಮಾನಪದೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣತ್ವ(ಣ)' ಬಂದು ಸ್ತ್ರೀಣ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ 'ಜೀಪ್(ಈ)' ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಸ್ತ್ರೀಣ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಸ್ತ್ರೀಣೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

2. ಪೌಂಸೀ(ಪುರುಷನಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ) ಪೌಂಸ್ ಎಂಬುದು 'ಸ್ನಇಷ್' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದ. ಇದೂ ಕೂಡ ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಪೌಂಸೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

3. ಶ್ವಾಕೀ (ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಆಯುಧವಾಗಿಯುಳ್ಳ ಸ್ತ್ರೀ) ಯಾಷ್ಟೀಕೀ(ಕೋಲನ್ನು ಆಯುಧವಾಗಿಯುಳ್ಳ ಸ್ತ್ರೀ)-ಇವೆರಡೂ 'ಈಕಕ್(ಈಕ್)' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು. ಇವೂ ಸಹ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಾಳಿವೆ.

4. ಆಡ್ಯಜ್ವರಣೀ(ಧನವಂತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವಂಥಹ)-ಇದು 'ಖ್ಯುನ್(ಯು)'

ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದ. “ಆಡ್ಯ-ಸುಭಗ-ಸ್ಥೂಲ-ಪಲಿತ-ನಗ್ನ-ಅಂಧ-ಪ್ರಿಯೇಷು ಚ್ಚ್ಯುತೇಷು ಅಜ್ಞೌ ಕೃಷಾಃ ಕರಣೇ ಮ್ಯಿನ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮ್ಯಿನ್(ಯು) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಡ್ಯ+ಅಮ್+ಕೃ+ಮ್ಯಿನ್(ಯು)=ಆಡ್ಯ+ಅಮ್+ಕೃ+ಯು ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. [“ಯುವೋರನಾಕೌ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಯು’ ಗೆ ‘ಅನ’ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ‘ಕೃ’ ನಲ್ಲಿರುವ ‘ಯು’ ಕಾಕ್ಕೆ ‘ಅರ್’ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. (“ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ” ಮತ್ತು “ಉರಣ್-ರಪರಃ ” ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆಗಿರುವುದರಿಂದ “ಅರುರ್ದಿಷದಜನ್ತಸ್ಯ ಮುಮ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಮುಮ್’ ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿರುವ ‘ಮ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ “ನಸ್ಯಾಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಝಲಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರ “ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ವರ್ಗೀಯ ಅಂತ್ಯ ಅನುನಾಸಿಕವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಮೇಲೆ ‘ತ’ ವರ್ಗದ ‘ನ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವವು “ಅಟ್ಟಪ್ಪಾಜ್ಞುಮ್ ವ್ಯವಾಯೇಪಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ]. ಹೀಗಾಗಿ ಆಡ್ಯ+ಅಮ್+ಕರ್+ಅನ=ಆಡ್ಯಜ್ಞರಣ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ‘ಜೀಪ್(ಈ)’ ಬಂದು ಆಡ್ಯಜ್ಞರಣ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಆಡ್ಯಜ್ಞರಣೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

5.ತರುಣೀ/6.ತಲುನೀ(ತರುಣಿ)-ತರುಣ ಮತ್ತು ತಲುನ ಶಬ್ದಗಳಮೇಲೆಯೂ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ‘ಜೀಪ್(ಈ)’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ತರುಣೀ ಮತ್ತು ತಲುನೀ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಜೀಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1254. ಯಜ್ಞಶ್ಲ(4.1.16)

ವೃತ್ತಿ-ಯಜ್ಞಂತಾತ್ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಜೀಪ್ ಸ್ಯಾತ್| ಅಕಾರಲೋಪೇ ಕೃತೇ-
ಪ. ಛೇ-ಯಜಾಃ ಚ|

ಅ.ವೃ. -“ಯನ್ನೇಭ್ಯೋ ಜೀಪ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಜೀಪ್’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಪ್ರತ್ಯಯಃ” “ಪರಶ್ಚ” ಮತ್ತು “ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆ ಇರುವಾಗ ‘ಯಜಾಃ’ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ‘ಜೀಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಯ್-ಕಾರ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1255. ಹಲಸ್ತದ್ಧಿತಸ್ಯ | 6.4.150)

ವೃತ್ತಿ-ಹಲಃ ಪರಸ್ಯ ತದ್ಧಿತ ಯ್ ಕಾರಸ್ಯ ಉಪಧಾಭೂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಈತಿ ಪರೇ| ಗಾರ್ಗೀ|

ಪ. ಛೇ-ಹಲಃ ತದ್ಧಿತಸ್ಯ|

ಅ.ವೃ-“ಸೂರ್ಯ-ತಿಷ್ಯ-ಅಗಸ್ಯ-ಮತ್ಸ್ಯಾನಾಂ ಯ ಉಪಧಾಯಾಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಉಪಧಾಯಾಃ’ ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು “ಥೇ ಲೋಪೋಽಕದ್ರವಾಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಲೋಪಃ’ ಎಂಬ ಪದವೂ ಹಾಗೆಯೇ “ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಈತಿ’ ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ-‘ಹಲ್’ ವರ್ಣಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ತದ್ವಿತದ ಉಪಧೇಯ ‘ಯ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ, ‘ಈ’ ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ಉದಾ-ಗಾರ್ಗೀ(ಗರ್ಗ ಗೋತ್ರದ ಸಂತತಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಕನ್ಯೆ) ‘ಗರ್ಗಸ್ಯ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯಂ ಸ್ತ್ರೀ’ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ತದ್ವಿತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಗರ್ಗ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ “ಗರ್ಗಾದಿಭ್ಯೋ ಯಜಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಯಜಾ(ಯ)’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಗರ್ಗ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು “ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿವ್ವು ಅಂತ್ಯ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಗಾರ್ಗ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೇಯಲ್ಲಿ ‘ಜೀಪ್(ಈ)’ ಬಂದು ಗಾರ್ಗ್ಯ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ “ಯಜಾಶ್ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಯ’ ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಮತ್ತು “ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ ‘ಅ’ ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಗಾರ್ಗ್ಯ+ಈ=ಗಾರ್ಗೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಷ್ಠ-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1256. ಪ್ರಾಣಾಂ ಷ್ಠ ತದ್ವಿತಃ (4.1.17)

ವೃತ್ತಿ-ಯಜಾನ್ತಾತ್ ಷ್ಠಃ ವಾ ಸ್ಯಾತ್, ಸ ಚ ತದ್ವಿತಃ

ಪ. ಛೇ-ಪ್ರಾಣಾಂ, ಷ್ಠಃ, ತದ್ವಿತಃ

ಅ.ವೃ-“ಯಜಾಶ್ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಯಜಾಃ’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಪ್ರತ್ಯಯಃ” “ಪರಶ್ಚ” ಮತ್ತು “ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಯಜಾ-ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆ ಇದ್ದಾಗ, ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ತದ್ವಿತ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ‘ಷ್ಠ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಷ್ಠಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ “ಷ್ಠಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಷ್ಠ’ ವರ್ಣವು ಇತ್ ಆಗಿ ಲೋಪ ಹೊಂದುತ್ತದೆ, ‘ಫ’ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. (ಫ) ಜಾಗದಲ್ಲಿ “ಅಯನೇಯೇನೀಯಯಃ (ಆಯನ್, ಏಯ್, ಈನ್, ಈಯ್, ಇಯ) ಫಠಖಫಘಾಂ ಪ್ರತ್ಯಯಾದೀನಾಂ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಆಯನ್’ ಆದೇಶ ಬಂದು ಫ್+ಆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆಯನ್+ಅ=ಆಯನ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಜೀಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1257. ಷಿದ್ಗೌರಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ (4.1.41)

ವೃತ್ತಿ -ಷಿದ್ಭ್ಯಃ ಗೌರಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ (ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್) ‘ಜೀಷ್’ಸ್ಯಾತ್

ಗಾಗ್ಯಾಯಣೀ ನರ್ತಕೀ ಗೌರೀ ಅನಡುಹೀ ಅನಡ್ವಾಹೀ ಆಕೃತಿ ಗಣೋಽಯಮ್ |
ಪ.ಭೀ-ಷಿದ್ಗೌರಾದಿಭ್ಯಃ, ಚ |

ಅ.ವ್ಯ.-“ಅನ್ಯತೋ ಜೀಷ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಜೀಷ್’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಪ್ರತ್ಯಯಃ” “ಪರಶ್ಚ” ಮತ್ತು “ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಯಾವ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ‘ಷ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಇತ್’ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೋ, ಅಂತಹ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಮತ್ತು ಗೌರಾದಿ ಗಣಪರಿತ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆ ಇದ್ದಾಗ, ‘ಜೀಷ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

‘ಜೀಷ್’ ನಲ್ಲಿ ‘ಜ್’ ಕಾರ ಮತ್ತು ‘ಷ್’ ಕಾರಗಳು ‘ಇತ್’ಗಳು ಆಗ ‘ಈ’ ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿರುತ್ತದೆ. ‘ಗೌರಾದಿ’ ಗಣದಲ್ಲಿ ಗೌರ,ಮತ್ಯ, ಮನುಷ್ಯ, ಹಯ, ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಪರಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಇದು ಆಕೃತಿ ಗಣವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-1. ಗಾಗ್ಯಾಯಣೀ-ಗರ್ಗ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ “ಗರ್ಗಾದಿಭ್ಯೋ ಯಇಷ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಯಇಷ್(ಯ)’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಗಾಗ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ‘ಯಇಂ’ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ “ಪ್ರಾಚಾಂ ಷ್ವ ತದ್ಧಿತಃ (4.1.17)” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಷ್ವ(ಫ)’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅಲ್ಲಿಯ ‘ಫ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಆಯನ್’ ಆದೇಶ ಬಂದು ಫ್+ಅ=ಆಯನ್ ಎಂದಾಗಿ ಗಾಗ್ಯ+ಆಯನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ಅಂತ್ಯ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಗಾಗ್ಯ+ಆಯನ್=ಗಾಗ್ಯಾಯನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ, ‘ನ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಣತ್ವ(ಣ)’ ಬಂದು ಗಾಗ್ಯಾಯಣ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ‘ಷಿತ್’ ಆಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ “ಷಿದ್ಗೌರಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಜೀಷ್(ಈ)’ ಬಂದು, ಗಾಗ್ಯಾಯಣ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅಂತ್ಯ ‘ಅ’ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಗಾಗ್ಯಾಯಣ್+ಈ=ಗಾಗ್ಯಾಯಣೀ ಎಂದಾಗಿ ‘ಸುಪ್(ಸ್)’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಗಾಗ್ಯಾಯಣೀ+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ “ಹಲ್ವಾದಿಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪ್ಪಕ್ತಂ ಹಲ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಗಾಗ್ಯಾಯಣೀ ಎಂದೇ ಈ ಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾಗಿ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-2. ನರ್ತಕೀ(ನೃತ್ಯಮಾಡುವ ಸ್ತ್ರೀ) ‘ನೃತ್’ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ “ಶಿಲ್ಪಿನಿಷ್ಟನ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಷ್ಟನ್’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, “ಯುವೋರನಾಕೌ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಅಕ’ ಆದೇಶ ಬಂದು ನರ್ತಕ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. “ಷಿದ್ಗೌರಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ (4.1.41)” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಜೀಷ್(ಈ)’ ಬಂದು, ನರ್ತಕ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅಂತ್ಯ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ನರ್ತಕ್+ಈ=ನರ್ತಕೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಜ್ಯನವಾದ ನರ್ತಕೀ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ‘ಸುಪ್(ಸ್)’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ‘ಸ್’ ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ನರ್ತಕೀ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-3. ಗೌರೀ(ವಾರ್ವತೀ)-ಇದು ಗೌರಾದಿ ಗಣಪರಿತವಾಗಿದೆ “ಷಿದ್ಗೌರಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ

(4.1.41) "ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜೀಷ್(ಈ)' ಬಂದು, ಗೌರ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಗೌರ್+ಈ=ಗೌರೀ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸುಪ್(ಸಾ)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಸಾ' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಗೌರೀ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-4.ಅನಡುಹೀ 5.ಅನಡ್ಡಾಹೀ (ಆಕಳು) 'ಅನಡುಃ' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಗೌರಾದಿಗಣ ಪಠಿತವಾದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಷಿದ್ಧೌರಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ (4.1.41) "ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜೀಷ್(ಈ)' ಬಂದು, ಅನಡುಹ್+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆಮನಡುಹಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ವಾ" ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಆಹ್' ಆಗಮವು ಬಂದು ಅನಡು+ಆಹ್+ಈ ಎಂದಾಗಿ 'ಯಣ್' ಸಂಧಿಯಿಂದ ಅನಡ್ಡಾಹೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೂ 'ಸುಪ್(ಸಾ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಸಾ' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಅನಡ್ಡಾಹೀ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಆಹ್' ಬಾರದಿದ್ದಾಗ ಅನಡುಹ್+ಈ=ಅನಡುಹೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ 'ಸುಪ್(ಸಾ)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಸಾ' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಅನಡುಹೀ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

(ಜೀಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1258. ವಯಸಿ ಪ್ರಥಮೇ(4.1.20)

ವೃತ್ತಿ-ಪ್ರಥಮ-ವಯೋ ವಾಚಿನಃ ಅದನ್ತಾತ್ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಜೀಪ್ ಸ್ಯಾತ್| ಕುಮಾರೀ|

ಅ.ವೃ.-"ಯುನ್ಮೇಭ್ಯೋ ಜೀಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜೀಪ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಪ್ರತ್ಯಯಃ" "ಪರಶ್ಚ" ಮತ್ತು "ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ವಯಸ್ಸಿನ ಪ್ರಥಮ ಹಂತವನ್ನು ಅಂದರೆ ಕೌಮಾರಾವಸ್ಥೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳನಂತರ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆ ಇದ್ದಾಗ 'ಜೀಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. (ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಕೌಮಾರ, ಯೌವನ ಮತ್ತು ವಾರ್ಧಕ್ಯವೆಂದು ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳಿರುತ್ತವೆ).

ಉದಾ. 1 -ಕುಮಾರೀ (ಬಾಲ್ಯಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ಹೆಣ್ಣುಮಗಳು)-ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆ ಇದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕುಮಾರ' ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ 'ಜೀಪ್(ಈ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಕುಮಾರ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಕುಮಾರ್+ಈ=ಕುಮಾರೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಜೀಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1259. ದ್ವಿಗೋಃ (4.1.21)

ವೃತ್ತಿ-ಅದನ್ತಾತ್ ದ್ವಿಗೋಃ ಜೀಪ್ ಸ್ಯಾತ್|

ತ್ರಿಲೋಕೀ| ಅಜಾದಿಶ್ವಾತ್ ತ್ರಿಫಲಾ| ತ್ರ್ಯುನೀಕಾ ಸೇನಾ|

ಅ.ವೃ-“ಋನ್ನೇಭ್ಯೋ ಜೀಪ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಜೀಪ್’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಅತಃ”, “ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಪ್ರತ್ಯಯಃ” “ಪರಶ್ಚ” ಮತ್ತು “ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಅದನವಾದ ದ್ವಿಗು ಸಮಾಸದ ನಂತರ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆ ಇರುವಾಗ, ‘ಜೀಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. “ಸಂಖ್ಯಾಪೂರ್ವೋ ದ್ವಿಗುಃ” ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ ತ್ರಿಲೋಕ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ‘ದ್ವಿಗು’ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಜೀಪ್(ಈ)’ ಬಂದು ತ್ರಿಲೋಕ+ಈ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ‘ಭ’ ಸಂಜ್ಞಕ ಅಂತ್ಯ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ “ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ತ್ರಿಲೋಕ+ಈ=ತ್ರಿಲೋಕೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ‘ಸುಪ್(ಸ್)’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗಲೂ “ಹಲ್ವಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪ್ತಕಂ ಹಲ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ತ್ರಿಲೋಕೀ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-2. ತ್ರಿಫಲಾ-ತ್ರಿಫಲ ಶಬ್ದವು ಅಜಾದಿಗಣ ಪಠಿತವಾಗಿರುವದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ ‘ಜೀಪ್(ಈ)’ ನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ “ಅಜಾದ್ಯತಷ್ಠಾಪ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಟಾಪ್(ಆ)’ ಬಂದು ತ್ರಿಫಲ+ಆ=ತ್ರಿಫಲಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-3. ತ್ರೈನೀಕಾ (ಸೇನಾ= ಮೂರು ತರಹದ ಸೇನೆಗಳ ಸಮೂಹ)- ‘ತ್ರಯಾಣಾಂ ಅನೀಕಾನಾಂ ಸಮಾಹಾರಃ’ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಈ ಶಬ್ದವು ಅಜಾದಿಗಣ ಪಠಿತವಾಗಿರುವದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ “ಅಜಾದ್ಯತಷ್ಠಾಪ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಟಾಪ್(ಆ)’ ಬಂದು ತ್ರೈನೀಕ+ಆ (ಸೇನಾ)=ತ್ರೈನೀಕಾ ಸೇನಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಜೀಪ್ ಮತ್ತು ‘ನ್’ ಕಾರಾದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1260. ವರ್ಣಾದನುದಾತ್ತಾತ್ಮೋಪಧಾತ್ಮೋ ನಃ| (4.1.39)

ವೃತ್ತಿ-ವರ್ಣವಾಚೀ ಯಃ ಅನುದಾತ್ತಾನ್ತಃ ತೋಪಧಃ ತದನ್ತಾತ್ ಅನುಪಸರ್ಜನಾತ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ವಾ ‘ಜೀಪ್’, ತಕಾರಸ್ಯ ನಕಾರಾದೇಶಶ್ಚ| ಏನೀ| ಏತಾ| ರೋಹಿಣೀ, ರೋಹಿತಾ|

ಪ.ಛೇ-ವರ್ಣಾತ್, ಅನುದಾತ್ತಾತ್ ತೋಪಧಾತ್, ತಃ, ನಃ|

ಅ.ವೃ-“ಋನ್ನೇಭ್ಯೋ ಜೀಪ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಜೀಪ್’ ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು “ಮನೋರೌ ವಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ವಾ ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. “ಅನುಪಸರ್ಜನಾತ್” “ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಪ್ರತ್ಯಯಃ” “ಪರಶ್ಚ” ಮತ್ತು “ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ವರ್ಣವಾಚಿಯಾದ ಯಾವ ಅನುದಾತ್ತ ತಕಾರೋಪಧ(ತ-ಕಾರವನ್ನು ಉಪಧೆಯಾಗಿ)ಯುಳ್ಳ, ತದನವಾದ ಅನುಪಸರ್ಜನ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದನಂತರ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ, ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ‘ಜೀಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು, ಹಾಗೆಯೇ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ‘ತ್’

ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ನ' ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

'ಜೀಪ್(ಈ)' ಬರುವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ 'ನ' ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ 'ವರ್ಣ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಿಳಿ, ಕೆಂಪು ಮೊದಲಾದ ಬಣ್ಣಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು.

ಉದಾ-1. ಏನೀ (ಬೇರೆಬೇರೆ ಬಣ್ಣಗಳುಳ್ಳ)-ಏತ+ಜೀಪ್(ಈ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ' ಕಾರ ಬಂದು ಏನ (ಏನ್+ಅ)=ಏನ+ ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕ್ಕೆ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಏನ್+ಈ=ಏನೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-2. ಏತಾ(ಬೇರೆಬೇರೆ ಬಣ್ಣಗಳುಳ್ಳ) -'ಜೀಪ್(ಈ)' ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಏತ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ "ಅಜಾದ್ಯತಷ್ಟಾಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಾಪ್(ಆ)' ಬಂದು ಏತ+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ ಸಂಧಿಯಿಂದ ಏತಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-3. ರೋಹಿಣೀ 4. ರೋಹಿತಾ (ಕೆಂಪುಬಣ್ಣವುಳ್ಳವಳು)-ಉದಾಹರಣೆ 3 ರಲ್ಲಿ ರೋಹಿತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಜೀಪ್(ಈ)' ರೋಹಿತ ಶಬ್ದದ 'ತ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ' ಕಾರ ಬಂದಿದೆ. ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ 'ಜೀಪ್(ಈ)' ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ರೋಹಿನ್+ಈ ಎಂದಾಗಿ ಣತ್ವ ಬಂದು ರೋಹಿಣೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಇನ್ನು ಣತ್ವ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಉದಾ-4. ರಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಟಾಪ್(ಆ) ಬಂದು ರೋಹಿತ+ಆ=ರೋಹಿತಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಜೀಷ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1261. ವೋತೋ ಗುಣವಚನಾತ್(4.1.44)

ವೃತ್ತಿ-ಉದನ್ತಾತ್ ಗುಣವಾಚಿನಃ ವಾ ಜೀಷ್ ಸ್ಯಾತ್| ಮೃದ್ವೀ, ಮೃದುಃ|

ಪ.ಭೇ-ವಾ, ಉತಃ, ಗುಣವಚನಾತ್|

ಅ.ವ್ಯ-"ಅನ್ಯತೋ ಜೀಷ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜೀಷ್' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಯನ್ಯೇಭ್ಯೋ ಜೀಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜೀಪ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಮನೋರೌ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ವಾ ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್", "ಪ್ರತ್ಯಯಃ" "ಪರಶ್ಚ" ಮತ್ತು "ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಹ್ರಸ್ವ ಉ-ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆ ಇದ್ದಾಗ, ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಜೀಷ್(ಈ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-1. ಮೃದ್ವೀ-ಉದಾ-2. ಮೃದುಃ|(ಮೃದುವಾದ)-"ವೋತೋ ಗುಣವಚನಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ 'ಉ'ಕಾರಾಂತ ಮೃದು ಶಬ್ದದಮೇಲೆ "ಜೀಷ್(ಈ)" ಬಂದು, ಮೃದು+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಯಣ್' ಸಂಧಿಯಾಗಿ ಮೃದ್ವೀ

ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆಯೂ ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಮೃದ್ವೀ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಎರಡನೇ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ 'ಜೀಷ್(ಈ)'ಬಾರದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಕೇವಲ 'ಸುಪ್(ಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಮೃದುಃ ಎಂದು ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಧೇನು ಶಬ್ದದಂತೆ ನಡೆಸಬೇಕು.

(‘ಜೀಷ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1262. ಬಹ್ವಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ (4.1.45)

ವೃತ್ತಿ-ಏಭ್ಯೋ ವಾ ಜೀಷ್ ಸ್ಯಾತ್ ಬಹ್ವೇ, ಬಹುಃ|

ವಾ|| 1|| ಕೃದಿಕಾರಾದಕ್ತಿನಃ| ರಾತ್ರಿಃ, ರಾತ್ರಿ|

ವಾ|| 2|| ಸರ್ವತೋಽಕ್ರಿನ್ನರ್ಥಾತ್ ಇತ್ಯೇಕೇ|

ಶಕಟೇ, ಶಕಟಃ|

ಪ.ಛೇ-ಬಹ್ವಾದಿಭ್ಯಃ, ಚ|

ಅ.ವೃ-“ಪೋತೋ ಗುಣವಚನಾತ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ವಾ’ ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು “ಅನ್ಯತೋ ಜೀಷ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಜೀಷ್’ ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಪ್ರತ್ಯಯಃ” “ಪರಶ್ಚ” ಮತ್ತು “ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-‘ಬಹು’ ಎಂಬುದನ್ನು ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ, (ಬಹ್ವಾದಿ)ಗುಣಪರಿತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ‘ಜೀಷ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-1.ಬಹ್ವೇ, ಉದಾ-2. ಬಹುಃ (ಬಹಳ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವ) -ಮೊದಲನೇ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಹ್ರಸ್ವ‘ಉ’ ಕಾರಾಂತವಾದ ಬಹು ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ‘ಜೀಷ್(ಈ)’ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹು+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ “ಯಣ್” ಸಂಧಿಯಿಂದ ಬಹ್ವೇ ಎಂದಾಗಿ ‘ಸುಪ್(ಸ್)’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆಯೂ ಹಿಂದಿನಂತೆ ‘ಸ್’ ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಬಹ್ವೇ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಎರಡನೇ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಜೀಷ್(ಈ)’ ಬಾರದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಬಹು+ಸುಪ್(ಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬಹುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೂ ‘ಉ’ ಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಾ|| 1 || ಕೃದಿಕಾರಾದಕ್ತಿನಃ|

ರಾತ್ರಿಃ, ರಾತ್ರಿ|

ಪ.ಛೇ-ಕೃತ್, ಇಕಾರಾತ್, ಅಕ್ತಿನಃ|

ಅರ್ಥ-‘ಕ್ತಿನ’ಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಕೃತ್ ಪ್ರಯಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ‘ಇ’ಕಾರಾಂತವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮೇಲೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ‘ಜೀಷ್(ಈ)’ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-1 ರಾತ್ರಿ, 2. ರಾತ್ರಿ-(ರಾತ್ರಿ)-‘ರಾ’ ಧಾತುವಿಗಿಂದ “ರಾಶದಿಭ್ಯಾಮ್ ತ್ರಿಪ್” ಎಂಬ ಜಿಣಾದಿಕ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ತ್ರಿಪ್(ತ್ರಿ)’ ವನ್ನು ಸೇರಿಸೋಣದ್ದರಿಂದ ಉದಾ-1 ರಲ್ಲಿ ರಾ+ತ್ರಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರಾತ್ರಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ ಇದು ‘ಕೃತ್’ ಆಗಿರುವ ‘ಇ’ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ‘ಜೀಷ್(ಈ)’ ಬಾರದೇ ಇದ್ದದ್ದರಿಂದ ರಾತ್ರಿ ಎಂದೇ ಇದ್ದು, ಸುಪ್(ಸ್) ಪ್ರತ್ಯಯಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ರಾತ್ರಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-2ರಲ್ಲಿ ಜೀಷ್(ಈ) ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರಾತ್ರಿ+ಜೀಷ್(ಈ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರಾತ್ರಿ ಎಂದಾಗಿ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೂ ಹಿಂದಿನಂತೆ ರಾತ್ರಿ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಅಕ್ಷಿಣಃ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ಷಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಅದು ‘ಇ’ಕಾರಾಂತ ಕೃದಂತವಾಗಿದ್ದರೂ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಜೀಷ್(ಈ) ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಾ|| 2|| ಸರ್ವತೋಽಕ್ಷಿನ್ನರ್ಧಾತ್ ಇತ್ಯೇಕೇ| ಶಕಟೇ, ಶಕಟಿ|

ಪ. ಛೇ-ಸರ್ವತಃ ಅಕ್ಷಿನ್ನರ್ಧಾತ್ ಇತಿ ಏಕೆ|

ಅರ್ಥ-ಎಲ್ಲಕಡೆಗೂ ‘ಇ’ಕಾರಾಂತ ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿದ್ದರೂ ಅದರ ಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ‘ಜೀಷ್(ಈ)’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-1.ಶಕಟೇ, 2. ಶಕಟಿಃ-ಶಕಟಿ ಶಬ್ದವು ಅವ್ಯುತ್ಪನ್ನ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮೊದಲನೇ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ‘ಜೀಷ್ಈ’ ಬಾರದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಎರಡನೇ ವಾರ್ತಿಕವು ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದು ಈ ಎರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲೂ ಶಕಟಿ ಶಬ್ದವು ‘ಇ’ ಕಾರಾಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಮೊದಲನೇ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಜೀಷ್(ಈ) ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಶಕಟೇ ಎಂದೂ, ಎರಡನೇ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಜೀಷ್(ಈ) ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಶಕಟಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಜೀಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ -1263. ಪುಂಯೋಗಾದಾಖ್ಯಾಯಾಮ್|(4.1.48)

ವೃತ್ತಿ-ಯಾ ಪುಮಾಖ್ಯಾ ಪುಂಯೋಗಾತ್ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ವರ್ತತೇ ತತೋ ಜೀಷ್| ಗೋಪಸ್ಯ ಸ್ತ್ರೀ ಗೋಪೀ|

ವಾ|| ಪಾಲಕಾನ್ತಾನ್| ಗೋಪಾಲಿಕಾ| ಅಶ್ವಪಾಲಿಕಾ|

ಪ. ಛೇ-ಪುಂಯೋಗಾತ್, ಆಖ್ಯಾಯಾಮ್|

ಅ.ವ್ಯ-“ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್”, “ಪ್ರತ್ಯಯಃ” “ಪರಶ್ಚ” ಮತ್ತು “ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್” ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಪುರುಷವಾಚಕವಾಗಿದ್ದು ಪುರುಷನ ಸಂಬಂಧದ್ದಾರಾ ಸ್ತ್ರೀ ವಾಚಕ

ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಜೀಷ್(ಈ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಗೋಪೀ-(ಗೋಪನ ಹೆಂಡತಿ)-'ಗೋಪ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗೋಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ಗೋಪನ ಸ್ತ್ರೀ ಆಗುವುದರಿಂದ (ಪುರುಷಸಂಬಂಧ ಇರುವುದರಿಂದ) ಅವನ ಹೆಂಡತಿಯೂ ಗೋಪ ಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾಳೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಗೋಪ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಜೀಷ್(ಈ) ಬಂದು ಗೋಪ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗೋಪದಲ್ಲಿನ ಅಂತ್ಯ 'ಅ'ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಗೋಪ್+ಈ=ಗೋಪೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ಇದಕ್ಕೆ ಸುಪ್(ಸ್) ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಗೋಪೀ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ: ಇಲ್ಲಿ ಗೋಪೀ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯ ಸ್ತ್ರೀಯು ಗೋಗಳನ್ನು ಕಾಯದಿದ್ದರೂ ಗೋಪನ ಹೆಂಡತಿಯಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಗೋಪ ಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ಸ್ತ್ರೀ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾಳೆ.

ವಾ|| ಪಾಲಕಾನ್ತಾನ್|| ಗೋಪಾಲಿಕಾ| ಅಶ್ವಪಾಲಿಕಾ|

ಪ.ಭೇ-ಪಾಲಕಾನ್ತಾತ್ ನ|

ಅರ್ಥ-ಪಾಲಕ ಶಬ್ದವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳಂಥ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಪುರುಷ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀ ವಾಚಕವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಜೀಷ್(ಈ) ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ-1. ಗೋಪಾಲಿಕಾ 2. ಅಶ್ವಪಾಲಿಕಾ-ಈ ಎರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪುರುಷ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀ ವಾಚಕ ಶಬ್ದದವಾಗಿದ್ದರೂ ಜೀಷ್(ಈ) ಬಾರದೇ ಟಾಪ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯವೇ ಬಂದಿದೆ. "ಗೋಪಾಲಕಸ್ಯ ಸ್ತ್ರೀ, ಅಶ್ವಪಾಲಕಸ್ಯ ಸ್ತ್ರೀ" ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಗೋಪಾಲಕ+ಟಾ(ಅ), ಮತ್ತು ಅಶ್ವಪಾಲಕ+ಟಾಪ್(ಅ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮುಂಬರುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ' ಕಾರ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇ' ಕಾರ ಬಂದು ಗೋಪಾಲಿಕಾ , ಅಶ್ವಪಾಲಿಕಾ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಇತ್ ಅದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1264. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯಾತ್ ಕಾತ್ಪೂರ್ವಸ್ಯಾತ್ ಇದಾಪ್ಯಸುಪಃ|| (7.3.44)

ವೃತ್ತಿ-ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯಾತ್ ಕಾತ್ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಅಕಾರಸ್ಯ ಇಕಾರಃ ಸ್ಯಾತ್ ಆಪಿ, ಸ ಆಪ್ ಸುಪಃ ಪರೋ ನ ಚೇತ್|

ಉದಾ: (1) ಗೋಪಾಲಿಕಾ| (2) ಅಶ್ವಪಾಲಿಕಾ| (3) ಸರ್ವಿಕಾ| (4) ಕಾರಿಕಾ| ಅತಃ ಕಿಮ್? ನೌಕಾ| ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯಾತ್ ಕಿಂ? ಶಕ್ನೋತಿ ಇತಿ ಶಕಾ| ಅಸುಪಃ ಕಿಂ? ಬಹುಪರಿವ್ರಾಜಕಾ ನಗರೀ|

ವಾ|| ಸೂರ್ಯಾತ್ ದೇವತಾಯಾಂ ಚಾಬ್ಜಾಚ್ಯಃ| ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಸ್ತ್ರೀ ದೇವತಾ ಸೂರ್ಯಾ| ದೇವತಾಯಾಂ ಕಿಮ್? ಇಯಮ್ |

ವಾ|| ಸೂರ್ಯಾಗಸ್ತ್ಯಯೋಶ್ವೇ ಚ ಜ್ಯಾಂ ಚ| ಯಲೋಪಃ| ಸೂರೀ= ಕುನ್ತಿ| ಮಾನುಷೀ ಇಯಮ್|

ಪ. ಛೇ-ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಥಾತ್, ಕಾತ್, ಪೂರ್ವಸ್ಯ, ಅತಃ, ಇತ್, ಆಪಿ, ಅಸುಪಃ|

ಅರ್ಥ-ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿರುವ ಕ-ಕಾರಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ'ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಇ'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ, 'ಆಪ್' ಗಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾಗ. ಆದರೆ ಆ 'ಆಪ್' ಸುಪ್ ಗಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ 'ಇ'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ-1. ಗೋಪಾಲಿಕಾ, 2. ಅಶ್ವಪಾಲಿಕಾ-ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದ ಈ ಎರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಈ ಸೂತ್ರದ ಮುಖಾಂತರ ಮತ್ತಷ್ಟು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ. "ಪಾಲಕಾಂತಾನ್" ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಜೀಷ್(ಈ)' ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಪುಂಯೋಗಾದಾಖ್ಯಾಯಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜೀಷ್(ಈ)' ಬರಲಿಲ್ಲ. "ಅಜಾದ್ಯತಷ್ಟಾಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಾಪ್(ಆ)' ಬಂದು ಗೋಪಾಲಕ+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಗೋಪಾಲಕ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ 'ಕ್' ಕಾರ ಪ್ರತ್ಯಯವುಳ್ಳ 'ಕ' ಕಾರವು ಇದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ 'ಲ್' ಕಾರದ ನಂತರ 'ಅ' ಕಾರವು ಇದೆ. 'ಆಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಅದು 'ಸುಪ್(ಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಈ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲ್' ಕಾರದ ನಂತರ ಇರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಗೋಪಾಲಿಕ+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ ಸಂಧಿಯಿಂದ ಗೋಪಾಲಿಕಾ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಅನಂತರ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸೋಣದರಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪದಿಂದ 'ಅ' ಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದವಾಗಿ ಉಳಿದಿದೆ. ಇದೇರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಪಾಲಕ ಶಬ್ದದಿಂದ 'ಅಶ್ವಪಾಲಿಕಾ ಎಂದೂ, 'ಸರ್ವಕ' ಶಬ್ದದಿಂದ 'ಸರ್ವಿಕಾ' ಎಂದೂ 'ಕಾರಕ' ಶಬ್ದದಿಂದ 'ಕಾರಿಕಾ' ಎಂದೂ ಆಬಂತವಾದ ರೂಪಗಳು ಬಂದಿವೆ. ಈ ಪರಿಣಾಮವಾಗುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಅನಂತರ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆಯೇ 'ಸ್' ಕಾರಲೋಪದಿಂದ ಆಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದವಾಗಿ ಉಳಿದಿವೆ.

ಅತಃ ಕಿಮ್?- 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಎಂದು ಯಾಕೆ ಹೇಳಬೇಕು? ಉದಾ-ನೌಕಾ- "ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಥಾತ್ ಕಾತ್ಪೂರ್ವಸ್ಯಾತ್ ಇದಾಪ್ಯಸುಪಃ| (7.3.44)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸೇರಿಸದೇ ಇದ್ದರೆ, ಅದಂತ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಆ ಇತ್ಯವು ಆಗುತ್ತಲೇ ಇತ್ತು. ಆದರೆ ಅದು ಅದಂತವಾಗಿಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿಯೂ 'ಇ' ಕಾರವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಹೇಗೆಂದರೆ ನೌ+ಕಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಜಿ' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ 'ಇ' ಕಾರ ಬಂದು 'ನಿಕಾ' ಎಂಬ ಅನಿಷ್ಟರೂಪ ಬರುತ್ತಿತ್ತು. "ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಥಾತ್ ಕಿಂ?"-ಶಕ್ನೋತಿ ಇತಿ ಶಕಾ "ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಥಾತ್ ಕಾತ್ಪೂರ್ವಸ್ಯಾತ್ ಇದಾಪ್ಯಸುಪಃ| (7.3.44)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಥಾತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಇರದಿದ್ದರೆ, ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಯವು ಆಗಿಯೇ ಆಗುತ್ತಿತ್ತು. ಜೊತೆಗೆ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಸ್' ಕಾರವು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಇತ್ಯ ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಶ+ಕಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಶ' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೂ 'ಇ' ಕಾರ ಬಂದು 'ಶಿಕಾ'

ಎಂಬ ಅನಿಷ್ಟರೂಪವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು.

ಅಸುಪಃ ಕಿಮ್? ಬಹುಪರಿವ್ರಾಜಕಾ ನಗರೀ-“ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಥಾತ್ ಕಾತ್ಸೂರ್ವಸ್ಥಾತ್ ಇದಾಪ್ಯಸುಪಃ (7.3.44)” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಅಸುಪಃ’ ಎಂಬ ಪದವು ಇರದಿದ್ದರೆ, ‘ಸುಪಃ’ ನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೂ ‘ಇ’ ಕಾರವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಬಹುಪರಿವ್ರಾಜ+ಕಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ, ‘ಅ’ ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲೂ ‘ಇ’ ಕಾರ ಬಂದು ಬಹು ಪರಿವ್ರಾಜಕಾ ಎಂಬ ಅನಿಷ್ಟರೂಪವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು.

‘ಬಹವಃ ಪರಿವ್ರಾಜಕಾಃ ಸಂತಿ ಯಸ್ಯಾಂ ನಗರ್ಯಾಂ ಸಾ ಬಹುಪರಿವ್ರಾಜಕಾ ನಗರೀ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹು+ಜಸ್(ಅಸ್)+ಪರಿವ್ರಾಜಕ+ಜಸ್(ಅಸ್) ಎಂಬ ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ “ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಮೇಲೆ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಲೋಪವು ಆಗುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ‘ಟಾಪ್(ಆ)’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುಪರಿವ್ರಾಜಕ+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ‘ಜ’ ಕಾರದ ನಂತರ ಇರುವ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಇ’ ಕಾರವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಯಾಕೆಂದರೆ ಆ ‘ಟಾಪ್ (ಆಪ್)’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅದು ‘ಸುಪಃ’ ವಿಭಕ್ತಿಗಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಸಮಾಸ ಮಾಡುವಾಗ ಲೋಪವಾಗುವ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ವಾ||I-ಸೂರ್ಯಾತ್ ದೇವತಾಯಾಂ ಚಾಬ್ಜಾಚ್ಯಃ|

ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಸ್ರೀ ದೇವತಾ ಸೂರ್ಯಾ| ದೇವತಾಯಾಂ ಕಿಮ್? ಇಯಮ್ ಪ. ಛೇ-ಸೂರ್ಯಾತ್ ದೇವತಾಯಾಂ ಚ ಆಪ್ ವಾಚ್ಯಃ|

ಅರ್ಥ-ಸೂರ್ಯ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದಮೇಲೆ ಪುಂಯೋಗದಲ್ಲಿ ದೇವತಾಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಚಾಪ್ (ಆ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. “ಪುಂಯೋಗಾದಾಖ್ಯಾಯಾಂ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಇದು ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-ಸೂರ್ಯಾ (ಭಾಯಾದೇವಿ ಮತ್ತು ಸಂಧ್ಯಾ)-‘ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಸ್ರೀ ದೇವತಾ’ಎಂಬುದು ವಿಗ್ರಹ. ‘ಸೂರ್ಯ’ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ “ಪುಂಯೋಗಾದಾಖ್ಯಾಯಾಂ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ ‘ಜೀಷ್(ಈ)’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ‘ಚಾಪ್(ಆ)’ ಬಂದಿದೆ. ಸೂರ್ಯ+ಆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸರ್ವಣದೀರ್ಘವಾಗಿ ‘ಸುಪಃ’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ, ‘ಸ’ ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಸೂರ್ಯಾ ಎಂದು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಇಬ್ಬರು ಸ್ತ್ರೀಯರು. ಒಬ್ಬಳು ದೇವತೆಯಾದ ಭಾಯಾದೇವಿ ಎರಡನೆಯವಳು ಮನುಷ್ಯ ಸ್ತ್ರೀಯಾದ ಕುಂತಿ. ಕುಂತಿಯು ದೇವತೆಯಾಗಿಲ್ಲದೇ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ ‘ಟಾಪ್(ಆ)’ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ ‘ಯ’ ಕಾರವೂ ಲೋಪವಾಗಬೇಕಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಎರಡನೆಯ ವಾರ್ತಿಕವು ಹೊರಟಿದೆ.

ವಾ|| 2. -ಸೂರ್ಯಾಗಸ್ಯಯೋಶ್ವೇ ಚ ಜ್ಯಾಂ ಚ| ಯಲೋಪಃ| ಸೂರೀ=

ಕುನ್ಢೀ ಮಾನುಷೀ ಇಯಮ್

ಪ.ಛೇ-ಸೂರ್ಯಾಗಸ್ತ್ಯಯೋಃ ಛೇ ಚ ಜ್ಯಾಂ ಚ

ಅರ್ಥ-'ಛ' ಎಂಬುದು 'ಜೀ' ಗೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯ ಅಥವಾ ಆಗಸ್ತ್ಯ ಶಬ್ದಗಳ ಉಪಧೆಯ 'ಯ' ಕಾರದ ಲೋಪವು ಆಗುತ್ತದೆ. ಈ 'ಯ' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗುವದನ್ನು "ಸೂರ್ಯತಿಷ್ಠಾಗಸ್ತ್ಯ ಮತ್ಸ್ಯಾನಾಂ ಯ ಉಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ದೇವತಾಯಾಂ ಕಿಂ? -ಸೂರೀ-ಎಂಬಲ್ಲಿ "ಸೂರ್ಯಾತ್ ದೇವತಾಯಾಂ ಚ ಆಪ್ ವಾಚ್ಯಃ" ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯ ಸ್ತ್ರೀ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಚಾಪ್'(ಆ) ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ದೇವತಾಯಾಂ' ಎಂಬ ಪದವಿರುವ ಕಾರಣದಿಂದ ಮನುಷ್ಯ ಸ್ತ್ರೀ ಗೆ ಇದು ಅನ್ವಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ 'ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಸ್ತ್ರೀ ಮಾನುಷೀ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ "ಪ್ರಯೋಗಾದಾಖ್ಯಾಯಾಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ 'ಜೀಷ್(ಈ)' ಬಂದು, ಸೂರ್ಯ+ಈ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂರ್ಯ ಶಬ್ದದ 'ಅ' ಕಾರವು "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪರದಲ್ಲಿ ಈ(ಜೀಷ್) ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ -"ಸೂರ್ಯಾಗಸ್ತ್ಯಯೋಶ್ಚೇ ಚ ಜ್ಯಾಂ ಚ" ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಯ' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ, ಸೂರ್+ಈ=ಸೂರೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾದಮೇಲೂ ಸೂರೀ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಪತ್ನಿ ಮನುಷ್ಯಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ಮಾನುಷೀಯಂ-ಕುಂತೀ) ಸೂರೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

(ಅನುಕ್ ಆಗಮವನ್ನೂ ಮತ್ತು 'ಜೀಷ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1265. ಇನ್ದ-ವರುಣ-ಭವ-ಶರ್ವ-ರುದ್ರ-ಮೃಡ-ಹಿಮಾರಣ್ಯ-ಯವ ಯವನ-ಮಾತುಲಾ-ಚಾರ್ಯಾಣಾಮಾನುಕ್ (4.1.49)

ವೃತ್ತಿ-ವಿಷಾಂ ಅನುಕ್-ಆಗಮಃ ಸ್ಯಾತ್ ಜೀಷ್ ಚ| ಇನ್ದಸ್ಯ ಸ್ತ್ರೀ ಇನ್ದಾಣೀ| ವರುಣಾನೀ ಭವಾನೀ ಶರ್ವಾಣೀ ರುದ್ರಾಣೀ ಮೃಡಾನೀ|

ವಾರ್ತಿಕ-1. ಹಿಮಾರಣ್ಯಯೋರ್ಮಹತ್ವೇ|

ಮಹತ್ ಹಿಮಮ್ ಹಿಮಾನೀ| ಮಹತ್ ಅರಣ್ಯಮ್ ಅರಣ್ಯಾನೀ|

ವಾರ್ತಿಕ-2. ಯವಾದ್ ದೋಷೇ ದುಷ್ಟೋ ಯವಃ ಯವಾನೀ|

ವಾರ್ತಿಕ-3. ಯವನಾಲ್ಲಿಪ್ಯಾಮ್| ಯವನಾನಾಂ ಲಿಪಿಃ ಯವನಾನೀ|

ವಾರ್ತಿಕ-4. ಮಾತುಲೋಪಾಧ್ಯಯೋರಾನುಗ್ವಾ ಮಾತುಲಾನೀ, ಮಾತುಲೀ | ಉಪಾಧ್ಯಾಯಾನೀ, ಉಪಾಧ್ಯಾಯೀ|

ವಾರ್ತಿಕ-5. ಆಚಾರ್ಯಾದಣತ್ವಂ ಚ|

ಅಚಾರ್ಯಸ್ಯ ಸ್ತ್ರೀ ಆಚಾರ್ಯಾನೀ|

ವಾರ್ತಿಕ-6. ಅರ್ಯ-ಕ್ಷತ್ರಿಯಾಭ್ಯಾಂ ವಾ ಸ್ವಾರ್ಥೇ| ಅರ್ಯಾಣೀ, ಅರ್ಯಾ| ಕ್ಷತ್ರಿಯಾಣೀ, ಕ್ಷತ್ರಿಯಾ|

ಪ.ಭೇ-ಇನ್ದ್ರ-ವರುಣ-ಭವ-ಶರ್ವ-ರುದ್ರ-ಮೃಡ-ಹಿಮ-ಅರಣ್ಯ-ಯವ-ಯವನ-ಮಾತುಲ-ಆಚಾರ್ಯಾಣಾಂ ಆನುಕ್|

ಅ.ವ್ಯ-“ಅನ್ಯತೋ ಜೀಷ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಜೀಷ್’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರತ್ಯಯಃ” “ಪರಶ್ಚ” ಮತ್ತು “ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್” ಮೊದಲಾದವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 12 ಪದಗಳು ಇವೆ. ಇನ್ದ್ರ-ವರುಣ-ಭವ-ಶರ್ವ-ರುದ್ರ-ಮೃಡ-ಹಿಮ-ಅರಣ್ಯ-ಯವ-ಯವನ-ಮಾತುಲ ಮತ್ತು ಆಚಾರ್ಯ ಈ 12 ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆ ಇದ್ದಾಗ, ‘ಜೀಷ್(ಈ)’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಇವುಗಳಿಗೇನೇ ‘ಆನುಕ್’ ಆಗಮವೂ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಇನ್ದ್ರಾಣೀ (ಇನ್ದ್ರನ ಹೆಂಡತಿ) ‘ಇನ್ದ್ರಸ್ಯ ಸ್ತ್ರೀ’ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ‘ಇನ್ದ್ರ’ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಆನುಕ್ ಆಗಮ ಮತ್ತು ಜೀಷ್(ಈ)’ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ‘ಆನುಕ್’ ನಲ್ಲಿ ‘ಆನ್’ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇನ್ದ್ರ+ಆನ್+ಈ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಸರ್ವಣದೀರ್ಘದಿಂದ ಇನ್ದ್ರಾನ್+ಈ ಎಂದಾಗಿ, ಣತ್ವ ಬಂದು ಇನ್ದ್ರಾಣೀ ಎಂದು ರೂಪವಾದಮೇಲೆ ‘ಸುಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ ‘ಸಾ’ ಕಾರಲೋಪವಾದಮೇಲೂ ‘ಇನ್ದ್ರಾಣೀ’ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವರುಣಾಣೀ, ಭವಾಣೀ, ಶರ್ವಾಣೀ, ರುದ್ರಾಣೀ ಮತ್ತು ಮೃಡಾಣೀ ಶಬ್ದಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಣತ್ವಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ ಣತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಾ|| 1. ಹಿಮಾರಣ್ಯೋರ್ಮಹತ್ವೇ|

ಮಹತ್ ಹಿಮಮ್ ಹಿಮಾಣೀ| ಮಹತ್ ಅರಣ್ಯಮ್ ಅರಣ್ಯಾಣೀ|

ಅರ್ಥ-ಹಿಮ ಮತ್ತು ಅರಣ್ಯ ಈ ಎರಡು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳನಂತರ ಮಹತ್ವದ ಅರ್ಥ ಇರುವಾಗ ಮಾತ್ರ ‘ಜೀಷ್(ಈ)’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು ‘ಆನುಕ್(ಆನ್)’ ಆಗಮ ಬರುತ್ತವೆ. ಮಹತ್ ಹಿಮಂ ಹಿಮಾಣೀ=ದೊಡ್ಡದಾದ ಹಿಮದ ಗಡ್ಡೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೊಡ್ಡದು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಆನುಕ್(ಆನ್)’ ಆಗಮ ಮತ್ತು ‘ಜೀಷ್(ಈ)’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತವೆ. ಹಿಮ+ಆನ್+ಈ=ಹಿಮಾಣೀ, ಇದಕ್ಕೂ ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ‘ಸಾ’ ಕಾರಲೋಪವಾಗಿ ಹಿಮಾಣೀ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಅರಣ್ಯಾಣೀ ಶಬ್ದವೂ ಕೂಡ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. (ದೊಡ್ಡ ಅರಣ್ಯ ಎಂದು ಅರ್ಥ).

ವಾರ್ತಿಕ-2. ಯವಾದ್ ದೋಷೇ| ದುಷ್ಞೋ ಯವಃ ಯವಾಣೀ|

ಅರ್ಥ-ದೋಷವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಾಗ, ‘ಯವ’ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮೇಲೆ ‘ಆನುಕ್(ಆನ್)’ ಆಗಮ ಮತ್ತು ‘ಜೀಷ್(ಈ)’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು

ಯವಾನೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದುಷ್ಟೋ ಯವೋ ಯವಾನೀ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ದೋಷಯುಕ್ತವಾದ ಯವ ಎಂಬ ಧಾನ್ಯ ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ.

ವಾರ್ತಿಕ-3. ಯವನಾಲ್ಪಿಪ್ಯಾಮ್! ಯವನಾನಾಂ ಲಿಪಿಃ ಯವನಾನೀ!

ಅರ್ಥ-ಯವನ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದಮೇಲೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಭಾಷಾ ವಿಶೇಷದ ಲಿಪಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಜೀಷ್(ಈ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತಿಗೆ 'ಅನುಕ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಯವನ+ಅನ್+ಈ=ಯವನಾನೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯವನರ ಲಿಪಿ (ಉರ್ದು, ಪಾರ್ಸಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳು) ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ.

ವಾರ್ತಿಕ-4. ಮಾತುಲೋಪಾಧ್ಯಯೋರಾನುಗ್ವಾ ಮಾತುಲಾನೀ, ಮಾತುಲೀಸ್! ಉಪಾಧ್ಯಾಯಾನೀ, ಉಪಾಧ್ಯಾಯೀ!

ಪ. ಭೇ-ಮಾತುಲೋಪಾಧ್ಯಯೋಃ ಅನುಕ್ ವಾ!

ಅರ್ಥ-ಮಾತುಲ ಮತ್ತು ಉಪಾಧ್ಯಾಯ ಶಬ್ದಗಲಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಪುಂಯೋಗವಿದ್ದಾಗ, 'ಅನುಕ್' ಆಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಾತುಲ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಜೀಷ್(ಈ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು "ಇನ್ದ-ವರುಣ-ಭವ-ಶರ್ವ.....ಮಾತುಲಾ-ಚಾರ್ಯಾಣಾಮಾನುಕ್"(4.1.49) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-1. ಮಾತುಲಾನೀ(ಸೋದರಮಾವನ ಹೆಂಡತಿ)2. ಉಪಾಧ್ಯಾಯಾನೀ (ಉಪಾಧ್ಯಾಯನ ಹೆಂಡತಿ)-ಈ ಎರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಲಲ್ಲಿಯೂ, 'ಜೀಷ್(ಈ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತಿಗೆ 'ಅನುಕ್' ಆಗಮ ಬಂದು ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ 'ಸ್' ಕಾರಲೋಪವಾದಮೇಲೂ ಮಾತುಲಾನೀ, ಉಪಾಧ್ಯಾಯಾನೀ ಎಂದೇ ಉಚಿಯುತ್ತದೆ.

'ಅನುಕ್' ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮಾತುಲೀ, ಉಪಾಧ್ಯಾಯೀ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ವಾರ್ತಿಕ-5. ಆಚಾರ್ಯಾದಣತ್ವಂ ಚ! ಅಚಾರ್ಯಸ್ಯ ಸ್ತ್ರೀ ಆಚಾರ್ಯಾನೀ!

ಪ. ಭೇ-ಆಚಾರ್ಯತ್ ಅಣತ್ವಂ ಚ!

ಅರ್ಥ-ಅಚಾರ್ಯ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ಬರುವ 'ಅನುಕ್' ಆಗಮದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ-ಆಚಾರ್ಯಾನೀ(ಆಚಾರ್ಯರ ಪತ್ನಿ)-ಆಚಾರ್ಯ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆ ಇದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನುಕ್' ಆಗಮ ಮತ್ತು 'ಜೀಷ್(ಈ)' ಬಂದು, ಆಚಾರ್ಯ+ಅನ್+ಈ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಮೇಲೆ ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಆಚಾರ್ಯಾನೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ "ಅಟ್ಟುಪ್ಪಾಡ್ಲುಮ್-ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಣತ್ವ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಣತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರಮೇಲೆ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾದಾಗ

ಆಚಾರ್ಯಾನೀ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ-6. ಅರ್ಯ-ಕ್ಷತ್ರಿಯಾಭ್ಯಾಂ ವಾ ಸ್ವಾರ್ಥೇ| ಅರ್ಯಾಣೀ, ಅರ್ಯಾ| ಕ್ಷತ್ರಿಯಾಣೀ, ಕ್ಷತ್ರಿಯಾ|

ಅರ್ಥ-ಅರ್ಯ ಮತ್ತು ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಎಂಬ ಈ ಎರಡು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳಮೇಲೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಪುಂಯೋಗವಿಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ, 'ಜೀಷ್(ಈ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಮತ್ತು 'ಆನುಕ್' ಆಗಮವು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-1. ಅರ್ಯಾಣೀ, ಅರ್ಯಾ-(ವೈಶ್ಯ ಜಾತಿಯ ಸ್ರೀ) 'ಅರ್ಯ' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ, ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ, ಮತ್ತು "ಇನ್ದ್ರ-ವರುಣ.....ಮಾತುಲಾ-ಚಾರ್ಯಾಣಾಮಾನುಕ್| (4.1.49)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ, 'ಆನುಕ್' ಆಗಮ ಮತ್ತು 'ಜೀಷ್(ಈ)' ಬಂದು ಅರ್ಯ+ಆನ್+ಈ ಎಂದಾಗಿ, ಸರ್ವಣದೀರ್ಘದಿಂದ ಅರ್ಯಾಣೀ ಎಂದಾಗಿ, "ಅಟ್ಟಪ್ಪಾಜ್ಞುಮ್-ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಣತ್ವ ಬಂದು ಅರ್ಯಾಣೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಮೇಲೆ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸ್ತರಿಸಿದಮೇಲೆ 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾದಾಗ ಅರ್ಯಾಣೀ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು ಆಗಮ ಎರಡೂ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಆನುಕ್, ಮತ್ತು 'ಜೀಷ್(ಈ)' ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ "ಅಜಾದ್ಯದಷ್ಟಾಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಾಪ್(ಅ)' ಬಂದು ಅರ್ಯಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-3. ಕ್ಷತ್ರಿಯಾಣೀ, 4. ಕ್ಷತ್ರಿಯಾ| (ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಸ್ರೀ) ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪಗಳೂ ಮೇಲಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನೇ ಅವಲಂಬಿಸಿ . ಕ್ಷತ್ರಿಯಾಣೀ, ಕ್ಷತ್ರಿಯಾ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಜೀಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1266. ಕ್ರೀತಾತ್ ಕರಣಪೂರ್ವಾತ್(4.1.50)

ವೃತ್ತಿ-ಕ್ರೀತಾನ್ತಾತ್ ಅದನ್ತಾತ್ ಕರಣಾದೇಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಜೀಷ ಸ್ಯಾತ್|ವಸ್ತುಕ್ರೀತೀ| ಕ್ಷಚಿನ್ನ| ಧನಕ್ರೀತಾ|

ಅ.ವೃ -"ಅನ್ಯತೋ ಜೀಷ್"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜೀಷ್, ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಃ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್, ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಕ್ರೀತ' ಶಬ್ದವು ಯಾವ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಅಂತವಾಗಿದೆಯೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಕರಣವಾಚಕ ಶಬ್ದವು ಯಾವ ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವ ಅವಯವವಾಗಿದೆಯೋ ಅಂತಹ ಅದನ್ನ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಜೀಷ್(ಈ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-1 ವಸ್ತುಕ್ರೀತೀ (ವಸ್ತುದಿಂದ ಕೊಂಡುಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ವಾಚಕ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಬ್ದಗಳು.

ಉದಾ-ಸ್ತ್ರೀ ಮತ್ತು ಭೂಮಿ)-‘ವಸ್ತ್ರೈಃ ಕ್ರೀತಾ’ ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ, “ಕರ್ತೃ ಕರಣೇ ಕೃತಾ ಬಹುಳಂ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಇದು ಕರಣ(ವಸ್ತ್ರ) ಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯೂ ಇದೆ, ಮತ್ತು ಅ-ಕಾರಾಂತ ‘ಕ್ರೀತ’ ಶಬ್ದವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಪಕ್ಕತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಜೀಷ್(ಈ)’ ಬಂದು, ವಸ್ತ್ರಕ್ರೀತ+ಜೀಷ್(ಈ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, “ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಅ’ ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ವಸ್ತ್ರಕ್ರೀತ+ಈ=ವಸ್ತ್ರಕ್ರೀತೀ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಇದರಮೇಲೆ ‘ಸುಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸ್ವರಿಸಿದಮೇಲೆ ‘ಸ್’ ಕಾರ ಲೋಪವಾದಾಗ ವಸ್ತ್ರಕ್ರೀತೀ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕೆಲವೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರ ಅನ್ವಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ-2, ಧನಕ್ರೀತಾ-(ಧನದಿಂದ ಕೊಂಡುಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ)-ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ, ‘ಜೀಷ್(ಈ)’ ಬಾರದೇ ‘ಟಾಪ್(ಅ)’ ಪ್ರತ್ಯಯಬಂದು ಧನ+ಕ್ರೀತ+ಟಾಪ್(ಅ) ಬಂದು, ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ ಸಂಧಿಯಿಂದ ಧನಕ್ರೀತಾ ಎಂದಾಗಿದೆ.

(ಜೀಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1267. ಸ್ವಾಹ್ನಾಜ್ಞೋಪನಿಷತ್ಸಂಯೋಗೋಪಧಾತ್ (4.1.54)

ವೃತ್ತಿ-ಅಸಂಯೋಗೋಪಧಂ ಉಪಸರ್ಜನಂ ಯತ್ ಸ್ವಾಹ್ನಂ ತದನ್ತಾತ್ ಅದನ್ತಾತ್ ಜೀಷ್ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಕೇಶಾನ್ ಅತಿಕ್ರಾನ್ತಾ ಅತಿಕೇಶೀ, ಅತಿಕೇಶಾ ಚನ್ದ್ರಮುಖೀ, ಚನ್ದ್ರಮುಖಾ ಅಸಂಯೋಗೋಪಧಾತ್ ಕಿಮ್? ಸುಗುಲ್ಫಾ ಉಪಸರ್ಜನಾತ್ ಕಿಂ? ಶಿಖಾ|

ಪ. ಛೇ-ಸ್ವಾಹ್ನಾತ್, ಚ, ಉಪಸರ್ಜನಾತ್, ಅಸಂಯೋಗೋಪಧಾತ್|

ಅ.ವೃ-“ಅನ್ಯತೋ ಜೀಷ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಜೀಷ್’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಅತಃ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್, ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಉಪಧೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಯೋಗವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಸ್ವಾಹ್ನ ವಾಚಕ ಶಬ್ದವು ಅಂತದಲ್ಲಿರುವ ಅದನ್ತ (ಹ್ರಸ್ವ-ಅಕಾರಾಂತ) ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ‘ಜೀಷ್(ಈ)’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

‘ಸ್ವಾಹ್ನ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಅರ್ಥ ಇದೆ. ಮಹಾಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಇದಕ್ಕೆ 3 ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು-

ಅದ್ರವಂ ಮೂರ್ತಿಮತ್ ಸ್ವಾಹ್ನಮ್, ಪ್ರಾಣಿಸ್ಥಮವಿಕಾರಜಂ|

ಅತಸ್ಥಂ ತ್ರತ ದೃಷ್ಟಂ ಚ ತೇನ ಚೇತ್ ತತ್ರಥಾಯುತಮ್||

ಸ್ವಾಹ್ನದ ಮೊದಲನೇ ಲಕ್ಷಣ -(ಇದಕ್ಕೆ ತನ್ನ ಅಜ್ಞವೆಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ, ಆದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಅರ್ಥವಿದೆ)ಅದ್ರವಂ-ದ್ರವವಲ್ಲದ್ದು, ಮೂರ್ತಿಮತ್-ಆಕಾರವುಳ್ಳದ್ದು, ಪ್ರಾಣಿಸ್ಥಂ-ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವಂಥಾದ್ದು. ಅವಿಕಾರಜ-ಪಿತ್ತಾದಿ ವಿಕಾರಜನ್ಯವಾದದ್ದಲ್ಲದ. ಇವು ಮೂರು ಸ್ವಾಹ್ನದ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಪ್ರಾಣಿಯಲ್ಲೇ ಇದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ಸ್ವಾಹ್ನವೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ಸ್ವಾಜ್ಞದ ಎರಡನೇ ಲಕ್ಷಣ-ಅತಸ್ಥಂ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣಿಭಿನ್ನವಾದವುಗಳಲ್ಲಿ (ಪ್ರಾಣಿಯಂತಿರುವ ಗೊಂಬೆಗಳಲ್ಲಿ) ಇರುವಂಥಾದ್ದು. ತತ್ರ-ಅಲ್ಲಿ (ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ) ದೃಷ್ಟಂ ಚ-ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನೋಡುವಂಥಾದ್ದಾಗಿರುವ. ಸ್ವಾಜ್ಞದ ಮೂರನೇ ಲಕ್ಷಣ-ತತ್-ಅಚೇತನವಾದ ಪ್ರತಿಮಾದಿಗಳು. ತಥಾ-ಪ್ರಾಣಿಗಳಂತೆ ತೇನ-ಸ್ವನ ಮೊದಲಾದ ಆಕೃತಿಗಳಿಂದ (ಹೆಣ್ಣಿನ ಗೊಂಬೆಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಸ್ವನಗಳು ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ ಅಂತಹ ಎಂದು ಅರ್ಥ). ಯುತಂ ಚೇತ್-ಕೂಡಿ ಇದ್ದರೆ, ತತ್-ಅದು, ಅಪ್ರಾಣಿನೋಽಪಿ-ಪ್ರಾಣಿಯಲ್ಲದ್ದಕ್ಕೂ ಕೂಡ ಸ್ವಾಜ್ಞವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಸ್ವಾಜ್ಞಂ ಅಪ್ರಾಣಿನೋಽಪಿ' ಎಂಬುದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ವಚನ.

ಉದಾ-1. ಕೇಶಾನ್ ಅತಿಕ್ರಾಂತಾ ಅತಿಕೇಶೀ, ಅತಿಕೇಶಾ(ಕೇಶಗಳನ್ನು ಮೀರಿದ ಉದ್ದವಾದ ಮಾಲೆ)-'ಅತಿಕೇಶ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ಉಪಧೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರವಿಲ್ಲ. ಮೊದಲನೇ ಲಕ್ಷಣದ ಪ್ರಕಾರ 'ಕೇಶ' ವೆಂಬುದು 'ಸ್ವಾಜ್ಞವಾಗಿದೆ' ಮತ್ತು ಆ 'ಕೇಶ' ಶಬ್ದವು ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ. ಅಂತಹ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜೀಷ್(ಈ)' ಬಂದು ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು 'ಅತಿಕೇಶೀ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. 'ಜೀಷ್(ಈ)' ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಟಾಪ್(ಆ)' ಬಂದು, 'ಅತಿಕೇಶಾ' ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-2 -ಚಂದ್ರಮುಖೀ, ಚಂದ್ರಮುಖಾ (ಚಂದ್ರನಂತೆ ಮುಖವುಳ್ಳವಳು) ಮೇಲಿನ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆಯೇ ಉಪಧೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರವಿಲ್ಲ. ಮೊದಲನೇ ಲಕ್ಷಣದ ಪ್ರಕಾರ 'ಮುಖ' ವೆಂಬುದು 'ಸ್ವಾಜ್ಞವಾಗಿದೆ' ಮತ್ತು ಆ 'ಮುಖ' ಶಬ್ದವು ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ. ಅಂತಹ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜೀಷ್(ಈ)' ಬಂದು ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು 'ಚಂದ್ರಮುಖೀ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. 'ಜೀಷ್(ಈ)' ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಟಾಪ್(ಆ)' ಬಂದು, 'ಚಂದ್ರಮುಖಾ' ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಅಸಂಯೋಗೋಪಧಾತ್ ಕಿಮ್? ಸುಗುಲ್ಫಾ (ಸುಂದರವಾದ ಮುಂಗಾಲುಮಣಿ ಕಟ್ಟುಳ್ಳವಳು) -ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಸಂಯೋಗೋಪಧಾತ್ ಎಂದು ಹೇಳದಿದ್ದರೆ- 'ಸುಗುಲ್ಫ' ಶಬ್ದವು ಸಂಯೋಗೋಪಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಅದಕ್ಕೂ 'ಜೀಷ್(ಈ)' ಬಂದು ಅನಿಷ್ಟ ರೂಪ ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಟಾಪ್(ಆ)' ಬಂದು 'ಸುಗುಲ್ಫಾ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉಪಸರ್ಜನಾತ್ ಕಿಂ? ಶಿಖಾ (ಶಿಖೆ)-ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಪಸರ್ಜನಾತ್ ಎಂದು ಹೇಳದಿದ್ದರೆ ಉಪಸರ್ಜನವಲ್ಲದ 'ಶಿಖಾ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ 'ಜೀಷ್(ಈ)' ಬಂದು ಅನಿಷ್ಟ ರೂಪ ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಟಾಪ್(ಆ)' ಬಂದು 'ಶಿಖಾ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

(ಜೇಷ್ಠ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1268. ನ ಕ್ರೋಡಾದಿ ಬಹ್ವಚಃ (4.1.56)

ವೃತ್ತಿ-ಕ್ರೋಡಾದೇಃ ಬಹ್ವಚಶ್ಚ ಸ್ವಾಜ್ಞಾತ್ ನ ಜೇಷ್ಠಃ ಕಲ್ಯಾಣಕ್ರೋಡಾ ಆಕೃತಿಗಣೋಽಯಮ್ ಸುಜಘನಾ

ಅ.ವೃ - "ಅನ್ಯತೋ ಜೇಷ್ಠ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜೇಷ್ಠ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. "ಸ್ವಾಜ್ಞಾಚ್ಛೋಪಸರ್ಜನಾದಸಂಯೋಗೋಪಧಾತ್" (4.1.54) "ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್ವಾಜ್ಞಾತ್' ಮತ್ತು 'ಉಪಸರ್ಜನಾತ್' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್, ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಕ್ರೋಡಾದಿ' ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದ 'ಸ್ವಾಜ್ಞ' ವಾಚಕ(ಶಬ್ದ)ಗಳ ಮತ್ತು ಬಹ್ವಚ್(ಅನೇಕ ಅಚ್)ಗಳುಳ್ಳ ಸ್ವಾಜ್ಞವಾಚಕ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಜೇಷ್ಠ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುತ್ತದೆ. 'ಕ್ರೋಡಾದಿ'ಯು 'ಆಕೃತಿ' ಗಣವಾಗಿದೆ. ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಅಚ್-ಶಬ್ದಗಳಿವೆ.

ಉದಾ-1. ಕಲ್ಯಾಣ ಕ್ರೋಡಾ (ಸುಂದರವಾದ ಎದೆಯುಳ್ಳವಳು, ಮತ್ತು ಹೆಣ್ಣುಕುದುರೆ) 'ಕಲ್ಯಾಣಕ್ರೋಡ' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜೇಷ್ಠ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಾಪ್(ಆ)' ಬಂದು ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ 'ಸ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು 'ಕಲ್ಯಾಣಕ್ರೋಡಾ' ಎಂದೇ ರೂಪ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕ್ರೋಡಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಶಬ್ದಗಳು ಕ್ರೋಡಾದಿ ಗಣವನ್ನು ಅನುಕರಣೆ ಮಾಡುವದರಿಂದ ಈ ಕ್ರೋಡಾದಿ ಗಣವು ಆಕೃತಿ ಗಣವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-2. ಸುಜಘನಾ (ಶೋಭನವಾದ ಜಘನವುಳ್ಳವಳು)-'ಜಘನ' ಶಬ್ದವು 'ಆಕೃತಿಗಣ' ಪಠಿತವಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅದಕ್ಕೆ 'ಟಾಪ್(ಆ)' ಬಂದು 'ಸುಜಘನಾ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

(ಜೇಷ್ಠ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1269.-ನಋಮುಖಾತ್ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ (4.1.58)

ವೃತ್ತಿ-ನ ಜೇಷ್ಠಃ

ಅ.ವೃ - "ಅನ್ಯತೋ ಜೇಷ್ಠ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜೇಷ್ಠ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. "ಸ್ವಾಜ್ಞಾಚ್ಛೋಪಸರ್ಜನಾದಸಂಯೋಗೋಪಧಾತ್" (4.1.54) "ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್ವಾಜ್ಞಾತ್' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ನ ಕ್ರೋಡಾದಿ ಬಹ್ವಚಃ" (4.1.56) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್, ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಸ್ವಾಜ್ಞವಾಚಕಗಳಾದ 'ನಖಿ' ಮತ್ತು 'ಮುಖಿ' ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ

ಉಳ್ಳ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಜೀಷ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

"ಸ್ವಾಜ್ಞಾಚ್ಛೋಪಸರ್ಜನಾದಸಂಯೋಗೋಪಧಾತ್" (4.1.54)"ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಈ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ನಿಷೇಧಿಸುತ್ತದೆ.

(ಉತ್ಪದಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1270.-ಪೂರ್ವಪದಾತ್ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಗಃ (8.4.3)

ವೃತ್ತಿ-ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯಾತ್ ನಿಮಿತ್ತಾತ್ ಪರಸ್ಯ ನಸ್ಯ ಣಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ, ನ ತು ಗ-ಕಾರ ವ್ಯವಧಾನೇಃ ಶೂರ್ಪಣಖಾ ಗೌರಮುಖಾ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಕಿಮ್? ತಾಮ್ರಮುಖೀ ಕನ್ಯಾ

ಪ. ಛೇ-ಪೂರ್ವಪದಾತ್, ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ, ಅಗಃ

ಅ.ವ್ಯ-"ರಷಾಭ್ಯಾಂ ನೋ ಣಃ ಸಮಾನಪದೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ-ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ನಿಮಿತ್ತಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಣ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ಗ' ಕಾರವು ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿದ್ದರೆ (ಉತ್ಪದಿ) ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ನ್' ಕಾರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ರೇಫ, ಷಕಾರ ಮತ್ತು ಋಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವದಾದರೊಂದು ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಉತ್ಪದಿ ನಿಮಿತ್ತವು ಪೂರ್ವಪದದಲ್ಲಿ ಇರಬೇಕು.

ಉದಾ1.-ಶೂರ್ಪಣಖಾ (ಈ ಹೆಸರುಳ್ಳವಳು ರಾವಣನ ಸಹೋದರಿ). ಇವಳ ನಖವು ಮರದಂತೆ ಇದ್ದವು. ಮರದಂತೆ ನಖಗಳುಳ್ಳವಳು ಯಾವಳೋ ಅವಳು. ಶೂರ್ಪ+ನಖ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ವಾಜ್ಞಾಚ್ಛೋಪಸರ್ಜನಾದಸಂಯೋಗೋಪಧಾತ್" (4.1.54)"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಷ್(ಈ) ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು, ಆದರೆ ನಖಮುಖಾತ್ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ (4.1.58) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಜೀಷ್(ಈ) ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಶೂರ್ಪನಖಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಯಿತು. ಇದು ಸಮಾನಪದ ಅಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ರಷಾಭ್ಯಾಂ ನೋ ಉಪಸಮಾನಪದೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಇದು ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಶೂರ್ಪನಖಾ ಎಂದೇ ರೂಪವಿರುತ್ತಿತು ಆದರೆ ಇದು ಹೆಸರಾ(ಸಂಜ್ಞೆ)ಗಿರೋದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ಪದಿ ಹಾಗೂ ಅಜಾದ್ಯದಷ್ಟಾಪ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಾಪ್(ಆ) ಬಂದು ಬಂದು ಶೂರ್ಪಣಖಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ. 2-ಗೌರಮುಖಾ (ಈ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಸ್ತ್ರೀ)-ಗೌರಮುಖಿ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಜೀಷ್(ಈ) ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ನಖಮುಖಾತ್ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ (1263/4.1.58) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಜೀಷ್(ಈ) ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟು, ಉತ್ಪದಿ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದೆ ಅಜಾದ್ಯದಷ್ಟಾಪ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಾಪ್(ಆ) ಬಂದು ಗೌರಮುಖಾ ಎಂದಾಗಿದೆ.

(ಜೇಷ್ಠ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1268. ನ ಕ್ರೋಡಾದಿ ಬಹ್ವಚಃ (4.1.56)

ವೃತ್ತಿ-ಕ್ರೋಡಾದೇಃ ಬಹ್ವಚಶ್ಚ ಸ್ವಾಜ್ಞಾತ್ ನ ಜೇಷ್ಠಃ | ಕಲ್ಯಾಣಕ್ರೋಡಾ ಆಕೃತಿಗಣೋಽಯಮ್ | ಸುಜಘನಾ |

ಅ.ವೃ-“ಅನ್ಯತೋ ಜೇಷ್ಠ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಜೇಷ್ಠ’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. “ಸ್ವಾಜ್ಞಾಚ್ಛೋಪಸರ್ಜನಾದಸಂಯೋಗೋಪಧಾತ್” (4.1.54) “ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸ್ವಾಜ್ಞಾತ್’ ಮತ್ತು ‘ಉಪಸರ್ಜನಾತ್’ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್, ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-‘ಕ್ರೋಡಾದಿ’ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾದ ‘ಸ್ವಾಜ್ಞ’ ವಾಚಕ(ಶಬ್ದ)ಗಳ ಮತ್ತು ಬಹ್ವಚ್(ಅನೇಕ ಅಚ್)ಗಳುಳ್ಳ ಸ್ವಾಜ್ಞವಾಚಕ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ‘ಜೇಷ್ಠ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುತ್ತದೆ. ‘ಕ್ರೋಡಾದಿ’ಯು ‘ಆಕೃತಿ’ ಗಣವಾಗಿದೆ. ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಬಹು ಅಚ್-ಶಬ್ದಗಳಿವೆ.

ಉದಾ-1. ಕಲ್ಯಾಣ ಕ್ರೋಡಾ (ಸುಂದರವಾದ ಎದೆಯುಳ್ಳವಳು, ಮತ್ತು ಹೆಣ್ಣುಕುದುರೆ) ‘ಕಲ್ಯಾಣಕ್ರೋಡ’ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಜೇಷ್ಠ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಟಾಪ್(ಆ)’ ಬಂದು ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ‘ಸ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ‘ಕಲ್ಯಾಣಕ್ರೋಡಾ’ ಎಂದೇ ರೂಪ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕ್ರೋಡಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಶಬ್ದಗಳು ಕ್ರೋಡಾದಿ ಗಣವನ್ನು ಅನುಕರಣೆ ಮಾಡುವದರಿಂದ ಈ ಕ್ರೋಡಾದಿ ಗಣವು ಆಕೃತಿ ಗಣವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-2. ಸುಜಘನಾ (ಶೋಭನವಾದ ಜಘನವುಳ್ಳವಳು)-‘ಜಘನ್’ ಶಬ್ದವು ‘ಆಕೃತಿಗಣ’ ಪರಿತವಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅದಕ್ಕೆ ‘ಟಾಪ್(ಆ)’ ಬಂದು ‘ಸುಜಘನಾ’ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

(ಜೇಷ್ಠ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1269.-ನಋಮುಋತ್ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ (4.1.58)

ವೃತ್ತಿ-ನ ಜೇಷ್ಠಃ |

ಅ.ವೃ -“ಅನ್ಯತೋ ಜೇಷ್ಠ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಜೇಷ್ಠ’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. “ಸ್ವಾಜ್ಞಾಚ್ಛೋಪಸರ್ಜನಾದಸಂಯೋಗೋಪಧಾತ್” (4.1.54) “ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸ್ವಾಜ್ಞಾತ್’ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು “ನ ಕ್ರೋಡಾದಿ ಬಹ್ವಚಃ” (4.1.56) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ನ’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್, ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಸ್ವಾಜ್ಞವಾಚಕಗಳಾದ ‘ನಋ’ ಮತ್ತು ‘ಮುಋ’ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ

ಉಳ್ಳ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಜೀಷ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

"ಸ್ವಾಜ್ಞಾಚ್ಛೋಪಸರ್ಜನಾದಸಂಯೋಗೋಪಧಾತ್" (4.1.54)"ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಈ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ನಿಷೇಧಿಸುತ್ತದೆ.

(ಣತ್ವ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1270.-ಪೂರ್ವಪದಾತ್ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಗಃ (8.4.3)

ವೃತ್ತಿ-ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯಾತ್ ನಿಮಿತ್ತಾತ್ ಪರಸ್ಯ ನಸ್ಯ ಣಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ, ನ ತು ಗ-ಕಾರ ವ್ಯವಧಾನೇ ಶೂರ್ವಣಖಾ ಗೌರಮುಖಾ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಕಿಮ್? ತಾಮ್ರಮುಖೀ ಕನ್ಯಾ|

ಪ. ಛೇ-ಪೂರ್ವಪದಾತ್, ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ, ಅಗಃ|

ಅ.ವೃ-“ರಷಾಭ್ಯಾಂ ನೋ ಣಃ ಸಮಾನಪದೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ-ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ನಿಮಿತ್ತಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ನ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಣ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ಗ' ಕಾರವು ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿದ್ದರೆ (ಣತ್ವವು) ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ನ' ಕಾರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ರೇಫ, ಷಕಾರ ಮತ್ತು ಋಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವದಾದರೊಂದು ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಣತ್ವಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಣತ್ವದ ನಿಮಿತ್ತವು ಪೂರ್ವಪದದಲ್ಲಿ ಇರಬೇಕು.

ಉದಾ.1-ಶೂರ್ವಣಖಾ (ಈ ಹೆಸರುಳ್ಳವಳು ರಾವಣನ ಸಹೋದರಿ). ಇವಳ ನಖವು ಮರದಂತೆ ಇದ್ದವು. ಮರದಂತೆ ನಖಗಳುಳ್ಳವಳು ಯಾವಳೋ ಅವಳು. ಶೂರ್ವ+ನಖ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ವಾಜ್ಞಾಚ್ಛೋಪಸರ್ಜನಾದಸಂಯೋಗೋಪಧಾತ್" (4.1.54)"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಷ್(ಈ) ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು, ಆದರೆ ನಖಮುಖಾತ್ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ (4.1.58) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಜೀಷ್(ಈ) ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಶೂರ್ವನಖಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಯಿತು. ಇದು ಸಮಾನಪದ ಅಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ರಷಾಭ್ಯಾಂ ನೋ ಣಸ್ಸಮಾನಪದೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಇದು ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಶೂರ್ವನಖಾ ಎಂದೇ ರೂಪವಿರುತ್ತಿತು ಆದರೆ ಇದು ಹೆಸರಾ(ಸಂಜ್ಞೆ)ಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣತ್ವ ಹಾಗೂ ಅಜಾದ್ಯದಷ್ಟಾಪ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಾಪ್(ಆ) ಬಂದು ಬಂದು ಶೂರ್ವಣಖಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ. 2-ಗೌರಮುಖಾ (ಈ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಸ್ತ್ರೀ)-ಗೌರಮುಖಿ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಜೀಷ್(ಈ) ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ನಖಮುಖಾತ್ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ (1263/4.1.58) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಜೀಷ್(ಈ) ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟು, ಣತ್ವಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದೆ ಅಜಾದ್ಯದಷ್ಟಾಪ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಾಪ್(ಆ) ಬಂದು ಗೌರಮುಖಾ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಕಿಮ್?—ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ ಎಂದು ಯಾಕೆ ಹೇಳಬೇಕು? ಎಂದರೆ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸದಿದ್ದರೆ, ಸಂಜ್ಞಾ ಇದ್ದರೂ ಅಥವಾ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಎರಡೂ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಜೀಷ್(ಈ) ಮಾತ್ರ ಬಾಧಿತವಾಗಿ ಟಾಪ್(ಆ) ಬಂದು ತಾಮ್ರಮುಖಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ, ಇಲ್ಲಿ ಜೀಷ್(ಈ) ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಡದೇ ತಾಮ್ರಮುಖೀ(ಕನ್ಯಾ) ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. “ಸಂಜ್ಞಾಚ್ಛೋಪಸರ್ಜನಾದಸಂಯೋಗೋಪಧಾತ್” (4.1.54) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಷ್(ಈ) ಬಂದಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ತಾಮ್ರಮುಖೀ ಎಂದೂ ಬಾರದಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್ ಬಂದು ತಾಮ್ರಮುಖಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಜೀಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1271.-ಜಾತೇರಸ್ತ್ರೀವಿಷಯಾದ್ಯೋಪಧಾತ್ (4.1.63)

ವೃತ್ತಿ-ಜಾತಿವಾಚೀ ಯನ್ ಚ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ನಿಯತಂ ಅಯೋಪಧಂ ತತಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಜೀಷ್ ಸ್ಯಾತ್ ತಟೀ ವೃಷಲೀ ಕಠೀ ಬಹ್ವೃಚೀ ಜಾತೇಃ ಕಿಮ್? ಮುಂಡಾ ಅಸ್ತ್ರೀ ವಿಷಯಾತ್ ಕಿಂ? ಬಲಾಕಾ ಅಯೋಪಧಾತ್ ಕಿಮ್? ಕ್ಷತ್ರಿಯಾ|

ವಾ||. ಯೋಪಧ ಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಹಯ-ಗವಯ-ಮುಕಯ-ಮನುಷ್ಯ-ಮತ್ಸ್ಯಾನಾಂ ಅಪ್ರತಿಷೇಧಃ| ಹಯೀ| ಗವಯೀ| ಮುಕಯೀ| “ಹಲಸ್ತದ್ಧಿತಸ್ಯ” ಇತಿ ಯಲೋಪಃ| ಮನುಷೀ|

ವಾ||2. ಮತ್ಸಸ್ಯ ಜ್ಯಾಮ್|

ಯಲೋಪಃ| ಮತ್ಸೀ|

ಪ. ಭೇ-ಜಾತೇಃ ಅಸ್ತ್ರೀವಿಷಯಾತ್, ಅಯೋಪಧಾತ್|

ಅ.ವೃ -“ಅನ್ಯತೋ ಜೀಷ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಜೀಷ್’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್, ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಮತ್ತು ಅತಃ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಯಾವ ಶಬ್ದವು ನಿತ್ಯ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾಗಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದು, ಮತ್ತು ‘ಯ್’ ಕಾರವನ್ನು ಉಪಧೆಯಾಗಿ ಉಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಂತಹ ಜಾತಿವಾಚಿಕ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ, ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ‘ಜೀಷ್’ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಇದಕ್ಕೂ ಮೊದಲು ಹೇಳಿದ ಸ್ವಾಜ್ಞ ಶಬ್ದದಂತೆ) ಜಾತಿ ಶಬ್ದವೂ ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಕುರಿತು ಕೆಳಗೆ ಒಂದು ಕಾರಿಕೆಯು ಹೀಗೆ ಇದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಆಕೃತಿಗ್ರಹಣಾಜಾತಿಃ, ಅಜ್ಞಾನಾಂ ನ ಚ ಸರ್ವಭಾಕ್|

ಸಕೃತ್-ಆಖ್ಯಾತ ನಿರ್ಗ್ರಾಹ್ಯಾ ಗೋತ್ರಂ ಚ ಚರಣೈಸ್ತಹ||

1. ಆಕೃತಿ ಗ್ರಹಣಾಜಾತಿಃ-ಆಕೃತಿಯಿಂದ ಗುರುತಿಸಲ್ಪಡುವಂಥಾದ್ದು

ಜಾತಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ.

2.ಲಿಜ್ಞಾನಾಂ ನ ಚ ಸರ್ವಭಾಕ್, ಸಕೃತ್-ಆಖ್ಯಾತನಿಗ್ರಾಹ್ಯಾಃ ಒಮ್ಮೆ ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದಲೇ ವ್ಯಕ್ತಾಂತರವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸದೇ ಆ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ಅದಕ್ಕೂ ಜಾತಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಮತ್ತು ಒಂದು ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಬೇರೆ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿದರೆ ಅದಕ್ಕೂ ಜಾತಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಆದರೆ ಅದು ಮೂರು ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಲ್ಪಡಬಾರದು.

3.ಗೋತ್ರಂ-ಗೋತ್ರ ಅಥವಾ ಅಪತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವೂ ಒಂದು ಜಾತಿ ಯಾಗಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ-

4.ಚರಣೈಃ ಸಃ-ಚರಣವಾಚೀ (ವೇದಶಾಖೆಯನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವವನ ಹೆಸರು) ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವೂ ಒಂದು ಜಾತಿಯೇ ಆಗಿದೆ.

ಈ ನಾಲ್ಕು ಲಕ್ಷಣಗಳಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ (ಅ) ತಟೀ, ಸೂಕರೀ, (ಆ) ವೃಷಲೀ (ಇ) ಔಪಗವೀ (ಈ) ಕರೀ, ಬಹ್ವಚೀ

ಉದಾ-1. ತಟೀ -(ನದಿಯ ದಡ)-ತಟವೂ ಒಂದು ಜಾತಿಯಾಗಿದೆ. (ಆಕೃತಿಗ್ರಹಣಾ ಜಾತಿಃ) ತಟ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಷ್(ಈ) ಬಂದು ತಟೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-2. ವೃಷಲೀ (ಶೂದ್ರಜಾತಿಯ ಸ್ತ್ರೀ)-ಇದೂ ಸಹ ಜಾತಿವಾಚಕವಾಗಿದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ವೃಷಲ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಷ್(ಈ) ಬಂದು ವೃಷಲೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-3. ಔಪಗವೀ(ಉಪಗೂವಿನ ಸ್ತ್ರೀ ಸಂತಾನ)-ಅಪತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಔಪಗವದ ನಂತರ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಷ್(ಈ) ಬಂದು, ಔಪಗವೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-4ಅ. ಕರೀ (ಕಠ ಎಂಬ ಋಷಿಯಿಂದ ಹೆಳಲ್ಪಟ್ಟ ವೇದ ಶಾಖೆಯನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಜಾತಿಯ ಸ್ತ್ರೀ) ಕಠ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಷ್(ಈ) ಬಂದು, ಕರೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-4ಬ. ಬಹ್ವಚೀ(ಹಲವು ಋಕ್ ಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಜಾತಿಯ ಸ್ತ್ರೀ)-ಬಹ್ವಚ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಷ್(ಈ) ಬಂದು ಬಹ್ವಚೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ವೇದಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಹಾಗೂ ಮೌಂಜೀ ಬಂಧನದ ಪದ್ಧತಿ ಇತ್ತು.

ಪುರಾಕಲ್ಪೇ ತು ನಾರೀಣಾಂ ಮೌಂಜೀಬಂಧನಮಿಷ್ಯತೇ|

ಅಧ್ಯಾಪನಂಚ ವೇದಾನಾಂ ಸಾವಿತ್ರೀ ವಚನಂ ತಥಾ|| ಇತಿ 'ಯಮಃ'

ಜಾತೆ: ಕಿಮ್? ಮುಂಡಾ -(ಕೇಶಮುಂಡನ ಮಾಡಿಕೊಂಡ ಸ್ತ್ರೀ) ಇದು ಜಾತಿವಾಚಕ ಶಬ್ದವಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಜಾತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರೆ, ಜಾತಿವಾಚಕವಲ್ಲದ ಮುಂಡ ಶಬ್ದದಮೇಲೂ ಜೀಷ್(ಈ) ಬಂದು ಮುಂಡೀ ಎಂದು ಅನಿಷ್ಟ ರೂಪವಾಗಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಜಾತಿವಾಚಕವಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಟಾಪ್(ಆ) ಬಂದು ಮುಂಡಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಅಸ್ತ್ರೀ ವಿಷಯಾತ್ ಕಿಮ್?-ಬಲಾಕಾ(ಬೆಳ್ಳಕ್ಕಿ)-ನಿತ್ಯ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದವಾದ ಬಲಾಕಾ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೂ ಜೀಷ್(ಈ) ಬಂದು ಬಲಾಕೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಬೇಕಾಗಿತ್ತು. 'ಅಸ್ತ್ರೀ ವಿಷಯಾತ್' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಜೀಷ್(ಈ) ಬಾರದೇ ಬಲಾಕಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಅಯೋಪಧಾತ್ ಕಿಮ್? ಕ್ಷತ್ರಿಯಾ-(ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಸ್ತ್ರೀ)-'ಯ್' ಉಪಧೆಯಾಗಿಲ್ಲದ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರವನ್ನು ಉಪಧೆಯಾಗಿಯುಳ್ಳ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಜೀಷ್(ಈ) ಬಾರದೇ ಕ್ಷತ್ರಿಯಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ವಾ||. ಯೋಪಧ ಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಹಯ-ಗವಯ-ಮುಕಯ-ಮನುಷ್ಯ-ಮತ್ಸ್ಯಾನಾಂ ಅಪ್ರತಿಷೇಧಃ| ಹಯೀ| ಗವಯೀ| ಮುಕಯೀ| "ಹಲಸ್ತದ್ಧಿತಸ್ಯ (1249)" ಇತಿ ಯ-ಲೋಪಃ| ಮನುಷೀ|

'ಯ್' ಕಾರವನ್ನು ಉಪಧೆಯಾಗಿಯುಳ್ಳ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜೀಷ್(ಈ) ಪ್ರತಿಷೇಧಿಸುವಾಗ, ಈ ವಾರ್ತಿಕದಲ್ಲಿನ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಯ್'ಕಾರ ಉಪಧೆಯಾಗಿದ್ದರೂ, ಜೀಷ್(ಈ) ಬರುವದನ್ನು ಪ್ರತಿಷೇಧಿಸಬಾರದು. ಅಂದರೆ ಜೀಷ್(ಈ) ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಉದಾ-1 ಹಯೀ (ಹೆಣ್ಣು ಕುದುರೆ)-2. ಗವಯೀ (ಕಪ್ಪು ಹಸು). 3. ಮುಕಯೀ (ಗಂಡು ಕತ್ತೆ ಮತ್ತು ಹೆಣ್ಣುಕುದುರೆ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಪ್ರಾಣಿ). ಈ ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹಯ, ಗವಯ, ಮುಕಯ ಎಂದಿರುತ್ತವೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ, "ಯೋಪಧ ಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಹಯ-ಗವಯ-ಮುಕಯ-ಮನುಷ್ಯ-ಮತ್ಸ್ಯಾನಾಂ ಅಪ್ರತಿಷೇಧಃ" ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಜೀಷ್(ಈ) ಬಂದು ಹಯೀ, ಗವಯೀ, ಮುಕಯೀ ಎಂದಾಗುತ್ತವೆ. ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಹಯೀ, ಗವಯೀ, ಮುಕಯೀ ಎಂದೇ ರೂಪಗಳು ಉಳಿಯುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-2.-ಮನುಷೀ(ಮನುಷ್ಯ ಜಾತಿಯ ಸ್ತ್ರೀ)-ಮನುಷ್ಯ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ 'ಯ್' ಕಾರ ಉಪಧೆಯಾಗಿರೋದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಅಯೋಪಧಾತ್' ಎಂದು ನಿಷೇಧಮಾಡಲಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಜೀಷ್(ಈ) ಬಂದು ಮನುಷ್ಯ+ಈ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಮನುಷ್ಯ+ಈ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಹಲಸ್ತದ್ಧಿತಸ್ಯ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಮನುಷೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಮನುಷೀ ಎಂದೇ ರೂಪ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ವಾ||2. ಮತ್ಸ್ಯ ಜ್ಯಾಮ್| ಯಲೋಪಃ| ಮತ್ತೀ|

ಈ ವಾರ್ತಿಕವು ಲೋಪ ಪ್ರಕರಣದ “ಸೂರ್ಯತಿಷ್ಠಾಗ್ನೃಮತ್ಸ್ಯಾನಾಂ ಯ ಉಪಧಾಯಾಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಲಾಗಿದೆ. ಜೀಷ್(ಈ) ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾಗಲೇ ಮತ್ಸ್ಯ ಶಬ್ದದ ಉಪಧೆಯಾಗಿರುವ ‘ಯ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ವಾರ್ತಿಕವು ನಿಯಮವಾಗಿ ಈ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳುವದಕ್ಕಾಗಿ ಬಂದಿದೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ “ಯೋಪಧ ಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಹಯ-ಗವಯ-ಮುಕಯ-ಮನುಷ್ಯ-ಮತ್ಸ್ಯಾನಾಂ ಅಪ್ರತಿಷೇಧಃ” ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಜೀಷ್(ಈ) ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಗಾದರೆ ಈ ಎರಡನೇ ವಾರ್ತಿಕವನ್ನು ಏಕೆ ಹೇಳಬೇಕು? ಎಂದರೆ ‘ಸಿದ್ಧೇ ಸತಿ ಆರಭ್ಯಮಾಣೋ ವಿಧಿಃ ನಿಯಮಾಯ ಭವತಿ’. ಮತ್ಸ್ಯ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ‘ಯ್’ ಕಾರಲೋಪವಾಗಬೇಕಾದರೆ, ಅದು ಕೇವಲ ಜೀ ಗೆ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ, ಬೇರೆಯವುಗಳಿಗೆ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ಮತ್ಸ್ಯಸ್ಯ ಇದಂ ಮಾತ್ಸ್ಯಂ ಎಂದಾಗಿ, “ಹಲಸ್ತದ್ಧಿತಸ್ಯ” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಯ್’ ಕಾರದ ಲೋಪವಾಗದೇ ಮಾತ್ಸ್ಯಂ ಎಂದೇ ಉಳಿದಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಮತ್ತೀ(ಹೆಣ್ಣು ಮೀನು)-ಮತ್ಸ್ಯ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ‘ಯ್’ ಕಾರವು ಉಪಧೆಯಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಅಯೋಪಧಾತ್’ ಎಂದು ಇರುವುದರಿಂದ ನಿಷೇಧವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದಲೂ ಮತ್ತು “ಮತ್ಸ್ಯ ಜ್ಯಾಮ್” ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದಲೂ ಮತ್ಸ್ಯ+ಈ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಅ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ “ಹಲಸ್ತದ್ಧಿತಸ್ಯ” ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಯ್’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಮತ್ಸ್ಯ+ಈ=ಮತ್ತೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ‘ಸ್’ ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಮತ್ತೀ ಎಂದೇ ರೂಪ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

(ಜೀಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1272.-ಇತೋ ಮನುಷ್ಯಜಾತೇಃ(4.1.65)

ವೃತ್ತಿ-ಜೀಷ್| ದಾಕ್ಷೀ|

ಪ. ಛೇ-ಇತಃ, ಮನುಷ್ಯಜಾತೇಃ|

ಅ.ವ್ಯ:-“ಅನ್ಯತೋ ಜೀಷ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಜೀಷ್’ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್, ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಮನುಷ್ಯ ಜಾತಿವಾಚಕವಾದ ಹ್ರಸ್ವ ‘ಇ’ಕಾರಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ‘ಜೀಷ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ದಾಕ್ಷೀ (ದಕ್ಷನ ಮಗಳು)-ದಕ್ಷಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಂ ಸ್ತ್ರೀ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ದಕ್ಷ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ತದ್ಧಿತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ “ಅತ ಇಜ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಇಜ್’(ಇ)

ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ದಾಕ್ಷಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೇಷ್ಠ(ಈ) ಬಂದು "ಯಸ್ಯೇತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಯ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದು ದಾಕ್ಷಿ+ಈ=ದಾಕ್ಷೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ 'ಸ' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ದಾಕ್ಷೀ ಎಂದೇ ರೂಪ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

(ಊಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1273. -ಊಜುತಃ (4.1.66)

ವೃತ್ತಿ -ಉದನ್ತಾತ್ ಅಯೋಪಧಾತ್ ಮನುಷ್ಯಜಾತಿವಾಚಿನಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಊಜ್ ಸ್ವಾತ್, ಕುರೂಃ| ಅಯೋಪಧಾತ್ ಕಿಮ್? ಅಧ್ಯಯುಃ (ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ)|

ಪ. ಛೇ-ಊಜ್, ಉತಃ|

ಅ.ವೃ -"ಇತೋ ಮನುಷ್ಯಜಾತೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮನುಷ್ಯಜಾತೇಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಹಾಗೆಯೇ "ಜಾತೇರಸ್ಮಿವಿಷಯಾದಯೋಪಧಾತ್(4.1.63)"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಯೋಪಧಾತ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್, ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಯಾವ ಶಬ್ದದ ಉಪಧೆಯಲ್ಲಿ 'ಅ'ಕಾರವಿರುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಅಂತಹ ಮನುಷ್ಯವಾಚಿ ಉದನ್ತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಊಜ್'(ಊ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗ್ರಹಣೇ ಲಿಜ್ಜವಿಶಿಷ್ಟಸ್ಯಾಪಿ ಗ್ರಹಣಮ್' ಎಂಬುದು ಪರಿಭಾಷೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವಾಗ, ಲಿಜ್ಜವಿಶಿಷ್ಟ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವೂ ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕತ್ವಾತ್ ಸ್ವಾದ್ಭುತ್ವತಿಃ' ಅದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಜ್ಜದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದಾಗಿದ್ದಮೇಲೂ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕತ್ವಕ್ಕೆ ಯಾವ ಚ್ಯುತಿಯೂ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯವು ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಕುರೂ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಜ್ಯಂತ ವಾಗದಿದ್ದರೂ ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯ ಸಹಾಯದಿಂದ, ಸ್ವಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸೇರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-1. ಕುರೂಃ (ಕುರುವಿನ ಹೆಣ್ಣು ಸಂತಾನ)-ಕುರು ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ, "ಕುರುನಾದಿಭ್ಯೋ ಣಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿ-ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು "ಸ್ತ್ರಿಯಾಮವನ್ತಿ ಕುನ್ತಿ ಕುರುಭ್ಯಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಕುರು ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಉ' ವರ್ಣಾನುಸಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಊಜ್'(ಊ) ಬಂದು ಕುರು+ಊ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಮೇಲೆ ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ ಸಂಧಿಯಿಂದ ಕುರೂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯವಾದ ಮೇಲೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಕುರೂಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಯೋಪಧಾತ್ ಕಿಮ್? ಅಧ್ಯಯುಃ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ(ಅಧ್ಯಯುವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಸ್ತ್ರೀ)-ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಅಯೋಪಧಾತ್' ಎಂದು ಹೇಳದಿದ್ದರೆ, 'ಯೋಪಧ' ಮತ್ತು ಅಯೋಪಧಗಳಾಗಿರುವ ಎರಡುತರಹದ ಶಬ್ದಗಳಮೇಲೂ 'ಊಜ್'(ಊ) ಬರುವ

ಪ್ರಸಂಗವಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಇದರಿಂದ 'ಯ' ಕಾರ ಉಪಧೆಯಾಗಿರುವ ಅಧ್ವಯುಫ ಶಬ್ದದಮೇಲೂ 'ಊಜ್(ಊ) ಬಂದು, ಅಧ್ವಯೂಃ ಎಂಬ ಅನಿಷ್ಟರೂಪವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. 'ಅಯೋಪಧಾತ್' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಅಧ್ವಯುಫ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜೀಷ್(ಈ) ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಊಜ್(ಊ) ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ಅಧ್ವಯುಃ ಎಂದು 'ಉ' ಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದವಾಗಿಯೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

(ಊಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ -1274. -ಪಜ್ಞೋಶ್ಚ (4.1.68)

ವೃತ್ತಿ-ಪಜ್ಞಾಃ

ವಾರ್ತಿಕ-ಶ್ವಶುರಸ್ಯ-ಉಕಾರ-ಅಕಾರ ಲೋಪಶ್ಚ ಶ್ವಶ್ರುಃ

ಪ. ಭೇ-ಪಜ್ಞೋಃ, ಚ

ಅ.ವ್ಯ-"ಊಜುತಃ (4.1.66)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಊಜ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್, ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-"ಪಜ್ಞ" ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದನಂತರ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಊಜ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಪಜ್ಞ ಶಬ್ದವು ಗುಣವಾಚಕವಾಗಿದೆ ಹೊರತು ಜಾತಿವಾಚಕವಾಗಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ "ಊಜುತಃ (4.1.66)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಊಜ್(ಊ)' ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ-ಪಜ್ಞಾಃ (ಕುಂಟ ಸ್ತ್ರೀ)-ಪಜ್ಞ ಎಂಬ 'ಉ' ಕಾರಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಊಜ್(ಊ)'

ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪಜ್ಞ+ಊ=ಪಜ್ಞಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಪಜ್ಞಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ-ಶ್ವಶುರಸ್ಯ-ಉಕಾರ-ಅಕಾರ ಲೋಪಶ್ಚ-ಇದು ವಾರ್ತಿಕ, ಶ್ವಶುರ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ, 'ಊಜ್(ಊ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಆ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ 'ಶು' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರ ಮತ್ತು ರೇಫದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಗಳು ಲೋಪವಾಗಿ ಶ್ವಶ್+ರ+ಊ=ಶ್ವಶ್ರು ಎಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗ್ರಹಣೇ ಲಿಂಗವಿಶಿಷ್ಟಸ್ಯಾಪಿ ಗ್ರಹಣಾಮ್' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಶ್ವಶ್ರು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಶ್ವಶ್ರುಃ (ಅತ್ತೆ-ಹೆಣ್ಣು ಕೊಟ್ಟ ಮಾವನ ಹೆಂಡತಿ)-ಶ್ವಶುರಸ್ಯ ಸ್ತ್ರೀ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಶ್ವಶುರ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ, 'ಊಜ್(ಊ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಆ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ 'ಶು' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರ ಮತ್ತು ರೇಫದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಗಳು ಲೋಪವಾಗಿ ಶ್ವಶ್+ರ+ಊ=ಶ್ವಶ್ರು ಎಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗ್ರಹಣೇ ಲಿಂಗವಿಶಿಷ್ಟಸ್ಯಾಪಿ ಗ್ರಹಣಾಮ್' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಶ್ವಶ್ರು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಊಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1275.-ಊರೂತ್ತರಪದಾದೌಪಮ್ಯೇ (4.1.69)

ವೃತ್ತಿ-ಉಪಮಾನವಾಚಿ ಪೂರ್ವಪದಂ ಊರೂತ್ತರಪದಂ ಯತ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಂ ತಸ್ಯಾತ್ 'ಊಜ್' ಸ್ಯಾತ್| ಕರಭೋರೂಃ|

ಪ. ಛೇ-ಊರೂತ್ತರಪದಾತ್, ಔಪಮ್ಯೇ|

ಅ.ವೃ - "ಊಜುತಃ (4.1.66)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಊಜ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್, ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಯಾವ ಒಂದು ಶಬ್ದದ ಪೂರ್ವಪದವು ಉಪಮಾನವಾಚಿಯಾಗಿದ್ದು, ಹಾಗೆಯೇ 'ಊರೂ' ಎಂಬ ಪದವು ಉತ್ತರಪದವಾಗಿರುತ್ತದೆಯೋ ಆ ಪದದನಂತರ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಊಜ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಕರಭೋರೂಃ-(ಕರಭ ಎಂದರೆ ಮಣಿಕಟ್ಟಿನಿಂದಾರಂಭಿಸಿ ಕಿರುಬೆರಳಿನ ತುದಿಯವರೆಗೆ ಇರುವ ಭಾಗ-ಎರಡು ಕರಭಗಳಂತೆ ಎರಡು ತೊಡೆಗಳುಳ್ಳ ಸ್ತ್ರೀ) 'ಕರಭೌ ಇವ ಊರೂ ಯಸ್ಯಾ ಸಾ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಕರಭೋರು ರೂಪವಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಊಜ್(ಊ)' ಬಂದು, ಕರಭೋರು+ಊ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸರ್ವಣದೀರ್ಘವಾಗಿ ಕರಭೋರೂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಮೇಲೆ ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಕರಭೋರೂಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಊಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ -1276.-ಸಂಹಿತ-ಶಫ-ಲಕ್ಷಣ-ವಾಮಾದೇಶ್ಚ| (4.1.60)

ವೃತ್ತಿ-ಅನೌಪಮ್ಯಾರ್ಥಂ ಸೂತ್ರಂ| ಸಂಹಿತೋರೂಃ| ಶಫೋರೂಃ| ಲಕ್ಷಣೋರೂಃ| ವಾಮೋರೂಃ|

ಪ. ಛೇ-ಸಂಹಿತ-ಶಫ-ಲಕ್ಷಣ-ವಾಮಾದೇಃ, ಚ|

ಅ.ವೃ - "ಊರೂತ್ತರಪದಾದೌಪಮ್ಯೇ (4.1.69)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಊರೂತ್ತರಪದಾತ್' ಮತ್ತು "ಊಜುತಃ (4.1.66)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಊಜ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್, ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಇವು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಸಂಹಿತ, ಶಫ, ಲಕ್ಷಣ, ವಾಮ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ಮತ್ತು 'ಊರು' ಪದವನ್ನು ಉತ್ತರಪದವಾಗಿಯುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಊಜ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಹಿತ ಮೊದಲಾದ ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಉಪಮಾನವಾಚಕವಾಗಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವರ್ತಿಸದೇ ಇರುವುದರಿಂದ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಊಜ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- 1. ಸಂಹಿತೋರೂಃ (ಜೋಡಿಸಿದ ತೊಡೆಗಳುಳ್ಳವಳು)-ಇಲ್ಲಿ ಉಪಮಾನವಿಲ್ಲ. ಸಂಹಿತೋರು ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಸ್ತೋತ್ರ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಜ್ಜ್ವಲ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಹಿತೋರು+ಉಜ್ಜ್ವಲ=ಸಂಹಿತೋರೂ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸರ್ವಣ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಸಂಹಿತೋರೂಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-2. ಶಫೋರೂಃ (ಗೊರಸುಗಳಂತೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವ ತೊಡೆಗಳುಳ್ಳವಳು)-ಶಫೌ ಇವ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಉರೂ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಇಲ್ಲಿ ಶಫ ಶಬ್ದವು ಉಪಮಾನವಾಚಕವಲ್ಲ, ಆದರೆ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಎಂಬುದು ಉಪಮಾನವಾಚಕವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಜ್ಜ್ವಲ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಶಫೋರು+ಉಜ್ಜ್ವಲ=ಶಫೋರೂ ಎಂದಾಗಿ, ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಶಫೋರೂಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

3. ಲಕ್ಷಣೋರೂಃ (ಶುಭಲಕ್ಷಣಗಳುಳ್ಳ ತೊಡೆಯುಳ್ಳವಳು)-'ಲಕ್ಷಣೌ ಉರೂ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಲಕ್ಷಣ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ "ಅರ್ಶ ಆದಿಭ್ಯೋಽಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡೋಣದ್ದರಿಂದ ಒಳ್ಳೇ ಲಕ್ಷಣವುಳ್ಳ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಸಿಕ್ಕಿದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಲಕ್ಷಣೋರು+ಉಜ್ಜ್ವಲ=ಲಕ್ಷಣೋರೂ ಎಂದಾಗಿ ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಲಕ್ಷಣೋರೂಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

4. ವಾಮೋರೂಃ (ಸುಂದರವಾದ ತೊಡೆಗಳುಳ್ಳವಳು)-ವಾಮೌ 'ಸುಂದರೌ ಉರೂ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ವಾಮೋರೂಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

(ಜೀನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ -1277. -ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾದ್ಯಾಃ ಜೀನ್ (4.1.73)

ವೃತ್ತಿ-ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾದೀಃ ಅಇಃ ಯಃ ಅ-ಕಾರಃ ತದನ್ತಚ್ಚ ಜಾತಿವಾಚಿನಃ 'ಜೀನ್' ಸ್ಯಾತ್ ಶಾರ್ಙ್ಗರವೇ ಬೈದೀ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೀ

ವಾರ್ತಿಕ-'ನೃನಂಯೋವ್ಯದ್ವಿಶ್ವ' ನಾರೀ

ಪ. ಛೇ-ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾದ್ಯಾಃ, ಜೀನ್

ಅ.ವೃ-“ಜಾತೇರಸ್ಮಿನ್ ವಿಷಯಾದಯೋಪಧಾತ್” (4.1.63) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಜಾತೇಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಅತಃ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್, ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಇವು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾದಿ ಗಣಪತಿತ ಶಬ್ದಗಳ ಹಾಗೂ 'ಅಇಃ' ಪ್ರತ್ಯಯಾನುವಾದ ಜಾತಿವಾಚಕ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳನಂತರ ಸ್ತೋತ್ರ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಜೀನ್(ಈ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ನಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಇನ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ

ಆದ್ಯದಾತ್ರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, 'ಜೀಷ್(ಈ)' 'ಜೀನ್(ಈ)' ಬಂದರೆ ಅಂತೋದಾತ್ರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-1.ಶಾರ್ಙ್ಗರವೀ (ಶೃಂಗುರವಿನ ಕನ್ಯೆ)-ಶೃಂಗರೋಃ ಅಪತ್ಯಂ ಸ್ತ್ರೀ-ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಗುಣ ಮತ್ತು 'ಆವ್' ಆದೇಶಗಳಾಗಿ ಶಾರ್ಙ್ಗರವ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ, "ಜಾತೇರಸಿ ಲೇವಿಷಯಾದಯೋಪಧಾತ್(4.1.63)"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ 'ಜೀಷ್(ಈ)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜೀನ್(ಈ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಶಾರ್ಙ್ಗರವ+ಈ (ಜೀನ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಭ್' ಸಂಜ್ಞದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಶಾರ್ಙ್ಗರವ್+ಈ =ಶಾರ್ಙ್ಗರವೀ ಎಂದಾಗಿ, ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ "ಹಲ್ಯಾಢಿಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಲೋಪವಾಗಿ ಶಾರ್ಙ್ಗರವೀ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

2. ಬೈದೀ (ಬೈದ-ಋಷಿಯ ಕನ್ಯೆ)-'ಬಿದಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ ಸ್ತ್ರೀ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಬಿದ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ತದ್ಧಿತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ' ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದ ಕೆಳಗೆ "ಅನ್ಯಷ್ಯಾನಂತರ್ಯೇ ಬಿದಾದಿಭ್ಯೋಽಷ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಷ್(ಅ)'

ಪ್ರತ್ಯವು ಬಂದಮೇಲೆ, ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಬೈದ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ "ಜಾತೇರಸಿ ಲೇವಿಷಯಾದಯೋಪಧಾತ್(4.1.63)"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಷ್(ಈ) ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜೀನ್(ಈ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಬೈದ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಬೈದ್+ಈ=ಬೈದೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ "ಹಲ್ಯಾಢಿಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಲೋಪವಾಗಿ ಬೈದೀ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

3. ಬ್ರಾಹ್ಮಣೀ (ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ಪತ್ನಿ ಅಥವಾ ಕನ್ಯೆ)-ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಯ ಸ್ತ್ರೀ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ "ಜಾತೇರಸಿ ಲೇವಿಷಯಾದಯೋಪಧಾತ್(4.1.63)"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಷ್(ಈ) ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜೀನ್(ಈ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ್+ಈ=ಬ್ರಾಹ್ಮಣೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ "ಹಲ್ಯಾಢಿಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಲೋಪವಾಗಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೀ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ-'ನೃನರಯೋರ್ವೃದ್ಧಿಶ್ಚ' ನಾರೀ|

'ನೃ' ಮತ್ತು ನರ ಈ ಎರಡು ಜಾತಿವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳಮೇಲೂ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಜೀನ್(ಈ)' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಮತ್ತು ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುತ್ತದೆ. 'ನೃ'

ಶಬ್ದವು 'ಯ' ಕಾರಾಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಯನ್ನೇಭ್ಯೋ ಜೀಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜೀಪ್(ಈ)' ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಮತ್ತು 'ನರ' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಜಾತಿ ಲಕ್ಷಣವಾದ ಜೀಪ್(ಈ) ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಇವುಗಳನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಜೀನ್(ಈ)' ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಅ. ನಾರೀ(ನಾರೀ)-'ನ್ಯ' ಶಬ್ದದನಂತರ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ, 'ಜೀನ್(ಈ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ನ್ಯ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಯ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೈದ್ವಿ(ಆರ್) ಬಂದು ನಾರ್+ಈ =ನಾರೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ "ಹಲ್ಯಾದಿಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ನಾರೀ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಉದಾ-ಆ. ನಾರೀ (ನಾರೀ)-ನರ ಶಬ್ದದನಂತರ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಜೀನ್(ಈ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ನರ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ನರ್+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ನಾರ್+ಈ=ನಾರೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ "ಹಲ್ಯಾದಿಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಲೋಪವಾಗಿ, ನಾರೀ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

(ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1278.-ಯೂನಸ್ತಿ: (4.1.77)

ವೃತ್ತಿ-ಯುವನ್-ಶಬ್ದಾತ್ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ತಿ: ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಸ್ಯಾತ್| ಯುವತಿಃ|

||ಇತಿ ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರತ್ಯಯ (60.)ಪ್ರಕರಣಮ್||

ಶಾಸ್ತ್ರಾಂತರೇ ಪ್ರವಿಷ್ಟಾನಾಮ್ ಬಾಲಾನಾಂ ಚೋಪಕಾರಿಕಾ|

ಕೃತಾ ವರದರಾಜೇನ ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದೀ||

||ಇತಿ ಶ್ರೀ ವರದರಾಜ ಕೃತಾ ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದೀ ಸಮಾಪ್ತಾ||

ಪ. ಛೇ-ಯೂನಃ, ತಿಃ|

ಅ.ವೃ-ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್,ತದ್ವಿತ್ಯಾಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಇವು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-"ಯುವನ್" ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ತಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಯುವತಿ: (ಯುವತಿ)-'ಯುವನ್' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ತಿ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿ ಯುವನ್+ತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಸ್ವಾದಿಷ್ಟಸರ್ವನಾಮಸ್ಯಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಯುವನ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪದ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು "ನ ಲೋಪ ಪ್ರಾತಿಪದಾಂತಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಯುವತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯ, ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಯುವತಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

|| ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರಕರಣವು (60) ಮುಗಿಯಿತು||

1490

ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀ-ಉತ್ತರಾರ್ಧ

ಬೇರೆ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶ ಹೊಂದಿದ ಬಾಲಕರಿಗೆ ಉಪಕಾರಕವಾದ
ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದೀ ಎಂಬ ಈ ಗ್ರಂಥವು ವರದರಾಜರಿಂದ ರಚಿತವಾಗಿದೆ.

|| ಶ್ರೀ ವರದರಾಜ ರಚಿತ ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದೀ ಗ್ರಂಥವು ಮತ್ತು
ಅದರ "ತುಲಸೀ" ಕನ್ನಡಾನುವಾದ ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು ||

ಪಲಿಶಿಷ್ಟಮಾ

- I. ಸಮರ್ಥಃ ಪದವಿದಿಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪದಸಂಬಂಧೀ ಯೋ ವಿದಿಃ ಸಃ ಸಮರ್ಥಾಶ್ರಿತೋ ಭ್ಯೋಃಃ

ಅರ್ಥ:- ಪದಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಮಾಸಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಪದಗಳಿಗೆ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಸಮರ್ಥಃ ಎನ್ನುವ ಪದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷಣಾವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ಸಮರ್ಥಾಶ್ರಿತೋ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. (ಇದರ ಅರ್ಥವು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಎಂದು.) ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪದಗಳಿಂದ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ಒಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಪಡೆಯುವದಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು ಪದವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಒಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಹೀಗೆ ಪದಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಒಟ್ಟುಗೂಡಬೇಕಾದರೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದೂ ಪದಗಳೂ ಒಂದಾಗುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರಬೇಕು. ಹಾಗಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ ಸಮಾಸವೆಂಬ ಕಾರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. “ಸಾಮರ್ಥ್ಯ” ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಕಾಶಿಕಾದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಃ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ ಇದರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾದ ನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಸ್ವಕಾರ್ಯನಿವರ್ತನಕ್ಷಮಃ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಸ್ವ ಶಬ್ದ ಅರ್ಥವು ಶಬ್ದವೆಂದು ಪರಿಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ಅದರ ಕಾರ್ಯವೆಂದರೆ ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು (ತನ್ನವನ್ನು) ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಮಾಡುವುದೇ ಆಗಿದೆ. ಇದೇ ಸ್ವ ಕಾರ್ಯ. ಇದನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಲು ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ಇರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿದೆ. ವ್ಯಪೇಕ್ಷಾಭಾವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ, ಹಾಗೂ ಏಕಾರ್ಥಿಭಾವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೆಂದು.

1. ವ್ಯಪೇಕ್ಷಾಭಾವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಮ್ ವಿಶಿಷ್ಟಾ ಅಪೇಕ್ಷಾವ್ಯಪೇಕ್ಷಾ:-ಪದಗಳು ಅರ್ಥಾನುಸಾರ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ನಮಗೆ ಬೇಕಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೇ ವ್ಯಪೇಕ್ಷಾಭಾವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ.
 2. ಏಕಾರ್ಥಿಭಾವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಮ್ :- ಅನೇಕ ಪದಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಒಂದು ಪದವಾಗಿ ಒಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ಮಾಡುವುದೇ ಏಕಾರ್ಥಿಭಾವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ.
- II. ಪ್ರಸಜ್ಯ ಪ್ರತಷೇಧಃ:- ಪ್ರಸಜ್ಯ ಪ್ರತಷೇಧೋಽಯಮ್ ಕ್ರಿಯಯಾ ಸಹ ಯತ್ರ ನಇ. ನಇಗೆ ಕ್ರಿಯಾಪದದ ಜೊತೆಗೆ ಅನ್ವಯ ಮಾಡಿದರೆ ಅದನ್ನು ‘ಪ್ರಸಜ್ಯಪ್ರತಿಷೇಧ’ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಉದಾ:- ಶ್ರಾದ್ಧಂನ ಭುಜ್ಞೇ ಇತಿ ಅಶ್ರಾದ್ಧಭೋಜೀ (ಶ್ರಾದ್ಧದ ಭೋಜನವನ್ನು ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರ್ಥ)

ಇಲ್ಲಿ ನ (ನಇ)ಗೆ ಭುಜ್ಞೇ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದದ ಜೊತೆಗೆ ಅನ್ವಯವಿರುವುದರಿಂದ

ಇದು ಪ್ರಸಜ್ಯ ಪ್ರತಿಷೇಧಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ.

ಪರ್ಯುದಾಸ:- ನೌಗ್ಗೆ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಪದದ ಜೊತೆಗೆ ಅನ್ವಯ ಮಾಡಿದರೆ ಅದನ್ನು ಪರ್ಯುದಾಸವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಉದಾ:- ಘಟಾದನ್ನೋ ಅಘಟಃ (ಘಟಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದುದು ಎಂದರ್ಥ)-ಇಲ್ಲಿ ನೌಗ್ಗೆ ಉತ್ತರ ಪದವಾದ ಘಟದೊಂದಿಗೆ ಅನ್ವಯವಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಪರ್ಯುದಾಸ.

ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ನೌಗ್ಗೆ ಕ್ರಿಯೆಯ ಸಾಪೇಕ್ಷ ಇರುವುದರಿಂದ "ಅತಚ್ಚಬ್ಬಾತ್" ಎಂದರೆ ತಚ್ಚಬ್ಬೋ ನಾಸ್ತೀತಿ ಅತಚ್ಚವ್ಯಃ ತಸ್ಮಾತ್ ಅತಚ್ಚಬ್ಬಾತ್ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದಾಗ ಇದು ವಾಕ್ಯವೇ ಆಗುತ್ತದೆಯೇ ಹೊರತು ಸಮಾಸವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ನೌಗ್ಗೆ ಕ್ರಿಯೆಯೊಂದಿಗೆ ಅವ್ಯಯವಾಗಿದೆಯೇ ಹೊರತು ತಚ್ಚಶ್ಚದೊಂದಿಗೆ ಆಗಿಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಸಾಕಾಂಕ್ಷತ್ವರೂಪ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿರುವ ಪದಗಳಿಗೇನೆ ಸಮಾಸವು ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ಕ್ರಿಯಾನ್ವಿತವಾದ ನೌಗ್ಗೆ ಉತ್ತರ ಪದವಾದ ತಚ್ಚಶ್ಚದ ಆಕಾಂಕ್ಷಾವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಕಾಂಕ್ಷತ್ವರೂಪ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನ್ವಯವಾಗಿಲ್ಲ. (ನೌಗ್ ಎಂಬುದು ಅವ್ಯಯ. ಇದು ನಿಷೇಧಾರ್ಥಕವಾಗಿ ನೌಗ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸಮುಪವಾದ ನೌಗ್ ಪದವು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ ಸುಬಂತ್ ಪದದೊಡನೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.)

ಅಥ ಅಂಗಪರಿಚಯಃ

ತತ್ರಾದೌ ಸ್ತ್ರೀಲಂಗಾಧಿಕಾರಃ

- (1) ಋಕಾರಾಂತಾ ಮಾತೃ-ದುಹಿತೃ-ಸ್ವಸೃ-ಯಾತೃ-ನನಾಂದಾರಃ |
ಋಕಾರಾಂತಾ ಏತೇ ಪಂಚೈವ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಾಃ | ಸ್ವಸ್ರಾವಪಂಚಕಸ್ಯೈವ
ಜೀಬ್‌ನಿಷೇಧೇನ ಕರ್ತ್ರೀತ್ಯಾದೇರ್ಜೀವಾ ಈ-ಕಾರಾಂತತ್ವಾತ್, ತಿಸೃಚತಸ್ತೋಸ್ತು
ಸ್ತ್ರಿಯಾಮಾದೇಶತಯಾ ವಿಧಾನೇಽಪಿ ಪ್ರಕೃತ್ಯೋಸ್ತಿಸ್ತಚತುರೋರ್ಬುದಂ
ತತ್ತ್ವಭಾವಾತ್ ||
- (2) ಅನ್ಯೇಕ್ತಿನ ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತಾಃ ತಲ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಾಶ್ಚ ಶಬ್ದಾಃ ತಥಾ ಆಬಂತಾ
ಜೀಪ್‌ಜೀಷನ್ತಾ ಊಜನ್ತಾಶ್ಚ ಶಬ್ದಾಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಮೇವ ಬೋಧ್ಯಾಃ| ಯಥಾ-
ಅವನಿಃ, ಚಮೂಃ, ಕೃತಿಃ, ಭೂತಿಃ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣತಾ, ದೇವತಾ, ರಮಾ, ಕುಮಾರೀ,
ಕುಂಡೋದ್ಧೀ, ಕುರೂಃ ಇತ್ಯಾದಯಃ||
- (3) ಗೋ, ಮಣಿ, ಯಷ್ಟಿ, ಮುಷ್ಟಿ, ಪಾಟಲಿ, ವಸ್ತಿ, ಶಾಲಲಿ, ತುಟ, ಮಸಿ, ಮರೀಚಿ,
ಮೃತ್ಯು, ಶೀಧು, ಕರ್ಕಂಧು, ಕಿಷ್ಕು, ಕಂಡು, ರೇಣು, ಅಶನಿ, ಭರಣಿ, ಅರಣಿ,
ಶ್ರೋಣಿ, ಯೋನಿ, ಊರ್ಮಿ, ತಿಥಿ, ಇಷು, ಇಷುಧಿ, ಬಾಹು, ಇತ್ಯಾದಯಃ
ಶಬ್ದಾಃಪುಂಸಿ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಚ ಪ್ರಯುಜ್ಯಂತೇ | ಸುಮನಸ್ ಶಬ್ದೋ
ದೇವಾರ್ಥವಾಚಕಶ್ಚೇನ್ನಿತ್ಯ ಪುಲ್ಲಿಂಗಃ, ಪುಷ್ಪಾರ್ಥವಾಚಕಶ್ಚೇತ್ತದಾ ನಪುಂಸಕೇ
ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗೇ ಚೋಭಯತ್ರ ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ| ದುಂದುಭಿಶಬ್ದೋಽಕ್ವಾಥೇ
ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗೋಽನ್ಯತ್ರ ಪುಲ್ಲಿಂಗಃ| ಭೂಮಿವಿದ್ಯುತ್ ಸರಿತ್ ಲತಾ-ವನಿತಾ-
ವನಿತಾಪರ್ಯಾಯಾಃ ಶಬ್ದಾಃ ಅಪಿ ಸ್ತ್ರಿಯಾಮೇವ ಭವಂತಿ | ಅತ್ರಾಪವಾದಾಃ
ಯಾದೋ ನಪುಂಸಕೇ ದಾರಶಬ್ದಃಪುಮಾನ್ ||
- (4) ಶ್ರೀ, ವಿಂಶತಿ, ತ್ರಿಂಶತ್, ಚತ್ವಾರಿಂಶತ್, ಪಂಚಾಶತ್, ಷಷ್ಠೀ, ಸಪ್ತತಿ, ಆಶೀತಿ,
ನವತಿ, ಭಾಸ್, ಸ್ತುಚ್, ಸ್ತಜ್, ದಿಶ್, ಉಷ್ಣಿಹ್, ಉಪಾನಹ್, ಪ್ರಾವೃಷ್,
ವಿಪುಷ್, ರುಷ್, ತೃಷ್, ವಿಶ್, ತ್ರಿಷ್, ದರ್ವಿ, ವಿದಿ, ವೇದಿ, ಖನಿ, ಶನಿ, ಆಶ್ರಿ,
ವೇಶಿ, ಕೃಷಿ, ಓಷದಿ, ಕಟಿ, ಅಂಗುಲಿ, ನಾಡಿ, ರುಚಿ, ವೀಚಿ, ನಾಲಿ, ಧಾಲಿ, ಕಿಕಿ,
ಕೇಲಿ, ಭವಿ, ರಾಶಿ, ಶಷ್ಕಲಿ, ರಾಜಿ, ಕುಟಿ, ವರ್ತಿ, ಭುಕುಟಿ, ತುಟಿ, ವಲಿ, ಪಂಕ್ತಿ,
ಪ್ರತಿಪದ್, ಆಪದ್, ವಿಪದ್, ಸಂಪದ್, ಶರದ್, ಸಂಸದ್, ಪರಿಷದ್, ಉಷನ್, ಸಂವಿದ್,
ಪ್ಲಿದ್, ಮುದ್, ಸಮಿದ್, ಆಶಿಷ್, ಧುರ್, ಪುರ್, ಗಿರ್, ದ್ವಾರ್, ಅಪ್, ತ್ವಚ್, ವಾಚ್, ಯವಾಗೂ, ನೌ, ಸ್ಥಿಚ್, ಸಿಮನ್, ಯಾಚ್ಛಾ- ಏತೇ ಶಬ್ದಾಃ,
ಲಕ್ಷ್ಮೀಭೂಮಿಗ್ಲಾನಿಪ್ರಭೃತಯಃ ಈ-ಮಿ-ನಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಾಶ್ಚ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಾ
ಬೋಧ್ಯಾಃ||

ಇತಿ ಸ್ತ್ರೀಲಂಗಾಧಿಕಾರಃ

ಅಥ ಮುಲ್ಲಂಗಾಧಿಕಾರಃ

- (5) ಘೞಬನ್ತಃ, ಘಾಜಠತಶ್ಚ | ಘೞ್, ಅಪ್, ಘ, ಅಜ್, ಇತ್ಯೇತತ್ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಾಃ ಶಬ್ದಾಃ ಪುಲ್ಲಿಂಗಾ ಭವಂತಿ, ಯಥಾ- ಪಾಕಃ, ತ್ಯಾಗಃ| ಕರಃ, ಗರಃ| ವಿಸ್ತರಃ, ಗೋಚರಃ | ಚಯಃ, ಜಯಃ ಇತ್ಯಾದಯಃ| ಏವಮೇವ ನಜಂತಃ| ನಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಾಃ ಶಬ್ದಾಃ ಪುಲ್ಲಿಂಗಾಃ, ಯಥಾ-ಯಜ್ಞಃ, ಯತ್ನಃ, ವಿಶ್ವಃ, ಪ್ರಶ್ನಃ ಇತ್ಯಾದಯಃ | ಯಾಚ್ಛಾಶಬ್ದಸ್ತು ಸ್ತ್ರಿಯಾಮೇವ ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ| ಕೃಂತೋಘಃ| ಕಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಾ ಘಸಂಜ್ಞಕಾಃ ಶಬ್ದಾಃ ಪುಲ್ಲಿಂಗಾ ಏವ ಭವಂತಿ, ಯಥಾ- ಆಧಿಃ, ನಿಧಿಃ, ಉದಧಿರಿತ್ಯಾದಯಃ| ಇಪುಧಿಸ್ತು ಸ್ತ್ರಿಯಾಮೇವ ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ||
- (6) ದೇವಾಸುರಾತ್ಮಸ್ವರ್ಗ-ಗಿರಿ-ಸಮುದ್ರ-ನಖ-ಕೇಶ-ದಂತ-ಸ್ತನ-ಭುಜ-ಕಂಠ-ಖಡ್ಗ ಶರಪಂಕಾ ಏತತ್ಪರ್ಯಾಯಶಬ್ದಾಶ್ಚ ಪುಂಸ್ಯೇವ ಪ್ರಯುಜ್ಯಂತೇ, ಯಥಾ- ದೇವಾಃ, ಸುರಾಃ| ಅಸುರಾಃ, ದೈತ್ಯಾಃ | ಆತ್ಮಾ, ಕ್ಷೇತ್ರಜ್ಞಃ | ಸ್ವರ್ಗಃ, ನಾಕಃ| ಗಿರಿಃ, ಪರ್ವತಃ | ಸಮುದ್ರೋಽಬ್ಧಿಃ | ನಖಃ, ಕರರುಹಃ | ಕೇಶಃ, ಶಿರೋರುಹಃ| ದಂತಃ, ದಶನಃ| ಸ್ತನಃ, ಕುಚಃ | ಭುಜೋ, ಬಾಹುಃ | ಕಂಠೋ, ಗಲಃ | (ಗ್ರೀವಾಶಬ್ದಸ್ತು ಸ್ತ್ರಿಯಾಮೇವ)| ಖಡ್ಗಃ, ಕರವಾಲಃ | ಶರೋ, ಮಾರ್ಗಣಃ| ಪಂಕಃ, ಕರ್ದಮಃ | ಅತ್ರಾಪವಾದಾಃ-ತ್ರಿವಿಷ್ಟಪತ್ರಿಭುವನೇ ನಪುಂಸಕೇ, ದೈಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್ | ಇಪುಬಾಹೂ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಚ | ಬಾಣಕಾಂಡೌ ನಪುಂಸಕೇ ಚ||
- (7) ನಕಾಠಾಂತಾಃ ಸರ್ವೇ ಪುಲ್ಲಿಂಗಾಃ- ಯಥಾ-ರಾಜಾ, ತಕ್ಷಾ, ಯುವಾ ಇತ್ಯಾದಯಃ| ನ ಚ ಚರ್ಮವರ್ಮಾದಿಷ್ಟತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಃ, 'ಮನ್ದೋದ್ವ್ಯೋಸಕರ್ತರಿ' ಇತಿ ವಚನೇನ ತತ್ರ ನಪುಂಸಕತ್ವಾಭಿಧಾನಾತ್ ||
- (8) ಕ್ರತು-ಪುರುಷ-ಕಪೋಲ-ಗುಲ್ಫ-ಮೇಘ-ಶಬ್ದಾಸ್ತತ್ಪರ್ಯಾಯವಾಚಕಾಶ್ಚ ಪುಂಸಿ ಭವಂತಿ | ಯಥಾ- ಕ್ರತುಃ, ಅದ್ವರಃ | ಪುರುಷೋ, ನರಃ | ಕಪೋಲೋ, ಗಂಡಃ, ಗುಲ್ಫಃ, ಪ್ರಪದಃ | ಮೇಘೋ, ನೀರದಃ | ಆತ್ರಾಪವಾದಃ- ಅಭ್ರಂ ನಪುಂಸಕಮ್ ||
- (9) ಉಕಾರಾಂತಾಃ ಶಬ್ದಾಃ ಪುಂಸಿ ಸ್ಯುಃ | ಯಥಾ- ಪ್ರಭುಃ, ಇಕ್ಷುರಿತ್ಯಾದಯಃ| ಅತ್ರಾಪವಾದಾಃ-ಹನು-ಕರೇಣು-ಧೇನು-ರಜ್ಜು-ಕುಹು-ಸರಯು-ತನು-ರೇಣು ಪ್ರಿಯಂಗುಶಬ್ದಾಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಭವಂತಿ | ತಥಾಶ್ಮಶ್ರು-ಜಾನು-ವಸು-ಸ್ವಾದ್ವಶ್ರುಜತು-ತ್ರಪು-ತಾಲುಶಬ್ದಾ ನಪುಂಸಕೇ ಭವಂತಿ | ಅತ್ರ ವಸು ಶಬ್ದೋಧನವಾಚೀ ಗೃಹ್ಯತೇ | ಮದ್ಗು-ಮಧು-ಶೀಧು-ಸೀಧು-ಸಾನು-ಕಮಂಡಲುಶಬ್ದಾಃ ಪುನ್ನ್ಯಪುಂಸಕಯೋರ್ಭವಂತಿ ||
- (10) 'ರು' ಇತ್ಯಂತಾಃ, ತ್ವಂತಾಶ್ಚ ಶಬ್ದಾಃ ಪುಂಸಿ ಸ್ಯುಃ | ಯಥಾ-ಮೇರುಃ, ಗುರು, ಸೇತು, ಕೇತುರಿತ್ಯಾದಯಃ | ಅತ್ರಾಪವಾದಾಃ-ದಾರು-ಕಸೇರು-ಜತು-ವಸ್ತು-ಮಸ್ತುಶಬ್ದಾ ನಪುಂಸಕೇ ಭವಂತಿ | ಸಕ್ತುಶಬ್ದಃ ಪುನ್ನ್ಯಪುಂಸಕಯೋಃ||

- (11) ಕೋಪಧೋಃಕಾರಾಂತಃ ಶಬ್ದಃ ಪುಂಸಿ ಸ್ಯಾತ್ | ಯಥಾ- ಸ್ತಬಕಃ, ಕಲ್ಯಃ | ಅತ್ರಾಪವಾದಾಃ- ಚಿಬುಕಶಾಲೂಕಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತುಕೋಲ್ಕುಕಾನಿ ನಮುಂಸಕೇ | ಕಂಟಕಾನೀಕಸರ-ಮೋದಕ-ವಚಕ-ಮಸ್ತಕ-ಮಸ್ತಕ-ಕತಟಾನಿಷ್ಕಶುಷ್ಕ-ವರ್ಚಸ್ಕ-ಪಿನಾಕ -ಬಾಂಡಕ-ಪಿಂಡಕ-ಕಟಕ-ಶಂಡಕ-ಪಿಟಕ ತಾಲಕ-ಫಲಕ-ಮಲಕಾನಿ ಚ ಪುನ್ಮಮುಂಸಕಯೋಃ ||
- (12) ಟೋಪಧೋಃಕಾರಾಂತಶ್ಚ ಪುಂಸಿ ಸ್ಯಾತ್ | ಯಥಾ-ಘಟಃ, ಪಟಃ | ಅಥಾಪವಾದಾಃ- ಕಿರೀಟ-ಮುಕುಟ-ಲಲಾಟ-ವಟ-ವೀಟ-ಶೃಂಗಾಟ-ಕರಾಟಲೋಷ್ಠಾನಿ ನಮುಂಸಕೇ ಭವಂತಿಃಕೂಟ-ಕುಟಕ-ಪಟಕ-ವಾಟಕ-ಕರ್ಪಟ-ನಟ-ನಿಕಟ-ಕೀಟಕಟಾನಿ ಪುನ್ಮಮುಂಸಕಯೋಃ ||
- (13) ಕೋಪಧೋಃಕಾರಾಂತಃ ಪುಂಸಿ ಸ್ಯಾತ್ | ಯಥಾ-ಗುಣಃ, ಗಣಃ, ಪಾಷಾಣಃ | ಅಥಾಪವಾದಾಃ- ಋಣ-ಲವಣ-ಪರ್ಣ-ತೋರನೋಷ್ಠಾನಿ ನಮುಂಸಕೇ ಭವಂತಿ | ಕಾರ್ಷಾಪಣ-ಸ್ವರ್ಣ-ಸುವರ್ಣ-ವ್ರಣ-ಚರಣ-ವೃಷಣ-ವಿಷಾಣ-ಚೂರ್ಣ-ತೃಣಾನಿ ಪುನ್ಮಮುಂಸಕಯೋರ್ಭವಂತಿ ||
- (14) ಧೋಪಧೋಃಕಾರಾಂತಃ ಪುಲ್ಲಿಂಗೋಯಥಾ- ರಥಃ, ಪಥಃ, ಗ್ರಂಥಃ, ಶ್ರಂಥಃ | ಅತ್ರಾಪವಾದಾಃ- ಕಾಷ್ಠ-ಪೃಷ್ಠ-ಸಿಕ್ಛೋಕ್ಥಾನಿ ನಮುಂಸಕೇ | ದಿಗರ್ಧಕಾಷ್ಠಾಶಬ್ದಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್ | ತೀರ್ಥಯೂಥಪ್ರೋಥಗಾಥಶಬ್ದಾಃ ಪುನ್ಮಮುಂಸಕಯೋಃ ಗಾಥಾಶಬ್ದಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್ ||
- (15) ನೋಪಧೋಃಕಾರಾಂತಃಪುಂಸಿ ಭವೇತ್ | ಯಥಾ-ಇನಃ, ಘೇನಃ | ಅಪವಾದಾಃ-ಜಘನಾಜಿನ-ತುಹಿನ-ಕಾನನ-ವನ-ವೃಜಿನ-ವಿಪಿನ-ವೇತನ-ಶಾಸನ-ಸೋಪಾನ-ಮಿಥುನ-ಶೃಶಾನ-ರತ್ನನಿಮ್ಮ-ಚಿಹ್ನಾನಿ ನಮುಂಸಕೇ | ಮಾನ-ಯಾನಾಭಿದಾನ-ಮಲಿನ-ಪುಲಿನೋದ್ಯಾನ-ಶಯನಾಸನ-ಸ್ಥಾನ-ಚಂದನಾಲಾನ-ಸಮಾನ-ಭವನ-ವಸನ-ಸಂಭಾವನ-ವಿಭಾವನ-ವಿಮಾನಾನಿ ಪುನ್ಮಮುಂಸಕಯೋಃ ||
- (16) ಮೋಪಧೋಃಕಾರಾಂತಃ ಪುಂಸಿ ಸ್ಯಾತ್ | ಯಥಾ-ಯೂಪಃ, ದೀಪಃ, ಸರ್ಪಃ | ಅತ್ರಾಪವಾದಾಃ- ಪಾಪ-ರೂಪೋಡುಪ-ತಲ್ಪ-ಶಿಲ್ಪ-ಪುಷ್ಪ-ಶಷ್ಪ-ಸಮೀಪಾಂತರೀಪಾಣಿ ನಮುಂಸಕೇ | ಸೂರ್ಪ-ಕುತಪ-ಕುಣಪ-ದ್ವೀಪ-ವಿಟಪಾನಿ ಪುನ್ಮಮುಂಸಕಯೋಃ ||
- (17) ಭೋಪಧೋಃಕಾರಾಂತಃ ಪುಲ್ಲಿಂಗಃ ಸ್ಯಾತ್ | ಯಥಾ-ಸ್ತಂಭಃ, ಕುಂಭ ಇತ್ಯಾದಯಃ | ಅಪವಾದಾಃ- ತಲಭಂ ನಮುಂಕಮ್ | ಜ್ಯವೃಂ ಪುನ್ಮಮುಂಸಕಯೋಃ ||
- (18) ಮೋಪಧೋಃಕಾರಾಂತಃ ಪುಂಸಿ ಸ್ಯಾತ್ | ಯಥಾ-ಸೋಮಃ, ಭೀಮ ಇತ್ಯಾದಯಃ | ಅಪವಾದಾಃ- ರುಕ್-ಸಿಧ್ಧೇಧ್ಧಗುಲ್ಮಾಧ್ಯಾತ್ಮ-ಕುಂಕುಮಾನಿ ನಮುಂಸಕೇ | ಸಂಗ್ರಾಮ-

ದಾಡಿಮ-ಕುಸುಮಾಶ್ರಮ-ಕ್ಷೇಮ-ಕೌಮ-ಹೋವೋದ್ಧಾಮಾನಿ
ಪುನ್ನಮಂಸಕಯೋ ||

- (19) ಯೋಪಧೋಽದಂತಃ ಪುಲ್ಲಿಂಗಃ | ಯಥಾ-ಸಮಯಃ, ಹಯಃ | ಅಪವಾದಾಃ-
ಕಿಸಲಯ-ಹೃದಯೇಽಂದ್ರಿಯೋತ್ತರೀಯಾಣಿ ನಮಂಸಕೇ | ಗೋಮಯ-
ಕಷಾಯ-ಮಲಯಾನ್ವಯಾವ್ಯಯಾನಿ ಪುನ್ನಮಂಸಕಯೋಃ ||
- (20) ರೋಪಧೋಽಕಾರಾಂತಃ ಪುಂಸಿ ಸ್ಯಾತ್ | ಯಥಾ-ಕ್ಷುರಃ, ಅಂಕುರಃ |
ಅಪವಾದಾಃ- ದ್ರಾಗ್ರ-ಸ್ಥಾರ-ತಕ್ರ-ವಪ್ರ-ಕ್ಷಿಪ್ರ-ಕ್ಷುದ್ರ-ನಾರ-ತೀರ-ದೂರ-
ಕೃಚ್ಛ-ರಂಧ್ರಾಶ್ರ-ಸ್ವಭ್ರ-ಭೀರ-ಗಭೀರ-ಕ್ರೂರ-ವಿಚಿತ್ರ-ಕೇಯೂರ-
ಕೇದಾರೋದರಾಜಸ್ರ-ಶರೀರ-ಕಂದರ-ಮಂದಾರ-ಪಂಜರಾಜರ-
ಜಲರಾಜವೈರ-ಚಾಮರ-ಮುಷ್ಕರ-ಗಹ್ವರ-ಕುಹರ-ಕುಟೀರ-ಕುಲೀರ-ಚಿತ್ತರ-
ಕಾಶೀರ-ನೀರಾಂಬರ-ತಂತ್ರ-ಯಂತ್ರ-ಕೃತ್ತ-ಕ್ಷೇತ್ರ-ಮಿತ್ರ-ಕಲತ್ರ-ಚಿತ್ರ-ಮೂತ್ರ-
ಸೂತ್ರ-ವಕ್ತ್ರ-ನೇತ್ರ-ಗೋತ್ರಾಂಗುಲಿತ್ರ-ವಲತ್ರ-ಸಸ್ತ್ರ-ಶಾಸ್ತ್ರ-ವಸ್ತ್ರ-ಪತ್ರ-ಪಾತ್ರ-
ಚ್ಚತ್ರಾಣಿನಮಂಸಕೇ ಭವಂತಿ | ಶುಕ್ರಬ್ಧೋಽಪಿ ದೇವತಾಭಿನ್ನೇರ್ಥೇಕ್ಷಣೀ
ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ | ಚಕ್ರ-ವಜ್ರಾಂಧಕಾರ-ಸಾರಾವಾರ-ಪಾರಕ್ಷೀರ-ತೋಮರ-
ಶೃಂಗಾರ-ಭೃಂಗಾರ-ಮಂದಾರೋ-ಶೀರ-ತಿಮಿರ-ಶಿಶಿರಾಣಿ
ಪುನ್ನಮಂಸಕಯೋರ್ಭವಂತಿ ||
- (21) ಷೋಪಧೋಽಕಾರಾಂತಃ ಪುಂಸಿ ಭವೇತ್ | ಯಥಾ-ವೃಷಃ, ವಕ್ಷ ಇತ್ಯಾದಿ |
ಅಪವಾದಾಃ- ಶೀರಷ-ಜೀರ್ಷಾಂಬರೀಷ-ಪೀಯೂಷ-ಪುರೀಷ-ಕಿಲ್ಬಿಷ-
ಕಲ್ಮಾಷಾಣಿ ನಮಂಸಕೇ ಭವಂತಿ | ಯೂಷ-ಕರೀಷ-ಮಿಷ-ವರ್ಷಾಣಿ ಪುನ್ನ
ಮಂಸಕಯೋಃ ||
- (22) ಸೋಪಧೋಽಕಾರಾಂತಃ ಪುಂಸಿ ಭವೇತ್ | ಯಥಾ-ವತ್ಸಃ, ವಾಯಸಃ |
ಅಪವಾದಾಃ- ಪನಸ-ಬಿಸ-ಬುಸ-ಸಾಹಸಾನಿ ನಮಂಸಕೇ |
ಚಮಸಾಂಸರಸನಿರ್ಯಾಸೋಪವಾಸ-ಕಾರ್ಪಾಸ-ವಾಸ-ಮಾಸ-ಕಾಸಕಾಂಸ-
ಮಾಂಸಾನಿ ಪುನ್ನುಂಸಕಯೋಃ | ಕಂಸಶಬ್ದೋಽಪ್ರಾಣಿನಿ ಪುನ್ನಮಂಸಕಲಿಂಗಃ |
'ಕಂಸೋಸ್ತೀ ಪಾನಭಾಜನಮ್' ಇತಿ ಕೋಷಾತ್ | ಪ್ರಾಣಿನಿ ತು ಪುಲ್ಲಿಂಗಃ,
ಕಂಸೋ ನಾಮ ರಾಜೌಗ್ರಸೇನಿ ||
- (23) ರಶ್ಮಿ-ದಿವಸ-ಶಬ್ದೌ ತತ್ಪಾರ್ಯಾಯವಾಚಕಶಬ್ದಾಶ್ಚ ಪುಂಸಿ ಸ್ಯುಃ |
ರಶ್ಮಿರ್ಮಯೂಖಃ, ದಿವಸೋ ಘಸ್ರಃ | ಅಪವಾದಾಃ-ದೀಧಿತಿ, ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್ |
ದಿನಾಹನೀ ನಮಂಸಕೇ ||
- (24) ಪರಿಮಾಣವಾಚಕಶಬ್ದಾಃ ಪುಂಸಿ ಭವೇಯುಃ | ಕುಂಡವಃ, ಪ್ರಸ್ಯಃ | ಅಪವಾದಾಃ-
ದ್ರೋಣಾಥಕೌ ನಮಂಸಕೇ ಪುಲ್ಲಿಂಗೇ ಚ | ಖಾರೀಮಾನಿಕೇಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್ |
- (25) ದಾರಾಕ್ಷತ-ಲಾಜಾ-ಸೂನಾಂ ಬಹುವಚನಾಂತತ್ವಂ ಪುಂಸ್ತ್ವಂ ಚ ||

- (26) ಮರುತ್, ಗರುತ್, ತರತ್, ಋತ್ವಿಕ್, ಋಷಿ, ರಾಶಿ, ದೃತಿ, ಗ್ರಂಥಿ, ಕೃಮಿ, ಧ್ವನಿ, ವಲಿ, ಕೌಲಿ, ಮೌಲಿ, ರವಿ, ಕವಿ, ಕಪಿ, ಮುನಿ, ಧ್ವಜ, ಗಜ, ಮುಂಜ, ಪುಂಜ, ಹ್ರಸ, ಕುಂತ, ಅಂತ, ಪ್ರಾತ, ವಾತ, ದೂತ, ಧೂರ್ತ, ಸೂತ, ಚೂತ, ಮುಹೂರ್ತ, ಷಂಡ, ಮಂಡ, ಕರಂಡ, ಬರಂಡ, ವರಂಡ, ತುಂಡ, ಗಂಡ, ಮುಂಡ, ಪಾಷಂಡ, ಶಿಖಂಡ, ವಂಶ, ಅಂಶ, ಪುರೋಡಾಶ, ಹ್ರದ, ಕಂದ, ಕುಂದ, ಬುದ್ಬದ, ಶಬ್ದ, ಅರ್ಧ, ಪಥಿನ್, ಮಥಿನ್, ಋಭುಕ್ಷಿನ್, ಸ್ತಂಬ, ನಿತಂಬ, ಪುಗ, ಪಲ್ಲವ, ಪಲ್ಲಲ, ಕಫ, ರೇಫ, ಕಟಾಹ, ನಿವ್ಯೂಹ, ಮಠ, ಮಣಿ, ತರಂಗ, ತುರಂಗ, ಗಂಧ, ಸ್ಪಂಧ, ಮೃದಂಗ, ಸಂಗ, ಸಮುದ್ರ, ಪುಂಖ, ಸಾರಥಿ, ಅತಿಥಿ, ಕುಕ್ಷಿ, ಬಸ್ತಿ, ಪಾಣಿ, ಅಂಜಲಿ, -ಏತೇ ಶಬ್ದಾಃ ಪುಲ್ಲಿಂಗೇ ಭವಂತಿ | ಅತ್ರತ್ಯಾಃ ಕತಿಪಯೇ ಶಬ್ದಾ ನಮುಂಸಕೇಽಪಿ ||

ಇತಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗಾಧಿಕಾರಃ

ಅಥ ನಮುಂಸಕಲಿಂಗಾಧಿಕಾರಃ

- (27) ಭಾವಲ್ಯುಡಂತಾ ಭಾವನಿಷ್ಠಾಂತಾಸ್ತದ್ಧಿತತ್ವಷ್ಟೌ
ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಾಭಾವಕರ್ಮನಿಮಿತ್ತಕ-ಯತ್-ಯ-ಢಕ್-ಯಕ್-ಅಞ್-ಅಣ್-
ವೌಞ್-ಭಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಾಶ್ಚ ಶಬ್ದಾಃ ಕ್ಲೀಬೇ ಭವಂತಿ | ದಿಜ್ ಮಾತ್ರಮುದಾಹರಣಾಂ
ಕ್ರಮೇಣ ಯಥಾ-ಹಸನಮ್, ಶಯಿತಮ್, ಶುಕ್ಲತ್ವಮ್, ಶೌಕ್ಲ್ಯಮ್, ಸ್ತೇಯಮ್,
ಸಖ್ಯಮ್, ಕಾಪೇಯಮ್, ಆಧಿಪತ್ಯಮ್, ಔಷ್ಪಮ್, ದ್ವೈಹಾಯನಮ್,
ಪಿತಾಮಹತ್ವಮ್, ಆಚ್ಛಾಪಾಕೀಯಮ್ ||
- (28) ಅವ್ಯಯೀಭಾವೋ ನಮುಂಸಕಂ ಸ್ಯಾತ್ | ಆಧಿಸ್ತಿ, ಉಪಕುಂಭಮ್ |
ಏಕವದ್ಭಾವವಂತೋ ದ್ವಂದ್ವಾಃ ಕ್ಲೀಬೇ ಬೋಧ್ಯಾಃ | ಪಾಣಿಪಾದಮ್ ||
- (29) ರಾಜಪರ್ಯಾಯಪೂರ್ವೋಮನುಷ್ಯಪೂರ್ವಶ್ಚ ಸಭಾಂತಸ್ತುತ್ತುರುಷೋ
ನಮುಂಸಕಂ ಸ್ಯಾತ್ | ಇನಸಭಮ್, ಈಶ್ವರಸಭಮ್, ಇಂದ್ರಸಭಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ |
ಅಮನುಷ್ಯಶಬ್ದೋ ರೂಢ್ಯಾ ರಕ್ಷಪರ್ಯಾಯೋ ಬೋಧ್ಯಃ | ರಕ್ಷಸಭಮ್,
ಪಿಶಾಚಸಭಮಿತ್ಯಾದಿ | ಪರ್ಯಾಯಸ್ಯೈವೇಷ್ಯತೇ, ತೇನೇಹ ನ, ರಾಜಸಭಾ,
ಚಂದ್ರಗುಪ್ತಸಭಾ | ಸುರಾಸೇನಾಚ್ಯಾಯಾಶಾಲಾನಿಶಾಂತಸ್ತುತ್ತುರುಷಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ
ನಮುಂಸಕೇ ಭವತಿ | ಅಪಥಮಣ್ಯಾಹಶಬ್ದೌ ಸಂಖ್ಯಾಪೂರ್ವಾ ರಾತ್ರಿಶ್ಚ ನಮುಂಸಕೇ
ಭವತಿ | ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ನಮುಂಸಕೇ ಚ ಭವತಿ | ಯಥಾ-ಪಂಚಮೂಲೀ, ತ್ರಿಭುವನಮ್ ||
- (30) ಇಸಂತಾ ಉಸಂತಾಶ್ಚ ಶಬ್ದಾಃ ಕ್ಲೀಬೇ ಪ್ರಯುಜ್ಯಂತೇ | ಹವಿಃ, ಧನುಃ |
ಆತ್ರಾಪವಾದಃ- ಅರ್ಚಿಃ, ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ನಮುಂಸಕೇ ಚ ಭವತಿ | ಭದಿಸ್ತು
ಸ್ತ್ರಿಯಾಮೇವ |
- (31) ಮುಖ-ನಯನ-ಲೋಹ-ವನ-ಮಾಂಸ-ಋಧಿರ-ಕಾಮುಕ-ವಿವರ-ಜಲ-
ಹಲ-ಧನಾನ್ನ ಶಬ್ದಾಸ್ತತ್ರರ್ಯಾಯವಾಚಿನಶ್ಚ ವಿವರಂ ಬಿಲಮ್ | ಜಲಂವಾರಿ |

ಹಲಂ ಲಾಂಗಲಮ್ | ಧನಂ ದ್ರವಿಣಮ್ | ನಮಂಸಕೇ ಭವಂತಿ | ಯಥಾ-
ಮುಖಮಾನನಮ್ | ನಯನಂ ಲೋಚನಮ್ | ಲೋಹಂ ಕಾಲಮ್ | ಐನಂ
ಗಹನಮ್ | ಮಾಂಸಂ ಅಮಿಷಮ್ | ರುಧಿರಂ ರಕ್ತಮ್ | ಕಾರ್ಮುಕಂ
ಶರಾಸನಮ್ | ಅನ್ನಂ ಅಶನಮ್ | ಅತ್ರಾಪವಾದಾಃ - ಸೀರಃ, ಅರ್ಧಃ,
ಓದನಃ,-ವಿತೇ ಮಲ್ಲಿಂಗಾಃ | ವಕ್ತ್ರನೇತ್ರಾರಣ್ಯಗಾಂಡೀವಶಬ್ದಾಃ ಪುನ್ನ
ಪುಂಸಕಯೋಃ | ಅಟವೀ ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್ ||

- (32) ಲೋಪಧೋಽಕಾರಾಂತಃ ಕ್ಲೀಬೇ ಸ್ಯಾತ್ | ಕುಲಂ, ಕೂಲಂ, ಸ್ಥಲಮಿತ್ಯಾದಿ |
ಅಪವಾದಾಃ- ತೂಲೋಪಲ-ತಾಲ-ಕುಸೂಲ-ತರಲ-ಕಂಬಲ-ದೇವಲ-
ವೃಷಲಾಃ ಪುಂಸಿ ಭವಂತಿ | ಶೀಲ-ಮೂಲ-ಮಂಗಲ-ಶಾಲ-ಮಲತಲ-
ಮುಸಲ-ಕುಂಡಲ-ಪಲಲ-ಮೃಣಾಲ-ಬಾಲ-ನಿಗಲ-ಪಲಾಲ-ವಿಡಾಲ-ಖಿಲ-
ಶೂಲಾಃ ಪುನ್ನಪುಂಸಕಯೋಃ ||
- (33) ಶತಾದಿಃ ಸಂಖ್ಯಾಃ ಕ್ಲೀಬಮ್ | ಶತಂ, ಸಹಸ್ರಮ್, ಇತ್ಯಾದಿ | ಅಪವಾದಾಃ |
ಶತಾಯುತಪ್ರಯುತಾಃ ಪುನ್ನಪುಂಸಕಯೋಃ | ಅತಃ ಶತಶಬ್ದೋಽನಂತವಾಚೀ |
ಲಕ್ಷಾ ಕೋಟಿಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್ | ಕೋಶ್ರಪ್ರಮಾಣಾಲ್ಪಶಬ್ದೋ ನಮಂಸಕೇಽಪಿ |
ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಾ ದ್ವಿಚ್ಯಾಃ ಕ್ಲೀಬೇ ಸ್ಯುರ್ನ ತು ಕರ್ತರಿ, ಯಥಾ ಚರ್ಮ,
ವರ್ಮ | ದ್ವಿಚ್ಯಾ ಕಿಮ್? ಅಣಿಮಾ | ಅತ್ರಾ ಪವಾದಃ- ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಃ ಪುನ್ನ
ಪುಂಸಕಯೋಃ | ಅಸಂತೋದ್ವಿಚ್ಯಃ ಕ್ಲೀಬೇ ಭವತಿ | ಯಶಃ, ಮನಃ, ತಪಃ,
ದ್ವಿಚ್ಯಃ ಕಿಮ್? ಚಂದ್ರಮಾಃ | ಅಪವಾದಃ-ಅಪ್ಸರಾಃ, ಸ್ತ್ರಿಯಾಮಗ,
ಪ್ರಾಯೇಣಾಯಂ ಬಹುವಚನಾಂತಃ ||
- (34) ತ್ರಾಂತಶಬ್ದೋ ನಮಂಸಕಂ ಭವತಿ | ಯಥಾ-ಪತ್ರಂ ಭತ್ರಂ ಇತ್ಯಾದಿ |
ಅಪವಾದಾಃ -ಯಾತ್ರಾಮಾತ್ರಾಭಸಾದಂಷ್ಟಾವರತ್ತಾಶಬ್ದಾಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಮೇವ |
ಭೃತ್ರಾಮಿತ್ರಚ್ಯಾತ್ರಪತ್ರಮಂತ್ರವೃತ್ರಮೇಡ್ಶ್ರೋಷ್ಠಾಃ ಪುಂಸೇವ |
ಪತ್ರಪಾತ್ರಪವಿತ್ರಸೂತ್ರಚ್ಚತ್ರಾಃ ಪುಂಸಿ ನಮಂಸಕೇ ಚ ಭವಂತಿ |
- (35) ಬಲಕುಸುಮಶುಲ್ವಪತ್ತರಸಣಶಬ್ದಾಸ್ತತ್ಪರ್ಯಾಯವಾಚಕಾಶ್ಚ ಕ್ಲೀಬೇ ಭವಂತಿ |
ಬಲಂ ವೀರ್ಯಮ್ | ಕುಸುಮಂ ಪುಷ್ಪಮ್ | ಶುಲ್ಕಂ ತಾಮ್ರಮ್ | ಪತ್ತನಂ
ನಗರಮ್ | ರಣಂ ಯುದ್ಧಮ್ | ಅತ್ರಾಪವಾದಾಃ-ಪದ್ಮಕಮಲೋತ್ತಲಾನಿ
ಪುನ್ನ ಪುಂಸಕಯೋಃ | ಅಹವಸಮಗ್ರಾಮೌ ಪುಂಸಿ | ಆಜಿಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಮೇವ ||
- (36) ಫಲಜಾತಿವಾಚೀ ಶಬ್ದೋ ನಮಂಸಕಂ ಸ್ಯಾತ್ | ಆಮಲಕಮ್, ಆಮ್ರಮ್,
ವಿಯತ್, ಜಗತ್, ಶಕ್ಯತ್, ಪೃಷತ್, ಉದಶ್ಚತ್, ನವನೀತ, ಅವತಾನ, ಅನ್ಯತ,
ಅಮೃತ್, ನಿಮಿತ್ತ, ವಿತ್ತ, ಚಿತ್ತ, ಪಿತ್ತ, ವ್ರತ, ರಜತ, ವೃತ್ತ, ಪಲಿತ, ಶ್ರಾದ್ಧ, ಕುಲಿತ,
ದೈವ, ಪೀಠ, ಕುಂಡ, ಅಂಗ, ಅಂಕ, ಶುಕ್ಲ, ದಧಿ, ಸಕ್ಕಿ, ಭಕ್ಷಿ, ಆಸ್ಯ, ಆಸ್ಪದ,
ಕಣ, ಬೀಜ, ಧಾನ್ಯ, ಆಜ್ಯ, ಶಸ್ಯ, ರೂಪ್ಯ, ಪಣ್ಯ, ವಣ್ಯ, ದೃಷ್ಯ, ಹವ್, ಕವ್ಯ,
ಕಾವ್ಯ, ಸತ್ಯ, ಅಪತ್ಯ, ಮೂಲ್ಯ, ಶಿಕ್ಯ, ಕುಡ್ಯ, ಮದ್ಯ, ಹರ್ಮ್ಯ, ತುರ್ಯ, ಸೈನ್ಯ,

ದ್ವಂದ್ವ, ಬರ್ಹ, ದುಃಖ, ಬಡಿತ, ಪಿಚ್ಚ, ಬಿಂಬ, ಕುಟುಂಬ, ಕವಚ, ವರ, ಶರ, ವೈಂದಾರಕ, ಅಕ್ಷ-ಏತೇ ಶಬ್ದಾ ನಮುಸಕೇ ಭವಂತಿ | ಅಕ್ಷಶಬ್ದೋತ್ತೇಂದ್ರಿಯ-ವಾಚೀ ಗೃಹ್ಯತೇ ||

- (37) ಘೃತ, ಭೂತ, ಮುಸ್ತ, ಕ್ಷೇಲಿತ, ಐರಾವತ, ಪಿಸ್ತಕ, ಬುಸ್ತ, ಲೋಹಿತ, ಶೃಂಗ, ಅರ್ಧ, ನಿಧಾಘ, ಉದ್ಯಮ, ಶಲ್ಯ, ದೃಢ, ವ್ರಜ, ಕುಂಜಕೂಢ, ಕೂರ್ಚ, ಪ್ರಸ್ಥ, ಆರ್ಭ, ಅರ್ಧರ್ಚ, ದಭ, ಪುಚ್ಛ, ಕಬಂಧ, ಔಷಧ, ಆಯುಧ, ದಂಡ, ಮಂಡ,ಖಂಡ, ಸೈಂಧವ, ಪಾರ್ಶ್ವ, ಆಕಾಶ, ಕುಶ, ಕಾಶ, ಅಂಕುಶ, ಕುಲಿತ, ಗೃಹ, ಮೇಹ, ದೇಹ,ಪಟ್ಟ, ಪಟಹ, ಅಷ್ಟಾಪದ, ಅಂಬುದ, ಕಕುದ-ಏತೇ ಶಬ್ದಾಃ ಪುನ್ಃ ಪುಂಸಕಯೋರ್ಭವಂತಿ ||

ಇತಿ ನಮುಸಕಾಂಗಾಧಿಕಾರಃ

‘ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದಿ’ಯಲ್ಲಿರುವ

ಗಣಹಾರ

ಅಂಕತಮುಲ್ಲಂಗದಲ್ಲ

ಸರ್ವಾದೀನಿ ಸರ್ವನಾಮಾನಿ॥ (1-1-27) ಸೂ. 151. ಸರ್ವ, ವಿಶ್ವ, ಉಭ, ಉಭಯ, ಡತರ, ಡತಮ, ಅನ್ಯ, ಅನ್ಯತರ, ಇತರ, ತ್ವತ್, ತ್ವ, ನೇಮ ಸಮ, ಸಿಮ| ಪೂರ್ವಾಪರಾವರದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರಾಪರಾಧರಾಣಿ ವ್ಯವಸ್ಥಾಯಾಮಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್| ಸ್ವಮಜ್ಞಾತಿಧನಾಖ್ಯಾಯಾಮ್ | ಅಂತರಂ ಬಹಿಯೋಗೋಪಸಂವ್ಯಾನಯೋಃ| ತ್ಯದ್, ತದ್, ಯದ್, ಏತದ್, ಇದಮ್, ಅದಸ್, ಏಕ, ದ್ವಿ, ಯುಷ್ಮದ್, ಅಸ್ಮದ್, ಭವತು, ಕಿಮ್ | ಇತಿ ಸರ್ವಾದಿಃ॥

ಅವ್ಯಯೀಭಾವಸಮಾಸದಲ್ಲ

ಅವ್ಯಯೀಭಾವೇ ಶರತ್ಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ॥ (5-4-107) ಶರದ್, ವಿಪಾಶ್, ಅನಸ್, ಮನಸ್, ಉಪಾನಹ್, ಅನಡುಹ್, ದಿವ್, ಹಿಮವತ್, ಹಿರುಕ್, ವಿದ್, ಸದ್, ದಿಶ್, ದೃಶ್, ವಿಶ್ ಚತುರ್, ತ್ಯದ್, ತದ್, ಯದ್, ಕಿಯತ್, | ಜರಾಯಾ ಜರಸ್ ಚ | ಪ್ರತಿಪರಸಮನುಭ್ಯೋಽಕ್ಷಃ॥ ಪಥಿನ್|ಇತಿ ಶರದಾದಿಃ॥

ತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸದಲ್ಲ

ಸಪ್ತಮೀ ಶೌಂಡ್ಯಃ॥ (2-1-40) ಶೌಂಡ, ಧೂರ್ತ, ಕಿತವ, ವ್ಯಾಡ, ಪ್ರವೀಣ, ಸಂವೀತ, ಅಂತರ, ಅಧಿ, ಪಟು, ಪಂಡಿತ ಕುಶಲ, ಚಪಲ, ನಿಮಣ| ಇತಿ ಶೌಂಡಾದಿಃ॥

ಊರ್ಯಾದಿಚ್ಚಿಡಾಚಶ್ಚ॥ (1-4-61) ಊರೀ, ಉರರೀ, ತನ್ಢೀ, ತಾಲೀ, ಆತಾಲೀ, ಬೇತಾಲೀ, ಧೂಲೀ, ಧೂಸೀ, ಶಕಲಾ, ಸ್ತಂಸಕಲಾ, ಧ್ವಂಸಕಲಾ, ಭ್ರಂಶಕಲಾ, ಗುಲುಗುಧಾ, ಸಜೂಸ್, ಫಲಫಲೀ, ಏಕ್ಲೀ, ಆಕ್ಲೀ, ಆಲೋಷ್ವೀ, ಕೇವಾಲೀ, ಕೇವಾಸೀ, ಸೇವಾಸೀ, ಪರ್ಯಾಲೀ, ಶೇವಾಲೀ, ವರ್ಷಾಲೀ, ಅತ್ಯೂಮಸಾ, ವಶಮಸಾ, ಮಸ್ಯಸಾ, ಮಸಮಸಾ, ಶೌಷಟ್, ವೌಷಟ್, ವಷಟ್, ಸ್ವಾಹಾ, ಸ್ವಧಾ, ಬಂಧಾ, ಪಾಂಪೀ, ಪ್ರಾದುಸ್, ಶ್ರತ್, ಅವಿಸ್| ಏತೇ ಊರ್ಯಾದಯಃ॥

ತದ್ವಿತಪ್ರಕರಣದಲ್ಲ

ಅಶ್ವಪತ್ಯಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ॥ (4-1-84) ಅಶ್ವಪತಿ, ಸ್ಥಾನಪತಿ, ಜ್ಞಾನಪತಿ, ಯಜ್ಞಪತಿ, ಬಂಧುಪತಿ, ಶತಪತಿ, ಗಣಪತಿ, ರಾಷ್ಟ್ರಪತಿ, ಕುಲಪತಿ, ಗೃಹಪತಿ, ಪಶುಪತಿ, ಧಾನ್ಯಪತಿ, ಧರ್ಮಪತಿ, ಧನ್ವಪತಿ, ಸಭಾಪತಿ, ಪ್ರಾಣಪತಿ, ಕ್ಷೇತ್ರಪತಿ| ಇತ್ಯಶ್ವಪತ್ಯಾದಿಃ॥

ಉತ್ಸಾದಿಭ್ಯೋಽಇತ್ಯಃ॥ (4-1-86) ಉತ್ಸ, ಉದಪಾನ, ಏಕಿರ, ವಿನದ, ಮಹಾನದ, ಮಹಾನಸ, ಮಹಾಪ್ರಾಣ, ತರುಣ, ತಲುನ, ವಷ್ಯಯಾಸ, ಧೇನು, ಪೃಥ್ವೀ, ಪಚ್ಛಿ, ಜಗತೀ, ತ್ರಿಪ್ತುಪ್, ಅನುಪ್ತುಪ್, ಜನಪದ, ಭರತ, ಉತೀನರ, ಗ್ರೀಷ್ಮ, ಪೀಲು, ಕುಣ|

ಉದಸ್ಥಾನ ದೇಶೇ ಪೃಷ್ಠದಂತಃ ಭಲ್ಲಕೀಯ, ರಥಂತರ, ಮಧ್ಯಂದಿನ, ಬೃಹತ್, ಮಹತ್, ಸತ್ಯತ್, ಕುರು, ಪಾಂಚಾಲ, ಇಂದ್ರಾವಸಾನ, ಸ್ವಿಹ್, ಕಕುಭ್, ಸುವರ್ಣ, ದೇವ, ಗ್ರೀಷ್ಮಾದಯಶ್ಚಂದಸಿ ಇತ್ಯುತ್ಸಾದಿಃ॥

ಶಿವಾದಿಭ್ಯೋಽನ್ || (4-1-112) ಶಿವ, ಮೋಷ್ಯ, ಮೋಷ್ಯಕ, ಚಂಡ, ಜಂಭ, ಭೂರಿ, ದಂಡ, ಕುಠಾರ, ಕಕುಭ, ಅನಭಿಮ್ನಾನ, ಕೋಹಿತ, ಸುಖಸಂಧಿ, ಮುನಿ, ಕಕುತ್ಸ್ಥ, ಕಹೋಡ, ಕೋಹಡ, ಕಹುಭಯ, ಕಹಯ, ರೋಡ, ಕಪಿಇಲ (ಖಷ್ಣನ), ವತಂಡ, ತ್ಯಣ, ಕರ್ಣ, ಕ್ಷೀರಹ್ರದ, ಜಲಹ್ರದ, ಪರಿಲ, ಪಿಷ್ಪ, ಹೈಹಯ, ಗೋಪಿಕಾ, ಕಪಾಲಿಕಾ, ಜಟಿಲಿಕಾ ಇತ್ಯಾದಿಃ॥

ರೇವತ್ಯಾದಿಭ್ಯಷ್ಟ್ || (4-1-146) ರೇವತೀ, ಅಶ್ವಪಾಲೀ, ಮಣಿಪಾಲೀ, ದ್ವಾರಪಾಲೀ, ವೃಕವಮ್ಚಿನ್, ವೃಕಬಂಧು, ವೃಕಗ್ರಾಹ, ದಂಡಗ್ರಾಹ, ಕರ್ಣಗ್ರಾಹ, ಚಾಮರಗ್ರಾಹ | ಇತಿ ರೇವತ್ಯಾದಿಃ॥

ಭಿಕ್ಷಾದಿಭ್ಯೋಽನ್ || (4-2-38) ಭಿಕ್ಷಾ, ಗರ್ಭಿಣೀ, ಕ್ಷೇತ್ರ, ಕರೀಷ, ಅಂಗಾರ, ಚರ್ಮಿನ್, ಧರ್ಮಿನ್, ಸಹಸ್ರ, ಯುವತಿ, ಪದಾತಿ, ಪದ್ಧತಿ, ಅಥರ್ವನ್, ದಕ್ಷಿಣಾ, ಭರತ, ವಿಷಯ, ಶ್ರೋತ್ರ ಇತಿ ಭಿಕ್ಷಾದಿಃ॥

ಕ್ರಮಾದಿಭ್ಯೋವುನ್ || (4-2-61) ಕ್ರಮ, ಪದ, ಶಿಕ್ಷಾ, ಮೀಮಾಂಸಾ, ಸಾಮನ್ | ಇತಿ ಕ್ರಮಾದಿಃ ||

ವರಣಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ || (4-2-82) ವರಣಾ, ಶೃಂಗೀ, ಶಾಲ್ಮಲಿ, ಶುಂಡೀ, ಶಯಾಂಡೀ, ಪರ್ಣೀ, ತಾಮ್ರಪರ್ಣೀ, ಗೋದಾ, ಆಲಿ ಜ್ಞಾಯಿನೀ, ಜಾನಪದೀ, ಜಂಬೂ, ಮುಷ್ಕರ, ಚಂಪಾ, ಪಂಚಾ, ವಲ್ಗು, ಉಜ್ಜಯಿನೀ, ಗಯಾ, ಮಥುರಾ, ತಕ್ಷಶಿಲಾ, ಉರಸಾ, ಗೋಮತೀ, ವಲಭೀ ಇತಿ ವರಣಾದಿಃ ||

ಮಾದುಪಧಾಯಾಶ್ಚ ಮತೋವೋಯವಾದಿಭ್ಯಃ || (8-2-9) ಯವ, ದಲ್ವಿ, ಊರ್ಮಿ, ಭೂಮಿ, ಕೃಮಿ, ಕ್ರುಇಶ್ವಾ, ವಶಾ, ದ್ರಾಕ್ಷಾ, ಧಾಕ್ಷಾ, ಧಜಿ, (ವಜಿ), ಧಜಿ, ನಿಜಿ, ಸಿಜಿ, ಸಇಜಿ, ಹರಿತ್, ಕಕುದ್, ಮರುತ್, ಗರುತ್, ಇಕ್ಷು, ದ್ರು, ಮಧು॥ ಆಕೃತಿಗಣೋಽಯಮ್ | ಇತಿ ಯವಾದಿಃ॥

ನದ್ಯಾದಿಭ್ಯೋ ಡಕ್ || (4-2-97) ನದೀ, ಮಹೀ, ವಾರಣಾಸೀ, ಶ್ರಾವಸ್ವೀ, ಕೌಶಾಂಬೀ, ವನಕಾಶಾಂಬೀ, ಕಾಶಫರೀ, ಖಾದಿರೀ, ಪೂರ್ವನಗರೀ, ಪಾಠಾ, ಮಾಯಾ, ಶಲ್ವಾ, ದಾರ್ವಾ, ಸೇತಕೀ (ವಡವಾಯಾ ವೃಷೇ) | ಇತಿ ನದ್ಯಾದಿಃ॥

ಗಹಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ || (4-2-138) ಗಹ, ಅಂತಸ್ತ, ಸಮ, ವಿಷಮ, ಮಧ್ಯ, ಮಧ್ಯಂದಿನ, ಚರಣೇ, ಉತ್ತಮ, ಅಂಗ, ಬಂಗ, ಮಗಧ, ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ, ಅಪರಪಕ್ಷ, ಅಧಮಶಾಖ, ಉತ್ತಮಶಾಖ, ಏಕಶಾಖ, ಏಕಗ್ರಾಮ, ಸಮಾನಗ್ರಾಮ, ಏಕವೃಕ್ಷ, ಏಕಪಲಾಶ, ಅವಸ್ಯಂದನ, ಕಾಮಪ್ರಸ್ಥ, ಸೌಮಿತಿ, ವ್ಯಾಡಿ | ಇತಿ ಗಹಾದಿರಾಕೃತಿಗಣೋಽಯಮ್॥

ದಿಗಾದಿಭ್ಯೋಯತ್ || (4-3-54) ದಿಶ್, ವರ್ಗ, ಪೂಗ, ಗಣ, ಪಕ್ಷ, ಧಾಯ್ಯ,

ಮಿತ್ರ, ಮೇಧಾ, ಅಂತರ, ಪಥಿನ್, ರಹಸ್, ಅಲೀಕ್, ಉಖಾ, ಸಾಕ್ಷಿನ್, ದೇಶ, ಆದಿ, ಅಂತ ಮುಖ, ಜಘನ, ಮೇಷ, ಯೂಥ (ಉದಕಾತ್ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್) ನ್ಯಾಯವಂಶ, ವೇಶ, ಕಾಲ, ಆಕಾಶ ಇತಿ ದಿಗಾದಿಃ॥

ಅನುಶತಿಕಾದೀನಾಂ ಚ॥ (7-3-20) ಅನುಶತಿಕ, ಅನುಹೋಡ, ಅನುಸಂವರಣ (ಅನುಸಂಚರಣ), ಅನುಸಂವತ್ಸರ, ಅಂಗಾರವೇಣು, ಅಸಿಹತ್ಯ, ಅಸ್ಯಹತ್ಯ, ಅಸ್ಯಹೇತಿ, ಬಧ್ಯೋಗ, ಮಷ್ಕರಸದ್, ಅನುಹರತ್, ಕುರುಕತ್, ಕುರುಪಂಚಾಲ, ಉದಕಶುದ್ಧ, ಇಹಲೋಕ, ಪರಲೋಕ, ಸರ್ವಲೋಕ, ಸರ್ವಮರುಷ, ಸರ್ವಭೂಮಿ, ಪ್ರಯೋಗ, ಪರಸ್ತೀ (ರಾಜಮರುಷಾತ್ಪೃಷ್ಠಾ) ಸೂತ್ರನಡು ಇತ್ಯನುಶತಿಕಾದಿರಾಕೃತಿಗಣೋಽಶಯಮ್॥ ತೇನ ಅಭಿಗಮ, ಅಭಿಭೂತ, ಅಧಿದೇವ, ಚತುರ್ವಿದ್ಯಾ ಇತ್ಯಾದಯೋಽನ್ಯೋಽಪಿ ಗೃಹ್ಯಂತೇ॥

ಉಗವಾದಿಭ್ಯೋಯತ್ ॥ (5-1-2) ಗೋ, ಹವಿಸ್, ಅಕ್ಷರ, ವಿಷ, ಬರ್ಹಿಸ್, ಅಷ್ಟಕಾ, ಸ್ವದಾ, ಯುಗ, ಮೇಧಾ, ಸ್ತುಚ್ (ನಾಭಿ ನಭಂ ಚ) (ಶುನಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ವಾ ಚ ದೀರ್ಘತ್ವಂ ತತ್ಸನ್ನಿಯೋಗೇನ ಚಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಮ್) (ಉಧಸೋಽನಜ್ ಚ) ಕೂಪ, ಖಿದ, ದರ, ಅಸುರ, ಅಧ್ವನ್, ಕ್ಷರ, ವೇದ, ಬೀಜ, ದೀಪ್ತ ಇತಿ ಗವಾದಿಃ॥

ದಂಡಾದಿಭ್ಯೋ ಯಃ॥ (5-1-66) ದಂಡ, ಮುಸಲ, ಮಧುಪರ್ಕ, ಕಶಾ, ಅರ್ಧ, ಮೇಧ, ಮೇಧಾ, ಸುರ್ವಣ, ಉದಕ, ವಧ, ಯುಗ, ಗುಹಾ, ಭಾಗ, ಇಭ, ಭಂಗ, ಇತಿ ದಂಡಾದಿಃ॥

ಲೋಮಾದಿಪಾಮಾದಿಪಿಚ್ಛಾದಿಭ್ಯಃ ಶನೇಲಚಃ ॥ (5-2-100) ಲೋಮನ್, ರೋಮನ್, ಬಭ್ರು, ಹರಿ, ಗರಿ, ಕರ್ಕ, ಕಪಿ, ಮುನಿ, ತರುಇತಿ ಲೋಮಾದಿಃ॥

ಪಾಮನ್, ವಾಮನ್, ವೇಮನ್, ಹೇಮನ್, ಶ್ವೇಷ್ಮನ್, ಕದ್ರೂ, ವಲಿ, ಸಾಮನ್, ಊಷ್ಮನ್, ಕೃಮಿ (ಅಂಗಾತ್ಕಲ್ಯಾಣೇ) ಶಾಕೀ, ಪಲಾಲೀ (ದದ್ರೂಣಾಂ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂಚ) (ವಿಷ್ವಗಿತುತ್ಪರಪದಲೋಪಶಾಕೃತಸಂಧೇಃ) (ಲಕ್ಷ್ಮಾ ಅಚ್ಚ) ಇತಿ ಪಾಮಾದಿಃ॥

ಪಿಚ್ಛಾ, ಉರಸ್, ಧುವಕ, ಧುವಕ (ಜಟಾಘಟಾಕಾಲಾಃ ಕ್ಷೇವೇ) ವರ್ಣ, ಉದಕ, ಪಂಕ, ಪ್ರಜ್ಞಾ ಇತಿ ಪಿಚ್ಛಾದಿಃ॥

ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ ॥ (5-2-116) ವ್ರೀಹಿ, ಮಾಯಾ, ಶಾಲಾ, ಶಿಖಾ, ಮಾಲಾ, ಮೇಖಲಾ, ಕೇಕಾ, ಅಷ್ಟಕಾ, ಪತಾಕಾ, ಚರ್ಮನ್, ಕರ್ಮನ್, ವರ್ಮನ್, ದಂಷ್ಟ್ರ, ಸಂಜ್ಞಾ ಬಡವಾ, ಕುಮಾರೀ, ನೌ, ವೀಣಾ, ವಲಾಕಾ, ಯವಖಿದನೌ (ಶೀರ್ಷನ್ಮೃಷಾಃ) ಇತಿ ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಃ॥

ಅರ್ಶಆದಿಭ್ಯೋಽಚ್ ॥ (5-2-127) ಅರ್ಶಸ್, ತುಂದ, ಚತುರ, ಪಲಿತ, ಜಟಾ, ಘಟಾ, ಘಟಾ, ಅಭ್ವ, ಅಧ, ಕರ್ಮಮ, ಆಮ್ನ, ಲವಣ, (ಸ್ವಾಂಗಾಧೀನಾತ್) (ವರ್ಣಾತ್) ಇತ್ಯರ್ಶಆದಿರಾಕೃತಿಗಣಃ॥

ಆದ್ಯಾದಿಭ್ಯ ಉಪಸಮ್ಖ್ಯಾನಮ್ ॥ ಅಯಮೇವ ಸಾರ್ವವಿಭಕ್ತಿ ಕಸ್ತಸಿಃ ಆದಿ,

ಮಧ್ಯ, ಅಂತ ಪಾರ್ಶ್ವ, ಪೃಷ್ಠ | ಇತ್ಯಾದಿರಾಕೃತಿಗಣೋಽಯಮ್ | ಸ್ವರೇಣ ಸ್ವರತಃ ||

ಪ್ರಜ್ಞಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ || (5-4-38) ಪ್ರಜ್ಞ, ವಣಿಜ್, ಉಶಿಜ್, ಉಷ್ಣಿಜ್, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ, ವಿದ್ವಸ್, ವಿದನ್, ಷೋಡನ್, ವಿದ್ಯಾ, ಮನಸ್, (ಶ್ರೋತ್ರ ಶರೀರೇ) ಜುಹ್ವತ್, (ಕೃಷ್ಣ ಮೃಗೇ) ಚಕೀರ್ಷತ್, ಚೋರ, ಶತ್ರು, ಯೋಧ, ಚಕ್ಷುಸ್, ವಸು, ಏನಸ್, ಮರುತ್, ಕ್ರುಷ್ಣ, ಸತ್ವತ್, ದಶಾರ್ಹ, ವಯಸ್, ವ್ಯಾಕೃತ, ಅಸುರ, ರಕ್ಷಸ್, ಪಿಚಾಚ, ಅಶನಿ, ಕಾರ್ಷಾಪಣ, ದೇವತಾ, ಬಂಧು | ಇತಿ ಪ್ರಜ್ಞಾದಿಃ ||

ಸ್ರೀಪ್ರತ್ಯಯಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ

ಅಜಾದ್ಯತಷ್ಟಾಪ್ | (4-1-4) ಅಜ, ಏಡಕ, ಅಸ್ತ, ಚಟಕ, ಮೂಷಕ, ಬಾಲ, ವತ್ಸ, ಹೋಡ, ಪಾಕ, ಮಂದ, ವಿಲಾತ, ಪೂರ್ವಾಪಹಾಣ, ಉತ್ತರಾಪಹಾಣ, ಕ್ರುಷ್ಣಾ, ಉಷ್ಣಾ, ದೇವವಿಶಾ, ಜ್ಯೇಷ್ಠಾ, ಕನಿಷ್ಠಾ (ಮಧ್ಯಮೇತಿಮಂಯೋಗೇಽಪಿ) (ಕೋಕಿಲಾ ಜಾತೌ) ದಂಷ್ಟಾ ಏತೇಽಜಾದಯಃ | ಆಕೃತಿಗಣೋಽಯಮ್ ||

ಷಿದ್ಗೊರಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ || (4-1-41) ಗೌರ, ಮತ್ಸ್ಯ, ಮನುಷ್ಯ, ಶೃಂಗ, ಪಿಂಗಲ, ಹಯ, ಗವಯ, ಮುಕಯ, ಋಷ್ಯ, ಪುಟ, ತೂಣ, ದ್ರೂಣ, ಹರಿಣ, ಕಾಮಣ, ಪಟರ, ಉಣಕ, ಆಮಲ, ಆಮಲಕ, ಕುಬಲ, ಬಿಮ್ಬ, ಬದರ, ಕರ್ಕರ, ತರ್ಕಾರ, ಶರ್ಕಾರ, ಪುಷ್ಕರ, ಶಿಖಂಡ, ಸದಲ, ಶುಷಾಂಡ, ಸನಂದ, ಸುಷಮ, ಸುಷಬ, ಅಲಿಂದ, ಗುಡುಲ, ಷಾಂಡಶ, ಆಡಕ, ಆನಂದ, ಅಶ್ವತ್ಥ, | ಇತಿ ಷಿದ್ಗೊರಾದಿಃ ||

ಬಹ್ವಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ || (4-1-45) ಬಹು, ಪದ್ಧತಿ, ಅಂಕತಿ, ಅಂಚತಿ, ಅಂಹತಿ, ಶಕಟಿ, ಶಕ್ತಿ, ಶಸ್ತ್ರ, ಶೌರಿ, ವಾರಿ, ರಾತಿ, ರಾಧಿ | ಇತಿ ಬಹ್ವಾದಿರಾಕೃತಿಗಣೋಽಯಮ್ ||

ನ ಕ್ರೋಡಾದಿಬಹ್ವಚಃ || (4-1-56) ಕ್ರೋಡ, ನಖ, ಋರ, ಗೋಽಖಾ, ಉಖಾ, ಶಿಖಾ, ವಾಲ, ಶಫ, ಶುಕ್ರ, | ಆಕೃತಿಗಣೋಽಯಮ್ | ತೇನ ಭಗಗಲ, ಘೋಣಾ ನಾಲ, ಭುಜ, ಗುದ, ಕರ | ಇತಿ ಕ್ರೋಡಾದಿಃ ||

ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾದ್ಯೋಜೀನ್ || (4-1-73) ಶಾರ್ಙ್ಗರವ, ಕಾಪಟವ, ಗೌಗ್ಗುಲವ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಗೌತಮ, ಕಾಮಂಡಲೇಯ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಕೃತೇಯ, ಆತಿಥೇಯ, ಆನಿಥೇಯ, ಆಶೋಕೇಯ, ವಾತ್ಸಾಯನ, ಮೌಞ್ವಾಯನ, ಕೈಕಸೇಯ, ಕಾವ್ಯ, ಕಾವ್ಯ, ಶೈವ್ಯ, ಏಹಿ, ಪರ್ಯೇಹಿ, ಆಶ್ವರಥ್ಯ, ಔದಪಾನ, ಅರಾಲ, ಚಂಡಾಲ, ವತಂಡ, (ಭೋಗವತ್ ಗೌರಮತ್ ಏತೌಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್) (ನೃನರಯೋವ್ಯದ್ಭಿಶ್ಚ), ಮತೃ ಇತಿ ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾದಿಃ ||

(‘ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದಿ’ಯಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿದೆ)

‘ಅಘುಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದಿ’ಯಲ್ಲಿರುವ

ವಾರ್ತಿಕ ಸೂಚಿ

ವಾರ್ತಿಕ	ಸೂ. ಸಂ
ಅಕ್ಷಾದೂಹಿನ್ಯಾಮುಪ-	34
ಅಧ್ವಪರಿಮಾಣೇ ಚ-	24
ಅನ್ನಾದೇಶೇ ನಪುಂಸಕೇ-	364
ಅಸ್ಯ ಸಂಬುದ್ಧೌ ವಾನಜ್-	355
ಅಡಭ್ಯಾಸವ್ಯವಾಯೇ-	663
ಅತ್ಯಾದಯಃ ಕ್ಷಾನ್ತಾದ್ಯ-	952
ಅಧರ್ಮಾಚ್ಛೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್	1027
ಅಧ್ಯಾತ್ಮಾದೇಷ್ಯಇಷ್ಟತೇ	1096
ಅನ್ತಶ್ಚಬ್ಧಸ್ಯಾಜ್ಞಿವಿಧಿ-	420
ಅನುಶತಿಕಾಧೀನಾಇವ	1048
ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ	1192
ಅಹ್ನಃ ಖಃ ಕ್ರತೌ	1052
ಅಭೂತತದ್ಭಾವ ಇತಿ-	1244
ಅಮೇಹಕ್ಷತಸಿತ್ತೇಭ್ಯ ಏವ	1076
ಅರ್ಣಸೋ ಲೋಪಶ್ಚ	1192
ಅರ್ಥೇನ ನಿತ್ಯಸಮಾಸೋ-	930
ಅರ್ಯಕ್ಷತ್ರಿಯಾಭ್ಯಾಂ-	1265
ಅವಾದಯಃ ಕ್ಷುಷ್ಣಾದ್ಯರ್ಥೇ-	955
ಅವಾರಪಾರಾದ್ವಿಗ್ರಹೇತಾದಪಿ-	1071
ಅವ್ಯಯಾನಾಂ ಭಮಾತ್ರೇ-	1087
ಅವ್ಯಯಸ್ಯ ಚ್ವಾವೀತ್ವಂ-	1246
ಅಶ್ವನೋ ವಿಕಾರೇ	1113
ಆಚಾರ್ಯಾದಣತ್ವಂ ಚ	1265
ಆದ್ಯಾದಿಭ್ಯಸ್ತಸೇರುಪಸಂ-	1243
ಇರ ಇತ್ಸಂಜ್ಞಾ ವಾಚ್ಯಾ	626
ಇವೇನ ಸಮಾಸೋ ವಿಭಕ್ತ್ಯ-	908
ಈಕಕ್ ಚ	1003
ಉತ್ತರಪೂರ್ವಸ್ಯೈ	222

ವಾರ್ತಿಕ	ಸೂ. ಸಂ
ಉಪಸರ್ಗ-ವಿಭಕ್ತಿ-ಸ್ವರ-ಪ್ರತಿರೂಪಕಾಶ್ವ-	368
ಊಣೋರ್ತೇರಾಮ್ನೇತಿ-	600
ಋತೇ ಚ ತೃತೀಯಾ-	34
ಋಲ್ಯವರ್ಣಯೋರ್ಮಿಥಃ-	10
ಋವರ್ಣಾನ್ಯಸ್ಯ-	212
ಋಲ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿನ್ನಿಷ್ಠಾ-	866
ಏಕತರಾತ್ ಪ್ರತಿಷೇಧೋ-	243
ಏಕವಾಕ್ಯೇ ಯುಷ್ಮದಸ್ಯದ್-	333
ಏತೇ ವಾನ್ಮಾನಾದಾಯ-	333
ಏತದೋಪಿ ವಾಚ್ಯಃ	1219
ಓಕಾರಸಕಾರಭಕಾರಾದೌ-	1237
ಔಜಃ ಶ್ಯಾಂ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ	237
ಕಮೇಶ್ಚೇಶ್ಚಜ್ ವಾಚ್ಯಃ	525
ಕಮೋಜಾದಿಭ್ಯ ಇತಿ-	1034
ಕಾಸ್ಯನೇಕಾಚ ಆಮ್-	469
ಕೃದಿಕಾರಾದಕ್ತಿನಃ	1262
ಕೇಲಿಮರ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್	772
ಕ್ವಿನ್ನಪೀಷ್ಯತೇ	866
ಕ್ವಿಬ್ಜಚಿ ಪ್ರಜ್ಞಾಯತಸ್ತು-	845
ಕ್ಷತ್ರಿಯಸಮಾನಶಬ್ದಾತ್-	1031
ಗತಿಕಾರಕೇತರಪೂರ್ವಸ್ಯ-	202
ಗಜಸಹಾಯಾಭ್ಯಾಂ-	1052
ಗುಣವಚನೇಭ್ಯೋ-	1189
ಗೋರಜಾದಿ ಪ್ರಸಜ್ಞೇ-	1004
ಘೌಘಾರ್ಥೇ ಕವಿಧಾನಮ್-	895
ಜಾವೃತ್ತರಪದೇ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ	283
ಚಯೋ ದ್ವಿತೀಯಾಃ ಶರಿ-	86
ಭತ್ವಮಮೀತಿ ವಾಚ್ಯಮ್	76
ಡಾಚಿ ವಿವಕ್ವಿತೇ-	1250
ತ್ಯದಾದಿಷು ಇತಿ-	363
ತೀಯಸ್ಯ ಇತಿ-	222
ತದರ್ಥೇನ ಪ್ರ-	829

ವಾರ್ತಿಕ	ಸೂ. ಸಂ
ತಿಷ್ಠಮುಷ್ಯಯೋರ್ನಕ್ಷತ್ರಾಣೀ-	1036
ತೃಬ್ ನೇರ್ಧುವ ಇತಿ-	1076
ದೃನ್ ಕರಮರ್ನಪೂರ್ವಸ್ಯ-	212
ದ್ವಿಪರ್ಯಂತಾನಾ-	193
ದುರಃ ಪತ್ತಣತ್ತಯೋಃ-	421
ದೇವಾದ್ಯೃಷಾಣೌ	1002
ದ್ವಂದ್ವತತ್ಪುರುಷಯೋರುತ್ತರ-	940
ದ್ವಿಗುಪ್ರಾಪಾಪನ್ನಾಲಂ-	995
ಧರ್ಮಾದಿಷ್ಟನಿಯಮಃ	988
ನ ಸಮಾಸೇ-	60
ನುಮಚಿರತೃಜ್ಜದ್ಭಾವೇಭ್ಯೋ-	210
ನಇಸ್ಸೃಷ್ ಈಕಕ್ ಖ್ಯುನ್-	1253
ನಇಲೋಸ್ತೃರ್ಥಾನಾಂ-	970
ನಾಭಿ ನಭಿಷ್ಟ	1141
ನಿತ್ಯ ಮಾಮ್ರೇಡಿತೇ-	1249
ನಿರಾದಯಃ ಕ್ರಾಂತಾದ್ಯರ್ಥೇ-	955
ನೃನರಯೋರ್ವೃದ್ಧಿಶ್ಚ	1277
ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಭಾಷಾಯಾಂ-	68
ಪ್ರಥಮಲಿಂಗಗ್ರಹಣಂ ಚ	195
ಪ್ರವತ್ಸತರ ಕಂಬಲವಸನಾ-	34
ಪರ್ಯಾದಯೋ ಗ್ಲಾನಾದ್ಯ-	954
ಪಾಣೋಡ್ಯಣ್	1030
ಪಾಲಕಾನ್ತಾನ್	1263
ಪೂರೋರಣ್ ವಕ್ತವ್ಯಃ	1030
ಪಾದಯೋಃ ಗತಾದ್ಯರ್ಥೇ	952
ಪ್ರಾದಿಭ್ಯೋ ಧಾತುಜಸ್ಯ-	970
ಬಹಿಷ್ಪ್ರಿಯೋಪೋ-	1002
ಭಸ್ಯಾಥೇ ತದ್ಧಿತೇ	1051
ಮತ್ಸ್ಯಸ್ಯ ಜ್ಯಾಂ ಯಲೋಪಃ	1271
ಮಸ್ತೇರಂತ್ಯಾತ್ ಪೂರ್ವೋ-	660
ಮಾತುಲೋಪಾಧ್ಯಾಯಯೋ-	1265
ಮೂಲವಿಭುಜಾದಿಭ್ಯಃ ಕಃ	793

ವಾರ್ತಿಕ	ಸೂ. ಸಂ
ಯವಲಪರೇ ಯವಲಾ ವಾ	82
ಯವನಾಲ್ಲಿಪ್ಯಾಮ್	1265
ಯವಾದ್ಲೋಷೇ	1266
ಯೋಪಧಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಹಯ-	1271
ರಾಜ್ಲೋ ಜಾತಾವೇವೇತಿ-	1025
ಲೋಮ್ನೋಽಪತ್ಯೇಷು-	1017
ವೃದ್ಧಾತ್ಪತ್ಯಜ್ಜದ್ಭಾವ-	246
ವಾ ನಾಮಧೇಯಸ್ಯ-	1079
ವುಗ್ಗುಟಾವುಪಜ್ ಯಣೋಃ-	638
'ಕನ್ಧಾದಿಷು ಪರರೂಪಂ-	39
ಶಾಕಪಾರ್ಥಿವಾದಿನಾಂ-	947
ಶೇ ತ್ಯಮ್ಬಾದಿನಾಂ-	659
ಶ್ವಶುರಸ್ಯೋಕಾರ-	1275
ಸಮ್ಪುಂಕಾನಾಂ ಸೋವಕ್ತವ್ಯಃ	93
ಸಂಬುದ್ಧಾ ನಮಂಸಕಮಾ-	364
ಸಮಾಹಾರೇ ಚಾ-	918
ಸಮ್ಪದಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್	866
ಸರ್ವಪ್ರಾತಿಪದಿಕೇಭ್ಯಃ-	1240
ಸರ್ವನಾಮ್ನೋ ವೃತ್ತಿಮಾ-	939
ಸರ್ವತೋಕ್ತಿನ್ನರ್ಥಾ-	1262
ಸಿಜ್ಲೋಪ ಏಕಾದೇಶೇ-	446
ಸೂರ್ಯಾದ್ವೇವತಾ-	1264
ಸೂರ್ಯಾಗಸ್ತ್ಯಯೋಃ-	1265
ಸ್ಥಾಘ್ನೋರಿತ್ವೇ ದೀಜಃ-	639
ಸ್ವಶಮ್ವಶಕ್ಯಷ-	655
ಹಿಮಾರಣ್ಯಯೋರ್ಮಹತ್ವೇ	1265

‘ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮದಿ’ಯಲ್ಲಿರುವ ಸೂತ್ರಗಳ ಅಕಾರಾದಿ ವರ್ಣಾನುಕ್ರಮ ಪಟ್ಟಿ

1. ಅಇಉಣ್ | 2. ಋ..ಕ್ | 3. ಎಓಜ್ | 4. ಐಔಚ್ | 5. ಹಯವರಟ್ | 6. ಲಣ್ | 7. ಇಮಜಣಮ್ | 8. ಝಭಇಞ್ | 9. ಘಢಧಷ್ | 10. ಅಬಗಡದಶ್ | 11. ಖಫಭರಥಚಟತವ್ | 12. ಕಪಯ್ | 13. ಶಷಸರ್ | 14. ಹಲ್ || ಇತಿ ಮಾಹೇಶ್ವರಾಣಿ ಸೂತ್ರಾಣಿ ||

ಅ

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
42	ಅಕಃ ಸವರ್ಣೇ-	6-1-101
226	ಅಚಿ ರ ಋತಃ	7-2-100
200	ಅಚಿ ಶ್ನುಧಾತು-	6-4-77
39	ಅಚೋನ್ಮಾದಿ ಟಿ	1-1-64
182	ಅಚೋಞ್ಲತಿ	7-2-115
60	ಅಚೋ ರಹಾ-	8-4-46
336	ಅಚಃ	6-4-138
174	ಅಚ್ಚ ಘೇಃ	7-3-119
138	ಅಟ್ಕುಪ್ವಾಜ್-	8-4-2
11	ಅಣುದಿತ್ಸವರ್ಣ-	1-1-69
274	ಅತೋ ಗುಣೇ	6-1-97
142	ಅತೋ ಭಿಸ ಏಸ್	7-1-9
235	ಅಕೋಽಮ್	7-1-24
106	ಅತೋ ರೋರ-	6-1-113
91	ಅತ್ರಾನುನಾಸಿಕಃ-	8-3-2
344	ಅತ್ವಸಂತಸ್ಯ-	6-4-14
2	ಅದರ್ಶನಂ ಲೋಪಃ	1-1-60
356	ಅದಸ ಔ-	7-2-107
52	ಅದಸೋ ಮಾತ್	1-1-12

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
357	ಅದಸೋಽಸೇದಾರ್-	8-2-80
25	ಅದೇಜ್‌ಗುಣಃ	1-1-2
242	ಅದ್ ಡ್ ಡತರಾದಿ-	7-2-25
277	ಅನಾವ್ಯಕಃ	7-2-112
335	ಅನಿದಿತಾಂ ಹ-	6-4-24
92	ಅನುನಾಸಿಕಾತ್-	8-3-4
79	ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ-	8-4-58
45	ಅನೇಕಾಲ್‌ಶಿತ್-	1-1-55
158	ಅನ್ತರಂ ಬಹಿ-	1-1-36
41	ಅನ್ತಾದಿವಚ್ಚ	6-1-85
178	ಅಪೃಕ್ತ ಏಕಾಲ್-	1-2-41
363	ಅಪೋ ಭಿ	7-4-48
207	ಅಪೌತ್ಯನ್‌ತ್ಯಚ್-	6-4-11
135	ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ	6-1-107
196	ಅಮಾರ್ಥನ-	7-3-107
262	ಅಮ್ಬಂಬುದ್ಧೌ	7-1-99
116	ಅರ್ಥವದಧಾತು	1-2-45
292	ಅರ್ವಣಸ್ತಸಾ-	6-4-127
21	ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ	1-1-52
176	ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಾತ್-	1-1-65
248	ಅಲ್ಲೋಪೋಽನಃ	6-4-134
47	ಅವಜ್‌ಸ್ಫೋಟಾ-	6-1-123
373/1	ಅವ್ಯಯಾದಾವ್-	2-4-82
372/2	ಅವ್ಯಯೀಭಾವಶ್ಚ	1-1-41
300	ಅಷ್ಟನ ಆ ವಿಭಕ್ತೌ	7-2-84
301	ಅಷ್ಟಾಭ್ಯ ಔಶ್-	7-1-21
247	ಅಸ್ಥಿದಧಿ-	7-1-75

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
364	ಅಹನ್	8-2-68
894	ಅಕಥಿತಂ ಚ	1-4-51
854	ಅಕರ್ತರಿ ಚ	3-3-19
739	ಅಕರ್ಮಕಾಚ್ಛ	1-3-45
483	ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತು	7-4-25
996	ಅಕ್ಷೋಽದರ್ಶನಾತ್	5-4-56
480	ಅಚಸ್ತಸ್ವತ್-	7-2-61
1053	ಅಚಿತ್ತಹಸ್ತಿ-	4-2-47
664	ಅಚಿ ವಿಭಾಷಾ	7-2-100
774	ಅಚೋ ಯತ್	3-1-97
566	ಅಚಃ ಪರಸ್ಮಿನ್	1-1-57
698		
990	ಅಜಾದ್ಯದನ್ತಮ್	2-2-33
1251	ಅಜಾದ್ಯತಃ-	4-1-4
709	ಅಜ್ಞನಗಮಾಂ-	6-4-16
1236	ಅಜ್ಞಾತೇ	5-3-73
672	ಅಇಕ್ಷೇಃ ಸಿಚಿ	7-2-71
443	ಅತ ಆದೇಃ	7-4-70
1016	ಅತ ಇಇಞ್	4-1-95
1193	ಅತ ಇನಿಠನೌ	5-2-115
455	ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ	7-2-116
573	ಅತ ಉತ್ಸಾರ್ವ-	6-4-110
678		
460	ಅತ ಏಕಹಲ್-	6-4-120
1220	ಅತಿಶಾಯನೇ-	5-3-55
390	ಅತೋದೀರ್ಘೋ-	7-3-101
428	ಅತೋ ಯೇಯಃ	7-2-80

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
470	ಅತೋ ಲೋಪಃ	6-4-48
457	ಅತೋ ಹಲಾದೇಃ-	7-2-7
416	ಅತೋ ಹೇಃ	6-4-105
796	ಅತಃ ಕೃಕಮಿ-	8-3-46
607	ಅದಭ್ಯಸ್ತಾತ್	7-1-4
552	ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ-	2-4-72
1061	ಅದೂರಭವಶ್ಚ	4-1-70
557	ಅದಃಸರ್ವೇಷಾಮ್	7-3-100
1108	ಅಧಿಕೃತ್ಯಕೃ-	4-3-87
402	ಅನದ್ಯತನೇ ಲುಟ್	3-3-15
422	ಅನದ್ಯತನೇ ಲಜ್	3-2-111
1215	ಅನದ್ಯತನೇ ಹಿಲ್	5-3-21
920	ಅನಶ್ಚ	5-4-108
559	ಅನುದಾತ್ತೋಪ-	6-4-37
378	ಅನುದಾತ್ತಜ್ಜಾತಃ-	1-3-12
654	ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ	6-1-59
728	ಅನುನಾಸಿಕಸ್ಯ-	6-4-15
746	ಅನುಪರಾಭ್ಯಾಂ-	1-3-79
1097	ಅನುಶತಿಕಾದೀ-	7-3-20
1018	ಅನ್ಯಷ್ಯಾನಂತ-	4-1-104
968	ಅನೇಕಮನ್ಯ-	2-2-24
1026	ಅನ್	6-4-167
1204	ಅನ್	5-3-5
975	ಅನ್ತರ್ಬಹಿ-	5-4-117
889	ಅನ್ಯಥೈವಂಕಥ-	3-4-27
800	ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ-	3-2-75
1008	ಅಪತ್ಯಂ ಪೌತ್ರ-	4-1-162

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
738	ಅಪಹ್ನವೇ ಜ್ಞಃ '	1-3-44
902	ಅಪಾದಾನೇ-	2-3-28
972	ಅಪ್ಪೂರಣೇ-	5-4-116
870	ಅ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್	3-3-102
762	ಅಭಿಜ್ಞಾವಚನೇ-	3-2-112
1107	ಅಭಿನಿಷ್ಠಾಮತಿ-	4-3-86
747	ಅಭಿಪ್ರತ್ಯತಿಭ್ಯಃ-	1-3-80
580	ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯಾ-	6-4-78
560	ಅಭ್ಯಾಸಾಚ್ಚ	7-3-55
399	ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ	8-4-54
526	ಅಯಾಮನ್ತಲ್ಪಾ-	6-4-55
798	ಅರುದ್ವಿಷದ-	6-3-67
611	ಅರ್ತಿಪಿತೃರ್ಯೋ-	7-4-77
847	ಅರ್ತಿಲೂಧೂಸೂ-	3-2-184
703	ಅರ್ತಿಹೀನೇ	7-3-36
966	ಅರ್ಥಾರ್ಥಃ ಪುಂಸಿ	2-4-31
935	ಅರ್ಥಂ ನಪುಸಕಂ	2-2-2
1197	ಅರ್ಶ ಆದಿಭ್ಯೋ-	5-2-127
880	ಅಲಂಖಿಲ್ವೇಃ-	3-4-18
991	ಅಲ್ಪಾಚ್ಛತರಮ್	2-2-34
1113	ಅವಯವೇ ಚ	4-3-135
876	ಅವೇ ತ್ಯಸ್ಮೈ-	3-3-120
1249	ಅವ್ಯಕ್ತಾನುಕರ-	5-4-57
910	ಅವ್ಯಯಂ ವಿಭಕ್ತಿ-	2-1-6
1235	ಅವ್ಯಯಸರ್ವ-	5-3-71
1076	ಅವ್ಯಯಾತ್ತ್ಯಪ್-	4-2-104
373	ಅವ್ಯಯಾದಾಪ್-	2-4-82

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
913	ಅವ್ಯಯೀಭಾವಶ್ಚ	2-4-18
919	ಅವ್ಯಯೀಭಾವೇ	5-4-107
916	ಅವ್ಯಯೀ ಭಾವೇ-	6-3-81
909	ಅವ್ಯಯೀಭಾವಃ	2-1-5
1000	ಅಶ್ವಪತ್ಯಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ	4-1-84
562	ಅಸಿದ್ಧವದತ್ರ-	6-4-22
452	ಅಸಂಯೋಗಾತ್-	1-2-5
445	ಅಸ್ತಿಸಿಚೋಽಪ್ಯಕ್ತೇ	7-3-96
577	ಅಸ್ತೇರ್ಭೂಃ	2-4-52
384	ಅಸ್ಮದ್ಭೂತಮಃ	1-4-107
1195	ಅಸ್ಮಾಯಾ-	5-2-121
1245	ಅಸ್ಯ ಚ್ಛೌ	7-4-32
598	ಅಸ್ಯತಿವಕ್ತಿ-	3-1-52
1198	ಅಹಂಶುಭಮೋಃ	5-2-140
958	ಅಹಃ ಸರ್ವೈಕ-	5-4-87
ಆ		
166	ಆಕಡಾರಾದೇಕಾ-	1-4-1
839	ಆಕ್ಷೇಪ್ತಚ್ಛೇಲ-	3-2-134
219	ಅಜ್ ಚಾಪಃ	7-3-105
171	ಅಜೋನಾಽಸ್ತಿ-	7-3-120
366	ಆಚ್ಛೇನದ್ಯೋಃ-	7-1-80
198	ಆಟಶ್ಚ	6-1-90
197	ಆಣ್ ನದ್ಯಾಃ	7-3-112
167	ಆತೋ ಧಾತೋಃ	6-4-140
525	ಆತ್ಮನೇಪದೇಷು-	7-1-5
4	ಆದಿರಂತ್ಯೇನ-	1-1-71
150	ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯ-	8-3-59

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
72	ಆದೇಃ ಪರಸ್ಯ	1-1-21
27	ಆದ್ಗುಣಃ	6-1-87
279	ಆದ್ಯಂತವದೇಕ-	1-1-21
85	ಆದ್ಯಂತೌ ಟಕಿತೌ	1-1-46
155	ಆಮಿ ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ -	7-1-52
349	ಆ ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ	6-3-91
837	ಆಕ್ಷೇಪ್ತಚ್ಛೇಲ-	3-2-134
1156	ಆ ಚ ತ್ವಾತ್	5-1-120
621	ಆ ಚ ಹೌ	6-4-117
444	ಆಡಜಾದೀನಾಮ್	6-4-72
418	ಆಡುತ್ತಮಸ್ಯ-	3-4-92
488	ಆತ ಔ ಣಲಃ	7-1-34
789	ಆತಶ್ಚೋಪ-	3-1-136
792	ಆತೋಽನುಪ-	3-2-3
509	ಆತೋಜಿತಃ	7-2-81
758	ಆತೋ ಯುಕ್-	7-3-33
879	ಆತೋ ಯುಚ್	3-3-128
489	ಆತೋ ಲೋಪ	6-4-64
491	ಆತಃ	3-4-110
524	ಆತ್ಮನೇಪದೇಷು-	7-1-5
657	ಆತ್ಮನೇಪದೇಷು-	3-1-54
806	ಆತ್ಮಮಾನೇ ಖಶ್ವ	3-2-83
1143	ಆತ್ಮಸ್ವಶ್ವ-	-1-9
1144	ಆತ್ಮಾಧ್ವಾನೌ ಖೇ	6-4-169
462	ಆದಿಷ್ಠಾಟುಡವಃ	1-3-5
493	ಆದೇಚ ಉಪ-	6-1-45
904	ಆಧಾರೋಽಧಿಕರ-	1-4-45

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
420	ಆನಿ ಲೋಟ್	8-4-16
832	ಆನೇ ಮುಕ್	7-2-82
961	ಆನ್ಮಹತಃ -	6-3-46
887	ಆಭೀಕ್ಷ್ಯೇ -	3-4-22
517	ಆಮೇತಃ	3-4-90
471	ಆಮಃ	2-4-81
512	ಆಮೃತ್ಯಯವತ್	1-3-63
1015	ಆಯನೇಯೀನೀ-	7-1-2
469	ಆಯಾದಯಾ ಆರ್ಧ-	3-1-31
563	ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ	2-4-35
404	ಆರ್ಧಧಾತುಕಂ-	3-4-114
401	ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇ-	7-2-35
410	ಆಶಿಷಿ ಲಿಜ್ -	3-3-91
595	ಆಹಸ್ಯಃ	8-2-35
ಇ		
246	ಇಕೋಽಚಿ ವಿಭಕ್ತೌ	7-1-73
295	ಇತೋತ್ಸರ್ವ-	7-1-86
274	ಇದಮೋ ಮಃ	7-2-108
224	ಇದುದ್ಭ್ಯಾಮ್	7-3-117
275	ಇದೋಽಯ್-	7-2-111
48	ಇಂದ್ರೇ ಚ	6-1-124
285	ಇನ್‌ಹನ್‌ಪೂಷಾ-	6-4-12
59	ಇಕೋಽಸವರ್ಣೇ-	6-1-127
15	ಇಕೋ ಯಣಚಿ	6-1-77
257	ಇಗ್ಯಣಃ ಸಂಪ್ರ-	1-1-45
275	ಇದೋಽಯ್-	7-2-111
48	ಇಂದ್ರೇ ಚ	6-1-124

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
285	ಇನ್‌ಹನ್‌ಪೂಷಾ-	6-4-12
59	ಇಕೋಽಸವರ್ಣೇ-	6-1-127
15	ಇಕೋ ಯಣಚಿ	6-1-77
257	ಇಗ್ಯಣಃ ಸಂಪ್ರ-	1-1-45
710	ಇಕೋ ಝಲ್	1-2-9
1160	ಇಗನ್ತಾಚ್ಚ-	5-1-131
788	ಇಗುಪಧಜ್ಞಾ-	3-1-135
868	ಇಚ್ಛಾ	3-3-100
511	ಇಜಾದೇಶ್ಚ-	3-1-36
446	ಇಟ ಈಟಿ	8-2-28
522	ಇಟೋಽತ್	3-4-106
555	ಇಡತ್ಯರ್ಥಿ-	7-2-66
583	ಇಣೋ ಗಾ ಲುಜಿ	2-4-45
579	ಇಣೋ ಯಣ್	6-4-81
514	ಇಣಃ ಷೀದ್ಧಂ-	8-3-78
984	ಇಣಃ ಷಃ	8-3-39
1210	ಇತರಾಭ್ಯೋಽಪಿ-	5-3-14
424	ಇತಶ್ಚ	3-4-100
1272	ಇತೋ ಮನುಷ್ಯ-	4-1-65
1203	ಇದಮ ಇಶ್	5-3-3
1218	ಇದಮಸ್ಥಮುಃ	5-3-24
1213	ಇದಮೋ ಹಿಲ್	5-3-16
1207	ಇದಮೋ ಹಃ	5-3-11
463	ಇದಿತೋ ನುಮ್	7-1-58
1173	ಇದಂಕಿಮೋ-	6-3-90
1051	ಇನಣ್ಯನಪತ್ಯೇ	6-4-164
1265	ಇಂದ್ರವರುಣಭವ-	4-1-49

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
629	ಇರಿತೋ ವಾ	3-1-57
1240	ಇವೇ ಪ್ರತಿಕ್ಯತೌ-	5-3-96
504	ಇಷುಗಮಿಯ-	7-3-77
1186	ಇಷ್ವಾದಿಭೃಶ್ಚ	5-2-88
1230	ಇಷ್ಯಸ್ಯಯಿಟ್ ಚ	6-4-159
1054	ಇಸುಸುಕ್ತಾನ್ತಾತ್ಯಃ	7-3-51
ಈ		
51	ಈದೋದೇದ್-	1-1-11
698	ಈ ಚ ಗಣಃ	7-4-97
777	ಈದ್ಯತಿ	6-4-65
1232	ಈಷದಸಮಾಪ್ತೌ	5-3-67
878	ಈಷದ್-	3-3-126
620	ಈ ಹಲ್ಯಘೋಃ	6-4-113
ಉ		
290	ಉಗಿದಚಾಂ-	7-1-70
6	ಉಚ್ಚೈರುದಾತ್ತಃ	1-2-29
338	ಉದ ಈತ್	6-4-139
70	ಉದಃಸ್ಥಾಸ್ತ-	8-4-61
28	ಉಪದೇಶೇಽಜನು-	1-32
37	ಉಪಸರ್ಗಾದ್ಯತಿ-	6-1-91
35	ಉಪಸರ್ಗಾಃ -	1-4-59
345	ಉಭೇ ಅಭ್ಯಸ್ತಮ್	6-1-5
29	ಉರಣ್ ರಪರಃ	1-1-51
1140	ಉಗವಾದಿಭ್ಯೋ-	5-1-2
1252	ಉಗಿತಶ್ಚ	4-1-6
1224	ಉಚ್ಛಾತಿ	4-4-32
850	ಉಣಾದಯೋ-	3-3-1

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
503	ಉತಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯ-	6-4-106
567	ಉತೋ ವೃದ್ಧಿ-	7-3-89
1004	ಉತ್ಸಾದಿಭ್ಯೋ-	4-1-86
740	ಉದಶ್ಚರಃ ಸಕ-	1-3-59
884	ಉದಿತೋ ವಾ	7-2-56
612	ಉದೋಷ್ಯ-	7-1-102
978	ಉದ್ವಿಭ್ಯಾಂ-	5-4-148
481	ಉಪದೇಶೇತ್ವತಃ	7-2-62
956	ಉಪಪದಮತಿಜ್	2-2-19
947	ಉಪಮಾನಾನಿ-	2-1-55
727	ಉಪಮಾನಾದಾ-	3-1-10
576	ಉಪಸರ್ಗಪ್ರಾದು-	8-3-87
997	ಉಪಸರ್ಗಾದಧನಃ	5-4-85
459	ಉಪಸರ್ಗಾದಸ-	8-4-14
535	ಉಪಸರ್ಗಸ್ಯಾ-	8-2-19
814	ಉಪಸರ್ಗೇ ಚ-	3-2-99
864	ಉಪಸರ್ಗೇ ಘೋಃ	3-3-92
912	ಉಪಸರ್ಜನಂ-	2-2-30
751	ಉಪಾಚ್ಚ	1-3-84
684	ಉಪಾತ್ ಪ್ರತಿ-	6-1-139
1176	ಉಭಾದುದಾತ್ಮೋ-	5-2-44
473	ಉರತ್	7-4-66
981	ಉರಃ ಪ್ರಭೃತಿ-	5-4-151
544	ಉಶ್ಚ	1-2-12
570	ಉಷವಿದಜಾಗ್ಯ-	3-1-38
492	ಉಸ್ಯಪದಾಂತಾತ್-	6-1-96

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
ಉ		
5	ಉಕಾಲೋಽಜ್ಞ	1-2-27
1273	ಉಜುತಃ	4-1-66
866	ಉತಿಯೂತಿ-	3-3-97
1275	ಉರೂತ್ತರಪದಾ-	4-1-69
600	ಉಣೋತೇ-	7-3-90
604	ಉಣೋತೇ-	7-2-6
952	ಉರ್ಯಾದಿಚ್ಛ-	1-4-61
ಋ		
209	ಋತ ಉತ್	6-1-111
205	ಋತೋಜೈಸರ್ವ-	7-3-110
61	ಋತ್ಯಕಃ	6-1-128
302	ಋತ್ವಿಗ್‌ದಧೃಕ್-	3-2-59
206	ಋದುಶನಸ್ಪರು-	7-1-94
233	ಋನ್ನೇಭ್ಯೋ ಜೋಪ್	4-1-5
995	ಋಕ್‌ಪೂರಬ್ಧಿ-	5-4-74
615	ಋಚ್ಛತ್ವಾತಾಮ್-	7-4-11
650	ಋತಶ್ಚ ಸಂಯೋ-	7-2-43
496	ಋತಶ್ಚ ಸಂಯೋ-	7-4-10
482	ಋತೋಭಾರ-	7-2-63
497	ಋದ್ಧನೋಃ ಸ್ಯೇ	7-2-70
1020	ಋಷ್ಯನ್ಧಕ-	4-1-114
781	ಋಹಲೋ-	3-1-124
ಋ		
661	ಋತ ಇತ್	7-1-100
858	ಋದೋರಪ್	3-3-57

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
ಏ		
325	ಏಕವಚನಸ್ಯ ಚ	7-1-32
132	ಏಕವಚನಂ ಸಂಬು	2-3-49
254	ಏಕಾಚೋ ಬಶೋ-	8-2-37
287	ಏಕಾಜುತ್ವರಪದೇ-	8-2-12
22	ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ	4-1-93
38	ಏಚ್ ಪರರೂಪಂ	6-1-94
43	ಏಜಃ ಪದಾನ್ತಾದತಿ	6-1-109
134	ಏಜ ಹ್ರಸ್ವಾತ್ರಂಬುದ್ಧೇಃ	6-6-69
251	ಏಚಇಗ್ವಸ್ವಾದೇಃ	1-1-48
358	ಏತ್ ಈದ್ ಬಹುವಚನೇ	8-2-81
201	ಏರನೇಕಾಚೋ	6-4-82
953	ಏಕವಿಭಕ್ತಿ	1-2-44
475	ಏಕಾಚ ಉಪದೇ-	7-2-10
1009	ಏಕೋ ಗೋತ್ರೇ	4-1-93
797	ಏಜೇಃ ಕಶ್	3-2-28
519	ಏತ ಏ	3-4-93
1216	ಏತದಃ-	5-3-5
777	ಏತಿಸ್ತುಶಾಸ್ತ್ರ -	3-1-109
1214	ಏತೇತೌ ರಥೋಃ	5-3-4
582	ಏತೇರ್ಲಿಜಿ	7-4-24
857	ಏರಚ್	3-3-56
411	ಏರುಃ	3-4-86
490	ಏರ್ಲಿಜಿ	6-4-67
ಓ		
56	ಓತ್	1-1-15
40	ಓಮಾಜೋಶ್ಚ	6-1-95

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
147	ಓಸಿ ಚ	7-3-104
211	ಓಃ ಸುಪಿ-	6-4-83
633	ಓತಃ ಶ್ಯನಿ	7-3-71
821	ಓದಿತಶ್ಚ	8-2-45
1007	ಓರ್ಗುಣಃ	6-4-146
702	ಓಃ ಪುಯಣ್ ಜ್ಯಪರೆ	7-4-80
ಔ		
217	ಔಜ ಆಪಃ	7-1-18
215	ಔತೋಽಮ್ಯಸೋಃ	6-1-93
184	ಔತ್	7-3-118
215	ಔತೋಽಮ್ಯಸೋಃ	6-1-93
ಕ		
100	ಕಾನಾಮ್ರೇಡಿತೇ	8-3-12
272	ಕಿಮಃ ಕಃ	7-2-103
98	ಕುಪ್ಪೋ-ಕ -	8-3-37
117	ಕೃತ್ತದ್ಧಿತ	1-2-46
303	ಕೃತದಿಜ್	3-1-93
370	ಕೃನ್ಮೇಜನ್ತಃ	1-1-39
371	ಕ್ವಾತೋಸುನ್	1-1-40
731	ಕಣ್ವಾದಿಭ್ಯೋ-	3-1-27
1023	ಕನ್ಯಾಯಾಃ-	4-1-116
1164	ಕಪಿಜ್ಞಾತ್ಯೋಃ -	5-1-127
525	ಕಮೇರ್ಣಿಜ್	3-1-30
1034	ಕಬ್ಬೀಜಾಲ್ಪುಕ್	4-1-175
808	ಕರಣೇ ಯಜಃ	3-2-85
732	ಕರ್ತರಿ ಕರ್ಮ-	1-3-14
770	ಕರ್ತರಿ ಕೃತ್	3-4-67

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
387	ಕರ್ತರಿ ಶಪ್	3-1-68
892	ಕರ್ತುರೀಪ್ಪಿತ	1-4-49
897	ಕರ್ತೃಕರಣ	2-3-18
928	ಕರ್ತೃಕರಣೇ	2-1-32
898	ಕರ್ಮಣಾ ಯಮ	1-4-32
893	ಕರ್ಮಣಿ ದ್ವಿತೀಯಾ	2-3-2
791	ಕರ್ಮಣ್ಯಾನ್	3-2-1
761	ಕರ್ಮವತ್	3-1-87
729	ಕಷ್ಟಾಯ ಕ್ರಮಣೇ	3-1-14
983	ಕಸ್ಯಾದಿಪು ಚ	8-3-48
726	ಕಾಮ್ಯಚ್ಛ	3-1-9
852	ಕಾಲಸಮಯ-	3-3-167
1086	ಕಾಲಾಟ್ಟಿಞ್	4-3-11
1003	ಕಿತಿ ಚ	7-2-118
432	ಕಿದಾಶಿಷಿ	3-4-104
1219	ಕಿಮಶ್ಚ	5-3-25
1172	ಕಿಮಿದಂಭ್ಯಾಂ-	5-2-40
1223	ಕಿಮೇತ್ತಿಜವ್ಯ-	5-4-11
1208	ಕಿಮೋಽತ್	5-3-12
662	ಕಿರತೌ ಲವನೇ	6-1-140
1238	ಕಿಂಯತ್ತದೋ	5-3-92
1200	ಕಿಂಸರ್ವನಾಮ	5-3-2
951	ಕುಗತಿಪ್ರಾದಯಃ	2-2-18
1202	ಕುತಿಹೋಃ	7-2-104
1237	ಕುತ್ಸಿತೇ	5-3-74
1065	ಕುಮದನಡ	4-2-87
1031	ಕುರುನಾದಿ	4-1-172

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
454	ಕುಹೋಶ್ಚಃ	7-4-62
795	ಕೃಷ್ಣೋಹೇತು	3-2-20
472	ಕೃಷ್ಣಾನ್ವಪ್ತ	3-1-40
773	ಕೃತ್ಯಲ್ಯುಟೋ-	3-3-113
769	ಕೃತ್ಯಾಃ	3-1-95
1244	ಕೃಚ್ಛಸ್ತಿಯೋಗೇ	5-4-50
849	ಕೃ-ವಾ-ಶು-ಜಿ	
479	ಕೃಸೃಭೃವೃಸ್ತು	7-2-13
1192	ಕೇಶಾದ್ಯೋ	5-2-109
1093	ಕೋಶಾಡ್ಧೃಷ್	4-3-42
433	ಕ್ಲಿಪ್ತಿ ಚ	1-1-5
815	ಕ್ಷಕವತೂ	1-1-26
860	ಕ್ರೀಮಮ್	4-4-20
723	ಕ್ಯಚಿ ಚ	7-4-33
725	ಕ್ಯಸ್ಯ ವಿಭಾಷಾ	6-4-50
1057	ಕ್ರಮಾದಿಭ್ಯೋ	4-2-61
486	ಕ್ರಮಃ ಪರಸ್ಪ್ರ	7-3-76
1266	ಕ್ರೀತಾತ್ಕರಣ	4-1-50
685	ಕ್ರಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ನಾ	3-1-81
830	ಕ್ಷಸುಶ್ಚ	3-2-107
1209	ಕ್ಷಾತಿ	7-2-105
803	ಕ್ಷಿಪ್ ಚ	3-2-76
1027	ಕ್ಷತ್ರಾದ್ಘಃ	4-1-138
824	ಕ್ಷಾಯೋಮಃ	8-2-53
718	ಕ್ಷುಭ್ನಾದಿಷು ಚ	8-4-39
593	ಕ್ಷಸ್ತಾಚಿ	7-3-72

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
ಖ		
93	ಖರವಸಾನಯೋಃ	8-3-15
74	ಖರಿ ಚ	8-4-55
809	ಖಿತ್ಯನವ್ಯಯಸ್ಯ	6-3-66
183	ಖ್ಯತ್ಯಾತ್ವರಸ್ಯ	6-1-112
807	ಖಿತ್ಯನವ್ಯಯಸ್ಯ	6-3-66
ಗ		
202	ಗತಿಶ್ಚ	1-4-60
214	ಗೋತೋ ಣಿತ್	7-1-90
745	ಗನ್ಧನಾವಕ್ಷೇಪಣ	1-3-32
505	ಗಮಹನ	6-4-98
506	ಗಮೇರಿಟ್ ಪರ	7-2-58
1010	ಗರ್ಗಾದಿಭ್ಯೋ	4-1-105
1080	ಗಹಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ	4-2-138
588	ಗಾಜ್ಞುಟಾದಿ-	1-2-1
586	ಗಾಜ್ ಲಿಟ	2-4-49
439	ಗಾತಿಸ್ಥಾಘು-	2-4-77
1162	ಗುಣವಚನ-	5-1-124
603	ಗುಣೋಽಪ್ಯಕ್ತೇ	7-3-91
498	ಗುಣೋಽರ್ತಿ ಸಂ	7-4-29
713	ಗುಣೋಯಜ್	7-4-82
467	ಗುಪೂಧೂಪ-	3-2-28
870	ಗುರೋಶ್ಚ ಹಲಃ	3-3-103
790	ಗೇಹೇ ಕಃ	3-1-144
1013	ಗೋತ್ರಾದ್ಯೂನ್ಯ-	4-1-94
1117	ಗೋಪಯಸೋ-	4-3-160
941	ಗೋರತದ್ಧಿತ-	5-4-92

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
1116	ಗೋಶ್ವ ಪುರೀಷೇ	4-3-145
954	ಗೋಸ್ತ್ರಿಯೋರುಪ-	1-2-48
635	ಗ್ರಹಜ್ಯಾವಯ-	6-1-16
694	ಗ್ರಹೋಲಿಟ-	7-2-37
1052	ಗ್ರಾಮಜನಬಂಧು-	4-2-43
1072	ಗ್ರಾಮಾದ್ಯವಿಷೌ	4-2-94
ಫ		
172	ಫೇರ್ಜೀತಿ	7-3-111
855	ಫಞ್ಚ ಭಾವ-	6-4-27
589	ಫುಮಾಸ್ಥಾಗಾಪಾ-	6-4-66
578	ಫ್ಲಸೋರೇದ್ಧಾವ-	6-4-119
ಬ		
89	ಬಮೋಹಸ್ವಾದಚಿ-	8-3-28
173	ಬಸೀ ಬಸೋಶ್ವ	6-1-110
154	ಬಸಿಜ್ಯೋಃ	7-1-15
46	ಬಿಚ್ಚ	1-4-53
223	ಬಿತಿ ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ	1-4-6
313	ಬೇಪ್ರಥಮಯೋಃ-	7-1-28
199	ಬೇರಾಮ್ನದ್ಯಾ	7-3-116
143	ಬೇರ್ಯ	7-1-13
85	ಬ್ಲೋಃ ಕುಕ್-	8-3-28
119	ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿ-	4-1-1
ಜ		
260	ಚತುರನ-	7-1-98
53	ಚಾದಯೋಽಸತ್ವೇ	1-4-57
129	ಚುಟೂ	1-3-7
302	ಚೋಃ ಕುಃ	8-2-30

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
337	ಚೌ	6-3-128
531	ಚಜಿ	6-1-11
782	ಚಜೋಃ ಕು ಫಿ	7-3-52
929	ಚತುರ್ಥೀ ತದರ್ಥಾ-	2-1-36
899	ಚತುರ್ಥೀ ಸಂಪ್ರ-	2-3-13
1122	ಚರತಿ	4-4-8
793	ಚರೇಷ್ಟಃ	3-2-16
987	ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವಂದ್ವಃ	2-2-29
642	ಚಿಣೋ ಲುಕ್	6-4-104
644	ಚಿಣ್ ತೇ ಪದಃ	3-1-60
755	ಚಿಣ್ ಭಾವಕರ್ಮ-	3-1-44
844	ಚ್ಛೋಃ ಶೂಡನು-	6-4-19
437	ಚ್ಲಿ ಲುಜಿ	3-1-43
438	ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್	3-1-44
1248	ಚ್ವಾಚ	7-4-26
ಛ		
101	ಛೇ ಚ	6-1-76
875	ಛಾದೇಘೇ, ದ್ವ್ಯ-	6-4-96
ಜ		
347	ಜಕ್ಷಿತ್ಯಾದಯಃ-	6-1-6
161	ಜರಾಯಾ ಜರಸ-	7-1-101
238	ಜಶ್ಯಸೋಃ ಶಿಃ	7-1-20
168	ಜಸಿ ಚ	7-3-109
152	ಜಸಃ ಶೀ	7-1-17
1030	ಜನಪದಶಬ್ದಾತ್-	4-1-168
1062	ಜನಪದೇ ಲುಪ್	4-2-81
677	ಜನಸನಖಿನಾಮಾ-	6-4-42

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
643	ಜನಿವಧ್ಯೋಶ್ಚ	7-3-35
839	ಜಲ್ಪಭಿಕ್ಷ-	3-2-155
618	ಜಹಾತೇಶ್ಚ	6-4-116
885	ಜಹಾತೇಶ್ಚಕಿ	7-4-43
1271	ಜಾತೇರಸೀವಿ-	4-1-63
1098	ಜಿಹ್ವಾಮೂಲಾ-	4-3-62
1012	ಜೀವತಿತು ವಂಶೇ ಯುವಾ	4-1-163
609	ಜುಸಿ ಚ-	7-3-83
605	ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ	2-4-75
689	ಜ್ಞಸ್ತಂಭುಮುಚು-	3-1-58
640	ಜ್ಞಾಜನೋರ್ಜಾ	7-3-79
1227	ಜ್ಯ ಚ	5-3-61
1228	ಜ್ಯಾದಾದೀಯಸಃ	6-4-160
867	ಜ್ವರತ್ವರ	6-4-20
ಝ		
75	ಝಯೋ ಹೋ	8-4-62
73	ಝರೋ ಝರಿ	8-4-65
19	ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝಶಿ	8-4-53
67	ಝಲಾಂ ಜಶೋ	8-2-36
923	ಝಯಃ	5-4-111
1066	ಝಯಃ	8-2-10
478	ಝಲೋ ಝಲಿ	8-2-26
549	ಝಷಸ್ತಥೋರ್ಧೋ-	8-2-40
521	ಝಸ್ಯ ರನ್	3-4-105
430	ಝೇರ್ಜುಸ್	3-4-108
389	ಝೋಽನ್ತಃ	7-1-3

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
337	ಚೌ	6-3-128
531	ಚಜಿ	6-1-11
782	ಚಜೋಃ ಕು ಫಿ	7-3-52
929	ಚತುರ್ಥೀ ತದರ್ಥಾ-	2-1-36
899	ಚತುರ್ಥೀ ಸಂಪ್ರ-	2-3-13
1122	ಚರತಿ	4-4-8
793	ಚರೇಷ್ಟಃ	3-2-16
987	ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವಂದ್ವಃ	2-2-29
642	ಚೀಣೋ ಲುಕ್	6-4-104
644	ಚೀಣ್ ತೇ ಪದಃ	3-1-60
755	ಚೀಣ್ ಭಾವಕರ್ಮ-	3-1-44
844	ಚ್ಛೋಃ ಶೂಡನು-	6-4-19
437	ಜ್ಞಿ ಲುಜಿ	3-1-43
438	ಜ್ಞೇಃ ಸಿಚ್	3-1-44
1248	ಜ್ಞೋಚ	7-4-26
ಛ		
101	ಛೇ ಚ	6-1-76
875	ಛಾದೇರ್ಘೇ, ದ್ವ್ಯ-	6-4-96
ಜ		
347	ಜಕ್ಷಿತ್ಯಾದಯಃ-	6-1-6
161	ಜರಾಯಾ ಜರಸ-	7-1-101
238	ಜಶ್ಯಸೋಃ ಶಿಃ	7-1-20
168	ಜಸಿ ಚ	7-3-109
152	ಜಸಃ ಶೀ	7-1-17
1030	ಜನಪದಶಬ್ದಾತ್-	4-1-168
1062	ಜನಪದೇ ಲುಪ್	4-2-81
677	ಜನಸನಖಿನಾಮಾ-	6-4-42

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
643	ಜನಿವಧ್ಯೋಶ್ಚ	7-3-35
839	ಜಲ್ಪಭಿಕ್ಷ-	3-2-155
618	ಜಹಾತೇಶ್ಚ	6-4-116
885	ಜಹಾತೇಶ್ಚಕಿ	7-4-43
1271	ಜಾತೇರಸೀವಿ-	4-1-63
1098	ಜಹ್ವಾಮೂಲಾ-	4-3-62
1012	ಜೇವತಿತು ವಂಶೇ ಯುವಾ	4-1-163
609	ಜುಸಿ ಚ-	7-3-83
605	ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ	2-4-75
689	ಜ್ಞಾಸ್ತಂಭಮ್ಬುಜು-	3-1-58
640	ಜ್ಞಾನೋರ್ಜಾ	7-3-79
1227	ಜ್ಯ ಚ	5-3-61
1228	ಜ್ಯಾದಾದೀಯಸಃ	6-4-160
867	ಜ್ವರತ್ವರ	6-4-20
ಝ		
75	ಝಯೋ ಹೋ	8-4-62
73	ಝರೋ ಝರಿ	8-4-65
19	ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝಶಿ	8-4-53
67	ಝಲಾಂ ಜಶೋ	8-2-36
923	ಝಯಃ	5-4-111
1066	ಝಯಃ	8-2-10
478	ಝಲೋ ಝಲಿ	8-2-26
549	ಝಷಸ್ತಥೋರ್ಧೋ-	8-2-40
521	ಝಸ್ಯ ರನ್	3-4-105
430	ಝೇರ್ಜುಸ್	3-4-108
389	ಝೋಽನ್ತಃ	7-1-3

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
ಟ		
140	ಟಾಜಸಿಜಸಾ-	7-1-12
243	ಟೇಃ	6-4-143
1253	ಟೆಡ್ಧಾಣಇ-	4-1-25
508	ಟತ ಆತ್ಮನೇ	3-4-79
1159	ಟೇಃ	6-4-155
861	ಟ್ಟತೋಽಧುಚ್	3-3-89
ಠ		
1101	ಠಗಾಯಸ್ಥಾನೇಭ್ಯಃ	4-3-75
1029	ಠಸ್ಯೇಕಃ	7-3-50
ಡ		
187	ಡತಿ ಚ	1-1-25
86	ಡಃ ಸಿ ಧುಟ್	8-3-29
859	ಡ್ವಿತಃ ಕ್ತಿಃ	3-3-88
ಢ		
112	ಢ್ರ ಲೋಪೇ	6-3-111
550	ಢೋ ಢೇ ಲೋಪಃ	8-3-13
ಣ		
456	ಣಲುತ್ರಮೋ ವಾ	7-1-91
696	ಣಿಚಶ್ಚ	1-3-74
627	ಣಿಜಾಂ ತ್ರಯಾ-	7-4-75
528	ಣಿಶ್ರಿದ್ವಶ್ಚುಭ್ಯಃ-	3-1-48
529	ಣೇರನಿಟಿ	6-4-51
458	ಣೋ ನಃ	6-1-65
530	ಣೌ ಚಜ್ಜುಪಧಾ	7-4-1
871	ಣ್ಯಾಸಶ್ಚನ್ನೋ	3-3-107
785	ಣ್ವಲ್ತ್ಯಚೌ	3-1-133

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
ತ		
311	ತದೋಃ ಸಃ ಸಾವ-	7-2-106
26	ತಪರಸ್ತತ್ಕಾಲಸ್ಯ	1-1-70
327	ತವಮಮೌ ಜಸಿ	7-2-96
137	ತಸ್ಮಾಚ್ಚಸೋ ನಃ	6-1-103
71	ತಸ್ಮಾದಿತ್ಯುತ್ತರಸ್ಯ	1-1-67
16	ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ-	1-1-66
99	ತಸ್ಯ ಪರಮಾಮ್ನೇ-	8-1-2
1178	ತಸ್ಯ ಪೂರಣೇ-	5-2-84
1156	ತಸ್ಯ ಭಾವಸ್ವ-	5-1-119
3	ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ	1-3-9
341	ತಿರಸ್ತಿಯರ್ಲೋಪೇ-	6-3-94
653	ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ	3-1-77
323	ತುಭ್ಯಮಹ್ಯೌಜಯಿ	7-2-95
10	ತುಲ್ಯಾಸ್ಯಪ್ರಯತ್ನ	1-1-9
204	ತ್ಯಜ್ಜತ್ ಕೋಷ್ಠಃ	7-1-95
250	ತ್ಯತೀಯಾದಿಷು	7-1-74
332	ತೇಮಯಾವೇಕ-	8-1-21
69	ತೋರ್ಲಿ	8-4-60
66	ತೋಃ ಷಿ	8-4-43
348	ತ್ಯದಾದಿಷು-	3-2-60
193	ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ	7-2-102
225	ತ್ರಿಚತುರೋಃ-	7-2-99
192	ತ್ರೇಸ್ತ್ರಯಃ	7-1-53
318	ತ್ವಮಾವೇಕವಚನೇ	7-2-97
333	ತ್ವಾಮೌ	8-1-23
312	ತ್ವಾಹೌ ಸೌ	7-2-94

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
369	ತದ್ಧಿತಶ್ಚಾಸರ್ವವಿಭಕ್ತಿಃ	1-1-38
377	ತಜಾನಾವಾತ್ಮನೇ-	1-4-100
1100	ತತ ಆಗತಃ	4-3-74
813	ತತ್ಪುರುಷೇ ಕೃತಿ-	6-4-14
957	ತತ್ಪುರುಷಸ್ಯಾ-	5-4-86
924	ತತ್ಪುರುಷಃ	2-1-22
942	ತತ್ಪುರುಷಃ ಸಮಾ-	1-2-42
1241	ತತ್ರಕೃತವಚನೇ-	5-4-21
700	ತತ್ರಯೋಜಕೋ-	1-4-55
1089	ತತ್ರ ಜಾತಃ	4-3-25
1154	ತತ್ರ ತಸ್ಯೇವ	5-1-116
1094	ತತ್ರ ಭವಃ	4-3-53
1137	ತತ್ರ ಸಾಧುಃ	4-4-98
1041	ತತ್ರೋದ್ಭವಮು	4-2-14
955	ತತ್ರೋಪಪದಮ್-	3-1-92
1055	ತದಧೀತೇ-	4-2-59
1150	ತದರ್ಹತಿ	5-1-63
1058	ತದಸ್ಮಿನ್ನಸ್ತೀತಿ	4-2-67
1169	ತದಸ್ಯ ಸಂಜಾತಂ	5-2-36
1187	ತದಸ್ಯಾಸ್ತಸ್ಯಾಸ್ತಿ	5-2-94
1106	ತದ್ಗಚ್ಛತಿ-	4-3-85
918	ತದ್ಗತಾಃ	4-1-76
938	ತದ್ಗತಾರ್ಥೋತ್ತರ	2-1-51
940	ತದ್ಗತೇಷ್ಟಜಾ	7-2-117
1033	ತದ್ರಾಜಸ್ಯ-	2-4-62
1134	ತದ್ವಹತಿ ರಥ	4-4-76
572	ತನಾದಿಕ್ಯುಚ್ಛಿಃ	3-1-79

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
674	ತನಾದಿಕ್ಕೃಷ್ಟಾಃ	3-1-79
675	ತನಾದಿಭೃಷ್ಟ-	2-4-79
756	ತನೋತೇರ್ಯಕಿ	6-4-44
757	ತಮೋಽನುತಾಪೇ ಚ	3-1-65
771	ತಯೋರೇವ ಕೃತ್ಯ-	3-4-70
1121	ತರತಿ	4-45
1222	ತರವ್ರಮಪೌ ಘಃ	1-1-22
1083	ತವಕಮಮಕಾ	4-3-3
772	ತವೃತ್ತವ್ಯಾ	3-1-96
1188	ತಸೌ ಮತ್ವರ್ಧೇ	1-4-19
414	ತಸ್ಥಸ್ಥಮಿಪಾಂ-	3-4-101
950	ತಸ್ಮಾನ್ನುಡಚಿ	6-3-74
464	ತಸ್ಮಾನ್ನುಟ್-	7-4-71
1082	ತಸ್ಮಿನ್ನಣಿ ಚ-	4-3-2
1141	ತಸ್ಮೈ ಹಿತಮ್-	5-1-5
1060	ತಸ್ಯ ನಿವಾಸಃ	4-2-69
1177	ತಸ್ಯ ಪೂರಣೇ-	5-2-84
1155	ತಸ್ಯ ಭಾವಸ್ವ-	5-1-119
1112	ತಸ್ಯ ವಿಕಾರಃ	4-3-134
1049	ತಸ್ಯ ಸಮೂಹಃ	4-2-37
1006	ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಮ್	4-1-92
1111	ತಸ್ಯೇದಮ್	4-3-120
1148	ತಸ್ಯೇಶ್ವರಃ	5-1-42
382	ತಾನ್ಯೇಕವಚನ-	1-4-102
406	ತಾಸಸ್ತೋಃ-	7-4-50
1221	ತಿಜಶ್ಚ	5-3-56
381	ತಿಜಸ್ತೀಣಿ	1-4-101

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
386	ತಿಜ್ಜಾಶಿತ್ಸಾರ್ವ-	3-4-113
846	ತಿತುತ್ರತಥ-	7-2-9
375	ತಿಪ್ಪಸ್ವಿ-	3-4-78
670	ತಿಪ್ಯನಸ್ತೇಃ	8-2-73
1179	ತಿ ವಿಂಶತೇ-	6-4-142
704	ತಿಷ್ಠತೇರಿತ್	7-4-5
658	ತೀಷಸಹ-	7-2-48
652	ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ	3-1-77
851	ತುಮುಣ್ವಲೌ-	3-3-10
412	ತುಹ್ಯೋಸ್ತಾತಜ್-	7-1-35
668	ತ್ಯಣಹ ಇಮ್	7-3-92
915	ತ್ಯತೀಯಾಸಪ್ತ-	2-4-84
927	ತ್ಯತೀಯಾ ತತ್ತ್ವ-	2-1-30
838	ತ್ಯನ್	3-2-135
542	ತ್ಯಘಲಭಜ-	6-4-122
1032	ತೇ ತದ್ರಾಜಾಃ	4-1-174
1146	ತೇನ ಕ್ರೀತಮ್	5-1-37
1153	ತೇನ ತುಲ್ಯಮ್-	5-1-115
1119	ತೇನ ದೀವ್ಯತಿ-	4-4-2
1059	ತೇನ ನಿವೃತ್ತಮ್	4-2-68
1152	ತೇನ ನಿವೃತ್ತಮ್	5-1-79
1110	ತೇನ ಮೋಕ್ತಮ್	4-3-101
1035	ತೇನ ರಕ್ತಂ-	4-2-1
419	ತೇ ಪ್ರಾಗ್ಧಾತೋಃ	1-4-80
835	ತೌ ಸತ್	3-2-127
1078	ತ್ಯದಾದೀನಿ ಚ	1-4-74
963	ತ್ರೇಸ್ತಯಃ	6-3-48

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
1182	ತೇಃ ಸಂಪ್ರಸಾರ-	5-2-55
	ಥ	
297	ಥೋ ನಃ	7-1-87
461	ಥಲಿ ಚ ಸೇಟಿ	6-4-121
510	ಥಾಸಃ ಸೇ	3-4-80
	ಢ	
276	ಢಶ್ಚ	7-2-109
253	ಢಾದೇರ್ಥಾತೋರ್ಥಃ	8-2-32
266	ಢಿವ ಉತ್	6-1-131
265	ಢಿವ ಔತ್	7-1-84
162	ಢೀರ್ಘಾಜ್ಜಸಿ ಚ	6-1-105
194		
49	ಢೂರಾಢೂತೇ ಚ	8-2-84
281	ಢ್ವೀತೀಯಾಟೌ-	2-4-34
319	ಢ್ವೀತೀಯಾಯಾಂ ಚ	7-2-87
123	ಢ್ವೈಕಯೋರ್ಧ್ವಿ-	1-4-22
1075	ಢಕ್ಷಿಣಾಪಶ್ಚಾತ್-	4-2-98
1151	ಢಣ್ಣಾಢಿಭ್ಯೋ-	5-1-66
627	ಢಧಸ್ತಥೋಶ್ಚ	8-2-38
827	ಢಧಾತೇರ್ಹಿಃ	7-4-42
1191	ಢನ್ತ ಉನ್ನತ-	5-2-106
536	ಢಯಾಯಾಸಶ್ಚ	3-1-37
574	ಢಶ್ಚ	8-2-75
742	ಢಾಣಶ್ಚ ಸಾ ಚೇತ್-	1-3-55
624	ಢಾಧಾ ಘಢಾಪ್	1-2-20
845	ಢಾಮ್ನೇಶಸ	3-2-182
939	ಢಿಕ್ ಪೂರ್ವ-	4-2-107

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
937	ದಿಕ್ ಸಂಖ್ಯೇ-	2-1-50
1095	ದಿಗಾದಿಭ್ಯೋ ಯತ್	4-3-54
1001	ದಿತ್ಯದಿತ್ಯಾದಿತ್ಯ-	4-1-85
630	ದಿವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಯನ್	3-1-69
638	ದೀಜೋಯುಡಚಿ	6-4-63
641	ದೀಪಜನಬುಧ-	3-1-61
581	ದೀರ್ಘ ಇಣಃ ಕಿತಿ	7-4-69
715	ದೀರ್ಘೋಽಕಿತಃ	7-4-83
534	ದೀರ್ಘೋ ಲಘೋಃ	7-4-94
450	ದೀರ್ಘಂ ಚ	1-4-12
826	ದೃಢಃ ಸ್ಥೂಲಬಲ-	7-2-20
809	ದೃಶೇಃ ಕ್ವನಿಪ್	3-2-94
1038	ದೃಷ್ಟಂ ಸಾಮ	4-2-7
828	ದೋ ದದ್ ಘೋಃ	7-4-46
537	ದ್ಯುತಿಸ್ವಾಪ್ಯೋಃ-	7-4-67
538	ದ್ಯುದ್ಯೋ ಲುಜಿ	1-3-91
1075	ದ್ಯುಪ್ರಾಗಪಾ-	4-2-101
993	ದ್ವಂದ್ವಶ್ಚ ಪ್ರಾಣಿ-	2-4-2
994	ದ್ವಂದ್ವಾಚ್ಚುದಷ-	5-4-106
989	ದ್ವಂದ್ವೇಫಿ	2-2-32
944	ದ್ವಿಗುರೇಕವಚನಮ್	2-4-1
925	ದ್ವಿಗುಶ್ಚ	2-1-23
1259	ದ್ವಿಗೋಃ	4-1-21
926	ದ್ವಿತೀಯಾ ಶ್ರಿತಾ-	2-1-24
1175	ದ್ವಿತಿಭ್ಯಾಂ ತಯ-	5-2-43
974	ದ್ವಿತಿಭ್ಯಾಂ ಷ-	5-4-115
474	ದ್ವಿರ್ವಚನೇಽಚಿ	1-1-59

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
1224	ದ್ವಿವಚನವಿಭಜ್ಯ-	5-3-57
1181	ದ್ವೇಸ್ತೀಯಃ	5-2-54
962	ದ್ವ್ಯಷ್ಟನಃ ಸಂಖ್ಯಾ-	6-3-47
ಢ		
256	ಧಾತ್ವಾದೇಷಃ ಸಃ	6-1-64
1127	ಧರ್ಮಂ ಚರತಿ	4-4-41
712	ಧಾತೋರೇಕಾಚೋ-	3-1-22
767	ಧಾತೋಃ	3-1-91
706	ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ-	3-1-7
1166	ಧಾನ್ಯಾನಾಂ ಭವನೇ	5-2-1
515	ಧಿ ಚ	8-2-25
1134	ಧುರೋ ಯಡ್ಧಕೌ	4-4-77
901	ಧ್ರುವಮಪಾಯೇ-	1-4-24
ಢ		
732	ನ ಗತಿಹಿಂಸಾ-	1-3-15
283	ನ ಜಿಸಂಬುದ್ಧೋಃ	8-2-8
227	ನ ತಿಸ್ಯ ಚತಸ್ಯ	6-4-4
65	ನ ಪದಾಂತಾಟ್ಟೋ-	8-4-42
83	ನಪರೇ ನಃ	8-3-27
241	ನಪುಂಸಕಸ್ಯ-	7-1-27
236	ನಪುಂಸಕಾಚ್ಚ	7-1-19
203	ನ ಭೂಸುಧಿಯೋಃ	6-4-85
442	ನ ಮಾಜ್ ಯೋಗೇ	6-4-74
359	ನ ಮು ನೇ	8-2-3
191	ನ ಲುಮತಾ-	1-1-63
180	ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿ-	8-2-7
283	ನಲೋಪಃ ಸುಪ್	8-2-2

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
131	ನ ವಿಭಕ್ತೌ-	1-3-4
350	ನಶೇರ್ವಾ	8-2-63
87	ನಶ್ಚ	8-3-30
78	ನಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯ-	8-3-24
95	ನಶ್ಚವ್ಯಪ್ರಶಾನ್	8-3-7
234	ನ ಷಟ್ ಸ್ವಸ್ತಾದಿ-	4-1-10
293	ನ ಸಂಪ್ರಸಾರಣೇ-	6-1-37
285	ನ ಸಂಯೋಗಾ-	6-4-137
361	ನಹಿವೃತಿ-	6-3-116
360	ನಹೋಧಃ	8-2-34
343	ನಾಇಚ್ಛೇಃ ಪೂಜಾ-	6-4-30
127	ನಾದಿಚಿ	6-1-104
346	ನಾಭ್ಯಸ್ತಾಚ್ಛ-	7-1-78
149	ನಾಮಿ	6-4-3
55	ನಿಪಾತ ಏಕಾಚ್-	1-1-14
7	ನೀಚೈರನುದಾತ್ತಃ	1-2-30
353	ನುಮ್ವಿಸರ್ಜನೀಯ-	8-3-58
213	ನ್ಯ ಚ	6-4-6
97	ನ್ಯೂನ್ ಪೇ	8-3-10
281	ನೇದಮಸೋರಕೋಃ	7-1-11
230	ನೇಯಜುವಜ್-	1-4-4
299	ನೋಪಧಾಯಾಃ	6-4-7
882	ನ ಕ್ತ್ವಾ ಸೇಟ್	1-2-18
1268	ನ ಕ್ರೋಡಾದಿ	4-1-56
1036	ನಕ್ಷತ್ರೇಣ ಯುಕ್ತಃ-	4-2-3
1269	ನಖಮುಖಾತ್-	4-1-58
733	ನ ಗತಿಹಿಂಸಾ-	1-3-15

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
948	ನ ಇಂ	2-2-6
1068	ನಡಶಾದಾಡ್ವಲಜ್	4-2-88
917	ನದೀಭಿಶ್ಚ	2-1-20
1073	ನದ್ಯಾದಿಭ್ಯೋಢಕ್	4-2-97
787	ನಂದಿಗ್ರಹಿ-	3-1-134
601	ನನ್ತ್ರಾಃ ಸಂಯೋ-	6-1-3
922	ನಪುಂಸಕಾ-	5-4-109
872	ನಪುಂಸಕೇ-	3-3-114
998	ನ ಪೂಜನಾತ್	5-4-69
679	ನ ಭಕುರ್ಭುರಾಮ್	8-2-79
1135	ನ ಭಕುರ್ಭುರಾಮ್	8-2-79
441	ನ ಮಾಜ್ ಯೋಗೇ	6-4-74
900	ನಮಃ ಸ್ವಸ್ತಿ-	2-3-16
763	ನ ಯದಿ	3-2-115
1056	ನ ಯ್ವಾಭ್ಯಾಂ	7-3-3
693	ನ ಲಿಜಿ	7-2-39
949	ನರೋಮೋ ನಇಃ	6-3-73
540	ನ ವೃದ್ಧಶ್ಚ-	7-2-59
541	ನ ಶಸದದ-	9-4-126
921	ನಸ್ತದ್ಧಿತೇ	6-4-144
1178	ನಾನ್ತಾದಸಂಖ್ಯಾ-	5-2-49
628	ನಾಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯಾಚಿ-	7-3-87
914	ನಾವ್ಯಯಿಭಾವಾ-	2-4-83
113	ನಿಕಟೇ ವಸತಿ	4-4-73
888	ನಿತ್ಯವೀಪ್ಸಯೋಃ	8-1-4
680	ನಿತ್ಯಂ ಕರೋತೇಃ	6-4-108
714	ನಿತ್ಯಂ ಕೌಟಿಲ್ಯೇ	3-1-23

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
421	ನಿತ್ಯಂ ಜಿತಃ	3-4-99
1115	ನಿತ್ಯಂ ವೃದ್ಧ-	4-3-144
856	ನಿವಾಸಚಿತಿ-	3-3-41
985	ನಿಷ್ಠಾ	2-2-36
816	ನಿಷ್ಠಾ	3-2-102
825	ನಿಷ್ಠಾಯಾಂ ಸೇಟ	6-4-52
477	ನೇಟ	7-2-4
801	ನೇಡ್ ವಶಿ ಕೃತಿ	7-2-8
453	ನೇರ್ಗದನದ-	8-4-17
734	ನೇರ್ವಿಶಃ	1-3-17
1136	ನೌವಯೋರ್ಧರ್ಮ-	4-4-91
724	ನಃ ಕ್ಷೇ	1-4-15
ಪ		
326	ಪಂಚಮ್ಯಾ ಅತ್	7-1-31
185	ಪತಿಃ ಸಮಾಸ ಏವ	1-4-8
1166	ಪತ್ಯಂತಪುರೋ-	5-1-118
294	ಪಥಿಮಥ್ಯು ಭು-	7-1-85
139	ಪದಾಂತಸ್ಯ	8-4-37
102	ಪದಾಂತಾದ್ವಾ	6-1-76
121	ಪರಶ್ಚ	3-1-2
12	ಪರಃ ಸನ್ನಿಕರ್ಷಃ-	1-4-109
334	ಪಾದಃ ಪತ್	6-4-130
94	ಪುಮಃ ಖಿಯ್ಯಮ್ಪರೇ	8-3-6
355	ಪುಂಸೋಽಸುಜ್	7-1-89
31	ಪೂರ್ವತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧಮ್	8-2-1
156	ಪೂರ್ವ ಪರಾವರ-	1-1-34
159	ಪೂರ್ವಾದಿಭ್ಯೋ-	7-1-16

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
190	ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ-	1-1-62
189	ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯಲುಕ್-	1-1-62
120	ಪ್ರತ್ಯಯಃ	3-1-1
160	ಪ್ರಥಮಚರಮ-	1-1-33
126	ಪ್ರಥಮಯೋಃ-	6-1-102
316	ಪ್ರಥಮಾಯಾಶ್ಚ-	7-2-88
54	ಪ್ರಾದಯಃ	1-458
50	ಪ್ಲುತಪ್ರಗೃಹ್ಯಾಃ-	6-1-125
1149	ಪಂಚ್ಚಿ ವಿಂಶತಿ-	5-1-59
1274	ಪಜೋಶ್ಚ	4-1-68
823	ಪಚೋ ವಃ	8-2-52
930	ಪಂಚಮೀ ಭಯೇನ	2-1-37
1201	ಪಂಚಮ್ಯಾಸ್ತಿಸಿಲ್	5-3-7
932	ಪಂಚಮ್ಯಾಸ್ತೋಕಾ-	6-3-7
1165	ಪತ್ಯಂತಪುರೋ-	5-1-118
964	ಪರವಲ್ಲಿಂಗಂ-	2-3-26
392	ಪರಸ್ತೈ ಪದಾನಾಂ-	3-4-82
1040	ಪರಿವೃತೋ ರಥಃ	4-2-10
735	ಪರಿವ್ಯವೇಭ್ಯಃ-	1-3-18
749	ಪರೇರ್ಮೃಷಃ	1-3-82
391	ಪರೋಕ್ಷೇ ಲಿಟ್	3-2-115
1205	ಪರ್ಯಭಿಭ್ಯಾಂಚ	5-3-9
487	ಪಾಘ್ರಾಧ್ಯಾಸ್ಥಾ-	7-3-78
976	ಪಾದಸ್ಯ ಲೋಪೋ-	5-4-138
992	ಪಿತಾ ಮಾತ್ರಾ	1-2-70
1048	ಪಿತೃವ್ಯಮಾತುಲ-	4-2-36
451	ಪುಗಂತಲಘೂಪ-	7-3-86

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
848	ಮವಃ ಸಂಜ್ಞಾ-	3-2-185
507	ಮುಷಾದಿದ್ಯುತಾದಿ-	3-1-55
1263	ಮಂಯೋಗಾದಾ-	4-1-48
875	ಮಂಸಿ ಸಂಜ್ಞಾ-	3-3-118
979	ಮೂರ್ಣಾದ್ವಿಭಾಷಾ	5-4-149
1270	ಮೂರ್ವಪದಾತ್-	8-4-3
743	ಮೂರ್ವ ವತ್ ಸನಃ	1-3-62
1184	ಮೂರ್ವಾದಿನಿಃ	5-2-86
934	ಮೂರ್ವಾಪರಾಧರ-	2-2-1
395	ಮೂರ್ವೋಽಭ್ಯಾಸಃ	6-1-4
1157	ಮೃಥಾದಿಭ್ಯ-	5-1-122
776	ಮೋರದುಪಧಾತ್	3-1-98
1217	ಮೃಕಾರವಚನೇ-	5-3-23
1226	ಮೃಕೃತ್ಯೈಕಾಚ್	6-4-163
1242	ಮೃಜಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ	5-4-38
1264	ಮೃತ್ಯಯಸ್ಥಾತ್-	7-3-44
1084	ಮೃತ್ಯಯೋತ್ತರಪದ-	7-2-98
911	ಮೃಥಮಾನಿರ್ದಿಷ್ಟ-	1-2-43
1105	ಮೃಭವತಿ	4-3-83
1170	ಮೃಮಾಣೇ ದ್ವಯ-	5-2-37
1225	ಮೃಶಸ್ಯಶ್ಚ ಶ್ಚಃ	5-3-60
1129	ಮೃಹರಣಮ್	4-4-57
1139	ಮೃಶ್ ಕ್ರೀತಾಚ್ಛಃ	5-1-1
907	ಮೃಶ್ಕಡಾರಾತ್-	2-1-3
1234	ಮೃಗಿವಾತ್ ಕಃ	5-3-70
1132	ಮೃಗ್ವಿತಾದ್ಯತ್	4-4-75
1199	ಮೃಗ್ವಿಶಃ-	5-3-1

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
1118	ಪ್ರಾಗ್ವಹತೇಷ್ಯಕ್	4-4-1
1145	ಪ್ರಾಗ್ವತೇಷ್ಯಾನ್	5-1-18
1256	ಪ್ರಾಚಾಂಪ್ಪತದ್ಧಿತಃ	4-1-17
1189	ಪ್ರಾಣಿಸ್ಥಾದಾ-	5-2-96
890	ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥ-	2-3-46
748	ಪ್ರಾದ್ವಹಃ	1-3-81
965	ಪ್ರಾಪ್ತಾಪನ್ನೇ ಚ-	2-2-4
1091	ಪ್ರಾಯಭವಃ	4-3-39
1090	ಪ್ರಾವೃಷಷ್ಯವ್	4-3-26
1087	ಪ್ರಾವೃಷ ಏಣ್ಯಃ	4-3-17
799	ಪ್ರಿಯವಶೇ ವದಃ-	3-2-38
691	ಪ್ವಾದೀನಾಂ ಹಸ್ತಃ	7-3-80
ಬ		
186	ಬಹುಗಣವತು-	1-1-23
145	ಬಹುವಚನೇ-	7-3-103
332	ಬಹುವಚನಸ್ಯ-	8-1-21
128	ಬಹುಷು ಬಹು-	1-4-21
973	ಬಹುವ್ರೀಹೌ-	5-4-113
1229	ಬಹೋರ್ಲೋಫ-	6-4-158
1243	ಬಹ್ವಲ್ಪಾರ್ಥಾತ್-	5-4-42
1262	ಬಹ್ವಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ	4-1-45
1017	ಬಾಹ್ವಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ	4-1-96
596	ಬ್ರುವ ಈಟ್	7-3-93
597	ಬ್ರುವೋ ವಚಿಃ	2-4-53
594	ಬ್ರುವಃ ಪಂಚಾ-	3-4-84
ಭ		
298	ಭಸ್ಯ ಟೀರ್ಲೋಪಃ	7-1-88

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
36	ಭೂವಾದಯೋ-	1-3-1
108	ಭೋಭಗೋ-	8-3-17
324	ಭ್ಯಸೋಽಭ್ಯಮ್	7-1-30
654	ಭ್ರಸ್ತೋರೋಪಧ-	6-4-47
844	ಭ್ರಾಜಭಾಸ-	3-2-177
759	ಭಿಷ್ಣೇಶ್ಚ ಚಿಣಿ	6-4-33
398	ಭವತೇರಃ	7-4-73
752	ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ	1-3-13
853	ಭಾವೇ	3-3-18
1050	ಭಿಕ್ಷಾದಿಭ್ಯೋಽಣ್	4-2-38
794	ಭಿಕ್ಷಾಸೇನಾ-	3-2-17
610	ಭಿಯೋಽನ್ಯತರ-	6-4-115
608	ಭೀಷ್ಮೀಭ್ಯಹು-	3-1-39
673	ಭುಜೋಽನವನೇ	1-3-66
746		
393	ಭುವೋ ವುಕ್-	6-4-88
440	ಭೂಸುವೂ ಸ್ತಿಜಿ	7-3-88
623	ಭೃಷಾಮಿತ್	7-4-76
784	ಭೋಜ್ಯಂ ಭಕ್ಷ್ಯೇ	7-3-69
653	ಭ್ರಸ್ತೋರೋಪಧ-	6-4-47
842	ಭ್ರಾಜಭಾಸ-	3-2-177
ಮ		
289	ಮಘವಾ ಬಹುಲ-	6-4-118
58	ಮಯ ಉಇಗೋ-	8-3-33
241	ಮಿದಚೋಽಂತ್ಯಾತ್-	1-1-47
9	ಮುಖನಾಸಿಕಾ	1-1-8
77	ಮೋಽನುಸ್ವಾರಃ	8-3-23

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
271	ಮೋನೋಧಾತೋಃ	8-2-64
81	ಮೋ ರಾಜಿ ಸಮಃ-	8-3-25
1085	ಮಧ್ಯಾನ್ಯಃ	4-3-8
805	ಮನಃ	3-2-82
1104	ಮಯಟ್ ಚ	4-3-82
1114	ಮಯಡ್ವೈತ-	4-3-143
637	ಮಸ್ತಿನಶೋರ್ಘಲಿ	7-1-60
435	ಮಾಜಿ ಲುಜ್	3-3-175
1021	ಮಾತುರುತ್ಸಂಖ್ಯಾ-	4-1-115
1067	ಮಾದುಪಧಾಯಾ-	8-2-9
705	ಮಿತಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ	6-4-92
639	ಮೀನಾತಿಮಿನೋತಿ-	6-1-50
780	ಮೃಜೇರ್ವಿಭಾಷಾ	3-1-113
783	ಮೃಜೇರ್ವ್ಯಧಿಃ	7-2-114
417	ಮೇರ್ನಿಃ	3-4-89
665	ಮ್ರಿಯತೇರ್ಲುಜ್-	1-3-61
831	ಮ್ನೋಶ್ಚ	8-2-65
ಯ		
165	ಯಚಿ ಭಮ್	1-4-18
23	ಯಥಾಸಂಖ್ಯ-	1-3-10
98	ಯರೋಽನುನಾ-	8-4-45
133	ಯಸ್ಮಾತ್ ಪ್ರತ್ಯ-	1-4-13
237	ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ	6-4-148
220	ಯಾಡಾಪಃ	3-3-113
306	ಯುಜೇರಸಮಾಸೇ	7-1-71
315	ಯುವಾವೌ ದ್ವಿ-	7-2-92
331	ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ-	8-1-20

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
322	ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರ-	7-2-86
328	ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್-	7-1-27
317	ಯೂಯವಯೌ-	7-2-93
195	ಯೂಸ್ತ್ರಾಪೌ-	1-4-3
321	ಯೋಽಚಿ	7-2-89
362	ಯಃ ಸೌ	7-2-110
719	ಯಜೋಽಚಿ ಚ	2-4-74
720	ಯಜೋ ವಾ	7-3-94
862	ಯಜಯಾಚ-	3-3-90
1011	ಯಇಇೋಶ್ಚ	2-4-64
1254	ಯಇಶ್ಚ	4-1-16
1014	ಯಇಇೋಶ್ಚ	4-1-101
1171	ಯತ್ತದೇತೇಭ್ಯಃ-	5-2-39
495	ಯಮರಮನಮಾ-	7-2-73
716	ಯಸ್ಯ ಹಲಃ	6-4-49
426	ಯಾಸುಟ್ ಪರ-	3-4-103
786	ಯುವೋರನಾಕೌ-	7-1-1
1081	ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋ-	4-3-1
383	ಯುಷ್ಮದ್ಯುಪಪದೇ-	1-4-105
1278	ಯೂನಸ್ತಿಃ	4-1-77
681	ಯೇ ಚ	6-4-109
1025	ಯೇ ಚಾಭಾವ-	6-4-168
676	ಯೇ ವಿಭಾಷಾ	6-4-43
ಛ		
268	ರಷಾಭ್ಯಾಂ-	8-4-1
210	ರಾತ್ಸಸ್ಯ	8-2-24
216	ರಾಯೋ ಹಲಿ	7-2-85

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
111	ರೋ ರಿ	8-3-14
269	ರೋಃ ಸುಪಿ	8-3-16
110	ರೋ ಸುಪಿ	8-2-69
352	ವೋರುಪಧಾ	8-2-76
1158	ರ ಋತೋ-	6-4-161
1125	ರಕ್ಷತಿ	4-4-33
817	ರದಾಭ್ಯಾಂ ನಿ-	8-2-42
636	ರಧಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ	7-2-54
883	ರಲೋವ್ಯಪ-	1-2-26
988	ರಾಜದಂತಾದಿ-	2-2-31
810	ರಾಜನಿ ಯುಧಿ-	3-2-95
1024	ರಾಜಶ್ಚಶುರಾ-	4-1-137
960	ರಾಜಾಹಃಸಖಿ-	5-4-91
959	ರಾತ್ರಾಹ್ನಾಃ-	2-4-29
843	ರಾಲೋಪಃ-	6-4-21
1071	ರಾಷ್ಟ್ರವಾರ-	4-2-93
543	ರಿಜ್ ಶಯಗ್-	7-4-28
407	ರಿ ಚ	7-4-51
717	ರಿಗ್ಯದುಪಧಸ್ಯ ಚ	7-4-90
1047	ರಿಜ್ ಋತಃ	7-4-27
667	ರುಧಾದಿಭ್ಯಃ-	3-1-78
1028	ರೇವತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ-	4-1-146
ಲ		
136	ಲಶಕ್ಷತದ್ಧಿತೇ	1-3-8
30	ಲೋಪಃ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ	8-3-19
568	ಲಜಃ ಶಾಕಟಾ-	3-4-111
832	ಲಟಃ ಶತ್ಯಶಾ-	3-2-124

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
764	ಲಟ್ ಸ್ಥೇ	3-2-118
431	ಲಿಜಾಶಿಷಿ	3-4-116
520	ಲಿಜಃ ಸೀಯುಟ್	3-4-102
427	ಲಿಜಃ ಸಲೋಮೋ-	7-2-79
442	ಲಿಜ್ ನಿಮಿತ್ತೇ-	3-3-139
590	ಲಿಜ್ ಸಿಚಾ-	1-2-11
692	ಲಿಜ್ ಸಿಚೋ-	7-2-42
513	ಲಿಟಸ್ತರುಯೋ-	3-4-81
394	ಲಿಟ ಧಾತೋಃ	6-1-8
829	ಲಿಟಃ ಕಾನಜ್ವಾ	3-2-106
400	ಲಿಟ್ ಚ	3-4-115
553	ಲಿಟ್ಟನ್ಯತರ-	2-4-40
546	ಲಿಟ್ಟಭ್ಯಾಸಸ್ಯ-	6-1-17
656	ಲಿಪಿ ಸಿಚಿ-	3-1-53
592	ಲುಗ್ವಾ ದುಹ-	7-3-73
565	ಲುಜಿ ಚ	2-4-3
434	ಲುಜ್	3-2-110
423	ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲ್ಯಜ್-	6-4-71
558	ಲುಜ್ ಸನೋ-	2-4-37
405	ಲುಟಃ ಪ್ರಥಮಸ್ಯ-	2-4-85
1063	ಲುಪಿ ಯುಕ್ತವತ್	1-2-51
1037	ಲುಬವಿಶೇಷೇ-	4-2-4
836	ಲ್ಯಟಃ ಸದ್ವಾ	3-3-14
408	ಲ್ಯಟ್ ಶೇಷೇ ಚ	3-3-14
409	ಲೋಟ್ ಚ	3-3-162
413	ಲೋಟೋ ಲಜ್ಜತ್	3-4-85
502	ಲೋಪಶ್ಚಾಸ್ಯಾ-	6-4-107

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
622	ಲೋಪೋ ಯಿ	6-4-118
429	ಲೋಪೋವ್ಯೋ-	6-1-66
1190	ಲೋಮಾದಿ-	5-2-100
373	ಲಃ ಕರ್ಮಣಿ ಚ-	3-4-69
376	ಲಃ ಪರಸ್ತ್ರ ಪದ-	1-4-99
873	ಲ್ಯುಟ್ ಚ	3-3-115
819	ಲ್ವಾದಿಭ್ಯಃ-	8-2-44
ವ		
212	ವರ್ಷಾಭೃಶ್ಚ	6-4-84
263	ವಸುಸ್ತಂಸು-	8-2-72
354	ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರ-	6-4-131
255	ವಾ ದ್ರುಹಮುಹ-	8-2-33
365	ವಾ ನಪುಂಸಕಸ್ಯ	7-1-79
24	ವಾಂತೋ ಯಿ-	6-1-79
80	ವಾಪದಾನ್ತಸ್ಯ-	6-4-68
1240	ವಾ ಬಹೂನಾ-	5-3-93
486	ವಾ ಭ್ರಾಶ-	3-1-70
231	ವಾಮಿ	1-4-5
229	ವಾಮ್ಯಸೋ	6-4-80
146	ವಾವಸಾನೇ	8-4-57
104	ವಾ ಶರಿ	8-3-36
258	ವಾಹ ಊತ್	6-4-132
113	ವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇ-	1-4-2
130	ವಿಭಕ್ತಿಶ್ಚ	1-4-104
249	ವಿಭಾಷಾ ಜಿ-	6-4-136
208	ವಿಭಾಷಾ ತೃತೀ-	7-1-97
222	ವಿಭಾಷಾ ದಿಕ್-	1-1-28

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
124	ವಿರಾಮೋ-	1-4-120
947	ವಿಶೇಷಣಂ ವಿಶೇ-	2-1-57
309	ವಿಶ್ವಸ್ಯ ವಸು-	6-3-128
96	ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ	8-3-34
103		
32	ವೃದ್ಧಿರಾದ್ಯೈಚ್	1-1-1
33	ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ	6-1-88
304	ವೇರಪೃಕ್ತಸ್ಯ	6-1-67
308	ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಸ್ತ-	8-2-36
699	ವಚ ಉಮ್	7-4-20
547	ವಚಿಸ್ವಪಿ-	6-1-15
465	ವದವ್ರಜಹಲಂತ-	7-2-3
1258	ವಯಸಿ ಪ್ರಥಮೇ	4-1-20
1065	ವರಣಾದಿಭೃಶ್ಚ	4-2-82
1099	ವರ್ಗಾಂತಾಚ್ಚ	4-3-63
1161	ವರ್ಗಾದೃಢಾದಿ-	5-1-123
1260	ವರ್ಣಾದನುದಾ-	4-1-39
1064	ವರ್ಣಾದಿಭೃಶ್ಚ	4-2-82
765	ವರ್ತಮಾನಸಾ-	3-3-131
374	ವರ್ತಮಾನೇ-	3-2-123
1196	ವಾಚೋ ಗ್ನಿಃ	5-2-124
632	ವಾಙ್ಮ ಭ್ರಮು-	6-4-124
494	ವಾನ್ಯಸ್ಯ ಸಂ-	6-4-68
1239	ವಾ ಬಹೂನಾ-	5-3-93
485	ವಾ ಭ್ರಾಶ-	3-1-70
1039	ವಾಮದೇವಾಡ್ಕ-	4-2-9
1046	ವಾಯ್ವತುಪಿತ್ರ-	4-2-31

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
768	ವಾ ಸರೂಪೋ-	3-1-94
666	ವಿಜ ಇಟ್	1-2-2
802	ವಿಡ್ವನೋರನು-	6-4-41
571	ವಿದಾಜ್ಞುರ್ವಂ-	3-1-41
834	ವಿದೇಃ ಶತು-	7-1-36
569	ವಿದೋ ಲಟೋ ವಾ	3-4-83
1102	ವಿದ್ಯಾಯೋನಿ-	4-3-77
425	ವಿಧಿನಿಮಂತ್ರಣ-	3-3-161
1231	ವಿನ್ಮತೋರ್ಲುಕ್-	5-3-65
736	ವಿಪರಾಭ್ಯಾಂ ಜೇಃ	1-3-19
634	ವಿಭಾಷಾ ಘ್ರಾಧೇ-	2-4-78
760	ವಿಭಾಷಾ ಚಣ್ಣ-	7-1-69
648	ವಿಭಾಷಾ ಚೇಃ	7-3-58
587	ವಿಭಾಷಾ ಲುಜ್-	2-4-50
1246	ವಿಭಾಷಾ ಸಾತಿ-	5-4-52
1233	ವಿಭಾಷಾ ಸುಪೋ-	5-3-67
527	ವಿಭಾಷೇಟಃ	8-3-79
602	ವಿಭಾಷೋರ್ಣೋಃ	1-2-3
946	ವಿಶೇಷಣಂ ವಿಶೇ-	2-1-57
1079	ವೃದ್ಧಾಚೈಃ	4-2-114
1077	ವೃದ್ಧಿಯ್ಯಸ್ಯಾ-	1-1-77
539	ವೃದ್ಧೈಃ ಸ್ಯಸನೋಃ	1-3-92
616	ವ್ಯತೋ ವಾ	7-2-38
1261	ವೋತೋ ಗುಣ-	4-1-44
750	ವ್ಯಾಜ್ ಪರಿಭ್ಯೋ-	1-3-83
1167	ವ್ರೀಹಿಶಾಲೋ-	5-2-2
1194	ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ	5-2-116

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
ಶ		
367	ಶವ್ಯನೋ-	7-1-81
270	ಶರೋಽಚಿ	8-4-49
76	ಶಶ್ವೋಟಿ	8-4-63
320	ಶಸೋನ	7-1-29
63	ಶಾತ್	8-4-44
88	ಶಿ ತುಕ್	8-3-31
239	ಶಿ ಸರ್ವನಾಮ-	1-1-42
314	ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ	7-2-90
170	ಶೇಷೋ ಘ್ರಸಖಿ	1-4-7
291	ಶ್ವಯುವಮ-	6-4-133
660	ಶದೇಶ್ವಿತಃ	1-3-60
1126	ಶಬ್ದದರ್ಪರಂ	4-4-34
730	ಶಬ್ದವೈರಕಲ-	3-1-17
1096	ಶರೀರಾವಯವಾ-	4-3-55
1142	ಶರೀರಾವಯ-	5-1-6
649	ಶರ್ಮಾರ್ವಾಃ-	7-4-61
591	ಶಲ ಇಗುಪ-	3-1-45
1278	ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾ-	4-1-76
779	ಶಾಸ ಇದಜ್-	6-4-34
554	ಶಾಸಿವಸಿ-	8-3-60
1069	ಶಿಖಾಯಾ ವಲಚ್	4-2-89
1128	ಶಿಲ್ಪಮ್	4-4-55
1019	ಶಿವಾದಿಭ್ಯೋ-	4-1-112
585	ಶೀಜೋ ರುಟ್	7-1-6
584	ಶೀಜಃ ಸಾರ್ವಧಾ-	7-4-21
1130	ಶೀಲಮ್	4-4-61

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
1044	ಶುಕ್ರಾದ್ಧನ್	4-2-26
822	ಶುಷಃ ಕಃ	8-2-51
614	ಶ್ವದ್ಯಾಪ್ರಾಂ-	7-4-12
655	ಶೇ ಮುಚಾದೀ-	7-1-59
380	ಶೇಷಾತ್ ಕರ್ತರಿ-	1-3-78
986	ಶೇಷಾದ್ವಿಭಾಷಾ	5-4-154
1070	ಶೇಷೇ	4-2-92
385	ಶೇಷೇ ಪ್ರಥಮಃ	1-4-108
967	ಶೇಷೋ ಬಹು-	2-2-23
575	ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೇ-	6-4-111
669	ಶ್ವಾನ್ನಲೋಪಃ-	6-4-23
620	ಶ್ವಾಭ್ಯಸ್ತಯೋ-	6-4-112
499	ಶ್ರುವಃ ಶ್ವ ಚ	3-1-74
1184	ಶ್ರೋತ್ರಿ ಯಂಶ್ಚ-	5-2-84
651	ಶ್ರುಕಃ ಕಿತಿ	7-2-11
606	ಶ್ಲಾ	6-1-10
ಷ		
267	ಷಟ್ ಚತುರ್ಭುಶ್ಚ	7-1-55
188	ಷಡ್ಘೋಲುಕ್	7-1-22
94	ಷ್ಠನಾಷ್ಟಃ	8-4-41
298	ಷ್ಠಾಂತಾ ಷಟ್	1-1-24
1180	ಷಟ್ ಕತಿಕತಿ-	5-2-51
548	ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ	8-2-41
933	ಷಷ್ಠೀ	2-2-8
903	ಷಷ್ಠೀ ಶೇಷೇ	2-3-50
1257	ಷಿದ್ಗಾರಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ	4-1-41
840	ಷಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ	1-3-6

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
	ಸ	
181	ಸಮ್ಯುರಸಮ್ಬದ್ಧೌ	7-1-92
218	ಸಂಬುದ್ಧೌ ಚ	7-3-106
8	ಸಮಾಹಾರಃ-	1-2-31
339	ಸಮಃ ಸಮಿಃ	6-3-93
57	ಸಮ್ಬದ್ಧೌಶಾಕಲ್ಯಾಣೈ	1-1-16
90	ಸಮಃ ಸುಟಿ	8-3-5
125	ಸರೂಪಾಣಾ-	1-4-64
44	ಸರ್ವತ್ರ ವಿಭಾ-	6-1-122
177	ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ-	6-4-8
153	ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಸ್ತೌ	7-1-14
221	ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ-	7-3-114
151	ಸರ್ವಾದೀನಿ-	1-1-27
105	ಸಸಜುಷೋ ರುಃ	8-2-66
340	ಸಹಸ್ಯ ಸದ್ಧಿಃ	6-3-95
264	ಸಹೇ ಸಾಡಃ ಸಃ	8-3-56
343	ಸಾಂತಮಹತಃ-	6-4-10
329	ಸಾಮ ಆಕಮ್	7-1-33
261	ಸಾವನಡುಹಃ	7-1-82
163	ಸುಡನಮಂಸಕ-	1-1-43
141	ಸುಪಿ ಚ	7-3-102
122	ಸುಪಃ	1-4-103
14	ಸುಪ್ತಿಜಂತಂ-	1-4-14
115	ಸೋಽಚಿ-	6-1-134
286	ಸೌ ಚ	6-4-13
259	ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ	6-1-108
218	ಸಂಬುದ್ಧೌ ಚ	7-3-106

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
57	ಸಂಬುದ್ಧಾ ಶಾಕ-	1-1-16
20	ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ-	8-2-23
310	ಸ್ಥೋಃ ಸಂಯೋ-	8-2-29
62	ಸ್ಥೋಃ ಶ್ವನಾ ಶ್ವಃ	8-4-40
232	ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಚ	7-1-96
228	ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ	6-4-79
144	ಸ್ಥಾನಿವದಾದೇಶಃ-	1-1-56
17	ಸ್ಥಾನೇಽನ್ತರ-	1-1-50
351	ಸ್ವ ಶೋಽನುದಕೇ-	3-2-58
157	ಸ್ವಮಜ್ಞಾತಿ-	1-1-35
245	ಸ್ವಮೋರ್ನಮಂ-	7-1-23
368	ಸ್ವರಾದಿನಿಪಾತ-	1-1-37
164	ಸ್ವಾದಿಷ್ಟಸರ್ವ-	1-4-17
118	ಸ್ವಾಜಸಮೌಟ್-	4-1-13
1163	ಸಖ್ಯುರ್ಯಃ	5-1-126
695	ಸತ್ಯಾಪಪಾಶ-	3-1-25
945	ಸ ನಪುಂಸಕಮ್	2-4-17
468	ಸನಾದ್ಯಂತಾ-	3-1-32
841	ಸನಾಶಂಸ-	3-2-168
711	ಸನಿ ಗ್ರಹಗುಹೋ-	7-2-12
707	ಸನ್ಯಜೋಃ	6-1-9
533	ಸನ್ಯತಃ	7-4-79
532	ಸನ್ವಲ್ಲಘನಿ-	7-4-93
1185	ಸಪೂರ್ವಾಚ್ಚ	5-2-87
936	ಸಪ್ತಮೀ ಶೌಂಡೈಃ	2-1-40
969	ಸಪ್ತಮೀ ವಿಶೇ-	2-2-35
905	ಸಪ್ತಮ್ಯಧಿಕರಣೇ	2-3-36

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
1206	ಸಪ್ತಮ್ಯಾಸ್ತ್ರಲ್	5-3-10
812	ಸಪ್ತಮ್ಯಾಂ ಜನೇ-	3-2-97
1138	ಸಭಾಯಾ ಯಃ	4-4-105
906	ಸಮರ್ಥಃ ಪದ-	2-2-1
999	ಸಮರ್ಥಾನಾಂ-	4-1-82
737	ಸಮವಪ್ರವಿ-	1-3-22
683	ಸಮವಾಯೇ ಚ	6-1-138
741	ಸಮಸ್ತತ್ರೀಯಾ-	1-3-54
881	ಸಮಾನಕರ್ತೃ-	3-4-21
886	ಸಮಾಸೇಽನೌ-	7-1-37
1147	ಸರ್ವಭೂಮಿ ಪೃ-	5-1-41
1212	ಸರ್ವಸ್ಯ ಸೋಽನ್ಯ-	5-3-6
1211	ಸರ್ವೈಕಾನ್ಯ-	5-3-15
518	ಸರ್ವಾಭ್ಯಾಂ-	3-4-91
908	ಸಹ ಸುಪಾ	2-1-4
551	ಸಹಿವಹೋ-	6-3-112
811	ಸಹೇ ಚ	3-2-96
1247	ಸಾತಪದಾದ್ಯೋಃ	8-3-111
896	ಸಾಧಕತಮಂ-	1-4-42
1088	ಸಾಯಂಚಿರಂಪ್ರಾ-	4-3-23
500	ಸಾರ್ವಧಾತುಕ-	1-2-4
388	ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾ-	7-3-84
753	ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ-	3-1-67
1043	ಸಾಽಸ್ಯ ದೇವತಾ-	4-2-24
617	ಸಿಚಿ ಚ ಪರ-	7-2-40
484	ಸಿಚಿ ವೃದ್ಧಿಃ	7-2-1
447	ಸಿಜಭ್ಯಸ್ತ-	3-4-109

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
671	ಸಿಪಿ ಧಾತೋ-	8-2-74
523	ಸುಟ್ ತಿಥೋಃ	3-4-107
721	ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ-	3-1-8
722	ಸುಮೋ ಧಾತು-	2-4-71
804	ಸುಪ್ಯಜಾತೌ-	3-2-78
980	ಸುಹೃದ್‌ದು-	5-4-150
645	ಸೃಜಿ ದೃತೋಃ-	6-1-58
631	ಸೇಽಸಿಚಿ-	7-2-57
415	ಸೇರ್ಹ್ಯಪಿಚ್ಛ	3-4-87
1109	ಸೋಽಸ್ಯ ನಿವಾಸಃ	4-3-89
982	ಸೋಽಪದಾದೌ	8-3-38
1045	ಸೋಮಾಟ್ಟ್ಯಣ್	4-2-30
943	ಸಂಖ್ಯಾಪೂರ್ವೋ-	2-1-52
1174	ಸಂಖ್ಯಾಯಾ ಅವ-	5-2-42
977	ಸಂಖ್ಯಾಸುಪೂ-	5-4-140
682	ಸಂಪರಿಭ್ಯಾಂ-	6-1-137
891	ಸಂಜೋಧನೇ ಚ	2-3-47
1092	ಸಂಭೂತೇ	4-3-41
818	ಸಂಯೋಗಾದೇ-	8-2-43
449	ಸಂಯೋಗೇ ಗುರು	1-4-11
1123	ಸಂಸೃಷ್ಟೇ	4-4-22
1120	ಸಂಸೃತ್ಯಮ್	4-4-3
1042	ಸಂಸೃತಂ ಭಕ್ತಾಃ	4-2-16
1276	ಸಂಹಿತಶಫಲ-	4-1-70
708	ಸಃ ಸ್ಯಾರ್ಥಧಾತು-	7-4-49
687	ಸ್ತನ್ಘಸ್ತುನ್ಘ-	3-1-82
690	ಸ್ತನ್ವೇಃ	8-3-67

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
647	ಸ್ತುಸುಧೂಞ್ಘ್ಯಃ-	7-2-72
931	ಸ್ತೋಕಾಂತಿಕ-	2-1-39
1250	ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್	4-1-3
865	ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ತ್ರಿನ್	3-3-94
971	ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ ಪುಂವ-	6-3-34
1005	ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸಾಭ್ಯಾಂ-	4-1-87
1022	ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯೋ ಧಕ್	4-1-120
625	ಸ್ಥಾಘೋರಿಚ್ಚ	1-2-17
659	ಸ್ಫುರತಿಸ್ಫುಲತೋಃ-	8-3-76
436	ಸ್ತೋತ್ರರೇ ಲಜ್-	3-3-176
403	ಸ್ಯತಾಸೀ-	3-1-33
754	ಸ್ಯಸಿಚ್ ಸೀಯುಟ್-	6-4-62
699	ಸ್ವತಂತ್ರಃ ಕರ್ತಾ	1-4-54
895		
863	ಸ್ವಪೋ ನನ್	3-3-91
476	ಸ್ವರತಿಸೂತಿ-	7-2-44
379	ಸ್ವರಿತಚೌತಃ-	1-3-72
1267	ಸ್ವಾ ಜ್ಞಾಚ್ಛೋಪ-	4-1-54
646	ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃ-	3-1-73
ಹ		
179	ಹಲ್ ಜಙ್ಯೋ	6-1-68
1	ಹಲನ್ತ್ಯಮ್	1-3-3
278	ಹಲಿ ಲೋಪಃ	7-2-113
109	ಹಲಿ ಸರ್ವೇಷಾಂ	8-3-22
13	ಹಲೋಽಸನ್ನರಾಃ-	1-1-7
179	ಹಲ್ ಜ್ಯಾಚ್ಛೋ-	6-1-68
107	ಹಶಿ ಚ	6-1-114

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
82	ಹೇ ಮಪರೇ ವಾ	8-3-26
252	ಹೋ ಥಃ	8-2-31
288	ಹೋ ಹನ್ತೇರ್ಙ್ಗೈ-	7-3-54
148	ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪೋ-	7-1-54
169	ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಗುಣಃ	7-1-108
244	ಹ್ರಸ್ವೋ ನಮಂಸ-	1-2-47
368	ಹ್ರಸ್ವಃ	7-4-59
516	ಹ ಏತಿ	7-4-52
564	ಹನೋವಧ-	2-4-42
561	ಹನ್ತೇರ್ಙ್ಗಃ	6-4-36
970	ಹಲದನ್ತಾತ್ಪ-	6-3-9
744	ಹಲನ್ತಾಚ್ಚ	1-2-10
877	ಹಲಶ್ಚ	-3-121
1255	ಹಲಸ್ತದ್ಧಿತಸ್ಯ	6-4-150
396	ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ	7-4-60
613	ಹಲಿ ಚ	8-2-77
1002	ಹಲೋ ಯಮಾಂ-	8-4-64
820	ಹಲಃ	6-4-2
688	ಹಲಃ ಶ್ವಃ ಶಾ-	3-1-83
686	ಹಿನ್ಮುಮೀನಾ-	8-4-15
663	ಹಿಂಸಾಯಾಮ್-	6-1-141
556	ಹುರುಲ್ ಭ್ಯೋ-	6-4-101
501	ಹುಶ್ನುವೋಃ-	6-4-87
1103	ಹೇತುಮನುಷ್ಯೇ-	4-3-81
766	ಹೇತುಹೇತುಮ-	3-3-156
701	ಹೇತುಮತಿ ಚ	3-1-26
1168	ಹೈಯಜ್ಜವೀ-	5-3-23

1558

ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀ

ಸೂ. ಸಂ	ಸೂತ್ರ	ಅ.ಪಾ.ಸೂ
466	ಹೃನ್ಮನಕಣ-	7-2-5
778	ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ-	6-1-71
545	ಹ್ರಸ್ವಾದಜ್ಞಾತ್	8-2-27
448	ಹ್ರಸ್ವಂ ಲಘು	1-4-10
397	ಹ್ರಸ್ವಃ	7-4-59

* * *

ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದಿ'ಯಲ್ಲಿರುವ ಧಾತುಗಳ ಸೂಚಿ

ಧಾತು	ಸಕ/ಅಕ	ಗಣ
ಅ		
ಅತ	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಅದ	ಸಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
ಅಇಗ್ನೌ	ಸಕರ್ಮಕ	ರುಧಾದಿ
ಅಯ	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಅರ್ಚ	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಅಶ	ಸಕರ್ಮಕ	ಕ್ರಾೃದಿ
ಅಸ್	ಅಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
ಇ		
ಇಜ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
ಇಣ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
(ಇ') ಇನ್ದೀ	ಅಕರ್ಮಕ	ರುಧಾದಿ
ಇಷು	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಉ		
ಉಛಿ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಉಜ್ಞು	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಉನ್ದೀ	ಅಕರ್ಮಕ	ರುಧಾದಿ
ಊ		
ಊರ್ಣುಇ	ಸಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
ಋ		
ಋಚ್ಛ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಋ		
ಋಧ	ಅಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಕ		
ಕಟೀ	ಉಭಯಪದೀ	ಭ್ವಾದಿ
ಕಥ	ಸಕರ್ಮಕ	ಚ್ವಾದಿ

ಧಾತು	ಸಕ/ಅಕ	ಗಣ
ಕಮು	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಕುಟ	ಅಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಕುಷ	ಸಕರ್ಮಕ	ಕ್ರಾೃದಿ
(ಡು) ಕೃಷ್	ಸಕರ್ಮಕ	ತನಾದಿ
ಕೃತ್ರಿ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ, ರುಧಾದಿ
ಕೃಷ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಕ್ರೃ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಕ್ರೃಷ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಕ್ರಾೃದಿ
ಕ್ರೂಷ್	ಅಕರ್ಮಕ	ಕ್ರಾೃದಿ
ಕ್ರಮು	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಕ್ರೀಷ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಕ್ರಾೃದಿ
ಕ್ಷಣು	ಸಕರ್ಮಕ	ತನಾದಿ
ಕ್ಷಿ	ಅಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಕ್ಷಿಣು	ಸಕರ್ಮಕ	ತನಾದಿ
ಕ್ಷುದಿರ್	ಸಕರ್ಮಕ	ರುಧಾದಿ
ಕ್ಷುಭ	ಅಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
(ಇ) ಕ್ಷಿದಾ	ಅಕರ್ಮಕ (ಉ.ಪ.)	ಭ್ವಾದಿ
ಖ		
ಖಿದ	ಅಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಖ್ಯಾ	ಸಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
ಗ		
ಗಣ	ಸಕರ್ಮಕ	ಚುರಾದಿ
ಗದ	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಗಮ್ಯ	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಗುಪೂ	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಗ್ಮಾ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಗ್ರಹ	ಸಕರ್ಮಕ	ಕ್ರಾೃದಿ
ಗ್ನಿ	ಅಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ

ಧಾತು	ಸಕ/ಅಕ	ಗುಣ
ಫ		
ಫಟ	ಅಕರ್ಮಕ	ಚುರಾದಿ
ಫುಟ	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಬ		
ಚಿಇ	ಸಕರ್ಮಕ	ಸ್ವಾದಿ
ಚಿತಿ	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಚುರ	ಸಕರ್ಮಕ	ಚುರಾದಿ
ಭಿದಿರ್	ಸಕರ್ಮಕ	ರುಧಾದಿ
(ಉ) ಭೃದಿರ್	ಸಕರ್ಮಕ	ರುಧಾದಿ
ಭೋ	ಸಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ಜ		
ಜನೀ	ಅಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ಜುಷೀ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಜ್ಞಾ	ಸಕರ್ಮಕ	ಕ್ರೃದಿ
ಡ		
ಡೀಜ್	ಅಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ಣ		
ಣದ	ಅಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಣಭ	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಣಶ	ಅಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ಣಹ	ಸಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ಣಿಜಿರ್	ಉಭಯಪದೀ	ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ
ಣೀಇ	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಣುದ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಣೂ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ತ		
ತಇಲ್ಯ	ಸಕರ್ಮಕ	ರುಧಾದಿ
ತನು	ಸಕರ್ಮಕ	ತನಾದಿ
ತಪ	ಉಭಯಪದೀ	ಭ್ವಾದಿ

ಧಾತು	ಸಕ/ಅಕ	ಗಣ
ತುದ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ತುಭ	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ತ್ಯಣು	ಸಕರ್ಮಕ	ತನಾದಿ
(ಉ)ತ್ಯದಿರ್	ಸಕರ್ಮಕ	ರುಧಾದಿ
ತ್ಯಪ್	ಅಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ತ್ಯಮ್	ಅಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ತ್ಯಹ	ಸಕರ್ಮಕ	ರುಧಾದಿ
ತ್ರಪೂಷ್	ಅಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ತ್ರಸೀ	ಅಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ಢ		
ದದ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
(ಡು)ದಾಇ	ಸಕರ್ಮಕ	ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ
ದಾಪ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
ದಿವು	ಅಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ದಿಹ	ಅಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
ದೀಜ್	ಅಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ದೀಪೀ	ಅಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ದುಹ	ಸಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
ದೂಜ್	ಸಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ದ್ಯೂ	ಸಕರ್ಮಕ	ಕ್ರಾಡ್ಯದಿ
ದೋ	ಸಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ದ್ಯುತ	ಅಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ದ್ರಾ	ಸಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
ದ್ರೂಇ	ಸಕರ್ಮಕ	ಕ್ರಾಡ್ಯದಿ
ಢ		
(ಡು)ಧಾಇ	ಸಕರ್ಮಕ	ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ
ಧೂಇ	ಸಕರ್ಮಕ	ಸ್ವಾದಿ
ಧೂಇ	ಸಕರ್ಮಕ	ಕ್ರಾಡ್ಯದಿ
ಧ್ಯುಇ	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ

ಧಾತು	ಸಕ/ಅಕ	ಗಣ
ಧ್ವಂಸು	ಅಕರ್ಮಕ	ಭ್ರಾದಿ
ಧ್ವಂಸು(ಗತೌ)	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ರಾದಿ
	ನ	
(ಟು) ನದಿ	ಅಕರ್ಮಕ	ಭ್ರಾದಿ
ನೃತೀ	ಅಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
	ಪ	
(ಡು)ಪಚಷ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ರಾದಿ
ಪಠ	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ರಾದಿ
ಪದ	ಸಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ಪಾ	ಸಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
ಪಾ	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ರಾದಿ
ಪಿಶ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಪಿಷ	ಸಕರ್ಮಕ	ರುಧಾದಿ
ಪೀಜ್	ಸಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ಮಟ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಮಷ	ಸಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ಮೂಷ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಕ್ರಾ ದಿ
ವೃಜ್	ಅಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ವೃಡ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಸಕರ್ಮಕ	ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ	
ಪ್ರಚ್ಛ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಪ್ರೀಷ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಕ್ರಾ ದಿ
ಪ್ಸಾ	ಸಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
	ಋ	
ಬುಧ	ಸಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ಬ್ರೂಷ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
	ಞ	
ಭಜ	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ರಾದಿ
ಬಂಜೀ	ಸಕರ್ಮಕ	ರುಧಾದಿ

ಧಾತು	ಸಕ/ಅಕ	ಗಣ
ಭಾ	ಸಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
ಭಿದಿರ್	ಸಕರ್ಮಕ	ರುಧಾದಿ
(ಇ)ಭೀ	ಅಕರ್ಮಕ	ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ
ಭುಜ	ಸಕರ್ಮಕ	ರುಧಾದಿ
ಭುಜೋ	ಅಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಭೂ	ಅಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
(ಡು) ಭೃಷ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ
ಭೃಷ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಭ್ರಷ್ಟ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಭ್ರಂಸು	ಅಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಮ		
ಮನು	ಸಕರ್ಮಕ	ತನಾದಿ
(ಟು)ಮಸ್ತೋ	ಅಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಮಾಜ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ
ಮಾಜ್	ಸಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
(ಇ)ಮಿದಾ	ಅಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಮುಚ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಮುಷ	ಸಕರ್ಮಕ	ಕ್ರೈದಿ
ಮೃಜ	ಅಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಮೃಡ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಮೃಶ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಮೃಷ	ಸಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ಯ		
ಯಜ	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಯಾ	ಸಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
ಯು	ಸಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
ಯುಜಿರ್	ಸಕರ್ಮಕ	ರುಧಾದಿ
ಯುಷ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಕ್ರೈದಿ
ಯುಧ	ಅಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ

ಧಾತು	ಸಕ/ಅಕ	ಗಣ
ರ		
ರಾ	ಸಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
ರಿಚಿರ್	ಸಕರ್ಮಕ	ರುಧಾದಿ
ರುಚ	ಅಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ರುಜೋ	ಅಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ರುಧಿರ್	ಸಕರ್ಮಕ	ರುಧಾದಿ
ಲ		
ಲಾ	ಸಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
ಲಿಪ	ಅಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಲಿಹ	ಸಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
ಲುಪ್ಪು	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಲುಭ	ಅಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಲೂಷ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಕ್ರೈದಿ
ವ		
ವನು	ಸಕರ್ಮಕ	ತನಾದಿ
ವಹ	ಉಭಯಪದೀ	ಭ್ವಾದಿ
ವಾ	ಅಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
ವಿಚಿರ್	ಸಕರ್ಮಕ	ರುಧಾದಿ
(ಓ)ವಿಜೀ	ಅಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ, ರುಧಾದಿ
ವಿದ	ಸಕ/ಅಕ-	ಅದಾದಿ
ವಿದ	ಸಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ವಿದ್ವೌ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ವಿಶ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ವಿಷು	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ವ್ಯಜ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಕ್ರೈದಿ
ವ್ಯೂಷ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಕ್ರೈದಿ
ವೃತು	ಅಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ವ್ಯಚಿ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ವ್ಯಧ	ಸಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ

ಧಾತು	ಸಕ/ಅಕ	ಗಣ
ವ್ರಜ	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
(ಓ)ವ್ರಶ್ಚು	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಶ		
ಶದ್ಘ್ನ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಶಿಷ್ಠ	ಉಭಯಪದಿ	ರುಧಾದಿ
ಶೀಜ್	ಅಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
ಶುಚಿ	ಅಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಶುನ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಶುಭ	ಅಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಶುಷ	ಅಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ಶೋ	ಸಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ಶ್ರಾ	ಸಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
ಶ್ರಿಷ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಶ್ರೀಷ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಕ್ರಾಢ್ಯದಿ
ಶ್ರು	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಶ್ವಿತಾ	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಷ		
ಷಣು	ಸಕರ್ಮಕ	ತನಾದಿ
ಷದ್ಘ್ನ	ಉಭಯಪದಿ	ತುದಾದಿ
ಷಿಚಿ	ಸಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಷಿಷ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಕ್ರಾಢ್ಯದಿ
ಷಿಧ	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಷಿವು	ಸಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ಷುಷ್	ಸಕರ್ಮಕ (ಉ.ಪ.)	ಸ್ವಾದಿ
ಷೂಜ್	ಸಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ಷೋ	ಸಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ಷ್ಠಾ	ಅಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ
ಷ್ಠಾ	ಅಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
(ಇ)ಷ್ವಿದಾ	ಅಕರ್ಮಕ	ಭ್ವಾದಿ

ಧಾತು	ಸಕ/ಅಕ	ಗಣ
ಸ		
ಸೃಜ	ಸಕರ್ಮಕ	ದಿವಾದಿ
ಸ್ಮೃಇ	ಸಕರ್ಮಕ	ಕ್ರಾದಿ
ಸ್ವಇ	ಸಕರ್ಮಕ	ಸ್ವಾದಿ
ಸ್ತೌಇ	ಸಕರ್ಮಕ	ಕ್ರಾದಿ
ಸ್ಮುಟ	ಅಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಸ್ಮುರ	ಅಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಸ್ಮುಲ	ಅಕರ್ಮಕ	ತುದಾದಿ
ಸ್ರಂಸು	ಅಕರ್ಮಕ	ಭ್ರಾದಿ
ಸ್ರಮ್ಭು	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ರಾದಿ
ಹ		
ಹನ	ಸಕರ್ಮಕ	ಅದಾದಿ
(ಓ)ಹಾಕ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ
(ಒ)ಹಾಜ್	ಸಕರ್ಮಕ	ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ
ಹಿಸಿ	ಸಕರ್ಮಕ	ರುಧಾದಿ
ಹು	ಸಕರ್ಮಕ	ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ
ಹ್ಯಇ	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ರಾದಿ
ಹ್ರೀ	ಸಕರ್ಮಕ	ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ
ಹ್ವ	ಸಕರ್ಮಕ	ಭ್ರಾದಿ

3.2.82ನೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಧಾತುಗಳು

ಷ್ಕನ್ಛು	199
ಷ್ಕನ್ಛು	200
ಷ್ಕನ್ಛು	197
ಷ್ಕನ್ಛು	198

ಸ್ವಾಮಿನೋಽಧ್ಯಯಾನಂದಾಃ|
ವಿಲಸಂತೀಂದ್ರಸರಸ್ವತೀ ಸಮೇತಾಃ||
ಶ್ರಮೇಣ ಮಹತಾ ತೇಷಾಂ|
ಸುಲಭಾಽಭೂದಿಯಂ ಕಿಲ ಲಭು ಕೌಮುದೀ||

- ಡಾ|| ಆರ್. ಸತ್ಯನಾರಾಯಣಾಚಾರ್ಯ ಟೋಣಪಿ